EKONOMINIŲ MOKSLŲ BIBLIOTEKA
Nr. 9
Red. *A. Janulaitis*

Gustav Cassel Theoretische Sozialökonomie

GUSTAV CASSEL
Stokholmo Universiteto profesorius

TEORIŠKOJI SOCIALEKONOMIJA

Iš ketvirtojo pataisyto ir žymiai išplėsto leidimo
autoriui sutikus vertė

PETRAS ŠALČIUS

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS

KAUNAS „SPINDULIO" BENDROVĖS SPAUSTUVĖ 1931

Prakalba prie ketvirtojo leidimo.

Prasidėjus pasauliniam karui daugumą savo jėgų aš pašvenčiau tyrinėjimams įvykusių perversmų pinigų srityje ir pozityviniam darbui sukurti naujai stabilinei pinigų sistemai. To darbo išdavos vokiečių kalba pasirodė šiais veikalais: Deutschlands wirtschaftliche Widerstandskraft, 1916; Das Geldproblem der Welt, 1921 ir 1922; Zweite Denkschrift, 1922; Das Geldwesen nach 1914, 1925; Das Stabilisierungsproblem, 1926. Kadangi dabar tenka leisti ketvirtąjį „Teoriškosios Socialekonomijos“ leidymą, tai manau. jog atėjo laikas įtraukti į šį veikalą svarbiausias bendrai teorijai šių tyrinėjimų išdavas. Šiaip iš esmės išlaikytas senas trečiosios knygos dėstymas. Tas kas pridėta atrodo kaip senų pagrindų organiškas rutuliojimas.

Antras šio leidimo veikalo praplėtimas — penktosios knygos pridėjimas apie tarptautinę prekybą. Šis praplėtimas buvo reikalingas iš dalies atsižvelgiant į mokymo reikalą, iš dalies betgi ir dėl vidaus motyvų. Tarptautinės prekybos problema paskutiniais laikais vis labiau pasireiškia susijusi su valiutos problema, todėl atrodo naudinga tarptautinės prekybos teoriją dėstyti drauge su pinigų teorija, ypačiai su vekselių kursų teorija.

Aš manau, kad tie papildymai labiau pritaikins veikalą studijuojančios jaunuomenės reikalui. Antra vertus, taikindamasis bendram ekonomiškam principui, aš iš pereitų leidimų turinio daug išmečiau to, kas man atrodė nebūtinai reikalinga.

Mano gerasis draugas ir tikra šio ilgamečio darbo parama, Ludwig Pohle, jau yra miręs. Jaučiu būtino reikalo šioje vietoje pasakyti keletą žodžių jo atminčiai. Pradžioje sumanytas bendras su juo darbas šiame veikale, kur jis turėjo parašyti kritiškai analitinę ūkio gyvenimo raidos apžvalgą, turėjo būti nuolatos atidėliojamas, kadangi jo akademinio mokytojo darbas užimdavo per daug laiko. Vis dėlto jis tiek rado laiko pastūmėti pirmyn sumanytą darbą, kad jo veikalas „Kapitalismus und Sozialismus“ virto plačiu vadovėliu, kuris betgi apėmė tik žymią

dalį tos medžiagos, kurią jis pradžioje buvo pasiryžęs apdirbti, antra vertus, gal kiek ir išėjo iš tų ribų. Mirtis sukliudė jam baigti jau gerokai įpusėtą rankraštį ir paversti jį tuo tikrai svarbiu veikalu. Visi mes turime laukti, kad greit pavyks šį veikalą įvilkti į numatytą formą ir atspausdinti.

Pohle, kaipo mokslo vyras, pasižymėjo tuo, kad visados kreipė savo dėmesį į tai, kas esminga ir realu. Jis norėjo ūkio mokslą padaryti tikru mokslu, neklaidinamu jausmų ir politinių pažiūrų, atpalaiduotą nuo nereikalingų ir netikusių frazių, kuris nustatytų tiesą tiesioginiu stebėjimu ir griežto teoriškojo galvojimo pagalba. Vokiečių mokslui jis buvo kelrodis savo stipriu aiškios teorijos būtinumo ir realaus ūkio gyvenimo supratimo pabrėžimu. Tikros pagarbos mes jam tuo parodysime, kad mūsų mokslą stengsimės plėsti jo dvasioje ir auklėsime jaunimą teoretiškai suprasti ekonomino gyvenmo esmę ir priprasti tiksliai stebėti tikrovę.

Djursholm. 1926 m. rugsėjo m.

Gustav Cassel.

Prakalba prie pirmojo leidimo.

Bepaliovė šių laikų mokslo pažanga, nuolatinis jo srities plėtimas ir naujos medžiagos sukaupimas reikalaute reikalauja, kad būtų apleista pasenusi dalis ir ginčai, kurie neturi jokios reikšmės. Jei mums reiktų visados visą seną ir nuolatos augantį balastą vilkti, tai atsirastų begalės sunkenybių, mes negalėtume susigaudyti ir nuo to daug nukentėtų kūrybinis mokslo darbas. Tatai tenka pasakyti ne tik apie ekonominį mokslą. Jau pradėdamas visuomenės ūkio studijas aš gavau įsitikinti, kad visas vadinamas vertės mokslas su jo begaliniais žodžių ginčais ir jo scholastika yra pašalintinas iš teoriškosios ekonomijos balastas.

Mano supratimu, visa socialinio ūkio teorija turi būti sudaroma remiantis tiesiog kainų susidarymo teorija. Pirmąjį ta linkme mėginimą aš padariau savo „Grundriss einer elementaren Preislehre“, kuris Schäffle's buvo suprastas ir pripažintas, ką aš ir ligi šiol su padėka atsimenu, ir įdėtas į jo žurnalą „Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft“ 1899 m.

Nuo to laiko aš ir laikausi tame darbe nustatytos programos. Tik baigta ir pagrindiniuose dalykuose tobula socialinio ūkio teorija galėjo įrodyti tos programos tikrumą. Ir kai aš po dvidešimties metų šiame veikale tokią teoriją patiekiu, tai aiškiai jaučiu, kiek ji detalėse dar yra netobula, bet drįstu tikėti, kad ji bendrais bruožais duoda patenkinamą mano pastatyto uždavinio sprendimą ir kad ji ne tik labai palengvina studijuojantiems ekonomijos mokslą prieiti prie centralinių to mokslo problemų, bet ir įneša į mokslą daugiau tvirtumo ir aiškumo.

Nuoseklus visų ekonomijos klausimų supratimas, kaip kainų problemos, veda tarp kita ko į tai, kad ir kapitalo palūkanos suprantamos kaipo kaina, ir kad remiantis tuo turi būti sudaryta ir kapitalo palūkanų teorija. Tų pastangų išdava buvo 1903 m. išleista mano knyga „The Nature and Necessity of Interest":

Palukanų dydžio ir jo svyravimo priežasčių studijos privedė mane prie konjunktūrų judėjimo tyrinėjimų, kur aš savo pastangas nukreipiau tiesiog į tyrinėjimą realinių įvykių ypač kapitalų susidarymo srityje. Pirmieji to darbo vaisiai išdėstyti tyrinėjime: „Goda och daliga tider", įdėtame į „Ekonomisk Tidskrift", Uppsala 1904 m.

Vertės teorijos atmetimas ir tiesioginis teoriškosios ekonomijos sudarymas remiantis kainų susidarymo mokslu neišvengiamai reikalavo ir naujo pinigų teorijos išdėstymo. Kainų mokslas reikalavo skaičiavimo pinigais. Tuo kainos buvo nustatomos tik reliatyviai viena palyginti su kita, taigi multiplikatyviniu faktoriumi, tuo tarpu absoliutinis kainų aukštis arba visuotinas kainų lygis paliko nenustatytas. Šis problemos neaiškumas buvo pašalintas tik nustatant piniginį vienetą.

Kaip to pasiekiama sudarant esamos pinigų skalės mokamų priemonių tam tikrą trūkumą, parodo pinigų teorija, ir čia iš tikrųjų glūdi visas šios teorijos uždavinys. Jau pradžioje remdamasis savo kanų teorija aš priėjau tokios pinigų problemos supratimo. Savo veikale „The Nature and Necessity of Interest" (Ch. V.) aš duodu pagrindinius tokio supratimo bruožus. Remdamasis šiuo teoriškuoju pagrindu aš padariau bendro kainų lygio pasikeitimo priežasčių tyrinėjimą ir nustačiau šių laikų pasaulinio ūkio pinigais apsirūpinimo reikšmę piniginėms kainoms („Orsakerna till förändrigar i den allmänna prisnivän", Ekonomisk Tidskrift, Uppsala 1905).

Tuo kalbama programa buvo padėti kertiniai akmens teoriškajai ekonomijai. žinoma, daug dar beliko šią teoriją papildyti ir apdirbti. Jau 1911 metais aš tiek tol buvau nuėjęs, kad galėjau galvoti apie sisteminį jos išdėstymą. Savaime suprantama aš norėjau paskelbti ją viena iš pasaulinių kalbų. 1911 metais aš suėjau su profesoriumi P o h l e ir, jo pasiūlymu, mudu bendrą visuomenės ūkio išdėstymą, prie kurio jis tuomet rengėsi, taip pasiskirstėme, kad jis paėmė istorinio bei sociologinio rutuliojimosi dalį, o man turėjo tekti teoriškasis ekonomijos tyrinėjimas siauresne prasme. žadėtą pagalbą, be kurios aš vargu būčiau ėmęsis leisti didesnį veikalą svetima kalba, jis vėliau sąžiningai tesėjo. Ypatingos karo sunkenybės neatbaidė jo nuo pastangų padėti išleisti mano darbą. Jis skaitė korektūras ir daug darbo padėjo kalbai taisyti. Be to jis visados buvo geras patarėjas. Jokia paprasta padėka neišreikš mano jam dėkingumo.

Prieš prasidėsiant karui, rankraštis jau buvo baigtas. Pirmoji knygą į Leipcigą buvo pasiųsta jau 1914 m. liepos mėnesyje, o kitoms tetrūko menkų pataisų. Aš tikėjau, kad galės būti atspausdintas jau tais pačiais metais. Bet karo įvykiai labai sukliūdė veikalo rinkimą ir tik dabar, ketveriems metams praėjus, aš galėjau pagaliau jį paskelbti. Aš nedariau žymesnių pakeitimų pirmykščiame tekste. Pasaulinio karo įvykiai, kaip aš matau, nesusendė nė vienu punktu mano minčių. To, ką karas įnešė naujo į ūkio sritį, esmę aš liečių dviejuose papildymuose prie pirmosios ir trečiosios knygos. Ketvirtosios knygos tyrinėjimai, kurie liečia konjunktūrų judėjimus, baigiasi 1913 metais. Pirmesnė vidujiniai susijasi konjunktūros judėjimų tąsa nutrūksta kilus pasauliniam karui ir sudaro atskirą ūkio istorijos dalį. Tolimesnė tos knygos statistikos medžiagos tąsa dėl to neturi prasmės.

Djursholm, 1918 m. rugsėjo mėn.

G u s t a v C a s s el.

PIRMOJI KNYGA.

Bendra visuomenės ūkio apžvalga.

PIRMASIS SKYRIUS.

Ūkis apskritai.

1. Ūkio esmė.

Kiekvieno ūkio tikslas — patenkinti žmogaus reikmenes. Taigi, ūkis yra tokis veikimas, kuris įgalina reikmenių tenkinimą. Tačiau patsai reikmenių tenkinimas savaime nelaikomas ūkišku veikimu. Reikmenių tenkinimas dažniausiai reiškiasi tam tikru aktingu paties asmens veikimu. Kas nori numalšinti alkį — turi valgyti, kas nori atsigauti pasivaikščiodamas — turi eiti, kas pats mėgsta muziką — turi griežti ar dainuoti ir t. t. Tokis veikimas neįeina į ūkio sritį.

Tam tikrais atvejais reikmenė gali būti patenkinta paprastu veikimu. Pavyzdžiui, kai kas atsigeria iš upelio, besivaikščiuodamas renka ir valgo laukines uogas, kai mes šildomės saulėje arba reikalingo oro gauname kvėpuodami. Bet dažniausiai reikmenių tenkinimas būva reikalingas priruošiamojo veikimo, kuriuo sudaromos reikmenėms tenkinti priemonės, arba, jeigu to nereikia, betarpiškam subjekto reikmenių tenkinimui reikalingas kitų asmenų darbas. Prirengiamą veikimą apsirūpinti priemonėmis mūsų reikmenėms patenkinti sudaro, pav. vandentiekio įtaisymas, kad būtų patogiau apsirūpinti vandeniu, arba uogų konservavimas žiemai. Betarpiško reikmenių tenkinimo kitų veikimu pavyzdį gali sudaryti, kai muzikos reikmenė tenkinama klausant koncerto.

Įgalinančių reikmenių tenkinimą veiksmų visuma, bet nesupuolanti su pačiu tenkinimu, sudaro ūkį.

Ūkis daugiausia yra prirengiamas veikimas, įgalinąs būsimą reikmenių tenkinimą, suponuojąs būsimo tikslo siekimą. Ūkio esmėje glūdi tam tikras atsižvelgimas į ateitį, tam tik-

ras tikslingas siekimas. Galima manyti ūkį vieno izoliuoto asmens, bet tas labai retai pasitaiko. Ūkis paprastai reiškiasi daugelio asmenų sąveiksmu tenkinant savas reikmenes. Daugelio asmenų sąveiksmas reikmenėms patenkinti reikalauja didesnės ar mažesnės diferenciuotos organizacijos. Kai tik ūkis apima daugelį žmonių, jis sudaro organizuotą ūkišką veikimą. Juo aukštesnis ūkio laipsnis, juo labiau jame pasireiškia atsižvelgimas į ateitį ir organizacija. Visą civilizaciją ūkišku atžvilgiu galima traktuoti kaip šių dviejų faktorių nuolatinį plėtojimąsi ir jų reikšmės stiprinimą ūkiškuose veiksmuose.

Augančiam ūkiškam veikime atsižvelgimui į ateitį pagrindinės reikšmės turėjo, be abejo, žemdirbystė. Tas faktas, kad norint piauti, reikia pirm pasėti, turi simboliškos reikšmės visam ūkiškam veikimui. Žemdirbystė reikalauja nuolatinio rūpinimosi dirva, turint galvoje ateities tikslus. Tos pat reikšmės turėjo ir gyvenami namai: geras butas tegalima turėti tik tokiame ūkyje, kuris rūpinasi tolima ateitimi. Dar labiau tenka atsižvelgti į tolimos ateities ūkio tikslus norint kurti labai ilgam laikui tarnaujančius ir brangius įtaisymus, kuriais naudojasi šių laikų technika, ypač transporto technika. Tokios aplinkybės turėjo išauginti žmoguje stiprų atsižvelgimą į ateitį. Palinkimas imti galvon ir tuos tikslus, kurie glūdi tolimoje ateityje, žmoguje pamažėl išaugo sunkioje ūkio mokykloje ir taip jau stipriai buvo skatinamas privatinės nuosavybės susidarymu. Paveldėjimo teisė taip pat skatina ūkiškus motyvus, kurie praneša ūkininkaujančio žmogaus gyvenimo ribas. Plačiausias atsižvelgimas į ateitį įgalino atsiradimą nuolatinių, ūkiškai labai stiprių organizacijų, kuriomis pasižymi mūsų laikai, pav., stambių akcinių bendrovių, bet visų pirmiausia valstybės.

Nors žmogaus veikimo sritis, kurią tektų priskirti į ūkio sritį, yra labai plati, tačiau šis veikimas tiriamas kaip ūkiškas tik iš tam tikros pusės. Be to, jis gali būti tiriamas, pav., technikos, moralės, estetikos atžvilgiais. Vandentiekis, valgio gaminimas, muzika, turi tam tikrą svarbią ir įdomią techniką, juos galima vertinti higienos bei estetikos atžvilgiu ir t. t. Ūkininkavimas sudaro bendras pastangas, kur visi veiksmai tiriami tam tikru atžvilgiu. Tat, kas bendra ūkiškam veikimui, kaip specifiškai ūkiškam, susidaro iš tam tikrų sąlygų, kuriose vyksta ūkiškas veikimas, būtent, esąs tam tikras ap-

rėžimas galėjimo visiškai patenkinti reikmenes. Kai kurios reikmenės gali būti patenkinamos be jokio aprėžimo, kaip antai: kvėpavimo reikmenė normaliomis sąlygomis. Tokių reikmenių tenkinimas neįeina į ūkiško veikimo sritį. „Ūkiškais" mes vadiname tik tuos veiksmus, kurie gali vykti esant aprėžtam rekmenių tenkinimui. Kadangi priemonių reikmenėms patenkinti paprastai esti aprėžtas kiekis, o civilizuoto žmogaus reikmenės bendrai imant neprisotinamos, tai reikmenėms patenkinti priemonių, santykyje su reikmenėmis, paprastai trūksta. Tik tokios priemonės ūkyje tenka turėti galvoje, tik trūkstamos priemonės yra ūkiškos priemonės. Ir visas ūkis eina priemonių trūkumo sąlygomis, šia prasme jame viešpatauja trūkumo principas. Specifinį ūkio uždavinį sudaro reikalingumas patogiausiu būdu suderinti reikmenes su priemonėmis joms patenkinti. Ir kiek pavyksta to pasiekti, ūkio tvarkymą vadina „ūkišku", tuo „ūkiškumo" reikalavimas esti išlaikomas.

Šį uždavinį žmonės gali išspręsti trejopu būdu, būtent, pirma, siaurindami reikmenes ir palikdami tik svarbesniąsias, antra, kiek galėdami geriau sunaudodami turimas priemones tam tikriems tikslams, trečia, eventualiai didindami savo pačių produktingumą.

Reikmenių aprėžimas gali įgauti įvairaus pobūdžio, atsižvelgiant į sąlygas, kurios to aprėžimo reikalauja. Turint tam tikras reikmenėms patenkinti priemonių atsargas, ūkio uždavinį sudarys taip paskirstyti priemones laike, kad būtų patikrintas reikmenių tenkinimo vienodumas. Gali atsirasti pagunda tuojau paimti daugiau priemonių, kad jomis tuo momentu plačiau patenkintų reikmenes. O dėl to vėliau teks reikmenių tenkinimą siaurinti. Čia ūkiškos pastangos krypsta į tai, kad jau pradžioje reikmenių tenkinimas taip būtų aprėžtas, kad turimų priemonių užtektų visam laikui. Šios pastangos vadinamos „ūkininkavimo" priemonėmis. Taip uždaro ūkininko ūkio derliaus, atidėjus tam tikrą kiekį sėklai, turi pakakti per kiaurus metus ir jei jo trūksta, tai vienodai paskirstyti per visus metus. Tą pat dabar galima pasakyti apie valdininko, darbininko algą šių laikų sąlygomis: algos turi užtekti ligi kitą algą gausiant ir reikmenės tam tikru būdu turi būti aprėžtos.

Imant ūkį apskritai, jis turi visados reikmenėms tenkinti priemonių, kurias gali suvartoti įvairiems reikalams. Vadi-

nasi, turimas priemones galima pagal norą vartoti įvairioms reikmenėms tenkinti, pagal tam tikrą tikslų pasirinkimą, kuriems turėtų būti suvartojamos priemonės, kitaip sakant, turimos priemonės turi būti „ūkiškiausiai" suvartojamos. Pagaliau ūkyje reikia stengtis vienodai lygiai aprūpinti įvairias reikmenes, vienodai aprėžiant įvairių reikmenių tenkinimą. Vadinasi, jokia menkesnė reikmenė neturi būti tenkinama ligi bus patenkinta svarbesnioji, bet ir nebus tenkinama viena tik svarbesnioji reikmenė, visiškai apleidžiant kitas. Taigi, į tikrojo ūkio sritį įeina nors ir labai bendras ir, galimas daiktas, nesąmoningas reikmenių klasifikavimas pagal jų svarbumą. Taip klasifikuojant, įvairūs tos pačios rūšies reikmenių patenkinimo laipsniai suprantami kaip įvairios reikšmės ir, nustatant reikmenių eilę, duodama joms įvairios eilės. Uždarame ūkininko ūkyje, sakysime, tam tikru laiku maisto priemonių parūpinimas sudaro svarbiausią ūkio tikslą. Bet kai to ligi tam tikro laipsnio pasiekta, tai kiti norai, pav., gyvenamų namų pagerinimas, įsigijimas naujų drabužių ir t. t., gali tuo momentu būti svarbiausi. Patenkinus ir tuos norus, ūkiškos pastangos vėl gali būti kreipiamos į maisto rūpinimo pagerinimą, bet ir šiuo atveju, turint galvoje ir kitas reikmenes, bus pasiektas tik tam tikras prisisotinimo laipsnis. Ir šis reliatyviai vienodai lygus reikmenių aprėžimas sudaro ūkininkavimo formą turimoms priemonėms reikmenėms patenkinti. Šį vienodo reikmenių tenkinimo reikalavimą, atsižvelgiant į laiką ir į įvairias reikmenių rūšis, galime pažymėti kaip r e i k m e n i ų t e n k i n i m o v i e n o d u m o principą.

Antras kelias, kuriuo galima siekti ūkio tikslų, yra stengimasis siekti tam tikro tikslo mažiausiomis priemonių išlaidomis. Šis reikalavimas, kurį mes pažymėsime m a ž i a u s i ų p r i e m o n i ų p r i n c i p u, veda į ypatingai techniškai galimus metodus ir sudaro geros ūkio organizacijos vadovaujamą žvaigždę. Visa šių laikų technika ir visa šių laikų ūkiškų operacijų įmonės organizacija atsirado iš to ūkiško principo reikalavimų. Kai bet kuri reikmenė gali būti patenkinta apytikriai vienodai gerai įvairiais būdais, tai ūkiškų pastangų uždavinys pasirinkti tą būdą, kuris mažiausiomis priemonių išlaidomis pasiekiamas, nors dėl to tektų keisti reikmenių tenkinimo būdus. Maisto reikmenė, sakysime, gali būti apytikriai vienodai patenkinta gana įvairiais valgiais, kas pa-

sirenka pigiausius, veikia vadovaudamasis mažiausių pastangų principu, nors dėl to ir gal būt tektų nukentėti mažiau svarbioms skonio reikmenėms. Nustatyti tokiais atvejais griežtą ribą tarp vienodai lygaus reikmenių tenkinimo principo ir tarp mažiausių pastangų principo nebegalima.

Abu kalbami principai sudaro žymią dalį visuotinio „ūkiškumo" reikalavimo žmonių veikime.

Abu šiuos reikalavimus patenkinus tolimesnis reikmenių tenkinimo pakilimas tegalimas tik padidintu įsitempimu ar pasiaukojimu, kitaip sakant, didesniais asmens tiekiniais (Leistungen). Šie didesni tiekiniai gali būti susiję su aukomis ir todėl reikia žiūrėti, kad aukos atsvertų gaunamą naudą, reikia taip tvarkyti ūkis, kad jo išdavos būtų kiek galint didesnės. Šiuo reikalavimu ūkiškumo reikalavimas praplečiamas. Iš pirmos pažiūros į žmogaus ūkį mes galime pamatyti, kad pačių žmonių disponuojami tiekiniai sudaro tam tikrą kiekį. Po to mes privalome ištirti sąlygas, kuriomis pačių žmonių tiekiniai eventualiai gali būti dauginami laisva ūkininkaujančio asmens valia.

Paskutiniu minėtu reikalavimu ūkiškumo reikalavimas taip plačiai charakterizuotas, kaip tat leidžia ši įžanga. Su tų reikalavimų turiniu ir vaisiais mes susipažinsime vėliau. Patį reikalavimą, kad esamomis sąlygomis būtų siekiamas aukščiausias reikmenių tenkinimas, mes pavadinsime visuotiniu ūkišku principu.

Tikrame gyvenime ūkiškumo reikalavimas ne visados visas pasireiškia. Dažnai net labai neūkiškai veikiama. Vienodai lygus reikmenėms patenkinti priemonių paskirstymas per tam tikrą laiką arba įvairioms reikmenių rūšims sudaro idealą, kurio niekados gal būt nepavyks pasiekti, nuo kurio tikras gyvenimas kartais labai nukrypsta. Jaunas studentas ar darbininkas kartais per kelias dienas išleidžia tai, ko jam turėtų pakakti vienam mėnesiui ar ilgiau, kad paskum skurdžiai gyventų. Tam tikrose moterų klasėse yra įsigalėjęs paprotys tiek išleisti parėdams, kad nepakanka žmoniškai pavalgyti. Patyrimas mums rodo, kad mažiausių priemonių principas kasdieniniame gyvenime labai netobulai pasireiškia ir tai tik tam tikrose pavyzdingai įrengtose įmonėse jo griežčiau laikomasi. Ne išmintingiau ūkininkaujama ir su savo darbo jėgomis. Iš vienos pusės mes matome žmogų, kuris sunkiai ligi

mirties dirba, kad surinktų daugiau pinigų, iš kurių jam pačiam labai maža bus malonumo, antra vertus, tinginį, kuris nesiima rimtai pastovaus darbo, kad pagerintų savo gyvenimą. Tokiais atvejais taip pat trūksta tikro reikmenių patenkinimo ir tam dedamų pastangų įvertinimo.

Tas, kas skiria ūkį nuo kito žmonių veikimo arba sudaro ypatingą žmogaus veikimo pusę, yra ne tai, kad ūkio srityje vadovaujamasi ūkišku principu, bet tai, kad ūkio veikimas tuo atžvilgiu gali būti vertinamas ir kad, kaip jau sakyta, visame ūkyje viešpatauja trūkumo principas, t. y. būtinas reikalas derinti reikmenes su turimomis priemonėmis joms patenkinti. Ūkiškas veikimas tam tik turi padėti, kad tas suderinimas įvyktų patogiausiu būdu. Patogiu ar nepatogiu būdu, bet jis vis viena įvyksta.

Mokslas, kuris tikrąjį ūkio gyvenimą daro savo objektu, privalo tą gyvenimą apimti visą, taip kaip jis iš tikrųjų eina, stengtis aprašyti jį ir aiškinti. Norint tik „tik sąmoningus ūkiškus veiksmus" aprašyti, kiltų sunkumų nustatant ribas. Griežtas tokio principo laikymasis vestų tik į abstrakciją, kuri nebūtų panaši į tikrybę. Pasirinkdamas savo objektą, ūkio mokslas nežiūri į žmogaus veiksmų ūkiškumą ar neūkiškumą. Bet ūkiškas įvertinimas to ar kito veikimo įeina į ūkio mokslo sritį. Ir šiuo ir tik šiuo atžvilgiu tyrinėja ūkio mokslas žmogaus veiksmus. Ūkio mokslas privalo vengti įvertinti žmogaus veiksmus kitais atžvilgiais. Ypač įvairias reikmenes su jų įvairiu intensyvumu traktuoti taip, kaip jos esti gyvenime.

Kaip jau sakyta, žmonių sąveiksmas tenkinant bendrai reikmenes reikalauja tam tikros organizacijos. Šios organizacijos pobūdis turi didelės įtakos visai eilei ūkiškų reiškinių. Kai kurie ūkio reiškiniai pareina visiškai nuo ūkiškojo gyvenimo organizacijos, kiti savo pagrindu yra nepriklausomi ūkiškos organizacijos, nors paviršutiniškai ta forma ir darytų jiems įtakos. Ūkio mokslui svarbu yra tokius reiškinius, kurie yra kiekvienam ūkiui esmės dalykas, apibūdinti kaip tokius ir taip pat parodyti esamą reliatyvinį nepriklausymą ūkio reiškinių nuo ūkio organizacijos formos. Kur į tat nekreipiamas dėmesys, ten lengvai įsigali nuomonė, kad ūkio faktai pareina tiktai nuo atsitiktinės ūkio organizacijos formos, neturi savyje vidujinio būtinumo. Kad tokia nuomonė visados išleidžia iš akių pačią ūkio gyvenimo esmę, savaime yra pakanka-

mai patyrimo įrodyta. Priešingai dideliam paviršutiniškumui, kuris apibūdina populiarią nuomonę ir taip pat politinę diskusiją ūkiškais reikalais, svarbiausias mokslo uždavinys — parodyti ūkišką būtinumą ir konstatuoti nuo šio būtinumo ūkininkaujančio pareinamybę.

Šiame pirmame skyriuje pasitenkinsime patyrinėję tuos faktus, kurie esti kiekviename ūkyje ir dėl to apskritai ūkiui yra reikšmingi iš esmės. Dėl tos priežasties mes nieko nekalbėsime apie ūkio organizaciją. Tat, kas čia bus pasakyta, turi reikšmės kiekvienai ūkio formai.

Tik viena privalome čia pasakyti, kaip ir visame veikale, kad tyrinėjamas ūkis yra pilnas, t. y. kad jame vyksta visi įvykiai ligi galo, kitaip sakant, kad ūkis yra uždaras, izoliuotas. Tik šiąja prielaida moksliškas tyrinėjimas gali apimti ūkiškų reiškinių savitarpinę pareinamybę. Populiarus ūkiškų klausimų supratimas visados pasižymi tuo, kad jis apima mažą atsitiktinai paimtą sritį ir stebi ūkio reiškinius tiek, kiek jie pasireiškia šioje srityje, o būtiną ir gal būt labai svarbią jų pareinamybę apleidžia. Papraščiausios ir stambiausios klaidos ir populiarios diskusijos remiamos šiąja klaida. Priešingai tam mokslas turi stengtis visą visumą išaiškinti iš pagrindų. O tai galima tik tyrinėjant „uždarą ūkį".

2. Reikmenių tenkinimo priemonės.

Reikmenių tenkinimo priemonės iš dalies esti materialinės gėrybės, iš dalies patarnavimai.

Materialinės gėrybės iš dalies yra vartojamos gėrybės, iš dalies ilgalaikės gėrybės. Vartojamos gėrybės yra tos materialinės gėrybės, kurios vienu kartu suvartojamos, t. y. kaip tos rūšies gėrybės nustoja egzistuoti; ilgalaikės gėrybės yra tos, kurios gali būti vartojamos daugelį kartų viens po kito arba ilgą laiką, nenustodamos betgi būti tos pačios rūšies gėrybėmis. Ši materialinių gėrybių klasifikacija į vartojamas ir ilgalaikes gėrybes, kaip iš toliau pamatysime, sudaro svarbiausią klasifikaciją ūkio moksle. Ji yra griežčiausia. Tačiau ūkio klasifikacija neturi matematiško griežtumo. Jei ir dalinės kategorijos tiksliai parinktos ir ribos tarp jų tiksliai nustatytos, visada bus atsitikimų vykstančių riboje. Tačiau kalbamų kategorijų ribos yra griež-

tesnės, kaip daugumos kitų ūkio sričių. Maistas, kurį aš valgiau, yra suvalgomas ir tatai padaro jo naudą. Indai, iš kurių valgau, šiuo atžvilgiu yra kas kita žinoma, neatsargiai juos vartojant, jie gali sudūžti. Bet sudužimas neįeina į porceliano servizo vartojimo prigimtį; paprastai jis turi tarnauti daugelį kartų, jį kasdien vartojant. Skirtumas tarp vartojamų gėrybių ir ilgalaikių gėrybių šia prasme taip pat yra naturalus, kaip aiškus ir griežtas. Tam tikros ilgalaikės gėrybės esti trumpą laiką vartojamos. Tatai nekliudo, kad jos vis dėlto aiškiai skirtųsi nuo vartojamų gėrybių. Pirštinės, pav., gana greitai susimūvi. Jų nauda visiškai ne ta, kad jos susimūvi. Iš jų tiek būtų naudos, jei jos atsitiktinai išsilaikytų be pasikeitimo trumpą laiką. Iš anglių tiek teturime naudos, kiek gauname jas sudegindami. Gali tęstis keletas valandų, kol jos visiškai sudegs krosnyje. Bet kiekviena gaunama šilumos kalorija reikalauja tam tikro anglių kiekio. Yra gėrybių, kurios gali būti įvairiopai vartojamos ir vienu atvėju būti vartojama gėrybe, antru atvėju — ilgalaike gėrybe. Geriausią to pavyzdį sudaro karvė: papiovus sudarys vartojamą gėrybę, kaip melžiamas galvijas — ilgalaikę gėrybę.

Materialine prasme, žinoma, suvartojimo nėra. Vartojimas yra ūkiška sąvoka. Ūkiška prasme betgi negalime laikyti vartojimu tik suvalgymo ar sudegimo, bet apskritai kiekvieną naudojimą, kuriuo gėrybė, kaip tam tikros rūšies gėrybė, nustoja egzistuoti. Taip antai, kiekviena medžiaga, vartojama ilgalaikei gėrybei pagaminti, jos sunaudojimu nustoja bent ligi tol, kol egzistuoja ilgalaikė gėrybė, būti medžiaga. Geležis, kuri suvartota lokomotyvui pastatyti, suvartojama kaip medžiaga, nors ji yra materialiai lokomotyve, ir susivartojus lokomotyvui, gali būti kitam kuriam tikslui suvartota. Betgi visas tokias medžiagas mes turime laikyti vartojamomis gėrybėmis. Tą patį tenka pasakyti ir apie medžiagas, kurios eina į vartojamas gėrybės, pav., miltus duonai kepti: kaip miltai jie suvartojami. Norint, medžiagas, kurios pareina į kitas gėrybes, galima išskirti kaip tam tikrą vartojamų gėrybių grupę. Likusias vartojamas gėrybes žymėti specialine prasme vartojamomis gėrybėmis. Jų medžiaga vartojant, žinoma, neišnyksta fizine prasme, bet jau ūkiškiems tikslams bent iš dalies nustoja reikšmės. Kaip tokių vartojamų gėrybių pavyz-

dys gali būti mūsų valgiai ir gėrimai taip pat anglys, mašininė alyva ir t. t.

Skirtumą tarp vartojamų ir ilgalaikių gėrybių daugiausia, kaip jau sakyta, sudaro vartojimo būdas, dažniausiai taip pat, nors ir nebūtinai, ir gėrybių fizinė prigimtis.

Patarnavimai gaunami iš dalies iš asmenų, iš dalies iš ilgalaikių gėrybių ir yra iš dalies asmeniai tiekiniai, iš dalies ilgalaikių gėrybių vartojimai. Tarp asmens tiekinių pirmoje vietoje yra darbas. Bet greta su juo, kaip mes pamatysime antroje knygoje, yra dar ir kitų asmens tiekinių rūšių, kurie turi ūkiui reikšmės, būtent, taupumas ir tam tikra prasme verslamoninkystė. Darbas pagal savo atsiradimą skirstomas į dvasinį ir fizinį darbą. Šis suskirstymas tačiau neturi jokios didesnės ūkiškos reikšmės ir nėra galimas daiktas nustatyti tarp tų dviejų kategorijų aiškias ribas. žinoma, yra didelis skirtumas tarp mokslininko mintytojo darbo ir gatvių grindėjo. Betgi kiekvienas „fizinis“ veikimas reikalauja tam tikro kiekio proto darbo. Dirbant kai kuriuos „fizinius“ darbus yra reikalingas gana aukštos kokybės proto darbas, pav., prižiūrint komplikuotą mašiną, renkant mokslo darbus, ypač svetimu šriftu ir t. t. O kai kurie kontoros darbai labai maža reikalingi proto įtempimo.

Kadangi, kaip pirmiau (1 §) sakyta, patsai reikmenių tenkinimo aktas nėra ūkiškas aktas, privalome iš čia turimų galvoje tiekinių išmesti visus tuos tiekinius, kurie yra reikalingi betarpiškam reikmenių patenkinimui. Jei norime kiek galėdami griežčiau nustatyti ribą, galime visus reikalingus reikmenėms tenkinti tiekinius, kurie esamais papročiais kitų asmenų atliekami, pavadinti patarnavimais ūkio prasme, nors jie būtų atliekami paties subjekto ar kitų asmenų. Plaukų kirpimas šiuo nusakymu yra ūkiškas veiksmas, nors plaukus ir patsai sau kirptum. Valgymas, jei kalbama apie sveiką suaugusį asmenį, nėra ūkiškas veiksmas, bet jei sergąs žmogus ar mažas vaikas kitų valgydinamas, tat jau sudarys ūkišką veiksmą.

Ilgalaikių materialinių gėrybių vartojimas sudaro labai svarbią priemonių grupę reikmenėms tenkinti. Į šią grupę įeina visų pirmiausia naudojimas žemės ir dirvos, paskum gyvenamų namų, fabrikų, triobesių ir visų pagamintų gėrybių, kurių šiandieną tiek daug tiekia technika. Naudojimai ilga-

laikių gėrybių yra savaime reikmenių tenkinimo priemonė. Ilgalaikės gėrybės pačios tiek tėra reikmenių tenkinimo priemonės, kiek nuolat pajėgia teikti naudojimų.

Tam tikros gėrybės turi, kaip jau sakyta, labai trumpą laiką, ir gali duoti maža naudojimo. Kitos turi labai ilgą, beveik amžiną, naudojimą. Esminis skirtumas tarp ilgalaikių gėrybių iš vienos pusės ir jų naudojimų iš antros pusės ypač aiškus jų ilgo pastovumo atvejais, tačiau gėrybės gali būti trumpesnio laiko. Mes paskum pamatysime, kokios didelės reikšmės ūkio mokslui turi skirtumas tarp gėrybės naudojimo ir jos pačios. Čia tik pastebėta, kad šis skirtumas yra ilgalaikėse gėrybėse, kad jos tuo atžvilgiu visada atskiriamos nuo suvartojamų gėrybių. Nes suvartojamoji gėrybė ir jos naudojimas reikmenėms tenkinti turi identiškos reikšmės.

Materialinės gėrybės ir patarnavimai gali būti bendru g ė r y b i ų vardu pavadinti. Gėrybės tik tuomet ūkyje įgauna reikšmės, kai jų trūksta. Nes, kaip jau 1 § sakyta, ūkio sąvokos esmėje yra tai, kad reikmenių tenkinimo priemonių būtų tam tikras trūkumas, kad su jomis reikėtų ūkininkauti. Tos gėrybės, kurios tarnauja reikmenėms patenkinti, bet kurių yra perteklius neįeina į ūkio veiksmų srities objektus ir tuo pačiu į ūkio mokslo objektus. Tačiau tokių gėrybių nedaug tėra. Oras, kuriuo kvėpuojame, yra bendriausias pavyzdys. Vandens, kuriuo garlaivis naudojasi gariniam katilui, taip pat yra perteklius, ir jam nereikia juo ūkininkauti. Tą patį nevisada galima pasakyti apie geriamą vandenį.

Apskritai yra tam tikras gėrybių trūkumas. Šis trūkumas, kaip jau sakyta, yra pagrindinė ūkio sąlyga. Gėrybių trūkumas pareina nuo dviejų sąlygų: visų pirma gėrybė turi būti kuriuo nors atžvilgiu aprėžto kiekio, kita vertus, pranešąs tiesioginį reikmenėms tenkinti kiekį gėrybės kiekis turi būti naudingai suvartojamas. Ūkiškas trūkumas dėl to yra reliatyvinė sąvoka ir egzistuoja tik palyginti su žmonių reikmenėmis.

Reikmenių tenkinimo priemonės gali būti skirstomos į tiesiogines ir netiesiogines. Tiesioginėmis vadinamos tos, kurios betarpiškai tarnauja reikmenėms tenkinti. Jos gali būti materialinės gėrybės ir patarnavimai. Prie pirmųjų reikia priskirti suvartojamos gėrybės, kaip antai, duona, prie antrųjų asmeniai tiekiniai, kaip antai, masažisto, arba ilgalaikių gė-

rybių patarnavimas, kaip antai, dėvėjimas drabužių, naudojimas transporto priemonių. Visos tos tiesioginės priemonės reikmenėms tenkinti galima pavadinti p a g a m i n t o m i s g ė r y b ė m i s. Netiesioginės priemonės reikmenėms tenkinti yra tos, kurių pagalba reikalinga tiesioginėms gėrybėms gauti. Jas sudaro žaliava, pav., medvilnės arba tikri suvartojami dalykai, kaip antai, akmens anglys, ilgalaikių gėrybių patarnavimai, kaip antai, žemės dirvos, mašinų, arba asmeniai tiekiniai, darbas ir t. t. Taip pat pačios ilgalaikės gėrybės, arba asmeniniai patarnavimai yra netiesioginės priemonės reikmenėms tenkinti, nes ne jos pačios, bet tik jų naudojimas tarnauja reikmenėms patenkinti. Tiesioginės ir netiesioginės priemonės reikmenėms tenkinti skiriasi jų naudojimusi, ne jų pačių prigimtimi. Kai kurios gėrybės gali būti tiesiog ir netiesiog suvartojamos, pav., anglys arba dažniausiai žmogaus darbas.

Kurios nors gėrybės trūkumo prigimtis iš esmės pareina nuo jos kiekio aprėžimo pobūdžio. Tam tikrais atsitikimais kiekis gali būti duotas, bet gali būti tam tikromis pastangomis ir padidintas. Tuo atveju gėrybės trūkumas ne savarankiškai nustatomas, bet glūdi aprėžtame padauginimo galimume. Šis aprėžimas, kaip plačiau pamatysime kitame paragrafe, pareina nuo trūkumo tokių netiesioginių priemonių reikmenėms tenkinti, kurios padidintų galimumą joms padauginti.

Pažiūrėję į tikrenybę pamatysime, kad gėrybių yra arba absoliučiai aprėžtas kiekis arba padauginamas ūkininkaujančio žmogaus pastangomis. Paskutiniu atveju gėrybių trūkumas pareina nuo padidinimo sąlygų. Šio atsitikimo, kaip pirmiau minėta, šioje pirmoje knygoje neliesime.

3. G a m y b a.

Kurios nors materialinės gėrybės trūkumas kai kada būva absoliutus, turimas gėrybės kiekis nepadauginamas arba, kada suvartojamas, nepakeičiamas. Dažniausiai galima naujos tos pačios rūšies gėrybės gaminti ir jų atsargą padidinti arba vėl vartoti. Kadangi gėrybė, kuri yra identiška su esama arba suvartota, negali būti vėl pagaminta, tai trūkumą tegalima nugalėti tik tuomet, kai atskiri tos pačios rūšies gėrybės ekzemplioriai savitarpiškai atstoja vienas kitą, t. y. kai reikmenė tenkinama tam tikra gėrybių rūšimi, ne tam tikra individualine

gėrybe. Senas paveikslas gali būti nukopijuotas, betgi, jei norima originalo, tai paveikslas nepakeičiamas. Kai kada kuris nors daiktas, kuris bendra nuomone gali būti pakeičiamas, atskiriems savininkams sudaro individualinį ekzempliorių ir negali būti pakeistas.

Neįmant galvon šių sąlygų, materialinės gėrybės pakeitimas pareina tik nuo techniško galėjimo tokį daiktą gaminti. Šis galėjimas kalbant apie dirvą ir gamtoje esamą žaliavą yra sąlyginiai aprėžtas arba visiškai nebegalimas. Dažniausiai dauguma materialinių gėrybių, kaip sakoma, yra reprodukuojamos. Veikimas, kuriuo naujos gėrybės gaminamos žmonių reikmenėms tenkinti, vadinamas g a m y b a.

Naujų materialinių gėrybių gamyba, savaime suprantama, nėra ėmimas iš nieko, bet tik pakeitimas esamos gamtoje medžiagos. Medžiaga, kurios mes negalime gaminti arba dėl to yra neprodukuojama, kad lengviau tiesiog iš gamtos gaunama, vadinama ž a l i a v a tikrąja prasme. Parūpinimas iš gamtos žaliavos reikalauja daugiau mažiau ūkiško veikimo, kuris taip pat laikomas gamyba. Žaliava, kuri gaunama be tokio veikimo, ūkiui prieinama pertekliuje, tuo pat neįeina į ūkiškų gėrybių skaičių. Paėmę kitas medžiagas, kurių gavimas reikalauja pastangų, mes randame, kad jų pačioje gamtoje trūksta, ir kad žmonės priversti yra joms griežtai ūkininkauti. Kitų medžiagų, kurios sudaro daugumą, nors gamtoje yra pakankamai, bet vietos ir techniški sunkumai jas gaunant yra toki dideli, kad tolimesnei gamybai jos prieinamos trūkstamais kiekiais. Pav., akmens anglių, turint galvoje visas pasaulio atsargas, dar yra toki dideli kiekiai, kad palyginti su dabartiniu reikalingumu, reikia laikyti labai dideliais. Bet anglių atsargos paskirstymas pasaulio teritorijoje yra nelygus ir kai kurie anglių klodai yra taip tolimose vietose, kad tenkinant mūsų reikmenes tuo tarpu jų netenka imti galvon arba jas kasant susidaro didelių sunkumų. Arba anglių klodai, kurie faktiškai gali būti kasami, būva taip giliai žemėje, kad jų kasimas yra labai sunkus ir lėtas. Dėl šių priežasčių mūsų apsirūpinimas žaliava yra aprėžtas. Šiame aprėžime glūdi ir tam tikras gamybos materialinių gėrybių galimumo aprėžimas.

Be žaliavos mums reikalingas gamybai taip pat ilgalaikių gėrybių naudojimas, kurių mums duoda gamta. Šios ilgalaikės gėrybės paprastai vadinamos bendru „žemės ir dir-

vos“ vardu, įtraukiant į tat ir krioklių jėgą ir upių tėkmę, kaip transporto priemones. Svarbiausia dirvos rūšis, būtent ta, kuri naudojama žemės ūkio arba gali būti padaryta naudojama, yra pažvelgus į visą pasaulį tokiame dideliame plote, kad dabartiniam žmonių reikalui berods per akis užtenka. Bet, jei dirvos trūksta, tai dažniausiai reiškia, kad žmonės turi vietos ir technikos sunkumų išnaudodami turimą žemę. Bet kadangi tie sunkumai gali būti nugalėti produktingu veikimu, tai negalima kalbėti apie absoliutinį žemės trūkumą. Kas sakyta apie žemės ūkio dirvą, tenka pasakyti ir apie miestų statybos sklypus, kurie dar labiau yra produktingo žmogaus darbo išdava. Žemės apsirūpinimo trūkumas pareina nuo sunkumų turimą žemę padaryti naudingą. Šiame trūkume glūdi tolimesnis atskiras savarankiškas materialinių gėrybių gamybos aprėžimas.

Materialinių gėrybių gamyba reikalauja paprastai mašinų, fabrikų trobesių, transporto priemonių naudojimo ir kitų dalykų, be to, dar apdirbtos medžiagos, pusiau fabrikatų ir k. d., taigi, trumpai tariant, tokių materialinių gėrybių, kurios pačios yra gamybos padarinys. Tokių gėrybių atsargos trūkumas sudaro naują gėrybių gamybos galimumo aprėžimą. Galima atkirsti, kad šių gamybos priemonių galima pasigaminti, kad jų tam tikro arba atskiro trūkumo nėra. Tačiau naujų gamybos priemonių gamyba reikalauja laiko. Jų atsarga tam tikru laiku sudaro gamybos dydžio aprėžimą.

Be to, tenka pastebėti, kad pastangos gamybos priemones suvartoti gamybai materialinių gėrybių, kurios vėl tik tolimesnei gamybai tarnauja, o ne betarpiškai reikmenėms tenkinti, savaime suprantama, būva aprėžtos ir kad šiame aprėžime glūdi nuolatos aprėžta materialinių gamybos priemonių gamyba ir tuo pačiu aprėžtas gamybos galimumas apskritai. Šio aprėžimo pagrinde, kaip toliau pamatysime, yra trūkumas tų asmenų tiekinių, kuriuos mes galime pavadinti taupumu.

Pagaliau ir turimos žmogaus darbo jėgos aprėžimas sudaro savarankišką, ir tai labai visuotiną gamybos galimumo aprėžimą. Taigi mes randame, kad įvairių gamybos priemonių trūkume glūdi tam tikras galimumo aprėžimas naujoms materialinėms gėrybėms gaminti. Gamyba nepašalina žmogaus reikmenėms tenkinti priemonių trūkumo, bet suveda jį į gamybos priemonių trūkumą.

Gamybos priemonės, ypač žmogaus darbo jėgos, gali būti pritaikomos įvairiose gamybos šakose. Šis gamybos priemonių įvairiopas naudojimas yra labai reikšmingas faktas visam žmogaus ūkiui. To dėka tam tikros gėrybių rūšies trūkumas pareina ne nuo absoliutaus gėrybės gamybos priemonių trūkumo, bet pareina nuo gamybos priemonių kiekio, kuris šiai gamybos šakai gali būti pavestas, ir todėl yra labai reliatyvus. Įvairių gėrybių rūšių reliatyvus trūkumas pareina nuo turimų gamybos priemonių paskirstymo įvairioms gamybos šakoms. Šis paskirstymas turi būti reguliuojamas atsižvelgiant, pirma, į įvairių gamybos priemonių trūkumą, antra, į įvairių reikmenių reikšmę. Kiekvienas ūkis tokiomis sąlygomis turi apimti ūkininkavimą gamybos priemonėmis ir protingas ūkio tvarkymas privalo remtis žymia dalimi tinkamu gamybos priemonių paskirstymu įvairiems reikalams. Ir dėl to, kad gamybos priemonės gali būti įvairiems reikalams suvartojamos, reikmenes galima tenkinti pagal jų reliatyvią reikšmę. Tačiau gamybos priemonių trūkumas visados sudaro tam tikrą reikmenių visumos tenkinimo aprėžimą.

Apibūdindami tą ūkišką veikimą, kurį mes vadiname gamyba, suprastinimo dėliai suprantame tik kaip materialinių gėrybių pagaminimą, taigi, kaip pakeitimo ir medžiagos apdirbimo procesą. Gamybą siaura prasme galima suprasti kaip tokį medžiagos apdirbimą. Ūkio atžvilgiu nėra jokio pagrindo gamybos sąvoką taip siaurai suprasti. Medžiagos transporto ir taip pat apdirbtų gėrybių negalima skirti nuo paties jų apdirbimo. Tatai geriausiai matyti, kai turima galvoje, kad pačiame dirbimo procese reikalinga daug transportavimo, pav., geležies liejyklose, žemės ir miškų ūkyje. Jei suprastume materialinių gėrybių gamybą kaip tam tikrą procesą, tai iš jo negalėtume išskirti dažną transportavimą pačiame gamybos procese. Taip pat nėra pagrindo ir tolimesnį pagamintų prekių transportavimą vartotojams išskirti iš gamybos proceso. Tas ūkiškas veikimas, kuris turi tikslo reguliuoti gėrybių judėjimą tarp atskirų bendraūkio dalių ūkio organizacijoje ir šių laikų sąlygomis vadinamas prekyba, galima siauresne technikos prasme skirti nuo technikos proceso, bet kadangi sunku rasti jo ribos, geriausiai bus ją supratus kaip vieną didžiojo gamybos proceso dalį, kurios uždavinys yra patiekti žmonėms priemonių reikmenėms tenkinti. To dėliai gamyba iš viso reikia

traktuoti kaip tam tikra žmonių ūkio pusė, būtent, kaip gėrybių gaminimas. Ūkis tačiau yra dar bendresnė sąvoka, nes jis greta su gamyba apima taip pat, viena, vartojimo reguliavimą, kita vertus, asmens tiekinių, jis atstovauja bendram vadovavimui, kuris derina reikmenių tenkinimą su jų priemonėmis. Gamyba šia platesne prasme nesitenkina vien tik parūpinimu materialinių gėrybių. Taip pat visi netiesioginiam reikmenių tenkinimui patarnavimai, kurie pirmesniu mūsų sąvokos nusakymu (1 §) apskritai kaip ūkiški traktuojami, turi būti suprantami kaip produktingas veikimas, taigi ir kaip integralinė bendro gamybos proceso dalis. Produktingas veikimas yra ne tik žemdirbio, fabrikanto ir jo darbininkų, bet taip pat namų tarnų personalo, mokytojų, gydytojų ir t. t. Visi jie dalyvauja savo darbais didžiame ūkio procese reikmenėms tenkinti. Šis procesas tikrumoje yra toks vientisas, atskiri jo sąnariai taip vienas su kitu susijungę, kad išskyrimas patarnavimų, einančių tiesioginiam reikmenių tenkinimui, tikrumoje rodosi be pagrindo.

Čia nustatyta produktingumo sąvoka buvo labai ginčijama. Anot klasikų mokyklos, tik tas darbas buvo laikomas produktingas, kuris eina materialinėms gėrybėms gaminti. Visi tie patarnavimai, kurie ėjo tiesioginėms žmogaus reikmenėms tenkinti ir vartotojams tekdavo be pasireiškimo materialinėmis gėrybėmis, buvo laikomi neproduktingi. Tokis klasifikavimas reikia griežtai atmesti, nes jis lengvai sukelia klaidingą mintį, kad tas „produktingas" darbas turi didesnės ūkiškos reikšmės. Tokia terminologija iš tikrųjų paremta tuo, kad materialinių gėrybių gamyba sudaro tiesioginį ūkiško veikimo tikslą, o patarnavimai, kurie neišsireiškia materialinėmis gėrybėmis, vadinami geriausiu atveju „netiesiog produktingi", t. y., tiek teproduktingi, kiek ir jie, kaip antraeiliai faktoriai, skatina materialinių gėrybių gamybą. Tokiu supratimu aiškiai neigiamas žmogaus reikmenių tenkinimas kaip sau tikslas ir nors ne aiškiai išreikštas, bet vis dėlto jame glūdįs, ir visą ūkio mokslą painiojąs žmogaus pavergimas materialinėms gėrybėms. Ar patarnavimai skatina materialinę gamybą, mūsų supratimu neturi reikšmės, sprendžiant klausimą, ar jie yra ūkiškai produktingi; svarbu tai, kad patarnavimai tiesiog ar netiesiog tenkina žmogaus reikmenes. Jei iš tikrųjų tokis yra patarnavimo tikslas, tai jį tenka laikyti ūkiškai produktingą, tu-

rint galvoje tą ūkiškumo sąvokos aprėžimą, kuris padarytas 1 §.

Šiuo būdu mums pirmą kart galutinai pavyko tvirtai apibrėžti ūkio sąvoką, o taip pat vienkart ir nustatyti ūkio mokslo sąvoką. Priekaištas, kad tokis ūkio sąvokos apibūdinimas į ūkio mokslą įtraukia įvairiausias disciplinas, kaip antai: mediciną, pedagogiką, meną ir t. t. neišlaiko kritikos. Materialinių gėrybių gamybą apimąs ūkio mokslas neapima milžiniškos technikos mokslo srities susijusios su materialinių gėrybių gamyba. Ūkio mokslas gali apimti visą žmonių veikimą, kurio tikslas yra tenkinti reikmenes, neliesdamas to, ką galima pavadinti apskritai kaip reikmenių tenkinimo technika, daugiau kiek tat reikalinga grynai ūkiškiems tyrinėjimams. Kiekvienas žmonių veikimas, siekiąs žmonių reikmenių tenkinimo, turi savo ūkišką pusę ir ligi tol įeina į ūkio mokslo sritį. Šis mokslas neturi bijotis peržengti naturalinių savo ribų, ligi jis griežtai laikosi ūkiškos žmonių veikimo pusės.

Padalinimas ūkiškų patarnavimų į produktingus ir neproduktingus pagal jų santykį su materialinėmis gėrybėmis veda į labai savotišką suskirstymą. Visi asmens tiekiniai, kurie susiję su materialinių gėrybių transporto ir paskirstymo pagerinimu, turi būti, žinoma, vadinami produktingi. Labai yra sunku suprasti, kaip tuomet išmesti namų patarnavimus, pav., svarbiausią iš jų valgio virimą, kuris vis delto tenka priskirti prie gėrybių pagerinimo. Reikėtų tik mėginti įsivaizduoti, kaip laikyti mūsų kurjerių darbą esant produktingą ar „neproduktingą" pagal jo santykį su materialine gerybe. Reikalavimas, kad būtų išlaikytas betarpiškas santykis, patarnavimo ir materialinės gėrybės, vargu bau galėtų būti išlaikytas. Dideliame fabrike randame darbų ir įtaisymų, kurie su pačia gamyba turi labai netiesioginį santykį, bet būva svarbūs darbininkams, pav., fabriko namų valymas, dulkių ištraukimas, tynės ir kit. Labai būtų sunku reikalingą čia darbą išskirti iš produktingų patarnavimų. Bet tuomet ir fabrikų inspektoriaus ir gydytojo darbą tektų pavadinti „produktingu". Kur čia ribos? Didžiosios transporto įmonės apima žmonių ir prekių transportą. Ar asmenų vežiojimą tenka laikyti neproduktingą, o prekių produktingą? Kaip reiktų klasifikuoti lokomotyvo vedėjo darbą arba laivo ekipažą. Miesto vandentiekio darbinin-

kus reikėtų vadinti „produktingais“, nes jie gyventojus aprūpina vandenimi. Tą pat tenka pasakyti apie dujų įmonę. Bet kaip su elektros stotimi? Juk ji duoda ne materialinę gėrybę, bet tik nematerialinį apšvietimo ar šildymo patarnavimą ir todėl reiktų priskirti prie „neproduktingų“. Kad patarnavimų į produktingus ir neproduktingus paskirstymas pagal jų santykį su materialine gėrybe sutinka tiek daug didelių sunkumų, tatai rodo, kad šis skirstymas neatitinka ūkio atžvilgiu esminius patarnavimų skirtumus, bet yra dirbtinis ir nevaisingas. Kas būdamas nuoseklus eina taip toli, kad išmeta neproduktingus patarnavimus iš ūkio srities ir ūkio mokslo srities, atvirai einą į absurdą.

4. Tęsiamas gamybos procesas.

Ūkio moksle seniau buvo priprasta į gamybą žiūrėti ligi tam tikro laipsnio technologijos atžvilgiu, lyg kad ūkio mokslo uždavinys būtų buvęs tyrinėti materialinių gėrybių atsiradimą, sekti įvairias gamybos proceso stadijas ligi gėrybę suvartosiant. Tokia nuomonė dėl to įsigalėjo, kad į patarnavimus neturinčius daiktų pavidalo buvo žiūrima ne kaip į produktingus ar ūkiškus ir dėl to atsirasdavo nereikalingų sunkumų. Dažnai būdavo ūkio mokslo vadovėlių sistematika taip nustatoma, kad reikėdavo sekti techniškai einančius vienas po kito gamybos procesus ta pačia tvarka ir ūkio moksle, pradedant pirmykščia gamyba ir baigiant vartojimu. Ji yra atsakinga visų pirmiausia už kreivą ūkiško gamybos proceso, jo sąlygų ir priemonių atvaizdavimą, kurio dar ir dabar žymi dalis viešpatauja ūkio moksle.

Kadangi ūkio mokslas stengdavos atvaizduoti gamybos procesą, kaip atskirų gėrybių technišką atsiradimo istoriją, tai reikėjo ištirti padedamųjų materialinių gėrybių atsiradimą kiekviename gamybos procese ir pagaliau kiekvieną produktą išaiškinti darbu ir gamtos duota medžiaga. To išdava buvo ta, kad teorijos pagrinde buvo padėta mintis, pasak kurios darbas yra vienintelė gamybos priemonė ir visi turtai yra darbo pagaminti. Vėliau mes šią teoriją, kuri ūkio mokslo istorijoje turėjo didelės reikšmės taip pat ir socialinei politikai, plačiau panagrinėsime. Čia tik pažymima, kaip stipriai ši teorija turėjo remtis techniškais gamybos samprotavimais.

žinoma, kiekvienam ūkiui ir tuo pačiu ūkio mokslui labai svarbus daiktas. Iš to ūkio mokslas konstatavo „gamybos periodo“ sąvoką ir ypačiai į šią sąvoką daug idėjo darbo palūkanų teoretikai. Bet laikantis čia aprašyto gamybos supratimo laiko vaidmuo gamyboje paliko tamsus ir neaiškus, nes bendrai nebuvo duodama to laiko punkto, nuo kurio tuo būdu suprasta gamyba prasideda. Kiekvienam gamybos laipsniui reikalinga jau turimų materialinių gėrybių pagalba, ar tai būtų patvarios gėrybės, ar suvartojamos, ir jei turėtume galvoje tų gėrybių atsiradimą galutinio produkto gamyboje, tai niekados neprieitume išeiginio gamybos punkto. Dėl to yra sunku ir visiškai negalimas daiktas sekti gamybos procesą nuo pat jo techniškos pradžios.

Ūkiškas gamybos traktavimas turi prasidėti nuo to svarbiausio fakto, kad žmonijos reikmenių tenkinimas arba tam tikros uždaros žmonių grupės, nuolatos tęsiasi ir kad dėl to gamyba yra nuolatos tęsiamas procesas. Šis procesas visa visuma turi būti ūkio mokslo gamybos tyrinėjimo objektas; jis turi savo turiniu duotu laiku parodyti tas sąlygas, kad jis toks, koks yra tuo momentu, gali būti taip pat tęsiamas nepakeistas. Šios sąlygos kaip tik sudaro reikalingą savo dydžiu ir turiniu nekintamo tęsiamo reikmenių tenkinimo prielaidą ir tuo pat sudaro pagrindinį ūkio faktorių. Duotu atveju privalo būti traktuojamos ir sąlygos reikalingos ūkiui augti, jos tenka traktuoti kaip pagrindiniai besiskleidžiančio ūkio faktoriai.

Taip tyrinėjant nebeliks vietos tirti sąlygoms, kuriomis susidaro šiandien turimos materialinės gėrybės, arba jėgos, kurių pagalba yra reikalinga. Šie dalykai priklauso istorijai ir gali būti įdomūs ūkio istorijos atžvilgiu, ūkiškai jie yra visiškai nesvarbūs arba bent jau neturi jokios tiesioginės reikšmės ūkį tvarkant. Tatai, žinoma, nereiškia, kad seno trobesio istorija arba paveikslo atsiradimas neturėtų reikšmės vertinant tas gėrybes dabartiniams žmonėms ir neturėtų įtakos ūkiškiems veiksmams. Šie praeities momentai veikia tik kaip dabartinių žmonių jausmų pasireiškimas ir, tyrinėjant galimumą gamybą patenkinti, reikmenės galvon neimamos.

Čia mes susiduriame su bendru ir kiekvienam ūkiškam samprotavimui pagrindiniu principu, kuris jau glūdi mūsų

ūkio nusakyme ir kurio reikšmė tolimesniame tyrinėjime nuolatos iškils, būtent, kad ūkis yra daugiausia veikimas, kreipiamas į ateitį, kuriai praeitis racionaliai einant dalykams jokio vaidmens nevaidina. Kaip atsirado bendru mūsų ūkio esmės supratimu esamas daiktas principialiai yra nesvarbu. Šis stebėjimas dar kartą parodo, kaip visiškai nevaisingas yra ūkio mokslui ligi šiol viešpatavęs gamybos traktavimas su jo gėrybės technišku atsiradimo istorijos analizu.

Tikrame gyvenime gamyba yra nuolatos tęsiamas procesas, kuris atskirose proceso dalyse visada eina skyrium ir visada iš naujo pradedamas, kuris po tam tikro laiko yra tas pats, jei jo dydis nėra sumažėjęs arba dėl gamybos pakitėjimo pasikeitęs. Gamybos procesas, kitaip sakant, neseka medžiagos likimo, kuri gamyboje pereina vis per aukštesnius apdirbimo laipsnius, ligi išeina iš gamybos proceso, kaip padarytas daiktas. Gamybos procesas neturi galo ir pradžios, kaip kad esti konkrečios atskiros medžiagos apdirbimo istorijoje, bet gali būti net pačiame tęsiamame gamybos procese nekintamas. Žaliavos, pusiaufabrikatų, pagamintų produktų tuo pat laiku būva tiek, kad gamybą galima būtų tęsti, gal ir kiek pasikeitusio dydžio. Gėrybių masės sudėtis gamybos proceso tiek pakeičiama, kiek keičiasi patsai gamybos procesas.

Žinoma, tikrumoje esti ir nelygumų tęsiamame gamybos procese. Pačioje pramonėje, pav., geležies, dažnai atsitinka čia paduodamas gamybos proceso vaizdas. Nauja geležies rūda ir naujos anglys kas diena ir kas valanda išimamos iš kasyklų; ketus suliejamas ir paskum paverčiamas į plieną, kuris tuo pačiu laiku randamas įvairiose produktų gamybos stadijose. Gamybos procesas čia gal eiti taip visiškai vienodai lygiai esant stabilėms sąlygoms, kad jo turinio pakeitimas, žiūrint ypač į plačią gamybos sritį, gali neturėti reikšmės. Ne tat matome žemės ūkyje. Čia visa gamyba tiek pareina nuo metų laikų, kad gali tik vieną kartą per metus įvykti. Gėrybių masės, kurios esti gamybos procese, keičia savo sudėtį per ištisus metus. Bet apžvelgiant ilgesnį periodą, galima apleisti kintamos gamybos fazės ir svyruojanti produktų masės sudėtis ir sukoncentruoti dėmesį į gamybą, gal būt, kaip į nekintamai tęsiamą, arba pasikeitimus aiškinti atsižvelgiant į gamybos proceso dydį ir metodus. Dar didesnis laipsnis dingsta įvairių žemės ūkio gamybos fazių, kai turima galvoje viso pa-

saulio gamyba, pav., kviečių. Šiandieną kviečiai sėjami įvairiose žiemių ir pietų žemės skritulio zonose, taip kad nelygi gamyba nors ir ne visiškai nugalima, bet žymiai išsilygina. Šis išlyginimas tęsiamas kituose kviečių gamybos laipsniuose. Europos reikalams ištisi metai siunčiami tam tikri kviečių kiekiai. Aprūpinant vartotojus balta duona, išlaikomas visiškas vienodumas. Pareinančios nuo metų laikų pasikeitimų ūkiškos gamybos proceso fazės turimos galvoje ir jų įtaka patikrinama. Tačiau, kad susidarius pirmutinį ūkio esmės vaizdą, pakankamai abstrakcijos pagalba suprastintą ir vienkart tiksliai atvaizduojantį vidinę ūkio įvykių esmę, netenka abejoti, kad tokia tęsiamo gamybos proceso sąvoka, kaip ji čia apibūdinta, yra tikra abstrakcija.

Bet šis gamybos procesas iš tikrųjų yra gana komplikuotas. Mokslas savo tyrinėjimų objektu visų pirmiausia ima du suprastintus atsitikimus, kurie yra labai svarbūs tikrai suprasti ūkio faktų ir įvykių prasmei. Šie atsitikimai yra — 1) stacionarinio gamybos proceso, 2) vienodai augančio gamybos proceso. Pirmojo atsitikimo studijavimas parodys mums ūkiškos pusiausvyros sąlygas, kiek jos nuo gamybos pareina ir padės kiek galint aiškiau konstatuoti kai kurių pagrindinių ūkio reiškinių sąvokas. Antrojo atsitikimo studijavimas išaiškins kvantitetines ūkio pažangos sąlygas, vartojant paprasčiausias prielaidas, ir padės tiksliai charakterizuoti kai kuriuos reiškinius, kurie specialiai yra susieti su ūkio pažanga.

5. Stacionarinis ūkis.

Padarykime kol kas stipriai suprastintą prielaidą, kad visuomenės gamybos procesas laike visiškai nesikeičia. Žmonių skaičius tam tikrame ūkyje ir jų individualinės reikmenės, taip pat ir bendros ūkio reikmenės yra konstantinės. Tuomet mes turėsime stacionarinį ūkį. Reikmenių tenkinimas savo forma ir dydžiu nesikeičia, visi ūkio reiškiniai palieka konstantiniai. Tokis ūkis duoda geriausios progos ištirti bendriausius ir pačius pagrindinius ūkio reiškinius.

Statiniame gamybos procese duotu laiku būva tam tikras kiekis gamybai reikalingų patvarių gėrybių, medžiagos ir suvartojamųjų dalykų įvairiose perdirbimo stadijose ir šis kiekis nesikeičia, visą laiką jo sudėtis lieka ta pati. Tos pro-

duktų masės buvimas yra būtina sąlyga, kad gamyba galėtų eiti nesikeisdama. Stacionarinio ūkio būtinas yra uždavinys palaikyti tą kiekį nekeičiamą. Stacionarinio ūkio gamyba yra procesas, kuris, viena, išlaiko tą pačią masę materialinių gėrybių, antra, teikia nepaliaudamas pagamintų materialinių gėrybių ir patarnavimų žmonių reikmenėms tenkinti.

Dabar ištirkime, kaip šis gamybos proceso uždavinys sprendžiamas. Žiūrint šio pirmo uždavinio, svarbu yra prisiminti mūsų gėrybių skirstymą į materialines ilgalaikes ir vartojamąsias gėrybes. Pirmiausia reikia ištirti, kaip palaikomas nekintamas ilgalaikių gėrybių, esamų gamybos procese, kiekis. Čia iš anksto galime pašalinti žemę ir dirvą, manydami, kad jos labai svarbūs ūkiški ypatumai ją naudojant lieka tie patys, ir todėl kalbamas uždavinys dirvos neliečia.

Gamybos procesas, mūsų sąvokos nusakymu (1 §), siekia ligi tol, kur prasideda betarpinis reikmenių tenkinimas. Atsižvelgiant į tai, buvo nustatyta, kurios ilgalaikės gėrybė reikia turėti galvoje gamybos procese. Į šią kategoriją įeina visų pirmiausia įrankiai, mašinos ir trobesiai ir k., taigi ilgalaikės gėrybėms gaminti ar patarnavimams betarpiškai reikmenėms tenkinti; pagaliau, taip pat gyvenamieji namai ir į juos panašūs, kurie reikalingi betarpiškai reikmenėms tenkinti, bet ne asmens nuosavybė, kaip antai drabužiai (pal. 7 §).

Tuo ilgalaikių esamų gamybos proceso gėrybių sąvoka bus pakankamai griežtai nustatyta. Jei mes iš jų pašaliname žemę ir dirvą, tai liekana ir sudarys ilgalaikes gamybos proceso gėrybes. Šias gėrybes pažymėsime *tvirto realinio kapitalo vardu.*

Visų pirmiausia teks spręsti tokis klausimas: kaip išlaikomas tvirtas realinis kapitalas nekintamas gamybos procese? Ilgalaikės gėrybės, iš kurių susidaro tvirtas realinis kapitalas, paprastai dauguma lėčiau ar greičiau suvartojamos. Šis vartojimas gali būti pratęstas tam tikru daiktų laikymu, tačiau dažniausiai nebegalima daikto taip išlaikyti, kad jis visiškai nesusivartotų ir toliau nebegalėtų atlikti savo ūkiškų uždavinių. Tuomet jie išeina iš gėrybių atsargos, kaip antai, seni namai griaunami, senos mašinos išmetamos. Jei norime tokių gėrybių atsargą išlaikyti nekeičiamą, tai privalome visados iš naujo gaminti tos pačios rūšies daiktų, ir būtent stacionariniame ūkyje tokiu pat tempu, kaip kad jie vartojami nyksta. Įsi-

vaizduokime, pav., kad uždarame ūkyje gyvenamieji namai yra to paties tipo, kad jie laiko šimtą metų ir kad namų atsargą tuo pat skaičiumi didinama naujais namais. Tokiame stacionariniame ūkyje tam tikru laikotarpiu tenka įsižiūrėjus iš 100 namų grupės seniausius namus, sulaukusius 100 metų ir jau susenusius, griauti, o vietoje jų tenka statyti nauji namai. Ši namų grupė gamybos procese išliks nekintama, kasmet statant naujus namus ir vienus senus griaunant, ligi per 100 metų vėl bus pastatyta 100 naujų namų. Jei mes paimsime didesnį stacionarinį ūkį, tai visa atsarga ilgalaikių gėrybių tinkamu išlaikymu ir nauja statyba, trumpai sakant, tęsiamu gamybos procesu galės būti palaikoma nekintamos sudėties. Šį procesą, kuriuo realinis stacionarinio ūkio kapitalas palieka nekintamas, vadiname tvirto realinio kapitalo reprodukcijos arba pakeitimo procesu.

Žvilgterėję į vartojamas gėrybes, turėsime konstatuoti, kurios, būtent, gamybos procese yra. Jas sudaro pirmiausia medžiaga, gauta iš gamtos kaip žaliava, esanti gamybos procese, paskum po eilės perdirbimų išeina pagaliau kaip pastovių gėrybių dalys arba vartojamos gėrybės. Tikrieji vartojamieji daiktai apleidžia gamybos procesą, kadangi jie eina suvartoti pačiame gamybos procese, — kaip antai, akmens anglys arba tepalai, arba, duona, eina betarpiškai reikmenėms tenkinti. Jei gamyba bus tuo pat keliu tęsiama ir ta pačia forma kartosis, tai materialinių gėrybių atsarga stacionariniame ūkyje paliks nekintama. Sakysime, kasdien bus vartojamas tam tikras kiekis geležies įvairiems reikalams, bet kasdien bus kasama tam tikras kiekis geležies rūdos ir iš jos dirbama medžiaga įvairiose stadijose bus apdirbama ir todėl visa medžiaga šioje gamybos šakoje savo kiekiu ir sudėtimi paliks nekintama. Kasdieną padaryti vartojami daiktai eis iš gamybos proceso į vartojimą arba galutinai bus suvartoti pačiame gamybos procese, vienkart tarpinių produktų masė padarys žingsnį pirmyn ir bus pradėta visa eilė naujų gamybos fazių, kad esamas proceso kiekis tarpinių produktų paliktų tas pats ir kasdien būtų paliekamas tas pats kiekis vartojamų gėrybių gamybai ar konsumcijai.

Galutinas to padarinys bus tai, kad bendra masė esamų gamybos procese medžiagų, pusfabrikatų ir produktų visose stadijose ir bendra masė produktų vartojamų pačioje gamybo-

je stacionariniame ūkyje liks ta pati. Šią gėrybių masę pavadinsime judomuoju realiniu ūkio kapitalu. Procesą, kuriuo jis išlaikomas nekintamas, pavadinsime judomojo realinio kapitalo reprodukcijos arba pakeitimo procesu.

Bendra tvirto ir judomojo kapitalo, t. y., bendra materialinių gėrybių gamybos proceso masė, išskyrus žemę ir dirvą, sudaro ūkio realinį kapitalą ir procesą, kuriuo realinis kapitalas išlaikomas nekintamas, pavadinsime realinio kapitalo reprodukcijos arba pakeitimo procesu.

Visa ūkio materialinių gėrybių masė vadinama realinėmis lėšomis. Realinės lėšos apima, be realinio kapitalo, taip pat žemę ir dirvą ir perėjusias į vartojimą pastovias gėrybes.

Stacionarinio ūkio gamyba, vadinasi, yra procesas, kuris turi uždavinį rūpintis tuo, kad išlaikytų nekintama mase materialines priemones nekintamame tęsinyje, kad jis pats nekintamas išliktų ir vienkart patiektų žmonių reikmenėms tenkinti nuolatinę ir nekintamą patarnavimų bei materialinių gėrybių srovę. Ši patarnavimų ir materialinių gėrybių srovė, kuri eina ūkininkaujantiems žmonėms iš gamybos jų reikmenėms tenkinti, vadinama realinėmis ūkio pajamomis.

Realinės pajamos susidaro iš dalies iš tiesiog reikmenes tenkinančių tiekinių kitų asmenų, pav. gydytojo patarnavimų arba namų tarnų, iš dalies iš vartojamųjų daiktų, kaip antai, maisto dalykai, iš dalies iš naudojimo ilgalaikių gėrybių, kurios gali būti dar laikomos gamybos proceso priklausančios, pav. butų patarnavimas, asmenų transporto ir t. t., pagaliau iš dalies iš ilgalaikių gėrybių, kurias pagaminus, jos pereina į vartojimą ir nepriskaitomos į gamybos procesą, pav., mūsų drabužiai.

Ūkio mokslui turi tam tikros reikšmės kiek galint aiškiau nustatytas visų jo sąvokų santykis su laiku. Labai daug maišaties ir daug nereikalingų kontraversų atsiranda iš trūkumo būtinai reikalingo fiksavimo visų svarbiausių ūkio santykio su laiku. Visų pirmiausia reikalinga skirti, ar ūkio sąvoka liečia tam tikrą laiko punktą ar laiko periodą. Pirmasis liečia realinio kapitalo ir realinių lėšų sąvoką. Norėdami nu-

statyti ūkyje esamą materialinių gėrybių masę, turėtume parinkti tam tikrą laiką jo inventoriui nustatyti. Tokiame ūkio inventoriuje bus tam tikras kiekis materialinių gėrybių, bet nebus jokių patarnavimų. Materialinės gėrybės savaime būva tam tikru momentu, patarnavimai reiškiasi per tam tikrą laiką, o duotu laiko momentu yra tik gėrybės ir asmens, kurie tuos patarnavimus teikia. Čia ir glūdi ta priežastis, kad patarnavimai nepriskiriami prie realinių lėšų, nors sudaro realinių pajamų dalį. Patarnavimai, kurie eina betarpiškai reikmenėms tenkinti, nieko nekuria, kas inventoriuje galima būtų užtikti. Vargu bau klysta pirmiau kritikuotas mokslas tokių patarnavimų neproduktingumą siedamas su šia sąlyga.

Realinės pajamos apima tam tikrą laikotarpį. Patarnavimų ir materialinių gėrybių kiekis, kuris eina iš gamybos vartojimo reikalams gali būti nurodomas tik ilgesniam ar trumpesniam laikui. Pav. metams, kada kalbama apie metų pajamas.

Stacionarinio ūkio pajamos, sakysime, išskaičiuojamos metams, gali būti išlaikomas tik su ta sąlyga, kad gamybos procesas būtų nuolatos tęsiamas nekintamas. Nekintamas gamybos proceso tęsinys, išlaikant jau turimą realinį kapitalą, nėra tik mechaniškas būtinumas, jis daugiau reikalauja tam tikro gamybos tvarkymo. Šiuo atžvilgiu visas stacionarinis ūkis yra ūkininkaujančio asmens valios padarinys. Būtinos nuolatinės tam tikrų konstantinių realinių pajamų gavimo sąlygos yra šios:

1. Žemės bei dirvos ir gamtos medžiagos buvimas tam tikrame plote.
2. Tam tikro realinio kapitalo buvimas.
3. Tokis gamybos procesui vadovavimas, kad realinis kapitalas liktų nekintamas.
4. Tam tikras metinis darbo tiekinių kiekis.

6. Vienodai pažangus ūkis.

Stacionarinis ūkis yra pirmutinė abstrakcija, kurios ištyrimas turi didelės reikšmės išaiškinti kaikuriems pagrindiniams ūkio reiškiniams. Be to ūkyje yra kai kurių bendrų labai svarbių reiškinių, kurie nepastebimi stacionariniame ūkyje, kurie daugiau susiję su pažanga ir todėl tik pažangia-

me ūkyje gali būti pastebiami. Pradėdami jį tyrinėti, turime ir čia dar padėti pagrindan, kiek galėdami, suprastinančių prielaidų.

Visų pirmiausia reikia nustatyti, ką mes „pažanga“ suprantame. Ši sąvoka turi būti, kaip ir visa mūsų mokslo terminologija, visiškai aiški, turėti kiek galint kvantitėtinės reikšmės. Kvantitėtinis ūkio ir specialiai gamybos padidėjimas gali būti taip pat etikos ir estikos atžvilgiu pripažintas kaip tikra pažanga ir tai sudaro labai įdomų ir praktiškai svarbų klausimą, bet neįeina į grynosios teoretinės ekonomijos sritį ir todel čia neliečiama. Geriausia, kad šis principas būtų pripažintas nuo pat pradžios aprėžti kiek galima aiškiau mūsų uždaviniui. Pažanga čia suprantama kvantitėtine prasme, kaip tam tikras judėjimas, atsiradęs gamybai padidėjus.

Bendra pažangos priežastis šiąja prasme yra gyventojų padidėjimas, kad galima būtų padidėjusio gyventojų kiekio reikmenes patenkinti, atatinkamai turi padidėti ir gamyba. Galima manyti, kad pakitėjusi gamyba, tęsiama tais pačiais metodais, ir kad pažanga pasireiškia dėl gyventojų prieauglio platesniu gamybos dydžiu. Konstantiniame gyventojų kiekyje ūkiškoji pažanga pasireikštų gamybos padidėjimu vienam žmogui, taigi geresniu reikmenių tenkinimu. Tokis padidėjimas ligi tam tikro laipsnio galėtų atsirasti pakėlimu kvantitėtinio darbo, išskaičiuojant vienam žmogui. Tačiau tokiam skleidimuisi yra labai ankštos ribos. Nuolatinė pažanga konstantiniame gyventojų kiekyje tik tuomet tegalima, kai gamybos metodai be paliovos gerinami. Čia jau kinta ir visos gamybos procesas, dažniausiai ir reikmenių tenkinimo sudėtis. Tuomet pažanga yra komplikuotas reiškinys ir suprastinančios lygios pažangos prielaidos susiduria šiame tyrinėjimo laipsnyje su tam tikrais sunkumais. Norėdami tirti paprastą ūkiškos pažangos formą, turime turėti galvoje, kad gamyba eina nepakeista vaga ir su vienodu darbo tiekiniu ir tik tokiu pat santykiu, kaip kad auga gyventojai. Manydami, kad gyventojų skaičius vienodai auga turėsime paprasto vienodai pažangaus ūkio atsitikimą. žinant metinį gyventojų prieauglį, ūkio pažanga turi jį atitikti ir galima kalbėti apie tam tikrą kalbamo ūkio pažangos procentą.

Kadangi gamyba su tokiu metiniu pažangos procentu auga, tai ir realinis ūkio kapitalas auga su pažangos procentu.

Kadangi realinis kapitalas savo reliatyvine sudėtimi pasilieka nepasikeitęs, tai priaugimas reikia suprasti kaip atskiro kapitalo realinių dalių vienodas priaugimas. Tik dėl tokio priaugimo realinis kapitalas, augant darbo jėgoms, gali vienodai su gyventojais paūgėti jų reikmenėms tenkinti. Realinio kapitalo priauglis yra, žinoma, galimas tik gamybos dėka. Gamybos procesas čia tyrinėjamame vienodai pažangiame ūkyje turi tris įvairius uždavinius, būtent:

1. išlaikyti ir palaikyti realinį kapitalą duoto dydžio;
2. padidinti realinį kapitalą kasmet tam tikru procentu;
3. aprūpinti augančio vartotojų skaičiaus vartojimą.

Kadangi absoliutinis metinis realinio kapitalo prieauglis, kaip nekintamoj turimo realinio kapitalo kvota auga tokiu pat santykiu, kaip ir patsai kapitalas, visi trys šie uždaviniai stato gamybai vienodai padidintus reikalavimus ir gamyba pasidalina pagal tų uždavinių kvotas. Kadangi įvairios gamybos priemonės kvantitėtiškai tiesiog nesulyginamos, tai šis dėsnis tik tuo gali būti tiksliai išreikštas, kad produktingų jėgų kiekis mūsų prielaida pavestas trims svarbiausiems gamybos uždaniams palieka savo reliatyvine sudėtimi nekintamas, auga su bendru pažangos procentu.

Mūsų pažangiame ūkyje kiekvienu momentu yra gamybos priemonių daugiau, kaip kad reikalinga tuokart reikmenėms patenkinti. Reikia tat suprasti taip, kad kaskart suvartotomis gamybos priemonėmis galimas platesnis dabartinių reikmenių tenkinimas, arba nepasikeitus dabartiniam reikmenių tenkinimui, galimas sutrumpintas darbo laikas, sumažinimas darbo pastangų. Suvartojimas tam tikros gamybos priemonių dalies nuolatiniam realinio kapitalo didinimui yra a u k a, kuri reiškiasi galimo reikmenių tenkinimo aprėžimu arba padidėjusiomis pastangomis palyginti su tomis, kurios reikalingos dabartiniam reikmenių tenkinimui. Tokis reikmenių tenkinimo susiaurinimas, dėl kurio galima realinio kapitalo atsargos gamyba, vadinamas taupymu. Realinio kapitalo didinimas taupant produktingas jėgas vadinamas kapitalo sudarymu konkrečia prasme. Kiekvienas pažangus ūkis privalo taupyti ir sudaryti kapitalus, visiškai nepareinamai nuo ūkio organizacijos formos, kaip ir visi šiame skyriuje tyrinėjami faktai ir įvykiai. Uždarame ūkininko ūkyje, pav., pa-

žanga tik tuomet tegalima, kai pritaikoma jame asmenų darbo jėgos ir kitos gamybos priemonės, kaip antai, arkliai, ne betarpiškai reikmenėms tenkinti, bet realiniam kapitalui didinti, pav., naujiems trobesiams statyti arba dirvonams plėšti. Pažangos sąlygą sudaro galimo reikmenių tenkinimo aprėžimas, turimų produktingų jėgų pritaikymas ir taupymas realinio kapitalo gamybai, taigi, kapitalo sudarymas konkrečia prasme. Reiškiniai čia yra iš esmės tie patys kaip ir atitinkami reiškiniai šių laikų šalies ūkyje arba ir viso pasaulio ūkyje.

Galima dabar pasakyti, kad ir stacionariniame ūkyje reikalingos tam tikros aukos tęsiamo realinio kapitalo produktingoms nekintamo kiekio ir sudėties jėgoms išlaikyti. Jei galima būtų nuo šio uždavinio atsipalaidoti, tai tuokart produktingas jėgas galima būtų suvartoti platesniam reikmenių tenkinimui. Taip elgiasi, pav., ūkininkas, kuris rūpindamasis maisto dalykais neranda laiko prižiūrėti savo trobesių. Tas pats buvo ir su kariavusiomis pasaulio kare valstybėmis: apleisdamos einamąjį tvirto realinio kapitalo palaikymą (trobesių, geležinkelių, laivų ir t. t.), taip pat realinio kapitalo (medžiagos atsargą, galvijų) pakeitimą, produktingas jėgas suvartojo karo reikalams. Ilgainiui tokis ūkis turi virsti menkesnis, jo reikmenių tenkinimas siauresnis. Tokis produktingų jėgų suvartojimas, kuriuo realinis kapitalas palaikomas nekintamas ir tuo pačiu ūkis ginamas nuo suskurdimo, galima pavadinti ne taupymu, bet reiškiniu tokio pat kvalitėtinio pobūdžio, kaip ir taupymas, kuris veda į tikrą kapitalo padidinimą. Tokio ūkio vedimas tegalimas tik susilaikant ir atsižvelgiant į ateitį. Ūkio atžvilgiu nustatydami taupumo sąvoką privalome laikytis ką tik nurodytos linijos: taupumas tikrąja prasme prasideda tik pradėjus didinti realinį kapitalą.

Kalbamas taupumas būva tam tikroje gamybos priemonių dispozicijoje. Tokis taupumo supratimas yra susijęs su pažangiu ūkiu, kuris glūdi visų mūsų sprendimų pagrinde. Tačiau dažnai sutinkamas ir kitokis supratimas. Pasak jo, taupumas yra tam tikras susilaikymas nuo suvartojimo pagamintų prekių atsargos, kuri dažniausiai suprantama, kaip vartojimieji daiktai, kurių dalis suvartojama, kitos „sutaupomos“, t. y. paliekamos būsimam vartojimui. Šios rūšies taupumas visados, žinoma, yra reikalingas, jei yra tam tikra vartojamųjų daiktų atsarga skiriama tam tikram laikui: atsargos vartoji-

mas turi būti paskirstytas vienodai visam laikui. Geriausias to pavyzdys yra derlius. Gamybos supratimui, kurį mes davėme 4 §, ir kuris seka atskiro daikto technišką gamybos procesą nuo pradžios ligi galo, gali būti charakteringa, kad tyrinėjant vartojimą, daugiau bus kreipiama dėmesio į gamybos proceso sudarytą gėrybių atsargą ir į nuolatinį pagamintų gėrybių atsargos vartojimą. Bet suprantant ūkį, paliekantį nuolatos tos pačios formos ir iš esmės to paties turinio, kaip pažangų gamybos procesą, turimų pagamintų gėrybių atsargos tyrinėjimas nustos savo lemiamos reikšmės, nes pažangiame ūkyje gamybos išdavos pasireikš nuolatine pagamintų gėrybių atsarga, kuri paskum ilgesnį laiką pamažėl vartojama. Nedidelių esamų atsitiktinai pagamintų gėrybių atsargos svarba pažangiame ūkyje nustos savo reikšmės palyginus su nuolatine gėrybių srove, kurios pastovumas yra gamybos patikrintas. Tatai ypač pastebima šių laikų gamybos ir transporto sąlygose. Šiąja prielaida vartojimo tvarkymas gali būti suprastas tik kaip esamų gamybos priemonių dispozicija. Tokiu supratimu nėra to, ką konkrečia prasme galima būtų taupyti, kaip kad atsitinka, kai taupumą supranta kaip nesuvartojimą surinktos pagamintų gėrybių atsargos. Pagamintų prekių, kurių nereikėtų vartoti del numatomo reikmenių tenkinimo aprėžimo, apskritai negalima. Tas, ko nesuvartojama, nesudaro konkretaus taupymo objekto.

Suprantant taupumą, kaip pagamintų gėrybių atsargos nevartojimą, kapitalo sudarymas konkrečia prasme reikalauja dar tam tikro paaiškinimo. Esamo realinio kapitalo padidinimas suprantama negalimas apleidžiant vartojimą. Konkrečių kapitalų sudarymą šiuo supratimu sudarys materialinių gėrybių atsargos rinkimas, kurios vėliau bus suvartotos išlaikyti gamybai reikalingiems dalykams darbininkų algoms,[1]) medžiagai ir įrankiams. Tokis supratimas yra visiškai svetimas pažangaus ūkio pagrindams. Pažangiame esančiame pusiausvyroje ūkyje, bendrai sakant, nėra jokio pagamintų gėry-

---

[1]) „A stock of goods of different kinds must be stored up somewhere sufficient to maintain him (the labourer), and to supply him with the materials and tools of his work". A. Smith: Wealth of nations, Book II Introduction. Jevons darbininkų išlaikymo priemones traktuoja, kaip vienintelę kapitalo formą: Capital consists merely in the aggregate of those commodities which are required for sustaining labourers of any kind or class engagend in work". (Theory of Political Economy p. 242.).

bių atsargos rinkinio, taip pat ir kalbama prasme medžiagos ir įrankių tolimesniam vartojimui, apskritai nėra jokios neveiklios atsargos nurodytu momentu, kuri būtų sukrauta būtinam gamybos procesui. Pažangus ūkis turi, kaip aukščiau sakyta, realinį kapitalą, kuris nuolatos normaliai yra apyvartoje. Šis realinis kapitalas pažangiame ūkyje nuolatos gamybos didinamas, nekraunamas normaliai būsimai gamybai, bet eina įvairiomis funkcijomis, kaip realinis kapitalas, suvartojamas arba perdirbamas, jei jis yra ilgalaikis, naudojamas. Vaizdavimasis kapitalo sudarymo konkrečia prasme, kaip atsargos sudarymo konkrečia prasme, kaip atsargos sukrovimo būsimiems reikalams, yra netikras pažangaus ūkio reiškinių atvaizdavimas iš esmės.

Vienodai pažangiame ūkyje vadovavimas gamybai apskritai ir gamybos jėgų paskirstymas į tris įvairius uždavinius, yra nekintamas. Taigi dėl to visados būva tas pats reliatyvinis gamybos priemonių kiekis, nuolatos augąs su bendro ūkio pažangos procento absoliutiniu kiekiu reikalingu realiniam kapitalui padidinti. Taupumas yra tuo pat nuolatinis veikimas, kuris, žengiant pirmyn ūkiui, proporcingai plečiasi ir turi ūkyje visados tos pačios reikšmės. Seniau buvusiu taupumo supratimu šis santykis sunku buvo suprasti. Jei kartą gėrybių atsarga sutaupyta, tai ji turėjo būti kada nors ir suvartota. Nuolatos tęsiamas taupymas, kuris be paliovos vienodu tempu ir dydžiu auga, rodėsi, tokiu supratimu, negalimas daiktas. Moksle ir viešpataujančioje opinijoje del to atsiranda nuolatos tvirtinimų, kad neaprėžtas nuolatinis taupymas yra negalimas imant visą ūkininkaujančią žmoniją. Kad tokis taupumo vertinimas turėjo labai stiprios įtakos bendram ekonominiam supratimui yra neginčijamas daiktas. Dėlto labai yra svarbu, kad tiksliai būtų išaiškinta tikroji taupymo prigimtis ir funkcijos pažangiame ūkyje. Ne tik nuolatos tęsiamas, bet ir einąs vienu tempu su gamybos kilimu taupymas yra ne tik visiškai galimas, bet sudaro būtiną sąlygą vienodos pažangos kiekvienam ūkiui. Tik esant tokiam taupymui tegalimas konstantiniu pažangos procentu augąs kapitalų sudarymas ir tuo pat vienodas bendro realinio kapitalo didinimas ir tuo pat tempu išplėsta gamyba ir reikmenių tenkinimas.

Realinių pajamų sąvoką pažangiame ūkyje tenka išplėsti. R e a l i n e s   p a j a m a s čia galima apibūdinti, sutinkant su

paprasta kalba, kaip sumą einančią vartoti ir realiniam kapitalui atitinkamais pajamų periodais padidinti. Pirmą tos sumos dalį reikia suprasti kaip patarnavimų ir materialinių gėrybių kiekį pažangiame ūkyje, kuris pažangioje ūkininkaujančių žmonių gamyboje eina tiesioginėms reikmenėms tenkinti. Antroji sumos dalis atitinka konkretų ūkio kapitalo sudarymą. Vienodai pažangiame ūkyje auga realinės pajamos, taip pat, kaip ir abi jo dalys, vartojimas ir kapitalo sudarymas, kartu su bendru priaugimo greitumu, kuris charakteringas yra visam ūkiui.

Būtina sąlyga gauti didėjančių pajamų, anot pasakyto, yra tokiu pat būdu augąs kapitalo sudarymas, vadinasi, tokis produktingų jėgų padalinimas įvairiems uždaviniams, kuris šį kapitalo sudarymą patikrina. Šis produktingų jėgų paskirstymas sudaro greta su asmeniais darbo tiekiniais dirbančių gamyboje žmonių be paliovos tęsiamą veikimą, kuris būtinas yra palaikyti pažangiam ūkiui. Be to išeiginiam punktui, o kiekvienas duotas momentas gali būti laikomas išeiginiu, tam tikro realinio kapitalo buvimą laiko būtina tokio ūkio sąlyga.

Taupymas reiškia, kaip jau buvo sakytá, visados auką, duodamą pažangai. Šiuo specialiniu atveju, pažangaus ūkio, kurį čia mes traktuojame, kur ūkio padidėjimas reiškiasi tik tuo pačiu tempu kaip ir žmonių priaugimas, taupumo auka tenka išimtinai žmonių priaugimui. Šis stebėjimas įdomus tiek, kiek jis parodo, kad gyventojų augimas daugiau atseina, kaip kad vaikų gimdymas ir auginimas, kurie padidina gyventojų skaičių. Jei norima išlaikyti reikmenių tenkinimo konstantinis aukštis, tai realinis kapitalas tuo pat tempu kaip ir gyventojų priaugimas turi augti ir reikalauja tam tikslui tam tikros esamų produktingų jėgų dalies. Pirmoje eilėje kyla reikalas statyti gyventojų prieaugliui naujų namų, toliau, taip pat šių laikų sąlygomis aprūpinti ūkį susisiekimo priemonėmis, fabrikų trobesiais ir kit. d. atitinkamai gyventojų prieaugliui. Produktingos jėgos, kurios reikalingos realiniam kapitalui didinti atitraukiamos nuo einamųjų reikmenių tenkinimo ir šis reikmenių tenkinimas kiekvienu momentu menkėja, kaip kad jis būtų be gyventojų prieauglio.

ANTRASIS SKYRIUS.

Mainaūkis.

7. Mainų ūkis ir pinigų ūkis.

Mūsų tyrinėjimuose, kaip jau sakyta, padaryta prielaida, kad visi ūkio įvykiai eina ūkio viduje, kitaip tariant, ūkis yra uždaras išorei ir del to pats save tenkina. Tas geriausia tinka senovės šeimos ūkiui, kuris žymia dalimi išsilaikė Europoje ligi 19-tojo amžiaus dvaruose. Bet uždariems ūkiams susiėjus tarp savęs į mainų santykius, kad galėtų produktų perteklių parduoti ir del to plačiau ir geriau savo reikmenes tenkinti, atskiri asmens atsidavė tam tikrai profesijai ir duodavo savo patarnavimus arba produktus mainais už šeimos ūkio produktus, uždaro ūkio savarankiškumas nyksta. Senovės uždaras ūkis patsai vis labiau specializuojasi grynai žemės gamyboje, taigi virsta tokiu ūkiu, kuris savo reikmenių ilgainiui savąja gamyba negali patenkinti ir tuo pačiu virsta dalimi didesnio ūkio vieneto. Šis didesnis ūkio vienetas tuomet susidaro, kai kalbamas skleidimasis apima tam tikrą atskirų ūkių apygardą, kurie vienas su kitu sueina į ūkiškus santykius ir savo reikmenes tegali tenkinti bendradarbiaudami ir savytarpiais patarnavimų ir produktų mainais. Tokią visuomenę vadina mainaūkiu. Mainaūkis sudaro patsai savimi uždarą ir save patenkinantį ūkį, jei nepalaiko jokių santykių su ūkiais, esančiais šalia jo. Norėdami teoretiškai ištirti mainaūkio reiškinius, tai kaip tik tokį gryną mainaūkį privalome turėti galvoje. Tokiam bendraūkiui apskritai tinka visa tai, kas pereitame skyriuje buvo pasakyta apie uždarą ūkį.

Savytarpis įvairių atskirų ūkių priklausymas gali būti didesnis ar mažesnis. Istorinis skleidimasis labai pamažėle suvedė pirmiau izuoliuotus ūkius į bendraūkį. Įvairios gamybos šakos, kurių buvo seniame uždarame ūkyje, viena po kitos buvo paimtos iš šio uždaro ūkio ir pavestos specializuotai pagal rūšių gamybai. Lygia greta šiam skleidimuisi vyksta ir uždaro ūkio siaurėjimas, pasireiškiąs tuo, kad del specializuoto darbo atsiradęs darbo jėgų perteklius atskiruose ūkiuose išeina iš jų ir pereina į specialiai organizuotą gamybą. Ligšiolinis tos raidos padaras yra atskiras ūkis, kuris apima tik šeimyną šių laikų

aprėžta prasme ir savo produktingą uždavinį mato paskutiniausiame pasirengime tenkinti reikmenes, visa kita gauna savo reikmenėms patenkinti iš specializuotos gamybos. Šiuo atžvilgiu šių laikų šeimos ūkį galima pavadinti „vartojamu ūkiu“. Senovės ūkis, kaip jau minėta, daugiausia virsta žemės ūkiu, kuris vis labiau ir labiau tampa specialiai žemės ūkiu, t. y., specializuotu, labiau ir labiau stato uždavinį žemės ūkio produktų parduodamu pertekliumi tenkinti savo reikmenes. Žemės ūkyje gamybos ūkis dar gana glaudžiai susijungęs su vartojamu ūkiu, nors didesnėse įmonėse atsiskyrimas vartojamo ūkio nuo specializuoto žemės ūkio aiškiau yra matomas.

Gamyba tokiame mainaūkyje dažniausia organizuota savarankiškai į įmones, atskirai nuo vartojamų ūkių. Darbas daugausia eina tokiose įmonėse, be to, asmeniai tiekiniai tarnų ir vadinamų laisvų profesijų žmonių tiesiog atliekami vartojimui. Tarp įvairių produktingų įmonių, kurios atlieka tik dalį gamybos, matome tokios rūšies bendradarbiavimą, kad gamyba tuo būdu eina ligi galutino reikmenių tenkinimo. Iš taip organizuotos gamybos eina nuolatinė produktų ir patarnavimų srovė į vartojimą. Vartotojai gauna šių gėrybių mainais už savo bendradarbiavimą gamybos procese arba už patarnavimus, kuriuos duoda kaip turto valdytojai. Taip organizuota gamyba vadinasi visuomenė, nes ji tegalima kaip uždaras ir save tenkinąs procesas organizuoto visuomenės bendradarbiavimo dėka. Jokis atskiras ūkis tokioje organizacijoje negali patsai savęs patenkinti. Kiekvienas tenkindamas savo reikmenes daugiausia arba visiškai remiasi visuomenės gamyba. Bet jis jos gaminius gauna tik už tam tikrą atlyginimą.

Raida ėjo ta linkme, kad atskiri ūkiai virto vis labiau priklausomi nuo bendraūkio ir bendraūkio reikšmė del to nuolatos augo. Šioje raidoje, kuri taip pagrindinai pakeitė atskiro ūkio tikslus, atskiro ūkio interesai paliko beveik nepaliesti, jų ūkišką veikimą sudaro, kaip ir kiekviename ūkyje, iš dalies taip reguliuoti vartojimą, kad jis, kiek galėdamas, vienodai ir pilnai tenkintų reikmenes turimomis priemonėmis, iš dalies stengtis gauti kiek galint daugiau priemonių reikmenėms tenkinti. Šiuo atžvilgiu atskiri ūkiai pirmiausia siekia savo pačių tikslų ir visados sudaro savarankiškus vienetus didžiuliame bendraūkyje.

Nuolatiniais ir organizuotais patarnavimų ir produktų mainais tenkinamos visų visuomenės narių reikmenės, nors

daugiau ar mažiau trūkstamai. Šiuo atžvilgiu bendraūkis galima pavadinti, kai norima pabrėžti pagrindinę mainų reikšmę, mainaūkiu. Šių laikų tautų ūkis daugiausia yra visuomenės ūkis paremtas mainais, taigi mainaūkis. Kai norima tokis kurios nors tautos ūkis suprasti kaip vienetas, jis vadinamas „tautos ūkiu".

Ši mainaūkiška visuomenės organizacija būtinai reikalauja daugiau išsiskleidusios privatinės nuosavybės. Ši privatinė nuosavybė mažiausia turi apimti savą darbą ir tą, kas už jį gaunama mainais. Mainų esmę sudaro ir tai, kad jie turi būti laisvi. Kadangi mainai visų pirmiausia esti mainais tarp darbo tiekinių ir vartojamų gėrybių, tai laisvas darbo (amato, verslo) pasirinkimas arba bendrai rūšies ir dydžio sau darbo pasirinkimas iš vienos pusės ir specialaus vartojimo sudarymas iš kitos pusės, sudaro mainų ūkio esmę. Artimesnis tyrinėjimas abiejų šių laisvių reikšmės, pasekmių ir sąlygų, kuriomis jos gali įvykti, sudaro, taip sakant, mainaūkio teorijos šaknį.

Vartojimo pasirinkimo laisvė šiuo atžvilgiu yra pagrindinė kito šios knygos skyriaus prielaida, o asmens verslo laisvė bus arčiau paliesta antroje mūsų knygoje, ypač paskutiname jos skyriuje.

Mainaūkyje gamyba, kaip mes matome, beveik visa perimta mainaūkiško gamybos proceso. Produktingo veikimo liekanos, kurias kiekvienas sau suvartoja, yra taip reliatyviai be reikšmės, kad ją mes mainaūkio studijose galime apleisti ir todel produktingą veikimą tiek teturėsim galvoje, kiek jis vyksta tautos ūkių reiškinių tarpe. Tatai reiškia, kad mes gamybą laikysime baigtą nuo to momento, kai produktas pereina į vartojimą. Iš to kyla dar ir atitinkamas realinio kapitalo sąvokos aprėžimas: realiniu kapitalu toliau mes vadinsime tik tas pagamintas materialines gėrybes, kurios esti tik taip aprėžtai suprastame gamybos procese.

Kalbant apie patvarias gėrybes, kurios tiesiog duoda naudos tenkinant reikmenes, gali kai kada kilti abejonių, ar laikyti jas esamomis gamybos procese gėrybėmis, ar ne. Atsakant į šį klausimą, tenka atsižvelgti, ar pastovi gėrybė savo naudą teikia svetimų faktorių padedama, ar ne. Mūsų drabužiai yra patvarios gėrybės, bet jos tiesiog tarnauja reikmenėms patenkinti, be jokios kitų produktingų jėgų pagalbos. Kas kita, pav., su

tramvajais, kurie taip pat teikia patarnavimų asmens reikmenėms tenkinti, bet reikalauja elektros stoties, konduktorių ir t. t. Del to tramvajus laikysime gamybos proceso priklausančiais daiktais, o mūsų drabužius — ne. Del gyvenamų namų, tai sprendimas nėra tokis paprastas. Tiesa, gali būti, kad didieji nuomojamieji namai, kur atskiri nuomininkai tik vieną butą nuomoja, gali būti laikomi priklausomi gamybai. Namų savininkas yra tam tikrų patarnavimų gamintojas, jis atiduoda butą nuomininkui naudotis per tam tikrą laiką. Tik buto naudojimas tarnauja tiesiog reikmenėms tenkinti. Tarp namų statymo ir jų naudojimo esti ne be reikšmės verslo rūšis, kurią mes paliesime vėliau 22 §, kuri apima saugojimą ir laikymą, be to laiptų apšvietimą ir šildymą. Kai privačių namų savininkas tas funkcijas patsai prisiima, tai geriausia bus jį supratus kaip produktingą veikimą, esantį šalia vartojamo ūkio. Mes turime nuspręsti laikyti gyvenamus namus bendrai esamomis gamybos procese patvariomis gėrybėmis.

Kai žmonės mainosi, atsiranda reikalo spręsti, kiek kurios mainomosios gėrybės reikia duoti mainais. Kitaip sakant, reikia įvertinti abi gėrybes. Įvertinimas žymiai suprastės, jei pripras visas gėrybes vertinti tąja pačia gėrybe. Pastebėta, kad šis paprotys dažniausiai atsiranda su mainų papročiu. Bendrai, tiek jau įsigalėjus mainams, kad jau galima kalbėti apie mainaūkį, įsigali ir paprotys visas gėrybes vertinti viena bendra gėrybe.

Gėrybė, kuri atlieka bendro vardiklio vaidmenį, vadiname p i n i g a i s. Ši pirmutinė ir pagrindinė pinigų funkcija iš tikrųjų yra bendro a t s i s k a i t y m o skalė, kuriąja nustatomi mainomųjų gėrybių vertinimai. Įsigalėjus kartą pinigų vartojimui, visos ūkiškos gėrybės bus vertinamos tokia skale, t. y., pinigais. Gėrybių mainai gali būti ir tiesioginiai, bet gėrybių kiekio vertinimas mainant, atliekamas pinigų pagalba. Tikrame mainaūkyje del praktikos reikalo daroma prielaida, kad mainai eina ne tiesiog, o vartojant bendrai pripažintą m a i n ų į r a n k į. Mainų įrankio ir atsiskaitymo substrato funkcija yra iš esmės atskiros funkcijos, kurios gali būti atliekamos įvairių gėrybių. Bet abi funkcijos paprastai žymimos kaip pinigų funkcijos.

Tolimesniuose teoretiniuose tyrinėjimuose, kurie paprastai liečia mainaūkį, pinigus traktuosime tik kaip bendrą atsi-

skaitymo skalės funkciją visiems ūkiškiems vertinimams. Tatai dar nereiškia, kad eventualis medžiagos pasirinkimas, kaip mainų įrankio, neturėtų jokios ūkiškos reikšmės. Tokia reikšmė yra, jos tyrinėjimas priklauso specialinės pinigų teorijos ir tenka atidėti ligi mūsų trečiosios knygos. Ten pat turės būti plačiau nušviestas, čia trumpai paliestas pinigų atsiradimas, taip pat plačiau ištirtos pinigų funkcijos ir jų esmė.

Pradėjus vartoti pinigus, mainų aktai virsta pirkimo — pardavimo aktais. Pardavėjas duoda prekes, pirkėjas privalo sumokėti tam tikrą pinigų sumą. Kokiomis priemonėmis toki pasižadėjimai gali būti atlikti, bus parodyta pinigų teorijoje. Pinigų suma, sumokama už daiktą, vadinasi jo k a i n a. Juo labiau išsiplėtęs mainaūkis, juo dažniau įvyksta pirkimai, juo platesnis ir esančių prekyboje ūkiškų gėrybių kiekis. Kadangi dėl to daugumos ūkiškų gėrybių kainos dažnai esti nustatomos, tai dalyviai apytikriai žino, kurią kainą nurodytu laiku reikės mokėti už tam tikras prekes ir, besiplečiant mainaūkiui, atsiranda visuotinis paprotys ūkiškas gėrybes vertinti pinigais. Šis paprotys, žinoma, palengvina ir skatina gėrybių mainus. Gėrybių vertinimas pinigais yra viena mainaūkio pusė, kuri šiam plečiantis, nuolatos stiprėja. Norėdami pabrėžti šią mainų pusę — mainaūkį vadiname p i n i g ų ū k i u.

Ūkiškąjį plėtimąsi dažnai taip vaizduoja, lyg kad mainaūkis su tiesioginiais mainais be pinigų būtų ėjęs pirm paties pinigų ūkio, taigi ir pinigų ūkis būtų atskira savarankė žmonių ūkio stadija. Ši nuomonė, kaip mes pamatysime trečioje knygoje, neturi jokio pagrindo istorijoje. Priešingai, artimesnis tyrinėjimas parodo, kad pinigų įsigalėjimas visados ėjo ranka į ranką su mainaūkio plitimu, kad gėrybių mainai ir pinigų vartojimas kiekvienoje stadijoje palaikė vienas kitą ir kad pinigų reikalo išaugimas šių laikų prasme ėjo beveik vienu laiku su galutiniu visuotinio mainaūkio įsigalėjimu. Jokio bent kiek išsiplėtusio mainaūkio, t. y., bendraūkio su produktų mainais tarp savarankių ūkio vienetų, bet be pinigų, niekados nėra buvę. Taigi ir „pinigų ūkis“ dėl to turi reikšti tą patį ką ir mainaūkis, pabrėždamas stipriau pinigų reikšmę jame.

Ekonomijos mokslui ši nuomonė, kad prieš pinigų ūkį yra ėjęs „grynas mainaūkis“ kaip paprastesnė ūkio forma, buvo pražūtinga. Vargu bau galima abejoti, kad ši nuomonė kalta, jog ekonomijos mokslas jautė pareigą tyrinėti sugalvotus mai-

naūkio reiškinius ir tuos tyrinėjimus padaryti viso ūkio mokslo pagrindu. Šios pastangos sudarė ekonomijos mokslui nepakeliamų sunkybių ir begalinių ir, bendrai imant, nevaisingų ginčų. Buvo laikoma būtinu daiktu tyrinėti tuos faktorius, kurie reguliuoja gėrybių mainus be pinigų pagalbos, negalėjo daryti tyrinėjimo objektu kainos, arba gėrybių vertinimo daromo įvairių ūkininkaujančių asmenų, išreikšto pinigais, taigi turėjo apseiti be aritmetiškai tikros gėrybių vertinimo išraiškos. Vietoje tokios išraiškos buvo padėta labai neaiški ir kintama „vertės“ sąvoka. Vertė turėjo reikšti reliatyvinę ūkiškų gėrybių reikšmę, bet kadangi tai reikšmei trūko aritmetiško masto, tai ir verčios sąvoka paliko neaiški, ir niekados negalėjo duoti aritmetiškai išreikšto sąvokos dydžio. Teisybė, paskutiniais laikais tą trūkumą stengėsi pašalinti tuo, kad stengėsi ūkišką gėrybių reikšmę matuoti žmonių reikmenės jausmo intensingumu. Tokia fikcija buvo norėta pagrįsti visą ekonomijos mokslą, ir ši, vadinamoji subjektyvinė verčios teorija, buvo laikoma didele ekonomijos mokslo pažanga. Bent kokio aritmetiško pagrindo trūkumas šiai teorijai dažnai reiškiamas aritmetikos formomis arba net matematikos formulomis, sudarė tai, kad jai trūko vidaus stiprumo, kurio reikalaujama iš kiekvienos mokslo teorijos, ir drauge parodė, kur yra esminė teorijos klaida. Šią būtent klaidą sudarė neigimas tikrai naudoto ūkininkaujančių žmonių vertinimo masto, pašalinimas pinigų iš mainaūkio tyrinėjimo. Žmonių vertės sprendimai savo prigimtimi yra reliatyvūs ir žmonės visados laiko esant praktiška juos išreikšti bendrais vardikliais, t. y. pinigais. Mokslas šiuo atžvilgiu negali eiti kitu keliu, kaip kad praktika eina.

Ekonominė teorija, kuri nori atvaizduoti tikruosius gyvenimo įvykius, privalo nuo pat pradžios įvesti tokį bendrą verčių vardiklį, taigi pinigus. Praktikoje ūkiškam veikimui reikmenių jausmo intensingumas tiek teturi reikšmės, kaip mes toliau pamatysime, kiek jis pasireiškia vertinimais pinigais. Ši sąlyga privalo nustatyti ūkio mokslo ribas; ji tegali išreikšti subjektyvinius ūkiškus momentus tik taip, kaip jie pasireiškia vertinamais pinigais.

Iš pasakyto suprantama, kad ūkio mokslui ypatingas vertės mokslas visiškai nereikalingas. Kiekvienas mėginimas sukurti vertės mokslą be bendro vardiklio vertei spręsti susidu-

ria su didelėmis sunkybėmis. Kai tik tokis bendras vardiklis įvedamas, iš esmės jis postuliuoja pinigus. Vertė tuomet išreiškiama kaina, verčių vertinimai pakeičiami pinigų vertinimais ir turime kainos mokslą vietoje vertės mokslo. Iš to turime padaryti tinkamą išvadą, ir visą vadinamą vertės mokslą išmesti iš ekonomijos mokslo. Teoretinis mainų ūkio sąvokos sudarymas nuo pradžios ligi galo privalo remtis pinigais ir iš esmės sudaryti kainos susidarymo mokslą.

Pasirodo, kad šis kelias sudaro labai žymų suprastinimą. Tuo išvengiame daug ginčytinų klausimų, kuriems šiandieną dedama tiek daug nereikalingų pastangų. Tuo pat galime atpalaiduoti mokslą nuo uždavinių, kurie šiandieną jį veda dažnai į blogiausios rūšies scholastiką. Tokis pagrindinis valymas būtinai yra reikalingas, jei norime mokslo darbą pakreipti tiesiog į tikruosius ir svarbiausius ekonomiškosios teorijos uždavinius.

Pagrindas ekonomiškiems tyrinėjimams daryti be pinigų sąvokos įvedimo, atitiko pedagogišką mintį, kad tokią sunkią temą, kaip pinigų mokslą, reikia atidėti, netyrinėjant jos vienkart su bendrais dėsniais. Tokį reikalavimą čia taip pat tenka kiek galint turėti galvoje. Pinigai, kaip jau sakyta, čia pirmiausia įvedami kaip atsiskaitymo skalė. Jei ekonominė teorija to kelio vengė, parėjo ir nuo to, kad matė kiekvienos pinigų skalės reliatyvumą ir nepastovumą, ir del to norėjo ūkiškus vertinimus reikšti paėmusi pagrindu už reliatyvumo esančią ir nuo nepastovumo laisvą ūkio gyvenimo teoretinio atvaizdavimo formą. Ši pastanga buvo visiškai nereikalinga pinigų sąvokai aiškinti. Aukščiausia, ko galima buvo pasiekti, buvo ūkiškų vertinimų vaizdavimasis kaip sugalvotas idealinės pinigų skalės. Iš to suprantama, kad klausimas, kaip tikrame gyvenime stabilizuojasi pinigų skalė, tuo tarpu lieka atviras ligi vėlesnio tyrinėjimo. Tą, būtent, mes ir norime padaryti. Mes postuluojame paprastą atsiskaitymo skalę, kuriąja daromi visi vertinimai. Norėdami jau šioje stadijoje turėti kiek galint konkretų pinigų ūkio atvaizdavimą, pinigų atsiskaitymą galime vaizduotis tik knygvedyba, mokėjimus pinigais vaizduotis — perrašymu knygose. Tuo tarpu turime susilaikyti manę apie materialinių pinigų egzistavimą. Klausimas, kaip nustatoma pati atsiskaitymo skalė, kaip būtent nustatomas ab-

soliutinis kainų dydis, turi būti paliktas atviras ligi tyrinėsiant specialinę pinigų teoriją.

Šis reiškinys nėra kažin kokis dirbtinai sugalvotas dalykas, bet glūdi ūkio mokslo prigimties dalykuose. Tikrame ūkio gyvenime taip susipynę įvairūs reiškiniai vienas su kitu, kad jų izoliavimas vienas nuo kito negalimas. Ūkio mokslas privalo krypti taip, kaip rodo šis dalykų santykis. Jam, būtent, reikalinga tyrinėti įvairios ūkio pusės viena po kitos atskirais skyriais. Bet jis negali reikalauti, kad kiekvienas tokis tyrinėjimas privalo užsidaryti savyje. Tokis ūkio mokslo padalinimas šia prasme yra negalimas. Daug patogiau būtų, kad kiekvienas tyrinėjimas tam tikrus santykius paliktų neišaiškinęs, kad juos galima būtų aiškinti kituose skyriuose. Tam tikrą ūkio reiškinį tegalima pilnai suprasti tik tada, kai žinomas ūkis apskritai. Iš čia ne be reikšmės kyla nurodymas ūkio gyvenimo moksliško dėstymo studijoms: mokinys privalo tokį veikalą visados du kart skaityti, tik kai jis įgyja pirmu kart skaitydamas bendrą visumos vaizdą, jau gali visiškai suprasti ir atskiras jo dalis.

Kita vertus, ūkio mokslo uždavinį sudaro taip suskirstyti jo įvairūs skyriai, kad jie atrodytų, kaip visumos dalis. Ypačiai tenka pabrėžti, kad visuotinė ekonomijos teorija be organiškai su ja susijusios pinigų teorijos nėra galimas dalykas, ir, atvirkščiai, pinigų teorija, kuri nėra visuotinės ekonomijos teorijos dalis, maža beturi vertės.

Taigi, pereidami dabar į mainaūkio studijas, nuo pat pradžios traktuosime jį kaip pinigų ūkį. Visų pirmiausia tenka išdėstyti tuos faktus ir reiškinius, kuriuos mes jau pirmame skyriuje laikėme charakteringus ūkiui apskritai, tą forma, kuria jie pasireikš pinigų ūkyje. Tatai ir sudarys tolesnių paragrafų uždavinį. Tik po to mes pereisime į grynai pinigų ūkio reiškinių studijas.

8. Kapitalas ir pajamos pinigų ūkyje.

Įsigalėjus papročiui ūkiškas gėrybes vertinti pinigais, tos gėrybės, kurias mes pažymėjome, kaip realinį kapitalą, bus traktuojamos daugiausia pinigų sumos atžvilgiu, už kurią jį galime pirkti ar parduoti, jos bus suprantamos, kaip atsitiktinės konkrečios tos pinigų sumos atstovės, tuo tarpu, kai

abstraktinė pinigų suma bendroje ūkio pasaulio opinijoje rodysis svarbiausia. Paprastoje kalboje ta suma vadinama „kapitalu". Šia abstraktine prasme kapitalas yra pinigų suma, kuri tuo momentu įsikūnijusi yra į tam tikrą konkretinį realinį kapitalą, kuris tačiau kiekvienu laiku jo pardavimu ir pirkimu kito gali įgauti bet kurią konkretinę formą.

Šis kapitalo supratimas del suprantamų priežasčių gali būti išplėstas ir, būtent, daugiausia dviejomis linkmėmis. Vieną kartą už pinigų sumą, žinoma, gali būti perkamas žemės sklypas, kaip konkretaus kapitalo gabalas. Tuomet pinigų ūkio atžvilgiu, kuriuo dabar suprantamas kapitalas, nėra jokio skirtumo, ar kapitalas atsitiktinai atstovaujamas dirvos ir žemės, ar realinio kapitalo. „Kapitalas" šiuo supratimu palieka abiem atvejais tas pats. Antra, kapitalas nebūtinai turi būti suvartojama materialinėms gėrybėms pirkti; jis gali būti skolinamas arba kitiems asmenims kitu būdu tam tikromis sąlygomis duodamas naudotis. Pav., komanditinio kapitalo forma, akcinio kapitalo ar panašaus. „Kapitalas" tuomet bendru supratimu iš esmės pasikeičia. Savininkas turi tą patį kapitalą, tik dabar jis tuo tarpu įsikūnijęs į pasižadėjimą, dalyvavimą arba panašias teises. Pastaroji kapitalo sąvokos išplėtimo išdava yra ta, kad pasižadėjimai, kurie atstoja tas teises lygia suma, yra negatyvus kapitalas ir apskaitant bendrą atskiro ūkio kapitalą atmetamas, iš ko kyla, kad šis bendras kapitalas gali būti negatyvus, būtent, kaip pasižadėjimai išreikšti pinigais praneša pozityvų kapitalą. Iš to seka, kad apskaitant bendrą uždaro mainaūkio kapitalą, visos tos teisės ir pasižadėjimai išsilygina ir iš kapitalo sumos išeina. Bendras kapitalas yra gamybos procese atstovaujamas tik realinio kapitalo, žemės ir dirvos, kitaip sakant, materialinių gėrybių.

Be to kapitalas gali būti suvartojamas įvairioms teisėms, pav., firmai, patentams ir kit. neįžvelgiant čia esminio kapitalo pasikeitimo. Šios teisės skiriasi nuo aukščiau minėtų tuo, kad jos sudaro pozityvines žmogaus pastangų išdavas, o ne kaip kad reikalavimai ar panašios teisės atsiranda tik perimant kitus atitinkamus pasižadėjimus. Apskaitant bendrą uždaro ūkio kapitalą, jos nenyksta, bet sudaro tam tikrą bendro kapitalo dalį. Kad tolimesnė diskusija nesikomplikuotų, tokių teisių ekzistavimą čia praleisime. Tuo būdu bus išlaikytas dėsnis,

kad bendrą uždaro ūkio kapitalą sudaro tik realinis kapitalas, žemė ir dirva.

Gėrybių ir teisių savininkas gauna pinigų ūkyje tam tikras nuolatines išdavas. Šiuo, būtent, atžvilgiu ir traktuojamas kapitalas pinigų ūkyje ir vadinasi „pelnomuoju kapitalu." „Lėšų" žodžiui pinigų ūkio prasme dažniausiai bus duodama kiek platesnė prasmė; jos kaip ir kapitalas reiškia pinigų sumą, bet nors iš dalies vertės išreiškimą pinigais tokių materialinių gėrybių, kaip antai, baldų ir meno dalykų, kurie yra jau perėję vartotojams, kurie ir mūsų sąvokos supratimu bus laikomi realinėmis lėšomis, o ne realiniu kapitalu. Šiuo atžvilgiu kapitalą galima žymėti kaip pelnomąsias lėšas.

Kapitalu duota pinigų ūkio prasme, t. y. kaip tam tikros pinigų sumos, kuri tuo tarpu yra įsikūnijus į tam tikrą materialinę gėrybę arba teisę, sutikdami su bendrai vartojama to žodžio prasme, vadinsime „k a p i t a l u". Galima šia prasme kapitalą vadinti priešingai realiniam kapitalui „formaliniu kapitalu" arba „abstraktiniu kapitalu". Bet tokia terminologija būtų, norint ją išlaikyti nuoseklią, gana apsunkinanti ir be to, turėtų dar ir tą blogą pusę, kad nukryptų nuo bendrai vartojamos kalboje prasmės. Neabejotina yra tai, kad mūsų bendru, piniginiam ūkiui pritaikintu kalbos žodžiu, žodis kapitalas iš tikrųjų suprantamas čia paduota abstraktine žodžio prasme, kaip pinigais išreikšta vertės suma atstojanti atsitiktinai bet kurį daiktą. Šia prasme, pav., žodis vartojamas, kai sako „šis geležinkelis reikalavo 10 mil. markių", „jis visą savo kapitalą sudėjo į užsienio valstybinius popierius", „šioje nevykusioje įmonėje išeikvota šimtas tūkstančių kapitalo". Tos pačios reikšmės turi kapitalas ir knygvedyboje, pav., akcinių bendrovių balanse, kur bendrovės kapitalas parodomas pasyvu, t. y., išlyginamas aktyvu ir suprantamas kaip nepereinamas nuo galimai kintamų aktyvo pozicijų. Bendras kalbos vartojimas šiuo atvėju yra gana aiškus, ir todėl mes galime čia paduota prasme vartoti paprastą žodį kapitalas, be pavojaus kilti nesupratimui. Suprantama čia sąlyga, kad moksliškai aiški ir svarbi mokslui realinio kapitalo sąvoka visados būtų žymima tuo vardu.

Realinis kapitalas yra absoliutinė kiekvienos ūkio santvarkos kategorija ir randama vienodai senose ir naujose ūkio formose. Šiąja prasme nustatyta kapitalo sąvoka, galima sa-

kyti, yra atsiradusi specialiai pinigų ūkyje. Jei atvaizduojant istorišką ūkio plitimą, pav. sako, kad viduramžių pabaigoje pradeda atsirasti naujas ūkiško gyvenimo faktorius, kad jis renkasi prekybos miestuose ir suteikia ekonomiškam ir politiškam skleidimuisi tam tikro pobūdžio, visa tatai reiškia, kad kalbamu laiku pinigų ūkis tam tikrose vietose pasiekia aukštesnio išsiplėtimo laipsnį, kad tose vietose susidaro nuolatinės prekyvietės su gana stipria gėrybių apyvarta, kurios sudarė svarbią realinio kapitalo dalį, kad tokios prekės į vietas bėgo nuolatine srove ir buvo gaunamos už pinigus, ir kad šiose sąlygose pirkliai visados galėdavo savo realines lėšas atitinkai greitai paversti pinigais įvairiems tikslams ir tuo įgauti politiškos ir ūkiškos jėgos, kuri turėjo išimtinos reikšmės tolimesniam plėtimuisi. „Kapitalo atsiradimas" suprantamas yra delto ne kaip sudarymas naujų konkrečių gėrybių kategorijos. Čia randame tik pavidalo pakeitimą, stiprų ūkiškų santykių intensyvinimą, kuriuo gėrybės, kurių technikos rūšies atžvilgiu ir pirmiau būta, pinigų ūkyje pasireiškia labai plačiai, žinoma, vienkart stipriai augant ir plačiai gamybai.

Verteivai, kuris savo kapitalu šiose sąlygose visados disponuoja pinigų forma ir todėl gali duoti jam bet kurią formą, tokis supratimas, kuriuo išreikšta pinigais verčių suma sudaro kažin ką pastovų ir esmingą kapitalo sąvokoje, kintamosios konkretaus kapitalo formos atrodo jam kažin kas atsitiktinis ir pašalinis. Taip suprantant kapitalą, jis išlaiko savo identiškumą ir tada, kai konkrečios gėrybės, kurias jis sudaro, yra parduotos arba iškeistos į kitas. Iš čia ir toki visuotiniai vartojami išsireiškimai, kaip antai, kad kapitalas yra pinigais „realizuotas" arba „pakeistas". Juo lengviau ir dažniau šis įkeitimo procesas kartojamas, juo „judresnis", bėgąs" rodosi kapitalas. „Judomuoju kapitalu" reikia vadinti šiuo atžvilgiu tokis, kuris tokį pasikeitimą dažniau daro, kaip „tvirtas kapitalas" suprantamas tuomet, kai jis esti taip įdėtas, kad ilgesnį laiką negali būti realizuotas pinigais. Šis skirtumas yra labai reliatyvus ir nesupuola su pirmiau padarytu skirtumu judomojo ir tvirto realinio kapitalo. Nors judomasis realinis kapitalas išaugusiame mainų ūkyje gali turėti ypatingą vietą, kai jis normalioje gamyboje pereina iš vienos įmonės į kitą, kol jis gamyboje suvartojamas arba virsta tvirtu realiniu kapitalu, arba pagaliau kaip pagamintas produktas pasiekia vartojimą.

Mainaūkiškoje gamybos organizacijoje dažnai judomojo realinio kapitalo apyvarta yra priprastas daiktas. To negalima pasakyti apie tvirtąjį kapitalą. Jis, esant normaliniai reikalų eigai, palieka įmonėje, kur jis suvartojamas, ir dažnai visiškai arba didelėmis sunkenybėmis ir nuostoliais tegali būti perkeltas į kitas gamybos šakas. Tvirtas realinis kapitalas pinigų ūkio atžvilgiu yra daugiau ar mažiau tvirtai įdėtas kapitalas. Pinigų apyvarta tačiau nugalėjo žymia dalimi ir šį tvirtą kapitalo įdėjimą akcijų ir įkaitų lakštų išleidimu, kurios atstoja tą kapitalą ir reguliariai eina biržoje ir kiekvienu metu gali būti parduotos. Čia yra, taip sakant, dirbtinė mobilizacija kapitalo, įdėto į tvirtą realinį kapitalą, žemę ir dirvą, ar į ilgalaikę ar net amžiną paskolą ir tuo būdu kapitalas padaromas judomuoju. Šiuo atžvilgiu aiškiai matyti stiprus skirtumo reliatyvumas tarp judomojo kapitalo ir tvirto kapitalo piingų ūkio sąlygomis.

Ūkiškos pastangos aprūpinti priemonėmis reikmenėms tenkinti išaugusiame pinigų ūkyje iš esmės reiškiasi stengimosi forma įgyti pinigų. Pinigų sumą, kurią atskiras ūkis įgyja tam tikru laikotarpiu, rodosi tuomet kaip tikrosios ūkio pajamos. Šioji pinigų suma disponuojama kaip norima. Įvairios materialinės gėrybės ir patarnavimai, kurie sudaro realines ūkio pajamas, pasilieka užpakalyje, kaip specialinis piniginės sumos pritaikymas, tuo tarpu pinigai suprantami tikromis būtinomis pajamomis. Tat taip toli eina, kad ir tos realinės pajamos, kurios tiesiog sudaromos pačiame ūkyje ir vartojamos, pinigais vertinamos ir bendrai su kitomis pinigų pajamomis apskaitomos ir tik šiąja forma suprantamos pajamomis bendra prasme.

Piniginėmis pajamomis galima disponuoti iš noro, visą sumą per pajamų laiko tarpą galima išleisti ar apmokant ūkio vartojimą ar įgyjant realinį kapitalą, pasižadėjimus ar panašias teises. Priešingu atveju juk ūkis sudarytų materialinių pinigų atsargą ir apie šį galimumą, kuris iš tikrųjų nereiškia žymios išimties iš čia nustatyto dėsnio, (48 § gale) šioje knygoje, kaip jau sakyta, mes nekalbėsime.

Apibūdinant pinigų ūkio atžvilgiu atskiro ūkio pajamas, reikia turėti galvoje štai kas. Įvairūs gauti ūkyje pinigai iš viso negali būti traktuojami pajamomis, o turi būti atmesta ta tų pinigų dalis, kuri iš tikrųjų išeina iš ūkio žinios ir sudaro

operacijų kaštus, palūkanas ir kit., sumokant ją kitiems, taip pat ir toki pinigai, kurie sudaro tik kapitalą, kuris jau pirmiau ūkyje buvo ir yra pajamų periodo metu realizuotas, parduodant realinį kapitalą arba inkasuojant reikalaujamus pinigus. Ūkio pajamomis reikia laikyti tik tokius pinigus, kurie, jei nesuvartojami ūkyje, tai didina ūkio kapitalą. Toliau kiekviena realinė pajama sudaryta ūkyje arba gauta į ūkį be atitinkamo pinigų mokėjimo, išreiškus jos vertę pinigais, laikoma tokia pat pajama kaip ir gaunant pinigais.

Pinigų ūkio atžvilgiu ūkio pajamos galima apibūdinti tik kaip pinigais išreikštą tų gėrybių bendrą vertę, kuri per tam tikrą laiko tarpą suvartojama ūkyje, pridėjus ūkio kapitalo padidinimą per tą pati laiką arba atmetus kapitalo sumažėjimą. Kadangi kapitalo padidinimas arba sumažinimas yra tolygus diferencijai tarp kapitalo sumų laikotarpio pradžioje ir pabaigoje, tai šią definiciją galima taip formuluoti: ūkio pajamos per tam tikrą laiko tarpą tolygios yra pinigais išreikštai realinio suvartojimo vertei, pridėjus baigiamąjį kapitalą ir atėmus pradedamąjį kapitalą. Šis apibūdinimas yra tokis platus, kad jis apima ir tokį atsitikimą, kai kapitalo sumažėjimas yra didesnis kaip vartojimo vertė ir kai pajamos išeina negatyvinės. Taip pat ji apima tuos atsitikimus, kai ūkio kapitalai esti negatyvūs, t. y., atsitikimus, kur pajamos suvartojamos skoloms sumokėti.

Suma visų taip apibūdintų mainaūkio pajamų, kurį mes vis dar manome uždarą esant, sudarys šio bendraūkio bendrą pajamų sumą, šios pajamos bus, žinoma, tolygios per laikotarpį suvartotų bendraūkio pajamų vertei, išreikštai pinigais, pridėjus prie jos baigiamąjį kapitalą ir atėmus jo pradedamąjį kapitalą, taigi taip pat tolygus realinio suvartojimo vertei, pradėjus kapitalo padidėjimą per tą laikotarpį (arba atėmus kapitalo sumažėjimą). Bet kadangi dabar taip sumuojant, pasižadėjimas ir skolos išsilygina ir bendraūkio kapitalas tolygus realinio kapitalo, žemės ir dirvos bendrai vertei, tai iš to išeina, kad bendraūkio pajamos tolygios yra realinio suvartojimo vertei, pridėjus tą sumą, kuriąja realinio kapitalo žemės ir dirvos bendra vertė praneša laikotarpio pabaigoje atitinkamas vertes, buvusias laikotarpio pradžioje. Iš to kyla svarbus dėsnis, kad bendraūkio pajamų pakanka visam realiniam suvartojimui ir

be to dar realinio kapitalo, žemės ir dirvos priaugimą apmokėti.

Turėdami prieš akis paprastą atsitikimą, kai per laiko tarpą vieneto kaina palieka nekintama, tai ir kalbamas vertės priaugimas bus tolygus realinio kapitalo vertės padidėjimui tame laikotarpy. Realinio kapitalo suvartojimas ir realinio kapitalo padidinimas mūsų definicija (33 p.), yra realinės pajamos. Darydami tokią prielaidą mūsų šį dėsnį galime taip formuluoti, kad bendraūkio išreikštų pinigais pajamų kiekvienu nurodytu periodu pakanka visoms realinėms pajamoms nupirkti. Taigi, dabar realinės pajamos sudaro tam tikro laikotarpio gamybos išdavas. Pinigų pajamos tuo būdu perka šias gamybos išdavas[1]. Šis dėsnis yra teisingas taip pat ir tuo atveju, kai kalbamas priaugimas virsta deficitu, kitaip sakant, kai baigiamas kapitalas mažesnis, kaip pradedamas ir bendraūkis dėl to iš dalies gyvena iš savo kapitalo. Šiuo atvėju realinės pajamos yra tolygios realiniam suvartojimui, atmetus realinio kapitalo sumažėjimą. Tik liekanos per pajamų periodą reikia suprasti gamybos išdavomis. Dėsnis bendrai tinka, padarius prielaidą del konstantinės vienetos kainos.

Svarstant bendraūkio pajamų klausimą, ši prielaida, kad kainos per kalbamą pajamų periodą lieka konstantinės, reikalinga del to, kad be jos konkretinė bendrų pajamų reikšmė sunkiai būtų suprantama. Daugiausia galima būtų tą prielaidą praplėsti, kad kainos „vidutiniškai“ palieka konstantinės. Be to reikia dar išeiti iš prielaidos, kad realinio kapitalo, žemės ir dirvos bendra vertė pareina ne nuo kainų pasikeitimo, taigi pajamų laikotarpio vertės pakilimas yra tik gamybos vaisius. Padarius tokią prielaidą, mūsų dėsnis del būtino atitikinimo tarp piniginių pajamų ir pinigais išreikštos gamybos vertės nenustos dar savo reikšmės.

Dėl šio dėsnio daug buvo ginčijamasi, ir todėl svarbu buvo jis tiksliai firmuliuoti ir griežtai įrodyti. Bet nereikia slėpti, kad ši išdava yra grynai formalinio pobūdžio. Nereikia manyti, kad kiekvienas produktas turi būti parduotinas. Nes gaminamas pajamų laikotarpiu produktas gali būti laikotar-

---

[1] Apie materialinių pinigų padidėjimo reikšmę žiūrėk 48 § gale.

pio pabaigoje gamintojo sukrautas į savo sandėlį, turi būti įskaitytas, pasak mūsų definicijos, atitinkama verte į producentų kapitalą ir tuo pat į laikotarpio pajamas, kita vertus, priskirtas ta pačia pinigų suma į laikotarpio realinį produktą. Taip pat savaime suprantama, kad gali būti gaminami neparduodami produktai, kad pilnas produktų pardavimas tik tuomet gali būti laukiamas, kai gamyba visiškai atitinka perkamosios jėgos norą. Tuomet tegalima įrodyti, kad taupumas savaime nereiškia bendros prekyvietės aprėžimo gamybai.

Atskiro ūkio pajamos skyla į dvi skirtingas dalis, iš kurių viena eina vartojamoms gėrybėms pirkti, antroji realiniam kapitalui žemei ir dirvai pirkti, arba įsigyti pasižadėjimams, arba kitoms kapitalą sudarančioms teisėms, kitaip sakant, tarnauja kapitalui sudaryti. Del pirmosios pajamų dalies sako, kad jinai „suvartojama“. Antroji pajamų pusė sutaupoma. Šio reiškinio svarbumas kai kada labai neaiškiai suprantamas. Tarp kita ko tvirtina, kad taupumas sudaro pavojų: kai taupumas bus bendras ir daugumas žmonių vengs savo pajamas vartoti, tai gamintojai negalės surasti pirkėjų savo produktams ir turės įvykti apyvartos sustojimas; tatai būtinai turės įvykti, kai tokis visuotinis taupumas ilgai tęsis. Prieš tokį supratimą reikia tik nurodyti, kad b e n d r a ū k y j e, kai mes traktuojame pajamų laikotarpį su konstantinėmis kainomis, sutaupytos pajamos ir visiškai sunaudotos tarnauja gamybos išdavoms pirkti. Skirtumas yra tik tas, kad sutaupytos pajamos perka tas gėrybes, kurios sudaro realinį kapitalą, o suvartojamos pajamos perka vartojamas gėrybes. Šis skirtumas teparodo, kad bendroji gamyba produktuoja tam tikru santykiu abi gėrybių kategorijas. Taupymas savaime nesumažina gamybos apyvartos. Dar labiau negalima tvirtinti, kad gamyba tokioje taupioje visuomenėje daugiausia kreipiama į kapitalo gėrybių gaminimą. Nes gamyba paprastai seka perkamosios jėgos norus. Nuomonė, kad visuotinis taupumas negali amžinai būti tęsiamas, yra taip pat neteisinga. Taupyti; ta žodžio prasme, kaip mes tą žodį suprantame t. y., atitraukimą piniginių pajamų nuo suvartojimo, reiškia konkretine prasme aprėžimą reikmenių tenkinimo palengvinti kapitalui susidaryti konkrečia prasme. Kad nuolatinis kapitalo sudarymo tęsimas yra ne tik galimas, bet kaip tik būtina pažangaus ūkio sąlyga, mes nurodėme pereitame skyriuje (6 §). Jei paja-

mų laikotarpiu įvyktų visuotinis kainų kilimas, tai išdavos būtų tos pačios. Nes kainų kilimas pirma sukeltų realinio kapitalo, žemės ir dirvos bendrą vertės pakilimą, kita vertus, taip pat reikštų atitinkamą šiam kainų priaugimui ir bendrų pajamų priaugimą.

Aiškiausiai matyti nuolatinio kapitalo susidarymo reikšmė vienodai pažangiame ūkyje. Pastarasis čia galima kiek bendriau apibūdinti, kaip pereitame skyriuje. Pinigų ūkyje ūkio pažangą galima matuoti bendro abstraktinio kapitalo priaugimu, esant prielaidui konstantinių kainų, ir laikyti priaugimą vienodu, jei šis kapitalas auga kasmet tam tikru nekintamu procentu. Pažymėkime tą kapitalą *K* ir sakysime, kad *K* kasmet *p* % užauga, kur *p* yra konstantinis. Šis kapitalo priaugimas, kaip mes žinome, tegalimas esant tam tikram taupumui. Bendras metines pajamas pažymėkime raide *E* ir sakykime, kad 1/S metinių bendrų pajamų dalis, taigi absoliutinės sumos E/S sutaupoma. Šią kvotą 1/S, kuri išreiškia aritmetiškai taupumą, pavadinkime „taupumo laipsniu". Aišku, kad $\frac{E}{S} = \frac{P}{100} K$, Taigi, metinis kapitalo susidarymas auga tuo pačiu procentu, kaip ir bendras kapitalas. Tokis be paliovos augąs kapitalo susidarymas yra būtina vienodai lygios pažangos sąlyga.

Taigi, toliau $E = \frac{SP}{100} K$

Dabar taupumo laipsnį 1/S, taigi reliatyvinį gyventojų taupumą, galima laikyti kaip konstantinį, nes tat geriausiai atitinka mūsų vienodos pažangos prielaidai. Bendrų pajamų *E* santykis su bendru kapitalu *K* nesikeičia. Praktiškas mus prielaidos būtinumas bus aiškus, jei mes atsiminsime, kad priešingu atveju, labai lėtas pajamų augimas turi būti išlyginamas labai stipriu taupumu, kad absoliutinės kapitalo susidarymas nuo to nenukentėtų. Bet tokia prielaida būtų priešinga patyrimui ir praktiškai negalima.

Iš to turime svarbų dėsnį, kad pažangiame mainaūkyje ir pačios pajamos ir abi jų dalys, vartojimas ir kapitalo sudarymas, auga tuo pat procentu kaip ir kapitalas.

Apytikriai šis dėsnis yra tikras kiekvienam ūkiui, imant ilgesnį laikotarpį. Nukrypimai nuo jo esti tik pereinamais lai-

kotarpiais. Ši išdava tiek tėra svarbi, kiek duoda pagrindo kritiškai įvertinti pajamų ir kapitalo augimo statistikos žinias. Mes randame taip pat, kad vienodai pažangaus ūkio pajamos gali būti išskaitomos tuo būdu, kad kapitalas dauginamas pažangos procentu ir drauge taupumo laipsnio verte. Šis sąryšis statistikos išskaičiavimuose ir vertinimuose negali būti išleistas iš akies. Socialinės politikos atžvilgiu traktuojant pažangos problemą, labai svarbu yra suprasti, kad vartojimas negali greičiau augti, kaip kapitalas. Tatai supratus, galima būtų išvengti klaidingų sprendimų ir nereikalingų ginčų.

Sakysime, pav., pažangos procentas tolygus 3, taigi kapitalas kasmet auga 0,03 K ir leiskime, kad 1/5 metinių pajamų sutaupoma, tai iš to bus, kad pajamos tolygios 15% kapitalo. Šie skaitmens apytikriai tinka Švedijai, kur tautos lėšos ir tautos pajamos 1908 m. buvo įkainuotos 14000 ir 2100 milijonų kronų. Oficialinė krašto apsaugos komisija iš tikrųjų tautos lėšų priaugimo procentą išskaitė per 1885—1908 m. laikotarpį 3,18%. Žinoma, tokio skaitmens tiksliai negalima išskaityti, tačiau paduotas skaitmuo sudaro apytikriai tikrą vertinimą. Kitoniškas to priaugimo išskaičiavimas remtųsi statistikos klaida.

Vakarų Europai mūsų laikais (t. y. prieš karą) pažangos procentą 3% galima buvo laikyti esant normaliu. Nors šis skaitmuo turi tik apytikrės reikšmės, tačiau jis pravartus, kaip palyginimo pagrindas, ir primena, kad kapitalo priaugimas, ir taip pat pajamų, turi būti žymimas tuo pačiu skaičiumi. Žinomame „memorandume del valstybės finansų reformos" (Berlynas 1908 m.) paduoti skaitmens rodą vokiečių tų laikų sąlygose priaugimo procentą, berods atrodo priimtini[1].

---

[1] 1850 — 1907 m. keto metinė pasaulinė gamyba pakildavo 4,2% (Sundbärg, Aperçus Statistiques) Geležies gamybos augimas, kaip matysime IV-toje knygoje, gali būti pripažintas charakteringas visai pramonei. Sakysime, maisto produktų gamyba pakyla 1,2% ir leiskime, kad maisto produktai sudaro 1/3 tautos pajamų, ir likusioji 2/3 šių pajamų paugėjo kaip ir pramonės pažangos procentas, tai turėsime bendrą priaugimo %-tą 3,2%. Šis vertinimas, žinoma, yra gana apytikris. Tačiau, rodosi, kad geriau yra turėti apie tam tikrus labai svarbius kvantitetinius santykius nors apytikrį supratimą, kaip kad jokio neturėti.

TREČIASIS SKYRIUS.

Ūkiškas mainaūkio principas.

9. Problemos turinys.

Mainaūkį iš esmės charakterizuoja egzistavimas bendraūkyje tam tikros atskirų ūkių masės, kurie iš savo produktingo darbo arba nuosavybės gauna per tam tikrą laiko tarpą tam tikrą pinigų sumą, kurią savo nuožiūra suvartoja pirkti įvairioms bendraūkyje pagamintoms gėrybėms tiesioginėms reikmenėms tenkinti. Bet kadangi tų gėrybių visados būva aprėžtas kiekis, tai ir atskirų ūkių reikmenės atitinkamu būdu aprėžiamos, duodant pirmenybę, einant ūkiškuoju principu, svarbesnėms reikmenėms, palyginti su menkesnėmis. Bet kadangi turimos gamybos priemonės, ypač darbas, gali būti suvartojamas labai plačiose įvairių gamybos šakų ribose ir apsirūpinimas gėrybėmis pareina nuo visuomenės gamybos linkmės, tai visuotinis ūkiškas principas reikalauja dar, kad gamybos priemonės kiek galint tiksliau būtų sunaudojamos. Tatai dar reiškia, kad jos tik tose gamybos šakose gali būti sunaudojamos, kurios tenkina svarbiausias reikmenes. Ūkiškojo principo pritaikymas mainaūkyje visados pareina nuo klausimo, kurias reikmenes laikyti „svarbesnes". Visame mainaūkyje turi būti vienodai lygus reikmenių aprėžimas ta prasme, kad jokia mažiau svarbi reikmenė negali būti patenkinta pirm svarbesnės reikmenės. Centralinę mainaūkio problemą sudaro reikmenių klasifikavimas.

Uždarame ūkyje ši problema sprendžiama ūkio vedėjo valia. Įvairiai vertindamas įvairias reikmenes, jis gali nustatyti tam tikrą reikmenių tenkinimo ribų liniją ir vienkart duoti gamybai tam tikrą linkmę. Mainaūkyje trūksta šios vienos valios, mainaūkiui charakteringa yra tai, kad kiekvienas atskiras ūkis pats, turimų piniginių lėšų ribose, pasirenka specialinį reikmenių tenkinimo būdą. Taip pat visų atskirų ūkių reikmenės turi būti tenkinamos pagal jų reliatyvinę reikšmę, tuo būdu nustatomos tarp tų reikmenių ribos, kuriose jos turi būti patenkintos, ir tarp kitų, kurios gali būti apleistos. Atitinkamai tam turi būti vedama visa gamyba. Kaip tat įvyksta ir kokia tam

tikslui reikalinga mainaūkio organizacija atsakysime kitame skyriuje.

Ūkio mokslas, žinoma, visų pirmiausia turi taip nušviesti ūkio faktus, kaip jie yra tikrame gyvenime, ir išaiškinti vidinę jų pareinamybę. Tikrasis ūkio gyvenimas duoda tokią daugybę smulkmenų, kad bendrą apžvalgą galima padaryti tik tuomet, kai stengiasi prisistatyti tai, kas tipinga, normalu, atsitraukus nuo individualumų ir mažesnės reikšmės nukrypimų. Čia tenka parodyti, kaip iš esmės pasireiškia bendrais bruožais ūkiškasis principas mainaūkyje. Ūkio mokslas turi ir dar vieną uždavinį, būtent patikrinti tikrojo ūkio gyvenimo įstaigas ir jų reikalingumo laipsnį. Taigi, visų pirmiausia turi būti ištirtas manaūkis tik prileidžiant, kad jis atitinka ūkišką principą, t. y. vienodai lygiai aprėžia reikmenes ir ūkišką gamybą. Patogiausia yra visų pirma mainaūkį studijuoti šiais bendrais jo bruožais. Ūkio mokslas iškelia aikštėn tą, kas sudaro tikrųjų mainaūkio įvykių esmę, ir tatai kiek galint aiškiau nušviečia. Visų pirmiausia reikia vengti iš anksto kelti tokias mainaūkio organizacijos specialines problemas, kurios tikram ūkio gyvenimui nėra net apytikriai visuotinai svarbios, taip pat ir ūkiškam principui pasireikšti neturi esminės reikšmės.

Kalbamą problemą galima patogumo dėliai nagrinėti dviem laipsniais. Pirmiausia, turime kreipti mūsų dėmesį į tai, kaip mainaūkyje pasiekiamas vienodai lygus reikmenių aprėžimas, ir kreipti dėmesį į to vienodumo sąvokos turinį. Po to turime taip pat ištirti, kaip esamos gamybos jėgos padalinamos į įvairias gamybos šakas ir kaip tuo patikrinamas mainaūkio ūkio gamybos suderinimas su reikmenėmis. Abu šie dalykai sudaro ne dvi atskiras problemas, bet tik atskiras tos pačios problemos puses, būtent atsižvelgimo į duotas reikmenes ūkiškai taikant produktingas jėgas. Jei mes šios problemos tyrinėjimo pradžioje pasitenkinsime klausimu, kaip reguliuojamos reikmenės, tatai bus tolygu studijuoti pirmiausia reikmenių reguliavimą, padarius suprastinančią prielaidą, kad gamyba nekinta, t. y., kad reikmenėms tenkinti esamas gėrybių kiekis kiekvienu laiku yra iš anksto fiksuotas. Jei mes šią prielaidą vėliau atmesime, tai turėsime prieš save visą ūkiško principo pasireiškimo problemą. Tokia tvarka problema ir turi būti sprendžiama.

10. Reikmenių aprėžimas. Kolektyvinės reikmenės.

Atskiri ūkiai, leisdami pinigus savo reikmenėms tenkinti stato tam tikrus reikalavimus bendram mainaūkio gėrybių parūpinimui. Kadangi šis gėrybių parūpinimas yra susijęs su trūkumu, tai ir reikalavimai turi būti kaip nors aprėžti, t. y. tam tikri reikalavimai turi būti pašalinti. Tat įvyksta per kainų susidarymą. Esant aprėžtoms pinigų priemonėms, kurios gali būti išleistos vartojimo reikalams, atsiranda būtinumas įvairioms gėrybėms mokėti tam tikras kainas, reikalavimas aprėžti atskirų ūkių aprūpinimą įvairiomis gėrybėmis. Kainų sudarymas turi socialekonominį uždavinį taip aprėžti gėrybių reikalavimą, kad jis galima būtų patenkinti turimomis priemonėmis.

Kalbamą uždavinį arčiau tyrinėjant, išrandama, kad gėrybių reikalavimo aprėžimas nustatant kainas labai įvairiai pasireiškia. Dažnai gėrybių aprūpinimas gali būti sumažintas, pašalinant tam tikrus individualinius reikalavimus. Tai liečia, pav., visas vartojamas gėrybes, kurios tiesiog eina reikmenėms tenkinti ir apskritai, kaip tat lengva pastebėti, visas tas gėrybes, kurios išimtinu būdu turėtų tenkinti vartotojus. Jei kas, pav., sumažina atskirame ūkyje bulvių vartojimą, atitinkamai sumažėja ir bulvių reikalingumas bendraūkyje. Tačiau yra taip pat didelė svarbių gėrybių klasė, su kuriomis to negali atsitikti.

Čia įeina pirmiausia patvarios gėrybės, kurios vienkart naudojamos daugelio asmenų. Jei, pav., atskiram asmeniui būtų užginta naudotis tiltu, tai bendraūkio gėrybių aprūpinimas nė kiek nuo to nesumažėtų, jei tilto susinaudojimas nuo to būtų tokis mažas, kad į jį netektų kreipti dėmesio. Jei apskritai norima naudotis tiltu, tai jis turi būti pastatytas. Jei jis pastatytas, tai tam tikrose ribose per duotą laikotarpį jis gali būti pagal norą naudojamas. Naudojimų skaičiaus aprėžimas neturi jokios reikšmės, apsirūpinant kitomis gėrybėmis, neatpalaiduoja jokių gėrybių arba gamybos jėgų kitiems reikalams Reikalas aprėžti gėrybių aprūpinimą gali atsirasti tik tuomet, kada kyla reikalas statyti ir kaip statyti naują tiltą. Reikalavimui gali pastatyti tam tikras ribas ta kaina, kuri teks sumokėti už naujo tilto pastatymą, ir kitų naujo tilto metinio naudojimo faktorių kaina. Pinigai suinteresuotų tiltu iš kur nors

turi būti paimti. Tą galima padaryti apdėjus mokesčiais kiekvieną tilto naudojimą, arba privalomai apkrovus suinteresuotus tam tikra suma. Pirmas metodas turi praktiškų nepatogumų dėl to, kad jis lengvai suvaržo tilto naudojimą žemiau galimo, o tatai reiškia reikmenių aprūpinimo aprėžimą be atitinkimo gėrybių aprėžimo ir dažnai būva susiję su per didelėmis išlaidomis mokesniams surinkti. Del tos priežasties, kaip žinoma, paskutiniais laikais, senovės tiltų ir kelių rinkliavos panaikinamos ir įvedama privalomi apkrovimai ta ar kita forma toms išlaidoms atlyginti.

Tat, kas šiame specialiniame pavyzdyje parodyta, tinka apskritai toms pastovioms gėrybėms, kurios tam tikrose ribose gali būti naudojamos neaprėžtą skaičių kartų, žinoma, ligi tam tikro laipsnio, ir tiems kai kuriems asmeniams patarnavimams, kaip antai orkestro muzikai ore, kurios gali klausyti didesnis asmenų skaičius.

Ligi šiol tyrinėtais atsitikimais dėjimas tam tikrų išlaidų yra noro naudotis gėrybe sąlyga, jei ir netiksli, bet vis dėlto galima. Bet yra labai svarbi atsitikimų grupė, kada taip pasielgti negalima. Tatai yra toki patarnavimai, kurie tam tikros kategorijos asmenims tarnauja be jokio iš jų pusės prisidėjimo. Čia turime padaryti skirtumą tarp a k t y v a u s ir p a s y v a u s reikmenių tenkinimo. Pirmuoju atveju reikmenių tenkinimas reikalauja aktyvaus atitinkamo asmens veikimo, pavyzdžiui, kada kas nors valgo, eina į teatrą arba pereina tiltą... Tokiais atvejais tam tikra kaina turi būti sumokama už naudojimąsi gėrybe, tuos asmenis, kurie nemoka nustatytos kainos už naudojimąsi tomis gėrybėmis, galima pašalinti. Antruoju atveju reikmenės tenkinimas nereikalauja aktyvaus veikimo ir net valios pareiškimo, del to reikmenės tenkinimas yra grynai pasyvus. Tai atsitinka aiškiausia, kai, pav., kuri šalis griebiasi priemonių saugotis nuo choleros ligos. Kada apsauga įvykinta, ji liečia visus gyventojus, ar jie to nori, ar nenori, nors ir žinote to nežinotų. Tokiomis sąlygomis nėra galima nustatyti už naudojimąsi atitinkamu patarnavimu tam tikros kainos. Atskiras asmuo negali būti pašalintas nuo naudojimosi gėrybe.

Tokios reikmenės, kurios atskiro asmens tenkinamos tokiu grynai pasyviu būdu, turi būti visumos aprūpinamos, savo esme yra kolektyvinės. Mes jas pavadinkime absoliučiai k o l e k t y v i n ė m i s r e i k m e n ė m i s, tas gėrybes, kurios

betarpiškai tarnauja rekmenėms tenkinti kaip grynai, arba absoliučiai kolektyvinėmis gėrybėmis. Tokių reikmenių tenkinimas tegalimas tik imant privalomas rinkliavas iš suinteresuotų. Kolektyvinių reikmenių aprėžimas glūdi kainoje, kurią visuma turi sumokėti bendroms reikmenėms tenkinti. Ta įstaiga, kuri sprendžia tą dalyką, turi apsvarstyti, kurios reikšmės reikia laikyti kolektyvinę reikmenę ir tą reikšmę palyginti su atskiro ūkio individualinėmis reikmenėmis.

Anksčiau kalbėtais atvejais, kur atskiram asmeniui kainos sumokėjimas, nors gali būti reikalaujamas, kaip sąlyga jo reikmenėms patenkinti, bet kur pretenzijos į daikto naudojimą negali būti tuo reguliuojamos ir kur visuomenė laiko per tikslingą sumokėti bendrą kainą, galime kalbėti apie kolektyvines reikmenes ir kolektyvines gėrybes reliatyvine prasme. Priešingai kolektyvinėms reikmenėms yra individualinės reikmenės, kurių patenkinimas reikalauja iš atskiro asmens gėrybių, kurios aprėžtos kainomis, kurias atskiras asmuo privalo joms mokėti.

Kolektyvinės reikmenės sudaro šių laikų civilizuotoje visuomenėje labai plačią grupę. Aukščiau minėta infekcijų perspėjimo reikmenė gali būti kaip tipas visos kolektyvinių reikmenių eilės. Čia mes turime tautos teisių vidujinės apsaugos, apsaugos nuo laukųjų priešų reikmenę ir t. t. Tokioms plačioms reikmenėms patenkinti reikalinga tam tikra didelė ūkiška privalomoji organizacija-valstybė. Suprantamas daiktas, kad ši funkcija neišsemia valstybės uždavinių. Ūkio mokslo atžvilgiu valstybė visados tenka suprasti tokia didele privalomaja organizacija kolektyvinėms tautos reikmenėms tenkinti ir esminę valstybės ūkišką funkciją sudaro veikimas, kuris reikalingas toms reikmenėms tenkinti. Šiuo atžvilgiu visų pirmiausia aiškėja valstybės būtinumas, del kurio tiek daug tamsių frazių paleista, grynai ūkiškais sumetimais. Šis būtinumas, kyląs iš grynai kolektyvinių reikmenių prigimties, turi sudaryti išeiginį punktą visam finansų mokslui. Tuo šis specialinis mokslas įgyja tvirtą šaknį, jos esminis ir būtinas tūris iš pat pradžios logiškai nustatomos ir jis susiejamas organiškai su bendru ūkio mokslu.

Tačiau yra ir kolektyvinių reikmenių turinčių daugiau vietinio pobūdžio, kurias tiksliau aprūpinti mažesnėms vietos privalomoms organizacijoms. Kaip tipiškas to pavyzdys gali

būti krantinės padarymas apsisaugoti nuo jūros. Padarius tokią krantinę pakankamo dydžio ir stiprumo, ji apsaugoja tam tikrą plotą. Visi to ploto žemės savininkai gauna iš to įtaisymo naudą, ir, būtent, grynai pasyviniu būdu, kad negalima nustatyti mokesčio mokėjimo, kaip sąlygos už dalyvavimą naudoje. Čia vėl turime grynai kolektyvinės reikmenės pavyzdį. Jos patenkinimas reikalauja suinteresuotų žemės savininkų privalomos vietinės organizacijos. Kalbama reikmenė yra iš tikrųjų viena tų, kuri davė pagrindo susidaryti pirmosioms komunalinėms organizacijoms. Kitos tokios vietinės kolektyvinės reikmenės pavyzdys yra gatvių apšvietimo reikmenė. Nušvietus gatvę naudos turės visi vaikščiojantieji gatvėmis be jokio iš jų pusės aktyvaus veikimo, ir nėra galima pašalinti žmonės nuo naudojimosi šviesa, jei tik jie turi teisės vaikščioti gatve, arba priversti juos mokėti už tai tam tikrą mokestį. Gatvių apšvietimas del tokių sąlygų yra kolektyvinė reikmenė, kuriai patenkinti lėšos surenkamos privalomu būdu. Duotų pavyzdžių pakaks parodyti ūkiškai prigimčiai ir būtinam reikalui bendruomenės, kaip privalomos organizacijos atsiradimui, vietos kolektyvinėms reikmenėms tenkinti.

Privalomos sumos, kurios imamos kalbamų privalomų organizacijų, vadinamos mokesčiais plačiąja to žodžio prasme. Finansų politikai svarbu dažnai, kad tokios vietos reikmenės, kurios liečia siauresnę sritį, būtų kiek galint imamos tik iš tos srities. Tokios lėšos iš aprėžtos srities išskiriamos iš bendrų mokesčių kaip „specialinės“. Kaip jau sakyta, ta įstaiga, kuri nustato atitinkamos organizacijos išlaidas, turi suprasti, kolektyvinių reikmenių reikšmės santykį su atskirų ūkių individualinėmis reikmenėmis ir atitinkamai aprėžti mokesčių naštą.

Bendras yra reiškinys, kad kolektyvinių reikmenių tenkinimo organai savo veikimą stengias taikinti ir toms reikmenėms, kurias galima pavadinti reliatyviai kolektyvinėmis, ar kurios, kaip tokios yra individualinės, tačiau kurių tenkinimas turi tam tikro kolektyvaus intereso. Kaip pavyzdį pirmosioms galime nurodyti, kaip ir pirmiau į tiltų ir kelių statymą, kuris šiandieną atliekamas įvairiu pavidalų bendruomenių arba valstybės, kaip kolektyvo, imamais tam tikslui mokesčiais. Kaip antros rūšies kolektyvinių reikmenių tenkinimo pavyzdį, galima nurodyti viešąjį švietimą visiškai dykai arba imant tam tikrą atlyginimą. Nors atskiras žmogus turėtų rūpintis savo

išsilavinimu, nes švietimo reikmenė ir auklėjimas yra individualinė rekmenė, tačiau ji padaryta nepriklausoma nuo atitinkamo asmens ar jo šeimynos noro mokėti už tai. Visuomenei labai yra svarbu, kad visuotinis liaudies švietimas aukštai stovėtų traktuojant dalyką grynai ūkišku atžvilgiu, kiek tat liečia visuomeninės produkcijos našumą, nuo kurio išaugusiame mainaūkyje yra kiekvienas absoliučiai priklausomas, ir kurį liaudies švietimas gali skatinti. Tuo atžvilgiu ir liaudies švietimas gali būti traktuojamas kolektyviniu interesu. Šių laikų socialinė politika nustatė daugybės reikmenių kolektyvinį pobūdį. Prie jų reikėtų priskirti daugelį higienos priemonių, pav., nemokamų arba labai pigių liaudies maudyklų. Kiekvienas tokis kolektyvinių reikmenių išplėtimas, reiškia viešosios valdžios įsikišimą į atskiro ūkio sritį, kai tam tikros individualinės reikmenės pripažįstamos labai svarbios ir atskirų ūkių visuma priversta yra turimas priemones sunaudoti plačiau tokioms reikmenėms patenkinti, kaip kad tai galėtų padaryti atskiri ūkiai. Tuo būdu aprėžiama laisvai reguliuojamo atskirų ūkių vartojimo sritis.

Valstybė ir bendruomenė nėra vienintelės privalomos organizacijos kolektyvinėms reikmenėms tenkinti, kurios aptarnauja šių laikų visuomenę. Greta jų yra, jei ne viešai, tai faktiškai pripažintų privalomų organizacijų tam tikroms ūkio šakoms. Tokias turime darbininkų ir darbdavių profesines sąjungas. Darbininkų interesas pakelti darbo mokestį yra šių laikų pramonės sąlygomis iš esmės kolektyvinis: jei algos pakeltos, tai tas išeina visų darbininkų naudai, taigi ir tiems darbininkams, kurie prie streiko išlaidų nėra prisidėję. Vienintelė priemonė pritraukti visus suinteresuotus mokėti čia yra, kaip ir kiekvienoje kolektyvinėje reikmenėje, privaloma organizacija. Tą pat reikia pasakyti ir apie darbdavių sąjungas. Šis stebėjimas gali aiškiau nušviesti kolektyvinių reikmenių pobūdį privaloma organizacija.

Privalomos organizacijos reikmenėms tenkinti atstovai bendraūkyje stoja vartotojais vietoje atskirų ūkių, kurie stato tam tikrus reikalavimus prekėmis aprūpinant. Jei traktuosime kolektyvinius ūkius kaip ypatingus atskirus ūkius, turėsime mainaūkio reikmenių aprėžimo problemos suprastinimą. Tuomet gėrybių aprūpinimo reikalavimas sudarys vieną masę ir teks ištirti, kaip galima tą reikalavimą kainų sudarymu taip

tvarkyti, kad jis galima būtų patenkinti turimų gėrybių kiekiu. Šį klausimą mes ir pradėsime dabar svarstyti.

11. Reikmenių aprėžimas. Bendras atsitikimas.

Galima vaizduotis tokią visuomenę, kur visuma pati reguliuoja visų narių reikmenių tenkinimą, kur ne tik kolektyvinės, bet ir individualinės reikmenės tenkinimas perimtas yra privalomos organizacijos ir kur nėra palikta vietos atskiriems ūkiams tenkinti savo reikmenes. Tokią visuomenę vadina komunistine. Šeimyna šių laikų visuomenės ūkio santvarkoje tam tikra prasme yra komunistinis ūkis. Komunistine visuomene arba ūkio santvarka tegalima vadinti didesnę visuomenę, kuri bent žymia dalimi sudaro uždarą ūkį, ir reguliuoja visą vartojimą. Tokios visuomenės pavyzdį turime komunistinėse kolonijose, dažniausiai tikybinio pobūdžio, kurios laikas nuo laiko atsiranda, kartais išsilaiko ilgiau, bet dažniausiai greitai išyra.

Priešingas tokiai komunistinei ūkio santvarkai yra mainaūkis, nušviestas 7 §, kuriame yra savarankiai ūkiai, laisvai pasirenką reikmenių tenkinimą, savo žinioje turimų piniginių priemonių ribose. Nėra abejonės, kad civilizuota žmonija tokį laisvą atskiro asmens ar šeimynos reikmenių tenkinimą aukštai vertina. Nors, tiesa, atsitinka įsibrovimų kolektyvinio ūkio į individualinių reikmenių tenkinimą, kaip jau aukščiau minėta, ta forma, kad tam tikri naudojimosi daiktai, kaip antai, pirtys ir knygos, tam tikroms klasėms gali būti duodamos mažesnėmis kainomis arba visiškai dykai. Tačiau tai yra greičiau išimtys, kurios iš esmės neaprėžia laisvo vartojimo. Laisvas atskirų ūkių vartojimo pasirinkimas sudaro esmingiausią mūsų ūkio santvarkos pažymį ir yra visa savo esme priešingas komunizmui.

Dabar mes turime ištirti, kaip mainaūkyje sprendžiama reikalingo reikmenių aprėžimo problema. Šiame paragrafe mes visų pirmiausia ištirsime suprastintą teoretinį atsitikimą, kai tiesioginiam reikmenių tenkinimui tarnaujančių gėrybių yra tam tikras kiekis, arba dar daugiau, kai visuomenės aprūpinimas atliekamas tekančia srove, ne duota atsarga, per tam tikrą laikotarpį tam tikrų kiekių. Kiekvieną tokį kiekį pavadinsime mes atitinkamų gėrybių pasiūlais. Čia mes pri-

leidžiame, kad kiekvienos gėrybės, tenkinančios tiesiogines reikmenes, pasiūlai sudaro duotą problemos dydį. Tam kartui mes pašaliname visus klausimus, kurie susiję su gėrybių aprūpinimo reguliavimu, ir kuriuos mes tyrinėjame kitame paragrafe. Toliau padarysime suprastinančią prielaidą, kad kiekvienas atskiras ūkis per tam tikrą laiko tarpą turi duotą pinigų sumą.

Mūsų ūkio santvarkoje atskirų ūkių apsirūpinimas gėrybėmis tuo reguliuojamas, kad kiekvienai gėrybei nustatomos kainos, kurias reikia sumokėti, jei atskiras ūkis nori gauti gėrybę. Kadangi pinigų suma, kurią atskiras ūkis gali išleisti savo vartojimui, yra aprėžta, tai kainų susidarymas taip veikia, kad atskiri ūkiai priversti yra įvairiomis linkmėmis taip aprėžti savo vartojimą, kad pakaktų priemonių reikmenėms vienodai lygiai patenkinti. Pakankamai aukštomis kainomis galima pasiekti to, kad noras patenkinti vartojimą visapusiškai taip bus aprėžtas, kad jį visados galima bus patenkinti turimų įvairių vartojamų daiktų kiekiu. Būtiną šio uždavinio reikalą sudaro tai, kad vartotojų varžymasis del gėrybių mainaūkyje tegali būti išspręstas tik atitinkamu kainų padidinimu. Duotas vartotojų pretenzijoms aprėžti metodas yra kaip tik tas, kuris tarp visų įmanomų metodų atskirų ūkių vartojimo pasirinkimo laisvei daugiausia duoda pasireikšti.

Kadangi vartojimo aprėžimas turi būti juo didesnis, juo daugiau trūksta gėrybių palyginti su reikalingumu, taigi ir kainų susidarymas savo esme pareis nuo šių gėrybių trūkumo, tai reikia pripažinti, kad duotas kainų susidarymo uždavinys visados esti to trūkumo principo pasireiškimas, kurį jau minėjome pirmame paragrafe. *Trūkumo principas mainaūkyje pasireiškia kaip būtinas reikalas suderinti kainų susidarymo spaudimu vartojimą su trūkstamų prekių aprūpinimu.* Šis principas, kuriuo pasireiškia socialekonomiškas kainų susidarymo būtinumas, kaip mes toliau pamatysime, yra visuotinis ir esminis kainų susidarymo pagrindas. Trūkumo principas iš tikrųjų turi pagrindinės reikšmės kainų susidarymo teorijai, o tuo pat ir visai ekonominei teorijai.

Kai gėrybės egzempliorius palieka tik vienas, tai kaina turi būti pirkėjų taip padidinta, kad visi pirkėjai, išskyrus vieną, turi būti pašalinti. Kai tos pačios kategorijos gėrybių būva daug, bet įvairios įsigijimo sąlygos, pav., vilos vilų mie-

ste, tai kainos taip turi būti nustatytos, kad vieni namai tektų vienam pirkėjui.

Tų gėrybių, kurios taip vienodai pagamintos, kad vienas egzemplioris gali atstoti kitą, kainų susidarymo problema kiek kitaip atrodo. Kaip bendra taisyklė, nustatoma tokioms prekėms viena kaina, daugiausia del to, kad sunku yra daryti skirtumą tarp pirkėjų ir vienam prekes parduoti brangiau, kitam pigiau. Tačiau randame ir išimčių iš šios taisyklės, kai pardavėjai iš turtingesnių pirkėjų, jei tik pavyksta, ima didesnes kainas. Gydytojų praktikoje, pav., priprasta yra iš turtingesnių pacientų imti daugiau, ir neretai tenka mokestis nustatyti atsižvelgiant į ūkišką paciento būklę. Net ir lygiai vienodiems masiniams dalykams kartais mėginama nustatyti tokį kainų laipsniavimą. Pav., Londone žinomo muilo gabalo kaina 6 pensai vakarinėje miesto pusėje, kur jį perka turtingesnioji publika, o kitose miesto dalyse tas pats muilas parduodamas mažesnėmis kainomis. Tokis pat kainų laipsningumas plačiai vartojamas drabužius ir mados dalykus parduodant, tačiau šiuo atveju gali prikišti, kad tokiais atvejais esti menkesnė rūšis, kirpimas ir kit. ir kad del to susidaro įvairi kaina. Dažnai tačiau atsitinka ir priešingai, kad neturtingesni gyventojų sluogsniai moka didesnes kainas. Tokis reiškinys gali, tiesa, atsirasti ir del to, kad parduodami labai smulkūs kiekiai, ar dažnai būva nuostolių.

Dažnai gėrybės kainų diferencijavimas susiduria su didelėmis sunkybėmis, nes visi pirkėjai stengiasi pirkti pigesnėmis kainomis. Vienodos kainos sudarymas tų gėrybių, kurios vienodai gaunamos toje pačioje vietoje ir tose pačiose susisiekimo sąlygose, nustatant vieną kainą, yra paprastas dalykas. Bet, jei yra įvairių sąlygų parduodant prekę, tai, suprantama, nustatomos ir įvairios kainos. Kiek tie skirtumai pasireiškia objektyvinėse sąlygose, arba leidžia išlaikyti tikros kainos diferencijavimą, tegalime spręsti tyrinėdami gamybą. Čia tą dalyką apleidžiame, ir teturėsime galvoje tiktai, kad vienodos prekės ir patarnavimai parduodama vienomis kainomis.

Turėdami duotas prekių kainas, galime sutikti, kad nustatyti ir visi faktoriai, kuriais vadovaujasi atskiras ūkis spręsdamas savo vartojimą; tas kiekis, kurį atskiras ūkis nori pirkti kiekvienos atskiros gėrybės kalbamu laikotarpiu, taip pat yra nustatytas. Tas kiekis vadinasi atskiro ūkio tos ar ki-

tos gėrybės „p a k l a u s a i“. Visų atskirų ūkių tam tikros prekės klausiamų kiekių suma sudaro mainaūkio gėrybės b e n d r u s p a k l a u s u s. Pusiausvyroje bendri paklausai duotu periodu turi išlyginti bendrus pasiūlus, nes, einant trūkumo principu, kainų sudarymo uždavinys yra kiekvienos atskiros paklausus taip aprėžti, kad pasiūlų pakaktų paklausoms aprūpinti. Tat turi atsitikti su kiekviena pagaminta gėrybe. Eilės sąlygų, kuri tuo būdu gaunama, paprastai pakanka kainos sudarymui nustatyti. Kartą šias sąlygas išpildžius, kiekvienas kainos pasikeitimas turi pakeisti įvairių prekių paklausus, taigi ir pakeisti pasiūlų ir paklausų suderinimą. Tuo bus ir atliktas tas uždavinys, kurį užsibrėžėme šiame paragrafe, ir toliau mums teks arčiau ištirti to reikmenių tenkinimo aprėžimo prigimtis, kuris gali būti atliktas kainų sudarymu.

Individualiniai gėrybės paklausai apskritai nustatomi bendromis visų gėrybių kainomis, kurios tam atskiram ūkiui turi reikšmės. Pav., samdininko laikraščių paklausai, arba kitų reliatyvinių liuksuso dalykų tam tikrais atsitikimais ir drabužių, pareina nuo maisto dalykų kainų. Nes maisto priemonių paklausai turi būti patenkinti ir esant didelėms maisto dalykų kainoms ir tuomet mažesnė suma palieka kitoms mažiau būtinoms reikmenėms. Kad taip visados yra, suprantama, prisiminus, kad konkrečios gėrybės paklausai yra specialinė išdava viso to vartojimo reguliavimo, kurio laikosi atskiras ūkis esamomis kainomis. Žinoma, pati gėrybės kaina visados yra svarbiausias sprendžiamas jos paklausų faktorius, ir todel teorijos ir praktikos atžvilgiu įdomu ištirti, kurios reikšmės turi paklausams mažas kainų pasikeitimas, prileidus, kad kitos kainos pasilieka tos pačios.

Duotomis kainomis atskiras ūkis buvo priverstas savo reikmenių tenkinimą įvairiai aprėžti. Šis aprėžimas nereikalauja visų reikmenių aprėžimo. Dažniausiai visa eilė reikmenių gali būti patenkinta ligi prisotinimo. Tas daugiausia liečia turtingesnes klases, bet ligi tam tikro laipsnio ir žemesnes klases. Kiekvienas su ne perdaug šykščia ekonomija pirksis tiek rašalo, kiek jam reikia. Jei rašalo kaina kiek ir pakiltų, tai del to dar jis neaprėžtų rašalo vartojimo. Jis, paprastomis kainomis, rašalo reikmenę patenkins ligi prisotinimo. Tą patį reikia pasakyti apie daugelį daiktų maisto prieskonių, ypač druskos, pasiturintiems del valgomų daiktų ir gėrimų; kaip an-

tai: jautienos, alaus ir kit. Tais atvejais atskiro ūkio gėrybės paklausai nepareina nuo kainos, žinoma, ligi tam tikro laipsnio, esant paprastiems kainų svyravimams. Kai normalus prekių pristatymas yra atkirstas del nepaprastų įvykių, atsitinka, kad ir tos šeimynos, kurios pirmiau apie tų prekių vartojimo aprėžimą negalvojo, būva priverstos savo vartojimą aprėžti.

Kitą vertus, daugumui vartotojų gali tekti, ir paprastomis kainomis labai svarbios reikmenės aprėžti ir ilgai nepatenkinti lig prisotinimo. Tokiais atvejais atskirų ūkių paklausai tam tikros gėrybės kainos lyg ir suspausti. Kai kainos spaudimas sumažėja, t. y., kai kaina kiek nupuola, suspausti paklausai išsiplečia didesne ar mažesne jėga. Tą jėgą fizine analogija vadina paklausų elastingumu. Paklausų elastingumas gali būti matuojamas tokių paklausų pasikeitimu, kuris atsitinka del tam tikrų nežymių kainos pasikeitimų. Paklausų elastingumas yra labai įvairus įvairioms gėrybėms ir asmenims. Kai reikmenė patenkinta ligi prisotinimo, paklausų elastingumas tolygus nuliui. Mažas kainų pasikeitimas nepadidins vartojimo. Elastingumas, žinoma, yra taip pat lygus nuliui, kai kaina yra tokia aukšta, kad ji atitinkamam ūkiui nebeprieinama; mažos kainos kritimas nepajėgia sukelti paklausų. Kai reikmenė tik iš dalies patenkinta, mažas kainos nuleidimas gali sukelti tokį pat paklausų procentinį kilimą arba pasiūlų kilimas gali būti palyginus su kainos kritimu mažesnis arba didesnis. Pirmuoju atveju elastingumas lygus vienam, kitais atvejais mažesnis ar didesnis kaip vienas. Kai elastingumas lygus vienam, bendros išlaidos atitinkamai reikmenei patenkinti yra nepriklausomos nuo mažo kainos kritimo. Jei elastingumas mažesnis per vieną, bendros išlaidos su kainų kilimu pakyla, su nukritimu kainų sumažėja. Kai reikmenių tenkinimas stovi arti prisotinimo, elastingumas būva mažesnis kaip vienas. Darbininko šeimynos duonos vartojimas nesumažės tuo pat procentu, kuriuo brangumo metu pakils duonos kainos, ir kritus kainom nepakils tiek pat; duonos reikmenė, paprastomis kainomis, esti beveik prisotinta ir mažais kainos svyravimais tokia ir paliks. Bendros šeimynos duonai išlaidos be maž ko taip pat svyruos kaip ir prekių kainos. Būtų reikmenė daugumai šių laikų visuomenės jau yra daug elastingesnė. Elastingumas kai kada čia gali pasiekti skaitmens vieno, o tat parodys, kad šeimyna, aukštesne ir mažesne nuomos kaina, leis

tiek pat butui. Elastingumas didesnis per vieną gali reliatyviai retai atsitikti ir tik palyginti nebūtinoms reikmenėms. Tokiais atvejais bendros vieno vartotojo išlaidos atitinkamai reikmenei, kritus kainoms, pakils. Asmuo, pav., kritus geležinkelio bilietų kainoms gali būti paskatintas bendrai daugiau išleisti kelionėms geležinkeliu, kaip pirmiau aukštesnėmis gelžkelio bilietų kainomis.

Atskirų šeimynų paklausų elastingumas kuriai nors gėrybei nustato viso mainaūkio bendrų paklausų tos pat gėrybės elastingumą. Ypačiai čia reikia pabrėžti, kad kainų kritimas gali ne tik pakelti paklausus, kur jų jau būta, bet ir sukelti naujus paklausus tokių ūkių, kurie pirmiau del aukštų kainų buvo pašalinti iš reikmenių tenkinimo. Pasiūlų elastingumo pažinimas turi didelės praktinės reikšmės tais atvejais, kai prekės ar patarnavimų kainą nustato pagal norą arba kainų nustatymas gali būti keičiamas tam tikra linkme, pav., nustatant geležinkelio tarifus arba keičiant muitus ir akcizus. Teoretiškai šis pažinimas visados turi reikšmės sprendžiant kainų pasikeitimo įtaką vartojimui. Deja, neturime tikslios priemonės, kad tikrojo ūkio gyvenimo stebėjimo gautumėm skaitmenėmis išreikštus elastingumo duomenis. Sunkumas glūdi ne tik vartojimo statistikos netobulume, bet ir problemos prigimtyje. Mes norėtume žinoti, kaip kinta gėrybės paklausai, kai tos gėrybės kaina truputį pasikeičia, o kitos kainos palieka konstantinės. Bet šios sąlygos niekados griežtai negali būti ir, kaip toliau pamatysime, ir niekados nebūva. Čia dar prisideda ir tai, kad papročiai ir skonis, kai kada ir realinės vartotojų reikmenės, per tam tikrą laikotarpį žymiai gali pasikeisti. Mūsų kainų pasikeitimo įtakos stebėjimai per tam tikrą laikotarpį bus kliudomi įvairių momentų. Paklausų elastingumui suprasti, galima išeiti iš palyginamo to paties laiko tipingų išlaidų įvairių ūkio biudžeto įvairių visuomenės klasių ir iš tos medžiagos stengtis surasti, kaip įvairios reikmenės įvairiai susispaudžia, kai pajamos eina vis mažyn ir mažyn, taigi ir kainos, palyginti su pajamomis, kyla. Tokia studija, žinoma, turėtų didelio intereso sužinoti, kaip kinta mūsų kainos viso mainaūkio bendriems paklausams ir kaip kinta būdai reikmenėms aprėžti, kas pasiekiama kainų susidarymu. Tačiau iš tokios medžiagos tegalima padaryti labai bendros išvados del pasiūlų elastingumo įvairioms gėrybėms.

Įvairių gėrybių paklausų elastingumo pažinimas duoda mums suprasti pasiūlų pasikeitimo tendencijas, pasikeitus gėrybės kainai. Šios tendencijos dažniausiai turi tam tikros reakcijos pobūdžio prieš kainų pasikeitimą: kainos pakilimas sumažina paklausus ir atvirkščiai. Tokia reakcija prieš kainų pasikeitimą yra berods būtina kartą pasiektos kainų pusiausvyros stabilingumo prielaida.

Iš pasakyto aiškėja, kad kainos susidarymo problemai tame tūryje, kaip kad čia yra, pakanka prileidus, kad kiekvienos kalbamų gėrybių paklausai yra nustatyti, kai tik yra duotos tų gėrybių kainos. Toliau mums netenka kainų susidarymo teorijos reikalui analizuoti paklausus. Paklausų dydis duotomis kainomis yra apčiuopiamas faktas, esamas kvatitetinėje, grynai aritmetiškoje formoje ir šiąja forma tiesiog ūkio mokslo vartojamas kaip konstruktyvinė medžiaga. Psichologiniai reiškiniai, kurie už šio fakto glūdi, teoretiškai politinei ekonomijai tiek terūpi, kiek jų žinojimas reikalingas tiksliai spręsti kainų įtaką pasiūlams; tiek, kiek jie bendrai gali būti išaiškinti, juos geriausia studijuoti šiuo atžvilgiu; tačiau tokios studijos berods išeina iš tikrosios ekonominės teorijos ribų.

Tatai specialiai tenka pabrėžti prieš vadinamą „p a s k u t i n i o n a u d i n g u m o“ teoriją. Pirmas priekaištas šiai labai ginčijamai teorijai yra tas, kad jinai ūkio mokslui nereikalinga. Paskutinio naudingumo teorija yra mėginimas paklausų psichologiją įspraustі į abstraktines matematikos formulas. Reikmenių tenkinimo „nauda“ buvo traktuojama, kaip galima aritmetiškai išreikšti. Kai reikmenė sukcesyviai lygiomis dozomis tenkinama, kyla atitinkamai bendra nauda, bet lėčiau, paskutinis bendrai naudai pridėjimas „paskutinė nauda“ eis vis mažyn ir mažyn. Ši paskutinė nauda turi atitikti, esant pusiausvyrai, mokamą kainą už paskutinę reikmenėms patenkinti dozą. Tai yra formula, kuri paskutinio naudingumo teorijos supratimu, viešpatauja kiekviename ūkio vedime.

Vertinant suprastinimo dėliai naudas pinigais, paskutinei reikmenei tenkinti gėrybės vieneto nauda, t. y., paskutinė nauda, turės būti tolygi to vieneto kainai. Šis paskutinės naudos atitikimas kiekvienoje reikmenių tenkinimo šakoje kainai rodo, kad bendra nauda atitinkamame ūkio reikmenių tenkinime yra pasiekusi savo maksimumo. Nes kiekvienas tos šakos reikmenių tenkinimo išplėtimas turėtų didinti naudos priaugimą, pa-

lyginti su mokama už ją kainą, o tuo tarpu aukštesnę kainą mokant išleisti pinigai būtų atimti iš kitų reikmenių tenkinimo šakų, ir del to kitų gėrybių kainos turėtų nukristi. Visą paskutinio naudingumo teoriją galima suprasti kaip iš ūkio vedimo teoretinę dedukciją, kad ūkio subjektas stengiasi gauti maksimum naudos.

Ši grynai formali teorija, kuri nieku būdu neišplečia mūsų realinių įvykių pažinimo, kainų susidarymo teorijai yra nereikalinga.

Tuo būdu tenka pastebėti, kad šis deduktyvinis paklausų išvedimas iš vieno principo, kuriuo taip vaikiškai pasidžiaugta, yra dirbtina konstrukcija ir gana stipriai temdanti tikrumą.

Pirma: abstraktinė atsiskaitymo skalė išreikšta naudingumo vertinimu įvairiais reikmenių patenkinimo laipsniais visose jo šakose ūkininkaujančiam žmogui nėra galima. Tokiems vertinimams jam mažų mažiausia reikalinga esamų kainų pagalba ir keičiantis paklausams, kurie atsiranda del vienos gėrybės kainos pasikeitimo, jis tegali spręsti apie tai apytikriai. Visa jo vertinimo skalė bus neišvengiamai susijusi su esamomis kainomis. Norėdami laikytis paprastų faktų, tegalime pasakyti, kad ūkininkaujantieji žmonės tik duotomis kainomis tepasakys, ką jie nori pirkti, tai yra, nustatys liniją tarp tų reikmenių, kurias jie nori patenkinti ir tarp tų, į kurias jie nekreipia dėmesio. Toliau eiti ūkio mokslui, kaip jau pirmiau sakyta, nėra reikalo. Toliau dėsnis, kad paskutinis naudingumas yra tolygus kainai, ne visuotinai tinka. Jei reikmenė ir gali būti įvairiomis dozomis patenkinta, tai dar netikra, kad paskutinė patenkinta doza vertinama tolygiai jos kainai. Reikmenėms, kurios ligi prisotinimo gali būti patenkintos, atvirkščiai tam, paskutinės naudos doza bus aukščiau vertinama, kaip jos kaina, kas matyti iš to, kad ši reikmenė ir aukštesne kiek kaina gali būti taip pat patenkinta, kitaip sakant, kad jos elastingumas tolygus nuliui. Iš to kyla, kad įvairūs reikmenių tenkinimo laipsniai ne visados sudaro kontinuojančias eiles, kurias prileidžia teorija. Nuomininkas, kuris turi butą už 2000 markių, pasiliks sau tą butą, kaip prityrimas rodo, ir tuomet, kai kaina bus pakelta ligi 2100 markių. Taigi „paskutinis naudingumas" čia yra aukštesnis kaip kaina. Tačiau nuomininkas neims nei didesnio nei mažesnio buto, nes tokį, koks jam tiktų, jis ras gal būt tik už 2300 markių. Taigi, vienodai lygaus at-

skiro ūkio reikmenių tenkinimo problemos sprendimas, kuris stengiamasi aiškinti pasiremiant paskutinio naudingumo teorija, nėra teisingas. Jei bendrai kas nori kalbėti apie reikmenių tenkinimą, tai jis gali pasitenkinti panašiu dėsniu: duotomis kainomis, kiekviena reikmenė, kuri žemiau vertinama, kaip reikmenės tenkinimo kaina, bus pašalinta nuo tenkinimo, tuo tarpu kitos reikmenės, maždaug tolygios kainai, bus patenkintos.

Kai atskirų ūkių visuma traktuojama dideliame mainaūkyje, galima pakankamu tikrumu tvirtinti, kad gėrybė, parduodama įvairiomis mažomis porcijomis ir esanti bendrų paklausų objektu, remiasi paskutiniu naudingumu, kuris tolygus gėrybės kainai. Nes esant dideliam pirkėjų skaičiui, tur būt kas nors atsiras, kas gėrybės vienetos dozą visados vertins tąja kaina. Tokį pirkėją priimta vadinti paskutiniu gėrybės pirkėju. Tos rūšies prekių kainoms apytikriai teisinga yra tai, kad santykis tarp paskutinio naudingumo ir kainos visose reikmenių patenkinimo šakose yra tas pats, ir šį vienodai lygaus bendro mainaūkio reikmenių tenkinimo problemos sprendimo dėsnį tam tikrais aprėžimais galima būtų priimti. Šis formulavimas neturi to pat betarpiško aiškumo, į kurį privalo vesti aprėžiąs reikmenių tenkinimą kainų susidarymas, būtent, kad tos reikmenės, už kurias tyrinėjamas ūkis pasirengęs sumokėti reikmenės tenkinimo kaina, bus patenkintas, kitos ne.

Paskutinio naudingumo sąvokos įvedimas iš esmės neduoda jokios naudos, nors kai kada vartojant tą žodį ir pasiekiama tam tikro patogumo. Kai šią sąvoką nori padėti viso ekonomiško mokslo pagrindan ir paskutinį naudingumą laiko nustatantį kainą arba „vertę“, pakliūvą į neišlaikančią kritikos padėtį. Pasak trūkumo principo, kainų sudarymas turi uždavinį taip aprėžti paklausus, kad juos galima būtų patenkinti turima gėrybių atsarga. Kurios nors gėrybės paklausai kur nors turi būti aprėžti kaina. Jei ir paskiausiai patenkintos reikmenės reikšmė tolygi kainai, tai negalima to taip išaiškinti, kad ši reikšmė nustatytų kainą. Pati kaina jau daugiau nustato, kaip toli reikmenė gali būti patenkinta, ir kuri yra „paskutinė reikmenė“. Kaina pati nustatoma tos sąlygos, kad paklausai taip pat turi būti sumažinti, kad jie galėtų būti patenkinti esamu gėrybių kiekiu. Kiekvienas mėginimas vadinamą paskutinio naudingumo teoriją padaryti kainos susidarymo

problemos arba taip pat tik „verčios problemos“ sprendimu turi būti atmestas.

Nuomonė, kad ūkininkaująs žmogus savo reikmenių reikšmę gali vertinti pinigais in abstracto, nepriklausomai nuo esamų kainų, nuvedė į tat, kad taip matuojama reikšmė kurios nors reikmenės lyginama su jai patenkinti sumokėta kaina, ir kai reikšmė praneša kainas, skirtumas laikomas kaip ypatingas vartotojo pelnas. Šis vartotojo pelnas arba „perteklius“ turi būti tolygus skirtumui tarp aukščiausios kainos, kurią vartotojas mokėtų už gėrybę, jei jis negalėtų pigiau gauti, ir faktinos kainos[1]). Prieš šią nuomonę vėl tenka pasakyti tai, kad gėrybių vertinimas daugiausia remiamas duotomis kainomis, iš pagrindo yra ne kas kita, kaip tik sprendimas, kad esamomis kainomis gali būti vartojama. Pinigų skalė, kuria gėrybė vertinama, turi tam tikros reikšmės tik tam tikromis kainomis. Traktuojant dvi iš esmės skirtingas kainų padėtis, turėsime abiem atvejais gėrybės vertinimus, išreikštus įvairiomis piniginėmis skalėmis ir del to nesulyginamus. Ne bent pasikeitimas pinigų skalės reikšmės būtų tokis mažas, kad jį galima būtų apleisti, tyrinėjant menką kainų pasikeitimą tokios gėrybės, kuri atitinkamo ūkio biudžetui turi antraeilės reikšmės. Tačiau tenka tvirtai pabrėžti, kad duoti tikslią „vartotojų pertekliaus“ definiciją negalima.

Tų gėrybių, kurias galima įvairių dozų eilę konsumuoti, vadinamas vartotojų perteklius gali būti išskaitomas skyrium kiekvienai porcijai ir tuomet to pertekliaus suma sudarys bendrą perteklių. Arba sumuoja naudas, kurias gauna vartotojas iš kiekvienos porcijos, ir gauna tą, kas galima pažymėti, kaip atitinkamo vartojimo bendra nauda. Kai iš šios bendros naudos atima bendrą kainą, gauna vėl bendrą „vartotojų perteklių“. Sakykime, pav., kas nors daugiausia gali mokėti už vieną alaus stiklą 2 markes, už antrą 50 pf., už trečią 20 pf., už ketvirtą 10 pf. ir už tolimesnius stiklus dar mažiau, gausime bendrą vartojimo naudą iš keturių stiklų 2.80 mr. Jei tikroji alaus stiklo kaina yra 10 pf., ir žmogus suvartoja visus 4 stiklus ir už tai moka 40 pf., tai iš to jis gaus 2.40 mark. „vartojimo pertekliaus“. Iš tikrųjų sunku yra suprasti, ko norima tokiais išskaičiavimais pasiekti. Jie neatvaizduoja jokių psichologinių įvykių, kurie turėtų reikšmės kainoms susidarant. Jiems trūksta tikslaus formulavimo, kurį galima būtų visuotinai pritaikyti. Tas aiškiai pasirodo, kai stengiasi tais pačiais metodais išskaičiuoti bendrą naudą, kurią gauna vartotojas iš savo vartojimo ir pasiekia išdavą, kad vieno vartojimo vertė, pav., 1000 mar. sumai, iš tikrųjų yra 1500 markių.

Ūkio sąvoka visados esti tam tikras reikmenių aprėžimas, būtent pasirinkimas iš begalinės reikmenių daugybės tų, kurias reikia patenkinti. Ūkiškas principas reikalauja, kad kiekviena reikmenė, kuri skirta tenkinti, būtų svarbesnė, kaip kiekviena

---

[1] „Consumer's surplus“. Marshall, Principles of Economic, Book III, Ch. VI.

ta, kuri paliekama nepatenkinta. Kiekvienai ūkio tvarkai labai yra svarbu, kaip šis reikalavimas atliekamas. Uždarame ūkyje reikalingas reikmenių klasifikavimas atliekamas viena valia. Mainaūkyje kiekvienas atskiras ūkis atitinkamai klasifikuoja savo reikmenes. Mainaūkyje nėra jokios autoritetingos įstaigos, kuri klasifikuotų bendras reikmenes. Kaip palyginti reikmenių reikšmę, jei abi reikmenės būva atskiruose ūkiuose? Mainaūkis reikalauja tam tikslui bendro masto įvairių reikmenių reikšmei. Jis randa šį mastą nustatydamas kiekvienai tos pačios kokybės gėrybei vieną kainą ir kainos sumokėjimas sudaro reikmenės patenkinimo sąlygą. Iš to išeina, kad ta reikmenė, kuriai sumoka esamą kainą, visados laikoma svarbesnė, kaip ta reikmenė, už kurią ta kaina nemokama. Taigi, mainaūkis matuoja įvairias reikmenes pagal pinigų sumas, kurios skiriamos reikmenėms patenkinti.

Galima paklausti, ar šie metodai tinka ūkiškajam principui įgyvendinti. Tuojau galima prikišti, kad badaujančio žmogaus duonos reikmenė yra daug svarbesnė, kaip kad turtingo duonos reikmenė šuniui šerti ir ta visuomenė, kuri paskutinę reikmenę greičiau patenkina, kaip aną, ne racionaliai ūkininkauja turimomis priemonėmis. Tačiau, šis priekaištas nukreiptas prieš neišmintingą sunaudojimą, kurį turtingieji daro su savo pinigais, ir todel nėra principialiai nukreiptas prieš vienodą kainų susidarymą, arba jis iš esmės tėra esamo pajamų paskirstymo kritika. Jis (pajamų paskirstymas) yra kaltas, jei vargšų duonos reikmenė nepatenkinta, o ne pats kainų susidarymas duonai. Galima ieškoti iš to išeities, kad neturtingesniems gėrybės būtų parduodamos žemesnėmis kainomis. Norint tokį planą visoms gėrybėms įvykdyti, reikštų tą patį, ką ir neturtingesnių klasių pajamas pakelti. Kokiomis sąlygomis ir pagrindais galimas šių žemesnių pajamų pakėlimas ir su kokiu ūkišku mainaūkio tvarkymu susijęs, bus nušviesta paskutiniame paskutinios knygos skyriuje. Įvedus neturtingesnėms klasėms gėrybių papiginimą tik iš dalies ir tik parinktoms prekėms, būtų įsibrovimas į laisvo vartojimo žemesnių klasių pasirinkimą. Tat prieštarautų bendram mainaūkio principui, kuriuo einant turimų priemonių vartojimas, tenkinant įvairias reikmenių šakas, paliktas atskiram ūkiui. Tačiau netrūksta mėginimų, daugiausia daromų viešųjų įstaigų, tam tikras gėrybes neturtingesnėms klasėms žemesnėmis kainomis arba visiš-

kai dykai parduoti. Bet toki mėginimai, kaip jau aukščiau kalbėta, kyla iš svetimų mainaūkiui pažiūrų ir savo esme yra komunistinio pobūdžio. Vienkart randame ir pastangų tam tikras gėrybes, kaip antai, degtinę, apkrovus mokesčiais, pabranginti, norint sumažinti jų vartojimą. Čia mes turime reikalą su tam tikros rūšies atskiro ūkio vartojimo pasirinkimo globa, globa, kurios praktikinės reikšmės čia mes neaiškinsime, del kurios mes tegalime sakyti, kad ji nesudaro mainaūkio esmės, kurią mes pradėdami tyrinėti ir norėdami parodyti mainaūkio esminius bruožus drįstame apleisti.

Vienodai lygus kainų susidarymas yra tam tikras būdas, kuriuo tipingas mainaūkis nustato „ūkiškiausio" turimų gėrybių suvartojimo sąvoka. Šį faktišką santykį mes ir padėsime tolesnio tyrinėjimo pagrindan.

12. Gamybos reguliavimas. Trūkumo principas.

Pereitame paragrafe sutikome, kad turimi gėrybių kiekiai iš anksto duoti ir fiksuoti. Dabar šią prielaidą mes atmesime. Ji neatitinka tikrumą, nes daugumą gėrybių tenka pasigaminti, įvairių pagamintų produktų kiekiai patiekiami vartotojams apskritai pareina nuo gamybos. Turimas gamybos priemonės galime įvairiems tikslams suvartoti ir del to vartojimo aprūpinimas gali būti įvairus. Per tat padarykime dar prielaidą, kad įvairių elementarinių gamybos priemonių, t. y., tų gamybos priemonių, kurių negalime padauginti gamyba, toliau mes jas trumpai vadinsime „gamybos priemonėmis", yra tam tikras kiekis arba dar daugiau, kad nurodytu laikotarpiu jų yra tam tikras kiekis. Pavadinę tą kiekį gamybos priemonių pasiūlais, šiuos pasiūlus traktuosime turimos problemos duotų faktorių grupe.

Tad kyla klausimas: kurių gėrybių mes turime gamintis? Bendras ūkiškas principas reikalauja, kad turimos gamybos priemonės kiek galint ūkiškiausiu būdu būtų sunaudotos, t. y., kad gamyba eitų tokiu keliu, kad ji patenkintų svarbiausias reikmenes. Ūkiškojo principo įgyvendinimas, vedant mainaūkio gamybą, pareina nuo nustatytos reikmenių eilės, einant jų reikšme. Pripažinus, sąryšy su ūkišku vartojimo reguliavimu, pinigus, kurie eina įvairioms reikmenėms patenkinti, reik-

menių reikšmės dydrodžiu, suprantama, kad tas dydrodis turi tikti ir gamybai reguliuoti. Vadinas, nustatėme, kad gamybos priemonės turi būti suvartotos ta linkme, kur jos patenkina stipriausios mokėjimo jėgos reikmenes. Per tat problemos sprendimą sudarys tai, kad kainos gamybos priemonėms būtų nustatytos vienodai lygios, kad pasiremiant tomis kainomis būtų skaitomos pagamintų gėrybių kainos ir kad gamyba būtų taip vedama, kad tos reikmenės būtų patenkintos, kurios taip nustatytomis kainomis gali padengti reikmenių tenkinimą, o kitose ne. Tinkamai pasirenkant gamybos priemonių kainas, vartotojų reikalavimai bus taip aprėžti, kad jie galima bus patenkinti turimų trūkstamų gamybos priemonių kiekiu. Tos sąlygos pakanka gamybos priemonių, o tuo pat ir pagamintų produktų kainoms nustatyti. Tuo pat nustatomi ir paklausai ir visas ūkio vedimas. Kaip matyti, šios problemos sprendimas sudaro šiuo bendru atveju tik trūkumo principą.

Pagamintų produktų paklausai yra netiesioginiai gamybos priemonų paklausai. Šie paklausai traukia gamybos priemonės vienam ar kitam sunaudojimui, tai yra vartotojų varžymąsis del gamybos priemonių, kuris mainaūkyje ir gali būti išspręstas tuo būdu, kad gamybos priemonėms nustatomos pakankamai didelės kainos tam, kad suderintų paklausus su turimu gamybos priemonių kiekiu. Nustatančius kiekvienos reikmenės patenkinimo reikšmę pinigais, gamybos priemonių kainos turi būti vienodos, tai yra, ta pati kaina turi būti mokama vienodai lygiai gamybos priemonei įvairiai ją sunaudojant. Tokis kainų sudarymas taip veikia, kad kiekviena reikmenė, kuri moka kainą, bus patenkinta, visos kitos del to paliks nepatenkintos, ir tuo būdu kiekviena gamybos priemonė nustatytu dydrodžiu bus ūkiškiausiai sunaudota.

Kai, pav., varis vartojamas virtuvėms indams ir elektros pramonėje, ūkiškas vartojimas turimos vario atsargos reikalauja, kad katilius mokėtų už varį tą pat, ką ir elektros pramoninkas. Jei varis vienai gamybos šakai būtų pigiau parduodamas kaip kitai, tatai reikštų, kad dalis vario suvartojama menkesniam reikalui, kaip kad jis turėtų būti suvartotas. Tą pat reikia bendrai pasakyti ir del darbo jėgos. Ūkiškas principas reikalauja, kad kiekviena darbo jėga ten būtų suvartota, kur ji gauna didžiausią algą. Šis reikalavimas esti įvykdomas, kai

kiekvienos rūšies ir kokybės tam tikrai darbo jėgai nustatoma tik viena kaina, taigi kai tokia darbo jėga įvairiose darbo šakose, kur ji užimta, gauna tą pačią algą.

Kitoms gamybos priemonėms, kurių esti perteklius, jokios kainos nustatyti netenka, nes del to negali būti jokio paklausų aprėžimo. Visoms kitoms gamybos priemonėms turi būti skaitomos kainos pagal jų reliatyvinį trūkumą, kad tikrieji kiekvienos jų paklausai, t. y., tie paklausai, kurie pasirengę mokėti kainą, pakankamai būtų maži, ir galėtų būti esamo atitinkamos gamybos priemonės kiekio patenkinti. Taigi ūkiškumas reikalauja ir gamybos priemonių kainas sudaryti trūkumo principu.

Mainaūkio kainų susidarymo procesas apima drauge ir elementarines priemones ir vartoti pagamintus produktus, taip pat, žinoma, visas gėrybes, esančias tarpinėse stadijose. Taip nusakytas visuotinis gamybos procesas nustatomas jam privalomomis sąlygomis, kuo paskum nusistato drauge ir visos kalbamos kainos . Šio visuotinio kainų susidarymo proceso sociališkai ekonomiškas uždavinys yra, trumpai sakant, įgyvendinti visuotinį ūkiškąjį principą mainaūkyje. Šį uždavinį gamybos procesas išsprendžia vienkart reguliuodamas paklausus, išmesdamas mažiau svarbias reikmenes ir tinkamai vesdamas gamybą, kiek galint pilnai ir ūkiškai sunaudodamas turimas gamybos priemones. Šis visuotinis kainų susidarymo procesas apima ir pereituose paragrafuose kalbėtą pagamintų prekių kainų susidarymą, kurio uždavinys buvo suderinti paklausus su turimu gėrybių kiekiu.

Išaiškinus gamybos priemonių kainų susidarymą, kiekvienas pagamintas daiktas įvertinamas tokia kaina, kuri tolygi bendrai visų gamybos priemonių suvartotų jai pagaminti kainai. Mes šiame paragrafe prileidžiame, kad šis gamybos priemonių kiekis yra duotas, vadinas, kad kalbamoji bendra kaina gali būti paprastai išskaičiuota. Čia pagaminto produkto kainą mes pavadinsime k a š t a i s. Šia prasme kaštai sudaro esminę mainaūkio sąvoką ir nustatomi mainaūkio kainų susidarymo. Žodis „kaštai“ taip pat vartojamas pažymėti ir realiniams gamybos kaštams, taigi visumai reikalingų gamybos priemonių. Šią sąvoką negalima aritmetiškai nustatyti ir todel negalimas aritmetiškas įvairių „ kaštų“ sulyginimas.

Čia tenka nurodyti ir skirtumas tarp čia apibūdintos kaštų sąvokos ir kaštų sąvokos vartojamos ekonominėje teorijoje ir ypač aiškiai išdėstytos Marshallo (Principles, V, III, 2). Marshallo supratimu, kaštai sudaro daugiausia asmenes pastangas, pasiaukojimą, kuris turi būti kompensuotas, norint kad jie būtų dedami. Čia kaštų sąvoka suprantama grynai objektyvine gamybos proceso išdava. Čia kaštų sąvokai tereikalingas atitinkamų gamybos priemonių trūkumas. Kaina tesiremia tik šiuo atitinkamos gamybos priemonės trūkumų, ir jos visiškai nereikia suprasti kaip atitinkamos gamybos priemonių pasiūlų sąlygos. Mes pamatysime, kad šis skirtumas yra pirmaeilės reikšmės tyrinėjant įvairių gamybos priemonių svarbiausių grupių kainų susidarymą ir tuo pat visam teoretinės ekonomijos mokslui (p. 19 §).

Atskiro ūkio arba specialinės gamybos šakos atžvilgiu kurios nors gėrybės gamybos kaštai turi atrodyti, kaip duoti. Nes atskiro ūkio reikalavimai statomi gamybos priemonėms yra labai menki palyginti su bendrais mainaūkio tų pačių gamybos priemonių paklausais, ir gamybos priemonių kainas žymia dalimi nustato išoriniai faktoriai. Tatai privedė prie to, kad kai kada gamybos kaštai buvo suprantami kaip produkto kainos nustatymo pagrindas. Tokia nuomonė neišlaiko socialinės ekonomijos kritikos, nes gamybos kaštai neturi savarankiškos egzistencijos, bet nustatomi gamybos priemonių kainų ir šios kainos, kaip pagamintų produktų kainos, kaip gamybos ir paklausų reguliatorius nustatomos paties didžiojo vieningo kainų susidarymo proceso. Taip pat rado šalininkų ir priešinga nuomonė, kad gamybos priemonių kainą nustato pagamintų produktų kaina, paskutinėje eilėje vertinant juos paklausams. Visas naujasis vadinamas subjektyvinės vertės teorijos mokslas iš esmės yra šios nuomonės išreiškiamas. Prieš tokias pažiūras tenka pasakyti, kad apskritai kainų sudarymo procese nesusidaro tarp įvairių kainų jokios eilės ta prasme, kad vienos jų sudarytų pagrindą kitoms nustatyti.

Čia atvaizduotas kainų susidarymo procesas turi tos reikšmės, kad kiekviena pagaminta prekė gauna tokią kainą, kuri atitinka jos gamybos kaštus, arba bendriau sakant, kad kiekvieni paklausai turi prisiimti visus jų tenkinimo kaštus. Šį dėsnį mes galime pavadinti „kaštų principu". Išeinant iš kalbamos kaštų prigimties, kaštų principas tenka laikyti ben-

dro ūkiškojo principo pasekme, kuris ir sudaro ūkiškojo principo išraišką kainų sudarymu reguliuoti gaminamąjį mainaūkį. Kaštų principas yra toks pat būtinas dalykas, kaip ir kainų susidarymas, ir ta pačia prasme glūdi mainaūkio esmėje, kaip ir kainų susidarymas.

Priešingas absoliučiai kaštų principui yra „gratisprincipas“, tai ūkiškos gėrybės duodamos vartotojams be atlyginimo. Gratisprincipas reikalauja autoritatyvinio vartojimo ir gamybos reguliavimo ir savo pasekmėmis veda į tą ūkio formą, kurią mes pavadinome komunizmu. Atsitinka, kad prieš prieisiant gratisprincipo, suminkštinamas kaštų principas tuo, kad tam tikros gėrybės atiduodamos žemiau kaip kaštų kainos, arba paklausai patenkinami be pilno jų kaštų sumokėjimo. Toki nukrypimai šių laikų mainaūkyje dažnai atsitinka, tačiau traktuojami kaip nukrypimai nuo normalaus gyvenimo, dažniausiai smerkiami, kaip klaidingos politikos padariniai, arba mūsų tautoūkio organizacijos trūkumai arba daugių daugiausia suprantamas kaip laikinai pakenčiamos vargui pašalinti priemonės.

Šio išdėstymo pakanka pirmam kainų susidarymo proceso atvaizdui. Tačiau tikrumoje savitarpiai santykiai ne toki jau paprasti. Gamybos priemonės, kurios šiandieną yra ir kurios klausiamos, dažniausiai tarnauja ne šios dienos reikmenėms tenkinti, bet būsimoms. Savytarpis santykis tarp šiandien pagamintų gėrybių kainų ir šios dienos gamybos priemonių kainų nėra tiesioginis, apskritai remiasi tik sąlyga, kurią mes statome mainaūkiui, kad jis išlaikytų pusiausvyrą, taigi kad visos kainos, kol ta pusiausvyra išlaikoma, paliktų nekintamos, tai yra, pagamintų gėrybių būsimos kainos atitiktų šios dienos kainas.

Betgi tyrinėjamos problemos analizas visados privalo padaryti tokią pusiausvyros padėtį savo objektu. Nes bendroji kainų susidarymo teorija yra ne kas kita, kaip tik nustatymas tų sąlygų, kurios būtinos yra, kad nurodytu momentu esamos kainos paliktų nekintamos. Tokia pusiausvyra gali būti stacionariniame ir vienodai pažangiame ūkyje. Pirmasis atvejis yra prastesnis; betgi ir antros turi būti turimas galvoje, kai norime aiškiai suprasti kainų susidarymą ūkyje su kapitalo susidarymu.

Stacionariniame ūkyje paklausai nekinta. Pirmąja pažiūra del kainų susidarymo problemos galima pasakyti, kad pagamintų prekių paklausai yra tiesioginiai gamybos priemonių paklausai, necharakterizuojant arčiau laikinio tų paklausų nustatymo. Norint būti tikslesniems, stacionarinį mainaūkį tenka traktuoti kaip pažangų procesą ir nustatyti to proceso nekintamumo sąlygas. Čia randame, kad nuolatinė elementarinių gamybos priemonių srovė turi bėgti, ir kita vertus, jų padedama gamyba tiekia nuolatinę pagamintų gėrybių srovę ir kad visas šis procesas palieka konstantinio dydžio. Remiantis tuo pagrindu išskaičiuojamos pagamintų prekių kainos. Šios kainos, kurios taip pat tur būti nekintamos, nustato pagamintų gėrybių paklausus ir šie paklausai po to lieka taip pat nekintami. Tęsiama tų gėrybių gamyba reikalauja nuolatinio elementarinių gamybos priemonių pristatymo tam tikro kiekio, kuris faktiškai turi atitikti esamą. Šių sąlygų pakanka, kad nustatytų kainas ir gamybos priemonių ir pagamintų gėrybių.

Kadangi praeitis ūkiui principialiai yra be reikšmės, šis analizas turi prasidėti dabartimi. Dabartiniu momentu mes turime padaryti mainaūkio piūvį, šis piūvis parodo esimą tam tikro realinio kapitalo kiekio, kuris, neanalizuojant toliau jo atsiradimo, yra tolygus elementarinėms gamybos priemonėms. Betgi kai šis realinis kapitalas esti išlaikomas, arba kai produkuojamas naujas realinis kapitalas jam pakeisti, esant pusiausvyrai, turimo realinio kapitalo kainos turi atitikti kainas, kurios atsiras būsimame gamybos procese. Vadinasi, tiek tegalima kainų susidarymą suvesti į vis iš naujo įeinančių elementarinių gamybos priemonių kainas. Bet tik tas, šiandieną esamas realinis kapitalas, kuris amžinai esti, kainų susidarymo atžvilgiu tenka traktuoti savarankiška elementarine priemone. Jis yra tolygus žemei ir dirvai.

Vienodai lygiai pažangiame ūkyje nuolatos auga ir elementarinių priemonių pristatymas ir pagamintų gėrybių tiekimas. Būsimi paklausai tuomet būva kitoniški, kaip dabartiniai, ir to fakto nereikia pamiršti dėstant kainų susidarymo pareinamybę. Šiai problemai spręsti nustatomos vienodai lygiai pažangaus ūkio su konstantinėmis kainomis pusiausvyros sąlygos. Formaliai šios sąlygos yra tos pačios, kaip ir stacionariniame ūkyje. Ir šiuo atveju kainos bus taip nustatomos,

kad pagamintų gėrybių paklausus taip teks aprėžti, kad jie galėtų būti patenkinti turimų gamybos priemonių. Bet čia aprūpinimas pagamintomis gėrybėmis vyksta didėjančiu laipsniu, ir gamybos priemonių pristatymas auga tuo pačiu tempu. Dabartinio laikotarpio vieneto turimų gamybos priemonių turi pakakti patenkinti augančių pagamintų gėrybių paklausams gamybos priemonių per kalbamą laikotarpį. Kal bami paklausai apima daugelį laikotarpio vienetų, pradedant dabartimi ir baigiant tolima ateitimi. Gamybos priemonių kainos turi nusistatyti tokio dydžio, kad remiantis jomis išskaičiuotos pagamintų gėrybių kainos pakankamai aprėžtų nuolat augančius paklausus.

Kadangi kainų susidarymo procesas apima ir gamybos priemones, taigi ir už kiekvieną gamybos priemonę, kurios esti trūkstamas kiekis, tenka mokėti kaina, kuri eina gamybos priemonės savininkui ir sudaro jo pajamų tam tikrą elementą. Kas yra tas savininkas, pareina nuo visuomenės organizacijos, ypačiai nuo privatinės ir kolektyvinės nuosavybės išsiplėtimo, tačiau mūsų pajamų susidarymo supratimui tat neturi principinės reikšmės. Gamybos priemonė mainaūkyje priklauso, kaip jau sakyta (7 §), būtinai atskiro ūkininkaujančio asmens, būtent, jo paties darbo jėgų. Visų pirma atskiro asmens disponavimas savo darbo jėga sudaro atskirą ūkį, savarankišką ūkio vienetą, kurio egzistavimas bendraūkyje visados yra charakteringas mainaūkiui. Mainaūkyje atskiras ūkis visados gauna savarankiškas pajamas, arba tik iš savo darbo arba iš savų gamybos priemonių, ir šios pajamos nusistato drauge su gamybos priemonių kainomis. Jei kai kurios gamybos priemonės sudaro kolektyvinę nuosavybę, tai ir atitinkama kolektyvinė organizacija iš to taip pat gauna pajamas; jos tačiau, kaip jau sakyta pirmiau (10 §) traktuojant bendraūkį, tolygios privataus atskiro ūkio pajamoms.

Pajamų sąvoka, taip ją praktikuojant, pasikeičia kiek. Pirmiau mes supratome pajamas pagamintų gėrybių kiekiu, kuris laikotarpio vienetu tenka atskiram ūkiui, eventualiai su realinio kapitalo padidėjimu; paskum pinigų ūkio prasme apibūdinome šias pajamas realinio kapitalo pinigine verte. Dabar tas pajamas suvesime į jų šaltinį ir suprasime pinigų suma, kurią atskiras ūkis gauna už pristatytas laikotarpio vienetu gamybos priemones. Šios pinigų pajamos bus iš dalies

suvartojamos, iš dalies „sutaupomos“, t. y., bus iš dalies sunaudotos pagamintoms prekėms pirkti, kurios eis vartoti, iš dalies tiesiog arba netiesiog eis pirkti tokioms gėrybėms, kurios sudarys mainaūkio kapitalo padidinimą. Taip suprastų atskirų ūkių pajamų sumą galima traktuoti bendromis mainaūkio pajamomis. Šios pajamos perka pagamintų gėrybių visumą, kuri gamybos laikotarpiu išeina, taip pat ir visą realinio kapitalo padidėjimą per laikotarpį, taigi pagaliau tarnauja visai apmokėti traktuojamu periodu gamybos priemonėms. Iš to aiškėja, kad mūsų pajamų sąvoka faktiškai yra tiksli, nors ji įvairiais atžvilgiais įvairiai atrodo. Šis visas pajamų susidarymo procesas visiškai sutampa su bendru gamybos proceso kainų susidarymu ir yra šiojo nustatomas. Kainų susidarymas tuo pat apima ir tą procesą, kuris priprasta vadinti „paskirstymu“, ir kuris gali būti aprašytas kaip paprastas realinių pajamų susidarymas. Kadangi šis pajamų susidarymas turi ir kitų momentų, kilusių iš kainų susidarymo proceso, apie tai bus kalbama 20 §.

Kiekvieno atskiro ūkio pajamos, kaip sakyta, paprastai iš dalies sutaupoma, iš dalies suvartojama. Kai kada atskiras ūkis gali daugiau suvartoti, kaip jo pajamos išgali, jei, pav., jis skolintinai gauna kitų ūkių pajamų. Kiekvienu atskiru atveju vartoti paskirtas lėšas sudaro pinigų suma, kurią kiekvienas atskiras ūkis išleidžia kalbamu periodu savo reikmenėms patenkinti (pus. 62), ir kurias ligi šiol laikėme duotas. Dabar randame, kad šioji pinigų suma iš tikro pareina nuo pajamų ir tuo pačiu nuo gamybos priemonių kainų. Galimas daiktas, kad atskiras ūkis taupydamas remiasi savo pajamų dydžiu ir pagamintų gėrybių kainomis. Atitinkama pinigų suma būva tuomet nustatyta, kada gamybos priemonių kainos yra duotos[1].

Mūsų ligšiolinę prielaidą, kad ši pinigų suma yra duotas problemos faktorius, dabar turime atmesti. Tačiau čia duotos sąlygos, kurios nustato kainų susidarymo problemą, palieka nekintamos. Nes jos tik prileidžia, kad pagamintų produktų paklausai yra duoti, kai yra duotos gamybos priemonių kainos, o tuo pat ir pagamintų produktų kainos.

---

[1] Del palūkanų procentų dydžio reikšmės šiam žiūrėk 26 §.

Stacionariniame ūkyje, kur apskritai nėra jokio taupymo, gamybos priemonių kainų nustatytos pajamos išimtinai suvartojamos patiektoms pajamų periodu vartoti pagamintoms gėrybėms. Gamybos priemonių bendravertė, kurios gamybos proceso laikotarpių įdedamos, taip pat būva tolygios per tą patį laikotarpį pagamintoms gėrybėms. Pagamintoms gėrybėms pirkti kiekvienu laikotarpio vienetu paskirtos sumos lieka stacionariniame ūkyje konstantinės.

Vienodai pažangiame mainaūkyje pagamintoms gėrybėms pirkti sunaudojama tik dalis pajamų, ir būtent konstantinė trupmena nustatyta gamybos priemonių kainomis. Šioji dalis yra tolygi per pajamų laikotarpį pagamintų gėrybių vertei. Kad gamybos priemonių bendravertė čia turi būti didesnė, kaip pagamintų gėrybių bendravertė, visiškai suprantama. Nes gamybos priemonių tiekimas yra skaitomas per gamybos laikotarpį tokioms gaminamoms gėrybėms, kurios apima tolimą ateitį ir kurios del to pažangiame ūkyje praneša reikalingas dabartiniu laiku. Šis gamybos priemonių tiekimas konstantinėmis kainomis sudaro aukštesnę vertę, kaip kad tuo laiku pagamintų gėrybių kiekis. Gamybos priemonių kainų nustatomos pajamų liekanos eina, kaip sakyta, apmokėti realinio kapitalo padidėjimui. Pinigų suma, kuri per periodo vienetą tarnauja pagamintoms prekėms pirkti, auga vienodai lygiai, ir būtent tuo pat procentu, kuris charakterizuoja apskritai mainaūkio pažangą. Tą pat reikia pasakyti ir apie pinigų sumą, kuria perkamas realinio kapitalo padidėjimas. Kai duomens, kurie nustato taupumą yra duoti, nustatomas ir pažangos procentas ir tuo pačiu visa vienodai lygiai pažangaus ūkio pusiausvyros padėtis. Arčiau ši problemos pusė tegalima bus paliesti 26 §.

Ligi šiol visą kainų susidarymą ir specialiai pajamų susidarymą išvedėme padarę prielaidą, kad individualinių paklausų pinigais išreikštas bendras dydis yra duotas. Tatai nėra, kaip kad linkta būtų manyti, logikos klaida. Tikrame ūkio gyvenime visi nežinomi kainų susidarymo faktoriai pareina vienas nuo kito ir pirmiausia nustatomi sprendžiant drauge ir kainų susidarymo problemą. Atskiro ūkio paklausai ir pajamos visada pareina nuo gamybos priemonių kainų ir tegali būti nustatytos sąryšyje su didžiuoju kainų susidarymo procesu. Tatai, žinoma, nekenkia, kad tuo tarpu gamy-

bos priemonių kainos ir tuo pat ir pajamos ir bendri atskiro ūkio pinigais išreikšti paklausai galėtų būti įsivaizduoti kaip duoti ir tuomet galima aiškinti, kurios turi būti sąlygos, kad paklausai, šia kainų padėtimi pagamintoms gėrybėms, būtų gamybos patenkinti.

Tokis kelias išeina iš visų mūsų visuotinio kainų susidarymo proceso tyrinėjimo prigimties. Priežasčių sąryšis tarp įvairių kainų susidarymo proceso kintamųjų nėra vienašališkas, veikiąs viena kuria linkme, kur kiekvienas sąnarys pareina nuo visų kitų ir gali būti vienodai siekiamas viena ar kita linkme. Ekonomiškasis mokslas yra daug be reikalo stengęsis, aiškindamas ar vieną ar antrą nežinomų grupę laikyti kainos susidarymo problemos priežastimi ar pasekme. Jau laikas visus tokius aiškinimus išmesti iš mūsų mokslo.

Išsamiau ir giliau galėsime pažvelgti į priežasčių sąryšio prigimtį, kurią dabar apibūdinome, tyrinėdami bendrą kainų susidarymo mechanizmą kitame skyriuje.

13. Papildomieji kainų susidarymo principai.

Kainų susidarymo procesas iš tikrųjų yra susijęs su visa eile komplikacijų, kurių ligi šol nelietėme. Mes buvome padarę prielaidą, kad gėrybės gamybos kaštai būva nustatyti, jei nurodomos gamybos priemonių kainos. Ši prielaida neatitinka tikrumą del įvairių priežasčių. Ir iš tikrųjų dažnai atsitinka, kad gamybos kaštai tuo ar kitu atžvilgiu nėra nustatomi. Tais atvejais ir kainų sudarymo problema ligi tam tikro laipsnio lieka neaiški ir tegali būti visai nustatyta, kai išaiškinamos tam tikros naujos kainų susidarymo sąlygos. Tatai reiškia, kad vieno trūkumo principo nepakanka kainų susidarymui nustatyti, tačiau reikia dar jis papildyti tam tikrais principais, kurie sudaro naujas kainų sudarymo sąlygas ir pašalina problemos neaiškumą. Pamatysime, kad šie papildomieji principai išeina iš visuotinio ūkio principo reiškinių, kurie tikrame ūkio gyvenime sudaro kainų susidarymo normalines taisykles.

Pirmiausia tas pats produktas gali būti gaminamas mažiau ar daugiau palankiomis gamybos sąlygomis. Reikmenėms tenkinti tad, žinoma, pasirenkamos įmonės, kurios turi

geresnes gamybos sąlygas. Tačiau gali atsitikti, kad paklausai tik tuomet bus patenkinti, kada gamyba apims visą eilę įmonių su įvairiomis gamybos sąlygomis. Šiais atvejais tas pats produktas gali būti gaminamas iš tikrųjų įvairiose viena nuo kitos nepriklausomose sąlygose, bet kaip tas pats produktas ir kainą vienodą gauna. Kuria kaina turi būti tokis produktas parduotas? Visuotinis ūkio principas, žinoma, reikalauja, kad produktas gautų tokią kainą, kuri geriausiai atitinka minėtus gamybos kaštus. Priešingai, aukščiausių gamybos kaštų įmonėje gamybos priemonės būtų sunaudotos tokiems paklausams patenkinti, kurie neapmoka visos kainos, o tat, žinoma, mainaūkyje priimtu reikmenių klasifikavimo būdu, būtų tolygu, kad mažiau svarbi reikmenė būtų patenkinta prieš svarbesnę reikmenę. Jei produkto kaina neapmoka kalbamos įmonės gamybos kaštų, geriau būtų įmonę uždarius, o tat galima būtų padaryti nepriklausomai nuo kitų įmonių, nes čia kalbama apie savarankišką įmonę. Vadinasi, išeina, kad, einant visuotiniu ūkio principu, turi būti kiekvieno produkto viena kaina, kuri išlygina kaštus tos gamybos įmonės, kuri reikalinga dar paklausams išlyginti ir turi aukščiausius gamybos kaštus. Šis principas yra pirmas papildomas principas. Mes jį pavadinsime „diferencialiniu principu“.

Vardas jo taip aiškinamas. Tos įmonės, kurios turi žemesnius gamybos kaštus, gauna už savo produktus tokią kainą, kuri daugiau ar mažiau praneša jos gamybos kaštus. Taigi kiekvienoje tokioje įmonėje atsiranda perteklius palyginti su gamybos kaštais, kuris sudaro šios įmonės d i f e r e n c i a l i n į pelną. Kam tas pelnas tenka, yra atskiras dalykas, kuris pareina nuo visuomenės organizacijos, del kurios kalbėsime kituose dvejuose paragrafuose. Bet kad tokis diferencialinis pelnas yra visuotinas mainaūkio būtinumas, nėra abejojimo. Šį būtinumą galime mes suprasti ypatinga jau formuluoto kainų susidarymo principo puse. „Diferencialinio principo“ vardas rodo, kad jis duodamas, taip sakant, gamybos priemonių kainų susidarymo atžvilgiu.

Didelė praktinė šio principo reikšmė toliau pasirodys labai dažnai. Įvairių įmonių gamybos kaštų įvairumas nurodo visų pirma į įvairias prigimties sąlygas, kurių turi gamyba įvairiose vietose. Visų pirma čia tenka turėti galvoje įvairus žemės derlingumas. Kadangi didelis žemės produktų reika-

lingumas reikalauja įvairių rūšių plataus žemės dirbimo, tai diferencialinis principas čia labai dažnai turi reikšmės. Kurios reikšmės šis principas turi žemės rentą nustatant, pamatysime vėliau (VII skyr.). Kita vertus, nuo įvairių susisiekimo ir transporto priemonių pareina didelis gamybos kaštų įvairumas, suprantant šį žodį, kaip čia visur mes darome, taip plačiai, kad jis apima ir produktų vartotojui pervežimo išlaidas. Rūpinant didelį miestą pienu, įtaisoma, pav., tam tikras kiekis žemės ūkio įmonių, reikalaujančių įvairių transporto išlaidų. Miestas, einant diferencialiniu principu, turi mokėti už pieną tokias kainas, kurios atitinka aukščiausius, dar paklausams tenkinti reikalingus, kaštus, ir tuo pat artimesni ūkiai gauna diferencialinį pelną. Tokias pat sąlygas mes pamatysime dar ir tyrinėdami žemės rentą. Trečia, skirtumas tarp gamybos kaštų daug pareina ir nuo asmenių tiekinių ir įmonės organizacijos skirtumų. Ketvirta ir labai svarbi priežastis gamybos kaštų įvairumo yra įvairus įmonės dydis. Labai dažnai didelė įmonė del įvairių priežasčių turi privalumų palyginti su smulkiąja įmone, dirbdama, santykyje su gamybos dydžiu, mažesniais kaštais. Kurios reikšmės turi tokis skirtumas, kaip kad kalbamais dviem paskutiniais atvejais, įmonės pelnui nustatyti arčiau pamatysime 19 §.

Nustatę tam tikrą gamybos kaštų neapibrėžtinumą, kuris atsiranda iš įmonių, egzistuojančių viena greta kitos, toliau padarysime prielaidą, kad gamybos kaštai visose įmonėse yra tie patys, taigi traktuosime kaip vieną venintelę įmonę.

Šios įmonės gamybos kaštai jau delto gali būti neaiškūs, kada įmonės dydis įvairuoja. Jei gamybos kaštai kyla drauge su gamybos dydžiu, tai produktų kaina turi analogiškai nagrinėtam atvejui išlyginti paskutinio gamybos išplėtimo kaštus. Mes apleidžiame šį atsitikimą ir imame priešingą atvejį, kur gamybos kaštai plečiant gamybą, m a ž ė j a.

Tikrame ūkio gyvenime, tai yra labai paprastas atsitikimas. Kaip labai visuotinis didžios įmonės pranešimas mažosios reiškiasi tuo faktu, kad gamyba didžioje skalėje turi tendencijos mažinti gamybas kaštus produkto vienetui. Kokia kaina reikia nustatyti tos gamybos produktams, kuri dirba tokiomis sąlygomis? Tam tikra prasme galima ir čia pasakyti, kad ir čia produkuojama įvairias gamybos kaštais: produktai gaminami dideliais kaštais, tolesnieji vis mažesniais. Bet

diferencialinis principas čia neveikia, nes gamyba didžiausiais kaštais čia negali būti pašalinta, ji, taip sakant, glūdi apačioje, o ne gamybos viršuje. Galima manyti, kad kainas turėtų nustatyti tie ekstra kaštai, kurie atsiranda paskutiniu gamybos išplėtimu vienu vienetu. Bet tatai nėra galimas daiktas, nes bendri gamybos kaštai negalima būtų išlyginti tuo kainos vienetu išskaityta kaina. O visuotinis ūkio principas to reikalauja. Šio reikalavimo pakanka, kai produkto kaina tolygi kvotai tarp bendrų kaštų ir bendro produkto, taigi tolygus vidutiniams kaštams, kurie apima paklausams patenkinti reikalingą gamybą. Supuolimas kainos su vidutiniais kaštais sudaro naują kainų susidarymo sąlygą, sąlygą, kuri reikalinga kainų susidarymo problemos neaiškumui pašalinti.

Dar belieka atsakyti į klausimą, kaip toli reikia plėsti gamybą. Tik atsakant į šį klausimą tegali būti nustatytas kainos dydis kalbamu pagrindu. Imant produkto kainą kaip duotą, galima tąja kaina išskaičiuoti paklausus, o tuo pat ir gamybos dydį, ir drauge priėmus kitų reikalingų gamybos priemonių kainas per duotas, bendrus gamybos kaštus. Šie bendri kaštai turi būti apmokėti bendra kaina, kurią gauname padauginę produkto vieneto kainą paklausais. Šia sąlyga nustatoma bendrai vieneto kaina, t. y., išsireiškia pagalbinių gamybos priemonių kainomis, ir tuo pačiu gamybos kaštų neaiškumas nyksta. Drauge nustatomas paklausų dydis, taigi ir gamybos.

Mes galime nustatyti principą, kad čia kalbamu atveju neaprėžti kainos gamybos kaštai turi būti lygūs kvotai tarp bendrų kaštų ir paklausų šia kaina, taigi nusistatyti vienodai lygiu bendrų kaštų padalinimu paklausams, vadinas, turi atitikti ir taip išskaičiuotus vidutinius kaštus. Tačiau dažnai atsitinka, kad ši sąlyga įvykdoma dviejų arba daugiau kainų. Tatai yra visiškai naturalu, nes krintąs kainų arba vidutinių kaštų judėjimas atitinka paklausų pakilimą, taigi ir gamybos dydį, tai ir kaina gali daug kartų atitikti vidutinius kaštus. Manant, kad kaina yra tolygi vidutiniems kaštams, ir kad abu tam tikrose ribose priešingai proporcingi paklausams (arba gamybos dydžiui), tai atitikimas kainos ir vidutinių kaštų kalbamose ribose turi būti išlaikytas, taigi ir mūsų reikalavimas, kad kaina turi būti tolygi vidutiniems kaštams, tam tikrose ribose turi tikti visoms kainoms. Visais tais atvejais, kur mūsų reikalavimas ne paprastai nustato kainą, jis turi būti papildy-

tas kitu reikalavimu. Jis tegali būti tokis, kad, esant įvairioms kainoms, kurios atitinka pirmąjį reikalavimą, turi tikti mažiausia. Nes tik tuomet reikmenės gali būti kiek galint plačiau patenkintos.

Tuo būdu mes pasiekėme antro papildomojo kainų sudarymo principo: kai didesne apyvarta pigiau galima gaminti, t. y., kai į bendrą gamybą sudėti vidutiniai produkto kaštai krinta, augant gamybai, kaina turi atitikti, esant pusiausvyrai, vidutiniems produkto kaštams, kai daugelis kainų atitinka tą sąlygą, tai pasirenkama iš visų kainų mažiausia. Šį principą mes pavadinkime „kainų susidarymo principu esant krintantiems vidutiniems kaštams“.

Šio principo prielaida yra ta, kad bendri gamybos kaštai lėčiau auga, kaip pati gamyba. Kartais atsitinka, kad bendri kaštai tam tikrose ribose būva tvirti ir del to, augant gamybos dydžiui, jie visiškai neauga. Kai patvari gėrybė gali būti įvariais laipsniais išnaudojama be didesnio susivartojimo, o taip pat ir patarnavimų kiekis, kurį ji iš tikrųjų duoda, nepareina nuo jos išnaudojimo, arba kai asmeniai tiekiniai vienkart gali būti naudojami neaprėžto asmenų kiekio, tai yra, sudaro nuo vartojimo pareinamą patarnavimų kiekį, tai atskiro tikrai naudojamo patarnavimo kaštai esti nenustatomi, t. y. nustatomi ne gamyboje sunaudotų gamybos priemonių kainomis. Jei kas, kaip kad mes čia darome, gamybos procesą supranta plačia prasme, kad jis apima faktinį patarnavimų tiekimą, galima pasakyti, kad gamybos kaštai čia traktuojamų patarnavimų yra nenustatomi. Tokių patarnavimų kainų susidarymas eina ne pagal trūkumo principą, nes paklausų dydžio aprėžimas, kaip jis faktiškai atliekamas kainų susidarymo, reikalauja ne tiesioginio esamų patarnavimų trūkumo.

Galima atsisakyti, kaip mes matėme (10 §), tam tikrais atvejais nuo specialaus kainų susidarymo atitinkamiems patarnavimams ir jų kaštus išlyginti kolektyvinių reikmenių tenkinimo taisyklėmis. Tačiau šis kelias ne visados galimas, ypačiai tuomet negalimas, kai atitinkami patarnavimai esti gamybos proceso viduje, tarnauja tolimesnei gamybai, taigi ir sudaro kainų susidaryme lyg ir viso kainų susidarymo proceso narį. Faktiškai čia traktuojamo pavidalo patarnavimų kainų susidarymo problema tikrame ūkio gyvenime turi labai plačios reikšmės.

Sunkybės, kurias tenka čia nugalėti, galima lengviausia suprasti, paėmus konkretų pavyzdį. Sakysime, gatvių tramvajų bendrovė tam tikrame linijų tinkle turi laikytis valdžios nustatyto susisiekimo tvarkaraščio. Įsivaizduokime kaštus čia esant duotus. Tuo dar nebus nustatyti faktini atskiro keleivių pervežimo kaštai arba faktini asmens-kilometro kaštai. Kadangi šie kaštai pareina nuo susisiekimo dažnumo, tai jie išskaičiuojami vidutiniškai dalinant bendrus kaštus iš padaryto asmens kilometrų skaičiaus. Taigi, objektyvus, t. y., išeinąs iš pagelbinių asmens-kilometro gamybos priemonių kainų išskaičiavimas, negalimas. Norint, kaip tat neretai buvo mėginta, išskaičiuoti „tikrus kaštus" ir tuo pat asmens-kilometro „tikrą kainą", esant tam tikro tarifo vidutiniams kaštams lengvai gali prieiti labai rizikingos išvados, būtent, pasirodyti, kad asmens-kilometro kaštai praneša faktiną kainą ir tuomet padaryti išvadą, kad kaina reikia pakelti. Bet tokis pakėlimas, galimas daiktas, sumažins susisiekimą ir tuo pakels asmens-kilometro kaštus, po ko vėl turės eiti kainos pakėlimas su tomis pačiomis išdavomis.

Tikras problemos sprendimas bus, kaip kad išeina iš bendro mūsų atsitikimo tyrinėjimo, nustatymas lygties tarp kainos ir vidutinių gamybos kaštų. Vidutinių gamybos kaštų nereikia suprasti esant duotu problemos faktoriu. Jie visados pareina nuo paklausų, o šie paklausai, bendrai imant patys pareina nuo kainos. Kai tokia lygtis apskritai gali būti, tat praktikos gyvenime nevisados yra tikra, tai ji nustato tikrą kainą kaip pagelbinių gamybos priemonių kainų funkciją, t. y., ji leidžia mums išskaičiuoti kainą, kurią mes kalbamuoju atveju priimame kaip gamybos priemonių kaštus, remiantis gamybos priemonių kainomis, kuo nustatomos normalinės kainų susidarymo sąlygos. Prie šio reikalavimo, kad kaina turi atitikti vidutinius gamybos kaštus, turi būti, kaip sakyta, priskirtas ir antras reikalavimas, kad turi būti parinkta mažiausia kaina, kuri tą reikalavimą atlieka. Čia kalbamu specialiu atveju mūsų antras papildomasis kainų susidarymo principas įgaus tokią formą: kai kurios nors įstaigos kaštai yra tvirti ir įstaiga tam tikrose ribose laisvai gali būti naudojama be kaštų padidinimo, tai atskiro patarnavimo kaina reikia skaičiuoti remiantis mažiausia suma, kuri grąžina tvirtus bendrus kaštus atitinkama bendra suma. Šį principą, kuris nėra savarankiškas principas, o tik

specialinis mūsų antrojo papildomojo principo pasireiškimas, pažymėsime **kainų susidarymo principu esant tvirtiems bendriems kaštams.**

Kaip sakyta, šis principas apima du reikalavimus: vieną bendresnį, kitą specialesnį. Bendru reikalavimu tvirti bendri kaštai turi būti tolygiai padalinti tikrai naudojamiems patarnavimams, t. y., kaina atskiro patarnavimo turi būti laikoma kvota tarp bendrų kaštų ir naudojamų patarnavimų dydžio. Tais atvejais, kur tas dydis galima laikyti duotas, tai atskiro patarnavimo kainą turi nustatyti bendras reikalavimas. Tat neretai atsitinka gamybos įmonėse. Rotacinės mašinos kasdieniniai kaštai dideliam laikraščiui spausdinti, pav., turi būti padalinti kasdien spausdinamų laikraščių kiekiu. Šis skaičius dabartiniu mūsų atžvilgiu turi būti traktuojamas kaip duotas, t. y., jis remiasi ne spaudos kaštais 1 egzemplioriui, nes jų pakeitimas vargiai duos progos pakeisti laikraščio kainą. Jei laikraščio tiražas didelis, tai kasdieniniuose kaštuose spausdinimo dalis, kuri tenka atskiram egzemplioriui, bus atitinkamai mažesnė.

Šiuo pasireiškia ūkiški didįmonės privalumai: didįmonė labiau gali išnaudoti tas gamybos priemones, kurios sudaro tvirtus kaštus, taigi gali kiekvienam šios gamybos priemonės specialiniam patarnavimui skaityti mažesnę kainą. Atskiro patarnavimo kainos išskaičiavimas turi tos reikšmės, kad jis parodo, ar gali apsimokėti įgyjimas ypatingos, duodančios daugiau patarnavimų, gamybos priemonės, pav., rotacinės mašinos tam tikro tipo. Jei spaudžiamas laikraščio skaičius yra gana mažas, tai atskiro egzemplioriaus spaudos kaštai didelės rotacinės mašinos bus per dideli, pigiau bus įsigyti mažesnę. Jei bus spaudžiamas didelis laikraščių skaičius naudojant didelę mašiną, tai spaudos išlaidos vienam egzemplioriui bus labai mažos, ir mažesnės kaip mažosios spaustuvės išlaidos. Didįmonės privalumai čia pasirodys savo didesniu sugebėjimu, geriau naudotis pigiomis mašinomis, įtaisymais ir kit.

Kaip taisyklė ir principialiai iš tikrųjų naudojamų patarnavimų dydis traktuojamas ne kaip duotas tų patarnavimų kainų susidarymo dydis, nes šis dydis patsai pareina nuo patarnavimų kainų. Mes tat parodėme gatvių tramvajų pavyzdžiu. Kaip tik to produkto kaina, kuris turi būti parduotas, pareina žymia dalimi nuo kalbamų patarnavimų, tai reikalaujamų patarnavimų kiekis, taigi patarnavimų paklausai pareis nuo

jų pačių kainų ir kris su kylančiomis kainomis. Patarnavimų skaičius, iš kurio dalinami bendri kaštai, išskaičiuojant kainą, pats pareina nuo kainų. Nustatymas tos kainos vienodai lygių bendrų kaštų padalinimu iš naudojamų patarnavimų yra išlaikomas. Tik šis nustatymas veda į lygtį, kuri tegali būti išspręsta drauge su kaina. Galimas daiktas, kad lygtis gali būti išspręsta įvairiopai. Šiam atsitikimui mes reikalingi esame antro specialesnio reikalavimo, kurį turi mūsų principas: turi būti pasirinkta mažiausia kaina, kuri atlieka pirmąjį reikalavimą, būtent mūsų lygtį.

Bendrai imant, yra du mūsų lygties sprendimai. Tarkime, kad tam tikra kaina atliko sąlygą, kad bendros išdavos būtų tolygios bendriems kaštams. Tuomet paklausų elastingumas bendrai esti didesnis arba mažesnis per vieną. Sakykime, kad jis yra mažesnis. Jei tuomet kaina kyla, tai paklausai pamažėliau krinta, taigi ir bendros išdavos kyla ir pranoša tvirtus bendrus kaštus. Tačiau tai negali amžinai tęstis. Ateis punktas, kai paklausai aštriau reaguos del kainų pakėlimo, ir tiek nukris, kad ir bendros išdavos kris ir pagaliau atsilieps bendrų kaštų sumoje. Kad tatai turi atsitikti visados galime suprasti atsiminę, kad tokia kaina visados gali būti sugalvota, kad jos pakaktų visiškai paklausams ir tuo pačiu išdavoms panaikinti. Jei elastingumas pradžioje yra didesnis kaip vienas, tai kainos kritimas sukels paklausų kilimą didesniu tempu, taigi ir absoliutų bendrų išdavų pakilimą ant bendrų kaštų. Bet ir šis judėjimas turi ribas ir turi būti rasta mažesnė kaina, bendroms išdavoms suderinti su bendrais kaštais, o iš to: kaina tolygi nuliui duos ir išdavas lygias nuliui. Taigi yra bent du mūsų lygties sprendimo būdai. Tačiau galima manyti, kad kiekviena kaina tam tikrose ribose atlieka tą lygtį. Kai kurio nors patarnavimo paklausai yra tam tikrose ribose priešingai proporcingai kainai, taigi elastingumas lygus vienam, kainų pakėlimas sukels proporcingą paklausų kritimą ir tuo pat proporcingą kaštų kvotos pakilimą, kuris išeina kiekvienam patarnavimui, o tuo bus išlaikytas suderinimas tarp kainos ir kaštų kvotos. Tokiais atvejais reikalingas matyti mūsų antras reikalavimas, kad nustatytų kainų sudarymą.

Gėrybės gamybos kaštai del to dar gali būti neaprėžti, kad yra galimi įvairūs gamybos techniški metodai, bet susiję su įvairais gamybos kaštais. Kai esant visoms galimoms gamybos priemonių kainoms, vienas metodas, be abejo yra pigiausias, tai jį tenka pasirinkti. Nes kiekvienas kitas kelias ims atitinkamai reikmenei tenkinti gamybos priemonę, kuri kitai reikmenei bus aukščiau vertinamos, o tat prieštaraus ūkiškajam principui. Gamybos kaštai negali palikti ilgiau neaprėžti. Jei kurioje gamybos šakoje yra tokia padėtis, kad į klausimą, kuris gamybos metodas yra pigiausias, ne iš karto atsakoma, tat visados priklauso gamybos priemonių kainų, t. y., pareina nuo aktualinių tų kainų

pasikeitimų, tai gamybos metodo pasirinkimas ne nepriklausomas nuo gamybos priemonių kainų, ir del to atsiranda tam tikras kainų susidarymo problemos neaprėžtinumas. Reikalavimas, kad turėtų būti pasirinktas pigiausias gamybos metodas, įgauna tuomet aktualinės reikšmės kainoms susidaryti, sudaro naują kainų susidarymo sąlygą, kuri visados išlygina problemos neaiškumą. Šią sąlygą mes pavadinsime „substitucijos principu“, kuris sudarys trečiąjį kainų susidarymo principą. Substitucijos principas sako, kad, jei gali būti pakeistas tam tikros gamybos metodas kitu be gamybos išdavų pakeitimo, turi būti pasirinktas tas principas, kuris duotoje gamybos priemonių kainų padėtyje, yra pigiausias.

Vieno gamybos metodo pakeitimas kitu nebūtinai reikalauja visiško gamybos pakeitimo, tačiau dažnai sudaro tik tam tikro gamybos priemonių kiekio pakeitimą kitu: kai gamybos priemonės arba gamybos priemonių grupės kiekis pakeičiamas tuo būdu be gamybos išdavų pakeitimo kitomis, tai tą kiekį vadiname esant savitarpiškai pakeičiamą atitinkamame gamybos procese. Substitucijos principas reikalauja, kad vietoje įvairių gamybos priemonių arba jų grupių pakeičiamų kiekių, būtų pasirinkti tie, kurie duotomis prekių kainomis, yra pigiausi.

Tokios substitucijos pavyzdys vienos gamybos priemonių grupės kita gali būti pakeitimas fabriko garo mašinos — elektros varymu; pavyzdys aprėžtos substitucijos — įvedimas spaustuvėje renkamosios mašinos, kur pirmiau buvo renkama rankomis.

Kai turimas galvoje tam tikras įvairių individualinių metodų skaičius, galim išskaičiuoti duotomis gamybos priemonių kainomis kiekvieno atskiro metodo kaštus ir nustatyti, kuris yra pigiausias ir, einant substitucijos principu, turi būti pasirinktas. Galima betgi manyti, kad gamybos metodas gali būti nuolatos keičiamas, vienos priemonės pamažu spausti kitas, be gamybos išdavų pakeitimo. Jei taip atsitinka, tenka pasirinkti kitą kelią substitucijos principui pritaikyti. Suprastinimo dėliai manykime, kad tarp savęs konkuruoja tik dvi gamybos priemonių grupės, kad gamybos metodas tiek tegali būti pakeistas, kad viena gamybos priemonė labai pamažu išstumia kitą. Paprastam tokios substitucijos pavyzdžiui gauti, prisiminkime plačius pakeitimus, kurie yra galimi šeriant

mūsų naminius gyvulius, tręšant ariamus laukus, arba laipsniškai pakeičiant pašto arklius automobiliu. Jei mes tokį substitucijos procesą paseksime ligi galo, tai bendrai rasime, kad kiekviename punkte mažas kiekis vienos gamybos priemonės pakeistinas tam tikru paskutiniu kiekiu kitos, bet kad santykis tarp jų pakeičiamų kiekių nuolatos keičiasi. Kyla klausimas: kur yra mažiausias gamybos kaštų punktas? Kaip toli viena gamybos priemonė gali išstumti kitą, kokis yra naudingiausias kiekių santykis tarp abiejų gamybos priemonių? Ligi vienas pakeičiamas kiekis yra brangesnis už kitą, tas punktas dar nepasiektas, nes pigesnės gamybos metodas tuo gali būti pasiektas, kad dar mažas kiekis vienos gamybos priemonės gali būti pakeistas kitu. Taigi, pigiausios gamybos metodo kriterijus yra tas, kad paskutinis gamyboje suvartotas vietoje vienas kito abiejų gamybos priemonių pakeičiamas kiekis turėtų tą pačią kainą. Šis išlyginimas, čia traktuojamu atveju, sudaro substitucijos principą. Jis matyti nustato, kiek abiejų gamybos priemonių duotomis kainomis turi būti suvartota, ir nustato, kuri gamybos metodą kiekviena ypatinga gamybos priemonių kainų padėtis turi pasirinkti. Tuo pašalinamas esamas kainų susidarymo problemos neaprėžtinumas.

Kiek abiejų gamybos priemonių reikia naudoti, pareina nuo santykio tarp abiejų gamybos priemonių kainų. Jei pasikeičia šis santykis vienos gamybos priemonės naudai, kad ji tampa pigesnė palyginti su kita, tat ši gamybos priemonė dar labiau stumia kitą, ligi pasiekia naujo „substitucijos punkto“, kur paskutiniai pakeičiami kiekiai turi tą pačią kainą, taigi ir substitucijai nėra vietos. Substitucijos punkto vieta pareina nuo gamybos priemonių kainų padėties. Kai kainų santykis tuo būdu nustato kiekvienai atskirai įmonei substitucijos punktą, tai tuo pat nustatoma visai visuomenei vartotinų kiekių santykiai abiejų gamybos priemonių.

Įsivaizduokime dabar, kad vienoje įmonėje tik su dviem gamybos priemonėmis (arba jų grupėmis), kurios nuolatos viena kitą stengiasi išstumti, viena pasilaiko nekintamo kiekio, tuo tarpu kita žingsnis po žingsnio didėja. Sakykime, kad tas didėjimas eina lygiomis dozomis ir dar, kad visos kainos lieka konstantinės. Tuomet kiekviena doza turi tą pačią kainą. Mes tuomet taip galime pasirinkti dozas, kad ši kaina bus tolygi vienam. Tą gamybos rezultatų priedą, kuris atitinka pasku-

tinę taip patiektą dozą, vadiname „paskutiniu produktingumu“ gamybos priemonės. Kai pasiekta patogesnė abiejų gamybos priemonių sudėtis, tai gamybos priemonės padidinimas viena doza, duos priedą, kuris turės tą pačią kainą, kaip ir šios gamybos priemonės doza. Kitaip sakant, kiekviena markė paaukota atitinkamai gamybos priemonei, padidins produkto vertę viena marke. Šį dėsnį taip išreiškia, kad gamybos faktoriaus kaina yra tolygi jos paskutiniam produktingumui.

Kai kurie teoretikai nori kainos arba „vertės“ susidarymo teoriją pastatyti paskutinio naudingumo sąvokoje (11 §), panašiai ir paskutinį produktingumą nori padaryti kainos nustatymo pagrindu. Principinė klaida abiejais atvejais yra ta pati. Paskutinis produktingumas nėra duotas faktorius kainų susidarymo problemoje, nes įvairių gamybos priemonių reliatyvinis kiekis, kuris turi būti sunaudotas einant substitucijos principu, tegali būti nustatytas tik su jų kainomis. Paskutinis produktingumas ir kaina iš tikrųjų yra du visiškai vienodi kainų susidarymo nežinomi dydžiai, ir delto negalima, vieną padaryti nustatomuoju pagrindu kitam. Be to reikia pažymėti, kad paskutinis produktingumas gali būti griežtai apibūdintas tik nuolatinės substitucijos atvejais čia paduota prasme.

Kai įmonė mažiau vartoja judomų gamybos priemonių, kaip kad nurodyta kainų padėtimi reikalauja substitucijos principas, kiekviena tolimesnė markė suvartojama šiai gamybos priemonei, veikia įmonės ekonomijos pagerinimą ir tuo pat sukelia produkto vertės pakėlimą daugiau per markę. Priešingai esti, kada įmonė jau daugiau vartotoja kilnojamojo kapitalo, kaip kad reikėtų einant substitucijos principu. Šios gamybos priemonės padidinimas pablogintų įmonės ekonomiją ir dar gal būt padidintų produkto vertę, bet vis vieną padidintų taip, kad nebūtų tolygus kaštų padidinimui. Ligi substitucijos principas nepasiektas, įmonė atsiduria „mažėjančių“ arba „didėjančių“ išdavų akyvaizdoje. Kai, pav., į duotą žemės sklypą dėsime tam tyčia pritaikintas gamybos priemonės didėjančiu kiekiu, produktas pakils pradžioje didesnėmis sumomis, kaip kad šioms gamybos priemonėms sunaudoti kaštai, paskum bus pasiektas punktas, kur bus produkto vertės pakilimas tolygus kaštų pakilimui, kur po to kiekvienas tolimesnis atitinkamos gamybos priemonės didinimas produkto ver-

tėje atsiliks nuo to didinimų kaštų. Ūkiškąją šių sąlygų reikšmę tyrinėsime vėliau žemės rentos skyriuje.

Kad įmonės išplėtimas daugeliu atvejų veikia reliatyvų išdavų padidinimą, pareina, kaip mes jau žinome, dažniausiai nuo galėjimo geriau išnaudoti tam tikrus tvirtų kaštų įtaisymus. Didėjančios išdavos reiškia tuomet tai, kad su duotais įtaisymais gali būti naudingai susiję visa eilė kitų gamybos priemonių, taigi tik parodo, kad patogiausia abiejų gamybos priemonių grupių sudėtis dar nepasiekta.

Ligi šiol mes visados vaizdavomės, kad tyrinėjamame gamybos procese gaminamas vienas produktas, arba bent jau tam tikras kiekis vienodų egzempliorių. Gamybos kaštų neapibrėžtinumas gali del to atsirasti, kad iš to paties gamybos proceso gali išeiti daugelis įvairių produktų. Tokius produktus pavadinkime „surištais produktais“. Dažnai gali santykis tarp tų produktų kiekių pasikeisti pritaikinta gamybos priemonių modifikacija. Mes norime pirmiausia ištirti paprasčiausią atsitikimą, kad duotas gamybos procesas duoda du ar daugiau įvairius produktus tvirtu kiekio santykiu. Procese, pav., atsiranda ketus ir tomamilčiai drauge su tam tikru žaliavos kokybe nustatytu santykiu. Mūsų miestų gazo įmonės produkuoja tuo pat būdu gazą ir koksą. Argentinos gyvulių ūkis produkuoja mėsą, odas ir kaulus, kiekvienas javų augintojas javus ir šiaudus. Visais tokiais atvejais yra nustatomi surišto produkto bendri kaštai, tačiau lieka nenustatyta, kiek iš tų kaštų kuriam produktui tenka. Čia vėl mes susiduriame su kainų susidarymo punktu, kur reikalingas papildomas kainų susidarymo principas, kad tas neaiškumas būtų pašalintas.

Kiek vienas ar keli kiti čia kalbama prasme surišti produktai „iš tikrųjų kaštuoja“, ne taip lengva pasakyti. Kiekvienas mėginimas atsakyti į šį klausimą yra bergždžia pastanga. Viena, ką mes galime daryti, tai ieškoti tokioms surištoms prekėms kainų sudarymo principo. Tos problemos sprendimas nėra sunkus, jis jau glūdi trūkumo principe. Turime pirmiausia pagalvoti, kad gamybos procesas prasideda surištais produktais, kad juos reikia laikyti primarinėmis gamybos priemonėmis, kurių būva tam tikras kiekis. Tuomet turime nustatyti jiems kainas, einant trūkumo principu, kurios esti tokio dydžio, kuris yra reikalingas jų paklausų suderinimo su

esamu kiekiu. Kitaip sakant, surištų prekių kainos taip pat turi būti reguliuojamos, kad būtų pasiektas kiek galint pilnesnis tų produktų pardavimas. Surištų prekių kiekis mūsų padaryta prielaida esti tvirtai nustatyto santykio. Jų bendrą kiekį galima nustatyti vienatine aritmetine suma. Kita vertus šis bendras kiekis nustato ir kitų surištų produktų kiekį. Kaip tik ši bendra suma yra žinoma, gali duotomis sąlygomis išskaičiuoti įvairių surištų produktų kainas, taigi ir viso produkto parduodamas kainas. Tarp bendros produkto kainos ir to produkto kiekio esti tam tikras santykis, kuris tąja kaina gali būti parduotas. Mes galime tuomet traktuoti surištų kainų visumą galutine gamybos proceso išdava, kuri prasideda iš tikrųjų primarinėmis gamybos priemonėmis. Šio galutinio produkto paklausai būva duoti, kai tik jo kaina nustatyta. Šis produktas kainų susidarymo procese užima tą pačią vietą, kaip kiekvienas kitas produktas, ir kainų susidarymas nustatomas paprastu būdu trūkumo principu.

Dabar mes galime pažymėti šį metodą surištų prekių kainoms nustatyti surištų produktų kainų susidarymo principu. Kaip matyti, šis ketvirtas papildomasis kainų susidarymo principas yra tiesioginio trūkumo principo pritaikymas ir turi tokios pat visuotinės reikšmės kaip ir šis. Jį paprasčiausia taip galima formuluoti, kad pirmiausia turi būti surištų prekių kainoms nustatyti ta sąlyga, kad visi produktai kiek galint pilniau būtų parduodami, t. y., kad tų produktų pasiūlai būtų proporcionalūs jų reliatyviniam kiekiui, po to surištų produktų kainų didumas ir tuo pat absoliutinis gamybos didumas nustatomas visuotinėmis kainų susidarymo proceso taisyklėmis.

Šis principas viešpataujant šių laikų technikai daugelyje gamybos šakų turi didelės reikšmės. Ypač tat tinka ūkiškai sunaudojant liekanas įvairiems šalutiniams produktams gaminti, kuriuo atžvilgiu paskutiniai laikai padarė nepaprastą žingsnį pirmyn.

Dabar pasvarstykime atsitikimą, kur surištų produktų kiekiai gali būti pakeisti gamybos metodų modifikacijomis. Kiekvienas tam tikras gamybos metodas nustato kainas jau žinomu principu. Kyla tik klausimas, kuri surištų produktų relityvinė sudėtis reikia pasirinkti. Į šį klausimą teks atsakyti, einant substitucijos principu: reikia pasirinkti pigiausias metodas. Gaminant vieną produktą tiesiog reikia nustatyti, ku-

ris gamybos metodas yra pigiausias: tai yra, pasirinkti tą metodą, kur gamybos kaštų vienetas pagamina didžiausią produktų kiekį. Šis kriterijus čia negali būti pritaikytas be tolimesnių aiškinimų, nes negalima pasakyti, kuris iš dviejų produktų kiekių, kurie susidaro iš daugelio produktų, yra didesnis. Dar negalima išspręsti ar 50 kilogramų mėsos ir 8 kilogramai vilnos daugiau ar mažiau sudaro, ar 55 kilogramai mėsos 7 klg. vilnos. Kuris gamybos metodas pelningesnis yra, tegalima išspręsti duotomis reliatyvinėmis produktų kainomis.

Esamai kainų susidarymo problemai išspręsti, reikalinga sąlyga, kad išrinktas metodas, tam tikra kainų padėtimi, kur produktai, einant mūsų ketvirtu principu, pilnai parduodami, turi duoti didžiausią, o ne mažesnį produktą už bet kurį kitą metodą. Kai gaminama du produktai ir metodų rūšys nuolatos gali būti įvairinamos truputį mažinant vieną produktą ir didinant kitą ir priešingai, nekeičiant gamybos kaštų, tai tikrą problemos sprendimą charakterizuos tai, kad šie paskutiniai vienas kitu pakeičiami kiekiai, mūsų ketvirtuoju nustatytu tam tikros kainų padėties papildomuoju principu, turės tą pačią kainą. Nes, jei vienas kiekis turėtų aukštesnę kainą, kaip kitas, galima būtų pasiekti esama kainų padėtimi aukštesnės produktų vertės mažu produkcijos metodo pakeitimu ir pasirinktas metodas nebūtų ūkiškai naudingiausias.

Principą, kuris pasireiškia šiomis sąlygomis, kaip matyti, reikia suprasti substitucijos principo išplėtimu. Manant gamybos priemonių ir produktų kainas esant duotas, visuotinis substitucijos principas reikalauja, kad suvartotas gamybos metodas negalėtų būti pakeistas kitu, kur bendroji produkto kaina vienetui didesnė būtų už gamybos kaštus.

Sąryšyje su surištų produktų kainų susidarymo principu taip išplėstas substitucijos principas nustato sprendžiamą kainų susidarymo problemą, surištiems produktams su kintamu kiekių santykiu.

14. Šių laikų mainaūkio organizacija.

Pirmesniuose šio skyriaus paragrafuose ištyrėme reikalavimus, kuriuos visuotinis ūkiškas principas stato mainaūkiui. Išradome, kad šie reikalavimai pasireiškia kainoms susidarant, kas reguliuojama trūkumo principu ir papildomais kainų susidarymo principais. Kadangi iš tikrųjų papildomieji principai tarnauja tik arčiau kaštų sąvokai nustatyti, tai trumpumo dėliai taip pažymėtą kainų susidarymą galime pavadinti—kainų susidarymu pasiremiant kaštų principu (12 §). Vienkart ir mainaūkio sąvoka čia labai plačiai suprantama, kadangi mes esame padarę tik mainaūkiui esmines prielaidas, kad jame esą savarankiški atskiri ūkiai, kurie už indėlius į gamybos procesą gauna pinigines pajamas ir kurie savarankiškai reguliuoja savo vartojimą turimų piniginių lėšų ribose ir

tuo pat nustato gamybos linkmę. Mūsų išdavos tinka kiekvienam mainaūkiui nepareinamai nuo jų specialinės organizacijos formos ir juridinės santvarkos. Visuotiniojo ūkiškojo principo įgyvendinimas turi esminės reikšmės kiekvienam mainaūkiui, nes tobulumo laipsnis, kuriuo šis uždavinys sprendžiamas neapsieina be atitinkamos ūkio tvarkos pajėgumo. Kalbamais principais paremto kainų susidarymo tyrinėjimas, kuris nušviečia esminius mainaūkio įvykius, kurių pakanka idealiniam ūkiškumui, visados turi užimti labai svarbią vietą teoretinėje ekonomijoje.

Norėdami įsigilinti į faktinį ūkio gyvenimą ir į esamą ūkio organizaciją, negalime išvengti tyrinėję, kiek laikomasi ūkiškumo reikalavimų mainaūkyje. Jei tokis tyrinėjimas parodytų, kad tatai iš tikrųjų yra, kad kitaip sakant, mūsų mainaūkis reguliuojamas kainų susidarymu, pasiremiant kaštų principu, tai kaštų principas sudarytų būtinai duotą išeiginį punktą mainaūkio studijoms. Tatai reikštų, kad mes pirmuose pagrindiniuose teoretiškuose mūsų esamo mainaūkio tyrinėjimuose apleidžiame esamus nukrypimus nuo kaštų principo. Žinoma, tokių nukrypimų negalima apleisti, juos tenka nustatyti ir jų kliudančią įtaką palikti specialiniam tyrinėjimui. Mes pripratę, trumpai sakant, kaip astronomai, pirma taip aprašyti planetos judėjimą, lyg kad jai neturėtų įtakos kitos planetos, ir tuo būdu pasiekti K e p l e r i o sistemos, o paskum imti galvon ir tą įtaką, kurios turi ir kitos planetas. Tokiam keliui praminti reikia būti įsitikinusiam, kad pirmas judėjimas yra taip pat ir esmingiausias.

Šių laikų mainaūkio organizacija turi būti patikrinta tuo atžvilgiu, ar ji atitinka kaštų principo reikalavimus. Drauge susipažinsime ir su p r i e m o n ė m i s, kurios tarnauja mainaūkyje vykdant šį principą. Išrasime, kad jos yra labai įvairios prigimties ir praktikoje, taip pat politikos pažiūrose, stipriai keičiasi. Nors jos gali charakterizuoti šių laikų mainaūkio būtį, tačiau nereikalauja esmingumo, kuris būtų palaikomas visuotinės mainaūkio teorijos pagrindų.

Kai mainaūkis buvo dar jaunas, merkantilizmo viduramžiais, buvo laikoma per savaime suprantamą daiktą, kad jis reikalingas tam tikro vedimo, tais laikais tik valstybės arba miestų. Žmonių darbo paskirstymas įvairiose profesijose ir vietose buvo reguliuojamas cechų ir taip pat įstatymų. Ir kitų

gaminamų jėgų padalinimas buvo iš anksto planuojamas ir prižiūrimas. Pav., labai svarbi tais laikais švedų geležies pramonė buvo taip sukoncentruota įvairiose šalies vietose, kad kiekvienai įmonei pakaktų kuro iš apylinkinių girių ir geležies rūdos, arba perdirbimo fabrikams pakaktų ketaus, taigi turimos gamybos priemonės buvo padalinamos žiūrint tų laikų transporto padėties. Tūkstančiais įvairių taisyklių rūpinosi merkantilistų valstybė pagamintų prekių pardavimu; bet rūpinosi taip pat tinkamu vartotojų aprūpinimu, ypač svarbiausia iš visų prekių, būtent, javais. Tik plačia tokių reguliuojančių taisyklių sistema merkantilistai manė priversią specializuotą privačių verslamonių gamybą eiti tikra vaga, visą ūkišką veikimą laikyti bendrai ir paversti tobulu tautos ūkiu. Nors ir merkantilistų laikais buvo daug kalbama apie laisvę, bet ta laisvė, mūsų supratimu, labai reliatyviškai buvo suprantama, ir būtinas reikalas tvarkyti ūkio gyvenimą niekieno nenebuvo ginčijamas.

Mintis, kad mainaūkis gali būti suskaldytas taip, kad visa gamyba būtų vedama privačių, del savo pelno dirbančių verslamonių, į mažus izoliuotus procesus, autonomiškai reguliuotis ir pavirsti į savitarpiai priklausantį ir pilną ūkį, taigi, ir jokio reguliavimo nereikalautų, kuris turėjo pakeisti praktikos ūkio politiką, buvo palaikoma liberalizmo. Plačiausiai ta mintis buvo išplėsta A d. S m i t h o. Jo ekonominės politikos tikslas buvo visuomenės santvarka, „kur dalykai eina savo prigimta srove, kur viešpatauja visiška laisvė ir kur aliai vienas nekliudomas gali pasirinkti tinkamą sau verslą ir jį pakeisti". Atskiro asmens interesas parodys jam, kaip pelningiausia jis gali vesti ūkį. Gamybos jėgos del to tinkamai pasiskirstys tarp įvairių gamybos šakų ir tam tikslui nereikalingas jokis reguliavimas. Priešingai, kiekvienas valstybės mėginimas reguluoti ūkio gyvenimą blogai atsiliepia vykdant ūkiškąjį principą mainaūkyje. A d o m a s S m i t h a s išreiškia savo pažiūras į laisvo mainaūkio savarankiškumą klasiniais žodžiais: „Kiekvienas individas ieško, kaip pelningiausia pritaikyti turimą savo žinioje kapitalą. Jis siekia savo naudos , o ne bendrosios. Jo paties naudos ieškojimas duos, žinoma, progos jam arba, teisingiau, būtinai duos, pasirinkti pelningiausią verslą". „Kiekvienas individumas dirba tam, kad padarytų visumos metines pajamas kiek galint didesnes. Nors apskritai jis ne-

turi jokio noro paremti bendrą interesą, net nežino, kiek jis jį iš tikrųjų paremia. Jis siekia vien savo naudos, ir jis šiuo atveju, kaip ir daugeliu kitų, vedamas nematomos rankos skatinti tą tikslą, kurio jis visiškai neturėjo galvoje".

Priemonę savarankiškai mainaūkiui tvarkytis sudaro laisvosios varžytynės. Laisvos varžytynės tik tuomet gali būti, kai ūkiškieji individai nesusieti vienas su kitu jokios organizacijos. Net visuomeninis tos pačios profesijos žmonių susitelkimas yra laisvoms varžytynėms kenksmingas, nes duoda progos susidaryti „konspiracijai prieš publiką" kainoms kelti. Idealas yra tokia visuomenė, kurią mes galime pavadinti „atomistine", kuri susidaro iš izoliuotų individų, kurie tik palaiko tarp savęs mainaūkiškus santykius ir ant jų turi būti tik valstybė, kuri palaiko mainaūkio teisinę santvarką.

Mainaūkio laisvomis varžytynėmis reguliavimo teorija yra labai paprasta. Ji vaizduojasi visą mainaūkį viena prekyviete. Kainų susidarymas čia nustatomas paklausų ir pasiūlų. Kadangi visi pirkėjai nori pirkti pigiausiomis kainomis, tai ir, esant pusiausvyrai, nė vienas pardavėjas nereikalaus didesnės kainos, kaip kiti. Taigi, ir kiekvienai prekei bus tik viena kaina. Kaip tik paklausai praneš prekes, tai pardavėjai išnaudos progą kainoms pakelti. Tuo paklausai bus aprėžti, ligi juos aprūpins pasiūlai. Jei kaina dar pakyla, tai paklausai taip stipriai bus aprėžti, kad praneš pasiūlus ir pardavėjai, norėdami parduoti prekes, turės tenkintis pigesne kaina. Prekyvietė tegali būti pusiausvyroje taip kainoms susidarius, kada pasiūlai suderinami su paklausais. Ši prekyvietė reguliuoja ir gamybą. Kai esti per maža produktingų jėgų tam tikroje gamybos šakoje ir esama produkto kiekio kaina negali patenkinti paklausų, atsiradęs iš to kainų kilimas, ne tik aprėžia paklausus, bet ir pritraukia produktingas jėgas į šią pelningą gamybos šaką ir pakelia gamybą, ligi nusistato pusiausvyra tarp paklausų ir pasiūlų. Ši padidėjusi gamyba gali sumažinti kainas. Apskritai pusiausvyroje esti kiek padidintos kainos. Jei esant tam tikroms kainoms viešpatauja tam tikroje gamybos šakoje perprodukcija, tai gamintojai priversti savo produktus parduoti žemesnėmis kainomis. Del to gamyba tampa mažiau pelninga ir gamybos jėgos iš jos vėl bus atitrauktos, o tuo bus sumažinti pasiūlai. Vienkart del žemesnių kainų paklausai padidės ir įvyks tam tikra pusiausvyra.

Pasak šios teorijos, viešpataujant laisvoms varžytynėms paklausų ir pasiūlų žaismas kainų sudarymą derina su mūsų trūkumo principu. Šis kainų susidarymas apima ne tik prekes, bet ir patarnavimus ir įvairias gamybos priemones ir yra visuotinis verslo pasirinkimo ir visuomenės produktingų jėgų padalinimo reguliatorius įvairiose gamybos šakose ir, kita vertus, viso reikmenių tenkinimo.

Visiškai yra aišku, kad tokiomis sąlygomis laisvos varžytynės yra padarytos išeiginiu teoretinės ekonomijos punktu ir mokslo tyrinėjimų uždavinį sudaro laisvos mainaūkio varžytynės. Šis išeiginis punktas tik tuomet tinka, kai laisvosios varžytynėse taip pat veikia, kaip teorija leidžia, būtent, bendrai įgyvendina bent žymia dalimi kaštų principu kainų sudarymą, be to apima aiškiai persveriančiai iš tikrųjų mūsų mainaūkį, ir tuomet, griežtai imant, kai laisvosios varžytynės sudaro esminį elementą kainoms susidaryti ir taip pat reguliuotiems mainaūkio reiškiniams. Kiek tos sąlygos įvykdomos, mums čia teks patikrinti.

Tokis gamybos reguliavimas laisvomis varžytynėmis, kurį klasiškoji teorija manė del jau minėtų priežasčių priimsianti visuotine taisykle, pareina nuo dviejų svarbių prielaidų, kurios prieš šimtą ar pusantro šimto metų geriau tiko, kaip mūsų laikais

Visų pirmiausia laisvųjų varžytynių teorija daro prielaidą del visiško gamybos premonių judrumo. Nes teorija turi prileisti, kad gamybos priemonės be sukrėtimo gali pereiti iš vienos gamybos šakos į kitą, žiūrint kainų. Gamyba tačiau šiandieną iš tikrųjų naudoja daugiausia tvirtą realinį kapitalą, kuris negalint jo toliau vartoti pirmutiniam savo tikslui, kitiems tikslams negali būti visiškai arba be didelių nuostolių vartojamas arba perkeltas į kitą vietą. Kapitalas, batų fabrikantų suvartotas įsigyti siuvamoms mašinoms, negali, jei batų prekyba del perprodukcijos sustoja, būti išimtas iš tos gamybos šakos ir suvartotas kitoje šakoje. Jis visiškai palieka batų gamyboje. Tą pat galima pasakyti apie daugybę specialinių mašinų, mažiau kiek del bendrų įrankių, fabriko trobesių ir t. t., labiausiai del geležinkelių ir panašių tvirtų įtaisymų, kaip antai, kanalų, dujų stočių ir kit. Jei geležinkelis yra nerentabilinis, tai yra nuostolis, visų pirmiausia akcininkams. Tačiau klaidos nebepataisysi. Kapitalas, kaip sako, yra ati-

tinkamoje verslamonėje „sukištas“. Ligi tam tikro laipsnio tą pat galima pasakyti ir apie specializuotą mokslo darbą.

Gamybos reguliavimas kainų susidarymu, esant tokioms sąlygoms, nėra tokis pilnas, kaip tat teorija taria. Kai kurio produkto kaina krinta, nes pasiūlai praneša paklausus ir tam tikros įmonės neišlygina gamybos kaštų, pasak šios teorijos, ši įmonė turi būti sustabdyta ir tuo pat sumažinti pasiūlus ir eventualiai vėl nustatyti pusiausvyrą. Teorija iš to sprendė, kad kaina visados turinti apmokėti gamybos kaštus, arba mažų mažiausia, kad tokis atitikimas, jei jis atsitiktinai tam kartui ir suardomas, turi ilgai tęstis. Prityrimas parodo, kad vargu bau tai visiškai yra tikra. Jei kartą pirmiau sakytu būdu kapitalas sudėtas verslamonėje, nereikia dar įmonės ardyti, jei produkto kaina ne visai išlygina gamybos kaštus. Kiek tik kaina leidžia lyginti einamąsias įmonės išlaidas ir gauti nors ir mažas išdavas iš įdėto kapitalo, daug geriau gamybą tęsti, kaip verslamonę likviduoti. Paskutiniu atveju kapitalas gali būti visiškai dingęs, pirmuoju jis vis delto šiokias tokias išdavas duos. Tokiomis sąlygomis verslamonė, kuri neapmoka visų gamybos kaštų, gali ilgą laiką laikytis. Ūkiškos depresijos laikotarpiais tokia gamyba žemiau tikrųjų gamybos kaštu yra visuotinis reiškinys.

Paprastai kiekvienas realinis kapitalas ilgainiui suvartojamas. Didesnė dalis realinio kapitalo netgi gana greitai suvartojama reguliariniame gamybos procese. Ūkiškai netikro kapitalo suvartojimo veikimas del to laiku yra aprėžtas. Mainaūkis nuolatos stovi prieš uždavinį gaminti naują realinį kapitalą ir nuolatos pajėgia naujo kapitalo gamybą derinti su kaštų principo reikalavimais. Kaštų principas tokiomis sąlygomis sudaro normalų mainaūkio kainų susidarymą, apie jį svyruoja nuolatos faktinės kainos. Laisvosios varžytynės del tvirto kapitalo judrumo trūkumo (taip pat ir darbo), nepajėgia realizuoti visiškai šio normalaus kainų susidarymo.

Teorija, kuri laisvas varžytynes traktuoja priemone realizuotis normaliniam kainų susidarymui, prileidžia toliau p r e k y v i e t ė s egzistavimą. Prekyvietei statomas esminis reikalavimas, kad dauguma smulkių pardavėjų pastatoma prieš daugelį smulkių pirkėjų. žodis „smulkus“ čia reiškia, kad atskiro asmens paklausai arba pasiūlai palyginti su bendrais paklausais arba pasiūlais neturi reikšmės arba, kaip

sako, yra antros eilės dydis ir prekyvietėje teturi tam tikros įtakos. Šiuo atveju, kaip teoretiškai nušviesta ir naujas prityrimas rodo, galima stabilinė pusiausvyros padėtis.

Tokių prekyviečių šių laikų mainaūkis turi daugelyje įvairių sričių. Bet klaidinga būtų manyti, kad jos, taip sakant, savavališkai atsiranda arba duotos „gamtos". Laisvosios varžytynės klasiškos ekonomijos buvo suprantamos labiausiai kaip viešosios valdžios nesikišimas, nebuvimas sąmoningos organizacijos ir reguliuojamo sąveiksmo. Šios grynai negatyvinės prielaidos nesudaro jokios prekyvietės. Šių laikų miestų bendruomenės, kaip ir viduramžiais organizuoja maisto daiykų turgus, stato jiems namus ir skerdyklas, stato maklerius, įtaiso įstaigą kainų notavimams ir pasiekia reguliuojamo maisto priemonių patenkinimo tokiomis kainomis, kurios apytikriai atitinka tikrą gamybos galimumo trūkumą. Tam tikras notavimas ir organizacija, kuris įgalina prekybą notuojamomis kainomis, yra būtinos kiekvienos išsirutuliojusios prekyvietės sąlygos. Šioms sąlygoms labiausiai atitinka produktų ir efektų biržos, kurių uždavinys yra nustatyti atitinkamą tikriesiems pasiūlams ir paklausams kainų sudarymą, kurios betgi, kaip žinoma, yra griežtos ir aukštai išsiskleidusios organizacijos išdava. Visais atvejais, kur sukurta prekyvietė, viešpatauja padėtis, kuri artimiausia, atitinka kiek neaiškią „laisvosios konkurencijos" išraišką. Laisvosios varžytynės egzistuoja mūsų šių laikų mainaūkyje ligi tam tikro laipsnio, betgi šios laisvos varžytynės nėra, taip sakant, savaiminė visiškai neorganizuoto ir nereguliuoto mainaūkio duota padėtis, tačiau visų pirmiausia yra sąmoningų pastangų vaisius sukurti sąlygas racionaliniam kainų sudarymui remiantis trūkumo principu.

Tik ten pirmiausia, kur yra taip organizuota prekyvietė, mainai įgalinami tuo, kad apskritai atsiranda galimumo gaminti „prekyvietei", tik tuomet ir užtikrinama prigabenimas tuo, kad vartotojai gali apsirūpinti produktais. Kai šios sąlygos nėra, dažniausiai visiškai nebegalima, arba tik didelėmis sunkybėmis, produkuoti neaiškiai „prekyvietei", t. y. tik turint vilties rasti pirkėją, nes trūkstant organizuotos prekyvietės, trūksta ir bendro kainų nustatymo. Tuomet dažnai pasirodo, kad pirkėjas ne visados gali rasti pardavėją. Visais tokiais atvejais matyti stipri tendencija panaikinti laisvas

varžytynes ir sudaryti stipresnius tarp vartotojų ir gamintojų santykius.

Šių laikų sąlygomis techniškoji verslamonių prigimtis ir didįmonių viršenybė reikalauja vis platesnėms sritims didesnių įmonių vienetų. Geležinkelių įmonės yra tam puikiausias pavyzdys. Greta su jomis stovi susisiekimo verslamonės — telefonai ir telegrafai. Bet ir siauresne prasme gamyboje dažnai reikalingos labai didelės įmonės, pav., geležies produkcijoje, elektros industrijoje, cukraus ir t. t.

Jei šie įmonių vienetai palyginti su bendrais paklausais pakankamai dideli, gali nebūt jokios prekyvietės, laisvosios varžytynės negali įvykdyti čia pusiausvyros. Čia mes turime skirti tris įvairius atvejus.

Pirmiausia turime ištirti atvejį, kai nedidelis stambių gamintojų skaičius stoja prieš daugelį smulkių vartotojų. Jei tuomet gamybos kuri nors šaka labai pelninga, tai pasak laisvųjų varžytynių teorijos, atsiras naujų verslamonių arba esamos bus praplėstos, ir pasiūlai tiek padidės, kad pelnas pasieks normalų dydį, bet toliau nebus spaudžiamas. Tačiau tuo būdu nesusidarys pusiausvyra, kai atsiradimas vienintėlės naujos verslamonės reikš reliatyvinį stiprų gamybos padidinimą arba kada pusėtinas verslamonės padidinimas sudarys nuostolių kitų verslamonių produktų pardavimo galimumui. Tatai šių laikų sąlygomis labai dažnai atsiranda. Kai kuriose pramonės šakose, kaip antai — bėgių gamyboje, gardinų audyklose, mažiau kiek cukraus pramonėje ir t. t., jau mažiausia techniškai ir ekonomiškai naudojamas gamybos vienetas yra tokis didelis, kad pakanka vienos arba nedaugelio verslamonių mažos ar vidutinės šalies reikalavimams patenkinti. Tokiose srityse kiekviena nauja konkurencija rimtai kenks bendros pramonės apyvartai. Jei nauja verslamonė pradeda varžytis su jau esamomis, arba kuri nors iš verslamonių stengiasi žymiai išsiplėsti, tad greičiausia to išdava bus tai, kad visos verslamonės taps nerentibilinės. Kadangi daug kapitalo susieta su kiekviena tokių verslamonių, tai nė viena nebus uždaryta nors ir nepajėgs išlyginti kiek reikiant gamybos kaštų, bet dar ilgai ir aistriai galės būti tęsiamos varžytynės. Tokiomis sąlygomis suinteresuotieji bus priversti, gintis nuo laisvųjų varžytynių, kurios nesuderinamos su sveiku veikimu,

ir del to šių laikų ūkio gyvenime randame stiprios tendencijos organizuoti reikmenių tenkinimą be laisvų varžytynių kitais būdais. Ši tendencija pasireiškia kartelių ir sindikatų sudaryme, kur vartotojų masė padalinta tarp įvairių producentų arba aprūpinama vienos gamintojų parduodamos organizacijos. Abiejais atvejais pirkėjas ras tik vieną pardavėją ir vieną prekyvietę, kitaip sakant, laisvų pardavėjų varžytynių jau nebebus.

Labai griežtai pasirodo laisvos konkurencijos sunkybės geležinkeliuose ir kitose susisiekimo verslamonėse, taip pat vandentiekiuose, dujų ir energijos stotyse. Tas faktas, kad viena geležinkelio linija yra pelninga, dar nerodo, kad ir antra linija toje pat vietoje išsimokės. Jei būtų nutiesta nauja linija, tai greičiausia abi taptų nepelningos ir kapitalas įdėtas į vieną ir kitą kelią žlugtų. Tikrąja prasme laisvoji konkurencija šioje srityje jau del to negalima, kad koncesijai reikalingas žemės nusavinimas. Dažniausiai viešoji valdžia duoda tokias koncesijas ir, numatydama daugiau ar mažiau jos monopolinį pobūdį, susieja tam tikrais nuostatais del mokesčių pakėlimo susisiekiant su kitais geležinkeliais ir t. t. Šiose priemonėse matyti pastangų išlaikyti kaštų principą ir tuomet, kai jis vykdomas ne laisvomis varžytynėmis.

A n t r a s atsitikimas, kai prieš daugelį gamintojų stovi nedaugelis stambių vartotojų. Geras tam pavyzdys yra santykiai cukrinių runkelių augintojų ir cukraus gamybos. Ūkininkas negali auginti runkelių neaiškiai prekyvietei. Transporto išlaidos yra per didelės, kad runkelius galima būtų siųsti kur kitur, ir atskiri runkelių augintojai teturi vieną pirkėją, kuriam gali gaminti. Kadangi jie absoliučiai nuo šio priklauso, tai jie turi sueiti su juo į glaudžius santykius ir iš anksto padaryti sutartis del gabenimo. Cukraus fabrikas iš savo pusės turi turėti garantiją, kad jis bus runkeliais aprūpintas. Labai galimas daiktas, kad cukraus fabrikas su interesuotais gamintojais tarsis kolektyviai ir nustatys runkelių kainas ir gabenimo sąlygas. Kaina kaip taisyklė turės išlyginti runkelių gamybos kaštus.

T r e č i a s, kai prieš nedaugelį stambių gamintojų stovi stambūs vartotojai. Laisvos varžytynės ir prekyvietė tikrąja prasme nebegalimos. Gamintojai negali gaminti veltui pasitikėdami galėsią parduoti. Vartotojai taip pat gali negauti rei-

kalingos žaliavos. Pasirodo neišvengiamai būtinas reikalas įvesti į glaudžiuosius santykius gamintojams ir vartotojams.

Gamintojams ir vartotojams apsitikrinti, reikalinga sudaryti statymo sutartis, dažnai net ilgam laikui. Vokiečių geležies liejyklos perka reikalingą švedų rūdos kiekį kontraktais, kurie galioja dešimčiai ir daugiau metų. Kita vertus geležies gamintojai mielai parduoda savo gamybą ilgesniam laikui. Mes taip pat išrandame, kad šių laikų pramonė žymia dalimi kaip ir senovės amatininkas, dirba tiesiog užsakant. Tik labai einamos sunkiosios gamybos prekės iš dalies parduodamos prekyvietei. Ketaus vartojimas, pav., tokis didelis, kad ir didžiausia liejykla gali būti laikoma smulkiu gamintoju, palyginti su pasauline prekyviete. Del to ir šioms prekėms parduoti yra tam tikros prekyvietės su nuolatiniais notavimais (Glasgow, Cleveland, Pittsburg). Pagal užsakymus paprastai gaminami lokomotyvai, geležinkelių vagonai, garlaiviai, tiltai ir kitos geležinės konstrukcijos statybai, stambios jėgos mašinos, karo pabūklai, taip pat pusiaufabrikatų masės atitinkamose gamybose. Darosi tendencija standartizuotis: valcinės dirbtuvės gamina tik tam tikrus „standard sections“, pagal kurias inžinieriai taiko savo konstrukcijas. Mašinų gamyboje mažesni įrankiai, dinamo-varikliai, garo katilai ir t. t. gaminami pagal normas. Stengiamasi sudaryti, kur galima, sąlygas gaminti prekyvietei. Kad būtų patikrintas pirkimas ir pardavimas, dažnai šių laikų stambioji pramonė yra priversta savo santykius gamybos laipsnių atžvilgiu sustiprinti atgal ir pirmyn. Dažnai tam tikslui naudojama „dalyvavimo“ forma, del ko dažnai stambios pramonės verslamonės interesuojasi visiškai kitos rūšies verslamonėmis, pav., plieno dirbtuvės — geležies liejyklomis ir laivų verftėmis, elektros pramonė — metalo pramone ir tramvajais ir šviesos įtaisymais ir t. t. Šis dalyvavimas naujausiais laikais pakeičiamas visiška nuosavybe, steigiant seseriškų bendrovių, kurių uždavinys tiekti pagrindinei pramone žaliavą arba pusiaufabrikatus arba rengti jos produktams prekyvietę. Tam tikslui ir jau esamos verslamonės su įvairiomis laipsniškai susijusiomis gamybos rūšimis jungiasi į vieną ranką. Šį procesą vadina pramonės „i n t e g r a c i j a“. Integracija yra stipriai pažengusi pirmyn geležies pramonėje, kur Šiaurės Amerikos plieno trestas sudaro tipingą pavyzdį elektro technikos pramonėje, kur stambios verslamo-

nės apima visą gamybos procesą, pradedant žaliava ir baigiant įvairių jų produktų suvartojimu: elektros stočių įtaisymais, tramvajais, apšvietimo stotimis ir t. t., ligi tokių verslamonių vedimo. Tokiais atvejais randame visą gamybą nuo žaliavos ligi paėmimo reikmenėms tenkinti jos produktų tik vienos vienintelės verslamonės rankose. Augant pramonės integracijai, nyksta gamyba prekyvietei. Galutinuose laipsniuose labai dažnai gamina pagal užsakymus, pav., karo pabūklus, miestų apšvietimo įtaisymus, geležinkelių medžiagą ir t. t., arba tiesiog reikmenėms patenkinti, pirma einantiems apdirbimo laipsniams, arba dirba pagal užsakymus tolesnių apdirbimo laipsnių. Konkurencija tokiomis sąlygomis tiek teturi reikšmės gamybai reguliuoti, kiek ji pasireiškia paskutiniu laipsniu. Čia ji tebevaidina žymų vaidmenį. Užsakant viešoms įstaigoms arba stambioms bendrovėms, atsiranda labai aštrių varžytynių tarp stambių verslamonių, kurios pajėgia paimti užsakymus. Neretai tokiais atvejais kaina numušama net žemiau kaštų kainos. Kad to būtų išvengta ir, žinoma, kad gautų ekstra pajamų, sudaro suinteresuotos verslamonės mažá daug slaptas sutartis, kurios paskirsto klijentus ir pelną.

Kai kada stambios verslamonės turi savo rankose įvairių priemonių, kad atitrauktų klientūrą nuo konkurentų ir palaikytų prie savęs.

Betgi kai varžytynės tarp atskirų verslamonių, kurios nors pramonės šakos visiškai panaikintos, vis viena kainų sudarymas nėra visiškai įnoringas. Nes gali būti tenka konkuruoti su kitomis priemonėmis reikmenėms tenkinti. Štai, pav., pramonės šaka, kuri dirba elektros apšvietimą, esti nuolatinėse varžytynėse su tomis verslamonėmis, kurios apšvietimo reikmenę tenkina kitais būdais ir tuo pat veikia taip, kad dažniausiai laikomasi kaštų principo. Jei ir konkuruojančių reikmenei patenkinti metodų nebūtų, gamintojas betgi privalo atsiminti, kad jis konkuruoja su visais kitais gamintojais, kurie nori patenkinti kitas reikmenes. Kadangi vartotojų lėšų paskirstymas įvairioms reikmenių tenkinimo šakoms pareina nuo gėrybių kainų, tai delto visados viešpatauja producentų kova del vartotojo perkamosios jėgos.

Anot klasikų teorijos, darbo algą nustato taip pat varžytynės tarp darbininkų darbo prekyvietėje. Ši konkurencija manyta įvykdyti pašalinant visas kliūtis prieš atskiro darbi-

ninko judėjimo laisvę. Šių laikų visuomenė darbo algoms reguliuoti naudojasi plačiai išsiskleidusiomis organizacijomis ir darbininkų ir darbdavių. Vadinamosios laisvos varžytynės beveik pašalintos. Pilnoji profesinė sąjunga turi beveik savo darbo monopolį atitinkamos profesijos, betgi esti normaliai atdara visiems tos profesijos mokytiems darbininkams. Tačiau monopolis negali būti įnoringai panaudotas darbo algoms kelti, nes nors profesinė sąjunga neturi savo profesijos konkurentų, gali sutikti, gal būti, konkurenciją kitų profesijų, kurios tą pačią reikmenę tenkina ir dalyvauja didžioje visuotinėje kovoje del vartojimo perkamosios jėgos. Alga negali būti nustatyta didesnė, kaip kad galėtų išlaikyti paklausus, kurie atitinka darbo jėgos antplūdį. Kaip tik tipinga profesinių sąjungų politika sudaro vienodas algas ir kitos tos pačios rūšies ir pavidalo darbui sąlygas, vadinasi, algos šių laikų organizacijoje iš esmės nusistato pagal trūkumo principą. Atsitinka iš šios taisyklės ir išimčių, pav., stengiamasi dirbtinai sulaikyti darbo jėgos antplūdį ir tuo pat algas padidinti daugiau, kaip trūkumo principo nustatyto dydžio. Tokie mėginimai visados sulaukia pasipriešinimo ir traktuojami darbininkų judėjimo ekscesais.

Šios trumpos šių laikų ūkio faktinių formų apžvalgos pakanka tokiai išdavai nustatyti. Vadinamos laisvos varžytynės negarantuoja, kaip to teorija reikalauja, kainų susidarymo pagal kaštų principą. Taip pat negalima tvirtinti, kad laisvos varžytynės viešpatauja šių laikų mainaūkyje. Labai svarbiose ūkio gyvenimo srityse paskutinis skleidimasis visiškai pašalino varžytynes. Konkurencija vaidina šių laikų ūkio gyvenime didelį vaidmenį, betgi formos, kuriomis ji eina, žymiai prasilenkia su laisvų varžytynių idealu. Pati laisvųjų varžytynių sąvoka yra neaiški. Negatyvinė laisvųjų varžytynių definicija, kaip nebuvimas bet kurio reguliavimo ir bet kurios organizacijos, atmeta labai svarbią sąlygą, kuriai esant šių laikų visuomenei tam tikrose srityse pasiseka įvykdyti kaštų principui tarnaujančias varžytynes. Duoti patenkinamą pozityvinę laisvų varžytynių definiciją labai yra sunku. Laisvųjų varžytynių idėja iš tikrųjų nesuderinama šių laikų ūkio sąlygomis su labai svarbiais reiškiniais, būtent, didįmonių viršenybe. Tais atvejais, kur ši viršenybė pasireiškia, laisvosios varžytynės būtinai turi sukelti savo priešininką — monopolį. Tokios

išdavos negalima išvengti be organizacijos formos, kuri ūkio gyvenime veikia reguliuojančiai ir kalbamais atvejais reiškia laisvų varžytynių panaikinimą.

Esant tokioms sąlygoms aišku, kad laisvos konkurencijos prielaida, kaip išeiginis kainų susidarymo punktas, labai maža tetinka. Statydami pagrindinei mūsų teorijos prielaidai griežtesnį mokslo reikalavimą, kad jis teorijos tinkamumo srities be reikalo neaprėžtų, bet būtų iš tikrųjų reikalinga prielaida, tat dar labiau aiškėja, kad savo teorijos išeiginiu punktu mes paimti laisvos konkurencijos negalėsime. Nes nėra jokio abejojimo, kad kainų sudarymas iš prigimties, kaip kad jį laisvųjų varžytynių teorija norėjo patiekti, galimas ir be laisvų varžytynių. Kitame paragrafe mes pamatysime, kad tokis kainų susidarymas galimas išlaikyti tokioje visuomenėje, kur negali būti nė privatinių verslamonių, taigi ir laisvų varžytynių. Bet ir mūsų faktiškai egzistuojanti visuomenė pasiekia, kaip mes čia matėme, kai kuriais atvejais, kur laisvos varžytynės negalimos, kainų susidarymo artimo normaliniam, kitais keliais.

Į klausimą, kiek mūsų mainaūkyje kainų susidarymas pareina nuo kaštų principo, galime atsakyti, kad kaštų principas tarytum sudaro normalinę būtį, apie kurią svyruoja tikras kainų susidarymas. Kiekvienas apčiuopiamas kainų susidarymo nuo kaštų principo atsitraukimas paprastai sukelia priešingai veikiančias jėgas. Varžytynėse tarp nedaugelio reliatyviškai stambių verslamonių, kurios nuspaudžia kainas žemiau kaštų, pašalinamos įvairiopais pramoninkų susijungimais. Svarbiausia bendrai veikianti jėga, kaip tik mūsų laikams charakteringam koncentracijos judėjimui yra, be abejo, pastanga apsisaugoti nuo nuostolingos ir pagaliau naikinančios konkurencijos, laiduoti sau kaštus padengiantį kainų susidarymą. Tiesa, atskiri verslamoninkai ir jų sąjungos mėgina pasiekę monopolinę padėtį išnaudoti ją sudaryti kainoms, duodančioms jiems didesnį už normalinį pelną. Tokios pastangos paprastai sukelia smarkų pasipriešinimą, arba to pačio verslo ribose sukelia konkurenciją, arba kito verslo, kuris tas pačias reikmenes tenkina kitu būdu, arba tam tikromis įstatymų priemonėmis, susisiekimo politikos, ypač geležinkelių tarifais, muitų politika ir t. t. Šie pasipriešinimai tačiau parodo, kad kainų susidarymas pagal kaštų principą galima laikyti esant normalinį ir visuotinį. Tuo pat būdu darbininkų organizacijos pa-

stangos kelti algas nesuderinamai su kainų susidarymo principu sutinka stipraus pasipriešinimo. Nustatant maksimalinius tarifus, išduodant geležinkelių koncesijas, elektros stotims ir k., pritraukiant konkurenciją atitinkamomis priemonėmis, pav., susisiekimo srityje, arba organizuojant prekyvietes ir kit., viešieji organai stengiasi išlaikyti kainų sudarymą atitinkamai kaštų principui. Taip pat vartotojų bendrovės, savo srityje sudarydamos betarpinius santykius tarp vartotojų ir gamintojų, dirba kaštų principui įvykdyti. Ūkiškas pasaulis pripažįsta kaštų principą normuojanti, tat reiškiasi visuotiniu reikalavimu, kad verslamonės, kurios ilgam nepajėgia savo tikrų gamybos kaštų išlyginti, turi nurašyti tam tikslui savo kapitalus, reikalavimas, kuris tarp kita ko tesudaro bendrą išvadą iš trūkumo principo, pasak kurio turimos pastovios gėrybės tegali būti vertinamos tik pagal jų nešamas išdavas (pal. 23 §.).

Nors, esant šiais laikais dideliam ūkio judrumui, kainų susidarymas niekados tiksliai neatitinka kaštų principą, tačiau šis kainų susidarymas bendrai rodo pusiausvyros padėtį, apie kurią faktiškai svyruoja kainos, ir suprantama kaip normalinė mainaūkio padėtis ir principialiai pripažįstama pageidautina. Norėdami gauti pirmą bendrą esamo mainaūkio vaizdą, kuris parodytų esminius jo bruožus, privalome nurodyti, kad tam reikalinga ištirti kainų susidarymą einant kaštų principu, taigi atitinkant trūkumo principą ir papildomus kainų susidarymo principus. Kadangi šie principai tėra vien išvados iš bendro ūkiškojo principo, tai tokis kainų susidarymo studijavimas turi reikšmės kiekvienam ūkiui, *sudaro esminius reiškinius kiekvieno mainaūkio viduje*.

Taip pat nėra abejojimo, kad visos ekonominės teorijos krypsta į tokį kainų susidarymą. Norint šį normalų kainų susidarymą padaryti tyrinėjimo objektu, kaip jau iš sakyto išeina, nereikalinga imti išeiginiu punktu laisvųjų varžytynių prielaidos. Daug tiksliau ir, savaime suprantama, naturaliau tyrinėti tiesioginį normalų kainų susidarymą.

15. Socialistinė visuomenė.

Kainų susidarymo principai, kaip tat aukščiau (11—13 §§) parodyta, tėra visuotinio ūkiškojo principo išvados, taikomos mainaūkiui. Šį mainaūkį mes suprantame plačiausia

prasme, pastatėme jam tik vieną reikalavimą, būtent, kad jis duotų atskiram pelnomajam darbui ir vartojimui, jo turimų piniginių priemonių ribose, laisvę. Iš to išeina, kad kainų susidarymo principai tinka kiekvienam mainaūkiui ir nepareina nuo specialinės gamybos organizacijos mainaūkio ribose. Šiuo paskutiniu atžvilgiu mūsų esamam mainaūkiui charakteringa privačių verslamonių ir privačios materialinių gamybos priemonių nuosavybės viešpatavimas. Šie ypatumai turi didelės įtakos pajamų paskirstymui ir tuo pat įvairių gėrybių paklausams ir visuomenės vartojimo linkmei, ir del to pagaliau turi tam tikros reikšmės ir kainų susidarymui, tačiau kainų susidarymo principui jokios įtakos neturi. Šie principai turėtų būti išlaikyti ir tokios visuomenės, kuri perimtų sau gamybos vedimą ir materialinių gamybos priemonių nuosavybę.

Mes vadiname tokią visuomenę s o c i a l i s t i n e. Šiuo vardu mes žymime tokį uždarą mainaūkį, kur visa gamyba pačios ir pačiai visuomenei vedama per savo įgaliotą valdžią ir visos gamybos priemonės yra visuomenės nuosavybė, kur tačiau yra dar žymi dalis darbo ir vartojimo laisvės. Ši sąvoka, žinoma, neapima visų visuomenės santvarkų, vadinamų „socialistinėmis". Betgi taip apibūdintas socialistinis ūkis teoretiškai yra paprasčiausias ir sudaro gryną tipą, tuo tarpu kitos kaip kintamos sudaro gana neaiškias tarpines formas tarp šiosios ir tokios ūkio santvarkos, kuri kaip ir mūsiškė dabar esanti, paveda gamybą įvairiems savo ūkiškų interesų siekiantiems vienetams.

Tipingos socialistinės tvarkos kainų susidarymo tyrinėjimas daugeliu atžvilgių yra teoretinei ekonomijai naudingas ir vaisingas. Pirmiausia čia griežčiausiai pasirodo, kaip maža tereikalingos yra kaštų principui įvykdyti vadinamos laisvos varžytynės, ir kurios visuotinės reikšmės mainaūkiui turi kaštų principas. Antra, socialistinės ūkio santvarkos kainos susidarymo tyrinėjimas naudingas yra ir del to, kad socialistinė ūkio santvarka ligi tam tikro laipsnio gali būti traktuojama, kaip teoretiškai paprasčiausia, ir kadangi del to kai kurie mainaūkio reiškiniai, kurie faktiškai esančioje ūkio formoje yra gana komplikuoti, socialistinėje santvarkoje lengviau peržvelgiami ir gali būti suprasti tikra jų pareinamybe. Trečia, įgalina palyginti esamą visuomenės santvarką su socialistine ūkio santvarka faktiškai esamų ūkiškų įvykių ir įstaigų būtinumo

atžvilgiu. Ketvirta, kainų susidarymo studijavimas socialistinėje ūkio santvarkoje tiek teturi reikšmės, kiek jis leidžia mums patikrinti netikslų socialistinio ūkio vaizdavimąsi, kuris tiek daug vietos randa neribotoje fantazijoje ir politinėje gražbylystėje.

Čia nebus liečiamas klausimas del praktinio galėjimo socialistinę tvarką įvykdyti, dar, žinoma, mažiau del jos pageidavimo. Mes tekalbėsim tik apie kainų susidarymą ir pareinantį nuo to produktingų jėgų paskirstymą įvairiose gamybos šakose, teoretiškai vaizduojamoje tipingoje socialistinėje santvarkoje.

Kaip mes tokią tvarką vaizduosimės? Kolektyvinis reikmenių tenkinimas turi būti, žinoma, atliekamas tuo pat būdu, kaip ir esamoje santvarkoje, tenkinamas kolektyviai socialistinės visuomenės sudarytų organų. Nėra jokio pagrindo manyti, kad socialistinė visuomenė turėtų duoti gratis principui daugiau vietos, nes šis principas priklauso komunizmo, o ne socializmo. Norėdami studijuoti socialistinę ūkio santvarką, turime griežtai atskirti ją nuo komunistinio idealo, kas, žinoma, politinės diskusijose retai tedaroma. Mūsų socialistinė ūkio santvarka iš esmės turėtų remtis laisvais asmenių tiekinių ir priemonių ir asmenio reikmenių tenkinimo gėrybių mainais. Taigi socialistinė visuomenės santvarka iš esmės yra mainaūkis, ir, jei bus laikomasi bendrų ūkiškumo dėsnių, tai ir kaštų principo valdomas mainaūkis.

Socialistinis ūkis, kaip ir kiekvienas išsiskleidęs mainaūkis, yra pinigų ūkis. Tiesa, daug buvo kalbėta, kad socialistinė ūkio santvarka nori panaikinti pinigus. Daugelis senųjų socialistų, pav., Rob. O w e n' a s, pinigų panaikinime net matė svarbiausią socialistinės programos punktą. Tokios nuomonės tačiau yra paremtos nesupratimu pinigų prigimties, nežinojimu, kas sudaro pinigų esmę. Aukščiau duotu supratimu, (7 §) pinigai iš esmės yra atsiskaitymo skalė, kuriąja mainaūkis išreiškia kainas. Tokia atsiskaitymo skale turi naudotis ir socialistinis ūkis, jei jis apskritai pripažįsta pagrindinius mainaūkio principus. Daugelis tikrai aiškių socialistų manė, kad piniginį atsiskaitymą galima pakeisti „darbo valandomis". Vardo pakeitimas dar nepakeičia dalyko esmės. Skaičiavimas darbo valandomis yra taip pat piniginis skaičiavimas. Einant žinomais pasiūlymais, socialistinė visuomenė išduotų atlikto

darbo pažymėjimus, kurie turėtų tarnauti prekėms pirkti pagal darbo valandų kainas. Toki ženklai, kurie matomai kuria nors forma praktikoje yra reikalingi, vis delto sudaro neabejotiną mokėjimo priemonę, ir atlieka tuo atžvilgiu materialinių pinigų funkciją. Taigi del to socialistinė ūkio santvarka yra visai išsiskleidęs pinigų ūkis.

Savaime suprantama nereikalinga, kad abstraktinis atsiskaitymo vienetas mainaūkyje būtų taip pat ir tikroji darbo valanda. Ji labiau turėtų būti, negalint visas darbo valandas vienodai išskaityti, „idealinė" arba normalinė darbo valanda. Darbas turėtų būti matuojamas tokiu ir tokiu „normalinių valandų" skaičiumi, tikrai išleistų darbo valandų, arba pagamintų produktų kiekiu, arba kitu būdu išskaičiuotu darbo vienetu. Šiomis normalinėmis darbo valandomis turėtų būti skaitomos visų prekių ir patarnavimų kainos, kurios socialistinėje visuomenėje būtų patiekiamos savo nariams. Kadangi visuomenės nariai jokių pajamų iš materialinių gamybos priemonių neturėtų, tai darbo pajamos sudarytų vienintelės atskiro ūkio pajamas. Šių pajamų ribose atskiras ūkis turėtų visišką laisvę tenkinti savo reikmenes esamomis kainomis.

Tokiomis sąlygomis, išeina del tų pačių pagrindų, kaip ir del kainų susidarymo visuotiniame mainaūkyje, kad socialistinė visuomenė priversta būtų kainas, duodamų vartotojams gėrybių, kalkuliuoti pagal trūkumo principą. Visuomenė neturi kitų metodų laikyti kurios nors gėrybės paklausus atitinkamai esamam jos kvantitetui, kaip tik nustatydama tai gėrybei tuo tikslu pakankamai dideles kainas. Kainų sudarymas turi matomai apimti visą visuomenės bugalteriją ir taip pat visą gamybą. Taip pat ir gamybos priemonių kainos turėtų būti visų pirmiausia nustatomos trūkumo principu. Vartotojų paklausai yra netiesioginiai gamybos priemonių paklausai, o šieji paklausai tegali būti aprėžti atitinkamų kainų sudarymu. Trūkumo principas socialistinei ūkio santvarkai turėtų tos pat reikšmės, kaip ir esamai santvarkai, tik tuo skirtumu, kad tikrai ir racionaliai vedamame socialistiniame ūkyje tobuliau galėtų pasireikšti, kaip kad tatai galima esamoje ūkio santvarkoje. Kad papildomieji kainų susidarymo principai socialistinėje santvarkoje turėtų tos pačios reikšmės, kaip ir mūsų faktiškai esamoje tvarkoje, iš pasakyto savaime suprantama.

Kas čia bendrai pasakyta del socialistinio ūkio kainų sudarymo tvarkos, tinka ypačiai ir darbui. Kiekvieno darbo kaina taip turi būti didelė, kad to darbo paklausus pakankamai aprėžtų. Visuomenei pripažinus atskiram darbininkui teisę į jo mainaūkiškai įvertintas darbo išdavas, darbo alga turi būti tolygi jų kainai. Socialistų dažnai yra storai pabraukiama, kad socialistinėje santvarkoje bus padarytas galas samdos sistemai, vadinas, kad darbininko alga bus nustatoma kitais kokiais objektyviniais pagrindais, o ne laikina prekyvietės padėtimi. Mes manome, kad tokia nuomonė yra klaidinga. Racionaliai vedamo socialistinio ūkio darbo alga turi atitikti darbo prekyvietę, o tat būtų tolygu tam, kad alga nusistatų kainų sudarymu einant trūkumo ir papildomais principais. Kaip toli socialistinė visuomenė tą prekyvietę pati, kitomis priemonėmis, galėtų valdyti, yra kitas dalykas. Kad tatai galima pasiekti tam tikra auklėjimo tvarka socialistinėje ir mūsų visuomenėje, mes pamatysime vėliau (39 §). Jei socialistinė visuomenė stengtųsi reguliuoti darbo prekyvietę kitokiais būdais aprėždama verslo pasirinkimo laisvę, dauginimąsi ir kita, kas sudarytų tokią prekyvietės padėtį, kuri leistų objektyviniais, esančiais šalia prekyvietės pagrindais, nustatyti algų skalę, tai žinoma tat galima būtų ligi tam tikrų ribų įvykdyti bet tik ligi tam tikrų ribų, nes prigimtinį tam tikrų gabumų žmonių trūkumą vargu bau galėtų nugalėti ir socialistinė visuomenė, tačiau paneigimas atskiro asmens savo darbo jėga naudojimo laisvės ir apskritai jo paties laisvės, socialistinį ūkį priartintų vergų ūkiui ir pašalintų iš jo esmingiausią mainaūkio pažymį.

Toliau mes pakartotinai turėsime progos patikrinti ūkišką reiškinių būtinumą tyrinėdami čia analizuotą socialistinę ūkio santvarką, ir daugeliu atvejų prieisime priešingą visuotinai įsigalėjusiai nuomonei išvadą.

KETVIRTASIS SKYRIUS.

Kainų susidarymo mechanizmas.

16. Aritmetiškas pusiausvyros problemos nagrinėjimas.

Pereitame skyriuje mes išvedėme tinkamus kiekvienam mainaūkiui kainų susidarymo principus, kaip būtinas visuotinio ūkiškojo principo pasekmes. Kas jau gerai įsigalvojo į tuos principus, gali jau turėti visuotinio kainų susidarymo tikrą supratimą ir tikrą pagrindą daugumui teoretinės ekonomijos uždavinių spręsti. Tuo tarpu šis mokslas kelia taip pat problemų, kurios reikalauja didesnio įsigilinimo į kainų susidarymo mechanizmą. Čia visų pirmiausia tenka svarstyti daug ginčijamą kainos susidarymo priežasčių pareinamybės prigimtį, kitą vertus, labai svarbų vėliau svarstomai pinigų teorijai klausimą, būtent, kainų susidarymo problemos tikrumo laipsnį. Kad kainų susidarymo mechanizmą padarytume aiškų, reikalinga vidujinė kainų susidarymo proceso pareinamybė išreikšti matematikos forma. To nereika suprasti taip, lyg kad reikėtų kainų susidarymo procesą įvilkti į sunkius, stovinčius šalia bendro kainų sudarymo, matematikos išskaičiavimus. Kainų susidarymo mechanizmo esmė jau galima pasiekti, žinant bendrai lygčių sistemą su daugeliu nežinomų. Kas abiejuose pirmuose šio skyriaus straipsniuose bus atlikta matematiškais išvedžiojimais, tat dar negali sulaikyti nuo tolimesnio skaitymo. Del to visas veikalas taip sutvarkytas, kad tuos paragrafus galima ir apeiti, nenutraukiant del to sąryšio. Tik skaitytojas tuomet turi atsisakyti nuo didesnio įsigilinimo į ką tik iškeltus klausimus.

Atitinkamai pereito skyriaus išdavoms mes ir čia tyrinėsime uždarą mainaūkį, kuriame kainų susidarymo procesas visiškai yra valdomas trūkumo ir papildomų principų. Kaip tokia padėtis įvyksta mūsų tolimesniam tyrinėjimui yra vis viena. Mes žinome, kad tokis kainų susidarymas gali būti įvairiai organizuotuose mainaūkiuose, ir kad mūsų esamas mainaūkis artimai vykdo jį taikydamas labai nevienodas priemones. Šiame paragrafe mes pirmų pirmiausia prileisime, kad gamybos kaštų atžvilgiu nėra jokių neaiškumų, kurie paliesti

buvo 13 §, taigi, kad trūkumo principo pakanka visiškai kainų susidarymui nustatyti[1].

Pradžioje mes traktuosime paprastą, 11 § atitinkamą atsitikimą, kad gamybos įtaka neimama dėmesin, kad turimi vartotojų gėrybių kiekiai tam tikru laikotarpiu yra duoti, prielaidą tolygią tam, kad gamyba nekintama ir galutinai nustatyta. Tuos kiekius mes pavadinsime atitinkamų gėrybių pasiūlais ir pažymėsime A_1 A_2... An, kur n yra atitinkamų gėrybių skaičius.

Vartotojus vaizduokimės nesutampančiais su gamintojais kitais asmenimis. Jei gamintojas suvartoja dalį savo gamybos, traktuokime jį, šiuo atveju vartotoju, savarankišku asmenim. Gamintojų vartojimas ne atimamas iš anksto iš pasiūlų, bet vienodai su visu vartojimu pastatomas prieš bendrus pasiūlus.

Dabar įsivaizduokime, kad pinigų suma, kurią kiekvienas vartotojas kalbamu periodu išleidžia savo reikmenėms patenkinti, yra iš anksto fiksuota. Tokiomis sąlygomis kiekvieno vartotojo paklausai kiekvienos gėrybės bus fiksuoti, jei tik bus duotos jų kainos.

Paklausų ir kainų pareinamybę tos ar kitos gėrybės patogiausia bus nustatyti taip, kad gėrybės kaina pasirenkama kaip nepriklausoma kintamoji. Įvairuojant kainai, galima bus nustatyti, kiek kalbamos prekės tam tikras asmuo nori pirkti kiekviena kaina, taigi, kuriuo būdu individualiniai paklausai įvairuoja su kaina. Tokio tyrinėjimo išdavas galim išreikšti lentele, arba galimus individualinius paklausus, t. y., gėrybės kiekį, kurį tam tikras asmuo perka esama kaina, suprasti kainos funkcija ir šios funkcijos forma pažymi subjektyvinį vertinimą.

Tokio individualinių paklausų atvaizdavimo nauda, ypač reiškiasi norint apimti daugelio asmenų paklausus. Tuomet gauna bendrą nepriklausomą kintamąją kainą, ir iš kiekvienos kintamos vertės sužinomi kiekvieno atskiro vartotojo paklausai. Kiekvieni toki paklausai nustatomi skaičiumi, kuris parodo, kiek gėrybės vienetų nori pirkti vartotojas. Paskum tie skaičiai sumuojami. Tuo būdu pasiekia bendrus atitinkamos gėrybės paklausus. Tą pat galime išreikšti lentele, kuri parodo

[1] Palyg.: „Cassel: Grundriss einer elementaren Preislehre. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1899.

gėrybės bendrą kiekį, kuris kiekviena kaina pageidaujamas. Arba galima šiuos bendrus paklausus atvaizduoti kainos funkcija.

Tyrinėdami arčiau paklausų funkciją, rasime, kad ir visų kitų gėrybių kainos yra kintamos. Kiekvieno individualinio vartotojo paklausai, kaip kad mes esame matę (11 §) nenustatomi ligi tol, kol bus duotos visų gėrybių kainos, kurios sudaro apskritai jo paklausų objektą. Kaip tik tas yra, yra ir visi duomens, kurie nustato jo reguliuojamus vartojimu, turimų piniginių lėšų ribose, paklausus ir tik tuomet jis gali fiksuoti savo kiekvienos atskiros gėrybės paklausus.

N gėrybių kainos nustato atskiro vartotojo paklausus ir tuo pat bendrus vis į vartotojų tos atskiros gėrybės paklausus. Pažymėkime bendrus n gėrybių paklausus traktuojamu periodu N_1, N_2.: Nn tuomet galėsime šiuos dydžius atvaizduoti kainų funkcijomis, taigi

$$\begin{aligned} 1)\ N_1 &= F_2\ (p_1 \ldots p_n) \\ N_2 &= F_2\ (p_1 \ldots pn) \\ &\ldots\ldots\ldots\ldots \\ Nn &= Fn\ (p_1 \ldots p_n) \end{aligned}$$

kur $p_1 \ldots pn$ n gėrybių kainos.

Mainaūkio pusiausvyroje kiekvienos atskiros gėrybės paklausai turi atitikti jų pasiūlus, kadangi kainų susidarymas, einant trūkumo principu, visados turi uždavinį taip aprėžti paklausus, kad juos galima būtų patenkinti turimais gėrybių kiekiais. Iš to išeina:

$$N_1 = A_1,\ N_2 = A_2 \ldots\ Nn = An.$$

ir tuo būdu einant (1)

$$\begin{aligned} (2)\ F_1\ (p_1 \ldots pn) &= A_1 \\ F_2\ (p_1 \ldots Pn) &= A_2 \\ \ldots\ldots\ldots\ldots \\ Fn\ (p_1 \ldots Pn) &= An. \end{aligned}$$

Kainų susidarymo problemai išspręsti čia traktuojamu paprastu atveju, mes turime traktuoti tik n kainas, kaip problemos nežinomą, ir ją, laikinai, einant paprastu matematikos metodu, priimti per duotą. Tuomet mes galime jau, $_n$ gėrybių paklausus tomis kainomis išreikšti lygčių sistema (1), kur lygčių sistema (2) išeina trūkumo principo pasekme. Ši sistema

turi n nežinomoms kainoms nustatyti n lygčių, ko pakanka nežinomajam n nustatyti čia kalbamu atveju, — kur piniginės vartotojų išlaidos priimtos per duotas, matyt, nustatyti ir absoliutiniai kainų dydžiai. Sužinoję kainas, galime išskaičiuoti kiekvieno atskiro vartotojo paklausus, taip pat ir atskiros kiekvienos gėrybės paklausus. Kadangi paklausai taip išskaičiuotomis kainomis bus patenkinti, tai bus išspręsta visa problema vartotojų turimoms savo žinioje gėrybėms paskirstyti.

Kad kiekvienos gėrybės kainos susidarymo problema nenegali būti izoliuotai tiriama, išeina iš to, kaip matytį, kad kurios nors gėrybės paklausai pareina ne tik nuo tos pačios gėrybės kainos, bet ir apskritai nuo kitų gėrybių kainų. Del to atsiranda reikalo kainų susidarymo procesą išreikšti vienkartinių lygčių sistema, kaip kad mūsų padaryta (2). Vidujinė kainų susidarymo pareinamybė negali būti jokiu kitu adekvatiniu būdu išreikšta.

Čia mes mes prileidome, kad pasiūlai yra duoti, kad gėrybių per tam tikrą laikotarpį yra nekintamas kiekis, iš anksto nustatytas arba gamybos patiekiamas. Dabar mes tą prielaidą atmeskime ir pritraukime visą gamybą į kainų sudarymo procesą. Kadangi mes šiame paragrafe kainų susidarymą traktuojame tik trūkumo principu, manykime, kad kiekvienos atskiros prekės gamybos kaštai atitinka gamybos priemones.

Dabar turimą problemą tirdami, privalome traktuoti tęsiamą gamybos procesą ir 12 § nurodytas ūkio pusiausvyros sąlygas su konstantinėmis kainomis išreikšti aritmetine forma. Pirmu pirmiausia turėsime omenyje paprasčiausią stacionarinio ūkio atvejį.

Naujų gėrybių gamybos aprėžimas, kaip jau sakyta 3 §, glūdi gamybos priemonių trūkume. Gamybos dėka reikmenių tenkinimo trūkumas suvedamas į gamybos priemonių trūkumą. Visuotinė gamybos priemonių prigimtis apibūdinta trečiame paragrafe. Čionai, kur mes specialiai kreipiame savo dėmesį į kainų susidarymo mechanizmą, vaizduosime gamybos priemones kaip jų duotus kiekius. Kaip jų tipą, norėdami atvaizduoti konkretų pagrindą, traktuosime darbo jėgą, gamtos duotą žaliavą ir jau esamų pastovių gėrybių patarnavimus. Atsakymas į klausimą, ligi kol galima žiūrėti į gamybos priemones, kaip į elementarines arba galimas reprodukuoti, kaip ir apskritai pilną ir galutinį gamybos priemonių analizą, paliksime ki-

tai mūsų knygai. Ten tik turėsime iškelti klausimą, kiek elementarinės gamybos priemonės, nors nereprodukuojamos, tačiau kitu būdu gaunamos, pareina nuo kainų susidarymo. Čia mes turime pasitenkinti turimų gamybos priemonių eile, kaip elementarinių ir duotų tam tikru kiekiu. Tebūna ir gamybos priemonių skaičius ir R_1, R_2... R jų kiekiai, kurie yra duoti n periode. Šį periodą, kurį mes pavadinsime „pajamų periodu", arba, jei pasirenkam laiko vienetų, tai „vieneto periodu", jei gamybos procesas yra pakankamai venodai lygus (Plg. 121—221), galime pagal norą pasirinkti trumpą, atitinkantį sprendžiamos problemos prigimtį, pav., vieną dieną, vieną savaitę arba vienerius metus.

Tų gamybos priemonių pagalba gaminamos gėrybės n įvairių rūšių. 1 gėrybės vieneto kiekiui pagaminti tebūnie reikalingi a_{11}.. a_{1r} gamybos priemonių, 2 gėrybės vieneto kiekiui reikalinga a_{21}... a_{2r} tų pačių gamybos priemonių ir t. t., galiausia vieneto kiekiui gėrybės n kiekiai a_{n1} ... a_{nr} Tuos dydžius galime pažymėti „technikos koeficientais". Kadangi mes šias sąlygas priėmėme tvirtas, tai ir technikos koeficientai traktuojami problemos dydžiais. Žinomas daiktas, gali daugumas a būti lygūs nuliui, kadangi ne visos gamybos priemonės reikalingos kiekvienos gėrybės gamybai.

Dėl šių technikos koeficientų reikšmės dar tenka pastebėti: vieneto kiekio pagaminimas kurios nors pagamintos gėrybės reikalauja paprastai gamybos priemonių suvartojimo per visą eilę įvairių periodo vienetų. Ir paskutiniu iš jų gamyba baigiama ir pagaminta gėrybė patiekiama vartoti. Mūsų a rodo pirmiausia gamybos priemonių bendrą kiekį kiekvienos atskiros rūšies, kuri tuo būdu turima galvoje gaminant gėrybę. Jos yra kaip toki gamybos priemonių kiekiai įvairių periodo vienetų. Stacionariniame ūkyje gamyba tęsiama nekintamu dydžiu. Tam tikros gėrybės pagaminimas kartojamas kiekvienu periodo vienetu. Kad iš šio tęsiamo gamybos proceso kiekvienu periodo vienetu išeitų gėrybės vieneto kiekis, reikalinga, kad kiekvienu tokiu periodu būtų tam tikras gamybos priemonių kiekis. Reikalavimai, kuriuos stato nuolatos kartojama gaminamos gėrybės gamyba, gamybos priemonėms tam tikru periodo vienetu, sumuojasi ir nustato tą kiekį. Jis matyt yra tas pats, kaip ir gamybos priemonių kiekis įvairiais periodo vienetais, kuris yra reikalingas tam tikram gė-

rybės vienetui pagaminti. Mūsų a pažymi drauge pirmuoju ir antruoju būdu apibūdintus gamybos priemonių kiekius.

Einant trūkumo principu turi įvykti reikalingas paklausų aprėžimas tikruoju kainos susidarymu, t. y., kiekvienai atskirai gamybos priemonei, taip pat ir pagamintai gėrybei turi būti tik viena kaina. Įvairių gamybos priemonių kainas pasirenkame dabar kaip kainų susidarymo problemos nežinomus. Manykime, kad šie nežinomieji tuo tarpu yra nurodyti ir pažymėkime juos $q_1 .. q_r$, tuomet kiekvienos n pagamintos prekės kaina galima bus išskaičiuoti ir, būtent, jei tos kainos $p_1 ... pn$ pažymėtos, tai:

$$3)\quad a_{11} q_1 + a_{12} q_2 ... + a_1 r\, q_r = p_1$$
$$a_{21} q_1 + a_{22} q_2 ... \quad a_2 r\, q_r = p_2$$
$$. . . . .$$
$$a_{n1} q_1 + a_{n2} q_2 + ... + a_{nr} q_r = p_n.$$

Kai tik pagamintų prekių kainos žinomos, tai iš pirmiau sakyto išeina, kad žinomi yra ir kiekvienos atskiros prekės kiekvieno periodo vieneto bendri pasiūlai ir juos galima išskaičiuoti lygčių sistemos pagalba:

$$4)\quad N_1 = F_1 (p_1 ... P_n).$$
$$N_2 = F_2 (p_1 ... P_n).$$
$$N_n = E_1 (p_1 ... P_n).$$

Pasak trūkumo principo, pusiausvyros kainomis kiekvieni paklausai turi būti patenkinti pasiūlų, taigi ir turime:

$$3)\quad N_1 = A_1, N_r = A_2 ... N_n = A_n,$$

kur A_1, A_2, A_n reiškia kiekius, kurie kiekvienos gėrybės gaminami periodo vienetu.

Taigi sužinomi dabar atskirų gėrybių kiekiai, kurie kiekvienu periodo vienetu turi būti pagaminti. Iš to išeinant galima išskaičiuoti tuo būdu reikalavimus, kurie statomi tam tikru periodo vienetu, sakysime dabartiniu, gamybos priemonių. Kad galima būtų nuolatos kiekvienu periodo vienetu gaminti. 1 gėrybės vieną vienetą, reikalingi tų gamybos priemonių $d_{11} ... a_{1r}$ kiekiai, kiekiui A_1 reikalingi įvairių gamybos priemonių kiekiai $a_{11} A_1 ... a_{1r} A_1$. Taip pat elgiasi ir su kitais

produktais. Iš viso, pasak to, reikalaujama tęsiamai gamybai kiekiui $A_1 \ldots An$.

1 gamybos priemonės kiekis $a_{11} A_1 + a_{21} A_1 + \ldots + A_{n1} A_n$ (6)
2 gamybos priemonės kiekis $a_{12} A_1 + a_{22} A_2 + \ldots + A_{2n} A_n$

. . . .

gamybos priemonių r kiekis $a_{1r} A_1 + a_{2r} + \ldots + A_{nr} A_n$.
gamybos priemonių kiekis $a_1r A_1 + a_2r + \ldots + Anr An$.

Šie kiekiai sudaro tęsiamame stacionariname ūkyje netiesioginius vartojimo paklausus kiekvienu periodo vienetu suvartojamoms gamybos priemonėms. Einant trūkumo principu, šie paklausai kiekvienos gamybos priemonės turi būti tolygūs tos gamybos priemonės kalbamu periodo vienetu turimam kiekiekiui, nes kainų susidarymo uždavinys yra aprėžti paklausus tiek, kiek tat tam tikslui reikalinga. Iš to išeina:

$$7)\quad R_1 = a_{11} A_1 + a_{21} A_2 + \ldots + a_{n1} A_n.$$
$$R_2 = a_{12} A_1 + a_{22} A_2 + \ldots + a_{n2} A_n.$$

. . . .

$$R_r = a_{1r} A_1 + a_{2r} A_2 + \ldots + a_{nr} A_n.$$

A čia yra, einant lygtimis (5) ir (4) funkcija p ir tuo pat, anot lygties (3), funkcija q. Lygčių sistema (7) turi kaip nežinomus r gamybos priemonių kainas. Ji turi taip pat r lygčių ir dėl to jos pakanka bendrai nežinomiems nustatyti. Žinomomis gamybos priemonių kainomis lygčių sistema (3) leidžia išskaičiuoti pagamintų kiekių kainas. Tuo pagaliau nustatoma paklausai ir kiekvienos pagamintos gėrybės kiekvienu gamybos periodu lygčių sistema (4). Taigi galima išskaičiuoti reikalavimus, kurie statomi gamybai. Lygtys (5) parodo, kiek kurios atskiros gėrybės turi būti pagaminta kiekvienu periodo vienetu, kuo nustatomas gamybos priemonių paskirstymas įvairiose gamybos šakose. Reikalavimai, kurie statomi tęsiamiems, kainų sudarymu reguliuojamiems paklausams įvairioms esamoms gamybos priemonėms tam tikru periodo vienetu, išskaičiuojami formula (6). Atitikimas šių reikalavimų turimiems gamybos priemonių kiekiams patikrinamas lygčių sistema (7). Kainų susidarymo problema čia traktuojama atveju yra visiškai išspręsta.

Mūsų lygtys parodo kainų susidarymo prigimtį ir kainų susidarymo procesas negali būti jokiu kitu paprastesniu būdu

tiksliai atvaizduotas. Pagamintos gėrybės paklausai stengiasi pritraukti į tam tikrą naudojimą kai kurias gamybos priemones. Greta su šia pastanga stovi tačiau panašios pastangos ir kitų pagamintų gėrybių paklausų. Tuo būdu atsiranda varžytynės dėl trūkstamų gamybos priemonių, kurios mainaūkyje tuo išsprendžiamos, kad gamybos priemonėms statomos vienodai lygios kainos, kurios savo ruožtu nustato produktų kainas ir tuo pat sudaro priemonę reikalingam pasiūlų aprėžimui. Kiekvieno atskiro produkto tęsiami paklausai ir išeiną iš to tam tikrų gamybos priemonių paklausai koncentruojasi kiekvienu periodo vienetu į bendrus paklausus tos gamybos priemonės, kurią rodo dešinioji pusė mūsų lygčių sistemos (7) ir esant pusiausvyrai turi būti tolygi duotiems gamybos priemonių kiekiams. Tokia lygtis turi tikti kiekvienai gamybos priemonei.

Daug buvo ginčų dėl to, kas nustato kainą. Dabar į tą klausimą galima atsakyti. Kainą nustato įvairūs mūsų lygčių koeficientai. Šiuos koeficientus galime paskirstyti į dvi pagrindines grupes į objektyvinius ir subjektyvinius kainos nustatymo pagrindus. Objektyviniai pagrindai yra iš dalies gamybos priemonių kiekiai (R), iš dalies vadinami technikos koeficientai (a). Subjektyviniai pagrindai yra lygčių (4) koeficientai, kurie parodo paklausų priklausymą nuo kainų. Visi šie faktoriai svarbūs yra kainoms nustatyti, „Objektyvinė“ ar „subjektyvinė“ vertės teorija, kuri nori kainas išvesti vien iš subjektyvinių arba objektyvinių pagrindų, yra dėl to nesąmonė, ir visas ginčas tarp tų dviejų verčių mokslų, kuris turi literatūroje neatitinkamai daug vietos, yra bergždžias darbas.

Lygčių sistema (7) parodo, kad netiesioginiai tęsiamo vartojimo paklausai įvairių gamybos priemonių kiekvienu periodu turi būti padengti esamų gamybos priemonių, ir kad kainos turi būti tokios didelės, kad paklausai būtų reguliuojami atitinkant šią sąlygą. Galima pasakyti, kad kainos nustatomos gamybos priemonių trūkumo santykio su vartotojų netiesioginiais jų paklausais. Be to, gamybos priemonių trūkumas, anot, mūsų prielaidos, yra duotas problemos faktorius. Dėl to ir patys paklausai yra pagamintų gėrybių kainų funkcija ir tuo pat, anot, lygčių sistemos (3), gamybos priemonių kainos funkcija, taigi ir negali tikti nustatymo pagrindu: tas kas šioje pusėje, kaip duotas problemos faktorius, nustato kainas, yra būdas, kuriuo paklausų funkcijos pareina nuo gamybos priemonių

kainų, taigi tų funkcijų forma arba jų koeficientų visuma, kuri pažymi gamybos priemonių paklausų galimumą. Kai tuo būdu gamybos priemonių trūkumas ir jų paklausų galimumas nustatyti kaip kainų nustatomieji faktoriai, tuojau paaiški, kad negalima kalbėti apie vieno faktoriaus viršenybę palyginus su kitu. Abu absoliutine žodžio prasme yra esminiai kainų nustatymo pagrindai.

Šis kainų susidarymo problemos sprendimas tiek tėra bendras, kiek apima prieš tat svarstytą atsitikimą, kad gėrybės, kurios yra tiesioginis paklausų objektas, ne iš noro reprodukuojamas, bet yra duoto kiekio. Tokios gėrybės tegali būti greta statomos su mūsų bendro problemos sprendimo gamybos priemonėmis. Kai gėrybė yra reprodukuojama, tereiškia, kad jos trūkumas gamybos atžvilgiu suvedamas į absoliutinį kitų gėrybių trūkumą. Šias absoliučiai trūkstamas gėrybes mes vadiname elementarinėmis gamybos priemonėmis. Kainų susidarymo problemos sprendimas delto yra visoms gėrybėms vienas. Kai kada mėginimai konstruuoti įvairias kainų susidarymo teorijas reprodukuojamoms ir nereprodukuojamoms gėrybėms yra nereikalingi ir klaidiną.

Mes čia suvedėme kainų susidarymo problemą į faktorius, kuriuos mes tuo tarpu traktuojame duotais problemos faktoriais. Dažnai randama tokius kainų nustatymo faktorius, kurie iš tikrųjų yra problemos kintamieji kaip ir pačios kainos, kurios pirmiausia reikia nustatyti čia pažymėtais nurodytais faktoriais. Kad paklausai yra tokis kintamasis — jau yra parodyta. Kaip toli kiekvieni atskiri paklausai, ar gamybos priemonių ar pagamintų produktų, gali būti patenkinti ir kuris būtent yra paskutinis pirkėjas arba kuri yra paskiausiai tenkinama reikšmė, taip pat, kurio aukščio yra „paskutinė nauda" — visus šiuo klausimus tegalima atsakyti remiantis kainų nustatymų mūsų lygčių sistema. Vadinamasis „paskutinis naudingumas" — jei apskritai ta sąvoka norima įvesti, užima visiškai tą pat vietą, kaip problemos nežinomasis, kaip ir kaina, delto ir nėra prasmės paskutinį naudingumą imti kainos nustatymo pagrindu.

Dėl pagamintų gėrybių, „gamybos kaštų", kurie vartojami kaip savarankiškas kainos nustatymo pagrindas, tinka tas pats, kas pasakyta dėl paklausų. Mūsų gėrybių gamybos kaštai nustatomi lygčių sistemos (3) ir negali būti sužinomi, ligi nežino-

mos gamybos priemonių kainos, kurios sudaro problemos nežinomus. Norint prikergti „technikos gamybos kaštus“ kaip kainų sudarymą nustatantį faktorių, tai jais teks suprasti tik „technikos koeficientas“ a. Kaštai yra, kaip jau sakyta (12 §) iš esmės mainaūkiška sąvoka, atsiranda dėl to, kad paklausai turi būti aprėžti kainomis del reikmenių tenkinimo priemonių trūkumo.

Gamybos kaštai kurios nors gerybės nėra, kaip kad kai kada vaizduojami, izoliuotas reiškinys. Gamybos priemonės, kurios tarnauja gėrybei pagaminti, paprastai gali būti vartojamos ir kitoms gėrybėms gaminti, ir esti, tų prekių vartojimo atžvilgiu, paklausų objektas, kurie padidina reliatyvinį jų trūkumą. Tų gamybos priemonių kainos ir tuo pat gamybos kaštai pirmosios gėrybės pareina ir nuo šiųjų paklausų. Ligi, pav., Skandinavijos kriokliai buvo vartojami tik mechaninei jėgai, daugiausia medžio ir geležies pramonei, naturalinė vandens jėga kai kuriose srityse buvo labai pigi, beveik be vertės, jos nereikėjo naturalinėje padėtyje įskaityti į gamybos kaštus. Betgi dabar, kai vandens jėgai atsirado paklausai elektros gamybai, tai šie paklausai kai kuriais atvejais pakėlė naturalinės vandens jėgos kainą, į ką medžio ir geležies pramonė, kalkuliuodama gamybos kaštus, jau turi atsižvelgti.

Taip apibūdinta gėrybės gamybos kaštų pareinamybė nuo paklausų kitoms gėrybėms yra tolygus pirmiau pabrėžtai, kurios nors gėrybės paklausų pareinamybei nuo kitų gėrybių kainų.

Ši visuotinė savitarpinė kainų susidarymo problemos nežinomų pareinamybė, kaip jau išrodyta aukščiau paprastu atveju, kur nėra turima galvoje jokia gamyba, kas daro negalimą izoliuotai svarstyti atskiros prekės kainos susidarymą, kainos susidarymo problemą daro tikra, visą mainaūkį apimančia problemą ir teikia kainų susidarymui vidaus pareinamybės pažymį, kuris tegali būti išreikštas simultatinių lygčių sistema.

Ligi šiol mes darėme prielaidą, kad pinigų suma, kurią išleidžia kiekvienas vartotojas periodo vienetu savo reikmenėms tenkinti, yra iš anksto fiksuota. Esant šiai prielaidai matyt pakanka žinoti pagamintų prekių kainas, kad galima būtų nustatyti atskiro vartotojo tos gėrybės paklausus. Bendri įvairių gėrybių paklausai gali būti išskaičiuoti mūsų lygčių sistema (4). Išskaičiavus pagaliau lygčių sistema (7) kainas, jos bus

nustatytos santykyje su priimtomis kaipo duotomis bendromis vartotojų išlaidomis. Iš to galima padaryti išvada, kad kainos bus nustatytos lygčių sistema (7) absoliučiai, o ne tik santykyje su kitomis.

Tačiau prielaidą, kad vartotojų piniginės išlaidos pagamintoms gėrybėms pirkti savo reikmenėms tenkinti iš anksto yra nustatytos, dabar turime atmesti. Vartotojo pinigines išlaidas juk nustato jo pajamos. Tat dažniausiai atsitinka, kai mes pajamas ir išlaidas tęsiame ilgesnį laiką. Dėl to išlaidos neprivalo kiekvienu laikotarpiu būti lygios pajamoms. Vartotojas, žinoma, dalį savo pajamų gali taupyti. Tam tikrais atvejais jis gali daugiau suvartoti, kaip išneša jo pajamos, būtent, kai jis skolina pinigus vartojimo reikalams, arba tuo tarpu neapmoka savo sąskaitų. Taupumas ir vartojimas išeina iš pajamų ir tam gali daryti įtakos to laiko kainos. Bet jei tam tikru laiku visos kainos duotos, tai galime manyti, kad kiekvieno atskiro vartotojo bendrų išlaidų suma, taip pat ir paskirstymas įvairioms prekių rūšims nustatomos vartotojų pajamų. Stacionariniame ūkyje tos išlaidos yra konstantinės, nes tame ūkyje nėra jokio taupymo ir taip pat yra lygios pajamoms. Suprastinimo dėliai galima tat pasakyti ir apie kiekvieną atskirą ūkį. Atskiro ūkio pajamos nustatomos gamybos priemonių kainų, kurias jis parduoda gamybos periode. Įvairios mainaūkio narių pajamos tuo būdu nustatomos kainų susidarymo proceso ir nei šios pajamos nei nuo to pareinančios išlaidos negali būti del to traktuojamos iš anksto duotais kainų susidarymo dydžiais. Tik pajamas suprasdami kaip kainų susidarymo problemos nežinomąjį, pasieksime tokio kainų problemos nagrinėjimo, kuris tiksliai atvaizduos mainaūkį, vartotojai bus tuo pat laiku ir gamintojai, ir parodys, kiek iš pagamintų produktų pajėgs atskiras gamintojas išmainyti už savo produktingus tiekinius. Taip suvisuotinta kainų susidarymo problema apima ir ūkiško paskirstymo problemą. Taigi, paskirstymo problema nėra skyrium stovinti ekonomijos mokslo problema, bet yra traktuotina iš esmės, kaip tam tikra visuotinos kainų susidarymo problemos pusė. Paskirstymo problema šiuo atžvilgiu apima mūsų simultaninių lygčių sistemą, kas žinoma nekliudo, kad praktiškoji paskirstymo problema galėtų būti ir turėtų būti traktuojama ir kitais atžvilgiais. (plg. § 20). Ūkiško paskirstymo esmė glūdi visados mūsų lygčių sistemos

nustatomame visuomenės gamybos proceso savitarpiškai veikiančių gamybos priemonių kainų susidaryme, ir įvairių ūkio subjektų dalis visuomenės gamybos išdavose nustato reliatyvinis tų gamybos priemonių trūkumas, kurių jis turi. Tik taip suprastas kainų susidarymo visuotinumas gali mums duoti pilną ir susietą mainaūkio reiškinių vaizdą.

Mūsų naujos prielaidos nebekeičia nieko išorinėje lygčių sistemoje, kuri tarnauja kainoms nustatyti. Tik šių lygčių turinys dabar kitokis. Šios lygtys išreiškė pirmiau paklausų pareinamybę nuo gėrybių kainų, esant prielaidai, kad vartotojų bendros išlaidos yra duotos. Dabar mes turime išeiti iš laikinai duotų kaip žinomų gamybos priemonių kainų ir jomis išskaičiuoti atskirų įvairių ūkių pajamas. Šios pajamos nustato, einant mūsų prielaida, sąryšyje su kalkuliuojamomis taip pat pasiremiant gamybos priemonių kainomis, gėrybių kainomis, atskiro ūkio visas vartojimo išlaidas, dėl ko galime lygtį (4) tuo pat būdu išreikšti, kaip aukščiau. Tačiau šioje lygtyje jau nebebus, kaip pirmiau priimamos per duotas bendros išlaidos kaip konstantiniai dydžiai. Betgi dėl to koeficientai funkcijų $F_1 \ldots F_n$ dabar yra gamybos priemonių kainų funkcijos. Kintamos $p_1 \ldots p_n$ yra pačios, pasak lygčių sistemos (3), funkcijos nežinomų $q_1 \ldots q_r$ Funkcijos $F_1 \ldots F_n$ turi, be kintamų $q_1 \ldots q_r$ tik konstatines, kurios mūsų problemoje priimamos per duotas ir kurios sudaro paklausų pareinamybę nuo bendros kainų padėties ir per tat tam tikrą pajamų padalinimą.

Ligi šiol mes analizavome prileisdami stacionarinį ūkį. Dabar mes turime imti galvon vienodai lygiai pažangų ūkį. Čia gamybos priemonių kiekiai, esami kiekvienu laikotarpio vienetu, taigi mūsų $R_1 \ldots R_r$, vienodai auga. Tvirtą procentą, kuriuo galima pažymėti vienodai lygus ūkio prieaugimas, pažymėkime c. Manykime, kad gamybos priemonių kainos yra duotos, tai pinigų pajamos, kurios gaunamos parduodant šias gamybos priemones, bus nustatytos drauge su priaugimo procentu. Dalis tų pajamų bus sutaupyta, liekanos suvartotos pagamintoms prekėms pirkti. Vienodai lygiai pažangiame ūkyje taupumo laipsnis yra pastovus ir piniginės sumos, kurios skiriamos kiekvienu laikotarpiu vartoti, auga taip pat su procentu c. Technikos koeficientu a pagamintų gėrybių kainos bus nustatytos lygtimi (3) tuo pat būdu, kaip ir pereitu atveju. Kadangi šios kainos palieka konstatinės, tai paklausai savo

nuolat auganČia perkamąja jėga bus plačiau tenkinami. Vienodai pažangiame ūkyje galime sutikti, kad mūsų $N_1 \ldots N_n$ taip pat auga drauge su tvirtu procentu c. Tą pat reikia pasakyti ir del mūsų $A_1 \ldots A_n$.

Tokio nuolat augančio gėrybių kiekio tęsiama gamyba stato ypatingų reikalavimų gamybos priemonėms $R_1 \ldots R_n$, turimoms nurodytu laikotarpio vienetu. Mūsų lygtys (7) lieka, berods, iš laiko nekintamos; betgi koeficientai a turi būt kitais pakeisti. Kaip jau aukščiau minėta a yra sumos kitų konstantinių, kurie rodo, kiek jų tenka kiekvienam laikotarpio vienetui, t. y., kiek kiekvienos gamybos priemonės kiekvienu laikotarpio vienetu imama tam tikro kiekio kiekvienos mūsų pagamintos gėrybės vieneto gamybai. Kadangi dabar gamyba nuolatos turi augti vienodai lygiai, tai ir kiekio vienetai turi būti pakeisti procentu c augančiu kiekiu, taigi ir atitinkami konstantiniai tuo pat tempu auga, t. y., jie turi būti, kai turima galvoje eilė vienas po kito einančių laikotarpio vienetų, padauginti augančia konstantinio faktoriaus potencija, kurią matomai nustato c. Taip nustatyti konstantiniai dydžiai turi būti pridėti prie sumų, kurios pakeitė mūsų a lygtyse (7).

Svarbiausia čia yra tai, kad šie nauji koeficientai, be senų mūsų „technikos koeficientų“ elementų, turi savyje dar tik pažangos procentą c ir turimoje kainų susidarymo problemoje turi būti traktuojami kaip duoti, kaip tik gamybos priemonių kaina priimta žinoma. Lygčių sistema (7) išlaiko žymia dalimi savo pobūdį ir yra pakankama, kaip ir pereitu atveju, nustatyti gamybos priemonių kainoms, kuo ir sprendžiama visą kainų susidarymo problema.

Žinomas dalykas, reikalavimai, kuriuos stato nuolatos auganti gamyba gamybos priemonėms dabartiniu laikotarpio periodu, yra didesni už tuos reikalavimus, kuriuos statytų gamybai stacionarinis dabarties aprūpinimas pagamintomis prekėmis. Gamybos priemonių kainų nustatytos pajamos dabartiniu laikotarpio vienetu praneša bendrą vertę esamų tuo laiku pagamintų gėrybių. Šios pajamos skyla į dvi dalis, iš kurių viena eina pagamintoms prekėms pirkti, antroji pirkti realinio kapitalo padidinimui kalbamu laikotarpiu. Pirmoji dalis tarnauja apmokėti toms gamybos priemonėms, kurios imamos pagamintų gėrybių gamybai įimant ir jau esamo realinio kapitalo išlaikymą, antroji dalis apmokėti kitoms gamybos prie-

monėms, kurios eina realiniam kapitalui padidinti. Santykį tarp tų dviejų dalių nustato taupumo laipsnis ir pažangos procentas c. Prie šios specifinės reikšmės, kurios čia turi palūkanų procentas, galima grįžti vėliau (26 §).

Mes lengvai sumetame, kad funkcijos $F_1 \dots F_n$ turi būti tos formos, kad jas dauginant piniginiu vienetu, išreikštu q bet kuriuo daugikliu, paliktų nekintamos. Nes paklausai mainaūkyje, kuriame yra nuolatinė pusiausvyra, tegali būti nustatyti reliatyvinėmis kainomis. Toji pati pusiausvyra gali taip pat būti išlaikoma, sakysime, ir esant dviguboms kainoms, bet tuomet ir pajamos turi būti dvigubos ir pajamų paskirstymas įvairioms reikmenių tenkinimo šakoms esant nuolatinei pusiausvyrai gali priklausyti nuo santykio tarp gėrybių kainų ir pajamų, bet ne nuo jų absoliutinių dydžių. Pusiausvyrai sukliudyti išdavos bus kitos, nes čia turi reikšmės atsižvelgimas į kitokią kainų padėtį, kaip kad esti tuo momentu, tat bus paliesta pinigų teorijoje (50 — 52 §).

Ir kitu keliu eidami, galime pamatyti, kad funkcijos $F_1 \dots F_n$ turi turėti kalbamų ypatumų. Šių laikų fizikoje turi didelės reikšmės išskaičiavimas dimensijų įvairių moksle pasireiškiančių dydžių. Teoretinė ekonomija gali turėti iš to metodo taip pat naudos. Pinigais išreikšta kaina sudaro pagrindinį ūkišką mastą. Jį galime pavadinti vertės dydžiu. Tam tikros gėrybės paklausai išreiškiami norimų piniginių vienetų skaičiumi. Šie paklausai gali sudaryti ilgį (pav., tiek ir tiek metrų medžiagos), svorį (tiek ir tiek kilogramų cukraus) ir t. t. Bet jie nesudaro matomo vertės masto, santykyje su maisto verte yra nulis. Tatai yra tolygu, kad padauginimas visų piniginiais vienetais išreikštų kainų q, kurios dabar paklausų funkcijose F atstoja tik vertės mastą, vienu ir tuo pačiu faktorium neturi įtakos šioms funkcijoms.

Visų kainų dauginimas bet kuriuo faktoriumi taip pat neturi įtakos lygtims (5) ir (7). Kadangi paskutinė sistema, kuri nustato kainas q, turi šį ypatumą, tai turi ji turėti kainų q sistemą, kur visos kartu piniginiais vienetais išreikštos q dauginamos iš bet kurio faktoriaus. Mūsų lygčių sistema ligi tol nežinoma, kol ji kalbamas kainas nustato nors tik dauginamuoju faktorium arba, populiariai sakant, rodo mums tik reliatyvines kainas, bet ne absoliutines. Norint nustatyti absoliutines kainas, reikia turėti dar viena sąlygą, pav., turėti duotą

prekes arba prekių grupės kainą. Tokia sąlyga buvo duota, ligi mes, pinigais skaitomas vartotojų bendras išlaidas, laikėme esant duotas. Bendroje kainų susidarymo problemoje visų kainų dauginamasis faktorius lieka nenustatytas. To faktoriaus nustatymas ir tuo pat galutinis kainų susidarymo problemos sprendimas priklauso pinigų teorijos.

17. Papildomųjų principų vieta kainų susidarymo procese.

Pereitame paragrafe mes išdėstėme bendrą kainų susidarymo procesą, darydami prielaidą, kad gamybos kaštai visados esti nustatyti, kai yra duotos gamybos priemonių kainos. Šia prielaida pakanka trūkumo principo, norint visai nustatyti kainų susidarymo problemą. Iš tikrųjų ši prielaida ne bendrai išlaikyta ir problemai nustatyti mums reikalingi 4 papildomieji (suplementariniai) principai kainoms susidaryti, kuriuos mes iškėlėme 13 §. Ten mes parodėme kaip del tų principų nyksta kainų susidarymo problemos neapibrėžtinumas kiekvienu atskiru atveju. Dabar belieka tuos papildomus principus įterpti į visuotinės kainų susidarymo problemos sprendimą. Tik tai pavykus, mūsų sprendimas duos pilną susietą bendro kainų susidarymo vaizdą.

Čia paliestas kainų susidarymo neaprėžtinumas reiškiasi tuo, kad technikos koeficientai, kuriuos mes priėmėme pirmiau mūsų problemos konstantiniais, dabar patys išeina kaip nežinomi, kurie tam tikromis lygtimis būva susieti su kitais nežinomais. Tų lygčių formos, kurios specialiai atvaizduoja techniškas gamybos sąlygas, dabar tenka traktuoti duotomis kainų susidarymo problemos datomis. Taigi mums aiškėja, kad ūkio mokslas su technika yra susijęs analogine prigimtimi, kaip ir ši su žmonių reikmenėmis. Šis pastebėjimas yra svarbus, nes jis iškelia aikštėn kainų susidarymo problemos simetriją ir tuo pačiu parodo vienpusiškos kainų susidarymo teorijos negalimumą.

Mūsų pirmą nenustatytų gamybos kaštų atsitikimą sudaro tai, kad tas pats produktas gali būti gaminamas įvairiose įmonėse įvairiais gamybos kaštais. Šias įmones galime išrikiuoti į eilę pagal augančius gamybos kaštus. Pagaliau esti tam tikra pareinamybė tarp gamybos išplėtimo ir paskutinės imamos galvon įmonės gamybos kaštų. Juo aukštesni reikalavimai statomi produktų kiekiams, juo labiau privalo plėstis ga-

myba ir juo aukštesni bus paskutiniai gamybos kaštai. Sakysime, kad kiekviena naujai imama įmonė padidina produkto kiekį palyginti labai nedaug ir turi gamybos kaštus, kurie labai maža praneša pirm einančias įmones, tai mes galime laikyti paskiausiai priimtos dėmesin įmonės gamybos kaštus, kaip pastovią gamybos plėtimosi funkciją, taigi viso produktų kiekio, taigi ir atvirkščiai, bendrą produktų kiekį arba visus pasiūlus tam tikro produkto, kaip paskutinę gamybos kaštų nuolatinę funkciją. Pažymėkime pasiūlus A, paskutinės imamos dėmesin įmonės gamybos kaštus x, turėsime tuomet lygtį A = f (x).

Gamybos kaštų neaprėžtinumas čia kalbamu atveju bus panaikintas diferencialiniu principu, kuris reikalauja, kad paskutiniai gamybos kaštai būtų padengti produkto kainos. Sudarant mūsų lygčių sistemą, kyla sunkenybė dėl to, kad mes negalime iš anksto numatyti gamybos išsiplėtimo, taigi ir paskutinių gamybos kaštų. Tai sunkenybei nugalėti, įvesime produkto kainą kaip naują nežinomą. Šis nežinomas yra viena iš kainų $p_1 \dots p_n$, čia mes ją pažymėkime p. Kai tik prileisime produkto kainą p paprastu būdu kaipo duota, tai ir produkto paklausai, kuriuos mes pavadinsime N bus nustatyti atitinkamai lygtims (4). Šie paklausai turi būti padengti pasiūlų ir pasiūlai A tuo būdu yra nustatomi lygtimi N=A, kuri priklauso lygčių sistemos (5). Kita vertus, pasak diferencialinio principo, produkto kainą privalo padengti paskutinės įmonės gamybos kaštus. Aukštesnė produkto kaina taip pat nebegali būti, nes mūsų prielaida einant, galima pritraukti dar vieną įmonę ir truputį aukštesnėmis produkto kainomis. Taigi, produkto kaina labai yra artimai tolygi paskutiniams gamybos kaštams. Taigi išeina p=x ir del to A=f (p). Kai nežinomų skaičius padidėja vienu, kaip kad čia atsitiko, turi įeiti ir nauja lygtis, kad būtų galima problemą toliau spręsti. Ši nauja lygtis ir yra A=f (p), kurioje abi pusės turi nežinomų. Šiuo papildymu mūsų lygčių sistema ir sudaro kalbamajam atvejui visuotinį kainų susidarymo problemos sprendimą.

Gamybos kaštų nelygybė įvairiose įmonėse gali delto atsirasti, kad kurios nors gamybos priemonės esti įvairių kvalitetų; geresnių kvalitetų taip maža, kad ir menkesniais tenka naudotis. Atitinkamai mūsų prielaidai, kad paskutiniai gamybos kaštai, plečiantis gamybai, nuolatos auga, galime čia priimti, kad gamybos priemonių kvalitetai maža kuo skiriasi, bet vis dėlto gamybos priemonių kvalitetas plečiant gamybą mažėja. Kalkuliuojant gėrybės gamybos kaštus ši gamybos priemonė neįmama galvon. Diferencialinis principas veda, kaip jau parodyta, į tokią išdavą, kad produkto kaina turi būti tolygi paskiausiai paimtos įmonės gamybos kaštams. Tat parodo, kad tas kalbamos priemonės kvalitetas paskutinėje įmonėje lygus nuliui. Aukštesnės rūšys naudojant jas čia jau gauna diferencialinį pelną, kuris pasireiškia atitinkama kaina.

Studijuojant tikrąjį ūkio gyvenimą, reikalinga turėti omenyje atsitikimą, kad paskutiniai gamybos kaštai, plečiant gamybą, staiga pasikeičia. Tat atsitinka visados, kai tik nežymus įmonių skaičius, arba įmonių grupių, esti su įvairiais kaštais. Tuomet reikalinga, norint patenkinti paklausus, imti dėmesin naujų įmonių; tai gali lengvai atsitikti, kad paskutiniai kaštai bus žymiai padidinti. Kainų susidarymo problemos sprendimas šiuo atveju principialiai yra tas pats, kaip ir pirmiau.

Tik dabar negalime nustatyti produkto kainos p tiesiog lygios paskutiniams gamybos kaštams. Tuo tarpu kriėmę p per žinomą, turime imti dėmėsin visas įmones, kurių gamybos išlaidos mažesnės kaip p. Pažymėkime paskutinės įmonės gamybos kaštus x_1. Diferencialinis principas reikalauja, kad p nemažesnė būtų per x_1. Delto p dabar gali būti didesnė per x_1, bet ne aukštesnė per x_2; kai x_2 žymime gamybos kaštus kitos eventualiai imamos galvon įmonės. Kai tik p laikoma duota, galima rasti tuojau žemesnius gamybos kaštus x_1. Antra vertus, drauge su p duoti ir paklausai. Bendras produktų kiekis A turi būti lygus tiems paklausams ir gali būti traktuojamas per žinomą, kai tik p yra duota. Produktų kiekis A atitinkamai lygčiai A=f (x) yra duotas. Su x_1 nors kalbamu atveju nėra tikros lygties A=fx, bet ji pakeista tam tikru aprėžtu sąryšiu tarp viso produktų kiekio ir paskutinės įmonės gamybos kaštų x.

Jei produkto kaina aukštesnė, kaip paskutiniai kaštai, tai tas pareina nuo to, kad bendras produktų kiekis, kuris gaminamas tam tikro įmonių skaičiaus, vis dar tebėra trūkstamas, kad patenkintų paklausus, esamos paskutinės įmonės gamybos kaštams atitinkančia produkto kaina. Trūkumo principas tuomet pasireiškia ir spaudžia paklausus pakeltomis kainomis ligi tol žemyn, kol juos galima patenkinti esamų įmonių pagamintų produktų kiekiu. To kainos pakėlimo ribą nustato gamybos kaštai pirmosios ne paimtos dar galvon įmonės. Verčiant pakelti kainą paklausams ligi jų gamybos kaštų, kalbamoji įmonė tuojau bus paimta į gamybą.

Ir ši išdava tinka ką tik kalbamam atvejui, kad gamybos kaštų įvairumas įvairiose įmonėse suvedamas į kintamą gamybos priemonės kvalitetą. Kai mes, kaip kad pirmiau padarėme, apleisime šią gamybos priemonę kalkuliuodami kaštus, tai rasime, kad produkto kaina gal būti aukštesnė, kaip paskutinės įmonės gamybos kaštai. Skirtumą sudaro gamybos priemonės kainą, kuri sunaudojama paskutinėje įmonėje. Šis skirtumas pareina išimtinai nuo tos gamybos priemonės kvaliteto trūkumo. Jei to kvaliteto būtų pakankama, tai ir jo kaina būtų lygi nuliui, ir produktų kaina negalėtų apskritai būti didesnė už kitus paskutinės įmonės gamybos kaštus.

Kainų sudarymo principas, esant svyruojantiems vidutiniems kaštams, tiesiog įeina į bendrą mūsų kainų susidarymo problemos sprendimą. Įsivaizduokime, kaip kad 13 § suprastinimo dėliai, kad gamyba eina vieninteléje įmonėje ir kad gamybos kaštai išskaitant produkto vienetus, didėjant gamybai, mažėja tam tikru santykiu, kad tarp gamybos dydžio ir vidutinių gamybos kaštų esti duota lygtis. Kadangi gamybos dydis, taigi ir gamybos kaštai ne iš anksto duotas, tai čia vėl turėsime naują nežinomą mūsų lygčių sistemoje ir tam pasirinkime pagaminto produkto kaina p. Traktuojant p per laikinai duotą, žinomi yra ir produkto paklausai, taigi ir gamybos išsiplėtimas. Einant antruoju mūsų papildomuoju principu, kita vertus, p turi būti vidutiniškai lygi gamybos kaštams. Nors ir gamybos dydis išreikštas vidutiniuose gamybos kaštuose p ir kadangi tarp tų dydžių yra lygtis, galima išskaičiuoti čia ypatingai įvestą nežinomą p ir lygčių sistema turi tą patį aiškumą, kaip ir bendru atveju.

Sprendimas yra tas pats ir paskutiniam atvejui, kad bendri kaštai tam tikrose ribose yra tvirti, t. y., nepareina nuo priimto galvon produktų kiekio.

Kai daugelis įvairių produktų kainų įvykdo sąlygą, kad bendri kaštai turi būti padengti bendro produktų kiekio kainų, turi būti pasirinkta žemiausia iš tų kainų.

Mūsų trečias suplementarinis principas, substitucijos principas, apima gamybos metodų pasirinkimą ir gali būti tiesiog pritaikintas, kai tik duotos gamybos priemonių kainos. Kadangi mūsų visuotinio kainų susidarymo problemos svarstymas visados išeina iš to, kad gamybos priemonių kainos gali būti laikinai traktuojamos kaip duotos, tai ir substitucijos principas tiesiog gali būti pritaikytas. Tat ypač tenka tuo atveju, kada nuolatinis pakeitimas vienos priemonės kita esti galimas ir kad sprendžiamos reikšmės turi kriterijus, kad paskutiniai gamyboje suvartoti pakeičiami kiekiai abiejų gamybos priemonių turi tą pačią kainą.

Tuo atveju, kai daugelis surištų produktų pareina iš vieno to paties nekintamo gamybos proceso tvirtais kiekių santykiais, tai gauname tų visų produktų kainas ir be to dar jų (aritmetiškai nustatomus) bendrus kiekius, kaip naujus mūsų problemos nežinomus. Problemos sprendimas tuomet eina iš mūsų ketvirtojo suplementarinio principo. Produktų kainoms nustatyti mes turime lygčių, kurios parodo, kad kiekvieno tų surišto produkto paklausai atitinka jų pagamintų kiekių priimtas kainas. Be to būtinas reikalas suderinti bendro produkto gamybos kaštus su visam produktui reikalingais dalinių įvairių produktų kainų kaštais duoda dar naują lygtį. Šiomis lygtimis išreiškiami nauji nežinomi gamybos priemonių kainomis, ir kainų sudarymo problema gali būti sprendžiama kaip paprastai.

Kai reliayviškai surištų produktų kiekiai gali įvairuoti kartu su gamybos metodų keitimu ir del to atsiranda tam tikras gamybos metodų įvairumas, prisideda sąlyga, kad esant tam tikrai kainų padėčiai jokis kitas metodas negali duoti didesnio produkto. Tuo atveju, kai du daliniai produktai nuolatos spaudžia vienas antrą, ši sąlyga įgauna tos formos, kad savitarpiškai pakeičiami produktų kiekiai turi turėti tą pačią kainą. Tuomet mes turime įvesti du naujus nežinomus, būtent, abiejų produktų kiekius, kurie gali būti gaminami gamybos kaštų vienetu. Tuos kiekius pažymėkime x ir y. Taip pat turime priimti, kad tarp tų kiekių yra duota lygtis $\varphi(xy) = o$, kuri reiškia, kad tam tikras vieno kiekio didinimas tegalimas tik tam tikru kito mažinimu. Traktuojant x ir y laikinai kaip duotus surištų produktų, kainų susidarymas galima išvesti tuo pat būdu, kaip ir aukščiau: abiejų produktų santykis traktuotinas kaip duotas, bendrų gamybos išdavų kaina lygi vienam, kadangi mes tiriame tą gamybą, kuri reikalauja vienos gamybos kaštų vienetos. Taigi mums reikalinga tik viena nauja lygtis x ir y nustatyti. Ši nauja lygtis atsako sąlygai, kad paskutiniai savitarpiškai pakeičiami produktai tegali turėti vieną kainą, taigi ir diferencialinei lygčiai $p_1\, dx\, p_2\, dy = o$, kur p_1 ir p_2 pažymi abiejų produktų kainas.

Šio paragrafo tyrinėjimai gali atrodyti kiek perabstraktūs, kad galėtų turėti reikšmės tokiam mokslui, kuris turi savo objektu praktikos ūkio

gyvenimą. Tačiau šių tyrinėjimų negalima išvengti, norint turėti tikrą kainų susidarymą kaip tikslaus proceso vaizdą, kuriuo nustatomos vienkart visos kainos. Ir tik šis tikslus kainų susidarymo procesas teduoda mums reikalingą visos priežasčių pareinamybės vaizdą, kuris sprendžia įvairius mainaūkio reiškinius. Kadangi mūsų pradžioje trūkumo principu paremta lygčių sistema, papildyta tuose punktuose, kur reikalingi papildomieji principai, atvaizduoja tikrąją pareinamybę, tai iš to išeina, kad visas mainaūkis iš esmės valdomas trūkumo principu. Tat tinka ne tik pagamintų prekių principui, bet ir apskritai visam kainų susidarymui ir visam gamybos vedimui. Ypačiai visas ūkiškas paskirstymas, ūkiškumo reikalavimus tenkinančiame mainaūkyje, reguliuojamas trūkumo principo. Šios pažinties išvadas nurodysime kitoje knygoje.

18. Aktyviniai kainos nustatymo pagrindai.

Į klausimą, kurie pagrindai nustato kainą, atsakyta principialiai pirmesniu tyrinėjimu. Jie yra iš dalies subjektyviniai, iš dalies objektyviniai. Subjektyviniai kainų nustatymo pagrindai glūdi pagamintų produktų paklausų pareinamybės pavidale nuo šių produktų kainų. Objektyviniai kainų pagrindai esti, kai tenka atsižvelgti tik į trūkumo principą, sudaromą visų pirma techniškų sąlygų, antra turimu žinioje gamybos priemonių kiekiu. Tais atvejais, kai tenka taikyti ir papildomuosius kainų sudarymo principus, šie nustatymo pagrindai iš dalies modifikuojami ir kitais pakeičiami. Iš diferencialinio principo pareina, pav., techniškų gamybos sąlygų pareinamybė nuo gamybos išsiplėtimo, iš substitucijos principo — pareinamybės rūšis tarp gamybos priemonių kiekių, kurie vienas kitą gali pakeisti, kaip objektyviniai kainų sudarymo nustatymo pagrindai.

Ką tik įvardintas tris kainų nustatymo pagrindų grupes vadiname tiesioginiais jų nustatymo pagrindais. Ligišioliniuose kainų susidarymo problemos nagrinėjimuose mes traktavome šiuos nustatymo pagrindus kaip duotus faktorius. Tuo tarpu ir šie faktoriai iš savo pusės pareina nuo visos eilės ūkio ir apskritai žmonių gyvenimo sąlygų. Norint studijuoti tų faktorių įtaką kainų susidarymui, tenka visų pirma ištirti jų įtaką tiesioginiams pagrindams. Tik per šiuos toliau esantieji faktoriai gali daryti įtakos kainoms. Kiekvienas tokis tyrinėjimas grąžina mus į mūsų kainų susidarymo problemos sprendimą: priežasčių sąryšys, kuris sieja kainas su tiesioginiais jų nustatymo pagrindais ir kurių prigimtį mes pa-

žinome jau pirmiau, lieka visados giliausias ir centralinis kainų susidarymo proceso aiškinimas.

Faktoriai, kurie tuo būdu iš oro veikia kainų susidarymą, yra, pav., gyventojų skaičiaus arba gyventojų amžiaus sudėtis, lyties, vedybų, klasių ir profesijų, migracijos pasikeitimai tyrinėjamos srities viduje, ūkiškos organizacijos pasikeitimai, ūkiški liaudies papročiai, pav., taupumo srityje visuotinis supratimas atitinkamo gyvenimo aukščio arba žmogui pritinkančio minimumo, karo gėrybių sunaikinimas, gamtos turtų suradimai ir atradimai naujų gėrybių vietų ir prijungimas naujų sričių, pagaliau nauji technikos prityrimai, žodžiu tariant, visi tie faktoriai, kurie suteikia judrumo ir gyvumo ūkio gyvenimui. Kiek toki judėjimai turi įtakos kainų susidarymui eventualiai ir atsiranda del jų įtakos, turime reikalo su dinamine kainų susidarymo problema. Šios dinaminės problemos, žinoma, turi platesnį turinį kaip kad statinė kainų susidarymo problema, kurioje tiesioginiai kainų nustatymo pagrindai priimami kaip duoti, ir kur tik reikia išaiškinti būdą, kuriuo šie palaiko kainų ir gamybos vedimą pusiausvyroje. Tačiau klystų tas, kas vaizduotųsi, kad statinės problemas sprendimas yra be reikšmės dinaminėms. Atvirkščiai, visi dinaminio kainų susidarymo klausimai pavirsta pirmiausia į klausimus del tam tikrų judėjimų ir pasikeitimų įtakos tiesioginiams kainų nustatymo pagrindams ir tuo pat šiais pagrindais kainų nustatymui dermėje su pirmiau aprašyta priežasčių grandimi. Berods mūsų kainų susidarymo problemos sąlygos dažnai nevykdomos, kad ūkiškieji perversmai labai stipriai reiškiasi. Tuomet gali ištikti laikai, kai, pav., gėrybės, kurios pagamintos senais kaštais, turi būti parduodamos naujomis žemesnėmis kainomis ir kur kaštų principas nevykdomas. Bet kai tik tokis pareinamas laikotarpis išnyko, kainų susidarymas kiekviename ūkyje, kuris ligi tam tikro laipsnio patenkina ūkiškumo principus, apyarčiai krypsta į kaštų principą, taigi, ir iš esmės aiškinamas mūsų kainų susidarymo problemos sprendimu. Šis sprendimas tuo būdu turi esminės reikšmės taip pat ir teoretinės ekonomijos dinaminių problemų visumai. Bet čia visados tenka atsižvelgti, kad pereinamojo laikotarpio sąlygos turi įtakos ir tolesniam normaliam kainų susidarymui jei, pav., jos ilgam pakeičia gyventojų sudėtį arba tam tikrų grupių gyventojų darbo kvalitetą.

Kurios įtakos daro toliau esančios priežastys tiesioginiams kainų nustatymo pagrindams, yra klausimas, į kurį tenka atsakyti, kuris tačiau išeina iš bendros ekonomiškos teorijos uždavinių. Čia mes norime tik parodyti, kaip veikia tiesioginių kainų nustatymo pagrindų pakeitimai kainų susidarymą ir pareinantį nuo to gamybos vedimą. Formalinė šios problemos pusė jau išdėta pirmiau. Belieka dar ištirti, kaip toli kalbamų pakeitimų įtaka tikrai yra aktuali, arba faktini pasikeitimai tam tikrų duotų faktorių neturi didesnės reikšmės kainoms susidaryti, ir juos galima apleisti. Šiuo atveju gal vis delto praktiškai galimas būtų, įvairių mokyklų mėgintas didesnis ar mažesnis visos kainų susidarymo teorijos suprastinimas. Į šiuos klausimus mes atsakysime skyrium trimis įvairiomis tiesioginių nustatymo pagrindų grupėmis.

Del subjektyvinių nustatymo pagrindų, kuriuos sudaro pagamintų gėrybių paklausų pareinamybė nuo jų kainų, tenka visų pirma pastebėti, kad tų paklausų pasikeitimas tik tuomet turi įtakos kainoms, kai veikia gamybos priemonių paklausus arba gamybos metodus. Jei abi šių faktorių grupės yra nurodomos, tai ir einant mūsų prielaida, pagamintų prekių kainos esti nustatomos. Pirmiausia tenka ištirti, kurios įtakos turi pagamintų prekių paklausų pasikeitimas gamybos priemonių pasikeitimui. Pakitėjusi paklausų linkmė dažnai reiškia tik, kad gamybos priemonės kitiems reikalams suvartojamos, nekeičiant bendrų tos ar kitos gamybos priemonės paklausų. Kad tai teoretiškai galima, aišku, kadangi duotas gamybos priemonių kiekis gali būti labai įvairiai suvartojamas. Kai, pav., duonos vartotojų skonis taip pasikeičia, kad kviečių duona iš dalies išstumia rugių duoną, tatai tereiškia, kad daugiau laukų bus sėjama kviečiais ir mažiau rugiais. Pasikeitimo bendrų dirbamos žemės paklausų taip pat ir darbo nebus. Kai žemė vienodai gali būti vartojama ir kviečiams ir rugiams sėti, tai ir jokio tos gamybos priemonėse kainos pasikeitimo negalės būti. Paklausų pasikeitimas tik tuomet įvyks, jei gamybos priemonės naudojimas iš dalies pasikeičia. Su tikraisiais pramonės produktais tatai dažnai atsitinka. Ar peilių ar pačiūžų paklausai reliatyviškai didesni, tų daiktų kainoms neturi ilgam reikšmės, nes darbas ir medžiaga ir apskritai gamybos priemonės naudojamos peiliams daryti, gali būti vienodai lygiai suvartotas pačiūžoms daryti. Visais tokiais at-

vejais tenka atsižvelgti į atitinkamos gamybos priemonės kiekį, kuris reikalingas esti tam ar kitam produktui pagaminti. Kadangi paklausų pasikeitimas neliečia gamybos priemonių paklausų, tai šių gamybos priemonių kainas galima priimti per tvirtas ir tuomet galima sakyti, kad atitinkamos pagamintos gėrybės kainos yra tiesiog susiję su jų gamybos kaštais. Galima prieiti prie „gamybos kaštų teorijos" aprėžtai gėrybių kainų sričiai.

Tačiau iš to dar negalima spręsti, kad tokiais atvejais subjektyviniai nustatymo pagrindai būtų visiškai nustoję reikšmės kainų susidàrymui, ir kad kainas išimtinai galima būtų nustatyti objektyviniais nustatymo pagrindais. Kainų susidarymui gali neturėti reikšmės, ar paklausai esti tos ar kitos gėrybės, ar tam tikros gėrybių grupės, ligi bendri paklausai turimų galvoje įvairių gamybos priemonių nepasikeičia. Šie, kylą iš visos gėrybės grupės bendri paklausai kurios nors gėrybės, esti nebe reikšmės tos gamybos priemonės kainai. Šių bendrų paklausų egzistavimas regimai yra labai svarbi sąlyga gamybos priemonės kainoms išlaikyti ir tuo pat visam kainų susidarymo procesui. Ligi kalbami bendri paklausai palieka konstantūs, jie, žinoma, neturi jokios tendencijos keisti gamybos priemonės kainos. Betgi ir ji gali keistis ir tokis pasikeitimas negali neturėti įtakos kainų susidarymui.

Toliau prieiname atsitikimus, kur pakeisti pagamintų prekių paklausai reiškia žymesnį ir gamybos priemonių paklausų pasikeitimą ir turi aktyvinės įtakos kainų susidarymui. Pavyzdžių gali būti stiprus automobilių pramonės išsiplėtimas, kuris be abejo laikas nuo laiko pakelia kaučuko kainas ir tuo pat kainas kitų prekių, kurių gamybai vartojamas kaučukas.

Negalima neigti, kad daugelio svarbių žaliavų privežimas paskutiniu žmogaus amžiumi prieš didįjį karą, kartu su didėjančiais specialinių pagamintų produktų paklausais, padarė beveik tą pat žingsnį, kad esminio tų žaliavos reliatyvinio trūkumo pasikeitimo neįvyko ir kad, kiek tat įvyko, didelis paklausų pasikeitimas paliko be įtakos kainų susidarymui, taigi, į pirmą vietą išėjo kainų nugalėjimas techniškais gamybos kaštais. Šis vienodai lygus žaliava aprūpinimas nieku būdu nėra be išimčių reiškinys. Neabejotina, pav., kad nuolatos augą naujų butų paklausai ir su tuo susijusi statyba šiame amžiuje gana žymiai padidins statybos medžio kainas. Didžiulė visuotinio noro skai-

tyti pažanga paskutiniame amžiuje sudarė didelius laikraščių paklausus, kurie iš savo pusės nustatė kylančią celiuliozos kainų tendenciją, o tuo pat ir miško medžiagų kainų kilimą. Tokiais atvejais aiškiai pasirodo aktyvi paklausų įtaka žaliavų trūkstamoms kainoms ir visam kainų susidarymui.

Ligi tam tikro laipsnio kai kuriose srityse vienodas aprūpinimas žaliava ir kyląs su didėjančiais reikalavimais aprūpinimas žaliava be to buvo galimas tik tais laikais, kai del naujų pasaulio ūkiškų išradimų buvo galima patenkinti vis naujus įvairių žaliavų reikalavimus. žinomas dalykas, negalima to suprasti taip, kad žaliavos statymas taip pat ir ateityje padarys lygų žingsnį, augant reikalavimui. Ir be pesimistinių apsirūpinimo galimumų nurodymo didėjant žmonių skaičiui, tenka turėti galvoje tas faktas, kad tam tikros žaliavos gali pritrukti. Pažymių tam paskutiniais prieš karą metais jau būta pakankamai aiškių[1]. Dabar ši tiesa jau visuotinai pripažinta. Kaip žinoma, pasaulinei politikai po karo turėjo stiprios įtakos baimė artimo tam tikrų medžiagų trūkumo, kaip antai trąšos, bet ypačiai žibalo. Kaip tik aiškiau pasireiškia mūsų rūpinamosios žaliavos trūkumas, tas be abejo aiškiai pasirodo, kad paklausų augimas daro tikros aktyvios įtakos kainų susidarymui.

Specialinis atsitikimas, kur pagamintų gėrybių paklausų pasikeitimas turi tiesioginės aktyvios įtakos kainų susidarymui, yra surištų produktų atsitikimas. Mūsų ketvirtas suplementarinis principas sako, kad surištų produktų kainos taip turi būti nustatomos, kad būtų pasiektas visiškas įvairių surištų produktų pardavimas. Kylant vieno produkto paklausams, turi pakilti ir kitų produktų kainos, nes pakankamas bendros gamybos padidėjimas spaus žemyn kitų surištų produktų kainas, kurių pardavimo galimumai nepadidėjo. Įvedus plačiai centralinį šildymą, pav., miestų dujų stotys už koksą gauną didesnes kainas. Paskutiniu žmogaus amžiumi plačiuose sluoksniuose labai pakitėjo maisto dalykų paklausai; reliatyviai daugiau vartojant mėsos ir apskritai gyvulių produktų. žemės ūkis nebegali neaprėžtai taikytis prie šio skonių pasikeitimo. Jam vegetabilinės ir gyvulinės maisto priemonės yra surišti produktai, teisybė jų savitarpio kiekių santykis gali įvairuoti, bet vis

[1] Pavyzdžius nurodo Glier'as: Die Preiskurve und das Teuerungsproblem. Zeitschrift für Sozialwissenschaften. 1913—1914.

delto tam tikrose ribose. Kaip paklausų pasikeitimo pasekmė turėjo būti reliatyvinis abiejų maisto produktų kainų pasikeitimas.

Subjektyvinių kainų nustatymo pagrindų pasikeitimas gali paveikti ir gamybos kaštus ir tuo pat kainų susidarymą. Šio veikimo prigimtis jau teoretiškai išaiškinta pirmaisiaįs dviem papildomais principais. Padidėjusieji paklausai gali tam tikrais atvejais reikšti pabrangimą, kitais atvejais produktų papiginimą. Pabrangimas įvyksta, kai padidėjusiems paklausams patenkinti turi būti imamos naujos didesnių gamybos kaštų įmònės, taigi pradeda veikti diferencialinis principas. Tokio pabrangimo pavyzdžiu gali būti pabrangimas pieno ir kuro augančiuose didmiesčiuose, kurie savo reikmenes yra priversti tenkinti nuolatos iš tolimesnių vietų gabenamais produktais. Atpigimas įvyksta del to, kai gamybą gamina mažėjančiais gamybos kaštais. Nepaprastas, pav., dviračių paklausų pakilimas padarė galimą masinę gamybą, o tat pirkėjams išėjo į naudą numažinant kainas.

Pasakyto pakanka, norint išrodyti, kad tie faktoriai, kuriuos mes pažymėjome kaip subjektyvinius kainų nustatymo pagrindus, turi žymios ir nieku būdu tik pasyvinės įtakos kainų susidarymui.

Dažniausi ir svarbiausi kainų pasikeitimai įvyksta del t e c h n i š k ų g a m y b o s s ą l y g ų pasikeitimo. Tas ryškiai matyti iš pereito amžiaus, kada įvyko pagrindiniai visų gamybos priemonių pasikeitimai. Prie gamybos čia mes priskiriame, kaip ir visur ir transportą. Technikos metodų pasikeitimas šioje srityje ypač pažymėtinas ir turi taip pat labai plačios reikšmės kainų susidarymui. Čia turime reikalo su visuotinai žinomais faktais, kad pavyzdžiai rodosi nebereikalingi. Kainų įtaka gamybos metodų pasirinkimui jau buvo nušviesta, kalbant apie suplementarinius kainų susidarymo principus. Jie turi, žinoma, labai didelės reikšmės ten, kur pritaikomas substitucijos principas.

Priėję pagaliau prie g a m y b o s p r i e m o n i ų, turime pasakyti, be abejo, kad didesnis ar mažesnis mainaūkio jomis aprūpinimas turi esminės įtakos kainų susidarymui. Ši įtaka tiesiog jaučiama, kai tik įvyksta gamybos priemonių paklausų pasikeitimas.

Kad toki pasikeitimai taip pat priimtini galvon, paaiškėja studijuojant tikrąjį ūkio gyvenimą, ypačiai gamtos teikiamą

žaliavą. Turimų žinioje gamybos priemonių kiekių pasikeitimas veikia kainų susidarymą iš dalies savo įtaka reliatyvinį gamybos priemonių trūkumą, iš dalies savo įtaka gamybos metodų pasirinkimą. Kai du gamybos metodai konkuruoja vienas su kitu ir delto veikia substitucijos principas, tai padidėjęs vienos gamybos priemonės trūkumas visai išlyginamas daugiau mažiau didesnio kitos reikalavimu. Veikimas kainų susidarymo išsiplėčia tuomet ir į antrą gamybos priemonę, bet gali būti produkto atžvilgiu labai sumažintas, kai kada net visiškai išlygintas. Pastarasis gali itin lengvai įvykti, kai antros gamybos priemonės kiekis venkart padidėja. Mainaūkio aprūpinime gamybos priemonėmis gali įvykti lengvai pakeitimų, kurie turi santykiniai mažos arba net jokios įtakos pagamintų produktų kainų susidarymui. Galėjimas tą pačią reikmenę patenkinti daugeliui įvairių būdų stabilizuojančiai veikia kainas Pavyzdžiu gali būti šviesos reikmenės tenkinimas: augąs, sakysime, žibalo trūkumas negali žymiai paveikti šviesos kainą, nes yra įvairių kitų apšvietimo metodų tai spragai užkišti. Todel žibalo kaina niekados perdaug negali pakilti. Toki atsitikimai, kur gamybos priemonių paklausų pasikeitimai palieka be žymesnes įtakos kainų paskeitimui, negali paneigti faktų, kad mūsų daugiau ar mažiau gausus gamybos priemonėms apsirūpinimas vis delto sudaro esminį ir dažniausiai labai aktyvų kainos nustatymo pagrindą.

Pasirodo, kad trys kainų susidarymo nustatymo pagrindų duotos grupės, būtent, vartotojų paklausai, gamybos techniką ir gamybos priemonių pasiūlai, bendrai turi esminės reikšmės tikrojo ūkio gyvenimo kainų sudarymo procesui, kad nė vienos iš jų, sudarydami nors ir elementarinę ir paprastą kainų teoriją, negalima apleisti. Kai betgi į visas tris kainų pagrindų nustatymo grupes atsižvelgiame, tai kainų sudarymo teorija daugiausia glūdi mūsų problemos sprendime, ir greta su šiuo sprendimu negali būti jokio kito, kuris nušviesdamas ir išaiškindamas tikruosius mainaūkio įvykius, duotų kainos susidarymo teoriją.

Ligšioliniame kainų susidarymo proceso analize mes buvome priėmę turimų žinioje elementarinių gamybos priemonių kiekius kaip duotus, t. y., nustatomus išorinių sąlygų, taigi ir nepriklausomų nuo kainų susidarymo objektyvinių faktorių. Ši prielaida tegalima tik norint gauti bendrą esamos problemos

apžvalgą. Iš tikrųjų ji yra tik apytikrė ir visados tik tam tikrose ribose atlieka kainų pakeitimus. Gamybos priemonių kainos iš tikrųjų turi įtakos per jas mainaūkio aprūpinimui, kuri gali būti normalinėmis sąlygomis pasyvi bet tam tikromis sąlygomis gali būti ir labai aktyvi. Iš to punkto analizas turi būti toliau daromas.

Elementarinių gamybos priemonių sąvokoje glūdi tai, kad jos negali būti produkuojamos, t. y., kad padidinti jų gamybą nebegalima. Taigi ir tenka pirma ištirti, kiek priimtos per elementarines gamybos priemones atitinka šį griežtą reikalavimą, ar gal būt bent iš dalies gali būti dauginamos veikimu, kurį reikia suprasti gamyba. Antra vertus, galima manyti, kad gamybos priemonės pasiūlai pareina nuo jų kainų, jei ir nebegalima gaminti. Mūsų uždavinys tuomet būtų ištirti arčiau tos pareinamybės rūšį.

Atmetus prielaidą, kad turimas gamybos priemonių kiekis yra duotas, atsiranda tam tikras pasikeitimas mūsų trūkumo sąvokoje. Gamybos priemonės trūkumas bus toliau nustatomas ne jos nekintamu kiekiu, bet pareis daugiau nuo tiekiamo gamybos priemonės kiekio pareinamybės rūšies nuo jos kainų ir pasireikš inercija, kuri seka gamybos priemonės padidinimą kainos pakėlimu. Šis santykis kainų susidarymo problemą daro kiek komplikuotą, tačiau principiniam jos svarstymui esminės reikšmės nebeturi. Kainų susidarymas, esant duotoms prielaidoms, gali būti visai svarstomas mūsų ligšiolinio kainų susidarymo analizo ribose. Gamybos priemonių pasiūlų pareinamybė nuo jų kainų iš tikrųjų tik tolygi yra ligišiol turėtai pagamintų gėrybių paklausų pareinamybei, nuo jų kainų ir nesudaro mūsų visuotiniam kainų susidarymo mechanizmo supratimui jokių naujų sunkybių.

Žinoma, pasiūlų pareinamybės rūšis įvairių gamybos priemonių svarbiausių kategorijų nuo jų kainų turi sudaryti specialaus tyrinėjimo objektą. Kadangi savaime suprantama, tat tinka ir paklausams, tai laukiąs mūs uždavinys gali būti ir taip formuluotas: turi būti ištirtas gamybos priemonių kainų veikimas į jų pasiūlus ir paklausus ir atvirkščiai.

Šiam visos teoretinės ekonomijos problemos centraliniam uždaviniui bus pašvęsta tolesnė knyga.

Pirmosios knygos papildymas.

Gana plačiai yra paplitusi nuomonė, kad pasaulinio karo patyrimai apvertė aukštyn kojomis visas ligšiolines visuomenės ūkio teorijas ir kad apskritai viskas kitaip pasirodė, kaip kad buvo laukta, kad senasis visuomenės ūkio mokslas nebetinka, ir kad norint toliau kalbėti apie tokį mokslą, reikia jis iš naujo sukurti.

Bet taip nėra. Ekonominė teorija, kuri išdėta šiame veikale, lieka tikra ir po karo patyrimų, ir tinka moksliškai svarstyti naujų faktų medžiagą, kurią karas davė. Taip pat ir ūkio politikos priemonės ir kariavusių ir neitralinių valstybių gali būti šios teorijos šviesoje teisingai kritiškai nušviestos ir galima būtų buvę išvengti pražūtingų šioje srityje klaidų, geriau atsižvelgiant į visuotinius kainų susidarymo principus ir pinigų teoriją.

Čia noriu visų pirma patikrinti karo ūkio reiškinius visuotinio kainų susidarymo mokslo atžvilgiu, išreikštu mūsų pirmoje knygoje. Jis yra paremtas mainaūkio supratimu, kuris yra pakankamai platus, kad ne tik apėmęs dabartinę visuomenės santvarką, bet taip pat ir socialistinį ūkį. Ar pakanka šios plačios mainaūkio sąvokos karo ūkio reiškiniams išaiškinti? Ne. Karo ūkis iš tikrųjų turi svarbų naują elementą, elementą, kuris išeina iš kiekvieno mainaūkio ribų ir del to mūsų kainų susidarymo teorijos negali būti apimtas. Ši karo ūkio naujovė yra rancionavimas.

Mūsų nustatytąja sąvoka, mainaūkiui charakteringa yra tai, kad kiekvienas atskiras ūkis savo pajamų ribose turi vartojimo laisvę. Ši laisvė, kuri turėtų būti ir socialistinėje visuomenės santvarkoje, aprėžta esti rancionavimu. Del to rancionavimas iš esmės yra naujas elementas, vienintelis iš tikrųjų principas, sukurtas karo ūkio. Rancionavimas savo esme yra komunistinis principas. Tačiau jis nepanaikina mainaūkio, tik jį papildo.

Mainaūkyje vartotojų reikalavimai kainomis laikomi tokiose siaurose ribose, kad juos galima būtų patenkinti turimais gėrybių kiekiais. Šis būtinas vartojimo aprėžimas, kurį kainų susidarymas atlieka švelniomis, atsižvelgiančiomis į individualinius norus priemonėmis, rancionavimo atliekamas nepalyginti griežtesniu būdu. Bet ir tuo aprėžiąs kainų susidarymo

veikimas nepanaikinamas. Nes ir rancionuotoms prekėms tenka mokėti kainas, taigi ir galima manyti, kad kai kuriems vartotojams, šios kainos spaudžiamiems, tenka savo reikalavimus kiek galint dar labiau aprėžti, kaip kad rancionavimas to reikalauja. Žinoma, rancionuotos prekės apmokėjimas reikalauja tam tikros perkamosios jėgos, ir atitinkamai sumažina perkamąją kitų gėrybių jėgą. Taigi, kainų susidarymas savy turi ir esant rancionavimui aprėžiamą vartojimo funkciją.

Rancionuotos prekės kaina turėtų būti mažesnė, kaip nerancionuotos. Priešingu atveju vienos kainos pakaktų, kad būtų pasiektas reikalingas vartojimo aprėžimas ir racionavimas būtų nereikalingas. Kad rancionavimas su visais juo nusiskundimais apskritai galima būtų pateisinti, jis turi nustatyti mažesnes kainas, kaip kad be jo būtų. Rancionavimas ypač tais atvejais patariamas, kai be jo kainos dar labiau turėtų pakilti, kad būtų aprėžtas vartojimas. Tat tinka visų pirmiausia pirmo reikalingumo prekėms. Nes tokių prekių paklausai yra labai neelastingi ir tegali būti pakankamai aprėžti, esant didesniam trūkumui, tik nepalyginamai didesniu kainų iškilimu. Tokis kainų pakilimas labai nevienodai palies vartotojus: tam tikri gyventojų sluoksniai nejaus jokio suvaržymo, tuo tarpu kiti savo vartojimą turės susiaurinti. Čia jau dar prisideda ir tai, kad aukštos kainos daugeliu atvejų sukelia didelį perkamosios jėgos apsunkinimą ir tuo pat neatitinkantį kitų gėrybių galimo vartojimo sumažinimą.

Duoniniai javai yra svarbiausias tokios prekės pavyzdys, kai del šių priežasčių pageidaujama rancionuoti, žymiai padidėjus jų trūkumui. Bet ne tuo būdu, kaip dažnai manoma, galima aprėžti aukštesnių visuomenės klasių vartojimas. Nes tai, kas bus tuo aprėžimu pasiekta, sudarys labai mažą kiekį kitiems gyventojams. Javų rancionavimo reikšmė turėtų glūdėti daugiau aukščiau apmokamų darbo klasių vartojimo suvaržyme. Daugumas darbininkų ir kariavusiose ir neutralinėse šalyse uždirbo daug pinigų ir reikalingos buvo labai didelės javų kainos, kad galėtų kainų susidarymas aprėžti šių darbininkų javų reikalavimus. Duoninių javų rancionavimas dažniausiai reiškia lygesnį esamų kiekių paskirstymą tarp įvairių ūkiškai nelygių darbininkų klasės grupių ir individų.

Dabar galima paklausti ar rancionavimas paliks ir po karo kiek ilgiau kaip vartojimo aprėžiamoji priemonė greta su

kainų susidarymu? Atsakant į šį klausimą reikia turėti galvoje, kad mažesnė kaina, kuri įgalina rancionavimą, apskritai reiškia mažesnę gamybą, menkesnį visuomenės apsirūpinimą rancionuotomis prekėmis. Gamybos jėgos daugiausia būva nukreipiamos į nerancionuotas gėrybes. Tokis gamybos vedimas neatitinka vartotojų norus, kurie be to rancionavimo, apskritai imant, daug geriau patenkintų savo reikmenes. Kadangi rancionavimas be to dar būva susijęs su žymiomis išlaidomis ir piniginėmis ir atskrų ūkių nusiskundimais, tai reikia suprasti, kad jis tik tokiais atvejais tegali būti vartojamas, kur kurios nors pirmojo reikalingumo prekės tuo tarpu yra nenugalimas trūkumas. Tokiais atvejais jį galima traktuoti kaip reikalingą mainaūkio ūkiškų metodų papildymą.

Teoretinis kainų susidarymo svarstymas rancionuojančiame mainaūkyje nesudaro jokių sunkybių, tik reikalauja mažos kainų susidarymo teorijos normalinio mainaūkio modifikacijos. Prielaidos, kurias mes padarėme del šios ūkio formos, visados sudaro esminį dalyką, iš kurio išeina kiekviena visuotinė ekonominė teorija, ir kainų sudarymo teorijos išvedimas iš jo yra svarbiausias ekonomijos mokslo uždavinys. Šiuo atžvilgiu karas nieko nepakeitė.

Valstybės įsikišimas tiesiog į kainų sudarymą, kuris per karą daugumoje šalių vis dažniau pradėta vartoti, netenka suprasti kaip mainaūkio modifikacijos, kurios reikalautų kainų susidarymo teorijos perdirbimo, tik privalo būti svarstomas kaip paprastas mėginimas tyčiomis pakeisti kainų susidarymo procesą. Šie mėginimai visados atsiranda nepakankamai įsidėmėjusios šio proceso vidujinį būtinumą ir yra susiję su išdavomis, kurios visiškai nebūva numatomos. Tokios kliūtys gali būti labai gerai svarstomos nurodytos teorijos ribose, ir tvirtos kainų sudarymo teorijos vertė ypačiai iškilo karo metu, kad pavojingus įsikišimo vaisius galima buvo išanksto numatyti. Praktiškai ši vertė buvo susiaurinta, nes ekonominės politikos vadai maža tesukė galvos del sveikos ekonominės teorijos.

Pirmų pirmiausia trūko žinojimo, kad kainų sudarymas turi specialinį ekonominį uždavinį. Valstybės priemonės reguliuojančios kainas, išeidavo iš labai primityvaus kainų supratimo. Tat jau pasirodė tais atvejais, kai valstybės kainų politika buvo susijusi vienų prekių konfiskavimu arba jų įvežimo ir išvežimo monopolizavimu. Tada, žinoma, valstybės valdžia

turėjo pati statyti kainą, išskaičiuota dažniausiai pasiremiant naivios kaštų teorijos pagrindu, kuris dažnai buvo traktuojamas apleidžiant diferencialinį principą tik bendrais vidutiniais kaštais. Ir, žinoma, turėjo būti nuskriausti gamintojai dirbantieji didesnėmis išlaidomis ir bendros gamybos kiekis turėjo be reikalo sumažėti. Bet principialiai svarbesnė buvo klaida ta, kad tie socialekonomiškieji kainos sudarymo uždaviniai, kuriuos sudaro paklausų aprėžimas, buvo visiškai neimami galvon.

Kadangi valstybė, neatsižvelgdama į šį uždavinį, kainas statydavo žemas, žinoma, paklausus tik tuomet tegalima buvo patenkinti, kai buvo įvestas pakankamai griežtas rancionavimas. Dažnai atsitikdavo, kad valstybė, norėdama sau patikrinti pakankamus pasiūlus, nustatydavo labai didelį perkamųjų kainų santykį, tas prekes drauge duodama vartotojams mažesnėmis kainomis, ir pati padengdavo kainos skirtumą. Kadangi tokiam kainų sumažinimui lėšų iš kur nors tekdavo imti, tai labai abejotina, kad tuo keliu daugiau kaip abejotinos naudos pasiekdavo. Faktiškai lėšų daugiausia gaunama vartojant taupmenas. Kliudymas kapitalui susidaryti, kuris iš to atsiranda, turėjo po karo labai nemalonių vaisių, del kurių nukentėjo platūs gyventojų sluoksniai, ne paskučiausiai tas palietė ir pramonės darbininkus.

Ypačiai neprotinga yra valstybės kainų politika, kai ji stengiasi tvarkyti kainas įstatymais. Blogas maksimalinių kainų nustatymo patyrimas žinomas yra nuo pat istorijos aušros, kad tos kainų rūšies politikos kartojimas niekam neturėtų ateiti į galvą.

Maksimalinių kainų politika dažnai nusideda prieš principą, kad kainos tiek turėtų būti nustatomos aukštos, kad pakankamai aprėžtų paklausus. Tuo maksimalinės kainos duoda progos, p i r m a, neūkiškai tvarkytis produktingoms jėgoms, kurios susilaikys nuo pageidaujamos gamybos; a n t r a, apmigdys gamintojo interesą ir tuo sumažins ir visuomenės produktingumą; t r e č i a, sukels neūkišką vartojimą tokiems tikslams, kurie, esant tikram kainų susidarymui, turėtų palikti nepatenkinti, arba sukels nepakankamai aprėžiantį dabartinių reikmenių tenkinimą ir del to bus blogesnis reikmenių tenkinimas ateityje; k e t v i r t a, sukels neūkišką sunaudojimą žaliavos ir vartojimo dalykų produktingų įmonių tarpe, nes juos

į šalį tegales parduoti tik maksimalinėmis kainomis ir p e n k t a, įvyks dirbtinis perkamosios jėgos sukėlimas neracionuotoms prekėms, gal būt mažiau reikalingoms, kurių kainos nenaturaliai del to padidinamos.

Visos iš šios teorijos išeinančios išdavos pasireiškia tikrumoje, ir berods tokiu įvairumu, kad jos sudaro turtingą pavyzdžių rinkinį kainų susidarymo teorijai. Daugumas pražūtingų valstybinio kainų sudarymo klaidų būt buvę galima išvengti, kad būtų buvę giliau pažvelgta į socialekonomiškus kainų susidarymo uždavinius kaip į apskritai bendrą mainaūkio reguliatorių.

Valstybinių kainų reguliavimo patyrimai karo metu tegali aiškiai ir tvirtai pabrėžti kainų susidarymo teorijos vertę. Jie nereikalauja jokių pakeitimų išdėstytiems šiame veikale samprotavimams.

ANTROJI KNYGA.

Gamybos faktorių kainų susidarymas.

PENKTASIS SKYRIUS.

Įžanga.

19. Gamybos faktoriai ir verslamoninkų veikimas.

Norėdami arčiau ištirti gamybos priemonių kainų susidarymą, turime padalinti jas į keletą didelių grupių pagal įvairias gamybas priemonių vietas kainų susidarymo procese. Iš senovės priimta skirti tris svarbiausias gamybos priemonių kategorijas, būtent darbą, žemę ir kapitalą. Paskutiniais laikais atkartotinai iškeliama, kad šis paskirstymas parėjo daugiausia nuo specialių socialinių sąlygų klasiškosios ekonomijos klestėjimo laikais Anglijoje, taigi, ir negali turėti visuotinos reikšmės. Tačiau reikia pabrėžti, kad šis paprastas padalinimas, kaip toliau pamatysime, be abejo, labiausiai atitinka kainų susidarymo teoriją ir todel visiškai teisėtai gali turėti vietos teorinėje ekonomijoje. Tik reikia, kad kaip jau buvo pareikšta 3 §, o 7 skyriuje bus plačiau parodyta, kad greta su „žemės“ kategorija turi būti ir savarankiška „gamtos medžiagų“ kategorija. Kiekviena iš tų keturių svarbiausių kategorijų turi tam tikrų ypatumų, kaip kainų susidarymo faktoriai, ir darant gamybos priemonių analizą, kuris bus atliktas šioje knygoje, teks kalbėti skyrium apie kiekvieną šių kategorijų.

Gamybos faktoriai privalo sudaryti svarbiausius elementarinių gamybos priemonių tipus. Delto ir tolimesniuose skyriuose teks ištirti, kiek mūsų gamybos faktoriai iš tikrųjų sudaro elementarines gamybos priemones ir ar gali būti jie dauginami ir kuriomis sąlygomis jų pasiūlai dauginami veikimu, kurį galėtume pavadinti gamyba. Arba ten, kur jų gamyba

nebegalima ar gamybos faktoriaus pasiūlų nebegali būti, kaip kad mes prileidome pirmoje knygoje, kaipo kainų susidarymo problemoje nepareinančių nuo jo paties kainų duoto dydžio. Daug daugiau gali įvairuoti pasiūlai, kai jie patys pareina nuo ūkininkaujančio žmogaus tiekinių, drauge su mokama tam kiekiui kaina. Tokios pareinamybės prigimtį mes patys privalome arčiau ištirti. Abiejuose kalbamuose santykiuose iškyla charakteringų įvairių gamybos faktorių ypatumų. Del to taip pat turės pasirodyti, kad paprastas gamybos faktorių padalinimas labai tinka, čia pažymėtiems mūsų tyrinėjimo uždaviniams.

Ligi turimus savo žinioje gamybos faktorius prileidome esant duotus, tai ir visi gamybos faktoriai kainų susidarymo procese, kaip tat parodė pirmosios knygos tyrinėjimai, kainų susidarymo procese turi tą pačią vietą. Ši prielaida labai tinka svarstant kainų susidarymo problemą iš pagrindų, nes ji leidžia išeiti aikštėn esminiams problemos ypatumams. Skirtumas tarp įvairių gamybos faktorių pirmukart reikalingas tuomet, kada jis reikalingas specialiniam reikalui reguliuoti jų paklausus ir pasiūlus ir ypačiai pažinti arčiau pasiūlų pareinamybę nuo pačių gamybos faktorių kainų.

Gamybos faktoriams bus mokamos kainos visuotiniu trūkumo principu, nes reikalinga gamybos faktorių paklausus taip aprėžti, kad juos galima būtų patenkinti, turimais žinioje jų kiekiais. Gėrybės gamybos kaštai šiuo atžvilgiu yra tik trūkumo išreiškimas tų gamybos priemonių, kurios reikalingos gėrybei gaminti. Kai mes atmetame visuotinę prielaidą, ką mes ir darome šioje knygoje, kad gamybos faktoriai yra duoti tam tikrais kiekiais ir turime galvoje elementarinių gamybos priemonių pasiūlų tam tikrą pareinamybės galimumą nuo jų kainų, tai trūkumo pobūdis, kaip jau pirmiau pažymėta (18 §), pasikeičia, trūkumas čia pasireiškia kaip tam tikra pasiūlų jautrumo inercija kainoms kilti. Prie pagrindinio kainų susidarymo uždavinių — paklausų aprėžimo, tais atvejais, kai tokia pasiūlų pareinamybė iš tikrųjų pareina nuo pasiūlų, prisideda dar ir uždavinys skatinti pasiūlus. Šis pasikeitimas tačiau nereiškia, kaip jau parodyta, jokio principinio kainų susidarymo pasikeitimo. Mūsų visuotinis kainų problemos svarstymas iš esmės palieka tas pats, gamybos faktorių kainų susidarymas iš esmės taip jau lieka tas pats. Gamybos priemonių

kainų susidarymas įvairiais atvejais gali būti aiškinamas bendrose tos pačios schemos ribose. Trūkumo principas gamybos faktorių kainų susidarymą svarstant turi pagrindinės ir visuotinos reikšmės.

Mes tokia programa gerokai nukrypstame nuo įsigalėjusio metodo. Klasiškoji ekonomija pasiekė aukščiausio tobulumo Marshall'o moksle, priimdama svarbiausius šių laikų dėsnius ir todel pravartu yra parodyti principinius Marshall'o svarstymo būdų skirtumus nuo čia dėstomų. Marchall'as traktuoja (Principles V, III, 2), kaip jau minėta, kaip kaštus realine prasme tik pastangas ir aukas („efforts and sacrifices"), kurios reikalingos gamybai, ir del to kaip pinigų gamybos kaštus tik tas kainas, kurias tenka sumokėti tik reikalingoms pastangoms ir aukų pasiūlams sukelti. Iš gamybos faktorių tik darbas ir kapitalas yra pastangų ir aukų išdava. Tik šiuos gamybos faktorius tenka turėti galvoje išskaičiuojant gamybos kaštus. žemės naudojimosi kaina jau pašalinta iš jų kaštų definicija. Del tokio išeiginio punkto gamybos faktorių kainų susidarymo teorija turėjo daryti prielaidą, pirma, kad iš tikrųjų darbo ir kapitalo pasiūlai pareina nuo kainų, kurias tenka mokėti už atitinkamas aukas ir pastangas, ir kyla su šiųjų kainomis, antra, kad „gamybos riboje" nemokama kainos už žemės naudojimąsi ir del to produkto kaina šioje riboje iš tikrųjų atitinka kaštus nurodyta prasme, taigi darbo ir kapitalo kaštus. (Plačiau VII skyr.). Tuo, kaip matyti, nuo pat pradžios įvedamas į kainos susidarymo teoriją ryškus dualizmas.

Kainų susidarymo teorija, paremta šiais pagrindiniais dėsniais, negali būti priimta, nes jos prielaidos nepakankamai atvaizduoja tikrybę. Teorija visados privalo išeiti iš tam tikrų suprastinančių prielaidų tik apytikriu tinkamumu. Tačiau iš visuotinio kainų susidarymo mechanizmo aiškinimo reikalaujama, kad jo tinkamumas pareitų ne nuo neesminių kainų susidarymo prielaidų, bet kad jis tiktų įvairiais kainos susidarymo atvejais, kurie tikrame gyvenime vyksta ar gali įvykti. Šis reikalavimas Marshall'o mokslo neįrodytas. Jei Marshall'o prielaidos apytikriai ir būtų teisingos, jos yra vis delto nereikalingos. Galima juk vaizduotis tokią būtį, kur jos nevykdomos, kur darbo ir kapitalo pasiūlai tam tikrose ribose nepareina nuo atitinkamų pastangų ir aukų kainų ir kur žemės naudojimas turi tikrąja trūkumo kainą ne abejotinai vei-

kiančią produktų kainas. Kainų susidarymo mechanizmo aiškinimas, kuris į tai neatsako, negali patenkinti svarbių kainos susidarymo įvykių gilesnio tyrinėjimo. Matant, kad savaime neesminės prielaidos teorijai turi pagrindinės reikšmės, savaime atsiranda jausmas, kad kažin kas esminio praleista, kad teorija nepasiekia dalyko dugno. Tas esmingumas, kurio trūksta Marshall'o kainų susidarymo teorijai, yra trūkumo principas, taigi tvirto aprėžimo turimų gamybos priemonių reikšmė. Visa Marshall'o teorija yra mėginimas apeiti trūkumo principą, pašalinti trūkumą kaip kainos nustatymo momentą. Netenka neigti, kad šis mėginimas didžiulėje Marshall'o minčių konstrukcijoje ligi tam tikro laipsnio formaliai yra pavykęs. Tatai tik del to pavyko, kad kainų susidarymas padarytomis Marshall'o prielaidomis taip atvaizduotas, kad trūkumo principas jokiais tiesioginiais aiškinimais neišreikštas, nors jis glūdi kaip kainų susidarymo reguliatorius visuose reiškiniuose. Tokis kainų susidarymo problemos svarstymas nėra patenkintinas. Teorija trūkumo principui turi duoti pagrindinę vietą, kuri iš tikrųjų jam priklauso (Palyg. § 30).

Mūsų keturi gamybos faktoriai savimi sudaro tik gamybos priemonių tipus, kurie yra svarbiausi ir kurių reikšmė turi būti visapusiškai išaiškinta, kaip jie atstoja visas gamybos priemones. Pav., darbo ir darbo algos sąvoka visų pirma liečia fizinį samdininkų darbą, bet ji turi apimti ir technikos ir prekybos tarnautojų darbus. Gamybos faktorių sąvoka reikalauja artimesnio nušvietimo ir aprėžimo. Ypač tatai reikia pasakyti del kapitalo, kurio reikšmė, kaip gamybos faktoriaus, tegali paaiškėti tik iš gilesnio analizo. Delto mes pradėsime savo tyrinėjimus nuo kapitalo, kad tuo paskum galėtume pasinaudoti ir svarstydami kitus faktorius. Tokią tvarką nustato būtinas reikalas tam tikra tvarka teoretinėms sunkybėms svarstyti.

Uždavinys derinti gamybą su vartotojų norais mūsų esama tvarka tenka vykinti verslamoninkams. Šis uždavinys nėra tokis paprastas, kaip kad socialistinės ūkio santvarkos šalininkams rodosi. Pastarieji dažnai nurodo, kad pakanka reikmenes iš anksto statistiškai nustatyti ir, einant šiais statistikos duomenimis galima būsią autoritatyviškai reguliuoti visą gamybą. Tačiau tokis svarstymas vartotojams būtų tolygus

pašalinimui svarbaus mainaūkio pažymio, būtent, laisvo vartojimo pasirinkimo. Nes vartotojai ligi pačių paskutinių laikų linkę yra šią laisvę ginti.

Problemos sunkumą sudaro visados tai, kad nuolat kintamus, negalimus išanksto tikrai nustatyti vartotojų reikalavimus, tenka tenkinti besikeičiant gamybos metodams ir gamybos sąlygoms. Faktiškai šis uždavinys tegali būti išspręstas daugiau ar mažiau netobulu būdu, tam tikro nepriklausomų verslamoninkų skaičiaus, kurie iš esmės kiekvienas siekia savo intereso.

Tokio problemos visuotinio aiškinimo galia yra ta, kad kiekviena proga, kai mokėjimo atžvilgiu stipresnė reikmenė nepatenkinama arba tenkinama nepakankamai, arba labai didelėmis kainomis, taigi, kiekviena proga, kur mainaūkio gamybos problema neišsprendžiama ūkiško vedimo patenkinamu būdu, taip pat ir apskritai, kur plačiau patenkinti atitinkamai reikmenei pritraukiamas verslamoninkas didesnio pelno galimumo, o tuo gamybos vedimas daromas tobulesnis. Verslamoninkas stveriasi ne tik to, kas liečia tiesioginį vartotojų reikmenių tenkinimą, bet visa ko, kur tik tūkstančiais dalių suskirstytame gamybos procese, pasirodo plyšių, kurie duoda vietos verslamoninkystei. Tuo visi šie daliniai procesai susiejami į vieną, apimantį visą mainaūkišką reikmenių tenkinimo gamybos procesą.

Dydrodis, kuris parodo, kaip turi būti suvartojamos įvairios gamybos priemonės, yra kainų susidarymas, kaip kad pirmiau parodyta. Gamybos priemonės pačios neina kainų susidarymo rodoma linkme. Jos reikalauja žmogaus veikimo. Verslamoninkas yra tas, kuris gamybos priemonių sąveiksmą perkasi ir verslamonės produktus parduoda. Visas gamybos priemonių kainų susidarymas pereina apskritai per verslamoninko rankas ir tegali pasireikšti per verslamoninkystę.

Dabar mums reikia apibūdinti verslamoninkystės vaidmenį gamybos procese ir atskirti ją nuo kitų gamybos faktorių. Verslamoninko vaidmuo geriausiai gali būti nustatytas tuo, kad verslamoninkas organizuoja gamybos priemones kaip savo paties darbo jėgas produktingam veikimui ir paleidžia jas į darbą. Taip pat verslamoninkas mums visų pirma yra tipas. Šis tipingas verslamoninkas yra didelės verslamonės vedėjas, kur visi gamybos faktoriai sunaudojami ir, būtent, plačia ska-

le. Šis verslamoninkas gali iš esmės būti traktuojamas „verslamoninku“. Berods jis dažniausia iš tikro valdo kapitalą, kuris esti sudėtas verslamonėje. Šiuo atveju jis yra kapitalistas, ne verslamoninkas. Savo verslamonėje jis pritaiko tuo ar kitu būdu tam tikrą darbą. Tuo atžvilgiu jis yra darbininkas plačiąja to žodžio prasme. Mes turime jį, kaip asmenį ligi tam tikro laipsnio padalyti, kad galėtume vaizduotis skyrium gryną verslamoninką.

Verslamoninko darbo tikrame ūkio gyvenime labai dažnai imasi toki asmenys, kuriuos vargu bau galima būtų pavadinti verslamoninkais tikrąja prasme. Amatininkas, ūkininkas savo gamybos procese naudoja ir kitus gamybos faktorius, ne vien tik savo darbo jėgą: svetimą darbo jėgą, kapitalą ir žemę. Gali būti, kad jis labiausiai yra darbininkas. Bet ir jo asmenį mes turime padalyti, kad tuo būdu mes jį galėtume teoretiškai suprasti jo verslamoninkystėje kaip verslamoninką. Šiuo būdu pasiekiame tat, kad kalbėdami apie verslamoninkus turime galvoje asmenis, kurie verčiasi verslamoninkyste, visados šiąja prasme. Ūkiškas verslamoninkystės motyvas yra pelno noras. Verslamoninko pelną sudaro brutto pajamų perteklius palyginti su kaštais, t. y. tuo, kas sumokėta gamybos faktorių sąveiksmui. Jei verslamoninkas pats dirba darbininko arba tarnautojo darbą, arba įdeda į įmonę žemę ir kapitalą, tai už tų gamybos faktorių pagalbą jis turi paskaityti esamas kainas. Tik liekanos sudaro tikrąjį verslamoninko pelną.

Šis verslamoninko pelnas iš pirmos pažiūros turi grynai diferencialinio pelno pobūdį, kuris atsiranda įvairiose verslamonėse del kaštų įvairumo. Tuo tarpu taip apibūdintas verslamoninko pelnas turi dar elementą, kuris turi apytikriai nusistatomą kainą ir kuri turi įeiti į apskaitymą, kuriuo remiasi verslamonė ir kurio kaštai turi atitikti kainą ir turi būti išlyginti normaliai produkto kainomis.

Čia pirmų pirmiausia įeina paties verslamoninko darbas, taigi verslamonės organizacijos ir vedimo darbas. Šis darbas iš dalies gali būti pakeistas mokamų tarnautojų darbu. Vidutinio dydžio verslamonės vedėjas atlieka visą eilę funkcijų, kurias jis paskum verslamonei išaugus, paveda skyrių vedėjams ir panašiems asmenims. Tokis darbas regimai įeina į verslamonės kaštus. Bet ir vyriausias verslomonės vedimas nors būtų ir didžiausias, gali būti atliktas apmokamų asmenų,

ką paprastai — matome akcinių verslamonių organizacijose. Šią kainą nustato paprastas kainų susidarymas: reliatyvinis tinkamų asmenų trūkumas verslamonės reikalui, turint galvoje tų asmenų paklausus, yra svarbiausias verslamoninko darbo kainos nustatymo pagrindas. Tos kainos nustatymo pagrindai iš principo yra tie patys kaip ir darbo algos, nors, žinoma, verslamoninkystės kainos susidarymas rodo ir tam tikrų ypatumų. Ši verslamoninko darbo kaina privalo būti įskaityta į verslamonės kaštus. Tatai patiria kiekviena akcinė bendrovė, bet ir tą pat turi padaryti ir kiekvienas privatus verslamoninkas: jis turi už savo verslamoninkystę pastatytą savo kainą įskaityti į kaštus. Jei verslamoninkas savo verslamonėje per metus sudaro 30.000 mr. pelno, o kaip akcinės bendrovės direktorius jis galėtų gauti 20.000 mr., tai įmonės pelną jis turi skaityti tik 10.000 mr. Ir, jei netto pajamos verslamonėje siekia tik 15.000 mr., tai jis turi suprasti, kad jis dirba su nuostoliu, nes jo paties darbas vertas yra 20.000 mr.[1].

Antras verslamoninko pelno elementas aukščiau kalbėta plačia to žodžio prasme, kuris iš esmės tolygus kaštams, yra rizikas, tiek, kiek jis galima įvertinti ligi tam tikro tikrybės laipsnio, taigi ir jis turi būti įtrauktas į kaštų apskaitymą. Ypač tat esti tais riziko atvejais, jei jis galima apdrausti, pav., ugnies pavojus, laivo sudužimas ir p. Dažniausiai už tokius pavojus mokamos draudimo premijos ir įskaitomos į kaštus. Tokias premijas reikia laikyti tolygiomis nurašymams mašinų, trobesių ir p. Traktuojant visą gamybą visuma, nelaimingi atvejai atsitinka gana reguliariai, taigi ir laikomi normaliniu vartojamų gamyboje gėrybių sunykimu. Draudimo premijų sumokėjimas iš esmės yra vienodai lygaus paskirstymo metodas reikalingiems sunaudojimo nurašymams padaryti. Šios nuomonės pripažinimas reiškiasi ir tuo, kad pav., stambios laivininkystės bendrovės del turimo didelio savo laivų skaičiaus nedraudžia laivų kitur, bet sudaro savo draudimo fondus ir skiriamas jam lėšas nurašo einamomis išlaidomis.

Tikro verslamonės operacijų riziko paprastai negalima apdrausti. Kad vis del to tokis rizikas tam tikrose ribose ima-

---

[1] Verslamoninkystė, žinoma, gali būti suprantama ir tam tikru gamybos faktoriu greta su darbu paprasta prasme. Taip skirstant, tenka specialiai kalbėti apie verslamoninko darbo algos nustatymo dėsnių ypatumus.

mas galvon verslamonės kalkuliacijoje, yra neabejotina, nes sudarant verslamonės sąmatą kapitalo palukanų procentai skaitomi, pav., 10%, nors esamas palūkanų procentas tesiekia 4%. Akcinėse bendrovėse, sveikai vedant reikalus, sudaromas galimų nenumatytų išlaidų atsargos kapitalas. Tiek kiek verslamonės rizikas reiškiasi kaštų apskaitymo netikrumu, savaime suprantama, jis turi sudaryti tam tikrą poziciją, kurią reikia turėti galvoje apskaitant kaštus. Tą pat reikia pasakyti ir del riziko, kuris atsiranda iš neišvengiamo apyvartos ar parduodamų kainų sumažėjimo: normalinėmis sąlygomis turi būti gauta tokia kaina, kuri išlygina atsitiktinius šios rūšies nuostolius, vadinasi, kad vidutiniškai per ilgesnį laikotarpį tikrai išrenkamos parduodamos kainos padengtų visus galimus kaštus.[1]

Jei mes abu minėtus verslamoninko pelno elementus, kuriuos ligi tam tikro laipsnio galima išanksto išskaičiuoti ir laikyti tikrais gamybos kaštais, atimsime iš verslamoninko pelno, tai gautas dar verslamonei verslamoninko pelno perteklius ir sudarys verslamoninko pelną. Šis verslamoninko pelnas apibūdinimas siaurąja prasme labiau atitinka verslamoninko pelno sąvoką, kaip perteklius brutto pajamų gaunamas atėmus kaštus, nes čia įeina visos pozicijos, kurias galima suprasti kaip kaštus. Kad tokis verslamoninko pelnas iš tikrųjų esti, nėra jokio abejojimo ir aiškiai matyti iš to, kad akcinės bendrovės, kurios savo direktorius ir tarybos narius labai kukliai atlygina, sudaro labai didelius rezervus įvairiems įmonės tikslams, ne tik apmoka palūkanų kapitalą procentais, bet ir paskirsto dar žymius ekstradividendus. Dėl viso ko grynas verslamonės pelnas esti santykiniai retais atsitikimais labai didelis. Daugumoje verslamonių grynas pelnas atsiranda tik esant ypačiai gerai konjunktūrai; vidutiniškai joms vos pakanka pajamų visoms išlaidoms atlyginti plačiąja prasme, apie kurias mes čia jau sakėme. Taip pat labai didelis skaičius verslamonių nepajėgia tų išlaidų išlyginti, bet dirba didesniais ar mažesniais nuostoliais. Grynas verslamoninko pelnas tais atvejais yra negatyvinis. Prityrimas parodo, kad kai kurios iš tokių verslamo-

[1] Riziko prisiėmimas gali būti suprastas ypatingu gamybos faktorium. Aukštai išsiskleidusiose ūkio sąlygose šis gamybos faktorius turi savo prekyvietę ir gana nustatytą kainą. Jis gali būti pakeistas ir kitais gamybos faktoriais, kas visados atsitinka, kai tam sutaupyti kaštus, tenkinamąsi žemesniu tikrumo laipsniu.

ninkų pakankamai padarę „nurašymų" ir „persikonstruavę" gali toliau veikti. Betgi ir verslamonių skaičius, kurios išnyksta iš žemės paviršiaus, yra nemažas. Plačioji publika, kuri maža mato, bet labai stebisi kai kurių nedaugelio verslamonių milžiniškais pelnais, visados linkusi perdaug išpūsti bendrą gryną verslamoninkų pelno dydį visuomenės ūkyje.

Grynajam verslamoninko pelnui nebegalima nustatyti jokių normų. Grynas verslamoninko pelnas, apskritai imant, nebepareina nuo visuotinių taisyklių, yra kažin kas specifinio kiekvienoje verslamonėje. Dažnai — jis esti grynai pripuolamas, pav., ypačiai geros tai verslamonei susidėjusios pardavimo sąlygos, kurioms verslamonė neturėjo jokios įtakos. Jis dažniausiai labai keičiasi su konjunktūromis atitinkamose gamybos šakose. Šiaip jis remiasi tam tikra patogia padėtimi, kurią verslamoninkas įgijo tuo ar kitu atžvilgiu. Verslamonė gal turi iš seno patikrintą klientūrą, gerą prekyvietę, gerus ilgalaikius ryšius su žaliavos statytojas, apskritai gerus ryšius verslamoninkų tarpe ir t. t. Gali būti išsiskleidusioje ir gerai organizuotoje didžioje verslamonėje viršenybė, palyginti su mažomis, turima tokių milžiniškų kapitalų, kad gali nusmogti kiekvieną konkurenciją, gali įgyti juridinį monopolį arba trusto sudarymu faktišką monopolį ir p. Viršenybė gali remtis ir taip pat asmeniniais faktoriais, kad verslamonė gali turėti vedėjų, tarnautojų ir darbininkų, kurie savo tarnyboje daugiau sugeba, kaip kad taip pat apmokami kitų konkuruojančių versmonių vedėjai, tarnautojai ir darbininkai. Visa verslamonės organizacija, personalo pripratimas ir įsidirbimas bendrame darbe, o visų interesas, kad viskas klestėtų, yra taip pat faktoriai, kurie verslamonei gali sudaryti lemiamos viršenybės. Tam tikrais atvejais ši viršenybė esti daugelio metų pastangų vaisius ir grynas verslamoninko pelnas, kuris dabar gaunamas, esti kartą jos įgytos padėties išdava. Šios padėtys šiais laikais judriame ūkio gyvenime, kur visados ūkio jėgos būva nukreiptos į tai, kad būtų pašalinta senos viršenybės ir sudarytos naujos, labai lengvai nyksta ir jų išlaikymas reikalauja del to dažniausiai nuolatinių pastangų nuolatinio dėmesio kaip tiekinių, kurie turi būti apmokami ir kurių kainos turi būti įskaitomos į kaštus.

Tais atvejais, kur viršenybė, įgyta ar atsiradusi del išorinių priežasčių, taigi „neužtarnauta", duoda pastovų gryną

verslamoninko pelną, jį reikia suprasti kaip tam tikros viršenybės rūšies rentą, ir pati viršenybė įgauna kapitalo vertės, kuri pasireiškia verslamonę parduodant. Šias sąlygas tegalima bus visiškai suprasti siejant jas su tyrinėjimais kitame skyriuje.

Klausimas, kiek verslamoninko pelnas įeina į produkto kainą, ar ne, dabar lengva atsakyti. Verslamoninkų pelno dalys plačiąja prasme, kurias mes pripažinome per tikrus kaštus, žinoma, esti traktuojamos kaip normalios produkto kainos dalys. Ar tegalima rasti produkto kainoje grynąjį verslamoninko pelną, pareina nuo konkurencijos sąlygų. Jei verslamonė, gaunanti verslamoninko pelną, nepajėgia aprūpinti visos prekyvietės, bet turi būti dar ir kitų verslamonių, kurios dirba prekyvietei, tai galimas daiktas, kad paskutinė dar reikalinga verslamonė jokio gryno verslamoninko pelno negauna, taigi ir jos kainos vos beišlygina šios paskutinės verslamonės kaštus. Šiuo atveju kaina nustatoma atitinkamai paskutinių kaštų diferencialiniam principui ir grynas pelnas, kuris tenka geriau įtaisytoms verslamonėms visiškai nepriklausomos nuo produktų kainų diferencialinio pelno. Jei atitinkama verslamonė turi monopolinę padėtį ir jai pavyksta jį išnaudoti grynam verslamoninko pelnui gauti, tatai tegalima padidinus produkto kainas daugiau kaip kaštų ir grynas verslamoninko pelnas turi būti traktuojamas kaip produkto kainos dalis.

Jei kaštų principas idealiniu būdu vyksta, kaip kad mes tarėme bendrose mūsų kainos susidarymo taisyklėse, tai verslamoninko pelno paskutine prasme negalėtų būti. Tuomet kainos bus nustatomos atitinkamai kaštų principui, einant pirmoje knygoje išdėstytomis pusiausvyros sąlygomis.

20. Priskaitymo problema ir socialinio paskirstymo problema.

Kai kurį nors produktą gaminant dalyvauja du asmens, kyla klausimas, kiek kuris jų yra įdėjęs, kuri dalis yra vieno ir kito produkte. Visuotinė teisės sąmonė reikalauja objektyvaus dydrodžio produktui dalyti ir linkusi yra jį laikyti esant priežastinės pareinamybės tarp tiekinio ir produkto. Taip atsiranda priskaitymo (Zurechung) problema. Ji atsiranda ne iš palinkimo į teoretines spekuliacijas, jos šaltinis yra giliuose

žmogaus dvasios ypatumose. Jinai įgauna reikšmės, kai nuo paprasto, tarp atskirų asmenų, pereiname į didįjį visuomenės gamybos produkto padalinimą. Ji užima kaip tik centralinę vietą mūsų laikais, kada visuomenė buvo plačiai pasidalinus darbu ir susiskirsčiusi klasėmis.

Nuomonė, kad pajamos gali būti skirstomos pagal priežastingumo principą atskiriems faktoriams yra labai populiari. Ji palaikoma traktuojant tuos atsitikimus, kur tiekiniai, kurie padeda gaminti iš esmės yra vienodi, taigi ir turėti bendrą mastą. Nes tad yra galimas grynai aritmetinis paskirstymas pagal prisidėjimą produktą gaminant. Tačiau būva tiekinių, kurie reikalingi produktui pagaminti iš esmės įvairios rūšies, ir tad vienu mastu matuoti tuos tiekinius nebetenka; čia jau negali būti „tikro“ padalinimo objektyvia prasme.

Visų pirmiausia tą reikia pasakyti del labai įvairios tiekinių prigimties, kuriuos priprasta yra vadinti žmogaus „darbo“ vardu. Mintytojo, dailininko, verslamoninko, amatininko darbams nėra jokio bendro masto, jų bendras produktas niekados negali būti iš prisidėjimo skirstomas.

Priskaitymo problema tampa visiškai nebepatenkinama, kai prie „darbo“ prisideda ir kiti įvairūs gamybos faktoriai — kapitalas, gamtos medžiagos, dirva ir žemė. Betgi tuomet priskaitymo problema įgauna didelio visuotinio intereso šių laikų ūkio gyvenime. Kai veikią tiekiniai yra įvairios prigimties, tai tuomet iš tikrųjų kyla ginčas, kam turi tekti gamybos išdavos. Kiekviena partija, žinoma, yra linkusi savo pagalbos reikšmę pabrėžti, priskaityti sau kiek galėdama didesnę pajamų dalį ir delto esamą paskirstymą laikyti nebeteisėtą. Įrodymo metodai, kurie dažniausiai vartojami, remiasi tuo, kad galvojama apie savo pagalbos atėmimą ir klausiama, ką tada galėtų padaryti kiti gamybos faktoriai. Tačiau šių įrodymo metodų yra viena silpna pusė, kad jais gali naudotis kiekvienos gamybos priemonės atstovas: atėmus vieną kurią gamybos priemonę, visados sumažinama kitų prisidėjimo išdavos ligi nulio.

Remiantis tokiais įrodymo būdais iš tikrųjų darbui turi tekti visos gamybos proceso išdavos ir del to ginama „darbininko teisė į pilną darbo produktą“. Tokio kalbamos programos gynimo mums netenka paisyti. Pati programa tuo yra įdomi, kad ji glūdi socialistinės minties pagrinde ir sudaro pozityvinę išraišką, neigiant išeinančių iš privatinės nuosavybės

pajamų pateisinamą. Teoretinei ekonomijai rūpi išaiškinti, kad tokis priskaitymas ūkiškai yra negalimas ir delko negalimas.

Kadangi bendro produkto dalis, kuri priskiriama padedamajai gamybos priemonei, negali būti skaitoma nuostoliu, kurį turėtų bendras produktas, atmetus visą atitinkamą gamybos priemonę, tai mėginama tikrosios dalies priskaitymo gamybos priemonės pagrindan padėti tą nuostolį, kuris atsirastų atitraukus mažą gamybos priemonės dalį. Šis metodas berods netinka, kai produkto priemonė esti nedaloma arba jos dalis negali būti atitraukta, be to, kad nebūtų sustabdomas ir kitų gamybos priemonių veikimas. Paskutinis dažnai atsitinka. Tad negalima spręsti apie atitinkamos gamybos priemonės veikimą tuo būdu, kad tas produkto padidinimas, kuris atsiranda padidinus gamybos priemonę, būtų lygus gamybos priemonės padidėjimui, taigi išskaičiuoti vadinamąjį „paskutinį produktingumą" (13 §). Nes jis yra tolygus nuliui, kai tik gamybos priemonės pridėjimas prie kitų gamybos priemonių lieka be naudos. Kasant griovį, nebus pasiekta dienos produkcijos padidinimo pastačius dar vieną žmogų, jei tam žmogui nebus duotas kastuvas.

Paskutinio produktingumo sąvoka tik tuomet tikrai gali būti vartojama, kai gamybos priemonės tam tikrose ribose gali bet kuriuo savitarpio santykiu efektyviai bendradarbiauti, taigi atitinkama gamybos priemonė gali išstumti kitas gamybos priemones be gamybos išdavų pakeitimo. Tokiais atvejais, kaip mes žinome, galima nustatyti atitinkamos gamybos priemonės paskutinis produktingumas. Jos kaina turi būti pusiausvyros padėtyje tolygi tam paskutiniam produktingumui, nes, atvirkščiai, ūkiškiau būtų daugiau ar mažiau tos priemonės vartoti. Paskutinis produktingumas yra taip pat dalies mastas, kuri turėtų tekti atitinkamai gamybos priemonės iš gamybos išdavų.

Paskutinio produktingumo sąlyga pritaikoma tik tokiam gamybos procesui, kuris gamina vieną vienintelį produktą. Panašaus sprendimo negalima taikyti visų visuomenės gamybos išdavų paskirstymo gamybos faktoriams. Turint galvoje visą mainaūkio gamybą, visados yra galima ir mažais gamybos faktorių kiekių pasikeitimais, užimti visus gamybos faktorius. Tatai pareina tik iš dalies iš tikro vieno gamybos faktoriaus pa-

keitimo kitu įvairiuose technikos daliniuose procesuose, į kuriuos skyla bendra gamyba. Betgi visiškas įvairių gamybos priemonių suderinimas su trūkumo principu tuo patikrinamas, kad kiekvienai gamybos priemonei nustatoma kaina ir turimas gamybos priemonės kiekis, paklausų reguliuojamas kainos susidarymu, padalinamas įvairioms gamybos šakoms. Padidėjusiam gamybos priemonės kiekiui pirmoje eilėje tuo parengiama vietos, kad reguliatyvinė jo kaina sumažinama ir tuo pat tų produktų paklausai paskatinami, kur atitinkama gamybos priemonė labiausiai reikalinga. Paskutinio gamybos priemonės produktingumo ligi tol negali nustatyti bendrame visuomenės gamybos procese, ligi produkto kainos nežinomos, taigi trūksta nustatyto bendro produkto masto. Betgi dėsniui, kad gamybos priemonės kaina tolygi esti jo paskutiniam produktingumui bendrame gamybos procese, negalima duoti jokios kitos prasmės, kaip kad ta, kad jos kaina visose gamybos šakose ją vartojant yra ta pati, ir kad produkto kaina nustatoma pasiremiant gamybos priemonės kainų sudarymo kaštu principu. Ši sąlyga grąžina gamybos priemonės kainos susidarymą į visuotinį kainų susidarymo procesą, kaip kad mes jį pažinome pirmoje knygoje.

Mėginimas priskaitymo problemą spręsti pasigaunant paskutinio produktingumo parodo tik tai, kad priskaitymo problemos negalima spręsti remiantis technišku atskiro gamybos priemonės sąveiksmu, bet kad ji savo esme yra ūkiškoji problema, problema, kuri sudaro tik vieną pusę bendros kainų susidarymo problemos. Kainų susidarymo procese yra, kaip jau mes žinome, visuotinis visa valdąs trūkumo principas. Bendrų gamybos išdavų padalinimas daugiausia valdomas trūkumo principo ir įvairių gamybos faktorių dalys daugiausia nustatomos pasiūlų ir paklausų, taigi nieku būdu ne išimtinai objektyviniais gamybos ypatumais. Kad trūkumo principas tam tikrais atvėjais substitucijos principo modifikuojamas ir kad gali būti nustatytas atitikimas kainos paskutiniam gamybos priemonės produktingumui, nieku būdu nereiškia, kad reliatyvinis gamybos priemonės trūkumas būtų nustojęs savo esminės ir pagrindinės reikšmės kainų susidarymui ir tuo pat ir „priskaitymui“. Bendro visuomenės gamybos produkto paskirstymo problema tarp įvairių gamybos faktorių yra nustatoma visų pirmiausia tų gamybos faktorių reliatyvinio trūkumo santykiu su tiesioginiais jų vartotojų paklausais.

Priskaitymo problema glūdi, kaip jau minėta, pastangose rasti objektyvinį dydrodį teisingam paskirstymui. Šio dydrodžio ieškota tam tikroje techniškų priežasčių pareinamybės rūšyje tarp tiekinio ir produkto. Kadangi jokio tokio dydrodžio nebegali būti, tai ir šiuo objektyviniu būdu negalima nustatyti jokio teisingo paskirstymo. Priskaitymo problema iš esmės yra ūkiškoji problema. Visa kas kalbėta ir rašyta del paskirstymo teisingumo tarp nevienodų gamybos priemonių tenka tik traktuoti kaip neaiški hyperboliškos nuomonės išraiška, kuri, moksliškai svarstant, neturėtų turėti vietos. Vietoje etikos problemos, kiek iš bendro produkto kuriam faktoriui reikėtų priskirti, reikėtų dalyką grynai moksliškai kelti, būten, kiek dabartinėmis ūkio sąlygomis, išeinant iš mainaūkio pagrindų, turi tekti kiekvienam iš gamybos faktorių.

Šios problemos sprendimas glūdi, kaip mes matėme, kainų susidaryme. Šis kainų susidarymas nustatomas trūkumo principo drauge su papildomais kainų susidarymo principais ir visi šie principai tėra iš savo pusės tik bendro ūkiškojo principo pasekmės. Iš to išeina, kad kiekviename mainaūkyje, kuris atitinka ūkiškumo reikalavimus, kainų susidarymo principai yra drauge ir paskirstymo principai. Negalima vaizduotis mainaūkio organizacijos, kur jaučiamas netobulas ūkiškumas nebūtų kaip trūkumas ir dedamos pastangos pasiekti aukštesnio ūkiškumo laipsnio. Jokia ūkio organiazcija nepasiektų pusiausvyros prieš įvykdysiant visuotinį ūkio principą ir tuo pat ir kainų susidarymo principą. Šia prasme paskirstymas mūsų kainos susidarymo principais atitinka ūkiškuoju atžvilgiu objektyvinį teisingumą ir dalys, kurios tenka įvairiems gamybos faktoriams, tokiu būdu kainų susidarymu, gali būti pažymėtos tikromis dalimis.

Šiais nurodymais betgi dar toli gražu neišsprendžiama praktikos paskirstymo problema. Kainų susidarymo, taigi ir paskirstymo, jokis mainaūkis negalėtų išsilaikyti būdamas priešingas ūkiškumui. Tačiau praktinė kainų susidarymo išdava, atitinkanti mainaūkio principus, iš esmės pareina nuo reliatyvinio įvairių visuomenės ūkio procese reikalingų gamybos priemonių trūkumo ir taip pat nuo bendrų gamybos proceso pajamų. Priskaitymo problema pradžioje statoma kaip abstraktaus teisingumo problema, tačiau ekonomijos mokslo šviesoje suvedama į faktinį mainaūkišką kainų susidarymą. Socialinė paskirstymo problema yra kažin kas daugiau: ji apima ir praktikos klausi-

mus, kaip duoti kainų susidarymo faktoriai gali būti kreipiami, kad iš kainų susidarymo socialekonomiškas paskirstymas būtų socialpolitiškai patogus, kad būtų skatinamas tautos gajumas ir jos darbo produktingumas. Tuomet čia, kaip vėliau plačiau pamatysime, atsiveria platūs dirvonai plėsti praktikos ūkio ir socialinės politikos įtaką kainų susidarymui ir tuo pat visuomenės paskirstymui. Tačiau per dažnai neišmanėliai politikai ir filantropai, socialinę politiką pastato priešingai kainų susidarymo principams. Juo aiškiau gali būti išrodytas tokių socialinių politikų pastangų nevaisingumas, juo labiau jų jėgos ir uždaviniai turėtų krypti ten, kur jų darbas daug produktingiau būtų suvartojamas teisingesniam paskirstymui arba tikram pajamų sudarymui. Tačiau ne tik specialinė socialinė politika, bet ir visuotinė ūkio politika visados turi atsiminti, kad pastoviai patogių ūkio išdavų tik tuomet tegali duoti visuomenės ūkiui, kai ji suderintai dirba su visuotiniais mainaūkio principais.

Mūsų mainaūkyje, kur privatinė nuosavybė išplėsta ir materialinėms gamybos priemonėms, tenka skirti tos dalys, kurios priskiriamos kainos sudarymo procese abiems gamybos faktoriams, žemei ir kapitalui, tų gamybos faktorių savininkams. Tokiame mainaūkyje pajamų susidarymui turės stiprios įtakos esamas nuosavybės suskirstymas. Nuosavybės išsiskleidimas vėlgi ligi tam tikro laipsnio nustatomas pajamų paskirstymo ir taupumo plačiąja žodžio prasme. Toliau nuosavybės sąlygos reguliuojamos paveldėjimo santykių, t. y., papročių ir įstatymų, kurie reguliuoja nuosavybės santykius mirties atveju. Šios sąlygos visados turi svarbios įtakos mainaūkio pajamų paskirstymui.

Del darbo, kaip gamybos faktoriaus, tai reikia pažymėti, kad darbo vertė žymia dalimi pareina nuo visuotinio išauklėjimo ir specialinio darbininkų profesinio mokslo. Mainaūkyje, kur jaunimo auklėjimo ir mokslo išlaidas prisiima šeimynos, tai nuosavybės ir pajamų sąlygos del to turi žymios įtakos ir kitų kartų pajamų paskirstymui. Ši gi tam tikro laipsnio visuomenė savo visuotiniu auklėjimo darbu, pasiimdama kalbamas auklėjimo išlaidas gali tą įtaką išlyginti.

Praktikoje bendrų mainaūkiškos gamybos paskirstymo išdavų problema ne visiškai kainų susidarymo nustatoma, tačiau turi šalia kainų susidarymo savy ir įvairių momentų, kurie duoda progos sąmoningai reguliuoti paskirstymą. Kiekviena išvada

iš kainų susidarymo būtinumo, apimanti ir esamo paskirstymo būtinumą, būtų neteisėta, taigi būtų klaidingas ir bet kuris mėginimas, pasiremiant mūsų kainų susidarymo teorija, konstruuoti „naturalinę ūkio gyvenimo harmoniją“. Visuotinė socialinė ūkio politika turi daug platesnę sritį, kaip tikroji ekonomijos teorija. Šios uždavinys yra išaiškinti kainų susidarymą. Visuotinė socialinės politikos teorija visų pirma tegalima tik parėmus ją griežtai nustatytais ekonominės teorijos pagrindais. Be to dar ji turi uždavinį, kuris neįeina į teoretinės ekonomijos uždavinius, kurie praplėčia kainų susidarymo ar „priskaitymo“ problemą ligi visuotinės socialinio paskirstymo problemos. Visuotinė socialinės politikos teorija iš dalies turi turėti ir kitų metodų ir sąvokų. Jei, pavyzdžiui, galima pajamų rūšis suskirstyti į dvi kategorijas „nuosavybės pajamų“ ir „darbo pajamų“ ir savo dėmesį kreipti į įvairius šių pajamų pakreipimo į vieną ar į kitą pusę ir jų paskirstymo galimumus. Teoretinė ekonomija negali tuo keliu eiti. Jos specialinis uždavinys yra išaiškinti įvairių pajamų rūšių prigimtį. Jinai del to privalo pajamų rūšis suskirstyti pagal kainų susidarymą ir privalo visados laikytis pagrindinio suskirstymo į darbininkų algą, žemės rentą (imant ir gamtos medžiagų kainas), ir kapitalo palūkanų procentą. Savo dėmesį jinai turi ypačiai kreipti į teisingą pajamų rūšių apibūdinimą ir į atitinkamų gamybos faktorių ir tų gamybos faktorių kainų pagrindų nustatymo studijas. Šį uždavinį teks spręsti tolesniuose šių knygų skyriuose.

ŠEŠTASIS SKYRIUS.

Kapitalo palūkanos.

21. Palūkanų teorijos skleidimosi istorija[1].

Kad ir dauguma to, kas pereitame amžiuje buvo kalbėta apie palūkanas, geriausia būtų apleidus, tačiau pamokomas dalykas yra sekti žmogaus skleidimosi mintį šiuo klausimu, nes iš to pamatysime visas su palūkanų problema susijusias sunkybes ir tuos svarbius laimėjimus, kurie yra naudingi galutinai pro-

[1] Plačiau šis dalykas nušviestas ir literatūra nurodyta Cassel The Nature and necessity of interest, London. 1903 m.

blemai spręsti. Svarbu čia yra suprasti įvairios sroves, kurias tenka sutikti skleidžiantis visuotinei teorijai ir, svarbiausia, tinkamai įvertinti tai, ką jos turi gera.

Viduramžių bažnyčios palūkanų smerkimas šių dienų laikams sunku yra suprasti. Bet jau ir čia yra primityvinis aplinkybių svarstymas, kuris išaiškina tokią nuomonę ir ligi tam tikro laipsnio pateisina. Kadangi tų laikų paskolos buvo dažniausiai duodamos žmonėms pakliuvusiems į blogas ūkiškas sąlygas, tai ir pastangos padaryti tokias paskolas pasipelnymo šaltiniu lengva galėjo pasirodyti vargo išnaudojimu, o tat, be abejo, dažnai ir atsitikdavo. Del tokių pažiūrų, kaip Roscheris sako, tautos pirmykščiais ūkio laipsniais buvo nusistačiusios prieš palūkanų ėmimą ir daugumas religijų primityvėmis ūkio sąlygomis, draudsdavo palūkanas imti[1].

Pripažindami bažnyčios praktišką palūkanų ėmimo politikos reikšmę, turime tuojau pasakyti, kad kanonistai savo nusistatymu palūkanų reikalu labai pasunkino tikrą teoretinį palūkanų esmės supratimą. Kadangi kanonistai tam tikrais atvejais turėjo leisti palūkanas imti, jiems teko visus sofistikos ginklus vartojant, atskirti tuos atvejus nuo kitų, ir tuo jie aptemdino esminį palūkanų reiškinio vienumą. Buvo pripažinta teisė gauti atlyginimą už nuostolius, kuriuos paskolos davėjas gali turėti del paskolos išdavimo, ir pavadino tat „intereso“ vardu, žodžiu, kuris ir ligi šiol vartojamas tolygia prasme „palūkanose“. (Angliškai — interest, pranc.: — interêt). Kadangi šis „interesas“ buvo pripažintas taip pat ir tuo atveju, kad paskolos davėjas ir kitaip sunaudodamas pinigus galėtų gauti pelną, tai turėjo įsigalėti nuomonė, kad paskolos palūkanos tolygios palūkanoms, kurias kapitalas duoda pelningose verslamonėse. Tokią nuomonę palaikė ir pripratimas parduoti tvirtas žemės rentas, nes šiuo būdu žemdirbys visados galėjo gauti kapitalų geriau savo žemei įdirbti mokėdamas rentą, kuri iš tikro buvo ne kas kita kaip tik palūkanos. Vokiečiuose, kur rentų pirkimas buvo plačiai praktikuojamas, kalboje pradėjo vartoti žodį „Zins (census = renta), pažymėti kiekvienam teisėtai pripažintam mokėjimui už paskolas. Ginčas tarp būtino praktikos gyvenimo reikalo ir smailios kanonistų scholastikos, turėjo tęstis šimtus metų ligi iš esmės buvo pripažinta įvairių palūkanų ėmimo formų vieną prigimtis ir tuo pačiu pagrindas,

---

[1] Grundlagen der Nationalökonomie 22 Aufl. 1897 § 190.

ant kurio galėjo išaugti visuotinė mokslinė palūkanų teorija. Šis periodas supuola su laisvosios minties įsigalėjimu. Kreipimasis į viduramžių autoritetus turėjo užleisti vietą pirmų pirmiausia merkantilistų laikotarpio diskusijoms del praktiškos palūkanų sumažinimo naudos ar žalos, vėliau liberalizmo įtakos laikais laisvoje apyvartoje tikriems palūkanų dydžio nustatymo pagrindų tyrinėjimams.

Valstybinė valdžia sekdama bažnyčią naujų laikų pradžioje, stengėsi nustatyti palūkanų ėmimui kaip išnaudojimo formai tam tikras ribas, nustatydama maksimalinio dydžio palūkanų procentus. Ši politika duodavo progos nuolatinėms diskusijoms del maksimalinių palūkanų dydžio ir taip pat skatindavo tyrinėti didelių ir mažų palūkanų įtaką; del to susidarė tam tikros pažiūros į palūkanų dydžio įtaką kitiems ūkio gyvenimo faktoriams, turėjo pamažu paaiškėti faktas, kad tie kiti faktoriai iš savo pusės tap pat nustato palūkanų dydį, kad palūkanų didumas yra grynai ūkiškas reiškinys, kuriam politiką iš savo noro negali daryti įtakos. Anglijoje tokis palūkanų supratimas jau XVII amžiaus pabaigoje labai aiškiai buvo formuluotas. Įsivyravus ekonomiškajam liberalizmui XVIII amžiuje palūkanų aiškinimas, kaip prekyvietės kainos nustatomos pasiūlų ir paklausų buvo savaime suprantamas dalykas.

Tačiau paliko dar plačiau išaiškinti tą tiekinių rūšį, kurią sudaro pasiūlų ir paklausų objektas ir kuriam mokamos palūkanos. Šiuo atžvilgiu liberalizmo persilaužimo laikai nužengė žymų žingsnį pirmyn. Visų pirma teko atpalaiduoti palūkanų teoriją nuo senoviško supynimo su pinigais ir kapitalu. Kadangi paskolos dažniausiai buvo daromos pinigais, tai teko tik aiškinti, kad pinigai tenka traktuoti kaip esminis paskolos objektas, ir palūkanų dydžio pasikeitimai suvesti į pinigų perteklių arba trūkumą. Šių laikų ūkiškas pasaulis vargu dar yra visiškai beišėjęs iš šio traktavimo būdų, kas matyti iš kiekvieno finansinių laikraščių straipsnio, ypač iš tokių bendrų frazių kaip antai: „pigūs ar brangūs pinigai“. Tačiau atsiranda pažiūrų, kad pinigai paskoloje vaidina tik tarpininko vaidmenį ir kad paskola yra iš esmės laikinas perleidimas naudotis kapitalu, kurios sudaro jau žymią pažangą.

Nuo to laiko palūkanų teorija bendrai remiasi prielaida, kad pinigai yra tik atsitiktinė ir visiškai neesminė kapitalo perleidimo forma ir kad ją tenka abstrahuoti nuo tos formos norint

išaiškinti palūkanų dydžio priklausymą nuo kapitalo prekyvietės. Be abejo, ši prielaida buvo vaisinga, kadangi del jos palūkanų problema buvo atskirta nuo pinigų teorijos ir buvo galima palūkanų problemą svarstyti skyrium. Betgi aišku, kad kalbama prielaida tėra leistina kaip laikinas problemos suprastinimas. Palūkanų teorija, kuri nekreipia dėmesio į pinigų aprūpimo įtaką palūkanų dydžiui, sąmoningai ar nesąmoningai prileidžia statinę pinigų padėtį ir neleidžia pažvelgti į palūkanų dydžio ir pinigų vertės pareinamybę ir taip pat giliau suprasti pinigų esmę. Jei mes suprastinimo dėliai svarstydami palūkanų teoriją, nekreipiame dėmesio į piniginę paskolų formą, tai reiškia, kad savitarpius pinigų ir palūkanų santykius tyrinėsime vėliau. Šis tyrinėjimas turi sau prideramą vietą pinigų teorijoje, jis iš tikrųjų sudaro baigiamąjį jos apibendrinimą (plg. 11 skyr.).

Paskolos supratimas kaip laikinas turėjimo teisių tam tikros sumos perleidimas, taigi abstraktinio kapitalo, ir palūkanų kaip kainos už turėjimo teisės, ypačiai buvo palaikomos prancūzų ekonomistų T u r g o t ir J. B. S a y. Tokis palūkanų supratimas kaip kainos už kapitalo dispoziciją yra didelis nuopelnas, nes jis aiškiai parodo tą patarnavimą, už kurį mokamos palūkanos, ir be to aiškiai pažymi, kad palūkanos yra k a i n a tuo aiškiai pastatydamas palūkanas greta su kainomis ir leisdamas organiškai spręsti palūkanų problemą kaip integralinę bendros kainų susidarymo problemos dalį.

Ir dar vienu atžvilgiu palūkanų sąvoką reikėjo griežčiau aprėžti. Ypač Anglijoje buvo įprasta žymėti bendros pajamos, gautos iš verslamonės „pelnu“ (profit), kuo buvo apimama taip pat ir palūkanos už verslamoninko kapitalą. Palūkanų teorijai turėjo esminės reikšmės analitinis pelno perskyrimas į palūkanas už savą kapitalą ir verslamonės pelną: tik padarius šią prielaidą tebuvo galima suprasti tie faktoriai, kurie turi įtakos iš pasiūlų ar paklausų pusės palūkanų dydžiui nustatyti; tik tuomet galima buvo, traktuojant palūkanų problemą, pritraukti bendrus pasiūlus ir bendrus kapitalo dispozicijos paklausus. Tokis griežtas skirtumas tarp palūkanų ir verslamoninko pelno buvo padarytas J. B. S a y. S a y traktavo kapitalo dispoziciją kaip vieną „produktingų patarnavimų“. Palūkanų dydžio nustatymas jam buvo tik visuotinio kainų susidarymo dalis, kuriąja nustatomos ir produktingų patarnavimų kainos. Kapi-

talo dispozicijos paklausai eina šiame kainų susidarymo procese iš vartotojų tų pagamintų gėrybių, kurioms gaminti reikalinga kapitalo dispozicija.

Šiomis išdavomis buvo nustatytos gairės, kurių ribose galėjo visiškai išsiskleisti palūkanų teorija. Kas dar buvo reikalinga, tai iš dalies ir tvirtesnė kainų susidarymo teorija, kurioje palūkanos būtų galėję rasti vietos kaip kaina, iš dalies gilesnės tų aplinkybių studijos, kurios nustato kapitalo dispozicijos paklausus ir pasiūlus, ypač palūkanų dydžio įtakos tiems faktoriams. Tačiau nelaimei palūkanų teorijos skleidimasis po to buvo nutrauktas ir rimtas tyrinėjimas buvo nuslopintas dviejų aukšto laipsnio spekuliatyvinių ir svetimų tikrajam ūkio gyvenimui teorijų. Viena tų teorijų tai buvo socialistinė vertės teorija, antroji vadinamoji darbo algų fondo teorija. Arčiau su tomis teorijomis susipažinsime darbo algų skyriuje (8 skyr.). Del jų reikšmės palūkanų teorijai čia tenka pastebėti tik štai kas.

Centralinis socialistų vertės dėsnis buvo tai, kad prekės vertė tolygi darbo kiekiui, kuris normalinėmis sąlygomis kaštuoja ją pagaminti. Šis visiškai įnoringas ir griežtai tikrybei prieštaraująs dėsnis iš anksto darė nereikalingas ne tik palūkanas, bet ir kiekvieną protingą palūkanų teoriją. Nes, nepalikdamas vietos objektyviniam kainų susidarymo problemos sprendimui, jis darė palūkanų tyrinėjimą, kaip iš to proceso atsirandančią kainą, visiškai nebegalima. Palūkanų teorija, paremta tokiu dėsniu būtų nesąmonė, negalėtų turėti pretenzijų būti moksliškai traktuojama. Mokslas, kuris šioje srityje užleidžia vietą M a r x'o scholastikai, patsai nežino, ką jis savyje turi. Del to ir palūkanų studijos socialistinėje visuomenėje turi tam tikrą interesą ir gali padėti nušviesti ūkišką palūkanų esmę. Prie to mes grįšime 27 §.

Darbo algų fondo teorija traktavo kapitalą per tam tikrą fondą darbininkams laikyti gamybos proceso metu. Vidutinė atskiro darbininko alga buvo nustatoma tam tikra to fondo kvota ir darbininkų skaičiumi. Taip suprantant kapitalo funkciją, kuri regimai pašalino augančių pagamintų gėrybių paklausų ar gamybos metodų reikšmę palūkanų dydžiui. Sąryšyje su kapitalo dispozicijos pasiūlais darbo algų fondo teorija mokė, panašiai kaip ir S m i t h a s ir R i c a r d o, kad palūkanų dydžio svyravimą turėjo aprėžti pirmų pirmiausia taupu-

mas, kas turėjo mažinti kapitalo dispozicijos paklausus, tokią mintį palaikė jų sterilinis dogmatizmas ir tuo būdu pasiekė išdavas, kurios neatitiko esminius ūkio gyvenimo faktus. Abi kalbamos mokyklos dar ir tuo kliūdę išsiskleisti moksliškai palūkanų teorijai, kad jos ginčą daugiau statė etikos - politikos plotme. Socialistinį palūkanų neigimą priešingoji pusė stengėsi moraliai pateisinti, ir tarp darbo algų fondo teorijos ir jų priešininkų kilo ginčas iš dalies moralinėje ir praktinėje srityje. Tuo būdu tikrieji mokslo uždaviniai buvo apleisti.

Tuo tarpu XIX amžius duoda pozityvinių įnašų palūkanų teorijai. Šie įnašai daugiausia glūdi artimesniame tyrinėjime tų apystovų, kurios nustato kapitalo dispozicijos pasiūlus ir paklausus. Pasiūlų pusėje tyrinėjimai davė progos atsirasti pastangoms, kurios norėjo pateisinti palūkanas tuo aukojimu, kurio reikalavo kapitalo susidarymas iš taupmenų. Anglų ekonomistas Senioras (Senior: Autlines of the Science of Political Economy, 5 ed. 58—60) įrodė, kad tokis aukojimas reikia traktuoti per reikalingą „gamybos įrankį“ ir turi būti pastatytas greta darbo ir gamtos. Jis pažymėjo šį gamybos faktorių „susilaikymo“ („abstinence“) vardu, kiek morališkai nudažytu žodžiu, kas davė progos Lassalle'ui (Lassalle: Herr Bastiat-Slhulze von Delitsch, der ökonomishce Julian oder: Kapital u. Arbeit, Berlin 1864) tat pašiepti: „susilaikymo“ idėja buvo pajuokiama, kaip daranti Europos milijonierius asketais del visuomenės gerovės. Vėlesnieji autoriai iškėlė, kad kapitalo susidarymas šių laikų visuomenėje tegalimas tik mažai visuomėnės daliai, kuriai jis reiškia „susilaikymo“ auką, bet daugiausia esti stambių verslamonių, stambių spekuliantų ir stambių kapitalistų pelnų išdava. (Palg. pav. Schmoller Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, II, 1904 p. 176 — 177). Veikimui, kuris atliekamas įvairiomis sąlygomis turėjo būti rastas etinis bespalvis pažymėjimas, kuris iš esmės parodytų tikrąją jos reikšmę mainaūkyje. Tokis buvo siūlomas prancūzų kalba „ajournement“, anglų „postponemenet“ ir „waiting“. Paskutinis žodis reiškia vokiškai „warten“, lietuviškai „laukimas“, geriausiai tam tikslui atitinkąs. Tuo būdu palūkanos turėjo būti traktuojamos atsižvelgiant į pasiūlus kaip į kainą, kuri turėjo būti mokama už laukimą[1]. Kaip ir

[1] Tuo būdu lietuvių kalba „palūkanos“ nuostabiai atvaizduoja ir vidujinę tos sąvokos ūkišką esmę. (Vert.).

kiekviena kaina, ji turėjo būti tokio dydžio, kad iš vienos pusės sudarytų pakankamus pasiūlus, iš antros pakankamai aprėžtų paklausus. Čia neturi reikšmės ta aplinkybė, kad ir esant mažesnėms palūkanoms, kaip kad esamos, turėtų būti tam tikras „laukimo" kiekis, taigi tam tikra kapitalo dispozicija, net ir tuo atveju, jei palūkanų dydis lygus būtų nuliui, vis tiek tam tikra kapitalo dispozicija būtų tiekiama.

„Laukti", vadinas, per tam tikrą laiką pačiam susilaikyti turėjus tam tikrą verčių sumą. Tokiu elgesiu galima buvo atitinkamam laikui perleisti kapitalo dispoziciją. „Laukimas" aritmetiškai traktuojant yra tas pat dydis kaip ir kapitalo dispozicija ir matuojamas kaip ir šioji kapitalo produktu ir laiku. Del to teorijai apskritai nebereikalinga naudotis abiem išsireiškimais. Toliau vartosime žodį kapitalo dispoziciją pažymėti patarnavimams, kuriuos siūlo taupytojai pinigų prekyvietėje.

Nustatę „laukimo" sąvoką patarnavimu, kuriam mokamos palūkanos, apibrėžėme jį aritmetiškai. Tam priešingą, kaip žymų žingsnį atgal, tenka laikyti Mengerio ir Böhm-Bawerko palūkanų teorijos sudarymą, išeinančią iš visuotinai žemesnio ateities naudojimo vertinimo, palyginus su dabartimi. Ši formula tegali reikšti, kad „laukti" tam tikromis sąlygomis sudaro auką, kuri turi būti kompensuojama sumokant palūkanas. Tokios sąlygos nesti iš tikrųjų išimtinai dominuojančios, nes ir esant palūkanoms lygioms nuliui turi būti tam tikras taupumas: ateities daiktų žemesnis vertinimas apskritai turi labai įvairaus stiprumo, jo negalima suprasti kaip vienodo arba vidutiniško laipsnio. žemesnio ateities daiktų vertinimo idėja nieko naujo nebeduoda ir ji nėra pakankama kaip tikras palūkanų teorijos pagrindas. Ji turi žinoti, kurio dydžio tas žemesnis vertinimas vyksta tikrame gyvenime, taigi kurio dydžio turi būti sumokamos palūkanos kaip atlyginimas už laukimą. Dar nustačius tik faktą, kad „laukti" turi būti atlyginta palūkanomis, negali pasitenkinti. turi būti dar nustatyta: kiek to „laukti" bus siūloma esant kiekvienam įvairiam palūkanų procento dydžiui, kitaip sakant, kaip priklauso kapitalo dispozicijos pasiūlai palūkanų procento dydžio. Jei kapitalo dispozicijos pasiūlus traktuosime palūkanų dydžio funkcija, tai, matyti, bus reikalinga turėti šių paklausų aritmetinį išreiškimą.

Dabar pažiūrėkime tų aplinkybių, kurios nustato kapitalo dispozicijos paklausus. Gilesnis palūkanų problemos supratimas nebegalimas ligi tol, kol nebuvo iškelta aikštėn konkretaus kapitalo reikšmė į priešakį ir taip pat nauda, kuri ėjo tiesioginėms reikmenėms ar gamybai paremti, taigi nebuvo nurodyta į realinio kapitalo tiesioginį pritaikymą ir produktingumą kaip palūkanų mokėjimo pagrindus. Nes tokiu traktavimo būdu, kuris tiko tik pastovioms gėrybėms, taigi tvirtam kapitalui, turėjo tik paaiškėti, kad nuolatinės gėrybės patarnavimai, kaip ir pati šioji gėrybė, turi turėti kainą. Ši tiesa, žinoma, yra nebe reikšmės palūkanų teorijai, tačiau dar nieko mums nesako apie problemos šaknį, nes ji nebeduoda jokio atsakymo į klausimą, kaip reguliuojami pastovių gėrybių patarnavimų kainos ir pačių gėrybių santykiai. Šis klausimas tegali būti visai išaiškintas, kaip mes tatai arčiau pamatysime (23 §), tik tuomet, kai kapitalo dispozicija bus suprasta savarankišku gamybos faktorium ir pastovių gėrybių bei jų patarnavimų kainų susidarymu kaip viena pusė tikrojo mainaūkiško kainų susidarymo.

Senesnieji ekonomistai dažniausiai vaizdavosi kapitalą egzistavimo priemonių fondu, iš kurio gali būti laikomi darbininkai gamybos proceso metu. Kapitalas susidarė daugiausia iš maisto dalykų, drabužių ir kitų dalykų, reikalingų darbininkams. Juo daugiau buvo turima tokio kapitalo, juo ilgiau galima buvo laukti gamybos rezultatų, juo labiau galėjo reikštis gamybos procesas pritaikant įrankius, mašinas, įdirbant žemę ir t. t. Tikroji kapitalo reikšmė šiąja prasme buvo galimumas duoti laiko gamybai pereiti nuo pradžios ligi galo. Šis berods pirmiau gana bendras supratimas griežčiausiai buvo formuluotas J e v o n s o. Jis tvirtino, kad vienintelę kapitalo naudą sudaro tai, kad jis leidžia mums pailginti vidutinį intervalą tarp to laiko, kada dedamas darbas, ir to, kada gaunamas rezultatas[1].

Šis gamybos periodo pailginimas padidina darbo produktingumą. Duotu palūkanų dydžiu gamybos periodo pailginimas gali ir turi būti tęsiamas ligi tol, kol bus pasiektas produkto padidinimas pasigaunant paskutinio pailginimo, kuris padengs specialinius palūkanų kaštus, kurie del to pailginimo susidarys.

---

[1] Jevons: Theory of Political Economy, London. 1879. p. 248. Plg. taip pat 242—243 pusl., kur nustatoma kapitalo sąvoka.

Palūkanos, kurios mokamos už kapitalo dispozicijos vienetą, yra tolygios paskutiniam produktingumui, kuris įgalinamas šios kapitalo dispozicijos pailginimo gamybos periode. Tokia yra Jevonso procentų teorija.

Ši teorija, be abejo sudaro svarbią pažangą nustatant tas aplinkybes, kurios reguliuoja kapitalų dispozicijos paklausus, tačiau ligi tam tikro laipsnio turi vienpusiškumų, kurie reikia atmesti. Visų pirma Jevonso kapitalo sąvoka yra labai dirbtinė ir be reikalo aprėžta: tat, kas įgalina išsiskleidusį mainaūkį pereiti laiką tarp produktingo darbo ir gamybos rezultatų, nėra, kaip jau žinome (§ 4), surinktų egzistavimo priemonių atsarga, bet esamas ir nuolatos tęsiamas gamybos procesas apimdamas ir visą realinį kapitalą, kuris ten paimtas. Šiam netobulo nuolatos tesiamo visuomenės gamybos proceso sąlygų analizo Jevonso teorijos trūkumui lengva padėti, pakeitus aukščiau minėtus jo kapitalo sąvokos dėsnius mūsų kapitalo dispozicijos sąvoka.

Be to tolimesnį jo teorijos vienašališkumą, drauge su jo kapitalo supratimu susijusį, sudaro tokis kapitalo reikšmės išimtinas supratimas, kad jis įgalina gamybą, kuri reikalauja laiko. Nuolatinis pastovios gėrybės susivartojimas reikalauja taip pat laiko ir didžiausio kapitalo dispozicijos kiekis, kaip kad mes pamatysime, (24 §) suvartojamas „laukimui" pastovių gėrybių sukcesyvinių patarnavimų. Pastarieji iš jų prigimties įvairių kapitalų dispozicijos reikalingumo šaltiniai ir negali būti įspраusti į vienintelę dirbtinės konstrukcijos formą. Pagaliau Jevonso palūkanų teorijos trūkumą sudaro ir tai, kad ji paskutinės turimos kapitalo dispozicijos dalelės reikšmę mato gamybos periodo ilginime. Kapitalo dispozicijos sąvokoje glūdi vis dėlto tai, kad joje kapitalas ir laikas užima simetrines vietas: tam tikras kapitalo dispozicijos kiekis, kuris skiriamas tam tikram gamybos procesui, gali būti suvartojamas ne tik gamybos procesui pratęsti, bet gali būti suvartotas ir be gamybos periodo pakeitimo gamybai išplėsti. Gamybos proceso pakeitimas Jevonso prasme iš tikrųjų tereiškia darbo arba kitų visuotinių gamybos faktorių kapitalo dispozicijos substituciją. Kadangi Jevonsas nori nustatyti palūkanas paskutiniu gamybos periodo pailginimo produktingumu, tatai reiškia, kad jis kapitalo dispozicijos kainą išimtinai suveda į substitucijos principą, ir trūkumo principas čia visiškai išnyks-

ta. Betgi pastarasis principas, kaip jau matėme, visados esti pagrindinis kainų susidarymo principas, su kuriuo palyginti suplementariniai principai tenka traktuoti šiojo modifikacijomis. Šis kainų susidarymo supratimas turi būti pritaikytas ir kapitalo dispozicijai: palūkanos turi būti visų pirma nustatomos to gamybos faktoriaus trūkumo. Šis pagrindinis aiškinimas neprivalo būti aptemdytas tos aplinkybės, kad kapitalo dispozicijos trūkumas gali būti modifikuotas jo substitucijos galimumu kitais gamybos faktoriais. Palūkanos vis delto turi būti nustatytos kaip kapitalo dispozicijos kaina, atsirandanti iš jo trūkumo, jei ir jokia substitucija būtų nebegalima. Konservatyviame žemės ūkyje, kuris eina nekintamais keliais, pav., kapitalo padidinimas, nesukelia jokio gamybos periodo pakeitimo, nebent, kai pasitaiko proga, išplečia sėjos plotą. Tokiai prielaidai, palūkanos, pareitų nuo kapitalo dispozicijos pajamų pritaikymo naujose žemėse, betgi negalėtų būti nustatomas gamybos periodo pailginimo produktingumo, taigi turėtų būti suvestas tiesiog į kapitalo dispozicijos trūkumą.

Bet ir ten, kur kitų gamybos faktorių kiekiai būva duoti, palūkanos privalo būti nustatomos, esant nekeičiamiems gamybos metodams, trūkumo principo pagrindu. Kapitalo dispozijos pridėjimas randa naudingą pritaikymą, būtent, reliatyviškai padidėjus tų pagamintų produktų kiekiui, kurių gamyba reikalauja daug kapitalo dispozicijos. Šio atsitikimo negalima įspràusti į „gamybos periodo ilginimo" schemą, neduodant tokiam ilginimui kitokios prasmės, kaip kad tik technikos metodo pakeitimo. Apskritai absoliučiai nepakanka taip konstruuoti palūkanų teoriją, kad išnyktų viso to dalyko esmingiausia pusė — pagamintų gėrybių paklausų pareinamybė nuo palūkanų procentų dydžio.

Sąryšy su tuo tenka taip pat nurodyti, kad „vidutinio gamybos periodo" prielaida griežtai imant tolygi yra tam, kad negali būti vienas gamybos procesas ir su vienu gamybos periodu. Šiąja prielaida jau yra pašalinti ir paklausai tų prekių, kurių gamyba stato įvairius reikalavimus kapitalo dispozicijai. Tik nemoksliškas frazės „vidutiniškai" vartojimas be reikalo įveda nejučiomis į aiškinimą tokias labai svarbias prielaidas.

Paskutiniais dešimtmečiais ginčuose vyraujančią vietą užėmė „Böhm-Bawerko veikalas „Kapital und Kapitalzins". Nežiūrint į milžinišką ir rūpestingą darbą, kuris

įdėtas į šį veikalą, atrodo, kad jis klysta gerokai ir savo kritiškose istorijos dogmose ir savo pozityvinėje dalyje.

Autorius nevisiškai suprato kainų susidarymo procesą kaip vienkart nustatantį visas kainas ir pagamintų prekių ir gamybos faktorių. Bent jau jis yra sukladintas tokio galvojimo būdo, kurį charakterizuoja pats klausimo iškėlimas: „Ar produkto vertė pareina nuo jos gamybos priemonės, ar atvirkščiai gamybos priemonės vertė nuo jos produkto"[1]. Böhm-Bawerkas nuo pat pradžios yra svetimas centralinei kainų susidarymo teorijos idėjai, kad šie faktoriai turi simetrinę vietą kainų susidarymo procese ir vienas kitą nustato, bet pagaliau abu pareina nuo faktorių, kurie iš dalies glūdi dalykų prigimtyje, iš dalies ūkininkaujančio žmogaus ypatybėse. Kai jis atsitiktinai prisiartina kiek prie tos nuomonės[2], tatai nepakeičia pagrindinio jo veikalo pobūdžio. Savaime suprantama, kad jis tokiomis prielaidomis negalėjo savo kritikos išvedžiojimuose duoti nei tinkamo tų palūkanų teorijų vaizdo, kurios šalia visų jų trūkumų ir nepilnumų pasižymi daugiau ar mažiau sąmoningu platesniu problemos supratimu, kaip čia pažymėta, nei savo pozityviniu dėstymu vieno patenkinančio ir organiškai įvesto į bendrą kainų susidarymo teoriją palūkanų mokslo. Tačiau ir atskirų palūkanų problemos pusių svarstymas Böhm-Bawerko nėra labai vaisingas. Jo bendroji formula „žemesnis ateities dalykų vertinimas" ne labai betinka būti, kaip jau ir pirmiau matėme, pagrindu tikrajam palūkanų dydžio ir kapitalo dispozicijos savitarpinės pareinamybės tyrinėjimui. Kai formula naudojama pažymėti faktiškai kapitalų prekyvietės padėčiai, ji pasirodo nebereikalinga ir neišaikinanti fakto, kad palūkanos mokamos. Aplinkybėms aiškinti, kurios nustato kapitalo dispozicijos paklausus, Böhm-Bawerkas daugiausia naudojasi Jevonso teorija[3] su pirmiaus minėtais trūkumais.

---

[1] Kapitalzinstheorien, 1884, p. 255, 2 Auf. 1900, p. 259.

[2] Posit. Theorie des Kap. III Auf. 246 p. ir tol.

[3] 1919 ir 1912 m. pasirodžiusi III-ji „Positive Theorie des Kapitals" laida negali pakeisti mano bendro Böhm-Bawerko veikalo supratimo. Böhm-Bawerko kritika mano palūkanų teorijos, išdėstytos veikale „The Nature and Neccessity of Interest", galima apimti pastaba, kad aš „kapitalo dispozicijos" egzistencijos, kuri galėtų būti traktuojama pirkimo objektu, nesu įrodęs, taigi ir palūkanų supratimas, kaip kainos, kuriuo remiasi mano dėstymas, nėra tikras. Mano dėta, keista at-

Iš autorių, kurie pasirodžius mano „Nature and Neccessity of Interest" svarstė palūkanų problemą, tenka nurodyti Irving Fisherį. Fisherio dviejuose veikaluose[1] išdėta kapitalo ir palūkanų teorija vėl yra mėginimas palūkanų reiškinį išvesti iš vienintelės priežasties ir, būtent, iš subjektyvinių ūkininkaujančių žmogaus ypatybių, būtent jo nepalankumo laukti, jo „nekantrumo". Fisheris patsai vėlesniuose tyrinėjimuose pavadino savo teoriją „Theorie de l'impatience"[2]. Suprantamas daiktas, įvairių ūkininkaujančių asmenų nekantrumas įvairus, tačiau indvidualinės „rates of preference" prekyvietėje susilieja į vieną palūkanų dydį. Ši dėstymo forma berods pritaikinta taupymo svarstymui, taigi kapitalo dispozicijos paklausams, eventualiai, kaip mes toliau pamatysiem (§ 25), pritaikinta kapitalų dispozicijos paklausams vartojimo reikalams. Mėginimas įspraustі visus kapitalo dispozicijos paklausus gamybos reikalams į šią formą, turi neišvengiamai vesti į labai dirbtiną konstrukciją. Toki dėsniai, kaip antai, kad „business loans are not so different from consumption loans", nes abi sunaudojamos „to tide aver lean times in anticipation of prosperity" rodo, kaip apverčiama aukštyn kojomis tikruma, kai norima ją bet kuria kaina įsprausti į nenaturalinės teorijos ribas. Savaime suprantama, tur atsirasti didelių sunkybių tai palūkanų teorijai organiškai įtraukti į pilnutinę ir tikrą kainų susidarymo teoriją, kuri niekados negali būti vienašališka, bet turi organiškai apimti tas jėgas, kurios veikia pasiūlų ir paklausų pusėje, kaip lygius simetriškus kainų susidarymo faktorius. Šiuo atžvilgiu Fisherio nuomonė yra ypatingai silpna, o tat ir turi neišvengiamai ištikti kiekvieną teoriją, kuri nepajėgia suprasti kainos susida-

---

rodo, kad kapitalo dispozicijos egzistavimu gali kas abejoti, kai ji iš tikrųjų kiekvieną dieną sudaro šimtų tūkstančių ir milijonų pardavimo sumas. Ši tikruma atitinka mano kapitalo dispozicijos sąvokos nustatymą. Tikiuosi taip pat, kad esu pakankamai griežtai nustatęs sąvoką. Aš tatai pavedu spręsti šio veikalo skaitytojams, ar nepatogiau suprasti palūkanų teoriją, kaip specialinę kainos teoriją, ir organiškai įvesti ją į bendrą kainos susidarymo teoriją ir jos visumoje tobuliau suprasti, kaip kad pakanų teoriją, sudarytą remiantis labai dirbtine mainų konstrukcija tarp ateities ir dabarties gėrybių.

[1] The Nature of Capital and Income, Newyork 1906, ir The rate of interest, Newyork 1907.

[2] Scientia, Vol. IX Bologna 1911.

rymo kaip proceso vienkart nustatančio visas kainas[3]. Šį visuotinio kainų teorijos pagrindo trūkumą sudaro bendrai nevykęs dėstymas, kurį Fisheris duoda del pareinamybės tarp pastovių gėrybių kainų ir jų naudojimo. Prie šio klausimo mes vėliau grįšime. Fisherio kritiką prieš palūkanų, kaip kainos už tam tikrą tiekinį supratimą ir kaip gamybos kaštų elemento, yra labai paviršutiniška ir remiasi tik specialine reikšme, kurią jis duoda „kaštų" sąvokai. Suprantant, kaip kad mes padarėme, kaštus reikalingų gamybos priemonių kaina, niekas nekliudo įtraukti palūkanas į bendrą gamybos kaštų sąvoką, arba laikantis paprastesnio dėsnio pasakyti, kad produktų kainos pusiausvyros būklėje, turi normaliai atitikti gamybos kaštų dėsnį, kurį Fisheris atmeta.

Charakteringa yra tai, kad nei Böhm-Bawerkui nei Fisheriui nepavyko nuosekliai išlaikyti vienašališkas subjektyvizmas jų kainų ir ypač palūkanų teorijoje. Grynai „psichologinės palūkanų teorijos" šalininkų abu jie buvo pasmerkti kaip eklektika, nes jie negalėjo išvegti įtraukti „produktingumo teorijos" elementų į savo palūkanų teoriją[4]. Kadangi palūkanų teorija, kaip ir kiekviena kainų teorija, iš esmės turi būti dvišališka, nes ji tyrinėja pasiūlų ir paklausų pusėje faktorius, kaip lygius kainų nustatymo pagrindus, tai ir kiekviena teorija, kuri išanksto nepripažįsta šios tiesos, yra verčiama praleistus kainų sudarymo faktorius vėliau atsitiktinu, neorganiniu ir dėlto eklektiniu būdu įvesti, arba tenkintis visiškai įnoringu, blogai atvaizduojančiu tikrybę, formaliu aiškinimu.

22. Kapitalo dispozicija kaip gamybos faktorius.

Norint įvairias gamybos priemones paskirstyti į pagrindines kategorijas, aišku, kad jomis teks pripažinti darbas ir žemė, nors nustatant arčiau šių bendrų tipų sąvokas yra reikalingas ypatingas analizas. Tarp kitų gamybos priemonių visų pirma traukia akį pagamintos materialinės gėrybės, kurios yra dar gamybos procese (5 §). Tas gėrybes vadiname realiniu

---

[3] Plg. Amoroso: Giorn. Econom. Roma 1909.

[4] Plg. pav., Fetter: Interest Theories, Old and New. Am. Ec. Review, Vol. IX, 1 kovo 1914.

kapitalu. Ar gali būti abi pagrindinės kategorijos lygiomis teisėmis pastatytos greta realinio kapitalo? Šis klausimas yra glaudžiai susijęs su senu ginčijamu klausimu, ar galima į „kapitalą“ žiūrėti, kaip į savarankišką gamybos faktorių, klausimas, kaip tat dažniausiai būdavo dėlto ginčijamas, kad ginčo objektas nebuvo aiškus. Savaime suprantama, kad realinis kapitalas reikalingas yra gamybai ir šiuo atžvilgiu fraktuojamas gamybos priemone. Šioji gamybos priemonė betgi gali būti aiškinama ir kitaip, būtent, tuo, kas padėjo jos gamybai. Jei mes paklausime del elementarinių gamybos priemonių, kurios pačios nėra gamybos proceso rezultatas, tai gali pasirodyti, kad greta gamtos nebereikalingas jokis kitas gamybos faktorius kaip tik darbas, imant čia eventualiai ir verslamoninko tiekinius. Tatai buvo iš tikro dažnai ginama pažiūra, kuri ypačiai vaidino svarbų vaidmenį socializme.

Norėdami išsiaiškinti šį punktą, gerai prisiminkime faktiškas gamybos sąlygas ir mūsų gėrybių paskirstymą į pastovias (patvarias) gėrybes ir vartojamas gėrybes (2 §).

Kai gamina pastovią gėrybę, nori, kad gėrybė, ją naudojant, duotų patarnavimų. Šie patarnavimai sudaro tiesioginį paklausų objektą. Pati gėrybė yra tik tarpinis daiktas, kuris reikalingas paklausams patenkinti, ir negali būti traktuojamas paskutiniu gamybos proceso punktu. Ūkiškuoju atžvilgiu į gamybos procesą reikia žiūrėti kaip į savitarpiai susietą, kuris nuo įvairių produktingų patarnavimų pagaliau veda į reikmenių tenkinimą. Gyvenamų namų pastatymas tereiškia tik pirmąjį to gamybos proceso laipsnį, kurio uždavinys yra patenkinti buto reikmenę. Gamybos procesas nėra baigtas, kol ši reikmenė nėra patenkinta, kas įvyksta pirmu kart pradėjus namus naudoti. Antras gamybos laipsnis reikalauja saugojimo, palaikymo ir t. t., taigi, nuolatos produktingos veiklos taikymo, nors ir mažu santykiu. Svarbiausia tačiau tat, kad jis reikalauja laiko, kai kuriais atvejais netgi nepalyginamai daugiau laiko kaip pirmu laipsniu. Pastačius namus tenka ilgesnį laiką laukti, kol galima bus iš aukojimų gauti visus vaisius.

Tat yra visuotinė sąlyga, kuri glūdi dalykų esmėje ir nieku būdu nepareina nuo ūkio formos. Ūkininkas, kuris dar laiko, uždarą ūkį, įdėjęs daug aukų, kurių reikalauja namų pastatymas, yra priverstas ilgus metus laukti, ligi tos aukos grįš

naudojant namus. Mainaūkyje šis neišvengiamas aukų vaisių laukimas iš pirmojo gamybos laipsnio gali būti kitų perimtas. Tad laukimas aiškiai suprantamas savarankiška ūkiškąja funkcija. Galima manyti, kad grupė darbininkų, kuri bendrai pastatė namus, laukia algos, kuri susidarys iš pamažėl gaunamos nuomos. Bendrai sakant to nesti, nes jie reikalauja tuojau lėšų gyvenimo reikmenėms, arba nebenori laukti, nes jie geriau dabar nori gauti savo darbo vaisius, ne kaip tolimoje ir netikroje ateityje. Tad įeina trečiasis, kuris perka namus, norėdamas išnaudoti nuolatos gaunamą nuomą. Darbininkai gauna dabar betarpiškai baigę statyti namus savo indėlio į gamybą atlyginimą, kitas perima laukimą kaip specialinį uždavinį.

Kas čia pasakyta dėl gaunamųjų namų, taip pat tinka ir kiekvienai kitai pastoviai gėrybei. Ar jos patarnavimai imami betarpiškai vartoti ar tarnauja gamybai, tatai vis viena. Fabrikantas, kuris perka mašiną, turi laukti savo aukų atlyginimo, kol mašina atitarnaus, teikdama produktingų tiekinių jo fabrike. Kai kuriais atvejais taip pat ir gamintojas perleidžia laukimo funkcijas kitam ir tenkinasi, panašiai kaip ir buto samdytojas, išnuomodamas atitinkamą pastovią gėrybę: fabrikantai išnuomoja dirbtuves, pirkliai krautuves, didieji geležinkeliai kai kada išnuomoja vagonus.

Laukimo patarnavimų funkcija, kurių duoda pastovi gėrybė per savo gyvenimą, yra būtina prielaida to, kad gėrybė būtų gaminama. Jei nei patsai gamintojas, nei kuris kitas žmogus nenori perimti to laukimo, tai ir gamyba ūkiškai lieka nebegalima. Kas tas funkcijas perima yra nesvarbu, svarbiausias yra dalykas, kad jas kas paimtų. Kad galėtų tą funkciją perimti, privalo turėti tam tikrą kapitalą abstraktine prasme, būtent, kapitalą, kuris atitiktų gėrybės gamybos kaštus. Kas pastatytus namus perka, turi turėti perkamąją sumą. Jis sumoka tą sumą namų statytojui, kurią tas vartoja kaip tinkamas. Jis patsai savo kapitalą „riša“ su namais. Namų kaina reprezentuoja su jais surištą kapitalą. Pastovios gėrybės patarnavimų laukimas reikalauja tam tikro kapitalo dispozicijos. Šis kapitalo disponavimas yra būtina gamybos sąlyga. Ten, kur negali atsirasti reikalingų kapitalų, kurie lauktų pastovaus produkto patarnavimų, negali būti ūkiškai pagamintas daiktas. Kas iš anksto kelia klausimą, ar tam tikra pastovi

gėrybė gamintina ar ne, tai turi skaitytis su tuo, kad ūkiškasis tokios gamybos tikslas yra sudaryti gėrybės patarnavimų, ir to tikslo tegalima pasiekti, kai turima reikalinga kapitalo dispozicija, kad galėtų laukti pareinamai nuo dalykų prigimties reikalingų sukcesyvinių patarnavimų, arba turėti vilties, kad kas nors baigęs techniškąjį gamybos procesą, suteiks tos kapitalo dispozicijos. Kalbamoji kapitalo dispozicija gamybos tikslui taip pat reikalinga kaip ir bet kuri kita gamybos priemonė, reikalinga pastoviai gėrybei pagaminti, ir dėl to privalo būti pati kaip gamybos priemonė pastatyta kartu su kitomis gamybos priemonėmis.

„Laukimas" ir „kapitalo dispozicija" yra sinonimiškas tų gamybos priemonių pažymėjimas. „Laukimas" reiškia negatyvinę pusę, reiškia atsisakymą per tam tikrą laiką vartoti turimą kapitalą. Kapitalo disponavimas yra įgalintas pozityvus kapitalo turėjimas tam pačiam laikui.

Realinio kapitalo sąvoka mes taip aprėžėme, kad ji apima tik tokias materialines gėrybes, kurios dar yra gamybos procese. Kapitalo dispozicijos sąvoką, matomai, turime aprėžti tuo pat būdu, neišplėsti jos laukimui patarnavimų tų daiktų, kurie jau galutinai perėjo vartotojams.

Pagamintų gėrybių patarnavimų laukimas tiek tėra būtinas gamybos faktorius, kiek iš tikrųjų liečia gamybą. Kai tik pastovios gėrybės gamyba yra suplanuota, reikia turėti kapitalo dispoziciją patarnavimams laukti taip pat, kaip ir kiekvieno kito reikalingo gamybai patarnavimo. Dėlto kapitalo dispozicija visada yra būtinas gamybos faktorius. Kartą pastovioji gėrybė jau pagaminta, taigi, tenka laukti, ar reikalinga kapitalo dispozicija gali būti rasta, ar ne. Jei niekas nepasiūlys už gėrybę daugiau, kaip pusę kaštų, bus nuostolis, kurį turės gamintojas. Tuomet pirkėjui tenka pasirūpinti tik pusę kapitalo dispozicijos. Tuomet bus suardytos tęsiamos gamybos sąlygos. Iš tokių sąlygų dar netenka spręsti, kad kapitalo dispozicija būtų per didelė, arba kad bet kurios kapitalo dispozicijos kiekio pakaktų. Tat būtų panašu į tai, kad pasakytume, kad nereikalinga yra apmokėti pagamintą darbą, kai tik pažada iš anksto mokėjimą. Norint tęsti pastovios gėrybės gamybą nekeičiama forma, reikalinga, kad būtų reikiama kapitalo dispozicija pagamintiems produktams perimti.

Kadangi kapitalo dispozicija yra tik viena iš gamybos sąlygų, nereprodukuojamos pastovios gėrybės pritaikymas, ypač dirvos ir žemės, reikalauja taip pat patarnavimų laukimo, bet kadangi tokių gėrybių kainos nėra nustatomos gamybos kaštų, tai jos nereikalauja apibrėžtos kapitalo dispozicijos.

Dabar įrodytas kapitalo dispozicijos reikalingumas ūkiškame procese liečia tai, kad pastovių produktų išnaudojimas reikalauja laiko. Šis kapitalo dispozicijos šaltinis yra svarbiausias, bet ne vienintelis. Kapitalo dispozicija dėlto reikalinga ir gamyboje siaurąja technikos prasme, kad gamyba reikalauja laiko.

Tam tikros darbo rūšys, pav., virimas, masažas, tarnauja betarpiškam reikmenių tenkinimui. Tokio darbo vaisiai tuo pat momentu suvartojami, kuriuo eina darbas, arba tuojau po to, tačiau daugumas darbo turi būti suvartota pirmesnėse gamybos proceso stadijose, duoda naudos tuomet, kai produktas pagamintas. Dėl suprastinimo galima prileisti, kad medžiaga ir įrankiai nevaidina žymaus vaidmens, kad produktai gali būti pagaminti darbininkų grupės be svetimos pagalbos. Galima manyti, kad darbininkai laukia savo darbo algų ligi pagaminsiant produktą ir patys gauna patį produktą, arba jo kainą per algą. Tačiau ir jie šį laukimą gali perleisti kitiems, kad galėtų algą betarpiškai gauti, kiti, kurie perimą laukimą, apmoką darbą, žengiant pirmyn gamybai, ir gauna atpildą pagamintomis gėrybėmis, arba jųjų parduodamomis kainomis. Kad galėtų laukti, jis turi turėti kapitalą, kuris atitinka to laiko produkto kainą, o gamybos gale lygus pagaminto produkto kainai. Kai darbininkai patys perima tą laukimą, jie privalo disponuoti lygiai tuo pačiu kapitalu. Tiesa, jiems mažiau, kaip bet kam kitam reikalinga iš anksto turėti visa kapitalo suma. Jei jie tik tiek teturi kapitalo, kad tegali išgyventi per gamybos laiką, tai reikalingą produktui perimti kapitalą jie gali susirinkti pamažėl produktingu, bet neapmokėtu darbu. Šis per atitinkamos gėrybės gamybos proceso laiką augąs kapitalas gali būti surištas su ta gėrybe. Tik jei atsiranda kai kas, kas gali patiekti reikalingos kapitalo dispozicijos, ir apskritai tegalima imtis gamybos. Atitinkama kapitalo dispozicija yra būtina gamybos sąlyga, taigi kaip gamybos priemonė tolygi kitoms gamybos priemonėms.

Kas čia dėl darbo pasakyta, tinka ir apskritai visoms gamybos priemonėms, kurios veikia gamybos procese: šis sąveiksmas turi pasireikšti ankstyvesnėse gamybos proceso stadijose, o naudos pradeda duoti, kai pagamintas produktas. Taigi, reikalinga laukti atpildo už sąveiksmą. Ta sąlyga, kad gamyba ima laiko, reikalauja tam tikros, dažniausia per visą gamybos procesą augančios, kapitalo dispozicijos. Reikalaujamas kapitalas kiekvienu momentu tolygus produkto vertei.

Tam tikrais atvejais produktas jau ir pirmesnėse stadijose gali tarnauti reikmenėms patenkinti, bet gauną geresnį ir didesnį atlyginimą, jei jo dar laukiama. Tatai ypač tinka mūsų miškams. Gali medį jau dabar suvartoti, bet galima jam leisti dar 10 metų augti. Tatai reikalauja tam tikro kapitalo dispozicijos, kuris atitiktų parduodamą medžio kainą. Šis brendimas, kuris ir kitur reikalingas, pav., vynui išlaikyti, vyno rūsyse, tenka traktuoti kapitalo dispozicijos šaltiniu.

Kviečių derlių galima tuojau rudenį suvartoti, bent jau daug daugiau, kaip tat paprastai esti, bet tuomet nepakaks likusios derliaus dalies. Per tat derlius ūkiškai paskirstomas taip ištisiems metams, kad jo pakaktų per visą laiką vienodai lygiai. Tatai reikalauja tam tikro kapitalo dispozicijos, lygios likusios kviečių atsargos bendrai kainai. Šis ūkininkavimas reikalingas su tąja atsarga, kurios turi pakakti per tam tikrą laiką, sudaro taip pat kapitalo dispozicijos reikalingumą.

Šių abiejų ką tik kalbėtų kapitalo dispozicijos šaltinių nereikia suprasti per savarankiškus; jie atsiranda iš visuotinio reikalo, būtent, tos aplinkybės, kad gamyba reikalauja laiko. Nes mes tat laikome gamybos procesu ligi to momento, kai produktai pereina vartotojams.

Mūsų kapitalo dispozicijos paskirstymas į tą, kuri reikalinga, dėlto, kad pastovių gėrybių išnaudojimas reikalauja laiko, ir į tą, kuri reikalinga dėl to, kad gamyba techniškąja prasme taip jau reikalauja laiko, atitinka, kaip matyti, realinio kapitalo padalinimą į tvirtą ir judomąjį realinį kapitalą (5 §).

Studijuodami statinį ūkį (§ 5) mes radome, kad jam palaikyti reikalinga nuolatinė realinio kapitalo reprodukcija. Ši reprodukcija mainaūkyje reikalauja, žinoma, kad įvairios konkretinės gėrybės, kurios sudaro realinį kapitalą, turėtų kainas, kurios atitiktų jo gamybos kaštus, vadinas, kad joms perimti visados būtų reikalingos kapitalo dispozicijos. Kadangi abi

realinio kapitalo dalys, judomoji ir tvirtoji, pačios turi būti išlaikomos nekintamos, tai jos reikalauja atitinkamai abiems aukščiau pažymėtiems kapitalo dispozicijos šaltiniams, esant konstantinėms kainoms, ir konstantinės kapitalo dispozicijos. Stacionariniame mainaūkyje tur būti bendrai konstantinis kapitalas, kuris visados esti lygus realinio kapitalo bendrai konstantinei kainai. Tatai reiškia tam tikrą reikalavimą iš bendraūkio nešti aukų laukimui, taigi „taupumui", imant šį žodį bendrąja prasme. Mūsų faktiškai esamame mainaūkyje atskiras kapitalo savininkas gali dalį savo kapitalo išleisti. Jis gali, pav., pareikalauti pinigų ir išleisti juos vartoti. Taip elgiasi visados tam tikras skaičius kapitalo savininkų ir tam tikras kapitalo dispozicijos kiekis tuo būdu kiekvienu laiko tarpu atimamas iš bendraūkio. Vietoj to turi atsirasti naujų taupmenų atitinkamas kiekis. Tik kai šios sąlygos kiekvienu laikotarpiu laikomasi, ūkis gali išlikti stacionarinės būties. Reikalavimai, kurių statoma tuo tikslu visuomenės nariams, nuolatos turi aktualinės reikšmės: laukimas yra gamybos faktorius, kuris ir stacionariniame ūkyje nuolatos turi būti. Tuo plačiau yra apibūdinta tam tikra ūkininkaujančių žmonių valios linkmė, kurią mes pažymėjome § 5, kaipo, būtina sąlyga stacionariniam ūkiui išlaikyti. Šiuo atžvilgiu pažangus ūkis stato, žinoma, dar aukštesnius reikalavimus, nes jame realinis kapitalas ne tik turi būti išlaikytas, bet ir nuolatos didinamas ir tuo turi būti patiekta vis auganti kapitalo dispozicija, t. y., reikalinga, kad visas ūkis pozityviai be paliovos taupytų.

Kapitalo dispozicija, taigi laikinas tam tikro kapitalo turėjimas, yra ne tik del abiejų nurodytų pagrindų reikalinga gamybos priemonė, net ir e l e m e n t a r i n ė. Pasiūlų pusėje, kaip jau matėme, jį yra laukimas, taigi laikinas atsisakymas nuo reikmenių tenkinimo, kuriam reikalingos lėšos. Tai yra ypatingas asmens tiekinys, kuris kitu kuriuo būdu negali būti atliktas, bet iš tikrųjų turi būti pažymėtas, elementariniu. Tenka pastebėti, kad šiame tyrinėjime dar nebuvo aiškinta tai, kaip šis tiekinys turi būti apmokėtas. Čia tik buvo nustatyta, kad kapitalo dispozicija yra tik reikalinga gamybos priemonė, kuri „kaip gamybos faktorius" turi būti pastatyta greta kitų gamybos faktorių — darbo ir žemės.

Tokis sprendimas itin pateisinamas prisiminus, kad kapitalo dispozicija kaip gamybos faktorius pakeičia kitus ga-

mybos faktorius. Savitarpinė kapitalo dispozicijos ir darbo substitucija yra reiškinys, kuris yra labai įdomus ir palūkanų teorijai ir darbo algų teorijai ir prie kurių mes turėsime grįžti. Čia tik tenka išdėstyti bendra tos substituiijos teorija, kad galėtume parodyti, jog tikroji kapitalo dispozicija kaip gamybos faktorius gali būti vienodimis teisėmis pastatyta su darbu. Kad rankų darbą išstumia mašinų darbas yra žinomas faktas. Mašinų patarnavimai, kurie tam tikru išsiskleidimo laipsniu pakeičia darbą nėra elementarinis gamybos faktorius, bet gali būti, norint laikytis tik esminės dalyko pusės, pakeistas mašinų gamybai reikalingu darbu ir kapitalo dispozicija, kuri reikalinga sukcesyvinių mašinų patarnavimų laukimo. Sakykime, mašinos laiko dešimtį metų, tai kasmet suvartojama dešimta to darbo dalis. Rankų darbas iš dalies pakeičiamas to darbo kiekio, likusioji dalis faktiškai pakeičiama kapitalo dispozicįjos.

Kapitalo dispozicijos paklausų šaltinis yra taupumas. Priemonės, kurių duoda taupytojas perimdamas laukimo funkciją iš pirmos rankos, jei ne visiškai, tai žymia dalimi yra suvartojamos darbo algoms apmokėti ir paskum pirkti darbininkams maisto dalykams, nuomoms ir t. t., taigi suvartojamos. Tai yra pagrindas, del kurio klasiškoji mokykla matė kapitalo vaidmenį įgalinime darbininkų išlaikymo per gamybos procesą, ir kapitalą laike darbininkų egzistavimo atsargų priemone. Mes žinome, kad ši nuomonė iš esmės yra neteisinga (6 §). Egzistavimo priemonių atsarga šių laikų tęsiamame ūkyje nerenma. Tęsiamasis gamybos procesas gamina nuolatos produktų srovę, iš dalies gėrybių pavidalu, kurios tiesiog eina realiniam kapitalui suvartoti, iš dalies realiniam kapitalui. Taupytojai turi pagrindo iš savo sutaupytų pajamų reikalauti tam tikros produktų dalies ir tatai pasireiškia tiesiog ir netiesiog perkant realinį kapitalą. Darbininkai taip pat turi pretenzijų iš savo algų į tam tikrą visuomenės produkto dalį, tačiau jų reikalavimai reiškiasi daugiausia paklausais pagamintų vartojamų daiktų. Tuo būdu apskritai visos netaupomos visuomenės pajamos suvartojamos. Gamyba, esant pusiausvyrai, prisitaiko šiems reikalavimams, pasiskirsto atitinkamai jiems į kapitalo padidinimą ir tiesioginių reikmenių tenkinimą. Priemonės, kurių taupytojai patiekia, iš tikrųjų yra tik jų teisės į visuomenės produkto dalį, jokios konkrečios vartojamos gėrybės.

Šios priemonės taip pat iš anksto nerenkamos. Taupytojai investuoja savo taupmenas tuo pat laiku, kaip jos padaromos (plg. 48 §, gale), patiekdami jas verslamoninkams. Nauji kapitalo dispozicijos reikalavimai kiekvieną dieną suryja naujas taupmenas, kurios tiesiog ar netiesiog suvartojamos naujam realiniam kapitalui pirkti.

Netauponios mainaūkio pajamos suvartojamos einamajai konsumcijai apmokėti. Ši konsumcija iš dalies apima vartojamuosius daiktus, kurie eina nuolatine srove iš gamybos proceso ir nereikalauja rinkti iš anksto, žymia dalimi pagamintoms prekėms vartoti, butams, gatvėms ir geležinkeliams, teatrams ir t. t. Kad tie visi reikalavimai būtų patenkinti, mainaūkis privalo turėti, kaip 5 ir 6 §§ buvo nurodyta, tam tikrą nuolat pažangiame ūkyje augantį realinį kapitalą, iš dalies tvirto, iš dalies judamojo pobūdžio. Bendrai pagamintų gėrybių atsargų esti perteklius.

Žinoma, darbininkų tarpe gali taip pat būti pajamų ir darbininkai taip pat perima naujai pagaminto realinio kapitalo dalį. Kai statybos darbininkų taupmenos taupomųjų kasų perduodamos prieš ipoteką statybos savininkui, tai darbininkai iš tikrųjų perima dalį kapitalo dispozicijos, kuri reikalinga namams, kuriuos jie patys stato. Smulkus ūkininkas, kuris patsai savo rankomis stato namus, daro tą patį daug sitpresniu laipsniu, jis patsai tiekia žymią dalį reikalingos kapitalo dispozicijos. Tatai jam galima iš dalies dėlto, kad jis iš žemės ūkio gauna pajamas, iš kurių jis gali maitintis statybos metu, iš dalies dėl aprėžimo savo reikmenių tenkinimo, kuris gali būti didesnis, kaip kad dirbant samdomą darbą. Jis taip pat yra taupytojas, kurio produktingos jėgos dedamos į realinio kapitalo gamybą. Kapitalą, kuris reikalingas namams perimti, žmogus sukuria savo darbu, kuriam jis nereikalauja tiesioginių reikmenių tenkinimo kaip atlyginimo.

Kapitalas, kurį patiekia taupytojai, mainaūkyje išreiškiamas tam tikra pinigų suma. Pinigų suma, kuri išreikšta kainos vienetu abstraktine suma, yra elementarinės aritmetikos dydis, kuris turi savą dydį, kaip ir fizikoje ilgis, svoris ir laikas. Pažymėkime šį grynai ūkišką saiką M, laiko matą, kuris ūkio gyvenime taip pat vaidina žymų vaidmenį T. Produktingas patarnavimas, kurį vadiname kapitalo dispozicija, turi tuomet dimensiją M T. Tatai reiškia, kad šis patarnavimas

matuojamas pinigų sumos ir laiko produktu. Šio sudėtinio dydžio vienetu yra pinigų vieneto dispozicija per laiko vienetą ir laiko vieneto metus, tai turėsime 100 mk. dispoziciją per vienus metus. Kadangi kapitalo dispozicijos patarnavimas matuojamas pinigų suma ir laiko produktu, tai iš principo jis yra nepriklausomas nuo tokių pinigų sumos ir laiko pasikeitimų, kurie mums nepakeičia produkto. Taip, pav., kapitalo dispozicija 1000 mk. 1 mėn. tolygi yra kapitalo dispozicijai 500 mk. 2 mėnesiams, o tuo lengva įsitikinti, žinant, kad vienas asmuo, kuris turi kapitalo dispoziciją 2 mėnesiams, norėdamas gali patiekti vieną arba antrą dispoziciją du kartus. Bet kad praktikoje daromas tam tikras skirtumas tarp ilgalaikės ir trumpalaikės kapitalų dispozicijos, pamatysime kitame paragrafe.

Išsiaiškinę kapitalo dispozicijos reikšmę ir prigimtį kaip būtiną ir elementarinę gamybos priemonę, grįžtame vėl prie klausimo, nuo kurio mes šiame paragrafe pradėjome. Kiek, būtent, realinį kapitalą galime traktuoti per savarankišką gamybos faktorių. Atsakydami į šį klausimą, pasinaudokime mūsų išvadžiojimais 5 § ir 6. Tvirto realinio kapitalo pritaikymas siejasi iš vienos pusės su vartojimu, kuris turi būti laikomas gamyba, taigi vartojimu toliau esančių gamybos priemonių, iš kitos — kapitalo dispozicija pritaikymo laikui, kuriuo kapitalo dispozicija traktuojama elementarine gamybos priemone. Judomojo realinio kapitalo pritaikymas iš esmės yra vartojimas, kuris gali būti atpildomas toliau esančių gamybos priemonių naudojimu. Šis pritaikymas reikalauja kapitalo dispozicijos, kaip padarytų aukų atpildo už laukimą. Taigi atrodo, lyg kad patsai realinis kapitalas apskritai nebūtų savarankiškas faktorius.

Jei mes mūsų mainaūkio analizą aprėšime dabartyje prasidedančiu periodu, tai turimas pradžioje periodo realinis kapitalas neturi įeiti į mūsų problemos analizuotinus faktorius, ir kadangi jis reikalingas yra gamybai, tai ir turi būti pastatytas greta elementarinių priemonių. Realinio kapitalo išsprendimas kaip elementarinio gamybos faktoriaus suveda jį į jau pradžioje esamą realinį kapitalą ir esamą kapitalo dispoziciją, ir be to, žinoma, ir kitus tuo pat periodu esamus elementarinius gamybos faktorius. Turimo pradžioje periodo duoto realinio kapitalo ir jo patarnavimų vieta kainų susidarymo procese, kuris jau principialiai duotas 12 §, bus arčiau paliesta mūsų gamtos ir rentos tyrinėjimuose (23 § ir VII skyr.).

23. Palūkanos kaip kaina.

Ligšioliniai mūsų tyrinėjimai parodė, kad kapitalo dispozicija yra būtinas gamybos faktorius. Ar už tą faktorių reikia kiek nors mokėti, štai klausimas kuris tenka spręsti nesivadovaujant etiniais ar jausmo nustatytais sumetimais del kapitalistų patarnavimų reikšmės, bet išimtinai tuo, ar kapitalo dispozicijos pasiūlų susijusių su paklausais trūksta, kitais žodžiais tariant, ar reikalinga kapitalo dispozicijai pastatyti tokią kainą, kad paklausai būtų pakankamai aprėžti, ar eventualiai pasiūlai pakankamai paskatinti.

Iš tikrųjų, kaip kiekvienas žino, už kapitalo dispoziciją paprastai reikia mokėti kainą. Tatai pakankamai įrodo, kad tikrame mūsų ūkio gyvenime kapitalo dispozicijos trūksta. Jei to trūkumo nebūtų, tai ir už kapitalo dispoziciją nieko nereikėtų mokėti. Gana plačiai įsigalėjusi nuomonė, kad šių laikų visuomenėje dėl didelio taupumo susidaro kapitalo perteklius, yra neteisinga.

Kainą, kuri mokama už kapitalo dispoziciją, vadiname kapitalo palūkanomis arba trumpai tik palūkanomis. Iš tikrųjų palūkanos dažnai turi savyje ir atlyginimą už didesnį riziką, susijusį su paskola. Tokios riziko premijos reguliuojamos jų pačių dėsniais ir teoretiškai neturi nieko bendro su palūkanomis. Palūkanų teorija neapima riziko, t. y., traktuoja tik tokias paskolas, kurios esti pakankamai apdraustos. Nors ir nėra žmogaus gyvenime nieko absoliučiai tikro, tačiau pakanka, kad traktuotume tokius kapitalo įdėjimus, kur tikrumas tokis didelis arba numatomas nors tokis didelis, kad pašalina riziką, jog jis nebus apmokėtas. Tokiais atvejais sulygtos palūkanos iš tikrųjų yra teorijos prasme grynos palūkanos.

Toliau, tikrumoje esti įvairus palūkanų dydis pagal tai, trumpesniam ar ilgesniam laikui skolinamas kapitalas. Palūkanų dydis, trumpalaikėmis paskolomis, labiau įvairuoja, kaip kad ilgalaikėms paskoloms. Ypač tą reikia pasakyti dėl vadinamųjų kasdieninių pinigų. Taip, pav., vidutinis palūkanų dydis už kasdieninius pinigus New Yorko biržoje 1907 m. spalių m. buvo 22%, tą pat mėnesį 1908 m. 1,42%. Betgi ir diskontas stipriai svyruoja. Vidutinis privatinis diskontas Berlyno biržoje 1907 m. gruodžio m. buvo 7,07%, tą pat mėnesį 1908 m. 2,92%. Londono prekyvietės diskontas, kuris 1895 m.

pasiekė vidutinio minimumo 0,8%, 1907 metais vidutiniškai buvo lygus 4,53%. Atsižvelgiant į tokius pasikeitimus, tenka pasakyti, kad mūsų laikais tvirtų paskolų palūkanų dydžio pasikeitimai yra labai nedideli. Krintąs vokiečių 3½% paskolos kursas nuo beveik pari 1906 ligi 85% birželio m. 1913 m. reiškia pakilimą realinių palūkanų dydžio nuo 3½% ligi 4% su viršum. 1896—1912 m. laikotarpyje efektyvinis palūkanų dydis 10 anglų komunalinių paskolų pakilo apytikriai 2,7% ligi 3,6%[1].

Mes esame atsidurę ties klausimu, kuris palūkanų dydis turi būti mūsų visuotinės palūkanų teorijos tyrinėjimų objektas? Į tai galime atsakyti, kad pilnoji palūkanų teorija, savaime suprantama, turi ištirti visų rūšių palūkanas ir nustatyti jų dydžio pagrindus. Čia, kur mes turime pasitenkinti pagrindiniu palūkanų teorijos ištyrimu, rodosi pritiktų pasirinktį tipingą kapitalų dispozicijos formą. Dėlto geriausia pasirinkti ilgalaikes paskloas. Didžiausią kapitalo dispozicijos masę sudaro, kaip mes žinome, išnaudojimas jos pastovioms gėrybėms, kaip antai: trobesiams, geležinkeliams, vandentiekiui ir pan. dalykams. Tokiems reikalams reikalinga labai ilga, dažnai net nebeatšaukiama kapitalo dispozicija. Dėlto ir tvirtoms paskoloms, kaip antai, ipotekos, įkaitų lakštų ir panašių popierių, palūkanų dydį galima laikyti tipingu. Čia jau reikia pažymėti, kad atitinkamas palūkanų aukštis negali būti pakeltas jokio riziko, kita vertus, negali būti sumažintas ypatingomis priemonėmis, kaip antai, kai kurių valstybių sudarymas tam tikrų pirmenybių savo paskoloms. Tipinga kapitalo palūkanų rūšis, kuri geriausiai atvaizduoja kapitalų dispozicijos padėtį, berods yra palūkanos, kurios mokamos kaip pirma ipoteka už žemės sklypus. Šios palūkanos svyruoja Vakarų Europoje daugiausia 3½ — 4½% ribose[2].

---

[1] Economil Journal, Juni 1913, 284 p. Priežastys, dėl kurių efektyvinis palūkanų dydis svetimšalėms ir kolonialinėms paskoloms tuo pat laiku mažiau pakilo, iš esmės yra tos, kad šių popierių rizikas anglų publikos akyse žymiai sumažėjo, kas taip pat žymiai pakėlė palūkanų dydį anglų paskoloms, nes jos iš dalies nustojo pirmiau turėtos monopolinės vietos.

[2] Geriausių statistikos duomenų patiekia dėl palūkanų dydžio svyravimo berods draudimo b-vių duomens del jų gautų vidutinių realinių palūkanų už jų realinius fondus.

Pažiūrėję į palūkanų istoriją ir palyginę senųjų ir naujųjų laikų palūkanų dydžius, turime pastebėti, kad palūkanų dydis yra prekyvietės kaina ir kad apskritai tik tokias palūkanas galime palyginti tarp savęs, kurios mokamos išsiskleidusioje prekyvietėje ir tai tik pašalinant riziką. Jei būtų laikytasi šių paprastų ir savaime suprantamų nurodymų, tai nebūtų galėjusi susidaryti perdaug išpūsta nuomonė dėl procentų svyravimo istoriniais laikais ir mokslas apie išeinančias iš palūkanų esmės tendencijas kristi neturėtų žymios paramos istoriniuose faktuose ir būtų nereikalingas. Tais laikais, kai dar viešpatavo kanonų teisė, dažnai būdavo palūkanų ėmimas susijęs jei ne su žymiu riziku, tai vis dėlto su dideliais nemalonumais. Kad tuo pinigų davėjų skaičius buvo sumažintas ir sumokėtose palūkanose būdavo žymi riziko atlyginimo dalis ir nepatogumai palūkanų ėmėjui, yra visiškai aišku. Šie palūkanų dėsniai apskritai negali būti lyginami su mūsiškiais. Bet kaip tik kapitalo prekyvietės pradeda susidaryti svarbiausiuose Europos prekybos centruose, palūkanų dydį randame tokį pat mažą, kaip ir mažiausi mūsų laikais. Olandijoje, pav., kapitalo palūkanų dydis svyravo 17 amžiaus vidury apie 3%, tuo tarpu, kaip tikrasis palūkanų dydis geriau garantuotoms paskoloms prieš Prancūzų Revoliuciją siekė $2^1/_2$ — $3^3/_4$%.

Tolimesnis tyrinėjimas palies apskritai palūkanas, kurios aukštai išsiskleidusioje prekyvietėje mokamos ilgesnį laiką, ne ypatingai patogioms, bet visiškai tikroms paskoloms.

Kaip elementarinės gamybos priemonės kaina palūkanos nustatomos tuo pat būdu kaip ir visos panašios kainos didžiame ir vientisame kainų susidarymo procese. Kapitalo dispozicija kiekvienu periodu esti aprėžto kiekio ir tuom pat laiku reiškiasi kapitalo dispozicijos paklausai — kurie pagaliau išeina iš pagamintų gėrybių paklausų, — kurie tuo tik tegali būti aprėžti, kad kapitalo dispozicijai nustatoma tam tikra kaina. Lygčių sistemoje (16 §), kuri kainų susidarymo proceso pareinamybę aritmetiškai reprezentuoja, vienas mūsų R, yra esamos kapitalo dispozicijos kiekis kalbamu periodu ir vienas mūsų q yra tos kapitalų dispozicijos kaina. Ši kaina nustatoma tuo pat būdu kaip ir visos kitos q. (Tas faktas, kad kapitalo dispozicijos kaina yra abstraktinis skaičius, taigi ir nesudaro pinigų mato, čia neturi daryti kliūčių. Nes ši kaina dau-

ginama iš kapitalo ir to produktas yra pinigais išreikšta suma, kuri gali būti pridėta prie kitų piniginių kaštų).

Specialinė palūkanų teorija tegali būti ne kas kita, kaip tik artimesnis kainų susidarymo tyrinėjimas, atsižvelgiant į kapitalų dispozicija. Čia mes skyrium turime traktuoti paklausus ir pasiūlus. Dėl paklausų turime ištirti, kurie laukujai faktoriai daro iš dalies jiems, taigi netiesiog ir palūkanoms, įtakos, iš dalies, kaip pati kapitalo dispozicijos kaina, taigi pačios palūkanos, veikia paklausus. Tuo pat būdu galime ištirti ir pasiūlus. Esamas žinioje įvairių gamybos faktorių kiekis, svarstant visuotiną kainų problemos susidarymą, buvo mūsų priimtas kaip duotas. Šioje knygoje, kaip jau sakyta, tą prielaidą mes atmesime ir taip pat ištirsime, ar turi ir kiek turi įtakos gamybos faktorių pasiūlai jų kainoms. Tatai reikalinga šiame skyriuje padaryti sąryšy su kapitalo dispozicijos pasiūlais, taigi kapitalo dispozicijos pasiūlai turi būti traktuojami palūkanų dydžio funkcija.

Tokia pasiūlų ir paklausų kapitalo dispozicijos studija mums parodys, dėl ko atsiranda kapitalo dispozicijos trūkumas, taigi teks atsakyti į klausimą, ar palūkanos yra atsitiktinis mūsų laikų ir mūsų santvarkos reiškinys, ar remiąsis daugiau objektyviniais santykiais reiškinys, kuris būtinas yra dalykas visiems laikams ir įvairioms mainaūkio organizacijoms. Tik atsakius į šį, ligi šiol labai ginčijamą klausimą, palūkanų teorija visiškai išspręs savo uždavinį. Tam tikslui mes turime ištirti, kurios priešingai veikiančios jėgos paklausų ir pasiūlų pusėje galėtų sukelti stiprų palūkanų dydžio kritimą. Mes pamatysime, kad šios jėgos labai greit nustato ir palūkanų kritimo ribą. Toliau turime patikrinti, kaip turėtų būti skaičiuojamos palūkanos socialistinėje visuomenėje, kas įtikins mus del palūkanų egzistavimo nepriklausymo nuo specialinės mainaūkio tvarkos.

Kadangi palūkanos yra kaina, kuri kaip ir kitos kainos mokamos pinigais, tai palūkanų dimensija yra tolygi M, taigi pinigų dimensijai. Kapitalo dispozicijos dimensiją pereitame paragrafe mes nustatėme lygią produktui M T, kur T reiškia laiko dimensiją. Palūkanų dydis parodo, kiek sumokėta kapitalo dispozicijos vienetui, sakysime, 100 mk. per vienus metus, kitaip sakant, sudaro kvotą tarp kapitalo dispozicijos. Tuo būdu palūkanų dimensijos dydis yra lygus $\frac{M}{MT} = \frac{1}{T}$. Palū-

kanų dydis taigi yra atvirkščioji laiko vertė. Šio dėsnio netenka traktuoti matematiškos spekuliacijos bereikšme išdava. Iš tikrųjų ji turi labai didelės reikšmės palūkanų teorijai, nes per ją suprantamas gilesnis palūkanų reiškinio pobūdis: laiko ilgis turi iš esmės nustatyti palūkanų dydį. Šis dėsnis nėra visiškai svetimas ir populiariam supratimui. Jau paprastu palūkanų išreiškimu „tiek ir tiek procentų metams“ pasirodo santykis tarp abstraktinio skaičiaus ir laiko, taigi atvirkščioji laiko vertė. Dar labiau pasireiškia šis palūkanų dydžio pobūdis, kai turime galvoje amžinos fiksuotos rentos kainą. Ši kaina yra tam tikras rentos daugiklis, taigi renta tam tikram metų skaičiui, renta tam tikram laikui. Pavadinkime tą laiką A, fiksuotą rentą r, tai rentos k kaina tada bus lygi t.r Kurį palūkanų procentą gauna kapitalo pirkėjas už šį kapitalo įdėjimą? Kapitalas yra k, metinės pajamos r. Taigi procentas bus $\frac{r}{k} = \frac{1}{t}$. Taigi, mes randame, kad palūkanų dydis yra atvirkščioji laiko vertė, būtent, atvirkščioji vertė metų skaičiaus, kuriuo dauginame metų rentą išskaičiuodami perkamąją rentos kainą. Palūkanos gali būti taip pat nustatomos metu skaičiumi. Senesniais laikais, kai rentos pirkimas taip dažnai ir būdavo nustatomas, ši palūkanų nustatymo forma buvo ir faktiškai naudojama. Anglai pirkdami žemę sako tiek ir tiek „years purchase“, bet ir akcijų prekyvietėje kalba apie „years purchase of dividend“. Suma, kuri sumokama už absoliučiai pastovią gėrybę, lygi ne kainai, padaugintai iš amžino laiko, bet atitinka naudojimą per tam tikrą aprėžtą laiką. Šis laikas, kuris yra atvirkščioji palūkanų vertė, gali būti taip pat kaip palūkanų dydis naudojama charakterizuojant patį palūkanų dydį. Dėsnis, kad palūkanų dydis yra laiko atvirkščioji kaina, šiais samprotavimais atrodo tikrai nušviestas.

Sąryšy su palūkanų vieta kainoms susidarant, mes vėl turime skirti du pagrindinius kapitalo dispozicijos reikalavimų dalykus, pirma tai, kad iš vienos pusės jie eina naudoti pastovioms gėrybėms, kita vertus tai, kad gamyba siaurąja prasme reikalauja laiko. Pirmų pirmiausia turėsime galvoje palūkanų vietą pastovių gėrybių kainoms susidarant ir tas gėrybes naudojant.

R e n t a plačiąja to žodžio prasme yra pastovios gėrybės naudojimo kaina. Šios kainos nustatymo pagrindus panagrinėsime kitame skyriuje. Tačiau jau čia reikalinga iškelti jos

sąvoką, nes atvirkščiai visiškai būtų nesuprantamas palūkanų vaidmuo kainoms susidarant. Kai mes pačios pastovios gėrybės kainą traktuojame, siedami su jos naudojimo kaina, tad tą gėrybės kainą vadiname „kapitalo verte". Čia susiduriame su tomis pastovios gėrybės ypatybėmis, kur aiškiai pasirodo būtinas reikalas išskirti specialines ūkiškųjų gėrybių kategorijas ir turėti galvoje dvi kainas: pačios gėrybės kainą ir jos naudojimo kainą. Tokiems dalykams susidėjus, turi būti ir ypatingų verslų, kurie perka gėrybes ir parduoda jų naudojimą. Abiejų kainų santykius nustato bendras kainų susidarymo procesas. Sakykime suprastinimo dėliai, kad naudojimo tiekimas nereikalauja jokios kitos veiklos kaip tik laukimo, ir kad tai yra amžinai pastovi gėrybė, tad tas, kuris gėrybę paima, turi turėti reikalingą kapitalo dispoziciją ir tik už tą patarnavimą tegali būti atlygintas. Tuomet naudojimo kaina turi būti lygi perkamosios gėrybės palūkanoms. Tarp kapitalo vertės ir rentos susidaro šiuo atveju tam tikra lygtis, būtent, kai k yra kapitalo vertė, r renta ir p palūkanų dydis, tai r = pk.

Jei ta pastovi gėrybė neamžina, tai renta taip pat turi turėti ir kapitalo amortizacijos kvotą. Dažnai rentai taip pat tenka ir tam tikrų rentos gavėjo patarnavimų atpildas, kaip antai, laiptų apšvietimo nuomojamuose namuose, bet tuo atžvilgiu tai nėra renta mokslo prasme. Griežtai imant, amortizacijos kvota, kaip mokėjimų dalys už pačią gėrybę, nepriklauso rentos, jei mes ją suprantame kaip netto rentą, taigi kaina, kuri mokama grynai už naudojimą po to, kaip iš brutto rentos išbraukti reikalingi amortizacijai kaštai. Ši netto renta, kurį gali būti suprantama kaip kaina už gėrybės amžiną naudojimą, toliau ir turima galvoje vartojant žodį „renta". Kapitalo vertė ir renta viena su kita yra susijusios duota lygtimi tarp savęs ir su palūkanų dydžiu.

Tuomet gali kilti klausimas: kurie iš tų trijų dydžių yra nepriklausomi, kurie nustatomi kitų. Į šį klausimą tenka įvairiai atsakyti dėstis, ar pastovi gėrybė reprodukuojama ar ne.

Jei gerybė nereprodukuojama, tai gamybos kaštai, kaip kainų nustatymo pagrindas, atpuola. Kadangi be to vartotojų paklausai tokios pastovios gėrybės pirmų pirmiausia linksta į jos naudojimą, ne į pačią gėrybę, tai apskritai ji neturi jokio tiesioginio kainų susidarymo. Naudojimo gėrybės kaina bus nustatoma iš vienos pusės trūkumo, iš antros pusės paklausų:

kaina turi būti tokio dydžio, kad paklausus suderintų su tuokart turimų naudojimų kiekiu. Jei kartą naudojimų kaina tuo būdu nustatyta, tai pačios gėrybės kaina nustatoma kapitalizuojant rentą esamu palūkanų dydžiu. Kadangi ši kapitalo vertė absoliučiai neturi savarankio nustatymo pagrindo, tai ji negali turėti įtakos palūkanų dydžiui. Pastovios gėrybės naudojimų laukimas reikalauja, žinoma, tam tikros kapitalo dispozicijos. Bet tai nėra savarankiškas kapitalų dispozicijos šaltinis, nes reikalaujamas kapitalo dispozicijos kiekis bus nustatomas kapitalo vertės, o šioji vėl palūkanų dydžio. Kai jau kartą turi gėrybę, tas jau eo ipso turi ir kapitalą, kuris reikalingas gėrybės patarnavimų laukti. Jei kas kitas perka gėrybę, gali pasirodyti, lyg kad jis atitraukia iš prekyvietės kapitalo dispoziciją, kai jis tam tikrą kapitalą susieja su gėrybės pirkimu. Dažnai atsitinka, kad tokia nuomonė įsigali verslamoninkų tarpe: pav., kad stambūs žemės ir laukų pirkimai stato didelius reikalavimus kapitalo prekyvietei. Tatai, žinoma, netikra. Nes pardavėjas visados tą pačią sumą atpalaiduoja, kurią pirkėjas susieja. Kapitalo dispozicija, kuri susyja su gėrybe, visados esti sudėtą į tuolaikinę gėrybės kapitalo vertę. Gėrybės valdymas nestato jokių ypatingų reikalavimų kapitalų dispozicijos prekyvietei ir negali turėti jokios įtakos palūkanų dydžiui. Tatai tiesa, ir kai gėrybė yra kainų kilimo objektas, „neužtarnauto vertės priaugimo". Nereprodukuojamos pastovios gėrybės kapitalo vertė yra visiškai sekundarinis reiškinys kainų susidarymo procese.

Visai kas kita esti tuo atveju, kai gėrybė reprodukuojama. Pačios gėrybės kaina turi v i e n ą s a v ą j į nustatymo pagrindą, būtent, gėrybės gamybos kaštus. Naudojimo kainą taip pat turi v i e n ą, bet tuo atveju, kai esamas gėrybės kiekis ne iš anksto duotas, taip pat vieną nustatymo pagrindą, būtent, naudojimų paklausus. Nė vieno iš tų nustatymo pagrindų nepakanka kainai nustatyti. Tokiomis aplinkybėmis tam tikras kainų susidarymas tik tuomet tegalimas, kai nustatomas santykis tarp gėrybės kainos ir jos naudojimo kainos. Tatai atsitinka įsikišus kapitalistui, kuris perka pastovią gėrybę, kad galėtų parduoti jos naudojmą, arba verslamoninkas, kuris tam tikslui turi kapitalo dispozicijos. Gėrybės pirkėjas normalinėmis sąlygomis, privalo apmokėti gėrybės gamybos kaštus. Už savo pinigus jis turi skaityti esamą palūkanų procentą, kuo

naudojimo kaina bendruose naudojimo patiekimo kaštuose randa antrą nustatymo pagrindą. Lygtis tarp kapitalo vertės, palūkanų ir rentos sudaro reikalingą santykį tarp gėrybės kainos ir naudojimo kainos, ir kainų susidarymo problemos nustatomos paprastu būdu. Šiuo atveju ne viena iš trijų dydžių: kapitalo vertė, palūkanos ir renta nėra savarankiški ir tik vienas kito nustatomi. Greičiau jie visi trys yra kainų susidarymo proceso lygūs nežinomieji ir tik juo, ir vienkart, nustatomi.

Reikalavimai, kurie šiuo atveju statomi kapitalų dispozicijos prekyvietei, nustatomi gėrybės gamybos kaštų, kurie normalinėmis sąlygomis, t. y., kai gamyba eina tęsiama forma, turi būti išlyginti. Šie reikalavimai yra nauji. Naujos pastovios gėrybės gamyba reiškia naują kapitalų prekyvietės apsunkinimą, apsunkinimą, kurį turi atsverti naujų kapitalų susidarymas, taigi taupymas. Kapitalų dispozicijos paklausai, susiję su reprodukuojamų pastovų gėrybių patarnavimų laukimu, sudaro savarankišką kapitalų prekyvietės faktorių, kuris turi savarankiškos įtakos palūkanų dydžiui. Reprodukuojamų pastovių gėrybių kapitalo vertė yra ne tik kapitalizuota rentos vertė, bet turi ir savą nustatymo pagrindą gėrybės gamybos kaštuose ir pati daro įtakos palūkanų dydžiui ir naudojimo kainai, taigi ir rentai.

Ši visa pareinamybė matyti aiškiausiai suprantant, kaip kad mes pirmiau padarėme, naudojimą per galutinį produktą, taigi naudojimo laukimas įeina į gamybos procesą plačiąja prasme. Reikalinga kapitalo dspozicija tuomet rodosi gamybos faktorium, ir mums tenka traktuoti vieną vienintelę kainos susidarymo procesą, kuris kapitalo dispozicijos kainą nustato tuo pat būdu, kaip ir visų kitų gamybos priemonių kainas ir kuris apima ir reprodukuojamų pastovių gėrybių ir jų naudojimo kainas. Šiaip traktuojant kapitalo dispozicijos kaštai pasirodo kaip ir pastatyti greta kitų gamybos kaštų, naudojimai gauna tam tikrus gamybos kaštus ir čia vėl sudaroma paprastą kainų susidarymo proceso savitarpio pareinamybė, kuri susieja pagamintų gėrybių paklausus su turimų atskirų elementarinių gamybos faktorių kiekiu.

S i a u r e s n e p r a s m e r e n t a vadiname naudojimo nereprodukuojamos pastovios gėrybės kaina. Ši kaina, kuri, kaip jau įrodyta, tiesiog nustatoma tos rūšies naudojimo reliatyvinio trūkumo, taigi ir turi kainų susidarymo procese

visiškai nepareinamą nuo palūkanų vietą ir turi sudaryti specialaus tyrinėjimo objektą, kuriam ir bus paskirtas tam tikras skyrius.

Greta „nereprodukuojamų"' gėrybių šio paragrafo išvedžiojimuose turi būti pastatytos tos gėrybės, kurios techniškai nors ir galimos produkuoti, bet kurių gamyba del menkų paklausų turi didelius gamybos kaštus.

Del palūkanų vietos vartojamų daiktų kainoms susidarant štai ką reikia pastebėti.

Sąlyga, kad gamybos procesas būtų tęsiamas, yra ta, kad produktas kiekvienu laipsniu turėtų kainą, kuri atlygintų ligi tol padarytus gamybos kaštus. Į šitą gamybos kaštų tarpą reikia įtraukti ir palūkanas, kurios turi būti sumokamos už reikalingą kapitalo dispoziciją gamyba tęsiant, taigi kapitalo palūkanos, kurį sudaro patsai produktas įvairiomis gamybos stadijomis. Kai normalus gamybos procesas turi laukimo periodą ir privalo jį turėti, tuo tarpu kaip kiti gamybos faktoriai reikalaujaim mažesnio kiekio, tačiau atitinkamo kapitalo dispozicija sudaro svarbiausią kaštą, tai tokios gamybos, sąlyga yra ta, kad produkto kaina to periodo pabaigoj be visų kaštų padengtų kainą periodo pradžioje ir išbūtas palūkanas. Tatai tinka, pav., medžio gamybai tvarkingame miško ūkyje. Jei girią, kuri šiandien turėtų būti nuimta, palieka dar dešimtį metų, tai kainos pakilimas per dešimtį metų turi būti tokis didelis, kad jis be einamųjų miško ūkio kaštų ir žemės rentos, apimtų ir išbūtas palūkanas už miško pradedamą kapitalą. Jei mes suprastinimo dėliai apleidome kitus kaštus, tai atsiras tam tikra pareinamybė tarp miško kainos periodo ir palūkanų pradžioje ir pabaigoje. Pirmoji kaina nustatomąjį pagrindą turi gamybos kaštuose, antroji paklausuose, ir abu šie pagrindai yra vienas su kitu susiję palūkanomis. Gamyba reikalauja tam tikros visiškai aiškios kapitalo dispozicijos, stato tam tikrus reikalavimus kapitalų prekyvietei ir sudaro tam tikros įtakos palūkanų dydžiui. Kas kita su gamtos miškais, kur apskritai nėra jokių gamybos išlaidų. Šis kainos nustatomasis pagrindas laikotarpio pradžioje visiškai atpuola. Tuomet galimas daiktas, kad ši kaina apskritai neturi jokių nustatomųjų pagrindų, bet tik sudaro esamu palūkanų dydžiu periodo pabaigos kainos diskontuotą vertę. Šiuo atveju reikalinga kapitalo dispozicija neturi jokios įtakos palūkanų dudžiui, bet jo paties nustatoma. Bet kita vertus, galimas ir antras atsitikimas, kai miškas jau periodo pradžioje turi tam tikrą kainą tiesiog duodant jį iškirsti. Jei ši kaina mažesnė kaip diskontuota būsimos parduodamosios kainos vertė, tai ji neturi jokios reikšmės. Kainoms susidarant ir šis atsitikimas niekuo nesiskiria nuo pereitojo. Jei kaina didesnė, miškas turi būti iškirstas. Tuo paaštrinamas senesnių gėrybių trūkumas ir jų kainą taip gali pakilti, kad žymi dalis miško gali būti palikta toliau aukti. Jei tai atsitinka, tai atsiranda vėl normali pareinamybė tarp kainų ir palūkanų dydžio pradžios ir galo. Prademoji kaina šiuo atveju turi savarankišką nustatomąjį pagrindą ne gamybos kaštuose, bet vietoje, jų paklausuose tų medžių dimensijų, kurios galės

būti per tą laiko tarpą pristatytos. Galutinė kaina taip pat turi savo nustatymo pagrindą, būtent storesnių dimensijų paklausuose. Miško augimas reikalauja tam tikros kapitalo dispozicijos, ir išeiną iš to kapitalų dispozicijos paklausai turi tam tikros įtakos palūkanų lydžiui. Pradedamoji kaina taigi yra ne tik galutinė kainos diskontuota esamų palūkanų procentų vertė. Kaip matyti iš to pavyzdžio, palūkanų vieta kainoms susidarant pareina visais panašiais atvejais, nuo to, ar pradedamoji kaina turi savarankišką nustatymo pagrindą, ar ne.

Kai laukimo uždavinį sudaro lygiai vienodas turimų atsargų paskirstymas vartojimo periodui, kaip kad, pav., tas turi vietos kviečių derliaus pavyzdyje, pradedamos ir baigiamos kainos siejamos tą sąlyga, kad pradedamosios kainos palūkanomis apdėjimas (į imant laikymo išdas) turi būti išlygintas baigiamomis kainomis. Visais kitais atžvilgiais kalbamos kainos turi savarankiškus nustatomuosius pagrindus paklausuose ir duotame bendrame derliaus kiekyje. Kaina, kuri mokama už tuos pačius kviečius rugpiūčio mėnesį, kurie bus suvartoti sausio mėn., yra ne tik sausio mėn. kainų diskontuota vertė, bet ir turi atitikti parduotų kviečių kainas betarpiškai suvartojant: sakysime, kad tuo tarpu piūties metu esti kaina duota, tai ir kainą po bet kuriuo metų laiku galima nustatyti, jei tik žinomas yra palūkanų dydis. Tuo nustatomas kiekvienu laiku ir vartojimas, taigi ir bendras metų vartojimas. Kadangi vartojimas turi atitikti derlių, tai atsiranda lygtis arp pradedamųjų kainų ir palūkanų dydžio. Nurodytu palūkanų procento dydžiu, galima nustatyti ir pradedamoji kaina ir kaina bet kuriuo metų laiku.

Nuolatinį kviečių vartojimo aprūpinimą per visus metus geriausiai suprasti per gamybos proceso dalį, kuris pasireiškia mokamomis už laikymą palūkanomis kaip gamybos kaštais. Šiuo atžvilgiu čia traktuojamas kainų susidarymas tėra tik dalis bendro kainų susidarymo proceso, kuriuo nustatomos įvairiais metų laikais kviečių kainos.

24. Kapitalo dispozicijos paklausai.

Nustatę, kad kapitalo dispozicija apskritai yra būtina gamybos sąlyga, dabar turime išsiaiškinti reliatyvinę šio gamybos faktoriaus reikšmę įvairiose gamybos šakose. Tarus, kad ši reikšmė produktams vienodai ligi, taigi, kad kaina, kurią reikėtų mokėti kapitalo dispozicijai, nuolatos būtų proporcinga kitiems gamybos kaštams, matyt, palūkanos neturėtų jokios įtakos reliatyvinei produktų kainai, ir mūsų kainos susidarymas atitiktų Ricardo mokslą (32 §). Bet kada priešingai, kapitalo dispozicija įvairiose gamybos šakose arba įvairiems produktams turi labai įvairios reikšmės, tai, matyt, palūkanos, jei jos, apskritai turi būti mokamos, turi aiškiai pozityvinės įtakos įvairių produktų reliatyvinėms kainoms. Kiekvienas kilimas, kiekvienas palūkanų dydžio kritimas turi reikšti

reliatyvinių gėrybių kainų pasikeitimą, kiekvienas reliatyvinių paklausų pasikeitimas įvairių gėrybių turi turėti tam tikros įtakos kapitalo dispozicijai, taigi ir palūkanų dydžiui. Kapitalo dispozicija tuo būdu turi tą pat vietą, kaip ir kitas, kuris gamybos faktorius.

Kad galėtume geriau orientuotis pirmuoju klausimu, įdėkime kapitalo pritaikymą į įvairias gamybos šakas ir sulyginkime su kitų gamybos faktorių pritaikymu. Kaip tų kitų gamybos faktorių reikšmės mastą paimkime bendrų išlaidų dydį, išskyrus palūkanas kapitalo dispozicijai. Tuomet sulyginkime įvairių verslamonių turimą kapitalo sumą su tomis išlaidomiis. Kai kurie skaitmens tokiam sulyginimui yra anglų 1891 m. mėlynoje knygoje del santykių darbo algos ir gamybos kaštų[1].

Pasigaudami tąja medžiaga galime sudaryti tokią lentelę:

GAMYBOS ŠAKOS	Išlaidos tūkst. L.	Kapitalas mil. L.	Kapitalo pro L. išlaidų
Manufaktūros fabrikas	25,6	0.017	2/3
5 anglių bendrovės	6,50	1.4	2
Visa dujų gamyba	11,262	60	5
Tramvajai	2,267	13.6	5
London & India Docks	1,188	16.1	14
Southampton Dock Comp.	70	1.49	21
16 geležinkelių b-vių	36,218	7.18	20
8 Vandens b-vės, Londono	661	14.6	22
Kanalų verslamonės, nepriklausančios gelež. b-vėms	949	24.3	26
Viena iš jų	25.7	1.57	61

Iš to mes matome, kad kapitalo dispozicijos reikšmė įvairiose gamybos šakose nepaprastai įvairi: aukščiausioji reliatyvinė cifra beveik šimtą kartų didesnė, kaip žemiausioji. Kadangi tikrai egzistuoja daug gamybos šakų su reliatyviškai mažesnė kapitalo dispozicija, kaip kad manufaktūros fabrikas, tai distancija tarp didžiausios ir mažiausios kapitalo dispozicijos iš tikrųjų turi būti dar daug didesnė. Įvairių gamybos šakų

---

[1] Report of the Board of Trade on the relation of Wages in certain industries to the cost of production (C. 6.535), 1891.

apsikrovimas palūkanomis delto yra labai nevienodas, ir palūkanų dydis privalo turėti įtakos apsirūpinimui įvairiomis reikmenimis. Toliau matome, kad kapitalo dispozicija nepalyginamai didesnės reikšmės turi tose gamybos šakose, kur naudojamas tvirtas realinis kapitalas, tuo tarpu, tose gamybos šakose, kur realinis kapitalas daugiausia judomasis, jis vaidina palyginti menkesnį vaidmenį; tat patvirtina aukščiau išreikštą nuomonę, kad pastovių produktų išnaudojimas sudaro nepalyginamai svarbesnį kapitalo reikalingumo šaltinį. Aukščiau nurodyti kapitalo dispozicijos skaitmens apima reikalingą kapitalą žemei ir laukams valdyti.

Šiame paragrafe, kur mes turime ištirti kapitalų dispozicijos paklausus, prisistatykime pasiūlus kaip duotą dydį. Kai turimas tam tikras kapitalo dispozicijos kiekis, tai šios kapitalo dispozicijos kaina, palūkanos, turi uždavinį tik tuo kiekiu aprėžti kapitalo dispozicija. Tai yra trūkumo principas. Kapitalo dispozicijos paklausai eina, kaip jau įrodyta, iš dviejų svarbiausių šaltinių, būtent, iš tvirto kapitalo valdymo ir iš judomojo kapitalo valdymo ir paremta tuo faktu, kad pastovių gėrybių išnaudojimas, arba gamyba siaurąja prasme, reikalauja laiko. Tiek, kiek kapitalo dispozicijos paklausai išeina iš gamybos proceso, jie sudaro gamybos faktoriaus paklausus. Iš tikrųjų būva kapitalo dispozicijos paklausų ir vartojimo reikalams. Šie paklausai, kurie išeina iš asmenų, norinčių savo vartojimą išplėsti už savo pajamų ribų, geriausiai traktuoti per negatyvinius pasiūlus ir del to juos galime apleisti (plg. 25 §). Čia galime apsibrėžti iš gamybos einančiais kapitalo dispozicijos paklausais ir visų pirmiausia turėti galvoje kapitalo dispozicijos reikalingumą pastovioms gėrybėms išnaudoti. Šis reikalavimas atsiranda, žinoma, pagaliau iš dalies iš tiesioginių pastovių gėrybių patarnavimų, iš dalies iš materialinių produktų paklausų, kurie gaminami pastovių gėrybių patarnavimų pagalba. Palūkanų uždavinys šioje srityje yra aprėžti pastovių gėrybių patarnavimų paklausus, ar šie patarnavimai eina tiesiog reikmenėms tenkinti arba reikalaujami vykstančio gamybos proceso.

Palūkanų dydžio pakilimas turi būti sukeltas tokio paklausų išsiskleidimo, kurie daug reikalauja iš pastovių gėrybių. Tatai visai patvirtino XIX amžius, kai kiekvienas stiprios geležinkelių statybos periodas stipriai iškeldavo palūkanų dydį. Palūkanų pakilimas, kurie vieną kartą įvyko XIX amžiaus pa-

baigoje ir jau du kart šiame amžiuje prieš karą, žymia dalimi tenka aiškinti smarkiu elektros pramonės išsiplėtimu, pagaliau elektros tramvajų, elektros apšvietimo, telefonų ir kitų paklausų, taigi labai brangių pastovių gėrybių. Tokiomis aplinkybėmis tikrasis kapitalo dispozicijos trūkumas labai aštriai pasireikšdavo. Su tuo susijusius ūkio gyvenimo reiškinius sužinosime iš mūsų paskutinės knygos.

Palūkanų dydžio pakilimas, kuriuo taip garsiai nusiskųsdavo biznieriai, ir kurį politikai aiškino įvairių įvairiausiomis nepatogiomis sąlygomis, turi atlikti labai siaurą ir labai svarbų ūkio uždavinį: iš visų norų, kurie stato kapitalo dispozicijai reikalavimų, jo pagalba daromas pasirinkimas. Tik patys svarbiausieji tegali būti patenkinti, kitus bent tuo tarpu tenka pašalinti. Kurie yra svarbiausi, nustatoma visuotinomis mainaūkio taisyklėmis. Svarbiausios yra stipriausios mokėjimo atžvilgiu, t. y., šiuo atveju tos, kurios gali pakelti aukščiausias palūkanas. Be tokio paklausų reguliavimo visas mainaūkis pakliūtų į visiškai nepastovią būtį. Po tokių technikos atradimų, kaip kad elektros tramvajai, visi pasaulio miestai stengiasi kiek galėdami greičiau įsigyti šį naują patogumą. Mėginimas patenkinti ligi tam tikro laipsnio visus drauge pareikalautų produktingų jėgų visiškai neatitinkamu laipsniu šiems paklausams ir įneštų į bendraūkį visiškos netvarkos. To tegalima išvengti mainaūkyje tik iškėlus palūkanų dydį, kuo kalbamų pastovių gėrybių naudojimas bus žymiai pabrangintas.

Norėdami arčiau ištirti kapitalo dispozicijos paklausus, turime ištirti ir įvairius išorinius faktorius, kurie turi įtakos šiems paklausams. Kita vertus, turime taip pat žinoti, kad paklausai yra kainos funkcija, taigi ir palūkanų dydžio. Mes negalime pasitenkinti paklausų tyrinėjimu, esant tam tikram palūkanų dydžio aukščiui, o labiau turime rūpintis padaryti mūsų tyrinėjimo objektu paklausus pareinamai nuo palūkanų dydžio pasikeitimo. Patys paklausai, kaip jau esame nurodę (§ 11 ir 16), nėra duotas kainos susidarymo pagrindas. Tikrasis nustatymo pagrindas turi būti ieškomas tuo pat būdu, kuriuo paklausai pareina nuo kainos.

Tarp laukųjų faktorių, kurie turi įtakos kapitalų dispozicijos paklausams, tenka pirmiausia nurodyti į gyventojų prieauglį. Kad gyventojų prieauglis galėtų vykti be ūkiškosios padėties pabloginimo, pastovių gėrybių masė turi augti tuo

pačiu tempu, kaip ir gyventojų prieauglis. Kiekviena naujai atsirandanti šeimyna reikalauja naujo buto su gatve, vandentiekiu, šviesa ir t. t. Gyventojų augimas reikalauja atitinkamo žemės ūkio trobesių ir įtaisymų, fabrikų, transporto įtaisymo ir kit. padidinimo. Vienodai lygiai pažangiame ūkyje (§ 6) privalo įvykti nuolatinis kapitalo susidarymas. Ūkis nebegali visų savo pajamų suvartoti, jis privalo tam tikrą jų dalį suvartoti jo paties realiniam kapitalui padidinti. Ūkis su augančiais gyventojais jau dėl šio vieno augimo daugiau reikalauja kapitalo dispozicijos, kaip kitas lygus jam ūkis su konstantiniais gyventojais. Palūkanų dydis turi būti, kiek tat liečia tos aplinkybės veikimą, aukštesnis aname ūkyje. Šiuo atžvilgiu palyginimas prieškarinės Vokietijos ir Prancūzijos yra ypač pamokinąs.

Pažangą betgi sudaro ne tik gyventojų augimas, bet ir pagerintas reikmenių tenkinimas, kam visų pirmiausia reikalingas pastovių medžiaginių gėrybių padidinimas, taigi tvirto realinio kapitalo. Pažymėtina tai, kad technikos pažangos laipsnis pareina visados nuo didesnio realinio tvirto kapitalo vartojimo. Didieji moderninės technikos laimėjimai dažniausiai reikalauja įdėti milžiniškų kapitalų į tvirtus įtaisymus, trobesius ir kit. Skleidimasis eina dar ir šiandieną ta pačia linkme ir galimas daiktas, tebeeis ir toliau. Kalbamieji laimėjimai toli gražu nevisiems žmonėms išėjo į naudą. Šiuo atžvilgiu ir tarp įvairių socialinių klasių ir tarp įvairių šalių yra didelės nelygybės. Pastatyti ligi tam tikro laipsnio patenkinamą butą daugumai gyventojų šaltose šalyse reikalauja milžiniškos kapitalo dispozicijos. Mūsų senos Europos šalys gana gausiai aprūpintos didžiais tvirtais transporto įtaisymais ir kitais daug tvirto realinio kapitalo reikalaujančiais moderninės technikos įtaisymais. Kad kitos šalys, pav., Pietų Amerika, Afrika, Kinai to pat dydrodžio galėtų pasiekti reikalinga būtų turėti sunkiai įmanoma dydžio kapitalo. Taigi yra dar pakankamai vietos pažangai, kuri reikalauja stipraus pastovių medžiaginių gėrybių suvartojimo[1]. Nuolatos augą kapitalo dispozicijos paklausai pastovioms gėrybėms išnaudoti šioje pa-

---

[1] Apie jėgas, kurios veikia šia linkme ir taip pat priešveikiančias, bet žymiai silpnesnes tendencijos, žiūrėk arčiau „Nature and Necessity af Interest“ (p. 96—106).

žangoje yra pagrįsti, taigi ir susiję su giliai įsišaknijusiomis mūsų šių laikų gyvenimo ypatybėmis.

Kaip pakankamai aprėžti šiuos paklausus? Tatai vyksta tuo, kad už kapitalo dispoziciją reikia mokėti kainą, būtent, palūkanas. Dėl būtino reikalo mokėti palūkanas tam tikro dydžio atkrinta didelis galimumų kiekis patenkinti žmonių reikmenes pastovių gėrybių suvartojimu. Atitinkami kapitalo dispozicijos paklausai tuo būdu stipriai suspaudžiami, turi žymų elastingumą. Visados esti, taip sakant paslėptų galimumų fondas geriau suvartoti kapitalo dispoziciją pastovioms gėrybėms naudoti. Kaip tik palūkanų dydis kiek numušamas, tai tam tikro to fondo dalis atsipalaiduoja, ir palūkanų dydžio kritimas ta pat suma atpalaiduoja vis didesnį apsimokamo naudoti kapitalo kiekį. Jau mažas palūkanų dydžio nukritimas dažnai esti pakankama proga pastovių gėrybių tokiam kiekiui apsimokamai suvartoti, kad iš to išaugęs kapitalo dispozicijos reikalavimas visiškai išsemia paklausus, taigi ir nebeleidžia toliau kristi palūkanų dydžiui. Tolimesnis palūkanų dydžio kritimas turėtų susidurti dar su stipresniu priešingu, veiksmu. Į kalbamą galimų kapitalo suvartojimų fondą, įeina vis nauji galimumai del išradimų, naujų šalių prijungimo, gyventojų didėjimo ir t. t. Pažangos dėka plačiąja žodžio prasme fondas praktiškai nėra išsemiamas.

Kaip žinoma, palūkanų dydis nėra visose pasaulio dalyse vienodos. Senose, politiškai ir ūkiškai nusistojusiose Europos šalyse palūkanų dydis yra reliatyviai žemas, šalyse abejotino politiško stiprumo, kurio pavyzdį duoda artimi ir tolimi rytai arba kolonijų šalys, kur ūkiškas netikrumas dar labiau veikia, kapitalo apskritai nebegalima gauti, arba, jei gaunama, tai labai sunkiomis sąlygomis, taigi aukštomis palūkanomis. Kur panašiai atsitinka, suprantama, kad pelningai suvartoti pastovioms gėrybėms maža yra galimumų, taigi ir kapitalo dispozicijos paklausai yra nepaprastai suspausti. Kiekvienas palūkanų dydžio sumažėjimas tokiose šalyse sukelia labai didelius naujus kapitalo dispozicijos paklausus. Tačiau dabartiniu metu su civilizacijos pažanga eina laipsniškas tų aštrių kapitalo prekyvietės skirtumų išlyginimas įvairiose šalyse. Nepaprastai stiprus buvo tas judėjimas mūsų amžiuje. Kiekvienas palūkanų dydžio kritimas užsienio prekyvietėse reiškia žymiai padidėjusius kapitalo dispozicijos paklausus ir atsiliepia Eu-

ropos kapitalo prekyvietėse. Pasekmės to pasireiškė Europos palūkanų dydžių padidėjimu, nuo ko ypač nukentėjo senieji nusistoję pinigų ėmėjai — senos Europos valstybės. Tų sąlygų spaudimas berods, tikrai žymia dalimi yra numušęs Europos valstybių paskolų kursus. Tat yra geriausias įrodymas to milžiniško dydžio nepatenkintų ir patenkintų kapitalų dispozicijos paklausų tolimų, esamų šalia stambių finansų centrų, šalių ir tikrojo kapitalo dispozicijos trūkumo. Kadangi čia aprašytos išlyginamosios tendencijos tėra tik pradžia, tai galime laukti jos tęsinio. Vis dėlto, jei kitų šalių kapitalo paklausų negalima bus aprėžti žymiai didesniais palūkanų dydžiais, kaip kad Europoje, tai vis viena nuolatos krintančio palūkanų dydžio sumažėjimo nebetenka laukti.

Įsivaizduokime uždarą visuomenės ūkį maždaug dabartinio Europos pobūdžio ir įsivaizduokime toliau, kad jame yra vienodas palūkanų dydis maždaug kaip dabartinis vidutinis Europos ir paklauskime, kiek pareis tuomet kapitalo dispozicijos paklausai pastovioms gėrybėms išnaudoti nuo palūkanų dydžio pasikeitimo ir kurios galimos įtakos galėtų turėti nuolat krintąs palūkanų dydis.

Atsakymas yra lengvas, jei tik prisiminsime svarbiausius kapitalo reikalingumo šaltinius. Esant paprastam palūkanų dydžiui, žymiai suspausta butų reikmenė turi didelio elastingumo, kuri žymiau nukritus palūkanų dydžiui, pasireikštų žymiai pakilusiais kapitalo dispozicijos paklausais butų statybai.

Europa ligi tam tikro laipsnio jau yra išlyginusi savo geležinkelių reikmenę. Bet tenka pastebėti, kad tatai dažniausiai (nors ir nebe išimčių) ta sąlyga, kad geležinkeliai turėjo duoti rentos apie $3^1/_2$ — $4^0/_0$. Ir jei tik geležinkelių statybai kapitalo palūkanos nukristų liki $2^0/_0$, tai tuomet tuojau pasirodytų, kiek dar nepravesta svarbių geležinkelių linijų. Tą pat tenka pasakyti ir apie siauruosius kelius ir tramvajus. Kokias milžiniškas sumas suvartotume tokiems tikslams esant $2^0/_0$. Bet ir kiti įtaisymai, kurie jau dabar yra daug kapitalo suriję, pav., kanalai, uosto įtaisymai, vandentekiai, krioklių išnaudojimas, dujų ir elektros įmonės, nusausinimai ir irrigacija ir kit. Čia dar prisideda tai, kad palūkanų dydis lygus pusei dabartinio normalaus dydžio padarytų sunkiai atvaizduojamos įtakos technikai. Nereikia niekados pamiršti, kad visa šių lai-

kų technika dirbo ta prielaida, kad palūkanų dydis mažiausia sieks 4°/₀. Kad vietoje to skaitytų 2°/₀ techniką, be abejo, rastų skleidimosi linkmių, kurios ligi tol negalėjo pasirodyti, kurios reikalauja labai didelės kapitalo dispozicijos.

Reikia tik labiau įsigilinti į šias sąlyga, jei norima suprasti, kurios milžiniškos jėgos turi kapitalo dispozicijos paklausai pastovioms gėrybėms išnaudoti, kiek dar yra nepatenkintų, laukiančių savo eilės, reikalavimų. Kas tat supras, tai jau supras ir palūkanų ūkišką būtinumą. Žinoma, tenka manyti, kad visi tie reikalavimai tuojau bus pradėti vykdyti. Kadangi tokiems kapitalo dispozicijos reikalavimams maža tėra parengta vietos, tatai tegalės įvykti tik pamažėl ir atsargiai mažėjant palūkanų dydžiui, nes jau to pakaks esamai kapitalo dispozicijai išsemti. Bet kiek įsigilinus į šią pareinamybę, neteks rimtai nurodyti, kad palūkanos kada nors galėtų išnykti. Jei palūkanų dydis būtų lygus nuliui, tai žmonės grynus pastovių gėrybių patarnavimus turėtų dykai, t. y., turėtų apmokėti išlaikymą ir atnaujinimą, naudojimas savaime būtų nieko nekainuojanti gėrybė. Tatai tegalima tik, einant kiekvienam ūkiui pagrindiniu trūkumo principu, tokioms gėrybėms, kurių esti perteklius.

Turint nemokamos kapitalo dispozicijos ir nereikalaujant ja ūkininkauti, tada apskritai daugiau nebebūtų kapitalo dispozicijos reikalavimams ribų. Pagamintų gėrybių reikalavimas neišmatuojamai pakiltų. Pirmykščiai taisymo kaštai neturėtų reikšmės, nes už juos nereikėtų mokėti palūkanų. Tokiomis sąlygomis fantastiškiausios įmonės atrodytų apsimokamos ir pareikalautų įdėti milžiniškų sumų. Tačiau dėlto visas ūkis pakliūtų į klaidingą kelią: kai neaprėžtas produktingų jėgų kiekis eitų labai pastovių įtaisų gamybai, jo didelis kiekis būtų atitrauktas nuo einamojo reikmenių tenkinimo, ir visuomenė atsidurtų tokioje būtyje, kad žmonės didžiausiu įtempimu ir didžiausiu įtempimu ir didžiausiu vargu pastatytų Egipto piramides ateinantiems amžiams stebinti.

Skaitytojas, realiai žiūrįs į ūkiškąjį gyvenimą, gal būt ras, kad perdaug jau sustojama ties tokios hypotekinės būties traktavimais. Tat nebūtų buvę, jei būtino palūkanų reikalo neigimas nebūtų turėjęs tokios didelės reikšmės tam tikrose ekonominėse ir socialinėse programose ir nebūtų ne kartą radęs paramos moksle.

Jei palūkanas reikia mokėti kaip kainą už kapitalo dispoziciją, tai šios palūkanos, žinoma, privalo įeiti į pagamintų produktų ir pastovių gėrybių patarnavimų. Palūkanų skaitymo uždavinys yra spaudimas į tokių patarnavimų paklausus. Geležinkelių ir panašių įtaisymų patarnavimų kainų susidarymas, kur būtų išlyginamos tik einamosios išlaidos ir nebūtų imamas galvon tvirtų išlaidų išlyginimas, taigi specialiai palūkanos, kai kada sudarydavo ūkiškąjį idealą. Tokį nusistatymą tegali ginti tas, kuriam niekados nebuvo aišku, kad kainų susidarymas turi socialekonomiškąjį uždavinį vartojimo reikalavimams aprėžti ir to uždavinio iš esmės nustatomas.

Mūsų palūkanų būtinumo aiškinimas remiasi išimtinai trūkumo principu. Tačiau dabar tenka pažymėti, kad duotas gamybos tikslas gali būti dažnai pasiekiamas įvairių pastovių gėrybių vartojimo išplėtimu, kad, kitaip sakant, kapitalų dispozicijos reikalavimas nevisai nustatomas vartotojų paklausų, bet ligi tam tikro laipsnio pareina ir nuo gamybos kelio pasirinkimo. Kapitalo dispozicija iš tikrųjų, kaip jau įrodyta 22 §, tam tikriems tikslams ir tam tikru išsiskleidimu pakeičia kitas gamybos priemones. Mes turime ištirti kapitalo dispozicijos substituciją kitais gamybos faktoriais ir čia specialiai nustatyti palūkanų dydžio reikšmę. Pirmiausia visai išsiaiškintį kapitalo dispozicijos pareinamybę nuo palūkanų dydžio.

Kapitalo dispozicija gali pakeisti ne tik darbą, bet ir žemės ir laukų sunaudojimą ir žaliavą. Kai, pav., žemės kaina labai didelė, kad pigau tiesti požeminis geležinkelis, nei kad pirkti didelėmis kainomis reikalinga geležinkeliui tiesti žemę, iš tikrųjų randame kapitalo dispozicijos pakeitimą žemės naudojimu. Sakykime, kad metinės abiejų alternatyvinių linijų išlaikymo ir atnaujinimo iš laidos tos pačios, tad regimai už aukštutinę liniją mokėtina metinė žemės renta pakeičiama tomis požeminei linijai reikalingomis ekstra kapitalų palūkanomis, kurios pakeičia žemės naudojimą tam tikru kapitalo dispozicijos kiekiu. Jei dėlto požeminė linija būtų tiesiama tokioje vietoje, kur žemės kainos nevaidina jokio vaidmens, nes susisiekimo išlaidos tokios linijos pigesnės del anglių sutaupymo ir laiko, tat reikštų, esant visoms kitoms prielaidoms lygioms, kapitalo dispozicijos substituciją kitais gamybos faktoriais, kurie sudaro ekstra susisiekimo išlaidų kitoms linijoms — medžiagai, anglims, traukinių personalo darbui.

Kaip toli šiuo būdu kapitalo dispozicija turi būti keičiama kitais gamybos faktoriais, pareina, žinoma, visų pirma nuo kapitalo dispozicijos kainos. Juo mažesnis palūkanų dydis, juo labiau kapitalo dispozicija gali spausti konkuruojančius gamybos faktorius. Čia ką tik kalbamuoju atveju didelės palūkanos tur būt požeminę liniją padarys nebegalimą, tuo tarpu, mažos palūkanos duos neabejotinos naudos. Kadangi kapitalo įdėjimo palūkanos sudaro didžiausią požeminės linijos metinių išlaidų dalį, tai ir palūkanų dydžio sumažinimas per pusę žymiai sumažins tas išlaidas ir tuo pat žymiai sustiprins požeminės linijos tesėjimą konkuruoti. Kai kuriais atvejais taip pat pastovus įtaisymas gali būti įvairiai įrengtas solidumo atžvilgiu. Kaip ilgai tokis įtaisymas gali ūkiškai tesėti, pareina taip pat nuo palūkanų dydžio.

Moderninis ūkio gyvenimas rodo tam tikrų visuotinių tendencijų nuolat augančiai kapitalo dispozicijos substitucijai palaikyti kitais gamybos faktoriais. Jų tarpe pirmų pirmiausia tenka nurodyti technikos pažangą, kuri neabejotinai eina didėjančiu tvirto realinio kapitalo pritaikymu. Paskutinio amžiaus dideli technikos laimėjimai tą pobūdį parodo visiškai ryškiai. Tenka tik prisiminti geležinkeliai, moderniniai okeano laivai, garsūs pasaulinio susisiekimo kanalai, išnaudojimas vandens jėgos, pritaikymas garo ir elektros šviesti ir šildyti, kiti elektros technikos pritaikymai ir kit., ir apskritai visame fabrikų pramonės skleidimesi vyraująs, be paliovos žengiąs priekin, išstūmimas rankų darbo daugiau ar mažiau mašinų darbu, jei norime aiškiai suprasti tos tendencijos reikšmę. Pažanga į priešingą linkmę, į kurią galime įskaityti bevielį telegrafą, yra išimtis iš taisyklės.

Kita vertus, tenka atsižvelgti ir į ūkiškos koncentracijos judėjimą. Ūkiškas galėjimas suvartoti gamyboje pastovias gamybos priemones, pareina, matyt, nuo gamintojų sugebėjimo pastovių gamybos priemonių patarnavimus visiškai išnaudoti. Šis sugebėjimas didelėse įmonėse paprastai būva didesnis, kaip kad smulkiose įmonėse. Smulkios įmonės kooperatiniu susijungimo išnaudojimu kvotą gali padidinti. Didelių įmonių ir kooperacijos pažanga reiškia padidėjusį pastovių gamybos priemonių pritaikymą ir tuo pat sustiprėjusius kapitalo dispozicijos paklausus.

ūkiškose koncentracijos pastangose, be abejo, glūdi padidėjusi pastovių gamybos priemonių pritaikymo tendencija. Žinoma, kita vertus, pažangioji koncentracija gerina tam tikrose vidutinėse įmonėse jau esamų pastovių gamybos priemonių išnaudojimą, pav., mašinų, ir tuo pat reliatyivškai mažina tų gamybos priemonių reikalingumą. Užtat įeina kitos verslamonės į mašinomis dirbančių skaičių, ir abejotina, ar apskritai įmonių grupė, kuri vartoja mašinas, bet nevisiškai jas išnaudoja, to judėjimo sumažinama. Apskritai gamybos koncentracijos judėjimas turėtų reikšti padidėjusius pastovių gamybos priemonių paklausus.

Ta pat linkme veikia trečia organizacijos kredito pastanga, parūpinanti kapitalo amatininkams ir smulkiems ūkininkams, mašinoms, gyvuliams ir kit. įsigyti. Netenka abejoti, kad atitinkamose verslo įmonėse yra dar daug vietos apsimokamam realinio tvirto kapitalo pritaikymui. Judėjimas, kuris palaiko to išnaudojimo galimumą, savaime suprantama, turi traukti į kapitalo dispozicijos paklausų stiprinimą.

Ketvirta, labai pastebimas visuotinis reškinys, kad mašinos ir įtaisymai, kurie be abejo, gerai rentuoja, bet nepritaikomi, nes susiduria su kapitalo pasirūpinimo tam tikromis sunkybėmis, arba kadangi gamybos vedėjai nepakankamai kreipia dėmesio į technikos skleidimąsi arba del tikslios kalkuliacijos trūkumo, kurią darant ne tiksliai yra žinomos techniškai ūkiškos savosios verslamonės sąlygos. Lengva dar įsitikinti, kad šios ūkio gyvenimo „frikcijos" dar vaidina labai didelį vaidmenį. Kita vertus, vis dėlto tenka pripažinti, kad jos mažėja ir kad visuotinis skleidimasis taip eina, kad pastovios gamybos priemonės visur, kur jos išsimoka iš tikrųjų, vis dažniau vartojamos. Ši tendencija ir sudaro kapitalo dispozicijos paklausų sustiprinimo tendenciją.

Kiek čia suminėtos tendencijos iš tikrųjų gali pasireikšti didesnės kapitalo dispozicijos pastovioms gamybos priemonėms suvartoti reikalavimais, pareina visados ligi tam tikro laipsnio nuo palūkanų dydžio. Paklausų sustiprinimas bendrai susiduria su palūkanų dydžio padidinimu. Betgi kalbamos tendencijos drauge su pirmiau nustatytomis vartojimo tendencijomis kliūdo palūkanoms žymiau kristi.

Klausimas, ar darbą taupanti mašina privalo būti įvesta į tam tikrą fabrikos įmonę ar ne, pareina, žinoma, tam tikro-

mis sąlygomis ir nuo darbo algos didumo. Algų padidinimas tam tikroje įmonėje gali pakreipti klausimą į mašinų pirkimo pusę. Berods algų padidinimas atskirose įmonėse paprastose ribose dažniausiai turi mažesnės įtakos mašinų technikos tesėjimui konkuruoti, kaip kad čia nurodyti faktoriai: įmonės didinimas, kaip jis paprastai vyksta turi, pav., tuo atžvilgiu daugiau įtakos. Kas šiuo atžvilgiu tinka algų judėjimui, tinka ir paprasto palūkanų dydžio judėjimui. Varžytynės tarp mašinų ir rankų darbo negali būti paprastai traktuojamos sprendžiamuoju kainų susidarymo problemos substitucijos principu. Pasakytas, žinoma, tinka dar didesniu laipsniu ir visuotinai kapitalų dispozicijos substitucijos problemai ir kitiems gamybos faktoriams. Didžiųjų transporto įtaisymų ir kitų didžiųjų šių laikų technikos įtaisymų pajėgimas konkuruoti negali būti sprendžiamas išimtinai, kaip įvairios gamybos metodų reliatyvinių kaštų klausimas.

Kai nurodo, kad visą palūkanų teoriją galima esą tyrinėti specialiniu substitucijos principo atžvilgiu, paprasta formula, kad palūkanos tolygios yra kapitalo dispozicijos paskutiniam produktingumui varžytynėse su kitais gamybos faktoriais ir čia mato išsemiamą palūkanų sprendimą, tai išleidžiama iš akių pagrindinė reikšmė, kurios turi trūkumo principas palūkanų problemai kaip ir kiekvienai kitai kainų susidarymo problemai. Bendro palūkanų aiškinimo tenka ieškoti atsižvelgiant į turimos kapitalo dispozicijos reliatyvinio trūkumo santykį su jos paklausais. Substitucijos principas dėl to turi antraeilės reikšmės, tereiškia, kad tie paklausai ne visiškai vartotojų paklausų nustatomi, bet ligi tam tikro laipsnio joms turi įtakos ir gamybos sąlygos.

Del kapitalo dispozicijos substitucijos kitais gamybos faktoriais tenka dar pažymėti, kad vsuotinis ir vienodai lygus tų kitų gamybos faktorių kainų padidinimas, turėjo padidinti atitinkamu santykiu pastovių gamybos priemonių kainas, taigi ir reikalingus joms išnaudoti kapitalų dispozicijos kiekius, delto ir kalbama substitucija negalėtų būti palaikoma nepasikeitus palūkanų dydžiui. Kai didinamos vien tik darbo algos žemės ūkyje, tat gali duoti progos plačiau pradėti vartoti žemės ūkio mašinas, betgi kai vienkart padidinamos ir visos kitos algos, tai žemės ūkio mašinų kainos gali didėti apytikriai tiek pat ir jų metinį naudojimą pabranginti tokiu pat apytikriu

santykiu. Bendras algų padidinimas, esant nepasikeitusiam palūkanų dydžiui, gali visiškai neduoti progos išstumti iš žemės ūkio rankų darbo.

Ligi šiol mes turėjome galvoje tik kapitalo dispozicijos reikalingumą pastovioms gėrybėms naudoti. Kapitalo dispozicija, kaip kad mes žinome, reikalaujama dar ir dėlto, kad gamyba siaurąja prasme reikalauja laiko. Tam tikslu imamas kapitalas atitinka judomąjį ūkio kapitalą. Sąryšy su pastoviomis gėrybėmis gamyba mes laikome tik ligi pagaminsiant pastovias gėrybes, o jų išnaudojimo gamyba neapima. Reikalingas gamybai kapitalo dispozicijos kiekis pareina iš esmės nuo gamybos proceso išplėtimo laike.

Taip nustatyti kapitalo dispozicijos paklausai prisideda prie minėtų kapitalo dispozicijos paklausų pastovioms gėrybėms išnaudoti, bet yra žymiai už jį mažesni. Tuo būdu nustatomi bendri kapitalo dispozicijos paklausai.

Kurie faktoriai nustato kapitalo dispozicijos paklausus gamybai siaurąja prasme? Kurios yra tendencijos, kurios reiškiasi sąryšy su šiais paklausais? Tuo atžvilgiu pirmų pirmiausia tenka pasakyti, kad patsai palūkanų dydis berods daugeliu atvejų turi antraeilės reikšmės nustatant gamybos proceso ilgį. Kad palūkanų dydžio nukritimas pailgintų gamybos procesą, gali atsitikti tik visai išimtinais atsitikimais.

Visiškai nepareinamai nuo tam tikro palūkanų dydžio šių laikų ūkis turi aiškios tendencijos, kiek galėdamas, trumpinti gamybos procesą. Šiose pastangose, žinoma, noras sutaupyti realinio kilnojamojo kapitalo palūkanas vaidina tam tikrą vaidmenį, bet ne vienintelį, ir, berods, ne svarbiausią. Tikros reikšmės ši nuomonė turi statyboje, kur ypačiai daug kapitalo susiejama statant namus. Privatinė statyba del to stengiasi statybos laiką kiek galėdama trumpinti. Viešose statybose ne visados atsižvelgiama į faktą, kad tikrosios statybos išlaidos apima ir statybos laiko palūkanas, bet skaito tik paprastas įvairiais laikais gautas sumas, o tat, žinoma, lengvai veda į ūkiškąjį statybos laiko užtęsimą.

Esminis šių laikų judėjimo akstinas yra kiek galint greičau gaminti, bet yra taip pat tendencija esamos gamybos procese pagalbines priemones kiek galint pilniau išnaudoti. Geležinkelių direktoriai stengiasi greičiau leisti prekių traukinįus, kad galėtų geležinkeliu praleisti daugiau traukinių. Įkrovi-

mas ir iškrovimas uostuose pagreitinamas moderninėmis mašinomis, kad ūkininkautų brangių laivų laiku. Visur fabrikų įmonėse ir transporte stengiasi gamybos greitumu žmogaus darbą padaryti produktingesnį. Tam tikrais atvejais būva dar ir kitų motyvų trumpinti gamybos procesą[1].

Gamybos proceso trumpinimas berods reiškia kapitalo dispozicijos sumažinimą pačiai gamybai. Didėjanti tendencija mažinti reliatyviai kapitalų dispozicijos paklausus savo esme yra labai aprėžta. Tokio skleidimosi galimumas kai kuriose gamybos šakose jau yra pasiekęs paskutinių ribų. Kapitalų dispozicijos paklausų didėjimui pastovioms gėrybėms išnaudoti negalime matyti apskritai jokių kitų ribų, kaip kad tas, kurios glūdi būtinume mokėti palūkanas. Kadangi be to kapitalo dispozicijos paklausai gamybai yra reliatyviai mažesnė bendrų paklausų dalis, tai ir kapitalų dispozicijos paklausų didėjimo tendencija bendrai žymiai persveria.

Tuo mūsų reikalui paklausai bus pakankamai apibūdinti. Jie turi tokios didelės reikšmės, kad jie tik tuo tegali būti laikomi reikalingose ribose, kad nustatoma už kapitalo dispoziciją kaina. Kiekvienas tos kainos sumažinimas turi tendencijos atpalaiduoti paklausų atsargas ir tuo sukliudyti toliau kristi kainai. Tatai yra bedras faktas, kuris paklausų pusėje nustato kapitalo dispozicijos kainą, t. y., palūkanų dydį.

25. Kapitalo dispozicijos pasiūlai.

Mainaūkis turimą savo žinioje kapitalą tegali padidinti tik taupydamas. Su tų taupmenų prigimtimi mes jau susipažinome. (6 ir 22 §). Bendros mainaūkio pajamos dalinamos į dvi dalis. Viena jų suvartojama, t. y., jomis perkamos realinės pajamos, kurios eina vartojimui. Antroji dalis „sutaupoma“. Ši dalis tiesiog suvartojama realiniam kapitalui pirkti, jinai sudaro kapitalo dispozicijos pasiūlus.

Atskirų ūkių sutaupų suma paprastai esti didesnė, kaip šioji objektyvine prasme bendrų visuomenės pajamų sutaupyta dalis. Tam tikri asmens nurodytu duotu laiko tarpu sunaudoja daugiau, kaip kad siekia jų pajamos. Šis atsitikimas, kurį mes pavadinsime „antkonsumcija“ — yra atvirkščias tau-

---

[1] Del tendencijų trumpinti gamybos procesą žiūrėk plačiau: Nature and Necessity of Interest, 125—127.

pymo reiškiniui. Šis antkonsumcijos galimumas privataus ūkio atžvilgiu reiškiasi iš dalies savojo kapitalo suvartojimu, iš dalies paskolomis, kurias turi apmokėti būsimos pajamos. Pirmuoju atveju tam tikra kapitalo dalis išmainoma į kitų asmenų sutaupytas pajamas, ir šios pajamos ir yra tai, kas iš tikrųjų suvartojama. Antruoju atveju tų pajamų gaunama pasižadėjus ateityje sumokėti. Kiekvienas tokis vartojimas daugiau kaip pajamos turi būti atskaitytos iš duoto laiko taupmenų, ir tik liekanos sudaro mainaūkio sutaupų netto sumą, taigi tikrąjį kapitalo padidinimą, kuriuo gali disponuoti perimant realinį kapitalą. Šios netto sutaupos objektyvine prasme sudaro mainaūkio taupmenas, atitinka ir to laiko realinio kapitalo padidinimą. Pirmesniuose paragrafuose, kur mes traktavome kapitalo dispozicijos paklausus, teturėjome galvoje tuos paklausus, kurie kyla iš gamybos proceso plačiąja prasme. Dabar norėdami ištirti kapitalo dispozicijos pasiūlus, mes juos tik tiek turėsime galvoje, kiek jie eina gamybos procesui ta pačia prasme, t. y., kiek jie suteikiami realinio kapitalo savininkams. Kapitalo dispozicijos pasiūlais vadinsime netto sutaupų sumą. Studijuojant faktorius, kurie nustato kapitalo dispozicijos pasiūlus, tenka į šią sąlygą atsižvelgti ir taip pat įsidėmėti ir antkonsumcijos nustatymo pagrindus.

Pirmoje knygoje mes tam kartui priėmėme elementarinių gamybos priemonių turimą kiekį kaip duotą kainų susidarymo problemos faktorių. Kadangi šioje knygoje, tyrinėdami kainų susidarymo faktorius, mes atmetėme šią prielaidą, pritraukdami į mūsų tyrinėjimo sritį taip pat kainos įtaką tiems gamybos faktoriams, tai dabar visų pirmiausia atsistojame prieš klausimą, kurios turi reikšmės palūkanų dydis kapitalų dispozicijos pasiūlams. Toliau mes turėsime ištirti ne tik savarankiškus kainų susidarymo atžvilgiu išorinius faktorius, kurie atitinka taupumą, bet ir specialiai kapitalo dispozicijos kainos įtaką, taigi palūkanų dydžio, tiems faktoriams ir tuo pat taupumui.

Išorinius faktorius geriausia pažinsime, kai pamėginsime arčiau paanalizuoti tuos akstinus arpa kliūtis, kurie nustato taupumą. Čia jau reikia visų pirm pastebėti, kad vartojimas ir taupymas dažnai sudaro tik dvi puses, arba teisingiau, to paties ūkio plano du laipsnius. Tatai esti, kai kas nors iš nepaprastai didelių pajamų šį tą atideda, kad tokiomis taup-

menomis papildytų savo pajamas tuo metu, kai jos sumažės, arba priešingai, kai tūlas, kuris neturi tam tyčia surinktos atsargos, nelaimės metu priverstas esti skolintis pinigų, kuriuos jis vėliau geresniais metais pamažėl grąžina. Tas pats atsitinka, kai jaunas šeimynos tėvas atideda iš savo algos tam tikrą sumą, kad ateityje išlygintų savo vaikų auklėjimo išlaidas, arba priešingai, kai jaunuolis savo studijoms gauna paskolą, kurią jis vėliau gavęs gerą vietą sumoka. Santykis tarp reikalingumo ir padengimo priemonių atskiriems asmenims įvairiais gyvenimo periodais esti įvairus. Šis ne vienodas aprūpinimas tenka nugalėti tam tikru pervartojimo ir taupmenų suderinimu. Kas kuriuo laiku turi pirmiau eiti, pareina nuo sąlygų. Jei eina taupymas, tai bus prekyvietėje siūloma kapitalo dispozicija trumpesniam ar ilgesniam laikui. Jei eina pervartojimas, tai kapitalo dispozicijai priešingai bus statomi ilgesniam ar trumpesniam laikui reikalavimai.

Taupmenų rinkimas ir einąs po to sutaupyto vartojimas praktikos gyvenime turi ypač didelės reikšmės, sudaro sutaupas, kurios šių laikų plačiųjų visuomenės masių daromos pensijoms sudėti pačiam taupytojui sulaukus tam tikro amžiaus, ar ištikus jį invalidumui, ar palikti savo įpėdiniams. Daugumos valdininkų savo noru ar privalomai daromi įnašai į pensijų kasas. Didžoji gyvybės draudimo dalis turi tą pat pobūdį. Visas šių laikų socialinis draudimas yra privalomos sutaupos iš reliatyviai gerų pajamų reikmenėms išlyginti laikais. Atvirkščioji ūkio linkmė, kur vartojimas didesnis už pajamas, turi būti vėliau apmokėtas, taip pat turi žymų atstovą. Čia nereikia turėti galvoj lengvo būdo jaunikaičio paskolintų pinigų mėtymą. Jaunuomenės išauklėjimas sudaro visuotinį ir teisėtą pervartojimą, kuris vėliau turi būti apmokėtas iš taupmenų. Valstybės, kurios ima paskolas einamosioms išlaidoms, yra didelio masto pervartojimo atstovai. Galima manyti, kad valstybės galėtų tas išlaidas daryti padidindamos mokesčius. Bet tai dažnai esti abejotina. Kad nebūt paskolos, valstybės išlaidos greičiausia būtų žymiai sumažintos arba galėtų būti ir mažesnės išlaidos, surenkamos iš mokesčiais slėgiamų gyventojų. Išlyginimas einamųjų išlaidų valstybės paskolos gavimu, be abejo, padidina vartojimą, taigi ir sumažina bendraūkio taupmenas, taigi veikia iš esmės taip pat kaip ir vartojimas privačiame ūkyje. Grąžinimas tokios valstybės paskolos

apréžia mokesčių mokėtojų vartojamąją jėgą, bet ir vienkart atpalaiduoja priemones naujam realiniam kapitalui susidaryti.

Visuotinis taupumo akstinas yra, be abejo, būtino reikalo jautimas apsirūpinti ateity. Grynai vartojamam ūkiui jis yra pageidaujamas atsižvelgiant į tuos laikus, kada gali išnykti pajamų šaltiniai, atsidėti tuo būdu sudarant priemonių paprastoms arba bent būtiniausioms išlaidoms. Čia atsižvelgiama ne tik į visuotinį ūkio gyvenimo netikrumą, bet specialiai į senatvę ir įpėdinių aprūpinimą. Šis noras taupyti, kad būtų aprūpinta ateitis, yra neišvengiamai aprėžtas. Tačiau padidėjusio taupumo del stipresnio ateitimi susirūpinimo šių laikų visuomenėje tiek tegalima laukti, kiek taupumo paprotis aukštųjų klasių apima ir žemesniasias. Tatai betgi yra labai ilgas procesas. Dar ilgai tur būt kiekvienas žemesnių klasių pajamų padidinimas žymia dalimi bus suvartojamas būtinoms gyvenimo reikmenėms patenkinti.

Be šio grynai asmenio susirūpinimo ateitimi, kuris davė progos vartojamam ūkiui taupyti, yra ir tam tikras produktingos įmonės būtimi susirūpinimas, kuris skatina daryti žymius atidėjimus įmonei. Toki atidėjimai visų pirmiausia turi tikslo sudaryti rezervus nenumatomiems atsitikimams, betgi tarauja taip pat žymia dalimi verslamonei palaikyti ir sustiprinti. Abiem atvejais jos dažniausiai esti paimamos tiesiog kaip kapitalas atitinkamai verslamonei, nors kai kada del tikrumo maži rezervai laikomi efektuose ar bankų sąskaitose. Tokio pobūdžio kapitalo sudarymas šių laikų sąlygomis yra būtinas ūkiškas reikalas. Varžytynių kovoje tas verslamininkas turi žūti, kuris negali dalyvauti nuolat reikalaujančiame didesnių kapitalų pažangos judėjime. Kapitalui plėsti dažnai visų pirma turi būti suvartojamas verslamonės išdavos, ir pirmiausia, jei tai pavyksta, tai ir tolimesnis svetimo kapitalo pritraukimas. Atsitiktiniai pelnai arba ekstra pajamos ypačiai patogiu metu nesuvartojamos, bet paliekamos verslamonei, žinoma, laikantis sveiko reikalų vadovavimo. Geriausiai matyti šie papročiai gerai vadovaujamose akcinėse bendrovėse. Ten taip pat esti vartojamas dividendų išlyginimo fondas, kuris, žinoma, kol yra bendrovėje, tol stiprina verslamonę.

Šis produktingų veslamonių kapitalo susidarymas vaidina šių laikų visuomenėje apsirūpinant kapitalais labai žymią vietą. Jis nėra tuo pat būdu aprėžtas, kaip ir privatinių vers-

lamonių kapitalų sudarymas. Kadangi jis atsiranda iš gamybos ir tiesiog paimamas gamybos, tai netenka bijotis, kad jis ta prasme perdaug gali vykti, kad sudarytoji kapitalo dispozicija gali nerasti jokio pritaikymo.

Be to yra vienas kapitalo sudarymas, kurį vargu bau galima aiškinti motyvu aprūpinti ateitį. Del stambiųjų kapitalistų, kurie jau ligi tam tikro laipsnio patenkina visas bent kiek svarbesnes reikmenes ir turi kapitalo, kurio pelnas patikrina jiems ir jų šeimynoms vienodą visiems laikams reikmenių patenkinimą, kurie vis tiek be paliovos didina savo lėšas, negalima juk pasakyti, kad jis taupo norėdami apsirūpinti ateičiai. Kapitalo sudarymas šiuo atveju turi turėti kitą akstiną. Ūkiškas kapitalisto interesas kartą palinkęs į savo lėšų didinimą pamažu tampa tikslu pats sau. Motyvai,kurie čia veikia, yra labai įvairūs: beprasmiškas šykštumas, pripratimas pamažėl matyti vieninteli džiaugsmą turtams augant ir dažniausiai dvasios energija ir patologiškasis gyvenimo malonumais apsiryjimas, bet ir tai nėra vieninteliai motyvai; blizgėjimo noras ir aukštesnės vietos vsuomenėje įgijimas, kuris būva susijęs su turtų turėjimu, yra pavydas kitiems, bet taip pat ir sveikas darbštaus žmogaus džiaugsmas del sėkmingo darbo, pasisekimo, valdant dideles mases, apskritai įtaka, visa tai yra faktoriai, su kuriais tuo atžvilgiu tenka skaitytis. Smulkiai studijuoti kapitalų susidarymo psichologiją čia ne vieta. Mūsų tikslams pakanka, jei mes turėsime supratimą tų tendencijų, kurios reguliuoja kapitalo susidarymą apskritai.

Čia kalbamas turtų didinimo troškimas yra, žinoma, nepasotinamas, nes nėra tokio turto, kuris būtų tokiais motyvais pakankamas. Kita vertus šis kapitalo susidarymas yra aprėžtas atitinkamų klasių pajamų ir jų vartojimo. Augančios turtingųjų ištaigos jų gyvenimą daro vis brangesnį ir atitinkamai sumažina galimumą taupyti. Tačiau taupumo laipsnis, taigi kvota tarp taupmenų ir bendrų pajamų, turtingose klasėse yra žymiai didesnis kaip kitose, ir absoliutinės turtingųjų taupmenų sumos sudaro žymią bendro kapitalo susidarymo visuomenės dalį. Bendras kapitalo susidarymas dėlto ligi tam tikro laipsnio pareina nuo visuomenės pajamų paskirstymo. Greičiausia, kad demokratiškesnis pajamų paskirstymas visuomenėje taupingumo laipsnį gana žymiai sumažintų. Ypač tatai įvyktų, jei pajamų padidėjimas daugiausia paliestų samdo-

mųjų klasę. Paskutinių laikų pajamų ir turto mokesčiais apkrovimas vis aštresne progresiją, be abejo, reiškia žymų visuomenės kapitalų sudarymo susilpnėjimą. Mūsų tyrinėjimai rodo, kad nėra jokio pagrindo sakyti, kad nuolat didėtų taupmenos sąryšy su visuomenės pajamomis. Gana išsiplatinusi taip pat ir mokslo literatūroje atstovaujamoji pažiūra, pasak kurios, šių laikų visuomenėje yra tokis didelis kapitalo susidarymas, kad jis vėliau ar anksčiau praneš tikrąjį jo reikalingumą, nerado jokio patvirtinimo gilesniame faktinųjų sąlygų analize. žinoma, absoliučiai auga kasmet kapitalo sudarymas, betgi ne greičiau kaip gamyba ir paklausai, kurių šioji reikalauja iš kapitalo dispozicijos.

Paklauskime dabar, kurios įtakos turi kapitalo sudarymui palūkanų dydis? Ir rasime, kad dažniausiai a priori priimama, kad taupumas yra auka, kuri turi būti apmokama tam tikra kaina, kad jos būtų atitinkamas kiekis siūlomas ir kad šios aukos pasiūlai, taigi kapitalo susidarymas, auga paprastai drauge su mokama jam kaina, būtent, palūkanų dydžiu, kad, atvirkščiai, kiekvienas palūkanų dydžio sumažėjimas sumažina kapitalo susidarymą. Tokia nuomonė apskritai gal būt ir galėtų apytikriai atitikti tikrenybę. Artimesnis klausimo traktavimas tačiau parodo, kad palūkanų dydžio judėjimas nėra tokis tikras, kad dažniau palūkanų procento kritimas, kuris palaiko šį judėjimą paprastose ribose, turi įtakos kapitalų susidarymui kartais priešinga linkme.

Paprastas vidurinės pajamų klasės taupytojas, kuris stengiasi sudaryti kapitalą, kad iš jo išdavų gyventų, esant žemesnėms palūkanoms turi surinkti didesnį kapitalą, kai palūkanų procento kritimas verčia jį dėti daugiau tąja prasme pinigų, taigi ir sukelia stipresnį kapitalų susidarymą. Tačiau, galimas daiktas, kad suma, kurią taupytojas gali atidėti, yra gana aprėžta, ir kad dėlto, esant mažesniam palūkanų procentui, jis turi tenkintis mažesne būsima renta. Taip pat tenka pažymėti, kad taupytojas, kuris didesniu palūkanų procentu galėtų sudaryti kapitalą, kurio pelno pakaktų atlyginti metinėms reikmenėms, o mažesniu palūkanų procentu negali to daryti ir privalo pasirinkti lengvesnį ateities apsirūpinimo metodą, kurį sudaro pensijos įgijimas. Tokis pasikeitimas, žinoma, kapitalo prekyvietei nėra patogus momentas ir turi žymiai sumažinti kapitalo dispozicijos pasiūlus ilgesniam laikui, jei jis plačiau

pasireiškia. Kad atsitiktinis didelis pelnas ne tuojau suvartojamas, bet didina lėšas, yra reiškinys, kuriam palūkanų procento dydis neturi žymesnės įtakos. Tą pat reikia pasakyti ir apie atsitiktinę būtino reikalo sukeltą bendrų lėšų dalies suvartojimą. Atidėjimams nenumatomiems atsitikimams ir tais atvejais kapitalo suvartojimui palūkanų procentas leidžia dėl tokio vartojimo mažiau abejoti. Valstybės finansų įstaigoms tokią įtaką vargu bau galima visiškai pašalinti.

Produktingų įmonių kapitalui sudaryti tokis palūkanų procentų kritimas neturi vienodos įtakos. Kadangi tokios įmonės dažniausiai esti stambūs skolininkai, mažesnis palūkanų procentas joms reiškia didesnį pelną, taigi daugiau galimumo sudaryti kapitalus, kuris visuomenės kapitalams sudaryti turi nebe mažos reikšmės. Dėlto reikia pasakyti kad palūkanų procento kritimas tiek tesumažina stambių kapitalistų pelno susidarymą, kiek jos susiaurina jų pajamas. Tačiau palūkanų procento kritimo vaisiai netuojau pasireiškia kapitalistų pajamose. Nes jau esamos pajamos jų dažniausiai sudaro tvirtas rentas (pav., valstybės rentas, žemės rentas) ir dividendus, kurie iš dalies turi rentos pobūdžio. Iš dalies kapitalistų pajamas sudaro taip pat nuolat didinamo kapitalo palūkanos, ir kurios drauge su palūkanų procentais turi kristi. Tat dažniausiai atsitinka ir naujų kapitalų pajamoms. Pamažėl ilgiau tęsiasis palūkanų procento kritimas pradeda veikti kapitalistų klasės kapitalų sudarymą. Smulkus kapitalistas, kuris visas savo pajamas suvartoja, dėlto, kritus palūkanų procento dydžiui, būva priverstas aprėžti savo vartojimą.

Norėdami susidaryti sau nuomonę dėl palūkanų dydžio įvairių įtakų rezultatų, turėsime padaryti išvadą, kad kol palūkanų dydis svyruoja tam tikrose ribose, tai jo įvairavimo įtaka kapitalų susidarymui apskritai nėra labai ryški, nors ir pripažįstant, kad nusitęsęs mažas palūkanų dydis bendrai aprėžia kapitalo susidarymą.

Iš to matyti, kaip tikslu yra, darant pirmą visuotinės kainų susidarymo problemos apžvalgą, kapitalo dispozicijos pasiūlus traktuoti per duotą dydį ir palūkanų reikalingumą išvesti iš reikalo aprėžti paklausus. Šių laikų pilnos teisinės tikrumos ir aukštai išsiskleidusių biznio papročių šaly faktiškas palūkanų procento svyravimas faktiškai pareina nuo kapitalo dispozicijos paklausų, ir kažin kokis pasiūlų pasikeitimas teturi sekundarinės reikšmės ir dėlto turi būti traktuojamas ant-

roje vietoje, t. y. specialiniais atvejais. Jei ir kapitalo dispozicijos pasiūlų priklausymas neabejotinai pareitų nuo palūkanų dydžio svyravimo, tad šis faktas neturėtų principinės reikšmės kainų susidarymo mechanizmui aiškinti. Visą kainų susidarymą galima išaiškinti taip pat ir tose pačiose ribose iš esmės, ir net su tais pačiais iš esmės kvantitatyviniais rezultatais, jei ir to priklausymo nebūtų, bet kapitalo dispozicijos pasiūlai sudarytų nepareinamą nuo paprastų palūkanų dydžio svyravimų problemos duotą dydį[1].

Čia pabrėžtas reliatyvinis kapitalo sudarymo nepriklausymas nuo palūkanų dydžio būva, kaip sakyta, ligi palūkanos tikrame ūkio gyvenime nepraneša paprastų ribų. Visiškai kitaip atrodo klausimas tuo atveju, kai palūkanų dydis krinta žemiau už priprastą minimumą, sakysime, žemiau per 3%. Artimesnis šio hipotekinio atsitikimo analizas turi labai didelės reikšmės palūkanų teorijai. Nes jei šios teorijos uždavinys ne tik išaiškinti faktiškas palūkanų judėjimas, bet taip pat ir ištirti, dėlko ir kaip toli palūkanos yra būtinas ūkio gyvenimo reiškinys, tai tenka atsakyti į klausimą, kurie vaisiai būtų, jei palūkanos nukristų žemiau savo priprasto dydžio ir prilygtų nuliui. Tik tokis tyrinėjimas visų pirma mums parodytų, dėlko faktiškai esamas palūkanų dydis, skaitmenimis išreikštas svyruoja tarp 3 ir 5%, ir tik atsakę į šį klausimą, o ne tik kvalitetiškai traktuodami palūkanų esmę, turėsime pilną palūkanų teoriją.

Palūkanų dydžio kritimas žemiau buvusio paskatina vartoti taupmenas. Be to ateities apsirūpinimas eis plačiau, kaip kad dabar įgijant visam gyvenimui rentas, užuot rinkus kapitalą su atitinkamu metiniu pelnu. Bet kadangi ir šis uždavinys gali būti traktuojamas taupmenų suvartojimo atžvilgiu, tai galime pasitenkinti palūkanų didumo įtakos analizu kapitalo suvartojimui. Pamatysime, kad žymesnio laipsnio palūkanų kritimo įtaka būtų pražūtinga kapitalo prekyvietei.

Paimkime kapitalistą, kuris išimtinai gyvena iš savo kapitalo palūkanų. Teturi jis vieną milijoną aukso markių, ir ligi šiol tegauna iš to 4%, taigi 40.000 markių, ir savo gyvenimo būdą prisitaiko šioms pajamoms, kritus palūkanų procentui ligi $3^1/_2$ jis turės iš dalies aprėžti savo paprastas išlai-

---

[1] Pgl. Marshall: Principles. Book, V, Ch. III, § 2 and Book VI, Ch. II, § 4.

das ligi atitinkamos dar gana gražios sumos, 35.000 mr. Tolimesnis aprėžimas jam dar gali atrodyti pakenčiamas, jei jis kris į 3%. Bet paimkime palūkanų procento dydį iš ½%, tai mūsų milijonierius tokias metines pajamas laikys „nebepakenčiamas“ ir, užuot mitęs driskiškai iš 5.000 mr., pradės vartoti savo kapitalą. Jei jis mano gyvensiąs dar 25 metus, tai tuo būdu jis mažiausia gali pasiekti pirmesnių savo pajamų 40,000 mr. Jei jis nori iš savo vaikus aprūpinti, tai tą periodą jis gali laikyti lygiu 50 metų ir kasmet vartoti savo kapitalo 1/50. Ir tai dar jo gyvenimui teks 20.000 mk. kasmet.

Iš šio paprasto pavyzdžio mes matome, kaip tenka į klausimą atsakyti, ar rentneris, kuris jau visiškai suvartoja palūkanus, krintant palūkanų procentams būva priverstas vartoti ir savo kapitalą. Sprendžiamos reikšmės čia turi reliatyvinis pajamų padidinimas, kurį jis paskutiniu metodu gali gauti. Ši padidinimo kvota labai stipriai auga, kaip tik palūkanų dydis krinta žemiau priprastos normos. Toliau ji iš esmės pareina ir nuo periodo ilgio, kuriam kapitalas išskaitytas. Juo trumpesnis šis periodas, juo daugiau ima rentneris vartodamas savo kapitalą. Tat yra priežastis, dėlko, ir paprastais palūkanų procentais, daugelis senesniųjų asmenų su mažomis lėšomis daug kapitalo suvartoja pirkti rentoms visam gyvenimui; jie, leisdami savo kapitalą, žymiai padidina savo metines pajamas.

Reliatyvinis metinių pajamų padidinimas, suvartojant kapitalą, įvairuoja su palūkanų procentų dydžiu ir vartojamojo periodo ilgiu. Ar kapitalo suvartojimas vyksta, pareina, žinoma, ligi tam tikro laipsnio ir nuo metinių pajamų dydžio, kurį galima gauti duodant kapitalą paprastais palūkanų procentais. Labai turtingi žmonės, žinoma, procento dydžio kritimą labiau išlaikys nevartodami kapitalo. Mes ir dabar matome, kad rentos ligi gyvos galvos mieliau būva pasirenkamos žmonių, turinčių reliatyviai mažesnį kapitalą. Bet kai procentas pakankamai žemai krinta, tai ir didelių kapitalų palūkanos labai susitraukia ir kapitalo vartojimas atrodo kaip vienintelis galimas išsigelbėjimas.

Visuotinis išsiplatinimas tuo būdu vartoti kapitalą, beregint kapitalo dispozicijos pasiūlus taip sumažins, kad tolimesnis pro-

---

[1] Del kai kurių išskaičiavimų žiūr. „Nature and Necessity of Interest“ 148 p. ir t.

cento kritimas bus nebegalimas dėl padidėjusio kapitalo trūkumo. Ypačiai stipriai pasireikš ši reakcija, kai palūkanų procento dydis nukris ligi tos normos, kai daugumai kapitalistų savo metinėms pajamoms padidinti teks vartoti kapitalas daugiau per dvigubai.

Kiekvienas vartojamojo periodo pailginimas, žinoma, yra momentas, kuris skatina vartoti kapitalą. Jei vidutinis žmonių gyvenimo amžius žymiai pakiltų, tai dėlto palūkanų procento dydis galėtų žymiai dar toliau kristi, kaip kad galimas, esant dabartiniam faktiniam gyvenimo ilgiui. Jei žmonės gyventų daugelį šimtų metų, tai kapitalo vartojimas būtų galimas tik esant palūkanų procentui trupmenoms. Ir tuomet niekas nekliūdytų palūkanas skaičiuoti tiek promilių, kiek dabar procentų. Palūkanų dydžio pareinamybė nuo žmogaus gyvenimo ilgio čia pasireiškia labai aiškiai.

Norint arčiau susipažinti su faktiškai esamo gyvenimo ilgio įtaka palūkanų dydžiui tenka atsižvelgti į tai, kad pajamų padidinimas kapitalo suvartojimu gali būti tiksliausiai pasiektas perkant rentą ligi gyvos galvos. Kapitalo suvartojimo nauda tuomet pasirodo dar didesnė, kaip aukščiau kai buvome suvartojimo periodą priėmę per tvirtą ir išanksto duotą. Žemiau dedamoji lentelė parodo santykį tarp tų rentų ligi gyvos galvos, kurios įvairiais amžiais perkamos duoto kapitalo, ir nuolatinių rentų, kurios gaunamos iš paprastų kapitalo palūkanų procentų.

Amžius perkant rentą ligi gyvos galvos	Palūkanų dydis										
	1%	1½%	2%	2½%	3%	3½%	4%	5%	6%	7%	8%
10	2,74	2,06	1,74	1,55	1,43	1,34	1,28	1,18	1,16	1,13	1,11
20	3,09	2,29	1,90	1,68	1,53	1,43	1,35	1,26	1,20	1,17	1,13
30	3,59	2,62	2,15	1,87	1.69	1,56	1,47	1,34	1,21	1,21	1,18
40	4,39	3,15	2,55	2,19	1,95	1,78	1,65	1,48	1,38	1,31	1,26
50	5,76	4,07	3,24	2,74	2,41	2,18	2,00	1,77	1,61	1,50	1,42
60	8,27	5,77	4,52	3,77	3,27	2,92	2,66	2.29	2,04	1,88	1,75

Iš tos lentelės matyti, kad kapitalo suvartojimo nauda yra ta, kad aukštu palūkanų procentu vidutinio amžiaus žmonėms ji yra gana nežymi, krintant procentui vis stiprėja taip pat ir jaunesniems žmonėms įgauna svorio. Sakysime, kad galėjimas padvigubinti pajamos rentos ligi gyvos galvos pir-

kimu duos progos kapitalo suvartojimui ligi tam tikro laipsnio pasireikšti, tai tokis suvartojimas prasidės 6% sulaukus 60 metų, 4% — 50 metų, 2½ jau 40 metų, 2% — 30 m., 1½% — 10 metų, t. y., praktiškai bus reikalingas visiems amžiams. Pajamų patrigubinimas esant 3% jau prasidėtų sulaukus 60 metų, esant 2½% jau sulaukus 55 metų, esant 2% jau prieš 50 metų, esant 1½% jau prieš 40 metų. Pajamų patrigubinimas, be abejo daugumui kapitalistų būtų stiprus motyvas kapitalui vartoti, nors jų paprastos pajamos dėl palūkanų procento kritimo susitrauktų ligi pirmiau buvusio trupmenos dydžio.

Kurio amžiaus klasė šių laikų sąlygomis turi daugumą lėšų? Šiuo įdomiu klausimu galima rasti statistikos tyrinėjimų Švedų finansų ministerijos duomenyse del paliktų turtų[1]. Nors ši statistika, atsižvelgiant į absoliutinius skaitmenis, mažai tinka, tačiau tie išskaičiavimai del reliatyvinio lėšų paskirstymo tarp įvairaus amžiaus klasių iš tikrųjų pakankamai atitinka mūsų tikslą. Iš tos medžiagos pasirodo, kad miestuose amžiaus klasei per 60 metų, sodžiuje per 50 metų priklauso daugiau kaip pusė bendrų turtų. 40 metų amžiaus ir daugiau miestuose valdo ne mažiau per 89,5% ir sodžiuje 72,5% viso turto.

Iš to galime padaryti išvadą, kad palūkanų procentas, kuris 50 metų amžiaus klasei sudaro stiprų motyvą vartoti kapitalą, bendrus kapitalo pasiūlus stipriai sumažins, palūkanų dydis duos jau progos 40 metų amžiaus klasei vartoti kapitalą, ir bus apskritai pražūtingas visuomenės kapitalo būčiai. Esant 2½% pajamos jau 50-tųjų metų turės padidėti 2,7 kart, 60-tųjų net 3,8 kart. Tokis palūkanų dydis neabejotinai duos progos stipriam kapitalo suvartojimui. Esant 1½ procento dydžiui pajamos 40-tų metų jau turės padidėti daugiau per 3 kartus, 50-tų metų keturis kartus, 60-tųjų beveik šešis kartus ir tas verste vers savininkus kapitalą vartoti. Kaip ilgai tokia būtis turės tęstis, tai yra klausimas, į kuri tegali atsakyti tik pranašai, kurie procento dydį sumažino ligi tokios normos.

Ligišiolinio mūsų tyrinėjimo išdava yra tai, kad kapitalo dispozicijos pasiūlai pareina nuo palūkanų procento ir apskritai su juo krinta. Paprastose palūkanų procento judėjimo ribose ta pareinamybė nėra tokia aiški. Kritus palūkanų dy-

---

[1] Bouppteckningar efter avlidna, Stockholm (1910).

džiui ligi 2% arba dar žemiau, kapitalo dispozicijos pasiūlai bus dar labiau sumažinti.

Šie pasiūlai, kaip mes matėme, yra lygūs skirtumui tarp taupmenų ir pervartojimo. Kiekvienu numatomu palūkanų dydžiu, pasirodo abi priešingos ūkio linkmės: jokis palūkanų dydis nėra tokis didelis, kad jis galėtų kliūdyti pervartojimą, taigi kapitalo, arba tikriau sakant, būsimų pajamų suvartojimą. Visados būva atsitikimų, kada daug šimtų palūkanų procentus mielai moka, kad dabartinis reikmenių tenkinimas nebūtų menkesnis aukojant būsimas pajamas. Kita vertus, nėra jokio palūkanų procento pakankamai mažo, kad būtų galima sustabdyti tolimesnį taupumą. Jei ir jokių palūkanų procentų negautų atsirastų žmonių, kurie dalį savo pajamų atidėtų būsimoms reikmenėms, ir kapitalistai ne visą kapitalą tuojau suvartotų.

Dabartis ir ateitis įvairiems ūkiams turi įvairios reikšmės. Negalima apimti šiuo atžvilgiu paprasta formula visų kintamų sąlygų, kiek jos pasireiškia nepakankamai įvertinant būsimas reikmenes arba būsimas gėrybes palyginti su dabartinėmis. Dabartiniai kapitalų dispozicijos pasiūlai, nustatomi ūkiams santykiaujant, yra didelio įvairumo, iš dalies priešingai veikiančių jėgų atsveriančioji (Rezultante). Atsveriančioji negali būti bendrai duota, bet daugiausia remiasi tam tikru palūkanų procentu ir keičiasi su palūkanų procento dydžiu. Jei kapitalo dispozicijos pasiūlai yra palūkanų procento dydžio funkcija, tai šių pasiūlų reikšmė kapitalo dydžiui, matyt, tegali tuo būdu reikštis, kuriuo pasiūlai reaguoja prieš palūkanų procento dydžio pakeitimą, taigi tik tos funkcijos forma, kuri sudaro procento dydžio pareinamybę nuo pasiūlų. Palūkanų teorija reikalauja bendro tos funkcijos žinojimo ir negali visiškai pasitenkinti neaiškiu tikrinimu, kad daugelio įvairių ateities vertinimų gėrybių dabarties gėrybėmis atsveriančioji yra per žemas ateities gėrybių vertinimas.

26. Palūkanų dydžio nustatymas.

Supratus palūkanas kaip kapitalo dispozicijos kainą, palūkanų vieta bendrame kainų susidarymo procese betarpiškai paaiškėja: palūkanos kaip ir kiekviena kita kaina turi socialekonomiškąja funkcija taip aprėžti paklausus, eventualiai tiek

paskatinti pasiūlus, kad paklausus padengtų pasiūlai. Palūkanų teorijos uždavinys suvedamas į tokios rūšies tyrinėjimą, kur kapitalo dispozicijos paklausai arba pasiūlai įvairuoja su palūkanų dydžiu. Šis tyrinėjimas ir yra atliktas paskutiniuose dviejuose paragrafuose. Pasirodė, kad kapitalo dispozicijos pasiūlai paprastose palūkanų dydžio svyravimo ribose maža beturi įtakos palūkanų dydžiui ir reliatyviai yra tvirti. Svarbiausias palūkanų dydžio uždavinys glūdi tokiomis sąlygomis, būtiname reikale aprėžti kapitalo dispozicijos paklausus, taigi pirmų pirmiausia aprėžti pastovių — gėrybių patarnavimų paklausus, arba aprėžti pastovių gėrybių patarnavimų substitucijos, arba apskritai kapitalo dispozicijos kitų gamybos priemonių tendenciją. Pirmoji aprėžimo rūšis krypsta tiesiog prieš vartojimą, tuo tarpu antroji apima gamybos metodų pasirinkimą. Kapitalų dispozicijos paklausai yra, kaip kad iš mūsų tyrinėjimo išeina, taip dideli, kad jie tegali būti aprėžti pakankamo auksčio palūkanų procentais. Kiekvienas to spaudimo atleidimas atpalaiduoja daug paklausų, kurie negali būti patenkinti turimu kapitalo dispozicijos kiekiu, jei ir palūkanų dydžio numušimas nesumažintų to kiekio. Čia, paprastomis sąlygomis, glūdi esminė priežastis, dėlko palūkanų dydis negali būti žemesnis, kaip kad faktiškai esti.

Kadangi palūkanų problema dažnai, tur būt dažniausiai netgi, buvo svarstoma ne kaip ūkiškoji problema, o daugiau kaip etiškoji, tai klausimas, kodėl kapitalistams reikia mokėti palūkanas, buvo keliamas visų pirmiausia. Kapitalistai buvo kaltinami, kad jie reikalaudami už savo kapitalą palūkanų, plėšia visuomenę, arba mažų mažiausia, iš kapitalistų buvo reikalaujama, kad jie tenkintųsi mažesniu palūkanų procentu. Tokis svarstymo būdas nustoja savo pagrindo, kai tik į palūkanų problemą pradedama žiūrėti kaip į ūkišką problemą. Tuomet pasirodo, kad tikrieji kapitalistai labai maža teturi įtakos faktiškam palūkanų procento nustatymui. Paprasto palūkanų procento dydžio svyravimo ribose kapitalistai juk tiek pat patiekia kapitalo ir procento dydžiui esant mažesniam ir didesniam. Tuo atžvilgiu kapitalo dispozicijos pasiūlai laikosi gana pasyviai prieš palūkanų procento dydžio pakeitimą. Kapitalistai gauna procntą faktinio dydžio, ne dėl to, kad prievarta tą procentą išgautų, ir ne dėl to, kad jie to nori, bet paprastai del to, kad jis yra ūkiškas būtinumas,

kurio tikslas yra aprėžti kapitalo dispozicijos paklausus ir kadangi šis aprėžimas tegali būti padarytas, einant visuotiniu mainaūkio kainų susidarymo principu, tik nustačius atitinkamo dydžio kainą už kapitalo dispoziciją. Ir manant, kad taupytojai patieks lygiai tokią pat kapitalo dispoziciją, jei jie ir jokių palūkanų procentų negautų, tai dėlto palūkanų procentas neišnyktų. Turimo žinioje kapitalo dispozicijos kiekio trūkumas visados reikalaus paklausų aprėžimo atitinkamais procentais. Palūkanų egzistavimas savo esme nepareina nuo kapitalistų reikalavimo procentui gauti. Kitas yra dalykas, kad esant didesniam taupumui, procentas galėtų būti mažesnis. Mažesnio procento siūlytojai turėtų kreipti savo uolumą ne prieš taupytojus, bet prieš netaupytojus, taigi prieš per didelį vartojimą privačiame ir viešame ūkyje.

Tais laikais, kada gyventojų smarkus augimas, naujų sričių prijungimas, reikalavimas didesnių patogumų butuose, geležinkelių, tramvajų, įvairių elektros įtaisymų ir t. t. arba nauji išradimai, kurie pakeičia rankų darbą mašinų darbu, stato sustiprintus pastovių gėrybių reikalavimus, taigi kapitalo dispozicijos, tokiais laikais kyla palūkanų procentas. Dažnai biznio pasaulyje tokiais laikais skundžiasi tuo, kad bankai savo didelėmis procentų normomis mažina verslamoninkystę ir varžo ūkišką skleidimąsi. Socialpolitikai skundžiasi tuo, kad aukšti kapitalistų procentų reikalavimai apsunkina jų pastangas žmonių gerovei kelti, pav., statyti darbininkams namus arba paremti kolonizaciją, bendruomenės savo ūkišką veikimą turi labai aprėžti, publika prikiša palūkanų politikai, kad ji kliudanti įvykdyti jų naujų patogumų reikalavimus, kaip kad geležinkelių ir panašių įtaisymų. Visi šie nusiskundimai atsiranda iš tos pačios klaidingos nuomonės, pasak kurios, kapitalo dispozicijos pasiūlai gali turėti tam tikros įtakos procento normai, parodo nepakankamą įsigilinimą į ūkišką procento uždavinį, kuris visados sudaro tai, kad jis privalo laikyti visą ūkio verslą, kuris reikalauja kapitalo dispozicijos tam tikrose ribose. Palūkanų norma tokiais laikais privalo spausti verslamoninkystę, stabdyti ūkišką pažangą. Neišvengiama būtenybė tokio kainų susidarymo glūdi turimo kapitalo dispozicijos trūkume. Tik dėlto, kad palūkanų norma augančius kapitalo dispozicijos paklausus laiko suderinus su trūkstamu jų kiekiu, palūkanų norma yra visuotinis ūkio

gyvenimo pakilimo ir kritimo reguliatorius, kurio didelę reikšmę arčiau pažinsime šio veikalo paskutinėje knygoje.

Šios mūsų palūkanų nustatymo pagrindų tyrinėjimo išdavos parodo, kiek atitinka dalyko esmę paprasta pažiūra į palūkanas „kaip į kaštus“ Marshallo prasme, taigi kaip į kainą, kuri turi būti sumokėta, kad būtų atlyginta taupytojui už jo laukimo „auką“. Marshallas savo kaštų sąvokai išlaikyti privalo duoti tam tikros reikšmės tam, kad palūkanų kilimas turi tendencijos didinti taupymo dydį[1]. Galimas daiktas, kad tokia tendencija ir tikrumoje pasireiškia. Bet iš to dar neišeina, kad tas būtinai atsitiktų. Visa kainų susidarymo teorija ir taip pat ir paskirstymo, kuri tėra viena tik kainų sudarymo teorijos pusė, privalo esmine savo forma būti ta pati, jei ir taupumo dydis nepareitų nuo palūkanų dydžio. Mažas ir tik vieno kainų sudarymo faktoriaus kvantitetinis pasikeitimas negali turėti įtakos to faktoriaus prigimties supratimui, arba net visam mūsų kainų susidarymo mechanizmo išdėstymui.

Pirmoje knygoje priėmėme įvairių elementarinių gamybos priemonių kiekius, kurie būva laikotarpio vienete, kaip duotus. Ši prielaida, atsižvelgiant į kapitalo dispoziciją, turi būti atmesta. Vietoje jos priimkime dabar, kad esamas kapitalo dispozicijos kiekis per laikotarpio vienetą yra nustatytas, jei tik yra kapitalo dispozicijos kaina, taigi palūkanų procentas. Bendrai kainų susidarymo problemai spręsti ši prielaida yra lygiavertė. Nes svarstydami šią problemą, mes buvome juk pirmiausia priėmę gamybos priemonių kainas kaipo duotas ir paskum išvedėme sąlygas, kurias tos kainos turi atlikti esant pusiausvyrai. Viena tų kainų yra dabar palūkanos.

Tik trečiame r ketvirtame skyriuje mes turėjome priimti, kad pinigų sumos, kurios esti vartojimo arba taupymo žinioje kiekvieno laikotarpio vieneto periodu, yra duotos kartu su gamybos priemonių. Ypatingos palūkanų vietos mes visai neturėjome galvoje. Kaip gamybos priemonės kaina, palūkanos yra pajamų susidarymo elementas, taip pat ir pagamintų gėrybių kainų susidaryme, ir jis del šio ypatumo turi tos pačios įtakos, kaip ir kitų gamybos priemonių kainos, vartojimo ir taupymo dydžiui. Be to, palūkanos turi dar specifinės įtakos taupymo laipsniui, ir jei ši įtaka, esant paprastam palūkanų dy-

[1] Book VI, Ch. 11, § 4.

džiui, nėra ypačiai aktuali, bet ji vis dėlto mūsų bendrame kainų susidarymo mechanizmo aiškinime turi turėti tam tikrą vietą. Tatai dabar nesudaro jokių naujų sunkybių, nes šis aiškinimas prasideda priėmus elementarinių gamybos priemonių kainas duotomis, taigi ir duotu palūkanų dydžiu.

Išeinant iš šios prielaidos, tęsiamas kapitalo susidarymas taip pat pažangos procento dydis, priimami per žinomus. Šis procento dydis vėl gi nustato nuolatinį būsimų paklausų kilimą ir tuo pat reikalavimus dabartiniu laikotarpio vienetu esamų gamybos priemonių, kurios išeina iš šių paklausų. Kadangi šie reikalavimai turi būti lygūs turimam kiekiui, tai ir visa kainų sudarymo problema yra nustatyta. Tuo pat nustatyta ir pažanga. Viso ūkio linkmė, tai yra reliatyvinis ūkio pastangų paskirstymas dabarčiai ir ateičiai, arba teisingiau artimesnei ir tolimesnei ateičiai, pasireiškia didžiąja kainų susidarymo proceso puse, o tuo mainaūkis palaikomas pusiausvyroje.

Sprendžiamos įtakos šiai ūkio linkmei turi, žinoma, gyventojų taupumas. Pažangos tempas nustatomas pripažįstančios privatinę nuosavybę visuomenės tuo atsižvelgimu, kurią jos nariai vesdami savo privatinį ūkį, kreipia į ateitį. Jei kurios visuomenės taupumas yra labai didelis, tai ir kapitalo dispozicijos daug patiekiama padidinti realiniam kapitalui ir kapitalo dispozicijos paklausų nebereikia aprėžti aukštais palūkanų procentais. Priešingai būva, žinoma, esant žemam taupumui. Gilūs taupumo pasikeitimai turi didelės įtakos palūkanų procento dydžiui ir pažangai.

Jei taupumas bus tokis mažas, kad gyventojai ir dideliam palūkanų dydžiui esant nepatieks naujos kapitalo dispozicijos, tai visuomenė paliks stacionariniame ūkyje. Be to, matyt, kapitalo dispozicijos reikalavimus teks labai stipriai aprėžti ir tam tikslui bus reikalingas labai aukštas palūkanų procento dydis. Iš tikrųjų, jei išsimoka sunaudoti kapitalo dispoziciją geresniam reikmenių patenkinimui, stacionarinis ūkis tai gali atlikti tik tokiu palūkanų aukščiu, kuris dabartinei žmonijai atrodo nepaprastai aukštas.

Nustačius tuo būdu palūkanų vietą kainų susidarymo procese, palyginti, lengviau yra peržvelgti tas įtakas, kurių turi įvairūs išoriniai faktoriai palūkanų dydžiui.

Skleidžiantis aukštesnei kultūrai, atsiranda tam tikrų tendencijų, kurios eina kapitalų dispozicijos sustiprinimo link-

me. Čia priklauso pirmiausia augąs gyvybės ir nuosavybės patikrinimas, kuris ypačiai pasireiškia naujai skleidžiantis valstybėms ir žymiai paskatina apsirūpinimą ateitimi. Tam apsirūpinimui didelės reikšmės turėjo ir visas ekonominis skleidimasis. Pastovus butas ir dirbamas žemės plotas turėjo didžiausios įtakos ūkiškajam numatymui ir planingumui. Ateities pritraukimas į dabarties ūkiškus išskaičiavimus vėliau buvo palaikomas nuolat augančios pastovių gėrybių reikšmės žmonių ūkyje. Ta pačia linkme veikia ir žmonių gyvenimo pailginimas, ypač dėl higienos pažangos. Kas skaitosi su tuo, kad jis dar gali gyventi 30 metų privalo visiškai kitaip tvarkytis, kaip tas, kuriam bepaliko 10 ar 15 metų, kad iš dabartinio apsirūpinimo aukoti būsimam apsirūpinimui.

Greta su skleidimosi, stiprinančiu kapitalo dispoziciją, yra dar nuolatinis kapitalų dispozicijos reikalavimų augimas pastovioms gėrybėms išnaudoti. Tų reikalavimų šaltiniai jau pirmiau pakankamai išdėstyti. Šie kapitalo dispozicijos reikalavimai tiek augo su didėjančia jėga, kad jų nieku būdu negalima buvo kaip reikiant patenkinti. Kapitalo dispozicijos trūkumas visada būdavo ir tat darydavo palūkanas reikalingas.

Palyginimas pasiūlų ir kapitalo dispozicijos paklausų skleidimosi rodo, be abejo, kad pirmieji visados būdavo pastovesni už antruosius. Žmonių ūkiškų papročių pasikeitimas, jų didesnio atsižvelgimo auklėjimas į ateitį, neišvengiamai yra lėtesnis procesas, ypač infliacijos laikais, vis delto bendrai imant eina gana pastoviai. Kapitalo dispozicijos paklausai kyla del to dažniausiai šuoliais, kad paskum tam tikram laikui vėl nusileistų. Pakilimai atsirasdavo del tokių atsitiktinių įvykių, kaip kad išradimai, kelybos pažanga, naujų žemių atradimo arba politinių įvykių. Iš tų sąlygų išeina, kad trumpam laikui paklausų įtaką palūkanų dydžiui turi užimti pirmą vietą: palūkanų dydžio svyravimai tokiais periodais paprastai aiškinami kapitalų dispozicijos paklausų pasikeitimu. Peržvelgus ilgesnius periodus, be abejo, pasirodys tikroji kapitalų dispozicijos įtaka palūkanoms: augąs rūpinimasis ateitimi įgalino šimtmečių bėgyje palūkanų dydžio nukritimą, įvykis, kurį dar ir šiandieną galime stebėti, kai pusiau civilizuotos šalys įeina į civilizacijos sritį. Žinoma, šis palūkanų dydžio kritimas nesudaro vienašališko ir ryškaus judėjimo, kaip tat kai kada buvo norėta suprasti. Palūkanų dydžio kritimas del augančio tau-

pumo visų pirmiausia nėra neaprėžta tendencija, kad jos tęsinio galėtume laukti, dažnai esti, kaip buvo pereituose paragrafuose įrodyta, kad ji jau dabar yra labai suspausta stiprių jėgų ir gana siaurai pasireiškia.

Pasiremiant šiais visuotiniais faktais dabar jau galimas yra tų palūkanų dydžio pasikeitimų išaiškinimas, kuriuos mes istoriškai ir statistiškai galime konstatuoti, tardamies, žinoma, kad mums žinomi yra visi tie faktoriai, kurie padarytu analizu, turi įtakos palūkanų dydžiui. Trumpesniems periodams, kaip sakyta, palūkanų dydžio judėjimą nustato tos tendencijos, kurios pasireiškia kapitalo dispozicijos paklausų pusėje. Kintamuose pastovių gėrybių paklausuose, taigi kintamoje tvirto kapitalo gamyboje, privalome ieškoti paprastų palūkanų dydžio svyravimų. Kadangi palūkanų dydis atvirkščiai reguliuoja tuos paklausus, tai ir visas ūkio gyvenimo judėjimas reiškiasi tęsiamąja savitarpio įtaka tarp palūkanų dydžio ir tvirto kapitalo gamybos. Artimesnis tos savitarpio įtakos tyrinėjimas, kurią galime pažymėti konjunktūros judėjimu, pareina nuo ūkio gyvenimo dinamikos ir sudarys mūsų ketvirtosios knygos objektą.

Palūkanų dydžio svyravimų aiškinimas yra svarbiausias palūkanų teorijos uždavinys. Antrą klausimą sudaro atsakymas į tai, ar palūkanos yra būtinas reiškinys ar tik mūsų laikų sąlygų atsitiktinė išdava, ar mūsų esamos ūkio santvarkos institutas.

Del šio klausimo čia štai ką turime pasakyti. Palūkanų kritimas žymiau, kaip dabartinis paprastas aukštis, kaip pirmiau įrodyta, viena, pakelia milžiniškai kapitalo dispozicijos paklausus, kita, žymiai sumažina jų pasiūlus. Šios priešingai veikiančios tendencijos, kurios, esant žemam palūkanų procentui būva labai stiprios, palūkanų normos kritimą greitai turi sustabdyti. Sakykime, kad $2^1/_2{}^0/_0$ visame pasaulyje įsigali ilgesniam laikui. Mūsų tyrinėjimas nepalieka jokio abejojimo, kad tokis palūkanų dydis sukeltų visiškai nenormalius kapitalo dispozicijos reikalavimus brangiems įtaisymams visokių rūšių statybai, bet vienkart, jis sukeltų didesnį kapitalų vartojimą, klausiamą mažų ir vidutinių kapitalistų. Netenka ilgiau del tų sąlygų kalbėti, kad galėtume aiškiai įžiūrėti, jog priešingai

veikiančios tendencijos, kurias sukelia tokis palūkanų dydis, kaip kalbamas, tokios būtų stiprios, kad ilgesnis žemos procento normos išlaikymas atrodytų visiškai nebegalimas.

Pereito amžiaus pabaigoj įvairios aplinkybės taip veikė, kad palūkanos žymiai nukrito. Žemiausias procento dydis buvo pasiektas pusiau devyniasdešimtųjų metų. Kad šis laikinas judėjimas pagimdė visuotiną nuomonę, kad palūkanų procentas turi tendencijos kristi, dėlto vargu bau tenka stebėtis. Bet kad ši klaidinga nuomonė buvo priimta ir ekonomistų ir net žymiausių mokslo atstovų buvo patiekiama kaip tyrinėjimų išdava, tat iš tikrųjų ekonomijos mokslui garbės nesudaro. Palyginti atsargiai išsireiškia Schmolleris, kad jis „ne neįmanomu daiktu“ laiko, kad palūkanų norma, kaip kad ji XVIII amž. nukrito ligi 3,19—$2^3/_4$ ir $2^1/_2$, XX a. kris žemiau kaip 2 — ligi $1\frac{1}{2}\%$[1]. Šis sprendimas, kad jei jau prasidėjo judėjimas, tai jis tur būt tąja pačia linkme, moksliškai nėra paremtas. Nėra taip pat jokio pagrindo manyti, kodėl judėjimas turi sustoti ties procento dydžiu $1^1/_2\%$. Mūsų analizas priešingai tokiam spėjimui parodė, kad visos tikimybės sako prieš tai, kad galima būtų pasiekti palūkanų dydžio $1\frac{1}{2}\%$. Prieš priimsiant tokį skleidimąsi per galimą, reikia išsiaiškinti, kaip turėtų tokia padėtis išsilaikyti, jei savininkas turėtų didesne visų savo lėšų dalimi daugiau padidinti kaip trigubai savo pajamas kapitalo suvartojimu arba ir dar daugiau, ir kur vienkart aprėžimas, kuris nustato dabartinį procentų dydį pastovių gėrybių paklausams ir technikos reikalavimams, žymiu laipsniu būtų susilpnintas. Žinoma, negalima tvirtinti, kad $1\frac{1}{2}\%$ dydis absoliučiai nebegalimas. Ką reikštų tokis visuomenės skleidimasis, kuris įgalintų tokį procentų dydį? Kiek galime spėti, tokis bemaž ko visiškas sustojimas ir gyventojų priaugimo ir bet kurios ūkio pažangos, labiau reikalaujančios pastovių gėrybių paklausams ir, be to dar žmonių gyvenimo pailginimas būtų pakankamai didelis, kad laikytų kapitalo vartojimą ir esant tokiam žemam procento dydžiui reikalingose ribose.

Dabartiniu žmonių gyvenimo ilgiu ir dabartiniu gyventojų priaugimo tempu palūkanų dydis apskritai negali būti žymiai mažesnis už faktinį. Šie, būtent, faktoriai iš esmės yra svarbiausi palūkanų dydžiui nustatyti. Del išorinių priežasčių visiškas ūkiškojo gyvenimo sustabdymas visame pasaulyje, žinoma, palūkanų normą žymiai sumažintų. Jau esant 2% pa-

[1] Grundriss II Teil, p. 208.

sireikštų taip stipriai kapitalų suvartojimo tendencija, kad kyla klausimas, ar kapitalo dispozicijos pasiūlų pakaktų ir tokai sustingimo būčiai. Tokio sustojimo prielaida visiškai nebegalima. Nes kapitalo dispozicijos paklausai tvirtam kapitalui padidinti, esant faktiškai veikiančiam palūkanų dydžiui, kaip žinoma, yra labai žymūs. Be to visi gėrybių paklausai ir visa technika prisitaikiusi prie tam tikro procentų normos dydžio ir, esant žemesniam procento dydžiui būtų iš pagrindų revoliucinuoti, būtent, ta linkme, kad sustiprintų pastovių gėrybių paklausus ir tuo pat kapitalo dispoziciją.

Šie faktiško palūkanų kritimo sąlygų nurodymai daro visiškai negalimą tęsiamą krintantį procento dydžio judėjimą, kaip kad Schmoller'io ir daugelio kitų autorių leidžiama. žengiant palūkanų procentui mažą žingsnį žemyn, tolimesnis procento kritimas sutinka daug kartų stipresnį pasipriešinimą. Del įvairių sąlygų tokia padėtis, kur procentas būtų lygus nuliui, vadinas, neegzistuotų, visiškai neįsivaizduojama.

Jau pirmiau pakartotinai buvo pabrėžta, kad palūkanų teorija būtinai privalo būti kvantitetinė; ji privalo ne tik mums išaiškinti, kodėl palūkanos egzistuoja, bet taip pat, kodėl jos apytikriai juda tuo dydžiu, kuris nustatytas esamų procento normų. Vienas aiškinimas nebegali skirtis nuo kito: palūkanų procento egzistavimas visados pareina nuo tų jėgų, kurios nustato faktišką palūkanų dydį. Palūkanų teorija privalo išaiškinti, kodėl palūkanos tokio ir tokio dydžio skaitomos nuo šimto, o ne nuo tūkstančio. Kodėl palūkanos svyruoja tarp 3 ir 4%, dėlko jos negali svyruoti tarp 3—4 promilių? Palūkanų teorija, kuri turėtų tikti ir pirmam ir antram atvejui, iš pagrindo nėra kokia palūkanų teorija. Į klausimą, jau pirmiau atsakyta. Be to, buvo ypačiai pabrėžta žmogaus gyvenimo ilgio reikšmė.

Iš pirmos pažiūros nėra savaime suprantamas daiktas, arba á priori priimamas kaip galimas, kad palūkanos svyruoja tarp 3 ir 4%. Skaitykime, vietoje procento dydžio, metinių rentų skaičiumi, kuris mokamas už pastovią rentą, tai faktišką procentų dydį taip galėsime charakterizuoti, kad pasakysime amžina renta apmokama 25 arba 33 kartais tos rentos suma. Kai dalykas išreikštas šia forma, tai netoli esame nuo sprendimo, kad yra tam tikras santykis tarp procento dydžio ir žmogaus gyvenimo ilgio. Pasenę žmonės, kurie patys turi savo ka-

pitalo, dažniausiai paiso ne ilgesnį gyvenimo ilgį kaip 25 ligi 33 metų ir dėlto nebenori daugiau aukoti rentai ligi gyvos galvos kaip 25 ligi 33 metinės rentos, kad galėtų gauti rentą ligi gyvos galvos. Kas priima per galimą procento didį 1°/₀, tas faktiškai pripažįsta, kad dvaras, kuris duoda netto rentos 10000 markių, turi būti kainuojamas 1 milijonu markių. Milijonierius, jei jis nori savo milijoną išleisti, gali savo likusį amžių geriau apsirūpinti, kaip kad pirkdamas 10000 markių rentą. Iš tikrųjų tai yra visiškai negalima priimti, kad dabartiniam amžiuj absoliučiai pastovios gėrybės galėtų būti mokamos šimteriopai arba penkiasdešimteriopai palyginti su jų metiniu pelnu. Palūkanos iš 1 promilės tegalėtų tik tuomet būti, jei žmonės linkę būtų surinkti 100.000 markių patikrinti sau 100 markių metinės rentos. Tokis ūkio vedimas tegalimas būtų nebent Metusaliui.

Baigiant tenka dar pasakyti, kad tai, kas čia pasakyta del procento dydžio kritimo galimumo tinka, žinoma, tik tipingam palūkanų dydžiui, kurį čia mes traktuojame, ir kurį geriausiai atstoja hipotekų ir žemės sklypų palūkanos. Kad palūkanos trumpai kapitalo dispozicijai gali būti žemesnės, neginčijama. Juk jau būta atsitikimų, kad privatinis diskontas didelėse biržose atsitiktinai buvo kritęs net mažiau per 1°/₀. Tokis mažas trumpos kapitalo dispozicijos procentas aiškinama dažniausiai tuo, kad pinigų davėjas del kažin kokių priežasčių dažniausiai nenori kapitalo susieti, bet linkęs geriau pasilaikyti, išlaukti patogesnės progos ilgam laikui investuoti kapitalą arba laukti spekuliatyvinio pelno.

27. Palūkanos socialistinėje visuomenėje.

Pereitu tyrinėjimu įrodyta, kad palūkanos yra būtinas mūsų šių laikų mainaūkio reiškinys. Dėlto galima manyti, kad palūkanų egzistavimas pareina iš specialinių mūsų ūkio santvarkos formų, kad atsipalaidavus iš tos formos mainaūkiui, galimas daiktas, nebūtų reikalingos palūkanos. Tačiau neabejotina, kad verslamoninkų pastangos vis daugiau reikalauti gamybai pastovių gėrybių, ir kapitalistų palinkimas esant mažam palūkanų procentui vartoti savo kapitalą, turi procento dydį nustatant žymios įtakos, net, taip sakant, turi ūkišką uždavinį aprėžti tą tendenciją. Gali tuomet atrodyti galimas

daiktas, kad mainaūkis, kuriame nebus privatinių verslamonių ir privatinės nuosavybės kapitalo, bus visiškai kitoje padėtyje dėl palūkanų reikšmės, kaip kad dabartinis mainaūkis.

Tokia nuomonė parodytų visiškai vienpusišką palūkanų esmės supratimą. Ligi šiol mes traktavome palūkanų reiškinį siedami jį su faktiškai esamomis ūkio sąlygomis. Tokis būdas, norint sudaryti tikrą vaizdą, kuris apimtų konkrečią tikrybę, yra suprantamas. Palūkanos turėjo būti nustatytos siejant jas su tendencijomis, kurių parodo kapitalistai ir verslamoninkai, taigi atvestas į tą momentą, kada jis rodosi pareinąs nuo specialinės mūsų esamos ūkio tvarkos formos. Betgi už šių tendencijų glūdi žmogaus gyvenimo esmė, kuri nors ir modifikuota forma, turi reikštis kiekviename mainaūkyje. Palūkanos daugiausia pareis ir kitokiose mainaūkio organizacijose nuo tų pat jėgų kaip ir šių laikų ūkio gyvenime. Norint labiau įsigilinti į tų jėgų prigimtį ir tuo pat į palūkanų problemos esmę, palūkanų studijos socialistinėje visuomenėje bus labai naudingos. Tokia studija be to duos geros progos atmesti senas netikusias del palūkanų prigimties pažiūras.

Prielaidos, kurias tenka padaryti del socialistinės ūkio santvarkos yra išdėstytos (15 §). Ir tokiame ūkyje pasilieka esminės mainaūkio ypatybės, būtent, atskiro ūkio vartojimo pasirinkimo laisvė tam tikrose jo pajamų ribose. Ši vartojimo pasirinkimo laisvė visų pirma kiekviename mainaūkyje, taigi ir socialistiniame ūkyje, daro būtinai reikalingas palūkanas. Nes kad būtų galima skaičiuoti pastovių reprodukuojamų gėrybių naudojimo kainos, kurios gautų atpildą už naudojimą, bet ne palūkanas, tai vartotojų reikalavimai tokių prekių būtų toki dideli, kad, apskritai, jų negalima būtų patenkinti. Pagalvokime tik del butų reikalavimo kainoms susidarius be palūkanų. Jei socialistinis mainaūkis panorėtų tokį kainos susidarymą pravesti, tai jis būtų pastatytas prieš visiškai neprisotinamus butų reikalavimus. Tą pat reikia pasakyti ir del kitų sričių. Vartotojų reikalavimuose tiesiog ar netiesiog glūdi pastovių gėrybių naudojimo paklausai, taigi kapitalo dispozicijos paklausai, kuriuos būtinai reikia aprėžti. Tą mainaūkyje tegalima atlikti kainų sudarymu, taigi palūkanų skaitymu. Del tos priežasties ir socialistinė visuomenė turėtų skaityti palūkanas. Tatai reiškia, kad už kiekvieną reikmenių patenkinimą, kuris reikalauja kapitalo dispozicijos, būtų skaitoma kaina,

kuri, be darbo kaštų, gautų dar kapitalo dispozicijai proporcionalų priedą. Tuo įvairių prekių kainos būtų įvairiai pabrangintos, butų daugiau, kaip drabužių ir t. t. Taip pat ir socialistinė visuomenė tokio kainų susidarymo būtinumo negalės išvengti.

Socialistinio ūkio vedimas, kuris mūsų prielaida, turėtų savo rankose gamybos vedimą, turėtų nurodyti, kurie gamybos metodai yra pigiausi, ypač kaip toli turėtų būti pakeista kapitalo dispozicija kitais gamybos faktoriais. Matyt, tie išskaičiavimai negalima būtų paremti prielaida, kad kapitalo dispozicijai netenka dėti jokios kainos. Nes tokis būdas, kaip kad iš mūsų problemos diskusijos išeina gamybos vedimas pakliūtų į visiškai nepakenčiamą kelią. Socialistinė visuomenė būtų priversta padėti palūkanų dydį visų savo gamybos išskaičiavimų ir visos gamybos vedimo pagrindan.

Jei palūkanų dydis kartą būtų nustatytas, tai būtų jau nustatytas ir gamybos metodų pasirinkimas, taigi ir pagamintų prekių kainos ir vartotojų tų gėrybių paklausai ir tuo pat pagaliau bendri kapitalo dispozicijos paklausai. Prielaidą, kad šie paklausai per metus reikalingi tam tikro kapitalo padidinimo, tai ir socialistinė visuomenė turėtų atitinkamą kapitalą sutaupyti. Dabar socialistinė visuomenė tam tikrose ribose gali savarankiškai nustatyti savo taupumą. Kaip tik visuomenės taupumo laipsnis yra nustatytas, tuo pat nusistato ir palūkanų dydis, kuris reikalingas yra suderinti kapitalo dispozicijos reikalavimams su taip nustatytais pasiūlais. Iš to išeina, kad palūkanų dydis socialistinėje visuomenėje ligi tam tikro laipsnio pareitų nuo ūkio vedimo, būtent, tiek, kiek jis pareitų nuo taupumo laipsnio. Kad šiuo atžvilgiu socialistinė visuomenė galėtų turėti tam tikros įtakos, savaime suprantama, nes ji nustatytų taupumo laipsnį. Jokiu taupumo laipsniu socialistinei visuomenei nepavyktų išvengti palūkanų būtinumo. Esant palūkanų normai lygiai nuliui, kapitalo dispozicijos reikalavimai būtų absoliučiai nepasotinami.

Ką turėtų socialiastinis mainaūkis daryti, jei panorėtų nustatyti tam tikrą taupumą? Matyt, tat turėtų tuo įvykti, kad prekių kainos, kurios eitų vartotojams, turėtų būti nustatomos aukštesnių, nei darbo kaštų. Visi reikalavimai, kuriuos vartotojai galėtų kelti remdamiesi savo nudirbtu darbu, negalėtų to darbo dalimi iš bendrų išdavų patenkinti. Ūkio valdyba

paimtų antrą dalį, t. y., ji galėtų visuomenės gamybos jėgas pakreipti ligi tam tikro laipsnio į tvirto kapitalo gamybą. Kapitalo sudarymas socialistinėje visuomenėje eitų uždedant jo vadybai pagamintoms prekėms tam tikrus ančdelius, privaloma visuomenės subkonsumcija, ir tuo įgalintų gamybos jėgų paskyrimą realiniam kapitalui didinti.

Socialistinės visuomenės taupumas del to reikštų auką, kurią darytų vartotojai, ir kiltų klausimas, ligi kol visuomenės valdžia galėtų eiti reikalaudama iš vartotojų pasiaukojimo, kitaip sakant, kokis turėtų būti nustatomas taupumo laipsnis. Tatai sudarytų, berods, socialistiškai organizuotam mainaūkiui ypatingą klausimą. Mūsų esamoje ūkio tvarkoje, taupumo laipsnis ir pažangos tempas pavestas atskiriems ūkiams. Socialistiniame ūkyje atitinkamas uždavinys būtų sukoncentruotas visuomenės vadovybės rankose. Tatai sudarytų skirtumą. Bet vargu bau galima vaizduotis, kad ši koncentracija sustiprintų taupymo valią ir tuo įgalintų mažesnes palūkanas.

SEPTINTASIS SKYRIUS.

Žemės renta ir gamtos medžiagų kainos.

28. Rentos teorijos skleidimasis.

Kaip tik mainaūkis tiek išsiskleidė, kad apėmė plačiai ir planingai žemės ūkio produktų gamybą, atsirado reiškinys, kad šie produktai pradėjo gauti kainą, kuri ne tik padengia darbo ir kapitalo kaštus, bet duoda, be to, dar pajamų, kurios tenka žemės savininkui. Kur žemė išnuomuojama, nuomininkų varžytynės taip veikia, kad jie iš savo produktingo veikimo tegauna normalų atlyginimą, gaunamos čia pajamos turi būti perleidžiamos kaip r e n t a žemės savininkams. Tuo žemės renta pasireiškia savaiminga pajamų rūšimi. Pati žemė turi kainą, kuri yra kapitalizuota tos žemės rentos suma esamu palūkanų procento dydžiu. Kas perka žemę, norėdamas pats ūkininkautų, turi paisyti tat, kad jis gauna už perkamąją sumą palūkanų procentus, taigi gauna pajamas, kurios ne tik savimi reiškia atlyginimą už jo produktingą veiklą, bet taip pat ir žemės rentą. Augąs žemės įsiskolinimas tokį išskaičiavimą daro vis labiau būtiną. Žemės renta tokiomis aplinkybėmis priva-

tinio ūkio atžvilgiu yra gamybos kaštų dalis, kuri privalo būti išlyginta produkto kainų ir dėl to atsirado nuomonė, kad produktai brangsta dėl žemės rentos. Taip pat buvo rasta, kaip neteisėtas dalykas, kad žemės savininkų grupė tik dėl sausos žemės savybės teisės, kurią gamta laisvai teikia žmonėms ir kuri nėra jokios produktingos veiklos padaras, gauna žymią visuomenės pajamų dalį, ir todėl atsirado reikalavimas konfiskuoti ją arba mažų mažiausia apkrauti dideliais mokesčiais. Kita vertus, žemės ūkis reikalavo, kad valstybė saugojamais muitais ir kitomis priemonėmis žemės produktų kainas tokias dideles laikytų, kad galima būtų atlyginti gamybos išlaidas, į kurias specialiai įskaitoma ir žemės renta. Žemės ūkio renta įgavo labai žymios vietos kainoms susidarant ir dėl to teoretinė ekonomija nuolatos kreipia ypatingą dėmesį į šią pajamų rūšį.

Prie fiziokratų, kurie gamtos vaisingumą traktavo per vienintelį galimą pertekliaus pagrindą gamyboje palyginti su jai reikalingais kaštais, psisidėjo Ad. Smithas, aiškindamas, kad žemės ūkyje gamta veikia kartu su žmogumi ir tat padeda žemės ūkio darbininkams ne tik panašiai į manufaktūrų darbininkus pagaminti atitinkamą savo vartojimui ir kapitalo pelnui vertę, bet ir šalia to pagaminti žemės savininkui rentą. Anot Smitho, ši renta yra tų gamtos jėgų produktas, kuriomis leidžia naudotis nuomininkui žemės savininkas ir ji auga su tų jėgų dydžiu, t. y., su gamtiškai ar dirbtinai augančiu žemės derlingumu. Manufaktūroje gamta nieko nedaro, viską žmogus ir produktas atitinkamai tam aprėžtas. Žemės ūkyje gamtos pagalba sukuriama perteklius, po to kaip viskas, kas yra žmogaus padaryta, jau jam atlyginta. Dėlto ir kapitalo pritaikymas žemės ūkyje visuomenei yra naudingiausias[1].

Ši nuomonė buvo neigiama vėlesnių klasiškosios mokyklos atstovų. Anglijoje žemės ūkis vis mažiau ir mažiau pradėjo tenkinti gyventojų žemės ūkio produktų reikmenę. Todėl naturalu, kad dėmesys nukrypo į žemės ir dirvos rentos aprėžimą ir, vadovaujantis šiąja nuomone, buvo sudaryta klasiškosios mokyklos rentos teorija. Ryškiausiai ji buvo formuluota Ricardo žemės rentos teorijoje, ir vėlesnės diskusijos dėl žemės rentos sukasi apie ją kaip centrą.

---

[1] Wealth of Nations, Book 11, Ch. V.

Ricardo apibūdino rentą žemės produktų dalimi, kuri sumokama žemės savininkams už naudojimąsi pirmykščiomis patvariomis žemės jėgomis[1]. Tuo jis norėjo išskirti dalį nuomos, kuri sumokama už realinio kapitalo naudojimą, nuo tikrosios rentos. Kai žemės yra perteklius, už jos naudojimą nieko nemokama. Tik augant gyventojų skaičiui, geresnių žemių nepakanka ir turi būti imamos dirbti žemės mažiau derlingos arba esančios blogesnėje vietoje, trumpai sakant, žemesnės rūšies žemės, geresnę žemę tuomet reikia apmokėti renta, kurią nustato produktų skirtumas, kurie gaunami tam tikromis darbo ir kapitalo išlaidomis pirmosios ir antrosios rūšies žemių. Užuot ėmus dirbti žemesnės rūšies žemę, galima kai kada savo kapitalą suvartoti jau ūkio dirbamai žemei intensyvinti. Bet dvigubas kapitalo suvartojimas toje žemėje neduos dvigubo derliaus, bet derlių mažiau padidins, kaip dvigubai. Jei apskritai išsimoka antrąjį kapitalą dėti į žemę, pirmas kapitalas gauna ekstra pajamas, kurios sudaro skirtumą tarp dviejų kapitalo suvartojimų, ir palyginti su antruoju sudaro rentą ir tenka žemės savininkui. Kylant gyventojų skaičiui, žemės ūkio produktai turi būti gaminami su vis didesniu kapitalo ir darbo įdėjimu. Renta yra produkto perteklius, kuris gaminamas patogesnėmis sąlygomis palyginti su produktu, gaminamu blogesnėmis sąlygomis.

Produkto kainą nustato didžiausi gamybos kaštai, kurie paklausams patenkinti turi būti daromi. Tie kaštai dėl trumpumo galima pavadinti „paskutiniais gamybos kaštais". Žemės ūkio gamybos išplėtimas, kuris reikalauja vis platesnės gamybos santykyje su produktu, reikalauja vis didesnio darbo ir kapitalo ir iškelia produktų kainas. Nors produktas, kuris gaunamas iš tam tikros žemės pirmu įdėjimu, nepadidinamas, bet jo kaina kyla, ir ši didesnė kaina įgalina rentos sumokėjimą. Kainų kilimo priežastį sudaro tai, kad paskutiniai produkto kiekiai reikalauja padidėjusių kaštų, o ne dėlto, kad žemės savininkas gauna žemės rentą. Kainą nustato tos gamybos dalies kaštai, kurioje jokios rentos nėra. Dėlto renta ne sudaro ne mažiausios kainos dalies. Šis bendras dėsnis, kad žemės renta nesudaro jokio žemės ūkio gamybos kaštų elemento, anot Ricardo, turi didžiausios reikšmės ekonomijos mokslui.

---

[1] Ricardo: Works, Ed. Mc. Culloch p. 34.

Jei, pasak Ad. Smitho pažiūrų, renta išeitų iš gamtos bendradarbiavimo, tai renta turėtų kilti kartu su produktingumu. Anot Ricardo, esti priešingai. Pagerinant žemės ūkį, kai galima iš to paties žemės sklypo gauti tuo pat įdėtu darbu ir kapitalu daugiau produkto, toliau nebereikalinga tokios blogos, kaip pirmiau, žemės dirbti, arba tiek daug kapitalo dėti į geresnę žemę. žemės dirbimo ribos vėl išsiplečia ir pranešąs produktų kiekis, kuris gali būti gamtos geresnėmis sąlygomis, mažėja, t. y., renta, įskaitoma į produkto kiekį, krinta[1]. Kadangi čia paskutinis produktas gaminamas mažesnėmis išlaidomis kaip pirmiau, tai kaina kris, o kartu ir pinigais išreikšta renta turės kristi dar labiau.

Ricardo iš savo tyrinėimų daro išvadą, kad apkrovimas mokesčiais turi apimti gryną žemės rentą ir turi kristi žemės savininkui ir jojo neturi būti perkeltas kitiems. Jis visiškai negalėtų perkelti savo rentos, nes produkto skirtumas blogesnėse ir geresnėse žemėse paliktų tas pats. Rentos mokestis nepakels produktų kainų, nes tas produktas, kuris gaminamas blogesnėmis sąlygomis ir kuris nustato kainą, jokios rentos nemoka, taigi ir mokesčio nebus paliestas.

Ricardo iš savo tyrinėjimų daro išvadą, kad apkrovimas nuo geriausių žemių; kylant gyventojų skaičiui turi būti imamos darbui blogesnės žemės. Ši prielaida, kad žemė, esanti tuo laiku ūkininkavimo sąlygose, traktuojama kaip geriausia, turi būti visų pirmiausia paimta darbui. Tat nekenkia, kad vėliau būtų surasta pelningesnių žemių. žemės rentos analizui ši sąlyga neturi jokios reikšmės, nors ir Ricardo prielaidą, kad kylant gyventojų skaičiui nuolatos imamos blogesnės rūšies žemės, daro kiek abejotiną.

---

[1] Šis sprendimas pareina nuo to, kas įdedama į augančio produktingumo prielaidą. Manant, kad visi produktų kiekiai nekyla tomis pačiomis absoliutinėmis išdavomis, tai įskaitoma produkto vienetais renta, turi absoliučiai kristi. Taip Ricardo skaičiuoja savo pavyzdžiuos (plg. 42-43 p.). Manant priešingai, kad visų produktų kiekiai kyla tomis pačiomis proporcijomis, tai ir skirtumas tarp dviejų tam tikrų produkto kiukių turi pakilti ta pačia proporcija, o tat, žinoma, veikia prieš absoliutinį rentos kritimą. Šio skirtumo santykis su didesniais produktų kiekiais turi palikti nekintamas. Taigi, renta, traktuojant ją kaip reliatyvinę žemės savininko išdavos dalį iš geresnių žemių, turi kristi esant tąja prasme kylančiam produktingumui. Taip, rodosi, reikia suprasti Ricardo kitose vietose (plg. 44, 246, 252 p.).

Daugiausia ryšyje su šia Ricardo žemės rentos teorija ir dėl nepaprasto žemės kainų pakilimo Anglijoje atsirado priešingas rentai judėjimas, kurio atstovų tarpe Anglijoje visų pirmiausi tenka paminėti Stuartą Millį. Jungtinėse Valstybėse, kur smarkiai gyventojų skaičiui augant, pradėjo stipriai kilti žemės rentos ir atsirado didelė spekuliacija žemėmis, ši renta rado stiprų priešininką Henry George'e. Žemės kainų kilimas rodėsi „neužtarnautas vertės priaugimas", kuris, žemės savininkams nieko neveikiant, tenka dėl neišmintingų nuosavybės teisių, visa žemės nuosavė rodėsi monopoliu, tarnaujančiu produktingam darbui išnaudoti, visuomenė turėtų paimti žemės rentą arba bent jos priaugimą sau. Radikalesnioji taip toli ėjo, kad jau norėjo ir esamą žemės rentą nusavinti, norėdami tuo panaikinti visus visuomenės mokesčius ir dėl to sudarė mokesčių programą, kurioje palaikė vieną vienintelį žemės mokestį (Single tax).

Prieš šią srovę vėliau kilo kritika, kuri iš dalies nukrypo ir prieš pačią Ricardo žemės rentos teoriją. Svarbiausia buvo nurodoma į du punktus. Pirma faktiškai sumokama žemės renta dažnai esti tik maža „monopolinės rentos" dalis, taigi tik iš nuosavybės teisių, susijusių su aprėžtu žemės kiekiu, atsirandanti renta, o dažniausiai esti tik paprasto kapitalo, palūkanos, taigi kaina, kurią reikia mokėti, norint apskritai turėti būtiną produktingą žemės ūkio gamybai tiekinį. Šis priminimas, be abejo, yra labai teisingas, nors jis krypsta kiek prieš žemės nusavintojų nuomonę, tačiau glūdi šalia Ricardo žemės rentos prigimties analizo, nes šis analizas išeina iš aukščiau duotos Ricardo rentos definicijos, kuri pašalina iš jos kapitalo rentą ir turi objektu tik gryną žemės rentą, sumokamą „už naudojimąsi pirmykščiomis ir patvariomis žemės jėgomis".

Antra, buvo nustatyta, kad žemės rentos kilimas nesudaro visuotinio ir būtino reiškinio, kaip kad klasiškoji politiškoji ekonomija ir žemės reformeriai manė. Ne visados vėliau pradedama dirbti žemė esti blogesnės rūšies: gali būti žemės, kuri reikalauja didesnių ūkininkavimo kaštų, bet užtat ir duoda didesnių grynų pajamų. Tolimesnės žemės išnaudojimas šių laikų transporto sąlygomis mažiau pakelia gamybos kaštus, kaip kad buvo manyta. Gyvenimo tirštumas yra momentas jau pats savimi žymiai pakeliąs žemės ūkio pajėgumą. Dirbamo ploto

padidinimas nereikalauja dėl šios priežasties žymaus paskutinių gamybos kaštų pakėlimo. Ypačiai aiški ši sąlyga traktuojant bendrą pasaulio ūkį: nepaprasta transporto pažanga gausiai aprūpina Vakarų Europą javais, išplėsdama dirbamus žemės plotus tolimose pasaulio dalyse, papigindama paskutinius kaštus ir įgalindama stipriai numušti Europos žemių rentas.

Tą patį reikia pasakyti ir dėl Ricardo priimtų paskutinių gamybos kaštų kilimo, dedant daugiau darbo ir kapitalo į duotą plotą. Tokis kilimas tuomet tegalimas, kai vienkart nedaromas ūkininkavimo pagerinimas. Šis „mažėjančių išdavų įstatymas" nerodo iš tikrųjų žemės produktų pabranginimo, nes priešingai veikiančios technikos pažangos jėgos gali jį atsverti. Kad tai iš tikrųjų paskutiniu šimtmečiu turėjo vietos, kad, kitaip sakant, šiandieną galima įdėti daugiau darbo ir kapitalo į duotą žemės sklypą be paskutinių gamybos išlaidų pakėlimo, yra neabejotinas daiktas. Tatai nekenkia, kad mažėjančių išdavų įstatymas turėtų savo reikšmės, esant gamybos technikai pastoviai, jis galėtų pradėti veikti.

Apskritai mes randame, kad ligi šiol padaryti Ricardo žemės rentos analizui užmetimai yra nesvarbūs, nors Ricardo ir apskritai klasiškosios mokyklos faktiškas žemės rentos skleidimas dėl gyventojų skaičiaus augimo įtakos gana žymiai perdėtas. Spartus Europos gyventojų augimas paskutiniu žmogaus amžium Europoje ėjo net kartu su žemės rentos kritimu. Galimas daiktas, jog toliau dirbamas plotas plėsdamasis pasaulyje ir tobulėdama žemės ūkio technika, visų pirmiausia visuotinis jau dabartinės technikos išsiplėtojimas, dar galės artimoje ateityje sulaikyti žemės rentos kritimą. Norint padaryti bendras principinės reikšmės išvadas, kurios tiktų ilgesniam laikui, tektų nusikalsti darant dažnas klaidas, perkeliant atsitiktines mūsų laikų tendencijos į ekonomijos teoriją.

Teorijos atžvilgiu daug svarbesni yra priekaištai Ricardo mokslui, kad žemės renta nesudaro dalies gamybos kaštų. Ypač pabrėžiama, kad, jei tai ir galėtų būti teisinga, kad apskritai blogesnės imama dirbti žemė nebeduoda rentos, tai vis dėl to pati blogoji žemė imama aukštesnei kultūrai, sakysime, kviečiams sėti, turėtų gauti rentą, ir kad šioji renta būtinai turėtų būti suprantama kviečių gamybos kaštų dalimi. Šio priekaišto negalima daryti tikru, neatmetant Ricardo kainų teorijos visumos. Nes ši teorija visados remiasi, kaip kad

pamatysime tolesniame skyriuje, iš esmės tuo, kad renta iš kainų sudarymo pašalinama ir kad kainos šio mokslo prasme išimtinai susidaro iš gamybos kaštų, taigi iš sumų, kurios turi būti sumokėtos už darbo r kapitalo bendradarbiavimą. Taigi, klasiškos teorijos draugams būtinas yra daiktas išlaikyti Ricardo dėsnį, kad renta nesudaro gamybos kaštų dalies. Tat pavyko padaryti išaiškinimu, kad paskutinis kapitalo ir darbo dėjimas kiekvenoje žemės ūkio gamybos šakoje taip toli turėtų eiti, kad paskutinio įdėjimo pelnas būtų lygus nuliui. Tie kviečiai, kurie gaminami paskutiniu įdėtu kapitalu, turi tik tokią kainą, kuri atitinka gamybos kaštus, taigi kapitalo ir darbo kaštus. Taigi, kviečių kaina neapima jokios žemės rentos. Ir Marshallas tik tokia savo konstrukcija galėjo išlaikyti sistemą, faktas, kuris turi reikšmės mums šią sąlygą įvertinant (19 §)[1]. Prie kritikos ir kylančių iš to išvadų kainos mokslui grįšime kitame paragrafe.

Miestų renta paskutiniame šimtmetyje dėl gyventojų priaugimo ir bėgimo apskritai į miestus žymiai pakilo. Pelnai, kurie buvo gaunami parduodant žemės sklypus, buvo labai milžiniški, noras taip lengvai praturtėti sudarė labai gyvą spekuliaciją žeme, iš kurios buvo sudaryti dideli turtai, žinoma, persispekuliavus buvo gauta ir nemažų nuostolių. Drauge su žemės renta taip pat kilo ir nuomos, ypač miestų centruose. Populiariu supratimu didelės nuomos kainos ir einąs butų krizis buvo žemės spekuliacijos ir susijusio su jąja žemės kainų didėjimo vaisius. Ši nuomonė buvo palaikoma ir mokslo atstovų. Socialinė politika skelbė, kad butų sąlygos daugumai gyventojų ir ypač samdomajai klasei darosi visi blogesnės, kad daugiausia kalti dėl nuomos padidinimo žemės sklypų spekuliantai, kurie dirbtiniu neužstatytos žemės laikymu, nuolatiniais pardavimais ir dideliais hipotekariniais skolų sunkinimais sukelia žemės kainas[2]. Pagerinimas tegali įvykti žemės spekuliacijos susiaurinimu ar visišku pašalinimu, taigi stipriu žemės apkrovimu mokesčiais, jos vertės pakilimo arba komunalizuojant žemės nuosavybę, be to, tam galima padėti ir komunalinio susisiekimo ir užstatymo reguliavimu. Vokietijoje iš to atsirado kova prieš butų kazermes, kurios žymiai didina žemės kainas. Apskritai buvo žiūrima į žemės rentą, kaip tų są-

---

[1] Principles, Book, V, Ch. VIII, § 3.
[2] Pohle: Zeitschrift für Socialwissensschaft 1905, 679 pusl.

lygų išdavas, kurios kyla iš politinio viešpatavimo, ir ji buvo traktuojama daugiau kaip politikos, o ne objektyvinis ūkio reiškinys.

Aišku tokia nuomonė ūkiškajam miestų žemės rentos esmės ir nustatymo pagrindų pažinimui maža buvo reikalinga. Miestų žemės renta turi būti objektyviai nustatoma, kaip ir kiekviena kaina, einant visuotiniu kainų susidarymo principu. Šios tiesos pripažinimas dar neneigia sąmoningo įsikišimo į rentos susidarymą bendruomenių susisiekimo politika. Tik tokia įtaka rentai turi reikštis per pasiūlus ir paklausus, kitaip sakant, per reguliarinį kainų susidarymo mechanizmą ir veikti kartu su kitomis čia pasireiškiančiomis jėgomis, bet nesuprantama kaip antūkiškas būtinumas, išeinąs iš ekonomijos teorijos srities, socialinės reformos išraiška. Specialinį miestų žemės rentos teoretinio svarstymo sunkumą daugiausia sudaro tiksliai nustatomos jai tinkamos prielaidos, nes ir pasiūlai ir ypač paklausai, traktuojant miestų žemę, yra gana komplikuotas reiškinys. Tačiau miestų rentos problema ekonomiškosios teorijos atžvilgiu iš esmės yra to pat pobūdžio, kaip ir žemės ūkio, todėl apskritai jos teoriją dėstant galima apleisti specialinį miestų rentos tyrinėjimą. Bendros ribos miestų žemės rentai bus nustatytos, kai tik išsiaiškinsime bendrą rentos susidarymo pobūdį mainaūkyje. Tam uždaviniui aiškinti bus skiriami abu tolesnieji paragrafai.

29. Rentos prigimtis.

Bendrąja žodžio prasme rentą apibūdinome kaina už pastovių gėrybių naudojimą. Iš to suprantama, kad kaina, kuri sumokama už vartojamus daiktus, nėra jokia renta, nėra ir tuomet, kai vartojami daiktai yra vadinamos laisvos gamtos gėrybės. Pajamos, kurios gaunamos parduodant rūdą iš kasyklų arba medį iš pirmykščio miško, nėra rentos tikrąja prasme, nors ir gali būti artimos rentai, jei jos ilgai tęsiasi. Šiuo klausimu mokslas jau nuo Ricardo laikų turi aiškų nusistatymą. Jei pajamos gaunamos iš gamtos medžiagos pardavimo, nėra renta, tai gamtos medžiagą tenka suprasti per savaimingą gamybos faktorių greta žemės. Čia duotas kiekvieno gamtos bendradarbiavimo supratimas vienu bendru vardu, kaip pažymėjimas vieno gamybos faktoriaus, negali būti išlaikytas, jei atitinkamos pajamos skyla į dvi dalis. Kadangi mes materiali-

nių gėrybių paskirstymą į pastovias gėrybes ir vartojamas pripažinime pagrindiniu, tai tat duoda progos padalyti „gamtos“ faktorių į du svarbiausius tipus: žemę ir gamtos medžiagą.

Šis suskirstymas išaiškina rentos sąvokos aprėžimą iš vienos pusės: renta yra tik tai, kas sumokama už pastovių gėrybių naudojimą. Visų pirmiausia viešpataujančioji moksle rentos sąvoka apima mokėjimą už naudojimą tokių pastovių gėrybių, kurios nereprodukuojamos, taigi, bendrai sakant, už žemės ir dirvos naudojimą tų ypatumų, kurie neprodukuojami, taigi susiję su „pirmyksčiomis“ žemės ypatybėmis. Šis rentos sąvokos aprėžimas remiasi tuo, kad mokslas produkuojamos pastovios gėrybės rentą turi iš principo suprasti kapitalo palūkanomis. Tikrąja prasme renta nėra jokis atlyginimas už žmogaus pasiaukojimą, o yra kaina už naudojimąsi pastovia gėrybe, kuri pati nėra produktingos veiklos išdava. Kadangi tam tikra prasme ir žemė produkuojama, ir todėl buvo reikalinga renta apimti tik „pirmyksčių ypatybių“ naudojimai, taigi „gamtinės žemės“.

Toliau aišku yra, kad tos žemės ypatybės, kurios naudojant jas tegali būti išlaikomos dėl kreipiamos į ją veiklos, negali būti laikomos žeme. Tas prigimtinės žemės derlingumas, kuris atsiranda nuolatos tręšiant laukus, bet metus tai daryti nyksta, ūkiškai ir fiziškai imant esamieji žemėje mineralai, turi būti laikomi per suvartojamą gėrybę, o ne per pastovią. Bet reliatyviškai pastovios žemės ypatybės, kurios faktiškai gaunamos tik nuolatine produktinga veikla, suprantamos ne „žeme“, bet daugiau kaip tvirtas realinis kapitalas. Žemė, kaip pirmykščias gamybos faktorius, apima tik tos žemės savybes, kurios paprastu naudojimu nesuvartojamos, ir nors šiąja prasme, žinoma, neabsoliučia fizine prasme, yra „patvarios“.

Rentą tikra prasme, atitinkamai Ricardo formulai, tenka traktuoti tik kaip kaina už naudojimąsi pirmykščiomis ir patvariomis žemės ypatybėmis. Ši renta reikia suprasti ne atlyginimu už kurią nors produktingą veiklą, ar tat būtų kuriamo ar palaikomo pobūdžio. Rentos egzistavimas pareina iš paprasto būtinumo trūkstamo žemės naudojimo paklausams aprėžti.

Kad yra palinkimų vaizduotis žemę per negaminamą, tai tat atsiranda iš esmės dėl to, kad dalykas labiau traktuojamas

fiziniu, ne ūkio atžvilgiu. Ūkio atžvilgiu žemė nėra tik ploto gabalas; jis apima daugiau įvairias fizines ir ūkiškas žemės ypatybės, kaip antai, jos derlingumą, ryšį su pardavimo prekyvietėmis arba, jei kalbama apie miestų žemę, jos padėties sąlygas ir centro arba gero gyvenamojo kvartalo artumą. Tokios žemės ypatybės gali būti sudaromos atitinkama produktinveikla, jei tik prekyvietės sąlygos tam palankios. Produktingumo gamyba mūsų laikais labai plačiai reiškiasi žinomais irigacijos įtaisymais, kurie šiaurės Amerikos vakarų sričių buvo pritaikyti žemės ūkiui ir reguliuojant Nilo tekmę. Europos javų reikmenės patenkinimo atžvilgiu Šiaurės Amerikos ir Kanados geležinkelių tinklas ir didieji okeano laivai gali būti traktuojami žemės produkcijos priemonėmis, kurios gali konkuruoti su Europos žeme, Europos pardavimo prekyvietėse. Žinoma, ši konkurencija daro gana žymų spaudimą į Europos žemės rentas. Kad olandai gana žymų jūros plotą atkariavo dirvai ir pažingsniui pagamino žemę, yra žinomas faktas. Dėl miestų rentos, tai ypačiai pažymėtina, kad šiais laikais verslamonininkų statomi vilų miestai ir tuo sudaromos miestų žemės savininkams varžytynės. Ši gamyba nugali kliūtys, pravedant elektros tramvajus ir sudaro puikias gyvenamas sritis gražiais įtaisymais, geromis gatvėmis, apšvietimu, puikiai higijeniškais įrengimais, steigimu ir išlaikymu mokyklų ir kit. Žvilgterėję nuo žemės raidės prasme į kitas gamtos pastovias gėrybes, pamatysime, kad ir jos panašiai gali būti produktuojamos. Krokliai duoda, pav., reguliuojant tėkmę, daugiau jėgos, netgi kartais galima dirbtinai sukurti krioklius pramonės reikalams. Patogi krioklio vieta vaidina, žinoma, žymų vaidmenį, bet ir šiuo atžvilgiu aukšto elektros jėgos įtempimo pravedimas lengvai duoda progos konkuruoti.

Dauguma atvejų, kai klausiama tam tikros „žemės“ rūšies, tai atsiranda tam tikros progos produktinga veikla padidinti pasiūlus. Kai tik atitinkamo žemės naudojimo kaina pakankamai didelė, atsiranda tokia proga ir kaina turi neabejotinos įtakos pasiūlams. Ši sąlyga, žinoma, turi reguliuojančios įtakos kainai, ir rentai gamtinės žemės renta ligi tam tikro laipsnio reguliuojama konkuruojančios produkuojamos žemės gamybos kaštų. Tų gamybos kaštų papiginimas pasireiškia gamtinės žemės rentos sumažinimu. Kas čia traktuojama produktinga veikla sukuriama, nėra žemės pirmykščio gamybos fak-

toriaus prasme, bet produktas, kur žemė įeina kaip gamybos faktorius kartu su kitais. Šis produktas konkuruoja su žeme, kuris yra ne kas kita, kaip tik žemė, ir ši žemė nėra ta prasme nepadauginama, kad jos negalėtų pašalinti konkurencija.

Kadangi gamtinė žemė, kaip pirmykščios gamybos faktorius, negali būti padauginamas ir sunaikinamas, tai mokesčiai dedami rentai nieku būdu negali turėti įtakos prekyvietei, dėl to ir perkelti kitiems, bet turi paliesti rentą. Apskritai mainaūkio prigimtinė žemė aprūpinimo atžvilgiu, pirmykščio faktoriaus prasme, neturi jokos reikšmės, kad tokios žemės savininkas gaus už jos valdymą atlyginimą, taigi iš valdymo gaus pajamų. Gamtinės žemės naudingumų tiekimas nėra koks patarnavimas, kuris turėtų gauti bet kokį atlyginimą. Iš to netenka daryti išvados, kad žemės renta neturėtų reikšmės tam tikros rūšies žemės naudojimo pasiūlams. Nes kaip jau parodyta, žemės renta, reikalinga žemei produkuoti, gali konkuruoti su gamtine žeme. Šie žemės gamintojai negali paimti dalies rentos, kuri sudaro reikalingo investuoti kapitalo palūkanas be to, kad nuo to nenukentėtų atitinkama produktinga veikla. Kadangi praktikoje nepaprastai yra sunku atskirti žemę su jos „pirmykščiomis" ypatybėmis nuo pagaminamos žemės, tai ir kiekvienas mėginimas apkrauti tam tikru mokesčiu „gamtinės žemės" valdymą turi sutikti didelių sunkumų, išskiriant produktingos veiklos vaisius.

Gamtinės žemės renta, kaip ir kitų pirmykščių gamybos faktorių kaina, nustatoma visuotinio kainų susidarymo proceso. Pati tikrosios gamtinės žemės kaina yra sekundarinė kainos susidarymo išdava, kaip esamo palūkanų dydžio kapitalizuotos rentos vertė. Betgi kiek žemė varžytynėse su gamtine žeme gali būti pagaminama, tai ir gamtinės žemės kaina nustatoma gaminamosios žemės gamybos kaštais, taigi nustatoma tiesiog pareinant nuo visuotinio kainų susidarymo proceso.

Iš sakyto aiškėja, kad ir žemės naudojimo negalima pripažinti absoliučiai trūkstamu gamybos faktorium. Ir šiojo gamybos faktoriaus pasiūlai pareina nuo jo kainos, taigi ir šio paklausus turime traktuoti pareinamai nuo kainos mūsų bendrame visuotinės kainų susidarymo problemos svarstyme ir tuo pareinamybės rūšį suprasti vienu kainų susidarymo objektyviu pagrindu pačių paklausų vietoje.

Moksle vaidino didelį vaidmenį „kaštų“ idėja, kaip būtino žmonių aukojimų ir pastangų atpildas ir nepriklausoma jo renta. Žemės rentą turėjo sudaryti šiąja prasme tipingą tikrosios rentos pavyzdį. Tačiau išrandame, kad žemės renta iš tikrųjų neatitinka tą idealą — iš tikrųjų tik tais atvejais, kada žemė tos pačios arba konkuruojančios rūšies, esant tam tikrai prekyvietės būčiai, negali būti gaminama.

Kainų susidarymo atžvilgiu tektų pabrėžti, kad tas, kas visų pirmiausia rentą charakterizuoja kaip kaina, nėra sąlyga, kad gėrybė, už kurios naudojimą mokama renta, būtų negaminama, bet kad dabar panašios gėrybės dėl varžytynių negali būti gaminamos, kad pati gėrybės kaina nėra jokis nustatymo pagrindas. Šis rentos reikalavimas atliekamas tuo, kad iš jau esamo tvirto realinio kapitalo naudojimo netto išdavų atimama išlaikymo amortizacijos kaštai. Nes jei jau kartą tvirtas kapitalas pagamintas ir jau pastovi gėrybė yra, tai jos individualiniai gamybos kaštai, kaip būtas dalykas nevaidina daugiau kainoms susidarant jokio principinio vaidmens. Žinoma, gaminant atitinkamą realinį kapitalą išskaitoma, kad grynos išdavos apmokėtų gamybos kaštams paimtą kapitalą palūkanomis. Po to gali pasirodyti, kad grynos pajamos yra didesnės arba mažesnės. Atitinkamos gėrybės individualiniai gamybos kaštai čia jau neturi jokios įtakos. Tik masiniai, kai jie sudaro tipingus gamybos kaštus ir kai paklausai reikalauja panašių gėrybių gamybos, gamybos kaštai įgauna įtakos gėrybės netto išdavoms ir tuomet jie atrodo gamybos kaštų palūkanos. Betgi tais atvejais, kur atitinkamas realinis kapitalas patsai yraindividualinis, kur panašių gėrybių negalima gaminti, arba kur gamybos kaštai stipriai keičiasi, grynos pajamos atsipalaiduoja nuo gamybos kaštų ir prisiartina savo ūkiškuoju pobūdžiu prie čia manoma prasme grynos rentos. Pavyzdžiui, gali būti geležinkelis. Jei jau jis kartą nutiestas, tai įtaisymo kaštai daugiau nevaidina jokio vaidmens pajamos nusistato kitais pagrindais. Jei įtaisymo kaštai blogai procentuoja, tai čia nieko nepadėsi, nes kapitalas jau sudėtas įtaisymuose ir negali būti iš jų išimtas. Jei pajamos praneša paprastų įtaisymo kaštų palūkanas, tai tat dar greičiausia neduos progos kur nors gana netoli tiesti naujo geležinkelio. Geležinkelio grynas pelnas šiose sąlygose ligi tam tikro laipsnio turi rentos pobūdžio.

Betgi čia tenka pastebėti, kad realinis kapitalas ne tik turi

būti palaikomas ir atnaujinamas ir to kaštai turi būti atlyginti iš brutto išdavų, bet taip pat, kad kapitalas, kuri tuo būdu tenka gauti, turi būti apmokamas palūkanomis taip pat atimant iš brutto išdavų prieš grynoms išdavoms pasiekiant rentos pobūdžio. Jei nepavyksta kalbamo kapitalo procentuoti, tai, žinoma, nebūva iš ko sudaryti kapitalo jam palaikyti ir atnaujinti, ir realinis kapitalas tiek, kiek jis nėra „nesugriaunamas" lieka sunaikintas. Iš to suprantama, kad rentabilinė išdavų dalis daugumai kapitalo vargu bau egzistuoja apskritai arba teturi reliatyviškai antraeilės reikšmės.

Pastovios gėrybės netto išdavos iš pasakyto turi juo mažiau rentos pobūdžio, juo mažiau yra individualinė gėrybė, taigi juo didesnis panašių gėrybių skaičius yra ir juo dažniau gali būti atlikta jų reprodukcija, toliau juo dažniau dėl kylančių paklausų turi būti gaminamos naujos panašios gėrybės, ir, pagaliau, juo didesnė reliatyvinė išlaikymo ir atnaujinimo reikšmė, be to, žinoma, juo stabilesnė technika ir kartu su tuo gamybos kaštai. Paimkime, sakysime, trobesius, kurie tarnauja žemės ūkio gamybai, tai visus tuos momentus gana dažnai rasime. Naujai įdėtas kapitalas į tokius trobėsius nuolatos eina, imant didesnį mainaūkį, ir netto išdavos, kurios gaunamos iš trobesių, dėl to iš esmės turi palūkanų pobūdžio. Jei reikalingo kapitalo palūkanos nepadengiamos, tai atsarga greitai turės sumažėti arba paliks toli gražu nepatenkinta. Laiko, kurio reikalauja pati gamyba, čia vaidmuo yra antraeilės reikšmės, kadangi atitinkamos rūšies trobėsiai gali būti pastatyti per keletą mėnesių, arba net savaičių. Pasiūlai taip greit gali sekti paklausus, kad renta, iš kurios reikalaujama tam tikro pastovumo, čia vargu gali susidaryti.

Daugiau rentos pobūdžio turi netto išdavos iš žemės pagerinimų, pav., drenavimo, kur laikas gana ilgas, taigi ir atnaujinimo ir išlaikymo išlaidos rečiau daromos. Kai kurie pagerinimai reikalauja tokio ilgo laiko, kad pasiūlai pasilieka toli paklausų užpakalyje ir dėl to gali atsirasti rentos pobūdžio pajamų. Manoma, kad ta aplinkybė, jog gamyba reikalauja laiko, apskritai rentai susidarant turi antraeilės reikšmės. Taip pat ten, kur jis atsitiktinai prisideda prie rentinių pajamų sudarymo, jos yra tokios trumpalaikės, kad jų nebegalima laikyti renta. Tvirto realinio kapitalo gamyba reikalauja ir šių laikų sąlygomis dažniausiai trumpo laiko. Svarbiausia išimtį sudaro

geležinkeliai, vandentiekiai ir panašūs įtaisymai, bet ir šiai gamybai laikas nėra tokis ilgas, kad jis leistų daugiau, kaip nykstamai rentai susidaryti jau esamiems įtaisymams. Kiti čia paduoti momentai turi dažniausiai tvirto kapitalo rentinio pobūdžio išdavoms sprendžiamos reikšmės[1].

30. Žemės naudojimo kainos susidarymas.

Žemės naudojimas kainų susidarymo procese principialiai užima tą pat vietą kaip ir kitų gamybos faktorių. Visuotinas kainų susidarymo uždavinys, aprėžti pagamintų produktų paklausus, įskaitant vienatines kainas gamybos faktoriams, suderinti netiesioginius gamybos faktorių paklausus su turimais kiekiais ir tuo ūkiškai vesti visą gamybą, žemės naudojimui turi tos pačios reikšmės, kaip ir kapitalo dispozicijai ir, kaip mes pamatysime, taip pat ir darbui. Ryšyje su kainų susidarymo įtaka žemės naudojimo pasiūlams atsiranda ta ypatybė, kad esamas gamtoje žemės kiekis tam tikra prasme yra iš anksto fiksuotas, taigi ir nepareina nuo kainų susidarymo. Kainų susidarymo procesui labiau svarbu, kad kainų pakėlimas žemės naudojimui sukelia tolimesnį esamos gamtoje žemės pareikalavimą, iš dalies pasiekiama pagalba tos veiklos, kuri buvo aprašyta kaip „žemės" gamyba, konkuruojanti su gamtos duota žeme, ir tuo sukelia priešingą veikimą, kuris kainų susidarymo procesui turi tos pat reikšmės kaip ir kainos padidinimu kuriam nors gamybos faktoriui padidinimas jo paklausų.

Principialinis žemės naudojimo kainų susidarymo problemos sprendimas jau yra mūsų bendrame kainų problemos sprendime. Kas bepalieka dar mums, tai tik artimesnis specialinių žemės naudojimo kainos susidarymo įvykių tyrinėjimas, būtent, susidarant žemės rentai.

Čia mes traktuojame tik žemės ūkio naudojimą žemę ir

---

[1] Labai didelė reikšmė, kurios **Marshallas** duoda skirtumui tarp trumpų ir ilgų rentinių pajamų susidarymo periodų, atrodo šiomis sąlygomis vargu bau tikra. Kad realinio kapitalo paskirstymas pagal tai, ar galima jo pasiūlai pritaikyti „vidutinio ilgio" paklausų periodui ar ne, kuris turi atitikti giliausią ir stipriausią ekonomijos mokslo teorijos suskirstymą dėlto, kad ta aplinkybė reiškiasi anglų žemės ūkio nuomos sistema, suskirstant žemės savininkų ir nuomininkų pasižadėjimus, ir sudaro britų ekonominei teorijai tam tikrą pagrindą taip spręsti, turi būti suprastas kaip lengvas perdėjimas (Plg., Book VI, Ch. IX. § 5).

pradžioje darome labai suprastinančią prielaidą, kad gaminamas, sakysime, tik vienas produktas, būtent, kviečiai. Ištirkime pirmą atsitikimą, kai žemė yra vienodo derlingumo ir patogios padėties neaprėžtas kiekis, taigi „vienodo kvaliteto" ir kur gamybos metodai yra griežtai nekintami, kad į duotą žemės sklypą įdedama tvirtas darbo ir kapitalo kiekis. Šios abstrukcijos yra dėl to naudingos, kad jos tinka aiškiai parodyti žemės trūkumo reikšmei. Kai paklausai yra toki maži, kad jie gal būti patenkinti esant kviečių kainai, kuri atlygina kapitalo ir darbo kviečiams auginti kaštus, tada nereikalinga jokia žemės naudojimo kaina. Tuomet mainaūkyje nebus ir žemės rentos. Jei paklausai kyla jau visą žemę užėmus, reikalinga aprėžti didesnius žemės naudojimo paklausus, nes žemės jau trūksta. Šis aprėžimas mainaūkyje tik taip gali būti įvykdytas, kad už žemės naudojimą nustatoma tikra kaina, pakankamai didelė, kad produkto kainą pakankamai padidinus ir tuo pat ir kviečių paklausus suderinus su esama žeme ir su gaminamų produktų kiekių gamybos metodais. Taigi atsiranda žemės renta, kuri iš vienos pusės nustatoma susidarant paklausams, iš antros duktų kiekių gamybos metodais. Taigi, atsiranda žemės renta, renta parodo mums centralinę kiekvienos rentos prigimtį.

Iš tikrųjų žemės trūkumas niekados nesti absoliutus, kaip kad čia leidžiama. Jis gali būti suminkštintas dedant daugiau darbo ir kapitalo į duotą žemę, kas tolygu žemės naudojimo substitucijai darbu ir kapitalu, ir tuo pat gali suminkštyti žemės naudojimo paklausus, kita vertus, išdirbimu naujos žemės, taigi dirbamos žemės kiekio padidinimu. Tokio žemės trūkumo suminkštinimo sąlygos, taigi žemės derliaus pakėlimo sąlygos daugiau dedant darbo ir kapitalo, arba išplėčiant dirbamos žemės plotus, sudaro greta pačio trūkumo, kaip svarbiausio žemės naudojimo kainų nustatymo pagrindo, suplementarinius kainos nustatymo pagrindus.

Manant, kad augąs gyventojų skaičius nustato kviečių paklausus, žemės naudojimo kaina, apskritai, turi didėti. Tuomet svarbiausias klausimas yra: kurios įtakos turi tokis kainų padidėjimas? Kiekvienas manomas žemės naudojimo kainos padidėjimas sukelia reakciją vienoje iš trijų formų:

1. Produktų paklausų sumažinimą;
2. žemės naudojimo substituciją kapitalu ir darbu;
3. Dirbamos žemės plotų išplėtimą.

Abu pirmieji veiksniai sudaro žemės paklausų sumažėjimą, tuo tarpu trečias jų pasiūlų padidinimą. Visi trys yra reakcija prieš kainų didėjimą ir bendrai veikia pusiausvyrai išlaikyti. Artimesnis tų reakcijų analizo tyrinėjimas sudaro specialinę žemės naudojimo kainų susidarymo teoriją. Kaip matyti, bendra šios teorijos kaina yra visiškai panaši į palūkanų teoriją.

Sąryšy su pirmuoju priešveiksniu reikia pastebėti, kad jis juo yra stipresnis, juo elastingesni produkto paklausai, kurių galima pasiekti tam tikru kainų padidinimu. Duoninių javų paklausai mažiausiai priklauso elastingų paklausų. Norint produkto paklausus aprėžti, yra reikalingas labai didelis žemės naudojimo kainų padidinimas. Visuotinė duonos javų paklausams didėti priežastis yra gyventojų augimas. Bet ir vartojimas 1 žmogui per šimtmetį žymiai išaugo. Šios tendencijos, berods, milžiniškai paveiktų aprėžiančiai duonos javų kainų didėjimą ir žemės naudojimą, jei antras ir trečias kainų didėjimo priešveiksmis neturėtų tokios didelės reikšmės.

Antras žemės naudojimo kainų didinimo priešveiksnis yra didesnis darbo ir kapitalo dėjimas į duotą žemę. Tuo įgalinamas gamybos padidinimas be žemės naudojimo paklausų pakėlimo, taigi ir varžo žemės naudojimo kainų didėjimą. Atskiram ūkininkui visados kyla klausimas, ar jis didesnį produktą gaus plėsdamas savo žemės plotą (nuomodamas ar pripirkdamas) arba dėdamas daugiau darbo ir kapitalo į senąją žemę, rentos padidinimas nukreips sprendimą į paskutinį metodą.

Sąlygos, kuriomis galimas produkto kiekio padidėjimas del didesnio darbo ir kapitalo įdėjimo, matyti, sudaro žmės naudojimo kainų susidarymui svarbų apibrėžiantį faktorių. Žemės rentos teorijai artimesnis tų sąlygų tyrinėjimas sudaro esminės reikšmės.

Dedant daugiau darbo ir kapitalo į tą patį žemės sklypą, paprastai paaiški, kad produkto padidėjimas, kurį galima gauti iš vienodų darbo ir kapitalo didėjančių įdėjimų, tampa vis mažesnis. Nors ši taisyklė, paprastai vadinama „mažėjančių žemės išdavų įstatymu“, laikoma „svarbiausiu ekonomijos mokslo įstatymu“[1], bet dažniausiai nelaikoma reikalinga jį pakankamai griežtai formuluoti.

---

[1] Stuart Mill Princ., Book I, Ch. XII, 2 §.

Pirmiausia turime nustatyti, ką mes vadiname tam tikru kapitalo ir darbo dėjimu. Tuo mes galime pažymėti tam tikrą kapitalo dispozicijos kiekį kartu su tam tikru darbo kiekiu. Galime pažymėti ir bendriau, padarę prielaidą, kad kapitalo naudojimas ir darbas, taigi palūkanos ir darbo alga, lieka konstantūs, darbo ir kapitalo įdėjimo vienetu galime priimti sumą, kuri reikalinga tų gamybos faktorių sąveiksmui pirkti, sakysime, 100 markių.

Sakysime, dabar, kad į duotą žemės sklypą kitas po kito dedami toki darbo ir kapitalo vienetai. Galimas daiktas, kad atitinkamose aukštesnėse išdavose praktikoje nebus vienodumo, dažniausiai šios aukštesnės išdavos kils, paskum pamažėl kris. Pradžioje, kai žemės įdirbimas yra visiškai nepakankamas, įdėjimas naujų vienetų duos aukštesnias išdavas, kaip prieš jas įdėtos. Anksčiau ar vėliau bus betgi prieita punkto, kai paskutinė darbo ir kapitalo vienetą pasieks aukštesnių išdavų maksimumo, kad paskum pradėtų kristi į nulį. Šių sąlygų būtinumas, kurios sudaro mažėjančių žemės išdavų dėsnį turinti prielaidą, kad duotame žemės sklype galima kiek nori didinti produktingumą. Ką tik nurodytas punktas pažymi ribą, ligi kurios darbas ir kapitalas ūkišku būdu gali būti sunaudojamas, kai nereikia mokėti jokios rentos. Betgi ligi pasieksiant tos ribos, gamybos kaštai produkto vienetui didinant darbą ir kapitalą, duotoje žemėje mažėja. Peržengus tą ribą darbo ir kapitalo dėjimas į naują žemę tos pačios rūšies geriau išsimoka, kadangi tos žemės naudojimas nieko nekaštuoja, taigi reikia pranešti ir jau pasiektus gamybos kaštus produkto vienetui.

Ligi šiol išdavas traktavome tik siedami su darbo ir kapitalo dėjimu. Bet išdavos galime apimti ir bendrais kaštais, taigi įdėto darbo ir kapitalo suma ir žemės renta. Ir šios išdavos bendrų kaštų vienetui turi savo maksimumą, ir didinant darbo ir kapitalo dėjimą nuo tam tikro punkto pradės mažėti. Šis punktas toliau esti, kaip tas punktas, kur vien tik darbo ir kapitalo kaštais gautos išdavos pasiekia savo maksimumo. Nors nuo to punkto bendros pajamos palyginti lėčiau auga, kaip darbo ir kapitalo kaštai, bet vis dėlto kurį tarpą jos greičiau auga, kaip bendri kaštai, kurie apima ir žemės rentą. Maksimalinis išdavų punktas, skaitant bendrų pajamų vienetui, taip pat nėra tvirtas, bet nuolatos tolsta, kai žemės renta kyla.

Kai turi būti mokama žemės renta, tai didesnis darbo ir kapitalo dėjimas į duotą žemės sklypą ūkiškai labiau pasiteisina, kaip kad turint žemę dykai. Nes nors nauji darbo ir kapitalo vienetai senose žemėse duoda mažesnių pajamų, kaip kad duotų naujose, atitinkamų vienetų įdėjimas senose žemėse tuo naudingesnis, kad nereikia mokėti naujos žemės rentos. Tas faktas, kad tam tikros aukštesnės išdavos gaunamos dedant daugiau darbo ir kapitalo, kad tam tikros aukštesnės išdavos gali būti gautos apdirbant didesnį žemės plotą su duotu darbu ir kapitalo įdėjimu. Čia iš tikrųjų turime reikalo su dviem konkuruojančiomis gamybos priemonėmis, būtent, iš vienos pusės žemės naudojimu, iš antros — darbo ir kapitalo pritaikymu. Jų konkurenciją nustato substitucijos principas. Apskritai tam tikras mažas žemės kiekis gali būti pakeistas nedideliu kiekiu darbo ir kapitalo ir atvirkščiai be gamybos išdavų pakeitimo. Santykis tarp pakeičiamų perteklių pareina nuo reliatyvinio bendro kiekio, kuris jau naudojamas gamyboje.

Kiek vienos ar kitos gamybos priemonės ūkiškiau galima sunaudoti, tegalima tik tuomet nustatyti, kai yra nurodytos abiejų gamybos faktorių kainos. Substitucijos principas reikalauja, kad paskutiniai gamyboje savitarpiai pakeičiami abiejų gamybos priemonių kiekiai turėtų tą pačią kainą (13 §). Šiąja sąlyga, kaip mes žinome, nustato ūkiškas gamybos vedimas ir pačią kainų susidarymo problemą. Prie tos abiejų gamybos faktorių sudėties, kurios reikalauja substitucijos principas, išdavos, išskaitant bendrų kaštų vienetai, pasiekia maksimumo. Jei darbo ir kapitalo dėjimas į duotą žemės sklypą mažesnis, kaip kad jis turėtų būti einant substitucijos principu, tai išdavos, išskaitant bendrų kaštų vienetui, gali būti įdėjimu pakeltos. Bet, jei jau substitucijos principo reikalavimai atlikti, tai, matyt, tolimesnis darbo ir kapitalo dėjimas sumažintų pajamas, išskaitant jas išlaidų vienetui. Pirmuoju atveju įmonei gresia didėjančios, antruoju mažėjančios išdavos. Tat taip pat tinka, jei mes įsivaizduosime darbo ir kapitalo dėjimą tvirtą ir reikalaujamą žemės plotą kintamą. Esant tam tikram žemės plotui, bus pasiekta pigesnė gamyba. Tolimesnis žemės ploto didinimas, bet ir kiekvienas mažinimas sumažins jos pajamas, išskaitant išlaidų vienetui. Visiškai „mažėjančių išdavų įstatymo“ reliatyvinis pobūdis tuo bus aiškiai nušviestas. Kalbamos sąlygos liečia ne vien tik žemės ūkį. Apskritai kiekvienoje gamy-

boje išdavos, išskaitant jas kaštų vienetui, turi mažėti, kaip tik pakeičiamų gamybos priemonių kiekių sudėtis neatitinka tą sudėtį, kurios reikalauja substitucijos principas ir kuris duoda maksimalines išdavas, išskaitant kaštų vienetui.

Kuriuo santykiu turėtų būti jungiama žemė su kitais gamybos faktoriais, einant substitucijos principu, pareina nuo reliatyvinių žemės naudojimo ir kitų faktorių kainų, ir būtent, kiekvienas faktorius, kurio kainos didėja, turi būti išstumtas kitų. Jei kurioje šalyje darbininkų algos didinamos, tuo tarpu kaip renta nekinta, tai ūkininkai mažina darbininkų skaičių santykyje su dirbamos žemės plotu. Žemės rentos pakilimas, nekintamomis kitų gamybos priemonių kainomis, vėl turės pakelti darbo ir kapitalo dėjimą žemės ploto vienetui, brangioje žemėje turi būti vedamas intensyvus žemės ūkis. Šis dėsnis turi visam žemės ūkiui įvairiose šalyse labai didelės reikšmės. Tolimesnė darbo ir kapitalo substitucija žemę naudojant, reiškia reliatyvinių žemės paklausų sumažėjimą. Šiame žemės paklausų sumažėjime glūdi antras priešveiksnis žemės rentai kilti. Šis prieveiksnis yra silpnas, kai darbas ir kapitalas jau taip daug naudojamas, kad tolimesnis tos grupės faktorių dėjimas į tą pačią žemę teleistų reliatyviškai labai mažą produkto padidėjimą. Jei substitucija taip toli nuėjo, kitaip sakant, žemės ūkio intensingumas labai stiprus, tuomet reakcija prieš žemės rentos kilimą labai susilpsta ir mes vėl artinamės prie absoliutinio žemės trūkumo, iš kurio mes pradėjome savo šiuos samprotavimus. Iš šio substitucijos principo reikšmės rentos susidarymui išeina ir tam tikros pasekmės dėl bendro kainų susidarymo proceso supratimo ir žemės rentos vietos jame.

Produkto vieneto kaina, žinoma, turi būti esant pusiauskyrai tolygi bendriems produkto vieneto kaštams, taigi apimti ne tik kapitalo ir darbo kaštus, bet ir žemės rentą. Tačiau šio dėsnio nereikia taip suprasti, kad gamybos kaštai įimant ir žemės rentą, būtų produktų kainų priežastis. Produktų ir gamybos faktorių kainos vienšališkai susietos kaip priežastis ir veiksmas tarp savęs, bet abi kainų grupės vienkart nustatomos savaimingais kainų susidarymo proceso faktoriais. Imkimes mes šiam atvejui gamybos priemonių kainas, taigi žemės rentą ir darbo bei kapitalo įdėjimą, tuo tarpu kaip duotus, tada substituciojos principas pasakys, kurio santykio šios abi gamy-

bos priemonių grupės turėtų būti, taigi kiek kurio produkto vienetų turi būti suvartota. Tuo bus nustatyta kviečių gamybos kaštai, taigi ir jų kainos. Esant šioms kainoms, bus nustatytas tam tikras kviečių paklausų kiekis ir šis kiekis turi atitiktį produkto kiekį. Šis produkto kiekis dabar iš antros pusės bus nustatytas ta sąlyga, kad turi būti paimtas naudoti visas turimas žemės kiekis, ir kartu su šiąja žeme, einant substitucijos principu, ir tam tikras darbo ir kapitalo kiekis. Tuo būdu pasiekiame lygtį, kurį nustato žemės rentos santykį su darbo ir kapitalo vieneto įdėjimo kaina. Toliau nebegalime eiti, nes darbo ir kapitalo įdėjimo kainas tegalime nustatyti siedami tik su visų kainų susidarymo procesu, kuriuo atsižvelgiama ir į paklausus tų gamybos faktorių. Šiaip svarstant problemą, žemės renta įgauna savo tikros koordinuotos vietos su kitais gamybos faktoriais ir aiškiai pasirodo tiesioginė žemės rentos pareinamybė nuo tų faktorių, kurie apskritai reguliuoja kainų susidarymą. Kad šį žemės rentos supratimą kaip integralinę gamybos kaštų dalį visų pirmiausia priima praktikos biznio pasaulis, netenka įrodinėti.

Ūkininkas, kaip čia išdėta, turi dėti į žemę, už kurią moka tam tikrą rentą, darbą ir kapitalą ligi to punkto, kada jis pasidaro indiferentiškas, vadinas, ar dėti tam tikrą pinigų sumą daugiau žemės naudojimui arba daugiau darbo ir kapitalo. Šiame substitucijos principo palaikomame abiejų gamybos priemonių grupių kiekių santykyje produkto kaina ne tik esti lygi bendriems gamybos kaštams, skaitant produkto vienetui, bet taip pat lygi ekstrapriedams darbo ir kapitalo kaštams arba tolygūs dideliems žemės ekstra priedų kaštams, kurie reikalingi pagaminti tolimesniems produkto vienetams.

Ši tiesa, kuri, žinoma, abiem konkuruojančioms gamybos priemonėms turi vienodos reikšmės, vienašališkai paimta tik darbą ir kapitalą dedant, tuo tarpu, kaip visą kainų susidarymo teoriją nori paremti tuo dėsniu, kad žemės ūkio produktų kainas nustato tie darbo ir kapitalo kaštai, kurie yra reikalingi paskutiniam produkto vienetui gauti šiame žemės plote. Iš to dėsnio sprendė, kad produktų kaino pareina išimtinai nuo kapitalo ir darbo kaštų, būtent, darbo ir kapitalo įdėjimo riboje duotame sklype, taigi, kad žemės trūkumas nėra jokia visuotinė žemės aprėžimo taisyklė, kad produktų kainą nustato darbo ir kapitalo kaštai. Šis mokslas pasiekia kulminacijos punktą garsiame R i-

cardo dėsnyje, kad žemės renta nėra gamybos kaštų arba kainos elementas. Tuo būdu žemė, kaip gamybos faktorius buvo pastatytas į ypatingą vietą ir buvo duota pagrindo skirti žemės rentą iš vienos pusės ir kitų gamybos faktorių kainas iš antros, kas savo išvadose turėjo nustatyti visą teoretinės ekonomijos linkmę ir kas gal būt ryškiausiai matyti didžiame Marshallo veikale.

Tikrasis šio viso mokslo turinys geriausiai matyti, kai išsiaškinama, kad tuo pat būdu ir ta pat teise dėsnis gali būti statomas taip, kad „žemės produktų kainą nustato kaina tų ekstra žemės naudojimo kaštų, kurie reikalingi gauti paskutinę produkto vienetą iš duoto darbo ir kapitalo įdėjimo“. Iš to dėsnio taip pat galima padaryti išvadą, kad produkto kainos išimtinai pareina nuo paskutinių žemės naudojimo kaštų, vadinasi, kad darbo ir kapitalo kaštai nesudaro jokio gamybos kaštų elemento. Kad tokia minčių eiga perdaug dirbtinė, kad apskritai ji rimtai būtų svarstoma, niekas dėl to neabejoja.

Čia pabrėžtas lygus pastatymas darbo ir kapitalo iš vienos pusės ir žemės naudojimo iš kitos, praktikos ūkininkui, berods, yra savaime aiškus. Dažnai jam net gali atrodyti kapitalo ir darbo įdėjimas reliatyviškai fiksuotu faktoriu, o žemės naudojimo dydis kaip daugiausia judrus. Dėl viso tautos ūkio galima būtų pasakyti, kad žemės kiekis yra duotas tuo tarpu kaip darbo ir kapitalo dėjimas į tą žemę kinta. Čia išleidžiama iš akių, kad žemės renta vis dėlto tegali būti nustatyta tik sąryšy su bendru mainaūkio kainų susidarymu. Kai mes pažvelgsime į mainaūkį apskritai, tai teks turimus kapitalo naudojimo ir darbo kiekius taip pat ir žemės naudojimą traktuoti kiekvienu momentu per duotus. Kainų susidarymas apskritai yra susijęs su sąlyga, kad šie visi gamybos priemonių duoti kiekiai turi būti reikalingi. Šiuo atžvilgiu nėra jokio skirtumo tarp darbo ir kapitalo iš vienos pusės ir žemės iš antros. Kitas yra dalykas, kad kainų susidarymo prielaidos uždarame ūkyje su augančių gyventojų skaičiumi ir augančiais kapitalų turtais laiko būtyje pasikeičia ir kad žemės kiekis gali būti suprastas kaip reliatyviškai fiksuotas, o kitų gamybos faktorių kiekiai, kaip labai judrus elementas. Ši sąlyga traktuojant istoriškai dinaminį kainų susidarymo skleidimąsi turi svarbios reikšmės.

Kiekvienas gamybos procesas iš tikro tiek tesuprantamas kaip nedalomas vienetas, kaip gamybos kaštai apima gamybos

proceso visą bendrą produktą ir bendrus kaštus, kurie reikalingi bendram produktui pagaminti. Tatai yra kainų susidarymo mokslo išeiginis punktas. Kai du gamybos faktoriai, kurie vienas kitą nuolatos gali pakeisti, veikia gamybos procese, galima bent mintyje vieną priimti kaip fiksuotą, kitus paskirstyti į lygias mažas dalis ir taip produktą padalinti į dalis, kurios galėtų būti tomis sukcesyvinėmis dozomis gaminamos. Pirmesnės produkto dalys turėtų būti, žinoma, didesnės kaip tolesnės. Paskutinė dalies kaina atitinka kainą paskutinės dozos antro gamybos faktoriaus, kurio kaina nustatytų produkto kainą. Norint iš to galima padaryti išvadą, kad tik antro gamybos faktoriaus kaina sudaro produkto kaštų ir produkto kainos elementą. Kainos kitų didesnių produkto dalių praneša atitinkamo įdėjimo antro faktoriaus kainas. Bendras tos gamybos faktoriaus įdėjimas, vadinas, duoda pelną šalia jo kaštų, pelną, kuris priskaitomas pirmam kaip priimtam fiksuotam gamybos faktoriui, ir jei tai ilgai tęsiasi, gali būti pažymėta kaip jo renta, kuo ši renta išjungiama iš kainų susidarymo proceso. Kad tuo būdu sudaromas formaliai neapčiuopiamas kainų susidarymo mokslas, netenka neigti. Tik iš tokio dirbtinio kainos susidarymo problemos svarstymo nauda yra abejotina.

Kai tvirtinama, kad kviečių kainas nustato to darbo ir kapitalo įdėjimo kaštai, kurie reikalingi esti paskutiniam kviečių hectolitrui gauti iš duoto ploto, tai reikia spėti iš to, kad tie paskutiniai kaštai laikomi kviečių kainos nustatymo pagrindu. Nes kalbami paskutiniai kaštai tegali būti nustatyti, kai žinoma ribos padėtis, t. y., kai ūkiškai galima dėti žinomą darbo ir kapitalo kiekį į duotą žemės sklypą. Ribų padėtis tegali būti kaip parodyta, nustatyta substitucijos principu, kai tik žinomos yra konkuruojančių gamybos priemonių grupių kainos. Einant tuo pat keliu produktų kainos vėl bus išreikštos visų gamybos priemonių kainomis, jų tarpe ir žemės renta. Žinoma, galima pasirinkti ir dvi kitas kainas kaip problemos nežinomas. Priimant produkto kainą ir kapitalo bei darbo vieneto dėjimo kainą kaip duotus, darbo ir kapitalo įdėjimo ribos duotoje žemėje galima bus tuo nustatyti, kad bus atsižvelgiama į tai, kad paskutinės darbo ir kapitalo dozos turėtų kainą, kuri būtų tolygi gauto produkto kainai. Tuo būdu darbo ir kapitalo dėjimas į žemę yra nustatytas, vadinasi, nustatytas ir visas produkto kiekis. Kadangi šis turi būti lygiu esant duotoms kainoms produkto

paklausams, tai gaunama lygtis, kuri išreiškia produkto kainą darbo ir kapitalo įdėjimo kaina, ir problema yra išspręsta.

Šiuo būdu, kuris artimiausiai atitinka klasiškosios ekonomijos minčių eigą, rentą galima visų pirma išskaičiuoti, išsprendus svarbiausią uždavinį. Ši aplinkybė davė progos klasiškajai ekonomijai traktuoti žemės rentą per sekundarinį kainų susidarymo proceso reiškinį ir visą rentos susidarymo reiškinį pastatyti šalia tikrojo kainų susidarymo proceso[1]. Galima manyti, kad čia vis dėlto iš grynai formalaus kainų susidarymo traktavimo būdo, kuris čia nebūtinai reikalingas, o kaip jau parodyta, vienodai tiksliai gali būti pakeistas kitu, tikrai atvaizduojančiu realinius įvykius traktavimo būdu, yra gana toli einančios išvados. Iš tikrųjų žemės renta turi tą pat vietą tarp gamybos kaštų, kaip ir kitų gamybos faktorių kainos.

Dabar mes pereiname prie t r e č i o j o priešveiksnio manomam žemės rentos kilimui. Šį priešveiksnį sudaro dirbamos žemės išplėtimas. Sąlygos, kurioms esant tokis išplėtimas galimas, rentai turi labai didelės reikšmės. Senoje šalyje tokis išplėtimas tegalimas tuo būdu, kad imama į darbą blogesnės rūšies arba padėties žemė, kitaip sakant, žemė blogesnio kvaliteto. Gali būti jau tuo būdu paimta į darbą visa eilė įvairių žemės kvalitetų. Čia, kai mes norime naujos žemės dirbimo sąlygas traktuoti, tai į šias sąlygas galime neatsižvelgti, bet galime tenkintis naują žemę sulygindami su jau dirbamo kvaliteto. Tuomet mes pirmų pirmiausia galime konstatuoti, kad gamybos kaštai ligi šiol nenaudojamoje žemėje, nors ir jokios rentos neduoda, tuojau turėtų būti aukštesni kaip, jau dirbamos žemės gamybos kaštai, įimant ir jos rentą. Jei to nėra, tai geriau kultivuoti nenaudojamą žemę, kaip kad mokėti už seną rentą.

Priešveiksnio stiprumas prieš kėlimą senų žemės rentų matyti juo yra didesnis, juo mažiau praneša gamybos kaštai naujose žemėse senus gamybos kaštus rentos duodančioje že-

---

[1] Plg. M a r s h a l l o: Principles, Book V, Ch. VIII, 2 §: „restatement of the classical doctrines“. Savaime suprantama, kaip sako Marshallas, neteisinga žemės rentą laikyti vienu iš faktorių reguliuojančių produktų kainas. Tas pats tinka ir del kainų kiekvieno kito gamybos faktoriaus. Įvairių gamybos priemonių ir produktų kainos kainų susidarymo problemoje turi tos pat vietos kaip nežinomieji, kurie visų pirmiausia nustatomi savaimingais kainos susidarymo proceso pagrindais ir paskum visi vienkart nustatomi. M a r s h a l l o savitarpinio pareinamybės idėjos vienašališkumas čia yra aiškus.

mėje, ir juo didesnis žemės plotas, kuris galimas dirbti truputį pakilus senos žemės rentai. Jei tas priešveiksnis labai stiprus, tai senos žemės rentos apskritai negalės žymiau pakilti. Jei jis silpnas, kitaip sakant, žymesnis dirbamos žemės išplėtimas galimas tik paimant žymiai aukštesnių gamybos kaštų žemę, tai ir senų žemės rentų pakilimas tuo atžvilgiu mažiau varžys, žemės renta be mažko taip reguliuotųs, kaip ir esant absoliutiniam žemės trūkumui.

Iš pasakyto aiškėja, kad senų žemės rentų pakilimo normalinė sąlyga yra kultūros plėtimas. Tuo tarpu naujos žemės dirbimas galimas ir tuomet, kai senų žemės rentų padėtis nesikeičia. Naujų žemių išdirbimas reikalauja dažniausiai kapitalo įdėjimo drenažui, kelmams išimti, giliam arimui, keliams ir k. d. ir turi žemės gamybos pobūdį. Šie kaštai gali būti toki dideli, kad jie pirmiau, esant didesniam kapitalo trūkumui ir didesnėms palūkanoms buvo nebepakeliami, ir todėl atitinkamos žemės nebuvo naudojamos, tuo tarpu kaip dirbimas patogiu būdu daromas tokioje žemėje, kurią galima buvo pradėti dirbti nedideliais pradžios kaštais. Tokios sąlygos tegalėjo būti pirmuoju kolonizacijos laikotarpiu naujoje žemėje. Jei, sakysime, palūkanų dydis nukrito nuo 12% ligi 6%, jau galima būtų žymiai išplėsti kultūrą. Gamybos kaštai naujoje žemėje negali pranešti jų senoje žemėje, tačiau galvotina, kad kultūros plėtimas vyksta, krintant senai žemės rentai. Šis galėjimas padaryti naują žemę derlingą yra stipri kliūtis senai žemės rentai kilti.

Taip pat žemės ūkio technikos pažanga gali padėti naują žemę kultivuoti nekylant žemės rentai, gali įvykti perversmų, dėl kurių gamybos kaštai gali būti sumažinti tam tikroje ligi šiol nenaudojamoje žemėje, kad ji net galėtų konkuruoti su senąja žeme. Dėlto netenka laukti, kad įvairūs žemės plotai būtų pradėti dirbti tąja eile, kurią nustato dabartinė technikos padėtis ir tautos ūkio nustatytas kvalitetas.

Kai įvairios rūšies žemės sklypai pradedami dirbti vienu laikui, žemės renta pasireiškia kaip d i f e r e n c i a l i n ė r e n t a, kuri yra pagrįsta skirtumu tarp produktų kiekių, kurie tais pačiais darbo ir kapitalo kaštais gali būti gaunami. Dėl didelio sąlygų skaičiaus, kurios nustato žemės rūšį, ir esant platiems žemės plotams ir įvairiems jų įsigijimo būdams, bendrai galima priimti, kad žemės yra įvairiausių rūšių. Blogiausioji dar dir-

bama žemė neduoda jokios rentos ir geresnės žemės renta suprantama atitinkamai R i c a r d o formulavimui, kaip skirtumas tarp produktų kiekių, kurie gali būti gaunami tuo pačiu įdėtu darbu ir kapitalu į šį sklypą ir į sklypą neduodantį rentos. Ši visuotinai skelbiamoji rentos teorija reikalauja betgi nemaža paaiškinimo. Lieka, būtent, nenustatyta, kiek turi būti abiem atsitikimais įdedamuoju darbu ir kapitalu kultivuojama žemės. Galima būtų suprasti, kad sulyginimas apima du sklypus to paties ploto. Tačiau tokia prielaida negalima. Nes apskritai žemės plotas, kuris tinka vienu atveju įdedamajam darbui ir kapitalui, kitu atveju gali būti nepalyginamas. Matyt, lyginant dviejų žemės rūšių našumą tenka prileisti, kad abiem atvejais pasirinkta patogiausia žemės ploto ir dedamo darbo ir kapitalo sudėtis. Kuri sudėtis patogiausia, negalima nustatyti, atsižvelgiant į geresnę rentos duodamą žemę prieš žemės rentą duodant (arba, kas išeina tas pats, produkto kaina). Atrodąs tokis paprastas žemės rentos supratimas, kaip diferencialinės rentos, stipriai būva komplikuojamas vienlaikiu substitucijos principo veikimu. Pasirodo, kad mes su produktų kiekio skirtumu geresnės ir blogesnės žemės, kaip žemės rentos nustatymo pagrindu, toli nenueisime.

Betgi jei šių komplikacijų nebūtų, jei ligi paskutinių ribų norėtume problemą suprastinti taip, kad mes darbo ir kapitalo kiekį, kuris naudojamas duotame žemės sklype, tartume esant kiekvienai žemės rūšiai absoliučiai fiksuotą, tai dėlto dar negalėtume žemės duodančios rentą produkto palyginti su rentos neduodamąja žeme, padaryti savaimingu žemės rentos nustatymo pagrindu. Nes kultūros plėtimas ir taip pat kultūrinės ribos padėtis ir neduodančios rentos žemės rūšies, taip pat nustatomos rentos kaip ir šioji jų. Apskritai žemės rentos aiškinamos produkto kiekio perteklium šalia blogesnės žemės maža tėra patenkinamas. žemės renta tam tikros rūšies žemės tikra savo esme yra trūkumo kaina, kuri pirmiausia apima pačią žemę ir nustatoma pasiūlų ir paklausų. Vienlaikis egzistavimas blogesnės žemės, kuri gali konkuruoti su geresne, gali kalbamą trūkumo kainą sumažinti, tačiau žemės rentai neduoti jokios kitoniškos prigimties. Vienašališkas diferencialinio momento iškėlimas lengvai sukelia nuomonę, lyg kad blogesnės žemės egzistavimas turėtų kažin kokios esminės prasmės geresnės žemės rentai. Iš tikrųjų ši žemės renta savo egzistencija visiškai

nepareina nuo blogesnės žemės buvimo, priešingai, tuo ji tegali būti sumažinta. Jei kurioje šalyje paskutines naudojimo žemės rūšies santykyje su paklausais trūktų, ir jei būtų dar neaprėžtas kiekis blogesnės rūšies žemės, tai tuomet paskutinė naudojamoji žemės rūšis turėtų duoti rentą, kuri tuomet aiškiai pasirodytų trūkumo renta. Mes būtinai turime iš mūsų kainų susidarymo teorijos reikalauti, kad ji apimtų ir tokį galimą atsitikimą. Tikrajai žemės rentos prigimčiai neturi jokios reikšmės, kad žemės dirbimo riboje egzistuoja rentos neduodamoji žemė. Jei ir kainos teorijai ši prielaida turi esminės reikšmės, tai tatai yra įrodymas, kad tokia kainų teorija yra dirbtinė, ir galima būti tikram, kad ji, nors formaliai būdama teisinga, neapima vis dėlto esminės dalyko pusės.

Klasiškoji kainų susidarymo teorija stengiasi susiprastinti tuo, kad visus savo tyrinėjimus, taip sakant, daro dirbimo riboj, kur nėra mokama jokios rentos. Tokia dirbtinė sąvoka, kuri leidžia mums žemės rentą pašalinti visiškai iš problemos, sudaro ir tam tikrų, žinoma, patogumų, norint daryti specialų santykių tyrinėjimą tarp kapitalo palūkanų ir darbo algos, ir R i c a r d o, kaip toliau pamatysime pasiekė tuo keliu eidamas vėlesniu savo minties skleidimu tokių žymių išdavų. Norint šią klasišką kainos susidarymo teoriją patobulinti ir organiškai susieti su mūsų kainos susidarymo proceso supratimu, tenka kainos susidarymą suvesti į duotos problemos faktorius, taigi paklausų sudarymą į techniškus gamybos koeficientus ir mainaūkio apsirūpinimą žemė kapitalu ir darbu. Jei vis dar laikysimės prielaidos, kad dirvoje produkuojamas tik v i e n a s produktas, tai to produkto kaina ir kapitalo naudojimo kainos galima pasirinkti per problemos nežinomus. Tuomet kiekvienas žemės sklypui bus nustatyta, kiek darbo ir kapitalo ūkiškai galima sunaudoti ir tuo pat kiek galima pagaminti produkto kiekis. Taigi, tuo nustatomas ir visai produkto kiekis. Šis turi nurodyta kaina atitikti paklausus. Tuomet susidaro lygtis, kuri išreiškia produkto kainą darbo ir kapitalo kaštais, kuo ne tik nustatomas darbo ir kapitalo kiekis, reikalingas dirbamos žemės kiekis, bet ir „dirbimo ribos“ ir produkto kiekis kiekvieno sklypo atskirai ir bendras visų, bet ir kiekvienos žemės renta. Taigi randama, kad visi problemos nežinomi nustatomi vienkart duotų faktorių ir kad šiuo atžvilgiu nėra jokios eilės. Nes kurį nežinomųjų pirmiausia s k a i - č i u o j a, yra grynai formalinis, pareinąs nuo norimo problemos sprendimo pastatymo, klausimas, kuris matyt, negali turėti jokios realinės reikšmės.

Gal būt dar labiau galima būtų prisiartinti klasiškos mokyklos minčių jėgai, jei greta kapitalo ir darbo kaštų, pasirinktume per problemos nežinomąjį dirbimo ribos padėtį. Tad sprendžiant problemą, galima išeiti iš to, kad žinoma, kuri žemė stovi dirbimo riboje ir kur produktas neturi jokios žemės rentos. Produkto kaina tuomet lygi kapitalo ir darbo kaštams, kurie į tą žemę turėjo būti sudėti produkto vienetui, ir

kurie aritmetine prasme gali būti paimta per problemos nežinomąjį. Jei, produkto kaina žinoma, tai gali išskaičiuoti gamybos plėtimą kiekviename žemės sklype. Tuomet bendras gamybos produktas yra vėl žinomas ir vėl gaunama lytis tarp to kiekio ir pasiūlų išskaičiuota kaina, kuri nustato nežinomą — darbo ir kapitalo kaštus rentos neduodamoje žemėje, po to ir kiti problemos nežinomieji gali būti išskaičiuoti. Išeina, kad garsus dėsnis, kad produkto kaina lygi būtų gamybos kaštams dirbimo riboje, yra tik reikalingas suderinimas, bet nieku būdu ne kainos sudarymo aiškinimas. Kainos susidarymo problemoje visados abu šie faktoriai yra visiškai nevienodai pastatyti nežinomi, kurie tegali būti nustatyti kartu su kitais problemos nežinomais duotais jos faktoriais.

Ricardo dėsnis, kad javų kainos ne dėlto yra didelės, kad mokama žemės renta, bet žemės renta mokama, dėlto, kad javų kainos yra didelės, iš pasakyto atrodo taip pat klaidingas, kaip ir kiekvienas kainų susidarymo proceso mėginimas, kainas statyti tokiu santykiu, kad jos būtų kaip priežastis ir vaisius. Jau cituotas dėsnis, kad produktų kainos tolygios paskutiniams gamybos kaštams, taigi lygios darbui ir kapitalui žemėje, kur nemokama jokia renta, logiškai nė kiek nėra didesnis kaip kad produktų kainos lygios gamybos kaštams, įimant rentą, ant bet kurios duodančios ją žemės. Vienu atveju nežinoma, kuri žemė, nebeduoda rentos, antruoju atveju, kokio dydžio yra parinktos žemės renta. Tam tikru atžvilgiu net patogiau, pasirinkti tam tikros žemės rentą problemos nežinomu. Tuomet darbo ir kapitalo dėjimas į žemę; einant substitucijos principu, nustato ir bendrus gamybos kaštus ir produkto kainą, po ko problemos sprendimas eina paprastu būdu ir tuo pat bus nustatyta atitinkamos žemės renta ir visi problemos nežinomi. Šiuo atveju sprendimą remia tiesiog dėsniu, kad produkto kaina lygi yra gamybos kaštams (įimant rentą) rentos duodamoje žemėje, visiškai taip pat, kaip tuomet, kai remiasi atitinkamai produkto kainoms su gamybos kaštais rentos neduodamoje žemėje. Iš to visiškai aiškiai išeina, kad klasiškas, ypač Marshallio pabrėžtas rentos susidarymo sekundarinių įvykių supratimas šalia tikrojo kainų susidarymo proceso, pagrindžia rentą kaip pasekmę įnoringais formalininiais kainos susidarymo problemos reikalavimais, bet ne dalyko prigimtimi[1].

Dabar prisiartinkime prie tikrybės dar vienu žingsniu imdami galvon, kad žemės ūkis toje pačioje žemėje gali produkuoti daug įvairių produktų. Blogiausia žemė, kurioje sėjami kviečiai, duoda dar rentą, nes toje žemėje gali būti auginamos kitos kultūros, pav., bulvės. Klasiškoji teorija šios sąlygos niekados patenkinančiu būdu negalėjo išspręsti. Žinoma, dėsnis, kad žemės renta nesudaro produkto kainos dalies, formaliai gali būti taikomas ir šiuo atveju. Mums čia tik tenka prileisti, kad dedamasis darbas ir kapitalas atitinkamai substitucijos principui, ligi galo išsimokamai išlaikomas. Bet

[1] Plg. Notą 245 p.

kad teorija, kur tuo būdu sukasi dirbimo riboje, žymia dalimi nustoja kainų susidarymo problemos realinio turinio, čia pasirodo ypačiai aiškiai. Ūkiškoji gamybos fakto kainų susidarymo reikšmė čia geriausiai paaiški gaunamu tuo būdu vienodai lygiu paklausų reguliavimu įvairių produktų, tų gamybos faktorių pagalba gaminamų, ir tuo nustatomu ūkišku gamybos faktorių suvartojimu. Dėlto žemės renta kainų susidarymo procese turi labai svarbų uždavinį aprėžti vienodai lygiai įvairių žemės produktų paklausus santykyje su tais reikalavimais, kuriuos jie stato žemės naudojimui ir tuo pat reguliuoti žemės pritaikymą įvairiems tikslams. Šį uždavinį atlieka žemės renta sudarydama integralinę kiekvieno produkto gamybos kaštų dalį. Visa žemės produktų eilė konkuruoja del tos pačios jiems žemės pritaikymo. Tas faktas, kad šioji žemė, sodinant joje bulves, duoda tam tikrą rentą, nebe reikšmės kviečių auginimui. Priešingai, žemės renta, kadangi ji įvairiose gamybos šakose turi būti ta pati, turi vienodai lygios reikšmės įvairių toje žemėje gaminamų produktų kainoms. Rodosi negalimas daiktas, gauti apčiuopiamą šių materialiai labai svarbių įvykių sąryšį, be to, kaip kad čia padaryta, kada žemės renta suprantama kaina vienos kilmės su kitais kainų susidarymo proceso faktoriais.

Ligi tol žemės rentos tyrinėjimas betarpiškai lietė mainaūkį su žemės ir dirvos privatine nuosavybe. Betgi mūsų įrodymas iš esmės remiasi būtinumu aprėžti žemės produktų paklausus vienodai lygiu gamybos faktorių kainų susidarymu, specialiai žemės naudojimo, vadovaujantis bendrais kainų susidarymo principais. Kadangi tas būtinas reikalas esti kiekviename mainaūkyje, tai mūsų išdavos iš esmės tinka ir apskritai mainaūkiui. Socialistinė visuomenė, kuri pati valdytų žemę ir vadovautų žemės ūkiui savo sąskaita, turėtų tuo pat būdu skaityti kainas su žemės renta, kaip ir mainaūkis, paremtas žemės ir dirvos privatine savybe. „Ne iš darbo pajamų" čia taip pat negalima būtų panaikinti, kaip ir kapitalo naudojimo atveju gamybos ir nuosavybės socialistiniame tvarkyme. Kad tas pajamas socialistinė visuomenė kitaip galėtų vartoti, tat nekeičia dalyko esmės. Žemės rentos reikšmė kaip reguliariaus ūkiškai tikslaus darbo ir kapitalo pritaikymo žemėje, dirbamų plotų didinimo ir įvairių žemės produktų reliatyvinių kainų ir socialistinėje visuomenėje turėtų tos pačios principinės reikšmės, kaip ir faktiškai esamoje.

31. Gamtos medžiagų kainų susidarymas.

Kadangi gamtos medžiagos nėra pastovios gėrybės, tai ir mums netenka skirti jos naudojimo kainų nuo pačių gėrybių kainų. Gamtos medžiagos kainos yra paprastos vartojamųjų dalykų kainos, kurie randami gamtoje. Kai, pav., tokia medžiaga, kaip antai, anglys arba rūdos gaunamos iš kasyklų ir patiekiamos vartotojams, turi kainas, kurias žymia dalimi sudaro paaukoti darbo ir kapitalo kaštai, ir tik mažą kainos dalį pati medžiaga, kaip kad ji randama gamtoje. Šią pastarąją kainą mes ir padarysime tolimesnio tyrinėjimo objektu.

Bendras rūdos kiekis, kuris yra tam tikroje kasykloje, negali būti vienkart išimtas, bet dažniausiai per ilgesnį laiką. Bendro kiekio vertė dėl to nėra paprastai tolygi bendram produkto kiekiui, padaugintam iš vienetos kainos. Vertė ateityje gautinos rūdos susidarys dabartyje daugiau iš esamo palūkanų dydžio, kitaip sakant, bendros atsargos vertė yra esamu palūkanų dudžiu išskaičiuota dabartinė vertė viso rūdos kiekio, kuris bus gaunamas naudojant kasyklas. Ši kasyklos kapitalo vertė bus apmokama metinėmis palūkanomis ir amortilizuojama. Kaip ir kiekvienoje amortizacijoje kapitalo vertės palūkanos pirmiausiais metais sudarys didesnę anuitete dalį, kuri amortizuos šią kapitalo vertę, taigi didesnę dalį parduodamos medžiagos kainos, del ko vėlesniais metais persvers pati amortizaciją. Kasykloje, kuri gali būti labai ilgą laiką naudojama, kaina įgauna kasmet gaunamo medžiagos kiekio per lgą laiką esmėje kasyklos kapitalo vertės procentavimo pobūdį, taigi ligi tam tikro laipsnio mokamos už naudojimą ilgalaikės gėrybės kainos, t. y. rentos. Tatai paaiškina, dėlko pajamos, kurias gauna kasyklų savininkas iš gamtos dovanų valdymo, suprantamos kaip renta ir pastatomos greta su žemės savininkų renta[1]. Tačiau moksliškas tyrinėjimas čia turimos kainų susidarymo problemos negali pasitenkinti panašia analogija. Ji

---

[1] Kaina, kuri gaunama už metinį medžiagos kiekį, sudaro visą kasyklų savininko pelną. Ši suma, jei kasyklos verslamoninkas ne pats valdo kasyklą, sumokama savininkui kaip „royalty". Šios pajamos apima ir kasyklos vertės kapitalo amortizaciją ir palūkanas. Skirtumas, kuri Marshallas daro tarp „rent" ir „royalty" atrodo del to nevisiškai pagrįstas (Principles, Book, V, Ch. VIII, § 4 Note 1).

privalo apimti tiesiog medžiagų kainas ir pačią kasyklą gali suprasti kaip sekundarinį reiškinį.

Medžiagos kaina turi būti nustatyta visuotiniu kainų susidarymo procesu kaip pirmykščio gamybos faktoriaus kaina. Dėlto medžiagos kaina pirmų pirmiausia turi būti suprantama, einant visuotiniu trūkumo principu, tam tikro trūkumo kaina ir specialus gamtos medžiagos tyrinėjimas kainoms susidarant gali pasitenkinti tyrinėjimu tų sąlygų, kurios reguliuoja mainaūkio aprūpinimą ta medžiaga. Tvirtinimas, kad gamtos medžiagos kainą remiasi siūlomu kiekio trūkumu, gal būt gali atrodyti iš pirmos pažiūros maža teatitinkąs tikrybę. Nes apskritai gamtos medžiagos yra daug didesni kiekiai, kaip kad mes dabar, sakysime metų bėgyje, galime suvartoti. Kaip tuomet galima tvirtinti, kad gamtos medžiagos yra tokis mažas kiekis, kad jų paklausams aprėžti reikia nustatyti trūkstamos kainos.

Į šį klausimą, atsakant, pirmiausia tenka pastebėti, kad gamtos turtai, pav., bendras kasyklos rūdos kiekis, negali būti iš karto paimtas. Kasyklos naudojimas reikalauja laiko, paprastai daugelio metų. Rūdos metų pajamos yra daug labiau aprėžtos, kaip pačios rūdos kiekis. Išnaudojimo laikas nepareina absoliučiai nuo technikos faktorių, bet gali būti sutrumpintas, jei tik norima išlyginti kaštai, reikalingi įtaisymams išplėsti transporto priemonėms, jėgos šaltiniams ir kit. Taigi, ir tų pirmykščių gamybos faktorių, kuriuos pažymėjome gamtos medžiaga, mūsų turimų per tam tikrą laiką kiekių aprėžimas nėra absoliutus, bet, kaip kad dabar pamatysime, ligi tam tikro laipsnio pareina nuo kainų susidarymo. Jei kalbamų gamybos priemonių jau yra tokis kiekis, kad jų pakanka visam rūdos kiekiui eksploatuoti ir išsiųsti, tai kiekvieną jų padidinimą, norint greičiau išnaudoti, nustatys pridedamieji kaštai, kurie bus paskirstyti tam rūdos kiekiui. Kita vertus, jei priimsime, kad rūdos kaina vartojimo vietoje nekinta ir bendra parduodamoji suma tvirta, ir sutrumpinimas išnaudojimo duos tos naudos, kad parduodamoji suma greičiau bus gauta. Kasyklų savininkas, kuris patsai kasykloms vadovauja, turi sulyginti ta naudą su žala. Tai tegalima tam tikru būdu atlikti, kai jis sumažina visas pajamas ir išlaidas visam naudojimo laikui visos įmonės ligi dabartinės vertės. Kiekvienas dabartinės vertės padidinimas kapitalo ir darbo kaštais, kuriais gali būti dar la-

biau padidinta dabartinė rūdos pardavimo vertė, yra naudingas. Kasyklos savininkas per išnaudojimo laiką turės įdėti tiek daug kapitalo į savo verslamonės, kad paskutinis dabartinės vertės padidinimas darbo ir kapitalo kaštais visados gali būti atsvertos gauto dabartinės vertės parduodamos sumos padidinimo.

Darbo ir kapitalo kaštų padidinimas savaime suprantama negali padidinti kasyklos turto, nebent įgalina ankstyvesnį lobio turėjimą, kas yra tolygu palūkanų pelnui. Kai nustatyta parduodamoji kaina, tai dabarties parduodamoji suma tolygi bendrai parduodamai sumai, padaugintai iš faktoriaus, kuris, kai mes dėl suprastinimo prileidome vienodą išnaudojimo padalinimą per išnaudojimo laiką be palykanų dydžio, pareina tik nuo išnaudojimo ilgio ir, kuris, trumpinant išnaudojimo laiką, auga. Išnaudojimo laiko sutrumpinimas reiškia visados dabartinės parduodamos sumos pakėlimą. Kadangi šis pakėlimas proporcionalus yra parduodami kainai, tai ir kiekvienas tos kainos padidėjimas atitinkąs išnaudojimo laiko sutrumpinimą didiną atitinkamai naudą, vadinasi, paliekant lygiomis darbo ir kapitalo pritaikymo kainomis, daro ekonomišku ir tolimesnį sutrumpinimą. Kiekvienas didinimas rūdai kainos, kuri dabar mokama už rūdą vartojimo vietoje, reiškia tuo būdu galėjimą gausiau aprūpinti reikalavimą.

Klausimas, kaip greitai turime išnaudoti gamtos turtus, turi ir kitą pusę. Reguliuodami šiandienį vartojimą, turime atsiminti ir ateities aprūpinimą. Jei gamtos atsarga dabartiniu vartojimu gali būti trumpu laiku visiškai sunaudota, tai dabartinį vartojimą privalome kiek galėdami aprėžti. Privačios verslamoninkystės mainaūkyje tokis dabartinio vartojimo aprėžimas tegali būti atliktas faktiškai tuo, kad kainos gamtos medžiagai dėl didėjančio ateityje trūkumo priverstų labiau taupyti tam tikrą gamtos atsargą. Kai laukiamas kainų didėjimas pakankamai didelis ir artinasi prie to, tai kasyklų savininkai aprėš eksploatavimą ir iškels dabartines kainas. Kainos nebepaliks ilgam laikui konstantinės, kad paskum be galo didėtų, bet jos bus vienodesnės, nors ir visados turės tendencijos didėti. Būsimas trūkumas nepasireikš kainose tik ateityje, bet turės įtakos ir dabartiniam kainų susidarymui.

Kiek privatūs verslamoninkai turi atsižvelgti į būsimas reikmenes, pareina be palbamų aplinkybių dar ir nuo palū-

kanų dydžio. Juo didesnės palūkanos, juo didesnis turi būti būsimas kainų kilimas, kad atsvertų susijusį su gamtos turtų taupymu palūkanų nuostolį, juo turi būti gausesnis ateities aprūpinimas santykyje su dabarties aprūpinimu. Toliau reikia atsižvelgti į tai, kad niekas dėl ateities aprūpinimo nieko tikro nežino. Nes, pirma, gali būti atrasti nauji klodai, kita vertus, gali sumažėti ir paklausai, atradus pagelbinių priemonių arba metodų, kaip kad, pav., malkų paklausai geležies gamyboje, atradus iškasamo kuro pritaikymą, ypač kai liečia masinę gamybą. Šis būsimos prekyvietės netikrumas, kad gamtos turtų sutaupymas tik tuomet išsimokės ateičiai, kai numatomas kainų padidėjimas apima be palūkanų dar ir dažniausiai žymią riziko premiją, ir dėl to dabarties aprūpinimas turi būti atitinkamai gausesnis. Kai mainaūkio aprūpinimas gamtos medžiaga yra rankose vieno vienintelio versamoninko monopolizuotas, jam gali išsimokėti tiekimą stipriau aprėžti, kaip kad jis turėtų būti dėl išdėstytų pagrindų. Nes jis tiekimo aprėžimu pasiekia atitinkamai paaštrėjusio mainaūkio aprūpinimo trūkumo atitinkame medžiaga, taigi dabarties kainų padidinimo, kuris negali būti sulaikytas kitų verslamoninkų varžytynių, bet visiškai atitinka jo tiekimo aprėžimą. Monopoliniame gamtos medžiagos valdyme glūdi aplinkybė, kuri veikia didesnį atsižvelgimą į ateities reikmenes. Kiekvienas gamtos medžiagų pabranginimas trustų sudarymu, veikia kaip prievarta labiau taupyti esamas atsargas.

Kai pati organizuota visuomenė turi savo rankose gamtos medžiagos šaltinius, ar kitose srityse ji būtų socialistiškai organizuota ar ne, tai ji susidurs su problema autonomiškai reguliuoti reliatyvinį ateities ir dabarties aprūpinimą gamtos medžiaga. Jei atitinkamas tautos ūkis yra pasaulinio ūkio dalis, taigi dalis, kuri ūkiškai susijusi su kitais tautos ūkiais, tai jis savo gamtos medžiagos vartojimą iš esmės reguliuos tais pačiais pagrindais ir tuo pat specialiniu atsižvelgimu į palūkanų dydį kaip ir kalbėtais atvejais, nors gal būt ateities aprūpinimui bus pašvęsta daugiau susidomėjimo. Uždarame socialistiniame tautos ūkyje vargu bau atsirastų būtino reikalo ateities ir dabarties aprūpinimą gamtos medžiaga reguliuoti siejant su esamu palūkanų dydžiu. Panašiai, kaip kad socialistinė visuomenė pasirinktų ligi tam tikro laipsnio ūkio pažangos tempą ir tuo fiksuotų sąlygas, kurios nustato palūkanų

dydį, tai taip pat ir turimos gamtos medžiagos laikinis paskirstymas būtų jos rankose iš anksto nenustatytas faktorius, kurį visuomenė fiksuotų savo mastu, tai ir kainų susidarymas ne anksčiau būtų nustatytas kaip tas pasirinkimas įvyktų.

Visuotinis socialekonomiškas kainų susidarymo uždavinys yra pažymėtas kaip paklausų reguliavimas atitinkamu suderinimu su turimais jiems patenkinti priemonių kiekiais. Gamtos medžiagos atžvilgiu kainų susidarymas, kaip dabar mes pamatėme, ligi tam tikro laipsnio turi specialų uždavinį tinkamai paskirstyti laikui vartojimą, paklausus taip aprėžti, kad aprūpinimas eitų per tam tikrą laiką vienodai lygiai. Tais atvejais, kai gamtos atsarga griežtai aprėžta, šį uždavinį tegalima labai reliatyviškai išspręsti. Jis, kaip jau išradome, neturi to pat tikrumo, kaip apskritai kainų susidarymo uždavinys.

Mūsų faktiškai duotose ūkio sąlygose gamtos medžiagos trūkumas daugiausia nustatomos aukščiau duotų objektyvinių ekonominių faktorių. Tačiaus valstybės įsikišimas apsaugoti ateities interesus arba dabartinių kainų padidinimų, reglamentuojant laikinį vartojimo paskirstymą, nėra nepaprastas. Jau tam tikri mokesčiai, pav., apdėjimas mokesčiais salietros eksporto iš Čili, turi tokios įtakos. Bet dar arčiau politika gali būti kreipiama į tokį tikslą, kaip antai, geležies rūdos eksporto reguliavimas Švedijoje. Dabartinis gamtos medžiagos trūkumas šiose sąlygose yra ligi tam tikro laipsnio savarankiškai daromas.

Gamtos medžiagos trūkumas pareina ne nuo kasyklų išnaudojimo laipsnio, bet nuo išsiplėtimo įvairaus kasyklų naudojimo produktingumo. Jei dvi rūdos kasyklos tos pačios rūšies apsirūpina liejyklomis, tai kasyklose gaunamos rūdos taip turi būti reguliuojamos, kad rūda liejyklose gautų tą pačią kainą, o kainos skirtumas išlygintų gavimo ir transporto kaštus. Jei yra tik šios dvi kasyklos, tai gamtinė rūda duotu atžvilgiu turi turėti ir blogesnės kasyklos kainą, jei tik atitinkamai didele kaina dirbtuvėje bus pasiektas pakankamas paklausų aprėžimas. Išnaudojimo intensingumas abiejose kasyklose dėl aukščiau minėtų priežasčių bus nustatytas dirbtuvės kaina. Nors čia ir veikia diferencialinis rūdos kainų susidarymo principas įvairiose kasyklose, abi šios rūdos kainos turi trūkumo pobūdžio.

Jei vėl yra daug įvairių kasyklų ir mes priimsime, kad kainą dirbtuvėje vis dar išlygina rūdos darbo ir kapitalo kaštus, taigi išlygina paskutinės faktiškai naudojamos kasyklos, tai rūdos kaina toje kasykloje lygi nuliui ir kitose kasyklose ligi skirtumui, kuriuo darbo ir kapitalo kaštai joje praneša kapitalo ir darbo kaštus „paskutinėje". Tatai, žinoma, nekenkia, kad rūdos kaina tose kasyklose pirmų pirmiausia sudarytų trūkstamas kainas, kurios pareina nuo paklausų aprūpinimo trūkumo. Norint čia padaryti analogiją su paprasta rentos teorija, reikėtų tvirtinti, kad kaina kuri mokama už gamtinę rūdą, neįeiną į dirbtuvės kainą, taigi ir į įvairių produktų kainą. Nes rūdos kaina dirbtuvėje nustatoma tik paskutinės „kasyklos" kapitalo ir darbo kaštų, kuri už rūdą nieko nemoka. Formaliam tokio tvirtinimo tikrumui tektų tiek pat prikišti kaip ir visam kainų susidarymo procesui, kuris tuo pat pasireiškia žemės rentos atveju. Betgi M a s h a l l o mėginimą išlaikyti skirtumą tarp abiejų atvejų ir kainos, kuri mokama už gamtos medžiagas, kaip produkto kainos dalis, ir nepripažinti tokios kainos, kuri turi būti mokama už gamtinės žemės naudojimą, reikia traktuoti per klaidingą[1]. Tas faktas, kad ir M a r s h a l l'a s priverstas yra pripažinti gamtos medžiagos kainas, yra labai pamokamas dalūkas. Nes tuo visas jo kainų susidarymo problemos dualistinis atvaizdavimas pasiekia galo. Gamtinės medžiagos kaina yra grynai trūkumo kaina, kuri nemotyvuojama jokiomis pastangomis ir aukomis. Jei tokia kaina turi būti pripažįstama gamybos kaštų dalimi, ta M a r s h a l l o gamybos kaštų sąvoka toliau nebegali išsilaikyti. Tuomet paaiškėja būtinas reikalas visuotinės objektyvinės gamybos kaštų sąvokos, kuri yra padėta mūsų teoretinės ekonomijos pagrindan.

Jei stipresni geležies paklausai pakelia rūdos kainą vartojant, tai ir rūdos kaina padidėja kiekvienoje kasykloje. Jei yra daug kasyklų, turinčių didesnius gavimo ir transporto kaštus, tai šis kainų padidinimas duos progos plėsti tokių kasyklų darbą. Dėl to įvykęs trūkumo suminkštinimas bus kainų padidėjimo priežastis. Kainų padidėjimas, be jau minėtų priešveiksnių, sukels intensyvesnį jau esamų kasyklų darbą ir sutrumpins jų naudojimą ir dar antrą turės priešveiksnį, būtent,

---

[1] Principles, Book V, Ch. VIII, § 4.

rūdos gavimo išplėtimą pirmiau nustojusiose vertės ir nedirbusiose didesniais kapitalo ir darbo kaštais kasyklose. Šį priešveiksmį galima pastebėti kiekvienoje aukštoje konjunktūroje, kur ligi tol nedirbusios kasyklos pradedama naudoti, kurios pirmiau buvo sustabdytos dėl mažų kainų.

Vartotojų mokamų kainų už gamtos medžiagą reikšmė apsirūpinant jomis aiškiai pasirodys, kai turi medžiagos kiekius, kurie bet kuria kaina gali būti gaminami, taigi bendrą gamybą supranta kainos funkcija. Kainų skleidimui spręsti mes turime žinoti tos funkcijos formą, bent artimą esamai kainai. Bendros gamybos elastingumas ypač pasireiškia padidinimu, kuris įvyksta dėl mažo kainų padidinimo. Tas yra stipresnis, juo stipresnis ir priešveiksnis prieš kainų didėjimą, juo stipresnis kainų pastovumas.

Nustatę tuo būdu kainų įtaką mūsų aprūpinimui žaliava, nurodėme trumpai ir reikšmę išorinių faktorių tam aprūpinimui. Čia dar reikia prisiminti ir technikos skleidimąsi. Technikos pažanga kalnų pramonėje, pav., įvedimas pneumatinių grąžtų ir išnaudojimas vandens jėgos elektros įmonių pagalba, sumažino gavimo kaštus, tuo tarpu transporto pažanga sumažino transporto ir pakrovimo išlaidas, taip, kad tokia pigi prekė, kaip kad geležies rūda labai plačiai siuntinėjamą į įvairias pasaulio dalis. Vienkart įdomus metalurgijos skleidimasis padarė galimą žemesnės rūšies rūdų naudojimą. Įvedimas į geležies pramonę pagrindinių metodų padarė galimą apdirbti turinčią fosforo rūdą. Naujais magnetiniais prirengimo ir briketavimo būdais žymiai ekonomiškai palengvintas žemesnės rūšies klodų apdirbimas. Turime prieš akis faktus, kur svarbios reikšmės turėjo tokia pažangą aprūpinant civilizuotą pasaulį gamtos medžiaga. Nes gamtoje kaip tik žemesnės rūšies medžiagos yra didesni pertekliai.

AŠTUNTASIS SKYRIUS.

Darbo alga.

32. Ricardo kainų susidarymo teorija ir socialistinė vertės teorija.

Norint kritiškai apžvelgti didelį kiekį priešingų arba svyruojančių ir neaiškių pažiūrų į darbo algą, kurios dabartiniu laiku palaikomos ne tik politiškose ir socialinėse diskusijose,

bet ir mokslo tyrinėjimuose, labai naudinga pasirodo atsižvelgti į Ricardo kainų sudarymo teoriją, kurioje daugelis šių laikų ūkio mokslo minčių yra gavę savo pradžią. Jau ir pirmiau mes esame daug kartų kreipiasi į šią teoriją. Bet tik dabar mes galime duoti jos pilną atvaizdą[1].

Kad teisingai supratus Ricardo kainos susidarymo teoriją, tenka visų pirmiausia prisiminti tai, kad ji nori būti gamybos kaštų teorija, ir kad ji logiškai tik tuomet begalima, ar kai bent įvairūs veikiantieji kartu gamybos faktoriai turi kainas, kurie santykyje vienas su kitu yra iš anksto duoti ir tvirti. Nes priešingai kiekviena gamybos kaštų teorija paliktų atviru klausimu, kaip nusistato gamybos faktorių kainos tarpu savęs, ir niekados negalėtų sudaryti pilnos uždaros savyje kainų susidarymo teorijos. Ricardo pastatė sau uždavinį suvesti įvairius veikiančius kaštų faktorius į vieną, kad tuo išaiškintų prekių kainų susidarymą gamybos kaštais.

Anglų tautos ūkio mokslas nuo Adomo Smith'o laiku, kaip jau pirmiau (19 §) sakyta, skyrė tris gamybos faktorius, žemę ir dirvą, kapitalą ir darbą. Ricardo pavyko, kaip mes matėme jau pirmąjį tų faktorių pašalinti iš kainų susidarymo teorijos. Dirbimo ribose apskritai žemės renta nemokama. Visas Ricardo kainų susidarymo procesas vyksta šioje dirbimo riboje. Žemės naudojimas dėl to nėra jokis kainų susidarymo proceso faktorius, ir svarbiausių gamybos priemonių kategorijų skaičius jau suvestas į dvi.

Kapitalo naudojimo, matyti, tuo pat keliu nebuvo galima pašalinti iš kainų susidarymo problemos. Čia Ricardo, kad suvedus gamybos faktorius į vieną vienintelį, imasi dar drąsesnės prielaidos, būtent, priimdamas, kad kapitalo naudojimas, kuris reikalingas yra kuriai nors gamybai, visados esti proporcionalus jai sunaudotam darbui. Padarius šią prielaidą produktai matomai turėtų būti mainomi santykyje su įdėtu į juos darbo kiekiu. Gamybos kainos turėtų būti proporcionalės darbo kiekiui ir galėtų būti išreikštos tais pačiais vienetais, kurie tarnauja darbo mastu. Tuo būtų pasiekta, kad kainų susidarymo teorijai daugiau nebereikėtų atsižvelgti į kapitalą kaip savaimingą gamybos faktorių.

---

[1] Plg. toliau Cassel. Die Productionskostentheorie Ricardos, Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1901, p. 68 ir t.

Tuo visas kainų susidarymas buvo suvestas į vieną vienintelį gamybos faktorių, bet buvo reikalinga dar ir tolimesnė konstrukcija, būtent, suvedimas įvairių darbo rūšių į bendrą mastą. Kad darbas gali būti įvairios rūšies, to negalima praleisti. Teorija, kuri visus darbus norėjo išlyginti, turėjo daryti prielaidą, kad kiekvienas darbo kiekis gali būti matuojamas paprastai įdėtų darbo valandų skaičiumi, turėjo matomai pertoli nukrypti nuo tikrumos. Tokia prelaida ir nebuvo Ricardo tikslui reikalinga. Jis tenkinasi prileisdamas, kad suvedimas darbo į bendrą mastą galimas yra pritaikant iš anksto duotą ir nekintamą suvestinę skalę. Kvalifikuotas darbas yra tuomet skaitomas tik kaip tam tikras padaugintas „normalinis darbas" ir visus gamybos kaštus galima išreikšti normalaus darbo kiekiu. Tvirtos suvestinės skalės prielaida reiškia įvairių darbo rūšių reliatyvinio kainų susidarymo pašalinimą iš kainų susidarymo problemos.

Trimi stambiais suprastinimais žemės rentos pašalinimu, kapitalo naudojimo proporcionalumu darbo kiekiui ir tvirta suvestine įvairių darbo rūšių skale, pavyko Ricardo pasiekti kainų susidarymo teorijos, kurią galima išreikšti paprastu dėsniu, kad visų produktų kainos yra proporcionalinės joms pagaminti reikalingam darbo kiekiui, ir kurioje darbo kiekis atrodė visuotinu kainų mastu. Pasak Ricardo, produkto kaina nors turi darbo algą kaip „pelną", taigi kaip kapitalo bendradarbiavimo atpildą, bet neturi žemės rentos. Taisyklės, pagal kurias produkto kaina dalinasi tarp darbo ir kapitalo, sudaro tam tikro Ricardo tyrinėjimo objektą, prie kurio mes grįšime kitame paragrafe.

Ši, būtent, labai abstraktinė, bet vis dėlto pilnu logikos griežtumu sudaryta Ricardo kainų susidarymo teorija, atrodo labai dažnai blogai suprantama. Ricardo buvo aiškiai įsitikinęs, kad jo prielaidos teturi apytikrės reikšmės, kurią jis traktavo kaip prileistina, jei ji tiko duoti pirmai tiktai visuomenės kainos susidarymo eigos apžvalgai.

Šis jo prielaidų reliatyvumas ir apskritai visos jo konstrukcijos tikslas buvo padėti skaitytojams, kurie teturėjo suprasti Ricardo sistemos bendriausius bruožus. Ten, kur Ricardo įžiūrėjo prekių kainų proporcingumą reikalingam darbo kiekiui kaip bendrą pasiūlų ir paklausų pasėkų išdavą, jo sekėjai matė būtiną darbo kiekio lygybę vertei. Ricardo teori-

ja tapo išnaudota kaip parama mokslui, kad darbas yra visų verčių šaltinis, ir pamažėl paskendo vertės supratime kaip įsikūnijusio darbo kiekio produktuose, kaip mistiško „fluidum". Tokiu stambiu Ricardo kainų susidarymo teorijos nesupratimu paremta „darbo vertės teorija" pamažėl sustingo negyvoje dogmatikoje. Šioje formoje buvo perimta senesniųjų socialistų ir buvo padėta turinčios moksliškų pretenzijų socialistinės vertės teorijos pagrindan. Atsižvelgiant į juokingai perdėtą reikšmę, kuri buvo duodama šiai socialistinei vertės teorijai ne tik socializmo apaštalų, bet ir jų priešininkų ir mokslo kritikų, svarbu yra išsiaiškinti tikrą to mokslo atsiradimą.

Ricardo kainų susidarymo teorijoje „darbo valanda" yra tokis pat kainos vienetas, kaip ir tikrame gyvenime markė arba krona. Kiekviena prekė tiek kainuoja darbo valandų, kiek reikalinga buvo jai pagaminti. Pagal tą darbo valandų kiekį darbininkas gauna vieną dalį kaip algą, tuo tarpu kaip liekana sudaro kapitalistų pelną. Darbininkas, kuris išdirbo valandą, gauna, sakysim, kaipo algą ¾ darbo valandos, tuo tarpu ¼ darbo valandos sumokama už naudojimą kapitalo. Socialistai išnaudoja šią Ricardo teoriją kaip įrodymą savo dėsniui, kad darbininkas turi „teisę į visą savo darbo produktą", bet visiškai neteisėtai. Nieku būdu negalima daryti iš Ricardo teorijos išvados, kad darbo valandos alga turi būti visa darbo valanda. Dėsnis, kad vertė sąvokiniai **lygi** darbui, ir pagrįstas tuo reikalavimas, kad darbas turi gauti visą produktą kaip algą, žiūrint į jį kaip į teisingą ar neteisingą, stovi visiškai kitoje plotmėje, kaip kad Ricardo prielaida dėl apytikrio proporcionalumo tarp produkto kainos ir darbo kiekio. Šis dalykas ilgą laiką buvo aptemdintas tuo, kad vokiečių mokslas, nežiūrint į jo aštrią socialistų kirtiką, vis dėlto laikėsi nuomonės, kad šie daro tik iš Ricardo vertės mokslo išvadas. Tokis žinovas kaip Mengeris ir kritikas kaip Böhm-Bawerk'as davė tam tikros paramos tam klaidingam supratimui[1].

Daug didesne teise socialistai galėjo pasinaudoti Ricardo autoritetu suvesdami įvairias darbo rūšis į veną vardiklį. Ricardo iš tikrųjų savo prielaida iš anksto duotos ir nekin-

---

[1] A. Menger: Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag 2 Aufl. Stuttgart 1891 p. 54. Böhm-Bawerk: Kapitalzinstheorie. Innsbruck, 1885, p. 362.

tamos suvestinės skalės pašalina įvairių vietų ir profesijų darbininkų konkurenciją arba mokyto ir nemokyto darbo, kaip turėtiną omenyje kainų susidarymo teorijoje momentą. Ricardo tyrinėja tik, kaip keičiasi kainos apskritai skleidžiantis visuomenei ir prileidžia, kad santykis tarp įvairios rūšies darbo kainų tame skleidime gali būti priimtas kaipo apytikriai nekintamas. Socialistams teoretinė prielaida čia vėlgi tampa praktikos postulatu: įvairių rūšių darbas turi būti vertinamas tam tikru objektyviniu pagrindu, bet ne kintamu pagal darbo prekyvietės būkle algos dėsniu. Tatai yra iš tikrųjų gilesnis socialistų programos reikalavimo turinys pašalinti samdomą sistemą.

Socializmas smerkia šių laikų samdomą sistemą kaip ne moraline, nes ji traktuoja darbininkus kaip prekes, kadangi atskiro darbininko alga nustatoma ne jo rimtumu arba įdėtu darbu, bet pagal kitų darbininkų kiekį, kurie ieško darbo. Priešingai, tokiam darbo algų reguliavimui, socializmas reikalauja darbininkams objektyviai etiniais pagrindais nustatytų pajamų. Tų darbų pajamų nustatymo principai dažnai esti gerokai neaiškus ir svyruoją. Kvalifikuotas darbas suvedamas į „normalų darbą", siauriau ar plačiau atsižvelgiant į kvalifikuoto darbo pretenzijas kaip į normą darbininkams apmokėti, arba vėlgi reikalauja, kad darbininkas už savo darbą gautų tiek, kad galėtų tinkamai išgyventi, taigi pagrindan dedamos reikmenes kaip tikresnis darbo algos mastas. Tokiose sistemose gali būti pripažinti teisėtais algų laipsnai, pav., pagal įpratimą ir išsilavinimą savo darbe, bet tik objektyviniais ir etiniais pagrindais, nieku būdu ne pagal prekyvietės būklės apystovas. Principialiniai ginčija pagrindines socialistų pažiūros tuo, kad nustatant algas, turi būti atsižvelgta tam tikros rūšies darbo pasiūlų ir paklausų įtakos.

Nustatę tikrąjį Ricardo kainų susidarymo teorijos turinį ir neteisėtai remiamą jąja socialistinę vertės teoriją, dabar galime pereiti į jos kritiką. Ricardo kainų susidarymo teorija neturi pretenzijų, kaip išrodyta, tiesiog atvaizduoti tikrybę, bet tik duoti suprastintą labai jos atvaizdavimą visa eile abstrakcijų. Dėl to tokią teoriją netenka ir smerkti, jei ji ir ne visiškai suderinama su tikrybės stebėjimais. Kiekvienas teoretinis tyrinėjimas privalo prasidėti abstrakcijomis. Vertės teorija esmėje pareina nuo klausimo, ar ji gali būti pastatyta

ant duoto pagrindo, ar teorijos modifikacijos, kurios reikalingos, taikant ją tikrybėje, gali būti padarytos, neįeinant į prieštaravimą su pagrindinėmis teorijos mintimis.

Ricardo kainų susidarymo teorijos atžvilgiu tatai negalima. Ši teorija remiasi, kaip mes matėme esmėje tuo, kad jai pavyksta suvesti įvairius gamyboje veikiančius faktorius į vieną. Tam reikalingas prielaidas mes nurodėme pirmiau. Dėl reikšmės ir galimumo pirmojo, jau buvo kalbėta pereitame skyriuje. Dėl kapitalo naudojimo proporcionalumo darbo įdėjimui reikia atsiminti nurodytus 24 § faktus. Jie nedvejotinai parodo, kad reliatyvinis kapitalo naudojimas šių laikų gamyboje labai žymiai nukrypsta nuo tokio proporcionalumo. Tvirtos suvestinės skalės įvairioms darbo rūšims prielaida pašalina labai svarbų reliatyvinio tų įvairių darbo rūšių kainų susidarymo skyrių iš kainų susidarymo teorijos. Matyti, nėra galima tokiomis prielaidomis išsilaikyti. Atmetus jas, sunaikinama ir svarbiausias Ricardo minčių rūmo pagrindas. Nes suvedimas gamybos faktorių į vieną vienintelį kuris sudaro teorijos pagrindą, nėra galimas. Kaip tik, pav., pripažinsime, kad įvairios gamybos šakos dirba su reliatyviniais įvairiais darbo ir kapitalo naudojimo kiekiais, tai teks skaitytis mažiausia su dviem gamybos faktoriais — darbu ir kapitalu. Kiekvienas tolimesnis prisiartinimas į tikrybę padaugins gamybos faktorių skaičių, turinčių kainų susidaryme tam tikrą vaidmenį. Čia ir pripažinimas žmonių darbo rūšių įvairumo ir atsižvelgimas tų atsitikimų, kur žemės duoda tikrą trūkstamą rentą, taigi ir žemės renta įeina į kainą kaip integrafinė dalis. Kainų susidarymo teorija neišvengiamai privalo skaitytis su egzistavimu daugelio gamybos priemonių, kurios ligi tam tikro laipsnio kainų susidarymo procese užima savystovią vietą. Tokiai teorijai Ricardo gamybos kaštų teorija apskritai neturi jokios reikšmės. Ricardo pradėtas kelias toliau neveda. Mes turime griežtai atmesti gamybos kaštų teorijos mintis ir, kaip tat mes esame šiame veikale padarę, pasirinkti visiškai naują metodą, kuris iš karto, atsižvelgia į daugelį savistovių kainų sudarymo faktorių egzistavimą.

Kad, pripažinus visišką ir principialų Ricardo kaštų teorijos netinkamumą, sudūžta ir jos atspindis socialistinės vertės teorijos, aiškiai matyti, ir mes daugiau nė žodžio nesakysime tos teorijos gudrybėms kritikuoti.

Socialistų reikalavimas pašalinti samdomąjį darbą remiasi, kaip aukščiau parodyta, teoretine pažiūra, kad galėtų būti toks mainaūkis, kur įvairių rūšių darbo kainos galėtų būti nustatomos, neatsižvelgiant į prekyvietės būklę, taigi į reliatyvinį siūlomo įvairaus darbo trūkumą, santykyje su jo paklausais. Tokia nuomonė prieštarauja trūkumo principui ir tuo pat pagrindinėms sąlygoms mainaūkio einančio visuotinu ūkiškuoju principu. Būtinas algų sistemos reikalas ir jos tikroji reikšmė geriausiai paaiškės, studijuojant tuos faktorius, kurie šiandieną reguliuoja darbo algas. Mes rasime, kad socialistinė visuomenė tegalėtų mokėti kitas algas tik prileisdama, kad pajėgtų sudaryti tokią prekyvietės būklę, kuri tokias algas įgalintų mokėti. Mes tap pat pamatysime, kad grynai teoretinėje srityje „darbo“ mokslas kaip vienintelio gamybos faktoriaus buvo labai nesveikas. Esmingiausia algų teorijos pusę apskritai tegalima suprasti, kai iš anksto jau atsižvelgiama į darbo įvairumą. Šių laikų susidarymo mokslas turi pašvęsti ypatingo dėmesio įvairių darbo rūšių kainų susidarymui. Juk šioje srityje kaip tik daugiausia eina socialinė interesų kova, visų pirmiausia priešingumas tarp samdomo ir verslamoninko darbo, betgi taip pat ir tarp proto ir rankų darbo, toliau tikrumoje pripažįstama, bet ne taip atvirai, ir priešingumas tarp įvairių rankų darbų.

33. Pesimistinė algų teorija.

Darbo algos teorijų skleidimasis pirmoje devyniolikto šimtmečio pusėje aukštame laipsnyje apimtas palinkimu į bendras ligi galimų ribų suprastintas, mielai aritmetiškai reiškiamas formulas, pasiremiant Ricardo autoritetu.

Pasak Ricardo, dirbimo riboje pagamintas produktas dalinamas tarp kapitalo ir darbo. Šis padalinimas nustatomas kiekvienu momentu prekyvietės būkle. Darbininko dalis, darbo alga, visų pirma valdoma prekyvietės. Bet yra ir normalinė darbo kaina, kuri nustatoma jos gamybos kaštais. Ši normalinė kaina arba „prigimtinė darbo alga“ tolygi yra darbininko ir jo šeimynos išlaikymo kaštams. Šiems kaštams vėlgi, pasak Ricardo, atitinka priprastas darbininko gyvenimo standardas. Kai prekyvietės alga stovi aukščiau už normalinę algą, darbininkas gali išmaitinti didesnes šeimas, kas padi-

dina darbo jėgos pasiūlus. Šis padidėjęs kiekis spaudžia prekyvietę žemyn, jei vienkart nepadidėja darbo jėgos paklausai, dar labiau padidėjus kapitalui. Tatai gali tęstis ilgesnį laiką pažangioje visuomenėje. Esant tokiai prielaidai prekyvietės alga gali nuolatos stovėti aukčiau, kaip normalinė alga. Dėl nepatogių apystovų prekyvietės alga gali būti nustumta ligi normalinės algos, kartais net žemiau. Dėliai to tolimesnis darbo klasės dauginimasis suvaržomas, ir, jei paklausai tęsiasi kartu su kapitalo augimu, prekyvietės būklė vėl taisosi. Ilgesnį laiką prekyvietės alga negali būti žemesnė per normalinę kainą.

Augant gyventojų skaičiui, pasak Ricardo, dirbimo ribos apskritai tiek turi būti įvairios, kad turi būti imamos į darbą blogesnės žemės. Sakysime, kad jo valandų darbo produktas dirbimo riboje taip buvo padalintas, kad darbininkas kaip darbo algą gaudavo 7 darbo valandas, o kapitalistas likusias tris valandas kaip pelną. Atsiradus būtino reikalo dirbti blogesnes žemes, darbo valandų produktas sumažėja ir 7 darbo valandų produkto gal būt jau nebepakanka darbininkui išgyventi.

To pasekmė esti ta, kad normalinė alga nuo 7, sakysime, valandų pakyla ligi 8, ir pelnas nuspaudžiamas ligi 2 valandų. Tačiau šis pelno spaudimas nebegali amžinai tęstis, nes tuomet išnyktų motyvas tolimesniam kapitalo susidarymui. Kapitalo susidarymas, esant tokioms sąlygoms, pamaži nuspaudžia prekyvietės algą į normalinę algą. Gyventojų augimas, kuris verčia dirbti blogesnes žemes, dėlto yra kenksmingas darbo klasei. Ligi galima pristatyti maisto produktų iš kitur, to gyventojų dauginimosi veikimo galima išvengti. Darbo klasės tvirtas laikymasis priprasto aukšto gyvenimo lygio ligi tam tikro laipsnio gali sukliudyti naudoti aukštą prekyvietės algą žalingam gyventojų dauginimuisi.

Šis Ricardo mokslas vėliau, ypač vokiečių socialisto Lassale'io, buvo paverstas į sterilinį mokslo dėsnį, pasak kurio darbo algos, esant šių laikų visuomenės santvarkai, turi būtinos tendencijos kristi ligi darbininko ekzistencminimumo. Šis vadinamas geležinis algų dėsnis negalėjo pakankamai išsilaikyti ir šių laikų socialdemokratijoje, nes pasak jo, tikros naudos darbininkams tegalėtų duoti susilaikymas nuo dauginimosi, visos kitos pastangos pakelti darbo klasę dėlto turėtų atrodyti be jokios naudos.

Faktinas darbo klasės gyvenimo standardo augimas devynioliktame šimtmetyje Europos šalyse maža duoda paramos geležiniam algų dėsniui. Algos pakilo ir algų pakilimas nieku būdu nebuvo išimtinai išnaudotas greitesniam gyventojų dauginimui. Labiau pastebėti kaip tik aukštesniuose darbo klasės sluoksniuose neabejotina tendencija mažinti dauginimąsi ir sunaudoti darbo algą gyvenimo standardui pakelti. Tačiau mes negalime pamiršti, kad tokis reiškinys daugiausiai liečia aukštesnės civilizacijos šalis, mūsų rasės žmones, iš dalies apima taip šių tautų aukštesnius samdomų darbininkų sluoksnius. Visame kitame pasaulyje, kaip teisingai pastebi Marshall'as, geležinis algų įstatymas vis dar tebeveikia ir algos dažniausia tepadengia tik apsirėdimo ir išgyvenimo kaštus mažiau produktingų darbininkų klasės[1]. Samdomų darbininkų gyvenimo standardo pakėlimo galimybė virš pliko ekzistencminimumo pareina nuo tokios daugumos individualinių ir socialinių faktorių, kad kiekvienas bandymas šį dalyką visą apimti viena formula, turi būti laikomas kaip nemoksliškas ir visiškai bergždžias dalykas.

Kartą būtų išaiškinta, kad „darbo klasė" nėra homogeninė masė, kuriąja taip mielai operuoja primityvė teorija ir politiškoji gražbylistė, bet iš tikrųjų susideda iš didelio įvairių gyventojų sluoksnių skaičiaus su labai įvairiu gyvenimo lygiu, tat paaiškėtų, kad logiškai neišlaiko kritikos senojo supratimo ekzistencminimumas arba, apskritai, „darbo gamybos kaštai", kaip žemutinė darbo algos riba. Šių laikų ūkio sąlygose labai galimas daiktas, kad tam tikra darbo klasė ilgą laiką gali gauti tokią algą, kad darbininkas negali nė šeimynos sudaryti, nė vaikų turėti ir tam pačiam darbui išauginti, net neretai ir bėgamųjų iš gyvenimo kaštų pačio darbininko negali padengti. Savaime suprantama, kad tokio darbo „gamybos kaštai" kaip nors turi būti padengti. Bet jos turi būti visos arba dalinai padengamos aukštesniųjų samdomųjų darbininkų klasių, ūkininkų arba miestelėnų arba, pagaliau, bendruomenės arba valstybės. Šių laikų visuomenėje iš tikrųjų yra įvairių darbų, ypač moteriškų, kurie vargu bau aprūpina darbininko einamuosius išsilaikymo reikalus ir nebegali paties darbininko išauginimo kaštų sumokėti ir turi būti maitinami kitų sluoksnių darbo jėga. Tuose versluose „gamtinės algos" Ricardo prasme

[1] Plgk. Marshall: Principles, VI, 11, 3.

mokėjimas nebereikalingas. Tokios svarbios apystovos tikrajai darbo algos problemos prigimčiai pažinti laiko mus tamsoje, ligi mes į „darbo“ fikciją žiūrime kaip į homogeninį faktorių.

Darbo prekyvietės atžvilgiu Ricardo, kaip jau pastebėta, skelbė, kad ji pareina nuo to laiko pasiūlų ir paklausų būklės. Paklausus jis suprato kaip tam tikrą dydį nustatomą šalies kapitalo kiekio. Pasak Ricardo, darbo paklausai auga tąja pat proporcija, kaip ir kapitalas. Tais laikais, kai kapitalas greičiau auga, kaip gyventojai, darbo prekyvietės kaina stovi virš kainos kaštų. Kai priešingai esti, kapitalas lėčiau auga, kaip gyventojų skaičius, tai darbo prekyvietės kaina laikinai gali kristi net žemiau kaip gamybos kaštai, kas tuomet turi sustabdyti gyventojų augimą.

Šis Ricardo kapitalo reikšmės supratimas kaip darbo prekyvietės reguliatoriaus jo sekėjų buvo dogmatizuotas ir stipriai suprastintoje aritmetiškoje formuloje pareikštas kaip visavaldantis ūkio gyvenimą gamtinis dėsnis. Taip atsirado daugelį kart aprašoma „algų fondo teorija“. Kapitalas buvo traktuojamas kaip kiekvienu laiku duotas fondas, iš kurio sumokamos darbo algos; vidutinę darbo algą turėjo nustatyti paprasta algų fondo dalyba iš darbininkų skaičiaus. Daliklis — darbininkų skaičius, per ilgą laiką nustatomas, pasak Ricardo gamybos kaštų. Algų fondo teorija nepalaiko senosios „gamtinės darbo algos“ arba darbo kainos kaštų. Ji apima tik tuolaikinę darbo prekyvietės kainą, betgi skelbia, kad ją absoliučiai nustato algų fondas. Iš tos teorijos buvo padarytos toli einančios išvados. Darbininkai, apskritai, tegali turėti įtakos į darbo algą tik reguliuodami jų pačių skaičių. Kitos darbininkų pastangos pakelti jų algas, ypač profesinių sąjungų sudarymas, tegali duoti naudos mažai darbininkų grupei, sąskaiton kitų darbininkų, kuriems iš algų fondo tektų mažesnė atitinkamai dalis. Kad organizuota darbininkija negalėjo įtikėti tokio pesimistinio nusistatymo būtinumui, savaime aišku.

Algų fondo teorijos kritika išėjo iš esminio fakto, kad visa teorija remiasi visiškai neaiškiu gamybos proceso esmės supratimu. Algų fondo teorijos istorijos tyrinėjimas tiek tėra naudingas, kiek jis parodo gamybos proceso reikšmės atvaizdavimą kaip nuolatinio proceso, kaip kad mūsų padaryta 4 §. Algų fondo teorija apimta dar senąja Adomo Smith'o nuomone, kad gamybai reikalinga prikrautų gėrybių sandėlių prielaida.

Visi bandymai, griežčiau fiksuoti algų fondo sąvoką, patys neturėjo aiškaus gamybos proceso analizo, kurio trūko ir algų fondo teorijai.

Taip pat ir algų fondo teorijos nuomonė, kad darbo kiekis, kuris gali būti sunaudotas tam tikru algos dydžiu, nustatomu tiesiog aritmetiškai kapitalo kiekiu yra klaidinga. Prieš tokį supratimą iškeliama, kad, pirma, darbas gali būti sunaudotas tose gamybos šakose, kurios reikalauja reliatyviniai didesnio arba mažesnio kapitalo naudojimo. Patsai darbininkų paskirstymas įvairioms gamybos šakoms yra gamybos proceso problema ir negali būti traktuojama kaip iš anksto duota. Nuo jo matomai pareina darbininkų skaičius kuris tam tikru algos dydžiu, pasak algos fondo teorijos gali būti pasamdytas. Antra, reikia išrodyti, kad einant substitucijos principu, duotas kapitalas gaminant tuos pačius produktus, gali būti įvairiose proprocijose surištas. Nuo šios gamybos metodų neaprėžtinumo išeina, kad laikas, kuriom turėtų pakakti „algų fondo", suprantant algų fondo sąvoką kaip nori, nėra nustatytas, taigi dėlto ir dalyba, kuria remiasi algų fondo teorija, tikrumoje nėra nustatyta.

Prieš algų fondo teoriją dažnai buvo sakoma, kad darbas apmokamas ne kapitalo, bet gamybos vaisių. Tačiau šis užmetimas nepataiko į dalyko esmę. Žinoma, teisinga tai, kad darbininkai kaip ir kiti visuomenės nariai tegali gyventi tik einamos gamybos pagamintais produktais tiek, kiek jie gali reikšti į juos pretenzijų, t. y., gali būti jais atlyginti jų indėliai į visuomenės gamybos procesą. Nuolatinis tokios darbo algos mokėjimas, betgi apskritai pareina nuo išsilaikymo nuolatiniu gamybos procesu. Šis procesas yra tik galimas, kai kiekvienu laikotarpio vienetu esti galima gauti reikalingos kapitalo dispozicijos. Šiuo atžvilgiu, žinoma, nuolatinis užimtų darbininkų skaičius pareina nuo nuolatinių kapitalų dispozicijos patiekimų.

Algų fondo teorija yra perdaug primityvinis ir silpnas minties rūmas, kad apskritai galėtų išlaikyti rimtą kritiką. Iš jos nieko nebepalieka, kas galėtų būti sunaudota pozityvinės teorijos. Tačiau mes niekados negalime pamiršti, kad algų fondo teorija, kiek ji išeina iš teisingos pagrindinės pažiūros suprasdama arba greičiau nujausdama, kad darbo alga, esant duotam gyventojų skaičiui, esti tam tikrame santykyje su mainaūkio turtingumu kapitalais ir apskritai kyla ir puola su šiuo turtin-

gumu kapitalais. Pareinamybė žymia dalimi yra kitokio pobūdžio, kaip kad vaizdavosi algų fondo toerija. Kapitalas ir darbas mūsų supratimu yra konkuruoją, bet bendradarbiaują ir vienas kitą papildą faktoriai, kurių kainos gali būti nustatytos visuotinu kainų susidarymo procesu ir, žinoma, reliatyvinis tų dviejų faktorių trūkumas jų kainoms turi pirmaeilės reikšmės. Tik šiuo atžvilgiu tegalima analizuoti kapitalo kiekio įtaką darbo algai.

34. Optimistinės šių laikų algų teorijos.

Adomas Smith'as pradeda savo skyrių apie darbo algas pastaba, kad darbo produktas sudaro gamtinį pakaitalą arba darbo algą. Šių laikų sąlygose darbininkas dalį savo produkto perleidžia žemės rentos ir pelno formoje žemės savininkui ir kapitalistui. Likusioji darbo produkto dalis sudaro algą. Jau šiame supratime glūdėjo šaknis teorijos, kuri darbo produktingume matė esminį darbo algos nustatymo pagrindą, ir į pryšakį pastatė darbo algos pareinamybę nuo darbo produkto. Naujos darbo algos teorijos skleidimasis iš tikrųjų daugiausia ir krypsta į šią pusę[1]. Tuo, berods, buvo pripažinta, kad darbininkų klasė pati gali daryti įtakos į darbo algos aukštį: savo jėgų įtempimu ir rimtumu darbininkai gali pagerinti savo būklę. Optimistinė spalva, kurios tuo įgauna šių laikų algų teorija, priešinga yra senesnėsės algų fondo teorijos pesimizmui, pagal kurį algų dydį daugiausia nustato laukujos sąlygos ir darbininkai tegali tik turėti įtakos į algą susilaikydami nuo dauginimosi.

Kad darbo alga tam tikru būdu privalo pareiti nuo darbo produkto, yra daug naturalesnė, kaip mes pamatysime ir vaisingesnė mintis. Tik reikia saugotis šį sąryšį suprasti vien taip, kad darbo alga yra darbo išdavos minus tą, kas turi būti sumokėta už kitų gamybos faktorių bendradarbiavimą. Tokis rezonavimas veda į vienšališką „residualinę teoriją“, pasak kurios darbo alga suprantama kaip „residuum“, kuris liekti nuo gamybos išdavų, po to, kaip verslamoninkas ir žemės kapitalo savinin-

---

[1] Senesnieji jos atstovai yra: Leroy-Beaulieu nuo 60-tų metų (Traité d'économie politique. Paris 1896. T. II). Walker nuo 70 metų (Wages Question, London 1891, Ch. VIII. IX. ir 411 p.).

kas pasiėmė jiems priklausomas dalis[1]. Jei tokia residualinė teorija apskritai gali turėti prasmės, tai ji turi prileisti, kad kitų gamybos faktorių dalys savaimingai nustatomos, prieš nustatant patį „residuum". Einant mūsų visuotino kainų susidarymo proceso esmės tyrinėjimais, tokia prielaida nebegalima. Tikrumoje visi gamybos faktoriai vienodai stovi, ir jų dalis bendrame produkte vienkart nustatomos, veikiant visiems duotiems kainų susidarymo faktoriams. Tik grynas verslamoninko pelnas, kuris apskritai negali būti suprastas kaipo normalinė kaina už gamybos faktoriaus bendradarbiavimą, gali būti pažymėtos kaipo residualinės pajamos[2].

Toliau, sudarant produktingumo teoriją, darbas, kaipo darbo algos nustatymo pagrindas, susiduria su sunkenybe, kad tikrumoje produkto pakilimas, kuris gaunamas didinant darbą, nebūtinai visas turi eiti darbo algai, betgi paprastai ir kitiems gamybos faktoriams. Apskritai dėl darbo padalinimo augimo atsiranda nauja darbo prekyvietės būklė su reliatyviniai stipresniais paklausais kitų gamybos faktorių ir reliatyviniai blogesne darbo būkle. Darbas negali išlaikyti pilno padidėjusios gamybos produkto sau. Darbo alga pareina ne tik nuo pačio darbo, bet ir nuo kitų gamybos faktorių, apskritai, nuo reliatyvinio mainaūkio aprūpinimo įvairiais gamybos faktoriais, kitaip sakant, nuo prekyvietės. Darbo produktingumas nėra objektyvinis, vien tik darbo prigimtimi nustatomas faktorius ir dėlto negali būti tąja prasme suprastas kaipo darbo algos nustatymo pagrindas. Nustačius šį faktą produktingumo teoriją nustoja savo tiesioginio paprastumo ir praktiško pritaikymo.

Tolimesnis produktingumo teorijos skleidimas stengėsi naujoje ekonomijoje įrodyti, kad kiekviena atskiros gamybos priemonės dalis nustatoma „paskutinio produktingumo". Šios pastangos nuvedė prie to, kad substitucijos principas, svarstant kainų susidarymo problemą, buvo pastatytas į pryšakį ir kad

---

[1] Plg. Jevons: Theory of political economy. London 1879 p. 292 — 296 Every labourer ultimately receives the due value of his produce after paying a proper fraction to the capitalist for the renumeration of abstinence and risk" Walker: Political Economy, 3-d Ed. London, 1889. Ch. V.

[2] Plg. Clark: Distribution of Wealth, Newyork 1908, m. p. 204.

prielaidai, jog vienas gamybos faktorius gali nuolatos išspausti kitą, buvo duota neužtarnautos reikšmės. Iš vadovėlių, kurie seka tąją mintį, dažnai gauni įspūdžio, kad ta prielaida reikalinga yra kainų susidarymo problemai nustatyti. Mes turime, kaip jau pirmiau pažymėta, statyti kainų susidarymo teorijai reikalavimą, kad ji visų pirma galėtų išaiškinti trūkumo principu nustatytą kainų susidarymo procesą, kur ypačiai atsižvelgta į substitucijos galimumą.

Prieš darbo algos teoriją, kuri remiasi paskutinio produktingumo sąvoka, tenka padaryti užmetimą, kaip ir apskritai prieš kiekvieną paskutinio naudingumo teoriją, kad patsai paskutinis produktingumas nesudaro duoto kainų susidarymo problemos faktoriaus, bet tikrumoje yra problemos nežinomas ir kartu su kitais nežinomais užima vienodą vietą. Ligi mes savo tyrinėjimuose tenkinamės tam tikra gamybos šaka, kur gaminamas vienas vienintėlis produktas, dar galima paskutinį produktingumą bent kaipo savystoviai nustatomą sąvoką suprasti. „Paskutinis produktas“ yra tam tikra konkretinė bendro produkto dalis. Bet, jei šis darbas pritaikomas daugelyje įvairių pramonės šakų, tai, matyt, tokis konkretus paskutinio produkto supratimas toliau nebegalimas. Paskutinis naudingumas turi būti visose gamybos šakose tas pats ir dėlto gali būti suprantamas kaip įvairių produktų kainų dalis. Tos kainos tarp kita ko bus nustatytos tos sąlygos, kad traktuojamas darbas visose gamybos šakose turi turėti tą pat kainą. Jos paskutinis produktingumas tuomet apskritai negali būti kaip nors kitaip apibūdintas tik kaip kaina. Nes ši kaina sudaro atitinkamą įnašą į produkto kainą. Dėsnis, kad algą nustato paskutinis produktingumas, nustoja tuomet savaimingos reikšmės.

Pagaliau, reikia pastebėti, kad darbo algos suvedimas į paskutinį darbo produktingumą, neduoda mums jokio sąryšio tarp darbo algos pareinamybės ir darbo įtempimo ir rimtumo. Nes klausimas, kurios įtakos darbo efektingumo pakilimas turi jo paskutiniam naudingumui, nėra iš anksto nustatytas ir sudaro algos problemos šaknį. Darbo efektingumas yra sąvoka, kuri apima technišką darbo pritaikomybę. „Produktingumas“ dažnai šiąja prasme ir suprantamas. Paskutinis produktingumas betgi remiasi prekyvietės būkle ir visų pirma nustatomas kainų sudarymu. Visados esti pavojaus, kad esminis skirtumas pa-

mirštamas, ir kad visados sprendžia apie darbo efektingumo pakilimą tiesiog iš paskutinio darbo produktingumo[1].

Kad darbo efektingumo pakilimas sukelia darbininkų pajamų pakilimą, yra tik viena šių laikų optimistinės algų teorijos pusė. Ši teorija turi savyje ir antrąjį dažniausiai dėsnį, kad darbininkų pajėgumas kyla su jų pajamomis. Šiuo supratimu darbininkų efektingumas ir pajamos savitarpiai veikia vienas antrą. Šis savitarpinis veikimas duoda galimumo nuolatos kilti darbo klasės išgyvenimo lygiui ir ši prielaida dar labiau daro algų teoriją optimistine.

Socialpolitinė srovė, kuri darbininkų pajamas labiausiai išveda iš jų pajėgumo, ypač išplatino savo raištais B r a s s e y ir S c h o e n h o f'a s[2]. Moksliška šios pakraipos kritika turi visų pirma pabrėžti, kad darbo algos įtaka darbininkų gyvenimo standardui ir tuo pat pajėgumui pareina nuo visos eilės faktorių, pav., klimato, rasės, visuomenės dvasios linkmės, individualinio darbininkų charakterio ir k. d., ir kad dėl to padidėjusio darbo veiklumo, kaip padidėjusių pajamų pasėkos, tegalima laukti tik dėl patogių sąlygų, taip pat, kad atskiro darbininko ir dar labiau visos darbo klasės klodo darbingumo pakilimas apskritai reikalauja gana ilgo laiko. Antra vertus, galimas daiktas — bent vakarų šalių kultūros srityse, gana stiprios įtakos tai aukštai darbo algai turi ryškesnis geresnių darbininkų parinkimas ir dėlto padidėjęs darbingumas. Čia jau vėlgi reikia įspėti naivų įsitikėjimą į didelį savarankišką darbininkų pajėgumo augimą. Šių išdavų pasiekta tikslingomis ir moksliškai apgalvotomis pačios pramonės vedybos pastangomis.

Nereikia pamiršti, kad kalbama optimistinė algų teorija gali būti traktuojama ir iš išvirkščios pusės: kai algos krinta, ilgam laikui, turi kristi ir efektingumas ir dėlto pat pasireiškia tendencijų tolimesniam algos kritimui. Kumulatyvinė savitarpinė įtaka gali pasireikšti ir negatyvine linkme.

Sudūžus algų fondo teorijai, 70-taisiais metais visuotina nuomonė maža bebuvo linkusi galvoti apie objektyvinius darbo

---

[1] Plg., pav., B. S e l i g m a n, Principles of Economics (IV ed. London 1909) § 177 „Anything which tends to enhance the productivy of labor in itself will increase the product of the marginal unit and thus raise the rate of wages".

[2] B r o s s e y: Work and Wages, London 1872. S c h o e n h o f. The economy of high wages, London, Newyork, 1892.

algos nustatymo pagrindus. Kadangi nebuvo patenkinamos darbo algų teorijos, tuo laiku, kai profesinis darbininkų judėjimas vis smarkiau pradėjo reikštis, lengvai pradėjo įsigalėti nuomonė, kad darbo alga iš esmės yra interesų kovos išdava tarp darbdavių ir darbininkų ir labiausia nustatoma abiejų pusių reliatyvinė pajėga. Šis supratimas, žinoma, buvo labai nepatogus mokslui skleisti, kurio uždavinys buvo atvaizduoti darbo algą, kaipo ekonomiško būtinumo išdavą ir objektyviniai duotą faktorių. Ji vaizdavosi algų klausimą iš esmės kaip jėgos klausimą ir tuo praktiškai buvo pražūtinga, kad išnešė dirbančiai klasei pakelti pastangas iš ūkiškos veiklos srities į jėgų santykius. Palinkimas diskredituoti kiekvieną tvirtą ekonomišką teoriją ir palaikyti nuomonę, kad ūkio gyvenime „viskas teka", kaltos yra tuo, kad darbininkija savo blogos būklės priežastimi laikė tik šių laikų visuomenės santvarkas netobulumą arba darbininkų išnaudojimą verslamoninkijos, kadangi viskas galėtų būti kitaip, buvo įsitikinta į visišką darbo klasės būklės pakeitimo galimumą ir taip pat ieškota priemonių tokiam pertversmui profesiniame arba politiniame įsigalėjime arba net prievartoje, bet ne grynai ūkiškoje srityje.

Čia nereikia išleisti iš akių, kad mokykla, kuri algų klausimo studijas norėjo išplėsti „socialinio klausimo" studijomis, dėl tvirtos ekonomiškosios teorijos trūkumo ir dažnai nepakankamai įvertinant jos reikšmę, tuo buvo pasiekusi vieno svarbaus dalyko, kad jį pripažino socialinę būklę, gyventojų susiskirstymą, ūkio teisės visuomenės organizaciją ir p. d., kaip labai svarbius algų klausimo faktorius ir tų dalykų studijas ir jų įtaką darbo klasės būklei įtraukti į algų jos buvo labai suprastinta ir schematizuota. Ypačiai buvo svarbu tyrinėti darbo pasiūlus, kuriuos pirmiau buvo stengiamasi charakterizuoti tik kaip aritmetinį dydį jų pareinamybėje nuo darbo klasės sudėties ir rekrutavimo, nuo auklėjimo, profesinio mokslo ir gamybos organizacijos ir darbo prekyvienės, sąryšyje su darbininkų lavumu ir jų produktingais tiekiniais, trumpai tariant, jų pareinamybė nuo socialinių faktorių.

Tačiau nebepakanka, kad tokios pažiūros būtų įvestos į problemos svarstymą. Jos turi atitikti vienatinę ekonomišką algų teoriją. Visų pirma turi būti keliamas aikštėn dėsnis, kad darbo alga nustatoma ekonomiško būtinumo. Ekonomiškosios pareinamybės pobūdis, kuris darbo algą riša su duotos algų problemos faktoriais, turi būti tyrinėjamas ir turi būti išaiškintos

ribos, kuriose galimos yra tų faktorių įtakos ir kiekvieno jų reikšmės visumai pažinimas. Socialpolitinė darbo algų teorija — jei taip galima pavadinti gana neaprėžtą srovę, tiek begalima pavadinti optimistine teorija, kiek ji ypačiai stipriai pabrėžia galimybę darbo algas pakelti, arba bendriau, samdininkų būklę pakelti socialpolitinėmis, esančiomis žmogaus valios ribose, priemonėmis. Tačiau niekados negalima pamiršti, kad tokios priemonės tegali veikti tik per kainų susidarymo mechanizmą darbo algas, kad jų tikslas tik tuomet begali būti pasiektas apskritai ir ilgam laikui, jei jos iš tikrųjų pajėgia pakeisti prekyvietės būklę. Socialpolitinė teorija negali būti apskritai pripažinta vienatine algų teorija, ligi ji prekyvietės būklės studijas palieka šalyje, ir socialinę problemos pusę svajoja išrišti atskirai nuo ekonomiškos. Labai yra aišku, kurios didelės praktikos reikšmės turi teisingos pažiūros į tikrą socialinių faktorių vietą darbo kainos susidarymo procese į išmintingą profesinių sąjungų politikos vedimą ir apskritai darbininkų pastangas, taip pat ir visuotiną ir valstybinę ir komunalę socialinę politiką. Patyrimas kiekvieną dieną rodo, kaip būtinai reikalinga yra, kad mūsų socialinė politika plačiąja žodžio prasme sąmoningai ir aiškiai būtų vedama, kad ekonomiškosios būtinumo negalima pašalinti, bet tegalima dirbti tik jo nustatytose ribose.

Profesinis darbininkų judėjimas pats, žinoma, visados išpažįsta optimistinį algos problemos rišimą tuo, kad jis tiki galimybe pakelti algas arba apskritai darbo sąlygas pagerinti profesinių sąjungų politika. Iš dalies dėl įtakos pirmesnių pesimistinių darbo algų teorijų, iš dalies ir nustatytų viduramžių tradicijų, senesnis profesinis judėjimas aprėžęs buvo savo tikslą palaikymu savųjų darbininkų interesų ir tuo pat monopolistiniai atsirubežiuojant nuo kitų darbininkų. Šiuo atžvilgiu naujame profesiniame judėjime atsiranda labiau optimistinė srovė, nors ir ji neturi, priešingai senai ideologijai, visuotino pripažinimo. Profesinės sąjungos naujaisiais laikais daugelį kartų gavo įsitikinti, kad dirbtinas išorės atsirubežiavimas nebereikalingas, bet kad galima taikintis, išlaikant bendras kiek galint aukštas standardas: šis standardas patsai veikia ligi tam tikro laipsnio kaip darbo jėgos antplūdžio aprėžimas į atitinkamą pramonę. Nes tik tas darbininkas turi galimumo užimti toje pačioje gamyboje vietą, kuris turi atitinkamą algos standardą, kur profesinei sąjungai savo standardas pavyko pravesti. Spar-

čios ūkiškos pažangos laikais, mokyti darbininkai visados labiau klausiami, visados tokia „atvira“ profesinių sąjungų politika būdavo suderinama su uždaviniu ginti savo sąjungos narių interesus. Tuomet atrodė, lyg kad profesinis judėjimas būtų neapsibrėžęs tik savo sąjungos interesų palaikymu, o apėmęs bendrai darbo klasės reikalus bent formaliai, taigi palaikęs bendrą priemonę pakelti visai klasei. Iš tikrųjų daugumoje šalių yra labai didelis darbininkų skaičius stovįs šalia profesinio judėjimo. Dalis to elemento tikrai nebegali jokios naudos turėti iš profesinių sąjungų judėjimo. Tikėjimas pakelti bendrai gyvenimo būklę darbo klasės profesinio judėjimo pagalba turėtų būti laikomas optimistine algų teorija.

Senesnioji uždara profesinių sąjungų politika, kaip visa apskritai senoji ūkio politika, išsiskleidė, darydama duotos griežtai aprėžtos prekyvietės ir bendrai nekintamų gamybos sąlygų prielaidą. Darant tokią prielaidą, prekyvietės padalinimas griežtai aprėžiant dalyvavimą versle buvo naturalinė politika. Šių laikų profesinio judėjimo prielaidos esmėje yra įvairios. Visas ūkio gyvenimas yra daug judresnis. Pardavimo negalima niekados traktuoti kaip duoto kiekio. Kiekvienas verslas turi apskritai kovoti dėl vartotojų perkamosios jėgos ir ypač su kitais verslais konkuruoti, kurie tenkina tas pačias reikmenes. Be to, tas patsai verslas apskritai konkuruoja su gamintojais kitų vietų ir ypač įvairių šalių. Pardavimo ar verslo dydis, esant tokioms sąlygoms, nėra iš anksto duotas. Jis gali padidėti, kai efektingumas darbo pakyla, ir tuo produktas pagerėja arba atpinga. Bet jis gali ir sumažėti, jei efektingumas jos atsilieka nuo konkurencijos. Šių laikų gamintojas negali atsidėti tuo, kad verslo kiekis, kurį jis turi, jam ir paliks. Senesniais laikais ligi tam tikro laipsnio pateisinama arba bent suprantama padalinimo politika nereikalavo, esant tokioms apystovoms, tvirto išeiginio punkto ir turėjo būti pakeista politika, kuri turėjo būti kreipiama į kiek galint aukštesnį efektingumą, taigi į pastangas, kiek galint labiau suderinti paklausų reikalavimus. Kas bendrai tinka produktingai politikai, tas visiškai tinka ir samdomajai darbo klasei ir jų profesinių sąjungų politika su tuo turi skaitytis.

W e b b a i (vyras ir žmona) sudarė tai, ką galima būtų pavadinti idealinę šių laikų profesinių sąjungų politika[1]. Profe-

[1] Industrial Democracy.

sinių sąjungų politikos šaknį, pasak šios teorijos, sudaro pastangos normalizuoti kiekvienos profesijos darbo sąlygas. Šis normalizavimas nepašalina darbininkų konkurencijos vienas su kitu. Greičiau ji pakeičia pirmiau buvusią „laisvą" konkurenciją, dažnai veikusią bloga linkme, reguliuota konkurencija. Tuo tarpu kaip senesnioji nereguliuota konkurencija lengvai vesdavo į žemesnių algų ir darbo sąlygų priėmimą, reguliuota normuotomis sąlygomis konkurencija dėl darbo, kuris tik tomis sąlygomis ir galima priimti, reiškiasi varžytynėmis dėl tinkamumo, kurios turi veikti visos darbininkijos pakėlimo linkme jos išgyvenimo lygio ir produktingumo atžvilgiu. Normalinių sąlygų politika turi geros įtakos verslamoninkui, kiek ji spaudžia tas verslamones, kurios nemoka normalinių sąlygų, ir pirm to tegalėdavo išsilaikyti tik blogiau apmokamų darbininkų algomis, pigesnių, bet blogesnių butų ir p. d. Būtinas reikalas išlaikyti normalines sąlygas, verčia kiek galint geriau pastatyti organizaciją ir pilniau technikos atžvilgiu aprūpinti įmonę.

Ši idealinė teorija, kaip atrodo, yra stipriai persiėmusi optimizmo ir jos išdavos vargu bau gali pilnai realizuotis tikrame gyvenime. W e b b'ų[2] mokslas tuo daug nusipelnė, kad jis kreipė dėmesį į įtakos formas, kurios atsiranda darbo prekyvietės konkurencijoje, į pačią darbo klasę, į moralines, intelektualines ir fizines jėgas, kurios galų gale nustato darbo jėgos pasiūlus. Tuo buvo duotas taip pat labai svarbus paskatinimas nukreipti darbo pasiūlų studijas nuo paprastų aritmetinių dydžių išskaičiavimo, atskleidžiant gilesnius ūkiškus ir socialinius įvykius, kurie nustato darbo jėgos pasiūlus.

Taip pat formalinės kainų susidarymo teorijos atžvilgiu W e b b'ų mokslas yra įdomus. Ligi tam tikras produktas gaminamas įvairios rūšies darbo jėgos ir atitinkamai įvairių algų reikalavimų apytikriai tais pačiais gamybos kaštais, problema teoretiniai palieka labai neaiški. Prileidžiant algų normalizavimą ir tuo pat darbo atlikimo, tai kainų susidarymo teorija gali išeiti iš vienos kainos įvairioms darbo rūšims. Ši prielaida matomai reiškia žymų darbo algos teorijos suprastinimą. Pažiūrėkime, kaip W e b b'ų sistema gali būti įvesta į kainų susidarymo teoriją: jei alga kiekvienai darbo rūšiai nustatyta, tai prileisdami, kad iš kitų gamybos faktorių kainos yra duotos,

---

[2] Žiūrėk ten pat: The public organisation of the labour market (Part. II Minority Report, Poor Low Commission) London 1909.

bus nustatytos pagamintų produktų kainos, taigi ir jų paklausai, ir tuo pat įvairių darbo rūšių paklausai. Šie paklausai turi atitikti darbo jėgos pasiūlus. Čia glūdi kriterijus, kuris parodo, ar profesinių sąjungų nustatytos kainos yra tikros: darbo pasiūlų perteklius parodys, kad kaina yra peraukšta ir kad ją reikia numušti. Jei yra pusiausvyra, tai algų aukštis įvairiose darbo šakose taip turi būti nustatytas, kad visur būtų vienoda darbo srovė ir tuo būtų reguliuojamos nustatytos produktų kainos pakankamame laipsnyje ir tikroje proporcijoje.

35. Darbo vieta kainų susidarymo procese.

Visuotinoji algų teorija turi išeiti iš to, kad darbas yra gamybos faktorius ir darbo alga yra to gamybos faktoriaus kaina visuotiname kainų susidarymo procese. Tik tuo keliu einant galima įvesti algų teoriją kaip organinę dalį į tikrąją kainų susidarymo teoriją.

Pagamintų prekių paklausai, pasak to supratimo dalinai yra tiesiog ir netiesiog darbo paklausai. Darbo alga yra vartotojų atitinkamo darbo vertinimo išraiška arba, bendriau sakant, paklausų. Ši nuomonė turi sudaryti algų teorijos šaknį. Tam tikru kiekvienu laikotarpio periodu bendri paklausai elementarinių gamybos priemonių lygus bendroms pajamoms, t. y., tolygus bendroms gamybos išdavoms. Tuo pat santykiu, kaip kad pasiskirsto įvairių gamybos priemonių paklausai, pasiskirsto ir šios bendros pajamos arba bendras produktas. Tuo būdu galima nustatyti dėsnis, kad bendros darbo pajamos tolygios yra darbo bendradarbiavimo atitinkamam įnašui į bendras gamybos išdavas. Šis formulavimas tuo yra naudingas, kad jis iškelia darbo pajamų nepriklausomybę nuo gamybos išdavų. Tik žodis „įnašas“ turi būti tikrai suprastas, t. y., kaip dalis visų pirma nustatoma kainų susidarymo procesu. Taip formuluota ir suprasta produktingumo teorija nėra priešinga tai teorijai, kuri traktuoja darbo algą kaip visuotino kainų susidarymo proceso išdavą.

Darbo kaina kaip ir apskritai kiekvieno gamybos faktoriaus kaina, nustatoma jos reliatyviniu trūkumu, taigi darbo pasiūlų ir jų paklausų santykiu. Šis trūkumas gali būti sprendžiamas ne tik darbo pasiūlų atžvilgiu, bet turi būti traktuoja-

mas, atsižvelgiant visados į santykį su paklausais. Ir bendri paklausai pareina nuo bendros gamybos, šitoji vėlgi nuo bendro atliekamo darbo kiekio. Studijuojant darbo algas ypačiai reikalinga iškelti šią visuotiną atskiro gamybos faktoriaus pareinamybę nuo bendrų gamybos išdavų, nes bendras visuomenės darbo tiekinys nėra duotas su darbininkų skaičiumi, bet pareina nuo darbininkų valios, ir kadangi darbo algos pareinamybės nuo bendrų gamybos išdavų neaiškus supratimas turi blogos įtakos į darbininkų pastangas.

Bendriausia prasme gamybos faktorius „darbas“ suprantamas kaip vienas svarbiausių dviejų asmeniškų patarnavimų kategorija — antroji apima taupumą arba „laukimą“. Darbas šiąja bendrąja prasme nėra vientisa kategorija. Ji be pelnomojo darbo apima ir verslamoninko darbą, kurį galima sąvokiniai skirti nuo grynojo verslamoninko pelno, bet praktikoje labai arti stovi greta su šiąja, toliau taip pat savistovų rankpelnio darbą, ūkininko, vadinamų liberalinių profesijų darbą ir pasiuntinių. Ir „pelnomasis samdomas“ darbas nesudaro vieno vientiso gamybos faktoriaus. Jis apima ir technikos ir pirklybos tarnautojus, ir didžiąją masę paprastąja kalba vadinamų samdomais darbininkais. Bet ir šioji paskutinioji kategorija nieku būdu nėra tokia vientisa, kaip kad jinai suprantama teoretinėse ir politinėse diskusijose. Darbo algų ir darbo tiekinių įvairumas ir šioje kategorijoje labai yra didelis. Išgyvenimo lygis moralinis, intelektualinis ir socialinis standardas rodo labai ryškių skirtumų. Su šiąja sąlyga algų teorija privalo skaitytis, jei jinai nori išvengti žalingų klaidų, kurias darydavo algų teorijos, nes jos stengdavosi, kiek galėdamos suprastinant darbą, kaip vientisą gamybos faktorių, ir darbo klasę suprasti kaipo homogeninę masę. Galima turėti daug aiškesnis tikrumos vaizdas, suprantant darbo pasiūlus panašiu būdu, kaip kad žemės, kaipo masės, kuri skyla į begalinę eilę pavidalų ir rūšių, kad apytikriai galimas esti perėjimas nuo žemesnių į aukštesnius lapsnius.

Darbas iš dalies vartotojams betarpiškai tiekiamas, iš dalies pirma į verslamoninkų rankas. Šis skirtumas kainų teorijai neturi esminės reikšmės. Nes ir antruoju atveju galų gale darbo paklausus nustato vartotojų paklausai. Pirmuoju atveju dėsnio tikrumas, kad kaina yra vartotojų darbo vertinimo išraiška, tiesiog yra aiškus. Tačiau dėsnis iš esmės tinka ir an-

truoju atveju. Verslamoninkai tuomet pasireiškia tiesiog kaip darbo pirkėjai. Juos tačiau galima taip pat traktuoti, jei jie, kaip mes pamatysime sekamame paragrafe, gali turėti tam tikros įtakos paklausų pobūdžiui, ligi tam tikro laipsnio tik kaip tarpininkus, tarp darbininkų ir pirkėjų. Idealiniame kainų susidaryme verslamoninkai gauna tik reikalingą atpildą už jų reikalingą tiekinį ir darbas gauna, kaip ir kiti gamybos faktoriai, kainą, kuri turi būti mokama, einant trūkumo principu. Šiuo atžvilgiu verslamoninkų mokama darbo alga, kaip ir tiesiog vartotojų sumokėta, nustatoma atitinkamo darbo trūkumo santykiu su jo paklausais. Žinomas dalykas, gali būti, esant nepaliaujamam tikro ūkio gyvenimo judėjimui, ir nuo to idealaus kainų susidarymo nukrypimų, ir algos gali būti tam tikrose gamybos šakose, tam tikrose vietose ir įmonėse vienu laiku žemesnės ir aukštesnės, kaip kad turėtų būti, einant idealiu kainų susidarymu. Be abejonės, darbas kaip gamybos proceso elementas turi tam tikrų ypatumų, kuris tokį kainų susidarymo netaisyklingumą palaiko. Panašiai kaip manomos idealinės prekyvietės būklės turi žymios reikšmės tikrosioms darbo kainoms, taip ir mes visų pirma ir teorijoje turime akyse idealinės prekyvietės kainų susidarymą ir statėme klausimą: kokią algą tos ir kitos rūšies darbas gaus, jei jis pilnai gautų tą, bet nedaugiau, ką leidžia prekyvietė.

Nėra galima sudaryti darbo algų teorijos, kuri apimtų visus atskirus atsitikimus. Mes turime tuo pasitenkinti, kad išaiškinama tokios teorijos ribos. Tatai paliekame padaryti atskiroms algos studijoms. Mūsų svarbiausią uždavinį turi sudaryti atvaizdavimas algų teorijos organiškame sąryšyje, traktavimas darbo algos, jos pareinamybėje nuo bendro kainų sudarymo proceso ir ypač nuo kitų gamybos faktorių. Šiame paragrafe mums teks visų pirma arčiau nustatytą bendrą darbo kaip gamybos faktoriaus vietą ir kaip kainų susidarymo proceso elementą.

Tam tikslui visų pirma reikia pabrėžti skirtumą tarp darbo ir darbininkų. Darbas yra darbininkų patarnavimas. Čia yra analogiškas skirtumas kaip ir tarp pastovių gėrybių ir jų naudojimų. Kurios reikšmės tas skirtumas turi, mes jau pirmiau matėme. Skirtumas tarp darbo ir darbininkų vargu bau mažiau svarbus ir praleidimas to duoda progos dažnai atsirasti neaiškumams darbo algos tyrinėjimuose. Santykis tarp darbo ir

darbininkų rodo tam tikrų ypatumų. Tuo tarpu kaip tam tikros pastovių gėrybių grupės naudojimų kiekis nustatomas pačių gėrybių kiekiu, to negalima pasakyti apie darbą. Nes savo darbininko išnaudojimas dalinai pareina nuo jo paties valios. Esamo darbo kiekis dėlto ligi tam tikro laipsnio sudaro savarankišką dydį, kuris be darbininkų kiekio nustatomas ir kitų veikiančių jų pusėje faktorių.

Pastovių gėrybių naudojimo, svarstant visuotinąjį kainų susidarymo prodesą, dėlto mes negalime suprasti kaip pirmykščio gamybos faktoriaus, nes jis patsai vėlgi suvedamas į pastoves gėrybes ir į reikalingos kapitalo dispozicijos naudojimą, pastovios gėrybės vėlgi pačios suvedamos į joms reikalingą gaminti priemones gamybas. Šis sąryšys iš esmės yra ūkiško pobūdžio ir sudaro būtina kainų susidarymo proceso dalį. Darbo ir darbdavių santykio atžvilgiu dalykas kitaip atrodo. Sąryšys tarp atliekamo darbo kiekio ir darbininko skaičiaus nėra grynai ūkiško pobūdžio, ir patį darbininką negalima traktuoti kaip ūkiškojo gamybos proceso padarinį. Darbas gali ir turi būti dėliai to suprantamas, svarstant kainų susidarymo problema, kaip pirmykštis faktorius ir esamo darbo kiekius įvairios rūšies reikia manyti kaip objektyviai duotus kainų susidarymo proceso elementus. Tokia teorija reikia papildyti visuotinu faktorių studijavimu, kurie riša darbo kiekį su darbininkų skaičiumi arba patys nustato darbininkų skaičių. Tuomet vėlgi susidaro proga ištirti eventualine algų dydžio įtaką į darbo ir darbininkų pasiūlus. Mes čia eisime paprastu savo keliu: pirmoje savo kainų susidarymo proceso svarstymo stadijoje prileisime tam tikro gamybos faktoriaus kiekį kaip duota paskum ištirsime faktorius, kurie tiems kiekiams turi įtakos, jų tarpe evantualias ir pačio gamybos faktoriaus kainai ir nustatysime jo reikšmę kainų susidarymui.

Kai darbas dalyvauja gamybos procese kaip gamybos faktorius, jis turi būti kvantitetiniai išmatuotas ir darbininko tiekiniui matuoti turi būti pasirinktas tam tikras vienetas. Gamybos procese siaura žodžio prasme vienodas gali būti tam tikras darbo tiekinys, pav., griovis 1 metr. ilgio, išaudimas 1 metro medžiagos, eilutės susirinkimas, plytos įmūrinimas. Tiekinio vienetu gali būti pasirinkta tam tikras laikas. Tai tinka saugojant, prižiūrint kitus darbininkus, transporto darbuose ir p. d. Šiuo antruoju atveju alga gali būti skaitoma pagal ištarnautą

laiką — valandas, dienas, mėnesius ir metus, taigi būti **l a i k o a l g a**. Pirmuoju atveju, kur tiekinio vienetas pasirinkta tam tikras produkto tiekinys **a l g a** gali būti matuojama nuo gabalo — **a k o r d i n ė** alga. Bet ir tuomet vis dar galima laiko alga ir dažnai tam tikrais atvejais esti, pav., kai tiekinio išmatavimas sudaro ypatingų kliūčių, arba kai darbo kokybė gali būti gadinama gretu akordiniu darbu, arba pagaliau, kai darbininkas del priežasčių, į kurias jis neturi įtakos kliūdomas išnaudoti pilnai savo darbą.

Viena arba antra darbininkų tiekinio matavimų forma turi reikšmės praktiškai išskaitant darbo algą. Gamybos faktorius — darbas nieku būdu negali būti suprastas tik kaip produktingų tiekinių suma.

Nekartą verslamoninkų atžvilgiu darbas apibūdinamas jo produktingu tiekiniu. Gamybos tiekinio vieneta, pav., turi ne tos pat reikšmės verslamoninkui, kaip kad galėtų kai kas manyti, jei ji pagaminama trumpu ar ilgu laiku. Nes verslamoninkas dažniausia esti interesuotas, kad tvirtas kapitalas kiek galint pilniau būtų išnaudojamas; fabriko trobesių naudojimo kaštai, mašinų ir t. t., saugojimo šildymo, šviesos ir p. išskaiciuojami 1 valandai ir todėl pageidaujama, kad darbininkas brangų laiką, kiek galėdamas pilniau išnaudotų, statybos verslamonėse taip pat labai svarbu, kad statyba, kiek galint greičiau būtų baigta, ir kadangi ten yra vietos tik aprėžtam darbininkų skaičiui, tai verslamoninkas mokėdamas akordinį darbą žiūri, kad kiek galint daugiau būtų patiekta ir per valandą.

Aišku yra, kad ir kitais atžvilgiais tiekinio vieneto vertei, jei ir pagamintas produktas būtų tas pats, turi įtakos ir tiekinio kokybė. Taip, labai svarbu esti verslamoninkui, kad mašinomis naudotųsi atsargiai ir ekonomiškai, pav., kiek galint mažiau vartotų varomos jėgos, ir kad medžiaga būtų vartojama, kiek galint tiksliai ir produktingai, mažiau jos gadinant. Daugumoje vietų darbininkų tinkamumas turi verslamoninkui lemiamos reikšmės, kaip, pav., darbininkui pavedamos labai brangios mašinos ir labai pavojingi įtaisymai arba darbininkų priežiūra. Tinkamas darbininkas čia turi begalinės reikšmės palyginti su tuo, kuris tą pat darbą gali atlikti, bet neturi to paties pasitikėjimo. Tais atvejais, kai darbininko darbe įpratimas didesniam produktingumui turi reikšmės, tai darbdavys dažnai esti interesuotas taip pat, kad darbininkas savo amate

tikrai liktų ir tikrai rūpintųsi savo lavinimu. Šiuo atžvilgiu yra tam tikras skirtumas tarp vyro ir moters darbo: tas taktas, kad moteriškos tarnautojos vedę apleidžia dažniausia savo verslą, jau turėtų būti sąlyga, kuri numuša darbo vertę, nors ir to pat tiekinio.

Taigi, jei verslamoninkas mokamą už darbą kainą matuoja ne vien produktingais darbininko patarnavimais, tai darbininkai gali būti dar mažau patenkinti nustatyta pagal produktingus tiekinius jų darbo kaina. Nes produktingų tiekinių suma pareina ne vien nuo jų, bet daug ir nuo verslamoninko, nuo įmonės organizacijos ir vedimo, nuo aprūpinimo įmonės mašinomis ir įrankiais ir p. d. Darbininkai duoda naudotis savo darbo jėga. Ką verslamoninkas arba, jei darbas tiekiamas tiesiog vartotojams, vartotojai tąja darbo jėga gali daryti, tas yra jų dalykas. Bendras darbo visuotinas mastas, kaip gamybos faktoriaus, vadinasi, negali būti rastas darbo rezultatuose.

Gamybos faktorius „darbas“, pasak pasakyto, suprantamas k a i p o t u r ė j i m a s s a v o ž i n i o j e t a m t i k r o s d a r b o j ė g o s p e r t a m t i k r ą l a i k ą. Kas mokama už tą turėjimą yra d a r b o a l g ą. Tokis sąvokos nusakymas tinka ir tuomet, kai algoms išskaityti gali būti pasirenkamos įvairios formos, kaip antai, akordinė arba premijų algą vienos ar kitos rūšies, kurių tikslas, kiek galint labiau, paskatinti darbo intensingumas, taigi pakelti jo kvalitetas.

Darbininkai, kurie parduoda savo darbo jėgą, gauna iš to p a j a mų. Šias pajamas reikia tiksliai skirti nuo darbo algos. Alga yra labai svarbus darbininko pajamų sudarymo faktorius, bet jai turi įtakos ir kiti faktoriai, visų pirma darbininko darbo pastovumas. Tatai pareina matomai ir nuo pačių darbininkų jų fizinių ir moralinių jėgų ir jų sveikatos, taip pat ir nuo paklausų, taigi galų gale nuo vartojimo tiesioginiai ir taip pat nuo įmonės vedimo, kur darbininkas turėjo darbą, be to, dar pareina ir nuo visos darbo prekyvietės organizacijos, kas dažnai būdavo praleidžiama ir darbo jėga apsirūpinimo metodų. Darbininko pajamos gali būti gaunamos už dieną, sąvaitę, metus ir visą gyvenimą. Darbininko pajamose visam gyvenimui pasireiškia matomai kaip svarbiausias nustatymo pagrindas jo darbo tinkamumo ilgis.

Vienam gamybos faktoriui esti idealinėje prekyvietėje viena kaina. Visuotinoji tendencija taip išsilyginti kainoms esti faktinoje prekyvietėje „turėjimo per tam tikrą laiką tam tik-

ros rūšies darbo jėgos“ atžvilgiu nors visados esti daug įvairių priešingų pastangų ir kitų kliučių visiškai išsilyginti. Tokis išsilyginimas, apskritai neapima nei produktingų darbo tiekinių kainų, nei darbininkų pajamų, kurie gauna tas pačias kainas. Čia dar pasirodo kartą, kad mes gamybos faktorių darbą tegalime suprasti taip, kaip kad čia mūsų buvo padaryta. Darbininkų darbo alga ir pajamos yra, pasak to, du įvairūs dydžiai, kurių pakeitimai nebūtinai eina paraleliai ir kurie kainų susidarymo procese užima įvairias vietas. Darbo alga turi savo tikrą reikšmę kaip gamybos kaštų dalis, taigi paklausų aprėžimo, taip pat, savaime suprantama, kaip darbininkų pajamų elementas. Tuo tarpu kaip verslamoninkas savo aemesį, žinoma, kreipia į savo gamybos kaštų mažinimą ir tik dėlto stengiasi mažinti darbo algą, darbininko yra būtinas interesas kreipti dėmesį į pajamas, kurių jis tegali pasiekti savo darbu. Norint traktuoti darbo jėgą arba net patį darbininką kaip gamybos proceso rezultatą ir surišti darbo jėgos pasiūlus su gamybos kaštais, tai darbininko pajamos čia iškyla kaipo sprendžiamas momentas, klausimas, kiek šios pajamos gali padengti darbo jėgos gamybos kaštus.

Mes pirmiau mūsų visuotinose kainų susidarymo studijose radome, kad vartojamos gėrybės atžvilgiu gėrybės kaina ir jos pritaikymo kaina yra tas pats dalykas. Gėrybės kaina vienkart tarnauja iš vienos pusės paklausams aprėžti iš antros pusės gamybai stimuluoti. Pastovios gėrybės atžvilgiu esti kai mokama kaina už pačią gėrybę ir antra kaina už jos naudojimą. Šioji tarnauja aprėžti paklausams, anoji gamybai stimuluoti. Norint traktuoti darbininką kaipo produktą, ji tektų šiuo atžvilgiu sulyginti su pastove gėrybe; pritaikymo kaina yra darbo alga; patsai darbininkas neturi parduodamos kainos, bendros darbininko per visą gyvenimą pajamos čia betgi yra tam tikra kaina, kuri priešpastatoma prieš darbo gamybos kaštus ir juos turi padengti, ir traktuojant gamybos procesą grynai ūkiškai turi apsimokėti.

Darbo algą skiria į n a t u r a l i n ę a l g ą ir p i n i g i n ę a l g ą. Seniau buvusi naturalinė alga įsigalint pinigų ūkiui pamaži pakeičiama p i n i g i n e alga. Šis skleidimasis buvo palaikomas ir sacialpolitiškos įstatymdavystės, neįmokėjimas in natura pasunkindavo tikrą darbo sutarties turinio supratimą ir suvaržydavo darbininko ūkišką laisvę. Tačiau reikia pastebėti, kad, taip pat, kur alga bendru supratimu mokama visa

pinigais, darbininkas gauna priedų, kuriuos ūkiškai skaitant neabejotinai reikėtų priskirti prie algos, ir kuriais darbininkais neturi teisės laisvai disponuoti. Čia įeina, pav., nemokamas būtas, arba butas papiginta kaina, nemokamas kuras, tynės, šelpimas ligoje ir p. d., taip pat draudimo premijos pensijos ir panašus darbdavio tiekiniai. Visų tų labdarybės įstaigų kaštai verslamoninko atžvilgiu laikomi darbo algos kaštais. Kad ši darbo algos dalis tiekiama ne pinigais, paaiški iš to, kad laukiama tuo būdu palaikyti geriau darbininkų gerovę ir ilgesniam laikui dėl išleistų lėšų turėti geresnę darbo jėgą.

Stambių įmonių tarnautojai, ir ypač viešieji organai be tikros algos turi dar ir kitų patogumų, nuolatines atostogas, priedus arba jos dalis susirgus, pensiją, aprūpinimą senatvėje ir p. d. ir be to, dar tam tikrą vietos užtikrinimą. Į šiuos patogumus tenka žiūrėti kaip užsitikrinimą pakankamai aukštos rūšies darbo jėgos pasiūlų. Ypatingas patogumų skirstymas taip veikia, kad asmenys tose pačiose vietose dažnai turi tam tikrų įvairių bendrų patogumų santykyje su tiekiamu darbu. Kai kada naudų visumos pasiekiama tuo, kad kurį laiką jaunos sveikos darbo jėgos menkiau apmokamos. Kad tokia tarnautojų algų sistema yra tiksli, galima spręsti iš plataus jos praktikavimo ir tos apystovos, kad vis platesnės darbininkų masės stengiasi gauti tarnautojų vietas ir iš tikrųjų faktinai jų ir pasiekia. Visą socialinį draudimą galima laikyti kaip pastangas duoti ir samdomiems darbininkams tų patogumų, kurių turi tarnautojai.

Reikia skirti p i n i g i n ę a l g ą ir r e a l i n ę a l g ą. Pagrindą tokiam skirstymui sudaro tai, kad gėrybių, kurių perka darbininkas, kainos svyruoja ir kad ta pati piniginė alga darbininko namų ūkiui gali turėti įvairios reikšmės. Norint spręsti algų aukščio įtaka darbo klasės būklei, reikalinga turėti omenyje realinę algą arba dar geriau realines darbininko pajamas, vadinasi, turimas pinigines pajamas suvesti į darbininkų vartojimų dalykų kainas. Mūsų teoretiniame kainų susidarymo procese mes išeiname iš prielaidos, kad vidutinės įvairių vartojamų dalykų kainos liekti nekintamos. Šios prielaidos prasmė glūdi pinigų moksle ir tegali būti arčiau paliesta, kalbant apie juos. Esant šiai prielaidai, tegalima tik apytikriai kalbėti apie skirtumą taip piniginės ir realinės kainos. Tolimesniame svarstyme liesime daugiau piniginę alga.

36. Darbo paklausai.

Darbo kainų susidarymą visų pirma tenka studijuoti, darant prielaidą, kad kiekvienos rūšies ir pavydalo darbo kiekis, kuris esti patiekiamas darbo prekyvietėje, yra duotas, t. y., sudaro nepareinama nuo kainų susidarymo problemos dydį ir tuo būdu taip aprėžtą kainų susidarymo problemą tenka nušviesti arčiau, ypačiai kreipiant dėmesio į paklausų pusėje veikiančius faktorius.

Darbo kainų susidarymas kaip ir apskritai kainų susidarymas, visų pirma valdomas trūkumo principo. Taigi kiekvienos rūšies ir pavydalo darbas gauna kainą, kuri turi būti taip aukšta, kad jų atitinkamo darbo kiekio paklausai būtų aprėžti. Sakykime, kad tos kainos yra žinomos, tai galėsime išskaičiuoti jų pagalba ir kitų gamybos priemonių kainas ir produkto kainą. Tuo bus nustatyti įvairių produktų paklausai kartu ir įvairių gamybos priemonių paklausai, ypačiai kiekvienos rūšies ir kokybės darbo. Šie paklausai turi atitikti pasiūlus. Jei kurios nors darbo rūšies paklausai yra nepakankami, tai yra ženklas to, kad atitinkamo darbo kaina yra per aukštai nustatyta ir, jei negalima aprėžti pasiūlų, kad pakėlus paklausus, tai ta kaina turi būti numušta. Priešingai, jei paklausai prašoka pasiūlus, tai darbo algos turi pakilti.

Darbo alga esmėje nustatoma visuomenės perkamosios jėgos varžytynėmis del darbo ir turi būti suprantama kaip vartotojų atitinkamo darbo vertinimo išraiška. Šis dėsnis iš tikrųjų sudaro visos darbo algos centralinį turinį, ir kiekviena praktiška algų problemos pusė privalo pirmoje eilėje juo remtis.

Praktikoje algų susidarymas dažniausia eina tuo būdu, kad tam tikros rūšies darbui nustatoma tokio dydžio alga, kuri atrodo reikalinga, kad pritraukus pakankamus kvalifikuotos darbo jėgos pasiūlus. Atsakymas į klausimą, ar tuo rastas yra tikras mastas, turi palikti vėlesniam patyrimui: trūkstamieji pasiūlai sudarys būtiną algos pakilimą, tuo tarpu perdideli pasiūlai anksčiau ar vėliau numuš algas. Tą patiria kiekviena didesnė įmonė, kuri savaime suprantama negali derėtis del algos individualiai su kiekvienu darbininku, kurį ji samdo. Principialiai to metodo turėtų laikytis ir viešų organų algos politika. Stambiame maštabe tuo būdu darbo algos turėtų būti

nustatomos bendrose darbininkų ir darbdavių derybose ir laikas nuo laiko patikrinamos.

Traktuojant bendrą darbo kiekį kaip duotą kiekvienos rūšies ir pavydalo, tokis kainų susidarymo procesas, matyti, reikš tik esamo darbo kiekio padalinimą įvairioms gamybos šakoms pagal jų perkamąją jėgą, taigi paskutinėje eilėje atitikimu vartojimo paklausoms vartojimui. Praktika iš tikrųjų tuo keliu ir eina, kuriuo mes ėjome mūsų teoretiniuose tyrinėjimuose: ji nustato lyg ir bandomai, žinoma, atsižvelgiant į paskutinį prityrimą įvairių darbo pavydalų kainas ir remdamasi tomis kainomis išskaičiuoja pagamintų produktų kainas, bet visados yra pasiryžusi šį kainų sudarymą patikrinti faktais, kurių duoda faktiški pasiūlai. Kainos, kurias šiuo kainų sudarymu gauna įvairios darbo kategorijos, matyti, nustatomos darbo kiekio reliatyviniu trūkumu, santykyje su paklausais visiškai atitinkamai trūkumo principui.

Kai žymi darbo algą, „kaip darbo įnašą į gamybos rezultatus", visados turi atminti, kad ši daugel kartų aprašoma sąvoką iš tikrųjų tegalima apibūdinti tik kaip tam tikrą gamybos proceso išdavą. Darbo įnašo supratimas kaip techniškai objektyviai nustatomos produkto dalies visiškai negalimas. Dažnai daromi bandymai techniškai objektyviai išskaičiuoti darbo įnašą „paskutinio produktingumo" pagalba, jau pirmiau buvo (34 §) paliesta mūsų kritikos.

Trūkumo principas daro aiškiu, kad didžiausią pagrindą ypatingai žemoms algoms visų pirma sudaro reliatyvinis atitinkamos rūšies ir pavydalo darbo jėgos perteklius, kitaip sakant, pasiūlų aprėžimas apskritai sudaro tos padėties pagerinimo prielaidą. Kai vartojimo tam tikro darbo reikalingumas ligi tam tikro laipsnio patenkintas, tai didesnis darbo kiekis tos pačios rūšies tik tuomet gali rasti vietos vartojime, kai žymiai numušamos darbo kainos. Tatai yra tik to ženklas, kad paklausai turi aprėžtą elastingumą. Priėmimas žemiau normos menkų algų yra abejotina išeitis, kad suteikus tam tikram darbo kiekiui vietą, kuriam esant normalinėms algoms nėra pakankamai vietos. Kiekvienas bandymas pakelti tokį darbą, kuris išeina ne iš aiškaus šios problemos prigimties supratimo, turi būti iš anksto pažymėtas klaidingu. Kiekviena pagalba gerinti darbo algas, matyti tegalį į tam tikrą amatą perdaug pritraukti darbo jėgos ir padaryti ją kroniška.

Antra vertus, žinoma, ir ypatingai aukšti algų reikalavimai gali tam tikro darbo paklausus ir tuo pat amato dydį labai susiaurinti. Patogiausios darbo padėties apskritai tegalima pasiekti, kai darbo jėgos pasiūlai galimai tikriau prisitaiko paklausams, kai įvairių darbo rūšių kainos tėra neišvengiamo, naturalaus jų trūkumo išraiška.

Prileidžiant tokį prisitaikymą, „darbo" vertė be šio naturalaus trūkumo daugiausiai nustatoma paklausų sudarymu. Ypačiai sudaro paklausų pobūdžiui savystovius elementus papročių, skonio ir vartotojų perkamosios jėgos pasikeitimai, kurie turi reikšmingos ir kai kada, jei pasiūlai nepakankamai ar nepakankamai greitai prisitaiko šiems pasikeitimams, ir žalingos įtakos specialaus darbo prekyvietės padėčiai.

Ir gamybos faktoriui darbui apskritai paklausai gali daugiau mažiau susidaryti patogus. Visų pirma mainaūkio paklausai gali krypti daugiau į darbą arba į produktą, kurio gamyboje bendradarbiauja žymioje dalyje ir kiti gamybos faktoriai. Turtingesnių klasių paklausai daugiau krypsta tiesiog į asmenišką darbą, pav., namų patarnavimus, dailės audimo dirbinius, tuo tarpu didžiųjų masių daugiausia į masinių dalykų, kurie gaminami mašinų technikos pagalba. Demokratinis pajamų paskirstymas veiks šiuo atžvilgiu didindamas kapitalo dispozicijos paklausus ir mažins reliatyvinius darbo paklausus.

Pažiūrėję į įvairius gamybos faktorius šio visuotino paklausų padalinimo atžvilgiu, pamatysime, kad bendrų darbo paklausų augimas pareina nuo visuomenės perkamosios jėgos dydžio, taigi bendrų mainaūkio pajamų. Kiekviena apystova, kuri pakelia visuomenės gamybos efektingumą, didina taip pat ir visuotinus darbo paklausus ir bendrai pakelia algų dydį. Sąryšyje su tuo „darbas" tikrame gyvenime turi tikro visados labai aktualaus, nors dažnai gyvenime pamirštamo intereso, kad bendras gamybos procesas, kiek galint auksčiau būtų efektyvus. Darbo algos supratimas kaip tam tikros dalies bendrose visuomenės gamybos išdavose iškelia visados darbo algų pareinamybę nuo viso visuomenės gamybos proceso produktingumo.

Kai bendrų paklausų stiprumas pareinąs nuo bendrų visuomenės gamybos išdavų nustatytas, tai matomai kiekvienas bendro darbo tiekinių kiekis turi į visuomenės paklausus silpnesnės įtakos, kurios mes negalime pamiršti. Turint omenyje specialinę darbo rūšį, kuri visame gamybos procese turi antraeilės

reikšmės, to darbo pasiūlų aprėžimas neturės apčiuopiamos įtakos bendraūkio pajamoms, kitas dalykas, kai atsiranda reikalo aprėžti mainaūkyje bendrą rankų darbo kiekį: tokis aprėžimas rankų darbo santykyje su kitais gamybos faktoriais duos reliatyvinės naudos, jis betgi reikš žymų liaudies pajamų aprėžimą, taigi bendrų paklausų perkamosios jėgos, ir tuo pat žymų darbo prekyvietės pablogėjimą. Reikia visados baimintis, kad šis naudingas veikimas neatsiliktų nuo ano blogojo.

Bet taip pat, kai tam tikrų darbo pasiūlų susiaurinimu gali būti pasiekta tam tikros darbo kategorijos algų pakėlimas, tai jo įtaka į darbininkų pajamas ir išgyvenimo lygį dar tuo nėra nustatyta. Darbo pasiūlų aprėžimas gali eiti dviem keliais: arba darbininkų skaičiaus sumažinimu arba susiaurinimu vidutiniško darbo kiekio vienam darbininkui. Jei darbo trūkumas paskutiniu atveju yra didesnis, tai ir kai kuris algų pakėlimas bus atliktas atliekamo darbo kiekio sumažinimu. Galutina išdava tik išimtinais atvejais gali duoti pajamų pakėlimą (§ 38). Daug patogesnės perspektyvos aprėžiant darbininkų skaičių pasiekti aukštesnių pajamų, ypačiai specialiniams darbams. Patogiausios perspektyvos esti tuomet, kai darbininkų skaičiaus susiaurinimas perpildytuose amatuose pravedamas ne absoliutiniu darbininkų skaičiaus visuomenėje sumažinimu, bet perkeliant darbininkus į gamybos šakas, kurios ligi tol nepakankamai buvo aprūpintos darbo jėga, ir taigi gali būti pasiektos pozityviniu bendros visuomenės gamybos pakėlimu.

Tokių išvadų mes padarėme iš prielaidos, kad paklausai pagamintų gėrybių nustato ir įvairių rūšių ir pavidalų darbo paklausus. Tačiau tikrenybėje randame iš tos taisyklės ir įvairių išimčių, kurios trūkumo principą, kaipo darbo algos nustatymo pagrindą, modifikuoja. Tas patsai gamybos rezultatas gali būti pasiektas įvairiais keliais. Tam tikra darbo rūšis gali būti pakeista kita, arba gamybos faktorius darbas gali būti iš dalies pakeistas kitais gamybos faktoriais žeme ir kapitalu. Čia mums tenka arčiau ištirti tokios substitucijos sąlygas ir veiksmus ir pradėti tirti *įvairių darbo rūšių ir pavidalų substitucija vienas antra.*

Visų pirmiausia esti tam tikros varžytynės tarp įvairių verslų, kurie tenkina galų gale tas pačias vartotojų reikmenes. Taip pav., konkuruoja darbininkai, kurie gamina krosnims koklius ir kurie dirba centralinio šildymo įrengimuose ir atitinka-

mose geležies pramonės šakose. Ir esąs tos ar kitos darbininkų grupės algos aukštis visados esti abiejų sistemų varžytynių faktorius, ir nėra negalimas daiktas, kad aukštų algų reikalavimas koklių darbininkų duos įsigalėti centralinio šildymo sistemai. Kur tokios varžytynės tarp atskirų amatų esti, esti atsitikimų, kur metodai maždaug yra lygiaverčiai, taigi algų aukščio pakeitimas vienoje nuspręs algas ir antros pusės. Tuo būdu yra tam tikras tarp darbo algų sąryšys įvairiuose versluose.

Toliau mes turime atsižvelgti į varžytynes tarp įvairių darbo rūšių tame pačiame versle. Tą patį produktą galima gaminti įvairios rūšies darbu. Galima vartoti brangų ir produktingą darbą arba pigų ir mažiau efektingą. Ekonomiškas rezultatas gali būti maždaug tas patsai ir įmonės abiejų rūšių gali būti greta viena su antra. Algų problema tuomet ligi tam tikro laipsnio negalima palikti neišsprendžiama. Rimti verslamonininkai gali gerais ir gerai apmokamais darbininkais savo įmones padaryti produktingesnėmis ir spausti kitas įmones, dėlko nekintami pagamintų gėrybių paklausai kryps į aukštesnę darbo klasę. Tos pačios įtakos gali daryti ir patys darbininkai, jei jie pajėgia išlaikyti bendrai mokamų algų aukštį. Šiąja linkme veikia profesinių sąjungų algų politikos normalinės sąlygos: jos priešinasi, kad žemesnės rūšies darbas nepaimtų vartotojų perkamosios jėgos. Be abejonės, šiuo atžvilgiu tam tikros pramonės tradicija taip pat daug reiškia. Priprastas aukštas profesijos gyvenimo standartas ligi tam tikro laipsnio yra apsauga prieš žemiau stovinčių darbininkų varžytynes. Antra vertus, žemesnio laipsnio darbas rodo tendencijos tvirtai laikytis tam tikros profesijos ir gintis nuo galimos konkurencijos tolimesniu savo gyvenimo standarto numušimu. Tais atvejais, kur algų problemos tuo būdu negalima nustatyti, visados atsiranda galimumo siekianti darbininkų algų pakėlimo politikos tam tikromis priemonėmis, gali pasiekti tikslo. Tuomet algų teorija nėra vien tik teoretinė kainų susidarymo problemą, bet ir praktiška socialpolitinė problema.

Sąryšyje su tuo tenka atsiminti ir varžytynes tarp vyrų ir moterų darbo. Del vyrų ir moterų algų nelygybės už maždaug tą patį darbą buvo daug rašyta. Ieškoma aiškinimų įvairiose socialinėse sąlygose, ypač priprastose žemesnėse moterų reikmenėse, taip pat ir moterų jėgos didesniuose pasiūluose, arba dažnai suveda visą reiškinį į taip dažnai vartojamą, bet

nieko nesakantį pagrindą, — visuotiną visuomenės neteisingumą. Tačiau į esminį klausimą tas dar neduoda atsakymo: dėlko moterų darbas apskritai gauna žemesnį atlyginimą, kaip kad jis vertas esti, taigi gauna kaina, kuri mažesnė esti, kaip kad kainų susidarymo procese galėtų nustatyti pasiūlų ir paklausų pusiausvyra ir kuri, vadinasi, atitiktų šio darbo vertinimą iš paklausų pusės? Kad moterų darbas atsitiktinai gali nepasiekti tikros prekyvietės kainos dėl trūkumo atsparumo, žinių ir judrumo, žinoma, galimas yra daiktas, bet tik ten, kur nėra pilnai efektyvinės įmonių konkurencijos del esamos moterų darbo jėgos. Betgi kai tikrina, kad moterų darbas neteisėtai apmokamas žemiau kaip vyrų, tad neaišku esti, kodėl tuomet verslamoninkas, kuris abiems darbo rūšims duoda darbų vienas greta antro, nepakeičia ir dar labiau pigia moterų darbo jėgą brangaus vyro darbo. Čia ir glūdi problemos šaknis. Kai verslamoninkas, ką galima prileisti, tai darytų grynai įmonės atžvilgiu, bet to nedaro, tai iš to galima spręsti, kad jis vyrų darbą, nežiūrint į matomą tiekinių vienodumą labiau vertina, dėl tam tikrų priežasčių. Praktika matomai nepripažįsta teoretikų paskelbtos tiekinių lygybės. Faktinuose paklausuose yra aiškus skirtumas tarp vyro ir moters darbo, ir tai yra sprendžiamas momentas. Kur vyrai ir moters dirba vienas greta kito, tai dažniausia matome darbų skirtumą. Yra taisyklė, kad vyrai ir moterys tame pačiame versle dirba įvairius darbus ir gauna įvairias algas. Bet taip pat, kur darbas iš paviršiaus atrodo apytikriai tas pats, paklausai del įvairių priežasčių krypsta aiškiai į vyro darbo paklausus. Pagrindų tam diferenciavimui yra tikrai nemaža, jų tarpe ir abejotinos vertės. Jau mes aukščiau nurodėme kai kuriuos iš tų pagrindų turinčių tam tikros materialinės reikšmės. Pagrindai, objektyviai traktuojant, nėra neprotingi. Gali būti tam tikruose versluose, pav., bankuose, įsigalėjęs nuo senovės paprotys tam tikriems darbams naudoti tik vyrišką darbą. Atrodytų net ir lyg ne „comme il faut“ vartoti moterų darbas. Vyriškas darbas del tokios nuomonės, kurių galima būtų net lyg ir prietaru pavadinti, prieš kuri biznio žmogus gali nepajėgti kovoti, esant ir objektyviai vienodam produktingumui, vyrų darbas gauna aukštesnę vietą. Tokią išdavą gali palaikyti ir daugelis kitų motyvų, kurių objektyvaus teisėtumo čia negalime įvertinti pav., apsisaugojimas nuo plėšimų, būtinas reikalas išlaikyti disciplingą ir p. d.

Pirm nei tiksliai ištyrsiant ir nustatysiant visas tokias sąlygas, negalima imtis drąsios hypotezės, kad moterų darbas apskritai, palyginus su tikrąja prekyvietės padėčia yra „žemiau mokamas".

Betgi reikalavimas apmokėti moterų darbą neatsižvelgiant į prekyvietes būklę pagal tam tikrus teoretinius ir jausmo „teisėtumo" pagrindus vienodai su vyrų, principialiai yra to pat vertas, kaip ir paprasta socialistinė algų programa.

Darbo ir žemės substitucija vienas kitu. Šią substituciją mes svarstėme pereitame skyriuje. Viename žemės ha gali būti daugiau ir mažiau darbo suvartojama. Kai žemės naudojimo, taigi žemės rentos ir darbo algos kainos duotos, tai tuo nustatoma ir ūkiškai naudingiausia darbo ir žemės sudėtis. Darbo paklausai nustatomi ne vien tik vartotojų paklausais ir darbo algų aukščiu. Į juos, kaip čia mes pamatysime, turi įtakos ligi tam tikro laipsnio ir konkuruojančių gamybos faktorių ir žemės naudojimo kainos. Ši įtaka reiškia tam tikrą darbo trūkumo modifikaciją, bet nieku būdu šio trūkumo nepašalina kaip svarbaus pagrindo darbo kainoms susidaryti.

Klausimas, kaip didesnis žemės turtingumas veikia darbo algą, yra praktiškai labai svarbus. Jei kurio gamybos faktoriaus, čia žemės kiekis, gali būti didinamas, tai ir, einant trūkumo principu išskaičiuotas reliatyvinis to gamybos faktoriaus vieneto įnašas į gamybos rezultatus, krinta. Todėl ir padidėjęs žemės turtingumas turi tendencijos kelti darbo algą. Padidėję žemės naudojimo paklausai sukelia to faktoriaus substitucija darbu. Tuo mažinama žemės rentą, bet nepanaikinama. Daugiau vartojant žemės palyginti su darbo vienetu gamybos rezultatas bus pakeltas, taigi tautos pajamos padidės, ir vartojimo perkamoji jėga bus sustiprinta, kas paveiks į darbo algų pakilimą.

Nors bendrai algų pakilimas turi įvykti kaip padidėjusio žemės turtingumo išvada, tačiau sodžiaus darbininkai gauna ne visos naudos iš puolančios žemės rentos kaip algų pakilimą. Turi įvykti apskritai reliatyvinis žemės produktų kainų kritimas. Atitinkamai tam turi pakilti, jei bendras kainų lygis nepasikeičia, pramonės produktų kainos, deliai ko pramonės darbininkai, pakilus dirvos turtingumui, gali turėti naudos. Žemės ūkio darbininkų algos turi atitikti tam gyvenimo standartui, kurio tokis darbininkas gali pasiekti patsai dirbdamas savo žemę.

D a r b o i r k a p i t a l o d i s p o z i c i j a s u b s t i t u c i j a v i e n a s k i t u. Kad kapitalo dispozicija tam tikruose gamybos proceso punktuose konkuruoja su darbu ir juo gali būti pakeičiama, mes jau matėme 24 §. Tokiuose punktuose savitarpiniai pakeičiamų kiekių kainos, matomai, abiejų gamybos faktorių turi būti lygios. Šis reikalavimas sudaro vieną sąlygą kuri veikia į kainų sudarymo procesą nustatymą. Ir čia mes randame, kad darbo paklausai nenustatomi išimtinai vartojimo paklausų ir darbo algų, bet svetimo gamybos faktoriaus, būtent, kapitalo dispozicijos. Bet ir galimybė modifikuoti darbo paklausus kapitalo dispozicijos substitucija neturi nustelbti pagrindinės darbo trūkumo reikšmės kainų susidarymui.

Šalies kapitalais turtingumo reikšmė aiškiausiai pasirodo, kai jį sprendžiame pagal trūkumo principą ir substitucijos principą suprantame tik kaipo šio principo modifikaciją. Kapitalais turtingumo pakilimas pakelia visuomenės gamybos efektingumą ir tuo pat ir apskritai padidina paklausus. Padidėję kapitalo dispozicijos pasiūlai, esant nepakeistiems darbo pasiūlams pagerina vienkart ir reliatyvinę darbo prekyvietę. Abi šios sąlygos eina prie to, kad einant trūkumo principu, tam tikras darbo algas pakeltų.

Priešingai algų fondo teorijai, reikia pasakyti, kad ne kapitalas sudaro visuomenės darbo perkamąją jėgą, bet pajamos. Padidėjęs kapitalo turtingumas turi įtakos į šiuos paklausus del gamybos padidėjimo ir tuom pat ir mainaūkio pajamų padidėjimą, taip pat ir darbo prekyvietės pagerėjimą, kuri veikia konkuruojančių gamybos priemonių padidinimu. Šiuo atžvilgiu darbo klasė neabejotinai stipriai esti suinteresuota visuomenės kapitalų išlaikymu ir pakėlimu.

Kapitalo dispozicijos substitucija darbo, kaip 24 § parodyta nustatoma visa eilė įvairių sąlygų, kurių tarpe atitinkamo gamybos faktoriaus kainų susidarymas praktikoje vargu bau dažniausiai turi sprendžiamos reikšmės. Esant kitoms lygioms sąlygoms žemas palūkanų dydis visados turi palaikyti kalbamą substituciją. Pakilimas darbo algos tam tikroje specialinėje gamybos šakoje, arba artimoje gamybos šakoje turi tos pat reikšmės, jei dar ji neapsiima ir tų gamybos šakų, kurios gamina mašinas ir įtaisymus, kuriais atitinkamose gamybos šakose išstumiamas rankų darbas. Jei tai įvyksta, tai algų pakėlimas turi atitinkamai pakelti kapitalo dispozicijos reikalavimą ir tuo

pat kaštus. Visuotinas ir vienodai lygus algų pakėlimas visame mainaūkyje dėlto neturi antraeilės įtakos kapitalo dispozicijos substitucijai darbu. (Jei šalia kapitalo dispozicijos nebūtų jokio kito gamybos faktoriaus kaip tik „darbo“, tai tokis pakilimas apskritai neturėtų jokios įtakos į substitucijos galimumus. Manomas pakėlimas reikštų tuomet tik piniginės vienetos perkamosios jėgos nukritimą, kadangi kapitalo dispozicijos kaina, kaip mes žinome, neturi piniginio masto).

Tais laikais, kai viešpatauja gamybos faktoriaus darbo ypatingas trūkumas, tai išsiplatinusi substitucija darbo kapitalo dispozicija nesumažina atitinkamo trūkumo, bet dažniausiai dar pasunkina netiesioginiais reikalavimais, kurių stato darbui mašinų gamyba ir pastovių įtaisymų pagaminimas ir p. Kapitalo dispozicijos substitucija darbo sudaro patogesnę būklę ten, kur tuo tarpu viešpatauja tam tikras darbo jėgos perteklius, taigi ir darbo alga yra reliatyviniai žemesnė, betgi ten, kur yra didėjantis darbo jėgos trūkumo tenka laukti, del to darbo algų kilančio judėjimo.

Del mašinų ir darbo konkurencijos problemos, reikia dar štai kas pasakyti. Išradimai, kurie daro kapitalo pritaikymą mašinų formoje ir pd. vaisingesniu, ir del to labiau pajėgiančiu konkuruoti su rankų darbu, veikia visų pirma liečiamose gamybos šakose kaip reliatyvinis kapitalo dispozicijos paklausų padidėjimas ir reliatyvinis darbo paklausų sumažėjimas, delto taip pat kaipo tendencija darbo algas atitinkamų profesijų Vienlaik produktų kainos stipriai numušamos, dėl ko pakyla jų paklausai ir taip pat ir atitinkamo darbo paklausai absoliučiai pakyla, kas žinoma, reiškia tendencija darbo mokesniui kilti.

Antra vertus ir technikos pažanga į bendros visuomenės gamybos pakėlimą ir tuo pat jos bendrų pajamų padidėjimą. Iš to išeina visuotinas darbo paklausų pakilimas. Jei šie paklausai liečia visas darbo rūšis, tai visa darbo klasė turi iš technikos pažangos naudos. Abejotina palikti tačiau, ar specialinis darbas, kuris buvo užimtas tose gamybos šakose, kur įvyko pažanga ar tos pat turi naudos ar žalos. Tatai pareis nuo to, ar naudinga paklausų kilimo tendencija atitinkamo produkto nusvers žalingą reliatyvinio darbo mašinomis išstumimo įtaką.

Jei bus įvestos darbą taupančios mašinos į palyginti smulkią gamybos šaką ir jei tos pramonės ekspansijos galimybė ne ypatingai didelė, tai bent artimoje ateityje paklausai atitinkamo

darbo sumažės. Jei nebus nugalėtos sunkenybės, perkeliant darbą į kitas įmones, t. y., pasiūlai paliks ilgesnį laiką nekeičiami, tai neišvengiamai, kad atitinkamų pramonės šakų darbininkai, įvedus darbą taupančias mašinas, nukentės. Tatai gali pasireikšti pagal apystovas, numušant darbo algas arba darbo nepritekliumi. Sumažintas darbo laikas vėlgi gali pasireikšti padidėjusiu bedarbiu skaičiumi atitinkamo verslo arba bendrai nedarbu. Visais atvejais darbininkų pajamos ir jų gyvenimo lygis kris. Išeinąs iš to darbo sumažėjimas bus dar labiau pasunkintas ne nuolatiniu darbu arba nedarbu. Esant tokios sąlygoms, techniškoji pažanga lengvai gali įsigalėti žmogaus darbo jėgos naikinimo kaina. Šių pasekmių tegalima išvengti, kai nujaučiant pavojų, atitinkamomis priemonėmis pavyksta rasti darbininkų pertekliui darbo kitose vietose, arba kai naujos technikos įvedimas, pav., sulaikomas profesinių sąjungų pasipriešinimu. Abu metodai turi pavojaus, kad bereikalo arba netinkama forma arba per ilgą laiką veiks, ir kad pačių darbininkų pastangos nebus imamos dėmesin lengviau pravedant technikos pažangą.

Mašinų substitucijos įtaka pareina daugiausia ir nuo to, kurios rūšies darbo mašinos reikalauja. Senoji mašinų technika apskritai tereikalavo menkos darbo rūšies ir todėl turėjo būti labai kenksminga darbui rūšies atžvilgiu. Naujoji mašinų technika dažnai reikalauja, jei ne visados aukštos darbo rūšies, pav., tikumo, dėmingumo, intelegentiškumo ir nervų stiprumo. Jis dėlto reiškė dažniausiai augančius tokio darbo kvaliteto paklausus. Jei gamyba ir darbininkų lavumas, kurie atitiktų tokiems reikalavimams su paklausais daro ne vienodą žingsnį, tai ir bendras algų lygis kalbamam darbui pakils.

Sprendžiant faktiną pramonės skleidimąsi Vakarų Pasaulyje per paskutinį žmogaus amžių, visados tenka atsižvelgti, kad jis ligi tam tikro laipsnio ėjo ypačiai patogiomis sąlygomis: mašinų technika aprūpintos pramonės produktų paklausai išsiplėtė po visą pasaulį, tuo tarpu kaip pati mašinų gamyba daugiausiai paliko vakarų kultūros žinioje. Be šio nepaprasto ir savo prigimtimi vienintelio paklausų išsiplėtimo Vakarų pramonės darbo būkle būtų buvus daug blogesnė ir mašinų technikos įvedimas būtų buvęs surištas dar su didesne žala Vakarų Europos darbo klasei, kaip kad faktinasis skleidimas parodė.

37. Darbo pasiūlų nustatymas darbininkų skaičiumi.

Tai kainų susidarymo teorijai, kuri gamybos kaštus supranta kaip kaina, kuri turi būti mokama, kad gavus tam tikrų patarnavimų, turėjo atrodyti esminis dalykas, darbą vaizduoti tokiu pasiaukojimu ir darbo algą, kaip kainą, kuri galėjo sukelti reikalingų darbo pasiūlų. Neabejotina, kad norint duoti šiai teorijai pagrindą, tyrinėjimuose buvo statoma į pirmą vietą darbo pasiūlų pareinamybė nuo darbo kainos tuo būdu, kurio rodėsi nepateisino esami faktai. Antra vertus, buvo iškeliama ir darbo vieta, kaipo pirmykščio gamybos faktoriaus ir darbo pasiūlų kaip specialinė gamybos veiklos priklausoma ir visų pirma nustatoma gamybos proceso dydžio, ir atitinkamai tam darbo algų normaliniu nustatymo pagrindu buvo laikomi vadinami darbo gamybos kaštai. Prieš čia padarytas tam tikros teorijos naudai konstrukcijas, mes turime bandyti darbo pasiūlus taip atvaizduoti, kaip kad jie iš esmės ir su savo svarbiais nustatymo pagrindais, pasireiškia tikrenybėje. Tuomet vargu bau teks abejoti, kad darbo pasiūlus visų pirma teks suprasti kaip duotą dydį, nepareinamą nuo paprastų darbo kainų kaitaliojimosi, kainų susidarymo problemos dydį. Ši prielaida turi būti padėta pirmojo darbo algos teorijos svarstymo pagrindan. Prielaida taip artimai atitinka tikrenybę, kad galūtina pilnoji teorija tiks ir visais atvejais. Darbo algos teorija jau pirmose studijose turi remtis prielaida, kad gamybos faktorius darbas įvairiose savo rūšyse ir kokybėse pagal savo kiekį yra duotas.

Darbo pasiūlų studijoms tatai reiškia, kad mes visų pirma turime susidaryti šių darbo pasiūlų sudėties visuotiną vaizdą, kad paskum galėtume pereiti į tyrinėjimą išorinių, t. y., visuotinų socialinių faktorių, kurie nustato darbo pasiūlus ir pagaliau pereiti į analizą pačios darbo algos eventualinės įtakos siūlomam darbo kiekiui. Toliau ši tyrinėjimo eiga tegalės pasireikšti bendrais bruožais.

Darbo trūkumas matomai pareina nuo dviejų faktorių, būtent, pirmojo pačių darbininkų trūkumo, antra, darbo tiekimo aprėžimo, išeinančio vienam darbininkui. Pažiūrėkime šiame paragrafe visų pirma į darbininkų trūkumą. Suprantant visą darbo kaip vienintelę homogeninę masę, atsiradus nedarbui, turėtų įvykti kažin kas stebuklinga, norint darbo algą suvesti į darbininkų trūkumą. Tačiau nebegalima sudaryti tikro

darbo prekyvietės vaizdo, pirm nesudarius aiškios nuomonės dėl tikros vadinamos darbo klasės sudėties. Darbininkai, kaip jau pirmiau pabrėžta, sudaro tikrybėje labai heterogeninę masę, kurioje atstovaujamos visos manomosios įvairaus kvaliteto ir rūšies grupės ir paprastai esti nuolatinis perėjimas iš vienos grupės į kitą. Jau suskirstymas pagal amžių sudaro labai svarbų darbininkų laipsniavimą. Tik nedaugelis dešimtmečių geriausio gyvenimo amžiaus atstovauja pilną darbo jėgą, tik jauni darbininkai sudaro sau klasę, ir jau gana anksti nusenstą darbininkai deklasuojami. Ypač, atsižvelgiant į sveikatą ir apskritai fizinį pajėgumą, esti didelių įvairumų ir tikrenybėje randame tęsiamą perėjimą nuo visiškai darbą dirbti pajėgiančių ir rimtų į tik pusiau vartotinus ir visiškai netinkamus invalidus tikrąja prasme. Toliau mes turime atsižvelgti į labai įvairų laipsniavimą prigimtų gabumų moraliniu, intelektualiniu ir fiziniu atžvilgiu. Ir čia randame ištisą skalę nepaprastai patikimų, energingų, inteligentiškų ir rimtų ligi paskučiausių jų priešingumų. Šie įgimti įvairumai jau labai ryškiai matyti toje pačioje tautoje, palyginus įvairias rases, pasirodo dar ryškiau.

Gamtinių gabumų įvairumas iš dalies gali būti išlygintas ir net padidintas daugiausia auklėjimu ir švietimu, bet pirmoje eilėje įvairiomis darbo socialinėmis aplinkybėmis ir sąlygomis. Nepakankamas auklėjimas ir švietimas, blogas maitinimasis ir panašūs trūkumai, toliau lengvatikybė ir ištvirkimas ir tokie papročiai, kaip lošimai ir girtuoklybė, veikią kaip socialinė prievarta žmones, kaip darbininkus gali nužeminti arba visiškai suardyti, apie tai plačiau netenka aiškinti. Sprendžiamos įtakos darbininko likimui turi daugiausia ta sąlyga, kuriąja darbininkas gauna savo gyvenimo išlaikymą, visų pirmiausia darbo nuolatumas. Sunkūs socialiniai nuostoliai, kurių esti šioje srityje dažnai užtemdo visus kitus.

Labai įdomiame mažumos pranešime paskutinės Britų neturto komisijos W e b b'a i[1] plačiau analizuoja pagalbos reikalingų didžios armijos sudėtį ir rekrutavimą. Jie prieina išvados, kad šioji greitai mirštanti armija nuolatos maitinama naujomis masėmis, kad šių laikų pramonės visuomenė savo darbo prekyvietės organizacija nuolatos produkuoja naujų vargšų.

---

[1] Antroji dalis mažumos pranešimo vadinasi: „Public organisation of the labour market", London 1909. Plg. taip B e v e r i d g e: Unemployment: A. Problem of Industry, London 1909 ir 1912.

Svarbiausią jų rekrutavimo šaltinį sudaro visų pirma neturintieji nuolatinio darbo, taigi tie darbininkai, pav., statybos pramonės, kurie tarp darbo sezonų turi ieškoti trumpesniam ar ilgesniam laikui naujo darbo, antra, turintieji nenuolatinį darbą jų tarpe specialiai „atsitiktiniai darbininkai“ (casual labourers) uostų, verfių, geležies dirbtuvių ir t. p. Tokios sistemos demoralizuojančioji įtaka į darbininkų užsiėmimą dažniausiai nesulaikomą. Ji darbininką žingsnis po žingsnio spaudžia ligi jis galų gale nepaskęsta „unemployable“, taigi netinkamų masėje. Tolimesnį tos masės maistą sudaro vaikų darbas, tuose versluose, kur jie negauna jokio išlavinimo būsimai savo profesijai.

Jei „darbo klasė“ susidaro iš įvairių elementų ir jei žemiausi sluoksniai papildomi įvairių faktorių veikimu, tai, rodosi, ne sunku įspėti, kad greta su nuolatos esančiais bedarbiais visados esti tam tikras aukštesnės rūšies darbininkų trūkumas. Susidarę tikrą vadinamos darbo klasės sudėties vaizdą, pamaži galime gauti tikrosios prigimties vaizdą ir plačiai aprašomos „pramonės rezervo armijos“. Esant normalinėms sąlygoms, kiekviename versle ligi tam tikro laipsnio gauna darbo įvairių rūšių darbininkai. Jei reikia įmonę siaurinti, gali laikyti kaip taisyklę, bet ne be išimčių, kad blogesnieji darbininkai tuojaus atleidžiami, geresnieji laikomi, kiek galint ilgiau. Pakilus vėl darbo paklausams, kviečiami vėl žemesnės rūšies darbininkai[1]. Iš to seka, kad darbo kaštai aukštoje konjunktūroje kyla, kas yra visuotinai pripažintas reiškinys. Atvaizduotas įvykis turi panašumo su dirbamos žemės plėtimosi, kilant maisto produktų reikalavimui: tuomet tenka imti į darbą vis menkesnės rūšies žemės. Bet-gi panašių blogų nenaudojamų žemių būvimas nekenkia, kad būtų tikro žemės trūkumo ir kad žemės renta daugiausia dėliai to turėtų pagrindą, taip ir nenaudojamų darbininkų buvimas daug žemesnės rūšies nekenkia, kad jaustųsi tikras kvalifikuotų darbininkų trūkumas pramonės gyvenime ir kad jis būtų svarbiausias darbo algų nustatymo pagrindas.

Ši darbo kainų susidarymo analogija su anuo žemės naudojimo yra nepilna. Paprasta prielaida, kad paskiausiai imamos

[1] Darbininkų reikalingumo padengimas aukštoje konjunktūroje čia duotu būdu negali būti pilnai išaiškintas. Svarbiausias rezervas, iš kurio pramonė per paskutinį šimtmetį stipraus skleidimosi laikotarpiais semdavo darbo jėgą, yra visai kitas. Prie to klausimo grįšime mūsų ketvirtoje knygoje (15 skyr.).

į darbą žemės neduoda jokios rentos, praktikoje vargu bau visiškai tinka, tačiau vis dėlto teoretiškai galima, tuo tarpu atitinkama prielaida dėl paskiausiai imamos į darbą žemės neduoda jokios rentos, praktikoje vargu bau visiškai tinka, tačiau vis dėlto teoretiškai galima, tuo tarpu atitinkama prielaida del paskiausiai paimto į darbą darbininko algos ir teoretiškai visiškai nebegalima. Ir blogiausias, bet dar reikalaujamas darbas turi gauti algą. Kiek ši sąlyga suderinama su faktu, kad vienu laiku yra tam tikros žemesnės ar aukštesnės darbo rūšies be užsiėmimo, sudaro iš tikrųjų centralinę darbo algų teorijos problemą. Aiškinimas reiškinio, kaip darbo jėgos trūkumas gali būti surištas su tam tikru darbininkų pertekliumi, glūdi atskiro darbininko susilaikymo nuo darbo pasiūlų ir priklauso dėlto sekamo paragrafo.

Atskirose darbo šakose, kaip jau buvo sakyta, algos reguliuojamos bendrai. Tuomet, žinoma, verslamoninkas interesuotas esti už mokamą algą gauti kiek galint geresnių darbininkų. Darbininkų stokos laikais, kai jis privalo imti ir žemesnės rūšies darbininkų, tai jis priverstas esti ir jiems mokėti kaip rimtesniems darbininkams, kurie jau seniau dirba. Akordine ir diferenciuota alga jis stengiasi kiek galėdamas prisitaikinti tiekinio vertei. Kadangi tatai niekados nepavyksta, tai darbo apmokėjimo skirtumas dažniausiai neatitinka pilnai produktingumo skirtumą, kaip tatai atsitinka su rentomis įvairiuose žemės sklypuose.

Depresijos laikotarpiais, žinoma, dažnai ir normalaus solidumo darbininkai esti be darbo, ir tuomet, be abejonės, tam tikra prasme yra darbininkų perteklius. Tą pat reikia pasakyti dėl sezoninių darbų darbininkų negyvais sezonais, dar dažniau dėl darbininkų tokių darbų, kur darbo paklausai svyruoja kasdien. Greta su kintamu darbo jėgos reikalingumu, pasiūlų pusėje stovi palyginti nekintamas darbininkų kiekis, kuris esti pakankamai didelis, kad ekstra įtempimo metu galėtų padengti maksimalinį reikalingumą, bet dėliai to per didelis esti, kad sumažėjus jo reikalingumui, rastų sau vietos. Šis darbo prekyvietės reiškinys nesudaro nieko ypatinga: pramonė stengiasi savo fabrikų įtaisymus ir mašinas, laivininkystė laivus, geležinkeliai vagonų parkus taip taikinti, kad jie, jei ne maksimalinius reikalavimus, tai bent reikalavimus gyvesniais laikotarpiais galėtų patenkinti ir todėl tvirtas kapitalas dėlto negali būti

pilnai išnaudojamas menkesnio gyvumo laikais. Artimesnis tų sąlygų tyrinėjimas priklauso ūkio gyvenimo dinamikos, ir daromas mūsų ketvirtoje knygoje. Čia tik tenka pastebėti, kad kalbamais atvejais aprūpinimas gamybos priemonėmis vargu bau galima laikyti perdaug gausiu, kas nekliūdo, kad negalėjimas nuslūgimo laikais gamybos priemonėms rasti pilną pritaikymą, nėra malonus daiktas ir savininkams. Ypačiai tatai liečia darbininkus, kurie atslūgimo laikotarpiais neranda savo darbo jėgai pritaikymo. Ir tuomet jie iš tikrųjų perpildo prekyvietę. Kad vienkart su prekyvietės perpildymu, darbininkų išlaikomas darbo jėgos trūkumas, yra berods būtina sąlyga to, kad apskritai būtų mokama darbo alga. Įdomus klausimas, kaip gali ši sąlyga atsirasti, kaip jau sakyta, priklauso sekamam paragrafui.

Čia mes dar tik pastebėsime, kad statistikos rodomas nedarbas dar ne būtinai rodo darbininkų perteklių: prekyvietėje esti ir pasiūlų ir paklausų, kvalitatyviai, laiku ir vietos atžvilgiu tokių įvairių, kad tam tikra suderinimo stoka visados turi būti. Dabartinėje daugelio verslų organizacijoje, pav., statybos pramonėje neišvengiamas vietų pakeitimas statistikoje jau turi parodyti žymų procentinį nedarbą, kas nekliudo, kad tuo pat laiku verslamoninkas turėtų sunkenybių dėl darbo jėgos. Kitoms pramonės šakoms tinka taip pat žemesniame laipsnyje panašus reiškinys. Gerai organizuota darbo birža šią nedarbo rūšį gali sumažinti ligi minimumo, bet ne visiškai pašalinti[1].

Darbininkų kiekį, žinoma, pirmoje eilėje nustato gyventojų augimas. Šie esti dažniausiai ne vienodai lygus, bet įvairiuose gyventojų sluoksniuose esti įvairaus stiprumo. Tuo tarpu kiek geriau pastatytuose sluoksniuose dažniausiai matyti tam tikras susilaikymas, žemesnių klasių kai kada dauginimasis esti nepalyginamai didesnis. Didelis skaičius vaikų tam tikrų darbininkų sluoksnių pasunkina tinkamą vaikų išmaitinimą ir išauklėjimą ir jų pakilimą į aukštesnį laipsnį. Neišvengiama to pasėka esti perpildymas prekyvietės nemokytais darbininkais ir žemesnės rūšies darbininkais. Kai tuo tarpu aukštesnės klasės ir aukštesni darbininkų klodai reliatyviniai mažiau augina vai-

[1] Pilnas išnaudojimas, žinoma, negalimas jokioje ūkio gyvenimo srityje: ir intensyviam geležinkelių judėjimui esant, išnaudojama tik dalis vieta kilometrų; mieste, kur didelis butų trūkumas visados esti tam tikras butų procentas tuščių.

kų, tai gal atsirasti kvalifikuotų darbininkų didelis trūkumas, ypačiai į vedėjų vietas, kur reikalingas didesnis išsilavinimas. Prekyvietė tuomet susidaro labai nepatogi žemesniems klodoms ir neišvengiamas esti daiktas, kad darbo algos tų klodų būtų stipriai numušamos. Kad nevienodas gyventojų augimas, be to, dar apsunkina žemesnius gyventojų klodus ir pasunkina jų gyvenimo sąlygas, taip pat aišku, kad jis kenkia gaminančios visuomenės interesui gerai išauklėti vaikus.

Apleisdami šį gyventojų dauginimosi nevienodumą ir traktuodami gyventojų dauginimąsi visumoje kaipo darbininkų pasiūlų išraišką, turėsime kreipti dėmesį į gyventojų dauginimosi santykį su vienlaikiu kitų gamybos faktorių augimu, taigi žemės ir kapitalo. Traktuojant visų pirma darbininkų trūkumą santykyje su žemės trūkumu, tuojaus paaiškės, kad prekyvietė darbininkams turės susidaryti, augant gyventojų skaičiui, nepatogi, kai esama žemė yra aprėžta ir, jei kultūros metodai, praktiškai yra fiksuoti. Jei žemė galima padauginti, apgyvendinant naujas sritis, ar žemes, arba techniškais pagerinimais padaryti ją vaisingesne, tai gyventojų augimas galimas be darbo prekyvietės pablogėjimo, dargi net pagerinant ją. Pirmuoju atveju gyventojų klausimą galima bus suprasti pesimistiniai, antruoju optimistiniai.

Darbininkų trūkumas turi būti traktuojamas ir santykyje su kapitalo trūkumu. Gyventojų augimas greitesniu tempu kaip kapitalų augimas turi neišvengiamai pabloginti prekyvietę gamybos faktoriui darbui. Kiekviena ūkio pažanga pareina nuo to, kad darbininkų pasiūlai santykyje su kapitalo pasiūlais, būtų vis labiau aprėžti. Vienodesnio pajamų paskirstymo dar nepakanka darbo klasei pakelti: tik prileidžiant pakankamai stiprų kapitalo susidarymą ir vienkart pakankamai stiprų gyventojų dauginimosi susilaikymą, tegalima sulaukti ko nors pastovaus darbininkams. Sąlygos kai kuriose kolonijose su demokratiniu pajamų paskirstymu neturėtų šiuo atžvilgiu mūs suklaidinti. Esant labai turtingai žemei ir gausesniam kapitalų privežimui iš senų kapitalistinių žemių, paprastai sujungia patogus darbininkų trūkumas su stipriu gyventojų augimu.

Neabejotina, kad gyventojų dauginimąsi nustato faktoriai, kurie glūdi šalia kainų susidarymo proceso. Žinoma, į traktuojamo gamybos faktoriaus pasiūlus kainų susidarymas ne be įtakos, taigi visų pirma į darbininkų pasiūlus. Bandymas trak-

tuoti darbininką kaip gamybos faktorių, kurio pasiūlai pareina tik nuo to, kad gamybos kaštai būtų padengti pajamomis, yra visiškai negalimas. Žmonės gaminami ne ūkiškais sumetimais. Pasiaukojimo naujų kartų auklėjimui rezultatas dažniausiai tenka ne tiems, kurie tuos kaštus nešė. Žmogaus gimdymo ir išlaikymo kaštai tam tikro produktingumo, žinoma, turi būti apmokėti, tačiau dažniausia tikrenybėje apmokami iš einamųjų liaudies pajamų, ne būtinai iš tų pajamų, kurias patsai žmogus gauna, ir dar mažiau jo darbo pajamų. Pažangioje visuomenėje visados esti daugiau išleidžiama vaikams auklėti, kaip kad auklėjimo kaštų atitinkamai grįžta iš dirbančios kartos. Visuomenėje su mažėjančiu gyventojų skaičiumi gali atsitikti priešingai. Taigi kokio nors tiesioginio ryšio tarp darbininko gamybos kaštų ir jo uždarbio nėra.

Negalima taip pat tvirtinti, kad visados tiek gaminama darbininkų, kiek gyvenančios kartos darbo pajamos leidžia, niekados nesti taip, kad didėjančios darbo pajamos visados būtinai būtų surištos su naujų darbininkų didesniu atsiradimu. Naujų darbininkų atsiradimas tikrumoje neina su darbininkų pajamomis: aukštesni gyventojų klodai ir aukštesni pačios darbininkų klasės klodai dažnai palyginti turi mažiau vaikų, turtingesnės tautos taip pat. Tam tikros gyventojų grupės gerovė šių laikų sąlygose neturi jokios įtakos į gimdymą. Darbo pajamų pakilimo įtaka betgi tiek tėra komplikuota, kad ji surišta su tam tikru gimdymų aprėžimu, palengvina vaikų auklėjimą ir turi tendencijos didinti darbininkų pasiūlus. Taip pat atsitiktinai pasirodo ir laikinas darbo pajamų pakilimas turįs įtakos į sutuoktuvių skaičių, taigi, ir į gyventojų dauginimąsi. Tokių reiškinių galima pastebėti konjunktūros svyravimuose. Mes čia negalime gilintis į šią sąlygą. Betgi tenka atkreipti dėmesį į tai, kad darbo algos aukštis neturi tos pagrindinės reikšmės tam dydžiui, kuriuo visuomenė aprūpinama naujais darbininkais, kaip tat dėl teoretinių sumetimų norėta buvo manyti. Ankstybos vedybos gerose konjunktūrose, pav., mažiau pareina, galimas daiktas, nuo algos pakėlimo, kaip nuo lengvesnės progos rasti nuolatinį darbą. Kūdikių mirtingumui mažiau gali turėti įtakos algos dydis, kaip higieniška priežiūra ir viešosios higienos priemonės. Juo daugiau viešuma rūpinasi apleistais vaikais, juo mažiau algų aukštis turi tiesioginės įtakos į gyventojų dauginimąsi šių laikų kultūros šalyse. Algų aukštis, be

abejonės, turi pagrindinės reikšmės dirbančios klasės gyvenimo sąlygoms, bet jų įtaka visuomenės aprūpinimui darbininkais tiek pareina nuo įvairių faktorių, kad mes negalime čia nustatyti kurios nors bendros linkmės.

Tyrinėdami atskirus gyventojų sluoksnius mes rasime, kad darbininkų pasiūlai dar mažiau pareina nuo gamybos kaštų padengimo darbo pajamomis. Tam tikros rūšies darbininkas gali, kaip kad mes jau matėme (33 §), ilgai gauti algą, kuri nepadengia jos gamybos išlaidų. Įvairūs gyventojų klodai nėra atskirti griežtai vienas nuo kito ir jų rekrutavimas nepareina tik nuo jų vienų. Tam tikros darbininkų klasės pajamos nebūtinai turi padengti reikalingus jai gamybos kaštus.

Tokia būklė pačios gamybos srityje yra priešinga trūkumo principui, vadinasi ir visuotinam ūkio principui. Žmonės, kaip jau sakyta, gaminami ne ūkiškais sumetimais ir todėl bent mūsų esančioje visuomenės santvarkoje negalima išvengti, kad žmonės būtų gimdomi ir auginami, kurie vėliau dėl įvairių juose pačiuose arba prekyvietėje kilusių priežasčių, pasirodytų ūkiškai mažaverčiai ir savo darbų niekados negalėtų padengti jų gamybos kaštų. Tokie darbininkai vis viena dalyvauja visuomenės darbo pasiūluose. Čia pasirodo labai aiškiai, kad mainaūkiško kainų susidarymo teorija, kaip jau daugel kartų sakyta, darbininkų pasiūlus turi suprasti kaip visų pirmiausia savarankiškais pagrindais nustatoma, vadinasi, ir kaip duota problemos faktorių ir niekados negali šių pasiūlų pastatyti greta su įvairios rūšies kitų produktų pasiūlais, kaip kainų susidarymo problemos nežinomus.

Ligi šiol mes traktavome tik apskritai darbininkų skaičių arba tam tikrą jų rūšį. Dabar pereikime į darbininkų pasiūlų tyrinėjimą tam tikruose versluose ir vietose. Tikslus darbininkų suskirstymas į įvairius verslus ir vietas reikalauja, matomai, tam tikro darbininkų judrumo, ir šis judrumas juo didesnis privalo būti, juo judriau eina ūkio gyvenimas ir juo nevienodesnis gyventojų dauginimasis įvairiose šalyse ir šalių srityse. Tikrumoje tas judrumas varžomas tam tikrų apystovų. Kas jau yra išmokęs tam tikro verslo, tam tikroje vietoje apsigyvenęs, gal būt ir šeimyną sudaręs, gal ir nuosavą namą įsigijęs, tai gana sunku bus pakeisti jam ir verslas ir vieta. Apskritai judrumas aukštesniuose darbininkų kloduose žymiai mažesnis. Kad keičiant verslą visados atsiranda sunkenybių, tai su-

prantama. Šios sunkenybės tačiau šių laikų skleidimosi sąlygų gana plačiai tuo sumažinamos, kad senesnieji profesiniai mokyti ir specializuoti darbininkai esti prie mašinų ir palyginti lengvai gali pereiti iš vienos pramonės šakos į kitą. Tačiau dažniausiai verslo pakeitimas sutinka tokių kliūčių, kurių faktinai nepavyksta nugalėti.

Pirmiau, pasirenkant verslą, būdavo daugiau laisvės, tačiau šis pasirinkimas dažniausiai pareidavo nuo apylinkės ir visų pirma pasitaikančių progų. Tose vietose, kur pramonė specializuota, pasirinkimas esti labai aprėžtas. Stambios pramonės verslamonės, kurios, kaip kad dažnai esti Švedijoje, ypačiai sodžiuose, augančiam darbo jaunimui duoda maža galimumo pasirinkti darbą. Moterys - darbininkės dažniausia esti stipriai surištos su šeimynomis ir todėl priverstos esti naudotis tąja darbo prekyviete, kuri esti kaimynistėje su šeimynos tėvo darbu. Šios darbininkų judrumo kliūtis gali, žinoma, būti priežastimi atsirasti tam tikram darbo prekyvietėje darbininkų pertekliui. Reliatyviniai mažesnis moterų darbininkų judrumas dažnai esti ligi tam tikro laipsnio atsakomingas už žemesnes moterų algas.

Laisvas verslo pasirinkimas aprėžiamas toliau ir išmokimo kaštų. Dažnai galima pastebėti, kad tų kaštų įvairumas neturi jokio sąryšio su gaunama alga įvairiuose versluose arba to paties verslo įvairiose vietose. Grynai bizniškai turėtų išmokimas geresnės profesijos labai gerai apsimokėti, gaunant aukštesnę vietą. Tą tenka aiškinti tuo, kad kaštai, jei ir maži palyginti su alga, darbininko šeimynai, arba jaunam darbininkui, sudaro nenugalimą kliūtį. Viskas, kas daroma palengvinti ir pagerinti verslui išmokti tinka tam, kad palaikytų darbininkų vienodą suskirstymą po įvairius verslus arba verslo dalis ir tuo sukliūdytų neatitinkamai nuspausti algas. Šis padalinimas sunkinamas tėvų susiinteresavimo stoka, paties jaunimo atsakomybės nesupratimas, taip pat ir klaidingomis socialinės politikos priemonėmis ir labdarybės, kuri šias tendencijas palaiko.

Persikėlimas iš vietos į vietą toje pačioje šalyje mūsų laikais žymiai palengvintas ir darbo biržomis tiesioginiai palaikomas. Tuo atžvilgiu palyginti su senesniais laikais jau nemaža yra padaryta ūkiškam esamo darbo suskirstymui, tačiau yra ir kliūčių, kurios susidaro, skirstant darbininkus po įvairias šalis, ar net po visą pasaulį ir sudaro neigiamą įtaką ne tik atskirų darbininkų grupei, bet taip pat pasaulio ūkio produktingumui.

Atsirubežiavimas įvairių verslų nuo kitų iš dalies paaštrinamas protekcioninėmis pastangomis, kurių randame pačių darbininkų tarpe. Kiekviena uždara darbininkų draugija svarbiausia priemone savo narių gerovei pakelti laiko neprileidimą į atitinkamą verslą kitų. Bet ir viešoji darbininkų politika pasunkina priėmimą į verslą, laikydamasi savo normalinių darbo sąlygų. Ir be pačios profesinės organizacijos aukštos tradicinės algos, sąryšyje su priprastu gyvenimo standardu, sumažina žemesnių darbo rūšių įsibrovimą į tą profesiją.

Visuomenės ūkiui tokio aprėžimo reikšmė visados pareina nuo to, ar jis tik atsitiktinai atsiskyrusiai darbininkų grupei duoda naudos, ar apskritai, kaip kad buvo parodyta pereitame paragrafe, paklausus daugiausiai nukreipia į aukštesnes darbo rūšis, taigi tokių darbininkų, kuriems samdant į darbą duodama pirmenybė, o pasunkina mažiau verto darbo klodo ekzistavimą ir tuo pačiu auklėjimą ir pakėlimą darbo klasės.

Kadangi vienodas darbininkų paskirstymas po įvairias vietas kai kuriomis sąlygomis spaudžiamas, tai reikia laukti tikrame gyvenime algų dydžio nevienodumo taip ir kitų darbo sąlygų, kurių negalima aiškinti tik reikalavimais statomais darbui, ir naturaliniu darbininkų trūkumu, kurie tuos reikalavimus atitinka. Ypačiai progresuojančiose gamybos šakose, kur darbininkų reikalavimas greičiau auga, kaip darbo gyventojų, galima rasti aukštesnes algas, kaip kad atrodytų, tas darbas turėtų teisės gauti. Antra vertus randame, kad stovinčios vietoje pramonės šakos, gal net dešimtmečiais nepadidina savo prekyvietės ir savo darbininkams teduoda žemesnes, kaip paprastai yra darbo sąlygos. Darbininkų likimas ligi tam tikro laipsnio esti surištas su gamybos šaka ar pramone, kurioje jie turi darbą. Nuomonė, pasak kurios pramoninkas gali pakilti tik darbininkų kaštais, o darbininkai priešingai tik verslamoninko kaštais, dėl tokų faktų nustoja prasmės.

Darbo jėgos tiekimas įvairiose profesijose nustatomas aukščiau minėtų išorinių faktorių. Pati darbo alga darbininkams pritraukti į atitinkamą profesiją tiek teturi reikšmės, kiek ta profesija konkuruoja su kitomis profesijomis dėl tos pačios darbo kokybės. Bendriems darbininkų pasiūlams kiekvienos atskiros kokybės, kaip jau nurodyta, įvairioms kokybėms mokama darbo alga neturi tiesioginiai veikiančio reguliatoriaus reikšmės. Patys sprendžiamieji faktoriai glūdi čia šalia kainų susidarymo proceso.

38. Darbo pasiūlų nustatymas darbo pasiūlais 1 darbininko.

Gamybos faktoriaus trūkumas pareina ne tik nuo darbininkų skaičiaus, bet ir nuo darbo kiekio, kuris vidutiniškai atliekamas 1 darbininko. Čia mes turime galvoje tuos faktorius, kurie reguliuoja šiuos individualinius pasiūlus.

Faktinas darbo atlikimas atskiro darbininko duotu momentu dažniausiai esti daug mažesnis, kaip kad jis bent trumpu laiku galėtų būti. Žmonės patyrė, kad jie ir savo darbo jėga privalo ūkininkauti. Aukščiausias individualinis ir tautoūkiškas efektas paprastai pasiekiamas ne kiek galint didesniu jėgų įtempimu, bet daug daugiau protingu darbo paskirstymu per dieną, savaitę, gyvenimą. Šis ūkiškas individualinio darbo atlikimo reguliavimas visuomenės darbo pasiūlams 1 darbininkui turi pagrindinės reikšmės. Šių laikų pramonės skleidimasis apskritai žymiai sutrumpino darbo dienos laiką, vienkart labiau suintensyvindamas darbą. Tam visų pirma padėjo pačių darbininkų pastangos gauti laiko poilsiui ir apsisaugoti nuo neūkiško jų darbo jėgos naudojimo, taip ir viešų organų pripažinimas būtinu reikalu reguliuoti darbo laiką tikslu apsaugoti tautos jėgas ir sveikatą, bet šios tendencijos supuolė iš dalies ir su ypač gerai įrengtų didžiųjų verslamonių savininkų interesais, kiek galint intensyvesnes apyvarta per trumpą darbo dieną taupyti generalines išlaidas. Šių laikų valstybėse dėl tų tendencijų įtakos dienos darbo laikas, jei nenustatytas papročio arba sutartimis tarp suinteresuotų organizacijų, tai valstybės įstatymais. Atskiras darbininkas tokioms sąlygoms esant dažniausiai neturi jokios įtakos darbo laikui.

Atskiro darbininko tiekiamas darbo kiekis pareina toliau nuo pastovumo ir darbo nuolatinumo. Kas dėl įgimimo, nepakankamo išauklėjimo arba blogo darbo vietai prisitaikymo įtakos nereguliariai dirba ir tarpais ilgesnį ar trumpesnį laiką praleidžia beieškodamas naujų darbo progų arba tinginiauja, tai savo darbo pasiūlus numuša žemiau normalinio. Tam tikrose profesijose su dažnu vietų mainymu, pav., statyboje, nuolatos žymi galimos darbo dienos dalis dingsta. Tokios sąlygos berods turi žymios įtakos „į darbo pasiūlus vienam darbininkui“. Išoriniai faktoriai, kurie reguliuoja šiuos pasiūlus, yra gana aiškus.

Toliau tenka atsižvelgti ir į pačių darbininkų pastangas reguliuoti darbo pasiūlus tikslu ginti ir gerinti darbo prekyvietę. Kai dėl sumažėjusiu paklausų atsiranda nedarbas, tai einant bendrais kainos teorijos pagrindais, turėtų pasiūlų persvėrimas numušti darbo algas, ir kad šis spaudimas į algas negalėtų išnykti ligi pranyksiant nedarbui stimuliuojant darbo paklausus, arba jei to nebūtų pasiekta, tai kaina turėtų nukristi ligi nuliaus. Tikrumoje matome ką kitą. Bedarbiai visu galimu atkaklumu priešinasi algoms numušti ir vengia ligi paskutiniųjų siūlyti savo darbą žemomis kainomis. Darbininkai šiuo atžvilgiu elgiasi taip pat, kaip ir kiekvienas pirklys, kad daro, kuris blogais laikais ne begaliniai numuša prekių kainas, kad privertus jas pirkti. Kiekvienoje prekyvietėje, esant blogam pardavimui, pastebimas tam tikras pasiūlų sulaikymas, kad tik nesužalojus prekyvietė, arba, kaip sako, nedemoralizavus. Tatai supranta instinktyviniai ir darbininkai. Jų pasiūlų sulaikymą sustiprina dar labiau ir bent aukštai stovinčiose tautose išsiplatinus nuomonė, kuri mato žemose kainose ir asmeniniai žeminantį momentą. Bedarbių tvirtų algų reikalavimą materialiniai ir moraliniai palaiko ir jų draugai. Ne retai jie savo draugų sulaikomi ir prievartos priemonėmis nuo perdidelių darbo prekyvietėje pasiūlų. Dažnai esti, kad sezoninėse profesijoje būna aukštesnė alga, kaip kad panašiose nuolatinėse profesijose. Ši aukštesnė alga ligi tam laipsnio yra ir laukiamo laiko apmokėjimas, iš ko paaiški, dėl ko darbininkai negyvais sezonais, susilaiko nuo darbo pasiūlų pakankamame laipsnyje. Taigi darbo pasiūlai esti plačiai dirbtinai aprėžiami ir darbininkams pavyksta tuo išlaikyti gamybos faktoriaus trūkumą ir tais laikais, kai esti darbininkų perteklius ir tam tikras nedarbas. Tatai visados atsitinka: pastangos pavyksta, žinoma, labiau organizuotiems darbininkams, ypač įsitaisius pagalbos kasas. Tik tokiu darbo trūkumu apskritai galima teoretiškai išaiškinti pusiausvyrą mokant tam tikrą algą, esant vienkart viešpataujančiam nedarbui.

Esti taip pat darbininkų tarpe pastangų padidinti ilgam laikui darbo kiekio trūkumą, aprėžiant darbo pasiūlus, kad pasiekus aukštesnių algų. Reikalavimai sutrumpinti darbo laiką, kurie, kaip mes jau matėme, daugiau turi kitą tikslą, iš dalies turi ir tą tikslą. Kad galima būtų išspręsti teoretiniai tokias pastangas, prileiskime, kad darbininkų grupė, kuri tuo būdu

stengiasi pakelti savo algas, visa turi darbo. Individualinio darbo kiekio aprėžimas turės tuomet sumažinti produktų kiekį. Prielaida, kad darbo efektingumas per trumpesnę darbo dieną atitinkamai padidės, čia neturi vietos, nes ji nesujungiama su padidėjusio darbo jėgos trūkumo prielaida. Norint, esant kalbamai prielaidai, turimam tikslui sukelti didesnį darbo jėgos trūkumą, reikia skaitytis ir su produkto kiekio sumažėjimu. Koki gali būti galimi tokios taktikos padariniai? Jei atitinkamoji grupė darbininkų tos pačios profesijos arba profesijų, kurios dirba panašiomis reikmenėms, sutinka konkurenciją, tai jų pastangos, žinoma, yra be tikslo. Jei grupė apima tokias profesijas, kad sumažinus jos darbo kiekį, galės įvykti ir vartojimo aprėžimas, tai perspektyvos gali būti geresnės. Jei taip aprėžtų paklausų elastingumas ne labai didelis, tai atitinkamas darbas gaus, išskaitant 1 darbo vienetui, aukštesnę kainą. Betgi ir tais atvejais, kai galima pasiekti dirbtinai sumažinus darbo laiką arba darbo tiekinį per valandą akordinės arba valandinės algos, vis dar lieka abejotina, ar galės persverti kasdienio atliekamo darbo sumažinimas. Jei tai neįvyksta, tai darbininkų pajamos kalbama politika bus sumažintos.

Darbo tiekinio aprėžimu sumažintas produkto kiekis turi matomai sumažinti bendrą visuomenės perkamąją jėgą ligi tam tikro laipsnio. Šiokia ar tokia uždaros darbininkų grupės nauda bus pirkta tam tikru darbo prekyvietės pabloginimu apskritai. Jei kalbamoji grupė yra labai didelė, beveik apimanti visą rankų darbą, tai kalbamos pasėkos, kaip jau minėta 36 §, įgaus apskritai persveriamos reikšmės. Kad a p s k r i t a i darbo laiko aprėžimas be vienkartinio darbo efektingumo pakėlimo darbininkams duos sumažintas pajamas, nekyla abejonių.

Kai kada dienos darbo tiekinio sutrumpinimo tikslas aiškinamas tuo, kad privalo pakakti esamo darbo tam tikroje profesijoje. Šis tikslas matomai esmėje yra kitas, kaip kad pirmiau svarstytas, todėl ši prielaida, iš kurios dabar mes išeiname, būtent, kad yra tam tikras nedarbas, pirmiau kalbėtame atvėjuje neturi vietos. Jei, pasak dabartinės mūsų prielaidos, individualinio darbo tiekinio aprėžimu bendras siūlomas darbo kiekis nebus sumažintas, bet tik padalintas tarp didesnio darbininkų skaičiaus, tai matomai darbo trūkumas ir jo kaina nepareis nuo pasikeitimu. Bendros darbo pajamos liks nekintamos ir bus tik padarytos tarp didesnio darbininkų skaičiaus.

Atskiro asmens darbo pajamos turės būti sumažintos ta pat profesija kaip ir darbo diena. Einamų krizių laikais ir negyvais sezonų laikotarpiais, tokis sumažinto darbo padalinimas gali būti sėkmingai pravestas, kaipo normalinė priemonė prieš nedarbą. Šis metodas yra labai pavojingas, kadangi jis be reikalo apimtų vienoje profesijoje labai didelį darbininkų kiekį, ir visus juos paliktų kroniško nedadirbimo būklėje ir prie atitinkamai menkų algų.

Patyrinėkime dabar, kurios įtakos galėtų turėti pati alga individualiniams darbo pasiūlams. Tos teorijos, kurios darbo algoje nori principialiai matyti kainą, kuri turi būti mokama, kad gavus tam tikrą darbo kiekį ir, vadinasi, darbo algą supranta savotiškai, kaip atitinkamą darbo tiekinio aukai kaštų elementą, pirmoje vietoje stato individualinio darbo tiekinio pareinamybę nuo algos, ko tikrenybėje nematome. Kas visų pirma liečia darbo dieną, tai jau išeina iš sakyto, kad ji daugiausia nustatoma kitų faktorių, o ne algos. Betgi negali būti jokios kalbos apie tai, kad kylančioji alga skatintų ilginti darbo algą. Priešingai, kaipo normalinę tendenciją galime nustatyti, kad kylant algoms labiau pasireiškia reikalavimai sutrumpinti darbo dieną. Vadinamoji „nenaudos teorija“ („disutility theory“), pasak kurios darbo alga visados turi parengti paskutinio darbo dienos pailginimo nenaudą, atrodė gana be turinio teoretinė konstrukcija, ypač atsižvelgiant į tą faktą, kad atskiras individas, kuris vis dėlto jaustų tą nenaudą, kaip pirmiau sakyta, praktikoje jokios įtakos darbo dienai neturi.

Siūlomo darbo kiekis, be abejonės, iš dalies pareina nuo darbo algos. Šių laikų darbas būtinai reikalauja tam tikro intensyvumo, kuriam reikalingas atitinkamo aukščio gyvenimo lygis, ir darbo algą ligi tam tikro laipsnio galima sulyginti su išlaikymo ir mašinos varymo kaštais. Čia jau betgi vėl reikia pastebėti, kad algos pakėlimas nieku būdu ne tikrai, ir ne betarpiškai sukelia darbo efektingumo padidėjimą. Tokis aukštesnės algos veikimas daugiau pareina nuo kitų prielaidų, kurios labiau liečia tautos būdą, išsilavinimą, visuotiną vartojimo politiką. Darbininko gyvenimo lygis, o tuo pat ir darbo efektingumas, dažniausiai esti ilgo skleidimosi išdava ir negali būti paprastai darbo algos pakėlimu pirktas. Socialpolitinė algos pakėlimo vertė atrodo daugiau pareinanti nuo to, ar ji staiga ar pamaži įvyksta. Staigus darbo algų pakėlimas lengvai

gali sumažinti darbininkų uolumą ir pastovumą, arba sukelti juose neūkišką, kartais tiesiog priešingą savo darbo jėgos suvartojimą ir išauginti juose papročių, kurie bus žalingi visam gyvenimui ir persvers algos pakėlimo naudą. Greitumas, kuriuo jaunas darbininkas šių laikų sąlygose pasiekia aukščiausių pajamų, parodo dažnai neigiamos įtakos. Iš pasakyto išeina, kad aukšta darbo alga yra reikalinga, bet nepakankama darbo produktingumo sąlyga.

Tačiau negalima bendrai tvirtinti, kad darbo alga būtinai turėtų padengti bėgamąsias darbo jėgos išlaidas. Tikrumoje tiek daug yra silpnų ir ūkiškai mažaverčių darbininkų, kad jų alga trūkumo principo dažnai nustumiama į tokią sumą, kurios nepakanka net darbo jėgai palaikyti. Tatai vėlgi yra mūsų darbo jėgos pasiūlų supratimo patvirtinamas, kaipo daugiausiai nustatomo savarankiškais pagrindais duoto kainų susidarymo problemos faktoriaus.

Gali būti, kad tokios žemos darbo algos papildomos šeimynos pagalba, ypatingais atvejais labdarybe arba vieša neturtingųjų globa. Vadinasi, nebegalima griežtai išlaikyti žmogaus darbo jėgos kaštų principą. Antra vertus, tokios rūšies paikymas visados turi blogos įtakos. Kiekviena sveika socialinė politika turi siekti kiek galėdama visus žmones padaryti savarankiškais ir tuo bandyti darbo jėgos kaštų principą išlaikyti. Darbo algos teorija, kuri norėtų išeiti iš to, kad tokios pastangos visiškai pasiekia savo tikslo, gerokai nukryptų nuo tikrenybės.

Iš pasakyto neabejotinai išeina, kad panašiai kaip ir darbininkų pasiūlai taip pat ir darbo pasiūlai vienam darbininkui tenka traktuoti, kaipo duotas kainų susidarymo proceso faktorius. Darbo diena ir reguliariškumas ir darbo intensyvumas dažniausiai nustatomi esančių šalių kainų susidarymo proceso faktorių. Pačios darbo algos įtaka užima paskutinę vietą ir pasireiškia tik per ilgą laiką ir padedant kitiems faktoriams. Kad, esant tokioms sąlygoms, pirmas tikras prie kainų susidarymo teorijos prisiartinimas glūdi prielaidoje — darbo tiekinio nepareinamybė nuo algos, yra aišku. Greta su šia prielaida pasireiškia darbo trūkumas, kaipo pirmas algos nustatyto pagrindas, tuo tarpu kaip darbo algos supratimas kaipo atliktų pastangų atlyginimas nustumiamas visiškai į užpakalį.

Čia dar baigiant reikia padaryti pastaba, kad nors pati darbo alga į darbo tiekinį turi labai aprėžtos įtakos, forma, ku-

rioje mokama alga, vis dėlto turi tiesioginės ir stiprios įtakos į darbo tiekinį. Tos algų formos, kurios turi įtakos į algą ne tik į darbo laiką arba darbo tiekinį, bet ir į darbo tiekinį laiko vienetai, neabejotinai turi stiprios įtakos į darbo intensyvumą (kai kada net labai stiprų gresianti pavojumi darbo jėgos sveikam išlaikymui). Algų formos dėl to užima ne paskutinę vietą tarp faktorių, kurie nustato darbo pasiūlus ir kainų susidarymo teorija supranta jas kaip duotą momentą.

39. Darbo alga socialistinėje visuomenėje.

Socialistinės pažiūros į darbo algos problemą nesudaro, berods, pilnos ir visuotinai pripažintos logikos sistemos. Betgi nesunku sudaryti sau vaizdą to, kas tose pažiūrose sudaro branduolį. Pasak socialistinių pažiūrų, šių laikų visuomenės santvarkoje klaidingą darbininkų klausimo sprendimą sudaro tai, kaip jau (32 §) arčiau minėta, kad darbininkų algos ir darbas pareina nuo prekyvietės, nuo ūkio padėties pagrindų. Šioji sistema darbą pavertusi paprasta preke, kas nesuderinama nė su darbininko verte, kaip žmogaus, nė kaip gaminančios visuomenės nario. Socializmas atmeta tokią visuomenės santvarką ir reikalauja greta su pilnu darbininkų aprūpinimu darbu, taigi nedarbo pašalinimu, specialiniai algų nustatymo, pasiremiant objektyviniais pagrindais. Nustatant algas gali būti imama dėmesin darbininko tinkamumas, reikalingas tam darbui išmokti laiko ilgis, sunkumas ir nemalonumas pačio darbo ir p. d. — taigi tik objektyvus, paties darbo prigimtimi paremti momentai, bet ne prekyvietė, konkuruojančių darbininkų skaičius ir panašūs momentai. Šiuose reikalavimuose, kaip sakyta (325), glūdi centralinės socialistinės programos turinys, naikinant samdomąją sistemą.

Kalbamais reikalavimais matomai statomas visiškai naujas kainų sudarymo tikslas. Tuo tarpu, kaip kainų susidarymas mainaūkyje turi tik tikslo aprėžti vartojimą ir produktingų jėgų mainaūkyje tokį pritaikymą, eventualiai taip pat tokį pasiūlų skatinimą, kad susiderintų pasiūlai su paklausais, socialistiniai reikalavimai stato dar kainų susidarymui dar vieną sąlygą, kad jis reguliuotų visuomenės pajamas ir, berods, pasiremiant savarankiškais, objektyviniais — etiniais pagrindais, neatsižvelgiant į prekyvietės būklę. Šis reikalavimas, kaip lengva

yra matyti, nesuderinamas su bendru kainų sudarymo tikslu mainaūkyje. Kainų susidarymas, kaip yra parodę mūsų tyrinėjimai, apskritai, yra nustatomos šio tikslo ir negali pasiduoti jokiai kitai sąlygai. Kainų susidaryme, kuris norėtų pravesti tam tikrą pajamų susidarymą, matomai, negalima būtų išlaikyti vienkart vartojimo, profesijos, vietos ir dauginimosi pasirinkimo laisvės, trumpai tariant, darbo pasiūlų jėgos laisvę, ir socialistinių norų įvykdymas turėtų atmesti esmines mainaūkio vertybės.

Mainaūkio prigimtyje glūdi tai, kad alga kaip ir verslas, yra darbo siekinio paklausų išraiška, esant tam tikriems pasiūlams. Daugel kartų aprašomoji darbo „vertė" tegali būti nustatyta iš tikrųjų kaip darbo kaina aukščiau ištirtu trūkumo valdomu kainų susidarymo procesu. Tokiu nusakymu tegali įdėti turinį į kiek neaiškią, bet labai mėgiamą ir plačiai išnaudojamą išraišką, kaip kad „pilnas darbo produktas", „tikra darbininko dalis gamybos išdavose" ir p. d. Kainų susidarymas, kuris nustato darbo algą trūkumo principu, visiškai yra indiferentinis visuomenės pajamų paskirstymui. Norint daryti į šį kainos sudarymą įtakos tos ar kitos darbininkų grupės naudai, išlaikant mainaūkio pagrindus, nėra kito kelio, kaip tik darbo vertės reguliavimais, taigi įtaka darbo prekyvietei ta linkme, kad darbo kainos pakiltų.

Tokiam darbo prekyvietės reguliavimui, pasak mūsų pirmesnių išvedžiojimų, jau esamoje santvarkoje yra įvairių priemonių. Čia įeina socialpolitinės priemonės, kurios išeina iš to, kad sumažintų blogai apmokamų profesijų perpildymą, aiškų darbo nepakankamą apmokėjimą tam tikrose profesijose pašalintų nustatydamas minimalines kainas, kiek galėdama pasunkintų gyvenimą, nepadengiant tikrų gyvenimo kaštų. Pozityviniai sustiprinti darbo vietą prekyvietėje gali padėti liaudies auklėjimas, ypačiai profesinis mokslas, toliau taip pat gerai organizuotos ir tinkamai vedamos darbo biržos, tinkamas darbininkų suskirstymas pagal vietos, gyventojų dauginimosi aprėžimas tuose gyventojų kloduose, kur jis yra perdidelis, pagaliau, pagal apystovas tam tikras visuotinas gyventojų dauginimosi aprėžimas santykyje su kitų gamybos faktorių žemės ir kapitalo priaugimo galimybėmis. Pagaliau, bendrai darbo prekyvietę galima pagerinti, sustiprinant visuomenės perkamąją

jėgą, taigi, pakeliant darbo produktingumą ir tuo pat bendrą visuomenės gamybą.

Socialistinė visuomenė iš tikrųjų turėtų eiti tuo pačiu keliu, taigi stengtis daryt į darbo prekyvietę įtakos panašiomis priemonėmis, kaip čia nurodyta arba kitomis, kurios būtų rastos patogesnėmis tuo tikslu, kad darbas gautų prideramą vertę. Jei tas socialistinei visuomenei pavyktų, tai nereikėtų ieškoti kitų būdų darbo algai reguliuoti, priešingų trūkumo principui. Kiekvienu tokiu bandymu socialistinė visuomenė turėtų susidurti su įvykdymu senosios „pilnojo darbo produkto teises programos". Nes, jei ši darbininkų teisė patikrinama idealiniu kainų susidarymu, einant trūkumo principu, tai bet kurios pastangos reguliuoti darbo algą, einant kitais pagrindais, turės atimti iš kai kurių darbininkų pilno produkto teisę, kad davus kitiems virš jų pilno darbo produkto.

Čia galima užmesti, kad socialistinė visuomenė, panaikindama privatinę materialinių gamybos priemonių nuosavybė, galės paimti sau „ne iš darbo pajamas" ir tuo galės pagerinti neturtingųjų klasių būklę, nieko neimdama iš aukštesnių darbo pajamų. Kas dėl palūkanų pajamų socialistinėje visuomenėje, tai mes radome (§ 27), kad jos geriausia turėtų būti paliktos kaip reikalingos kapitalui susidaryti. Taigi belieka pajamos iš žemės rentos socialistinei visuomenei. Taip pat galėtų paimti įvedus socialistinį ūkį ir verslamoninkų s u t a u p y t ą p e l n ą. Tačiau tokios taupmenos socialistiniame ūkyje pasireikštų tik didesniu visuomenės gamybos efektingumu. Bet ar socialistinė visuomenė pajėgtų tą aukštesnį efektingumą realizuoti, labai yra abejotinas klausimas, nuo atsakymo į kuri pareina ir daugiausia socialistinės programos perspektyvos.

Toliau, socialistinei visuomenei panašiai kaip ir musiškiam mainaūkiui, teks tenkinti visą eilę grynai kolektyvinių reikmenių. Be to, teks padengti išlaidas auklėjimui, menui ir p. d., kurios dabar padengiamos iš stambesnių privatinių pajamų. Kai socialistinė visuomenė, padengus tas išlaidas, turės pinigų dar, tai reikš, kad kainas pagamintoms prekėms galima numušti. Tatai turėtų atsitikti, nes viso kainų susidarymo uždavinys yra tik reikalinga aprėžti vartojimą. Tokios nuolaidos būtų tolygios rentos pajamų paskirstymui socialistinėje visuomenėje, einant vartotojų koperatyvų principais. Pakėlimas aukštesnių kainų, kaip reikalinga, tolygus yra apkrovimui mo-

kesčiais, bet apkrovimas aukštesniųjų darbo pajamų pagerinti žemesnėms susidurtų su pilno darbo produkto teisės programa.

Galiausiai socialistinėje visuomenėje kiekvienas bandymas žemesnes darbo pajamas didinti neišvengiamai vestų į tai, kad žemesni darbininkai noriai paliktų mažaverčiuose darbuose, kuo prekyvietė dar labiau pablogėtų ir dar labiau numuštų darbo algos. Išdavos čia turėtų būti tos pačios, kaip kad visados atsitiktų, jei valdžia iš savo lėšų pridėtų prie blogesnių algų. Socialistinė visuomenė patirtų, kad tikrąją ūkio pažangą tegali sudaryti ne perdavimas vienos visuomenės grupės darbo pajamų kitai, bet tik tokios priemonės, kurios galėtų mažavertį darbą pakelti. Ši išdava turėtų būti kiekvienos visuomenės socialinės politikos vadovaujamoji žvaigždė.

TREČIOJI KNYGA.

Pinigai.

DEVINTASIS SKYRIUS.

Pinigų analizas jų išsiskleidimo istorijos atžvilgiu.

40. Pinigų atsiradimas.

Pinigų atsiradimas labai artimai yra susijęs su mainų išsiskleidimu. Patys mainai betgi yra palyginti vėlesnė ūkiško skleidimosi išdava. Senai prieš tai, kaip atsirado mainai gėrybėmis kaip normalus paprotys, buvo galima gauti gėrybių iš svetimų ūkių įvairiais kitais keliais. Čia reikia turėti omenyje plėšimas, tos ar kitos prievertos forma nuolatinės duoklės. Tiesioginės reikšmės mainų išsiskleidimui turėjo dovanų ir jų atpildo paprotis[1]). Žinoma, buvo reikalaujama, kad dovanos atpildas būtų tam tikrame santykyje su dovana, ir mes galime tvirtai nustatyti, kad jau labai ankstyviais laikais toki santykiai buvo nustatomi ir pripažinti papročiais. Ir tuomet galima buvo jau iš anksto išsiprašyti atpildą, ir mainų reikmenė ilgai galėjo būti tenkinama sena dovanų ir jų atpildo forma.

---

[1] Gerai atvaizduoja pažiūras, kurios buvo tokio papročio pagrinde, senovės normanų sagą (senesnėse eddose) Havamal, kur tarp kita ko pasakyta:

Niekados aš nesutikau tokio duosnaus
Ar tokio vaišingo žmogaus,
Kad jis neimtų to, ką siūlo jam,
Ar taip mėtytų savo lobius,
Kad tuščias būtų tas atpildas,
Kuri jis gauna.

. . . .

Ginklais ir puošmais drabužiais
Pradžiūgink savo draugą,
Kurių ir pats norėtum gauti.
Dovanomis ir atpildais
Sena yra draugystė.

Visur, kur tik mainai išsiskleidė į normalų ūkišką paprotį, jie greičiausiai ėjo ir pradžioje ir po to ilgą laiką pagal priprastas, gal būt, kunigų ar valdovų nustatomas taksas. Įvairių duoklių atlikimas greičiausiai jau anksti bus pareikalavęs tam tikros tarifikacijos įvairių tų gėrybių, kurios buvo priimtos kaip mokėjimai. Nes savaime suprantama, įvairioms tautoms, giminėms ir atskiriems ūkiams turėjo būti leista, duokles atlikti tais produktais, kurių jos lengviausia galėjo gauti.

Taksos, kurios nustatydavo įvairių gėrybių vertes, dėl abiejų duotų pagrindų, turėjo būti ūkiška reikmenė, kuri turėjo atsirasti apskritai jau ankstyvuose mainaūkio papročių skleidimosi stadijose. Tokios taksos randamos senovės raštuose ir taip pat šių laikų ūkio santykiuose. Galimas daiktas, kad netrukus įsigalėjo paprotys, įvairių gėrybių vertes išreikšti bendra gėrybe „standartine gėrybe", ar tuo būdu, kad standartinės gėrybės vienetas būtų lygių tiek ir tiek vienetų kiekvienos kitos gėrybės, arba, kad kitų gerybių vienetas lygių tiek ir tiek standartinės gėrybės vienetų. Pirmyksčiais kultūros laikais labiausiai buvo įsigalėjusi nuomonė, kad labai brangūs daiktai negali būti mainomi į mažiau vertinamus. Taip, pav., dramblio kaulas Afrikoje tegalėjo būti mainomas tik į aukštavertes gėrybes, bet ne į menkesnes. Kalbamas paprotys turėjo įtakos ir įsigalėjus pinigų ūkiui, kas ypačiai matyti įvairiose merkantilistų politikos taisyklėse ir nuostatuose.

Kai pirmesnieji gėrybių vertinimo tarifai skilo į įvairius atskirus tarifus, tai atsirado reikalo šiuos dalinus tarifus surinkti į vieną, padaryti jį visuotinai tinkamu. Šis tikslas buvo pasiektas nustačius vertės santykius tarp įvairių standartinių gėrybių. Tuomet atsirado tikra atsiskaitymo skalė, pagal kurią galima buvo vertinti visas gėrybes. Dažnai tokia atsiskaitymo skalė susidarydavo iš visoseilės vienetų, surištų paprastais skaitmenų santykiais. R i d g e w a y duoda tokią Annamos skalę su penkiais įvairiais vienetais[1].

1 vergas (vyriškis) = 6 arba 7 briedžiams,
1 briedis = 7 puodeliams,
1 puodelis = 4 muk'ams,
1 muk'as = 10 mats.

---

[1] Ridgeway: Origin of metallic currency and weight standards. Cambridge, 1892, p. 23 Nr. 24.

„Muko“ reikšmė nežinoma, ir mukas tėra tik atsiskaitymo skalė. Mažiausias vienetas mats yra geležinis kapokas laukams dirbti. Šiomis penkiomis vienetomis vertinamos visos gėrybės, ir berods išreiškiant vertę kai naudojamos daugelis vienetų, pav., aštrūs kardas = 1 puodeliui, 1 muk'ui, 3 matsams. Žinoma, tokios atsiskaitymo skalės buvimas neįrodo, kad brangiausios gėrybės būtų mainomos pigiausiomis. Skalė betgi sudaro formaliai viena atsiskaitymo skalę, vertinant įvairias gėrybes.

Naudojimas įvairių vienetų, vertinant brangias ir pigias gėrybes, tvirtai laikėse įvairiose mainaūkio skleidimose stadijose. Paskirstymas šių laikų valiutų į markes ir fenigius, frankus ir centimus atsirado iš to papročio; trys anglų valiutai vienetai sudaro puikų pavyzdį, kuriuo atkaklumų iš senovės laikų išsilaikė viešpataujantieji šioje srityje papročiai.

Kiekvienas vienetas tokios atsiskaitymo skalės būtinai turėjo būti abstraktinis atsiskaitymo vienetas. Skaitant, pav., džiovintomis žuvimis, tai atsiskaitymas apima „vidutinės rūšies ir dydžio žuvis arba kurį kitą standardą. 100 žuvų atsarga nebūtinai sudaro dar 100 žuvų atsiskaitymo vienetos prasme. Dar aiškiau tas pasirodo, kai mes traktuojame svarbiausią, palyginus su visais kitais atsiskaitymo vienetais — „galvijus“ — „jautis“, kaip atsiskaitymo vienetas vertinamas būtinai įgauna grynai abstraktinės reikšmės. Tikrasis jautis šiuo vienetu vertinamas, kaip ir kitos gėrybės, labai įvairiomis sumomis, kadangi pirmykščios tautos jaučio vertę vertina pagal amžių ir p. d. gana tiksliai. Abstraktinė atsiskaitymo skalės prigimtis ypačiai aiškiai pasirodo tais atvejais, kai vienetas visiškai nustoja savo pirmykštės reikšmės. Hudsono-Bay žemėse ilgą laiką buvo atsiskaitoma „skinsais“. Pirmykštė skinso reikšmė buvo bebro kailis, atsiskaitymo vienetas pamaži įgavo tvirtą 2 shilingų vertę, tuo tarpu kaip tikrasis bebro kailis buvo vertinamas daug aukščiau[1]. Neretai atsiskaitymo vieneto reikšmė visiškai išnykdavo, ko pavyzdys pirmiau buvo duotas.

S u m a, k u r i ą j a g ė r y b ė v e r t i n a m a t o k i u a b s t r a k t i n i u a t s i s k a i t y m u v i e n e t u — m a t o m a i y r a k a i n a, p a t s v i e n e t a s y r a k a i n o s v i e n e t a s i r v i s a a t s i s k a i t y m o s k a l ė k a i n o s

[1] Jevons, Money 1899 p. 21.

skalė. Kainos skaičiavimas taigi jau nuo pradžios yra skaičiavimas abstraktiniai vienetu, kuris visados esti laisvas nuo standartinės gėrybės ir turi savarankišką ekzistenciją.

Atsiradus čia aprašytai atsiskaitymo skalei buvo žymiai palengvintas matomai skaitmeniškas gėrybių vertinimas, kas padėjo plėstis mainams. Mainų įsigalėjimas turi savo ruožtu išplėsti atsiskaitymo skalės vartojimą ir sustiprinti jos vietą bendroje sąmonėje. Mainai ir atsiskaitymo skalė skleidžiasi lygia greta, ir pažangesnio mainaūkio be atsiskaitymo skalės niekados negalėjo būti.

Kai gėrybes pradėta vertinti bendru atsiskaitymo vienetu, tai mainai turėjo eiti tuo būdu, kad visų pirma buvo nustatomos kainos, sakysime, dviejų mainomųjų gėrybių, ir po to toki atitinkamos gėrybės kiekiai buvo mainomi, kurie turėjo tas pačias kainas, t. y., atstojo tuos pačius atsiskaitymo vienetus. Tuo mainai skilo į du atskirus aktus, kurie ligi tam tikro laipsnio turėjo pirkimo ir pardavimo pobūdį: A perka iš B prekių b už sumą p; vienkart B perka iš A prekių a už tą pačią sumą p; A sumoka p tiekdamas prekių a, kurias B pasižada už sumą p priimti. Pirkimo ir pardavimo aktai, kurie čia vienas su kitu surišti, neturi dar visiškos laisvės, kurios tegali pasiekti, kai jie vyksta vienas nuo antro savarankiškai.

Vienašaliuose tiekiniuose, pav., mokesčius, pabaudas mokant, — atsiskaitymo skale tarnauja prievolės dydžiui nustatyti. Bet čia nereikalinga, kad mokėjimai būtų atlikti standardinėmis skalės gėrybėmis; gali būti leidžiama mokėtojams sumokėti paprastomis prekėmis, esamomis arba nustatytomis kainomis arba net in quo potuerit[1].

Atsiskaitymo skalė ir mainams ir vienašalėms prievolėms vaidina svarbią rolę, nevartojant materialiai pačios standartinės gėrybės.

Kai tauta parduoda savo produktus šaliai, kuri nebeturi tų prekių, kurių jai reikalinga, tai atitinkamoji šalis, gal būt, gali duoti kaipo atpildą tokį produktą, kuris gali būti klausiamas trečioje šalyje. Tuomet šis produktas priimamas kaip mokesnis ir mainomas trečioje šalyje, gal būt, dabar už tokią pre-

---

[1] Plgk. Bücher: Die Entstehung der Volkswirtschaft, 1904 131 p.

kę, kurią aukštai vertina pirmoji tauta. Ši tauta po to netiesioginiais mainais gauna norimą prekę, kuri tarnauja jai tik kaip mainų įrankis norimoms prekėms gauti. Tokia kelio alkūnė, berods, yra vienintelis galimas kelias į tikslą, kai trečioje šalyje pirmosios tautos produktai apskritai nereikalaujami, arba jų paklausai yra toki maži, kad pardavėjas iš jų gali neturėti jokios naudos iš tiesioginių mainų. Netiesioginiai mainai padaugina mainų galimumą ir stipriai skatina mainus.

Nors netiesioginiai mainai šiuo atžvilgiu turi nepaprastai didelės reikšmės, tačiau netikra būtų suprasti tiesioginius mainus ir mainų priemonių vartojimą kaip pinigų pradžią. Tikrąjį pingų elementą visų pirma sudaro visuotinas mainų įrankis, t. y., gėrybė, kuri iš visų mainomų daiktų vartojama kaip mainų priemonė ir dėl to paprastai imama kaip vertės atpildas už kitas gėrybes.

Visuotina mainų priemonė atsirado sąryšyje su pamažu išsiskleidusiu kainų skaičiavimu. Tikra yra tai, kad visuotinas mainų priemonės įvedimas niekados negalėjo pirm kainų skaičiavimo leisti, nes visuotinos mainų priemonių vartojimas reikalauja kainų išskaičiavimo ta mainų priemone, ligi nebuvo kito kurio kainų išskaičiavimo būdo. Visuotinas mainų įrankis jokiu būdu nereikalauja būti identišku standartinei gėrybei, kuri padėta kainų skaičiavimo pagrindan. Reikmenė kainoms vertinti vienetai tarnaujančių standartinės gėrybės ir visuotinos mainų priemonės reikmenė yra atskiros ūkio gyvenimo reikmenės, kurios gali būti tenkinamos įvairiomis priemonėmis. Reikalavimai, kurie statomi visuotinai mainų priemonei, yra dalinai taip pat kiti, kaip kad standartinei gėrybei. Jei kuri gėrybė pati išsiskleidė į visuotiną mainų įrankį, tai žinoma, ji turi būti ir visuotinu paklausų objektu. Po to kai gėrybė virto visuotinu paklausų objektu ir kaip tokia visų pripažinta, tai populiarumas jos atsiranda savaime ir yra naujų gėrybės ypatumų vaisius. Yra statomi tris svarbiausi visuotinai mainų priemonei kaip tokiai reikalavimai, kad ją *lengva būtų išlaikyti, lengva transportuoti ir patogu dalinti.*

Norint gėrybę mainyti tam, kad paskum ją išmainius į kitą gėrybę, tokia gėrybė turi būti lengvai laikoma. Ji turi būti kiekvieno imama ir be ypatingų sunkenybių ar įtaisymų saugojama. Šis reikalavimas, žinoma, įvairiose ūkio organiza-

cijos formose turi įvairios reikšmės: gyvuliai ūkyje gali būti priimami kiekvieno ūkio; aukštesnėse darbo pasidalinimo ūkio formose to nieku būdu negali būti. Visuotinas pastovumas reiškia taip pat ir ilgalaikumą, kuris sudaro aukščiausia jos neišnykimo žymę.

Kad visuotina mainų priemonė turi būti lengvai transportuojama, savaime aišku. Transpotingumo ypatumas reikalauja, kad didelės sumos sudarytų kiek galint mažą svorį, kas tegalima esant mainų priemonei labai retai.

Dalumas, pagaliau yra esminė mainų priemonės ypatybė, kadangi šioji, kad galėtų atlikti savo uždavinį, turi būti patiekiama įvairių kiekių. Pilnas dalumas garantuoja ir vienodumą, kai įvairios vienodos dalelės turi būti laikomos vienodos vertės.

Kai toki visuotinos mainų priemonei statomi reikalavimai pasireiškia, tai suprantama, kad gėrybės, kurios del žymios savo ūkiškos reikšmės buvo parinktos kaip standartinės gėrybės kainoms išskaičiuoti, ne visados buvo laikomos tinkamomis tarnauti visuotina mainų priemone, bet iš dalies toms funkcijoms atlikti turėjo būti imamos ir kitos gėrybės. Visuotina ir svarbiausia standartinė gėrybė pirmykščiuose kultūrose, gyvuliai, nelabai jau tiko, kaip jau buvo sakyta, aukštesniems išsiskleidimo laipsniams del trūkstamo „išlaikomumo" būti kaip visuotina mainų priemonė. Dalumo reikalavimui jie apskritai netiko, ir transportingumas, ypač jūra buvo labai aprėžtas.

Esant tokioms sąlygoms, suprantama, kai tik atsirado didesnis visuotinos mainų priemonės reikalas tai reikmenei tenkinti buvo pritrauktos ne senos svarbiausios kainų išskaičiavimo priemonės, bet kitos gėrybės, daugiausia metalai ir ypačiai taurūs metalai. Taurųjų metalų privalumai kaip visuotino mainų įrankio, anot pasakyto, yra aiškūs. Kadangi, be to, jie buvo dar populiarūs ir kaip puošmenų daiktai, kurie pirmyksčiuose kultūros laipsniuose vieninteliai galėjo būti visuotina mainų priemone, tai nesunku suprasti, delko taurieji metalai visų pirmiausia įsigalėjo kaip visuotina mainų priemonė. Mažesnėms sumoms mokėti vienkart buvo vartojami ir kiti metalai, ypačiai varis ir geležis.

Kai ir kitos gėrybės turėjo būti vartojamos kaip visuotinos mainų priemonės šalia standartinės gėrybės kainoms iš-

skaičiuoti, tai jas teko tarifuoti įsigalėjusiais kainų vienetais, tai yra jos turėjo turėti visuotinai pripažintas kainas. Šis reikalavimas, esant labai pastovioms senovės kainoms, galima buvo labai lengvai išpildyti. Valdžios nuožiūra, kuriomis, būtent, prekėmis turėjo būti atliekami esami vienašališki pasižadėjimai, turėjo greičiausia labai svarbios reikšmės tarifuojant atitinkamas mainų priemones.

Kai tik visuotinoji mainų priemonė buvo tarifuota esamu kainų išskaičiavimu, tai ji gavo *visuotinos mokėjimo priemonės* pobūdį. Visuotina mokėjimo priemonė padarė galimu prekių pardavimą padaryti atskira ūkio šaka: pasižadėjimas, kuri prisiima pirkėjas prisiimti prekes už kainos vienetą išreikštą sumą, galėjo būti dabar tiesiog atliktas, be papildymo pardavimo akto pirkimu aktu atitinkamą sumą. Normalinė gėrybių perleidimo forma dabar tampa vienašališka, kur atpildą sudaro tik mokėjimas. Ir visi vienašališki pasižadėjimai dabar jau gali būti atlikti sumokėjimu visuotinomis mokėjimo priemonėmis.

Kai visuotinos mokėjimo priemonės vartojimas įsigali, tai naturalu, kad seni kainų vienetai nustoja savo sąryšio su standartinėmis gėrybėmis atsiskaitymo sąvokomis. Ūkiška tų kainų vienetų reikšmė matomai nusistato visuotinu kainu aukščiu, vadinasi, yra fiksuota tuo pat mastu, kiek apskritai kainų susidarymas yra nejudrus. Tam tikros įtakos atsiskaitymo vieneto vertei turi tarifavimas visuotinos mokėjimo priemonės, kiek ji pareina ir nuo kurio nors valdovo valios. Kai tam tikra mokėjimo priemonė įgauna „teisėtos mokėjimo priemonės“, t. y., kai duodamas parėdymas, kad mokėjimų pasižadėjimai turi būti atlikti esamu kainu vienetu tam tikra mokėjimo priemone nustatyti santykio, tai tas turi ilgam turėti tam tikros įtakos kainoms ir tuo pat kainos vienetui duoti naujos materialinės reikšmės. Kai tik valstybės valdžia pasiima sau mokėjimo priemonių reguliavimą, tai ūkiškos kainos vieneto reikšmė ilgam pareina nuo mokamosios jėgos, kuri duodama tai ar kitai mokėjimo priemonei.

Kainų skaičiavimas ir visuotina mokėjimo priemonė kartu sudaro pinigus. Pinigai, vadinasi yra atsiradę iš dviejų mainų reikmenių greičiausia per labai ilgą skleidimosi laikotarpį. Šis skleidimasis tikrai, visais laipsniais besiskleidžiant patiems mainams, padarydavo lygų žingsnį. Jau se-

niausiuose šaltiniuose, kuriuose apskritai kalbama apie mainus, randame kainos skaičiavimą ir visuotiną mokėjimo priemonę neabejotinai buvus, kur tiktai mainai buvo pasiekę aukštesnio laipsnio. Ir vėliau mainų skleidimasis neprašokdavo niekados pinigų skleidimosi. Kai, pagaliau, XIX šimtmetyje mainų santykiai, išspausdami uždarą ūkį, sukūrė tikrą mainų ūkį, tai ir pinigai pasiekė šių laikų tobulumo.

Tokis bandymas analitiškai rekonstruoti svarbiausius pinigų istorijos atsiradimo bruožus, labai gerai atvaizduotas yra Ridgeway'o antikos pasaulio skleidimosi istorijoje. Pasak šio puikaus žinovo, vidurinių šalių kultūros srityje nuo Atlantikos okeano ligi centralinės Azijos, jautis buvo tūkstančius metų svarbiausias kainų skaičiavimo vienetas. Be to, buvo ir mažesni vienetai, kaip antai, avis. Galimas daiktas, kad ir vergas buvo naudojamas kaip aukštesnės vienetos (trijų jaučių vertė). Betgi jau labai anksti pradėta vartoti ir kitas gėrybes, metalus, kaip visuotinas mainų ir mokėjimo priemones. Ankstyviausiais laikais metalai buvo kainuojami, pagal ilgį, buvo gaminami ir matuojami vienu kuriuo žmogaus kūno dalies ilgio vienetu. Auksas buvo vartojamas dažniausiai apyrankių formoje (dažnai spyruoklinės formos) kaipo puošmena, bet esant reikalui, buvo naudojamos ir kaipo mokėjimo priemonė; forma palengvindavo kiekio skaitymą. Jų vartojimui palengvinti kaip mokėjimo priemonei, metalai buvo gaminami tam tikro dydžio gabalais, skritulių, vinių, adatų ir p. d. formoje. Svėrimas visų pirma atsirado iš reikmenės brangesnius metalus, kaip antai, auksą, vertinti tiksliais kiekiais. Kaip pirmieji svoriai buvo vartojami įvairūs javų kiekiai ir kitų sėklų, nuo ko ir ligi mūsų laikų anglų svorio vienetais vartojamas „grain" ir auksui sverti „karat" (tolygus keration, jono duonos vaisiaus branduoliui). Šis vienetas turėjo svorį apie 130 troy'os sėklų (= 8,4 gr.). Ir prieš svarstyklių išradimą auksas, galimas daiktas, buvo gaminamas gabalais, kurie atitiko jaučio vertei. Svarsčių sistema paprastai prisidėjo prie šios tradicijos ir pirmasis svorio vienetas buvo aukso gabalas, kuris nuo senų senovės buvo traktuojamas kaipo aukso vienetas ir atstojo jaučio vertę.

Negali kilti jokios abejonės, kad šis aukso kiekis buvo vartojamas mokėjimo priemone ir daug senesniuose kainos skaičiavimuose pagal jaučio vienetą. Skaičiavimas „jaučiais" dar

išsilaikė ilgą laiką, ir jaučio skalė pavirto į grynai abstraktinę atsiskaitymo skalę, kurios sąryšis su jos atsiradimu bendroje sąmonėje matyti visiškai išnyko ir tikraisiais jaučiais buvo prekiaujama įvairiomis kainomis ir mokama auksu. Esant tokioms sąlygoms, labai naturalu, kai aukso kiekis, kuris atstoja jautį, pažymėtas „jaučio vardu" ir kad šis vardas būtų buvęs išlaikytas, po ko atitinkamas aukso kiekis virto moneta. Skleidimosi esmę sudaro tai, kad tam tikras aukso kiekis, kuris buvo vertinamas jaučio verte, buvo pripažintas mokėjimo priemone su tam tikra mokėjimo jėga. Įsikišus valstybės valdžiai, ši mokamoji jėga liko ir įstatymų nustatyta. Šiems pasikeitimams įvykus, atsiskaitymo vieneto sąryšis su tikruoju jaučiu dingsta.

Taip pat kiti metalai vartojami kaip mokėjimo priemonės tokiais kiekiais, kurie pritaikinti ankstyvesniems skaičiavimo vienetams. Taip Romoje varis — 100 asų — tolygus buvo 1 jaučiui, 10 asų — avies vertei.

Pinigų sąvoka būtinai yra surišta su buvimu ir atsiskaitymo skalės ir pripažintos mokėjimo priemonės. Galima ginčytis, kuris iš tų elementų yra svarbiausias. Šia prasme atsiskaitymo skalė turi tą pirmenybę, kad vertės nustatymas galimas tam tikra atsiskaitymo vieneta ir net glūdi gėrybių mainuose be visuotinos mainų arba mokėjimo priemonės vartojimo, tuo tarpu susidarymas šiosios būtinai yra reikalingas atsiskaitymo vienetui vartoti. Mūsų faktinai esantiems pinigams abu elementai be abejonės būtinai reikalingi, todėl ir jų svarbumo lyginimas neturi reikšmės.

Pinigų teorija daugiausia kreipia savo dėmesį į pinigų esmės analizą. Kadangi pinigai suprantami kaip materialinė gėrybė, tai materialinė mokėjimo priemonė netikru būdu esti pastatyta į pirmą vietą. Buvo keliamas klausimas, kurių charakteringų ypatumų reikia, kad daiktas šiąja materialine prasme galėtų būti pažymėtas kaip pinigai. Tačiau pamaži pasidarė aišku, kad pinigų sąvoka turi būti nustatoma ne to ar kito daikto ypatumais, bet esminėmis pinigų funkcijomis. Tokio supratimo pasekmė yra ta, kad analizas turi būti tiesiog kreipiamas į tas esmines pinigų funkcijas. Nustatymas momentų, del kurių tos funkcijos atliekamos, tenka pavadinti kaipo pinigų mokslas. Klausimas, kas turi tiktai kaipo materialiniai pinigai, įgauna tuomet antraeilės reikšmės. Į tai ga-

lime atsakyti bendra prasme, kad kiekviena visuotina mokėjimo priemonė, kuri pripažinta tokia, yra pinigai. Matomai, kad tokių pinigų piniginis pobūdis juo stipresnis, juo jie daugiau išimtinai kaip pinigai vartojami, arba gali būti vartojami, taigi juo daugiau „pinigai" atsipalaiduoja nuo „prekės".

Teoretinei ekonomijai mūsų pinigų analizas turi ypatingos reikšmės. Kaip ir kainų skaičiavimas yra būtinas kiekvieno mainaūkio dalykas, taip pat ir pagrindinis mainaūkio teorijos nagrinėjimas turi remtis kainų skaičiavimo prielaida. Abejose šio veikalo pirmose knygose parodyta, kad tokią teoriją, kaip kainų susidarymo teorija, galima sudaryti, neatsižvelgiant į vartojimų mokėjimo priemonių; vaidmenį. Pinigų atsiradimo analizas parodo, kad ši rolė yra atskira nuo kainų skalės vaidmenio. Tai ir suprantama, kad teoretiniams tyrinėjimams tenka specialiai pasirinkti objektu mokėjimo priemonės vaidmenį ir ypač jos reikšmę kainų skalei. Tai sudarys mūsų trečios knygos uždavinį.

41. Monetų kalimas ir jo reikšmė.

Kai jau kartą įsigalėjo metalų kaip mokėjimo priemonės vartojimas, tai skleidimasis turėjo vesti į monetų sukūrimą. Šis skleidimasis buvo nustatytas dviejų svarbių pažangų. Pirma jau labai anksti, net gi prieš svarstyklių išradimą, kad palengvinus mokėjimą, metalų gabalai buvo gaminami vienodo atitinkamo atsiskaitymo vienetai, arba jos dalims, arba jų daugikliams, dydžio. Antra, buvo jaučiamas reikalas štempeliuojant metalų gabalėlius, nurodant jų svorį, grynumą ir garantuojant, kad daugumą žmonių galėtų išvengti sunkaus ir daugumai žmonių neprieinamo svėrimo ir grynumo patikrinimo proceso.

Šios pažangos kiekviena saviškai yra pakankamai svarbios. Jų abiejų sujungimas turėjo sprendžiamos, galima sakyti, pasaulio istorijos reikšmės: tuo būdu atsirado monetos.

Besiskleidžiant technikai, pamažėl pasirodė galima pasiekti vis didesnio vienodumo gaminant monetas, ir skirtumas tarp įvairių monetų gabalų tapo labai mažas, išreiškiamas labai maža trupmena. Štempeliavimas išsiskleidė į pilną monetos paviršiaus kalimą ir kiekvenas monetos gavėjas galėjo įsitikinti, ar moneta atitinka pirmykščiam metalo turiniui.

Monetų apyvartai sprendžiamos reikšmės turi tai, kad įvairūs monetų gabalai tos pačios nominalinės vertės, mokant būtų priimami be skirtumo.

Absoliutus individualinių monetų gabalų vienodai lygus vartojimas kaip mokėjimo priemonių, ypač pirmykščiais laikais, galėjo būti pasiektas tik valstybės įstatymais. Ši teisėta jėga duoda visoms monetoms, kurios įstatymo pripažintos tinkamomis, vienodos pagal jų nominalinę vertę reikšmės. Apyvartoje tuo būdu galėjo eiti be skirtumo monetos savo nominaline verte. Tais atvejais, kai monetos galėjo būti suvartojamos kaipo metalas, galėjo dar būti daromas skirtumas tarp įvairių monetų pagal jų metalo turinį, bet kol jos paliekti monetomis, jos privalo eiti be jokio skirtumo.

Šis teisinis monetų identitetas turi labai didelės reikšmės. Kainų skalė skaitosi, kaip jau mes matėme, visados su manomu vienetų indentiškumu. Monetų kalimu buvo sudaryta materialinė priemonė tos pačios vertės kaip ir kainų skaičiavimo skalės vienetas.

Monetų vienetas gauna vardą arba senovės atsiskaitymo vieneto arba pagal metalo svorį (Markė, svaras, Lyra) arba pagal kokį nors pripuolamą daiktą. Labai pažymėtinas yra „kronos“ vardas, kuriuo buvo išaukštintas valstybės monetų kalimas. Pažymėjus monetos vienetą, pav., krona ir padėjus šią vienetą kainų skalės pagrindan, atitinkamuose šalyse ir visos kainos skaitomos kronomis. Kaip kad visados atsitinka su kainų skale, ir „krona“ tampa grynai abstraktiniu savarankišku atsiskaitymo vienetu, be tiesioginio ir būtino sąryšio su jų pirmykščiu konkretiniu pagrindu. Sąryšys tarp kainų skalės, taigi skaičiavimo kronomis ir mokėjimo priemonėmis dabar nustatomas įstatymais taip, kad mokėjimai būtų atliekami kronomis. Monetų atsiradimą nustato valstybė. Turėdama teisę nustatyti teisėtą mokėjimo priemonę, valstybė turi savo rankose kainų skalę ir gali išlaikydama formalų jos indentiškumą, jos materialinę reikšmę žymiai pakeisti.

Tokių pakeitimų laiko bėgyje nuolatos atsitikdavo. Kadangi blogos monetos vienodos vertės atitinka geroms, tai atsirasdavo bandymų monetas kalti mažesnės vertės, kad iš to gavus pelno. Taip žaluojant monetas, kas per tūkstančius metų buvo daroma valstybinės valdžios turėtojų, galėjo būti paprastai išlaikomos kainų skalės indentitetas. Bet dar daugiau,

valstybė pakeisdavo taip pat ir metalą, kuris būdavo padėtas kainų skalės pagrindan, kitu metalu, nepanaikindama kainų skalės indentiteto. To pavyzdys gali būti šių laikų perėjimas iš sidabro į aukso valiutą. Juk, valstybė gali net iš kainų skalės atimti metalinį pagrindą ir nustatyti mokėjimo priemone popierinius ženklus ir tuomet išlaikydama teisinį kainų skalės indentitetą.

Šiame skleidimosi kainų skalė pasireiškia, kaip ir visados abstraktine atsiskatymo skale, kuri fiksuojama nustatymu mokėjimo priemonės tam tikra mokamąja jėgą. Svarstydami pirmoje knygoje visuotiną kainų susidarymo problemą, mes visas kainas skaitėme abstraktiniu vienetu. Tuomet pasirodė, kad. kainos daugumoje nustatomos dauginamojo faktoriaus. Tatai reiškia, kad tik santykiniai skaičiai tarp įvairių kainų nustatomi kainų susidarymu abstraktine atsiskaitymo skale. Kainų nustatymas absoliutinėmis sumomis tur savyje prielaidą, kad kainos, be vidaus pusiausvyros sąlygų, kainų susidarymo procese dar pareina nuo vienos sąlygos, kuri nustato kainas santykyje su pinigais. Tokia sąlyga esti, kai tam tikra mokėjimo priemonė gauna kainų skalėje tam tikros mokamosios jėgos. Tik mokėjimo priemonei turi būti statomas reikalavimas, kad jos mainaūkiui aprūpinti būtų tam tikras aprėžtas kiekis, kad būtų tam tikras mokėjimo priemonių trūkumas. Kai ši sąlyga atlikta, tai matomai pakanka nustatyti mokėjimo priemonės mokamąją jėgą, kad pašalinus kainų susidarymo įnoringumą, atsižvelgiant į absoliutinį kainų aukštį ir šiąja prasme fiksuoti kainų skalę. Ūkiškoji atsiskaitymo vieneto reikšmė pareina dėlto nuo mokėjimo priemonės trūkumo, kuriai kainų skalėje duodama tam tikra mokamoji jėga.

Kai monetos eina kaip mokėjimo priemonės, tai atsiskaitymo vieneto reikšmė nustatoma to ar kito mainaūkio monetomis aprūpinimo trūkumu. Kadangi monetos ne tik kaip mokėjimo priemonės eina, bet gali būti vartojamos, kaipo metalas, tai tenka skirti jų m e t a l o v e r t ę ir m o n e t o s v e r t ę. Santykis tarp monetos vertės ir metalo vertės pinigų mokslui turi pagrindinės reikšmės ir to santykio nustatymo pagrindai traukia ypačiai į savę dėmesį. Kalbamas santykis matomai nustato, kuria forma monetos gali būti vartojamos. Metalo vertė negali prašokti monetos vertę, nes monetos tuomet būtų perliedinamos ir vartojamos kaipo metalas. Jei tokis

naudojimas draudžiamas būtų, tai galimas ir monetos vertės kritimas žemiau kaip metalo vertė. Antra vertus, monetos vertė gali kartais prašokti metalo vertę, nes valstybė yra tam tikrose ribose monetų kalimo valdytoja.

Kadangi monetos kaina formaliai nustatyta kainų skalėje įstatymų fiksuota monetų mokama jėga, tai monetų vertė matomai negali būti šioje kainų skalėje išreikšta kaip kaina. Čia mums rūpi tiktai, kad santykis tarp monetos vertės ir metalo vertės turėtų aprėžtos reikšmės: matomai šis santykis nustatomas santykyje tarp metalo kiekio, kuris prekyvietėje esti monetai, ir tarp to pat metalo jos turimo kiekio. Atvirkščiai, santykis tarp metalo ir monetos vertės gali būti nustatytas kaip metalo kaina atitinkamu kainų vienetu.

Norint dabar nustatyti visuotinus monetos vertės pagrindus, tenka savaime suprantama prileisti, kad moneta nebūtų išreiškiama kita moneta ir tuo pat gautų nuo šiosios vertę. Dėl formalinio paprastumo prileiskime, kad moneta sudaro kainos vienetą.

Tuomet mes turime skirti tris įvairius atsitikimus:

1. Sakykime, kad cirkuliacijoje tėra vienintelė mokėjimo priemonė visiškai homogeninio kvaliteto. Jei trūksta šios mokėjimo priemonės, tai jos vertė gali būti aukštesnė už jo metalo vertę. Betgi, jei mokėjimo priemonės pakanka, tai jos vertė turi kristi žemiau jos materialinės vertės. Monetų perteklius, kuris mokėjimų apyvartoje neina, gali būti vartojamas tik kaip metalas. Esant šiai prielaidai monetų vertė turi būti lygi metalo vertei. Sąlyga to, kad moneta galėtų pakilti virš metalo vertės, yra pakankamas mokėjimo priemonės trūkumas, trūkumas, kuris sukelia paklausų reikalą daugiau, kaip kad duoda viena monetos vertė, jei ji apskritai gali būti vartojama, kaip atitinkama mokėjimo priemonė. Kad tokis mokėjimo priemonės trūkumas gali atsirasti, ir kad dėlto mokėjimo priemonė gali būti vertinama virš jos metalo vertės, ne kartą įrodyta praktikos.

2. Sakykime, kad yra dvi mokėjimo priemonės A ir B, iš kurių kiekviena yra atskiros rūšies ir turi vienos teisėtos mokėjimo jėgos. Sakykime, kad iš jų A turi didesnės metalo vertės. Tuomet turime skirti du svarbiausius atvejus. Ar mokamosios priemonės B yra pakankamai ar ne. A tuomet turi aukštesnės metalo vertės, kaip monetos vertė ir turi būti dėlto

naudojama kaip metalas. Aukštavertės monetos, esant tokiai prielaidai, turi išstumtos mažavertės monetos ir iš apyvartos išnykti. Ši išdava atitinka vadinamam Greshamo įstatymui, kuris yra populiariai, bet ne visai tiksliai išreiškiamas, „kad blogieji pinigai išstumia geruosius“.

Antruoju pagrindinu atveju, kad B yra pakankamas trūkumas, metalo vertė gali būti aukštesne kaip metalo vertė B. Čia kainos vieneto vertė gali atsilikti nuo metalo vertės A arba būti lygi metalui A arba, pagaliau, prašokti tą vertę. Šis paskutinis įvykis matomai gali įvykti, kai A ir B kartu sudaro pakankamai trūkstamą mokėjimo priemonių atsargą.

3. Sakykime, kad turima visa eilė įvairių mokėjimo priemonių, kur yra ir geriausių ir blogiausių rūšių tiek, kad mokėjimo priemonių reikmenė yra gausiai aprūpinta. Esant tokiai prielaidai, kainos vieneto vertę, matomai nustatys geriausios mokėjimo priemonės metalo vertė, kuri turi būti dar vartojama mokėjimo priemone, kad patenkinus cirkuliacijos apyvartą. Monetos su brangesniu metalo turiniu bus suliedintos ir iš mokamosios apyvartos išnyks.

Taigi mes randame, kad monetų vertė reguliuojama trūkumo ir diferencialinio principo. Paskutiniu atveju bus nustatoma monetos vertė brangiausios, bet dar reikalingos monetos. Mūsų čia nustatyti tris dėsniai padeda spręsti įvairius praktikos monetų klausimus. Mokėjimo priemonių tam tikros nustatytos mokamosios jėgos sudarymas ir tuo ar kitu būdu jos reguliuojamas trūkumas, kaip matyti iš pasakyto, suteikia šalies kainų skalei fiksuotos reikšmės. Kai mes šią kainų skalę norime pažymėti sąryšyje su bendrų valstybės einančių joje mokėjimo priemonių reguliavimu, kalbame apie šalies valiutą.

Monetų kalimu sudaromi pinigai, kurie kaipo toki yra daugiausia tik pinigai ir nuo kurių metalas kaip gėrybė arba prekė aiškiai skiriasi. Betgi monetos gali būti suliedinamos ir vartojamos kaip metalas ir tuo jos nustoja buvę monetomis; atsitiktinai jos gali būti naudojamos monetų formoje kaip pinigai, ką iš tikrųjų ir matome tam tikrose šalyse, vartojant pinigus kaip puošmenas. Betgi iš antros pusės metalas tegali pavirsti moneta tik nukalant ją valstybės nustatytomis sąlygomis. Kai valstybė monetų kalimą žymiai palengvina, tai ir šiąja linkme einant, lengva peržengti ribas.

Grynas pinigas atpalaiduotas nuo bet kurio sąryšio su bet kuria materialine gėrybe yra visų pirma popierio ženklas pripažintas kaip teisėtą mokėjimo priemonė.

42. Monetų cirkuliacijos problema.

Išradus monetų kalimą, mokėjimai nepaprastai buvo palengvinti. Ši pažanga be abejonės turėjo labai didelės reikšmės mainaūkiui skleistis. Pradžioje pasirodė kaltos monetos palyginti su nekaltu metalu ir daug blogų pusių, kurios tebuvo nugalėtos tik po tūkstančių metų blogo prityrimo ir nevaisingų pastangų.

Galimybė kalti mažesnės vertės monetas, t. y., su mažesniu metalo turiniu, kaip turi būti, bet tuo pat vardu, įsigalint monetų vartojimui, visose šalyse nuolatos pablogindavo monetas. Bandymai padaryti galą monetų falsifikacijos nepavyko, nes čia esamoji problema blogai būdavo suprantama, be to, ir nebuvo davinių tinkamai problemai suprasti. Tik naujaisiais laikais tepavyko patenkinamai išspręsti šią problemą — nekintamai išlaikyti metalo pinigų kiekį — ir kurią mes pažymėsime kaipo „pinigų nesikeitimo problemą“.

Antra, senesniais laikais nepavykdavo sudaryti vienodą sistemą iš to pačio metalo įvairių dydžių kalamų monetų. Monetų prigimtyje glūdi tai, kad jos, kad patenkintų apyvartą, turi būti kalamos įvairios nominalinės vertės, tam tikrame santykyje viena su kita. Šios nevienodos monetos tų pačių pinigų, bėgant laikui, būdavo pabloginamos įvairiais laipsniais ir pirmykštis vertės santykis tarp jų pasikeisdavo. Dėlto pirmykščiai tikrieji pinigai skildavo į keletą savystovių „rūšių“. Ir šį žala buvo surišta, matomai, su perėjimu į monetų kalimą, nes vartojant nekaltus metalus, metalo turinys nesikeičia. Pinigų skilimas atitiko, žinoma, ir kainų skalės skilimui į įvairias savarankiškas kainų skales. Ir šioje srityje ilgą laiką veltui buvo ieškota pagerinimo.

Panašią sunkenybę turi vartojimas ir kaltų monetų ir nekalto metalo. Šią sunkenybę sudaro tai, kad įvairūs metalai, greta vienas su kitu vartojami kaip mokėjimo priemonės ir sudaro įvairias pinigų sumas. Kad monetos, kurios kalamos iš įvairių metalų, sudarytų tikrą pinigų sistemą, reikėjo nustatyti tarp jų tam tikras santykis. Bet, jei patys metalai tų san-

tykių neišlaikydavo, tai kaip praktika parodo, tvirtus vertės santykius negalima buvo išlaikyti be ypatingų priemonių, bet ir tai nepavykdavo įvairių metalų monetos sujungti į vieną tikrą pinigų sistemą.

Abi kalbamos sunkenybės tik paskutiniais laikais buvo pašalintos, išrišant didžiąją problemą, kurią mes galime pavadinti kaip „vienodos valiutos problemą". Ši problema, kaip išeina iš pasakyto, turi dvi puses, dėstis ar yra vienas monetų metalas ar jų daugelis.

Monetų kalimo pažanga seniai šiais laikais buvo nepaprastai pasunkinama politinių sąlygų. Dėl didelio skaičiaus valstybių buvo begalės monetų valdytojų, iš kurių kiekvienas kaldavo savo monetas; ir jos suskilo į įvairias rūšis. Monetų valdytojų autoriteto paprastai nepakakdavo, kad pašalinus svetimas monetas iš apyvartos savoje šalyje. Pasekme to buvo tai, kad cirkuliacijoje buvo labai margas įvairių pinigų rūšių mišinys be jokio savitarpio sąryšio. Esant tokioms sąlygoms, suprantama, negalėjo būti išlaikoma tikra kainų skalė viena išimtinai pripažinta mokėjimo priemone. Tuomet negalėjo būti ir ypatingos monetos vertės, ir monetos dažniausiais buvo vertinamos pagal kiekį jose metalo. Tokia pinigų būklė, kai apskritai negalima kalbėti apie bet kurią valiutą, Helfferricho teisingai pavadinta „pinigų rūšija" (Sortengeld) ir sąvokiniai sudaro savarankišką reiškinį[1]. Tik susidarius šių laikų tautinėms valstybėms, kurios savo teritorijų ribose gali išlaikyti monetų kalimo monopolį, pašalindamos svetimos valiutos cirkuliaciją, begalima buvo sudaryti tvirtus monetos politikos pagrindus.

Tokia muitų politika, be to, dar reikalauja, kad valstybė pripažintų svarbiu savo uždavinį pinigų srityje ir, reikalui esant, sutiktų dėti ir aukų. Tokis supratimas svetimas buvo senovės valstybėms, kurios monetų leidime matė tik pasipelnymo tikslą. Pinigų sutvarkymo pažanga daugiausiai atsirado iš bendro valstybės gyvenimo išsiskleidimo.

Čia jau prasideda ypačiai ir kalimo technikos patobulėjimas, kuris palengvino gaminti monetas vienodo dydžio ir sumažino paties monetų kalimo išlaidas. Taip pat čia prisidėjo ir didesnis mokslo įsigilinimas į pinigų prigimtį.

---

[1] Das Geld 2 Auf. 1910.

Pereinant į įvairių monetų cirkuliacijos problemų svarstymą, tenka visų pirma pasakyti rūšyje su monetų „n e k i n t a m u m o p r o b l e m a“, kad monetų falsifikacija senovės laikais pareidavo ne tik nuo valdovų pasipelnymo noro, bet ir nuo objektyvinių sąlygų, kurių valdovai nepajėgdavo nugalėti. Sunkenybės, su kuriomis čia tenka susidurti yra trejopos rūšies, jos iš dalies remiasi aukštais kalimo kaštais, iš dalies kalimo nevienodumu, iš dalies dėl monetų susinaudojimo.

Aukštos kalimo išlaidos duoda progos tam, kad metalo turinys atitinkamo kalimo kaštams sumažinamas. Kadangi nepavyksta gauti monetos vertę virš metalo vertės, tai ir monetos vertė pamažėl tur kristi. Tuo būdu pinigų kalimo išlaidos pamažėl numuša ir monetų vertę. Čia kalbamos sunkenybės žymiai sumažina tai, kad kalimo kaštai šių laikų kalimo technikos žymiai sumažinti.

Kalimo nevienodumas, kuris taip pat buvo senos netobulos kalimo technikos priežastis, tuo pablogindavo monetas, kad būdavo išrenkamos geriausios monetos ir paverčiamos metalu. Tatai, pasak mūsų trečiojo pereitame paragrafe nustatyto principo, turėjo įvykti, kai tik monetų atsarga prašokdavo vidaus mokėjimo priemonių reikmenę. Tokis pasirinkimas, kuris ypačiai turėdavo vietos mokant užsieniui, matomai, turėjo būti surištas su vidutinio kiekio turinio sumažinimu. Ir ši kliūtis dėl kalimo technikos pažangos nustojo savo reikšmės.

Trečia priežastis nuolatiniam monetų bloginimui yra monetų susivartojimas. Šis susivartojimas, esant blogai kalimo technikai, buvo žymiai didesnis, kaip dabar, kai jau nėra lengvas daiktas pielyčia gadinti monetas. Jei moneta laiko bėgyje nuo vartojimo stipriai nukentėjo ir monetos vertė palyginus su metalo verte gerų cirkuliuojančių monetų nukrito, tai tokios monetos išimamos iš apyvartos ir sunaudojamos kaipo metalas. Dabar jau nieko daugiau nebeliko kaip tik pripažinti faktą ir iš naujo kalant monetas papildyti metalo kiekį. Tuo būdu lyg ir duota progos kiek norint bloginti monetas jas dildant.

Šių laikų valstybės imasi prieš tai priemonių, atimdamos teisėtą mokamą jėgą iš tų monetų, kurios prašoka leidžiamą svorį (Passiergewicht). Paprastai tuomet monetos priimamos valstybės kasų jų nominaline verte. Tuo būdu parėdymas dėl leidžiamo svorio įgauna galės: jei kas nori leisti žemiau lei-

džiamo svorio be nuostolio nudilusias monetas, tai jos negali ilgai būti apyvartoje.

Tikslus monetų kalimas įstatymo nustatyto metalo kiekio, kurį peržengus moneta nustoja teisėtos mokėjimo priemonės ypatumų, ir monetų išėmimas iš apyvartos, kurios peržengė leidžiamą svorį, yra priemonės, kurios padeda monetoms išlaikyti tam tikrą svorį ir tuo patikrinti pinigams galimai nekintama su metalu santykį. Kai tuo būdu pilnaverčių monetų cirkuliacija patikrinta, tai monetos vertė tik tuomet gali kristi žemiau metalo vertės, kai monetų vartojimas kaip metalo yra kliūdomas, vadinasi, kai kliūdomas metalo lydinimas, „Laisva lydymo teise“ yra būtina garantija išlaikyti monetos paritetui su metalu.

Teoretinė galimybė pakilti monetos vertei virš metalo vertės dėl nepakankamo monetų kiekio iškalimo senesniais laikais, kuomet stengdavosi kiek galint daugiau monetų kalti, neturėjo praktikos reikšmės. Privatinių asmenų teisė lydintis pagrindinę monetą valstybės įstaigoje norimo kiekio, pristatant metalą, už menką atlyginimą, šiandieną visuotinai yra pripažinta kaip „laisvo kalimo teisė“, kliūdo monetų vertei pakilti virš metalo vertės, bent virš kalimo išlaidų sumos. Jei, kaip Anglijoje, kalimas atliekamas dykai tai metalo pavertimas į monetą daugiausiai kainuoja palūkanų nustojimo. Monetų vertės judėjimo ribos yra tuo labai aprėžtos.

Laisva lydinimo teisė ir laisva kalimo teisė, patobulintos laisvu monetos metalo įvežimu ir išvežimu, sudaro esant pilnavertei cirkuliacijai, svarbiausias garantijas išlaikyti tvirtą atsiskaitymo vienetos metalo paritetą.

Dabar pradėkime svarstyti pačią monetų problemą visų pirma imdami dėmesin tą atvejį, kur yra tik vienas monetos metalas. Visi trys momentai, kurie gali pasireikšti didėjant monetų blogėjimui, einant smulkioms monetoms, ypačiai aiškiai veikia. Kadangi įvairių monetų kalimo išlaidos beveik vienodos, tai jos mažesnėms monetoms reliatyviniai yra aukštesnės, kaip didelėms. Dėl to mažos monetos paprastai kalamos žymiai mažesnės vertes, kaip didelės. Taip pat ir kalimo nevienodumas mažose monetose esti didesnis, kaip stambiausiose. Tą pat reikia pasakyti ir dėl sudilimo, smulkios monetos greičiau dyla, kaip stambios dėl didesnės jų cirkuliacijos.

Dėl minėtų momentų atsiradęs metalo turinio mažinimas turėjo ypatingai stipriai pasireikšti mažose monetose. Kadangi pradėjus kalti įvairias to paties metalo nominalinės vertės monetas, laikui bėgant jos nustodavo nevienodai savo metalinio turinio, tai ir negalėjo būti tarp jų išlaikytas tvirtas santykis. Pirmykštis įvairių monetų ryšys vieningoje pinigų sistemoje, esant tokioms sąlygoms negalėjo išsilaikyti ir pinigų sistema turėjo iširti.

Šias pasekmes pašalinti ir surasti priemonę išlaikyti tikrą pinigų sistemą jau iš senų senovės sudarė didelę pinigų politikos problemą. Reikėjo rasti priemonę, kuri įgalintų kalti ir išlaikyti apyvartoje smulkias nepilnavertes monetas ir kad jos turėtų apyvartoje nominalinę vertę. Tatai galėjo įvykti tik pakankamai aprėžus smulkių monetų kalimą. Tatai davė progos smulkių monetų kalimą paimti į valstybės rankas ir aprėžti jų kiekį, neprašokant apyvartai reikalingo kiekio.

Laikantis šio metodo, tenka susidurti su sunkenybe, tikrai numatyti apyvartai reikalingų smulkių mokėjimo priemonių kiekį. Bet ir naujoji pinigų politika to nenugalėjo. Vokiečių monetų įstatymas 1873 m. apibrėžė išleidimą Reicho sidabrinių monetų po 10 markių kiekvienam gyventojui. 1900 metais ši maksimalinė suma buvo pakelta ligi 16 mr. ir 1908 m. ligi 20 mr. Kad tos sumos iš tikrųjų būtų pritaikintos reikmenei, vargu bau galima manyti. Kai tokis reguliavimas yra pakankamai griežtas, tai lengvai gali ateiti momentas, kai išleisto kiekio bus permaža, ir smulkių pinigų trūkumas sunkys apyvartą. Tikrai galima prisitaikinti kintamai apyvartos reikmenei, matomai, tik leidžiant perteklių smulkių monetų keisti centralinėse kasose, ir patenkinant ją gausiai šiomis mokėjimo priemonėmis. Vokietijoje kai kurioms Reichsbanko kasoms leista keisti sidabro, nikelio ir vario monetas į aukso monetas. Kai tokis keitimas leidžiamas, tai vargu apyvartoje bus perdidelis smulkių monetų kiekis. Jei, be to, smulkių monetų bus kalamas pakankamas kiekis ir tiekiamas apyvartai, tai faktinai cirkuliuojančių smulkių monetų kiekis visados prisitaikins apyvartos reikmenei.

Mainymas nepilnaverčių smulkių monetų yra netiesioginė sąlyga ir išlaikyti pusiausvyrai šių monetų su pagrindine. Pinigai tik tuomet galės išlaikyti savo vertę, kai valstybė pasižadės iškeisti ją pilnaverčiais pinigais, kai jie matomai, turės

kreditinių pinigų pobūdį. Tokių pinigų vertė, pagaliau, pareina nuo valstybės pajėgumo ir noro savo pasižadėjimus pildyti.

Monetų įstatymai iš to padarė išvadą, kad tokiai nepilnavertei smulkiai monetai begalima duoti aprėžta mokėjimo teisė. Taip vokiečių monetų įstatymas nustato, kad niekas negali priversti priimti daugiau Reicho sidabro markių daugiau per 20 monetų, nikelio ir vario daugiau per 1 marke. Nepilnavertės monetos, mainomos į pagrindinę monetą su aprėžta mokėjimo jėga, vadinamos b i l o n i n ė s m o n e t o s. Priešingai, pagrindinės monetos su neaprėžta teisėta mokėjimo jėga, vadinasi, k u r a n t i n ė s m o n e t o s. Ligi valstybė tikrai keičia smulkių monetų perteklių, tai teisėtos jų mokėjimo jėgos aprėžimas turi tik tos reikšmės, kad mokėjimų gavėjui padeda atmesti nemalonią mokėjimo priemonę. Dabar pasvarstykime tikros valiutos problemą tuo atveju, kai moneta kalama iš dviejų įvairių metalų.

Santykis tarp aukso ir sidabro verčių per paskutinį šimtmetį žymiai svyravo. Bendrai šis skleidimasis nuo pradžios XVI šimto žymiai tą santykį padidino, būtent nuo 11 XVI pradžioje ligi 15½ pirmuose trijuose XIX šimt. ketvirčiuose ir 34 gale šio šimtmečio. Šis pakilimas nebuvo lygus. Tam tikrais laikotarpiais, taip pusiau XVIII šimt. 50 taisiais XIX šimt. metais santykis tarp aukso ir sidabro nusmuko.

Šis svyravimas tarp vertės santykių tarp abiejų taurų metalų turėjo panašiai atsiliepti ir į aukso ir sidabro monetų vertės santykį. Aukso ir sidabro pagrindinių monetų vertė, ligi esti neaprėžtas kalimas, kaip mes matėme, bendrai nustatoma metalo vertės santykiais. Svyruojant vertės santykiams tarp metalų, negalima išlaikyti nekintamo vertės santykio tarp aukso ir sidabro monetų. Aukso ir sidabro pinigai pasirodo, kaip įvairios pinigų sistemos, atitinkamų kainų skalės kaip dvi įvairios valiutos. Kai tuo būdu šalyje yra duota kalimo teisė abiems metalams greta vienas antro be turto vertės santykio, pripažįstant abi, kaip teisėtas mokėjimo priemones su jų galimomis atskiromis kainų skalėmis, sakoma, kad šalyje esti p a r a l e l i n ė v a l i u t a. Tokis pavadinimas nėra tinkamas, nes šalis faktinai turi dvi valiutas.

Praktiški tokios dvilypos sistemos nepatogumai, verčiant nuolatos keisti, svaruojant kursams, pinigus vienas į kitus, yra

aiškūs. Nėra ko stebėtis, kad valstybės visomis jėgomis stengiasi iš tokios būklės išeiti. Pirmiausia nustatydavo teisėtą vertės santykį tarp aukso ir sidabro pinigų. Tuo būdu bent laikinai pavykdavo sudaryti vieną pinigų sistemą. Šioje sistemoje aukso ir sidabro pinigai turi pilnos mokamosios jėgos ir tinka kaip mokėjimo priemonės įstatymų nustatytu vertės santykiu. Kai, esant tokiai sistemai leistas abiejų metalų laisvas kalimas, tai sako, kad tokia šalis turi bimetalinę valiutą.

Pasak antro, mūsų aukščiau (41 §) nustatyto dėsnio dėl monetų cirkuliacijos, tokia sistema neturi jokio stabiliteto. Nes kai tik vertės santykis tarp aukso ir sidabro laisvoje prekyvietėje pasikeičia, tai auksas arba sidabras suvartojamas kaip metalas ir išnyksta iš pinigų cirkuliacijos. Laisvas pinigų kalimas prives prie to, kad nukritęs vertėje metalas bus tiekiamas kalti monetoms. Dėl neaprėžto to metalo kalimo ir kainų skalės atsiskaitymo vienetas bus nustatytas atitinkamu tam vienetui kalbamo metalo kiekiu. Vertėje pakilęs metalas turės aukštesnę kaipo metalas vertę ir iš apyvartos turės išnykti.

Galima manyti, kad teisėto tarp aukso ir sidabro vertės santykio nustatymas galės turėti tam tikros įtakos atvirai prekyvietei. Nes bimetalinė sistema krintančiam vertėje metalui padidina jo vartojimą, taigi pakelia to metalo paklausus ir kliūdo kristi jo vertei. Tokios reakcijos jėga pareina nuo šalies reikšmės, kurioje yra bimetalinė sistema, taip pat ir tarp bendrų monetų reikalui ir pramonės reikalams atitinkamo metalo paklausų. Tas klausimas mums čia nerūpi. Šiuo atžvilgiu pakanka konstatuoti, kad, jei vertės santykis tarp aukso ir sidabro pasikeičia laisvoje prekyvietėje, tai bimetalinė valiuta nustoja vienos pinigų rūšies.

Kad nustojus aukso ir sidabro pinigų, būklė tampa nepakenčiama, lengva yra suprasti. Didelė apyvarta labai yra nepatogi be aukso, jei jau kartą aukso pinigai buvo įsigalėję apyvartoje. Dar jautresnis dalykas yra nustojimas sidabro pinigų, nes be jų sunku kuo nors pakeisti smulkus mokėjimai. Taigi naturalu, kad daromos didelės pastangos, kad išvengus bimetalinės sistemos.

Problema rišama dabar taip, kad tik aukso monetos paliekamos kaip pagrindinės monetos su neaprėžta mokėjimo jėga ir laisvu kalimu, tuo tarpu sidabro monetos tampa mainų mo-

netomis jų kalimą aprėžiant valstybei. Tos bilonines monetos turi būti kalamos mažesnės vertės, kad jų išnykimo iš apyvartos kilant sidabro kainai nereikėtų bijotis. Įstatymai tenkinasi keleta procentu mažesne verte. Tokis mažas mažavertiškumo procentas aiškinamas milžinišku sidabro kainos kritimu, kas tą mažavertiškumą dar labiau padidino. Metalo vertė mūsų sidabro monetų dabar dažniausiai nebeturi ir pusės monetos vertės.

Valiuta, kurioje tik aukso monetos turi neaprėžtos mokamos jėgos, ir laisvu aukso kalimu, vadinasi, aukso valiuta. Vardo nereikia suprasti taip, lyg kad auksas sudarytų valiutos kainos vienetą. Atsiskaitymo vieneta esti markė, kainos nustatomos markėmis, mokėjimai atliekami markėmis. Markių valiuta, kuri kaip tokia yra abstraktinė atsiskaitymo skalė, betgi arčiau fiksuojama tuo, kad iš vieno aukso klg. kalama 279 dešimt 10. markės monetos ir kad šios monetos turi neaprėžtos mokamos jėgos. Faktas, kad markių valiuta, tiksliau nustatoma tuo surišimu su aukso metalu, žymimas tuo, kad markių valiutą vadina aukso valiuta. Panašiai vadina anglų — svarų, sterlingų valiutą, švedų kronų valiutą — aukso valiutomis. Sąryšys markių valiutos ir aukso geriausiai charakterizuoti tuo, kad vieno kilogramo aukso kaina fiksuota markėmis. Aukso kaina normaliai turi sudaryti 2790 markių. Šis fiksavimas nėra absoliutas, aukso kilogramo kaina įdėta į tam tikras gana griežtas ribas. Esami aukso monetų kalimo nuostatai negali būti absoliučia tikruma pildomi. Todėl kalant monetas, leidžiamos klaidos — „toleracija“ arba „remedium“ atskiroms monetoms nuo 2°/₀ jų grynumo atžvilgiu ir 2¹/₂°/₀ jų svorio atžvilgiu. Ši klaida teleidžiama atskiroms monetoms, bet ne monetų masei, kuri turi būti „visiškai tiksli“. Leidžiamas svoris gali būti žemiau 5°/₀ kaip normalinis svoris. Norint išimti auksą iš cirkuliuojančių aukso monetų, reikia atminti, kad vidutiniškai trūputį truks svorio. Šis svorio nepriteklius gali siekti 2 ligi 3°/₀. Viršutine aukso kainos riba stovi 2 ligi 3°/₀ aukščiau normalinės 2790 m. kainos. žemutinė aukso kaina nustatoma kalimo išlaidomis. Vokietijoje už nukalimą kilogramo ima 6 markes, į ką įeina ir tam tikras palūkanų nustojimas. Bet, kadangi Reichsbankas pasižada visą jam pristatomą auksą pirkti po 2784 markes už kilogramą, taigi normaline kaina atėmus kalimo išlaidas, tai ši kaina visada parodo žemutinę

aukso kainą. Aukso kaina taigi gali kristi žemiau normalinės 2790 markių ir būtent 2°/₀ virš ir nuo 2—3°/₀ žemyn.

Panašus santykis yra ir kitose aukso valiutose. Anglijoje normalinė aukso kaina 77 sh. 10½ d. už uncą standardinio aukso (11/12 grynumo). žemutinė kaina 77 sh. 9 d., kuria Anglų Bankas privalo kiekvienu metu pirkti auksą. Aukštutinė aukso kainos riba paprastose sąlygose galėtų būti nustatyta, santykyje 78 sh., nors atskirai ir dar aukštesnės kainos mokamos. Šios ribos atitinka nukrypimams nuo normalinės kainos 1½°/₀ aukštyn ir žemyn.

Idealinė aukso valiuta turėtų reikalauti absoliučiai tvirtos aukso kainos. Kiekvienas nukrypimas nuo normalinės kainos tenka traktuoti kaip aukso valiutos netobulumą. Nukrypimas į aukštį tolygus cirkuliuojančių monetų netobulumui, nukrypimas žemyn pakilimui kalimo išlaidų.

Aukso kainos svyravimo galimybė tiek tėra teoretiniai reikšminga, kiek ji parodo, kad kainos skalė ir esant aukso skalei turi vienodos ekzistencijos, kad atsiskaitymo vienetas ir čia turi abstraktinės reikšmės, o ne tik yra tam tikras aukso kiekis. Pirmesnis yra vokiečių valiutoje skaitymas markėmis. Visas kainų susidarymas pasireiškiąs įvairiais pasižadėjimais išreiškiamas jomis. Tik kainų susidarymas tokiu vienetu tuo yra aprėžtas, kad jis neparodo, kad aukso kaina juda tam tikrose ribose aukštyn ir žemyn. Aukso kainos svyravimai aukso valiutoje turi praktiškos reikšmės ir studijuojant tarptautinius mokėjimus (61 §).

Įvedus aukso valiutą pradžioje XIX šimt. Anglijoje, apie septynias dešimtuosius metus ji visuotinai išsiplatina, visų pirma Vakarų Europos šalyse, paskum ir kitur pasaulyje. Kai kuriose valstybėse nebuvo visiškai panaikinta ir pilnoji mokėjimo jėga senųjų sidabro monetų. Taip, pav., Prancūzijoje, sidabro penkiafrankės monetos yra dar teisėtos mokėjimo priemonės su pilna cirkuliacijos teise. Nors šis sidabro pinigas nėra mainomas, jo paritetas remiasi aukso pinigais, nors mokant į užsienį auksu imama nedidelę premiją. Šio pariteto galimybė aiškinama sidabro monetų trūkumu, kurių toli gražu nepakanka, kad patenkinius mokėjimų reikmenę. Kadangi aukso pinigai visur reikalaujami, tai monetų vertė išsireiškia metalo verte brangesnės monetos (plg. mūsų antrąjį dėsnį del monetų cirkuliacijos). Aukso valiuta, kur išlaikomi nekeičiami

sidabro pinigai su pilna mokėjimo jėga, vadinasi, šlubuojančia aukso valiuta.

Smarkus sidabro kainos kritimas pradedant 70-taisiais metais del labai padidėjusios sidabro gamybos ir del perėjimo į kurso valiutą, žymiai aprėžė sidabro vartojimą monetoms, tuomet interesuoti žmonės, nukentėję del kainų kritimo ir pradėjo daryti pastangų, sidabrą „reabilituoti". Šiose pastangose susijungė žmonės, kurie didėjančiame aukso trūkume ir surištu su, be abejonės, iš dalies visuotiniu kainų kritimu, matė neilgą aukso kaip vienintelio valiutos metalo amžių. Šį pastanga ryškiai pasirodė reikalujant atstatyti bimetalinės valiutos vartojimą tarptautiniu mastu. Jie manė, kad platesnė bimetalinės monetos vartojimo bazė turėtų užtikrinti laisvoje prekyvietėje abiejų metalų vertės pastovumą, nes pakiltų monetarinis vieno iš metalų vartojimas.

Pasaulinės dvigubos monetos įvedimo programą vadina bimetalizmu. Bimetalizmas yra bandymas išrišti tikros monetos problemą pasiremiant dviem metalais. Tokio sprendimo galimybė iš dalies yra politinis klausimas, kurio čia netenka diskutuoti. Juk nėra jokios abejonės, kad galimas daiktas pavyktų žymiai stabilizuoti aukso ir sidabro vertės santykius, jei iš tikrųjų visas pasaulis pereitų į bimetalinę sistemą. Ar to stabilizavimo pakaktų, kad abu metalu pastovių išlaikius apyvartoje, tas klausimas palieka atviras. Ir paliktų abejonių, kiek bimetalizmas gali praktiškai patenkinamai išrišti tikros valiutos problemą.

Iš tikrųjų, bimetalizmas del atsitiktinių sąlygų spaudimo į valiutos klausimą įvedė momentą, kuris svetimas yra valiutos problemos pagrindams. Mūsų visuotinas kainų sudarymo problemos svarstymas parodė, kad kaina nustatoma dažniausiai tam tikru multiplikatyviniu faktoriumi. Iš to išeina, kad kaina gali būti pagal norą nustatoma. Čia turi prisidėti nauja sąlyga, kad tuo kainų sudarymo problemą visiškai galima būtų išrišti. Ši sąlyga, kuri reiškia kainų skalės fiksavimą, gali įgauti įvairių formų, nuo kurių gali pareiti kainų nustatymas tam tikros prekės. Tuo metodu naudojosi aukso valiuta, taip pat ir sidabro valiuta. Dvylypė valiuta reiškia bandymą nustatyti dvi kainas, t. y. pirma, absoliutinę prekių kainą, antra, kainų santykį tarp dviejų įvairių prekių. Paskutinis uždavinys, nustatomas vertės santykio tarp dviejų prekių, išeina iš

pinigų mokslo srities ir, jei jis rišamas su valiutos klausimu, tai šį klausimą labai komplikuoja, jo esmę aptemdo.

Su aukso valiuta monetų reikalo skleidimas tiek tėra pasibaigęs, kiek mes prieiname prie monetos problemos sprendimo, kuriuo buvo nugalėti abu nepatogumai, pasirodę pradėjus vartoti kaltą metalą, palyginti su metalo lydiniais, taip pat vertės svyravimo nepatogumai tarp vertės santykių abiejų taurų metalų. Tuo būdu pavyko pasiekti ir „pinigų nekintamumo" ir „vieningos valiutos". Delto tenka dar ištirti, ar kainų skalės ryšiai su aukso metalu gali suteikti pakankamą kainos sudarymui pastovumą. Galima manyti, kad auksas, nežiūrint į formalų kainų išreiškimą aukso valiutą, labai svyruoja santykyje su kitomis prekėmis, kas aiškiai matyti kainų svyravimuose aukso valiuta. Šio klausimo čia mes nebegalime griežtai formuluoti, mes jį padarysime tyrinėjimo objektu XI skyriuje. Bet, kaip jau buvo pažymėta, aukso trūkumas gale XIX šimt. iššaukė visuotiną kainų kritimą aukso valiuta. Šį kritimą bimetalizmas norėjo pašalinti įvesdamas greta su auksu sidabrą, kaip teisėta mokėjimo priemonę, kurios pakankamai būtų. XX amž. labai pakilusi aukso gamyba vėl pakėlė kainas aukso valiuta. Tuo buvo pašalintas bent tam kartui vienas iš motyvų įvesti bimetalizmą. Aukso atsargų šiandieną yra pakankamai, kad aprūpinus pasaulį aukso valiuta ir įgalinus aukso cirkuliacija be spaudimo į kainas kartais, net kylant kainoms. Bet, jei kartą to ateityje nebūtų, arba priešingai perdaug būtų aukso prekyvietėje, tai mums tektų susidurti su klausimu, kuris turi visuomeninės ir gilesnės reikšmės, kaip kad grįžimas į bimetalines idėjas.

43. Laisvos valiutos.

Metalinė valiuta, kuri kainų skalę fiksuoja nustatydama metalo kainą, nėra vienintelis kainų skalės stabilizavimo problemos sprendimas. Prityrimas jau daugeliu pavyzdžių parodė, kad tam tikros kainų skalės stabilizavimas gali būti pasiektas be sąryšio su metalu arba net apskritai su bet kuria preke.

Kainų skalės fiksavimas įvyksta, kaip mes žinome, visados nustatant mokėjimo priemonę, kuri kainų skalėje, turi turėti neaprėžtos teisėtos mokamosios jėgos. Būtina kainų susidarymo stabiliteto sąlyga yra, matomai, tam tikras mokamo-

sios priemonės kvantitetinis aprėžimas. Jei mokamosios priemonės galima būtų be jokios sunkenybės gauti kiek nori, tai ir galima būtų siūlyti bet kurią kainą, tai ir negalėtų būti jokio kainų susidarymo stabiliteto.

Kai mokėjimo priemonė yra laisvai kalama moneta, tai mokamosios priemonės trūkumas nustatomas monetos metalo trūkumu. Kadangi šis ir kitaip gali būti vartojamas, bet vis dėlto nustatomas objektyviai duotomis sąlygomis.

Kai valstybė išimtinai pasilieka sau mokėjimo priemonių gamybą, tai ji savo valia gali duoti mokamai priemonei norimo trūkumo ir tuo reguliuoti kainas. Reikalingas kainų skalės stabilizavimas šiuo atveju bus pasiektas tiesioginiu mokėjimo priemonės kvantitetiniu aprėžimu. Valiuta, kuri remiasi tokiu pagrindu, ir nesurišta su metalu vadinama „laisva valiuta".

Niederlandai ligi 1873 m. turėjo sidabro valiutą (guldenų valiutą), priversti buvo tais metais del gresiančio sidabro vertės nukritimo, sustabdyti laisvą sidabro kalimą. Pirmykštis valiutos surišimas su metalu buvo tuo pašalintas, kad monetos vertė dabar galėjo pakilti virš metalo vertės. Mokėjimo priemonių trūkumas, kuris ligi tol buvo reguliuojamas sidabro trūkumu, dabar besiskleidžiant Niederlandų tautos ūkiui paaštrėjo ir guldeno kursas ne tik pakilo virš savo vertės turimo sidabro kiekio, bet ir virš pirmiau turėto aukso pariteto. Tuo tarpu kaip ligi pradžios 1875 m. sidabro kaina Londone vidutiniškai buvo ca. 60½ d., pirmais septyniasdešimtais metais krito ligi 57¼ d., o Londono vekselio kursas nukrito nuo 12 guldenų ligi 11,6 guldenų už svarą sterlingų, tuo būdu Olandų guldeno vertė žymiai pakilo virš savo sidabro kiekio[1].

Jei priešingai mokėjimo reikalingumas Olandijoje būtų sumažėjęs, tai guldeno vertė vis dėlto nebūtų nukritusi žemiau savo sidabro kiekio, nes guldenas galėjo būti vartojamas kaip metalas. Senas guldeno ryšys su sidabro metalu nusistatė dar žemiau guldeno vertės judėjimo ribos. Praktikoje tos ribos nebuvo. Olandų monetos vertė atitinkamu periodu buvo nustatyta išimtinai guldeno trūkumu kaip mokamos priemonės olandų visuomenės ūkyje, ir olandų valiuta iš tikrųjų buvo laisva valiuta. Ši valiuta savo kainų skalę fiksavo valdžios re

---

[1] Helfferich, a. a. p. 80.

guliuojamu tinkamu jai mokėjimo priemonės trūkumu. Jei ją vadina laisva valiuta, tai dar nereiškia, kad valiutos vienetas būtų menkiau nustatytas kaip valiutoje surištoje su metalu.

Jau 1875 m. buvo įvesta laisvai kalama aukso moneta, dešimtguldenis, su pilna mokamąja jėga savo nominaline verte. Kadangi valdžia nepasižadėjo sidabro guldenus keisti į aukso guldenus, tai atsirado galimumo olandų valiutos vienetui savo verte stovėti žemiau kaip aukso guldenas. Tačiau tikrybėje to neįvyko. Sidabrinės mokėjimo priemonės turėjo pakankamai trūkumo, kad išlaikytų valiutos vienetą paritete su aukso guldenu, kuo olandų valiuta pakliuvo į tokią padėtį, kuri buvo artima aukso valiutai.

Taip pat ir Indija, įvedus laisvą sidabro kalimą 1893 metais, turėjo laisvą valiutą. Rupijos vertė pakilo virš savo sidabro vertės išimtinai del Indijos mokėjimo priemonių trūkumo. Vienkart Indijos kalimo įstaigos buvo priverstos anglų sovereigną keisti į 15 rupijų, o rupijas parduoti už 16 d. Tuo Indijos monetos vertei buvo nustatyta aukštesnė riba. Šis nusistatymas tačiau pradžioje neturėjo praktiškos reikšmės, nes rupijų kursas kitais metais toli atsiliko nuo kalbamos kainos 16 d. Rupijų valiuta taigi buvo laisva valiuta aprėžtu savo monetų vertės judėjimu: iš apačios rupijos sidabro vertė sudarė ribą, iš viršaus aukso vertę — 16 d.

Tačiau yra valiutų, bet kurio nors sąryšio su metalu. Tokia valiuta yra popierio valiuta. Popierio valiuta dažniausiai atsiranda dėlto, kad banknotai nustoja būti mainomi ir paskelbiami teisėta mokėjimo priemone, taigi gauna „privalomą“ kursą. Kai popierinių pinigų išleidžia pakankamą kiekį, tai jie neturėdami kaip medžiaga jokios vertės išstumia metalinius pinigus. Kainų judėjimas tuomet nustatomas popierinių pinigų, atsiskaitymo vienetos vertė pareina išimtinai nuo popierinių mokėjimo priemonių trūkumo.

Kai popierinių pinigų neribotai daug išleidžia, tai atsiskaitymo vienetas turi nustoti vertės, kainos neaprėžtai iškyla. Popierinis ūkis tuomet turi baigtis katastrofa. Seną pavyzdį duoda Law'o Prancūzijoje banknotų leidimas milžiniškomis sumomis, beveik 3 milijonus svarų, kuris pasibaigė katastrofa 1720 m., taip pat daugelio asignatų leidimas prancūzų revoliucijos laikais.

Popierio valiuta su tam tikru popierinių pinigų aprėžimu šiais laikais dažnai atsitinka. Popieriniai pinigai įgaudavo tam tikros, nors ir santykyje su metaline valiuta svyruojančios vertės. Tikslas, kurio buvo siekiama reguliuojant popierinius pinigus, būdavo vėl grįžimas į mokėjimą skambiais pinigais tam tikru kursu, taigi galutinas grįžimas į metalo valiutą senu pagrindu, arba perėjimas į naują metalo valiutą (aukso vietoje sidabro). Betgi tuo tarpu popierio valiutos vertė esmėje buvo nustatoma popierinių apyvartos ženklų trūkumu, santykyje su jų paklausais, arba viltimi greitai pereiti į metalinę valiutą tos pat vertės kaip ir popieriniai pinigai.

Napoleono karų laikais Anglų Bankas 1797 metais negalėjo keisti savo notų į auksą. Bet kadangi buvo nustatytas notų privalomas kursas, taigi jos buvo teisėta mokėjimo priemonė, tai jos išstūmė aukso pinigus. Anglija turėjo popierio valiutą, kurios atsiskaitymo vienetas, — svaras sterlingų, turėjo savarankišką nuo banknotų kiekio cirkuliacijoje pareinamą vertę. Auksas tapo prekė, kurios kaina buvo nustatoma kaip ir kitų prekių svarų sterlingais. Savistovi kainų skalės ekzistencija čia aiškiai pasirodo. Pasibaigus karui pavyko griežtai aprėžus notų leidimą, svarą sterlingų pamažėl grąžinti į paritetą su sovereignais ir paskum galutinai pereiti į aukso valiutą.

Šie planingai reguliuojamos popierinės valiutos pavyzdžiai yra gana dažnūs. Austrų popierinės valiutos istorija nuo 1848 m. yra, gal būt, įdomiausias teoretiškai nušviesti valiutos problemai pavyzdys. Veltui stengėsi Austrija penkiasdešimtais ir šešiasdešimtais metais grįžti į pirmykščią sidabro valiutą. Nors valdžiai nepavyko Austrų popierinius pinigus pakelti ligi pariteto, bet šį paritetą automatiškai nustato sidabro kainos kritimas. Pradžioje 1879 m. sidabro agio išnyko. Bet kadangi sidabro vertė grėsė dar ir toliau kristi, ir dėl laisvo sidabro kalimo pakliūti į austrų cirkuliaciją ir austrų atsiskaitymo vienetą krisdamas patraukti su savim, tai austrų vyrausybė nutarė pereiti į aukso valiutą, 1879 metais laisvas sidabro kalimas buvo panaikintas. Prieš tuos metus austrų valiutos vieneto vertės judėjimas ėjo aukštyn ligi sidabrinio guldeno. Įvedus laisvą sidabro kalimą ta riba buvo panaikinta: Austrija turėjo grynai popierinę valiutą, be jokio sąryšio su brangiu metalu. Ir iš tikrųjų austrų guldenas sekamais sidabro vertės

sumažėjimo metais žymiai pakilo virš sidabro guldeno sidabro vertės[1].

Visi senesnieji patyrimai su popierine valiuta visiškai blanksta prieš tuos įvykius, kurie 1914 m. viso pasaulio valiutas pavertė popierinėmis, iš dalies fantastiškai sugadintomis. Kariavusios valstybės banknotų ir iždo ženklų spausdinimu stengėsi gauti lėšų savo išlaidoms, ir neitralinės valstybės griebėsi tos pačios priemonės ryšyje su valstybės biudžeto padidėjimu del karo įvykių, iš dalies daugiau ar mažiau privalomų kreditų kariaujančioms šalims. Berods, ilgą laiką tokią praktiką stengėsi pridengti aiškindami, kad naujų mokėjimo priemonių reikalauja padidėjusi apyvarta. Valdžios, kaip mes toliau pamatysime, be paliovos gamino naują perkamą jėgą, ar bankinių kreditų formoje, ar tiesiog spausdindamos popierines mokėjimo priemones. Kainos iškilo ir valiutos vieneto vertė atitinkamai nukrito.

Nepaprastas mokėjimo priemonėmis pasaulio apsirūpinimo padidėjimas sudarė tam tikrą spaudimą net ir į aukso vertę, kuri 1920 metais nukrito ligi 40% prieškarinės vertės. Vėliau aukso vertė stabilizavos apytikriai 67% prieškarinės vertės. Todėl ir aukso senai valiutai stabilizuoti nereikėjo popierinės valiutos pakelti ligi senos aukso vertės, pakako ją pakelti ligi 67% pirmesnės vertės. Tatai savaime suprantama žymiai palengvino atstatyti aukso valiutą senu paritetu, ir ištisa eilė šalių, visų pirma Jungtinės Valstybės, Europoje — Švedija, paskum Anglija, Olandija ir Šveicarija, tuo būdu grįžo į savo seną valiutą. Kai kuriose kitose šalyse, ypatingai valstybėse, kur valiuta plačiausia buvo gadinama sustabdžius valstybės biudžeto tenkinimą spausdinimu notų ir griežtai reguliuojant mokėjimo priemonėmis aprūpinimą, pavyko stabilizuoti pinigus ir išlaikyti valiutos paritetą su auksu. Vokietijoje, kur senoji popierinė markė nukrito ligi bilijoninės dalies pirmykštės vertės, valiuta buvo stabilizuota tuo būdu, kad buvo išleista naujas valiutos vienetas — reichsmarkė, lygi senajai markei. Daugelyje šalių stabilizacijos klausimas ir 1926 metų gale nebuvo išspręstas. Svajojama apie seno aukso valiutos pariteto atstatymą, bet dažnai bijosi didelio mokėjimo priemonių aprėžimo ir visuotino kainų kritimo. Tačiau reikia laukti, kad klau-

---

[1] Helffeich a. a. O p. 82.

simas bus išspręstas artimais metais visose šalyse, ir visas pasaulis grįš į aukso valiutą. Tuomet bus pakankamai suprasta, kad piniginio vieneto vertei lemiamos reikšmės turi kvantitetikurie nešė jo sode iškastą auksą[1].

DEŠIMTASIS SKYRIUS.

Bankų mokėjimo priemonės.

44. Kasų laikymo centralizavimas bankuose.

Pinigai buvo priimti kaip visuotinas mainų įrankis tolimesnių mainų tikslui. Šie antrieji mainai gali įvykti per trumpesnį ar ilgesnį laiką. Kada pinigai vėl turės būti vartojami kaip mokėjimo priemonė, to paprastai iš anksto negalima pasakyti. Tarpiniu laiku pinigų atsargos sudaro ūkio kasa. Apskritai kiekvienas ne visiškai nuskurdęs ūkis turi didesnę ar mažesnę kasą. Visų ūkio kasų suma, kurio nors tautos ūkio duotu momentu sudaro atitinkamą tautos ūkiui pinigų reikalingumą. To reikalingumo dydis pareina nuo tautos papročių ir nuo pinigų ūkio organizacijos.

Pirmykščiais ūkio laipsniais pinigai, ligi jie atitinkamai jų tikslui nebūdavo suvartojami, buvo laikomi kaip toki arba kaip metalas puošmenų formoje. Kai pinigai apskritai bėgančiam vartojimui nereikalingi, tai šis saugojimas įgauna piniginio lobio rinkimo arba „tezauravimo“. Tokios sukrautos lėšos gali būti skurdo atvejais, pav., ištikus blogam derliui, kaip tat nuolatos atsitinka Indijoje, sunaudotos vartojimui, arba šiaip tarnauti kuriai verslamonei, kaip kad Lordo Cromero pasakojimuose apie egiptietį, kuris pirkęs žemės sklypą už 25.000

---

[1] Čia kalbamo infliacijos laikotarpio patyrimai tegali būti tik trumpai paliesti. Plačiau tuos klausimus aš nagrinėju specialiniuose darbuose būtent:

The World's Monetary Problems. Two Memoranda, London 1921. Vokiškai, Das Geldproblem der Welt. Erste Denkschrift, VI Auf. München 1922 Zweite Denkschrift, ten pat 1922.

Money and Foreign Echanges after 1914, London and Neyork 1922. Vokiškai, Das Geldwasen nach 1914, Leipzig 1925.
Prancūziškai, La Monnaie et le Change après 1914, Paris 1923. Das Stabilisierungsproblem, Leipzig 1926.

svarų sterlingų ir už pusės valandos pasirodė su virtine asilų, kurie nešė jo sode iškastą auksą[1].

Šiais laikais atsiranda progų ir ne verslamoninkams tikrai ir pelningai sudėti kapitalus, ta sąlyga, kad atsiradus reikalui del nenumatomų aplinkybių galima būtų juos paversti į pinigus. Tai privedė prie to, kad kiekvienas sudeda savo kapitalus, kurie artimiausioje ateityje jam nereikalingi. Tuo tautos ūkio pinigų reikmenė, berods, reliatyviniai traktuojant, žymiai sumažinama. Kasa dabar daugiausia sudaro tik priemonę, kuri artimiausioje ateityje turi būti suvartota mokėjimams, ar įdėti į kapitalus ar atskiro asmens vartojimus, arba bėgamiems verslamonės biznio reikalams.

Skleidimasis parodo nuolatinį pinigų reikmenės mažėjimą santykyje su bendra mokėjimų suma. Vis labiau nuolatos atsiranda tendencijos kasos atsargos, kurios dar reprezentuoja kapitalą, padaryti kaip nors naudingomis. Ši tendencija eina siaurinimu pinigų reikmenės atskiro asmens, taip pat sumažinimu tautos ūkyje pinigų reikalingumo. Šiame skleidimosi tenka skirti keturis laipsnius.

P i r m a s l a i p s n i s tai daugelio ūkio kasų centralizavimas banke. Atskiras asmuo patiki savo kasą bankui, kad reikalui esant, galėtų iš jos imti. Tokios kasos centralizavimas reiškia žymų sutaupymą gyvųjų pinigų. Nes, nors lėšos pagal norą ir grąžinamos, bet bankui mokėjimams atlikti reikalinga mažesnė kasa, kaip visų patikėtų sumų kasa. Visi deponentai nereikalauja iš karto išmokėti jų pinigus. Vienas turi mokėjimą šiandieną, kitas rytoj. Taigi praeina ilgesnis laikas ligi bus išmokėta suma lygi sumai visų indėlių. Jei yra labai didelis deponentų skaičius, tai įmokėjimai ir išmokėjimai kasdieną dažniausiai išsilygina. Bankui savo kasa tereikalinga tik kai kuriems pertekliams mokėti. Juo vienodžiau susiskirsto mokėjimai ir išmokėjimai, juo mažesnė gali būti vidutinė banko kasa palyginti su publikos sąskaitomis. Bankas visados privalo būti pasirengęs daugiau išmokėti kaip paprastai, ir neturi leisti savo kasai nukristi žemiau per tam tikrą sumą. Betgi, jei banko kasa gali būti mažesnė, kaip jame sudėtos atskiros kasos, iš to atsiranda bankui galimumo, dalimi jam patikėtų

---

[1] Annual Report of the Director of the Mint, 1911, Washington, 1912 55.

lėšų taip verstis ir imti už jas palūkanas. Tuo būdu bankas iš biznio gauna pelno, ir žinoma, stengiasi galimai savo kasos lėšas didinti. Tam tikslui jis už lėšas mokės palūkanas, žinoma, reliatyviniai mažesnes. Patogumas ir tikrumas kasos laikymo banke, dažnai esti pakankama priemonė pritraukti deponentams. Taigi, atskirų kasų sujungimas bankuose yra bendras ir bankų ir publikos interesas.

Tautos ūkio pinigų atsargos susiskirsto del šio skleidimosi į dvi dalis, iš kurių viena guli bankuose kaip rezervas, antroji esti publikos rankose kaip cirkuliuojantis pinigų kiekis. Jei paprotis laikyti kasos lėšas bankuose būtų visuotinai išsiplatinęs, tai tautos ūkis galėtų tenkintis palyginti mažesniu cirkuliuojančių lėšų kiekiu, bet reikalautų tam tikro dydžio bankų rezervų. Šie rezervai sunaudojami, kai tik cirkuliuojančių pinigų kiekio reikmenė atsitiktinai pašoka virš normos. Kiekviena tokia proga pinigai iš atsargų eina į cirkuliaciją, kad atlikus savo vaidmenį vėl grįžtų į atsargas. Pinigų sumos aukštis, kurį reikia laikyti kaip normalinį rezervą, nustatomas tautos ūkio cirkuliuojančių pinigų reikmenės svyravimu dydžiu.

Apskritai kasų laikymo koncentravimu žymiai sumažinama reikalingų tautos ūkiui pinigų kiekis. Arba kitu atžvilgiu: turimu pinigų kiekiu galima patenkinti padidėjusius mokėjimus. Kitaip sakant, kasos laikymo koncentravimas mažina pinigų trūkumą.

Čia mes bankų depozitus tiek tetraktavome, kiek jie sudaro gryną kasos būklę ir pareikalavus turi būti išmokami. Tokių depozitų gauna bankai, kaip sakyta, iš dalies iš verslamonių, kurios savo reikalui visados turi pačios laikyti kasas, bet bevelija kasos dalį laikyti banke, iš dalies iš privatinių asmenų, kurie savo lėšas laiko ar vartojimui, ar sudėję į kapitalus trumpam laikui.

Bankai priima taip pat indėlius ir visiškai kitos rūšies. Kai kada taupytojas perleidžia savo bankui ir kapitalo įdėjimą. Jis skolina savo taupmenas už palūkanas ilgesniam laikui. Iš savo pusės bankas randa tiems kapitalams vietos. Šis kapitalo įdėjimo tarpininkavimas yra tam tikras reikalas, kuris iš dalies atliekamas bankų, iš dalies tam tikrų įstaigų. Mažesnėms taupmenų lėšoms čia ypačiai tinka taupomosios kasos. Žino-

ma, greta su šiomis svarbiausiomis formomis yra dar ir tarpinių, kur lėšos grąžinamos per trumpesnį laiką ir apmokamos mažesniu palūkanų procentu ir kur negalima pasakyti ar tai laikinas kapitalų įdėjimas ar tik kasos laikymas. Tyrinėdami pinigus, mes matomai turime apsirėžti nuo visų depozitų, kurie sudaro kapitalų įdėjimus ir tenkintis tik grynomis kasos lėšomis, kurios bankams patikimos einamųjų sąskaitų pavidale.

Antras ir trečias racionalaus kasų išnaudojimo laipsnis pasiekiamas čekų įvedimu. Bankai deponentus gali įgalioti naudotis savo indėliu čekių pagalba, t. y., pareikalautinai apmokamais įsakymais. Toliau tokius naudojimus čekių pagalba indėlius pažymėsime „depozitų" vardu. Mokant čekiu, išduodamas mokėjimo gavėjui įsakymas bankui. Nors šis čekis gali būti toliau perduodamas kaip mokėjimas, tačiau tokis čekio vartojimas išeina iš normalaus vartojimo ribų. Čia mes prileidžiame, kad čekis, kaip tat apskritai esti, naudojamas tik vieną kartą mokėti.

Šis mokėjimas gali būti įvairiai atliekamas. Kai čeko gavėjas pristato jį apmokėti, tai mokėjimo atžvilgiu čia nėra jokios pažangos palyginti su pirmuoju laipsniu. Mokėjimas čekiu šiuo atveju nepavaduoja pinigus. Bet ir tuomet galimumas kiekvienu momentu apmokėti čekiu reiškia čekio sąskaitos savininko kasos žymų sumažinimą. Kai patsai gavėjas turi sąskaitą, tai pastačius čekį, jis paprastai gali būti įrašytas į jo sąskaitą. Ir čia reikia skirti du atvejus. Ar gavėjas turi savo sąskaitą tame pačiame banke, kaip ir čekio išdavėjas, ar kitame. Pirmuoju atveju čia teks tik perrašyti banko knygose. Mokėjimas įvyksta be pinigų naudojimo. Šis perrašymo būdas, kuris gali būti naudojamas, mokėjimams įvairiose vietose, jei bankas turi visą tinklą skyrių ir tuom žymiai suprastina mokėjimus, sudaro antrą laipsnį kasos laikymo skleidimosi.

Antruoju atveju gavėjo bankas turi inkasuoti čekį išdavėjo banke ir mokėjimas vis tiek reikalaus gyvųjų pinigų. To galima bus išvengti išsilyginimu tarp bankų žinomu „clearing'o" vardu ir kuris galima traktuoti kaip trečias kasos laikymo skleidimosi laipsnis. Čekių apyvarta susidarius „clearingui", įgalina bankus savo depozitų klientų mokėjimus atlikti be grynų pinigų mokėjimo. Kiekvienas bankas vis dėlto, kad patenkinus savo klientų gyvų pinigų reikmenę ir išlygint ga-

limą nepatogų clearingo saldo, turi laikyti kasą, kuri turi būti tam tikrame santykyje su bendra indėlių suma.

Ketvirtą laipsnį sudaro bankų kasų laikymo centralizavimas centraliniame banke. Bankai, žinoma, pasilieka atitinkamą kasą kasdieniniams reikalavimams. Tas kas esti viršaus, kaip kasų atsargos, sudedama į centralinį banką „giro sąskaita“.

Clearingo ryšiams tatai reiškia, kad skirtumai gali būti atlikti nurašant giro sąskaitose. Tuo taip toli neita, kad čekių mokėjimai tarp depozitų sąskaitų laikytojų gali būti atliekami visiškai be gyvųjų pinigų ir kad tam tikslui nereikia laikyti jokios kasos gyvais pinigais. Betgi bankai vis dar turi laikyti tam tikrus kasų rezervus, kad depozitus kiekvienu laiku galėtų išmokėti ir gyvais. Dalinas tų kasų rezervų sutraukymas į centralinį banką veikia tuo pat būdu kaip ir atitinkamas atskirų ūkių kasų suvedimas į banką, būtent, taupo bendrą kasos reikmenę. Šis taupymas galėtų būti reliatyviniai mažesnis. Nes įvairių bankų kasos reikalavimai pareina dažniausiai nuo tų pat metų laikų ir konjunktūrų įtakų. Bankų pinigų reikalavimai dažniausiai esti vienu laiku ir centralinis bankas turi tuos rekalavimus neatidėliodamas tenkinti. Laikinas pinigų reikalavimo išlyginimas tam tikro bankų skaičiaus nebūtų turbūt niekados tokis platus, kaip kad atitinkamas pinigų reikalavimo išlyginimas daug didesnio bankų klientų skaičiaus, kuris apima įvairių profesijų žmones esančius įvairiose ūkio sąlygose. Centralinis bankas dėl to priverstas esti savo giro pasižadėjimams laikyti reliatyviniai didesnes kasas ir tegali santykiniai mažesnę savo depozitų lėšų dalį įdėti į palūkanas duodančius biznius. Savaime suprantama centralinis bankas nemoka už giro indėlius palūkanų.

Čia atvaizduotas skleidimasis visuomenės ūkiui aprūpinti mokėjimo priemonėmis turi labai didelės reikšmės. Tuo, kad indėliais galima naudotis čekių pagalba ir atlikti mokėjimus nesinaudojant grynais pinigais, depozitai įgauna savarankiško pobūdžio, pinigus pakeičiamomis mokėjimo priemonėmis. Šį pobūdį depozitai tuo išlaiko, kad jie prašoka turimą padengimą gyvais, tuo tarpu depozitų likusioji suma atstoja rezervuose surinktus pinigus. Svarbiausias čia dalykas, kad vartojant čiekius tam tikri tuojaus mokami pinigų reikalavimai virsta vie-

toje pinigų mokėjimo priemonėmis ir konkuruoja su pinigais tuo mažindami pinigų trūkumą.

Ligi šiol mes dalyką taip atvaizdavome, lyg kad depozitai dėliai to atsirado, kad publika atliekamas kasų atsargas perdavė bankams. Tatai tik dalinai turėjo vietos. Iš tikrųjų depozitai daugiausia susidarė del to ir susivartoja, kad atitinkami bankai duoda savo nariams paskolas, diskontuodami arba lombardo keliu ir atitinkamas sumas savo klientams įrašo į jų čekių sąskaitas. Tą pat dar labiau tenka pabrėžti del bankų giro sąskaitų centraliniuose bankuose. Dažnai ir bankai duoda savo klientams teisės ligi tam tikros sumos duoti čekius be padengimo iš anksto. Tokius bankų leistus kreditus galime suprasti kaip fiktyvinius arba knygų kreditų — depozitus. Taip sudaryti „depozitai" kaip mokėjimo priemonė yra visiškai lygi pirmiau kalbėtoms.

Banko operacijos, esant tokioms sąlygoms, sudaro ne išimtinai ir nors ne kartą labai žymią operaciją, kad jie dalį jiems patikėtų lėšų skolina už palūkanas, bet daug daugiau tai, kad jie išduoda paskolas, kurios nesumokamos gyvais, bet paliekti juose kaip depozitai. Šie, būtent, depozitai čekių pagalba perkeliami iš vieno banko į kitą, dėlto bendrą tautos ūkio indėlių suma nesumažėja, bet jie sudaro stovinčią tautos ūkio mokėjimo priemonių atsargos dalį, kuri didinant tas paskolas, gali dar labiau augti. Žinoma, iš depozitų išmokamos sumos ir gyvais, bet apskritai esant normalinėms sąlygoms, tiek pat, kiek į depozitų sąskaitas įmokama gyvais, taip kad bendra bankų kasų būklė paliekti nepaliesta. Šią pusiausvyrą tegalima ligi tol išlaikyti, kai nesudaroma perdaug depozitų. Čia iš tikrųjų glūdi, kaip mes toliau pamatysime, lyg ir atsirandančio pagal norą depozitų dauginimo aprėžimas.

Depozitai niekados negali kaip mokėjimo priemonės pakeisti gyvųjų pinigų. Ir aukštai išsiskleidusioje depozitų apyvartoje gyvieji pinigai didelėmis sumomis tam tikruose sluoksniuose ir tam tikroms mokėjimų rūšims plačiai vartojamos. Visa darbo klasė, ir daugiausia tikrieji rankpelniai, dalinai smulkūs pirkliai ir didelis ūkininkų skaičius stovi šalia čekių apyvartos. Taip pat ir čekių sąskaitų savininkai reikalauja asmeniškoms kasdieninėms išlaidoms gyvų pinigų. Didžiausioji tikrojo vartojimo dalis ir aukštai išsiskleidusiame tautos ūkyje apmokama gyvais pinigais (arba banknotais).

Kai del reliatyvinės depozitų reikšmės iš vienos pusės ir pinigų (čia įimant ir banknotus ir t. t.) iš antros pusės, tai Fisheris 1909 m. Jungtinėms Valstybėms priėjo prie tokių išvadų[1]: pinigai, kurie iš tikrųjų yra apyvartoje, taigi nesudaro bankų rezervų arba iždo, siekia 1,6 miliardo dolerių. Depozitai siekia daugiau kaip 4 kartus, būtent 6,7 miliardus dolerių. Mokėjimai pinigais siekia 34 miliardus dolerių per metus, mokėjimai čekiais 353 miliardus dolerių, taigi didžiausią bendros mokėjimų sumos dalį, kuri siekia milžiniškos 387 miliardų dolerių sumos.

Kvantitatyvinis santykis tarp depozitų ir pinigų, aprūpinant tautos ūkį mokėjimo priemonėmis, keičiasi kiekvienoje šalyje ir toje pačioje šalyje laikui bėgant ir paprastai ta linkme, kad vis daugiau ir daugiau auga depozitų vartojimas kaip mokėjimo priemonių. Duotu laiko punktu šis santykis pareina nuo žmonių papročių ir galima traktuoti kaip duotą dydį. Publika laiko savo čekių sąskaitose tam tikrą depozitų sumą, kuri yra tam tikrame santykyje su faktinai cirkuliuojančiu pinigų kiekiu „didesnė ar mažesnė". Kai bankai savo paskolomis prašoka perteklių depozitus, tai jie tuojaus susiduria ir su reikalavimais mokėjimų gyvais. Žinoma, kalbamas santykis tarp depozitų ir pinigų nėra absoliučiai tvirtas. Tam tikrais atvejais mokėjimo priemonių paklausai labiau krypsta į depozitus, kitais į pinigus. Bet ir šie iškrypimai kyla iš savarankiškų priežasčių, kurios daugiausia nepareina nuo bankų įtakos.

Šių laikų bankų skleidimas perdavė visą tautos ūkio aprūpinimą mokėjimo priemonėmis į bankų rankas. Traktuojant uždarą tautos ūkį su aukso valiuta ir apleidžiant galimumą produkuoti auksą, tai tikrai efektyvinė mokėjimo suma, vadinasi, cirkuliuojančių pinigų ir depozitų suma tegali būti padidinta tik bankų pagalba. Kad depozitus galima didinti nedauginant cirkuliuojančio pinigų kiekio tik išplečiant bankų paskolas, jau matėme, bet ir cirkuliuojančio pinigų kiekio padidinimas tik dėl to galimas, kad bankai išleidžia iš savo rezervų pinigus. Taigi mokėjimo priemonių paklausai krypsta į bankus ir kiekvienas visuomenės mokėjimo priemonėmis aprūpinimo išplėtimas pareina nuo atitinkamo bankų paskolų išplėtimo.

---

[1] Fisher: The purchasing power of money, Newyork 1912, p. 305.

Šių laikų sąlygose beveik kaip taisyklė esti, kad verslamonės padengia savo mokėjimo priemonių kiekį ne iš savo lėšų. Savojo arba tvirta paskola surinkto verslamonės kapitalo paprastai vargu bau pakanka padengti suvartotam verslamonės realiniam kapitalui, ar tai būtų trobesiai, fabrikų įrengimai arba judomojo kapitalo formoje — kiti žaliavos ar pusiau fabrikatų. Verslamonės kasos reikalavimai nuolatos padengiami bankų skoloms. Tik maža dalis banko duotų mokėjimo priemonių laikoma banko kasoje gyvais pinigais. Likusioji dalis sudaro sąskaita banke ir gali būti išimta čekiais. Šios sąskaitos tik mažoje dalyje padengtos gyvais pinigais, kurių bankai gauna kaip depozitus iš publikos ir laiko rezervuose. Didžioji kasos lėšų dalis susidaro iš depozitų, kurie sukurti bankų paskolų pagalba.

Taigi mes randame, kad bankai ne tik yra paėmę verslamonių kasų laikymą, bet ir pačios yra sudarę kasos lėšas, daugiausia naujai gautų depozitų forma, ir išduoda jas kaip paskolą verslamonėms. Tokiu skleidimosi kasų laikymo bankuose koncentracija pasiekia savo galo.

45. Depozitų aprėžimas.

Sumos čekių sąskaitose sudaro, kaip jau mes matėme, ypatinga, konkuruojančia su pinigais mokėjimo priemonę. Atrodytų lyg kad bankai šią mokėjimo priemonę pagal norą galėtų dauginti. Banko klijentai, kurie nori savo reikalus išplėsti ir dėl to reikalauja daugiau mokėjimo priemonių, gauna tų priemonių depozitų forma diskontuodami savo reikalavimus arba lombarduodami savo vertybės popierius, arba dar paprasčiau, tik savo vardu garantuoja. Ligi bankai tokių paskolų išduoda, tai gali būti sudaromi nauji depozitai. Tokis įnoringas mokėjimo priemonės dauginimas, kuris vis dėlto plačiai šių dienų tautos ūkyje naudojamas mokėjimams ir statomas lygia greta su pinigais, turi būti iš anksto traktuojamas, kaip pašalintinas. Kad skalė apskritai būtų stabilė, kiekvienas mokėjimų priemonėmis apsirūpinimas turi būti trukstamas ir tuo pat kiekvienos atskiros mokėjimo priemonės turi trūkti. Iš tikrųjų mokėjimo priemonė įgauna, kaip jau pirmiau minėta, savo tikrą pobūdį, tik tuo būdu, kuriuo nustatomas jos trūkumas. Tatai tenka pasakyti ir dėl depozitų.

Šios mokėjimo priemonės trūkumą sudaro būtinas reikalas išmokėti depozitus, reikalaujant gyvais pinigais. Šis dėsnis savaime nesuprantamas. Galime užmesti, kad jei depozitai patys gali būti vartojami kaip mokėjimo priemonės, tai apyvarta nereikalauja jų išmokėjimo gyvais, ir kad dėl to kalbamas depozitų aprėžimas pasilieka neveiklus. Šis užmetimas veda į dendresnį klausimą, kuris uždavinys tautos ūkyje su įsigalėjusia čekių apyvarta tenka bankams. Svarstant šį klausimą tikslu yra pinigų reikalavimas, kuriuos stato užsienis, tuo tarpu neliesti, nes tarptautinius mokėjimus geriausia svarstyti atskirai (12 skyrius). Todėl čia mes apleisime mokėjimus užsieniams ir pasitenkinsime tik tyrinėjimais, „uždaro tautos ūkio“.

Kiekviename tautos ūkio skleidimosi laipsnyje, kaip jau sakyta, apyvartos mokėjimo priemonių kiekis dalinasi pagal tam tikrą santykį į pinigus ir depozitus. Gausiai apsirūpinant mokėjimo priemonėmis didėja ir cirkuliuojančių pinigų apyvartai reikalavimas, ir šis augąs reikalavimas krypsta į bankų kasas. Bankai negali apyvartai patiekti neaprėžtą kiekį mokėjimo priemonių, be to, kad nepasireikštų reikalavimas iš jų gyvų pinigų.

Ligi šis reikalavimas eina siaurose ribose, jis gali būti patenkintas iš kasų atsargų. Nuolatos kylant reikalavimui to matomai padaryti nebegalima. Bankai bus priversti savo operacijas, kuriomis jie aprūpina apyvartą mokėjimo priemonėmis, varžyti. Tie varžymai turi eiti taip toli, kad atsargos tik išimtinais atvejais būtų liečiamos, bet šiaip pasiliktų neliečiamos. Tuo nustatomas tam tikras depozitų trūkumas ir patikrinamas tam tikras mokėjimo priemonių aprūpinimo aprėžimas.

Šiuo mokėjimo priemonių aprūpinimo trūkumu apyvartos pinigų reikalavimai, gal būt, nevisiškai pašalinami, bet tiek teaprėžiami, kad jie galėtų būti patenkinami bankų turimomis kasose atsargomis. Visų pinigų rezervų bankų laikomų kasose uždavinys yra patenkinti tuos pinigų reikalavimus, kurie atsiranda bankuose dar ir tinkamai aprėžus mokėjimo priemonėmis aprūpinimą paskolų sąlygomis. Atsižvelgiant į šį uždavinį turi būti nustatytas ir atsargų aukštis.

Čia reikia pastebėti, kad mokėjimo priemonių reikalavimas tautos ūkyje nėra konstantinis, bet svyruoja dėl priežas-

čių, kurios esti šalia bankų įtakos. Pirma, mokėjimo priemonių reikalavimas didėja tam tikrais metų laikais. Taip, pav., kiekvieno metų ketvirčio gale reikalauja didelių sumų. Nuomos, algos, įvairių rūšių palūkanos esti apmokamos. Priemonės tokiems mokėjimams atlikti turi būti parengiamos kelios dienos prieš tai, ir be to, kelios dienos nusitęsia po ketvirčių pasikeitimo, kol mokėjimo priemonių reikalavimas įeina į normalią vagą. Mažiau pastebimas esti toks atsitikimas mokėjimo priemonių reikalavimas gale mėnesio, kai atliekami mokėjimai fondų biržoje. Ruduo reikalauja didesnių sumų mokėjimo, taip pat ir Kalėdų pirkiniai ir tam tikrais metų laikais labai atgijęs važinėjimas. Antra, į mokėjimo priemonių reikalavimą turi įtakos ir konjunktūros: visuotiname pakėlime pakyla viso visuomenės ūkio apyvarta, o ir kainos tuo tarpu kyla, tai ir mokėjimo priemonių reikalavimas milžiniškai pakyla. Tokis pakilimas esti ir pagaliau krizių laikais: dėl apyvartos sustojimo numatytos pajamos negaunamos laiku, o tuo tarpu lėšų dėl nelaukiamų išlaidų, pav., išpirkimo protestuotų vekselių vis vieną tenka turėti. Kiekvienas tokiose sąlygose stengiasi, kiek galėdamas stiprinti savo kasą. Tuo būdu krizių laikais atsiranda nepaprastas mokėjimo priemonių reikalavimas, kuris milžiniškai pakyla, kai atsiranda baimės, kad bankai toliau paskolas atsakys.

Visais tokiais mokėjimo priemonių reikalavimo svyravimais labai didelės naudos turi tai, kad depozitai gali būti didinami naujomis paskolomis, ir todėl sudaro labai elastingą mokėjimo priemonę. Nė negalima, nė nepageidaujama paskolų sąlygomis tai griežtai reguliuoti bankų mokėjimo priemonėmis apsirūpinimą, kad neliktų jokios vietos savarankiškam mokėjimo priemonių reikalavimo pasikeitimui. Jei, betgi duotomis paskolų sąlygomis įvyksta depozitų didinimas, tai apskritai su tuo eina ir atitinkamas ne visados proporcingas ir apyvartos pinigų reikalavimo pakilimas. Tam reikalavimui turi tuomet patiekti reikalingos medžiagos bankų rezervai.

Taigi, tautos ūkyje turi būti gyvų pinigų rezervuaras, iš kurio apyvarta galėtų padaryti atsitiktinus ekstra — pinigų reikalavimus, ir į kurį tie pinigai, nukritus reikalavimui, galėtų grįžti. Šį uždavinį, esant normalinėms sąlygoms, ir atlieka bendri bankų rezervai. Tam tikslui, esant normalinėms sąlygoms, rezervams reikalinga minimalinė suma, kurią nustato

ta suma, kuriąja maksimalinis apyvartos reikalavimas gyvų pinigų prašoka normalinį. Šis skirtumas, žinoma, pareina nuo reguliavimo bendro bankų mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo, ir gali būti atitinkamai griežtai reguliuojant susiaurintas ligi tam tikro minimumo.

Ribos, kuriose svyruoja cirkuliuojantis pinigų kiekis, žinoma, auga proporcingai su tuo pinigų kiekiui, taigi ir sudaro normalinę atsargą, kaip tam tikrą normaliai cirkuliuojantį apyvartoje pinigų kiekį. Kadangi šis pinigų kiekis duotu laiku esti tam tikrame santykyje su bendra depozitų suma, tai normalūs rezervai, kurie turi būti laikomi gyvais pinigais depozitams apmokėti, taip pat turi išsireikšti kaip bendra depozitų sumos kvota. Čia reikia dar pastebėti, kad ši kvota visados tampa mažesnė, juo daugiau depozitai kaip mokėjimo priemonės įgauna reikšmės, santykyje su pinigais, taip kad tautos ūkis su stipria depozitų apyvarta gali apsieiti su reliatyviniai mažesne pinigų cirkuliacija ir mažesniu reliatyviniai depozitų padengimu, kaip kad tai parodo Anglijos pavyzdys.

Priemone, kuriąja bankams pavyksta apsaugoti savo rezervus ir sudaro tam tikrą mokėjimo priemonių apsirūpinimo trūkumą, anot pasakyto, glūdi aprėžime paskolų, kuriomis sudaromi nauji depozitai. Šiandieną betgi jokis stambus bankas, visų pirma centralinis bankas, neišduoda savo lėšų ligi tokios ribos, kad paskum staiga savo klientams atsakytų teikti bet kurios tolimesnės paramos. Pirm to bando tam tikromis pasunkintomis sąlygomis aprėžti paskolų davimą — apsunkinant diskontavimą ir p. d.

Tikras naujų mokėjimo priemonių sudarymo formoje depozitų reguliavimas vyksta ne kietai aprėžiant bendrą paskolų sumą, bet nustatant sąlygas, kuriomis bankas duoda paskolas. Kaip šios sąlygos veikia, mes ištirsime kitoje vietoje (47 ir 49 §). Čia tenka konstantuoti f a k t a s, kad bankų paskolų sąlygos yra priemonė, kurios pagalba sudaromas reikalingas depozitų trūkumas ir tuo pat ir bendro mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo.

Mechanizmas, kuriuo reguliuojamas tautos ūkio mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas, yra tokis: savo paskolų sąlygomis bankai bendrai reguliuoja mokėjimo priemonių reikalavimą, bet dar palieкti vietos jų pačių savarankiškiems keitimams. Mokėjimo priemonių reikalavimas pasidalina tam tikru, nors

ir pasiduodančiu nedideliems svyravimams, santykiu į pinigus ir depozitus. Apyvartoje esančių pinigų kiekis, taip pat ir depozitų, nustatomas paskolų svyravimo sąlygomis. Taip nustatytose ribose dar galimi pinigų paklausai maitinami bankų pinigų atsargomis. Paskolų sąlygos turi būti parinktos tokios, kad rezervai tą funkciją visados galėtų atlikti. Tam tikslui apyvartos aprūpinimo reguliavimas depozitais krypsta į tai, kad apyvarta apskritai nereikalautų depozitų mokėjimo gyvais. Tuomet galima apskritai išlaikyti ilgam laikui mokėjimą gyvais pinigais. Savo paskolų sąlygomis bankams pavyksta sudaryti depozitų, kurie atrodo galėtų būti pagal norą dauginama mokėjimo priemone, tam tikra trūkumą ir taip pat apytikrį vertės paritetą su pinigais. Kai šis reguliavimas yra pakankamai griežtas ir kai, be to, išlaikoma dar pakankama atsarga gyvais pinigais, nuolatos galima patenkinti apyvartos reikalavimą gyvų pinigų ir išlaikyti absoliutų depozitų paritetą su gyvais pinigais.

Šių laikų tautos ūkyje, kaip sakyta, tikras depozitų aprėžimas ir tuo pat visas tautos ūkio aprūpinimas mokėjimo priemonėmis patekęs yra į bankų valdybų rankas. Garantija to, kad bankai tą uždavinį atliks, glūdi tame, kad jie tik savo pasižadėjimu tuojaus mokėti gyvais gali gauti depozitų.

Galima būtų laukti, kad tokio svarbaus uždavinio reguliavimas gali būti valstybės reguliuojamas. Prieš rezervų reguliavimą įstatymais, kurie nustatytų minimalinį santykį tarp rezervų ir depozitų, sako tas faktas, kad taip nustatyti rezervai ir nepaprasto reikalavimo atveju, neatitiktų savo esminį tikslą. Dėl to dažniausiai nuo tokio reguliavimo susilaiko.

46. Banknotai.

Banknotas yra apvalia suma išstatytas turėtojo vardu banko pasižadėjimas kiekvienu laiku jo paties apmokamas. Banknotai savo ypatumais panašūs į à vista piniginius reikalavimus, į depozitus. Tais atvejais, kai banknotai pradžioje atsirasdavo iš bankų liudymų apie įdėtus pinigų depozitus, šis sulyginimas yra dar aiškesnis. Notos ir depozitai abu tarnauja kaip mokėjimo priemonės, bet tą funkciją atlieka įvairiais būdais. Mokant banknotų piniginis reikalavimas betarpiškai perkeliamas mokėjimo gavėjo bankui, tuo tarpu ati-

tinkamas depozito savininko mokėjimas reikalauja čekio išdavimo. Faktinai įvykis yra tas patsai. Banknotai, kurie patys savyje yra piniginių reikalavimų dokumentai, yra matomai jau dėl to labiau artimos mokėjimo priemonės pinigams, kaip depozitams. Banknotai kaip ir pinigai gali atlikti daugelį vieną po kito mokėjimų, tuo tarpu kaip mokėjimai perduodant depozitų sumas reikalauja išstatymo vis naujų čekių.

Čia dar prisideda tai, kad banknotai, ypač jei jie leidžiami centralinio banko, turi daugiau ir visuotinai pripažinto tikrumo, kaip čekiai. Nes čekio tikrumas pareina ne nuo banko, kuriam jis išstatytas, bet nuo čekio davėjo. Tik tas, kuris pažįsta jį, gali priimti čekį, mokant, tuo tarpu banknotą gali priimti kiekvienas, kuris pasitiki bankui. Banknotas dėl to gali cirkuliuoti grynai fizine prasme lygiai tuo pat būdu kaip ir monetos. Šiuo atžvilgiu čekis stovi daug žemiau, kaip banknotas. Banknotai dar ir dėl to artimesni monetoms, kad jie turi apvalią nominalinę vertę ir tuo, jei tik notų yra atitinkamų kupiurų, gali būti naudingai vartojamos, mokant bet kurią pinigų sumą. Šie abu ypatumai visuotinai pripažintos vertės ir apvalios nominalinės vertės sudaro tai, kaip mes žinome, kuo monetos kaip mokėjimo priemonės skiriasi nuo metalo ir tampa pinigais. Šie ypatumai įgalino banknotus perimti tam tikras gyvų pinigų mokėjimo priemonių funkcijas.

Jei banknotai išeina iš solidaus banko, tai jie mokant, mielai priimami, taigi tarnauja visiškai kaip pinigai visuotina mainų ir mokėjimo priemone. Visuotinai esti pripažinta įstatymais taisyklė, kad mokėjimo pasižadėjimas atliktas banknotais, laikomas įvykdintu. Centralinių bankų notos pripažintos net įstatymų mokėjimo priemonėmis Anglijoje, Prancūzijoje, Švedijoje ir nuo 1910 m. ir Vokietijoje. Tuo banknotai visiškai prilygsta pinigams, kad visuomenės jie suprantami kaip pinigai. Tik ta apystova, kad banknotai nėra daiktinė gėrybė, bet tik reikalavimo liudymas, kliūdo mums banknotus pripažinti pinigais.

Bet nuo to momento, kai bankui panaikinama teisė keisti notas į pinigus, banknotai virsta tikraisiais pinigais. Šalis tuomet turi popierinių pinigų sistemą, nekeičiamas notas, kurios šioje sistemoje eina kaip teisėta mokėjimo priemonė, turi „privalomą kursą“. Toki banknotai jau nebesudaro piniginių

reikalavimų, bet jau patys yra pinigai, tačiau reikia pastebėti, kad ligi vėl turima omenyje mokėti gyvais pinigais, notos ligi tam tikro laipsnio palaiko paslėptą piniginių reikalavimų pobūdį.

Ta apystova, kad mainomi banknotai yra tik pinigų reikalavimai, o ne pinigai, nesumažina, kaip praktika rodo, einamumo kaip cirkuliuojančios mokėjimo priemonės centralinių bankų notų, turinčių įstatymo nustatytą mokamąją jėgą. Prityrimas rodo, kad notos dėl jų patogumo net labiau publikos mėgiamos, ir todėl išstumia kaip mokėjimo priemonę gyvuosius pinigus. Kur tokis išstūmimas traktuojamas kaip nepageidaujamas, tai tas turi aprėžti notų nominalinę vertę. Taip Anglų Bankas neturi leisti notų žemiau per penkis svarus sterlingų. Vokiečių Reichsbankas, kuris pirmiau neleisdavo notų žemiau 100 markių, 1906 m. gavo teisę leisti notas ir 50, ir 20 markių, kad padėjus bankui sutraukti toms notoms atitinkanti aukso kiekį, arba bent šiomis notomis patenkinti augantį apyvartos pinigų reikalingumą. Švedijoje, kur valstybės bankas notas leidžia ligi 5 kronų (= 5,62 auks. mark) apskritai auksas necirkuliuoja, o visos aukso atsargos susirenka valstybės banke.

Banknotai kasų atsargų reikmenę taip pat gerai atlieka kaip ir pinigai. Šiuo atžvilgiu banknotų veikimas skiriasi nuo depozitų veikimo. Depozitai iš dalies pakeičia privatinių kasų laikymą. Banknotai pakeičia privatinėse kasose, kurioms reikalingi, gyvus pinigus. Toliau banknotai labai tinka patenkinti pinigų reikalingumą, kuris ir čekių apyvartai išsiplatinus, paliekti, bent kiek tas liečia stambių sumų išmokėjimus. Kaip toli banknotai išstumia gyvus pinigus pareina, kaip sakyta, nuo to, kurių kupiurų esti išleista banknotų. Jei notų išleista net mažiausiai aukso monetų sumai pakankamas kiekis, tai visi cirkuliuojantieji pinigai gali būti pakeisti notomis taip, kad galų gale greta su notomis cirkuliuos tik bilioninės monetos.

Ypačiai reikšmingas yra pinigų pakeitimas banknotais, jei jis tinka tenkinti apyvartos svyruojančius reikalavimus. Anot pereito paragrafo, augąs apyvartos pinigų reikalavimas krypsta į bankų rezervus, galų gale į centralinį banką. Šis reikalingumas bent tuo pat santykiu, kuriame notomis dalyvauja reguliarinėje apyvartoje, gali būti patenkintas padaugintu notų išleidimu. Dažniausiai pakyla, esant stipriam pinigų rei-

kalingumui, ir reliatyvinė notų cirkuliacija, kuo nepaprastas pinigų badas dar labiau gali būti tenkinamas notų leidimu. Teisė leisti banknotus, vadinasi, pakeičia daug ar mažiau centraliniam bankui rezervus, kurių jis turėtų laikyti savo depozitams padengti.

Ligi banknotai išstumia iš apyvartos pinigus, ar tai išleidžiant mažesnių kupiurų notas, ar dėl publikos papročių pasikeitimo, notų cirkuliacija gali būti didinama, nedarant gausingesniu mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo. Bet kai šis pinigų išstūmimas notomis nurimo, ir nuo to laiko pinigai įsitvirtino apyvartoje tam tikra reliatyvine dalimi, tai kiekvienas notų reliatyvinis padidinimas sukelia reliatyviniai atitinkamą užsienio apyvartai reikalingų gyvų pinigų padidintą reikalingumą. Padidinto notų leidimo veikimas tuomet esti tas patsai kaip ir naujų depozitų davimas.

Iš tikrųjų notos ir depozitai kartu sudaro mokėjimo priemonių grupę, kurią mes galime pavadinti kaip „b a n k ų m o k ė j i m o p r i e m o n ė m i s“, ir kurių bendras požymis yra tas, kad jie bankų sukurti ir paleisti į publiką ir kad jų kvantitetinis aprėžimas nustatomas tų pačių faktorių. Šis aprėžimas, kaip kad mes matėme depozituose, dėl to yra reikalingas, kad kiekvienas perdidelis bankų mokėjimo priemonių sudarymas sukelia padidintus gyvų pinigų reikalavimus, kurie krypsta į bankų rezervus, ir kuriuos tegalima pašalinti tik atitinkamu bankų mokėjimo priemonių sudarymo susilaikymu.

Šie reikalavimai šioje šalyje, kur notos santykiai apyvartoje užima didelę vietą, gana maži, ir praktiškai visiškai išnyksta, kai notos tikruosius pinigus išstumia iš apyvartos. Uždarame tautos ūkyje, kurio traktavimu čia mes apsibrėžėme, tuomet bankų mokėjimo priemonių didinimas sukels mainomosios monetos reikalavimus, bet jais nebus sukliūdyti padidėję pilnų pinigų paklausai. Ir, esant aukso valiutai, paliekti aukso paklausai ne monetarinėms reikalams, ir šie paklausai, padidėjus mokėjimo priemonių atsargoms, proporcingai kyla ir krypsta į bankų rezervus, kuo banko mokėjimo priemonių didinimas sukliudomas (plg. 51 §).

Pareigoje keisti notus į auksą glūdi bankų privalomas suvaržymas, sudarant bankines mokėjimo priemones, ypač leidžiant banknotus. Ši prievarta sudaro visuomenei garantiją, kad mokėjimo priemonėmis aprūpinimas bus tinkamai aprėž-

tas. Jei bankai be aprėžimo tenkintų mokėjimo priemonių prašymus, tai greit visos atsargos susivartotų ir toliau nebegalima būtų keisti notas į auksą.

Šiaip, esant pakankamai aprėžtam notų leidimui, atsargos uždavinys yra, kaip jau įrodyta svarstant depozitų aprėžimo klausimą, būti fondu, kurio tikslas patenkinti apyvartą mokėjimo priemonėmis periodiškai įvykstančius pinigų reikalavimo pakilimus. Centralinio banko aukso atsarga, vadinasi, tarnauja, kas liečia vidaus apyvartą labiausiai ne tam, kaip kad dažnai mano, kad keistų, notas arba šiaip kasdieninius pasižadėjimus atliktų, bet tam, kad įgalintų tų pasižadėjimų padauginimą ir tuo patenkintų visas teisėtas mokėjimo priemonių augančios apyvartos reikmenes.

Priemonė, kuriąja notų cirkuliacija, o taip pat ir depozitų laikoma tam tikrose ribose, yra tos sąlygos, kuriomis banko mokėjimo priemonės teikiamos publikai. Kadangi bankas, kuris apskritai savo klientams tik gali duoti mokėjimo priemonių, bet neturi jokios įtakos į mokėjimo priemonių pavidalą, kurių klientai reikalauja, tai suprantama, kad sąlygos abiejoms mokėjimų rūšims yra tos pačios ir dėl to toliau gali būti bendrai svarstomos.

Turint didelės reikšmės notų cirkuliacijai visiems gyventojų klodams, ir dėl jų panašumo į pinigus, suprantama, kad įstatymų leidimas reguliuoja notų leidimą ir dažnai nustato net specialines taisykles jų aprėžimui reguliuoti, o kaip jau aukščiau pažymėta, atitinkamas depozitų reguliavimas dažniausiai nedaromas. Tenka pastebėti, kad savaime suprantama įstatymų leidimas tegali reguliuoti notų leidimo teisę, bet ne pačią tikrąją aktų cirkuliaciją, kurią reguliuoja patsai bankas, atsižvelgdamas į ūkišką būklę. Kad įstatymais reguliuoti šį dalyką, kaip ir apskritai ūkio sritį nepavyko tiek, kad tiesiog pasiektų gyvenimo realybę, greitai mes pamatysime.

Notų išleidimas reguliuojamas arba kaip Prancūzijoje, nustatant maksinalinę notų cirkuliacijos sumą arba, kaip kad daugumoje šalių, šią sumą statant į tam tikrą sąryšį su atsargomis. Paskutiniu atveju vartojami dažniausiai du metodai.

Pirmas metodas, kuris pirmu kart buvo pavartotas notoms reguliuoti Anglų Banko, yra kontigentavimas nepadengto rezervais notų leidimo, taigi nustatymas aukščiausios sumos, kuriąja notų cirkuliacija gali prašokti gyvus pinigus. Čia iš-

eina iš to, kad tam tikras notų minimumas visados turi būti apyvartoje, nes notų cirkuliacija visados reikalinga apyvartai ir kad kitoms monetoms keisti, turi būti atitinkama rezervų suma. Reguliuojant notų leidimą šiuo metodu, teisė leisti notas auga ta pat suma, kuriąja auga gyvųjų pinigų atsarga. Elastingumas, kuris suteikiamas notų leidimui bendrai mokėjimų priemonių atsargai, yra labai aprėžtas ir apskritai tiek tegalimas, kiek notų leidimo teisė nepilnai išnaudota. Ši bloga metodo pusė, kuri neduoda ypač krizių laikais pakankamo elastingumo notų leidimui. Anglijoje tuo koreguojama, kad, esant reikalui, atitinkamas banko akto parėdymas suspenduojamas. Vokiečių banko įstatymas, kuris kontingentavimo principą perėmė iš anglų, notų cirkuliacijos elastingumo pasiekia tuo, kad jis einant 1909 m. kontingento pakėlimu keičiantis ketvirtims, leidžia peržengti tam tikru mokesniu. Šie mokesčiais apkrovimas, kuris gali turėti tam tikros reikšmės privatiniams bankams, Reichsbanko notų leidimui politikai vargu bau turi įtakos. Kontingentavimas Reichsbankui vargu bau reiškia notų leidimo aprėžimą[1].

Antras metodas įstatymais reguliuoti notų leidimą santykyje su rezervais sudaro nustatymą tam tikros padengimo kvotos. Ir šis metodas priimtas Vokiečių Banko įstatymo: notų cirkuliacija turi būti mažiausiai padengta vienu trečdaliu gyvosios atsargos. Tokis padengimas anglų notų bankų nustatytas yra vidutiniu tinkamu tam praktikos prityrimu. Tokis rezervų aprėžimas priimtas dėl to, kad sunkesniais laikais jį galima būtų išnaudoti leidžiant notas, ar didinant notų leidimą virš normalinio padengimo santykio. Bet, jei įstatymai nustato padengimo santykį, tai padengimo santykis sudaro tinkamą taisyklę notų išleidimui aprėžti. Jei valstybė, būtent, stengiasi nustatyti santykį tarp notų išleidimo ir rezervų, tai bankui netenka tais rezervais tuo momentu naudotis, kad rezervai praktiškai galėtų būti sunaudojami. Jei įstatymas pasirenka žemesnę padengimo kvota kaip ta, kuri gali būti pripažįstama kaip normali, bet neduoda garantijos pakankamam padengimui normaliniais laikais, bet gal būt sudaro kliūtį tiksliai iš-

---

[1] Palygink tuo reikalu išvedžiojimus Reichsbanko jubiliejaus rašte („Die Reichsbank 1870 — 1900 m. p. 219), kur pasakyta, kad „Reichsbankas savo diskonto politikoje šios sistemos intencijos niekados nebuvo mechaniškai kliudomas".

naudoti rezervus sunkiais laikais. Trečdalio padengimo taisyklė, esant normalinėms sąlygoms, nėra Reichsbankui linkmės riba banknotams leisti, kadangi notų padengimas prieš karą paprastai būdavo apie du trečdaliu.

Taigi mes randame, kad tiesioginis notų išleidimo aprėžimas ne glūdi įstatymo nuostate dėl padengimo gyvais dydžio. Bankas visados stengiasi turėti kitą ir geresnį padengimo santykį ir tik iškilus būtinam reikalui, turi išlaikyti įstatymo nuostatą, nesivadovaudamas vien tik tuo reikalavimu. Bet ir šiose banko pastangose nėra tiesioginės priemonės reguliuoti banknotų cirkuliaciją. Jokis bankas neleis ligi tam tikros sumos notų, kad paskum tolimesnius paklausus atmestų. Tikras notų cirkuliacijos aprėžimas glūdi visados konkretinėse sąlygose, kuriomis notos gali būti paleistos į apyvartą.

Šiuo atžvilgiu notos prilygsta depozitams. Vienašališkas įstatymdavystės interesas išlaikyti rezervus pamažėl privedė prie to, kad svarbiausiu dalyku buvo laikomi rezervai, o notų keitimas, kurį turėjo garantuoti rezervai ir notų leidimo aprėžimas, kuriam reikalinga keitimo pareiga, buvo laikomas antraeiliu dalyku. Tokis supratimas pasireiškė tuo, kad buvo nustatyti laikyti nominalines atsargos, kurios niekados nebuvo išnaudojamos. Kad apsaugojus centralinių bankų rezervus prasidėjus karui, visur buvo suspenduota keitimo teisė, ar įvestos panašios priemonės. Tuo buvo sudaryta proga neaprėžtai didinti notų kiekį. Nors atsargų laikymas nepasiekė savo svarbiausio uždavinio, atsargos vis tiek buvo laikomos ir kiek galint stiprinamos. Buvo bandoma parodyti visuomenei, kad atsargos vis dar sudaro tam tikrą notų padengimą ir kad jos turėtų daug pasitikėjimo, kurio jos, pradėjus didinti kiekį, pradėjo nustoti. Kad oficialinio skelbimo netaurumas, kurio pagalba buvo stengimasi dumti akis, visos Europos pinigams turėjo pražūtingos įtakos, mes pamatysime kitame paragrafe.

47. Bankinių mokėjimo priemonių grįžimas atgal.

Ligšioliniai mūsų tyrinėjimai parodė, kad apyvartos aprūpinimas banko mokėjimo priemonėmis reguliuojamas tik tomis sąlygomis, kuriomis jos leidžiamos į apyvartą. Banko priemonių keitimas į pinigus daugiausiai turi reikšmės išlyginti ma-

žiausius, bet esant tikrai banko politikai, dar galimus bankų mokėjimo priemonių svyravimus santykyje su pinigais. Prityrimas parodo, kad bankams pavyksta banko mokėjimo priemonėms duoti tam tikros vertės, nevartojant kitų priemonių, kaip tik kalbamos sąlygos. Iš to galima padaryti išvadą, kad turi būti galima išlaikyti kainų skalą, ir kai keitimo priemonė atkrinta. Iš tikrųjų mokėjimo priemonėmis aprūpinimas reguliuojamas ne kitais metodais ir toje šalyje, kur mokėjimo sistemos bazę sudaro privalomas banknotų kursas.

Esant aukso valiutai, reikia dar pastebėti, kad esant duotam aukso kiekiui, visas mokėjimo priemonėmis aprūpinimas reguliuojamas tomis sąlygomis, kuriomis bankai duoda mokėjimo priemones. Kad padengus auksinių monetų reikalavimą, apyvarta kreipiasi į bankų kasas. Sąlygos, kurias bankui stato išduodami mokėjimo priemones, nustato, esant duotam aukso kiekiui, apyvartos aprūpinimą ne tik banko mokėjimo priemonėmis, bet ir aukso monetomis, taigi visą mokėjimo priemonėmis aprūpinimą, arba, taip sakant, esamo aukso kiekio išnaudojimo laipsnį mokėjimo reikalams.

Esant šioms sąlygoms, mokėjimo priemonėmis aprūpinimo kalbamomis sąlygomis studijavimas sudaro centralinę pinigų mokslo problemą. Šioms studijoms galime prileisti, kad banko priemonių keitimas neįvyksta, ir dėl paprastumo galime traktuoti tokį tautos ūkį, kur apskritai jokių stambių monetų nėra, kur cirkuliaciją išimtinai sudaro tik bankų mokėjimo priemones.

Atsiževlgiant į mokėjimo priemonėmis aprūpinimo sąlygas iš bankų pusės, pirmoji linijoje turi tai reikšmės, kad banknotai, kaip ir depozitai, jei jie ne tik mainomi gyvais pinigais arba piniginiais reikalavimais, visuomenės pasiekia tik bankų *paskolų* formoje. Šis faktas mokėjimo priemonėmis aprūpinimo aprėžimui turi reikšmės trimis įvairiais atžvilgiais, pirma, kad tuom sudaromas nuolatinis *banko priemonių grįžimas* atgal, antra, kad *banko mokėjimo priemonių padengimas* nustatomas paskolų garantijų pasirinkimu, trečia, kad skaitomas už paskolas palūkanų *procentas*, aprėžia jų paklausus ir tuo netiesioginiai mokėjimo priemonėmis aprūpinimą. Visus tuos tris punktus vieną po kito mes tyrinėsime įvairiuose paragrafuose ir pradėsime banko priemonių grįžimo klausimu.

Atsirandančių banko mokėjimo priemonių suma gali būti sumažinta, kai publika savo à vista reikalavimus bankams paverstų algalaikiais ir tuo būdu svetimas, bankams patikėtas ilgesniam laikui kapitalas, išaugtų, arba kai savas bankų kapitalas padidėtų. Čia dėl paprastumo priimkime, kad kapitalas paliktas bankams ilgesniam laikui, arba pastoviai, nesikeičia. Taip pat bankų pajamos palūkanų forma ir t. t. sudaro banko mokėjimo priemonių grįžimą, kur tačiau eina daugiausiai banko išlaidoms ir dividendams apmokėti. Todėl tų išdavimų ir įplaukų, kurios dėl šios prielaidos palaiko pusiausvyrą, mes neliesime. Be to, priimkime, kad bankų aktyvines operacijos išimtinai sudaro trumpalaikių paskolų išdavimas. Nuolatinis bankų mokėjimo priemonių grįžimas į bankus taip veikia, kad bankų mokėjimų priemonės visuomenę pasiekia tik kaip paskolos, kurios terminui išėjus, turi būti grąžinamos. Matomai padarius tokių prielaidų, grįžtančių kasdien bankų priemonių suma tolygi sumai grąžinamų paskolų. Kad arčiau nušvietus bankų mokėjimo priemonių grįžimo reguliavimą paskolų išdavimo sąlygomis, ištirkime čia padėtį, kur išduotų paskolų suma ir taip pat banko priemonių paliekti konstantinė.

Tuomet visų pirma galima apibūdinti bankinių mokėjimo priemonių g r į ž i m o   a t g a l   g r e i t u m ą, kaip kvotą tarp kasdieninių grįžimų ir bankinių mokėjimo priemonių atsirandančios sumos. Jei, pav., $^1/_{30}$ bendros bankinių mokėjimo priemonių sumos kasdien grįžta į bankus, tai g r į ž i m o greitumas lygus $^1/_{30}$. Vidutinis cirkuliacijos laikas bankinių mokėjimo priemonių matomai yra priešingai proporcinga vertė grįžimo greitumui, taigi kalbamame pavyzdyje tolygus trisdešimčiai dienų. Panašiai galime apibūdinti ir aktyvo likvidįtetą kaip kvotą tarp kasdien išpuolančių paskolų mokėjimo sumos ir bendros paskolų sumos. Jei kasdien krinta $^1/_{60}$ mokėti paskolų, tai likviditetas lygus $^1/_{60}$. Vidutinis paskolų termino laikas yra priešingai proporcingas likviditetui, kalbamu atveju lygus šešiasdešimčiai dienų.

Kadangi absoliutus kasdieninio bankinių mokėjimo priemonių grįžimas turi būti lygus kasdien sumokamų paskolų sumai, tai matomai bendroji paskolų suma duotomis cifromis yra dvigubai didesnė, kaip suma išskolintų bankinių mokėjimo priemonių. Apskritai bankinių priemonių grįžimo greitumas turi būti lygus paskolų likviditetui, padaugintam iš santy-

kio tarp paskolų sumos ir bankinių priemonių sumos. Kadangi toliau paskolų suma reprezentuoja bankų aktyvą ir tolygi yra banko pasyvui (įimant čia ir savąjį banko kapitalą) ką tik kalbėtas santykis lygus kvotai tarp bendros pasyvo sumos ir bankinių mokėjimo priemonių sumos, taigi lygus santykiui tarp bendro pasyvo ir pasižadėjimų. Bankinių mokėjimo priemonių grįžimo greitumas yra lygus paskolų likviditetui, padaugintam iš kvotos tarp bendrų pasyvų ir pripuolančių pasižadėjimų. Juo didesnis paskolų likviditetas ir juo mažesnė dalis, sudaranti bendrą pasyvą, pripuolančių pasižadėjimų, juo didesnis yra bankinių mokėjimo priemonių grįžimo greitumas.

Imkim kad ir šį santykį nušvietus arčiau paprastu pavyzdžiu, kaip tuojau pripuolantis pasižadėjimai atitinka $^1/_5$ viso pasyvo, ir kad paskolų likviditetas $^1/_{90}$, arba kitaip sakant, kad vidutinis paskolų terminas sieka 90 dienų. Jei kasdien išduodama paskolų devynių dešimtų dienų terminu 1 milijonas ir išmokamas bankinėmis mokėjimo priemonėmis, tai matomai bendra išduotų paskolų suma siekia 90 milijonų markių ir bankinių mokėjimo priemonių suma $^1/_5$ tos sumos siekia 18 milijonų markių. Kadangi padaryta prielaida kasdien išpuola paskolų 1 milijonas ir sumokamas bankinėmis mokėjimo priemonėmis, tai kasdieninis bankinių mokėjimo priemonių grįžimas turi siekti 1 milijoną markių, taigi $^1/_{18}$ bendros išskolintų bankinių priemonių sumos dalis. Grįžimo greitumas tolygus $^1/_{18}$ ir vidutinis bankinių mokėjimo priemonių cirkuliacijos laikas lygus 18 dienų. Bankinė mokėjimo priemonė grįžta kas aštuoniolika dienų, kaip mokėjimo priemonė sumokamai banko paskolai, ir tuojau suvartojama naujai paskolai. Tatai kartojasi penkis kartus per 90 dienų laikotarpį, kuris atitinka paskolų ilgiui.

Aukštas likviditetas tiek teturi reikšmės, kiek jis įgalina bankus, savo paskolas greitai pritaikinti jų klientų mokėjimo pajėgumo pasikeitimams pajėgia prisitaikinti įvairiose ūkio šakose ir rūšyje realinėms garantijoms, blogus angažementus greitai atmesti ir išlaikyti savo portfelius, kiek galint vertesnius.

Toliau aukštas likviditetas tarnauja aktyvui sąryšyje su reliatyvinių kasdien išpuolančių pasižadėjimų aprėžimu, santykyje su bendru pasyvu, kaip čia parodyta išlaikyti, kiek galint didesnį bankinių priemonių grįžimo greitumą. Grįžimo grei-

tumas turi žymios reikšmės tinkamai aprūpinti tautos ūkį mokėjimo priemonėmis ir tuo pat išlaikyti stabile pinigų sistemą. Čia svarbūs ypačiai du dalykai.

Pirma, sveikas mokėjimo priemonėmis aprūpinimas reikalauja, kad krintant mokėjimo priemonių reikalavimui, mokėjimo priemonių masė automatiškai ir, kiek galint greičiau būtų sumažinta. Mes žinome, kad šių laikų tautos ūkio mokėjimo priemonių reikalavimas žymiai svyruoja, pav., metų laikais. Atsitiktinai pakilęs mokėjimo priemonių reikalavimas bankų turi būti plačiai patenkintas. Taip atsiradusios bankinės mokėjimo priemonės, kiek jos nereikalingos apyvartai, skubinamasi išimti iš apyvartos. Kur to neatsitinka, turi įvykti padėtis, kur išskolintų bankinių priemonių kiekis prašoka tikrą reikalavimą. Tokis netikslus bankinėmis priemonėmis aprūpinimo išplėtimas visados turi tendencijos numušti valiutos vienetos vertę ir delto jo reikia vengti.

Antra, mokėjimo priemonėmis aprūpinimo reguliavimas bankų paskolų sąlygomis tiek teveikia, kiek tas sąlygų pakeitimas tuojaus gali būti pritaikintas. Jei paskolos visados esti duodamos trisdešimčiai dienų, tai praeina 30 dienų, kol pakeitimas sąlygų palies bendrą paskolų masę. Jei paskolos vietoje to duodamos 3 mėnesiams, tai atitinkamas laikas bus tris kartus ilgesnis, kas matomai susilpnins labai bankų įtaką į prekyvietę. Bankai privalo apyvartos aprūpinimą mokėjimo priemonėmis kiekvienu momentu laikyti savo rankose ir delto turėti pakankamai progos aprėžiant savo paskolas stipriai veikti į visuomenės mokėjimo priemonėmis aprūpinimą. Tai galima padaryti tik pastačius sąlygas, kuriomis gali būti duodami kreditai. Tokis griežtumas tegali turėti pakankamos įtakos į mokėjimo priemonėmis apsirūpinimą, kai santykiniai didesnė išskolintų paskolų dalis krinta kasdien mokėjimui ir, be to, paskolų suma yra palyginti su bankinių mokėjimo priemonių kiekiu didelė, trumpai tariant, kai bankinių mokėjimo priemonių grįžimo greitumas yra didelis.

48. Bankinių mokėjimo priemonių padengimas.

Paskolos, kuriomis bankinės mokėjimo priemonės išleidžiamos į apyvartą, duodamos, žinoma, tik prieš garantijas. Šios garantijos ir sudaro bankinių priemonių padengimą. Kadangi

bankinių reikalavimų reikalingo likviditeto išlaikymas reikalauja išduoti paskolas trumpam laikui, tai matomai tik laikinos kapitalų reikmenės gali būti patenkinamos bankų paskolomis, kuo pastovios kapitalo dispozicijos reikalavimas turi būti pašalintas. Tikrose bankų operacijose pageidaujama paprastai, kad lėšos nebūtų ilgesniam laikui per tris mėnesius išduodamos. Šios kapitalo rūšies reikalavimo aprėžimas, kuris tegali būti patenkinamas bankinių mokėjimo priemonių išleidimu, jau reiškia, žinoma, tam tikrą visuomenės bankinėmis mokėjimo priemonėmis aprūpinimo aprėžimą.

Garantijos, kurios esant tokioms sąlygoms vartojamos bankinėms mokėjimo priemonėms padengti, daugiausiai esti vekselis ir lombardiniai reikalavimai.

Prekybinis vekselis įvairiose savo formose, ūkiškai jį traktuojant, yra prekių pirkėjo pasižadėjimas po tam tikro laiko sumokėti tam tikrą pinigų sumą — prekių kainą. Vekselių prekės, be abejonės, laikinai apmokamos. Tuo tarpu vekselis tarnauja kaip mokėjimo priemonė, galimybė mokėti vekseliu, tuo tarpu padidina prekių pirkėjo perkamą jėgą. Mokėjimo pažadėjimas nėra dar ūkiškas mokėjimo priemonės pakeitimas. Jei pardavėjas išlaiko vekselį lig termino galo ir paskum realizuoja jį, tai galų gale mokėjimas atliekamas paprastomis mokėjimo priemonėmis. Vekselio pagalba šis mokėjimas tik atidedamas, bet nepanaikinamas. Tas pats tenka pasakyti, kai prekių pardavėjas ne patsai laiko vekselį, bet prieš jo terminą parduoda bankui arba inkasuoja.

Kaip tikra mokėjimo priemonė vekselis gali būti, kai jis, indosavus jį, perduodamas toliau kitiems asmenims. Šis vekselio vartojimas senesniais laikais buvo visuotinas, ir vekselis būdavo apyvartoje daugelį kartų. Dabar vidaus vekseliai kaip taisyklė tarnauja mokėjimui tik vieną kartą. Jei jie nelaikomi mokėjimo gavėjų, tai jie parduodami kaip piniginiai reikalavimai, bet nevartojami kaip mokėjimo priemonės. Tarptautinių mokėjimų apyvartoje vekselis tarnauja dar gana plačiai kaip mokėjimo priemonė. Mokėjimus užsienio vekseliais mes traktuosime tam tikrame specialiniame skyriuje. Čia, kur tenka aiškinti vidaus mokėjimo priemonėmis apsirūpinimą, į vekselį mes nežiūrėsime kaip į mokėjimo priemonę ir nusistatysime, kad vekselis tik atsirasdamas tarnauja kaip mokėjimas, o paskum tik parduodamas ir perkamas kaip reikalavimas.

Vekselis kaip mokėjimo priemonė dėlto ne labai tinka, kad ne tuojaus apmokamas, bet tik po tam tikro laiko. Tuo vekselis skiriasi esmėje nuo depozitų ir banknotų, kurie taip pat yra piniginiai reikalavimai, bet kiekvienu momentu apmokami. Šis vekselio nepatogumas privedė prie to, kad vekselis keičiamas kalbamomis mokėjimo priemonėmis arba pinigais. Tatai atliekama diskontuojant vekselius, t. y. parduodant juos diskontieriui, kuris atskaito diskontą kaip palūkanų nuostolį nuo pirkimo dienos ligi vekselio terminui. Diskontas atitinka vertės skirtumą tarp tuojau reikalavimo mokėti ir reikalavimo, kuris krinta tik po tam tikro laiko.

Vekselio diskontavimas ūkiškai traktuojant nėra paskola vekselio davėjui. Vekselio diskontuotojas iš tikrųjų teikia normaliniu būdu prekių pirkėjui tą kapitalo dipoziciją, kurios jis esti reikalingas tam laikui, per kurį jis laiko prekes savo įmonėje. Prekės ligi tam tikro laipsnio gali būti traktuojamos kaip realinė vekselio garantija. Normaliai bendra esanti apyvartoje vekselių masė yra padengta prekių mase, kuri esti gamybos procese įvairiose perdirbimo stadijose. Del tikslaus atitikimo laiko, per kuri pirkėjo prekės paliekti gamybos procese, ir jo akceptuoto vekselio negali būti jokios kalbos. Kai vekselio terminas, pav., siekia trijų mėnesių, tai perdirbimo procesas (arba pardavimo procesas prekyboje) gali pareikalauti keturių mėnesių. Tuomet, matomai, bendra esamų operacijoje (perdirbime) medžiagų masė didesnė yra, kaip tuo laiku esanti išduotų vekselių suma. Tatai reiškia, kad įmonė, kuri judomam realiniam kapitalui turi pati dalį reikalingos jai kapitalo dispozicijos ir tik dalį jos turi pasirūpinti diskontuodama vekselius. Betgi, gal atsitikti, kad vidutinis verslamonės vekselio terminas didesnis yra, kaip vidutinis jos įmonės gamybos procesas. Jei, pav., vekselio terminas siekia tris mėnesius, o medžiagos, kurios buvo pirktos už vekselius, vidutiniškai perdirbamos ir parduodamos per pusantro mėnesio, tai bendroji išduotų vekselių suma yra dvigubai didesnė kaip bendra įpirkimo vertė pirktų už vekselius medžiagų. Šiuo atveju verslamonė vekselio diskontavimu sudarė sau kapitalo dispoziciją ne tik judomam realiniam kapitalui, bet ir daliai savo tvirto kapitalo. Nevisiškai yra tikslu tvirtinti, kad bendroji, esanti apyvartoje vekselių masė, padengta yra tik judomuoju realiniu kapitalu, kuris esti gamybos procese. Esant sveikoms

sąlygoms tik taip ir turėtų būti. Neabejotina betgi, kad bendra tautos ūkio realinio judomojo kapitalo suma yra daug didesnė, kaip bendra esanti apyvartoje vekselių suma.

Jei bankinės mokėjimo priemonės padengtos vekseliais, o šie padengti realiniu kapitalu, tai išeina, kad realinis bankinių mokėjimo priemonių padengimas susidaro iš judomojo realinio kapitalo. Šiuo atžvilgiu bankines mokėjimo priemones tenka traktuoti kaip tautos ūkio judomojo kapitalo dokumentus. Tatai bankines mokėjimo priemonės kaip mokėjimo priemonės daro labai tinkamomis. Nes mokėjimo priemonės daugiausiai naudojamos judomajam realiniam kapitalui apmokėti, kuris gamybos procese vis tolyn eina ligi jį suvartosiant konsumentui. Kai šis realinis kapitalas perkamas bankinėmis mokėjimo priemonėmis, tatai reiškia tik, kad visuotinas judomojo realinio kapitalo dokumentas tautos ūkyje įgauna konkrečios formos. Pardavėjas, kuris mokant priima bankines mokėjimo priemones, suvartoja jas pagal reikalo išsipirkti vekseliams, ir bankinės mokėjimo priemonės grįžta vėl į bankus.

Šis bankinių mokėjimo priemonių padengimas judomuoju realiniu kapitalu tiek teturi reikšmės, kiek juo tautos ūkio aprūpinimas mokėjimo priemonėmis pritaikomas besiplėtojančiai gamybai. Kai bankinės mokėjimo priemonės padengiamos trumpalaikiais vekseliais, tai mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo prisitaikymas esamai gamybai ir tuo pat esamam mokėjimo priemonių reikalavimui, yra labai tikras. Tuo pasiekiama, kad judomasis realinis kapitalas, kuris tarnauja bankinėms mokėjimo priemonėms padengti, vertinamas paskutinėmis kainomis, ir kad tuo mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas galimai tiksliau prisitaiko visuotinam kainų lygio pasikeitimui.

Tikras prekybos vekselis, kuris atstovauja tęsiamame apdirbimo procese esamą realinį kapitalą, bankams ypačiai yra tinkamas padengimas išduotoms bankinėms mokėjimo priemonėms. Tatai ne dėlto, kad prekybos vekselis visados palyginti su gerais valstybės paskolos lakštais ir kitomis panašiais pirmaklasiais valstybės popieriais būtų tikresnės, bet dėlto, kad prekybos vekselio realizavimas sudaro, taip sakant, normalinę gamybos proceso eigą. Gamybos procesas normaliai eidamas, sudaro patsai lėšų tiems vekseliams išpirkti, kurie gamybos procese esti padengti apdirbta medžiaga. Taigi, bankai reika-

lauja, kad realizuojant vekselinius reikalavimus, nebūtų suardyta normalinė tautos ūkio eiga.

Greta su prekybiniais vekseliais kaip bankinis mokėjimo priemonių padengimas tarnauja ir lombardiniai reikalavimai. Lombardinis įkaitas gali atsirasti iš dalies iš prekių, iš dalies iš vertybės popierių. Pirmuoju atveju bankinių mokėjimo priemonių realinį padengimą vėl sudaro judomasis realinis kapitalas. Antruoju atveju bankinių mokėjimo priemonių realinio padengimo prigimtis pareina nuo vertybės popierių rūšies. Jos gali būti įkaito lakštai arba akcijos ir p. d. ir atstoti tvirtą realinį kapitalą. Tuomet šis tvirtas realinis kapitalas traktuojamas kaip bankinių mokėjimo priemonių realinis padengimas. Bet, jei lombardines garantijas sudaro valstybės obligacijos ir panašūs popieriai be realinio padengimo, tai ir bankinės mokėjimo priemonės neturi jokio materialinio padengimo.

Paprastai tik tokios prekės ir vertybiniai popieriai vartojami kaip bankinių mokėjimo priemonių padengimas, kuriais prekiaujama biržoje. Biržos prekyba reiškia tokį kapitalo mobilizavimą, kuris kaip tokis nėra judomas, t. y., normalinėje gamybos proceso eigoje negali verstis. Mobilizavimas, žinoma, pagelbsti žymiai atitinkamą kapitalą pritaikinti kaip bankinių mokėjimo priemonių padengimą. Jam veikiant įkaitas normalinėmis sąlygomis kiekvienu momentu gali būti parduotas. Kadangi lombardo paskolose garantijos tegali būti priimtos tik žemiau biržos dienos kurso, tai galima suprasti, kad lombardiniai reikalavimai labai tinka kaip bankinių mokėjimo priemonių pagrindas. Čia betgi reikia pastebėti, kad lombardinių paskolų grąžinimas garantuojamas ne normaline gamybos proceso eiga. Kai bankai esti apystovų priversti lombardinius reikalavimus realizuoti, prievarta parduoti įkaitus, tatai negali įvykti be griaunančios įtakos, kas ypačiai pavojinga ūkio gyvenimui krizių laikais ir todėl turi būti bankų vengiamas. Šiuo atžvilgiu lombardiniai reikalavimai, kaip bankinių priemonių padengimas, stovi žemiau kaip geri prekybos vekseliai.

Tam tikrame kiekyje tautos ūkio mokėjimo priemonėmis aprūpinimo atžvilgiu gali būti pateisintas bankinių mokėjimo priemonių padengimas lombarduojant vertybinius popierius, taigi galų gale tvirtu kapitalu. Nes bankinės mokėjimo priemonės, žinoma, tam tikrame kiekyje bus sunaudojamos pirkti

vertybės popieriams ir tvirtam kapitalui. Bet, kadangi tokis bankinių mokėjimo priemonių sunaudojimas turi daug mažesnės reikšmės, kaip kad jų sunaudojimas pirkti judomam kapitalui, tai vadovaujantis paties mokėjimo priemonėmis aprūpinimo reguliavimo interesais negalima statyti lygiomis teisėmis greta su vekseliais lombardinių garantijų kaip bankinių mokėjimo priemonių padengimo, kai esti pašalintas lombardinės garantijos kaip notų padengimą, ir kai lombardinis palūkanų procento dydis esti vienu procentu didesnis kaip diskonto dydis. Šią padengimo klausimo pusę apleidžia, kai stebisi, kodėl bankai laiko tinkamu notoms ir depozitams padengti tinkamesniu smulkaus pirklio arba fabrikanto vekselį kaip stambios bendrovės akcija arba net galingos valstybės paskolos bonus. Bankų mokėjimo priemonių padengimas privalo sudaryti ne tik garantiją, bet ir reikalaujamu padengimu turi būti aprėžtas mokėjimo priemonių aprūpinimas. Kaip tokis visuotinas aprėžimas tinka gamyba, bet ne tautos ūkio lėšos; prekybos vekselių pasiūlai, bet ne vertybės popieriais, kurie atstovauja tvirtą kapitalą arba gal sudaro nepadengtus paskolų pasižadėjimus. Kalbamoji išvada nieku būdu negali būti laikoma visuotina, nes Anglijoje, kur vekselių apyvarta mažėja mes randame, kad lombardiniai pasižadėjimai vaidina didelį vaidmenį kaip bankinių mokėjimo priemonių padengimas, ypač Anglų Banke.

Pakankamas griežtas mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo aprėžimas, žinoma, negali būti pasiektas statomomis padengimo priemonėms reikalavimais. Paprastai vekselių apyvarta galėtų būti žymiai didesnė kaip mokėjimo priemonių reikalingumas. Bendra judomojo kapitalo masė yra dar didesnė, ir galėtų būti pagrindo dar didesnei vekselių apyvartai. Bendra lombarduotinų vertybės popierių suma yra keletą kartų didesnė kaip vekselių apyvarta. Tam tikru momentu bankinių mokėjimo priemonių apyvarta atitinka tik garantijų dalį, kurią galima sunaudoti bankinėms mokėjimo priemonėms leisti. Didumą tų garantijų visados perima tautos ūkio taupomas kapitalas, kitaip sakant, svarbiausioji kapitalo dispozicijos masė, kuri reikalinga realiniam kapitalui, patiekiama taupomojo kapitalo. Tik maža tos kapitalo dispozicijos reikalavimo dalis gali būti patenkinta bankų leidžiant bankines mokėjimo priemones. Šios dalies dydis visados pareina nuo palūkanų pro-

cento dydžio, kurį bankai reikalauja už savo paskolas, ir nuo santykio šio palūkanų dydžio su tautos ūkio kapitalo prekyvietės palūkanų dydžiu. Pakankamam bankinių mokėjimo priemonių aprėžimui be ką tik svarstytų sąlygų reikalingas dar tikslus palūkanų dydžio reguliavimas, kuriuo bankinės mokėjimo priemonės patiekiamos apyvartai diskontuojant vekselius arba išduodant paskolas.

Mes jau pirmiau (8 §) matėme, kad mainaūkio piniginės pajamos reikalingos esti suvartoti realinėms jo pajamoms pirkti. Pažiūros, kurias mes sudarėme ką tik į bankinių mokėjimo priemonių prigimtį, leidžia mums visiškai aiškiai tą santykį nustatyti. Atskiro ūkio piniginės pajamos gaunamos arba pinigų formoje arba bankinių mokėjimo priemonių. Nesunaudotos piniginės pajamos pasireiškia arba kaip piniginės atsargos padidinimu ar jo padidinimu turimų bankinių mokėjimo priemonių. Imkime pirmą pavyzdį. Žinoma, atskiras asmuo gali kalbamu laikotarpiu padidinti savo piniginę atsargą. Bet esant nekintamam visuomenės aprūpinimui pinigais, kitų ūkių pinigų atsargos atitinkamai sumažės. Tą, ką vienas kaip savo pajamas mažiau išleidžia, privalo išleisti kiti daugiau kaip jų pajamos. Sumuojant visas pajamas nukrypimai savitarpiškai išsilygina, ir visos visuomenės piniginės pajamos eina realinėms pajamoms pirkti. Vienodai pažangiame ūkyje, kur ir kainos ir reliatyvinis pinigų reikalavimas patiekti nekintami, bendra pinigų atsarga turi augti kartu su pažangos procentu. Metinis pinigų atsargos padidėjimas perimamas atskirų ūkių ir jie tuomet pinigais mažiau išleidžia, kaip jų pajamos išneša. Iš tos įstaigos, kurios sudaro pinigus, gauna perkamosios jėgos, kas įgalina juos atitinkamai daugiau jas leisti. Ir šiuo atveju visos visuomenės realinės pajamos nuperkamos visomis piniginėmis pajamomis.

Antruoju atveju, kai atskiras individas didina turimų bankinių mokėjimo priemonių kiekį, nesusidaro jokių sunkumų. Nes tatai reiškia tik tai, kad jis savo pinigus skolina bankams ir tuo būdu jis jau yra liečiamas mūsų visuotinos prielaidos del piniginių pajamų sunaudojimo galimumų. Banknotų ir indėlių sąskaitomis atskiras individas negali, kaip tat paprastai manoma, laikyti savo pinigų nevartojamais. Jei jis ir mano, kad taip daro, tai iš tikrųjų savo pinigus jis perduoda bankams, o tuo pat verslamoninkams ir apskritai kapitalo pa-

klausams. Nesuvartotų pajamų išnaudojimas realiniam kapitalui sudaryti nepareina nieku būdu nuo to, kad pajamų gavėjas ryžtųsi savo pajamas suvartoti įdėdamos į ką nors. Ne tik finansų laikraščiuose, bet ir moksle gana išsiplatinusi nuomonė, kad kapitalas abstraktine prasme gali būti kraujamas, kad paskum galėtų eiti realiniam kapitalui sudaryti, yra, anot pasakyta, klaidinga ir remiasi nepakankamų mainaūkio realinių įvykių analizu. Mainaūkio kapitalo susidarymas visados vyksta tuo būdu, kad kapitalizmo pastoviai arba tik laikinai perimamas gamybos sudaromas realinio kapitalo padidėjimas ir būtent, tuo pat momentu, kaip atsiranda pajamos. Kapitalo susidarymas be šio realinio pagrindo, abstraktinis „pinigų rinkimas" tokiam trumpam laikui yra neįmanomas.

Esant aukso valiutai, kur greta su aukso monetomis eina bankinės mokėjimo priemonės, kaip perkamosios jėgos atstovės, aukso atsargos didinimas gali prilygti aukso pirkimui, t. y., realinio kapitalo. Šiuo atveju visuomeniškos pinigų atsargos didinimas tegalimas perkant auksą ir negali reikšti visuomenės perkamosios jėgos susilpnėjimo perimant gėrybių gamybą.

49 Bankinėmis mokėjimo priemonėmis aprūpinimo aprėžimas bankų palūkanomis.

Tas faktas, kad apyvarta tegauna bankinių mokėjimo priemonių tik palūkanomis apmokamų paskolų formoje, bankinėmis mokėjimo priemonėmis aprūpinimo aprėžimui jis tiek teturi reikšmės, kad esant tokioms sąlygoms, į apyvartą negali būti paleista daugiau bankinių mokėjimo priemonių, kaip kad atitinka apyvartos paskolų reikalavimui. Bankas negali notų ir depozitų prievarta įsprausti į apyvartą, su publika palaiko visai kitus ryšius, kaip kad valstybė, kuri savo mokėjimus už prekes ar patarnavimus atlieka tam tikslui išleistais nekeičiamais popieriniais pinigais. Publika nuo bankinių mokėjimo priemonių pertekliaus visados gali atsipalaiduoti tuo, kad jį deda juos į bankų sąskaitas arba apmoka savo skolas atėjus terminui bankams, nedarant naujų paskolų. Jau duotame banknotų ir depozitų atsiradime yra tam tikras mokėjimo priemonių aprėžimas. Betgi padaryti iš to išvadą, kad bankai tuomet apskritai negalėtų leisti per daug bankinių mokėjimo priemonių, yra pergreita.

Apyvartos paklausai bankų paskolų daugiausiai pareina visados nuo palūkanų dydžio, kuris reikalaujamas už tas paskolas. Kapitalų prekyvietėje, kaip mes žinome, kapitalo dispozicijos teisės parduodamos ir perkamos. Ši kapitalo dispozicija visų pirma siūloma ir klausiama pinigų formoje, taigi, betarpiškas kapitalo prekyvietės objektas yra kapitalo dispozicija. Bankinės mokėjimo priemonės ir gyvi pinigai sudaro formalinį kapitalą, kuris įgalina savininką įsigyti kiekvienu laiku realinio kapitalo, bet kuria forma. Bankinių mokėjimo priemonių pasiūlai, kaip ir pinigų pasiūlai, tolygus yra kapitalo dispozicijos pasiūlams. Kapitalo prekyvietėje à vista piniginiai reikalavimai iš bankų vaidina tokią pat vaidmenį, kaip ir pinigai. Kadangi tokių piniginių reikalavimų ligį tam tįkrų ribų gali patys bankai sudaryti, tai tuo objektyviai nustatomas kapitalo dispozicijos trūkumas prekyvietėje panaikinamas.

Apskritai kapitalo prekyvietė reguliuojama palūkanų procento dydžio. Kai palūkanų dydis žemas, kapitalo paklausai auga virš kapitalo pasiūlų ir atsiranda kapitalo dispozicijos trūkumas, kuris vėl pakelia palūkanų dydį. Šis normalus kapitalo prekyvietės autoreguliavimasis kliūdomas bankų įsikišimu su savo bankinių mokėjimo priemonių pasiūlais. Kai bankai savo paskoloms palūkanų dydį laiko žemą, ir kai tuo suardoma kapitalo prekyvietės pusiausvyra, tai ši pusiausvyra vėl tuo galima atstatyti, kad išleidžiama daugiau bankinių mokėjimo priemonių. Kaip tik tuo būdu kapitalo dispozicijos trūkumas padengiamas, tai ir peržemas ir neatitinkąs tikrajai kapitalo prekyvietės būklei palūkanų dydis gali būti vėl išlaikytas.

Tokia bankų politika, jei pastoviai vykdoma, savo įtaka gali apimti visą kapitalų prekyvietę. Betarpiškas bankų įsikišimas į prekyvietę tenkinasi trumpalaikėmis paskolomis. Gausus reikalingumo aprūpinimas trumpalaikėmis paskolomis taip veikia, kad publikos kapitalo pasiūlai krypsta daugiausiai prekyvietėje į ilgalaikes arba pastovias kapitalo dispozicijas, kas pasireiškia labai gyvu interesu įkaitų lakštų ir akcijų leidimui. Toki pasiūlai spaudžia ir palūkanų dydį atitinkamai kapitalo dispozicijai. žemos bankų palūkanos tuo būdu turi įtakos visai kapitalo prekyvietei ir sukelia tų pat pasekmių, lyg kad įvyktų tikras kapitalų pasiūlų padidėjimas.

Kalbama bankų politika matomai sudaroma dirbtina perkamoji jėga, nesurišta su jokių gėrybių, kurių galima būtų pirkti, padidėjimu. Tuo sukeliamas kainų kilimas, kuris reiškia atsiskaitymo vienetos perkamosios jėgos sumažėjimą. Pusiausvyros būklė reikalauja visados tam tikro mokėjimo priemonėmis aprūpinimo trūkumo, ir šis trūkumas tegali būti įvykdintas tik palūkanų politika, kuri ir yra tikroji kapitalų trūkumo išraiška.

Kapitalų prekyvietės gadinimas žemomis palūkanomis nepaliekti visiškai be reakcijos. Priešingų jėgų susidūrimas apskritai yra kiekvieno ūkio stabiliteto proceso srityje. Palūkanų uždavinys yra suderinti naujos kapitalo dispozicijos paklausus su pasiūlais, taigi, reguliuoti naujai sutaupytą kapitalą. Bet, kadangi palūkanos apskritai maža turi įtakos taupumui, tai jo vaidmenį kaip kapitalo prekyvietės reguliatoriaus, sudaro reikalingas kapitalo dispozicijos paklausų aprėžimas, vadinasi, tam tikras gamybos proceso vedimas. Jei prekyvietėje palūkanų dydis permažas, tai ši klaida pasireikš tokia gamybos linkme, kuri reikalaus daugiau tvirto kapitalo, taigi reliatyviniai padidėjusios kapitalo produkcijos. Tokia nepaprastai padidėjusi kapitalo produkcija turės pamaži aprėžti apsimokamo kapitalo suvartojimo galimumą, taigi naują kapitalo investavimą padarys mažiau apsimokamu. Dėlto, esant normalinėms sąlygoms, turės kristi palūkanų dydis. Bet dabar, kaip palūkanų dydis ir taip žemai stovi, tai padidėjusios kapitalo gamybos pasekmė yra ta, kad kapitalo prekyvietės sąlygos pamažėl suderinamos su atitinkamu žemu palūkanų dydžiu. Tuo būdu kapitalo prekyvietėje vėl įvyksta pusiausvyra. Kliūdančioji banko palūkanų dydžio įtaka liaujasi, ir po to šis palūkanų dydis tampa normalus. Tuo liaujasi ir ypatingos kapitalo prekyvietėje varžytynės, kurias buvo savo žemu palūkanų dydžiu sukėlę bankai, ir nepaprasto bankinių mokėjimo priemonių didinimas išnyksta. Tik kai bankai savo palūkanų dydį dar kartą numuša kapitalo prekyvietėje, tai jie vėl gali tęsti bankinių mokėjimo priemonių didinimą. Tuomet vėl pasireiškia priešingos jėgos su tomis pačiomis veikimo išdavomis. Sakykime, kad bankai išlaiko bankų palūkanų dydį, prie kurio kapitalų prekyvietėje įvyko pusiausvyra, tai pirmojo palūkanų dydžio numušimo pasekmė yra ta, kad kapitalo prekyvietė nuo vienos pusiausvyros perėjo į kitą, kur yra didesnis kapitalo turtingu-

mas ir viešpatauja žemesnis palūkanų procentas ir kad vienkart įvyko bankinių mokėjimo priemonių padidinimas. Dirbtinas palūkanų dydžio numušimas veda į dirbtinai sustiprintą kapitalo produkciją, kas tolygu yra privalomam tautos ūkio taupumo padidėjimui.

Mes randame, kad neatitinkamas bankų palūkanų dydžio numušimas surištas yra su bankinių mokėjimo priemonių padidėjimu. Priešingai nepagrįstas kapitalo prekyvietės būkle palūkanų pakėlimas matomai turi vesti į esamų apyvartoje bankinių mokėjimo priemonių aprėžimą. Sutaupyta pajamų dalis, kuri esti bankinių mokėjimų priemonėse, paskatinama aukštu palūkanų dydžiu bėga į bankus ir šiųjų suvartojama tik sumažinimui bendro bankinių mokėjimo priemonių kiekio. Iš to mes galime spręsti, kad turi būti galima mokėjimo priemonių aprūpinimą reguliuoti palūkanų dydžiu. Tinkama bankų palūkanų politika gali būti atliktas kiekvienas pageidaujamas bankinių mokėjimo priemonių aprėžimas.

Esant aukso valiutai bankinių mokėjimo priemonių išleidimas, kaip kad mes pirmiau radome, aprėžtas yra keitimo pareiga. Keitimas tėra traktuotinas kaip paskutinė priemone aprėžti perdidelį bankinių mokėjimo kiekį. Normaliai bankinėmis mokėjimo priemonėmis apyvartos aprūpinimas reguliuojamas tik bankų palūkanų dydžiu.

Šalyje, kur centralinis bankas leidžia notas privalomu kursu, notų kiekis gali būti neaprėžtai didinamas ir, jei metalo valiuta panaikinta, tai ir neaprėžtai gali būti sumažintas. Centralinis bankas tuo atveju gali reguliuoti pagal norą notomis apyvartos aprūpinimą ir tuo tarpiškai ir visomis mokėjimo priemonėmis aprūpinimą savo palūkanų politika. žinoma, kiekvienas žymesnis mokėjimo priemonėmis aprūpinimo pakeitimas reikalauja tam tikro laiko. Palūkanų politikos įtaka mokėjimo priemonių kiekiui tegali pasireikšti pamažėl, tačiau laiko bėgyje galima pasiekti kiekvienos numatytos įtakos. Čia, žinoma, prileidžiama, kad bankas paskolų leidimą ir palūkanų politiką turi visiškai savo rankose. Kai valstybė stato bankui tuos ar kitus reikalavimus, kurie negali būti atmesti, arba kai atsižvelgimas į griežtą veikimo lasvės pavojų suriša banką, tai problema paliauja buvus grynai pinigų politikos problema.

Dabar kyla klausimas: kokis turi būti nustatytas banko palūkanų procentas, norint išlaikyti pusiausvyros padėtį? Į tai

reikia atsakyti, kad bankų palūkanų dydis turi būti lygus realinėms kapitalo palūkanoms. Čia betgi reikia pažymėti „kad realinės palūkanos“ kita prasme, kaip kad prekyvietės palūkanų, neekzistuoja. Prekyvietės palūkanų dydis duoda bankams gana neaiškų palūkanų procentų politikos nurodymą, nes prekyvietės palūkanų procentas, kaip parodyta, pareina tiesiog ir žymiai nuo bankų.

Tikras atsakymas į šį klausimą tegali būti tik tas, kad bankai kiekvienu periodu tiek tegali didinti savo paskolas, kiek tai atitinka gaunamų taupmenų sumai. Jei paskolos dar labiau didinamos, tai jos gali būti duotos tik didinant bankines mokėjimo priemones. Toks didinimas tiek tėra leidžiamas, kiek visuotina ūkio pažanga padidina mokėjimo priemonių reikalavimą, be to, reiškia dirbtiną, numušančią atsiskaitymo vieneto vertę, perkamą jėgą.

Praktikoje bankų palūkanų procentas, esant aukso valiutai, reguliuojamas atsižvelgiant į reikalingą rezervų apsaugojimą. Bankų palūkanų politika tuomet išimtinai tarnauja savo valiutai išlaikyti. Kur aukso valiuta panaikinta ir centralinio banko notos kursuoja su privalomu kursu, paprastai ieškoma palūkanų politikoje vadovaujamos eigos išlaikyme tam tikro santykio tarp savos valiutos ir užsienio aukso valiutos. Abiejais atvejais palūkanų politikos uždavinys yra laikytis tam tikrose tvirtos aukso kainos ribose. Tatai, žinoma, tik tuomet begalima, kai apskritai prekių kainos gali būti išlaikytos tam tikro aukščio. Taigi, aišku, kad bankų palūkanų politika paskutinėje eilėje reiškia visuotino kainų lygio reguliavimą. Šią pareinamybę išsemiamai tačiau galima išaiškinti tik remiantis pinigų vertės teorija, kurią mes nagrinėsime kitame skyriuje.

VIENUOLIKTASIS SKYRIUS.

Pinigų vertė.

50. Įvadas.

Ligšioliniai mūsų pinigų tyrinėjimai parodė, kad skalė, kuriąja skaičiuojamos visos kainos ir kuri savyje yra abstraktinė atsiskaitymo skalė, tik tuomet tegali būti stabilinė, kai šiai kainų skalei tinkamų mokėjimo priemonių yra tam tikras trūkumas. Jei mokėjimo priemonių būtų neaprėžtas kiekis,

tai už prekes ir patarnavimus galima būtų mokėti bet kurią kainą. Tam tikras kvantitetinis mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo aprėžimas yra dėlto neišvengiama sąlyga susidaryti pastovioms kainoms, taigi tam tikrai pusiausvyrai tarp pinigų ir prekių. Be to, taip pat aišku, kad mokėjimo priemonių kiekis turi turėti tam tikros įtakos į kainų susidarymą, ir būtent, ta prasme, kad gausingesnis mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas turi tendencijos kelti prekių kainas. Esant gausesniam mokėjimo priemonėmis apsirūpinimui, mažiau gaunama už pinigų vienetą: „p i n i g ų v e r t ė“ yra žemesnė.

Mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo trūkumas, kuris reikalingas stabilei pinigų vertei išlaikyti, liečia, žinoma, ir visą mokėjimo priemonėmis apsirūpinimą. Pinigų vertės stabilitetas reikalauja ne tik tam tikro trūkumo pinigų tikrąja prasme, bet ir kitų mokėjimo priemonių, kurios nėra pinigai, bet vis dėlto naudojamos atlikti pinigais išreikštus mokėjimo pasižadėjimus, ir pinigų vertė turi būti tam tikroje pareinamybėje nuo to mokėjimų kvantitetinio aprėžimo. Kiekviena mokėjimo priemonė iš tikrųjų visų pirma, kaip mes radome, turi būti apibūdinta jai atitinkamu būdu jos kiekio aprėžimu. Abiejuose pirmesniuose skyriuose mes jau susipažinome su specialiniu tuo aprėžimo būdu metalinių pinigų, popierinių pinigų ir bankinių mokėjimo priemonų. Studijuojant atskiras pinigų formas, taip pat ir mokėjimo priemonių, kurios nėra pinigai, šis mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo aprėžimo momentas, išeina į pirmą vietą. Ten mes šį aprėžimą turėjome galvoje tik kaip reikalinga stabilinės pinigų vertės sąlygą, bet kvantitetinę jų įtaka į pinigų vertę, taigi, kvantitetinę pinigų vertės pareinamybę nuo pinigų kiekio, turėjome apleisti. Dabar mums belieka, kad mūsų ligšioliniam pinigų mokslui davus logišką pabaigą ir tuo sudarius tvirtą pinigų teoriją, tinkamai ištirti kvantitetinį sąryšį tarp pinigų vertės ir pinigų kiekio.

Kadangi stabilinė pinigų vertė reikalauja tam tikro bendro mokėjimo priemonėmis aprūpinimo aprėžimo, tai kiekvienas mokėjimo priemonių didinimas, kuris nėra surištas su kitos mokėjimo priemonės išstūmimu, turi turėti tam tikros įtakos į pinigų vertę. Taigi nebegalima, kaip tat dažnai daroma, tyrinėti mokėjimo priemonių, kurios nėra pinigai, atskirai nuo pinigų. Centralinis pinigų mokslo klausimas, — pinigų vertės klausimas tegali būti pilnai ištirtas ir išspręstas tik atsižvel-

giant į įvairias mokėjimo priemones, kurios iš tikrųjų naudojamos mokėjimams atitinkama pinigų skale.

Kad mokėjimo priemonių didinimas sukelia kainą, taigi esti surištas su pinigų vertės nukritimu, jau buvo ir pirmiau pastebėta. Atradus Ameriką, Europos brangių metalų atsargos milžiniškai padidėjo tiek, kad atsiradęs dėlto kainų kilimas, sukėlė dėmesio ir turėjo būti pastatytas į sąryšį su tikromis priežastimis. Ankstyvųjų popierinių valiutų istorija ypačiai tiko aiškiai įrodyti, kad neaprėžtas mokėjimo priemonių didinimas turi vesti į neaprėžtą kainų kilimą ir tuo pat ir neaprėžtą mokėjimo priemonių vertės nustojimą ligi nulio. Anglų, vad., banko restrikcijos laikotarpiu — Napoleono karų laikais, kai Anglų Banko notos turėjo privalomą kursą galų gale daug ginčijamu patyrimu buvo įrodyta, kurios įtakos neaprėžtas banknotų dauginimas turi pinigams ir specialiai pinigų vertei. Šios teorijos centre visados yra sąryšio tyrinėjimas tarp pinigų kiekio ir jų vertės ir šiuo atžvilgiu mokslas priėjo gana aiškių išvadų. Kiek maža moksliškas to sąryšio supratimas pajėgė įsigalėti plačioje visuomenėje, o ypatingai atitinkamose politinėse sferose — nekalbant apie centralinių bankų vedėjus, aiškiai pasirodė pasaulinio karo pradžioje. Oficialinė nuomonė ilgam stengėsi išlaikyti fikciją, kad piniginis vienetas, nežiūrint į mokėjimo priemonių didinimą, palieka nekintamas ir identiškas pats sau. Tik liūdnas patyrimas tų šalių, kur mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas buvo milionais ir bilionais padidintas, ir kur pinigų vertė atitinkamai tam nukrito, atidarė visuomenei akis ir, pagaliau, padėjo įsigalėti nuomonei, del kurios kovojo mokslas. Bet pergalė nėra dar galutina, nes šalyse su blogesniais pinigais ir dabar dar tebebandoma išlaikyti sena klaidinga nuomonė.

Aišku, kad čia negalima tenkintis vien tik tokio sąryšio faktu ir tiesos faktu, kad pinigų vertė reikalauja mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo aprėžimo. Reikia stengtis skaitmenimis išreikšti pinigų kiekio įtaką pinigų vertei, pinigų vertę aritmetiniai atvaizduoti, kaip pinigų kiekio funkciją. Tam tikslui reikalingas yra aiškus pinigų vertės sąvokos nustatymas.

Pinigų vertės sąvoka, kaip ir apskritai vertės sąvoka, yra svyruojanti. Vertės sąvoka, kalbant apie prekes ir patarnavimus, gali būti pakeista tiksliai nustatoma kainos sąvoka. Šis

kelias vertės sąvokai fiksuoti kalbant apie pinigų vertę yra uždaras, nes kainos matuojamos pinigų vienetu, jei pinigų vieneto kaina visados yra lygi vienam, tai formaliai pinigų vienetas yra konstantinis. Kurios nors šalies pinigų vertę galima suprasti tik pervedus ją į kitos šalies valiutą. Pirmosios šalies pinigų vertę matomai nustato tas prekių ir patarnavimų kiekis, kuris už tuos pinigus gali būti gautas. Pinigų vienetas atstovauja didesnį ar mažesnį naudingų daiktų kiekį, pagal to žemesnės ar aukštesnės esti ir kainos.

Šis samprotavimas parodo kelią, kuriuo tenka eiti, norint išsiaiškinti pinigų vertės sąvoką uždarame tautos ūkyje. Krintanti pinigų vertė reiškiasi visuotinu prekių kainų pakilimu. Mes privalome pinigų vertę nustatyti kaip visuotino kainų lygio atvirkščią vertę. Tuo dar, be abejo, nėra visiškai išspręsta pinigų vertės sąvokos nustatymo problema, nes dar paliekti sunkus klausimas, kaip nustatyti visuotiną kainų lygį, kad kiek galint tikriau atvaizdavus bendrą kainų judėjimą. Į šį klausimą mes dar grįšime (53 §), tuo tarpu prileiskime, kad visuotino kainų lygio sąvoka yra iš anksto žinoma. Tuomet pinigų vertės teorija suvedama į visuotiną kainų lygio pasikeitimą.

51. Kvantitetinė teorija.

Mintis matomai sukasi arti to, pinigai nebeturi jokio kito uždavinio, kaip kad prekes pirkti arba atlikti visuotinus mokėjimus, ir kad tam uždaviniui turi pakakti kiekvieno pinigų kiekio, kai tik kainos yra atitinkamo dydžio. Ši mintis išsireiškė kvantitetinėje teorijoje. Savo primityvinėje formoje šios teorijos turinys buvo tokis: pinigai perka prekes. Bendras pinigų kiekis perka bendrą prekių kiekį. Bendra pinigų kiekio vertė tolygi bendrai prekių vertei, vadinasi, nepareina nuo pinigų kiekio. Iš to išeina, kad pinigų vieneto vertė priešingai proporcinga pinigų kiekiui. Tokis yra kvantitetinės teorijos turinys pakartotinai reiškiamas senoje ekonomiškoje literatūroje.

Tačiau lengva suprasti, kad mainai tarp visų prekių iš vienos pusės ir visų pinigų iš antros pusės negali būti prileidžiami. Dėlto kvantitetinė teorija buvo kiek tiksliau formuluojama taip, kad visuotinas pinigų lygis nustatomas santykiu tarp pinigų, kuris cirkuliuoja ir prekių, kurios patiekiamos

prekyvietei. Pinigai ir prekės daro vienas kitai įtakos tik tuomet, kai jos sutinka vienas antrą. Pažymėkime T visą prekių kiekį prekyvietėje, P bendrą kainų lygį ir M cirkuliuojantį pinigų kiekį, tai kvantitetinė teorija šiame formulavime išsireikš kaip lygtis

$$TP = M.$$

Ypačiai čia pažymėtina, kad šis dėsnis liečia tam tikrą l a i k o p u n k t ą. Prekių kiekis ir pinigų kiekis yra, būtent, abi sąvokos, kurios neturi laiko elemento ir kurios tegalima manyti tik tam tikru laiko momentu. Bet gi kai tuo būdu sąvoka griežtai apima tam tikrą laikotarpį, tai nebegalima išaiškinti, kodėl pinigai turi pirkti visą prekių kiekį. Procesas, kuriuo tas pirkimas gali įvykti, reikalingas laiko. Norint šio proceso išdavas imti dėmesin, tai matomai reikalinga tyrinėjimo pagrindan padėti tam tikrą l a i k o t a r p į. Prekės, kurios tą laikotarpį parduodamos, turi būti apmokėtos esamų apyvartoje pinigų. Šis dėsnio pakeitimas sukelia vėl naujų problemos sunkenybių: traktuojant tam tikrą laikotarpį, visados atsiranda galimybės, kad tą laikotarpį tas pats pinigas gali atlikti daugelį mokėjimų. Mokėjimų dydis tuomet jau nebus vien tik pinigų kiekiu matuojamas, teks atsižvelgti ir į mokėjimų skaičių, kuris atliekamas vieno pinigo per laikotarpį. Tuo būdu buvo iškelta aikštėn pinigų a p y v a r t o s g r e i t u m o sąvoka. Ši sąvoka, kuri literatūroje dažnai būva gana neaiški, gali būti apibūdinta, priimant, kad visi pinigai per laikotarpį vienodai dažnai vartojami. Pažymėkime V mokėjimų skaičių atliekama vieno pinigo per laikotarpį, ir tegu bus laikotarpio metu parduota T prekių kiekis, tai kvantitetinės teorijos formulą galima bus išreikšti taip:

$$TP = MV.$$

Ši lygtis, kuri turi apimti visus mokėjimus ne tik prekių, kur T apima visą realinę apyvartą, sako, kad mokėjimų dydis, kuris atliekamas per laikotarpį, lygus yra duoto pinigų kiekio mokėjimų galimam atlikimui per laikotarpį.

Apskritai, negalima absoliučiai prileisti tokio vienodo atskiro pinigo išnaudojimo. Tikrumoje pinigų kiekio atliekami mokėjimai lygūs yra atskiro pinigo mokėjimų sumai, kur atskiro pinigo mokėjimų skaičius nustatomas nominalinę vertę padauginus iš atliktų per periodą jo mokėjimų skaičiaus. Nu-

stačius atskiro pinigo nominalinę vertę lygia m ir jo atliktų mokėjimų lygia v, tai bendra atliktų mokėjimų suma išrireikš Σ mv. Vidurinį pinigų apyvartos greitumą galima nustatyti lygtimi $V = \Sigma \frac{mv}{M}$ vadinasi, tuo, kad bendras pinigų mokėjimų atlikimas dalomas iš pinigų skaičiaus. Tačiau čia priimta prielaidą, kad pinigų kiekis per kalbamą periodą paliekti nekintamas. Reikia pastebėti, kad pinigų mokėjimų atlikimas turi patsai apimti tam tikrą momentą. Tų dydžių palyginimas tylomis prileidžia, kad pinigų kiekis per visą laikotarpį palieka nekintamas. Jei to niekados nesti tikrumoje, tai ir vidutinis pinigų apyvartos greitumas nustatomas tik dirbtine sąvoka, kai vietoj tikrojo periodo imamas fiktyvus, kur visos sąlygos yra konstantinės ir mokėjimų atlikimas per tą laikotarpį imamas periodo pradžios pinigų kiekiu. Kvota matomai apima vidutinį apyvartos greitumą periodo pradžioje.

Pinigų apyvartos greitumas sudaro ligi tam tikro laipsnio savarankišką kainų susidarymo problemos faktorių. Kaip dažnai viena moneta per duotą laikotarpį naudojama mokėjimams, pareina nuo tautos papročių kasos laikymo atžvilgiu, nuo mainaūkio išsiskleidimo laipsnio, nuo gyventojų tirštumo, nuo transporto išsiskleidimo ir t. t., taigi trumpai sakant, nuo faktorių, kurie pinigų teorijoje traktuojami kaip duoti. Tatai, žinoma, nepašalina galimumo, kad visuotino kainų lygio arba pinigų kiekio pasikeitimai neturėtų tam tikros įtakos pinigų apyvartos greitumui. Kai pinigų apyvartos greitumas pažymimas kaip savarankiškas faktorius, tai reikia tik suprasti, kad jis turi savarankiškus šalia kainų susidarymo problemos glūdančius nustatymo faktorius.

Iš to galima padaryti išvadą, kad kvantitetinė teorija dabar duotoje formoje turi nustatytą prasmę ir pozityvinį turinį. Tas turinys turėtų išnykti, norint kartu su Stuartu Mill'iu[1] bandyti pašalinti laiko elementą ir apyvartos greitumą pakeisti pinigų mokamuoju pajėgumu, kuris būtų nustatomas bendro mokėjimo skaičiaus kvota ir pinigų kiekio. Nes tuomet kvantitetinė teorija tik sakytų, kad bendras mokėjimų atlikimas yra tolygus pinigų kiekiui, padaugintam iš to pinigų atlikimo, ir būtų tuo suvestas į visiškai nieko nesakantį indentitetą.

---

[1] Principles of political Economy. Book III, Ch. VIII, § 2.

Kvantitetinės teorijos turinį visados sudaro tai, kad esamas pinigų kiekis privalo atlikti tam tikrą mokėjimų skaičių ir kad jam turi prisitaikinti kainų lygis. Pirmykščioje kvantitetinėje teorijoj ši pažiūra išsireiškia tuo dėsniu, kad visas esamas pinigų kiekis perka prekes. Naujoje kvantitetinės teorijos formoje ši prielaida paprastai pakeičiama, priimant, kad pinigų apyvartos greitumas yra konstantas. Tas juk reiškia, kad per laikotarpio vienetą pinigų kiekio turi būti atliktas tam tikras mokėjimo skaičius. Taigi, kvantitetinės teorijos esmę sudaro bandymas suvesti visuotiną kainų lygio pasikeitimą į pinigų kiekio pasikeitimą.

Kai pinigų kiekis tuo būdu suprantamas, kaip savarankiškas veiklus kainų susidarymo faktorius, tai, žinoma reikalinga, kad pats pinigų kiekis būtų duotas tam tikrų šalia objektyvinių kainų susidarymo esančių sąlygų, arba bent tų sąlygų būtų nustatomas. Uždavinys surasti visuotino kainų lygio nustatymo pagrindus arba pinigų vertės, žinomas dalykas, negali būti išrištas, ligi nebus pasiekta tų faktorių, kurie gali būti traktuojami patys kaip objektyviniai duoti problemos momentai.

Dėl pinigų kiekio šiuo atžvilgiu reikia pastebėti, kad kvantitetinė teorija pripažįsta tik įtaką cirkuliuojančio pinigų kiekio kainų susidarymui. Šis cirkuliuojantis pinigų kiekis betgi nėra visiškai nustatytas dydis, kadangi jis niekados tvirtai neatskiriamas nuo pinigų kiekio, esančio bankų rezervuose arba privatiniuose iždųose. Pinigai išeina iš atsargos sandėlių į apyvartą ir atvirksčiai grįžta į ją pagal apyvartos reikalavimus. Pasakyti, kad cirkuliuojantis pinigų kiekis nustato kainų lygį, tokiomis sąlygomis neturi jokios tikros prasmės. Visuotinas kainų lygis daugiau yra vienas iš faktorių, kuris nustato cirkuliuojančių pinigų kiekį. Ligi tol kvantitetinė teorija pinigų vertės nustatymo pagrindų klausimą palieka atviru.

Norint visuotiną kainų dydžio judėjimą suvesti į objektyviniai duotus faktorius, reikia matomai visuotiną kainų lygį nustatyti sąryšyje su visu pinigų kiekiu. Tą galima padaryti, kai lygtyje $TP = MV$ tas pats M reikš visą pinigų kiekį, kur V-to pinigų apyvartos greitumas, taigi mokėjimų atlikimas per periodo vienetą apima visą pinigų kiekį. Sulyginant du atvejus, kur pinigų mokėjimų pajėgumas yra tas patsai, ir kur realinės apyvartos dydis taip pat tas pats, galima pasakyti, kad

visuotinas kainų dydis P yra tiesiai proporcionalus pinigų kiekiui M.

Šis dėsnis turi tam tikros prasmės, ligi bendras pinigų kiekis gali būti trauktuojamas kaip duotas dydis. Taip atsitinka esant popierinei valiutai, kai valstybė fiksuoja papierinių pinigų kiekį. Išleidus popierinius pinigus banknotų forma su privalomu kursu, betarpiškas veiklus popierinių pinigų aprėžimas, kaip mes matėme svarstydami banknotus (47 §), glūdi bankų paskolų sąlygose. Čia mes susiduriame su objektyviniu momentu, kuris gali būti pinigų vertės nustatymo pagrindu. Kai apskritai panaikina bet kurį savarankišką papierinių pinigų aprėžimą, tai tuomet ir kainų susidarymas tampa visiškai nenustatoma problema, ir kainos, kai parodė liūdni prityrimai, gali neribotai kilti aukštyn.

Aukso valiutoje dalykai atrodo kitaip. Tuomet visas pinigų kiekis nėra savarankiškai duotas dydis. Nes pinigų kiekis santykyje ir bendra aukso atsarga nėra tvirtai aprėžtas, auksas gali daugel kartu keisti savo išvaizdą pinigo į metalo ir atvirksčiai, ir tas judėjimas šen ir ten gali be paliovos tęstis. Kiek aukso tenka monetariniam naudojimui, pareina nuo apyvartos pinigų reikalingumo ir tuo pat nuo visuotino kainų dydžio. Tuolaikinė monetarinė pinigų atsarga, neduoda jokių objektyvinių pagrindų nustatyti pinigų vertei. Suvedimas visuotino kainų lygio į objektyvinius nustatymo pagrindus iš tikrųjų galimas tik, kai bendras kainų lygis surišamas su bendra aukso atsarga. Ši atsarga yra absoliučiai duota arba, jei eina jo gamyba, tai nustatoma techniškomis gamybos sąlygomis, taigi, ir abiejais atvejais aiškinimas visuotino kainų lygio suvedamas į duotą objektyvinį momentą. Lygtyje TP = MV taigi dabar M — reiškia bendrą aukso kiekį, V mokėjimų atlikimą to aukso kiekio per kalbamą laikotarpio vienetą. Traktuojant du atvejus su tuo pačiu vieno vieneto mokėjimo pajėgumu viso aukso kiekio ir ta pačia realine apyvarta, kvantitetinę teoriją galima taip formuluoti, kad visuotinas kainų lygis yra tiesiai proporcionalus visam aukso kiekiui.

Ligi šiol mes prileidome, kad visi mokėjimai atliekami pinigais. Dabar kyla klausimas, kaip iš tikrųjų nustatoma pinigų vertė, kai greta su pinigais eina ir banknotai ir bankų depozitai kaip mokėjimo priemonės. Pinigų vertės teorija, kuri kainų lygį stato į sąryšį su per tam tikrą laikotarpį atliktų mokė-

jimų dydžiu, turi matomai prie mokėjimų atliekamų pinigais pridėti bankinių mokėjimo priemonių mokėjimus. Tuomet turim $TP = Z_1 + Z_2 + Z_3$, kur Z_1, Z_2 ir Z_3 pažymėta mokėjimų čekais sumos. Taip pat kaip pirmiau, mes Z_1 pakeitėme $M_1 V_1$, galime ir dabar Z_2 pakeisti $M_2 V_2$, kur M_2 reiškia cirkuliuojančių notų kiekį ir V_2 notų apyvartos greitumą. Kai ir šis apyvartos greitumas abiejais lygintinais atvejais priimtas kaip tas pats, tai mūsų lygtis parodo, kaip notų cirkuliacijos padidinimas proporcionaliai padidina ir notų mokėjimų atlikimą. Panašiu būdu gali būti Z_3 pakeisti $M_3 V_3$, kur M_3 pažymėta bendra tų bankų depozitų suma, kuriai išduodami čekiai. Kadangi depozitų fizinės apyvartos greitumo negalima nustatyti, tai V_3 turi būti nustatyta kaip depozitų mokėjimų atlikimas p r o vieneta per periodą. Kai šis mokėjimo atlikimo pajėgumas taip pat gali būti priimtas kaip nekintamas, tai bendros depozitų sumos pakilimas duos proporcionalų mokėjimų atlikimų padidinimą. Tuo visuotino kainų lygio svyravimai, padarius prielaidą nekintamo mokėjimų reikalavimo ir nekintamo mokėjimo priemonių išnaudojimo, bus suvesti į tris kintamuosius, būtent, — pinigų kiekio, notų cirkuliacijos ir depozitų kiekio.

Šie kintamieji betgi nėra visiškai nepriklausomi. Notų ir depozitų kiekis duotu pinigų kiekiu reguliuojamas bendruomeniškai bankų paskolų sąlygomis. Šios sąlygos pasireiškia kaip savarankiškas kainų susidarymo proceso faktorius. Tuo būdu, esant kalbamai prielaidai, visuotino kainų lygio nustatymas suvedamas į du faktorius: bankų paskolų sąlygas ir cirkuliuojantį pinigų kiekį. Kadangi, esant aukso valiutai, cirkuliuojantis aukso kiekis nėra savarankiškas kintamasis, bet turi būti suvestas į bendrą aukso kiekį, tai mes pasiekiame išdavos, kad visuotino kainų lygio svyravimai nustatomi, esant nekintamai realinei apyvartai, bendru pinigų kiekiu ir bankų paskolų sąlygomis, taip pat ir mokėjimo priemonių išnaudojimu. Šią išvadą galima paprasčiausiai formuluoti, kai mes pirmykštėje kvantitetinės teorijos formuloje ir lygtyje $TP = MV$, dabar M pažymėsime bendra aukso kiekį ir V bendrą mokėjimų atlikimą per laikotarpio vienetą to aukso kiekio atskiro vieneto. Šiame reliatyviniame mokėjimų pajėgume svarbiausi faktoriai yra didesnis ar mažesnis bankinių mokėjimo priemonių vartojimas ir surištas su tuo bankų rezervų išnaudojimas ben-

dros aukso atsargos mokėjimo tikslams. Abu šie faktoriai kiekvienu momentu daugiausiai nustatomi bankų paskolų sąlygomis. Čia tenka imti dėmėsin svyravimai, išnaudojant įvairias mokėjimo priemones. Jei kalbamas reliatyvinis mokėjimų atlikimas abiejais kalbamais atvejais tas pats, tai seka, kad visuotinas kainų lygis yra proporcionalus bendrai aukso atsargai.

Dėl šiame paragrafe formuluotų dėsnių tikrumo šioje vietoje dar nedarysime sprendimo. Čia visų pirma reikia griežtai nustatyti, kas sudaro kvantitetinės teorijos turinį, darant įvairių prielaidų arba tiksliau gal išsireiškiant logiškiau bus pasakyti, kad teorija apskritai turėtų tam tikros prasmės. Padarę šia pastabą eisime prie tolimesnio kvantitetinės teorijos analizo.

Kvantitetinė teorija savo klasiškame formulavime pinigų vertę riša su mokėjimų dydžiu. Šioje formoje ir mes išdėstėme teoriją. Tačiau tokis traktavimo būdas nėra būtinas. Pinigų vertę galima traktuoti jos sąryšyje su tuo laikiniu kasų reikalingumu, taigi pinigų reikalingumu. Tarp abiejų šių metodų yra skirtumas, atsižvelgiant į problemos aprėžimą laiku, mokėjimų kiekis apima būtinai tam tikrą p e r i o d ą, taigi kasos reikalingumą tam tikru l a i k o p u n k t u. Teorijai, kuri nori išaiškinti pinigų vertės priklausomybę nuo pinigų kiekio, iš tikrųjų patogiausia yra imti dėmesin tam tikrą momentą, kadangi patsai pinigų kiekis apima savotiškai tam tikrą laiko punktą. Kad tam tikru laikotarpio vienetu atlikus tam tikrą mokėjimų kiekį, mainaūkis duotais mokėjimo papročiais, reikalauja periodo pradžioje tam tikros kasos atsargos. Taigi, yra tam tikras sąryšis tarp pinigų reikalingumo tuo momentu ir mokėjimo atlikimo sekamu laikotarpio vienetu, ir žinoma, visiškai yra naturalu, kad pinigų vertės teorija gali išeiti iš pinigų reikalingumo ir mokėjimų atlikimo.

Norint pinigų vertę tyrinėti sąryšyje su pinigų reikalingumu, tenka pinigų vertės problemą svarstyti tuo pat artimu būdu, kuriuo mes svarstėme visuotiną kainų susidarymo problemą (IV skyr.). Nustatomas kintamasis kalbamais atvejais yra visuotinas kainų lygis, kuri mes pažymėsime P. Šį kintamą tuo tarpu laikysime duotu. Kadangi visuotina kainų susidarymo problema yra išrišta, tai ir kainos nustatytos yra pagal jų absoliutines sumas. Kainų susidarymo atžvilgiu tuomet nu-

statytas yra ir pinigų reikalingumas. Dabar mes prileiskime, kad šis pinigų reikalingumas, esant lygioms visoms kitoms sąlygoms, proporcionalus yra visuotinam kainų lygiui. Tatai reiškia, kad lyginant du savarankiškus atvejus, kuriuose visi kiti veikiantieji į pinigų reikalingumą faktoriai yra tie patys, pinigų reikalingumas yra tiesiame santykyje su visuotinu kainų lygiu. Pinigų reikalngumas tuomet sudaro dviejų faktorių produktą: visuotini kainų lygio ir pinigų reikalingumo, esant tam tikram parinktam kaip vienetui kainų lygiui.

Šis pinigų reikalingumas, esant kainų lygio vienetui, yra nuo kainų nepareinamas kintamas, kuris visų pirma pareina nuo realinės apyvartos T dydžio, taigi pinigais matuojamas apyvartos vieneto kainomis ir yra šiam proporcionalus. Esant tam tikrai parinkto kaip vieneto dydžio realinei apyvartai tam tikru laikotarpio vienetu, pinigų reikalingumas pradžioje periodo nustatomas pažangos laipsniu ir piniginio ūkio organizacija. Šį pinigų reikalingumą, esant kainų lygiui 1 ir realinei apyvartai 1 pavadinkime reliatyvinių pinigų reikalingumu ir pažymėkime R. Taigi, R yra lygus pinigų reikalingumui tam tikru laiko punktu pro mokėjimų atlikimo vienetas po to einančiame laikotarpio vienete. Apskritai pinigų reikalingumas duotu momentu yra lygus bendram mokėjimų atlikimui sekamame laikotarpio vienete, taigi TP padaugintam iš realinio pinigų reikalavimo R, vadinasi, yra tolygus produktui RTP.

Šio reliatyvinio pinigų reikalingumo nustatymo pagrindus mes pakankamai esame svarstę pereitame skyriuje. Reliatyvinis gyvų pinigų reikalingumas pareina nuo išdavų, kurių mes ten padarėme, ypač nuo kasos laikymo koncentravimo bankuose ir pinigų išstūmimo iš privatinių kasų banknotais. Mes radome, kad reliatyvinis pinigų reikalingumas aukštesniais skleidimo laipsniais mažėja. Betgi duotu laiku ir tam tikroje šalyje šis reliatyvinis pinigų reikalingumas gali būti traktuojamas kaip duotas.

Kai pinigų reikalingumas nustatytas, tai pusiausvyra reikalauja, kad pinigų reikalingumas lygus būtų bendram esamam pinigų kiekiui M, taigi RTP = M. Šios lygties pakanka, kad nustačius nežinomą — visuotiną kainų lygį. Tuo visuotinas kainų lygis atvaizduojamas jo pareinamybėje nuo pinigų kiekio ir reliatyvinio pinigų reikalingumo ir palyginus du savarankiškus atvejus, kur R ir T yra nekintami, pasirodo, kad

visuotinas kainų lygis yra tiesiog proporcionalus pinigų kiekiui. Ši išvada, vadinasi, vėl grąžina į kvantitetinę teoriją.

Lygindami dabar turimą visuotinam kainų lygiui nustatyti lygtį su aukščiau duota lygtimi TP = MV, randame, kad $B = \frac{1}{V}$ arba žodžiais tariant, kad pinigų reikalingumas p r o mokėjimo atlikimo vienetas per laikotarpio vienetą yra tolygus pinigų apyvartos greitumo atvirkščiai vertei, taigi atvirkščiai pinigų kiekio mokėjimo atlikimo vieneto vertei per laikotarpio vietetą, kas žinoma yra savaime suprantama. Abi visuotinam kainų lygiui nustatyti gautos lygtis yra indentiškos, kai, žinoma, yra reikalinga, nes vienas nežinomas tegali būti nustatytas tik v i e n o s lygties.

Lygtis, kuri sako, kad pinigų reikalingumas yra tolygus pinigų kiekiui, nustato kainų lygį tik tuomet, kai pinigų kiekis gali būti traktuojamas kaip duotas. Esant aukso valiutai, pinigų kiekis nėra griežtai atskirtas nuo aukso kiekio. Kad suvedus visuotiną kainų lygį į objektyviai duotus faktorius, tenka tuomet lyginti bendrą pinigų reikalavimą su bendru aukso kiekiu. Tuomet tenka eiti tuo keliu: prileisti visuotiną kainų lygį kaip duotą. Kadangi tuo esti duotos visos kainos ir tuomet gali būti nustatytas aukso reikalingumas pramonės tikslams ir taip pat aukso monetų reikalams, taigi, bendras aukso reikalingumas. Šis turi būti tolygus bendrai aukso atsargai. Šiąja lygtimi nustatomas visuotinas kainų lygis. Kad išlaikius kvantitetinę teoriją, čia galima priimti, kad ne tik monetarinis, bet ir pramonės aukso reikalingumas yra proporcionalus visuotinam kainų lygiui. Taip esant, bendras aukso reikalingumas yra proporcionalus visuotinam kainų lygiui, ir kadangi šis reikalingumas turi būti lygus bendrai aukso atsargai, tai ir visuotinas kainų lygis yra proporcingas bendrai aukso atsargai, kas vėlgi atitinka mūsų aukščiau gautas išdavas.

Paėmus, kad nemonetarinis aukso reikalingumas proporcionalus yra visuotinam kainų lygiui, taigi kad aukso paklausai yra atvirkščiame santykyje su aukso kaina, negalima sakyti, kad tai nėra negalimas daiktas. Nes vartojant auksą puošmenoms, jis vartojamas daugiausia dėl jo vertės, ne dėl kiekio. Aukso vieneto vertė turi būti, esant lygioms kitoms sąlygoms, priešingai proporcionali bendram aukso kiekiui. Kartą jau priėmus, kad monetarinis aukso reikalingumas auga proporcionaliai su visuotinu kainų lygiu, tai ir prielaida, kad ir pra-

moninis aukso reikalingumas proporcingas yra visuotinam kainų lygiui, matomai, tik reikš, kad santykis tarp monetarinio ir pramoninio aukso reikalingumo yra nepriklausomas nuo visuotinio kainų lygio, kitais žodžiais tariant, kad aukso kiekis pasidalina tuo pat santykiu abiejose svarbiausiose vartojimose, nepareinamai nuo bendro aukso kiekio dydžio. Tačiau tenka pastebėti, kad jos pakanka išlaikyti kvantitetinei teorijai, kai priimama, kad bendras aukso reikalingumas proporcionalus yra visuotinam kainų lygiui ir palikta laisvas galimumas pereiti aukso monetariniam ir pramoniniam reikalingumui vienam į kitą.

52. Pinigų kiekio pasikeitimų reikšmė.

Praktiškai pinigų politikai pinigų vertės teorija tiek teturi tiesioginės reikšmės, kiek ji pajėgia išaiškinti, kaip pinigų kiekio pasikeitimai veikia visuotiną kainų lygį. Po Stuarto Mill'io[1] visuomenės ūkio moksle vartojama pinigų kiekio dauginimui atvaizduoti populiari formula, kad jei „visos kasų atsargos vienu momentu tautos ūkyje būtų dvigubai padidintos, tai ceteris paribus visuotinas kainų lygis taip pat dvigubai išaugtų". Šis dėsnis matomai stovi šalia mūsų ligšiolinių kvantitetinės teorijos analizo davinių. Nes čia buvo priimta, kad duotame tautos ūkyje įvyksta pinigų padidėjimas, ir dėl to padidėjimo pasekmių buvo priimtas tam tikras nusistatymas. Tuo nuo palyginimo dviejų duotų nepareinamai vienas nuo antro atvejų priėjome prie klausimo, kur turi būti imamas dėmesin viso tautos ūkio judėjimo proceso vidujinis sąryšis, taigi nuo statikos problemos į dinamikos problemą.

Prie kalbamo kvantitetinės teorijos formulavimo būtinai priklauso prielaida, kad visi kiti faktoriai paliekti nekintami, ir šią prielaidą paprastai daro dažniausiai nekeldami klausimo, ar čia ji yra teisėta. Matomai iš anksto galima priimti, kad pinigų padidinimas gali turėti įtakos „kitiems faktoriams", ypač pinigų apyvartos greitumui ir santykiui tarp bankinių mokėjimo priemonių ir gyvųjų pinigų, gal būt, taip pat ir prekių apyvartai. Klauzulė „ceteris paribus" čia absoliučiai neleistina. Skelbti kvantitetinę teoriją su šia klauzule, kaip sa-

[1]) Mill: Principles of political economy. Book III Ch. VIII, § 2.

vaime suprantama tiesa, reiškia atitraukti dėmesį nuo svarbių faktų, o tas visiškai nereikalinga sveikai moksliškai kritikai auklėti.

Ligi traktuojama, kaip kad mūsų pereitame paragrafe buvo padaryta, du įvairūs vienas nuo kito nepareinami atvejai, žinoma, prielaida, kad „kiti faktoriai" yra lygūs, yra teisėta, nes palygintinus atvejus galima pasirinkti kaip nori. Jei viename iš duotų atveju priimama, kad pinigų kiekis negali staiga padidėti, tai neleistina priimti dėl susidariusios iš to padėties tolimesnių pagal norą parenkamų prielaidų. Tegalima prileisti, kad nauji kliūdantieji faktoriai neįeina iš šalies, bet dėl kartą priimtų pinigų didėjimo pasekmių negalima daryti jokių tolimesnių prielaidų, kurias taip pat tektų ištirti.

Pereidami iš statinio į dinaminį pinigų vertės priklausomybės nuo pinigų kiekio problemos svarstymą, susiduriame su visai naujos rūšies sunkenybę, kuriai nugalėti ligi šiol vartotų metodų nebepakanka. Jau tyrinėdami pinigų vertės problemos statinį atvejį, mes radome, kad kvantitetinė teorija nėra absoliučiai savarankiška, kaip kad apie ją kai kada manoma, kad teorijai pagrįsti daug daugiau reikalinga daryti įvairių prielaidų, prielaidų, kurios pačios nėra negalimos, betgi kurių patikrinimas glūdi šalia grynai teoretinių santykiavimų srities, ir turi būti paliktas ūkio gyvenimo faktais paremtam tyrinėjimui. Dar labiau nepakankamos grynosios teorijos priemonės tampa, kai mes pereiname į dinaminę problemą. Kurios turi įtakos realinei apyvartai, arba kurios galutinos įtakos visuotinam kainų lygiui turi pinigų kiekio padidinimas pinigų apyvartos greitumui, bankinių mokėjimo priemonių išsiplėtimui, vis tai klausimai, kurių negalima svarstyti apskritai teorijos priemonėmis.

Kai bandome sudaryti netiesioginio pinigų didinimo kiekio pasekmių vaizdą, darant prielaidą, kad jokių kitų tolimesnių savarankiškų pakeitimų neatsiranda, tai esame nebetoli to, kad priėmus, jog turi įvykti pinigų apyvartos greitumo sumažėjimas, reliatyviniai padidėjęs gyvų pinigų vartojimas palyginus su bankinių mokėjimo priemonių vartojimu, bankų gyvų pinigų atsargų padidėjimas, gali būti taip pat gyvesnė apyvarta. Visa tai yra pasekmės, kurios atsiranda su pinigų reikalingumo padidėjimu, kurios sudaro atsparą prieš pinigų kiekio padidė-

jimą. Jei tuo būdu pinigų reikalingumas tiek pat pakyla, kaip ir pinigų kiekis, tai matomai pinigų kiekio padidėjimo pasekmės esti visiškai atsveriamas, ir kvantitetinės teorijos laukiamai įtakai kainoms nebepaliekti vietos. Pakilus truputį pinigų reikalingumui, galima laukti kainų pakilimo, bet ne tiek, kiek reikalauja paprastoji kvantitetinė teorija. Kvantitetinės teorijos priešininkai pakartotinai nurodydavo į šios pasekmės pobūdį, kuris turi sekti pinigų kiekio padidėjimą, ir nurodė, kad šios pasekmės turi perdidelės reikšmės, kad jas galima būtų apleisti, ir kad jos tikrenybėje visados turi susikryžiuoti su kvantitetinės teorijos skelbiamomis pinigų padidėjimo kiekio pasekmėmis. Iš to buvo daromas sprendimas, kad visą kvantitetinę teoriją, kaip nepritaikomą praktikos reikalams teoretinę spekuliaciją, reikia atmesti. Kvantitetinės teorijos gynimas prieš šį užmetimą buvo gana silpnas. Ir Fisher'is, kuris tokia jėga paskelbė kvantitetinę teoriją, kaip savaime suprantamą tiesą, kad jau vargu begalima buvo abejoti, neišėjo iš to, kad kalbamas pinigų padidinimo kiekio pasekmės atvaizduotų, kaip nykstamą kliūtį, be didesnės reikšmės, ir nors jis šiai pažiūrai apginti davė kai kurių svarbių pastabų, bet dėl jo vartojamo metodo jam nepavyko, bent apytikriai nustatyti tų pasekmių dydį ir ilgį. Esant tokioms sąlygoms dar palieka mažų mažiausia atviras klausimas kaip toli siekia kvantitetinės teorijos sritis.

Žinoma, teorija negali pajėgti kalbamų pinigų kiekio padidėjimo pasekmių išreikšti kvantitetiniu mastu. Teorija taip pat negali atsakyti į klausimą, kaip toli tos pasekmės gali tęstis ateityje. Nors ir gali būti pažymėta, kad netiesioginė nusverianti jos reikšmė yra ta, kad ji laikui bėgant, nustoja jėgos, ir kad nuolatinis pinigų kiekio didinimas vis delto atitinkamai kvantitetinei teorijai sukelia kainas. Nes, jei čia dabar kalbamos pasekmės tėra perėjimo laiko išdavos, ir jei kvantitetinė teorija liečia du visiškai savarankiškus atsitikimus, tai reikia laukti, kad kvantitetinės teorijos pranašavimai juo labiau įvyks, juo ilgesnis perėjimo periodas, ir juo daugiau abu lyginamieji atvejai galima traktuoti kaip vienas nuo kito nepareinami. Tokie nurodymai neturi jokios įrodomos jėgos. Jie tik parodo dar kartą, kaip būtina yra visų pinigų vertės teoriją empiriniai svarstyti, dedant pagrindan tam tikslui sistematiniai surinktą medžiagą.

Tokis tyrinėjimas visų pirma turi parodyti per tam tikrą laikotarpį visuotiną kainų lygio pasikeitimą, kad paskum perėjus į tų pasikeitimų galimų priežasčių analizą. Tam tikslui reikia paimti esamas statistikos žinias del pinigų kiekio, jų išnaudojimo, vartojant bankines mokėjimo priemones, ir taip pat del realinių apyvartų dydžio, ir atitinkamu sugretinimu palyginti su visuotinu kainų lygiu. Tyrinėjimas turi visų pirma, žinoma, apimti prieškarinių laikų aukso valiutą, o paskum apimti ir popierines valiutas. Kadangi, esant aukso valiutai, pinigų kiekis ne griežtai atskirtas nuo aukso kiekio ir nesudaro jokio savarankiško dydžio, tai reikalinga yra, kaip jau pirmiau pastebėta, palyginti visuotiną kainų lygį su bendro aukso kiekio augimu, kad tuo patikrinus, kiek visuotiną kainų lygio pasikeitimą galima suvesti į aukso kiekio pasikeitimus ir kuriuos visuotino kainų lygio pasikeitimus aiškinti kitų problemos kintamų pasekmėmis. Tatai bus tyrinėjama toliau. Visų pirma reikia nustatyti visuotino kainų pasikeitimo konstatavimo metodus.

53. Kainų lygio matavimas indekso skaitmenimis.

Nuolatos vykstąs kainų judėjimas gali pasireikšti kaip visų kainų pasikeitimas, arba bent didžiosios kainų masės, ta pačia linkme, arba kaip įvairių kainų kiekio reliatyvinis pasikeitimas, santykyje vienos su kita, be žymesnio bendro kainų pasikeitimo tam tikra linkme. Tik pirmąjį kainų judėjimą mes suprantame, kaip pinigų vertės pasikeitimą, nors ir, esant nekintamai pinigų vertei, galimi pasikeitimai ir antros rūšies. Tikrumoje vyksta abiejų rūšių judėjimai. Kiekviename pinigų vertės tyrinėjime reikia skirti abu judėjimus vienas nuo kito ir konstatuoti, kurio dydžio visuotinas kainų pasikeitimas eina tam tikra linkme arba, imant iš mechanikos pavyzdį, į kur kryps to kainų pasikeitimo svorio centras. Tatai ir sudaro uždavinį, kuris bandoma spręsti, sudarant visuotino kainų lygio indekso skaitmenis.

Kad sudarius visuotino ir vienašališko kainų judėjimo, taigi visuotino kainų judėjimo vaizdą, turime visų pirma parinkti reprezentatyvinę kainų grupę, nes skaičiuojant nebega-

lima apimti visų kainų. Čia mes turime pasitenkinti tipiškais standarto dalykais, kurių nekintamą kvalitetą praktiškai galima nustatyti. Jau šioji sąlyga pašalina detalines kainas, tarp kita ko ir delto, kad jų parduodamosios (prekių pasiuntimas, kreditas ir p. d.) labai keičiasi. Nematerialinės gėrybės paprastai neįmamos dėmesin. Pav., nuomos, nes jei jos ir mokamos už panašų butą, tai naudingumo kaina gali būti labai įvairaus realinio turinio, nes čia turi reikšmės ir daugiau ar mažiau moderniška vieta, artumas ir p. d. Darbo algos negali būti įmamos, kadangi jos, kaip bendra darbininkų dalis visuomenės ūkio pajamose, kylančiame visuomenės ūkyje ir esant nekintamoms prekių kainoms, normaliai kyla. Tegali būti imamos tik didmenų prekybos kainos svarbiausiųjų medžiagų.

Pasirinkę standartinių prekių grupę, išreiškiame atskiras kainas išeiginio punkto kainų procentais, taigi, absoliutines kainas pakeičiame kainų indekso skaitmenimis. Po to išskaičiuojamas taip nustatytų kainų indekso skaimenų tam tikras vidurkis. Tas vidurkis privalo būti taip pasirinktas, kad reliatyviniai kainų pasikeitimai, santykyje vienas su kitu kiek galint paliktų be įtakos į jas, taigi kad vidurkio pasikeitimai parodytų kiek galint gryną vienašališką kainų judėjimą. Kad, kiek galint pašalinus priepuolių įtaką, gali būti pageidautina, svarbesnioms prekėms duoti indekse didesnės įtakos, kas įvykdoma tuo, kad išskaičiuojamas indekso kainas skaitmenų vidurkis tam tikru būdu atsveriamas, t. y., kainos indekso skaitmuo dauginamas iš tam tikro atitinkančio prekės reikšmę skaičiaus ir visuotinas kainų lygis nustatomas taip sudarytų produktų suma. Žinoma, tenka tenkintis darant tokius išskaičiavimus paprastai kainomis gana aprėžtos prekių grupės.

Galima bandyti visuotino kainų lygio pasikeitimą nustatyti, stebint kainų judėjimo įtaką į tam tikro prekių kiekio bendrą kainą. Jei pasirinktas prekių kiekis yra pakankamai didelis ir reprezentatyvinis, tai galima prileisti, kad reliatyvinis kainų judėjimas savo įtaka į bendrą kainą savitarpiškai išsilygina, taigi, kad prekių kiekio bendros kainos pasikeitimai sudaro tikrąjį visuotino kainų lygio pasikeitimą. Indekso skaičiavimo technika paskutinių laikų literatūroje plačiai nagrinėjama. Ypačiai tenka nurodyti į vertingą Irving F i s h e r'i o veikalą: „The Making of Index Numbers“. Čia mums tenka

sustoti tik ties aprašymu tų indeksų, kuriais mes toliau naudosimės.

Žinomi Sauerbeck'o paskelbti 1846—1912 m. laikotarpiu indekso skaitmenys[1] išskaičiuoti, nevartojant reikšmės kvotų įvairioms skaičiuojamoms prekėms. Reliatyvinė prekių reikšmė tačiau tiek tepriimta dėmesin kiek paimtos svarbiausios prekės daugelio rūšių arba pagerinimo laipsnių. Kiekvienam 45 dalykų išskaičiuotas metinis vidurkis mėnesinėmis kainomis ir atitinkamais kainų vidurkių procentais 1867—77 m. laikotarpio. Padalinta iš 45 tų 45 kainų indeksų skaitmenų suma ir sudara Sauerbeck'o visuotino kainų lygio indeksą. Įvairūs dalykai apimti grupėmis šiuo būdu: augalų maisto dalykai (8 dal.), gyvulinės maisto priemonės (7 d.), cukrus, kava ir arbata (4 d.), (iš viso maisto dalykų 19), mineralai (7), audimo medžiagos (8), įvairios medžiagos (11 d.) — (iš viso 26 d.). Kiekvienai grupei buvo išskaičiuotas tam tikras indekso skaitmuo. Paduoti dalykų skaičiai kiekvienos grupės parodo reliatyvinę reikšmę, kuri buvo suteikta atskirai grupei, išskaičiuojant bendrą indeksą. Kad susipažinus su šiuo atskirų prekių atsvėrimo būdu, pažiūrėkime į 8 pirmos grupės dalykus. Juos sudaro: anglų kviečiai, kvietiniai miltai, miežiai, avižos, maisas, bulvės ir ryžiai. Labai svarbūs anglų prekybai ir vartojami kviečiai šioje grupėje turi reliatyvinės reikšmės $^3/_8$, ir bendrame indekse $^3/_{45}$.

Kad gavus tikslų ir tikrą visuotino kainų lygio judėjimo vaizdą auksu išreikštomis kainomis nuo devyniolikto šimtmečio pusės, patogiausia būtų naudotis Sauerbeck'o indekso skaitmenimis[2]. Kad mes duodame šiuo atveju anglų kainų indeksui pirmenybės, tatai glūdi trijuose įvairiuose apystovose; būtent, pirma, kad Anglija tuo periodu, kuris mums rūpi, t. y., nuo pereito šimtmečio pusės, daugiausia buvo laisvos prekybos šalis, antra, tai, kad anglų prekyvietė palyginti su kitomis labiausiai buvo pasaulio prekyvietė, trečia, kad Anglija visu tuo laikotarpiu išlaikė tikrą aukso valiutą. Klausimui, kuris mums ypačiai rūpi, del pasaulio auksu aprūpinimo įtakos aukso vertei, esant aukso valiutai, paskutinioji sąlyga turi išimtinos reikšmės.

---

[1] Journal of the Royal statistical Society 1886 — 1913.

[2] Jie įdėti priede 1 letn.

Todėl ir tolimesnių tyrinėjimų pagrindan mes padėsime Sauerbeck'o indeksų skaitmenis[1]. Kad gavus taip pat visuotino kainų lygio skleidimosi vaizdą per visą devynioliktą šimtmetį, pridėkime prie Sauerbeck'o indeksų, kurie prasideda 1846 m., Jevonso indeksus 1800—1846. Jevonso indeksas apima laikotarpį ligi 1865. Abi serijos apima tą patį 20 metų laikotarpį nuo 1846—1865 m. Skaitmenų vidurkis tam laikotarpiui Jevonso 75,3 Sauerbeck'o 93,1. Abi serijos geriausiai gali būti sugretintos vienoje diagramoje, pasirenkant tokią skalę, kuri atitinka šių cifrų vidurkius.

Studijuojant Sauerbeck'o indeksų skaitmenis, pasirodo, kad visuotinas kainų lygis 1850 ir 1910 stovi beveik vienoje aukštumoje. Indeksų skaičius 1850 m. yra 77, 1910 m. — 78. Darant tokius sulyginimus, žinoma, negalima tenkintis sugretinant dviejus atskirus metus, bet reikia atsižvelgti ir į greta stovinčius metus. Mes pamatysime, kad indekso skaitmenų vidurkis 1846—1851 m., kurie ėjo po 1847 m. krizio — buvo 76, tuo tarpu kaip atitinkamas vidurkis atitinkąs 1907 m. kriziui 1908—1911 m. siekia $76^1/_4$. Visuotino kainų lygio supuolimas 1850 m. ir 1910 m. labai yra ryškus. Priimkime šį kainų lygį kaip normalinį ir pažymėkime 100. Jevonso indeksui priimta skalė tuo būdu pritaikyta, kad viudrkių skaitmenys laikotarpiui 1846—65 atitiktų abiems serijoms.

Šiuo remiantis pagaminta mūsų diagrama (Fir. 1 Nr.). Visi visuotino kainų lygio skaitmenys išreikšti procentais normalinio lygio, kuris atitinka Sauerbeck'o 76 skaitmenį.

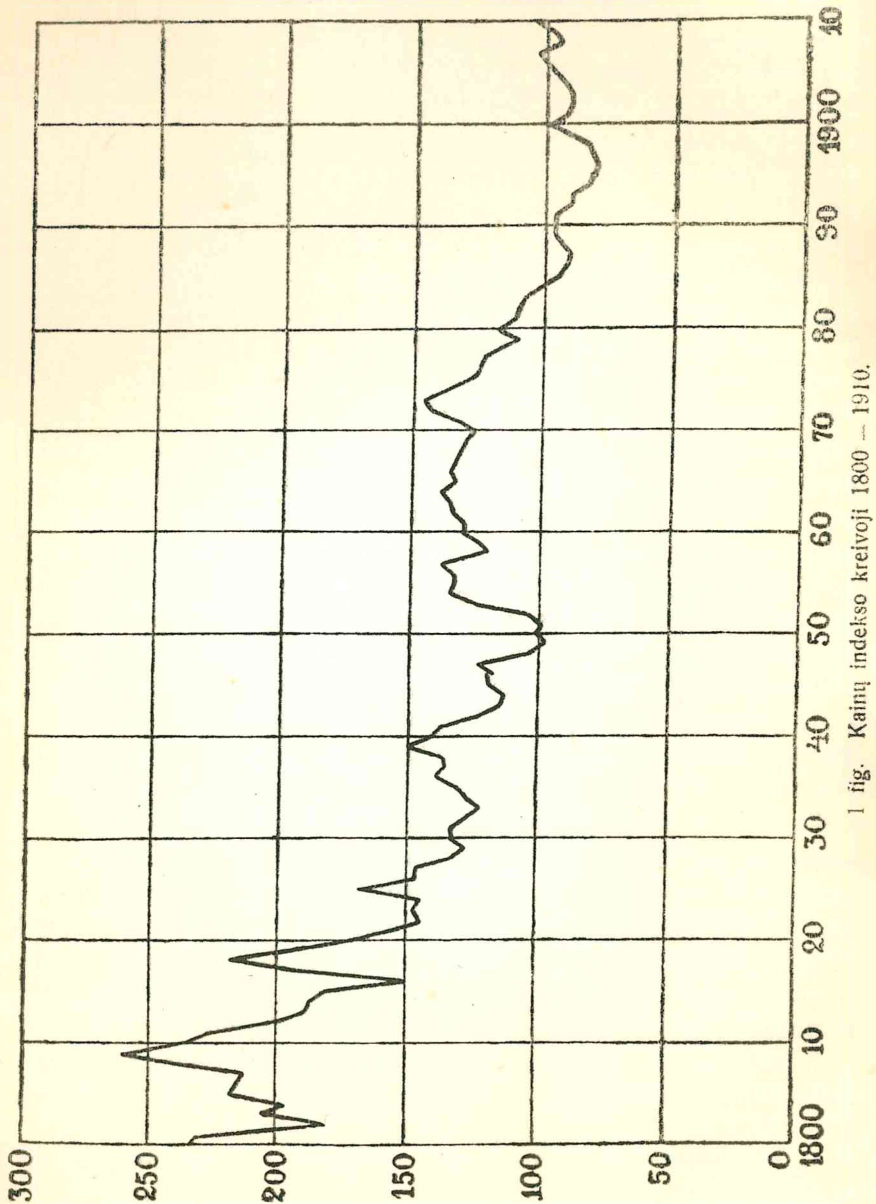
54. Kainų lygis ir reliatyvinis aukso kiekis.

Mes radome, kad analizas tų faktorių, kurie sukelia visuotino kainų lygio pasikeitimą, turint omenyje aukso valiutą, negali sustoti ties pinigų kiekiu, bet turi būti išplėsti nuo pinigų kiekio ligi pasaulio aukso kiekio. Taigi čia visų pirma reikalinga turėti vaizdą viso pasaulio aukso atsargos augimo. Bendra pasaulio aukso atsarga 1850 m. siekė 10 miliardų markių. Jei Lexis'o visas aukso atsargos 1848 metams vertinimas 9560 mil. markių[1], apytikriai teisingas, tai ta suma 1850 m.

---

[1] „Wholsale and retail prices", 1903 (321) p. 450.

(būtent tų metų galui) turėjo siekti 10 miliardų. Tolimesniam aukso atsargos augimui Lexis prileidžia kasmet 2 promiles. Aukso gamybai 1851—1875 m. laikotarpiui imamos sumos kas penki metai ir tolimesniam laikui metinės sumos (pasak Helf-



1 fig. Kainų indekso kreivoji 1800 — 1910.

f e r i c h'o ir vokiečių valstybės statistikos metraščio). Penkmečio laikotarpio sudilimas lygus 1°/₀ visos aukso atsargos priimant pradžią metų. Po 1875 metų metinis aukso nuostolis nustatomas 2 promilės visos atsargos pradžioje metų. Prieš 1850 m. laikui, sąryšio dėliai, atimta gamyba 1850 m. iš dešimtametinės aukso atsargos, dėliai ko kiekvienam laikotarpiui priskaitoma kaip nuostoliai 2 procentai periodo pradžioje visos atsargos, taip pat 2 procentai pusės gamybos periodo pradedamo periodo atsargai. Skaitmuo, kuris tuo būdu gaunamas 1800 m. siekia 7535 mil. markių, yra kiek žemesnis kaip L e x i s'o paduotas 7940 mil. mark., bet skirtumas nebeturi didelės reikšmės. 1890 metais L e x i s priima 28560 mil. sumą, tuo tarpu mūsų skaičiavimas duoda 28775 mil. markių.

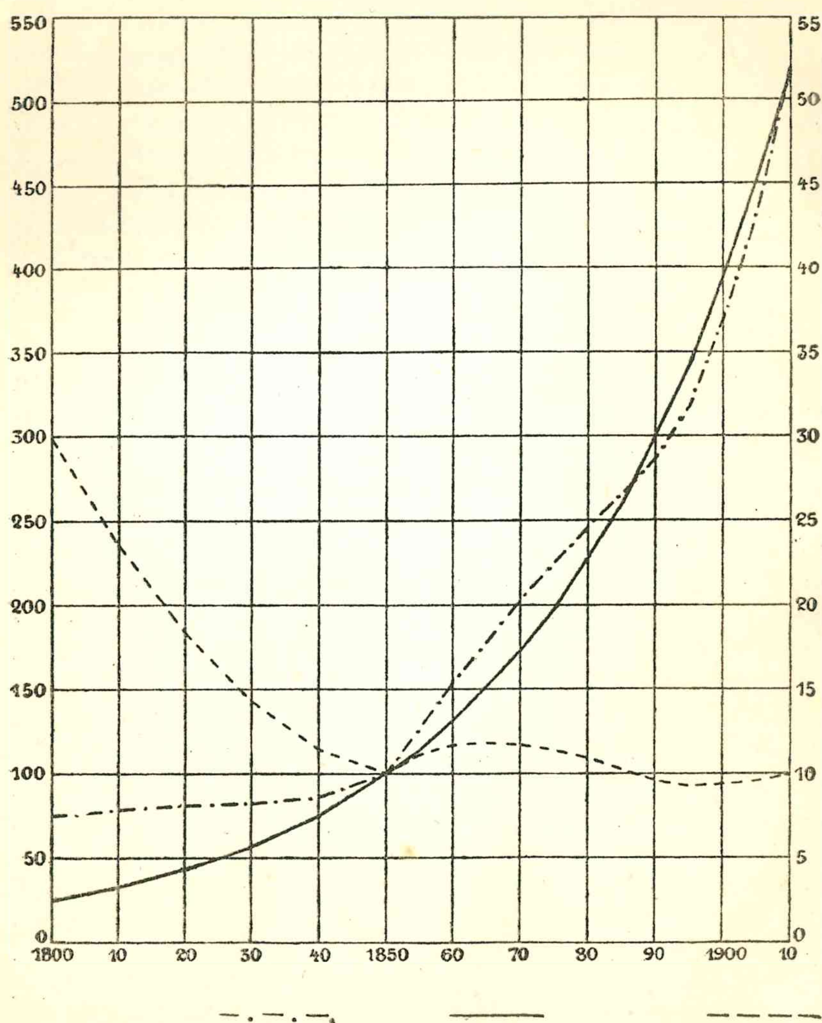
Mūsų skaičiavimų išdavos paduotos priede 2 lentelėje („Pasaulio aukso kiekis") vardu „faktiškas pasaulio aukso kiekis" ir čia jau grafiškai atvaizduotas diagrama (Fig. 2). Pasak išskaičiavimo metodo, kiekvienų metų skaitmuo reiškia aukso kiekį gale metų. Išeina, kad faktiškas aukso kiekis nuo 1850 m. ligi 1910 metų nuo 10 miliardų išaugo ligi 52 miliardų, taigi per 60 metų padaugėjo 5,2 kart. Šis pakilimas atitinka metiniam pakilimui 2,79°/₀ arba apvaliai 2,8°/₀. Jei aukso kiekis nuo 1850 metų kasmet būtų priaugęs 2,8°/₀, tai jis ligi 1910 metų būtų pakilęs ligi faktinos kalbamos sumos.

Dabar, palyginę visuotino kainų lygio skleidimąsi su tuo pat laiku augančiu pasaulyje aukso kiekiu, visų pirma turėsime pastebėti, kad visuotinas ūkiškas skleidimasis davė pakankamai vietos tam tikram aukso priaugimui, ir kad šis aukso atsargos pakilimas negalėjo būti visuotino kainų lygio pasikeitimo priežastimi. Kad susipažinus su aukso kiekio pasikeitimo įtaka visuotinam kainų lygiui, visų pirma turime žinoti, kurio aukso kiekio pakilimo reikalavo visuotinas ūkiškas skleidimasis per atitinkamą laikotarpį. Šiam tikslui, žinoma, būtų naudinga, jei mes traktuojamų periodų pasirinktume tokį, kur visuotinas kainų lygis gale ir pradžioje periodo buvo tas pats. Nes tuomet matomai aukso kiekio padidėjimas tarp laikotarpio galo ir pradžios liko be įtakos visuotinam kainų lygiui, ir priaugimas atitinka tik visuotinam ūkio skleidimosi reikalaujamam aukso kiekio pakilimui.

---

[1] Handwörterbuch der Staatswissenschaften II laida straip. Gold und Goldwährung

Šioms sąlygoms, kaip mes matėme pereitame paragrafe, labai atitinka 1850—1860 metų laikotarpis. Visuotinas kainų lygis 1910 m. praktiškai imant, buvo tas patsai kaip ir 1850 m. Iš to mes galime spręsti, kad aukso kiekio pakilimas tarp 1850 ir 1910 metų buvo reikalingas ir pakankamas, kad išlaikius prieš tai ėjusį ūkio skleidimosi kainų lygį ligi 1910 m. Kalbamas kilimas atitiko, kaip kad mes prieš tai radome, vidutinišką kilimą kasmet per visą laikotarpį apvaliai 2,8°/₀. Jei aukso



2 fig. — · — · — faktinis, ———— normalinis ir — — — — reliatyvinis.

kiekis pasaulyje kasmet per visą laikotarpį tiksliai būtų augęs 2,8%, tai niekados matomai nebūtų atėjusi mintis, priskirti kuriuos nors visuotino kainų lygio pasikeitimus aukso kiekio pasikeitimams. Tuomet būtume turėję absoliučiai lygų aukso kiekio augimą ir to augimo būtų pakakę, kad visuotiną kainų lygį išlaikius vienodu išeiginio periodo gale ir pradžioje. Tuomet negalima būtų tvirtinti, nė kad aukso kiekio pakilimas būtų buvęs perstiprus, nė kad jis būtų sukėlęs visuotino kainų lygio šokinėjimus. Tokis vienodai lygus aukso kiekio augimas, kuris per tam tikrą laikotarpį palieka nekintamą visuotiną kainų lygį, gali būti pavadintas n o r m a l i n i u atitinkamo periodo augimu ir aukso kiekis, kuris, esant normalaus augimo prielaidai, yra tam tikru laiko punkto, n o r m a l i n i u a u k s o k i e k i u tam laikotarpiui. Laikotarpiui 1850—1910 m. normalinis aukso kiekis turi normalinį kiekį, ir išeinant iš pradedamo kiekio 10 miliardų markių ir kasmet vienodai lygiai auga 2,8%. Tuo būdu išskaičiuoti skaitmenys normalaus aukso kiekio priede lentelėje 2. (Vienų metų skaitmuo gaunamas dauginant pereitų metų skaitmenį iš $\sqrt[60]{5,2} = 1,0279$).

Taip išskaičiuotas normalus aukso kiekis 1850—1910 metų laikotarpiui pažymėtas yra mūsų diagramoje (Fig. 2) pilna linija. Skaičiavimas tuo būdu privestas ligi 1800 m. ir atitinkamai pratęsta diagramoje kreivoji.

Iš ligi šiol sakyto išeina, kad ligi visuotino kainų lygio pasikeitimai per 1850—1910 m. laikotarpį suvedami apskritai į aukso kiekio pasikeitimus, jie išeina išimtinai iš faktiško aukso kiekio nukrypimo nuo normalaus. Jei tokių nukrypimų nebūtų buvę, tai, kaip jau sakyta, nebūtų jokios progos tuos visuotino kainų lygio pasikeitimus prirašyti apsirūpinimui auksu. Nereikia slėpti, kad šis klausimas ligi tam tikro laipsnio yra definicijos klausimas. Visados galima pasakyti, kad visuotino lygio pasikeitimų, bent aplamai, negalėtų būti, jei aukso kiekis būtų laikęsis vienodo dydžio. Tuo būdu galima kiekvieną visuotino kainų lygio pasikeitimą aiškinti aukso aprūpinimu. Betgi tokis priežasties sąvokos aiškinimas niekados negali patenkinti. Jei kiti faktoriai turi įtakos visuotinam kainų lygiui ir kartu su aukso kiekiu jį nustato, tai šiuos pasikeitimo faktorius galima traktuoti, kaip visuotino kainų lygio pasikeitimo savarankiškas priežastis, jei ir jų įtaka būtų priešinga aukso pasikeitimams. Norint išskaičiuoti kiekvienam atskiram faktoriui

jo tam tikrą dalį visuotino kainų dydžio pasikeitime, tatai tegalima atlikti tuo, kad kiekvieno faktoriaus tam tikras skleidimasis bus per atitinkamą laikotarpį nustatytas kaip normalus, ir čia reikia pastebėti, kad visuotinas kainų lygis turi likti nekintamas, ligi visi faktoriai palieka nekintami. Šio normalaus skleidimosi nustatymas yra tai, kas buvo pažymėta kaip definicijos klausimas. Aukso kiekio skleidimuisi betgi sunku yra surasti normalaus nustatymą, kuris būtų tikresnis kaip surastas.

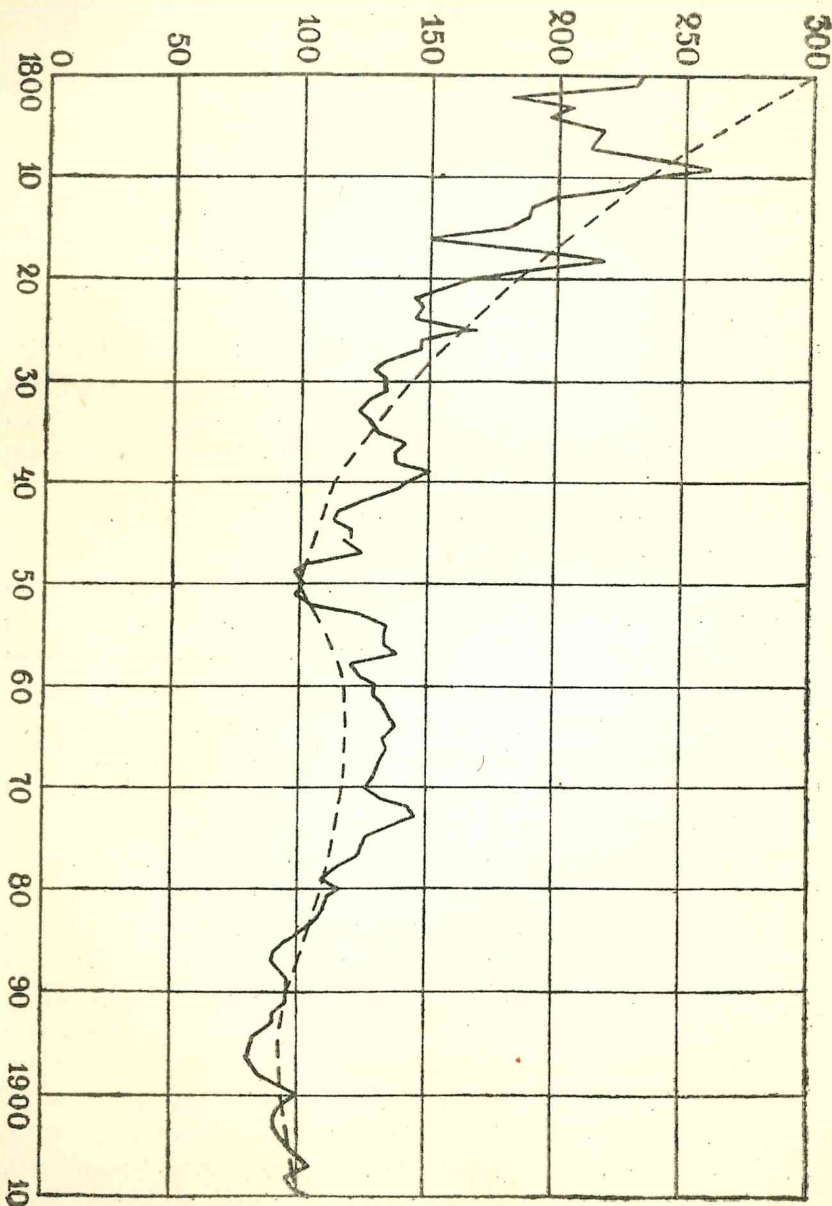
Jei mes sutiksime, kad aukso kiekio padidėjimas 1850—1910 m. kasmet 2,8 gali būti traktuojamas kaip normalus, čia duota prasme, tai mes kiekvieną faktiną aukso kiekio nukrypimą nuo normalaus galime suprasti kaip visuotino kainų lygio nukrypimą. Mūsų diagramoje tie nukrypimai faktino aukso kiekio nuo normalaus yra aiškiai matomi. Nuo 1850 metų ligi 1887 m. faktinas aukso kiekis yra didesnis kaip normalus, nuo 1887 metų ligi 1910 metų jis yra žemesnis. Pirmuoju periodu tenka laukti visuotino kainų lygio pasikeitimo virš normalinio lygio, antruoju jo kritimo žemiau normalinio lygio.

Kad sulyginus faktiško aukso nukrypimus nuo normalinio tiesiog skleidžiantis visuotinam kainų lygiui, nustatykime faktiną aukso kiekį normalinio kiekio procentais. Kvotą tarp faktino ir normalaus aukso kiekio, kurį mes turime pažymėti kaip „r e l i a t y v i n į a u k s o k i e k į“ paduotas 2 lent. priedo skaitmenimis ir mūsų diagramoje (Fig. 2) linija- - - - Šis reliatyvinis aukso kiekis kyla, kaip matome, pusiau šešiasdešimtųjų metų ligi maksimumo 1,18, taigi 18 procentų virš normalinio lygio ir krinta 1896 ir 1897 metais ligi minimumo 0,92, taigi 8 procentais virš normalinio lygio.

Kad sudarius apytikrį aukso aprūpinimo vaizdą prieš 1850 metus, esu išskaičiavęs reliatyvinį aukso kiekį ir pirmajai pereito šimtmečio pusei ir parodęs diagramoje. Betgi čia reikia pastebėti, kad skaitmenys pirmesniam laikotarpiui neturi tos pačios reikšmės, kaip kad skaitmenys vėlesniam laikui, kadangi normalinis procento kiekis griežtai imant tik šiam laikui nustatytas.

Atvaizduokime kartu dabar reliatyvinį aukso kiekį ir visuotiną kainų lygį tam tikromis kreivomis diagramoje (Fig. 3). Pažvelgę į diagramą matome bendrą visuotino kainų lygio ir reliatyvinio aukso kiekio supuolimą. Krinta į akis tai, kad

visuotinas kainų lygis pasiduoda dviejų rūšių variacijoms, kad reikia skirti „sekuliarines“ ir „metines“ visuotino kainų lygio varijacijas. Sekuliarinės varijacijos sutampa daugumoje su vienkartinėmis reliatyvinio kiekio varijacijomis, nors sekuliari-



3 fig. Visuotinas kainų lygis ir reliatyvinis aukso kiekis.

nis kainų lygis 1850—1880 m. matomai yra aukštesnis ir apie 1890 krinta kiek žemiau, kaip kad jis turėtų būti pagal reliatyvinį aukso kiekį. Mūsų sugretinimo pakanka, kad įrodžius, kad čia kalbamam 1850—1910 metų laikotarpiui svarbiausia sekuliarinių visuotino kainų lygio varijacijų priežastis glūdi reliatyviniame aukso kiekio pasikeitime, ir kad kvantitetinė teorija tiek tėra teisinga, kiek visuotinas kainų lygis, nors ir pareinąs ir nuo kitų faktorių, tiesiai proporcingas yra reliatyviniam aukso kiekiui. Šios teisingos pareinamybės negalima tiksliai nustatyti, ligi lyginant visuotiną kainų lygį su aukso apsirūpinimu buvo tenkintasi visiškai neaiškiu sprendimu del aukso kiekio gausumo arba mažumo. Tik priėmus normalinio aukso kiekio sąvoką klausimas del visuotino kainų lygio pareinamybės nuo auksu apsirūpinimo įgauna tam tikro turinio ir gali būti teisingai išspręstas, tiksliai sugretinant faktiną medžiagą.

Mūsų diagrama parodo toliau, kad visuotinas kainų lygis priklauso nuo metinių variacijų, kurios apskritai neturi jokio sąryšio su aprūpinimu auksu. Tai yra labai svarbi išdava, kuri verčia mūs ieškoti šių metinių varijacijų priežasčių kituose faktoriuose, ką mes toliau ir padarysime.

Reliatyvinio kiekio nukrypimai nuo vieno parodo, kiek iš faktino kainų lygio nukrypimo nuo normalinio, galima priskaityti aukso aprūpinimo pasikeitimui. Nuo didelio, siekiančio apie 30°/₀ visuotino kainų lygio pakilimo šešiasdešimtaisiais metais, tik apie 18°/₀ krinta gausesniam apsirūpinimui auksu. Daug aiškintas aukso trūkumas devyniasdešimtais metais yra atsakingas už visuotino kainų lygio kritimą žemiau per normalinį 8°/₀. Aukso aprūpinimo atžvilgiu visuotinas kainų lygis apie 1886—87 m. buvo normalinio aukščio, kadangi reliatyvinis aukso kiekis buvo lygus vienam. Tuo tarpu tas tegalėjo atsitikti, kai tik buvo imamos dėmesin sekuliarinės visuotinojo lygio varijacijos, pašalinant metines varijacijas. Toliau eina 1886 ir 1887 depresijos metai, ir todėl reikėjo laukti, kad visuotinas kainų lygis tam laikui bus nenormaliai žemas, kas ir matyti mūsų diagramoje. Kreivoji, kuri parodo visuotino kainų lygio sekuliarinius pasikeitimus, matomai perkerta normalinį 100 lygį 1886 m. Šis stebėjimas tiek teturi reikšmės, kiek

jis parodo, kad aukso kiekis, kurį mes apibūdinome, kaip normalinį ta pačia prasme yra normalus ir 1850—86 m. ir 1887—1910 metų laikotarpiams: aukso kiekio pakilimas 2,8°/₀ kasmet abiejais periodais sekuliarinį kainų lygį paliko nekintamą. Čia kaip tik yra gera proga mūsų metodo ir statistikos medžiagos tinkamumą išbandyti.

Del medžiagos tinkamumo reikia dar štai kas pasakyti. Netikriausias mūsų statistikos skaitmuo yra 10 miliardų markių. Sakykime, kad darydami tą vertinimą mes padarėme 5°/₀ klaidą, kad aukso iš tikrųjų buvo 10½ miliardų markių vietoje dešimties, tatai reiškia, kad normalinis aukso kiekio prieauglis sieks 2,72 vietoje 2,79°/₀, tatai sudaro labai mažą skirtumą. Sakykime, kad 10 miliardų markių skaitmuo 1850 m. yra tikras, tatai reiškia aukso kiekio vertinimo klaidą 1910 m. 1 miliardą markių, normaliniame aukso kiekio priaugime 0,03°/₀ (pav. 2,82 vietoje 2,79°/₀). Prileiskime šį normalinį aukso kiekį kaip tvirtą, tai vertinimo klaida faktino to laiko aukso kiekio sudarys 100 mil. markių periodo gale reliatyvinio aukso kiekio klaidą 2°/₀, kas visiškai nebeturi reikšmės. Mūsų diagramoje tokia klaida turėtų visiškai nematomą reliatyvinio aukso kiekio nukrypimą $^1/_{10}$ milimetro. Dėlto galima priimti, kad skaitmuo 2,8°/₀ gana žymiai parodo tikrąjį normalinio aukso priaugimo faktorių 1856—1910 m. ir kad mūsų reliatyvinio aukso kiekio kreivoji daugumoje duoda tikslų tikrojo aukso aprūpinimo augimo skleidimąsi.

Laikotarpiui prieš 1850 metus kreivoji turi tik tos reikšmės, kad ji parodo mums tik bendrą skleidimosi kryptį. To, žinoma, pakanka, kad kreivoji, del gausių aukso kasyklų atradimo pusiau pereito šimtmečio, 1850 m. padarytų griežtą alkūnę ir atitiktų nuostoliui panašų sekuliarinės kreivosios visuotino kainų lygio linkmės pasisukimą ir nustatytų neabejotiną vidujinį sąryšį tarp tų dviejų judėjimų.

Jei ir mūsų skaitmenys gana plačiose ribose nėra tikros, tai jau atrodytų vis dėlto geriau ryžtis, atitinkamu turimos medžiagos svarstymu duoti kvantitetinį tikrojo aukso aprūpinimo vaizdą, kaip kad netikras jausmas, į kurį apeliuojama įvairiuose vadovėliuose, taip ar kitaip atsitiktinai jį suprantant, arba parenkant krūvas tam reikalui žodžių.

Kad visuotinas kainų lygis paliktų konstantinis, anot ką tik pasakyto, reikalaujama iš aukso apsirūpinimo, kad aukso

kiekis augtų kasmet tvirtu 2,8%. čia vis viena, kurio dydžio yra aukso kiekis. Jei jis tuo momentu aukščiau stovi kaip normalinis aukso kiekis, tai ir visuotinas kainų lygis atitinkamai pakyla virš normalinio lygio, tai aukso kiekio pakilimas 2,8% kasmet laikytų visuotiną kainų lygį nepakeistą, lėtesnis aukso kiekio augimas pamažėl visuotiną kainų lygį numuštų. Atvirkščiai pakaktų aukso kiekiui pakilti daugiau per 2,8%, kad per mažą kainų lygį pamažėl pakėlus.

Kadangi metinį aukso suvartojimą galima vertinti 0,2% viso kiekio, tai 3% esamo kiekio aukso gamyba sudaro tą sąlygą, kad visuotinas kainų lygis, kiek jis liečia aprūpinimą auksu, paliktų nekintamas. Tuo mes įgijome tvirtą atsispyrimo punktą del aukso gamybos svarbumo reikšmės, klausimo, del kurio daugiausia tenkintasi bendrais posakiais, pažymint aukso gamybą, kaip per mažą, arba kaip per milžinišką ir t. t., arba net dažnai bandant sudaryti skaitytojuose imponuojantį įspūdį apsoliutiniu skaitmenų dydžiu.

Ligi pasauliui reikalingas aukso kiekis, esant nekintamam kainų lygiui, kasmet nekintamai auga 2,8%, tai metinė aukso gamyba ir tam, kad kainų lygis paliktų nekintamas, turi sudaryti 3% kurso kiekio ir taip pat padidėti 2,8%. Tatai parodo, kad tam tikru momentu esama aukso gamyba, jei paliktų konstantinė, ateityje būtų nepakankama, nors tuo tarpu jos gali būti ir perdaug. Ši apystova, kad reikalinga aukso gamyba nuolatos auga, ateities aukso apsirūpinimui spręsti yra labai svarbi. Jei netikėtai neatsirastų galimumų labai padidinti aukso gamybą, tai augant ūkio pažangai pasaulis susidurtų su aukso trūkumu, kas neduotų galimumo išlaikyti esamą kainų lygį.

Jei nekintamam kainų lygiui išlaikyti reikalinga gaminti 3% esamo aukso kiekio, tatai reiškia, kad faktinas aukso kiekis turi būti 33 kartus didesnis, kai aukso metinė gamyba. Literatūroje dažnai kartojamas bendras dėsnis, kad visuotinas kainų lygis, esant aukso valiutai, tuo gali būti laikomas gana stabilinis, kad šimtmečiais rinktas aukso kiekis tiek išaugo, kad jis santykyje su metine aukso gamyba yra milžiniškai didelis arba, kitaip sakant, kad metinė aukso gamyba, santykyje su surinktu aukso kiekiu yra be reikšmės. Tokis aiškinimas yra paviršutiniškas ir klaidinąs. Tikrumoje visuotino kainų lygio stabilizavimas, kaip mes matėme, nieku būdu nereikalauja, kad

aukso kiekis santykyje su metine gamyba būtų „milžiniškas", bet kad jis būtų tik 33 didesnis, nė daugiau, nė mažiau.

Dideli pinigų tvarkyme perversmai, kurie turėjo vietos laike karo ir dar daugiau po karo, nutraukė aukso reikalingumo skleidimosi kontinuitetą pasaulyje. Del popierinių mokėjimų konkurencijos ir ypačiai del aukso monetų išnykimo iš apyvartos Europoje, atsirado aukso perteklius, kuris kainų lygį pakėlė apvaliau ligi 150 santykyje su prieškariniu 100. Faktinai aukso perteklius buvo tokis didelis, kad turėjęs būtų įvykti dar didesnis kainų kritimas, jei Jungtinės Valstybės nebūtų laikiusios dalies aukso perteklių kaip ateities rezervus, be to, Federal Reserve sistema nebūtų laikiusi nepaprastai aukštą procentinį aukso padengimą.

Dabartinio kainų lygio stabilitetas reikalauja, nesikeičiant paklausams, kad metinė aukso gamyba didintų pasaulio aukso atsargą tuo pačiu tempu, kuriuo eina ir visuotinė ūkio pažanga. Galimas daiktas reikia laukti, kad ūkio pažanga neis ateityje taip stipriai kaip 1850—1910 metų laikotarpyje. Bet, antra vertus, pasaulis turi stipriai įsitempti, kad išeitų iš šių dienų sunkios būklės ir tuo atžvilgiu bent jau artimais dešimtmečiais tektų laukti gana žymios reliatyvinės pažangos. Pasaulio aukso gamyba, pasiekusi 1915 m. savo maksimumo, labai stipriai nukrito ir dabar tesiekia 2°/₀ bendros atsargos (žiūrėk žemiau lentelę). Tuo būdu atrodo, kad mes esame nepakankamo auksu apsirūpinimo laikotarpyje. Laikant normaliniu 3°/₀ aukso gamybą santykyje su esama atsarga, tai trūkstama suma 1924 metais siekė žymios 544 mil. markių sumos. Tokis nepriteklius artimaisiais metais gali būti išlygintas Amerikos atsargomis. Esant pažangiai pasaulio ūkiškai raidai, pasauliui teks susidurti su momentu, kad trūkstamas apsirūpinimas auksu pradės stipriai spausti kainas. Kad išvengus ilgo ir pasaulio ūkiui pragaištingo kainų kritimo, nebus kitos priemonės, kaip tik sistematingai aprėžti pasaulio monetarinius aukso paklausus. Šiuo atžvilgiu būtų naudinga jau dabar imtis atitinkamų priemonių. Tam reikalui gali būti pavartotos dvi priemonės. Pirma, gali būti kliudomas aukso vartojimas auksinių monetų pavydale. Antra, auksas gali būti stengiamąsi sutraukti, kaip įvairių šalių aukso atsargų koncentraciją, į žinomus didelius centrus, pav., Londoną ir New Yorką.

Pasaulio aprūpinimas auksu nuo 1910 metų.

	Metinė aukso gamyba mil. markių	Faktinas aukso kiekis gale metų mil. markių	Gamyba aukso kiekio procentais metų pradžioje mil. markių
1910	1912	52004	3,81
1911	1935	53834	3,72
1912	1953	55679	3,63
1913	1927	57495	3,46
1914	1839	59219	3,20
1915	1971	61072	3,33
1916	1903		
1917	1757	64484	2,72
1918	1607	65962	2,49
1919	1532	67362	2,33
1920	1403	68630	2,09
1921	1383	69876	2,02
1922	1337	71073	1,91
1923	1541	72472	2,17
1924	1630	73957	2,25
1925	1655	75464	2,24

55. Kainų lygis ir aukso gamybos kaštai.

Klasiškoji tautos ekonomija, kuri gamybos kaštams buvo davusi savo vertės teorijoje pagrindinę vietą, taip pat ir pinigų vertę bandė aiškinti taurųjų metalų gamybos kaštais. Vertės santykis tarp šių metalų iš vienos pusės ir kitų prekių iš antros, remiasi, pasak Smith'o santykių tarp darbo kiekių, kurie reikalingi yra, kad patiekus tam tikras aukso ir sidabro kiekis į prekyvietę, ir tų kiekių, kurie reikalingi, kad patiekus kitų prekių kiekį[1]. Ši minčių eiga, prie kurios prisidėjo ir Ricardo, kai jis atitinkamai bendrai savo vertės teorijai taurių metalų vertė aiškino kaip proporcingą reikalingam jiems pagaminti darbo kiekiu[2], Mill'io buvo suderinta su jo kvantitetine teorija, tuo būdu, kad jis skelbė, jog aukso kiekis valdo tik

[1] Wealth of Nation, Book I, Ch. V ir Book II. CH. II.
[2] Works Ed. M. Culloch, p. 213.

to momento aukso prekyvietės kainą, normalinę kainą ilgainiui privalo nustatyti aukso gamybos kaštai[1].

Ši pinigų vertės nustatymo teorija, taigi esant aukso valiutai, visuotino kainų lygio aukso gamybos kaštais, kuri dažnai būdavo patiekiama, kap savaime suprantamas ir galutinas problemos rišimas, daro tą pat klaidą, kaip ir bendra gamybos kaštų teorija. Tikrumoje dažniausiai nesti jokių nustatytų gamybos kaštų. Imkime teoretinį atsitikimą, kad auksas tegali būti produkuojamas tik tam tikra nustatyta kaštų kaina, tai dar nebus aišku kodėl ta kaina negalėtų būti žemesnė, kaip prekyvietės kaina, kai, būtent, gamybos galimybės yra pakankamai aprėžtos. Šiuo atveju gamintojai, kaip monopolistai gautų rentišką pelną. Antra vertus, taip pat galima manyti, kad gamybos kaštai gali prašokti prekyvietės kainą, kuriuo atveju auksas matomai visiškai negalėtų būti produkuojamas. Tikrumoje yra visa eilė gamybos galimybių su įvairiais gamybos kaštais ir ta eilė praktiškai gali būti traktuojama kaip tęsiama. Jei čia bus atsižvelgta į gamybos kaštų sąvoka ir ji bus pakeista „paskutinių gamybos kaštų" sąvoka, tai vėlgi reikia atsiminti, kad ji negali būti traktuojama kaip kainos nustatymo pagrindas, nes gamybos plėtimas, taigi ir paskutiniai gamybos kaštai patys pareina taip pat nuo kainos. Bet gi visados matomai esti tam tikras sąryšis tarp gamybos aukso galimybių ir aukso vertės ir taigi tarp gamybos galimybių ir visuotino kainų lygių. Kai visuotinas kainų lygis kyla, kyla ir aukso gamybos kaštai išskaičiuoti pinigais, tuo tarpu nominalinė aukso kaina paliekti nekintama. To pasekmė yra apsimokamos gamybos galimybės aprėžimas, taigi ir bendros gamybos, dėlko aukso aprūpinimas tampa mažesnis ir tolimesnis visuotino kainų lygio kilimas sukliūdomas.

Kaip dabar surišti gamybos kaštų įtaką su esamo aukso kiekio įtaka ir kaip nustatyti visuotinas kainų lygis šiais dviem faktoriais? Į šį klausimą lengviausia bus atsakyti, jei mes visuotiną kainų lygį traktuosime atitinkamais mūsų visuotinai kainų susidarymo teorijai, kaip nežinomą lygtyje, kuri sako, kad aukso paklausai turi būti tolygus esamam aukso kiekiui. Jei tuomet aukso kiekis duotas, tai ir visuotinas kainų lygis tuo bus nustatytas. Kai aukso kiekis gamybos bus padidintas, tai

---

[1] Principles of Political economy, p. 213 Ch. IX, § 3.

gamybos sąlygos įgauna įtakos visuotinam kainų lygiui, kuris mūsų lygtyje surišamas tikra pareinamybe su pasiūlų ir paklausų įtaka. Manant, kad visuotinas kainų lygis yra duotas, tai tuo bus nustatyta ir aukso paklausai ir gamybos išplėtimas ir aukso aprūpinimas. Esant pusiausvyrai, pasiūlai turi būti lygus paklausams, taigi aukso kiekis auga tuo pat tempu, kaip ir aukso paklausai, esant nepakeistam kainų lygiui, ir šiąja sąlyga nustatomas visuotinas kainų lygis.

Dabar mes galime skaitmenimis tiksliai nustatyti gamybos sąlygų įtaką visuotinam kainų lygiui ir prieškarinėms sąlygoms išreikšti ją skaitmenimis. Jei gamybos galimybės yra tokios, kad esant tam tikram kainų lygiui aukso gamyba taip išsiplėčia, kad ji atitinka 3% esamo aukso kiekio, tuomet esti pusiausvyra ir visuotinas kainų lygis, kiek tas pareina nuo apsirūpinimo auksu, paliekti nekintamas. Jei gamybos galimybių esti tiek daug, kad aukso gamyba esamu kainų lygiu prašoka 3% esamo aukso kiekio, tuomet visuotinas kainų lygis didėja, ir būtent, tuo procento dydžiu, kuris atitinka perteklių, kuris prašoka kvotą tarp 3% aukso kiekio ir aukso gamybos. Atvirkščiai, visuotinas kainų lygis krinta, kai gamybos galimybės esamu kainu lygiu nebeleidžia aukso gamybai pasiekti 3% aukso kiekio.

Aukso gamybos skleidimasis remiasi visuotinu kainu lygiu, būtent, aukso kiekiu, kuris esant tam tikram kainų lygiui gali būti pagamintas, o ne „gamybos kaštais“, kurie kaip sąvoka visiškai negali būti apibūdinti.

Aukso kiekis, kuris esamu kainų lygiu gali būti produkuojamas, žinoma, pareina nuo kainų lygio, ir būtent kyla, kai kainų lygis krinta ir atvirkščiai. Kadangi aukso gamybos pakilimas veikia visuotino kainų pakėlimo linkme ir, atvirkščiai, tai aukso gamyba tarnauja ligi tam tikro laipsnio kaip visuotino kainų lygio reguliatorius. Šis reguliatorius matomai, juo bus tikresnis, juo stipresnė aukso gamybos pareinamybė nuo visuotino kainų lygio. Šios pareinamybės stiprumas matuojamas to laiko aukso gamybos pakėlimu, kuris įvyksta kaip tam tikro kainų lygio kritimo pasekmė. Manant, pav., kad kainų lygio kritimas 1 procentu iššauks aukso gamybos pakėlimą 2,3 arba 5%, tai šiuos skaičius ir galima traktuoti, kaip aukso gamybos pareinamybės nuo kainų lygio stiprumo mastą, arba,

taip sakant, aukso gamybos elastingumą. Aukso gamybos elastingumas yra kvota tarp mažo kainų lygio pasikeitimo ištikusio dėl aukso gamybos pasikeitimo ir manomo visuotino kainų lygio pasikeitimo. Šis elastingumas, esant bet kuriam kainų lygiui, nustatomas techniškomis gamybos sąlygomis. Juo didesnis šis aukso gamybos elastingumas, juo stipresnė yra kainų lygio pasikeitimo įtaka aukso gamybai, juo stipresnė yra ir reakciją prieš kainų pasikeitimą. Visuotino kainų lygio stabilizavimas dėl to juo yra didesnis, juo didesnis yra aukso gamybos elastingumas.

Paskutiniais metais visuotinas kainų lygis aukso valiuta stabilizavosi apytikriai 150 aukštyje, žymint prieškarinį laiką 100. Šis kainų pakilimas, kaip jau pirmiau buvo sakyta, yra milžiniškų monetarinių aukso paklausų sumažėjimo pasekmė. Žinoma, aukso gamyba reaguoja prieš tokį aukso vertės sumažinimą, bet santykiniai silpnai. Garsiausioje gamybos šalyje Transvaalyje, darbininkų gyvenimo kaštai ir apskritai aukso gamybos kaštai daug lėčiau pakilo, kaip kainų lygis Jungtinėse Valstybėse ir Europos aukso šalyse. Aukso gamybos susispaudimas dėl to santykiniai mažas. Bet reikia laukti, kad kainų sąlygos Pietų Afrikoje pamažėl prisitaikins pasaulinei prekyvietei. Tuomet sumažės aukso gamyba ir Transvaalyje. Taip pat ir kasyklų išsėmimas pamažėl tokį sumažėjimą daro galimu. Atsiradęs iš to menkesnis auksu pasaulio aprūpinimas turi, žinoma, tendencijos nuspausti ir visuotiną kainų lygį. Bet ši aukso aprūpinimo reakcija veikia labai išlėto ir, be abejonės, gali būti atsverta planingu monetarinių aukso paklausų siaurinimu. Prieš didelius šių paklausų sankrečius vis dėlto aukso gamybos sąlygos sudaro labai maža atsparos išlaikyti visuotino kainų lygio stabilitetą.

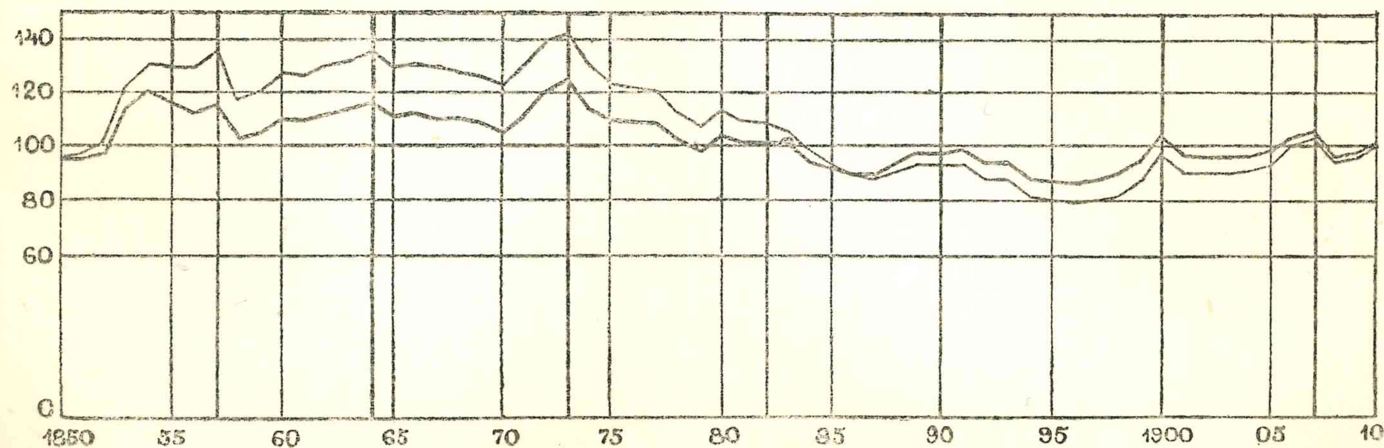
56. Kainų lygis ir bankinės mokėjimo priemonės.

Po to, kaip mes priešpaskutiniame paragrafe nustatėme reliatyvinio aukso kiekio įtaka visuotinam kainų lygiui, tolimesniam analizui tų faktorių, kurie nustato visuotiną kainų lygį, pravartų yra, kad mes bandytume vaizduotis, kaip atrodytų kainų lygio kreivoji, jei nebūtų faktino aukso kiekio nukrypimų nuo normalaus atitinkamame laikotarpyje, jei reliatyvinis

aukso kiekis per visą laikotarpį būtų lygus 1. Tam reikalui mūsų diagrama (fig. 4) duoda tam tikrą vaizdą, kur Sauerbeck'o indekso skaitmenys padalintos iš reliatyvinio aukso kiekio sudaro storą liniją. Plona linija reprezentuoja visuotiną kainų lygį, anot Sauerbeck'o (atitinkamos skaitmenys paduotos 1 lent. priede).

Taip redukuotas visuotinas kainų lygis, kaip matyti, savo sekuliariniuose judėjimuose daug žemesnis, kaip pats visuotinas kainų lygis. Metiniai judėjimai betgi paliekti, ir dabar mūsų uždavinį sudarys — išaiškinti juos. Kiekvienam, kas yra susipažinęs su atitinkamo laikotarpio visuotina ūkiškųjų konjunktūrų istorija, kris į akis, kad šie metiniai judėjimai suvedami į konjunktūrų judėjimus. Kad šis sąryšis būtų aiškesnis diagramoje tie metai, kur aukštoji konjunktūra yra pasiekusi savo aukščiausio punkto, pažymėti riebia linija. Pažiūrėjus į diagramą matyti, kad mūsų kreivosios viršūnės nuolatos supuola su aukštųjų konjunktūrų viršūnėmis. Išimtį sudaro tik 1882 metai, kur aukštoji konjuktūra menkiau pasireiškė. Matyti, kad yra tam tikras sąryšis tarp konjuktūrų judėjimo ir visuotino kainų lygio metinių varijacijų. Kodėl aukštoje konjuktūroje esti kainų kilimas, o depresijos laikotarpiu kainos krinta, bus išaiškinta sekamoje knygoje, kur specialiai bus tyriamas konjunktūrų judėjimas (71 §). Ten pat bus arčiau nustatyta ir aukštos konjunktūros padėtis (63 §).

Jau senai yra kilęs daug ginčijamas klausimas, ar taip pat ir nemonetariniai faktoriai turi įtakos visuotinam kainų lygiui. Prieš pirmiau išdėtos monetarines pinigų vertės teorijas visados būdavo iškeliamas užmetimas, kad ir kitos realinės ūkio sąlygos turi įtakos visuotinam kainų lygiui. Taip, pav., visuotinas gamybos kaštų atpigimas dėl įvedimo darbą taupančių mašinų, visuotinas transporto išlaidų sumažinimas, tiesiant geležinkelius ir besiskleidžiant šių laikų didžiulei laivininkystei, naujai atsiradusių gamybos šalių varžytynės ir pigesnė darbo jėga arba kurie nors kiti papiginantieji momentai, numuša visuotiną kainų lygį, atvirksčiai, darbininkų organizacijų pastangomis įvestas algų pakėlimas, šių laikų socialinė ir muitų politika ir p. d. gali iškelti visuotiną kainų lygį. Toki aiškinimai neverti turėti pinigų vertės teorijų vardo. Jie visiškai apleidžia, kad pinigų vertė negali būti nustatyta be sąveiksmo turinčių pinigų pusėje sprendžiamos reikšmės faktorių. Visuoti-



4 fig. Kainų lygio redukcija į normalinį aukso kiekį.

no kainų lygio pasikeitimas vis dėlto reikalauja visados atitinkamo bendro mokėjimų atlikimų pasikeitimo, taigi mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo arba turimų mokėjimo priemonių išnaudojimo pasikeitimo. Kai monetarinių faktorių sąveiksmas negalimas, kai monetariniai faktoriai yra savarankiški ir, gal būt, rodo priešingai veikiančių pasikeitimų, tai vis dėlto galutinė įtaka visuotinam kainų lygiui turi būti kitokia.

Pirmutinis pinigų vertės teorijos uždavinys visados turi būti tas, kad turi nustatyti monetarinių faktorių pasikeitimus ir išaiškinti sąryšį tarp tų pasikeitimų ir vienlaikinių visuotino kainų lygio pasikeitimų. Tatai jau mes padarėme sąryšyje su sekuliariniais pasikeitimais, kai mes nustatėme auksu apsirūpinimo įtaką visuotinam kainų lygiui. Tuo sekuliarinių varijacijų analizas dar nevisiškai baigiasi. Tik tuomet kai bus priimti dėmesin visi motetariniai faktoriai, mes tegalėsime atsakyti į klausimą, kiek čia turėjo įtakos ir nemonetariniai, bendrai ūkiški, pasikeitimai visuotino kainų lygio varijacijoms. Pirm prie to pereisiant, turime čia patikrinti metines visuotino kainų lygio varijacijas ir ištirti, kiek jas galima priskirti monetariniams ar kitiems ūkiškiems faktoriams. Čia jau susiduriame mes su krintančiu į akis faktu, kad ūkiškos konjunktūros, taigi nemonetarinių faktorių grupė, turi į šias metines sekuliarines varijacijas sprendžiamos įtakos. Tuo dar aiškinimas metinių varijacijų nesibaigia. Čia iškyla dar kitas klausimas, klausimas, kurį mes maždaug taip galime formuluoti: aukštose konjunktūrose, kaip, žinoma, apyvarta žymiai išsiplėčia, dėl to pat ir mokėjimo priemonių reikalingumas pakyla; betarpiška to pasėka turėtų būti k a i n ų k r i t i m a s, nežiūrint į tai įvyksta k a i n ų p a k i l i m a s, tai kaip tuomet dėl šių dviejų priežasčių pakilęs mokėjimo priemonių reikalingumas gali būti patenkintas? Juk padidėjusio mokėjimo priemonių reikalingumo patenkinimo nėra kitų priežasčių, kurios glūdi kitose srityse ir kurios galėtų sukelti kainų pakilimą.

Bendras atsakymas į šį klausimą tegali būti tokis, kad esamas pinigų kiekis aukštose konjunktūrose labiau yra išnaudojamas mokėjimo reikalams. Tatai gali atsitikti įvairiais būdais. Aukso monetų apyvartos greitumas gali pakilti. Cirkuliuojančių aukso monetų masė gali būti padauginta bankų rezervų sąskaiton, bendra aukso monetų atsarga ne monetarinės atsargos sąskaiton. Visų pirma bankinės mokėjimo priemonės

gali būti plačiu mastu naujai sukuriamos ir intensyviau išnaudojamos. Visi toki pasikeitimai tolygus yra esamo aukso kiekio mokėjimų atlikimų padidinimui. Jei mes mokėjimų atlikimą pro vieneta esamo aukso kiekio pažymėsime kaip „reliatyvinį mokėjimų atlikimą", galime sudaryti dėsnį, kad metinis visuotino kainų lygio pasikeitimas suvedamas į reliatyvinio mokėjimų atlikimo pasikeitimus.

Tyrinėjant aukso kiekio įtaką visuotinam kainų lygiui, tenka palyginti esamą aukso kiekį su aukso reikalingumu (§ 51). Čia, kur mums tenka nustatyti, kaip veikia į visuotiną kainų lygį mokėjimų atlikimų pasikeitimas, turime, žinoma, lyginti per tam tikrą laikotarpio vienetą mokėjimų atlikimą su reikiamu atlikti mokėjimų dydžiu per tą patį periodą. Bendra tų mokėjimų suma yra lygi produktui TP, kur T realinės apyvartos dydis ir P visuotinas kainų lygis.

Dėl realinės apyvartos pasikeitimų mes neturime tinkamų skaitmenų. Betgi mes žinome, kad realinė apyvarta aukštoje konjunktūroje kyla ir, būtent, greitesniu tempu, kaip kad paprastai. Iš to mes galime padaryti išvadą, kad bendras mokėjimų atlikimas aukštoje konjunktūroje turi labiau pakilti, kaip visuotinas kainų lygis. Tais atvejais, kur kainų indekso ir realinės apyvartos apyvartos maksima pagal laiką supuola, tai bendro mokėjimo atlikimo pakilimas ypačiai aiškiai matyti.

Kad šiuos sprendimus gavus patikrinti, mums reikalingas bendro mokėjimo atlikimų pasikeitimo mastas. Mūsų reikalavimai iš tokio masto savaime suprantama, esant dabartinei statistikos padėčiai, negali būti aukšti. Mūsų tikslui vartotiną bendro mokėjimų atlikimo pasikeitimų indeksą turime Jungtinių Valstybių ir Anglijos Clearingų skaitmenyse. Clearingo skaičiai tegali būti traktuojami kaip mokėjimo mastas čekiais. Čekių skaičiai vėlgi sudaro šių laikų sąlygose didžiausią mokėjimų dalį. Jungtinėse Valstybėse F i s h e r i s 1909 m., kaip jau minėta čekių mokėjimo sumą įvertino 353 miliardus dolerių, kitus mokėjimus tik 34 miliardais dolerių. Pasak šio vertinimo, čekių mokėjimai daugiau per dešimtį kartų didesni už kitus mokėjimus. Kadangi kiti mokėjimai įvairiose konjunktūrose turi daugiausia sekti čekių mokėjimų judėjimą, tai be žymesnės klaidos čekių mokėjimus gali priimti tinkamu, kaip visų mokėjimų indeksą, taigi ir clearingo skaitmenis galime priimti, kaip visų mokėjimų indeksą atitinkamoje šalyje. Tatai,

savaime suprantama, leistina tik trumpiems laikotarpiams, taigi kai tyrinėjamas mokėjimų atlikimo judėjimas sąryšyje su konjunktūros judėjimu. Ilgesniam laikotarpiui gali lengvai pasikeisti santykis tarp mokėjimų čekiais ir kitų mokėjimų.

Kad gavus redukuoto kainų lygio kreivąją tiesiog sulyginama su Clearingo apyvartos indeksu, galime clearingo skaitmenis padalinti iš kiekvienų metų faktino aukso kiekio. Tuo mes eliminuojame visuotino kainų lygio sekuliarinių judėjimų įtaką Clearingo skaitmenims, žinoma, tiek, kiek šis judėjimas pareina nuo reliatyvinio auksu aprūpinimo. Vienkart, kaip mes tuojau pamatysime, iškeliamas ir Clearingo skaitmenų per visą laikotarpį pakilimas, dėliai ko mes galime sugretinti metinius Clearingo kreivosios svyravimus tiesiog su atitinkamais visuotino kainų lygio svyravimais. Tam tikslui reikalinga dar, kad clearingo skaitmenys būtų išreikštos tam tikro normalinio lygio procentais. Tam reikalui Londono Clearingo skaitmenys 1870 — 1910 metų[1] pirmiausia padalinamos iš kiekvienų metų aukso kiekio, tai kad tos kvotos išreikštos jų vidurkių procentais per visą laikotarpį. Šis vidurkis pažymėtas skaitmenimi 100. Panašiai naudojamos ir New-Yorko Clearingo skaitmenys[2]. Šios išdavos paduotos mūsų diagramoje (fig. 5). (Skaitmenis žiūrėk priedų 3 lent.).

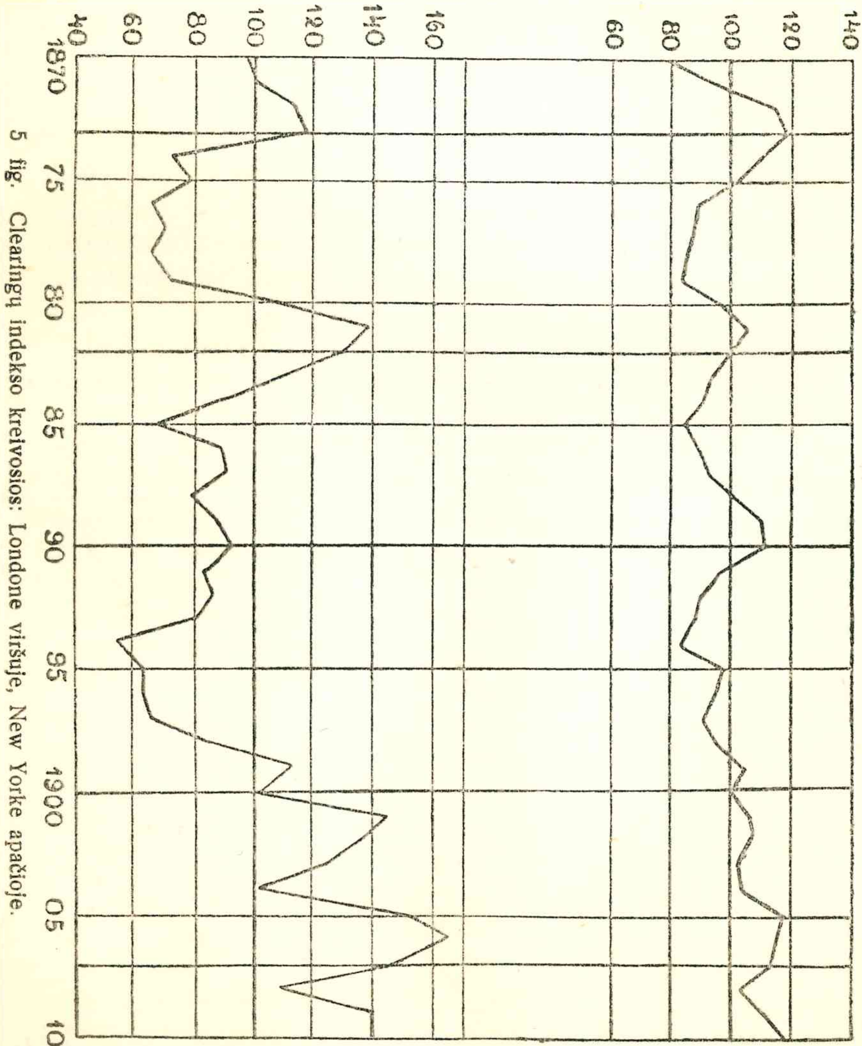
Trumpam laikotarpiui šias kreivąsias galime laikyti tinkamomis kaip atitinkamos šalies mokėjimų atlikimo indeksą. Abı indekso kreivosios parodo bendrai vienodą judėjimą, nors Amerikos atitinkamai stipresniems tos šalies konjunktūrų svyravimams daro stipresnių alkūnių. Tyrinėdami dabar, pav., Anglų mokėjimų atlikimo indeksą, kiek arčiau rasime, kad jų pakilimai visados supuola su aukštomis konjunktūromis, nors jų smailagaliai kai kada kiek aukščiau esti kaip aukštos konjunktūros viršūnės. Bendrai mokėjimų atlikimo indeksas parodo žymiai stipresnį judėjimą, kaip redukuotas kainų lygis. Kur mokėjimų atlikimo indekso aukščiausias punktas, kaip 1873 m. ir 1890 krinta į aukštos konjunktūros viršūnę ir susitinka su kainų lygio maksimumu, tai ir mūsų indekso kilimas yra labai didelis. Mokėjimų atlikimo indeksas parodo tą patį judėjimą, kurio mes laukėme iš pirmesnių savo teoretinių nurodymų.

---

[1] Bulletin de la statistique générale de la France T. I p. 212.

[2] Statistical Abstract of the United States, 1910 p. 570.

Iš šių turinėjimų išeina, kad negali būti jokios abejonės, kad čia tyrinėjimas atsitiktinas visuotino kainų lygio pakilimas įgalinamas dėl mokėjimo atlikimo pro vieneta pakilimo esamo aukso kiekio ir kad šis pakilęs mokėjimų atlikimas didžiumoje nugalimas bankinių mokėjimo priemonių išleidimu ir didesnių jų išnaudojimu, toliau bankų aukso rezervų išdavimu ir cirkuliuojančios monetos apyvartos greitumu. Bankų pagalba apyvartos aprūpinimas mokėjimo priemonėmis aukštoje konjunk-



5 fig. Clearingų indekso kreivosios: Londone viršuje, New Yorke apačioje.

tūroje ne tik kad pakyla tuo pat santykiu kaip realinė apyvarta, bet dar labiau, dėliai ko įvyksta visuotinas kainų pakilimas. Sekamoje depresijoje kainų kritimas pareina nuo atitinkamo mokėjimo priemonėmis aprūpinimo aprėžimo iš bankų pusės. Gali būti visi šitie „metiniai“ visuotino kainų lygio judėjimai aiškinami kitais, išeinančiais iš pačios konjunktūros vidaus faktoriais, bet jie tegalimi tik prileidus atitinkamą iš bankų pusės mokėjimų reguliavimą, vadinasi, turi būti čia visų pirma suvedami į šį reguliavimą.

Šis reguliavimas ir patsai pareina nuo konjunktūrų, bet jokiu būdu nestovi prieš ją pasyviai. Labiau jį tenka traktuoti kaip apskritai faktorių, kuris eina prieš konjunktūros judėjimą, laiko ji tam tikrose ribose. Taip pat ir kalbant apie visuotino lygio metines varijacijas pinigų pusėje randame faktorių, kuris aktyviai veikia drauge. Šio faktoriaus pasireiškimas gali būti sustiprintas bankų sąmoningais veiksmais. Kiek praktiškai galima būtų tam tikru iš bankų pusės mokėjimo priemonių aprėžimu pašalinti kainų kilimas aukštoje konjunktūroje, palieka vis dar atviras klausimas.

Kaip šalutinė šio paragrafo tyrinėjimų išdava gali būti pastebėta dar tokia. Žvilgsnis į mūsų diagramą parodo, kad anglų kreivoji bendrai, jei mes pažiūrėsime konjunktūros įtakos atžvilgiu, beveik visiškai horizontaliai eina taip, kad atsiskaitymų dydis Londone per atitinkamą laikotarpį eina beveik tuo pat greitumu, gal kiek greičiau, kaip kad auga pasaulio aukso kiekis. Vienlaikinis visos šalies mokėjimų atlikimo skleidimasis buvo apytikriai tas pats. Taigi galima priimti, kad kitų mokėjimo priemonių cirkuliacija kiek lėčiau auga, bet kadangi čekių mokėjimas per visą laikotarpį stipriai persvėrė, tai šis santykis mažiau veikė į visą mokėjimų atlikimo skleidimąsi.

Dabar jau mes galime turėti apytikri vidutinio Anglijos realinės apyvartos augimo vaizdą ir tuo pat visos šalies ekonomiškojo skleidimosi per atitinkamą laikotarpį tempą. Tam tik reikalinga, kad rastas mokėjimo pakilimas būtų suvestas į konstantinį kainų lygį, kas gal lengvai atsitikti, nes mes žinome, kad sekuliarinis kainų aukštis laikotarpio pradžioje stovėjo apie 30°/₀ aukščiau kaip normalinis lygis (54), o jo gale supuolė su normaliniu lygiu. Vidutinis metinis Anglijos realinės apvartos pakilimas per 1870 — 1910 m. laikotarpį išskaičiuojamas, einant šiais pagrindiniais dėsniais 3,05°/₀. Čia pagrindan

yra padėtas absoliutinio aukso kiekio kilimas. Atsižvelgiant, kad mokėjimų atlikimo pakilimas buvo kiek stipresnis, tai gauname cifrą, kuri gal būt vienu ar dviem procento dešimtomis dalimis stovi aukščiau. Šis skaitmuo visiškai atitinka mūsų visuotino ūkio skleidimosi greitumo įvertinimą Vakarų Europoje (§ 6).

Amerikos Jungtinėms Valstybėms skleidimasis be abejonės turėjo būti žymiai stipresnis, bet dėl valiutos sąlygų pasikeitimo sunkiai tuo pat būdu išreiškiamas skaitmenimis. Tam tikros šalys vėlgi turėjo tikrai lėtesnį skleidimasi. Gal net galima būtų Anglijos skleidimasi per atitinkamus laikotarpius traktuoti kaip apytikrį vidurkį visam pasauliui.

57. Kainų lygis ir aukso paklausai.

Nustačius, kad visuotino kainų lygio metinės varijacijos turi būti aiškinamos ūkiškomis konjunktūromis ir elastingumu, kuris atsiranda bankams aprūpinant apyvartą mokėjimo priemonėmis, mūsų tyrinėjimus mes galime išimtinai sukoncentruoti į visuotino kainų lygio sekuliarines varijacijas. Visuotinas atitikimas tarp šių varijacijų ir atitinkamų reliatyvinio aukso kiekio varijacijų, kurias mes nustatėme 54 §, tenka traktuoti kaip tikras faktas. Jei mes eidami visuotina kvantitetine teorija, kaip kad mes ją išdėjome 51 §, ir mūsų analizu įtakos, kurią galime priskirti aukso apsirūpinimui, priimsime, kad pasaulio reliatyvinio aukso kiekio pasikeitimai procentualiai lygiai veikia didžiulį pasaulinės prekybos auksu išreikštų kainų pasikeitimą, tai tuomet sekuliariniai visuotino kainų lygio pasikeitimai bus išaiškinti daugiausiai tais pasikeitimais.

Pažymėtina tai, kad tuo būdu įvairūs visuotino kainų lygio pasikeitimai gali būti suvesti į priežastis, kiek jos yra monetarinio pobūdžio, glūdi pinigų aprūpinimo pusėje, čia specialiniai auksu apsirūpinime. Ar stambus aukso reikalingumo pasikeitimai per laikotarpį neturi jokios įtakos į visuotiną kainų lygį? Visur mūsų tyrinėjimus mes rėmėme anglų kainų tyrinėjimu, nes jos yra pasaulinės prekybos kainos, ir kadangi Anglijoje per visą laikotarpį viešpatavo aukso valiuta. Taip išskaičiuotą kainų lygį mes lyginome su viso pasaulio aukso kiekiu, verčiami tai daryti dėl to apystovos, nes kitas aukso kiekis negalėjo sudaryti obektyvaus problemos dydžio. Dabar galime

paklausti: ar per visą laikotarpį stipriai pakilę pasaulyje aukso paklausai negalėjo turėti tokios didelės įtakos kainoms, kad galėjo nustumti visiškai į šalį pareinamybę tarp visuotino kainų lygio ir pasaulio aukso kiekio? Kad tokis klausimas gali būti keliamas visiškai yra suprantama. Mūsų tyrinėjimas parodo, kad į jį tenka negatyviai atsakyti. Po to kaip mes išnagrinėjome reliatyvinio aukso varijacijų ir kintamo apyvartos aprūpinimo bankinėmis mokėjimo priemonėmis įtaką, palieka išaiškinti mažiau svarbias visuotino kainų lygio varijacijas.

Suvestas į normalinį kainų lygį pasaulio aukso reikalingumas per 1850 — 1910 metų laikotarpį gana vienodai pakilo tuo pačiu procento dydžiu kaip ir normalinis aukso kiekis, būtent, apie 2,8%₀ kasmet. Šis skaitmuo yra kiek žemesnis, kaip tas, kuri mes suradome kaip charakteringą visuotinam pasaulio ūkio skleidimuisi 1870 — 1910 m. laikotarpiu. Juk ne negalimas daiktas, kad bankinių priemonių augimo įtaka turėjo tokios įtakos, kad aukso reikalingumas kiek lėčiau pakilo, kaip realinė apyvarta.

Galima šį kiek ypatingą vienodo aukso reikalingumo kilimo faktą, kaip atrodo, išaiškinti, atsižvelgus, kad perėjimas į aukso valiutą ilgai dar nereiškė tokio didelio aukso reikalingumo pakilimo, kaip kad būtų linkta manyti. Dažnai jau iš anksto auksas žymiomis sumomis cirkuliavo apyvartoje ar del bimetalinės valiutos, ar kaip prekybos monetos, arba valstybės ar centralinio banko ištisais metais būdavo renkami dideli rezervai, kitais atvejais aukso valiuta ne tuojau pilnai būdavo įvedama, arba buvo vengiama tikros aukso cirkuliacijos. Esant tokioms apystovoms, aukso paklausai del valiutų pasikeitimo galėjo būti padalinti gana ilgam laikotarpiui. Prancūzijos Bankas, pav., dar ir naujaisiais laikais (prieš karą) pamažel gerino santykį tarp aukso ir sidabro metalų kasose ir tam tikslui pirkdavo auksą. Žinoma, perėjimas į aukso valiutą ligi tam tikro laipsnio nepaprastai pakelia atitinkamos šalies aukso reikalingumą, kas tačiau bendrame pasaulio aukso reikalavime neturi žymesnės įtakos, jei tik kitos šalys atitinkamai susiaurina savo aukso paklausus. Atskiroms šalims, tiesa, aukso reikalingumo pakilimas nebuvo tokis vienodai lygus, kaip viso pasaulio.

Šalis gali, pav., per tam tikrą laiką tenkintis mažesniu naujo aukso pasitiekimu, jei mokėjimams stipriau pradeda

naudoti bankines mokėjimo priemones. Tokios sąlygos parodo, kaip visiškai nepamatuota turi būti suvesti visuotino kainų lygio pasikeitimus į atskirų šalių aukso reikalavimus. Valiutos ir bankų politika ir panašiais faktoriais nustatytas aukso reikalavimas kurios nors šalies veikia, žinoma, pasaulio aukso vertės prekių vietoje kaip komponentas, bet tik viso pasaulio reikalavimas sąryšyje su bendrais pasiūlais nustato pinigų vertę, t. y. visuotiną kainų lygį.

Galima net priimti, kad laikotarpiai su ypačiai gausia aukso gamyba paskubino perėjimą į aukso valiutą ir aukso cirkuliaciją ir tuom parengė daugiau vietos auksui. Betgi mūsų kalbamu laikotarpiu tas neturėjo vietos. Aukso paklausai neturi tokio elastingumo, kad jie bent iš dalies kliudytų kainoms kilti. Priešingai, abiejais pakilusios aukso gamybos laikotarpiais — Kalifornijos — Australijos 1850 m. ir Transvaalio pusiau devyniasdešimtų metų kainų kilimas, kaip parodo mūsų diagrama (Fig. 3), aiškiai yra stipresnis, kaip kad išeina iš reliatyvinio aukso kiekio pakilimo. Jei mūsų statistikos medžiaga palyginti turėtų ir stambių klaidų, tai šios išvados, kaip tat lengva parodyti, nenustotų galios. Visiškai nepaprastas aukso gamybos pakilimas abiejais atvejais sukėlė kainas. Aukso paklausai ir per tuos laikotarpius daugių daugiausia auga jų normalinių procentų dydžių 2, 8, jei nelėčiau. Visados, kai nepaprastai pakilusi aukso gamyba negalėjo būti paimta tų paklausų, tai kainos turėjo kilti aukštyn.

Tas faktas, kad sekuliarinis kainų lygis penkiasdešimtais ir šešiasdešimtais metais, devyniasdešimtais metais stovėjo žemiau reliatyvinio aukso kiekio, reiškia, kad visuotinai vienodame aukso paklausų skleidimosi, vis delto būta sekuliarinių judėjimų. Sąlyga ši kitaip negali būti išaiškinta kaip tik tuo, kad aukso paklausai 1870 metais buvo kiek silpnesni vėliau, kiek stipriau augo. Tokia prielaida yra visiškai suprantama, atsiminus tą didelį valiutų politikoje perversmą, kuris pasireiškė šešiasdešimtaisiais metais. Dažniausiai ypač, žinoma, iš bimetalistų pusės, buvo linkta šiuos pakilusius aukso paklausus labai išpūsti kainų susidarymo atžvilgiu. Matomai perėjimas į aukso valiutą, atliktas kai kurių valstybių septyniasdešimtais metais, vis delto taip pamaži buvo atliktas, kad jis žymesnės įtakos visuotinam kainų lygiui neturėjo. Vėlesnis Rusijos ir Austrijos—Ungarijos perėjimas į aukso valiutą,

kaip jau sakyta, jokio spaudimo žymių į visuotiną kainų lygį nebepaliko.

Jei net Europos valiutos reformos septyniasdešimtais metais galėjo turėti ir turėjo tam tikros mažos įtakos po to ėjusiam visuotinam kainų kritimui, tai, tur būt, ir kitą apystova yra kalta dėlto to kritimo, kiek jis neparėjo nuo vienlaikinio reliatyvinio aukso kiekio kritimo. Ši apystova — tai Jungtinių Valstybių milžiniškai pakilę aukso paklausai septyniasdešimtais metais, atsiradę del rengimosi ir įvedimo bankinių mokėjimų priemonių keitimo auksu. Pilietinio karo popierinė valiuta 1879 metų buvo paskelbta mainoma. Per laikotarpį 1875 m. pusės ligi 1887 metų galo Jungtinių Valstybių monetarinė aukso atsarga pakilo nuo 89 milijonų dolerių ligi 650 mil. dolerių, kas reiškia septynis kartus padidėjimų per $12^1/_2$ m. Ypačiai didelis priaugimas buvo pusiau 1876 m. ligi 1881 m. galui, būtent, nuo 99 ligi 485 mil. dolerių, taigi beveik penkis kartus padaugėjimas per $5^1/_2$ metų. Šie reikalavimai buvo statomi tuo laiku, kai jau ir, be to pasaulio apsirūpinimas auksu buvo labai trūkstamas, kad net privertė nukristi visuotiną kainų lygį.

Kadangi paprastai aukso produkcijos liekanos eina nemonetariniams reikalams, tai būtent, monetariniams kito pasaulio reikalams nebeliko. Ir tuomet turėjo aukso vertė pakilti žymiai daugiau, kaip kad galėjo pakilti dėl aukso produkcijos trūkumo. Jungtinių Valstybių ūkiško skleidimosi greitumui monetarinio aukso du kart padidėjimą galima buvo traktuoti normaliniu per 12 metų. Tuo tarpu Jungtinės Valstybės 1875 — 1887 m. laikotarpyje pareikalavo apie 2 miliardų markių monetariniams reikalams. Iš to turėjo atsirasti visuotino kainų lygio kritimas maždaug $7^0/_0$[1].

Kalbamų aukso paklausų netaisyklingumų aiškiai pakanka, kad visuotino kaino lygio kritimą pusiau septyniasdešimtųjų metų ir aštuoniasdešimtaisiais metais išaiškinus kritimu atsiradusiu dėl reliatyvinio aukso kiekio kritimo. T a i g i v i s u o t i n o k a i n ų l y g i o s e k u l i a r i n ė s v a r i a c i j a s d a u g i a u s i a i t e n k a s u v e s t i į a u k s o r e l i a t y v i n i o k i e k i o v a r i j a c i j a s, t o l i a u į t a m t i k-

---

[1] Del statistikos davinių, kurie padėti šių išskaičiavimų pagrindan, žiūrėk Report of the Director of the Mint, Washington 1911, p. 43, 21 ir 317.

rus bendrai vienodai lygaus visuotino aukso paklausų netaisyklingumus. Tuo būdu ir mūsų visuotino kainų lygio sekuliarinių priežasčių analizas, bent mūsų išskaičiavimų klaidų ribose, galutinai yra baigtas. Gautų faktorių aiškinimas, kaip matyti glūdi visas monetarinėje problemos pusėje. Jis yra pagrįstas aukso gamybos sąlygomis arba valiutos politikos sąlygomis ir gali būti pirmoje eilėje traktuojamos kaip pinigų vertės nustatymo pagrindas. Tuomet nebelieka vietos sekuliarinių pinigų vertės pasikeitimų aiškinimams per tam tikrą laikotarpį kitomis visuotinomis ūkiškos prigimties priežastimis. Atitinkamais laikotarpiais visuotino kainų lygio sekuliarinis judėjimas yra išimtinai monetarinis reiškinys.

Jų konjuktūrų nustatomuose „metiniuose" judėjimuose, pasirodo, žinoma, visuotino ūkio skleidimosi auganti rata ir būtent, priaugimo procentas aukštose konjuktūrose turi būti aukštesnis kaip normaliai. Šis skleidimosi greitumo kilimas turi atnešti visuotino kainų lygio kritimą. Kainos keliančios aukštos konjunktūros tendencijos yra tokios didelės, kad tos tendencijos nugalimos ir atvirkščiai kainos turi kilti; bankų mokėjimo priemonėmis aprūpinimas yra tokis gausus, kad jo pakanka ir pakilusiai apyvartai dėl pakilusio kainų lygio.

Visuotino ūkiško skleidimosi greitumas per kalbamą laikotarpį nepajėgia nustatyti visuotiną kainų lygį nė sekuliariniuose, nė savo metiniuose pasikeitimuose.

Ypačiai pažymėtina, kad visuotinas prekių atpigimas, kurio reikia laukti dėl padidėjusio žmogaus darbo produktingumo per tą laikotarpį, nepasireiškia. Pasaulio aprūpinimas mokėjimo priemonėmis yra pakankamai gausus, kad panaikintų kiekvieną tokią tendenciją.

58. Kainų lygio reguliavimas bankų palūkanomis.

Aukščiau mes nustatėme faktą, kad visuotino kainų lygio sekuliarinės varijacijos nustatomos kintamo aukso aprūpinimo trūkumo santykiu su jo reikalingumu. Klausimas, kaip ir kuriuo būdu aukso aprūpinimas turi tokios įtakos visuotinam kainų lygiui, tuo dar nėra atsakytas.

Padidėjusios aukso gamybos įtaka tuo visų pirma jaučiama gamybos srityse, kad auksas labiau yra siūlomas už pre-

kes, dėliai ko, suprantama, pakyla kainos. Šie padidėję prekių paklausai turi, nors ir žymiai mažesnės, įtakos visai pasaulio prekyvietei. Galutina pakilusios aukso gamybos įtaka pasaulinės prekybos kainoms tegali pirmu kart pasireikšti, kai naujas auksas pakliūva į pasaulio aukso prekyvietę. Dabar naujas auksas paprastai iš gamybos vietų pasiekia prekybos centrus, visų pirma Londono prekyvietę, iš kur jau paskirsto po visą pasaulį. Visų pirma jis paimamas įvairių šalių stambų centralinių bankų ir aukso kasų. Ten gal būt jis ir galėtų būti nedarydamas jokios tiesioginės įtakos visuotinam kainų lygiui.

Dabar jau mes žinome (X sk.), kad aukso valiutos šalyse visų esamų apyvartoje mokėjimo priemonių kiekis esti tam tikrame, nors ir labai elastingame santykyje, su bankų aukso rezervais. Kadangi šiame santykyje gali būti gana stambių svyravimų, tai aukso rezervų padidėjimas neturi jokios tiesioginės įtakos visuotinam kainų lygiui. Betgi nėra numatomo pagrindo, dėlko aukso atsargų pakilimas vidutiniu santykiu tarp mokėjimo priemonių ir bankų atsargų sukeltų ilgesniam laikui pasikeitimą. Daugiau verta laukti, kad gausesnis auksu apsirūpinimas pamažėl surištas esti ir su mokėjimo priemonėmis aprūpinimo apyvartos atitinkamu išplėtimu. Todėl labai naturalu manyti, kad aukso apsirūpinimas visiškai valdo visuotino kainų kreivosios lygio sekuliarines varijacijas.

Auksu apsirūpinimas veikia į visuotiną kainų lygį daugiausia delto, kad jis turi įtakos bankų mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo reguliavimui. Kai šis mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas santykyje su esamais aukso rezervais labai įsitempia, kaip tat paprastai esti aukštose konjunktūrose, tuomet aukso trūkumas efektyviniai jaučiamas ir nustato ribą tolimesniam mokėjimo priemonių reikalingumo tenkinimui ir tuo pat kainų kilimui. Jei per ankstyvesnius metus buvo surinkta ypačiai daug aukso, tai mokėjimo priemonių reikalingumo patenkinimas galimas ir toliau esti kaip pirma, visuotino kainų lygio aukščiausias punktas bus tuomet aukštesnis kaip pirmiau. Jei pereitų metų aukso apsirūpinimas buvo trūkstamas, tai aukščiausias kainų lygio punktas aukštoje konjunktūroje turi gulėti žemiau, kaip esant normaliniam aukso apsirūpinimui. Nors aukso apsirūpinimas aukštose konjunktūrose turi efektyvinės įtakos kainų susidarymui, jis yra, savaime suprantama,

kitose ūkiško judėjimo fazėse nebe įtakos kainoms, nes tuomet bankams ligi tam tikro laipsnio turi įtakos aukso aprūpinimo gausumas, jiems reguliuojant mokėjimo priemonėmis aprūpinimą.

Kadangi auksu apsirūpinimas tik bankų politikos pagalba veikia sekuliarinius visuotino kainų lygio pasikeitimus ir metinius kainų lygio pasikeitimus, kiek jie apskritai pareina nuo monetarinių faktorių, bet taip pat nustatomi tik bankų politikos, tai reikia manyti, kad kiekvienu momentu bankų politika vienintelė atsakinga yra už visuotino kainų lygio pasikeitimus. Dabar mes žinome, kad faktorius, kuri mes dėl paprastumo pavadinome „bankų politika“ — taigi bankų reguliavimas viso mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo, išimtinai veikia bankų paskolų sąlygų pagalba, ir kad tarpe šių paskolų sąlygų daugiausiai veikia tik bankų palūkanų dydis, kaip mokėjimo priemonių apsirūpinimas (49 §). Dabar pasirodo, kad visuotino kainų lygio judėjimas, kiek jis apskritai valdomas faktorių monetų pusėje, kiekvienu momentu nustatomas daugiausia banko palūkanų.

Dabar bankų palūkanos nustatomos ne pagal norą, bet reguliuojamos tam tikru tikslu. Šalyje su aukso valiuta, turi būti banko palūkanos, kaip mes matėme, nuolatos taip reguliuojamas, kad vidaus apyvarta statytų rezervams reikalavimus tik atsitiktinai ir laikinai, pakilus mokėjimo priemonių reikalingumui, bet kad apskritai rezervai nebūtų liečiami. Tik, esant tokiai bankų politikai tegalima išlaikyti aukso valiutą. Bankų palūkanų reguliavimas apgina rezervus ir nuo pripuolamos nepatogios užsienio mokamojo balanso būklės, kai reikalaujama daug mokėjimų į užsienį. Banko palūkanų reguliavimo nustatymui abiejais atvejais labai svarbios yra pastangos išlaikyti valiutos aukso paritetą.

Patyrimas rodo, kad tatai, esant tikrai palūkanų politikai, pavyksta. Betgi palūkanų politikos tam tikslui nepakanka. Išlaikyti valiutos aukso paritetą, be to dar reikalingas mokėjimo priemonėmis apyvartos aprūpinimas pagal to laiko reikalingumą. Tam reikalui turi būti elastingas auksą pakeičiančių mokėjimų priemonių vartojamas, nes priešingai aukso reikalavimas, esant stipriam mokėjimo priemonių reikalingumui, bus perstiprus. Bet ir auksas, negalint nepatenkinti efektybinių aukso paklausų, turi būti tam tikru mažesniu kiekiu išimamas

iš bankų rezervų. Norėtųs pasakyti, kad šis pastovus bankinių mokėjimo priemonių keitimas sudaro vienintelę būtina aukso pariteto sąlygą. Keitimas tegalimas tik, esant iš vienos pusės palūkanų politikai, kuri mokėjimo priemonių reikalavimą laiko tam tikrose ribose ir, antra vertus, mokėjimų reikalavimo tenkinimas bankinėmis mokėjimo priemonėmis, ligi jos imamos vietoje aukso. Papildant aukso cirkuliaciją bankinėmis mokėjimo priemonėmis ir išleidžiant auksą, arba užsienio devizus iš bankų rezervų į apyvartą, aukso paklausai sumažėja ir pasiūlai padidėja. Tatai ypačiai didelių mokėjimo priemonių laikais veikia kaip kliūtis aukso vertei pakilti ir, esant atsitiktinam visuotinam kainų lygio pakilimui, taigi aukso vertės nukritimui, kaip atitinkamas aukso vertės numušimas. Tik kai mokėjimo priemonės tuo būdu patiekiamos apyvartai, tegali būti išlaikytas pinigų aukso paritetas.

Tuo būdu iš tikrųjų galima esti ką tik paaiškėjusiomis priemonėmis laikyti šalies pinigų vertę vienodo aukščio kaip ir tam tikro metalo vertė, arba tiksliau išsireiškiant, tam tikro metalo kainą laikyti tam tikrose ankštose šalies valiutos ribose. Šį metalo kainos nustatymą, būtent, aukso, mes laikėme kaip svarbiausią aukso valiutos momentą. Šis momentas atskiria aukso valiutą nuo laisvos valiutos. Bet ir aukso valiutoje, pav., markių valiutoje, valiuta turi savarankišką egzistenciją. Su metalu auksu ji yra surišta tik sąlyga, kad aukso kaina tam tikrose ribose turi būti fiksuota. Valiutos reguliavimas, atsižvelgiant į šią sąlygą, turi būti atliktas banko palūkanomis ir išnaudojant bankų rezervus.

Aukso valiuta dėl to gali būti suprantama, kaip laisva valiuta, kuriai esant aukso kaina laikoma tam tikrose ribose. Šis aukso kainos nustatymas pasiekiamas sekuliariniams periodams reguliuojant visuotiną kainų lygį pagal aukso aprūpinimą, trumpesniems periodams, atvirksčiai, reguliuojant aukso prekyvietę pagal visuotiną kainų lygį.

Dabar galima paklausti, ligi kurio laipsnio visuotinas kainų lygis gali būti reguliuojamas bankų politika, kuri stato savo tikslu aukso pariteto išlaikymą? Atsakymas duotas pirmesniais mūsų tyrinėjimais: palūkanų politikai pavyksta, kad visuotinas kainų lygis savo sekuliarinėse varijacijose išimtinai reguliuojamas pasaulinio aukso kiekio pagal kvantitetinės teorijos nustatytą kainų lygį. Visame kitame palūkanų politika

laiko tam tikrose ribose „metines“ visuotino kainų lygio varijacijas, kurios atsiranda dėl nemonetarinių priežasčių (konjunktūrų), bet negali jų sulaikyti.

Palūkanų politika, kuri siekia valiutos aukso pariteto, būtent, konstantinės aukso kainos, pasieks kainų lygio sekuliarinėmis varijacijomis atvirkščiame santykyje su aukso verte ir, be to, su ligi tam tikro laipsnio savarankiškomis metinėmis varijacijomis. Vargu bau perdrąsu būtų padaryti iš to išvada, kad palūkanų politika, kuri siekia nustatymo kurios kitos kainos, galėtų pasiekti panašių išdavų. Kaip tokios politikos tikslas gali būti nustatymas tam tikru būdu nustatyto tam tikros prekių grupės vidurkio, arba kas yra tolygu nustatymui, tam tikro prekių kiekio bendros kainos. Pritaikinta palūkanų politika turėtų būti galima išlaikyti prekių lygį su sekuliarinėmis varijacijomis atvirksčioje proporcijoje tos prekių kiekio vertės pasikeitimui santykyje su prekių visuma.

Pasirenkant pakankamai reprezentatyvinį prekių kiekį tokių vertės pasikeitimų negalėtų daug būti, taigi ir galima būtų atitinkamu palūkanų politikos vedimu visuotiną kainų lygi tiek stabilizuoti, kad nebūtų jokių sekuliarinių varijacijų. Metinių visuotino kainų lygio varijacijų dar mažiau būtų išvengta kaip ir aukso valiutos atveju. Nominalinis prekių kiekio kainų nustatymas negalimas būtų dėl visuotino kainų lygio konjunktūrinių judėjimų, kadangi priemonė, kuri vartojama atitinkamam tikslui aukso valiutos atveju, būtent, išleidimas aukso iš bankų rezervų ir dalinas aukso paklausų patenkinimas kitomis pakeičiamomis priemonėmis, čia nebūtų galimas.

Jei mes sugretinsime tai, kas pereitame skyriuje buvo kalbama dėl bankų palūkanų įtakos, kaip mokėjimo priemonėmis aprūpinimo reguliatoriaus, su šio skyriaus išdavomis, tai galėsime atsakyti į klausimą, kuriuo būdu į visuotiną kainų lygį bankų palūkanos daro įtakos. Bankų palūkanų dydžio kritimas reiškia padidėjusią bankų konkurenciją kapitalo prekyvietėje, kur varžosi naujai sukurtos bankinės mokėjimo priemonės su taupmenomis. Patogiomis sąlygomis sukelti padidėję kapitalo dispozicijos paklausai iš dalies patenkinami tiesiog naujai sudaromomis bankinėmis mokėjimo priemonėmis. Tuo sudaroma ekstra — perkamoji jėga prekyvietėje. Neišvengiama to pasekmė esti kainų pakilimas, kuris ligi tol turi tęstis, kol visa nominalinė perkamoji jėga pilnai bus išnaudota. Šiuo

kainų pakilimu rengiama vieta tam tikram naujų bankinių mokėjimo priemonių kiekiui, kuris turi pakliūti į apyvartą.

Šie samprotavimai vedą į galutiną klausimo sprendimą, kuris nuo senų laikų užėmė centralinę vietą diskusijoje dėl pinigų politikos. Bankai prikišdavo kvantitetinei teorijai, kad mokėjimo priemonių didinimas nepareina nuo bankų, kad publika niekados negalima paimti daugiau mokėjimo priemonių, kaip iš tikro jai reikalinga. Bet gi dabar mes matome, kad bankai savo patogiomis kreditų sąlygomis gali paskatinti gausiau apsirūpinti mokėjimo priemonėmis, ir kad tokis nominalinis perkamosios jėgos didinimas gali sukelti visuotiną kainų pakilimą. Šis kainų pakilimas didina tikrąjį mokėjimo priemonių reikalingumą vienodu santykiu ir dėl to publika privalo pasilaikyti atitinkamą mokėjimo priemonių kiekį. Galimas mokėjimo priemonių apsirūpinimo perteklius gali grįžti į bankus. Bet, jei tokios patogios kredito sąlygos išlaikomos ilgesnį laiką skatindamos kapitalo paklausus aprūpinti iš dalies sudarant naujas mokėjimo priemones, tai tokis procesas turi nuolatos tęstis: kainos turės kilti ir mokėjimo priemonių reikalingumas taip pat kils. Esant tokioms sąlygoms galima statistiškai stebėti, kad eis nuolatinis visuotino kainų lygio kilimas ir lygiagrečiai su tuo augs ir apsirūpinimas mokėjimo priemonėmis. Abu šie dydžiai auga proporcingai vienas antram. Viso to judėjimo akstiną sudaro nuolatinis dirbtinas perkamosios jėgos sudarymas. Tuo mes ir pasiekėme patenkinamo kvantitetinės teorijos formulavimo.

Pinigų vertės menkėjimą, kuris atsiranda dėl gausaus mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo, vadiname i n f l i a c i j a. Aritmetiškai infliacija matuojama visuotino kainų lygio pakilimu. Galimas daiktas ir esant nepaprastoms sąlygoms atsitinka, ypač per pasaulinį karą ir pirmaisiais pokariniais laikais, kad kainų kilimas įvyksta dėl sumažėjusio gėrybėmis apsirūpinimo. Bet tokis kainų kilimas laikosi siaurose ribose. Pažymėję normalinį apsirūpinimą prekėmis 100 ir priėmę, kad prekėmis apsirūpiniams nukrito ligi 80, kas jau sudarytų sunkią būklę, tai dėl to ir kainų pakilimas pašoktų santykyje 80 su 100, taigi nuo šimto ligi 125. Tokis kainų kilimas betgi daro negalimu didėti mokėjimo priemonių kiekiui, kas taip dažnai laike karo infliacijos ir pokariniais laikais buvo daroma bankų. Nes einant mūsų prielaida, prekių apyvarta tuo pačiu san-

tykiu nukrito, kuriuo kainos pakilo, o mokėjimo priemonių kiekis paliko tas pats. Griežtai imant, mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas turėtų būti aprėžtas, kai prekių kiekis sumažėja, ir būtent, tuo pat santykiu. Jei tai būtų įvykdinta, tai ir kainų kilimas neįvyktų. Griežtai imant, kiekvieną prekių kilimą tenka traktuoti, kaip infliaciją, nes jis atsiranda, be abejonės, iš gausesnio apsirūpinimo mokėjimo priemonėmis, kaip iš tikrųjų reikėtų.

Paprastos aukštos konjunktūros kainų kilimą, išeinant iš šio samprotavimo, tenka taip pat traktuoti kaip infliaciją. Tiesa į šį kainų judėjimą gali būti įtraukti ir nemonetariniai faktoriai. Betgi esant mokėjimo priemonėmis apsirūpinimui, kuris griežtai krypsta pagal augančias realinės apyvartos reikalavimus, negalėtų įvykti jokio visuotino kainų pakilimo. Jis atsiranda dėl to, kad bankai, kilant konjunktūrai, nepakankamai greitai keičia paskolų sąlygas, o tas duoda progos pasireikšti infliacijai. Kainų kilimas negalėtų, be abejonės, plačiau pasireikšti, esant griežtesnei bankų politikai. Kiek praktiškai galima būtų tinkama bankų politika sukliūdyti kainų kilimą aukštoje konjunktūroje ir kainų kritimą žemoje konjunktūroje, tą galėtų parodyti būsimas patyrimas.

Kai bankai spiriami valstybės patiekti bankinių mokėjimo priemonių, tai atsakomybė už tai krinta valstybei. Bet tai nekliūdo, kad kainų kilimas, kuris pasireiškia, kaip ir jau minėtais atvejais, pareitų nuo bankinių mokėjimo priemonių didinimo, vadinasi, sudarytų infliaciją. Tikrumoje randame biauriausių pavyzdžių. Ekonominis galimumas valstybei infliacijos keliu gauti pajamų aiškinamas tuo, kad algos, palūkanos, nuomos ir kitos daugiau mažiau tvirtos pajamos kyla ne tuo pačiu santykiu, kaip mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas ir prekių kainos. Tuo būdu infliacija yra priemonė apiplėšti plačius gyventojų klodus ir valstybė įgalinama išplėsti žymią realinių pajamų dalį. Jei valstybė po tokio apiplėšimo skundžiasi ir smerkia jį, tai yra veidmainiškumas, kuris tegali būti ginamas labai menkai suprantant tikrus santykius.

Teoretiniame kvantitetinės teorijos atvaizdavime reikia atsižvelgti taip pat ir į pinigų apyvartos greitumo pasikeitimus. Tiek kiek toki pasikeitimai savarankiškai įvyksta, tai jų įtaką kainų lygiui reikia nustatyti ir tatai nesudaro jokių teoretinių sunkumų. Svarbesnis atsitikimas, kai apyvartos greitumui

turi įtakos mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas. Galima manyti, kad mokėjimo priemonėmis apsirūpinimo augimas gali duoti progos mažėti pinigų apyvartos greitumui, kas turėtų iš dalies bent kliūdyti kainoms kilti. Bet tatai paprastai neįvyksta. Priešingai atrodo, kad padidėjęs mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas dažniausiai veda į padidėjusią pinigų apyvartą. Paprastose aukštose konjunktūrose tatai esti visuotinos skatinančios įtakos išdava. Blogiausiais atvejais plati valstybinė infliacija padidina pinigų apyvartos greitumą ligi nepaprastai aukšto laipsnio dėl baimės, kad pinigų vertė netrukus vėl kris. Kai ta baimė taip plačiai pasireiškia, kad niekas nenori ilgesnį laiką laikyti pinigų, tai tuomet, kaip Vokietijos pavyzdys pakankamai įrodo, pinigas visiškai nustojo reikšmės.

Kaip jau mes matėme, visuotinas kainų lygis pasyviai sutinka mokėjimo priemonių didinimą. Kai bankai laiko žemą palūkanų procentą, tai tas neišvengiamai turi vesti į infliaciją, prieš kurią esamas kainų dydis neturi jokių priemonių. Bet tas pasyvumas neliečia bankų politika kliūdomos kapitalų prekyvietės.

Jau pereitame skyriuje (49 §) mes radome, kad kapitalų prekyvietė reaguoja prieš per žemą palūkanų dydį didindama realinio kapitalo gamybą ir tuom pamažėl kapitalo dispozicijos paklausus taip aprėžia, kad žemas palūkanų dydis traktuojamas kaip normalinis ir daugiau jau nebeatsiranda vietos kainas keliančiam bankinių priemonių leidimui. Tuo būdu kainų kilimas sustoja. Tik kai bankai pakartoja kapitalų prekyvietės spaudimą dar labiau numušdami banko palūkanas, prasideda tas patsai procesas ir jo pasekmė esti vėl naujas visuotinas kainų pakilimas.

Pareitame skyriuje mes sustojome ties tuo, kad „tikras“ arba „normalus“ palūkanų dydis negali būti nustatytas kaip „realinės palūkanos“, „paskutinis kapitalo produktingumas“ ar panašiai, nes palūkanų dydis savo esme yra prekyvietės kaina ir prekyvietė visados stipriai pareina nuo bankų palūkanų politikos. Iš to aišku, kad „tikros kapitalo palūkanos“ tegali būti apibūdinamos tam tikromis prekyvietės sąlygomis nustatomomis prekyvietės palūkanomis. Mūsų paskutinės išdavos leidžia mums tikrojo kapitalo palūkanų dydžio sąvoką tuo būdu nustatyti arčiau.

Mūsų kapitalo teorijoje mes apibūdinome kapitalo palūkanas kaip kainą mokamą už teisę disponuoti per laiko vienetą pinigų vieneto suma. Tuomet pinigų suma buvo suprantama, kaip abstraktinė išreikšta formaliai, traktuojama nekintama atsiskaitymo skalė. Dabar, galėdami imti dėmesin ir kainų pasikeitimo galimybės, privalome nustatyti ir kapitalo palūkanų sąvoką, atsižvelgdami į šiuos pasikeitimus.

Kai bankų palūkanų dydis esti tokis žemas, kad pinigų vertė krinta, tai pinigų davėjas, kai jam bus grąžinama paskolą, gaus mažesnį realinį kapitalą, kaip kad jis buvo išdavęs. Jis kapitalo dispoziciją pardavė prekyvietėje ir už tai susiderėjo tam tikras palūkanas. Bet biznis išėjo kitaip. Jis kapitalą gavo apkarpytą. Palūkanos tuomet nėra pakankamas jo aukso atpildas. Kad pinigų davėjas taip pat būtų atlygintas už galimus kapitalo nuostolius dėl pinigų vertės nukritimo, jis privalo gauti aukštesnes palūkanas. Jei norima dėl tos priežasties prekyvietės palūkanų dydį pakelti, tai prisiartina prie palūkanų dydžio, kuris neduos progos daugiau nukristi pinigų vertei. Jei to dydžio pasiekia, tai tuomet pinigų davėjas parduos gryną kapitalo dispoziciją ir kaip kainą už tą gaus prekyvietės palūkanų dydį.

Dėl to tikrą kapitalo palūkanų dydį galima apibūdinti, kaip tą palūkanų procentą, prie kurio pinigų vertė paliekti nekintama. Esant tam palūkanų dydžiui į apyvartą bus tiek teleidžiama naujų banknių mokėjimo priemonių, kieks reikalaus auganti apyvarta, esant nekintaman kainų lygiui. Bankinių mokėjimo priemonių varžytynės su taupmenomis kapitalo prekyvietėje gali tuomet normaliai laikyti palūkanų dydį, kuris laiko kapitalo prekyvietę pusiausvyroje, ir tokis palūkanų dydis galima bus pavadinti „tikru palūkanų dydžiu“. Palūkanų politika, kuri esant laisvai valiutai, eina prie to, kad išlaikytų konstantinį visuotiną kainų lygį, bus identiška palūkanų politikai, kuri stengiasi banko palūkanas suderinti su tikro kapitalo palūkanų procentu. Tuo būtų taip pat nustatyta, kas reikėtų suprasti tiksliu kapitalų perkyvietės vedimu ir tiksiu produktingų jėgų suskirstymu ateičiai ir dabarčiai. Tačiau su tokiu kapitalo procento fiksavimu visados rišasi kai kas neišvengiamai konvencionalaus. Nes šiame sąvokos nusakyme glūdi, kad visuotino kainų lygio pasikeitimai gali būti traktuojami kaip „normalus“, kas juk savaime nesuprantama, iš ko išeina, kad

patsai visuotino kainų lygio nustatymas visados indekso skaitmenų konstrukcijoje turi ligi tam tikro laipsnio konvencionalų momentą.

Visados esti daug patogiau, kapitalo palūkanų sąvoką nustatyti tuo būdu. Tuo sudaromas atramos punktas, sprendžiant kai kuriuos klausimus, kurie gana ūkanotai atrodo. Taip, pav., dažnai buvo tvirtinama prieš karą, kad Prancūzija savo valiutos ir bankų politika sudaro sau žemų palūkanų dydžio patogumų. Tatai turėjo reikšti, kad Prancūzijoje laikomas bus mažesnis palūkanų procentas, kaip kad leidžia kapitalo prekyvietės padėtis, jei iš tikrųjų taip būtų buvę, tai ir prancūzų tautos ūkis būtų pasmerktas perdidelei kapitalo produkcijai ir virš normaliniam visuotino kainų lygio kilimui, kas matomai yra neįmanomas dalykas.

59. Pinigų vertės stabilitetas.

Žymios kainų vertės sekuliarinės varijacijos, pradedant devyniolikto šimtmečio viduriu, savaime suprantama, iškeldavo klausimą, ar tik negalima būtų, išvengti tų varijacijų ir ar negalima būtų sudaryti pinigų sistemą su ūkiškai nekintama pinigų verte. Kadangi pinigų vertės pasikeitimai teisėtai buvo aiškinami auksu apsirūpinimo svyravimais, tai šis klausimas neišvengiamai vedė į reikalavimą pakeisti aukso valiuta tobulesne valiuta.

Stambus visuotino kainų lygio nukritimas, pradedant septyniasdešimtaisiais pereito šimtmečio metais, davė progos juo pasinaudoti bimetalistams stengtis sudaryti valiutą vietoje vieno iš dviejų metalų, kad delto valiuta taptų nepriklausoma nuo atsitiktino metalo trūkumo. Mūsų jau buvo nurodyta 42 §, kad tuom buvo įnešamas į valiutos stabiliteto problemą svetimas elementas. Ši problema reikalavo tik nustatymo vienos kainos, arba, kas tuo pat rėmėsi tam tikro prekių grupės kainų vidurkio. Be to, bimetalizmas reikalavo nustatymo santykio tarp kainų, vadinasi, tokio dalyko, kuris visiškai glūdi šalia valiutos problemos.

Fisheris davė pasiūlymą, sudaryti „štandardinį dolerį", kuris turėtų atstoti konstatinę aukso vertę, bet atstovaujamą įvairaus aukso kiekio. Dolerio aukso turinys arba jo aukso kiekis, kuris neįeina į abstraktinę „dolerio" vienetą, turėtų būti

laikas nuo laiko keičiamas, ir tuo pavyktų išlaikyti nekintamą visuotiną kainų lygį.

Prieš šį daug diskutuotą planą kyla ligi tam tikro laipsnio toki patys užmetimai, kaip ir prieš bimetalizmą. Valiutos surišimas su aukso metalu turi tikslo, kiek tai pavyksta, išlaikyti visuotiną kainų lygį kiek galint nekintamą, arba kol nėra geresnio visuotino kainų lygio reguliavimo. Bet kartą pripažinus šio visuotino kainų lygio reguliavimo metodo nepakankamumą ir statant tikslą tam tikru nustatytu indekso skaitmenimis kainų lygiu, vadinasi, bendra prekių grupės kaina, kiek galima, kainų lygį laikyti nekintamą, reiškia vėl įnešimą į problemą svetimo elemento, nors prie to dar ir siūlomas bandymas laikas nuo laiko nustatyti, kaip reguliuojamos valiutos, aukso kainą. Šis bandymas suriša F i s h e r'i o valiutos reformą su didelėmis sunkenybėmis. Tvirtas laikymas pastangos reguliuoti aukso kainą glūdi klaidingame aukso valiutos supratime. Nustatymas aukso kainos, aukso valiutoje, kaip mes matėme, kaip tokis nėra tiesioginė priemonė reguliuoti kainų lygiui, bet tik priemonė, kuri per bankų palūkanų politikos įtaką netiesioginiai valdo kainų lygio sekuliarinius pasikeitimus. Galimas daiktas, kad būtų galima sudaryti valiutą, kur aukso kaina vietoje buvus kaip aukso valiutoje konstantinė, parodytų tam tikrų sekuliarinių pasikeitimų. Jei tik šie pasikeitimai tinkamai parinkti, tai galima būtų pasiekti ir stabilinio kainų lygio. Šis kelias tačiau atrodo visiškai nereikalingas iškrypimas. Trumpesniems periodams aukso kainos nustatymas aukso valiutoje, kaip mes žinome, nereikštų kainų lygio stabilizavimo. Priešingai šis nustatymas patsai tegalimas tik per ypatingą aukso prekyvietės įtaką. Periodiniai aukso kainos keitimai, kuriuos siūlo F i s h e r i s, jau del šio pagrindo, savaime suprantama, per trumpą laikotarpį negalėtų turėti jokios didesnės įtakos kainų lygiui, bet sudarytų žymiai didesnių sunkenybių, kaip laikymas nekintamos aukso kainos.

Be to, čia prisideda dar ir tai, kad oficialinis aukso kainos pakeitimas aukso valiutoje tik tuomet galėtų paveikti proporcingai visuotiną kainų lygį, kai atitinkamai pasikeistų ir mokėjimo priemonėmis aprūpinimas. Dėl sekuliarinių laikotarpių tą galima būtų gal ir prileisti, jei visų aukso monetų metalo turinys taip pat, kaip ir už popierinių mokėjimo priemonių esąs gyvas auksas, būtų pakeistas atitinkamai aukso kainos pakeiti-

mui, bet jokiu būdu, jei jau iškaltų monetų kiekis būtų nepakeistas. Jei iškaltos aukso monetos sudaro svarbiausią monetarinio aukso kiekį, ir šis būtų paliktas nekintamas, tai aukso kainos pakeitimas per trumpą laiką turėtų tik nykstamai mažos įtakos visuotinam kainų lygiui. Kadangi Fisherio išskaičiavimas svarbiausiuose punktuose visiškai neišlaiko kritikos, tai ir nereikalinga praktikoje įvesti tokį planą, kuris sudarytų daugelį sunkenybių.

Giliausias Fisherio pasiūlymo nepasisekimo pagrindas glūdi tame, kad jis greta su svarbiausiu uždaviniu stato ir svetimą jam uždavinį, kuris arba visiškai atmeta pinigų problemos stabilizavimą arba bent labai jį apsunkina. Norint sudaryti pinigų sistemą su nekintama pinigų verte, tai tą tikslą reikia statyti kaip vienintelį, bet negalima rišti jo su kitais, jam svetimais uždaviniais. Problemos rišimas glūdi, kaip matyti iš to, kai jau sakyta, kad išeinama iš visiškai laisvos valiutos ir stengiamąsi ją stabilizuoti bendra tam tikros prekių grupės kaina. Priemonė tam tegali būti bankų palūkanų politika. Kad šioje srityje, pinigų teorijos atžvilgiu traktuojant, galima būtų sudaryti valiutą be žymių sekuliarinių visuotino kainų lygio pasikeitimų, negali būti jokių abejonių.

Pasaulinio karo metu ne tik visur buvo panaikinta aukso valiuta ir pakeista popierio valiuta, bet ir del šio perversmo stipriai pasikeitė aukso vertė. Įvedus vėl Jungtinėms Valstybėms aukso valiutą, visuotinas kainų lygis doleriais pakilo ligi maksimumo 272 1920 metų gegužės m., santykyje su prieškariniu 100. Aukso vertę tuo laiku sudaro vos 40°/₀ prieškarines vertes. Po to ėjęs defliacijos procesas aukso vertę pakėlė apvaliai ligi 67°/₀ prieškarinės vertės. Tame aukštyje ji paskutiniais metais ir stabilizavosi, ir visuotinas kainų lygis Jungtinėse Valstybėse dabar sukasi apie 150. Tokis stabilizavimas yra Amerikos bankų politikos išdava. Iš tikrųjų aukso vertę paskutiniais metais daugiausiai nustatė dolerio vertė. Tuo Amerikos aukso valiuta nustojo svarbaus tipingo senos valiutos pažymio. Nes šalis, kuri pirmiau įvedė aukso valiutą, surišo savo pinigus su preke, kurios vertė buvo nustatoma laukujais objektyviniais faktoriais. Atskirų šalių monetariniai aukso paklausai, žinoma, jau tuomet turėjo tam tikros įtakos aukso vertei. Bet ta įtaka neturėjo didelio svorio ir galėjo būti neigiama, ligi tik viena vienintelė didelė šalis, kaip Jungtinės

Valstybės turėjo aukso valiutą, tuo tarpu visos kitos šalys tenkinos popieriniu ūkiu. Daugelyje šalių grįžimas į aukso valiutą kėlė abejonių, nes tat reiškė susirišimą su doleriu ir savos valiutos surišimas su Amerikos bankų vadovybę. Bet buvo aišku, jei dauguma šalių, o ypač Anglija įvestų vėl aukso valiutą, tai ir aukso vertės nustatymas gautų platesnį jo vertės nustatymo pagrindą.

Grįžimas į aukso valiutą neabejotinai sudarė vienintelį galimumą artimu laiku vėl sutvarkyti pinigų reikalą. Taip pat buvo turima omenyje, kad auksas dabar turėjo mažiau stabilinę vertę kaip prieš karą. Delto nebuvo tenkinimasi vien tik aukso valiutos grąžinimu, bet sąmoningai buvo stengiamąsi sustiprinti, kiek galint ateityje aukso vertės pastovumą. Kadangi pasaulio aprūpinimas auksu, kaip jau mes matėme, tapo daug menkesnis, tai ir visuotinas kainų lygis galėjo laikytis tik sistematiškai aprėžus pasaulio monetarinius aukso paklausus. Tam tikslui buvo dvi priemonės: centralinių bankų kasų koncentracija nedaugelyje didelių centrų, pav., Londone ir New Yorke, ir galutinas atsisakymas nuo aukso vartojimo kaip cirkuliuojančios mokėjimo priemonės. Pirmoji priemonė buvo vienbalsiai pasiūlyta tarptautinės finansų konferencijos Genujoje 1922 m. Antra priemonė, kuriai aš jau tuo laiku pritariau, vėliau Europos šalyse buvo pamažel pripažinta reikalinga. Pažymėtina, kad dvi svarbiausios valiutos, kurios dabar paremtos aukso pagrindu, būtent vokiečių ir anglų, abi atsisakė nuo aukso cirkuliacijos. Po didelių perversmų buvo palikta tik senos tvarkos šaknis, tuo tarpu neesminiai dalykai apleisti. Nauja anglų valiuta esmėje yra tokios valiutos tipas, kaip jis atvaizduotas šiame veikale, būtent, aukso valiutos, kuri yra ne kas kita, kaip tik popierinė valiuta, kur aukso kaina yra fiksuota tam tikromis siauromis ribomis. Kiti technikos nuostatai dėl monetų kalimo, monetų iš apyvartos išėmimo ir panašios detalės, apie kurias senuose vadovėliuose palyginti tiek daug kalba, šiandieną praktikoje galutinai išmesta į senienų krūvą.

Per eilę metų gresiamą aukso trūkumą galima bus nugalėti Amerikoje surinktais aukso pertekliais. Ligi 1924 m. galui auksas daugiausiai plaukė į Jungtinės Valstybės, to pasekmė buvo ta, kad monetarinė šalies aukso atsarga pasiekė milžiniškos 4,547 mil. dolerių (1924 metų gale) sumos, o Federal Re-

serve'o padengimo kvota — vadinasi santykis tarp rezervų iš vienos pusės ir notų ir depozitų iš antros, dažnai prašokdavo 80%. Dalis šio milžiniško aukso fondo gali žymia dalimi sudaryti būsimą pasaulio atsargą, ir reikėjo laukti, kad tos atsargos pamažėl ir bus išnaudojamos, kai kitos pasaulio šalys pradės grįžti į aukso valiutą. Ir iš tikrųjų tokis judėjimas ir prasidėjo 1924 metų gale. Pradedant 1924 m. gruodžio mėnesiu ligi 1925 metų aukso netto eksportas iš Jungtinių Valstybių siekė 179,7 milijonus dolerių. Tuo daugiausia Europos šalių aukso reikalingumas ir buvo patenkintas ir, išmintingai naudojant Jungtinių Valstybių surinktus aukso perteklius, jų užteks ilgam laikui, kad išlyginus aukso trūkumą kitose pasaulio šalyse ir visuotiną kainų lygį pavyks apytikriai išlaikyti nekintamą.

Ir čia padarytų prielaidų išeina, kad būsimas aukso vertės stabilizavimas pareis nuo sąmoningo jos reguliavimo. Šis reguliavimas matomai reikalauja centralinių bankų bendradarbiavimo, bendradarbiavimo, kuris iš tikrųjų ir nuo kurio laiko prasidėjo ir parodė gerų pasekmių. Priemonę tarptautinei aukso vertei reguliuoti visų pirma sudaro susitarimas tarp Anglijos ir Jungtinių Valstybių dėl abiejų šalių diskonto politikos, kurioje turi būti atsižvelgama į tai, kad kainų lygis kiek galint būtų išlaikomas nekintamas, vienakart su abiejų valiutų paritetu.

Priešingą pasaulio ūkio esamo kainų lygio stabilizavimui interesą sudaro galingas aukso gamintojų interesas kiek galint pakelti esamą žemą vertę, vadinasi, numušti visuotiną lygį. Aukso kasyklų rentabilingumas daug pareina nuo visuotino kainų lygio ir jo pakilimas po 1914 metų buvo pražūtingas aukso gamybai daugelyje valstybių. Pietų Afrikos aukso gamintojai bijojo, kad Pietų Afrikos kainų lygis kada nors prisitaikins labiau pasauliniam kainų lygiui, tai ir žymi Transvaalio aukso kasyklų dalis taps nerentabilinga. Todėl ir netenka stebėtis, kad aukso gamintojai visa daro, kad sustiprintų aukso paklausus, ir vadinasi, kovoja su sistematine aukso paklausų aprėžimo programa. Ypačiai Pietų Afrikos aukso gamyba daug tikisi iš Indijos prekyvietės. Jei pavyktų auksų sovereingną Indijoje paleisti į apyvartą ir, jei auksinis sovereignas būtų kalamas Pietų Afrikoje ir tiesiog siunčiamas į Indiją, tai Pietų Afrikos aukso gamybai tas atidarytų labai pla-

čią prekyvietę (žiūr. mano nuomonę dėl R. Comm Ind. Cnrr. 1926).

Vadinasi mes nustatėme, kad yra interesų priešingumas tarp aukso gamybos ir pasaulinio ūkio. Jei tas priešingumas nebus pašalintas, tai pasaulinis ūkis bus pastatytas neišvengiamai prieš klausimą atsipalaiduoti priklausomybės nuo aukso ir sudaryti nepriklausomą nuo aukso pinigų sistemą. Pinigų teorijos atžvilgiu tokis sistemos galimumas šiame veikale yra išdėstytas. Įvairių šalių bendradarbiavimo galimumas stabilizuoti savo valiutų perkamą jų valiutų jėgą, išlaikant jų konstatinį paritetą, jau yra patyrimo įrodytas, ir reikia laukti, kad tolimesni žygiai ir praktika sąmoningai pereiti į sutartinai reguliuojamą popierinę valiutą, ateityje atrodys daug naturalesnis ir lengvesnis dalykas, kaip ligi šiol.

Čia dar reikia ištirti, ar galima būtų eventualiai pasiektą pinigų vertės valdymą išlaikyti. Kad nekintamas kainų lygis dažnai traktuojamas, kaip savaime suprantamas idealas, pareina nuo to, kad ir kitus klausimus sprendžiant daugiau ar mažiau nesąmoningai laikosi prielaidos stabilaus tautos ūkio. Betgi traktuojant pažangų tautos ūkį, aišku, kad klausimas turi dar ir kitą pusę. Pažangą sudaro žmogaus darbo jėgų padidinimas ir produktingumo pakėlimas. Kai produktingumas auga tam tikru metiniu prieauglio procentu, galima manyti, iš vienos pusės, kad kainos paliekti nekintamos ir kad gamintojų pajamos auga tuo pačiu procentu, arba antra vertus, kad produktų pajamos paliekti konstantinės, bet užtat krinta tuo pat procentu prekių kainos. Duotu momentu, žinoma, visuotino kainų lygio aukštis yra, žinoma, nesvarbus. Tik kainų lygio pasikeitimai vaidina tam tikrą vaidmenį ir jo reikšmė tik tuomet gali išeiti aikštėn, kad kainų lygio padėtis sulyginama dviejais įvairiais laikotarpiais, vadinasi, operacijos, kurios turi du įvairius laiko punktus. Kaip tokių operacijų tipas gali būti paskolos. Praktinės pinigų vertės stabilizavimo klausimas turi būti traktuojamas skolininko ir skolintojo santykių atžvilgiu. Kai kylant produktingumui prekių kainos palikti nekintamos, tai pinigų davėjas gaus atgal sumą, kuri reprezentuos tą patį realų kiekį, kaip ir išduota jo suma. Ji iš pakilusio produktingumo neturės jokios naudos. Naudos turės pinigų ėmėjas, jei jis bus, kaip tat dažniausiai esti, gamintojas, tai dėl pakilusio produktingumo, esant nekintamoms pro-

duktų kainoms, tiesiog pasinaudos, arba, jei jis bus, pav., valstybė, kuri skolina vartojimo reikalams, tai dėl pakilusių tautos pajamų galės sustiprinti savo finansinę jėgą. Jei kainos krinta tuo pat tempu, kaip auga produktingumas, tai pinigų davėjas gauna savo dalį iš padidėjusio produktingumo, tuo tarpu pinigų ėmėjas sąryšyje su paskola neturi jokios naudos iš pakilusio produktingumo.

Kuriai alternatyvai duoti pirmenybės, ar pasirinkti vidurį, yra labiau ekonominės politikos klausimas, kur susipina įvairūs interesai ir kurio ekonomiškoji teorija neriša. Tačiau čia tenka pastebėti, kad visuotino kainų lygio reguliavimas labai yra pasunkinamas, jei tik statomas kitas tikslas, kaip nekintamo kainų lygio išlaikymas, ir norima pasiekti kainų lygio kritimo tam tikrame santykyje su augančių produktingumu. Nes tuomet kiekvienu momentu tenka nustatyti, kurio dydžio tuo momentu pakilo produktingumas, kas, be abejonės, sudaro labai sunkų uždavinį.

DVILIKTASIS SKYRIUS.

Tarptautiniai mokėjimai.

60. Mokamojo balanso išlyginimai. Pirmas atsitikimas: laisva nepriklausoma valiuta.

Ligi šiol mūsų tyrinėjimuose mes nelietėme tarptautinių mokėjimų ir dėmesį koncentravome į pinigų uždavinius ir jų vietą tautos ūkio viduje, tatai dėlto, kad suprastinus pinigų teoriją, ir dėlto, kad visų pirma reikalinga yra parodyti, kaip funkcionuoja uždarame tautos ūkyje pinigai, ir ypačiai, kaip išlaikoma tam tikra pinigų vertė, kadangi kitais žodžiais tariant, reikėjo išbandyti pinigų teorijos tinkamumą tautos ūkiui. Dabar tenka ištirti ir tarptautines pinigų funkcijas. Pasirodo, kad šio klausimo svarstymas pirmiau atliktu pinigų tyrinėjimu uždarame ūkyje buvo žymiai suprastintas. Tarptautinių mokėjimų technika čia tiek tegali būti liečiama, kiek tas neišvengiamai reikalinga pilnai išaiškinti pinigų teoriją, kiti klausimai tarptautinių mokėjimų turi būti palikti specialiniams vadovėliams.

Imkime visų pirma dvi šalis su laisvomis savarankiškomis valiutomis. Mokėjimai tarp tų dviejų šalių matomai tegali būti atlikti savitarpinių reikalavimų išlyginimu. Kaip įvyksta tokis išlyginimas?

Reguliarinė tarptautinė mokėjimo priemonė yra vekselis. Paprasta tarptautiniams pasižadėjimams išlyginti vekseliais schema yra tokia. Prekių eksportininkas šalies A parduoda prekių šalyje B prieš vekselį šalies B valiuta. Šis vekselis klausiamas šalyje A prekių pirkėjų šalyje B ir siųjų kaip mokėjimas pasiunčiamas į šalį B. Šalyje B vekselis akceptantų išperkamas. Matyti, kad šioje schemoje visi mokėjimai atliekami šalies B valiuta. Reikia pastebėti, kad mokėjimai tarp dviejų šalių gali būti ir taip atlikti tarp abiejų šalių, kaip kad šioje schemoje buvo padaryta importininko šalies B. Ligi išlaikoma pusiausvyrą tarp savitarpinių šalių reikalavimų, tai šios sistemos pakanka, kad išlyginus mokėjimus tarp abiejų šalių.

Kiek bus dabar mokama šalyje A už vekselį šalies B? Priežastis dėliai kurios vekselis B šalies A klausiamas yra ta, kad jis sudaro šalies B prekyvietėje perkamą jėgą. Ši perkamoji jėga juo aukščiau bus vertinama, iš vienos pusės, juo žemesnis šalies B visuotinas kainų lygis, kitaip sakant, juo aukštesnė pinigų vertė toje šalyje, antra vertus juo aukštesnis kainų lygis pačioje šalyje A. Taigi šalies B vekselio kaina yra šalies B valiutos vertinimo išraiška šalies valiuta A arba santykis tarp pinigų vertės A ir B. Šis santykis sudaro abiejų valiutų perkamų jėgų paritetą.

Valiutos vienetos B kainą šalies A pinigais šalyje A vadina *vekselio kursu* šalies B (Anglijoje dažniausiai daroma atvirkščiai, vekselio, kursas kaip svetimos valiutos suma, kuri gali būti nupirkta vietos valiutos vienetomis, notojamas svarais sterlingų). Esminis vekselių kurso nustatymo pagrindas yra perkamų jėgų paritetas, kuris iš tikrųjų ir atstoja normalinę vekselių kurso būklę.

Nėra galima remiantis čia duota definicija išskaičiuoti tiksliai perkamos jėgos paritetas. Kainų lygis dviejose įvairiose popierio valiutose nėra visiškai palyginamas. Mes tegalime konstantuoti, kad kainos vidutiniškai vienoje šalyje, sakysime, dešimtį kartų aukštesnės, kaip kitoje. Tikslus sulyginimas tik tuo atveju galimas būtų, jei įvairios kainos vie-

noje šalyje turėtų tą patį santykį, kaip ir kitoje. Bet tuomet negalimi būtų prekių mainai vienos šalies su kita. Tarptautinė prekyba reikalauja, kad tuo atžvilgiu nebūtų vienodumo, vadinasi, ir duotame pavyzdyje kai kurios prekės bus daugiau per dešimtį kartų brangesnės vienoje šalyje kaip kitoje, užtat kitos mažiau kaip dešimtį kartų brangesnės. Esant tokioms sąlygoms, kaip mes tai aiškiau pamatysime penktoje knygoje, kur nagrinėjama tarptautinė prekyba (88 §), eis ir prekių mainai tarp dviejų šalių tam tikru kursu. Šį vekselių kursą nustatys ta sąlyga, kad prekių mainuose turi būti pusiausvyra, ir kad viena šalis savo eksportą iš kitų šalių privalo apmokėti savo importu į ją. Taip nustatytas vekselių kursas matomai sudaro normalinę vekselio padėtį ir gali duoti tikslesnę perkamos jėgos paritetų definiciją.

Visuotino kainų lygio pasikeitimas vienoje šalyje santykyje su kitos šalies turi matomai pakeisti perkamų jėgų paritetą ir tuo pat normalinį vekselių kursą. Tatai ypačiai aiškiai pasireiškė per didžiuosius vidaus perkamos jėgos įvairių valiutų perversmus, kurie įvyko po 1914 metų. Kai dvi šalys A ir B abi pergyveno infliaciją, kuri A visuotina kainų lygį pakėlė tik du kartus, tuo tarpu B kainų lygį šešis kartus pakėlė, tai B valiutos perkamos jėgos paritetas A valiuta, išskaičiuojant, sudarys tik $^1/_3$ pirmesnės vertės. Normalinė vekselių kurso būklė B taip pat turės nukristi ligi $^1/_3$ pirmesnės normalinės būklės. Taigi normalinė nauja vekselio kurso būklė gali būti tuo būdu išskaičiuota, kad senesnė būklė dauginama infliacijos kvota, kurios pasiekė viena ir antra šalis. Tuo būdu gali būti išskaičiuota naujas perkamosios jėgos paritetas remiantis žinomu senu paritetu.

Ši teoretinio analizo išdava, kuri pirmais monetarinio perversmo laikais tiek sukėlė pasipriešinimo, nes labai buvo nukrypęs nuo viešpataujančių pažiūrų, dabar yra visiškai patvirtintas praktikos. Kai tik pasaulinė prekyba įėjo į normalesnes sąlygas, tai pasirodė, kad įvairių šalių vekselių kursai krypsta į normalinę būklę, kuri nustatoma naujais čia duotu būdu išskaičiuotais perkamų jėgų paritetais. Griežtai imant reikėtų atsižvelgti, kad normalinė būklė gali kiek pasikeisti dėl pasikeitimo atitinkamos šalies visos ekonominės būklės ir jos mainų santykių. Faktinas vekselių kursų pasikeitimas

parodo, kad bent kiek, galima numatyti, tie pasikeitimai, nusistatant naujai normalinei būklei, neturi didesnės reikšmės.

Tarp ekstraordinarinių faktorių, dėliai kurių vekselių kursai nukrypsta nuo perkamų jėgų pariteto visų pirma tenka pažymėti žemas valiutos vertinimas dėl laukiamo jos pablogėjimo. Tokis žemas vertinimas iš tikrųjų tereiškia tik laukiamo vertės sumažėjimo diskontavimą. Tais atvejais, kur valiuta stipriai buvo paliesta infliacijos, kartais tokis tarptautinis žemas valiutos vertinimas pasireikšdavo labai plačiai. Priešingas tam reiškinys yra perdidelis vertinimas stabilių valiutų tokia infliacine valiuta. Tokis peraukštas valiutos vertinimas gali savarankiškai pasireikšti, kaip tat įrodė Danijos ir Norvegijos pavyzdžiai 1925 ir 1926 metais, kai pasaulis manė, kad valiuta sistematiška defliacija įgaus aukštesnės perkamos jėgos. Tuo atveju šis vidaus vertės kilimas buvo diskontuojamas užsienio prekyvietės.

Antra priežastis peržemai vertinti valiutą atsiranda dėl priemonių sunkinančių eksportą, kaip antai, eksporto draudimai, aukšti išvežamieji muitai, tam tikri kainų pakėlimo priedai užsieniečiams ir panašus dalykai. Tokių priemonių mažinanti tarptautinių valiutos vertinimų įtaka yra aiški, prisiminus, kad užsienis tik dėlto už valiutą tiek ir moka, kad ji turi tam tikros perkamos jėgos vidaus prekyvietėje. Griežtai imant kiekvienas vienašališkas prekybos sunkinimas tarp dviejų šalių atsiliepia ir vekselių kursuose. Paprastos prekybos politikos priemonės, kaip antai, muitų keitimai ir panašūs dalykai, atrodo neturį jokios žymesnės įtakos vekselių kursams.

Žemas tarptautinis valiutos vertinimas ypačiai skatina eksportą ir vienkart sunkina importą. Eksporto premijos, kurių eksportininkai gauna dėl nepaprasto užsienio vekselių kurso pakilimo, padidina pajėgumą konkuruoti užsienio prekyvietėse, kas vėlgi labai nemalonu užsienio gamintojams. Taip pat vadinamas valiutos dumpingas daug kartų vesdavo į tokio ypatingai patogaus importo kliudymą muitų politikos priemonėmis. Traktuojant tokius klausimus, visados reikia tiksliai atsižvelgti į tai, ar tokis ypatingas šalies eksporto palaikymas vyksta tik dėl tarptautinio per žemo valiutos vertinimo, ir kad žema valiuta ne labai skatina eksportą iš šalies, ligi užsienio vertinimas atitinka perkamos jėgos paritetą.

Anot seniau viešpatavusios nuomonės, vekselių kursus tarp dviejų šalių turėjo nustatyti tik prekyvietės būklė, vadinasi, vekselių pasiūlai ir paklausai. Visiškas tokios nuomonės netinkamumas, kuri apskritai negalėjo duoti jokio pagrindo normalinei būklei nusistatyti, aiškiai pasirodė po 1914 metų ėjusiuose pinigų reikalų perversmuose. Tik priėmus normalinei vekselių būklei nustatyti perkamų jėgų paritetą, galima tikėtis sekmingo tyrimo prekyvietės būklės įtakos vekselių kursui.

Be abejonės, atsitiktini vekselių kurso svyravimai gali atsirasti dėl atsitiktinų mokamojo balanso nelygumų. Toki mokamojo balanso nelygumai pasireiškia dėl trūkstamo vekselių pasiūlų ir paklausų atitikimo. Ligi vekselių B šalies trūksta šalyje A, vadinasi, ligi esant tam tikram vekselių kursui vekselių paklausai prašoka pasiūlus, tai ir vekselių kursai turi pakilti. Paprastai atrodydavo, kad tokis aiškinimas sudarydavo pakankamą vekselių teorijos aiškinimą. Bet to nepakako. Tokį klausimą sprendžiant visados reikia išaiškinti, kaip galų gale įvyksta pusiausvyra ir kuriuo būdu veikia manomas kainų kilimas.

Kainų susidarymo stabilitetas visados reikalauja, kad kainų kilimas taip aprėžtų paklausus arba pakeltų pasiūlus, arba abu kartu, kad įvyktų tarp pasiūlų ir paklausų pusiausvyra. Kaip gali vekselių kursas sumažinti mokėjimo priemonių paklausus šalies B arba tų mokėjimo priemonių pasiūlus padidinti? Tai yra klausimas, į kurį turi atsakyti vekselio kurso teorija.

Šis klausimas pareina kartu nuo to, kaip atsitiktini tarptautinio mokamojo balanso nelygumai išsilygina. Tokis išsilyginimas eina dviem keliais: laikinu mokėjimų atidėjimu ir reikalavimų balanso pakeitimu. „Mokėjimo atidėjimo“ vardu galima apimti tokias operacijas:

a) Nukėlimas mokėjimų (prolongacija, nukėlimas mokėjimų iš dabarties į ateitį);

b) diskontavimu prieš terminą reikalavimu, daugiausiai vekselių (mokėjimo nukėlimas iš ateities į dabartį);

c) tikromis paskolomis, dažniausiai finansinių vekselių forma, iždo vekselių ir p. d. (tolygu mokėjimo nukėlimui į ateitį).

Kaip paskolos trumpalaikių mokamojo balanso svyravimų išlyginimui daugiausiai esti, žinoma, trumpalaikinės paskolos,

tuo tarpu nuolatinis balanso nepriteklius, išlyginamas ilgalaikėmis paskolomis.

Toliau mokamajam balansui išlyginti tarnauja naujų reikalavimų sudarymas užsieniui padidintų prekių eksportu arba efektų eksportu, taip pat ir aprėžimas naujų paskolų pasižadėjimų sumažinus prekių ir efektų importą.

Matyti, kad nepatogus mokamasis balansas gali būti tomis priemonėmis pagerintas. Visos jos kels vekselio kursą, nors ir ne vienodu laipsniu vekselio kurso pasikeitimams jaučiamu. Esant aukštam vekselių, mokėjimai ligi tam tikro laipsnio bus nukelti, kuo bus tuo tarpu aprėžti mokėjimo priemonių paklausai. Tatai didesnio vaidmens mokamajam balansui išlyginti neturės. Labiausiai šis išlyginimas paveiks užsieniui sudarymą a vista reikalavimų. Kad vekselio kurso pakilimas reikalauja diskontavimo reikalavimų į užsienį, kurių dar neatėjo terminas, taip pat ir svetimos skolos užtraukimo, aišku yra iš aukštų kainų, kurių pasiekia tuo būdu sudarytos užsieninės sumos prie aukšto vekselio kurso svetimose prekyvietėse. Tuo būdu išaiškinama ir eksporto įtaka vekselio kursams ligi visuotinas kainų lygis šalies viduje nesikeičia, ligi šalies gamintojai turi galimumo prekių eksportu ir valiutos pardavimu vietos prekyvietėje padėti pakelti vekselio kursą. Panašiai gali daryti ir vertybinių popierių spekuliantai supirkdami popierius vietos biržose, vežti jas į užsienį ir ten gautą valiutą parduoti šalyje ir tuo būdu daryti įtakos vekselių pakilimui. Savaime suprantama, kad efektų prekyba žymiai yra jautresnė vekselio kurso svyravimams, kaip pasaulinė prekyba.

Toliau reikia pastebėti, kad skatinančioji pakilusio užsienių vekselio kurso įtaka eksportininkams ligi tol tęsiasi, kol vietos kainos pakyla. Jei vekselių kursų pakilimas eksportininkams pakėlė ir vietos kainas, tai išnyksta ir ypatinga eksportininkams nauda. Pakilęs vekselių kursas tuomet tėra pasikeitimo išraiška tarp įvykusio vietos ir užsienio pinigų vertės pasikeitimo. Tokis pasikeitimas neturi jokios įtakos abiejų šalių mokamiems balansams, jis tereiškia, kad perkamų jėgų paritetas, vadinasi, normalinė vekselių kurso būklė pasikeitė.

Kiekviena diskusija dėl vekselių kurso nustatymo prekyvietės būkle privalo išeiti iš to, kad mokamojo balanso nelygumai privalo būti išlyginti ir kad dėlto mokamojo balanso gale kreditas ir debetas privalo visiškai atitikti ir ne tik per ilgesnį

laikotarpį, bet ir kiekvienai atskirai dienai. Vekselių kurso pasikeitimai, vadinasi, negalima aiškinti kaip trūkstamo tarp pasiūlų ir paklausų užsienio mokamų priemonių atitikimo, bet daugiau kaip priemonė, kuri padeda prekyvietei išlyginti mokamąjį balansą.

61. Antras atsitikimas. Metalų valiuta.

Dabar mes pradėsime nagrinėti tą atsitikimą, kai abiejose šalyse yra metalo valiuta. Ta valiuta gali būti įvairi. Sakykime, kad viena šalis turi aukso valiutą, antra sidabro. Tuomet valiutos nėra visiškai nepriklausomos viena nuo kitos. Aukso valiutos savininkas už šį metalą gali įsigyti sidabro ir jį paversti monetomis sidabro šalyje. Sidabro vertės valiuta aukso valiuta pareina nuo sidabro metalo vertės. Tuo būdu yra tam tikras sąryšis tarp abiejų valiutos vienetų, vertės santykis tarp jų daugiausiai bus nustatomas vertės santykiu tarp sidabro ir aukso atviroje metalų prekyvietėje. Vekselių kursas negalės perdaug nutolti nuo santykio tarp aukso ir sidabro vertės. Vekselio kurso nukrypimai nuo normalinio kurso yra to paties pobūdžio kaip nukrypimai nuo pari kurso tuo atveju, kai abi šalys turėtų tą pačią metalo valiutą, ir to ypačiai aiškinti netenka.

Dar artimesnis sąryšys tarp abiejų valiutų, jei valiutos paremtos tuo pačiu metalu. Sakykime, kad abi šalys turi aukso valiutą. Tatai reiškia, kad aukso kainų judėjimas abiejose valiutose gana ankštai suvaržytas. Taigi, visuomet valiutos A savininkas pirkdamas auksą šalyje A ir parduodamas jį šalyje B gali gauti valiutos B. Aukščiausios išlaidos įsigyti valiutai B tuo būdu bus, kai aukso kaina šalyje B stovi aukščiau aukso valiutos šalies A leidžiamose ribose ir tuo pat laiku aukso kaina šalies B stovi savo žemesnėse ribose, žemiausi kaštai, esant žemiausiai aukso kainai A ir aukščiausios B. Kaštai, kurie atsiranda šalyje A perkant valiutos vienetas B siunčiant auksą į šalį B, vadinasi, a u k s o p u n k t a s, a u k s o i š v e ž i m u i iš šalies A, arba a u k s č i a u s i a s a u k s o punktas šaliai A. Šis aukščiausias aukso punktas gali, kaip matyti iš pasakyto, svyruoti tam tikrose ribose. Jis bus nustatomas be pirkimo — pardavimo aukso kainos taip pat ir persiuntimo kaštais, kurie tačiau gali būti traktuojami kaip konstantiniai.

Antra vertus, taip pat valiutos B savininkas gali įsigyti valiutos A pirkdamas auksą šalyje B ir parduodamas jį šalyje A. Kiek jis gauna už valiutos B vienetą, pareina nuo aukso kainų abiejose šalyse. Daugiausiai jis gauna, kai aukso kaina šalyje B stovi ant minimumo ir vienkart aukso kaina šalyje A ant maksimumo, mažiausiai, kai atsitinka priešingai. Suma, kuria galima gauti persiunčiant auksą iš B į A už B valiutos vienetą, vadinasi, a u k s o p u n k t a s a u k s o į v e ž i m o į šalį A arba ž e m i a u s i a s a u k s o p u n k t a s šaliai A.

Abu aukso punktai tam tikrose ribose yra kintami. Jie esti kiekvienu momentu duoti ir pažymi aukščiausias vekselių kurso judėjimo ribas. Virš aukščiausio aukso punkto valiutos B vieneto kaina negali kristi, nes tuomet vietoje vekselį pirkus, geriau siųsti auksą, arba greičiausiai spekuliantai persiųs auksą, pirkdami už tai vekselių ir tuos vekselius parduodami prekyvietėje, kas matomai, kaip konkurencijos pasekmė, vekselių kursą nuspaus ligi aukso punkto. Nes vekselių savininkai šalies B neleis nukristi ligi tokios žemos kainos, bet geriau savo vekselius parduos šalyje B ir gaus už tai aukso, arba arbitražai pirks vekselius B ir įveždami auksą pavers valiuta A, kas konkurencijos dėka, nustums vekselių kursus į žemą aukso punktą.

Pavyzdžiui, siunčiant auksą iš Londono į Berlyną dažniausiai aukso parduodamoji kaina Londone skaitoma 77 sh $10^1/_2$ d. už uncą standardinio aukso (teoretinio pari), kai kada net ir daugiau. Berlyne auksą visados galima buvo parduoti už kilogramą 2,784 m. (įstatymų nustatyta Reichsbanko kaina). Tatai atitinka 20,385 m. aukso už svarą sterlingų, iš kur dar atskaitomos 0,045 m. persiuntimo kaštų, taip kad kainų reikia skaityti 20,34 markės už svarą sterlingų, o tuo tarpu teoretinis sterlingų valiutos paritetas markėmis siekia 20,4294. Atvirkščiai, sterlingų svaras Londone persiunčiant auksą iš Berlyno paprastai įgijamas kaina apie 20,50 markių. Skaitmenys 20,34 ir 20,50 gali būti laikomos kaip Berlyno aukso punktas auksui išvežti ir įvežti. Kai kada šie aukso punktai pagal vekselius aukso kainos pakeičiami, bet dažniausiai jie parodo abiejų metų vekselių judėjimo ribas.

Tarptautinių mokėjimu atžvilgiu aukso valiutas tenka traktuoti kaip laisvas valiutas, svyruojant kiek vekselių kursams vienos šalies kitai, bet aprėžtai visados aukštomis ribo-

mis. Šis aprėžimas esti ligi tol, kol aukso valiuta išlaikoma abiejose šalyse, t. y. ligi auksas perkamas ir parduodamas valiutos įstatymų nustatytose ribose. Ligi vekselių kursas juda tam tikrose aukso punktuose, tai aukso valiuta sąryšyje su tarptautiniais mokėjimais traktuojama kaip laisva valiuta, ir vekselių kursas apskritai reguliuojamas tuo pat būdu kaip ir laisvos valiutos atvejais. Vekselio kurso kilimas ar kritimas, kuris esti, esant nekintamai aukso vertei dėl atsitiktinų mokamojo balanso nelygumų, pereitame paragrafe nurodytomis priešingai veikiančiomis jėgomis, išlyginamas ir vekselių kurso judėjimą įspaudžiamas į atitinkamas ribas. Jei nežiūrint į tai pasiekiamas aukso punktas prasideda aukso kelionės iš vienos šalies į kitą, taigi, savotiškas prekių eksportas, kuris išlygina mokamąjį balansą. Aukso valiutos šalies aukso atsarga veikia kaip atsarga galimiems tarptautinio mokamojo balanso deficitams išlyginti. Išsėmus visiškai tuos rezervus, turime vėl tik paprastų priemonių mokamajam balansui išlyginti — užsienio paskolos, efektų ir prekių eksportas. Tuomet ir aukso valiuta panaikinama.

Žinoma, kalbamos priemonės labai stipriai naudojamos, ligi vekselių kursas pasiekia aukščiausio, aukso punkto arba net jį prašoka. Tokis autoreguliavimas mokamojo balanso esti tik ta prielaida, kad šalies aukso vertė palyginti su užsieniu nenumušama. Jei blogas mokamasis balansas ir vekselių kurso pakėlimas esti visuotino šalies kainų lygio pakėlimo pasekmė santykyje su užsienio kainomis, tai vekselių kursui pakelti nepasireikš tų priešingų jėgų. Bet ir tuomet aukso atsargą sudaro, ligi auksas išduodamas pariteto kursu, laikiną kliūtį tolimesniam vekselių kurso kėlimui, bet nieku būdu ne prieš tęsiamą kainų kilimą. Jei jau kartą aukso atsarga išsemta arba notų keitimas nutrauktas, tai vekselių kursai su nuolat didėjančių kainų kilimų gali eiti neaprėžtai aukštyn.

Vekselių kurso stabilizavimas pareina galų gale visiškai nuo aukso reliatyvinės vertės stabilizavimo, taigi nuo faktorių, kurie abiejose šalyse reguliuoja aukso vertę.

Pasak klasiškosios teorijos, aukso atsarga taip turi pasiskirstyti tarp šalių su aukso valiuta pagal reikalingumą kiekvienos šalies, kad visuotinas kainų lygis įvairiose šalyse nusistatytų tas pats. Pakilus visuotinam kainų lygiui vienoje šalyje, prekių įvežimas į tą šalį padidės, prekių išvežimas pa-

sunkės, ir auksas išeis iš šalies, dėliai ko sumažės aukso atsarga ir jos kainų lygis, einant kvantitetine teorija, atitinkamai turės nukristi. Čia ir glūdi automatiškas aukso paskirstymo reguliavimas tarp įvairių šalių. Ši teorija būtų visiškai teisinga, jei aukso metalas iš tikrųjų sudarytų valiutą. Tikrumoje betgi to nėra: ir aukso valiutos šalyse valiuta turi savarankiškos egzistencijos ir su auksu tėra surišta aukščiau aprašytu būdu. Tiesos šaknis, kurios turi klasiškoji mokyla, atvaizduota šio paragrafo išvedžiojimais.

Vadinamoji currency teorija, kuri yra padėta Peel'io 1844 metų akte ir sudarė išeiginį punktą kontingentavimo sistemai tikslu aprėžti notų išleidimą, buvo praktiška pasekmė, ką tik aprašytos klasiškosios teorijos tarptautinio aukso paskirstymo ir aukso vertės reguliavimo: jei greta su auksu cirkuliuoja ir banknotai, tai tatai tegali būti leidžiama tik ta prielaida, kad bendras cirkuliuojančių mokėjimo priemonių dėl kainų lygio svyravimas parodytų vienodų pasikeitimų, kaip ir gryna aukso sistema. Dėlto kiekvienas aukso šalies atsargos sumažėjimas turi reikšti absoliučiai vienodą jos mokėjimo priemonių atsargos sumažėjimą. Tokia įstatymdavystė daro ne tik tą pačią principialinę klaidą kaip ir kiekvienas įstatymų nustatytas notų rezervas (§ 46), bet, be to, dar klaidingai supranta aukso valiutą kaip faktiną aukso mokėjimo priemonę.

62. Bankų politikos reikšmė tarptautiniams mokėjimams.

Atsižvelgiant į vidaus mokėjimus, bankų politika turi uždavinį, esant aukso valiutai, kaip mes jau pirmiau matėme, taip reguliuoti mokėjimo priemonėmis aprūpinimą, kad pinigai kiek galint išlaikytų aukso paritetą. Tam tikslui vienos bankų politikos nepakanka. Apskritai, norint išvengti atsitiktino aukso agio, reikalinga esti laikyti aukso rezervą, kuo gali būti patenkintas pripuolamas aukso monetos pakilimo reikalavimas. Jei auksas necirkuliuoja apyvartoje, tai rezervas nereikalingas vidaus mokėjimams, bet sudaro tautos ūkiui vidaus tik nemonetariniems aukso reikalavimams patenkinti fondą.

Panašiu būdu bankų politika privalo rūpintis, išlaikyti aukso valiutą atsižvelgdama į tarptautinius mokėjimus. Šis uždavinys iš dalies jau išrišamas bankų politikos, kuri vidaus

prekyvietėje išlaiko pinigus paritete su auksu. Nes tuom išvengiamas visuotino kainų lygio judėjimas, kuris galėtų nustumti vekselio kursą ligi aukso punkto ir sukelti aukso eksportą. Bankų politika, atsižvelgdama į šalies vidų ir užsienį, privalo vengti statyti reikalavimus aukso atsargai. Tatai ir tiksliai bankų politikai padaryti nepavyksta. Bet vis dėlto atsiradus tam tikriems aukso fondo reikalavimams, juos tenka patenkinti ir tam reikalingas yra aukso rezervas. Atsižvelgiant į užsienio mokėjimus šis rezervas turi pereitame paragrafe minėtą uždavinį: papildyti užsienio mokamojo balanso trūkstamas sumas. Bankų politika turi rūpintis tuo, kad šis uždavinys kaip ir atitinkami uždaviniai vidaus apyvartoje būtų atsitiktini, kad auksas, kaip tik mokamasis balansas pasitaiso, vėl grįžtų į šalį ir papildytų bankų rezervus. Tik esant tiksliam visuotino kainų lygio reguliavimui bankų politikos pagalba bankų rezervai tuo būdu gali būti palaikomi ir vidaus ir užsienio ir laikomi savo uždaviniams atlikti.

Mes matėme, kad atsižvelgiant į užsienio mokėjimų reikalavimą, centralinio banko aukso rezervai gali būti žymiai sumažinti, jei auksas neina vidaus apyvartoje. Panašiu būdu reikalavimai iš aukso fondo žymiai gali būti sumažinti, jei tarptautiniams mokėjimams išlyginti vietoje aukso vartojamos kitos mokėjimo priemonės. Kaip tokias centralinio banko daugiausiai gali būti vartojami a vista reikalavimai į užsienio bankus, pirmaeilėse biržų vietose užimti reporto pinigai, bet visų pirma biržose einą vekseliai. Tie vekseliai iš dalies gali būti vidaus šalies išduoti užsieniui, bet ypačiai pirkti užsienyje vekseliai tikslu palaikyti banko rezervus. Centralinis bankas, kuris atitinkamose svarbiausiose pasaulio mokėjimo vietose turi tokių lėšų pakankamas sumas, visados užsienio reikalavimus gali patenkinti perduodamas tas lėšas ir tuo išvengti aukso siuntimo. Šis kelias atrodo taip pat naturaliausias ir patogiausias, nes galų gale ne auksas, bet užsienio mokėjimo priemonės klausiamos. Kai tuo būdu išvengia paprastais atsitikimais aukso paklausų eksportui, ir kai šalyje apskritai auksas necirkuliuoja, tai ir centralinis bankas gali tenkintis palyginti mažesnėmis aukso atsargomis. Ši mintis ir buvo padėta jau minėtuose pasiūlymuose Tarptautinei Finansinei Konferencijai Genujoje 1922 metais koncentruoti centralinių bankų kasų laikymą dideliuose finansiniuose centruose.

Rezervai gali būti sudaryti iš aukso ar užsienio lėšų, jie visvien privalo būti saugojami nuo per didelių reikalavimų. Tatai įvyksta, kai jau pirmiau minėta, dėl tam tikros bankų politikos, kuri stengiasi, kad visuotinas kainų lygis kiek galint būtų laikomas atitinkamas su reliatyvinių pasaulio apsirūpinimu auksu. Dėl paprastumo priimkime, kad tas reliatyvinis aukso aprūpinimas per tam tikrą laikotarpį yra konstantinis, tai bankų politika turi stengtis visuotiną kainų lygį išlaikyti konstantinį. Sakykime, kad tai per tam tikra laikotarpį visiškai pavyksta. Priemonė tam yra, kaip jau pirmiau parodyta, palūkanų politika, visų pirma bankų diskonto politika. Kad visuotinas kainų lygis duotu periodu paliktų konstantinis, turi būti vedama tam tikra diskonto politika. Sakykime, kad ir užsienio kainų lygis nekinta. Esant tokioms prielaidoms vidaus diskonto politika apsaugos rezervus nuo visų reikalavimų, kurie išeis iš kainų pakėlimo ir surišto su tuomi pakilimo vidaus ar užsienio reikalams mokėjimo priemonių reikalavimo. Mokėjimo priemonių reikalavimai, kurių stato vidaus prekyvietė, atsiranda dėl ypatingo apyvartos atgijimo tam tikrais metų laikais arba, esant geroms konjunktūroms, ir visų pirma patenkinamos bankinėmis mokėjimo priemonėmis. Panašių būdu pasireiškia ypatingi užsienio mokėjimo priemonių reikalavimai, esant atsitiktinai mokėjimo pasižadėjimų pertekliui užsieniams. Tokis pripuolamas negatyvus mokamasai balansas gali atsirasti ir be visuotino kainų lygio pasikeitimo, ir kai apskritai mokamasis balansas esti ilgam pusiausvyroje, pav., dėl nelygaus pasiskirstymo metų laikais įvežimo ir išvežimo, arba dėl atsitiktino įvežimo dėl tam tikros ūkiškos konjunktūros, pav., dėl kapitalo paskolinimo į užsienį arba blogo derliaus ir t. t. Toki atsitiktini reikalavimai užsienio mokėjimo priemonių visų pirma bus patenkinti 60 § nurodytomis priemonėmis, taigi visų pirma diskontuojant vekselius, parduodant efektus ir užtraukiant užsienyje skolas. Dažniausiai šiomis priemonėmis pavyksta pagerinti mokamąjį balansą ir rezervus apsaugoti nuo užsienio mokėjimų apyvartos reikalavimų, taip pat kaip bankinių mokėjimo priemonių pagalba pavyksta nukreipti vidaus mokėjimo priemonių reikalavimus.

Centralinis bankas savarankiškiai pagreitina ir sustiprina šiuos savaime veikiančius mokamojo balanso pagerinimus. Tatai įvyksta vartojant priemonę, kuri sąryšyje su tuo pa-

prastai vadinama „diskonto politika“. Kai diskonto Berlyne pakyla palyginti su panašiomis užsienio vietomis, tai užsienio kapitalistams, esant normalinėms sąlygoms, mieliau savo kapitalą perkelti į Berlyną, kas bus surišta su aukso persiuntimais į Berlyną, bet daugiausiai perkant į Berlyną reikalavimus. Tuo mokėjimo pasižadėjimai bus nustumti į ateitį, ir tuo momentu Berlyno mokamasis balansas pagerės. Vokietija taip pat diskontuos užsienio vekselius, užsienyje su žemesniu diskonto dydžiu tuo pasirūpins sau lėšų mokamajam balansui pagerinti. Arba iš Vokietijos bus išduodami, kad išvengus aukšto vokiečių diskonto, vekseliai į užsienį „pensionan“, kas tolygu yra trumpalaikei paskolai. Aukštas diskontas ir išeinąs iš to aukštas palūkanų procentas už reporto pinigus veikia taip pat skatinančiai Berlyno fondų biržoje, kad surišta esti su efektų pardavimų į užsienį, kas vėlgi palengvins Vokietijos mokamąjį balansą. Keliai gali būti labai įvairūs, bet dalyko esmė palieka ta pati. Palūkanų dydžio aukštis traukia kapitalą ir tuo pagerina mokamąjį balansą.

Dabar reikia pastebėti, kad ši diskonto politika, kurią mes, gal būt, galėtume pažymėti, kaip „užsienio diskonto politiką“ turi visiškai kito pobūdžio kaip ta diskonto politika, kuriąja centralinis bankas, pasak pirmesnių mūsų tyrinėjimų reguliuoja šalies pinigų vertę. (49). Anot suprastinančios prielaidos, kurią čia mes padarėme, paskutinioji diskonto politika visiškai apibūdinama uždaviniu, palaikyti konstantiniu visuotiną kainų lygį. Tatai betgi ne kliūdo, kad įvyktų mokamojo balanso nelygumų ir centralinis bankas priverstas būtų laikytis diskonto politikos atsižvelgdamas į tuo laiku esantį mokamąjį balansą. Tuo bankas suardo savo pagrindinę, pinigus reguliuojančią diskonto politiką, ir bendrai negali būti išvengta, kad nuo to nukentėtų uždavinys reguliuoti pinigų vertę ir kapitalų prekyvietę, dėl naujų tikslų, kuriuos stato sau diskonto politika. Užsienio „diskonto politika“ reiškia tuomet suardymą tikros ir centralinės diskonto politikos.

Užsienio diskonto politika savo esme yra diferencialinė diskonto politika, kuri savo akį visų pirma kreipia į diskontų skirtumus įvairiose piniginėse vietose. Kai Berlynas diskonto pakelia, kad, taip sakant, pritrauktų pinigų, Londonas priverstas esti griebtis priešingos priemonės pakelti diskontą. Tuo sterlingais vekselių diskontavimas pasunkinamas Londone ir

apskritai pinigų perkėlimas iš Londono į Berlyną pasunkėja. Kai Londonas savo diskonto pakelia aukščiau kaip vokiečių, tai Vokietija verčiama dar kartą kelti savo diskontą. Tuo būdu atsiranda savotiškos rungtinės, kuo diskonto dydis labiau gali būti iškeltas, kaip tat esti reikalinga pinigų vertės reguliavimo atžvilgiu. Vis dėlto reikia pažymėti, kad tokis diskonto dydžio pakėlimas, kai esti aukštose konjunktūrose, vargu toli beina, kadangi jam nepavyksta sukliūdyti dažnai labai stiprų kainų kilimą. Dėlto krizių laikais šiurpulingas diskonto kėlimas aukštyn dėl tarptautinių varžytynių už auksą vargu bau suderinamas su racionaline pinigų politika.

Dažni ir dideli diskonto dydžio svyravimo nepatogumai, kurie atsiranda dėl „užsienio" diskonto politikos, privertė politiką ieškoti priemonių apsaugoti bankų aukso rezervus nuo diskonto pakėlimų tuo, kad auksas eksportui išleidžiamas tik sumokėjus premiją. Ši „aukso premijų politika" labai dažnai tiek pravedama, išlaikant gryną aukso valiutą, kad aukso kaina išpūčiama iki aukščiausių valiutos įstatymų leidžiamų ribų. Dar toliau eiti gali aukso premijų politika „šlubuojančios" valiutos šalyse arba nevisiškai pilnose aukso valiutose. Įvedus aukso premiją, vekselio kursai į užsienį gali iškilti virš normalinio aukso punkto. Aukso premijos politika pasiekiama vietoje svyruojančių diskonto dydžių svyruojančių vekselių kursų, ir dėlto galima ginčytis, kuri iš abiejų alternatyvų yra mažesnė žala. Vienais atvejais apyvartai tenka pakelti tokį diskonto dydį, kuris nepateisinamas nė kapitalų prekyvietės būkle, nė mokėjimo priemonių apsirūpinimo reguliavimo atžvilgiu, kitais metais pasireiškia valiutos pablogėjimas panaikinus laikinai tikrą aukso valiutą. Geriausia, žinoma, vengti abiejų. Tam tikrose ribose tatai vis dėlto galima išlaikyti, kai esti didesni rezervai auksu ar trumpalaikiais reikalavimais į užsienį.

Įsivaizduojant, kad šalis nuolatos ima nekintamą aukso premiją, tokia priemonė teturi valiutos aukso pariteto numušimo reikšmės, ir nesuprantama, kodėl tas numušimas negalėtų būti tiesiog įvykintas. Mokamajam balansui tokia aukso premija yra visiškai be prasmės taip pat ir aukso rezervams apsaugoti.

KETVIRTOJI KNYGA.

Konjunktūrų judėjimų teorija.

TRYLIKTASIS SKYRIUS.

Įvadas.

63. Problemos charakteristika.

Tarp visų konjunktūros judėjimų, žinoma, daugiausiai visados traukdavo dėmesį kriziai. Juose būdavo dramatinio momento, kuris pritraukdavo visuomenės susidomėjimą. Biznio pasauliui kriziai sudarydavo pavojaus didelių nuostolių, žlugimų laikotarpį. Taigi, ir mokslas ypačiai pasišvęsdavo krizių studijoms. Krizių teoretikai visados būdavo krizių teoretikais, t. y., jie bandydavo aiškinti krizius apimdami plačią istorinę medžiagą, nustatydami charakteringus krizių bruožus ir pareinamybę tarp krizio reiškinių ir pakilimo ir kritimo priežasčių ir pasekmių. Ir Tugan-Baranovskis ir Lescure'as — žymiausi tarp naujųjų krizių teoretikų naudojosi kriziu istorijos indukcijos metodais. Šis metodas, žinoma, nebuvo nevaisingas. Jis iš prigimties daugiausiai kreipė savo dėmesį į tuos krizių pasireiškimus, kurie biznio pasaulio atžvilgiu arba, daugiau ar mažiau iš anksto konstruotos mokslo teorijos, labiausiai suinteresuodavo ir dėlto turėjo daugiausiai objektyvinės reikšmės. Tatai yra silpnybė. Esant tokioms prielaidoms, tikrai sistematingas tyrinėjimas vargu bau galima buvo atlikti, arba bent jis buvo žymiai apsunkintas.

Čia reikia pasirinkti naujas kelias. Kriziai turi būti studijuojami ne kaip atskiri reiškiniai, bet kaip konjunktūrų pasikeitimas visumoje, kaip surištas, visados tęsiasis tautos ūkio judėjimas. Čia dėmesis turi būti kreipiamas apskritai ne į atskirus à priori pasirinktus reiškinius, bet sistematingai turi būti tyrinėjami tie reiškiniai, kurie realiai pasikeičia tautos ūkyje kilimo ir puolimo laikotarpiais. Šis sistematinis tyrinė-

jimas ūkio judėjimų duos mums žingsnis po žingsnio progos įsigilinti į konjunktūrų prigimtį ir į priežastinę įvairių faktorių pareinamybę, kurie nustato tautos ūkio bangų judėjimą ir vienkart patys to judėjimo nustatomi. Einant tuo keliu, konjunktūrų tyrinėjimas veda į ūkio dinamiką, kuri turi būti būtinas papildymas pirmiau daryto tautos ūkio tyrinėjimo kaip pastovaus reiškinio arba vienodai lygaus skleidimosi.

Tyrinėdami ūkio gyvenimo pasikeitimus kintamuose konjunktūrose mes turime, kiek galėdami, eiti nuo konkretinio į abstraktinį. Mes visų pirma ištirsime materialinės gamybos pasikeitimus ir sąryšyje su tuo gamybos priemonių pasikeitimus. Paskum iš eilės pereisime į kainų ir pajamų susidarymo pasikeitimus, kad paskum perėjus į kapitalo prekyvietės būklės susidarymus. Kiekvieną žingsnį bandysime kiek tik galima bus paremti faktinų įvykių statistika, kad po to iškėlus aikštėn įvairių judėjimo linijų pasekmes ir išaiškinus jų vidaus pareinamybę. Tam tikslui patogu yra naudotis ir grafinio metodo patarnavimais, ypač sulyginant įvairius judėjimus.

Savaime suprantama, naudinga yra ūkio gyvenimo skleidimosi linijas apimti kiek galint per ilgesnį laiką. Tik ta kreivoji, kuri apima visą eilę konjunktūrų pasikeitimų, duoda pakankamą vaizdą to, kaip veikia tam tikri faktoriai į šiuos konjunktūrų pasikeitimus, ir tik palyginimas tarp dviejų tokių kreivųjų leidžia mums ligi tam tikro laipsnio gauti tikrą kintamų įtakų ir paralelinių judėjimų įvairių faktorių vaizdą.

Tokio pobūdžio tyrinėjimas, kuris tiktų visam Vakarų Europos ūkio gyvenimui, bendrai tegali būti padarytas tik pradedant 1870 metais. Tokis aprėžimas pareina nuo esamos statistikos medžiagos. Už tai sako ir kiti vidaus pagrindai. Kaip tik nuo to laiko tiek išauga pasaulinis ūkis, kad jau galima jį apskritai traktuoti kaip vienumą. Tik nuo laiko senosios ūkio normos visuotinai ir galutinai buvo nugalėtos ir pakeistos šių laikų mainaūkio ir darbo pasidalinimu paremtos gamybos, taip pat susiformuoja šių laikų gamybos ir transporto technika. Nuo to laiko tam tikros senos krizių formos ir priežastis galutinai atrodo nugalėtos ir pasireiškia šių laikų krizių pakilimo ir puolimo periodų tipas su tam tikrais bruožais.

Kriziai, bendra didelių ūkio gyvenimo sukrėtimų prasme, gali būti įvairios prigimties. Istorijoje jie labiausiai pasireiškia sąryšyje su dideliais ūkiškais pasikeitimais arba naujais

įtaisymais ar santykiais, kuriuos žmonių išmokta tvarkyti ir valdyti tik per ilgesnį patyrimą. Taip, pav., pinigų ūkio įsigalėjimas davė progos atsirasti begaliniams kriziams, kurie parėjo nuo netinkamo ir žalingo naudojimo monetų arba notų leidimo. Toliau kriziai atsirado dėl netinkamo naudojimosi kreditu, visų pirma gal būti valstybės kreditu, arba tam tikru kredito instrumentu, kaip antai, vekselis. Plačios galimybės, kurių gavo biržų arba akcijų leidimo spekuliacija, buvo taip pat pirmaisiais laikais labai žalingai naudojamos, kas nekartą vesdavo į krizius. Vakarų Europos prekybos srities išsiplėtimas po visą pasaulį reiškė tokį esamų ūkio santykių pasikeitimą, kurie turėjo iššaukti kai kuriuos krizius, ligi ekonominis pasaulis tiksliai suprato savo veikimo naujas sąlygas ir prie to prisitaikė. Prasidėjęs iš Europos eksportas į kolonialines šalis pasižymėjo kaip tik nuostabiai stoka perkamos svetimų pasaulio dalių galimybės žinojimo. Ši apystova, sąryšyje su susisiekimo ilgumu buvo priežastimi visos eilės prekybos krizių. 18 šimt. ir pirmoje pusėje 19 šimt. Taip pat ir kolonialinių prekių įvežimo sąlygų pasikeitimas į Europą davė progos atsirasti kriziams, iš kurių žinomiausias yra Europos žemės ūkio krizis 19 šimt. gale. Kad stambus šių laikų gamybos technikos pasikeitimas negalėjo praeiti be rimtų krizių, yra savaime suprantama, ypač visos eilės verslų perėjimas iš rankų darbo į mašinų darbą pasižymėjo liūdnu būdu. Greta su kalbamomis apystovomis eina visa eilė mažesnių, pripuolamų ūkio gyvenimo sukrėtimų, kurios taip pat reikia traktuoti kaip krizių priežastis. Juos galima suvesti daugiausiai į atsitiktiną prekių stoką ar perteklių, pav., blogų ir gerų derlių įtaka, žaliavos trūkumą, kuris stabdo pramonę, madų pasikeitimą, dėliai kurio prekių atsargos tampa neparduodamos. Kaip bendra ūkio krizių priežastis galų gale yra ir karai.

Jau iš to kas pasakyta aišku, kad dėl tokių nuolatos kintamų ir įvairaus pobūdžio reiškinių, kaip kad yra kriziai kalbama prasme, nėra galima bendra ir tikra teorija. Šiame veikale mes studijuosime taip pat ne visumą galimų ūkio gyvenimo sutrukdymų, bet daugiausia, kaip jau sakyta, visuotiną ūkio gyvenimo pakilimų ir kritimų judėjimą, kuris ypačiai pradedant 1870 m. pasireiškia tipingais bruožais. Nuo to laiko dauguma senų krizių priežasčių buvo pašalinta. Kriziai, kurie atsiranda kalbamu laikotarpiu, turi ligi tam tikro laipsnio bend-

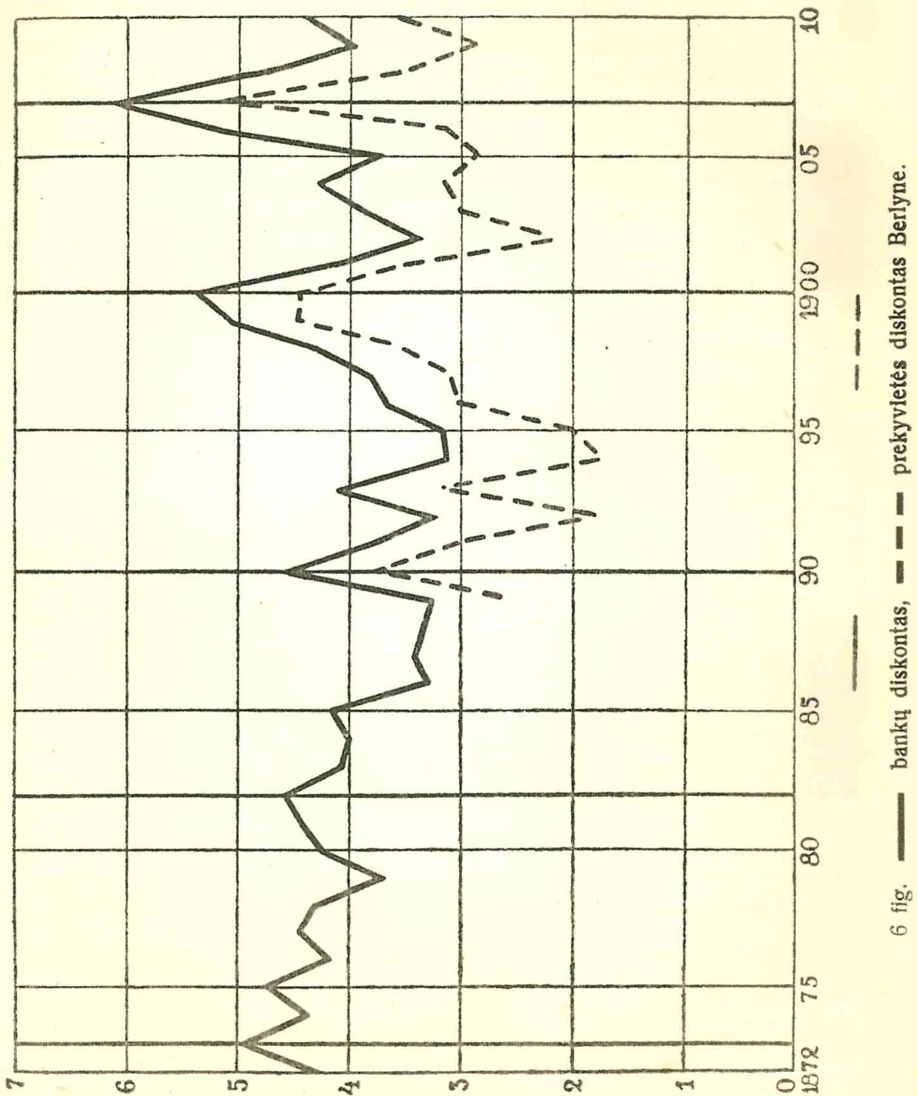
ro pobūdžio, daugiausiai yra išdava tų pačių priežasčių, kurios dabar vis labiau pasireiškia ūkio gyvenimo bangų judėjime, tuo tarpu kaip daugiau atsitiktinos sąlygos, nuo kurių daugiausiai pareidavo seniau kriziai, vis labiau užima antraeilę vietą. Atsidėjusiam ūkio gyvenimo XIX šimt. istorijos tyrinėtojai tokis nuolatinis krizių reiškinio prigimties pasikeitimas yra žinomas daiktas. Tik septyniasdešimtais metais šis pasikeitimas taip toli nuėjo, kad iš tikrųjų pasireiškė kaip naujas krizių ir konjunktūrų judėjimo tipas. Dėl šių priežasčių atsiranda tam tikrų užmetimų šių laikų konjunktūrų teorijai, kuri perdaug remiasi savosios krizių istorijos medžiaga, ir pateisina tai, kad čia mes pasitenkinsime tik tyrinėjimais pradedant 1870 m.

Žinoma, turi reikšmės ir kalbamame periode atsitiktiniai trūkdymai, nors, kaip jau sakyta, senesnės krizių priežastys dabar veikia žymiai susilpnintame laipsnyje. Kadangi čia mes kreipiame mūsų dėmesį į didesnius pakilimo ir kritimo pasaulio ūkio judėjimus, tai nekreipiame dėmesio į visus pripuolamus smulkius, savo įtaka vietinius ar vieną verslą apimančius kliūdymus.

Bet ir čia negalime pamiršti, kad ir dabar traktuojamas laikotarpis yra pereinamas periodas su giliais ūkiškais pasikeitimais. Ir jame eina vis dėlto galūtinas senojo uždaro ūkio nykimas ir siekiamas darbo pasidalinimu paremtas gamybos procesas ir tuo mainų ūkio šių laikų tobulėjimas. Reikia laukti, kad tokis perversmas surištas esti su ūkio pesikeitimais. Visi sprendimai dėl šių laikų pakilimo ir kritimo periodų ir krizių, kaip būtinai einančiu su šių laikų gamybos ir visuomenės santvarka reiškinių, yra perskubūs. Teorija negali manyti, kad jai pavyksią pilnai ir galutinai išaiškinti atitinkamus judėjimus dabartinėje ūkio santvarkoje, bet visados turi kreipti savo dėmesį į tą reikšmę, kurios gali turėti perėjimas į šią ūkio formą. Mes esame ir busime pereiname laikotarpyje ir turime palaukti, kurios įtakos parodys į kalbamus judėjimus to perėjimo galas. Dėsnis, kad kriziai visados bus dar labiau žalingi, jau yra labai pasenęs. Pažangiose ir ūkiškai gerai susitvarkiusiose šalyse, kur jau kai kurios svarbiausios krizių priežastys, pav., klaidinga bankų politika, jau nugalėtos, turima medžiaga duoda pagrindo spręsti dėl krizių susilpnėjimo. Todėl mes turime iš anksto palikti klausimą atviru, kiek dideli

ūkio bangų judėjimai, kuriuos mes dabar pradėsime svarstyti, yra surišti su čia kalbama jų prigimtimi dėl vienkartinio visuomenės ūkio santvarkos pakeitimo, ir kiek mes galime laukti, kad pasibaigus jiems sumažės jų stiprumas.

Pirm pereisiant studijuoti ūkio gyvenimo judėjimą dėl konjunktūrų įtakos, turime sutikti su tų konjunktūrų chronolo-



6 fig. ——— bankų diskontas, — — — prekyvietės diskontas Berlyne.

gija, t. y. turime nustatyti, kuriais metais konjunktūra pakeisdavo kilimo periodą depresijos periodu. Tokis nustatymas nėra apriorinis mūsų problemai pastatyti. Nustatymas laiko punkto, į kurį mes suvedėme ūkiškus pasikeitimus, iš tikrųjų yra terminologijos klausimas. Spręsdami šį klausimą labiausiai turime žiūrėti, kad tai liestų kiek galint bendrai pripažintą laiką. Laimei dėl to punkto nėra jokių nuomonių skirtumo. Toliau mes pažymėsime kaip krizių metus 1873, 1882, 1890, 1900 ir 1907 m. arba, kad parodžius kilimo ir kritimo pasikeitimus, kaip pasikeitimo metus. Einant Lucieno March'o pavyzdžiu įdėtų į Bulletin de la Statistique Générale de la France[1], šie pasikeitimo metai mūsų diagramoje pažymėti riebiomis vertikalinėmis linijomis, kurias mes vadiname pasikeitimo linijomis.

Nustatant šiuos krizių metus reikia pažymėti, kad atskirose šalyse galėjo būti tam tikri krizių nukrypimai. Didesnės reikšmės turi šis nukrypimas tik Jungtinėms Valstybėms, kur kriziai nuo 1890 ir 1900 metų buvo nukrypę į 1893 ir 1903 metus.

Nors ir pasirinkta chronologija yra visuotinai priimta, pravartu bus pateisinti ją ir vidiniai. Kai mes nusakome krizius kaip visuotina nepajėgumo momentą atlikti mokėjimo pasižadėjimus atėjus terminui, tai mes turime traktuoti, kaip pirmą krizių išorinį pažymį, nepaprastą pinigų prekyvietės įsitempimą, vadinasi, pakilimą palūkanų trumpalaikėms paskoloms, visų pirma diskonto dydžio.

Diskonto dydžio statistika parodo taip pat neabejotinai, kad diskonto dydžio maxima visados krinta aukščiau nurodytiems krizių metams. Paprasčiausiu būdu mes tuo įsitikinsime pažiūrėję į diagramą (Fig. 6 ir 7), kur pilnos linijos parodo bankų diskontą, o punktyro linijos prekyvietės Berlyno ir Londono diskontą[2].

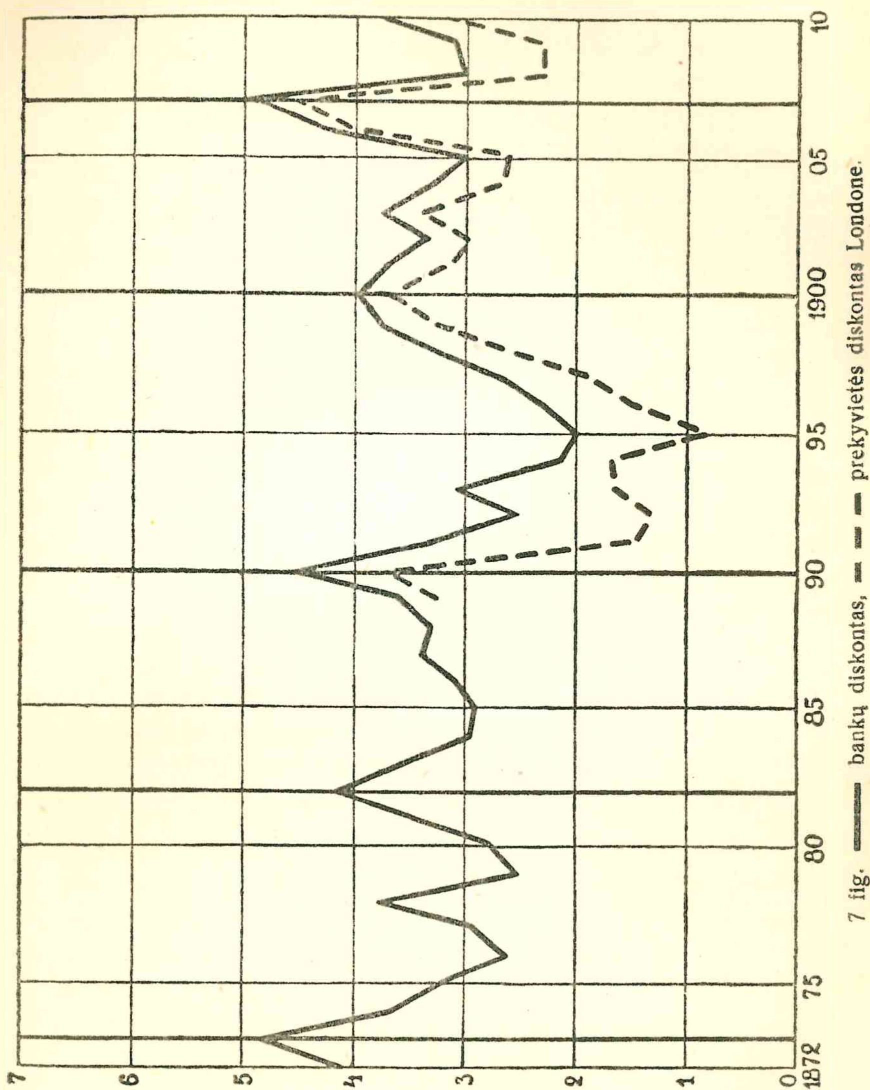
Arčiau bus paliestas sąryšis tarp konjunktūrų judėjimo ir diskonto dydžio vėlesniuose mūsų tyrinėjimuose. Čia tenka

---

[1]. Tome 1. Paris 1911 — 1912 m.

[2] Šių diagramų pagrindan padėtos skaitmenys paduotas priedo 4 lent.

tik pažymėti, kad nepaprastas pinigų prekyvietės įsitempimas, kuris rišamas apskritai su krizių sąvoka, iš tikrųjų būdavo kiekvienais čia kalbamais „krizių metais“.



7 fig. —— bankų diskontas, — — — prekyvietės diskontas Londone.

KETURIOLIKTASIS SKYRIUS.

Konjuktūrų įtaka gamybai.

64. Svarbiausios gamybos šakos konjūnktūrų metu.

Dabar mes pereisime į tyrinėjimą tų tautos ūkio gamybos pasikeitimų, kurie pasireiškia įvairiais konjunktūrų tarpais. Tam reikalui gamybos veiklą mes padalinsime į dideles pagrindines šakas ir stebėsime konjunktūrų įtaką įvairioms gamybos šakoms.

Gamyba skyla, kaip mes žinome, į dvi pagrindines šakas, būtent, į tvirto kapitalo gamybą ir į gamybą gėrybių, kurios tiesiog pereina į vartojamąjį ūkį. Abiejais atvejais, kaip tarpinis gamybos proceso sąnarys, įsispaudžia medžiagų ir pusiau fabrikatų gamyba, iš dalies gamybai tarnaujančių medžiagų gamyba. Šios medžiagos ir pusiau fabrikatai, pav., ketus ir bėgiai geležinkeliams, medvilnė ir medvilnių siūlai skalbiniams, ir sunaudojamos medžiagos, kaip kad akmens anglys varomai jėgai gaminti, kuriuos mes pavadinome judomojo kapitalo vardu, yra, taip sakant, tęsiamo gamybos proceso simptomai, kurie yra techniškos išdavos arba tvirto kapitalo sudarymo arba pereinančių į vartojamąjį ūkį gėrybių. Taigi, mes galime priimti, kad judomojo kapitalo gamyba eina vienai ar kitai gamybos šakai, visų pirma pagal tos šakos dydį. Mūsų studijose dėl konjunktūrų įtakos gamybai mes turime daryti skirtumą tarp tvirto kapitalo gamybos ir gamybos gėrybių, kurios tiesiog pereina į vartotojų ūkius. Trumpumo dėliai pavadinkime abi tas gamybos šakas „kapitalo gamyba“ ir „vartojamų gėrybių“ vardu. Abiejų gamybų dydžiui, kaip mes tuojaus pamatysime, tam tikros rūšies judomojo kapitalo gamyba gali duoti geriausią mastą.

Pasvarstykime pirmiausia kapitalo gamybą. Svarbiausią šių laikų ūkio tvirtą kapitalą sudaro trobesiai ir geležinkeliai. Norėdami tiesiog nustatyti kapitalo produkcijos įtaką konjunktūroms, pažiūrėkime į namų statybos ir geležinkelių statistikos davinius.

Dėl namų statybos mes turime statistikos metinius davinius dėl statybos kaštų 52 svarbiausių Amerikos miestų. Skaitmenys apima kalendorinius metus milijonais dolerių[1].

1904	469	1909	772
1905	645	1910	726
1906	679	1911	688
1907	646	1912	739
1908	566	1913	660

Skaitmenys 1907 m. yra 20 mil. dolerių didesni, nes statistika apėmė tris naujus miestus. Iš lentelės matyti, kaip žymiai išaugo statyba iki 1907 m. Metinis maksimumas prieš krizio metus krinta 1907 m. Einančiais po depresijos metais statyba žymiai sumažėjo. Statybos kaštai vienais metais sumažėjo 80 mil. dol., t. y., 12,4°/₀ tos sumos, kuri buvo 1907 m.

Sekamais 1909 m., kai Jungtinėse Valstybėse matome ūkiškąjį pakilimą, statybos kaštai išauga ligi ne mažiau per 106 mil. dolerių. Abu sekamieji metai rodo žymų nukritimą. Naujas maksimumas buvo pasiektas 1912 m., taigi, vėl prieš konjunktūros pasikeitimo 1913 metus. Pakilimo periodas pasižymi kylančia, depresijos mažėjančia statyba. Tos gamybos maksimum buvo pasiektas kiek pirm aukštos konjunktūros galą.

Panašią statybos įtaką konjunktūrai duoda ir vokiečių daviniai, 1908 m. memorande dėl valstybės finansų reformos randame viešųjų apdraudimo įstaigų privalomų draudimų apdraustų sumų statistika[2]. Cifros čia paduodamos sutrumpintos mil. markių. Tų cifrų pasikeitimas kasmet gali duoti bendrą kintamų statybos pasikeitimų vaizdą[3]. Pasirodo, kad draudimo sumų maksimumas ryškus yra 1882, 1891, 1901 ir 1904 m., ir kad aukščiausi punktai supuola su aukštos konjunktūros punktais. Kai kuriais atvejais draudimo sumų priaugimo mak-

---

[1] Statistical Abstract of the United States.

[2] Reichstag 12. Legislatur — Periode. I. Session 1907 — 1908 Nr. 1043 III dalis. Materialien zur Beurteilung der Wohlstandsentwickelung Deutschlands im letzten Menschenalter p. 35.

[3] Vidutiniškas procentualinis apdraustų sūmų priaugimas per 30 metų — 1876 — 1906 m. siekia 3,05%. Ši cifra bendrai atitinka visuotinam ūkio pažangos procento dydžiui, kuris tam laikotarpiui buvo rastas charakteringu.

simumas pasivėlina vienais metais, kas reiškia, kad gyva statyba ėjo vienais metais pirmyn ir paskum pasireiškė apdraudimo sumų padidėjimu. 1904 metų maksimumas rodo ypatingą pakilimą be didelės aukštos konjunktūros.

Metai.	Apdraudimo suma.	Metai.	Apdraudimo suma.
1875	14.281	1890	21.445
76	15.135	91	22.742
77	15.756	92	23.120
78	15.696	93	23.836
79	16.097	94	24.572
1880	16.293	1895	25.275
81	16.681	96	25.639
82	17.983	97	26.500
83	17.478	98	27.529
84	17.868	99	28.520
1885	18.314	1900	29.349
86	18.719	01	30.780
87	19.487	02	32.123
88	20.151	03	33.667
89	20.855	04	35.414
		1905	36.792
		1906	37.209

Geležinkelių statyba jau senai traktuojama kaip puikus konjunktūros mastas. Betgi neginčijama, kad ūkiškoji geležinkelių statybos prigimtis aukštai išsiskleidžiusiose vakarų kultūros šalyse dabar ligi tam tikro laipsnio yra pasikeitusi. Šiandieną tose šalyse labiausiai rūpinasi pakelti transporto pajėgumą senos geležinkelių sistemos kaip statymą naujų linijų. Šis pasikeitimas ligi tam tikro laipsnio susilpnino konjunktūrų įtaką geležinkelių statybai.

Ypač įdomus yra geležinkelių statybos skleidimasis Jungtinėse Valstybėse[1]. Nuo pusiau devynioliktojo šimtmečio geležinkelių statybos istorija yra ir krizių istorija. Taip geležinkelių statyba penkiasdešimtųjų metų, 1856 milių pasiekia aukščiausio naujai nutiestų linijų punkto 3642 milių, kuris nutrau-

---

[1] Statistical Abstract of the United States.

kiamas 1857 m. krizio, kad paskum metai iš metų kristų ligi 1861 metais pasiekia savo žemiausio punkto 660 milių. Šešiasdešimtųjų metų gale geležinkelių statyba vėl atgija. Naujai atidarytų linijų ilgis 1871 metais pasiekia 7379 mil. Nuo aukščiausio punkto vėl krinta ligi 1873 metų, kuriais buvo nutiesta tik 4000 milių. 1875 metams atitinkamas skaitmuo nukrinta ligi 1741 mil. Gale septyniasdešimtųjų metų ir aštuoniasdešimtųjų pradžioje geležinkelių statyba atgyja ligi 1882 m. pasiekia milžiniškos cifros 11.569 mil. po to eina kritimas 1885 m. ligi 2.975 milių. Šie skaitmenys labai ryškiai parodo krizių sąryšį su konjunktūrų pasikeitimu. Kilimo periodai pasižymi nepaprastai gyva geležinkelių statyba, kuri krizio metais arba tuojaus pirm to pasiekia savo maksimumo. Kritimo laikotarpiais geležinkelių statyba nukrinta ligi minimumo.

Po depresijos pusiau aštuoniasdešimtųjų metų Jungtinėse Valstybėse labai išaugo geležinkelių statyba, kuri pasiekė cifros 12.876 milių 1887 m., kuri tęsėsi ligi 1893 m. Devyniasdešimtais metais didinamas transporto pajėgumas senojo geležinkelių tinklo įgauna vis didesnės reikšmės palyginti su nauja statyba. Interstate Commerce Commission nuo 1890 metų skelbiama geležinkelio statistika[1] padeda įsigilinti į tą skleidimąsi. Ši statistika duoda bendrą nutiestų bėgių ilgį, ir būtent, pirmųjų, antrųjų, trečiųjų ir ketvirtųjų bėgių ir stočių keliu. Metinis priaugimas bėgių ilgio išskaičiuotas pasiremiant ta medžiaga 1891 m. — ligi 1907 m. 1000 milių taip: (iždo metais ligi 30 birželio):

1891	7,6	1900	8,6
1892	3,6	1901	6,6
1893	10,8	02	8,8
1894	7,9	03	9,6
1895	3,5	04	13,3
1896	5,9	1905	9,7
1897	2,9	06	10,3
1898	3,3	07	10,9
1899	4,8	1908	5,7
		1909	8,7
		1910	9,4

[1] Statistical Abstract of the United States.

Čia reikia pastebėti, kad metiniai skaičiai tų metų — paduoti baigiantis kitų metų birželio m. 30 d. Tuomet pasirodo, kad trys pakilimo periodai, kurie baigiasi 1893, 1903 ir 1907 metais, pasižymi labai dideliu ilgiu nutiestų bėgių, tuo tarpu po krizių sekamais kritimo laikotarpiais taip pat labai aiški priešinga linkmė. Mūsų statistikos apimtu laikotarpiu pirmi bėgiai jau beveik apėmė bendrą ilgio pusę, taip kad ekstra ir stočių keliai net prašoko pirmųjų bėgių reikšmę. Taip, pav., pirmų bėgių ilgis, kuris 1907 m. buvo nutiestas, siekia tik 5,1 tūkstančius mylių, o tuo tarpu likusieji 5,8 tūkstančiai mylių tenka kitiems bėgiams. Tai parodo, kad statistika, kuri atsižvelgia vien tik į naujų bėgių ilgį yra nepakankama, sprendžiant konjunktūrų įtaką geležinkelių statybai.

Naujas geležinkelių statybos pobūdis pasireiškia ne tik padidėjusiame ekstra bėgių reikalavime, bet ir plačiame perstatyme seno geležinkelių korpuso, kai gerinamas geležinkelių profilis, vengiama aštrių pasisukimų, medžio tiltai ir viadukai pakeičiami plieno konstrukcijomis. Vien tik kasmet perstatomi tiltai ir viadukai turi būti skaičiuojami jau miliomis. Visi šie darbai reikalingi dėl padidėjusios apyvartos išaugimo. Jie dėlto turi jau mažiau spekuliatyvinio pobūdžio kaip pirmesnių laikų geležinkelių statybos, kurios svarbiausias tikslas buvo kiek galint greičiau kultivuoti naujas žemes. Atrodo visiškai tikslu priimti, kad geležinkelių statybos pobūdžio pasikeitimas, kurį čia matome, susilpnino įtaką konjunktūroms čia kalbamos gamybos srities.

Tokioje šalyje, kaip Anglija, ir šiandieną geležinkelių statyba nėra visiškai sustojusi, bet jos skleidimasis yra daug ramesnis kaip pirmiau. Metinis įmokėto Anglų geležinkelių kapitalo priaugimas siekia dabar dažnai mažiau per 1°/₀ bendros sumos, ir per laikotarpį 1901—1911 metų niekados nepakilo per 2°/₀ jos. Pasikeitimai iš metų į metus nerodo jokio sąryšio su konjunktūrų judėjimais. Senesniais laikais ir Anglijoje geležinkelių statyba konjunktūroms turėjo sprendžiamos reikšmės.

Kai kuriose naujose šalyse geležinkelių statyba, žinoma, ir šiandieną turi to paties pobūdžio, kaip kad pirmaisiais laikais turėjo senose valstybėse. Iš to išeina, kad pasaulio geležinkelių statyba, kuri parodo prieauglį kilometrais, neduoda dar tikro geležinkelio statybos reikšmės vaizdo. Dar labiau tas paaiškės,

jei atsiminsime, kaip įvairūs esti kilometro geležinkelių statybos kaštai įvairiose šalyse. Visuotinas atvaizdavimas konjuktūros įtakos geležinkelių statybai dėl šių sąlygų yra labai sunkus.

Bet, jei galima nustatyti, kad konjuktūrų judėjimas namų ir geležinkelių statyboje rodo tam tikros įtakos ir, būtent, ta linkme, kad kapitalo produkcija šiose srityse kyla pakilimo periodais, kad nukritus kritimo periodais, tai šis rezultatas vis dėlto gaunamas iš atskirų stebėjimų, kurie gali būti ir netipingi, ir pasirenkant įvairias sąlygas negali būti vienodai traktuojami, ir kurie visų pirma negali dar duoti jokio konjuktūrų masto. Mes savo pastangas turime kreipti į tai, kad suradus gamybą, kuri atstoja visą tvirto kapitalo gamybą, kuri ir kvantitetiniai atvaizduotų kapitalo produkcijos pasikeitimus ir iš kuros pasikeitimų galima būtų spręsti apie kapitalo produkcijos pasikeitimus. Tam tikslui mes turime kreipti dėmesį ne į konkrečių kapitalo dalykų gamybą, bet į medžiagų, kurių toje gamyboje bendrai vartojama.

Paklauskime dabar, kurios yra svarbiausios medžiagos, iš kurių susidaro šių laikų ūkio tvirtas kapitalas, tai atsakymą lengvai rasime, kad jų tarpe pirmutinės reikšmės turi geležis, medis ir akmuo, įimant cementą ir plytas. Tarpe šių medžiagų geležis neabejotinai užima pirmą vietą. Naujas technikos skleidimasis iškėlė didelę geležies reikšmę kaip medžiagos tvirtam kapitalui. Senesniais laikais geležis būdavo daugiausiai vartojama įrankiams. Technikos pažanga geležies pramonėje jau pirmoje pusėje XIX šimt. įgalino geležies vartojimą, kaip statybos medžiagos, bet tik išradus Bessemero, Siemenso-Martino ir Thomo procesus žmonija įžengė į šių laikų geležies amžių. Nuo septyniasdešimtųjų metų geležis pradedama vartoti vis labiau statybai įvairių rūšių. Ne tik geležinkeliams, jų tiltams, viadukams, stotims ir riedamai medžiagai, geležis yra svarbiausia medžiaga, bet ji tinka ir laivams, būriniams laivams, trobesiams, fabrikų namams ir gyvenamiems namams. Thomaso procesu gaminami labai pigiai geležies balkiai, ir dėlto geležies pritaikymas statybai labai išsiplečia. Čia jau eina geležies vamzdžių vartojimas namuose ir gatvėse. Atsiminus visus tuos geležies vartojimus mums bus aišku, kad geležis, be abejonės, yra svarbiausia tvirto kapitalo medžiaga, bet ir taip visuotinai vartojama, kad geležies vartojimas gali būti tinkamas vi-

sos tvirto kapitalo gamybos mastas. Galima užmesti, kad tam tikras geležies kiekis naudojamas ir vartojamų dalykų gamybai. Bet, jei mes geležies vartojimą skaitome ne pagal vertę, bet tonomis, tai vartojimas skustuvų, pačiūžų ir panašių dalykų turi labai mažos reikšmės ir gali būti visiškai apleistas. Taigi metinė geležies gamyba gali būti priimta kaip tvirto kapitalo gamybos mastas.

Mūsų diagramoje pasaulinės geležies gamyba parodyta kreivąja A (Fig. 8 nr.)[1]. Pažiūrėjus į šią kreivąją matome, kad jos viršūnės supuola su pasikeitimo linijomis, kad geležies gamybos maksimos supuola su aukštos konjuktūros kulminacijos pamatais. Prieš kiekvieną pasikeitimo liniją matome stiprų geležies gamybos pakilimą, po pasikeitimo linijos matome taisyklingai daugiau ar mažiau kritusią gamybą. Kadangi geležies gamyba atstovauja visą tvirto kapitalo gamybą, tai mes galime konstatuoti, kad prieš kiekvienus konjuktūros pasikeitimo metus eidavo ypatingas kapitalo produkcijos pasikeitimas ir po pasikeitimo metų eidavo kapitalo produkcijos kritimas. Tatai pateisina terminą „pakilimo ir periodų" terminologiją.

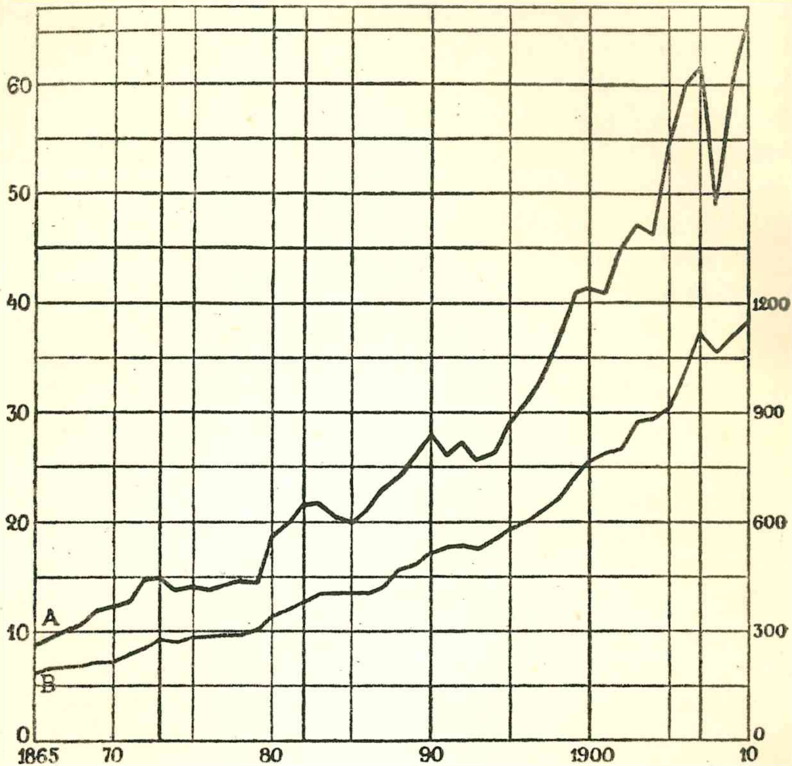
Dabar mes galime tą sąvoką griežtai nusakyti. Pakilimo periodas yra ypatingo tvirto kapitalo gamybos pakilimas, kritimo periodas arba depresija, yra tokis periodas, kuriame gamyba krinta žemiau pasiekto punkto.

Bendrai geležies gamyba 1865 ligi 1900 metų pakilo nuo 9 milijonų tonų ligi 66 mil. tonų, kas duoda vidutinį metinį priaugimą 4,5°/₀. Kilimo periodo padidėjimas siekia 30 ir 40°/₀. Kritimas depresijos laikotarpiu esti paprastai mažesnis, bet laikosi žemiau per 10°/₀ ir tik 1908 m. pakilo ligi 20°/₀.

Kad tvirto kapitalo gamyba turi įtakos konjuktūroms ir kurio pobūdžio, gali laikyti neabejotinai nustatytu. Betgi nepakanka žinoti tų konjuktūrų įtaka, mes turime žinoti taip pat, ar įtaka kitai gamybai yra tokia pat, ar kita, o gal būt net priešinga. Taigi, mes turime ištirti, kaip eina tų gėrybių gamyba, kurios tiesiog suvartojamos įvairiose konjuktūrose. Čia mes galime bandyti paimti įvairias gėrybes ir jas ištirti. Tokis metodas tuo atžvilgiu gali būti pavojingas, kad mūsų pasirinki-

[1] Skaitmenys kairėje diagramos pusėje parodo pasaulio geležies gamybą milijonais tonų. Statistikos daviniai padėti diagramos pagrindan parodyti 5 priedo lentelėje.

mas gali pereiti nuo priepuolio, ir kad mūsų sprendimai dėl vartojimų gėrybių gamybos pareinamybės nuo konjuktūrų, gali neturėti pakankamai įrodomos jėgos. Ir šioje srityje reikia pasirinkti tokius dalykus, kurie atstotų visą gamybą.



8 fig. Pasaulinė gamyba neapdirbtos geležies (A) ir anglių (B) milijonais tonų.

Prieš darant bandymą šiąja linkme, turime pastebėti, kad didelė vartojamų gėrybių gamybos sritis turi būti pašalinta. Tatai yra visa žemės ūkio gamybos sritis. Žemės ūkyje turi didelės reikšmės oro sąlygos. Žemės ūkio gamyba keičiasi su derliais ir neparodo jokio tiesioginio sąryšio su konjunktūrų judėjimu.

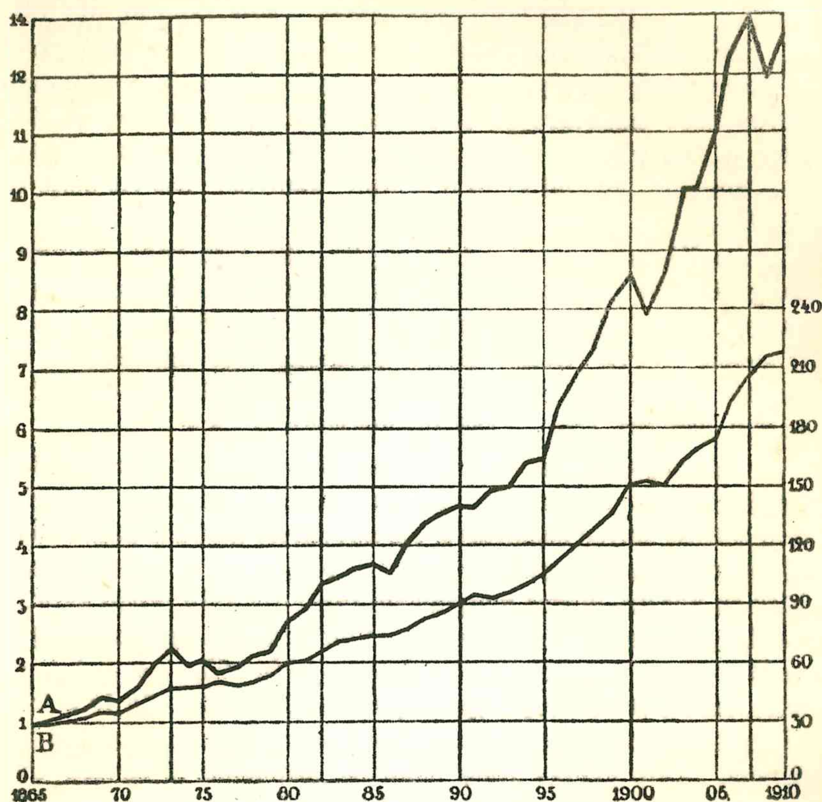
Atmetus visą žemės ūkio gamybą, kitai visai gamybai turime medžiagą, kuri turi visuotinos reikšmės, ir gali būti vartojama kaip tos gamybos mastas — būtent, akmens anglis. Akmens anglys, žinoma, vartojami ir tvirto kapitalo gamybai, ir

akmens anglių gamybos kreivoji negalės mums duoti izoliuoto vartojamų daiktų gamybos vaizdo, bet tos kreivos palyginimas su geležies kreivąja bus labai pamokąs. Anglys vartojamos ne tik pačiai materialinės gamybos veiklai, bet ir tiesiog patenkinti tam tikras reikmenes, kaip antai, mūsų butų apšildymui ir apšvietimui. Mūsų atžvilgiu, tai yra labai patogu, kadangi anglių gamyba yra mastas ir didelei gamybos sričiai tiesioginėms nematerialinėms reikmenėms patenkinti. Mūsų diagramoje (Fig. 8) pasaulio akmens anglių gamyba parodyta kreivąja B, kuri atvaizduoja akmens anglių gamybą milijonais tonų (skaitlinės dešinėje).

Ši kreivoji taisyklingai rodo pakilimus kilimo periodais, bet apskritai jokių arba labai nežymius kritimų depresijos laikotarpiais. Apskritai ji yra daug lygesnė, kaip geležies kreivoji. Ji seka konjunktūrų įtakas, bet atrodo labai galimas daiktas, kad toji įtaka išnyktų arba bent išsilygintų, jei atskaičius tą akmens anglių gamybą, kuri eina geležies gamybai. Atrodo visiškai teisingas sprendimas, kad anglies gamyba, kuri suvartojama vartojamoms gėrybėms, iš tikrųjų auga labai vienodai ir neparodo jokios ryškesnės pareinamybės nuo konjunktūrų. Vienintelį anglių gamybos sumažėjimą didesnės reikšmės randame 1908 m. po nepaprasto pakilimo 1907 m. Bet matyti, kad šis sumažėjimas daugiausia pareina nuo nepaprasto geležies gamybos sumažėjimo tais pačiais metais, ir kad anglių gamyba kitiems reikalams ne geležies pramonei ir aukštoje 1907 m. konjunktūroje ir po to ėjusioje depresijoje paliko nepaliesta.

Palyginus abi mūsų gamybos kreivąsias, tenka padaryti išvadą, kad konjunktūra turi visiškai aiškios įtakos geležies gamybai, bet kad ta įtaka, kuri liečia tą anglių gamybos dalį, kuri eina vartojamų daiktų gamybai, vargu bau turi vietos. Šis rezultatas, po to kas buvo sakyta dėl kreivosios reikšmės, turi tos platesnės reikšmės, kad tvirto kapitalo gamyba žymiai pareina nuo konjunktūrų, tuo tarpu gamyba tų gėrybių, kurios tiesiog pareina į vartotojų ūkius, nerodo jokios ryškesnės pareinamybės nuo konjunktūrų. Tatai reiškia, kad kilimo ir kritimo periodų pasikeitimas savo vidujine prigimtimi yra tvirto kapitalo gamybos varijacija, bet neturi jokio tiesioginio ryšio su kitomis gamybomis.

Šis dėsnis, berods, yra pagrindinis visai konjuktūrų judėjimų teorijai, todėl pravartu jį patikrinti visomis turimomis priemonėmis. Visų pirma dar palyginkime geležies ir anglių gamybą Vokietijoje. Atitinkamos kreivosios duotos diagramoje



9 fig. Vokietiojos neapdirbtos geležies (A) ir (B) anglių gamyba Vokietijoje milijonais tonų.

(Fig. 9)[1]. Kai dėl geležies gamybos (kreivoji A), tai pasirodo, kad Vokietijai ji rodo didesnį kilimą, kaip atitinkamas pasaulinės gamybos pakilimas. Kilimo periodai labai yra ryškūs ir vokiečių geležies gamyboje. Po pasikeitimo 1873, 1900 ir 1907 metų randame ryškią depresiją. 1890 metais nematome nukritimo, po 1882 metų randame nežymų kritimą 1886 m. Anglių kreivoji eina gana lygiai.

[1] Skaitmenys. Priede 5 lent.

Iš tikrųjų ji parodo tik visiškai mažą nukritimą, būtent, 1876/77 2,7%, 1891/92, 1,8 ir 1901/2, 1,5%. Palyginus vokiečių anglių ir geležies gamybą, mūsų gauti rezultatai visiškai pasitvirtina.

Jungtinėse Valstybėse geležies gamybos svyravimai kaip žinoma, jau iš senai buvo labai dideli. Nuo 1890 m. ligi 1894 m., pav., geležies gamyba krito nuo 9,2 ligi 6,7 milijonų tonų. Bet Jungtinių Valstybių anglies gamyba buvo daug lygesnė. 1870—1907 laikotarpyje ji nerodo didesnio kritimo per 9%. 1908 m. kai geležies gamyba, nukrito 38%, palyginus su 1907 m., žinoma, žymiai krito ir anglių gamyba, bet vis dėlto tik 13,4%[1].

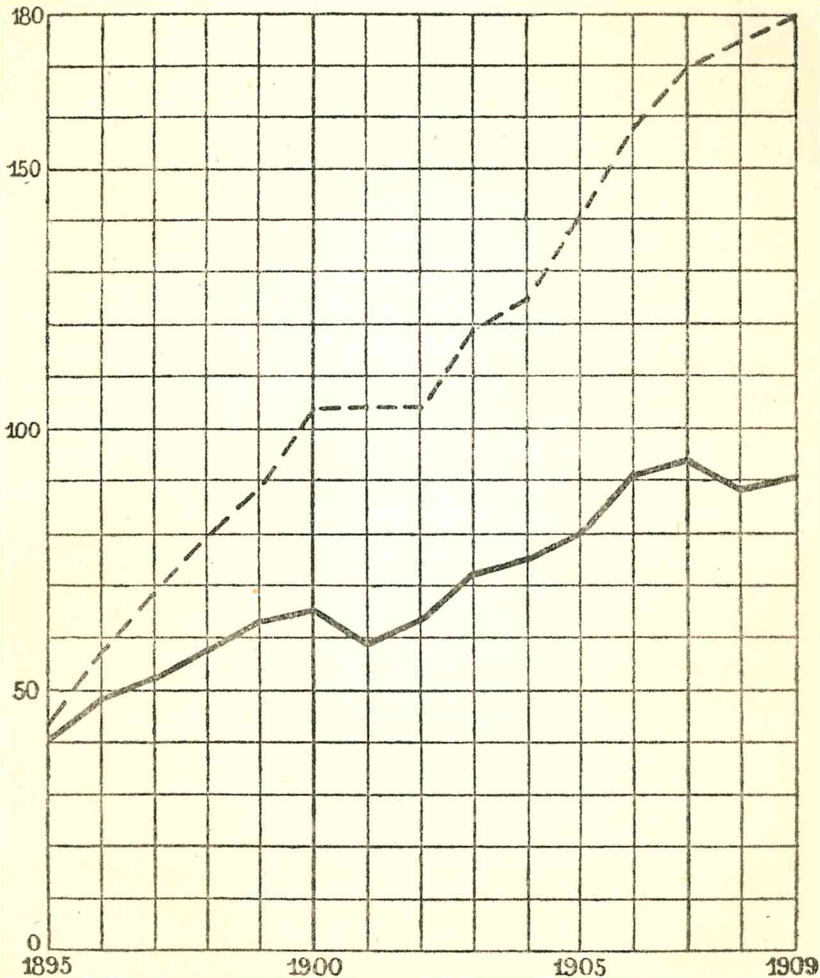
Anglija su savo stambiu anglių eksportu rodo palyginti daug didesnių anglių pramonės svyravimų. Didžiausias anglių gamybos kritimas matomas šioje šalyje nuo 1891 ligi 1893 m. ir siekia 11,4%. Betgi geležies pramonė 1889 ligi 1893 m. sumažėjo 19,4. Geležies gamyba nukrinta 1882—1886 met. 18,3%, anglių gamyba 1883—1886 m. nukrinta tik 3,8%.

Pabandykime dabar mūsų davinius patikrinti kitu būdu. Geležinkelių važtos apyvartos statistika duos mums galimybės tam tikrose šalyse suskirstyti tos apyvartos gėrybės pagal rūšis. Šį padalinimą mes galime padaryti tokį, kad iš vienos pusės būtų tų prekių, kurios daugiausiai tarnauja kaip tvirto kapitalo medžiaga, iš antros visas kitas. Vokietijai tai galima lengvai padaryti, nes geležinkelių tarifuose prekių rūšys cementas, geležis, medis ir akmenys (prekių rūšis 1, 11—20, 31a ir b ir 59 oficialinėje statistikoje) suprantamos kaip tvirto kapitalo medžiaga. Taip gautas tonų skaičius atimamas iš bendro tonų skaičiaus. Tuo būdu gauname tonų skaičių „kapitalo gėrybių" ir kitų gėrybių (žiūrėk priedo 6 lenteles). Pažvelgus į šią statistiką, kuri siekia ligi 1886 metų, randame, kad kapitalo gėrybės žymiai kyla ligi 1889 m., betgi po 1890 m. pasikeitimo metų nerodo kritimo, vadinasi, atitinka vokiečių geležies gamybos kreivąją. „Kitų prekių" grupei pastebime nuo 1891— ligi 1892 m. kritimą nuo 127.087 ligi 124.766 tonų, taigi apie 1,8%. Laikotarpiui nuo 1895 m. ligi 1909 m. skleidimas paduotas mūsų diagramoje (Fig. 10). Žemiau nubrėžtos linijos sudaro „kapitalo gėrybių" skaičių milijonais tonų. Aukščiau punktyro lini-

---

[1] Statistical Abstract of the United States.

jos parodo tuo būdu „kitų prekių“ skaičių tonomis, bet patogumo dėliai nužemintos 100. Paskutinioji kreivoji neparodo, kaip matyti, jokio kritimo, tuo tarpu kapitalo prekių kreivoji rodo ryškų kritimą po pasikeitimo metų 1900 ir 1907 metų. Ši diagrama patvirtina sąryšį tarp konjuktūrų judėjimo ir tvirto kapitalo gamybos, ir vienkart rodo mažą konjuktūros įtaką „kitų prekių“ grupei, kuri, žnoma, taip pat nėra laisva visiškai nuo tvirto kapitalo gamybos dydžio.



10 fig. Prekių važtos vokiečių geležinkeliais milijonais tonų. ——— kapitalo gėrybių — — — kitų gėrybių.

Panašų tyrinėjimą galima padaryti ir Jungtinėms Valstybėms. Paimkime tik aukštas konjunktūras 1894 ligi 1907 metų[1]. Matome tonų skaičiaus padidėjimą gėrybių judėjimo nuo 1310 ligi 1796 mil. tonų, t. y., 30%. Į šį vidutinį priaugimą tarp prekių rūšių, kurias skirsto statistika randame šių prekių tokius priaugimus:

Koksas	75%	Mašinos ir p. d. . . .	49%
Rūda	92%	Sortuota geležis ir skarda	76%
Akmenys ir p. d. .	54%	Cementas, plytos ir kalkės	58%
Bėgiai	42%	Įrankiai	48%

žemiau vidutinio prieauglio liekasi žemės ūkio produktų ir gyvulių produktų grupė 21 ir 9%. Namų įrankių ir p. d. priaugimas buvo 21%. Cukrus krito net ligi $3^1/_2$%. Tyrinėjimas toliau, gaila, negali eiti, nes 1908 metais buvo pakeista statistika. Duotos skaitmenys patvirtina tai, kad kilimo laikotarpis surištas esti su žymių kapitalo gėrybių gamybos pakilimu, kita visa gamyba, vargu bau pakyla aukščiau paprastos normos.

Po to kaip mes nustatėme, kad tvirto kapitalo gamyba savo kilimo ir kritimo judėjimais atvaizduoja konjuktūrų svyravimus, paliekame kiek galint tiksliau konstantuoti, kada prasideda gamybos kritimas. Krizių punktą apskritai galima nustatyti visiškai tiksliai. Kyla klausimas, ar kapitalo produkcija ir visų pirma geležies produkcija sumažėja kartu su kriziu, ar vėliau kiek, ar anksčiau.

Pohlės daviniais vokiečių muito srityje geležies gamyba tūkstančiais tonų siekė[2].

1906 — 12.422
1907 — 13.046
1908 — 11.814

Metų statistikoje nematome krizio metais jokio kritimo. Bet pažiūrėjus į atskirus statistikos mėnesius, rasime, kad 1907 gamyba buvo didesnė kaip atitinkamų mėnesių 1906 m. 1908 m. gamyba praktiškai yra lygi atitinkamai pereitų metų gamy-

[1] Statistical Abstract of the United States. Pažymėtina, kad metai skaitomi nuo 30 birželio.

[2] Monatliche Übersichten über die allgemeine Wirtschaftslage. Beilage zur Zeitschrift für Socialwissenschaft.

bai. Vasario m. 1908 m. gamyba yra aukštesnė, kaip vasario 1907 m. Tik kovo m. gamyba sumažėja 52 tūkst. tonų, ir balandžio mėn. parodo palyginus su atitinkamu pereitų metų mėnesiu žymų kritimą 98 tūkstan. tonų. Dienos gamyba krinta jau nuo gruodžio m. 1907 m.

1907 m.	rugsėjis	36,4	1908	sausis	34,2
	spalis	36,7		vasaris	34,3
	lapkritis	37,1		kovas	33,8
	gruodis	35,7		balandis	32,7

Pasirodo, kad geležies gamyba pradeda kristi keletas mėnesių po krizio, būtent, rugsėjo m.

Jungtinėse Valstybėse, kur krizis prasidėjo ir labai stiprus buvo, geležies gamybos kritimas ėjo daug greičiau paskum krizį. Neapdirbtos geležies gamyba 1000 didžiųjų tonų siekė kasdien rugsėjo m. 72,8, spalio m. 75,4, lapkričio — 60,9, gruodžio — 39,8 ir sausio 1908 m. pasiekė minimumo 33,7. Kadangi krizis kilo rugsėjo mėn., ir spalio mėn. buvo labai stiprus, tai ir Jungtinėse Valstybėse geležies gamyba krito kiek vėliau.

PENKIOLIKTASIS SKYRIUS.

Konjunktūrų įtaka darbui.

65. Darbininkų skaičiaus pasikeitimas abiejose pagrindinėse gamybos šakose.

Jei konjunktūrų esmė glūdi nepaprastame tvirto kapitalo gamybos padidėjime ir einančiame po to tos pačios gamybos nukritime, tai tuose judėjimuose turi atspindėti ir darbo jėgos kiekio, kuris vartojamas kapitalo produkcijoje, svyravimai. Jei tiesa, kad konjunktūrų judėjimas neturi jokios žymesnės įtakos tos ar kitos rūšies gamybai, tai ir šis faktas pasireiškia lygesniame darbininkų skaičiaus kilime tose pramonės šakose. Sąryšyje su tuo atsiranda klausimas: iš kur gauna darbininkų perteklių kapitalą produkuojančioji pramonė, kurio ji reikalinga aukštoje konjunktūroje, ir kur dingsta darbininkai, kurie tose pramonės šakose depresijos metu neranda darbo? Kaip matyti, čia kyla klausimas, dėl bendro darbo jėgos persikėlimo iš vienos pramonės šakos į kitą konjunktūrų laikotarpiais.

Šis ir konjunktūrų klausimams nagrinėti labai svarbus momentas ir bendru socialiniu atžvilgiu ligi šių laiko oficialinės statistikos nebuvo specialiai svarstomas. Kai kurioms šalims yra tam tikrų davinių, kurie nušviečia kalbamą reiškinį.

Švedijoje oficialinė fabrikų statistika[1] kasmet pažymi darbininkų skaičių pagal įvairias pramonės grupes atskirai. Čia mes galime išskaičiuoti tų pramonės grupių darbininkų skaičių, kurios tarnauja daugiausiai tvirto kapitalo gamyboje. Pramonė, kurią čia tenka turėti omenyje yra: medžio pramonė, akmens ir statybos medžiagų pramonė ir geležies bei plieno pramonė. Bendrą darbininkų skaičių toms pramonės šakoms galima išskaičiuoti turimais statistikos daviniais nuo 1896 m. Tie skaičiai parodyti mūsų diagramoje (Fig. 11) kreivąja A. Kreivoji B parodo darbininkų skaičių kitose pramonės šakose. Kreivoji C bendrą pramonės darbininkų skaičių — taigi sumą A ir B[2]. Kreivoji C parodo pramonės darbininkų skaičiaus abiejais pasikeitimo metais — 1900 ir 1907 m. charakteringus aukštos konjunktūros smailumus. Patyrinėjus, iš kur tie smailumai atsiranda, pamatysime, kad išimtinai iš darbininkų skaičiaus svyravimo kapitalą produkuojančiose pramonėse. Iš tikrųjų kapitalų produkuojančios pramonės kreivoji parodo aiškų kritimą ir 1900 ir 1907 m., tuo tarpu kitos pramonės kreivoji po jos pakilimo 1900 met., nors ir kiek mažesniu tempu tęsiasi, ir po 1907 m. tik nežymiai krinta. Skaitmenimis kapitalų produkuojančios pramones svyravimų kreivoji taip išsireiškia:

Pakilimas		Kritimas	
1896—1900	29,5%	1900—1902—	5,1%
1902—7907	12,9%	1907—1909—	10,0%

Kreivoji B, kuri apima kitą visą pramonę, nerodo 1907 m. jokio kritimo, abiejais didelių streikų 1908—1909 m. rodo sumažėjimą palyginti su 1907 m. tik apie 1000 darbininkų, t. y. apie 0,56%.

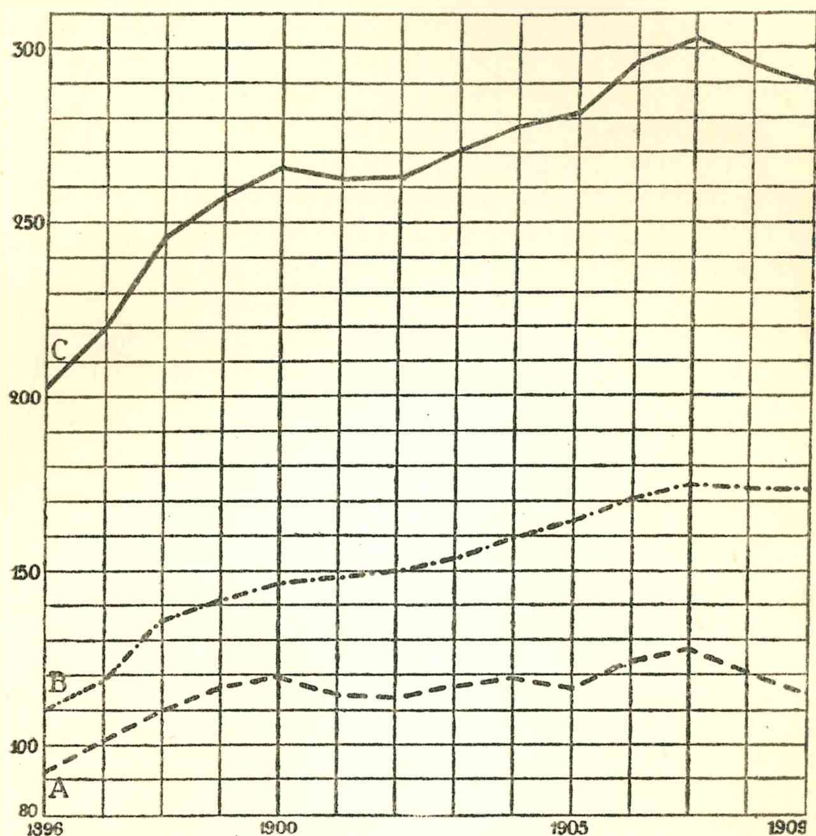
Mūsų pirmiau gauta išdava, kad konjunktūrų judėjimas tėra tvirto kapitalo gamybos svyravimų išraiška, patvirtinamas ir Švedų pramonės darbininkų skaičiaus statistikos.

---

[1] Sveriges officiella statistik. D. Fabriker och Handtverk.

[2] Skaitmenys yra priede (lent. 7). Į pramonės darbininkų skaičių neįeina kalnų ir kasyklų darbininkai.

Vokietijos atitinkamą tyrinėjimą galima padaryti, imant dėmesin įvairių profesijų draugijų apdraustą darbininkų skaičių nuo priepuolių. Atitinkami skaitmenys paduoti ir oficialinėse draudimo įstaigos žiniose vokiečių statistikos metraštyje.



11 fig. Fabrikų darbininkai Švedijoje. (A) kapitalą produkuojančioje pramonėje (B) kitose pramonėse; (C) kitoje pramonėje.

Dėl tyrimų pabūdžio Valstybės Draudimo įstaigos pasakyta: „davinių tikslas yra duoti apytikrę apžvalgą dėl skaičiaus tų įmonių tarnautojų ir darbininkų, kuriuos liečia nelaimingu priepuolių draudimas. Čia nėra vidurkiai griežta statistikos prasme. Dėlto čia nesvarbu išskaičiuoti daugiau ar mažiau per apyskaitos metus užimtų įmonėje apdraustų įmones darbininkų skaičių, bet paduoti skaičiai tų asmenų, kurie buvo įmonėje, pil-

nai ar normaliai veikiant jai, per apyskaitos metus. Verpykla, pav., kurioje daug maž dirbo 200 apdraustų įmonės darbininkų ir tarnautojų apyskaitos metams — paimtas 200 asmenų. Taip pat apleistas darbininkų skaičius pasamdytas esamiems padėti trumpam laikui. Profesinės sąjungos, jei tas kasmet buvo daroma, kurioms žinomas yra atliktų darbo dienų skaičius per metus, gali išskaičiuoti vidutiniai apdraustų skaičių dalindami darbo dienų sumą iš to dienų skaičiaus, kuriose paprastai buvo dirbama atitinkamose pramonės šakose".

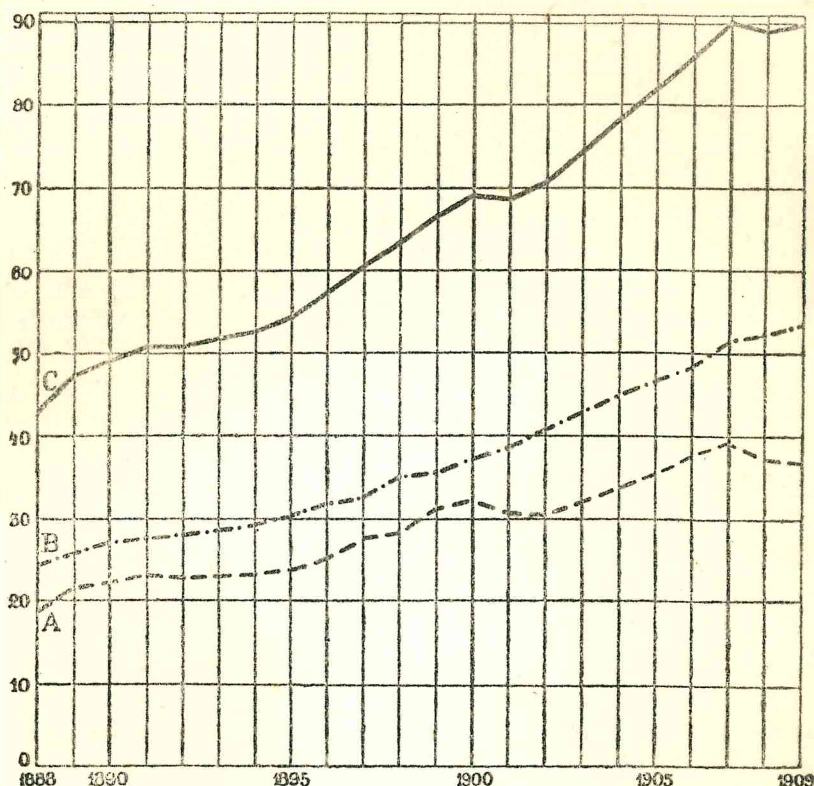
Tokis statistikos pobūdis profesinėse darbininkų sąjungose apdraustų asmenų atrodo mums tinkamas mūsų uždaviniui. Juk mums svarbu žinoti, kaip dideli konjunktūrų judėjimai metai iš metų pakeisdavo dirbančių darbininkų skaičių, o ne tas, kaip darbininkų skaičius keitėsi dėl atsitiktinų sąlygų.

Norėdami turėti kapitalą produkuojančioje pramonėje užimtų darbininkų skaičių, mes sudėjome apdraustų asmenų sumą geležies, plieno, kalnų, plytinių ir statybos pramonių. Atėmę šią sumą iš bendros profesinių sąjungų apdraustų asmenų sumos, gavome „kitų" apdraustų asmenų skaičių.

Šis profesijų sąjungų suskirstymas į „kapitalų gaminančias" ir „kitas", žinoma, neturi pretenzijų į bet kuri tikslumą. Geležies pramonė iš dalies produkuoja prekes, kurių negalima priskirti į tvirtą kapitalą. Antra vertus, „kitose pramonėse" yra tokių, kurios daugiau — mažiau produkuoja tvirtą kapitalą arba medžiagas. Tarpe tokių profesinių sąjungų pažymėtinos, kasyklų, mechanikos, elektrotechnikos, stiklo, chemijos, kalvės. Betgi dabartiniam mūsų tikslui pakanka, jei mes išskirsime svarbiausią darbininkų masę, kuri dirba kapitalą produkuojančioje pramonėje. Įvairus jautrumas abiejų tų svarbiausių pramonės šakų konjunktūrų judėjimams jau aiškiai pasirodo ir tokiame rūpiame pramonės darbininkų suskirstyme.

Santykyje su bendru darbininkų skaičiumi apdraustų profesinėse sąjungose kapitalą produkuojančios pramonės darbininkai sudaro 40 ligi 45%. Tiksliau suskirsčius darbininkus abi grupės apytikriai būtų vienodos, tai kad kapitalą produkuojančioje pramonėje būtų pusė visų darbininkų. Pasiremiant tikslesniu darbininkų skaičiaus verslais susiskirstymu konjunktūrų įtakos tyrinėjimas darbininkų skaičiui, žinoma, būtų daug įdomesnis.

Mūsų diagramoje (Fig. 12) kreivąja C pažymėtas bendras apdraustų darbininkų skaičius, ir būtent, kas metai nuo 1888—1909 m. (Skaitmenys paduotos priede 8 lent.). Aukštos 1900 ir 1907 metų konjunktūros gana ryškiai matomos kreivųjų smailumuose. Aukštoji 1890 metų konjunktūra tęsiasi ligi 1891 m., po



12 fig. Pramonės verslo draugijų apdrausti asmenys. (A) Kapitalą produkuojančiose; (B) kituose; (C) visuose versluose.

to betgi nematyti žymaus kritimo. Perskėlus kreivąją C į kreivąsias A ir B, kurių sumą jį sudaro, iš kurių A kapitalą produkuojančios pramonės, B visos kitos pramonės, išeina, kad C kreivosios smailumai išimtinai tenka atitinkamiems kreivosios A smailumams, tuo tarpu kreivoji B apskritai neduoda jokių smailumų ir vienodai eina.

Konjunktūrų judėjimo įtaka, kiek ji pasireiškia užimtų darbininkų skaičiais, kalbant apie Vokietiją, vos pastebima yra

„kitų pramonių“ grupei ir labai yra ryški „kapitalo produkuojančiai pramonei“. Kreivosios A kritimas po aukštos konjunktūros reiškia atitinkamą nedarbą tose pramonės šakose. „Kitose pramonėse“, kaip visumoje, kaip parodo diagrama, apskritai nėra jokio nedarbo, kaip visuotinos konjunktūros pasekmės. Nedarbo klausimą kilantį iš konjunktūros mes žemiau tirsime arčiau, betgi čia jau turime konstatuoti, kad jis, kaip ir apskritai konjunktūros, pareina išimtinai iš tvirto kapitalo gamybos.

Pažiūrėkime arčiau į vokiečių kapitalą produkuojančios pramonės skleidimąsi. Per tris aukštas konjunktūras, kurias apima mūsų statistika, darbininkų skaičius taip kyla: nuo 1888 ligi 1891, 24,49°/₀ arba aritmetiniu vidurkiu 8,16°/₀ kasmet, nuo 1894 — 1900 38,29°/₀ (6,38°/₀ kasmet) ir nuo 1904 ligi 1907 m. 16,05°/₀ (5,35°/₀). Kitose pramonėse atitinkamais periodais kilimo procentas 12,6°/₀, 27,4°/₀ ir 12,3°/₀, taigi visais atvejais žymiai mažesnis, kaip kapitalų produkuojančioje pramonėje. Kapitalą produkuojančioje pramonėje nuo aukštos konjunktūros eina nedarbas, pasižymėdamos tuo, kad užimtų darbininkų skaičius esti mažesnės kaip maksimalinis skaičius pereitoje aukštoje konjunktūroje. Prasidėjus kilimui ne tik suimami bedarbiai, bet ir daug pritraukiama naujų darbininkų. Iš kur atsiranda tie darbininkai? Naturalaus gyventojų prieauglio atitinkamų darbininkų grupių toli gražu nebepakanka. Visai Vokiečių valstybei 1000 gyventojų daugiau gimdavo kaip mirdavo 1881/1890 — 11,7, 1891/900 — 13,9 ir 1901/1910 — 14,3. Metinis gyventojų prieauglis per 21 metus nuo 1888 — 1909 metų vidutiniškai buvo 1,34°/₀. Kadangi kapitalą produkuojančios pramonės darbininkų skaičius pakildavo aukštose konjunktūrose nuo 5 — 8°/₀ kasmet, tai suprantama, kad aukštose konjunktūrose visados turėdavo būti prieauglis iš kitur. Po aukštos 1891 m. konjunktūros įvyksta nedarbas, kuris apima abiejus 1892 ir 1893 m. 1894 metais nedarbas pasibaigia. 1895 m. naturalaus gyventojų priaugimo kalbamų darbininkų pakako, kad patenkinus darbo reikalavimą, bet nuo 1896 ligi 1900 m. jau reikėjo traukti darbininkų iš kitur. Šio šimtmečio pradžios depresiją, kuri apėmė 1901 — 1903 metus, lydėjo nedarbas. Bet jau 1904 metai įsiurbia jau visus bedarbius ir aukštoji 1905 ir 1907 metų konjunktūra reikalauja darbininkų iš kitur, kad galėtų patenkinti darbo reikalingumą.

Iš to išeina, kad prasidedančio kilimo periodo darbo reikalingumas buvo patenkintas suteikiant darbą depresijos periodo bedarbiams, arba aritmetiniai imant įvykį, galima manyti, kad aukštoji konjunktūra pareikalavo darbininkų pritraukimo iš kitur, kad padengus darbininkų reikalingumą.

Ši išdava, kuri tinka nušviesti „pramonės rezervinės armijos" teoriją, patvirtinama ir studijomis atskirų pramonės šakų, kurių darbininkų skaičių galima statistiškai sekti.

Geležies aukštų krosnių įmonės, kurios pirmesniu mūsų supratimu galėjo būti traktuojamos kaip reprezentatyvinės visai tvirto kapitalo gamybai, parodo nuo 1885 tokį visuotinio „užėmimo" skleidimą:[1]

1885	22768	1898	30.778
86	21470	99	36.334
87	21432	1900	34.743
88	23046	01	32.367
89	23985	02	32.399
1890	24846	03	35.361
91	24773	04	35.358
92	24325	1905	38.458
93	24201	06	41.754
94	24110	07	45.201
1895	24059	08	43.532
96	26562	09	42.227
97	30459	1910	45.324

Matyti, kad nedarbas 1886 — 87 metais išsilygina jau 1888 m., bet abieji aukštos konjunktūros metai 1889 ir 1890 reikalauja darbo iš kitur. 1891 ligi 1895 m. laikotarpis yra nedarbo laikas, bet kuris jau išlyginamas padidėjusiu 1896 m. darbu. 1897 ligi 1899 metų periodu jau reikėjo traukti darbininkų iš kitur. Einanti po to depresija pasireiškia nedarbu, kurs jau apima 1900 ir 1904 metus. Po to sekamais 1905 metais visi bedarbiai gauna darbo taip pat ir naturalinis prieauglis ir 1906 ir 1907 metais vėl reikalingas didelis darbininkų pritraukimas iš kitur, bet po to einančioje depresijoje vėl atsiranda nedarbas.

[1] Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich.

Panašų reiškinių matome ir geležies liejyklose. Vidutinis „užėmimas“ tais metais buvo tokis (skaitmenys tūkstančiais darbininkų):

1900	95,9	1905	109,6
01	85,7	06	117,5
02	84,5	07	119,8
03	87,8	08	113,8
04	104,6	09	112,1

Iš to matyti, kad 1904 m. ne tik suima visus 1901 — 1903 metų bedarbius ir visą naturalinį prieauglį, bet pareikalauja dar darbininkų ir iš šalies. Šis reikalavimas darbininkų iš šalies tęsiasi per visą aukštą konjunktūrą ligi 1907 m. Sekančioje depresijoje mažesnė to prieauglio dalis pašalinama iš darbo.

66. žemės ūkio gyventojai kaip pramonės darbininkų papildymo šaltinis.

Jei jau dabar nustatyta, kad aukštos konjunktūros tegalimos papildžius darbo jėgas kapitalą gaminančiose pramonėse, tai kyla klausimas, iš kur kapitalą produkuojančios pramonės gauna darbininkų, ir ar ateityje gali laukti to darbininkų didėjimo.

Žinomas yra dalykas, kad sodžių gyventojai Europos pramonės valstybėse, pradedant industrializmo įsigalėjimu, pajėgė papildyti darbo jėgą įvairiose pramonės šakose. Darbo jėgos srovė į pramonę betgi plaukdavo ne vienodai lygiai. Kapitalą produkuojančios pramonės depresijos laikotarpiais apskritai negalėdavo priimti darbo jėgos iš šalies, o aukštose konjunktūrose už tat reikalaudavo didelių papildymų. Sodžiaus gyventojų perteklius depresijos laikotarpiais ligi tam tikro laipsnio buvo sulaikomas žemės ūkyje, ligi būdavo pareikalaujamas aukštos kapitalą produkuojančios gamybos konjunktūros. Šios darbo jėgos atsargos žemės ūkyje ir sudarydavo kapitalą produkuojančiai pramonei tikra „pramonės atsargos armiją“. Tik dėl šios atsargos ir apskritai tegalimos buvo aukštos konjunktūros. „Kitoms pramonėms“ tas nebuvo reikalinga, bent jau tokiame pat laipsnyje. Darbo jėgos papildymas iš šalies tose pramonėse buvo labai lygus.

Pažiūrėkime, kaip šis skleidimasis ėjo atskirose šalyse.

Vokietijoje 1882, 1895 ir 1907 metų pagal verslą gyventojai buvo suskirstyti į tris pagrindines rūšis pagal verslą A, B ir C tūkstančiais asmenų:

	1882	1895	1907
A žemės ūkio ir p. . . .	19,225	18,501	17,681
B pramonė	16,058	20,253	26,387
C prekyba ir susisiek. . . .	4,531	5,967	8,278

Sodžiaus žemės ūkio gyventojai abiejais laikotarpiais 1882 — 1895 ir 1895 — 1907 m. absoliučiai sumažėjo. Visas naturalinis prieauglis ir, be to, gana žymi dalis 1882 m. esamų sodžiaus gyventojų atsitraukė iš žemės ūkio. Žymia dalimi šie sodžiaus gyventojai papildė skyrius B ir C. Dėl to judėjimo dydžio galima susidaryti apytikrį vaizdą. Bendras vokiečių valstybės gyventojų skaičius 1882 ligi 1895 m. laikotarpio išaugo 14,5°/₀, 1895 — 1907 m. laikotarpiu 19,22°/₀. Manant, kad žemės ūkio gyventojai atitinkamais periodais taip pat augo, tai 1895 metais jis turėjo siekti 22,0 mil., o tuo tarpu tikrumoje jis tepasiekė tik 18,5 mil., taigi nustojo 3,5 mil., arba kasmet 270,000 asmenų. 1907 m. žemės ūkio gyventojai, jei jie būtų iš tikrųjų nuo 1895 m. išaugę 19,22°/₀, jų skaičius būtų siekęs 22,05 mil., tuo tarpu tikrumoje tepasiekė 17,68 m., taigi 1895 — 1907 metų laikotarpyje atidavė 4,37 mil. asmenų, arba kasmet 365,000 asmenų arba kasdien po 1000 žmonių. Netenka ypatingai pabrėžti, kad tie išskaičiavimai turi tikslą parodyti tik bendrą vaizdą čia kalbamo gyventojų persikėlimo iš sodžiaus (žemės ūkio) į kitas pramonės šakas.

Persikėlimai iš žemės ūkio nebuvo vienodai lygūs, bet ligi tam tikro laipsnio koncentravosi aukštose konjunktūrose. Taip, pav., bendros pramonės darbininkų skaičius per 1892 — 1895 metus vargu bau padidėjo, už tat 1896 ilgi 1900 m. tikrai pritraukė 1 mil. darbininkų iš šalies, arba apie 200,000 darbininkų kasmet, kas žinoma, žymiai prašoka pramonės darbininkų naturalinį priaugimą. Tik sukrovimas darbo jėgos depresijos laikotarpiais į sodžių, tegalėjo padengti tą nepaprastą aukštos konjunktūros darbo jėgos reikalingumą.

Sąryšyje su tuo ypačiai įdomu ištirti, kuri žemės ūkio gyventojų dalis perėjo į kitus verslus. Pagal verslų davinius 1895 m. ir 1907 metų A verslų skyriuose (žemės ūkis ir t. t.)

buvo „šeimos narių be pagrindinio verslo", a ir c gyventojuose, kurie atitinka savarankiškus, t. y., darbo klasę, (1000 asmenų):

	1895	1907
a	6550	5144
c	3141	2350

arba iš 100 dirbančių:

	1895	1907
a	255	205
c	56	32

Matome, kad c gyventojų skaičius jų „šeimos narių be pagrindinio verslo" taip sumažėjo, kad tolimesnis sumažėjimas vargu bau galimas per ilgesnį laiką. Gyventojai, kur 32 šeimos nariai tenka 100 dirbančių asmenų, ateityje vargu bau galės duoti darbo jėgos į šalį, kaip kad pirmiau, kai turėjo didesnį šeimos narių skaičių. Taip pat a gyventojų skaičių matome žymiai mažėjantį. Jei savarankiškų ūkininkų klasė apskritai gali sudaryti šeimynas ir vokiečių gyventojų augimą proporcingai didinti, tai atrodo dviejų šeimos narių skaičius kiekvienam užimtam versle, nedaug tegalės padidėti. Iš visų vokiečių gyventojų šeimos narių skaičiaus 100 verslo žmonių buvo 131 — 1882 m. nukrito ligi 120 1895 m. ir ligi 100 — 1907 m.

Bendrai šeimos narių be pagrindinio verslo žemės ūkis 1895—1907 metų neteko apvaliai 2.200000. Tuo pat laiku grupė „patarnaujančių prie ponų" nukrito nuo 370.000 ligi 164.000, taigi 211.000. Abi kalbamos grupės rodo sumažėjimą 2.4110000 asmenų. Dirbančių žmonių grupė už tat per 1895—1907 m. laikotarpį padidėjo nuo 8.293.000 ligi 9.883.000, taigi 1.590.000. Vadinasi, netto žemės ūkio gyventojų sumažėjimas siekia 820.000 asmenų.

Šis reiškinys parodo iš dalies žemės ūkio šeimynų įrimą, kuris žemės ūkio darbininkų klasėje stipriai pažengė pirmyn ir kuris taip pat matomas ir savarankiškų ūkininkų klasėje.

Švedijoje žemės ūkio gyventojų augimą gali parodyti šie skaitmenys[1].

---

[1] Statistick ärsbok. Stockholm.

	100 asmenų	gyventojų %
1870	3095	72,1
80	3093	67,7
90	2843	61,5
1900	2795	54,4
1910	2674	48,4

Ir čia matome pradedant 1870 m. žymų reliatyvinį žemės ūkio gyventojų mažėjimą. Nuo 1880 metų mažėjimas ir absoliučiai yra žymus. Šį reiškinį visų pirma tenka aiškinti sumažėjimu žemės ūkyje šeimynas sudarančios darbo klasės. Šiose klasėse žymiai sumažėjo vyriškių asmenų skaičius 1870—1900 m., tuo tarpu nevedusių darbininkų skaičius žymiai per tą pat laikotarpį išaugo. Savarankiškų ūkininkų klasė, kurios skaičius žymia išaugo, betgi, kaip apskritai žemės ūkio gyventojuose, skaičius neproduktingų šeimynos narių, ypačiai vaikų jaunesnių per 15 metų, žymiai sumažėjo. Visame žemės ūkio gyventojų skaičiuje buvo neproduktingų narių:

	Vyriškių	Moteriškių
1870	549.803	563.357
1900	474.749	498.761

Reliatyvinis šeimos sudarančios darbo klasę sumažėjimas žemės ūkyje, ypačiai visuotinas šeimos dydžio pasikeitimas, žemės ūkio gyventojų mažėjime Švedijoje yra svarbiausias momentas. Savarankiškų ūkininkų skaičius žemės ūkyje, taip pat ir nevedusių darbininkų 1870—1900 metų laikotarpyje augo[1].

Žemiau dedamoji lentelė parodo, kaip augo gyventojų skaičius svarbiausiuose versluose Anglijoje įvairiais cenzo metais[2]. (tūkstančiais asmenų):

	1851	1861	1871	1881	1891	1901
Žemės ūkis	1.905	1.803	1.424	1.200	1.100	988
Statyba	399	472	583	687	701	946
Anglių kasyklos	193	271	315	384	519	649
Medvilnės pramonė	415	492	509	552	606	582

[1] Wohlin: Den jordbruksidkande Befolkningen i Sverige 1751 — 1900. Emigrationstredningen, Bilaga IX. Stockholm 1909.

[2] Board of Trade: Britisch and foreign Trade and Industry 1903 (cd. 1761), 362 p.

	1851	1861	1871	1881	1891	1901
Vilnų pramonė	256	230	247	240	258	236
Šilko pramonė	131	116	83	65	52	39
Geležies ir plieno pramonė	95	130	191	201	202	216
Mašinų ir laivų statyba	81	124	173	217	292	—
Siuvyklos	139	143	150	161	209	259
Batų dirbtuvės	244	256	225	224	249	251
Spaustuvės ir rišyklos	33	47	64	88	122	150
Baldų pramonė	48	64	75	84	101	122

Iš tų skaitmenų matyti, kaip milžiniškai sumažėjo žemės ūkyje užimtų asmenų skaičius antroje pereito šimtmečio pusėje, ir kurios pramonės šakos tuo pat laiku išaugo. Jos sudaro kapitalą produkuojančios pramonės, būtent — statybos, geležies ir plieno, mašinų ir laivų statybos pramonė; be to spaustuvės ir knygų rišyklos ir baldų pramonė.

Arčiau patyrinėję, kaip pasikeitė užimtų žemės ūkyje asmenų sudėtis, pamatysime, kad moteriškių skaičius sumažėjo daugiau kaip vyriškių, ir kad asmenų jaunesnių per 20 metų skaičius greičiau mažėjo, kaip bendras skaičius. Skaičius moteriškių užimtų žemės ūkyje buvo 1851 — 436.174 ir ligi 1891 m. sumažėjo 46.000. Vienu laiku ir vyriškių skaičius sumažėjo nuo 1.468.513 ligi 1.053.571. Matomai abiejų lyčių neproporcionalumas jau pertoli buvo nuėjęs. Ligi 1901 m. iš tikrųjų moteriškų asmenų skaičius padidėjo 52.459, tuo tarpu vyriškių skaičius sumažėjo 935.881 asmenimi.

Pažvelgus į dabartinį iš žemės ūkio bėgimą pasirodys, kad jis negali būti amžinai tęsiamas, kad jis pažangiose šalyse yra pasiekęs labai arti savo galimų ribų. Čia reikia pastebėti du momentus; pirma, žemės ūkis, jei nenori atsilikti patsai, reikalingas darbo jėgos; antrą, žemės ūkio gyventojų taip sumažėjęs šeimynų susidarymas, kad natūralinis tų gyventojų priaugimas negalės eiti taip reliatyviniai aukštai, kaip pirmiau. Jei šiandieną pramonė traukia darbininkus iš žemės ūkio, tai ji remiasi žemės ūkio gyventojų priaugimu, kaip tat buvo prieš 15—20 metų. Per 15—20 metų pramonė pajaus žemės ūkio gyventojų šeimynų sumažėjimo pasekmes.

Klausimas, kiek žemės sklypų smulkinimas ir smulkių ūkininkų sudarymas galės tas išdavas pakeisti, paliekamas atviras. Čia pabrėžtas žemės ūkio gyventojų persikėlimas į pramonę XIX

šimt. yra pakankamai nušviestas, ir šis persikėlimas kaip didžiojo perversmo proceso sąnarys, atvedė mus į paremtą darbo pasidalinimu šių laikų industrializmą. Prie šio skleidimosi tenka priskirti, kaip žinoma, platų persikėlimą iš Europos į kolonijas, reiškinį, kuris apsunkina tiksliau pažvelgti į skleidimosi esmę. Mes suprastytume mūsų uždavinį ir turėtume bendrą vaizdą, jei mes seną Europą ir naujas kolonijas traktuotume kaip vienumą ir paklaustume, kurios įtakos padarė perėjimas į industrializmą visame tame plote žemės ūkio gyventojams.

Toliau mes pastebime, kad gamybos proceso pasikeitimas, kurį mes pergyvenome, turi du svarbius žemės ūkiui momentus. Pirma, didelė seno šeimyninio ūkio savo gamybos dalis sumažėjo ir perėjo šių laikų pramonei. Darbai, kurie šiuo būdu atsiskyrė nuo žemės ūkio, iš dalies yra darbai, kurių mes negalime traktuoti kaip žemės ūkio, iš dalies tokie, kurie daugiau tiesiog prišlija prie žemės ūkio. Prie pirmos grupės priklauso verpimas ir audimas, drabužių ir batų siūvimas ir dar visa eilė smulkesnių namų pramonės darbų. Į antrą grupę įeina sviesto ir sūrių gamyba, skerdimas, kepimas ir p. d. Tuo skleidimosi senoji namų pramonės gamyba buvo nukreipta į gryną jį žemės ūkį ir pavirto specializuota gamyba. Vienu laiku, kai seno ūkio pramonė sumažėjo, tai ir iš senos šeimynos dabar jau nereikalinga darbo jėga buvo atimta ir perėjo į pramonę. Aišku, kad visas šis skleidimasis sudaro vienkartinį pasikeitimą, ir kad jis per tam tikrą laikotarpį turės baigtis. Šių laikų žemės ūkis apskritai jau gana arti pasiekęs yra ribos, kai jis apskritai jokios darbo jėgos pramonei nebegalės duoti.

Antras gamybos proceso pasikeitimo momentas yra techniškas žemės ūkio skleidimasis. Šis skleidimas iš dalies pareina nuo žemės ūkio metodų pagerėjimo, būtent, iš agrikultūros chemijos pažangos, augalų ir gyvulių auginimo ir t. t.; iš dalies mašinų technikos įvedimo į žemės ūkį. Abi pažangos rūšys duoda pramonei naujo darbo, o paskutinis būdas (mašinų) sumažina žemės ūkiui reikalingą darbo jėgą. Ligi tokia technikos pažanga eina, galima galvoti apie darbo jėgos iš žemės ūkio perkėlimą į pramonę. Betgi čia reikia pastebėti, kad darbą taupanti pažanga eina ir pramonėje, ir kad ši ilgainiui negalės atsverti jos žemės ūkyje. Vieną kartą šiuo atžvilgiu turės būti pasiekta pusiausvyra tarp žemės ūkio ir pramonės, ir jei po to

gyventojų augimas eis, tai jis turės pasidalyti vienodai žemės ūkyje ir pramonėje.

Padarykime dabar santrauką. Priežastys, dėliai kurių atsirado migracija iš žemės ūkio į pramonę, galima aiškinti žymiausia dalimi mūsų ūkio organizacijos pasikeitimu. Šis perversmas jau apima 100 metų ir šių laikų epochoje pasieks galo. Artimoje ateityje dėl to turime laukti, kad darbo jėgos srovė iš žemės ūkio žymiai sumažės.

Paskutinis šimtmetis yra vienkart šių laikų stambios pramonės atsiradimas, ir ypačiai yra tokis laikas, kuriame kapitalą produkuojančioji pramonė pasiekė nepaprastai greitos pažangos. Ši pažanga, kaip mes žinome, nėra vienoda, bet eina šuoliais, koncentruojasi aukštose konjunktūrose. Ji tegalima buvo dėl ekstra darbo jėgos pritraukimo iš žemės ūkio. Jei dabar nustatyta, kad žmonių darbo jėgos antplūdis iš žemės ūkio į pramonę baigiantis pramonės revoliucijai žymiai turės būti aprėžtas, tai iš to išeina svarbus sprendimas, kad k o n j u n k t ū r ų j u d ė j i m a s ž y m i a d a l i m i y r a p e r e i n a m o j o l a i k o n u o s e n o s ū k i o f o r m o s į n a u j ą j ą r e i š k i n y s. Kai darbo jėgos iš šalies negalima bus pritraukti arba labai maža, tai ir aukštos konjunktūros nepasireikš tokia stipria jėga, kaip seniau. Jei konjunktūrų judėjimas negalės pasiekti savo aukščio, tai nebus ir kritimų, ir skleidimasis galės eiti vienodžiau.

Mes galėsime susidaryti pasikeitimų vaizdą, kurie vyksta šioje srityje, traktuodami šių laikų konjunktūrų judėjimą įvairiose šalyse. Aštriausi konjuktūrų judėjimai yra Jungtinėse Valstybėse, kur aukštos konjunktūros gali pritraukti beveik neaprėžtą darbininkų skaičių. Tų darbininkų šaltinį sudaro imigracija. Šiuo atžvilgiu labai yra pamokinantis santykis tarp imigracijos ir tvirto kapitalo gamybos — būtent, geležies gamybos. Pasirodo, kad imigracijos maksima supuola su geležies gamybos maksima, bet imigracijos minima paprastai pasireiškia depresijos gale. Lentelėje pusl. 479. Šis sąryšis aiškiai matyti.

Imigracijos minimos vėlavimasis aiškinamas tuo, kad kapitalą produkuojančioji pramonė negali priimti daugiau darbo jėgos, ligi bus nugalėta depresija, t. y., ligi atitinkamos pramonės galės priimti maksimalinį skaičių, kuris buvo paskutinėje aukštoje konjunktūroje. Matoma, kad tokis milžiniškas ir staigus

tvirto kapitalo didinimas, kaip kad Jungtinėse Valstybėse, tegalimas apskritai tik tokioje šalyje, kur kapitalą produkuojančios pramonės iš šalies gali gauti kiek nori darbo jėgos. Europoje, kur ši galimybė žymiai aprėžta, aukštoji konjunktūra palyginti su Jungtinių Valstybių, pav., 1905 ligi 1907 metų, vargu bau galima. Bet, jei kartą Europoje darbo jėgos priteklius iš šalies dar labiau bus aprėžtas, tai galime laukti žymaus aukštųjų konjunktūrų sumažėjimo. Išsilyginus aukštoms konjunktūroms, atitinkamai turi išsilyginti ir depresijos. Tokio milžiniško geležies gamybos kritimo Jungtinėse Valstybėse kaip tat buvo 1908 m. nuo 25,8 — ligi 15,9 mil. tonų ir atitinkamo viso tvirto kapitalo gamybos kritimo pavyzdžio šių laikų Europa neturėjo, tat galima numatyti laiką, kai depresijos dar mažiau bus ryškios, kaip kad dabar yra.

	Imigracija 1000 asm.		Geležies gamyba 100.000 tonų	
1901	560		83	
92	623	maks.	92	maks.
93	503		71	
94	314		67	min.
95	280		94	
96	343		86	
97	231		97	
98	229	min.	118	
99	312		136	
1900	499		138	
01	488		159	
02	649		178	
03	857	maks.	180	maks.
04	813	min.	165	min.
1907	1026		230	
06	1101		253	
07	1285	maks.	258	maks.
08	783		159	min.
1909	752	min.	258	
1910	1042		272	

Savaime suprantama, kad čia pažymėtas, kaip galimas skleidimasis, gali kitaip plėstis, jei Vakarų Europos pasaulio stambios kapitalą produkuojančios pramonės ateityje labiau tenkinsis svetimų rasių darbininkų pagalba.

67. Nedarbas.

Paskutiniuose dviejuose paragrafuose mes nustatėme tą būdą, kuriuo darbo jėgose priteklius abiejose pagrindinėse pramonės šakose daro įtakos konjunktūroms. Tam tikslui reikėjo naudotis statistikos medžiaga, kuri bent apytikriai apimtų bendrą darbininkų skaičių įvairiose verslų šakose. Tokia statistika davė mums progos palyginti darbo jėgos kiekį, kuris kasmet buvo užimtas tam tikrose verslų šakose.

Mes radome, kad kapitalą produkuojančiose pramonėse, kurios aukštose konjunktūrose pritraukia darbo jėgą iš šalies depresijos, laikotarpiais dalį tos jėgos atstumia ir iš to kyla nedarbas. Tat nereiškia, kad tie visi darbininkai iš tikrųjų neturėtų darbo, nes galima manyti, kad jų dalis grįžta vėl į žemės ūkį, iš kurio jie nepersenįai atsitraukė, ir ten vėl randa sau darbo. Švedijoje, Rusijoje tai yra gana paprastas reiškinys. Kapitalą produkuojančioje pramonėje žymioje dalyje gali gauti iš žemės ūkio darbininkų arba ūkininkų šeimos narių tiesiog iš sodžiaus. Ypačiai tatai tenka pasakyti dėl medžio pramonės ir žymioje dalyje dėl statybos. Kai šie darbininkai negauna darbo pramonėje, dažniausiai grįžta į savo senas vietas.

Aišku, kad tokių sąlygų negali būti aukštai išsiskleidusioje pramonės šalyje, bent jau tokiame pat dydyje. Čia kapitalą produkuojančios pramonės atstumti darbininkai depresijų laikotarpiais sudaro dažniausiai tikruosius bedarbius. Sumažėjimas atitinkamose pramonėse normaliai užimto darbininkų skaičiaus, kurį mes matėme Vokietijoje, duoda visiškai tikrą „nedarbo konjunktūros judėjimo“ vaizdą.

Dėl laikino užėmimo laipsnių svyravimo statistiką, kuriąja ligi šiol naudojamės, neduoda jokio vaizdo. Norint nedarbo problemą studijuoti šiuo atžvilgiu, kad tuom, taip sakant, gavus konjunktūrų augimo barometrą, tenka eiti kitu keliu. Visų pirma tenka kreiptis į nedarbo statistiką tų verslo sąjungų, kurios teikia pastoviai statistiką dėl bedarbių savo narių. Didelis tos statistikos trūkumas yra tas, kad jos skaičiai santykiniai apima tik mažą bendro darbininkų skaičiaus dalį.

Pasvarstykime visų pirma davinius, kurie yra gauti Anglijoje. Labour Gazette žinios apima 1893 verslo sąjungas su 336.000 narių, kuris skaičius jau 1903 m. pakilo ligi 560.000. Statistika skirsto įvairias pagrindinės pramonės grupes, ir bū-

tent: mašinų, laivų ir metalo pramonės svarstomos atskirai. Atskirai skaitomi ir statybos bedarbiai. Čia yra progos pastebėti, kaip verslo sąjungų registruotas nedarbas pasireiškia kalbamose kapitalą produkuojančiose pramonėse ir atitinkamu nedarbu kitose pramonėse.

	A	B	C	D	E
1872 min.	0,9	1,2	2,4	1,5	0,0
1879 maks.	15,3	8,2	8,3	4,0	3,3
1882 min.	2,3	3,5	2,5	2,4	0,9
1886 maks.	13,5	8,2	4,7	2,6	5,2
1890 min.	2,2	2,2	2,5	2,2	1,6
1893 maks.	11,4	3,1	4,1	4,1	2,6
1899 min.	2,4	1,2	2,1	3,9	1,2
1904 maks.	8,4	7,3	6,8	4,7	3,0
1906 min.	4,1	6,9	4,8	4,5	1,9
1908 maks.	12,5	11,6	8,3	5,5	2,9

Bord of Trade statistikos lentelėse[1] atvaizduota tradeunionų nedarbo statistika jų narių skaičiaus procentais pagal tokias grupes.

A mašinų, laivų ir metalo pramonė
B Statyba
C Medžio ir baldų pramonė
D Spaustuvių-rišyklų pramonė
E Anglių kasimas, audimo—apsirengimo, popierio, odos—stiklo, porceleno ir tabako pramonės.

Skaitmenys paduotos tų metų, kuriais vidurinis procento dydis įvairių verslo sąjungų buvo maksimalinis arba minimalinis. Pasirodo, kad minimumo metais visų grupių nedarbas yra labai mažas. Maksimumo metais labai aiškiai matyti, kaip stipriai kapitalą produkuojančios pramonės (A ir B) veikia kitą pramonę. Griežtos depresijos laikais 1879 m., kur nedarbas grupėje A buvo 15,3°/₀ ir statyboje 8,2°/₀, grupėje E pasiekė tik 3,3. Panaši būklė buvo 1908 metais, kai nedarbas grupės A ir B pasiekė 12,5 ir 11,6°/₀, tuo tarpu grupė E tik 2,9. Šios skaitmenys berods gali gerai patvirtinti tas išvadas, kurias mes padarėme iš pirmesnių tyrinėjimų, būtent, kad konjunktūrų judėji-

[1] Fourteenth Abstract of Labour Statitics of the United Kingdom, 1908 — ligi 1909.

mas savo vidujine esme yra tvirto kapitalo gamybos judėjimas ir tik labai nežymiai paliečia kitas gamybos šakas. Iš naudojamos statistikos pobūdžio išeina, kad joje aiškiai matome įvairiai pasireiškiant abi pagrindines pramonės šakas depresijos laikotarpiais. Nes aukštose konjunktūrose tikras nedarbas visose pramonės šakose krinta ligi nulio, ir bedarbių statistika parodo didelį užimtų darbininkų skaičių, kuris pasirodo aukštose ypačiai konjunktūrose kapitalą produkuojančioje pramonėje.

Anglų Board of Trade skelbia tam tikrų verslo sąjungų, kurios teikia paramos savo bedarbiams nariams, tokią mėnesinę statistiką 1901—1911[1].

Anglų prekybos departamento mėnesiniai bedarbių skaičiai.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Metų vidurkis
1901	3.5	3,4	3,1	3,4	3,0	3,0	2,9	3,4	3,2	3,2	3,3	4,2	3,3
1902	4,0	3,9	3,2	3,4	3,5	3.7	3.5	4,0	4,[illegible]	4,5	4,4	5,0	4,0
1903	4,9	4,3	3,9	3,6	3,5	3,9	4,4	5.0	5,2	5,6	5,5	6,3	4,0
1904	6,1	5,6	5,5	5,5	5,8	5,5	5,6	5,9	6,3	6,3	6,5	7,1	6,0
1905	6,3	5,7	5,2	5.2	4.7	4,8	4,7	4,9	4,8	4.6	4,3	4,5	5,7
1906	4,3	4,1	3,4	3,2	3,1	3,2	3,1	3,3	3,3	3,9	4,0	4,4	3,6
1907	3.9	3,5	3,2	2,8	3,0	3,1	3,2	3,6	4.1	4,2	4,5	5,6	3,6
1908	5,8	6,0	6,4	7,1	7.4	7,9	7,9	8,5	9,3	9,5	8,7	9,1	7,8
1909	8,7	8,4	8,2	8,2	7,9	7,9	7,9	7,7	7,4	7,1	6,5	6,6	7,7
1910	6,8	5.7	5,2	4,4	4,2	3,7	3.8	4,0	4,3	4,4	4,6	5,0	4,7
1911	3,9	3,3	3,0	2,8	2,5	3,0	2,9	3,3	2,9	2,8	2,6	3,1	3,0

Ši statistika turi reikšmės kaip konjuktūrų simptomas ir sudaro krizių barometrą. Jei, pav., bedarbių skaičius antroje 1907 m. pusėje prašoko atitinkamus pereitų metų skaitmenis, tai jau ir buvo konjunktūros pasikeitimo ženklas, nors šis pasikeitimas labiausiai pasireiškia nuo 1908 m. pradžios nedarbo skaitmenyse. Antra vertus, darbo procento sumažėjimas rodo konjunktūros pagerėjimą. Nuo rugsėjo mėn. 1909 m. pastebėtinas tokis sumažėjimas, po kurio iš tikrųjų ėjo ir pakilimo periodas. Nedarbas, žinoma, keičiasi pagal metų laikus, ir būtent, taip, kad aukščiausias esti paprastai prieš naujus metus

---

1 Abstrackt of Labour Statistics p. 7. Labour Gazette, 1911 — 1912.

— būtent, gruodžio mėnesyje. Jei yra iš tos taisyklės išimčių, kaip kad 1905 m. ir 1909 m., tai yra geras ženklas konjunktūros kilimo. (žiūr. lentel. 482 pusl.).

Vokietijoje bedarbių statistiką verslo sąjungose skelbia „Reichsarbeitsblatt" nuo 1903 m. Bedarbių skaičius vietoje ir kelyje santykyje su davusių apyskaitas sąjungų narių skaičiumi paduodamos paskutinę mėnesio savaitę. Čia paduosime atitinkamus skaitmenis kovo, birželio, rugsėjo ir gruodžio nuo statistikos pradžios[1].

	Kovas	Birželis	Rugsėjis	Gruodis
1903	—	3,2	2,3	2,6
1904	2,0	2,1	1,8	2,4
1905	1,6	1,5	1,4	1,8
1906	1,1	1,2	1,0	1,6
1907	1,3	1,4	1,4	2,7
1908	2,5	2,9	2,7	4,4
1909	3,5	2,8	2,1	2,6
1910	1,8	2,0	1,8	2,1
1911	1,9	1,6	1,7	2,4
1912	1,6	1,7	1,5	2,8

Mažesni 1905, 1906 ir 1907 metų skaitmenys aiškiai parodo mums aukštos konjunktūros pažymį, tuo tarpu po to ėjusi depresija taip pat aiškiai matyti 1908 ir 1909 aukštose cifrose. Ši statistika tegali turėti bendros simptomatinės reikšmės. Įvairių metų palyginimas ir ypač įvairių verslų labai sunkus yra dėl medžiagos stokos. Tyrinėjamų darbininkų skaičius nuo 1904 m. padidėjo keturis kartus, nuo 500.000 ligi 2.000.000. Įvairios verslo sąjungos labai nevienodai atstovaujamos ir kaip tik trūksta davinių labai svarbioms pramonės šakoms — kalnų ir statybos.

Kad ištyrus nedarbo ilgumą, Reichsarbeitsblatt'as išskaičiuoja kiekvienam metų ketvirčiui santykį tarp viso nedarbo dienų skaičiaus ir visą „narių dienų" skaičių, t. y., skaičių narių

[1] Reichs - Arbeitsblatt, X, Nr. 4 p. 264.

padaugintą iš darbo dienų per ketvirtį metų (galimų dienų). Iš 100 narių dienų jų tarpe buvo nedarbo dienų.

	I	II	III	IV ketvirtis
1909	3,2	1,9	1,6	1,4
1910	1,7	1,4	1,2	1,2
1911	1,8	1,0	1,1	1,1
1912	1,8	1,1	1,1	1,4
1913	2,1	1,8	2,1	2,5

Skaitmenys parodo, kad depresijos laikotarpis 1910 m. galutinai buvo nugalėtas ir kaip galas po to einančios aukštos konjuktūros pasireiškė jau 1912 metų ketvirtame ketvirtyje kylančiu nedarbu.

Kad išaiškintų užėmimo vokiečių darbininkų laipsnį, Reichsarbeitsblatt skelbia ir statistiką dėl dirbančių darbininkų skaičiaus, esančių ligonių kasų nariais, atimdamas gyventojų prieauglio padidėjimą. Ši statistika savaime suprantama tegali būti naudojama kaip darbo prekyvietės barometras. Kaip tokis jis turi tam tikros reikšmės, nes apima 5,7 mil. narių žinias (1912 m. kovo mėn.).

Taip pat ir darbo biržų tarpininkavimas gali būti pritrauktas darbo prekyvietei nušviesti. Betgi darbo ieškančių skaičiaus lyginimas su esamų vietų skaičiumi yra perdaug komplikuota sąvoka, kad teoretiškai galėtų išaiškinti darbo prekyvietės pasikeitimus.

68. Darbo laiko pasikeitimai.

Ligi šiol mes tyrinėjome tuos užimtų darbininkų skaičiaus pasikeitimus, kurie atitinka tam tikrus konjunktūros nustatomus svyravimus. Mes radome, kad kapitalą produkuojančioje pramonėje aukštose konjunktūrose iš dalies vėl paimami į darbą laiko depresijos netekę darbo darbininkai, iš dalies pritraukia darbo jėgą iš šalies, kad paskum artimiausios depresijos laiku vėl tuos darbininkus atstumtų. Yra ir kitas metodas pritaikyti darbo jėgos paklausus kintamai gamybos veiklai, būtent, didinant arba mažinant kasdieninį darbo laiką arba darbo dienų skaičių per savaitę.

Šis paskutinis metodas vartojamas anglų akmens anglies kasyklose, kur jo įveika ir statistiškai sekama. Metinis darbo dienų skaičiaus vidurkis per savaitę paduotas žemiau dedamoje lentelėje[1].

1895	4,74	1903	5,09
96	4,92	04	5,07
97	5,13	05	5,03
98	5,25	06	5,26
99	5,46	07	5,51
1900	5,47	08	5,22
1901	5,12	1909	5,14
02	5,22	10	5,19

Iš jos matyti, kaip darbo laikas per savaitę nuo minimumo 1895 auga ligi maksimumo 1900 m. ir po to vėl krinta ligi minimumo 1905 metais ir 1907 metais vėl pasiekia maksimumo. Skirtumai tarp maksimų ir minimų, kaip matyti, yra gana žymūs.

Darbo laikas 1907 m. kiekvienam mėnesiui buvo didesnis kaip atitinkamam menesiui pereitų metų. Tik nuo 1908 metų pradžios atsiranda sumažėjimas, ir tik paskutiniame metų ketvirtyje 1908 m. darbo laikas nukrinta žemiau, kaip stovėjo 1906 m.

Ir geležies kasyklose vartojamas šis darbo reikmenės išlyginimo metodas. Vidutinis darbo jėgos skaičius per savaitę geležies kasyklose 1896 ir 1910 m. buvo tokis[2]:

1896	5,72	1904	5,79
97	5,76	1905	5,77
98	5,75	06	5,78
99	4,76	07	5,81
1900	5,65	08	5,69
01	5,58	09	5,76
02	5,74	1910	5,77
03	5,72		

---

[1] Board of Trade, Memoranda et. c. Cd. 2337. 1904, p. 80 ir 94. Fourteenth Abstract of Labour Statistics.

[2] Pagal pirmiau paduotą šaltinį.

Svyravimai čia, kaip mes ir galėjome laukti, yra dažnesni, tačiau duoda progos aiškiai pasireikšti 1901 ligi 1907 metų pakilime ir po to einančiame kritime 1908 m.

Geležies ir plieno dirbtuvės pritaiko darbininkų skaičių kintamai darbo jėgos reikmenei. Vidurkio skaičius žmogaus atlikto per savaitę darbo šiais metais buvo tokis[1]:

1901	5,32	1906	5,57
02	5,36	07	5,58
03	5,39	08	5,36
1904	5,40	,09	5,38
05	5,51	1910	5,50

Ir čia aiškiai matyti 1907 m. aukštoji konjunktūra.

Padauginant vidutinišką darbininkų darbo skaičių iš užimto darbininkų skaičiaus, turėsime tikrą geležies ir plieno dirbtuvių užėmimo laipsnio mastą. Procentualinis priaugimo ir sumažėjimo to užsiėmimo laipsnis palyginus su atitinkamu pereitų metų mėnesiu, reguliariai skelbiamas Labour Gazette. 1906 ligi 1909 m. procento dydžiai taip nusistato[2]:

	1906	1907	1908	1909
Sausis	+13,3	+2,9	— 6,6	—5,8
Vasaris	+10,1	+3,4	— 8,3	—7,8
Kovas	+10,7	+3,1	—10,0	—4,1
Balandis	+ 8,4	+5,5	—12,8	—4,1
Gegužis	+ 7,0	+5,4	—13,9	—0,4
Birželis	+ 8,5	+5,2	—14,7	+1,4
Liepos	+ 5,6	+4,1	—14,0	+0,9
Rugpiūtis	+ 5,4	+4,4	—13,3	+3,2
Rugsėjis	+ 4,2	+2,5	—12,3	+3,7
Spalis	+ 4,6	—1,9	—11,2	+6,3
Lapkritis	+ 3,1	—4,9	— 9,0	+6,5
Gruodis	+ 3,1	—4,0	—11,4	+9,6

Šie skaičiai labai tinka pažymėti depresijos pradžios ir galo laiko punktą. Pasirodo, kad stiprus užėmimo laipsnio sumažėjimas aukštoje konjunktūroje palyginti su atitinkamu pereitų

---

[1] Fourteenth Abstract of Labour Statistics.

[2] Pagal Pohle's: Monatliche Übersichten.

metų mėnesiu pasireiškia tik 1907 m. spalio mėnesyje. Ir tik spalio mėn. sumažėjimas prašoka prieauglį pereitų metų, ir tik nuo 1908 m. gegužės mėn. visas abiejų aukštos konjunktūros metų prieaugliai išsilygina. Geležies ir plieno pramonė ligi paskutinio aukštos konjunktūros momento labai buvo užimta, kas atitinka išdavą, kurios mes (64 § gale) pasiekėme tyrinėdami tvirto kapitalo medžiagų gamybos prasidedančio sumažėjimo laiko punktą.

ŠEŠIOLIKTASIS SKYRIUS.

Konjunktūrų įtaka patvarioms materialinėms gamybos priemonėms.

69. Gamybos priemonių kiekio ir efektingumo pasikeitimas.

Gamybos pasikeitimai, kurie pasireiškia įvairiuose konjuktūros tarpuose, reikalauja ne tik kintamo darbo pritaikymo, bet ir materialinių gamybos priemonių. Padidėjusi gamyba aukštoje konjunktūroje nėra įmanoma be padidėjusio materialinių gamybos priemonių pritaikymo.

Padidėjęs aukštos konjunktūros materialinių priemonių reilingumas tegali būti padengtas dviem keliais:

1) Gaminant naujų gamybos priemonių, kuo padidinama bendra gamybos priemonių atsarga, arba bent jų efektingumą pakeliant;

2) Geresniu jau esamų gamybos priemonių išnaudojimu.

Pažiūrėkime visų-pirma į pirmą kelią.

Tos materialinės gamybos priemonės, kurios vadinamos „judomuoju kapitalu“, tuo tarpu galima apleisti. Nes judomojo kapitalo gamybos padidėjimas, kaip mes žinome, reikia traktuoti kaip lydintį kiekvieną gamybos proceso išplėtimą. Mes galime pirmiausia pasitenkinti tyrinėjimu patvarių materialinių gamybos priemonių didinimo, vadinasi, tvirto kapitalo, kuris reikalauja padidėjusios gamybos aukštoje konjunktūroje.

Iš kur eina patvarių gamybos priemonių padidėjimas, kuris esti reikalingas aukštai konjunktūrai? Tvirto kapitalo gamyba, kaip kad mes matėme, visados tęsiama, depresijų laikotarpiais eina letesniu tempu, kaip aukštose konjunktūrose, bet ir

tuomet labai žymiu apymiu. Geležies gamybos kritimas depresijų metu siekia keletos procentų, betgi gali pakilti išimtinais atvejais žymia dalimi (Jungtinėse Valstybėse 1908 m. 38%), bet ir sunkiausios depresijos metais geležies gamyba žymioje dalyje eina. Kas čia pasakyta dėl geležies gamybos, tinka taip pat ir visai tvirto kapitalo gamybai. Naujų geležinkelių statymas, kaip rodo statistika, visados eina, nors ir nelygiai. Taip pat ir geležinkelių įrengimas tikslu pakelti jų transportingumą eina ir depresijos laikotarpiais, kaip tat geriausiai matyti Jungtinėse Valstybėse su jų privatine sistema ir jų stipriai kintama konjunktūra[1]. Metinis geležinkelių bėgių ilgio padidinimas, kuris 1892/1893 siekė 2644 miles, 1894/1895 m. depresijos laikotarpiu nukrito ligi 1240 milių. Tatai yra, žinoma, žymus sumažėjimas, betgi pasirodo, kad geležinkelių stočių plėtimas eina žymioje dalyje per visą depresijos laikotarpį. Aukštoje 1903/1904 m. konjunktūroje naujų bėgių statyba stotyse pasiekė 4932 milių. Ir skaitmuo šis einančiame po to depresijos laikotarpyje buvo sumažėjęs ligi 3450. Taip pat antra, trečia ir ketvirta bėgių statyba ėjo ir derpresijos laikotarpiu ir, pav., antriems bėgiams 1905/1906 m. pasiekė minimumo 880 milių, tuo tarpu sekamais metais statybos ilgis pasiekė 1485 milių. Taigi ir depresijos laikotarpiais eina nenutraukiamas darbas tikslu padidinti geležinkelių korpuso transportingumą. Tą pat galime pastebėti ir dėl riedamos medžiagos. Krovinių vagonų skaičius 1903/1904 m. iš apvaliai 1654000 padidėjo 38.000, 1904/1905 m. dar padidėjo 39.000. Vienkart ir vidutinis pajėgumas važtos pakilo nuo 29 į 30 ir 31 toną. Tatai parodo, kad senų vagonų buvo daug išmesta ir įvestas didelis skaičius naujų vagonų. Vagonų skaičiaus padidėjimas depresijos laikotarpiu yra gana mažas santykyje su milžinišku sekamos aukštos konjunktūros padidėjimu, kur jis sudarė 107.000 ir 153.000 1905/1906 ir 1906/1907, parodo, kad ir depresijos laikotarpiu šiuo atžvilgiu buvo pasiekta žymaus geležinkelių transportingumo pakėlimo.

Ką čia mes skaičiais esame nustatę dėl geležinkelių, tinka ir visai tautos ūkio gamybai. Depresijos gale tautos ūkis esti geriau įrengtas kaip jo pradžioje ir gerai esti pasirengęs ateinančiai aukštai konjunktūrai. Šis tautos ūkio įrengimas patva-

---

[1] Statistical Abstract of the United States.

riomis gamybos priemonėmis palengvina padidėjusią aukštos konjunktūros gamybą, betgi toli gražu nėra pakankama nepaprastiems aukštos konjunktūros reikalavimams. Žymią naujų gamybos priemonių dali, kurios reikalauja aukštoji konjunktūra, turi ji pati pasigaminti. Dėl to pakyla, kaip jau mes matėme, tvirto kapitalo gamyba aukštoje konjunktūroje. Tik šis žymūs ir per visą aukštą konjunktūrą tęsiamas gamybos priemonių gamybos didinimas virš normos apskritai ir sudaro aukštą konjunktūrą.

Iš vieno pavyzdžio, mes jau matėme, kad depresijos periodai išstumia senas gamybos priemones ir pakeičia naujomis geresnėmis ir tuo pat pakyla vidutiniškas produktingumas. Labai yra įdomu šį pasikeitimą stebėti geležies gamyboje, kuri sudaro svarbiausią tvirto kapitalo gamybos pagrindą.

Žinomas yra faktas, kad geležies krosnys (domeno) paskutiniu žmogaus amžiu buvo žymiai padidintos. Šis pasikeitimas įvyko dėl naujų krosnių statymo ir senų pašalinimo. Šis skleidimasis betgi nebuvo vienodai lygus. Senų krosnių griovimas matomai labiausiai ėjo depresjjos laikotarpiais. Aukštose konjunktūrose visados būdavo reikalinga paimti vėl į darbą krosnis, kurios depresijos metu nebuvo naudojamos, nors jos ir buvo traktuojamos kaip pasenusios.

Vokiečių pramonės statistika duoda greta su bendra geležies gamyba ir domeno krosnių darbo laiką. Taigi galima išskaičiuoti vidutinišką žalios medžiagos gamybą per veikimo sąvaitę. Taip gautus skaitmenis padauginus 52 gausime skaičių, kuris gali būti kaip vidutiniškas metų produktingumo mastas buvusių darbe domeno krosnių, prileidžiant gamybą per ištisus metus. Taip išskaičiuotas vokiečių domeno krosnių produktingumas pakyla 1872 — ligi 1909 metų nuo 7560 tonų liki 51320 t. Šis pakilimas krinta daugiausia depresijos laikotarpiams. Per visą laikotarpį galima priskaityti 19 blogų ir 18 gerų metų. Blogaisiais metais vidutiniškas produktingumo skaičius pakilo 1555 tonomis, geraisiais metais tik 789 tonomis. Tatai aišku, iš to, kad pasenusios krosnys labiausiai depresijos laikotarpiais stovėjo be darbo arba galutinai buvo apleistos. Domeno krosnių statyba atrodo einant vienodai lygiai. Ta apystova, kad aukštose konjunktūrose prileidžiamos į darbą daugiau ar mažiau pasenusios krosnys, mažina surištą su naujų krosnių statyba vidutinišką produktingumą. 1880 m. pakilime, kai geležies gamyba

pakilo nuo 2.227.000 ligi 2.729.000 tonų, tai ir domeno krosnių skaičius darbe pakilo nuo 210 ligi 246 ir vidutiniškas produktingumas, kiek vėl sumažėjo, būtent, nuo 12.934 ligi 12.930 tonų. Šiaip nusveria visados tendencija pakilti produktingumui, bet šis pakilimas yra, kaip sakyta, aukštose konjunktūrose visados daug letesnis kaip depresijos metais. Aštrioje 1900 m. depresijoje, kai geležies gamyba nukrito nuo 8.520.000 ligi 7.880.000 tonų 1901 m. ir jau 1902 m. pasiekė 8.530.000 tonų, tai vidutinis domeno krosnių produktingumas nuo 33.430 tonų pakilo ligi 35.580 t. ir 40.530 tonų, kas matomai surišta yra su tuo, kad esamų domeno krosnių skaičius nuo maksimumo 309 — 1901 m. nukrito ligi 289 — 1902 m. ir domeno krosnių darbe nuo maksimumo 274 — 1900 m. krito ligi 241 — 1902 m. 1908 m. esamų domeno krosnių kiekis palyginti su pereitais metais padidėjo 7, skaičius domenų darbe sumažėjo 23, abu pasikeitimai kartu duoda vidutinį gamybos pakilimą nuo 45.298 ligi 48.733 tonų.

Kaip taisyklę galima priimti, kad pasenusių gamybos priemonių išmetimas vyksta depresijos laikotarpiais, dėl to gamybos priemonių produkcija didesniu stiprumu eina aukštose konjunktūrose. Kaip skleidimosi išdava depresijų laikotarpiais pasirodo žymiai padidėjęs gamybos pajėgumas, kuriuo remiasi prasidėjusi aukštoji konjunktūra. Labai yra galimas daiktas, kad depresijų laikotarpiais atmetami ir pasenusieji gamybos metodai. Tatai pareina tiesiog nuo naujų gamybos priemonių patiekimo, iš dalies betgi daugiausia nuo gamybos metodų pagerinimo organizacijos srityje. Apsistojusios veiklos laikotarpiais įmonių vedėjai stengiasi, kiek galėdami, plačiau perorganizuoti savo įmones. Ir šiuo būdu, galimas labai daiktas, prasidėjus artimiausiai aukštai konjunktūrai pasiekti padidėjusio produktingumo.

Patvarių materialinių gamybos priemonių didinimas, kuriuos galima konstantuoti depresijos laikotarpiais sudaro depresijos laikotarpio „kapitalo rinkimą". Šis kapitalo rinkimas nėra tas pats ir kai kurių teoretikų ir finansų laikraščių priimtas kapitalų rinkimas „pinigų forma" arba „laisvo kapitalo", kuris laukia „investavimo". Kapitalo sudarymas depresijose kaip visados (48 §) yra tikras „investuoto kapitalo" didinimas ir būtent, visų pirma tvirto realaus kapitalo didinimas. Ši „kapitalo rinkimą" vargu bau galima suprasti kaip aukštos konjunktūros sąlygą, jo vieno nepakanka kaip aukštos konjunktūros pa-

kilusios gamybos pagrindo. žymia dalimi šis gamybos išsiplėtimas, kaip kad mes matėme, remiasi visados gamybos priemonėmis, kurias aukštoji gamyba pati pasigamina.

Depresijos kapitalo rinkimas yra iš dalies taip pat judomojo realaus kapitalo rinkimas, būtent, atsargų prekių, kurios depresijose neranda pirkėjų. Tokios prekės gali eiti į tvirtą kapitalą arba į produktus, kurie eina į vartojimą, arba yra tikri suvartojami dalykai. Galima kai kada vaizduotis, kad aukštoji konjunktūra padeda susirinkti tokioms sandėlių atsargoms. Anot šios pažiūros, kuri bent tos turi pirmenybės, kad ji kapitalų rinkimui, kuri galima priimti kaip aukštos konjunktūros sąlygą, prileidžia konkretų pagrindą, būtent, ta prasme, kad nepaprastai tvirto kapitalo padidėjusi gamyba, kuriąja pasižymi aukštos konjunktūros iš dalies palengvina realiniam kapitalui susidaryti sandėlių medžiagų atsargoms, kas dalinai palaikoma ir tuo, kad produktingos jėgos deka vartojimo ir medžiagų atsargoms nutraukiamos nuo tiesioginio vartojimo aprūpinimo į tvirto kapitalo gamybą. Šiuose traktavimo būduose yra dar senos S m i t h o pažiūros, pasak kurios, kažin kur esti „gėrybių sandėliai", ligi prasidėsiant kapitalistiniai gamybai (p. 32 pusl.). Čia reikia konstatuoti, kad bet kurių atsargų buvimas kalbama prasme neturi žymios reikšmės aukštai konjunktūrai, kadangi, kaip mes žinome, medžiagų ir vartojamų daiktų gamyba aukštose konjunktūrose paprastai visose srityse labiau kaip paprastai pakyla, ir kad pati aukštoji konjunktūra pati daugiausiai pasigamina sau reikalingų dalykų. Ar, pav., pereitoji depresija paliko geležies atsargų, aukštai konjunktūrai tai vis viena, kadangi priedas reikmenėms padengti, kuris iš tokių atsargų paimamas, palyginus su milžiniška pačios aukštos konjunktūros gamyba vargu bau turi reikšmės.

Nors labai esti sunku tiksliai sudaryti statistiką depresijos laikotarpiu susikaupiamoms atsargoms vis dėlto galima tvirtinti, kad depresija nepasižymi visų pirma „perprodukcija", būtent, gamyba ilgam laikui neparduotinu prekių, bet daug daugiau pasižymi visiškai nepilnu esamų gamybos priemonių išnaudojimu (70 §). šen bei ten depresijos atsitiktinai paliktos sandėlių atsargos nesudaro jokios būtinos ir visuotinos sąlygos aukštai konjunktūrai atsirasti, vadinasi, nėra esminis elementas jos galimumui išaiškinti.

70. Kintamas gamybos priemonių išnaudojimas.

Antras kelias įgalinti padidintą gamybą aukštose konjunktūrose yra geresnis esamų kamybos priemonių išnaudojimas.

Tokis pagerintas išnaudojimas, kas liečia judomą kapitalą, gali būti pasiektas tuo būdu, kad pagreitinamas visas gamybos procesas, taigi, ir judomo kapitalo apyvartos greitumas padidinamas, kas yra tolygu, kad judomojo kapitalo atsargos sumažėtų santykyje su gamybos dydžiu. Aukštose konjunktūrose, kur gamyba dirba, kiek galėdama intensingiau, bendrai kiekvienas tarpinis produktas, kiek galint, greičiau perkeliamas į sekamą gamybos laipsnį, ir neilgą laiką gali sudaryti sandėlio atsargą. Kad šia prasme judomas kapitalas aukštose konjunktūrose geriau išnaudojamas galima gana bendrai priimti. Bet tikrai suklystų tas, kas čia norėtų matyti esminį aukštos konjunktūros padidėjusios gamybos momentą.

Kad geresnis patvarių materialinių gamybos priemonių aukštoje konjunktūroje išnaudojimas tikrai esti ir ligi tam tikro laipsnio prisideda prie gamybos padidėjimo, nėra abejonės. Depresijos laikotarpiais patvarios gamybos priemonės iš dalies blogai išnaudojamos, iš dalies net visiškai neišnaudojamos. Šis patvarių gamybos priemonių naudojimo pasikeitimas esti iš dalies surištas su kintamu darbo jėgos naudojimu. Kai fabrika dirba virš normos arba ekstra permainomis, tai matomai taip pat geriau išnaudojamos mašinos ir fabrikų įtaisymai. Pristačius dirbti daugiau darbininkų, bus reikalinga iš dalies ir daugiau mašinų, bet kartais ir tų pačių mašinų pakaks atitinkamai didesniam darbininkų skaičiui. Padidėjusi gamyba tokiais atvejais įgalinama intensyvesniu mašinų išnaudojimu. Panašiai gali būti kai kuriais atvejais ir su fabrikų trobesiais ir kitais įtaisymais.

Bet gi be sąryšio su pasikeitimu darbininkų skaičiaus arba darbo valandų, būtų didesnis patvarių gamybos priemonių išnaudojimas, jei pav., laivas vieną kartą pilnas, kitu kartu pusiau prikrautas plaukia.

Tam tikrais atvejais mes galime kintamą patvarių gamybos priemonių išnaudojimą nušviesti statistiškai, ir tuo sudaryti apytikrį vaizdą tų svyravimų dydžio ir taip pat tikslų laiką, kuriuo jis esti. Tam tikslui ypačiai vartotina geležinkelių statisti-

ka. Dėl išnaudojimo vokiečių geležinkelių įmonių yra įvairių davinių. Vidutiniškai 1 lokomotyvas praėjo 1000 — lokomotyvo naudingų kilometrų[1].

1888	22,4	1900	27,4
89	23,4	01	26,8
1890	24,4	02	26,5
91	24,6	03	27,4
92	23,4	04	28,1
93	23,3	1905	28,9
94	23,4	06	29,8
1895	23,9	07	30,1
96	24,9	08	28,1
97	25,6	09	26,5
97	25,6	09	26,5
98	26,7	1910	26,5
99	27,0	11	27,4

Iš to matyti, kad lokomotyvų išnaudojimas apskritai pagerėjo, bet kad šis pagerėjimas esti tik aukštose konjunktūrose, depresijoje sumažėja. Išnaudojimo laipsnis, kuris buvo pasiektas 1891 m. sekamoje depresijoje nebuvo išlaikytas ir tegalėjo būti prašoktas tik 1896 m. Po to sekė stiprus pakilimas ligi 1900, pakilimas, kurs buvo nutrauktas sekamos depresijos, kad paskum vėl būtų tęsiamas naujoje aukštoje konjunktūroje ligi 1907 metų. Ir po to sekomoji depresija žymiai sumažina išnaudojimo laipsnį.

Panašios sąlygos buvo ir išnaudojant geležinkelių vagonus. Vienai vagono ašiai 1000 vagonų ašių kilometrų buvo[2].

1895	19,1	1903	20,1
96	19,3	04	20,6
97	19,5	1905	21,4
98	19,7	06	22,0
99	19,9	07	22,2
1900	19,6	08	20,7
01	18,9	09	20,5
02	19,2	1910	21,1
		1911	21,7

---

[1] Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich.

[2] Ten pat.

Konjunktūros pasikeitimai šiose abejose skaitmenyse labai aiškiai matyti.

Savaime suprantama ir geležinkelių tinklas aukštoje konjunktūroje geriau yra išnaudojamas, kaip paprastai. Tatai pasireiškia atliktose tonų milėse geležinkelio miliai, kuris skelbiamas yra Jungtinėse Valstybėse. Prekių apyvarta Švedų Valstybės geležinkeliuose tonomis pro dieną ir geležinkelio kilometras parodo 1870 — 1910 metų tokį sįkleidimąsi, atsižvelgiant į maksimas ir minimas.

1870	1,56	1894	2,98
1876	2,85	1900	4,99
1879	2,22	1901	4,85
1883	2,77	1907	6,68
1887	2,49	1909	6,13
1889	3,26	1910	7,28

Nustatyti laiko punktui, kuriame įvyksta tvirto kapitalo išnaudojimo persilaužimas, galima naudoti stambių pramonės šalių mėnesines geležinkelių sistemos pajamas. Vokietijai šios pajamos iš prekių apyvartos 1 naudojamo kilometro įmonės ilgio markėmis šiais mėnesiais buvo:

1907	Liepos	2696
	Rugpiūčio	2819
	Rugsėjo	2745
	Spalio	3085
	Lapkričio	2903
	Gruodžio	2525
1908	Sausio	2493
	Vasario	2526

Visais šiais mėnesiais pajamos yra didesnės kaip atitinkamų mėnesių pereitais metais. Tik nuo 1908 m. šiuo atžvilgiu įvyksta pablogėjimas. žemiau 1906 m. skaitmenų pajamos krinta tik 1908 m. ketvirtame metų ketvirtyje.

20 stambių Anglijos geležinkelių linijų pajamų iš prekių apyvartos palyginimas su atitinkamų pereitų metų mėnesio palyginimu kiekvienam mėnesiui abiejiems 1906 ir 1907 m. rodo priaugimą, kuris dar 1907 m. gruodyje prašoka 120.000 l. Kritimas įvyksta pradedant 1908 m., bet labiausiai nuo vasario m. tokiu stiprumu, kad išlygina ir pereitų metų priaugimą.

Jungtinėms Valstybės skelbiamas procentualinis priaugimo ar nukritimo grynų įmonės pajamų palyginimas su atitinkamais pereitų metų mėnesiais. Ši statistika parodo nuolatinį kilimą ligi gruodžio 1907 m., kai įvyksta pirmą kartą sumažėjimas, kuris betgi neapima atitinkamų pereitų metų mėnesių priaugimo.

Visais šiais atvejais įmonės pajamų sumažėjimas įvyksta tik kilus kriziui. Aukštoje konjunktūroje ligi kriziui geležinkeliai buvo apversti darbu. Jo transportingumas tam tikrais atvejais negalėjo net patenkinti reikalavimų, kas matyti iš žinių dėl viešpataujančio vagonų stigliaus, kuris aukštose konjunktūrose nuolatos būdavo ir dažnai kartodavos.

Taip pat ir vartojamų prekių gamyboje galima statistiškai kai kada nustatyti kintamą patvarių gamybos priemonių išnaudojimą. Taip, Anglų medvilnės pramonėje, kai lyginame žalios medvilnės vartojimą su per metus toje pramonėje naudotais rateliais. Žalios medvilnės vartojimas parodo nuo 1880 m. tokių svyravimų, paduodant tik pasireiškusius maksimus ir minimus[1].

	Absoliutus vartojimas milijonais centnerių	Vienam rateliui 1/1000 centnerių
1880	12,3	310
1883	13,4	319
1885	11,9	277
1891	14,9	332
1893	13,2	292
1899	15,7	347
1903	13,9	295
1907	17,6	338

Iš to matyti, kad žalios medvilnės suvartojimo maksima supuola apytikriai su pasikeitimo metais ir kad maksima minima to suvartojimo atitinka didžiausią ir mažiausią ratelių išnaudojimą. Išnaudojimo laipsnio pakilimas aukštose konjunktūrose yra gana žymus, bet dar nepakankamas, kad patenkinus reikmenę ir turi būti dar vienkart ir ratelių skaičiumi padidintas. Taip, pav., ratelių skaičius nuo 47 mil. 1903 m. išaugo ligi 52 mil. 1907 m.

---

[1] Board of Trade, Britich and Foreign Trade and Industry, 1909 Cd. 4954 p. 153 ir 157. Santykiniai skaitmenys išskaičiuoti.

Kad geležies gamyboje esti didelių svyravimų išnaudojant patvarias gamybos priemones, jau mes matėme vokiečių domeno krosnių įmonėse. Daugelis krosnių, kurios depresijos metu stovėjo be darbo, aukštos konjunktūros buvo paimtos į darbą. Tatai aiškiai matyti Jungtinėse Valstybėse. 1902 m. gruodžio mėn. ten buvo 307 krosnis darbe, tą pačią dieną 1903 m., kilus kriziui, jau tik 182. Skaičius domeno krosnių darbe 1906 metų gale buvo 340, 1907 m. gale tik 167.

Nepilnas patvarių materialinių gamybos priemonių išnaudojimas, kuri mes galėjome konstatuoti depresijos laikotarpiais, yra charakteringas depresijos bruožas. Apskritai depresiją gali apibūdinti kaip reliatyvaus išnaudojimo stoka patvarių gamybos priemonių. Bet gi, kaip mes radome, stambūs visuotini konjunktūrų judėjimai yra tvirto kapitalo gamybos pasikeitimas. Taigi, depresijos labiausiai turi pasireikšti naudojimo stoka tų patvarių gamybos priemonių, kurios tarnauja tvirto kapitalo gamybai. Tos rūšies patvarių gamybos pramonių kiekis nustatomas aukštos konjunktūros maksimaliniu reikalavimu. Sumažėjus tvirto kapitalo gamybai po krizių, gamybos priemonės iš dalies turi likti be darbo, nors jos ir yra patvarios. Tatai kaip tik ir yra tai, kas tikriausiai pažymi depresiją.

Šį reiškinį mes galėjome pastebėti gamyboje geležies, kaip visos tvirto kapitalo gamybos atstovės. Mūsų diagramoje (Fig. 13) yra patiekta pasaulio g e l e ž i e s g a m y b a. Tuo momentu, kai geležies gamyba pasiekia maksimumo, turi būti matomai tokis patvarių geležies gamybai tarnaujančių gamybos priemonių kiekis, kurio visados pakaktų maksimalinei geležies gamybai. Visos šios patvarios gamybos priemonės, būtent, domeno krosnis, geležies kasyklos, transporto priemonės ir p. d., depresijoje ir sudaro šioje srityje visuomenės gaminamąjį pajėgumą. Šis gaminamas pajėgumas diagramoje atvaizduotas horizontaline punktyro linija, kuri išeina iš aukštos konjunktūros viršunes. Ligi geležies gamyba paliekti žemiau to gaminamojo pajėgumo, tai viešpatauja tam tikra esamų patvarių gamybos priemonių išnaudojimo stoka. Ši išnaudojimo stoka tęsiasi ligi tol, kol geležies gamyba prašoka gaminamąjį pajėgumą, taigi mūsų kreivoji perkerta punktyro liniją. Tuo būdu depresijos laikotarpius galima konstruuoti grafiškai. Mūsų diagramoje, jie parodyti yra liniuotais laukais.

Ši diagrama vienkart parodo mums tikrą ir konkretų depresijų prigimties vaizdą: d e p r e s i j a y r a l a i k o t a r-

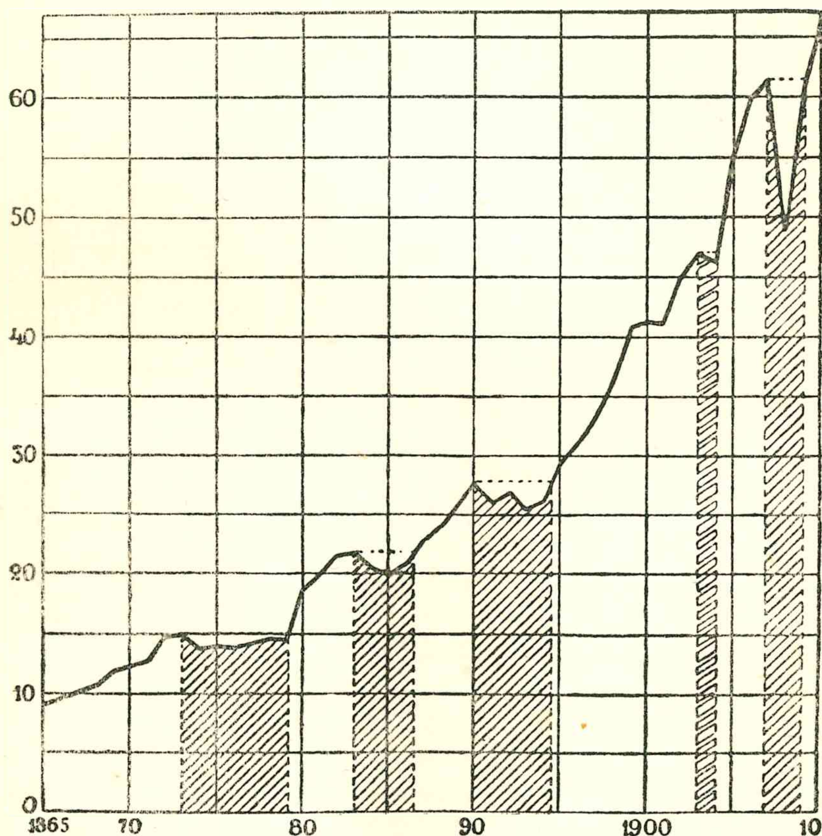
pis, kuriame patvarių materialinių gamybos priemonių reikalingumas yra mažesnis, kaip buvusioje aukštoje konjunktūroje. „Perprodukcija“ nebūtinai esti depresijoje. Pakanka, kad faktinoji gamyba atsiliktų nuo galimos su turimomis gamybos priemonėmis. Neužimtas gaminamasis pajėgumas siekia, kaip matyt iš diagramos, paprastai tik nedaugelį procentų. Ši išnaudojimo stoka reiškia verslamoninkams žymius nuostolius, kurie dar ir tuo padidinami, kad varžytynės dėl dar galimo gamybos išnaudojimo numuša kainas. Taip ir darbininkai ligi tam tikro laipsnio patvariai surišti su gamyba. Ir jiems depresija reiškia reliatyvinį nedarbą ir algų numušimą. Mažo geležies gamybos kreivosios kritimo pakanka, kadangi geležies gamyba atstoja visą tvirto kapitalo gamybą, kad sukėlus sunkių kliūčių visame tautos ūkyje.

Pažiūrėję į diagramą matome, kad depresijos laikotarpiai turi tendencijos tapti trumpesni. Ši tendencija ir toliau turi likti, ligi geležies gamybos kreivoji parodo tą patį kilantį judėjimą, kuri ji labiausiai parodė 1870 metais. Dėl kreivosios ateities mes, žinoma, nieko negalime žinoti.

Kadangi tvirto kapitalo gamyba visados eina, visuomenė, kaip kad mes jau sakėme, depresijos gale esti geriau apsirūpinusi patvariomis gamybos priemonėmis, kaip pradžioje. Reliatyvinė gamybos priemonių užėmimo stoka yra tuomet didesnė, kai kad ji iš mūsų diagramos metodo išeina. Kaip tik gamyba pasiekia pirmykštės aukštos konjunktūros, tai paprastai kiekviena depresija tuojau nugalima ir tautos ūkis įeina į naują aukštą konjunktūrą. Mūsų aukštos konjunktūros metodo konstrukcija yra pakankama.

Išvados, kurių mes pasiekėme šiame paragrafe, duoda progos aiškiai pasireikšti gamybos priemonių pastovumui konjunktūros judėjimuose. Dažnai klausiama: kodėl nėra pilno gamybos jėgų pritaikymo reikmenėms? Šis klausimas kai kada daromas visos šių laikų visuomenės santvarkos išeiginiu kritikos punktu. Čia praleidžia, kad patvarios gamybos priemonės turi būti pritaikintos maksimalinėms reikmenėms ir dėl to, dėl jų pastovumo sumažėjus paklausams, turi būti jų perteklius. Tik, jei patvarių gamybos priemonių patarnavimų reikalingumas niekados nemažėtų, šios gamybos priemonės nuolatos galėtų būti užimtos.

Sąryšyje su paklausų svyravimu veikimu mes turime skirti tas patvarias gamybos priemones, kurios tiesiog dirba vartotojams, ir tas, kurios naudojamos patvarioms gamybos priemonėms gaminti. Vartotojų paklausų sumažėjimas sumažina atitinkamai pirmos gamybos priemonių grupės užėmimo laipsnį, antros grupės gamybos priemonės gali būti visiškai be darbo, nes pirmos grupės gamybos priemonių jau yra daugiau kaip pakankamai.

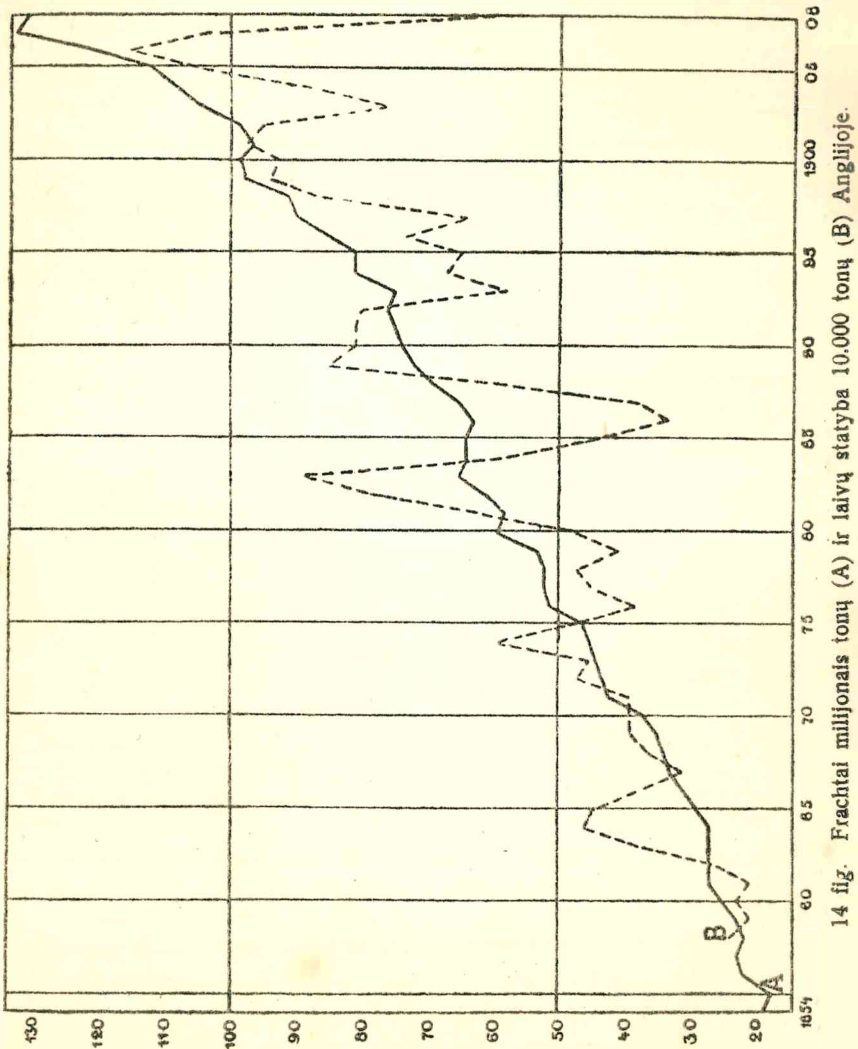


13 fig. Grafinis depresijų laikotarpių atvaizdavimas. Pasaulinė neapdirbtos geležies gamyba milijonais tonų.

Reliatyvinei išnaudojimo stokai antros gamybos priemonių grupei ne kartą reikalinga, kad sumažėtų vartotojų vartojamųjų gėrybių paklausai. Sakykime, kad šie paklausai per tam tikrą laiką palieкti konstantus, tai liaujasi pirmos gamybos priemo-

nių tiekimas ir antros grupės gamybos priemonės neturi darbo, tuomet reikalinga, kad jos būtų sunaudotos pirmos grupės priemonių remontui arba tos grupės sunaudotų gamybos priemonių pakeitimui. Vartotojų paklausai nėra konstantūs, nors jie kiek lėčiau, kaip normaliai kyla, tai pirmos grupės gamybos priemonių padidinimas reikalingas mažiau kaip paprastai, ir antros grupės gamybos priemonės bus nepilnai užimtos.

Iš to nurodymo išeina, kad patvarių gamybos priemonių gamyba apskritai labiau jaučia vartotojų paklausų svyravimus,



14 fig. Frachtai milijonais tonų (A) ir laivų statyba 10.000 tonų (B) Anglijoje.

kaip gamyba, kuri tiesiog dirba vartotojų sąskaitai. Esant tokioms sąlygoms suprantama, kad tvirto kapitalo gamyba rodo daug ryškesnių svyravimų, kaip kita gamyba, faktas, kuri mes konstatavome įvairiais keliais.

Kaip stipriai gali daryti įtakos į galutino vartojimo paklausus aukštesnio laipsnio gamybos priemonių išnaudojimas, pasirodo ypačiai traktuojant tokias patvarias gamybos priemones, kurios tarnauja specialiniam tikslui. Paimkime, sakysime, anglų laivų verfes. Laivai, kuriuos jos gamina, yra patvarios gamybos priemonės, kurių paklausus sudaro frachto važtos paklausai. Tų paklausų svyravimai gali būti ir neperdideli, kad sukėlus milžinišką verfių išnaudojimo svyravimą. Mūsų 14 diagramoje kreivoji A reiškia bendrą tonažą Anglų uostuose per metus įplaukusių laivų ir duoda, būtent, frachto važtos augimo paklausų vaizdą. Kreivoji B parodo 10,000 tonų bendrą tonažą naujų pastatytų Anglų verfėse laivų[1]. Matyti, kad kreivoji A labai mažai krinta arba net per tam tikrą laiką esti horizontalinė, kad milžiniškai sumažinus verfių darbą.

Važtos frachto kreivoji apskritai tenka traktuoti kaip labai lygi. Labai sunku būtų pasiekti artimoje ateityje šiame ir panašiose skleidimosi linijose didesnio lygumo. O vis dėlto pakanka menko nukrypimo nuo procentualinio konstantinio pakilimo, kad laivų statymo pramonėje įvyktų labai stiprūs trukdymai. Nuomonė, kad kapitalą produkuojančioje pramonės srityje galima būtų pasiekti visiškai vienodai lygios veiklos, kuri pašalintų konjunktūros svyravimus, labai maža tegali turėti pagrindo.

SEPTYNIOLIKTASIS SKYRIUS.

Konjunktūrų įtaka kainoms, pajamoms ir kapitalo susidarymui.

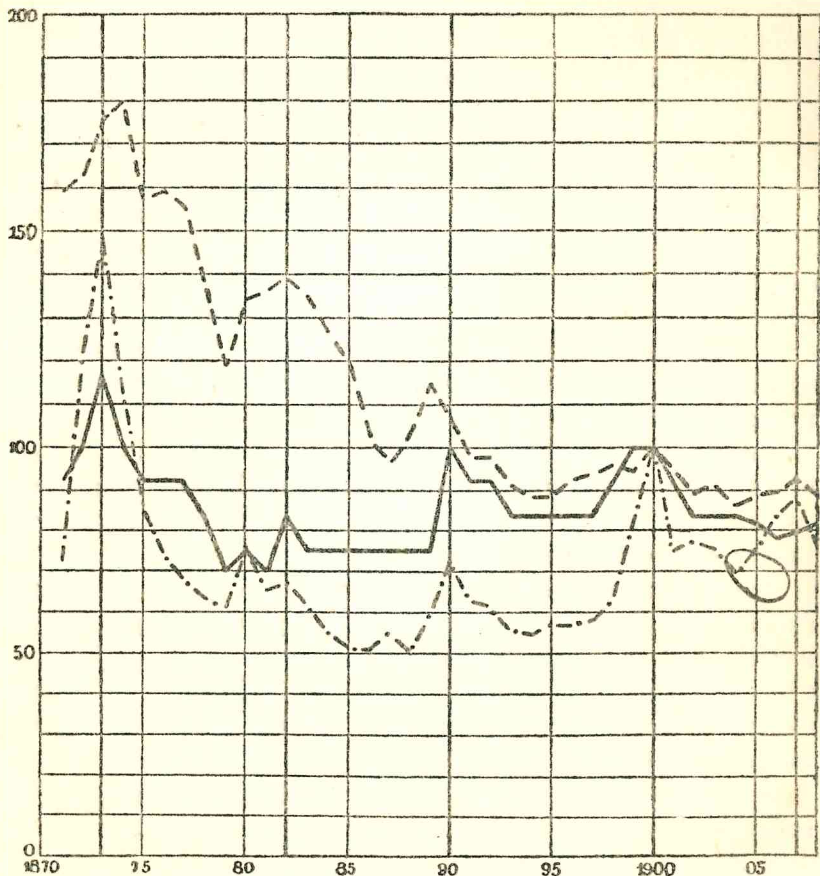
71. Prekių kainos.

Dabar nuo konkrečių įvykių gamybos srityje perėjus į mainų procesą, visų pirma teks turėti akyse konjunktūrų įtaką kainų susidarymui. Tuo tarpu pasitenkinkime medžiagų ir vartojimo

[1] Dėl skaitmenų šiai diagramai, kurie duoti priedo 10 lent. žiūrėk, Board of Trade: Statistical Tables and Charts, Cd. 4954. 1909, p. 97 und p. 104.

daiktais, kurių kainos yra ir jų vartojimo kainos. Kainų susidarymą patvarių gėrybių, kurios sudaro tvirtą kapitalą, mes galėsime vėliau paliesti, kadangi šis kainų susidarymas, kaip mes žinome, yra sudėtinis reiškinys, į kurį įeina ir kapitalo dispozicijos kaina, būtent, palūkanos.

Prekės, kurias čia mes turime ištirti, skyla į dvi pagrindines grupes: tvirto kapitalo medžiagas ir kitas prekes. Pažiūrėkime dabar, kaip susidaro kainos abiejų tų pagrindinių grupių keičiantis konjunktūroms. Trims svarbiausioms medžiagoms, būtent, geležiai, plytoms ir medžiui kainų skleidimasis parodytas diagramoje (15 Fig.) remiantis anglų statistika nuo 1871



15 fig. Neapdirbtos geležies kainų indeksų kreivosios (— · — · —), plytų (————) ir medžio (— — — —).

m.[1]. Kainos išskaičiuotos 1900 m. kainų procentais. Matyti, kad kainų maksimos griežtai pasireiškia, ir kad jos apskritai supuola su pasikeitimo metais. Aukštose konjunktūrose mes nuolatos galime konstatuoti tvirto kapitalo medžiagų kilimą. Šis reiškinys yra visuotinai pripažintas ir pastebiamas visose šalyse.

Bet gi nepakanka žinoti, kad tvirto kapitalo medžiagų kainos pareina nuo konjunktūrų judėjimų; mes dar turime įsitikinti ar ir kitų prekių kainų susidarymas pareina taip pat ir tame pat laipsnyje nuo konjunktūrų. Gaila nėra paskelbti indekso skaičiai tvirto kapitalo medžiagoms ir kitoms prekėms. Kad bent apytikriai atsakius į klausimą, reikia taip išskirti Sauerbecko indeksus, kad iš vienos pusės turėtume Sauerbecko „mineralų" grupę, antros pusės, visų kitų Sauerbecko grupių bendrą indeksą. Kad pašalinus aukso kliudančią įtaką, padalinkime kalbamas indekso skaitmenis iš reliatyvinio aukso kiekio. Taip išskaičiuoti indeksai mineralų ir kitų prekių padėti diagramos (Fg. 16) pagrindan[2].

Pilnos linijos parodo mineralų kainų pasikeitimą, punktiruotos linijos kitų prekių. Pažiūrėję į diagramą pamatysime, kiek yra griežtesnis konjunktūros judėjimas mineralų kainų susidaryme palyginti su kitų prekių. Mineralų kainų susidarymas aukštose konjunktūrose paprastai esti labai stiprus ir kriziui ištikus labai stipriai sumažėja. Kitos prekės nepasiduoda taip stipriai tam veikimui.

Prekių kainų judėjimai dėl konjunktūrų įtakos, kurių mes galime konstatuoti anglų laisvoje prekyboje, charakteringos yra visai pasaulio prekyvietei. Panašias išvadas galima padaryti ir palyginus atitinkamai vokiečių kainų indeksus.

Taigi mes randame, kad konjunktūrų judėjimai kainų susidarymo srityje yra surišti su tvirto kapitalo gamyba. Tuo patvirtinama dar kartą mūsų išdava, kurios mes pasiekėme tyrinėdami konjunktūrų įtaką gamybai ir darbui. Iš kainų judėjimo įvairiose konjunktūrose mes galime padaryti ir daugiau svarbių sprendimų.

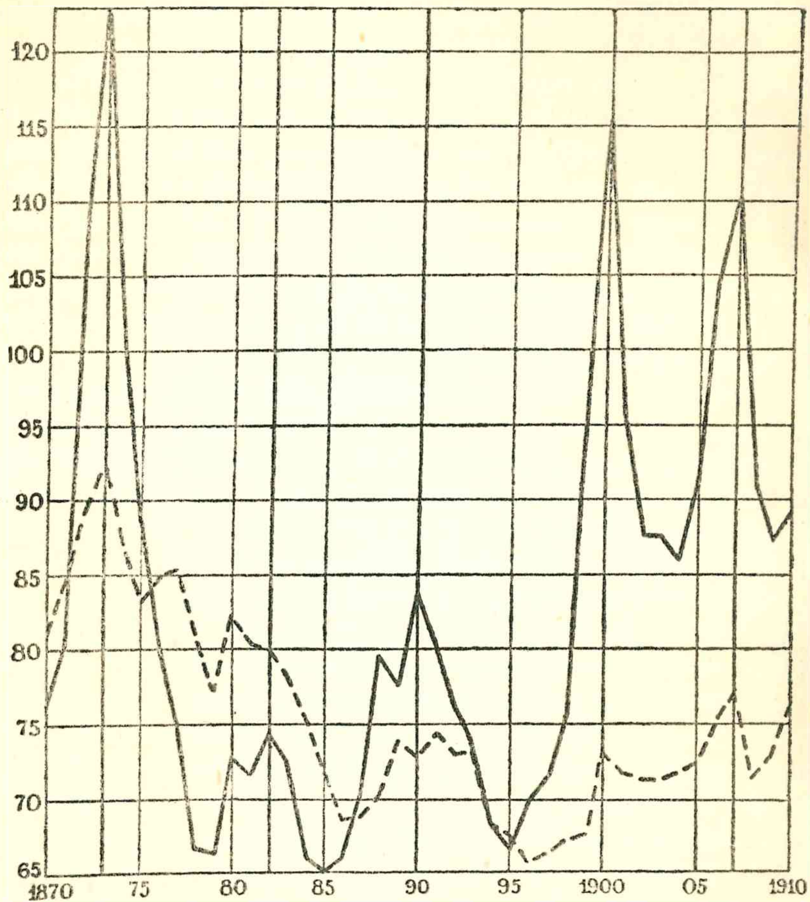
P i r m a, mes randame, kad aukštos konjunktūros pakelia kainas ne tik tvirto kapitalo medžiagų, bet ir kitų prekių. Tvir-

---

[1] Skaitmenys paduotos 11 lent. priede. Board of Trade Cd. 4954. 1909, p. 184 ir 190.

[2] Skaitmenys paduotos 12 priedo lentelėje.

to kapitalo medžiagų kainų pakilimas nesurištas, kaip kad galima būtų laukti, su kitų prekių kainų numušimu. Vieną ką mes galime pastebėti, tai yra ne tik reliatyvinis įvairių prekių kainų pakilimas, bet iš tikrųjų bendro kainų lygio pakilimas. Šis pakilimas remiasi ne tik tuo, kad tvirto kapitalo medžiagų kainų



16 fig. Sauerbecko indekso skaičiai padalyti iš reliatyvinio aukso kiekio ——— mineralai, — — — — kitos prekės.

judėjimas nusveria kitų prekių priešingą kainų judėjimą, bet veikia ir į „kitų prekių“ grupės kainas, nors ir mažiau kaip visuotinas kainų kilimas. Šis kainų pakilimas negali būti aiškinamas aukso kiekio pasikeitimu. Nes tai matyti iš mūsų diagramos, kur mes pašalinome aukso įtaką. Taigi, mes turime

padaryti išvadą, kad konjunktūros turi ypatingos įtakos grynai monetarinei sričiai.

Tą įtaką mes jau esame nustatę (56 §). Aukštoje konjunktūroje kyla ne tik prekių kainos, bet ir realinės apyvartos dydis, taigi, drauge ir padidėjo bendrų mokėjimų atlikimas. Šis padidėjęs mokėjimų atlikimas įgalinamas iš dalies esamų mokėjimo priemonių apyvarta, iš dalies bankinių mokėjimo priemonių padidinimu. Mokėjimo priemonių apyvartos greitumo padidėjimas yra matomai tiesioginis visuotino apyvartos gyvumo padidėjimas, kuris esti aukštoje konjunktūroje. Gausesnis mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas reikalauja tam tikro bankų sąveiksmo ir pareina ligi tam tikro laipsnio nuo to sąveiksmo sąlygų, būtent, nuo bankų palūkanų politikos. Aukštoji konjunktūra dėl to reiškia ne tik išeinantį iš prekyvietės sąlygų reliatyvinį kainų judėjimą, bet ir tikrąjį visuotino kainų lygio pakilimą, kuris aiškinamas reliativiniai didesniu bankų mokėjimo priemonių išleidimu.

A n t r a, nepaprastas aukštis, kurio pasiekia dažniausiai tvirto kapitalo medžiagų kainos aukštose konjunktūrose, yra įrodymas to, kad esti intensyvinis tų medžiagų trūkumas. Vis dėlto šios medžiagos gaminamos padidintame kiekyje, jų paklausai tik tuomet gali būti patenkinti, kai jie aprėžiami nepaprastomis kainomis. Labai padidėjusi tvirto kapitalo medžiagų gamyba aukštose konjunktūrose nereiškia jokios viršprodukcijos, priešingai, aukštose konjunktūrose esti tikri, nespekuliatyviniai tvirto kapitalo medžiagų paklausai, paklausai, kurie išeina iš tų pačių verslamoninkų, kurie gamina tvirtą kapitalą. Šie paklausai tipingose aukštose konjunktūrose visados esti daug stipresni, kaip atitinkami pasiūlai, kai prekyvietei išlyginti esti reikalingas kainų pakėlimas. Šį faktą galime pastebėti iš kiekvieno prekyvietės pranešimo aukštose konjunktūrose: medžiagų trūkumas uždeda pančius tolimesniam tvirto kapitalo gamybos kilimui.

T r e č i a, aukštose konjunktūrose turi būti tam tikras tų gamybos priemonių trūkumas, kurios tarnauja tvirto kapitalo medžiagoms gaminti. Jei tų medžiagų kainos milžiniškai pakyla, kaip tat ir iš tikrųjų atsitinka, tai galime mes būti tikri, kad gamintojai įtempia visas jėgas, kad išnaudojus konjunktūros patogumus. Kai prekyvietė vis dėlto ilgesnį laiką dėl to tik trūkstamai aprūpinama, tai tas tik tuo galima išaiškinti, kad

gamybos priemonės ligi paskutiniosios reikalaujamos. Tas tinka ir dėl darbininkų ir dėl patvarių materialinių gamybos priemonių. Kai dėl darbinnkų, tai jau esame nustatę, kad aukštose konjunktūrose esti darbo trūkumas čia kalbamose pramonėse, kuris iš dalies išlyginamas viršdarbiu. Kad patvarios materialinės gėrybės pilnai išnaudojamos, mes ypačiai matėme transporto priemonėse.

Tęsiamas produktų kainų kilimas čia kalbamų priemonių yra įrodymas to, kad jos gamybos pajėgumas didžioje dalyje visas išnaudojamas. Aukštose konjunktūrose nėra daugiau nė darbininkų nė patvarių materialinių gamybos priemonių, kaip kad reikalinga to tvirto kapitalo medžiagų kiekiui pagaminti, kuris esti tikrai klausiamas.

Tatai specialiniai tinka ir geležies gamybai. Turimomis domeno krosnimis, geležies kasyklomis, transporto priemonėmis ir p. d. aukštose konjunktūrose apskritai negalima daugiau geležies gaminti, kaip iš tikrųjų gaminama. Mūsų diagramoje (15 Fig.) kreivosios viršūnės parodo auksčiausią gamybą, kurios galima pasiekti turimomis patvariomis gamybos materialinėmis priemonėmis. Šis aukštos konjunktūros viršūnėse pasiektas gamybos pajėgumas esti ir sekamoje depresijoje ir sudaro mastą, su kuriuo galima lyginti tikrąją gamybą, jei norime turėti sumažėjusio užsiėmimo depresijoje laipsnio vaizdą.

Norėdami arčiau nustatyti laikinus kainų judėjimo momentus aukštoje konjunktūroje, galime naudotis mėnesiniais vokiečių prekių kainų indeksais[1]. Prekių grupei „metalai" šis indekso skaitmuo pakilo nuo 132,83 vasaryje 1906 m. ligi maksimumo 163,35 1907 m. sausyje, kad paskum 1908 m. liepos m. nukristų ligi 119,31 minimumo. Šis kainų kritimas nėjo vienodu tempu. Pirmuose trijuose pusmečiuose, taigi ligi 1907 m. liepos m. kainų kritimas siekė tik 8,26, antroje 29,88 ir trečioje 5,9. Svarbiausia kainų kritimo dalis išpuola antrai 1907 m. pusei ir šioje pusėje labiau palietė paskutinį ketvirtį. Žemiausios 1906 m. skaitmenis, būtent, paduotas vasario mėn., prašoko tik 1907 m. gruodyje. Aukščiausių aukštos konjunktūros kainų kritimas prasidėjo dar prieš krizį (spalio 1907), tikros aukštos konjunktūros kainų kilimas išsilygino tik po krizio, kritimas žemiau pradedamųjų 1906 skaitmenų prasideda

[1] Pohle: Monatliche Übersichten.

tik 1907 m. gruodžio mėn. Kalbamas indekso skaičius pasiekia maksimumo 1912 m. spalio mėn. 166,27, tuo tarpu to laiko aukšta konjunktūra tęsiasi ligi 1913 m. rudens, kai įvyksta žymioje dalyje kainų kritimas. (Rugsėjis 154,20 ligi gruodžio 137,05).

Bendras skaitmenų indeksas pakyla nuo 109,33 vasario mėn. 1906 ligi 122,40 liepos mėn. 1907 metų, kad 1908 m. gruodyje vėl nukritus ligi 107,79. Nuo to laiko jis vėl kyla ligi maksimumo 132,54 gegužės m. 1912 m. Iš to matyti, kad aštriau krinta metalų kainos kintant konjunktūroms palyginti su bendru indekso skaitmenimi. Tą pat galime pastebėti ir Jungtinėse Valstybėse. Mėnesinė — vidurkio kaina Besemero geležies Pittsburge[1]) pakilo nuo minimumo 1906 m. gegužės m. 18,10 ligi maksimumo 1907 m. liepos m. 24,27 ir po to nukrito ligi minimumo 15,71 1908 spalyje. Labai įsidėmėtina tai, kad stiprus 1907 m. rudens krizis numušė geležies kainas tik ligi 19,34 (Gruodžio 1907 m.) kainos, kurios pirmame 1906 m. pusmetyje apskritai nebuvo pasiekta ir kuri tik tepajėge prašokti 1906 rugsėjo mėn. aukštą konjunktūrą. Sekamoji aukšta konjunktūra iškelia kainą vėl ligi maksimumo, kurio jau buvo pasiekta 1912 m. gruodžio mėn.

Taigi galime nustatyti bendrą išdavą, kad aukštos, arba bent geros tvirto kapitalo medžiagų kainos, buvo mokamos ligi paskutinio aukštos konjunktūros momento, kai kada net kurį laiką po to. Tų medžiagų kainų judėjimo persilaužimas paprastai esti per ilgesnį laiką prieš krizį ir gali būti geras ženklas aukštos konjunktūros artėjančiam galui. Kalbamos kainos pasiekia savo minimumo depresijos laikotarpio bėgyje. Nuo šio minimumo eina daugiau ar mažiau vienodas judėjimas, ligi bus pasiektas naujas maksimumas keletą mėnesių prieš einantį krizį.

---

[1] Iš to pat šaltinio.

72. Darbo algos.

Angliakasio algos vidurkis (vienos atmainos) Dortmundo apskrityje nuo 1872 m. taip pasikeitė, imant dėmesin tik maksimas ir minimas[1].

1872	4,50	1893	3,71
1873	5,00	1900	5,16
1879	2,55	1902	4,57
1883	3,15	1907	5,98
1886	2,92	1909	5,33
1891	4,08		

Algų pareinamybė nuo konjunktūrų yra labai aiški. Aukščiausios kainos esti pasikeitimo metais, bet kai kada, pav., 1883 ir 1891 m., šiuo atžvlgiu įvyko pastebimas susivėlinimas. Tiksliau nustatyti darbo algų pasikeitimo laiką gali šie daviniai dėl vidutinio atmainos uždarbio bendro cechų užėmimo Dortmundo Oberbergamtsbezirko. (Skaitmenys parodo pfenigių skaičių, kuriuo suma prašoka 4 markes[2]).

1906:	1 kvartalas	17		1906:	1 kvartalas	56
	2 „	26			2 „	45
	3 „	43			3 „	48
	4 „	59			4 „	48
1907:	1 „	70		1910:	1 „	48
	2 „	81			2 „	51
„	3 „	94		„	3 „	57
	4 „	99			4 „	61
1908:	1 „	87		1911:	1 „	64
	2 „	82			2 „	66
	3 „	82			3 „	72
	4 „	76			4 „	75

Aukščiausias dydis 4,99 M. buvo pirmame 1907 metų ketvirtyje ir labiausiai sumažėjo tik 1909.

Darbo alga atrodo lyg ir turinti tam tikro pasipriešinimo pajėgumo konjunktūros smugiams. Atmainų algos neduoda dar

---

[1] Pohle. Bevölkerungsbewegung, Kapitalbildung und periodische Wirtschaftskrisen 1902. Pusl. 70. Paskutiniai skaičiai iš „Reichsarbeitsblatt'o".

[2] Pohle: Monatliche Übersichten.

tikro darbininko uždarbio vaizdo. Mes žinome, kad darbininkų skaičiaus atliekamas konjunktūrose darbas ir kiekis labai keičiasi. Taigi tenka priimti, kad vidutinis uždarbis smunkant konjunktūrai greičiau mažėja, kaip parodo laikinės algos dydžiai.

Belgijai Mahaim darbo algos skaitmenis taip išskaičiavo, kad bendrą darbininko gautą per metus mokesnį padalino iš darbininkų skaičiaus[1]. Visiems anglių kasyklų darbininkams Belgijoje tuo būdu jis nustatė tokius pasikeitimus paduodant čia maksimas ir minimas:

1883	— 84	1893	— 74
1886	— 65	1900	— 118
1890	— 93		

Metinio uždarbio svyravimai aiškiai matyti šiose cifrose, kurios apima 103,000 ligi 135,000 darbininkų. 8.000 — ligi 10.000 darbininkų Cockerill'io kasyklų darbo algos maž daug taip svyravo:

1883	— 86	1894	— 85
1885	— 74	1901	— 114
1890	— 93		

Anglų prekybos departamentas skelbia indekso skaitmenis dėl darbo algos žymiausių pramonės sričių (anglių, statybos, mašinų ir audžiamos pramonės). Šie indekso skaitmenys, kurie labiausiai remiasi profesinių sąjungų pripažintais algų dydžiais, nuo 1874 metų parodo tokias maksimas ir minimas[2].

1874	91,36	1895	88,23
1879	81,16	1900	100,00
1882	84,41	1904	95,56
1886	81,12	1907	101,79
1891	91,13	1909	99,41

Mes matome, kad aukščiausios algos krinta pasikeitimo metams, nors 1891 m. šiuo atžvilgiu panašiai kaip ir vokiečių angliakasių, parodo susivėlinimą.

---

[1] Journal of the Royal Statistical Society, 1904.

[2] Board of Trade. British and foreign Trade and Industry Cd. 4954, 1909, p. 212. Fourteenth Abstract of Labour Statistics.

Tas pats Departamentas skelbia nuolatinę statistiką dėl algų pasikeitimo visos savaitės sumos pramonės versluose. Šie skaitmenys parodo tūkstančiais svarų šį padidėjimą (+) arba sumažėjimą (—)[1].

1894	— 45	1902	— 73
1895	— 28	1903	— 38
1896	+ 27	1904	— 39
1897	+ 32	1905	— 2
1898	+ 81	1906	+ 58
1899	+ 91	1907	+ 201
1900	+ 209	1908	— 59
1901	— 77	1909	— 69

Iš šių laikų rūpestingų Bowley ir Wood'o tyrinėjimų anglų darbo algų gauname tokių išvadų. Vidutinis darbo uždarbis laivininkystėje ir mašinų pramonėje turi tokias maksimas ir minimas[2]. (1900 m. indeksas lygus (100).

1850	68	1882	88
1854	76	1886	84
1860	73	1890	93
1866	79	1893	91
1867	77	1899	100
1877	88	1903	99
1879	83		

Indekso skaičiai vidutinės savaitinės algos medvilnės pramonėje rodo nuo 1863 m. tokius pasikeitimus[3].

1863	62	1884	85¹/₃
1868	74	1886	83¹/₃
1869	72²/₃	1901	100²/₃
1877	88	1903	99¹/₂
1879	78¹/₂	1906	107¹/₃

Nuo depresijos po 1901 algos medvilnės pramonėje paliko tos pačios, tuo tarpu laivų ir mašinų pramonėje nors ir nelabai, bet sumažėjo.

---

[1] Abstract of Labour Statistics.

[2] Journal of the Royal Statistical Society 1906 p. 185. Skaitmenys apima visą Sujungtą Karalystę.

[3] Journal of the Statistical Society 1910, p. 599.

Toliau mums netenka tiekti skaitmenų. Nors ir algų statistikoje nebegalima išvengti netikrumų, vis tik patiekta medžiaga trumpam konjunktūros laikotarpiui duoda tikrų žinių dėl algų lygio judėjimo linkmės. Taigi, galima laikyti tvirtai nustatytu, kad aukštos konjunktūros taisyklingai sukelia kainas, o depresijos susijusios su darbo algų lygio sumažėjimu. Šie pasikeitimai apima ne tik kapitalą produkuojančią pramonę, bet ir nors ir ne tokiame laipsnyje, taip pat ir algas kitų pramonės verslų ir net, kaip parodo anglų oficialinė statistika, ir žemės ūkio algas.

Lyginimas įvairių verslų atsižvelgiant į algų pareinamybę nuo konjunktūrų yra apskritai labai sunkus ir vargu bau gali duoti išdavų, kurios tiktų mūsų reikalui. Jau visuotina išdava, prie kurios mes priėjome, konjunktūrų esmei suprasti turi didelės reikšmės. Didesnės algos mokamos tuomet, kai priverčia tai daryti kilęs darbo jėgos trūkumas. Iš algų statistikos mes galime spręsti, kad aukštose konjunktūrose esti nuolatinis darbo jėgos trūkumas. Tatai yra svarbus mūsų išdavos patvirtinimas, prie kurios mes pirmiau priėjome sąryšyje su darbo jėgos pasiūlais ir paklausais.

Algų kilimas aukštose konjunktūrose yra labai didelės reikšmės dalykas, kuris turi žymios įtakos visai aukštai konjunktūrai. Algų pakilimas matomai reiškia padidėjusią perkamąją jėgą daugiausiai darbo klasės vartojamoms gėrybėms ir yra svarbus gamybos ir kainų susidarymo faktorius.

Klausimas, ar realinės algos aukštoje konjunktūroje kyla ar ne, daug kartų buvo aiškinamos. Bendro atsakymo į tą klausimą nebegalima duoti, nes sprendimas pareina nuo to, kurios čia esamos tendencijos nusveria. Statistikos skaitmenų pagalba galima duoti įvairių pavyzdžių sąryšio tarp algų kilimo ir kritimo iš vienos pusės ir kainų kilimo ir kritimo iš antros. Nuo artimesnio realinių algų pasikeitimo tyrinėjimo esant tokioms sąlygoms galime susilaikyti.

73. Pajamos.

Konjunktūrų įtakos tyrinėjimas tautos pajamoms, žinomas dalykas, labai yra svarbi mūsų uždavinio pusė ir duoda progos padaryti teoretiškai labai svarbių stebėjimų. Kad visapusiškai nušvietus problemą, negalima tenkintis tautos pajamų apžvalga

visumoje, o reikia atskirai pasvarstyti ir įvairias pagrindines pajamų dalis.

Medžiagos tam tyrinėjimui duoda be algų statistikos dar ir pajamų mokesnio statistika. Kadangi metų pajamos praktikoje imamos dėmesin mokant mokesčius tik kitais metais, tai ir mes savo reikalui imsime mokesnių statistikos pajamas pereitiems metams. Šis būdas nėra visiškai tinkamas, tačiau jis bendrai gali duoti tikrą pajamų vaizdą.

Anglijoje, kur darbo klasė apskritai pajamų mokesnių nemoka, pajamų mokesnių statistika tegalės duoti galimybės spręsti tik dėl aukštesniųjų klasių pajamų skleidimosi. Darbo klasės pajamoms nustatyti teks naudotis algų statistika. Pajamų mokesnių brutto sumos, už kurias imami mokesniai nuo 1870 metų rodo tokių pasikeitimų[1].

1870	482	1893	694 min.
1874	579 maks.	1899	868
1875	570 min.	1900	902
1883	631 maks.	1901	915
1884	629 min.	1902	938
1891	718 maks.	1905	979

Atrodo, kad pajamų maksimos supuola su konjunktūrų viršūnėmis, nors kiek ir susivėlina. Sumažėjimas laike depresijos visais atvejais yra labai mažas, daugiausiai apima apie 3°/₀ (1891 ligi 1893). Po 1900 m. aukštos konjunktūros apskritai nebuvo sumažėjimo, tik buvo sukliūdytas kiląs judėjimas.

Didesnė konjunktūrų įtaka pajamų grupei, kurią anglų mokesnių įstatymai apima rubrika D. Pasikeitimai čia yra toki[2]:

1870	203	1893	341 min.
1874	272 maks.	1899	466
1875	257	1900	488
1878	250 min.	1901	492
1883	293 maks.	1902	502
1885	286 min.	1907	566 maks.
1890	369 maks.	1908	559
1891	367		

[1] Board of Trade Cd. 4954, 1909, p. 136.

[2] Iš tų pačių šaltinių. Skaitmenys 1907 ir 1908 m. paimtos iš „Statistical Abstract".

1891 m. rubrikai D buvo priskirta nauja maža pajamų grupė, kas vis dėlto nesulaikė nuo pajamų kritimo. Tikras sumažėjimas nuo 1890 ligi 1893 m. buvo kiek didesnis, kaip mūsų cifros parodo. Išeina, kad D pajamų sumažėjimas išskaičiuotas procentais, paprastai yra žymiai didesnis kaip bendrų pajamų suma. Rubrika D parodo ne vienodą pajamų grupę, bet apima tam tikras algas ir palūkanas, tuo tarpu kaip branduolį turėtų sudaryti verslamoninkų pajamos. Iš esamos medžiagos jau galima padaryti išvada, kad verslamoninkų pajamos žymiai daugiau pareina nuo konjunkūtrų kaip kitos pajamų grupės. Patyrinėjus įvairias verslamoninkų pajamas, kurios statistikoje išskirtos, pasirodys pakankamai charakteringi pajamų svyravimai geležies dirbtuvių, kurių pasikeitimai toki[1]. (1000 £) :

1890	2,979	1904	2,684
1892	1,832	1907	5,101
1900	6,600	1909	3,233

Prūsijai žemiau dedamoji pajamų mokesnių statistikos lentelė parodo iš dalies pajamas nuo 900 ligi 3000 mk., iš dalies įvairių šaltinių pajamas, atskirtas nuo pajamų virš 3000 m. Verslamoninkų pajamos, kaip matyti iš pajamų iš „prekybos pramonės ir kalnų“ nuo 1891 ligi 1893 m. yra sumažėję, kad 1895 m. vėl prašoktų pasiektą pirmiau aukštį ir aukštoje 1900 m. konjunktūroje greitai pašoktų, ir po to ėjusioje 3 metų konjunktūroje žymiai nukristų, aukštoje konjunktūroje ligi 1907 m. labai pakiltų ir 1908 m. vėl kiek nukristų.

Fizinių pajamų mokesnių cenzitų pajamos Prūsuose (milijonais markių).

	Pajamos nuo 900 ligi 3000 mr.	Pajamos per 3000 mr. Iš kapitalo turtų	Iš žemės turtų	Iš prekybos pramonės ir kalnų	Iš pelnomojo verslo
1891	2912	892	755	982	594
92	2969	887	746	960	615
93	3027	888	742	954	633
94	3134	904	739	963	660
1895	3197	912	855	1019	685
96	3318	943	785	1106	729
97	3472	966	816	1206	818

[1] Statistical Abstract.

Pajamos nuo 900 ligi 3000 mk.		Pajamos per 3000 mk. Iš kapitalo turtų	Iš žemės turtų	Iš prekybos pramonės ir kalnų	Iš pelnamojo verslo
98	3685	1081	867	1304	892
99	4011	1141	921	1418	964
1900	3328	1208	968	1497	1037
01	4460	1237	996	1475	1084
02	4616	1243	1007	1424	1132
03	4895	1300	1049	1439	1189
04	5209	1380	1109	1507	1261
1905	5551	1473	1171	1623	1354
1906	6592	1610	1185	1744	1500
07	7344	1702	1233	1833	1622
98	7642	1731	1269	1809	1732
1909	7676	1797	1348	1859	2052
1910	8078	1915	1426	1946	2205

Pakilimas 1896 ligi 1899 metų siekė apie šimtą milijonų markių, taigi 8—10%, bet jau 1900 metais kiek sumažėjo. Taip pat 1905 ir 1906 m. labai pakilo verslamoninkų pajamos, kurios tačiau jau 1907 metais žymiai sumažėjo. Verslamoninkų pajamų maksima krinta pasikeitimo metams, didžiausias pajamų pasikeitimas supuola su pirmesniais aukštos konjunktūros metais. Kitos pajamų grupės nerodo po depresijos metų 1907 ir 1900 jokio sumažėjimo. Depresijoje po 1891 m. pajamos iš kapitalo pajamų kiek sumažėjo, pajamos ir žemės turtų net kiek stipriau, kas aiškinama tų laikų nepatogia žemės ūkio būkle. Konjunktūrų įtaka yra didžiausia verslamoninkų pajamoms. Kitose pajamų grupėse depresijos susilpnina tik augimą.

Saksonijos pajamų mokesnio statistika, kuri turi didelį privalumą, kad apima pajamas ligi 400 mk., rodo tokį skleidimąsi įvairių pajamų grupių[1].

Valstybės pajamų mokesnių įkainavimo daviniai Saksuose (milijonais markių).

	Žemė	Rentos	Algos	Prekyba ir pramonė	Įplaukų suma
1877	214	109	334	357	1014
78	218	112	365	350	1045
79	222	116	380	353	1071

[1] Jahrbuch für das Königreich Sachsen.

	Žemė	Rentos	Algos	Prekyba ir pramonė	Įplaukų suma
1880	225	123	403	360	1111
81	229	129	422	371	1151
82	233	135	450	378	1196
83	233	142	465	395	1236
84	237	151	492	408	1288
1885	241	158	521	418	1337
86	242	162	552	430	1387
87	247	168	584	444	1443
88	255	178	619	468	1519
89	263	187	665	496	1611
1890	271	200	701	517	1689
91	277	205	714	516	1713
92	283	214	738	521	1756
93	287	220	771	528	1806
94	289	229	800	541	1860
1895	293	237	851	562	1943
96	300	250	913	596	2059
97	307	253	972	626	2168
98	318	276	1041	653	2288
99	329	289	1103	682	2403
1900	377	291	1144	693	2465
01	343	300	1158	700	2502
02	349	304	1182	712	2548
03	356	303	1234	703	2597
04	365	307	1283	720	2675
1905	373	321	1338	738	2770
06	380	333	1416	775	2904
07	388	348	1515	813	3064
08	401	364	1577	846	3188
09	413	379	1644	873	3309

Bendros Saksonijos pajamos, kaip matyti, nemažėjo, nors pajamos iš prekybos ir pramonės — būtent, verslamoninkų pajamos, sumažėjo 1891 ir 1903 m. Kai dėl kitų pajamų grupių, tai jos sumažėjo truputi tik rentoms. Iš žemės ir algų pajamos nors ir silpniau, bet kilo. Aukštoje konjunktūroje, kuri aukščiausio laipsnio pasiekė 1900 m. labiausiai pakilo verslamoninkų pajamos 1896 ir 1889 m. Sekamais metais kilimas ėjo palyginti lėčiau, ligi 1903 metais buvo visiškai nutrūkęs.

Labai charakteringos yra pajamų skaitmenys Švedijai. Iš pajamų yra pašalintos pajamos iš žemės sklypų ir namų žemiau per 500 kronų. Verslamoninkų pajamose, kurios neapima žemės ūkio pajamų, kaip žemės ir dirvos ir trobesių, kurie vartojami verslamonėje, pelnas laikomas atėmus iš jų vertės 5%. Čia yra išskaičiuotas priaugimas arba sumažėjimas verslamonės pajamų ir algų palyginti su pereitais metais (milijonais kronų)[1].

Priaugimas ir sumažėjimas (—) įkainuotų pajamų Švedijoje.

[milijonais kronų]:

	Tarnyba [įimant pensijas]	Įmonės ir verslai.
1883	0,3	—0,9
84	6,2	9,7
1885	3,9	—7,7
86	3,6	1,7
87	2,7	3,0
88	2,8	23,1
89	5,7	24,4
1890	7,7	—1,0
91	7,0	—0,8
92	13,3	—7,8
93	7,3	8,8
94	6,6	10,5
1895	10,4	20,1
96	12,7	29,3
97	20,4	41,0
98	26,7	27,9
99	21,5	32,0
1900	29,7	15,9
01	15,1	—15,0
02	43,1	11,3
03	34,5	27,5
04	26,3	20,2
1905	29,5	40,1
06	48,2	73,7
07	123,1	—31,7
08	56,8	—37,9
09	10,4	—22,1

[1] Pagal „Generalsammandrag Öfver Bevillningen".

Stambūs algų pakilimai 1902 ir 1907 iš dalies galima aiškinti įvedimu arba praplėtimu savarankiško įkainavimo. Tą pat reikia pasakyti ir dėl pajamų padidėjimo 1902 m.

Mes matome, kad verslamoninkų pajamos laike kiekvienos depresijos sumažėja, algų pajamos nuolatos kyla. Dideli verslamoninkų pajamų padidėjimai krinta visados pirmiems kilimo laikotarpio metams. Pačioje aukštoje konjuktūroje verslamoninkų pajamų kilimas jau susilpnėja. Pasikeitimo metais tos pajamos jau sumažėja arba bent žymiai susilpnėja kilimo tendencija. Darbo pajamų padidėjimas prasidedančiame kilimo laikotarpyje visados esti mažesnis kaip verslamoninkų pajamų padidėjimas ir pasiekia aukščiausio laipsnio tik pačioje aukštoje konjunktūroje. Pasikeitimo metais ir po to einančioje depresijoje darbo pajamos nuolatos kyla. Taigi, matomas reliatyvinis tarp verslamoninko ir darbo pajamų skirtumas, pirmais kilimo metais jos eina pirmųjų naudai, ir pačioje konjunktūroje, ar gal net daugiau laike depresijų, antrųjų naudai.

Reliatyviniai vienodas algų pajamų pakilimas, kurį mes nustatėme ypač Saksonijai ir Švedijai, kurių įkainavimai apima didelę pramonės klasę, yra didelės svarbos reiškinys ir turįs gana plačios reikšmės. Drauge su pajamomis iš žemės nuosavybės, kurios taip pat vienodai auga, sudaro darbo pajamos naštą verslamoninkijai, kuri didėdama ir blogais laikais nuspaudžia verslamoninkų pelną.

Aukštos konjunktūros pradžia ypačiai patogi pelnui susidaryti. Tuomet jis labai greitai eina aukštyn. Tačiau šis kiląs judėjimas greitai suspaudžiamas, iš dalies visados stipriu algų pajamų iškilimu. Kaip tik verslamoninkų pelno kilimas susilpnėja arba net sumažėja, tai parodo, kad konjunktūros pasikeitimas artinasi. Aišku, kad verslamoninkų pelnas prasidedančioje aukštoje konjunktūroje sudaro didesnę tautos pajamų dalį kaip tais laikais, kai konjunktūra pasiekia viršūnės, arba ypačiai depresijoje, kai verslamoninkų pajamos ir kitos tautos pajamos pradeda eiti priešinga linkme.

Mūsų realinės gamybos įvykių tyrinėjimas duoda mums progos, padaryti skirtumus tarp kilimo ir kritimo laikotarpių. Artimesnis kainų ir pajamų susidarymo analizas reikalauja, kaip mes dabar pamatysime, padalyti pradedamąjį periodą į

du periodu, iš kurių pirmąjį mes pavadinsime prasidedančio kilimo laikotarpiu, antrąjį tikrąja aukštąja konjunktūra siauresne žodžio prasme.

74. Vartojimas.

Padidėjusi tvirto kapitalo gamyba, kuri charakteringa aukštai konjunktūrai, reikalauja, kaip mes jau matėme, didesnio darbininkų skaičiaus ir paprastai darbo pailginimo. Darbininkai, kurie naujai paimami į darbą, atsiranda iš bedarbių, kurie ligi tol sudarė bedarbį jaunimą arba žemės ūkio gyventojus. Visais tais atvejais naujos darbo jėgos pritraukimas ir darbo laiko pailginimas reiškia naujų pajamų sudarymą. Šios pajamos sudaro padidėjusią perkamą jėgą. Kadangi ji, be abejonės, žymia dalimi sunaudojama, tatai reiškia, kad šios naujos pajamos sudaro naujus pramonei paklausus, kuri dirba darbo klasės reikmenėms patenkinti. Iš dalies šioji pramonė produkuoja ir tvirtą kapitalą, būtent: naujus darbininkams butus. Toliau eina masinių vartojimo dalykų pramonė. Kadangi dėl padidėjusių paklausų visose šiose pramonėse eina gyviau darbas, tai ir čia reikalinga daugiau darbininkų ir patsai darbo laikas tenka prailginti. Nuolatos augą darbininkų paklausai kapitalą produkuojančiai pramonei ir masinio vartojimo dalykų pramonei kelia aukštyn darbo algas ir dar labiau didina perkamąją darbo klasės jėgą.

Šis pramonės atgijimas ypačiai pravartus esti audžiamai pramonei. Darbininkų drabužių reikmenė yra ypačiai elastiška. Blogais laikais darbininkas tenkinasi, jei jis ligi tam tikro laipsnio padengia maisto ir buto reikmenę. Seni drabužiai tuomet kiek galint ilgiau dėvimi. Taigi ir drabužių reikalavimas prasidėjus aukštai konjunktūrai esti daug stipresnis: audžiamoji pramonė gali pasidžiaugti gyvais paklausais. Kad audžiamoji pramonė tarp neprodukuojančių tvirtą kapitalą pramonių ypačiai esti jautri konjunktūrų judėjimams, mes jau galėjome pirmiau konstatuoti. Tą galima matyti iš vokiečių audžiamos pramonės verslo sąjungų apdraustų darbininkų skaičiaus, taip pat ir iš medvilnės siūlų gamybos Anglijoje.

Pramonės veikimo atgaivinimas, kuris išeina iš kapitalą produkuojančios pramonės, apima vis didesnes sritis, nors ir

dažniausiai silpnesniame laipsnyje. Tuo pakeliamos pajamos ne tik pačios darbo klasės, bet ir plačių tautos masių. Tatai paaiškina, kodėl aukšta konjunktūra visai visuomenei turi tokios didelės reikšmės.

Pakilusi vartojamų gėrybių gamyba, kuri visados esti aukštoje konjunktūroje, matomai suvartojama. Tatai įrodo, kad vartojimas aukštoje konjunktūroje iš tikrųjų pakyla. Gamyba, kurią mes statistiškai galime stebėti, yra daugiausia masinių dalykų gamyba. Kadangi nėra jokios abejonės, kad masinio vartojimo pramonė žymiai pakyla kiekvienoje aukštoje konjunktūroje, tai mes privalome padaryti išvadą, kad visos realinės darbo klasės pajamos atitinkamai pakyla aukštoje konjunktūroje.

Padidėjusi darbo klasės perkamoji jėga duoda galimybės daugiau pirkti gėrybių. Betgi dėl padidėjusios perkamosios jėgos kyla ir gėrybių kainos. Iš to išeina, kad realinės darbo klasės pajamos kyla ne tuo pat laipsniu, kaip piniginės pajamos.

Kalbamas kainų kilimas yra faktas, kurį mes stambioms pramonės vartojamoms gėrybėms galime statistiškai nustatyti. Santykyje su tvirto kapitalo medžiagų kainų kilimu vis dėlto šis kainų kilimas yra sekundarinis reiškinys, kuris pasireiškia palyginti silpnesniame laipsnyje. Tatai ir matome diagramoje (Fig. 16).

Iš pasakyto galima tikrai tvirtinti, kad bendros darbo klasės pajamos aukštose konjunktūrose auga. Tas žymioje dalyje remiasi tuo, kad pritraukiami nauji į pramonę darbininkai, kurie arba visiškai negaudavo pajamų ar žemės ūkyje gaudavo mažesnės pajamas. Padaryti kurių nors išvadų dėl skleidimosi pirmiau užimto pramonėje atskiro darbininko pajamų negalima, kaip jau minėta 72 §.

Šie paragrafo išvedžiojimai tinka tik pramonės gamybai. Žemės ūkio gamyboje mes matome tų pačių tendencijų. Bet jos pareina nuo žemės ūkio gamybos atsitiktinumų ir todėl labai retai galima esti išaiškinti. Dėl gero derliaus kainų kilimas, kuris aukštoje konjunktūroje turėtų ir žemės ūkio gamybą apimti, gali išsilyginti arba net pavirsti į kainų kritimą. Atvirkščiai, ir žemės ūkio produktų kainos dėl blogo derliaus taip gali iškilti, kad jų kainų iškilimas gali prašokti vartojimui skiriamų pajamų pakilimą, ir dėl to darbo klasės realinės

pajamos gali sumažėti. Realinių pajamų pasikeitimo klausimas glūdi tokiose sąlygose, kurios stovi šalia konjunktūrų judėjimo, ta prasme kaip tą žodį mes čia suprantame. Konjunktūrų judėjimų teorija į šį klausimą negali duoti jokio galutino atsakymo.

75. Taupmenų kapitalo sudarymas.

Bendra tautos ūkio metinių taupmenų suma vargu bau gali būti statistiškai nustatyta. Žymi taupmenų dalis esti visados tiesiog surišta su specialinėmis verslamonėmis. Kiekvienas verslamoninkas, kad jis galėtų išsilaikyti aukštumoje, kasmet privalo iš savo pajamų atidėti žymią sumą. Akcinėse bendrovėse sudaromos atitinkamos taupmenos iš dalies kaip „slapti rezervai", kurių sumos negalima nustatyti. Žemės ūkyje žymios sumos statistiškai neapskaitomos, iš metinių pajamų sudedamos į žemės melioracijas ir panašiai suvartojamos. Šis tiesioginis verslamoninkų kapitalo sudarymas turi būti labai žymus, betgi į kapitalų susidarymo statistiką neįeina.

Taupmenos nepelnininkaujančių asmenų ieško įvairiais keliais naudingo pritaikymo. Žymi dalis sudedama tiesiog į hypotekas, taigi tarnauja visų pirma žemės ūkiui ir statybai. Antra dalis įvairiais pavydalais patikima bankams ir netiesiog sunaudojama emisijoms. Dėl abiejų paskutinių taupmenų grupių skelbiami tam tikri statistikos daviniai, bet jie visados esti labai nepilni ir netikri. Kaip bendro taupumo mastas jie visų pirmiausiai negali būti vartojami, nes visados paliekti nežinoma, kuriame santykyje bankų indėliai arba emisijos sumos esti su kitomis taupmenomis, ir tikrai galima sakyti, kad šis santykis įvairiose šalyse ir įvairiose konjunktūrose esti labai įvairus. Bankų indėliai, kaip žinoma, labai keičiasi ir įvairiose šalyse vaidina labai nevienodą vaidmenį. Kai dėl emisijų, tai jos dėl daugelio pagrindų negali būti naudojamas kaip tikro kapitalo susidarymo mastas. Šiuo atveju reikia tik pastebėti, kad žymi tų emisijų dalis eina padengti bėgamoms skoloms arba tarnauja jau esamam realiniam kapitalui pirkti ir todėl nesudaro jokio visuomenės kapitalo padidinimo. Emisijos, pav., virstant privatinėms verslamonėms į akcines bendroves arba susiliejant įvairioms akcinėms bendrovėms, žinoma, negali įeiti į tikro kapitalo susidarymo statistiką. Taip pat negalime žinoti, kiek emituoto kapitalo iš tikrųjų tais pačiais

metais buvo sumokėta, ir dar mažiau, ar padaryti įmokėjimai atlikti iš tikrai esamų taupmenų, ar taip sakant, padengti vekseliais ateičiai. Emisijos statistika iš tikrųjų parodo žymiai didesnius svyravimus, kaip kad iš tikrųjų galima būtų prileisti dėl kapitalų tikro susidarymo.

Kapitalų susidarymo tyrinėjimas taip pat negali apimti vienos šalies, bet visados turi atsižvelgti į tarptautinį kapitalų judėjimą. Taigi, atsižvelgiant į šias sunkenybes, galima įsitikinti, kad skaitmenys, kurios gali būti skelbiamos dėl kapitalų susidarymo, neduoda galimumo tiksliai spręsti dėl taupomų lėšų sumos pasikeitimo, kuris tenka kasmet kapitalo prekyvietei. Todėl mes esame priversti netiesioginiais keliais sudaryti apytikrį kapitalų susidarymo pasikeitimų vaizdą įvairiais konjunktūrų tarpais.

Mes jau 73 § radome, kad tautos pajamos bendrai labai vienodai auga, bet kad depresijos laikotarpiu jos kiek sumažėja arba bent augimas jų sumažėja. Kapitalo susidarymui konjunktūrų judėjimai greičiausiai turi kiek stipriai išreikštos įtakos.

Kadangi verslamoninkai ūkiško būtinumo esti priversti taupyti, tai iš verslamoninkų žymesnė dalis, kaip iš kitų pajamų rūšių, esti atidedama. Jei verslamoninkų pelnas esti aukštesnio laipsnio, kaip vidutinis, tai visuomenės kapitalų susidarymas tais laikais, kai verslamoninkų pelnas ypačiai labai patogus, reliatyviniai turi būti stiiprus. Mums tenka pripažinti reliatyviniai stiprų kapitalo susidarymą aukštos konjunktūros pradžioje. Kaip tik darbo algos ir kainos pradeda kilti, įvyksta turbūt reliatyviniai silpnesnis kapitalo susidarymas santykyje su tautos pajamomis. Nes darbo klasė tikrai suvartoja palyginti didesnę savo pajamų dalį, kai visų produktų kainos kyla. Vienkart prasideda ir verslamoninkų pelno mažėjimas dėl algų pakilimo arba bent kilimo tempas tampa lėtesnis, dėliai ko sumažėja didžiausias kapitalo susidarymo šaltinis. Aukštos konjunktūros galas pasižymi reliatyviniu kapitalo pasiūlų trūkumu. Kad depresijos metu verslamoninkų pelnas palyginti mažiau prisideda prie kapitalo sudarymo, savaime yra suprantamas daiktas. Kitos visuomenės pajamų dalys esant mažesniems gyvenimo kaštams ir depresijos metu, ypač nugalėjus patį sunkiausią laiką, gana stipriai sudaro kapitalą.

Šie nurodymai daro galimu, kad kapitalo susidarymas santykyje su tautos pajamomis esti didžiausias kylančio periodo pradžioje, bet pačioje aukštoje konjunktūroje gerokai sumažėja, kad po sukrėtimo laike krizio, depresijoje vėl būtų stipresnis.

AŠTUONIOLIKTASIS SKYRIUS.

Konjunktūrų įtaka kapitalo prekyvietei.

76. Pasiūlai ir paklausai.

Ligi šiol tyrinėjimai parodė, kad tvirto kapitalo gamyba įvairiose konjunktūrose tam tikrai keičiasi. Depresijose sumažėja, aukštose konjunktūrose kyla virš normos. Šis pagrindinis visai konjunktūrų judėjimo teorijai faktas buvo patvirtintas tiesioginių davinių, kuriuos mes ėmėme iš gamybos, ir netiesioginių davinių, kurių gavome tyrinėdami darbo jėgos judėjimą ir prekių kainas. Svarbiausias čia yra dalykas tai, kad konjunktūrų įtaka daugiausiai liečia tvirto kapitalo gamybą, o vartojamoje gamyboje visiškai nesireiškia arba bent netokiame laipsnyje. Iš to išeina, kad tvirto kapitalo gamyba aukštose konjunktūrose sudaro didesnę bendros gamybos dalį, kaip depresijoje. Kitaip sakant, aukštoje konjunktūroje randame bendros gamybos nukrypimą į reliatyviai padidėjusią kapitalo gamybą. Depresijoje judėjimas eina priešinga linkme.

Gamyboje pajamos užima tokią pat vietą, kaip paklausai link pasiūlų. Jei mes pašalinsime pajamas iš pirmiau būtų daiktų vertės pakilimo — kas čia yra tikslu, kadangi mes šias pajamas galime vaizduotis kaip sudėtas į vertės pakilimą, — tai tam tikro periodo pajamos atitiks to paties periodo gamybai. Abu padengia vienas kitą, pajamos esti, kaip mes žinome, pakankamos, kad nupirkus gamybą. Dabar pajamos pasidalina tarp vartojimo ir taupymo. Pirmoji dalis eina pirkti vartojamoms gėrybėms, antroji dalis, sutaupytos lėšos, suvartojama pirkti naujai pagamintam realiniam kapitalui. Kapitalo prekyvietėje atsiranda iš vienos pusės taupomas kapitalas kaip pasiūlai, antra vertus, pagamintas realinis kapitalas kaip kapitalo dispozicijos paklausai.

Dabar kyla klausimas, kaip pasikeičia kapitalų prekyvietė šia prasme įvairiose konjunktūrose. Kad tą dalyką išaiškinus, padarykime visų pirma prielaidą, kad pajamų sunau-

dojime nesti jokių pasikeitimų, kitaip sakant, kad suvartotos ir kapitalizuotos pajamos esti savitarpiniai vienodam santyky. Tuomet ir sunaudojamos pajamos ir kapitalo susidarymas eina tuo pačiu tempu kaip ir bendros pajamos. Betgi aukštoje konjunktūroje tvirto kapitalo gamyba greičiau kyla kaip bendroji gamyba ir vartojamųjų dalykų gamyba kyla lėtesniu tempu. Taigi, atsiranda plyšys tarp gamybos paskirstymo ir pajamų paskirstymo. Vartojimo srityje nusveria pajamos, ir to pasekmė turi būti kainų pakilimas. Kad jis iš tikrųjų įvyksta, mes galėjome aukščiau nustatyti. Jei jos apskritai yra gana silpnos, tai matyti iš tos apystovos, kad pasikeitimas gamybos srityje vartojamoje gamyboje, kuri sudaro žymesnę bendros gamybos dalį, turi reliatyviniai mažesnės reikšmės.

Kapitalo prekyvietėje nusveria gamyba. Taigi, čia turi būti priešingas kainų judėjimas. Traktuojant kapitalo prekyvietę, kaip priekyvietę, kur pagamintas tvirtas kapitalas parduodamas, tai, matomai, esant duotai prielaidai, konkretaus kapitalo kainos turės kristi, ir taip toli, kol įvyks pusiausvyra tarp bendros naujai produkuoto realinio kapitalo vertės ir jam pirkti skirtų pajamų. Galimas daiktas, kad tvirto kapitalo patarnavimų kainų judėjimas eis kartu su vartojamais daiktais. Tuomet sumažės kvota tarp — tvirto kapitalo ir jo pritaikymo kainos, kas tolygu yra palūkanų dydžio pakilimui.

Traktuojant kapitalo prekyvietę, kaip prekyvietę, kur susitinka kapitalo dispozicijos paklausai ir pasiūlai, esant tokiai prielaidai, kapitalo dispozicijos paklausai parodo nusveriamos tendencijos ir kapitalo dispozicijos kaina eina aukštyn, kitaip sakant, palūkanų aukštis kyla. Kadangi rentos kapitalizuojamos pagal šį aukštų palūkanų dydį, tai krinta jų kapitalų vertė. Kapitalo gėrybių kainų sumažėjimas sumažina ir įgyti jam reikalingą kapitalo dispoziciją taip toli, kad pusiausvyra kapitalo prekyvietėje vėl įvyksta.

Kad visuomeniškos gamybos nukrypimas į kapitalo gamybą, kuris nelydimas atitinkamo pajamų sunaudojimo, turi sukelti kainų judėjimą tvirto realinio kapitalo nenaudai ir vartojamųjų dalykų naudai, yra savaime suprantamas dalykas. Tik esant naujai kainų būklei gali įvykti tarp pajamų ir gamybos pusiausvyra, taip pat ir svarbiausiose jų dalyse.

Depresijos įtaka matomai turi eiti priešinga linkme. Kadangi tvirto kapitalo gamyba reliatyviniai mažėja, vartojamų

dalykų gamyba reliatyviniai auga, tai ir vartojamų dalykų kainos turi kristi, kainos tų dalykų, kurie sudaro tvirtą kapitalą, reliatyviniai kilti, t. y., palūkanų dydis kristi.

Pažiūrėkime dabar kas bus, jei mes imsime dėmesin ir kapitalo susidarymo pasikeitimus konjunktūrų judėjimuose. Kad konjunktūrų judėjimai turi įtakos pajamų suvartojimui, veikia į judėjimą puolančio ar kylančio taupumo linkme, mes jau pereitame skyriuje pažymėjome, kaip labai galimą dalyką. Prasidedančio kilimo laikotarpiais, kai stipriai iškyla verslamoninkų pelnas, kapitalo sudarymas esti reliatyviniai didelis. Tuomet atsiranda judėjimas pajamų dispozicijoje didesnio taupumo linkme. Perkamoji kapitalo gėrybių jėga dėl to pakyla, ir daug didesniu laipsniu kaip jų gamyba. Šiame prasidedančio kilimo periode turime laukti visuotino tvirto kapitalo kainų kilimo. Palūkanų procento dydžio judėjimas pareis nuo to kapitalo išdavų.

Pačioje aukštoje konjunktūroje, kai verslamoninko pelnas krinta ir kapitalo susidarymas rodo mažėjančios tendencijos, tuo tarpu kaip tvirto kapitalo gamyba tęsiama ir net padidintu tempu, įvyksta pajamų pritaikymo pasikeitimas, kuris priešingas yra kapitalo gamybai, kapitalo prekyvietės trūkumas paaštrinamas, kapitalo prekių kainos krinta ir kapitalo palūkanos dar labiau turi kilti, kaip kad buvo reikalinga ir pirmai mūsų prielaidai.

Depresijoje, kur tvirto kapitalo gamyba mažėja, kapitalo prekyvietei pradžioje dėl sumažėjusio taupumo mažiau bus patiekta įdėjimo ieškančio kapitalo, kaip kad esant normaliniam taupumui. Tvirto kapitalo kainų pakilimas ir palūkanų dydžio sumažėjimas dėlto kiek susilpnės, bet vis dėlto nebus panaikintas. Kitais depresijos periodo tarpais, kai taupomas kapitalų susidarymas vėl sustiprės, tuo tarpu tvirto kapitalo gamyba nepadidės, tai kapitalo prekyvietė bus ypačiai lengva.

Šiam judėjimui darys dar įtakos ir tvirto kapitalo pelno pakilimas, kuris pažymės kilančio periodo pradžią. Šis pelno pakilimas yra išdava žymiai pasitaisiusio tvirto kapitalo išnaudojimo, kuri mes galėjome tam laikotarpiui nustatyti, taip pat ir atsiradimo naujo labai apsimokamai pritaikomo tvirto kapitalo, iš kurio išeina visas pakilimo judėjimas. Pradžioje šis pelno kilimas tur būt esti žymiai didesnis kaip tvirto kapitalo kainų kilimas, kuri mes ką tik radome kaip charakteringa pra-

sidedančiam kilimo periodui. Pasirodo, kad palūkanų dydis šiame laikotarpyje nors ir iš lėto, bet kyla. Pačioje aukštoje konjunktūroje geras tvirto kapitalo pelnas veikia kartu su pirmiau nurodytais faktoriais palūkanų dydžiui iškelti. Depresijoje blogas tvirto kapitalo pelnas padeda laikyti žemą palūkanų dydį.

Dar vieną faktorių mes turime imti dėmesin, jei norime ištirti konjunktūrų įtaką kapitalo prekyvietei. Tai yra bankų pozicija, kurie prasidedančio kilimo periode gana dažnai nesiliaudami duoda savo mokamųjų priemonių senomis palūkanomis, arba bent neskuba tuojau pakelti savo palūkanų dydį, kaip kad augantis kapitalo dispozicijos trūkumas reikalautų. Kapitalo gėrybės dėlto kapitalizuojamos žemu palūkanų procentu, t. y., jų kainos iškeliamos. Kapitalo gėrybių gamyba atrodo ypačiai apsimokama, ir verslamoninkai mielai naudojasi perkamąja jėga, kurios taip pigiai teikia jiems bankai. Bankų pozicija reiškia visuomenės perkamosios jėgos palaikymą kapitalo gėrybių naudai. Iš to išeina ir tam tikras gamybos nukrypimas, kai vartotojų aprūpinimas būna reliatyviniai blogesnis ir vartotojai priversti esti ypačiai aprėžti savo reikmenių tenkinimą. Į visuomenės perkamosios jėgos padalinimą tarp kapitalo ir vartojimo gėrybių čia kalbama bankų pozicija turi panašios įtakos, kaip ir bendro visuomenės taupumo laipsnio pakėlimas.

Naujai sudaryta perkamoji jėga, kurios bankai suteikia verslamoninkams, turi aiškus dalykus, sukelti kainų kilimą, kuris plečias toliau ligi pasireiškia visuotinas kainų lygio sukėlimas. Apyvarta tuomet reikalauja atitinkamai padidėjusio mokėjimo priemonių kiekio. Šis reikalavimas bankų tenkinamas didinant bankines mokėjimo priemones. Kilimo periodais padidėja bankinių mokėjimo priemonių kiekis ir taip pat visuotinas kainų lygis pakyla. Depresijos laikotarpiu bankų kreditai žymia dalimi grąžinami, mokėjimo priemonėmis visuomenės aprūpinimas tampa menkesnis, ir bendras kainų lygis krinta.

Čia atvaizduoti judėjimai, būtent, pasikeitimas reliatyvinio kapitalo gamybos dydžio, sumažėjimas visuomenės taupumo, tvirto kapitalo pelno pasikeitimas ir kintamas visuomenės aprūpinimas bankinėmis mokėjimo priemonėmis, kapitalo gėrybėmis, kurias mes pastebėjome keičiantis konjunktūroms, iš dalies galima nustatyti statistiškai. Tą mes bandysime padaryti kitame paragrafe.

77. Palūkanų dydis.

Kad palūkanų dydis aukštos konjunktūros viršūnėje stipriai eina aukštyn, yra visuotinai pripažintas faktas, kuri mes padėjome mūsų konjunktūros viršūnių arba pasikeitimo metų nusakymo pagrindan. Mūsų diskonto dydžių pasikeitimo diagramos Berlyne ir Londone (Fig. 6 ir 7 447 ir 448 pusl.) parodo, kokis ryškus yra palūkanų dydžio pakilimas aukštos konjunktūros viršūnėse. Po krizio palūkanų dydis paprastai greitai krinta, net žymiai greičiau, kaip pirmiau kilo. Labai yra įdomu pažiūrėti į tą judėjimą kas mėnuo. Londone prekyvietės diskontas 1905 metams vidutiniškai siekė 2,66%, bet 1906 metais metų viduris pasiekė 4,05%. 1907 m. spalių mėn. pasiekė aukščiausio diskonto dydžio 6,61%. Po to diskontas labai greitai nukrinta ir pasiekia 1903 m. liepos mėnesyje minimumo 1,30%. Spalių mėnesyje diskontas siekia 2,27%. Berlyno biržoje aukščiausias diskonto dydis buvo pasiektas 1907 m. gruodžio m. 7,07%. Kitų metų liepos mėnesyje nukrinta ligi 2,75% ir gruodžio m. 2,92%[1]. Taigi, neabejotinas yra dalykas, kad kapitalo prekyvietė dėl suvaržymo, kuris apima tvirto kapitalo gamybą depresijoje, greitai ir žymiai palengvėja, nežiūrint į vienlaikinį, bet mažiau žymų kapitalo susidarymo suvaržymą.

Aukštose konjunktūrose, kurios tęsiasi ilgesnį laiką, galima pastebėti, kaip pradžioje palūkanų dydis esti dar labai nedidelis, kad paskutiniais aukštos konjunktūros metais žymiai padidėtų. Anglijoje kilantis judėjimas devyniasdešimtųjų metų prasideda 1896 m., kai geležies gamyba jau pasiekia 8.799.000 tonų prieš 8.456.000 tonų pasaulinės aukštos konjunktūros viršūnę 1889 m.[2]. Vidutiniškas prekyvietės diskontas siekė 1896 m. tik 1,52% ir laikėsi abejais sekančiais metais labai nedidelio aukščio 1,87—2,65%. Tik 1899 m. diskonto dydis pakyla ligi vidurkio 3,29%, ir 1900 m. krizyje vidurkis pasiekia 3,70%. Berlyno diskontas 1897 m., kai geležies gamyba Vokietijoje jau buvo pasiekusi 6.881.000 tonų prieš 4.685.000 1890 m. pasikeitimo metais, dar vis siekė vidurkio 3,09%. Sekami 1898—1900 metai iškelia vidurkį ligi 3,55 ir 4,41%. Po 1900 metų krizių ir po to ėjusios depresijos įvyksta vėl žymi tvirto kapitalo ga-

[1] Pohle, Monatliche Übersichten.

[2] Šios ir sekamos skaitmenys paimtos iš Statist. Jahrbuch des Deutschen Reiches.

myba 1903 ir 1904 metais. Prekyvietės diskontas neprašoka vidurkio 3,14% (1904). Kai aukštoji konjunktūra įeina į antrą savo fazę ir tvirto kapitalo gamyba 1906 ir 1907 m. labai pakyla (geležies gamyba 1907 siekia 12.875.000 t. prieš 8.521.000 tonų 1900 m.) vidutiniškas diskonto dydis pakyla ligi 4,04% ir 5,12%. Pirmieji kilime metai galėjo pasidžiaugti mažu palūkanų dydžiu. Tik paskutiniais kilimo metais, pačioje aukštoje konjunktūroje palūkanų dydis pakyla ligi aukščio, kuris sudaro didėjanti taupomojo kapitalo trūkumą. Kapitalo prekyvietės pasikeitimai, kurie išėjo iš teorijos pagrindų, buvo tuo patvirtinti diskonto dydžio.

Kad išaiškinus sąryšį tarp palūkanų dydžio ir tvirto kapitalo gamybos, labai yra įdomu, palyginti palūkanų dydžio pasikeitimus su geležies gamyba pagal laiką. Pabandykime visų — pirma padaryti tokį palyginimą pasauliui. Kaip palūkanų dydį paimkime diskonto vidurkius Londono, Paryžiaus, Berlyno ir Newyorko[1]. Geležies gamybos ir palūkanų dydžio judėjimus aukštose keturiose konjunktūrose po 1873 metų galime matyti iš šios lentelės:

	Metai.	Palūkanų dydis.	Geležies gamyba.
	1873	6,3 maks.	15,1 maks.
1 periodas	1879	3,5 min.	14,4
	1880	3,8	18,6
	1882	4,5 maks.	21,6
	1883	4,1	20,8 maks.
2 periodas	1886	3,5	22,8
	1890	4,5 maks.	27,9 maks.
3 periodas	1895	2,8 min.	29,4
	1900	4,3 maks.	41 maks.
4 periodas	1905	3,0 min.	54,8
	1907	4,83 maks.	61,3 maks.

Iš to matyti, kad geležies gamybos maksima ir palūkanų dydis krinta tiems patiems metams. Tik 1883 m. geležies gamybos maksima susivėlina vieneriais metais, bet nelabai prašoka ir pereitų metų skaitmenį. Geležies gamybos minimas neatitinka, kaip kad galima būtų manyti, palūkanų dydžio minimas. Palūkanų dydis pasiekia savo maksimos, kaip matyti iš lentelės naujo kilimo periodo pradžioje, jei mes kilimo pe-

[1] Statist. Unterlagen (M. S.).

riodu skaitysime tuos metus, kai geležies gamyba pirmu kart prašoka paskutinės depresijos seną maksimumą. Taip nusakytas kilimas prasideda pirmuoju periodu 1880 m., antruoju 1887 m., trečiuoju periodu 1895 ir ketvirtuoju, kai pasiekia maksimumo 46,6 1903 m., ir čia neimtus dėmesin 1905 m. Palūkanų dydžio minimos krinta, kaip — matyti, abiem antruosiais periodais, pirmiems kilimo metams. Šie skirtumai matomai pereina nuo metų laikų, kuriais pasikeitimai įvyksta, taip pat ir nuo kitų mažų atsitiktinumų. Taigi, mes galime nustatyti tokią bendrą taisyklę.

Palūkanų dydis grįžta nuo kritimo į kilimą, kai geležies gamyba pasiekia savo seno rekordo, ir nuo kilimo į kritimą, kai geležies gamyba pasiekia naujo rekordo.

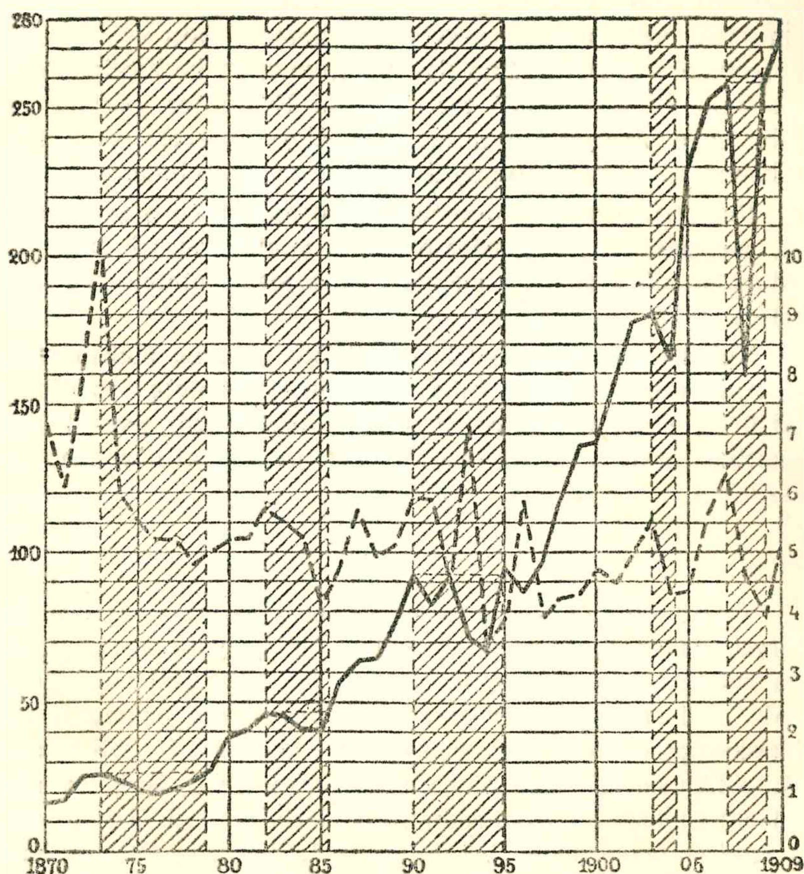


Diagrama fig. 17.

Ši taisyklė ligi tam tikro laipsnio tinka ir atskiroms šalims. Jungtinėms Valstybėms ji yra parodyta diagrama (Fig. 17). Pilnoji kreivoji parodo geležies gamybą (100.000 didžiųjų tonų, skaitmenys kairėje), punktiruota prekyvietės diskontą Newyorke (skaitmenys procentais) dešinėje. Depresijos periodas sukonstruuotas mūsų paprastu būdu (§ 70). Matyti, kad palūkanų dydžio minimas krinta visados depresijos periodo galui. Paprastai palūkanų dydis per visą depresijos periodą svyruoja.

Dėl skleidimosi Anglijoje aštuoniasdešimtais metais mūsų taisyklė yra be reikšmės, kadangi geležies gamyba sumažėjo ir maksimas 1889 m. buvo žymiai mažesnis kaip pereitais 1882 m. maksimo metais. Dėliai to palūkanų dydis septyniasdešimtųjų metų depresijoje pasiekė savo minimumo 1879 m., taigi, tais metais, kada prasidėjo kilimas. Taip pat ir 1895 m. palūkanų dydis nukrito ligi minimumo, po ko kitais metais prasidėjo kilimas. 1905 metais, kai Britanijos geležies gamyba po depresijos šimtmečio pradžioje prašoka savo seną maksimą, tai ir palūkanų dydis pasiekė savo minimumą.

Vokietijoje kilimo pradžia prasideda, kaip mes nusakėme, paprastai su prekyvietės diskonto minimumu, tik palūkanų dydis aštuoniasdešimtais metais 1888 pasiekė minimo jau 1887 metais.

Kai dėl palūkanų dydžio ir geležies gamybų maksimumų, tai traktuojant atskiras šalis, pastebime mažesnių judėjimų. Nežiūrint į tai, mes savo taisyklę galime laikyti pakankamai praktikos įrodyta. Ji ir teoretiškai ir praktiškai užsipelno dėmesio.

78. Efektų kursai.

Tvirto kapitalo kainų judėjimą nelengva esti apskritai nustatyti, kadangi daugumai įeinančių čia gėrybių nenustatoma prekyvietės kaina. Daugumą tvirto kapitalo atstovauja vertybės popieriai efektų biržose. Sutaupytų lėšų paklausai pasireiškia perėmimu produkuoto tvirto kapitalo, iš dalies kaip lėšų paklausai dividendiniams popieriams pirkti, iš dalies kaip paskolų reikmenė. Dividendiniai popieriai atstoja tiesiog tvirto kapitalo nuosavybę, bet taip pat ir paskolas, kurios kaip tvirtai palūkanuoti popieriai pakliūva į biržas, tarnauja tau-

tos ūkio atžvilgiu perimti naujai produkuotam tvirtam kapitalui. Paskolas ima ne tik verslamoninkai, bet ir viešosios korporacijos. Viešų paskolų dalis, ypač komunalinių, vartojama tvirtam kapitalui perimti. Kai šiems kapitalo reikalavimams prekyvietė esti per maža, tai ir kartojamos paskolos (ypač valstybės) susiduria su šiuo trūkumu. Kapitalų prekyvietė visus savo reikalavimus sutaupytų lėšų ligi tam tikro laipsnio pati atvaizduoja. Vis dėlto palūkanų turtų ir dividentų popierių judėjimuose galime nustatyti, kad jie tuo remiasi, kad dividendinių popierių vertė priklauso ne tik palūkanų dydžio, bet ir žymiai verslamoninkų pelno.

Kapitalo trūkumas, kuris viešpatauja visame kilimo periode, nustumia įvairių efektų vertę žemyn, ir ypačiai stipriai pačioje aukštoje konjunktūroje, kai kapitalo trūkumas, kaip mes žinome, paprastai labai esti aštrus. Prasidedančio kilimo laikotarpiu ši tendencija, kas liečia dividendinius popierius, esti nugalima dideliu jų pelnu. Šie popieriai pradžioje rodo kilantį judėjimą, ir pasiekia maksimumo prasidedant pačiai aukštai konjunktūrai. Dėliai kapitalo prekyvietės trūkumo betgi vienkart nukrinta ir tvirtai palūkanuotų vertybių kursai. Kai šių kursų kritimas pradžioje esti labai lėtas, tai galimas daiktas, kad tvirtai palūkanuotos vertės prašoko savo aukštąjį punktą, tuo tarpu dividendų popieriai eina dar vis aukštyn. Matyt, tvirtai palūkanuotų vertybių kursai privalo būti ligi tam tikro laipsnio priešingame santykyje su palūkanų dydžiu. Jų judėjimas, esant normalinėms apystovoms, yra kiek lėtesnis, kaip palūkanų dydžio. Kadangi birža, esant žemoms palūkanoms, privalo visados laukti galimo palūkanų dydžio pakilimo, taigi, ir tvirtai palūkanuotų vertybių kurso kritimo, tai yra visiškai naturalu, kad jų vertės paprastai pasiekia aukščiausio kurso tada, kai jau palūkanų dydis prašoka savo minimumą, vadinasi, kada nors kilimo periodo pradžioje. Dividendų vertybių maksimumas paprastai sprendžiant iš sakyto pasireiškia dar vėliau.

Pačiose aukštose konjunktūrose, kai tvirto kapitalo pelnas jau kai kada parodo krintančios tendencijos ir kapitalo trūkumas pasireiškia labai griežta forma, tai žinoma, ir dividendų popierių kursų judėjimas pasikeičia. Šių popierių kursų maksimumo turime ieškoti kalbamo periodo pradžioje.

Ir tvirtai palūkanuotos vertybės dabar dėl padidėjusio kapitalo trūkumo parodys stiprų kursų kritimą, kuris aukščiausio punkto pasieks pačiame krizyje. Klaidinga būtų manyti, kad kursų kritimą sukelia tik krizis. Jau kapitalo trūkumas per ilgą laiką prieš tai esti tiek stiprus, kad jis sukelia žymų kursų kritimą.

Depresijoje, kai palūkanų dydis esti žemas, tvirtai palūkanuoti popieriai privalo greitai pasitaisyti, jų kursai parodyti kilimo tendencijos. Dividendų vertėse blogas pelnas dar dažniausiai paprastas reiškinys, ir jei jos kiek po krizio pasitaiso, tai aukštyn pradeda kilti pirmu kart pasibaigus depresijai. Iš mūsų kapitalo prekyvietės būklės žinojimo įvairiais konjunktūrų tarpais, mes galime nustatyti dėl efektų kursų judėjimų tokią visuotiną taisyklę: ir tvirtai palūkanuotos ir dividendinės vertybės krizio momentu pasiekia kurso minimumo. Po to abu kyla, tvirtai palūkanuotos vertės tik pradžioje naujos aukštos konjunktūros pasiekia aukščiausio punkto. Kursų kritimas eina su šios pačios aukštos konjunktūros kritimu ir apima visas vertybes.

Bandykime šias išdavas patikrinti.

Kad efektų kursų kritimas esti jau prieš krizį ir net tokiu tempu, kad jau galima kalbėti apie biržų krizį, kaip tikro ūkiško krizio pirmtakūną, tat yra visuotinai pripažinta krizių istorijoje. Jau W i r t h a s traktuoja susilaikantį ir jokiomis politinėmis ar kitomis aiškiomis priežastims neatneštą biržos efektų kursų kritimą, kaip besiartinančio krizio pažymį[1]. Amerikos autorius B u r t o n randa pastoviame ir nuolatiniame efektų biržos kursų kritime tikrą prisiartinančio krizio pažymį ir nurodo visą eilę faktų, kur Amerikos popieriai kaip tik krito paskutiniu aukštos konjunktūros metu[2].

Pažiūrėkime visų pirma į kursų skleidimąsi dividendinių popierių Berlyne 1907 metais. Frankfurter Zeitung'o indeksų skaičius 1906 m. gruodžio m. siekė 162,68, 1907 sausio 160,59. Po to eina stiprus kritimas, kuris indekso skaičius sumažina ligi 152,61 kovo mėnesyje. Per du mėnesius, vasarį ir kovą, nustojo 8 punktų. Kitas stiprus kurso kritimas atsitiko pirma kart spalių m., taigi, krizio metu, kai indekso skaičius nu-

[1] Geschichte der Handelskrisen, Frankfurt 1883, p. 8.
[2] Financial Crises, London 1903, p. 231.

krito nuo 149,10 į 143,90, taigi, virš per 5 punktus žemyn. Skaitant dividendo popierių maksimumo kursus, kurie buvo 1905 m. rugsėjo m. ir siekė 175,60, randame, kad prasidėjus tikram kriziui žymiausia kritimo dalis jau buvo pasibaigus. Krizis numuša kursų lygį dar ligi minimumo 142,91 (vasario 1908).

Kad pasekus tvirtai palūkanuotų popierių kursų skleidimąsi per visą eilę konjunktūrų pasikeitimų, pažiūrėkime kaip keitėsi 3½% nekonvertuotos valstybės paskolos kursai Berlyne[1]. Metiniai kursų vidurkiai nuo 1889 metų taip eina:

1889	103,70	maks.	1901	99,54	
1890	100,45		02	102,06	
1891	98,39	min.	03	102,30	maks.
1892	99,97		04	101,94	
1893	100,38		1905	101,33	
1894	102,39		06	99,54	
1895	104,44		07	94,65	
1896	104,58	maks.	08	92,61	min.
1897	103,59		09	95,14	maks.
1898	102,65		1910	93,17	
1899	99,77		11	93,46	
1900	95,80	min.	1912	89,79	

Minimumai, kaip matyti, krinta taisyklingai krizių laikams, maksima viename pirmųjų pakilimo periodų metų.

Labai yra įdomu sulyginti dividendų popierių vertę su šiuo skleidimosi. Aukščiau minėti Frankfurter Zeitungo indeksų skaičiai padeda mums padaryti tokį palyginimą nuo 1904 m. Dividendinių popierių kursų lygis nuo to laiko taip skleidėsi[2].

1904	153,92		1909	156,96	
1905	168,82	maks.	1910	162,77	maks.
06	163,25		11	162,45	
07	149,29		12	158,78	
1908	145,32	min.	1913	157,59	

[1] Denkschriftenband zur Reichsfinanzreform, Teil IV, Pohle Monatliche Übersichten.

[2] Pagal Volksw. Chronik 1913, 1067.

Krinta į akis tai, kad dividendo vertės kursų lygis tik 1905 metais, taigi prasidėjus pačiai aukštai konjunktūrai ir dvieji metai po kulminacijos punkto valstybės paskolos pasiekė savo maksimo. Tatai pasikartojo paskutinėse kylančiose konjunktūrose: tuo tarpu kaip valstybės paskolos kursas jau 1909 m. pasiekė auksčiausio punkto, o dividendų vertybės tik 1911 metų pavasarį pasiekė savo kurso maksimą. Tatai yra laikas, kur aiškiai prasideda skleistis pati aukštoji konjunktūra.

Ypačiai yra įdomu pasekti kursų skleidimąsi tų dividendų popierių, kurie atstovauja specialiai tvirto kapitalo gamybą. Pagal „Volkswirtschaftliche Chronik" mes galime nustatyti tokius Berlyno biržos metinių kursų vidurkius:

	1904	1905	1906	1907	1908
Gelsenkichener Bergwerk	219,18	230,21	224,84	198,50	184,33
Harpener Bergwerk	205,45	215,47	214,34	203,89	198,07
Bochumer Gusstal	200,90	247,78	244,79	217,47	212,75
Dortmunder Union	83,40	93,67	86,50	71,02	58,54
Königs, ir Laurahütte	243,37	261,72	243,86	225,51	207,09
Berliner Maschinenbau	238,35	251,88	243,89	220,09	232,55
Allgem. Elektr. Ges.	219,64	234,23	217,80	198,14	212,79
Siemens-Halske	148,79	186,71	187,35	169,71	183,79

Pasirodo, kad ir šios vertybės auksčiausio vidurkio kurso pasiekė 1905 m. Tik dėl paskutinės popierių rūšies vertės šiuo atžvilgiu to pasakyti negalima.

79. Kapitalų trūkumas aukštoje konjunktūroje.

Kapitalų prekyvietės įtempimas paskutinėje aukštos konjunktūros dalyje pasireiškia ne tik kilančiu palūkanų dydžiu ir biržos efektų kursų nusmukimu. Kiekvieną tokį laikotarpį esti progos pastebėti tiesioginio kapitalo tikrą trūkumą. Šis trūkumas pasireiškia kapitalo gavimo sunkumu, dėliai ko kenčia ir solidiškos ir apsimokančios verslamonės.

Šios sunkenybės, žinoma, atsiliepia ir į tvirto kapitalo gamybą. Betgi ne kiekviena tokia gamyba tiesiog gali būti aprėžta. Sritis, kurioje visų pirma tenka laukti gamybos suvaržymo kaip augančio kapitalo trūkumo pasekmės, yra matomai statyba, kur reliatyviniai atskiros verslamonės gali greitai užsidaryti, kur gamybos susiaurinimas greičiausiai gali būti atliktas. Kapitalo trūkumas pasirodo čia nuolat augančioje sunkenybėje parduoti pastatytus namus arba gauti pradėtai statybai kreditų. Kadangi statyba aukštame laipsnyje pareina nuo kapitalo parūpinimo, ir kadangi ji gali būti tuojaus apleista, t. y., susilaikyti nuo pradžios naujų statybų, tai gal būt tenka traktuoti normaliniu daiktu, kad kapitalo prekyvietės suvaržymas aukštoje konjunktūroje priverčia sumažinti statybą, ir kad šios veiklos maksimumas esti pasiekiamas prieš aukštos konjunktūros galą. Tatai patvirtina pirmiau duoti (64 §) statistikos daviniai dėl žiemių Amerikos statybos.

Visai ką kitą matome geležinkeliuose ir panašiose įmonėse. Geležinkeliai statomi ne parduoti, verslamoninkai paprastai esti kapitalais turtingesni ir gali ir pasunkėjus sąlygoms gauti reikalingo kapitalo. Ypačiai tatai tenka pasakyti dėl valstybinių geležinkelių. Be to, naujo geležinkelio nutiesimas reikalauja daug daugiau laiko kaip paprasto namo pastatymas. Kadangi geležinkelis, kuris jau pradėtas statyti, jei ir kapitalo pasirūpinimas esti kiek brangesnis, kaip nors privalo būti baigtas, nežiūrint į piniginės prekyvietės susispaudimą. Kas čia pasakyta dėl geležinkelių, taip pat tinka ir dėl kitų stambių įmonių, kaip antai, tramvajai, kanalai, elektros stotys ir p. d.

Suprantama, kad nežiūrint į pasunkintą kapitalo gavimą, tvirto kapitalo ir medžiagų jai reikalingų gamyba dar eina kurį laiką didėjančiu tempu. Paskutiniais aukštos konjunktūros laikais tenka laukti statybos ir surištų su ją pramonių kitokio skleidimosi, kaip visos kitos kapitalo produkcijos.

Šis skirtumas labai aiškiai matyti Vokietijoje 1907 metais. Jau pradžioje metų buvo pranešta, dėl slėgiančios statybos pramonės būklės ir ši būklė buvo aiškinama brangiomis pinigų sąlygomis. Geležies pramonės šakos, kuriose visų pirma pasireiškė pablogėjimas palyginti su pereitais metais, buvo kaip tik tos, kurios gamina geležinę statybos medžiagą. Plieno sąjungos pusiau fabrikatų ir sortuotos geležies 1907 metais

pardavimas palyginti su pereitais metais buvo gana aprėžtas, bet geležinkelių medžiagos žymiai pakilo.

To skleidimosi skirtumas matyti iš šių skaitmenų (tūkstančiais tonų[1]).

	1905	1906	1907
Pusiau fabrikatai	1911	1862	1558
Formų geležies	1673	1936	1699
Geležinkelių medžiaga	1631	1936	2327
Iš viso: . . .	5215	5734	5574

Didelis skleidimosi skirtumas pasirodo paskutiniais 1907 metų mėnesiais, kai pusiau gamybos ir ypačiai formų geležies pardavimas žymiai sumažėjo, tuo tarpu geležinkelių medžiagos dar žymiai pakilo.

Stambios susisiekimo verslamonės dažnai esti priverstos pasunkėjusių kapitalų gavimo sąlygų pačioje aukštoje konjunktūroje susiaurinti kiek jų kapitalų reikalavimus. Valdybos turi tuomet sąryšyje su įtaisymų pagerinimu ir praplėtimu ir riedamos medžiagos pasirūpinimu tenkintis tik pačiu reikalingiausiu. Ypač tatai neišvengiama yra mažesnėms verslamonėms. Kadangi transporto priemonių išnaudojimas, kaip mes matėme, per visą aukštą konjunktūrą esti labai intensyvus, tai stambios valdybos bando tokiam reikalui surasti reikalingo kapitalo net ir tam tikromis aukomis. Tatai lengviausiai pavyksta valstybėms, kurios mažiausiai esti linkę savo kapitalų reikalavimus susiaurinti.

Kokių didelių sunkenybių kapitalui surasti aukštoje konjunktūroje esti ir stambioms įmonėms, pasirodė Jungtinėse Valstybėse 1907 metais, kai geležinkelių kompanijos priverstos buvo labai plačiai tenkintis trumpalaikėmis paskolomis vietoje įkaito lakštų išleidimo. Funduotų geležinkelių paskolų dalis, kuri statistikoje pažymėta kaip „miscellaneous Obligations“, pakilo 1906 m. nuo 974 milijonų dolerių ligi 1616 mil. dolerių 1907 metais ir 2181 mil. dolerių 1908 m., kai pasikeitė statis-

[1] Volkswirtschaftliche Chronik 1907, p. 695 ir 772.

tikos davinių reikšmė. Vienkart pakilo ir bonds — paskolos nuo 6267 ligi 6473 ir 6619 milijonų dolerių[1].

Šios skaitmenys parodo milžinišką kapitalo reikalavimą ir taip pat žymių sunkenybių tai reikmenei patenkinti. Sekamais 1909 metais miscelaneous obligations suma pakilo tik 86 mil. dolerių, tuo tarpu bonds — skolų 332 milijonais dolerių. Šiose skaitmenyse pasirodo labai gilus kapitalo prekyvietės pasikeitimas.

Amerikos statistika parodo taip pat sumą, kurią geležinkeliai sumokėjo už bėgamas (nefunduotas) skolas kasmet[2].

Šios palūkanų išlaidos siekė milijonais dolerių.

1890	8,1	1900	4,9
91	8,2	01	5,5
92	7,9	02	7,7
93	8,0	03	9,1
94	10,2	04	13,9
1895	7,9	1905	11,5
96	8,5	06	11,7
97	7,8	07	16,7
98	7,1	08	31,3
99	7,1	09	24,2
		1910	16,5

Čia pasirodo, kad nefunduotų skolų palūkanos krizio metais stipriai išauga. Ir metai prieš tai esti žymus šios palūkanų sumos pakilimas. Tatai įrodo, kad geležinkelių draugijos paskutiniais konjunktūros metais reguliarinėmis paskolomis negalėjo gauti pakankamų sumų, kas taip pat patvirtina kapitalo trūkumą aukštose konjunktūrose.

Sutaupytų lėšų trūkumas paskutiniu aukštos konjunktūros metu pasireiškia, kaip išeina iš ką tik pasakyto, tų gamybos sričių aprėžimu, kur atskiros verslamonės, kaip statybos pramonėje, palyginti greičiau baigiamos, paskum ir stabioms transporto verslamonėms sunkiau esti gauti kapitalo, bent jau pri-

[1] Statistical Abstract of The United States. Reikia pastebėti, kad statistikos daviniai apima metus, kurie baigiasi 30 birželio m.

[2] Taip pat ligi 30 birželio.

vatinėms bendrovėms tegalima gauti stambiomis aukomis. Mažiausiai sukliūdoma valstybėms ir savivaldybėms kapitalo prekyvietės suspaudimu gaminti tvirtą kapitalą.

DEVYNIOLIKTASIS SKYRIUS.

Konjunktūros judėjimo nustatomieji faktoriai.

80. Akcijos ir reakcijos principas.

Ligi šiol tyrinėdami konjunktūras mes tenkinomės konkrečiais įvykiais ir tiesiogine jų pareinamybe. Dabar pažiūrėkime arčiau į tas jėgas, kurios nustato judėjimą kaip keliantieji ir spaudžiantieji momentai.

Tarpe tų jėgų centralinę vietą užima kapitalo palūkanos. Žemas palūkanų procentas, kuris esti depresijoje, veikia matomai kaip stiprus akstinas tvirto kapitalo gamybai plėsti. Esant duotam pelno dydžiui, tvirto kapitalo vertė juo aukštesnė esti, juo žemesnis palūkanų procentas. Žemas palūkanų dydis yra tolygus aukštai pagaminto kapitalo vertei. Žemo palūkanų dydžio laikais atsiranda verslamoninkams perspektyvų gauti didesnių pelnų, kurie nori varyti statybą, geležinkelių tiesimą ar kitus įtaisymus, kurie sudaro didelį tvirtą kapitalą. Parduodant namus arba verslamonių akcijas ieškančiai kapitalo įdėjimo publikai galima realizuoti pelną.

Mes jau pirmiau (VI skyr.) radome, kad visados esti galimybių kurtis verslamonėms, kurios reikalauja tvirto kapitalo, ir kurios dėlto, esant aukštesniam palūkanų dydžiui, nebeapsimoka. Betgi, kai tik palūkanų dydis krinta, tai tam tikra šių verslamonių dalis apsimoka. Jei, pav., geležinkelis, kuris kasmet gali duoti 400.000 markių, reikalauja įdėti 10 milijonų markių, negali būti statomas ligi palūkanų dydis siekia 5%. Bet kai procento dydis krinta ligi 3%, verslamonė tampa apsimokama ir galimas daiktas, kad bus pradėta statyti. Ūkiškai galimybei gaminti patvarius kapitalo dalykus, palūkanų dydis yra dažniausiai sprendžiamos reikšmės faktorius. Bėgamajai vartojamųjų dalykų gamybai palūkanų dydis, kaip mes matėme, neturi tokios reikšmės. Ilgesniam laikui žemas palūkanų procentas privalo atgaivinti tvirto kapitalo gamybą labiau kaip

kitą gamybą ir nukreipti visuomenės gamybą tvirto kapitalo gamybos naudai, ką mes pažymėjome kaip esminį aukštos konjunktūros pažymį.

Atvirkščiai, aukštas palūkanų dydis numuša tvirto kapitalo gamybą ir duoda verslamoninkams, kurie pradėjo kapitalo gamybą, nuostolių. Kai kurie darbai, esant aukštam palūkanų dydžiui vargu bau gali būti baigti. Ūkiškos galimybės tolimesnės tvirto kapitalo gamybos esti aukštu palūkanų dydžiu susiaurintos. Tik verslamonės, kurios žada nepaprastai aukštą pelną, gali būti pradedamos. Jei jos pasirodo mažiau apsimokančios ir negali apmokėti aukštų palūkanų, kurių reikalauja kapitalo dispozicija, tai tas atmuša norą leistis į sudarymą naujų planų tvirtam kapitalui kurti.

Tuo būdu pasirodo, kad ilgesnį laiką aukštas palūkanų dydis sumažina tvirto kapitalo gamybą. Vartojamųjų dalykų gamyba mažiau kenčia esant aukštam palūkanų procentui. Jei ši gamyba, sumažėjus tvirto kapitalo gamybai, rodo susilpnėjimą, tai yra ne tiesioginė aukštos konjunktūros palūkanų dydžio pasekmė, bet daugiau yra sekundarinis reiškinys. Tiesioginės aukštų palūkanų įtakos tvirto kapitalo gamybai pakanka, kad aukštą konjunktūrą paverstų į depresiją.

Palūkanų dydis turi visiškai aiškios įtakos konjunktūrų judėjimui ir būtent, visados priešinga linkme: depresijoje esti žemas palūkanų procentas, kuris vėl atgaivina verslamoninkystę, aukštoje konjunktūroje esti aukštas palūkanų dydis, kuris veikia kaip stabdis. Atvirksčiai, konjunktūros nustato palūkanų procentą: depresija pati sudaro žemą palūkanų dydį, kuris rengia jai galą panašiai kaip aukšta konjunktūra iškelia palūkanų dydį ligi tokio aukščio, kad jis tampa nebepakeliamas ir turi suardyti pačią aukštą konjunktūrą. Tuo būdu yra sąryšys tarp palūkanų dydžio ir konjunktūrų judėjimo.

Šis sąveiksmas yra tik visuotino principo pavyzdys — akcijos ir reakcijos: jei apskritai turi būti stabilitetas, tai ūkio gyvenime kaip ir fiziniame kiekvienas veiksmas sukelia priešingą veiksmą. Palūkanų dydžio pasikeitimas nėra vienintelis priešingas veiksmas, kuris tarnauja konjunktūrų judėjimui sukelti. Kitos, spaudžiančios aukštą konjunktūrą jėgos yra, pirma, tvirto kapitalo medžiagų pakilimas, kuris, kaip mes matėme, esti gana žymus ir, žinoma, turi labai apsunkinti tvirto kapitalo

gamybą. Antras spaudžiąs aukštą konjunktūrą veiksmas yra darbo algų pakilimas. Abu momentai pabrangina tvirto kapitalo gamybą: butus, geležinkelius, fabrikų įtaisymus ir p. d. reikalauja aukštesnių gamybos kaštų, kaip kad sąmatose išskaičiuota. Šis reiškinys, kuris aukštoje konjunktūroje sudaro beveik be išimčių taisyklę, veikia labai ardančiai į pelningumą, ir net į kai kurių verslamonių pajėgumą gyventi ir matomai menkai teskatina verslamoninkystę. Kai dabar pagaminto tvirto kapitalo vertė nukrinta kaip aukštų palūkanų dydžio pasekmė, tai suprantama, kad pažymėtas kainų ir algų kilimas kartu su kilančiu procento dydžiu turi sudaryti stiprų stabdį aukštai konjunktūrai. Kad šios spaudžiančios jėgos pagaliau turi sudaryti galą perdidelei tvirto kapitalo gamybai ir tuo pat visai aukštai gamybai, nebetenka stebėtis.

Pirm nei paklausus, kaip gi gali būti, kad pačioje aukštoje konjunktūroje, kur jau tvirto pagaminto kapitalo kainos pradėjo smukti, dar gali kurį laiką laikytis aukštos medžiagų ir darbo kainos, kurios reikalingos tvirto kapitalo gamybai. Tatai aiškinama tuo, kad įtaisymai, statybos ir p. d., kurie čia turimi omenyje, dažniausiai siūlo nepaprastai aukštą pelną, vadinasi, leidžia daugiau vietos kaštams pakilti, taip pat ir iš to, kad atitinkamos verslamonės kartą jau pradėtos, nors ir su aukomis, bet turi būti baigtos.

Depresija iš savo pusės sukelia atitinkamų, jai pačiai priešingai veikiančių jėgų: visų tvirto kapitalo medžiagų kainas ir žemas darbo algas. Šie momentai papigina tvirto kapitalo gamybą, tuo tarpu žemas palūkanų dydis, taip pat depresijos rezultatas, pakelia pagaminto tvirto kapitalo dalykų vertę. Šių jėgų sąveiksmas nugali deprsiją ir veda į naują pakilimą.

Palūkanų dydis, žinoma, ir pačiai gamybai turi tam tikros reikšmės, panašiai kaip ir medžiagų kainos. Tą momentą mes čia galime apleisti, kad duotume galimybės geriau pasireikšti palūkanų dydžio svyravimams.

Konjunktūrų bangavimas apskritai esti sustiprinamas pirmiau minėta bankų pozicija. Jei bankai prasidėjus kilimo periodui laiko per žemą palūkanų procentą, tai tas veikia labai skatinančiai kapitalo gamybą ir padeda varyti aukštyn aukštą konjunktūrą. Žemo palūkanų dydžio sukeltas visuotinas kainų lygio kilimas veikia pradžioje ta pačia linkme.

81. Tolimesnis konjunktūrų judėjimo aiškinimas.

Anot pasakyto, kintamas konjunktūras tenka traktuoti, kaip kintamo verslamoninkystės ir stambių ūkiškame trūkume glūdančių tautos ūkio reguliatorių, medžiagų kainų, darbo algų ir palūkanų dydžio sąveiksmo išdavas. Taip aiškinant paliekti dar keletas klausimų, kurie reikalauja platesnio nušvietimo.

Visų pirma galima būtų paklausti: kodėl įviarių spaudžiančių jėgų reakcija ne tuojau pasireiškia, kad galėtų tuojau pradžioje sukliūdyti kiekvieną kilimą ar kritimą tvirto kapitalo gamybos? Juk galima manyti, kad tuo būdu pamaži būtų pasiekta patvari pusiausvyrą bent didžiumoje.

Reikia pastebėti, kad reakcijos, kurios čia tenka turėti omenyje, reikalauja tam tikro laiko, kad galėtų pasireikšti. Tvirto kapitalo gamybos aprėžimas, kuris esti depresijoje paprastai, kaip mes žinome, tęsiasi ligi jos įtaka pilnai pasireikš aukštame palūkanų procente. Palūkanų dydis vėl gi esti kurį laiką žemas, kad atstačius ir sustiprinus verslamoninkijos pasitikėjimą kapitalo prekyviete, verslamoninkai, pagaliau, reikalauja laiko, kad sudarius, naujus, atitinkamus pasikeitusioms sąlygoms planus ir juos pradėjus vykinti. Ligi tvirto kapitalo gamyba paliekti žemesnė pirmiau pasiekto maksimumo, palūkanų dydis krinta, tuom ir kapitalų įdėti ieškančioji publika ir verslamoninkija visados stipriai skatinama į naujas verslamones. Ligi pasireiškia šis priešingas žemam palūkanų procentui veikimas ir tvirto kapitalo gamyba pradeda prašokti paskutinį pasiektą maksimumą, palūkanų dydis tuojau pakeičia savo judėjimo linkmę, bet kurį laiką paliekti dar žemas, kad prasidėjęs kilimas galėtų pilnai pasireikšti. Mūsų tyrinėjimai parodė, kad palūkanų dydis iš tikrųjų depresijos gale pasiekia savo minimumo ir kilimo periode visų pirma pamaži kyla, ligi pačioje aukštoje konjunktūroje smarkiai pradeda eiti į viršų.

Konjunktūros periodo ilgis taip pat pareina nuo to, kad tvirto kapitalo gamyba reikalauja pelno. Verslamonės, kurios buvo suplanuotos depresijos arba pradžios kilimo metu, reikalauja dažniausiai daugelio metų, kad galėtų būti įvykintos. Palyginti trumpesnis laikas reikalingas gyvenamų namų statybai. Čia pakanka dažniausiai vienų dviejų metų. Geležinkeliai, ka-

nalai, vandentiekiai ir p. d. įmonės reikalauja daug ilgesnio laiko. Atgijus šioje srityje gamybai, ji negali būti tuojaus užstelbta spaudžiančių jėgų. Konjunktūrų periodų ilgis esti tam tikrame sąryšyje su gamybos periodo ilgiu kalbamų čia įtaisymų. Dėl to nėra negalimas daiktas, kad visuotinas įvairių rūšių statybų ir įtaisymų laiko sutrumpinimas, kuriuo pasižymi mūsų laikai, padeda paskutiniais laikais konjunktūrų periodams tapti trumpesniais.

Prie kalbamų apystovų reikia priskirti ir tai, kad padidėjusi tvirto kapitalo gamyba iš savo pusės reikalauja praplėtimo visų įtaisymų ir transporto priemonių, kurios tarnauja šiai gamybai. Taip pat ir vartojamųjų dalykų gamyba, kuri nors ir antraeiliai ir mažesniu laipsniu dalyvauja aukštoje konjunktūroje, esant aukštoms kainoms kelis kartus realizuojami pelnai, paskatina į naujas verslamones arba senų išsiplėtimą, kurie remiasi tų kainų nuolatiniu buvimu. Aukštos konjunktūros tąsa apskritai remiasi daugiausia viltimi, iš kurių pirmutinė — tai tą, kur davė maisto kilimo periodui, tačiau tąsoje jau negalėjo būti įvykinta, nes priešingos jėgos stipriai išaugo, kurios publikos visados ignoruojamos arba nepakankamai įvertinamos. Šios jėgos juo labiau spiria, juo daugiau į jas nekreipiama dėmesio. Gal būt joms pavyksta tokioje srityje, kaip namų statyba, laiku aprėžti gamybą. Kitose paprastai tenka ir daugiau ar mažiau stiprų krizių pereiti, ligi publika išmoksta gerbti ūkiškojo aprėžimo įstatymus.

Antra, galima paklausti: jei ir aišku, kad konjunktūros periodas turi apimti keletą metų: dėlko neįvyksta bent pamažėl kilimo ir kritimo judėjimų jėgos išsilyginimas, kaip spaudžiančių jėgų išdava? Į tai tenka atsakyti: tas tikrai galėtų įvykti, jei laikas nuo laiko neįvyktų atsitikimų, kurie sukelia naują visos konjunktūros judėjimo atgijimą.

Tokie atsitikimai yra pirmiausia technikos pažanga. Mes jau pirmiau radome, kad šių laikų technikos pažanga įsikūnija padidėjusiame tvirto kapitalo pritaikyme. Geriausias čia pavyzdys, tai yra, geležinkeliai. Devynioliktame šimtmetyje geležinkelių statyba buvo ta ūkio šaka, kuri aiškiai pasireikšdavo kiekvienoje konjunktūroje. Tik paskutiniose aukštose konjunktūrose pereito ir pirmose šio šimtmečio vadovaujamoji vieta bent iš dalies perėjo ir į kitas įmonių šakas. Ši sritys yra elektros pramonė. Pusiau devyniasdešimtųjų metų, kai palū-

kanų dydis buvo žemesnis kaip kada nors, visų pirma, berods, įvairūs elektro technikos pritaikymai savo milžiniškais tvirto kapitalo reikalavimais sudarydavo naujas aukštas konjunktūras ir tuo sudarė naują stiprų konjunktūrų bangavimą. Elektros tramvajai, kurie juk pradžioje turėjo būti visiškai naujai sudaromi ir reikalavo daug geležies medžiagos, elektros šviesa, stambios jėgos centralinės ir telefonai ir kitų daugelis dalykų mūsų šimtmetyje pareikalavo milžiniškos tvirto kapitalo gamybos. Visi tie pagerinimai labai gyvai buvo klausiami. Jokia šalis, jokia vieta, jokis miestas negalėjo būti patenkintas, jei negalėjo įsitaisyti elektrotechnikos naujovių. Jokis kapitalo trūkumas negalėjo nugąsdint ligi pasirodydavo nepaprastai aukštos palūkanos arba net visiškas kapitalo suradimo negalimumas. Šiose varžytynėse ir valstybės ir savivaldybės pasirodė vienodai uolios ir neatsižvelgė į kapitalo būklę kaip ir privatūs verslamoninkai.

Esant tokioms apystovoms ir jau susilpnėjęs konjunktūrų judėjimas turi įgauti vėl pilnos jėgos del technikos pažangos ir sudaryti per tam tikrą laiką konjunktūrų judėjimą.

Tarp kitų įvykių panašiai veikiančių reikia priminti visų pirma naujų šalių įjungimą. Kai necivilizuota ar pusiau civilizuota šalis tampa prieinama kultūrai, atsiranda iš karto nauja didelė reikmenė, transporto priemonių, vandentiekių, apšvietimo įtaisymų ir visų pirmiausiai namų, greitai augančiam gyventojų kiekiui, vienu žodžiu tariant, tvirto kapitalo. Stiprios aukštos konjunktūros, pradedant pusiau devyniasdešimtųjų metų, žymiai parėjo nuo tokio Vakarų Europos išplėtimo. Ūkiškas susijungimas su visa Rytų Azija ypač kinais, vėl turės sudaryti didelius tvirto kapitalo gamybos reikalavimus ir galimas daiktas duos progos susidaryti naujoms aukštoms konjunktūroms. Žinomas daiktas, kad konjunktūrų judėjimas, kurį sudaro naujų sričių atradimas, kartą turės išnykti, kai drauge visas pasaulis ligi tam tikro laipsnio vienodai lygiai bus aprūpintas Vakarų Europos kultūros materialiniais pagrindais.

Kiekviena nauja galimybė, kiek galint labiau apsimokančiai sunaudoti tvirtą kapitalą, veikia kaip akstinas aukštai konjunktūrai. Visuomenė, kaip jau pakartotinai buvo sakyta, visados turi didelį tokių galimybių fondą, kuris esamu palūkanų dydžiu tegali būti išnaudotas tik ligi tam tikro laipsnio. Jei šis fondas bus padidintas galimybių suvartoti tvirtą kapitalą apsi-

mokamai esamu palūkanų dydžiu, tai matomai neišvengiamas yra nepaprastas tvirto kapitalo gamybos padidėjimas, vadinasi, ir nauja aukšta konjunktūra. Kas skundžiasi tokiais konjunktūrų judėjimais ir smerkia visuomenės santvarką, kuri juos įgalina ir pakenčia, tas tikrumoje skundžiasi mūsų materialinės kultūros pažanga. Čia mes vėlgi randame, kaip visuomenės kritikai paliuosuoja savo dalyką patogia nuo pažangos abstrakcija nuo visų sunkenybių, kurios dėl to visuomenėje atsiranda, bet tuom užkerta sau kelią ir giliau pažvelgti į teisybę.

Jokia pažanga negali būti vienodai lygi. Kiekvienas skleidimasis, dvasinis ar moralinis, turi savo ypačiai gyvus laikotarpius ir kritimus. Kai dėl materialinės gamybos, tai ypačiai tenka pastebėti, kad kiekvienas bėgamojo vartojimo gamybos nevienodumas sukelia nuolatos daug stipresnį nevienodumą pritaikant patvarias gamybos priemones aukštesnio laipsnio. Kadangi šio aukštesnio laipsnio gamybos priemonės yra tvirtas kapitalas ir kadangi konjunktūrų judėjimai iš esmės yra tvirto kapitalo gamybos svyravimai, tai vargu bau galima manyti apie pilną konjunktūrų judėjimų išlyginimą pažangiame tautos ūkyje. Bet pažangai virstant lėtesne arba lygesne, galima laukti tam tikro konjunktūrų judėjimo sustojimo. Iš šių tyrinėjimų suprantama, kad didelės pramonės revoliucijos laikais, kai visuomenė darė sprendžiamą žingsnį nuo senos į naują ūkio santvarką, turėjo būti ir visa eilė stiprių aukštų konjunktūrų ir iš to einančių depresijų.

Kai mes kalbame dėl pažangos ūkiška prasme, turime apimti visados gyventojų augimą. Kiekvienas gyventojų prieauglis reikalauja atitinkamo iš visuomenės tvirto kapitalo prieauglio. Vidutiniškas stipresnis gyventojų priaugimas tvirtam kapitalui turi matomai parengti dirvą konjunktūrų judėjimams. Priešingai visuotinai silpnesnis gyventojų tvirto kapitalo priaugimas ligi tam tikro laipsnio varžo konjunktūrą. Visuomenėje be gyventojų augimo gal būt pavyktų konjunktūrų judėjimą laikyti tam tikrose ribose. Gyventojų dauginimosi įtaka konjunktūroms jau gal ir dabar lyginant galima būtų rasti įvairiose šalyse. Krinta į akis tai, kaip Vokietija ir Jungtinės Valstybės su savo milžinišku gyventojų prieaugliu turi daug didesnės reikšmės pasaulio konjunktūrai ir jose pačiose konjunktūros labiau reiškiasi, kaip tokiose šalyse, kaip Prancūzija, su reliatyviniai stabiliu gyventojų skaičiumi.

Kur gi taip galvojant dingsta spekuliacija, kuri visuotinai išsiplatinusia nuomone, sudaro žymiausią konjunktūrų judėjimo momentą. Savaime suprantama, kad aukštoje konjunktūroje negalima neigti spekuliacijos vaidmens. Padėtos viltys ir lūkesčiai dėl ūkiškų visuomenės galimybių sudaro kiekvienoje aukštoje konjunktūroje stiprų, skatinantį akstiną. Pagrindinai imant betgi spekuliacija, nežiūrint į jos ištaigas, tėra tik verslamoninkijos pastangų išraiška, padidėję visuomenės paklausai išnaudoti tvirtą kapitalą. Kadangi šie paklausai glūdi visuomenės valioje išnaudoti naujus technikos išradimus ar naujas šalis, tautos nore augti, trumpai sakant, visuomenės pažangos nore, tai galima pasakyti, kad spekuliacija sudaro tik šios visuomenės pažangos noro projekcija biznio pasaulyje. Konjunktūrų bangavimas yra kovos su ūkišku trūkumu dėl pažangos išdava, kuri visais punktais jam priešinasi. Šioje kovoje spekuliacija šių laikų sąlygose užima savo vietą, bet ji nesudaro esminės jos formos.

Taip esant dalykams konjunktūrų judėjimas nėra surištas vien tik su ant privatinės nuosavybės pastatyta visuomenės santvarka. Ligi apskritai bus pažangos troškulio ir ligi materialinės reikmenių tenkinimo sąlygos plačiai reikalaus tvirto kapitalo pritaikymo, tai ir teks laukti panašių mūsų dabartiniams konjunktūrų judėjimų visuomenės produktingoje veikloje.

Socialistai mano, kad gamybos priemonių socializacija, pašalinus privatiniai kapitalistinę verslamoninkiją, pašalins ir konjunktūrų judėjimus. Ši prielaida atrodo moksliškame konjunktūrų analize mažai tepagrįsta. Galimybė visuomenės gamyba per stipriai pakreipti kuria nors linkme tvirto kapitalo gamybai, gali atsirasti kiekvienoje visuomenėje. Kai tokius pakrypimus galų gale tenka išvesti iš pažangos noro, neatidėliojant išnaudoti naujas galimybes, tai vargu bepavyks jų labiau išvengti socialistinei visuomenei, kaip „privatiniai kapitalistiniai". Visi ligi šių laikų patyrimai parodė, kad reikalavimams iš valstybės ir komunų, ypač esant demokratinei valdžiai, labai sunku yra atsispirti. Viešosios korporacijas jau dabar turi labai plačią produktingą veiklą, kuri ypačiai daug reikalauja tvirto kapitalo. Šiuo atžvilgiu jos vargu bau sumažina konjunktūrų judėjimą, priešingai, savo dideliais reikalavimais dar paaštrina aukštas konjunktūras. Tolimesnis tvirto kapitalo nuosavybės perdavimas valstybei ir komunoms vargu

bau sudarys priemonę sumažinti konjunktūrų judėjimus. Kitas klausimas, į kurį dar neatsakyta, ar viešosios įstaigos savo numatymu ir tikslia konjunktūrų esmės žinojimo politika negalėtų konjunktūrų išlyginti. Tenka palaukti, ką paskutiniais laikais šia linkme šen ten daromi bandymai duos. Daugumoje šalių tokiai politikai dar visiškai nėra sąlygų.

82. Kriziai.

Kodėl aukštos konjunktūros, kai jų buvimo sąlygos išnyksta, negali pereiti pamaži į depresiją, panašiai kaip jos pačios pamaži atsiranda iš depresijų? Patyrimas sako, kad to nėra, kad aukštos konjunktūros staiga nutrūksta, dažnai baigiasi katastrofa. Ši katastrofa, kurią mes vadiname ūkišku kriziu, dažniausiai pasižymi visuotinu nepajėgumu, apmokėti esamus pasižadėjimus. Ją, kaip gerai žinoma, lydi dideli nuostoliai, pardavimai iš varžytynių, nepaprastas konkurso skaičių padidėjimas ir visuotinas nusivylimas.

Ši situacija parodo, kad verslamoninkija turėjo kai kuriais punktais apsigauti, padaryti išskaičiavimų, kurie pasirodė netikri. Kame glūdi tie punktai? Pasak išsiplatinusios nuomonės, krizius tenka traktuoti kaip virš produkciją. Taigi, klaida ištiko dėl netikrų paklausų išskaičiavimų, netikro visuomenės reikmenių įvertinimo. Žinoma, negalima neigti, kad toki klaidingi išskaičiavimai ir įvertinimai paprastai kiekvienoje aukštoje konjunktūroje turi vietos ir paaštrina krizius. Ypačiai tas turėjo vietos senesnėse krizių formose. Šių laikų kriziuose pirmoje eilėje tenka kalbėti ne apie viršprodukciją šia prasme. Kadangi aukštoji konjunktūra pasižymi nepaprastai pakilusia tvirto kapitalo gamyba, tai ir viršprodukcijos tenka ieškoti šioje srityje. Pasirodo, kad, kaip jau aukščiau minėta, tvirto kapitalo patarnavimai, kurie paprastai sudaro vartojančios publikos paklausus, ir paskutiniais aukštos konjunktūros laikais nieku būdu nesudaro pertekliaus, priešingai, tvirtas kapitalas ligi paskutiniosios išnaudojamas, kad patenkinus paklausus. Taip pat ir tvirto kapitalo medžiagų aukštoje konjunktūroje nesti pertekliaus. Aukštoji konjunktūra, priešingai, rodo neginčijamą tų medžiagų trūkumą, kuris specialiai pasireiškia nepaprastai aukštomis tų medžiagų kainomis. Geležies gamy-

ba, pav., dažnai ligi krizio, gal būt ir ilgesnį laiką, parduodama. Dėl viršprodukcijos tvirto kapitalo medžiagų tokio dydžio, kad jis galėtų visuotinai tarnauti kriziams aiškinti, negali būti jokios kalbos.

Atrodo, kad netrūksta jokio sąnario grandyje, kuri riša vartotoją su gamintoju. Kodėl vis dėlto ta grandis trūksta? Atsakymas tokis: tipinga šių laikų konjunktūra nereiškia viršprodukcijos, nepakankamo vartotojų paklausų įvertinimo, arba visuomenės tvirto kapitalo patarnavimų reikmenės, bet nepakankamą kapitalo pasiūlų įvertinimą — būtent, sutaupytų lėšų kiekio, kuris reikalinga perimti pagamintam realiniam kapitalui. Nepakankamai esti įvertintas kapitalistų sugebėjimas patiekti pakankamą kiekį sutaupytų lėšų. Čia reikia dar prisiminti, kad šis sugebėjimas turi būti įvertintas keletas metų pirmyn, nes vidutiniškai praeina juk daugelis metų tarp to laiko, kai suplanuojami įtaisymai, ir laiko, kaip jie pastato visuomenei pilnus sutaupytų lėšų reikalavimus. Kapitalo prekyvietės būklei spręsti atskiri verslamoninkai neturi kitos priemonės kaip tik palūkanų dydis. Depresijoje ir pirmu aukštos konjunktūros metu palūkanų dydis esti žemas arba bent vidutiniškas. Reikalavimai, kuriuos stato padidėjusi verslamoninkystė tvirto kapitalo srityje kapitalo dispozicijai, dar ne visiškai pasireiškia. Dar, be to, galimas daiktas, kad esti plačiai planuojamos įmonės — namų statyba, geležinkeliai ir p. d. ir pradedamos tokiame dydyje, kad jų kapitalo reikalavimas, kaip vėliau pasirodo, negali būti patenkintas.

Kai tuo būdu varoma tolyn aukšta konjunktūra, turi galų gale ateiti momentas, kai paaiškės, kad sutaupytų lėšų trūksta perimti pagamintą realinį kapitalą. Tuo momentu turi įvykti staigus tvirto kapitalo vertės sumažėjimas ir kartu su tuo nepaprastai didelės sunkenybės verslamoninkams gauti paskolinti reikalingo jų įtaisymams perimti kapitalo. Tuomet jie negali apmokėti savo bėgamųjų pasižadėjimų, kuriuos prisiėmė savo produktingoje veikloje. Kai pasirodo, kad jie tame punkte apsigavo, tai ir turi atsirasti visuotinas nesugebėjimas apmokėti pasižadėjimus. Šis nesugebėjimas, žinoma, apima vis pla-

tesnius klodus, nes visų operacijų normali eiga labai pareina nuo punktualaus pasižadėjimų apmokėjimo. Dėlto ir turi įvykti visuotinas ūkio krizis.

Netikras būsimos kapitalų prekyvietės padėties įkainavimas neturėtų matomai baigtis katastrofa, jei atskiri verslamoninkai jau iš anksto apsitikrintų visu kapitalu, kuris reikalingas jų verslamonei. Tatai šių laikų sąlygose labai retai esti. Akcijų kapitalo, kuris reikalingas stambiems įtaisymams, tepakanka tik iš dalies, dažnai tik labai mažoje dalyje, palyginti su visa kapitalo reikmenę. Likusią kapitalo dalį jie tikisi gauti ateityje leisdami abligacijų, iš bankų ir p. Be to, dažnai esti, kad akcijų kapitalas ne iš karto sumokamas. Dažnai įmokėjimai išdedami gana ilgam laikui. Ir šiais atvejais skaičiavimai remiasi ateities kapitalo prekyviete. Toliau akcijų pasirašytojai prašoka savo turimas lėšas, ir vartoja tokį kapitalą, kuris gautas skolintinai, dažnai net trumpam laikui. Aišku, kad tokie pasirašymai, tautos ūkio atžvilgiu traktuojant, nesudaro tikro dabartinio kapitalo turėjimo. Bet ir tais atvejais, kai atskira verslamonė iš anksto numato sau visą kapitalą, šis kapitalas pirm nei suvartosiant verslamonėje, tuo tarpu suvartojamas bankų ar kitu būdu patiekiamas tautos ūkiui. Šis kapitalas esti vartojamas kitose verslamonėse ir tautos ūkio atžvilgiu negali būti ilgai disponuojamas. Esant tokioms painioms apystovoms, labai yra suprantama, kad reikalavimai, kuriuos šios dienos verslamoninkija stato ateities prekyvietei, visoje visumoje negali paaiškėti, ir kad dėlto tos ateities prekyvietės galimybės patenkinti jai statomus reikalavimus esti neplačiai įvertinamos. Atskiram verslamoninkui, kuris savo verslamonę nori statyti ant solidaus pagrindo, visados, žinoma, esti atviras kelias visą reikalingą kapitalą pradžioje sau užsitikrinti. Jei giliausios krizių priežastis glūdi klaidingame išskaičiavime galimybių gauti ateities kapitalo prekyvietėje savo verslamonei paleisti reikalingo kapitalo, tai geriausių priemonių krizių pavojui išvengti tenka ieškoti šioje politikoje. Savaime suprantama, kad ji praktikoje tegali būti pravesta tik ligi tam tikro laipsnio. Iš anksto būsimos verslamonės kapitalo reikmenės išskaičiavimai susiduria su sunkenybe, kad kainų ir algų kilimas aukštoje konjunktūroje dažnai žymiai prašoka numatytus, ir todėl būsima kapitalo reikmenė ir atskiro verslamoninko ir visos verslamoninkijos galų gale pasidaro žymiai didesnė,

kaip buvo manyta. Kad išvengus tokių nemalonių atsitikimų, jau tektų numatyti iš anksto aukštos konjunktūros einantį kainų kilimą.

Kapitalų apsirūpinimo klausimas aukštoje konjunktūroje negali būti šiuo privatinio ūkio atžvilgiu visiškai numatytas. Tautos ūkio atžvilgiu traktuojant, negalima numatyti iš anksto tikro kapitalo susidarymo: kapitalas, kuris šiandieną suvartojamas, visados turi būti paimtas iš šios dienos visuomenės pajamų. Tikrumoje tegali būti kalbama tik dėl tikro visų kapitalų reikalavimų išskaičiavimo, kuris vienkart gali pasireikšti aukštoje konjunktūroje. Tačiau tatai numatyti nėra lengvas daiktas.

Kad kriziai iš tikrųjų atsiranda iš aštraus kapitalo trūkumo, t. y., sutaupytų lėšų perimti produkuojamam realiniam kapitalui, pasireiškia iš dalies didelėmis sunkybėmis pagamintą tvirtą kapitalą parduoti, t. y., gauti lėšų apmokėti jo gamybos kaštams, iš dalies dideliame nesugebėjime baigti pradėtus įtaisymus. Abiejais atvejais kapitalo trūkumas turi pasireikšti sunkiais nuostoliais. Šie nuostoliai ypačiai turi būti dideli, kai nebaigti įtaisymai, negalint jų baigti, gali sugesti arba visiškai sunykti. Tokių kapitalo trūkumo pavyzdžių gali rasti kiekviename sunkiame krizyje.

Augąs kapitalų pasiūlų trūkumas aukštoje konjunktūroje, žinoma, nepasireiškia pilnai dėl paprasto tuo periodu stipraus bankinių mokėjimo priemonių didinimo, kuris savaime suprantama, atskirų verslamoninkų priimamas kaip kapitalas. Kai bankai vėliau vadovaudamiesti savo interesais randa reikalingu susiaurinti šį pergausų mokėjimo priemonėmis apsirūpinimą, tai tikras kapitalų trūkumas staiga pasireiškia labai griežtai. Kad tatai paskubina krizį ir žymiai jį paaštrina, netenka aiškinti.

PENKTOJI KNYGA.

Tarptautinė prekyba.

DVIDEŠIMTASIS SKYRIUS.

Prekybos politikos sistemos.

83. Tarptautinės prekybos atsiradimas. Merkantilinė sistema.

Bendruose teoretiniuose tyrinėjimuose mes pagrinde išėjome iš izoliuoto ūkio prielaidos. Tik tarptautinių vekselių kursuose mes išėjome iš tų ribų ir lietėme ryšius tarp savarankiškų daugelio ūkių. Dabartiniai mūsų tyrinėjimai apims platesnę bazę. Dabar mes tirsime tuos ūkiškus ryšius, kurie vadinami „tarptautinė prekyba".

Visų pirmiausia mums reikia nustatyti, ką mes suprantame tarptautine prekyba, ir kuo skirsis daugelio šalių savitarpio santykiavimas nuo pirmesnio mūsų uždaro ūkio traktavimų. Jei mes suprastinimo dėliai traktuosime dvi atskiras šalis, kurios palaiko tarp savęs prekybinius ryšius, tai bendras mūsų tyrinėjimų objektas bus taip pat uždaras ūkis. Mūsų naujo tyrimo būdo specifinį dalyką sudarys tik tai, kad šiame bendrame ūkyje mes skirsime dvi dalis, kurios ligi tam tikro laipsnio bus suprantamos kaip savarankiški ūkiški vienetai. Tokis supratimas daugiausia remiasi tuo, kad kiekviena šalis suprantama kaipo atskiras ūkiškas vienetas arba interesų bendruma. Tarptautinės prekybos sąvoka daugiausia remiasi tokiu atskiros tautos supratimu kaip ūkiškos interesų bendrumos. Šio supratimo laipsnis ir jo išauginimas iš tikrųjų turi žymios įtakos pozicijai, kurią įvairios tautos užima įvairiais klausimais surištais su tarptautine prekyba.

Kuriuo būdu atsirado tautos supratimas kaip savarankiškos ūkiškos bendrumos? Savo moderninėje formoje šis supratimas nėra senas, tesiekia tautinės valstybės atsiradimą. Bet

visuomeniškas bendras interesas prekyboje jau seniau atsirado. Priešvalstybinio bendro intereso atstovus tenka pažymėti, kaip svarbiausius tipus, viduramžių amatų miestą, kuris su savo apylinkėmis sudarė žymia dalimi pats save aprūpinančią sritį, ir prekybos miestą, kuris gyveno iš prekybos.

Amatų miestas visų pirmiausia turėjo bendrą ūkišką interesą patikrinti sau nuolatinį ir pakankamą maisto priemonių ir kitų žemės ūkio produktų pristatymą. Esant tais laikais blogoms transporto galimybėms, to galima buvo pasiekti tik valdant aplinkinius sodžius ir įpareigojant juos parduoti savo produktus miestui. Tuo būdu susidarė ligi tam tikro laipsnio pačios save aprūpinančios sritys su dviem aiškiomis interesų sritimis — miesto ir sodžiaus. Miestų interesą sudarė kiek galint pigiau aprūpinti savo piliečius ir vienkart patikrinti jiems jų produktų pardavimą. Ir jei miestas užmegsdavo santykius su tolimesnėmis sritimis, tai abu tie interesai nustatydavo jų prekybos politiką. Kad pasiektų pilnesnio ir pigesnio apsirūpinimo, miestas galėjo kviestis svetimus amatininkus, arba taip pat, esant ypatingoms sąlygoms, leisti įvežimą svetimų produktų. Tokiais atvejais piliečių, kaip vartotojų pastangos kiek galint pigiau apsirūpinti, galėjo susidurti su pastangomis tų pačių piliečių kaip gamintojų apsisaugoti nuo svetimšalės konkurencijos. Tuo būdu miestų prekybos politika svyravo tarp vartotojų politikos su pigaus apsirūpinimo tikslu ir gamintojų politikos su vietinių produktų apsaugojimo tikslu.

Prekybos miestuose iš dalies taip pat pasireikšdavo abi šios priešingos pastangos kaip prekybos politikos elementai, bet čia jau prisideda ir tolimesnės pastangos, kurios prekybos miestų politikai turėjo išimtinos reikšmės. Šią naują pastangą sudarė profesinės prekybos, t. y., miesto piliečių prekybinio tarpininkavimo tarp svetimų šalių ir tautų skatinimas. Tų laikų politinėmis sąlygomis to galima buvo pasiekti valdant prekybos kelius, kuriuos tegalima buvo apimti kovojant su konkurentais. To dėliai ir prekybos politika žymia dalimi buvo tokia politika, kuri stengėsi militarine jėga monopolizuoti prekybos kelius ir prekybinius ryšius ir kiekvieną konkurenciją pašalinti jėga. Tokia politika turėjo vesti beveik į nuolatinę karo būklę.

Trys, čia charakterizuotos pastangų rūšys, kurios sudarė svarbiausią prieš atsirasiant valstybei interesų bendrumų pre-

kybos poiltikos turinį, perėjo kaip paveldėjimas, baigiantis viduramžiams ir ypač naujųjų laikų pradžioje, atsirandančiai tautinei valstybei. Tautinė valstybė reiškė žymų ūkiškos interesų bendrumos praplėtimą. Šis praplėtimas techniškai parėjo nuo būtinumo sudaryti didesnes geografines sritis kaipo pagridą augančiam darbo pasidalinimui, taigi profesinei gamybai ir ją atatinkančiam reguliariam prekių apsimainymui. Tikras mainaūkis, kurį mes anksčiau apibūdinome (7 ir 14 §) tegalėjo atsirasti tik ištisose šalyse, kuriose galimas buvo šiokis tokis laisvas susisiekimas, taigi, esant tokiai valstybinei valdžiai, kuri galėjo atsispirti prieš viduramžių miestų, korporacijų, bažnytinių ir pasaulinių kunigaikščių partikuliarizmą. Ilgainiui prekybą, laivininkystę ir kolonijas tegalėjo išlaikyti savo rankose tik tos valstybės, kurios savo teritorijose pajėgė išauginti stambią pramonę kaip pagrindą prekybai ir vienkart savo teritorijoje galėjo sudaryti pakankamą bazę militariniam sustiprėjimui. Tautinės valstybės susidarymas iš tikrųjų ta prasme turėjo lemiamos reikšmės ūkiškam ir politiniam išsiskleidimui, kad tos šalys, kurios pirmutinės pajėgė sudaryti tautinius vienetus, kaip Prancūzija, Anglija, Švedija, įgavo milžiniškas pirmenybes palyginti su tokiomis šalimis kaip Vokietija ir Italija, kurios jau viduramžiais buvo pasiekusios aukšto išsiskleidimo laipsnio, bet kurios nepajėgė pašalinti viduramžių partikuliarizmo.

Tautinės valstybės supratimas kaipo ūkiškos interesų bendrumos nebuvo savaime suprantamas ir išeinąs iš pačios prigimties dalykas, bet išaugo pamažėl atkaklioje kovoje su partikuliarinėmis jėgomis. Šioje kovoje didelės ir, galimas daiktas, lemiamos reikšmės turėjo tai, kad nauja kiek abstraktinė vieneto sąvoka buvo personifikuojama pripažįstant karalių tos interesų bendrumos atstovu. Ir tik po to kai tautinės valstybės vieneto idėja visuotinai įsigalėjo monarchinėje valstybėje, galėjo atsirasti kaipo valstybės vienetas ir parlamentarinė valdžia. Naujoji valstybinė jėga įvedė laisvą susisiekimą šalyje ne tik pašalindama pirmiau sudarytas dirbtinas kliūtis, bet ir pozityviniu darbu gerindama susisiekimą ir transporto galimumus. Laipsniškas mainaūkio skleidimasis, kuris atsirado iš to, davė galimumo ir ūkiškam šalies vienumui vis labiau pasireikšti kaipo realybei. Sąmoningai ar nesąmoningai valstybė stengiasi greitinti mainaūkio įsigalėjimą. Daugelis priemonių ska-

tinti darbo pasidalinimui, amatų ir prekybos koncentracijai miestuose, pastangos stiprinti profesinę gamybą ir visų pirmiausia manufaktūras, šiuo atžvilgiu turėjo didelės reikšmės.

Šalies interesų bendruma nuo pradžios buvo suprantama kaipo stiprus priešingumas svetimoms šalims. Tam tikras savo šalies atskyrimas nuo svetimų šalių muitų siena buvo sunkus dalykas ir tikras sienų saugojimas apskritai teatsiranda tik vėlesniais laikais. Tikra muitų siena tarptautinės prekybos sąvokai turi esminės reikšmės: šių laikų supratimu tarptautinė prekyba daugiausia yra prekyba tarp savarankiškų ir vieningų muitų sričių.

Taip atsiradusių valstybių užsienio prekybos politika, kaip jau sakyta, perėmė esminius buvusios miestų prekybos politikos bruožus. Ji — bent kai kur — rėmėsi geru ir pigiu vartotojų aprūpinimu, taip, pav., ji stengėsi rūpintis reikalingų javų pristatymu. Bet daugiausia ji buvo protekcinė politika tautinei pramonei remti. Priemones tam sudarė pirmoje eilėje draudimas tos prekybos, kuri bet kuriuo būdu kenkė tautinei prekybai, būtent draudimas išvežti žaliavas ir mašinas, draudimas emigruoti kvalifikuotiems darbininkams ir t. t. antra vertus taip pat draudimas įvežti konkuruojančias užsienio prekes. Jei šie draudimai kai kada būdavo pakeičiami muitais, tai būdavo daroma atsižvelgiant į valstybės fiskalinius interesus, išnaudojant užsienio prekybą kaipo pajamų šaltinį, kai kada atsižvelgiant į vartotojų interesus. Be to tų laikų protekcionizmas savo tikslo siekė tiesioginiu palaikymu, atleidimu nuo mokesčių, eksporto premijomis ir t. t..

Tautinė valstybė taip pat perėmė ir plačiai naudojo nukariavimų politiką pasaulinei prekybai paimti į savo rankas grobimais. Šioje prekybos politikoje militarinė jėga pasireiškia, kaipo svarbiausias faktorius, ir suprantama, kad visos valstybės prekybos priemonės pritaikomos valstybės jėgai stiprinti. Tų laikų supratimu visa pasaulinė prekyba sudarė duotą dydį, kuris sunkiai galėjo būti dauginamas. Savo šalies prekybos išplėtimas todėl tegalėjo būti padarytas tik atplėšiant dalį kaimyniškos valstybės prekybos. Tokis savo prekybos plėtimo būdas buvo laikomas patogiausiu, nes tuo buvo mažinama kaimynių valstybių prekyba, o kartu su tuo galėjo būti sumažinta ir politinė jos jėga. Suprantama, kad tokis supratimas ir įtaka prekybos politikai turėjo lemiamos reikšmės pasirenkant

prekybos politikos priemones. Žinoma, kad valstybės politika turėjo žymios įtakos ūkio politikai. Militarinių jėgų stiprinimo interesas reikalavo kiek galint stiprinti gyventojų skaičių, vadinasi, ne tik skatinti kiek galint gyventojų dauginimąsi, kad sudaryti augančiam gyventojų skaičiui darbo, kad gyventojai paliktų šalyje ir prisidėtų militarinei valstybės jėgai stiprinti. Suprantamas dalykas, tokios pastangos turėjo įtakos ir prekybos politikai.

Užsienio prekybos politikos pareinamybė nuo tų tikslų, kuriuos statė valstybė kaipo bendrumos interesų atstovas, ir materialinis to bendrumos intereso turinys, ypačiai aiškiai pasirodo naujos tautinės valstybės pinigų politikoje. Piniginio ūkio atskirose valstybėse išsiskleidimas tų laikų sąlygomis daugiausia parėjo nuo gausaus metalinių pinigų pristatymo. Anot tų laiko valstybės politikos pažiūrų, gyva pinigų apyvarta turėjo lemiamos reikšmės. Nes juo dažniau pinigas apsiversdavo, juo dažniau susidarydavo progos paimti iš piliečių mokesnių; ir juo stipresnis buvo pinigų ūkis, ypačiai dideliuose prekybos centruose, juo lengviau buvo karaliui, esant reikalui gauti paskolų. Dėlto ir buvo labai rūpinamasi, kad pinigai įeitų į šalį. Pradžioje viduramžių, pavyzdžiui, dabojo to, kad kiekviena operacija duotų pinigų perteklių savajai šaliai, arba kad apskritai prekyba su „svečiu" vestų į tokį saldo. Vėliau ši apystova buvo traktuojama kiek platesniu atžvilgiu: buvo reikalaujama, kad prekyba su ta ar kita šalimi duotų piniginį saldo savajai šaliai. Tuo būdu atsirado prekybinio balanso sąvoka, kurią mes šiandieną taip neišsprendžiamai rišame su tarptautinės prekybos sąvoka. Jei visas prekybos balansas duodavo perteklių pinigais savo šalies naudai — tai jis buvo „patogus", priešingu atvėju „nepatogus". Šis prekybos balanso supratimas turėjo lemiamos įtakos visai prekybos politikai. Buvo stengiamasi skleisti tokias pelnymosi šakas, iš kurių buvo tikimasi pritraukti į šalį pinigų. Tuo būdu atsirado, aukštas vertinimas manufaktūrų, kurios traukė pinigus iš užsienio, arba bent kliudė išvežti pinigus svetimų manufaktūrų produktams pirkti, užsienio prekyba buvo traktuojama kaip nepalyginamai svarbi iš visų pelnymosi šakų priemonė pinigams pritraukti. Tokį tautinės valstybės nusistatymą prekybos politikoje žymi kaipo merkantilinę sistemą. Šis vardas vėliau buvo naudojamas pažymėti visai čia aprašytai tautinės valstybės politikai.

Kritika prieš merkantilizmą tuo sau palengvino darbą, kad išjuokė jį užtai, kad jis neva turtingumą supratęs kaipo tolygų pinigų turėjimui. Tačiau tokią nuomonę apie pinigų reikšmę reikia traktuoti išeinant iš tų laikų sąlygų, kaip kad čia ir padaryta. Ypačiai finansų atžvilgiu buvo palaikomas piniginis ūkis, nesant moderninių įtaisymų sudaryti nepriklausoma nuo taurų metalų turėjimo pinigų cirkuliaciją. Taip pat reikia atsižvelgti į tai, kad tų laikų pasaulis beveik neturėjo ir moderninių galimumų sudaryti kapitalui ir perkelti kapitalą iš vienos šalies į kitą. Tuomet buvo labai naturalinė nuomonė, kad tautos ūkis, jei jis nenori smukti, turi daugiau parduoti kaip pirkti, vadinasi baigti sąskaitas savo gyvais pinigais. Šių laikų tautos ūkiui tatai nereikalinga: jis gali prekių importo perteklių, apmokėtą užsienio paskola, sunaudoti šalies realiniam kapitalui kurti. Jis gali pinigus sudėti svetimose valstybėse ir gauti už tai palūkanas ir tuo būdu apmokėti įvežamą vartojamų prekių perteklių, nuo to visiškai nenukentėdamas. Šiuo atžvilgiu merkantilistų valstybė buvo daug blogesnėje būklėje. Laikas, kuris nežiūrint į nevienodai patogias sąlygas vis dėlto nepajėgė atsipalaiduoti nuo klaidingo naivaus prekybos balanso supratimo, neduoda dar progos pašiepti merkantilistų. Antra vertus, negalima pertoli nueiti ir teisinant merkatilizmą, nes jų teoretiniai — ekonominis pagrindas, be abejonės, buvo labai klaidingas.

84. Laisvos prekybos sistema.

Adomas Smithas savo veikalo apie tautų turtingumą viršūnėje stato skyrių apie darbo pasidalinimą. Jo supratimu darbo pasidalinimas yra svarbiausia sąlyga pakelti žmogaus darbo produktingumui ir apskritai visam ūkiškam skleidimuisi. Šis supratimas sudaro pagrindą ir jo tarptautinės prekybos sąvokai. Jos naudą sudaro tai, kad ji atidaro platesnes sritis darbo pasidalinimui, dėliai ko šioji daug plačiau gali būti varoma, kaip kad priklausant šaliai tik savęs pačios. Užsienio prekyba įgalina išvežti vietinės gamybos perteklių, kuris neranda pakankamų paklausų vietoje, ir užtai įvežti tokių prekių, kurios stipriai klausiamos. Sudarydama prekyvietes kiekvienam prekių pertekliui, kuriuo savoji prašoka vartojimą, užsienio prekyba skatina produktingų jėgų augimą ir tuo kelia šalies turtingumą.

Taip pat jei ir svetima prekė savo šalyje gali būti gaminama, tai geriau pirkti prekes užsienyje, jei tos prekės ten pigesnės, t. y. jei jas galima išmainyti į tokias prekes, kurios savoje šalyje gali būti gaminamos mažesnėmis produktingų jėgų išlaidomis. Šeimos ūkyje nesistengia gaminti namie tai, ką pigiau gali pirkti. Siuvėjas nedaro sau batų, bet perka juos iš kurpiaus mainais už drabužius. Kiekvienas laiko savo interesu savo produktingas jėgas sunaudoti toje srityje, kur jis jas gali naudingiau suvartoti, kaip jo kaimynai, kad už savo pagamintus produktus nusipirktų sau reikalingų prekių. „Kas sudaro kiekvienos privačios šeimos privalumą, vargu gali būti kvailybė ir didelėje karalystėje. Jei svetima šalis mus gali pigiau aprūpinti prekėmis, kaip tat mes patys galime atlikti, tai geriau jau mūsų darbą suvartoti toje srityje, kur mes turime naudos ir to darbo produkto dalimis galime pirkti iš užsienio prekių".

Šis iškėlimas aikštėn netiesioginio įgyjimo privalumų sudaro laisvos prekybos teorijos pagrindinį punktą. Tuo atžvilgiu visados esti naudingiausia leisti laisvą prekybą su svetimomis šalimis tam, kad kiek galint plačiau galėtų pasireikšti darbo pasidalinimas ir gėrybių mainai.

Anot šios nuomonės, tarptautinė prekyba matomai yra naudingiausia visoms šalims, kurios joje dalyvauja. Visi turi naudos iš specializacijos ir efektingesnio produktingų jėgų sunaudojimo. Dėlto tarptautinė prekyba sudaro įvairių tautų bendrą interesą. Palyginti su merkantilistų nuomonė ši pažiūra reiškia pažangą pasaulio istorijos atžvilgiu. Nes pasaulinės prekybos skleidimasis visoms pusėms yra naudingas, atkrinta aštrus priešingumai, kurie merkantilistų laikais tautas laikė nuolatinėje karo būklėje. Prekybos plėtimas dabar nereikalauja kitos šalies išstumimų, bet eina kartu su abiejų šalių produktingumo augimu ir ūkišku produktingų jėgų taikymu atitinkamai darbo pasidalinimo principui. Merkantilistai skelbė, kad sava šalis gali klestėti tik spaudžiant ir skurdinant kitas šalis. Anot laisvos prekybos mokslo, yra naudinga, jei ir kaimynui gerai sekasi. Prekyba su turtingomis ir su aukšta produktinga jėga šalimis esti naudingiausia. Juo produktingesnė užsienio gamyba, juo pigiau mes gauname importuotų prekių, t. y. juo mažiau mums tenka duoti iš savos gamybos už tam tikrą užsienio prekių kiekį. Savaime suprantama, kad

tokis tarptautinės prekybos esmės supratimas nutiesia kelią į draugiškus tarp tautų santykius. Apskritai galima pasakyti, kad visos šių laikų pastangos palaikyti pasaulinę taiką būtų neįmanomos, jei tarptautiniai ūkiški santykiai nesusidarytų laisvos prekybos doktrinos įtakoje.

Prekių mainai tarp dviejų valstybių visados esti galimi, nes jei ir viena šalis savo gamybiniu produktingumu silpnesnė arba šiaip yra blogesnėje būklėje, bet visados turi gamybos šaką, kur ji turi reliatyvinių privalumų. Mainai neparcina nuo to, kad šalis tam tikras prekes pigiau gamintų, kaip kita šalis, absoliutine prasme. Absoliutinio masto čia apskritai negali būti. Vienintelis dalykas, kuris turi reikšmės tarptautiniams prekių mainams, yra tai, kad šalis gali įsigyti pigiau užsienio prekių, gamindama kitas prekes, už kurias gali būti išmainomos pirmosios prekės. Šis įvairių šalių gamybos privalumų reliatyvumas vėliau Ricardo ir jo sekėjų buvo išplėstas į „komparatyviniu kaštų" teoriją, kuri išaiškino, kad ir tokia šalis, kuri turi aukštesnius gamybos kaštus, pav., isskaitant darbo valandomis, visose gamybos šakose, vis dėlto tam tikrus produktus galėtų eksportuoti, kad už tai galėtų pirktis kitų prekių. Sąlyga to buvo tai, kad šalis susikoncentruotų tokiose gamybos šakose, kur ji turi reliatyviai patogiausias sąlygas. Giliau tas sąlygas mes panagrinėsime ryšyje su mūsų bendra tarptautinės prekybos teorija.

Laisvos prekybos doktrinos kritika prieš bet kurį valstybinį prekybos reguliavimą daugiausia remiasi dėsniu, kad visuomenės pajamos gali pasiekti maksimumo, jei ūkio gyvenimas bus laisvas nuo valstybės įsikišimo. Anot A. Smitho, atskiras individas visados ieško savo kapitalui įdėti tokios gamybos šakos, kur jis duotų didžiausią produktą. Jei tai būtų visuotinas reiškinys, tai ir visa visuomenės gamyba pasiektų aukščiausios vertės. Ši bendra vertė sudarytų visuomenės pajamas, kurios pasiektų dėl laisvo individų ūkiško veikimo aukščiausio laipsnio. Valstybės įsikišimas turi mažinti apsimokamą kapitalo naudojimą. Taigi, valstybė savo įsikišimu į prekybos reguliavimą, kuris tolygus yra įtakai kapitalo vartojimui, tegali mažinti bendras visuomenės pajamas.

Šis įrodymas, nors jis nėra visiškai be klaidos, turi tą didelį nuopelną, kad iškėlė aikštėn ekonomiškai tikslaus kapitalo vartojimo reikšmę. Visi tie, kurie reikalauja valstybės įsikiši-

mo į tam tikrą reikalą, paprastai vaizduojasi, lyg kad kapitalas būtų gaunamas iš dangaus. Šiuo atžvilgiu visados reikia gerai atsiminti, kad kapitalo kuriam nors tikslui tegalima gauti tik atimant iš kitur. Kadangi disponuojamo kapitalo kiekis yra aprėžtas, tai bent a priori galima pripažinti t. y. ligi neįrodyta priešingas dėsnis, kad ūkiškiausias kapitalo sunaudojimas, o kartu su tuo didžiausios pajamos tegali būti pasiektos tik esant laisvai prekybai.

Tačiau mes turime boti, kad mūsų dėsnis neįgytų jokios kitos prasmės, kaip kad čia jis yra formuluotas. Dėsnis tik sako, kad visuomenės pajamos, laikant jomis privatinių pajamų sumą, esant laisvai prekybai pasiekia savo maksimo. Taigi, paliekti atviras klausimas, ar valstybinis ūkio gyvenimo reguliavimas negali duoti kolektyvinių privalumų, kurie nepasireiškia kaip atskirų namų ūkių pajamos. Artimame sąryšyje su šiuo klausimu stovi ir tolimesnis klausimas, ar apskritai visuomenės pajamų visuma sudaro galutiną visuomenės gerovės mastą. Jei valstybė stato kitus tikslus, kaip kad sudarymas maksimalinių visuomenės pajamų, tai visados galima manyti, kad tie tikslai palaikomi įsikišimo, kuris negalėtų būti patenkintas maksimalinių pajamų atžvilgiu.

A. Smithas pats tatai nušvietė labai aiškiu pavyzdžiu. Merkantilistų navigacijos aktai, kurių tikslas buvo monopolizuoti laivininkystę kiek galint saviems laivams, ūkiškai imant, turėtų būti atmesti, nes jie neabejotinai aprėžia prekybą ir mažina bendras visuomenės pajamas. Bet jie tarnauja visiškai kitam tikslui, būtent šalies apsaugos reikalams. „Kaip apsauga daug didesnės reikšmės turi, kaip turtingumas, taip ir navigacijos aktas, gal būt, yra išmintingiausias iš visų anglų prekybos reguliavimų". Ši A. Smitho išvada turi principialinės reikšmės. Valstybė žinoma, gali greta su apsauga statyti ir kitus tikslus, kuriuos ji laiko svarbesniais, kaip kad kiek galint didesnis visuomenės pajamų siekimas. Jei taip esti, tai ir prekybos politikos priemonės gali būti pateisinamos tų kitų tikslų skatinimu. Kaip tik šių laikų valstybė savo uždavinių sritį, ypačiai socialpolitinėje srityje, labai išplėtė ir todėl lieka atviras klausimas, kaip toli šie nauji uždaviniai gali nukreipti prekybos politiką nuo griežtų laisvos prekybos dėsnių. Šis klausimas toliau bus nagrinėjamas plačiau.

Dar vieną pastabą reikia padaryti dėl visuotinos laisvos prekybos programos reikšmės. Jei jau ištikrųjų kiek galint didesnių visuomenės pajamų pasiekimas turi turėti vadovaujamos reikšmės, ir jei dėlto valstybės įsikišimas smerkiamas, tai tokis nusistatymas liečia ne tik vieną protekcinių muitų politiką, bet ir apskritai kiekvieną valstybės įsikišimą, kur visuomenės kapitalas ir produktingos jėgos kitaip būtų suvartojamos, jei to įsikišimo nebūtų. Šiandiena yra daug žmonių, ypačiai politikų tarpe, kurie save vadina laisvos prekybos šalininkais ir kurie griežčiausiai atmeta protekcinius muitus, bet kurie nieko neturi prieš tai, kad valstybė kitais būdais kištųsi į ekonominį gyvenimą ir darytų įtakos ta ar kita linkmę visuomenės kapitalo suvartojimui. Esant tokioms pažiūroms, labai yra svarbu nustatyti, kurių įrodymų turi laisvos prekybos teorija. Jei jau apskritai pripažinti valstybės įsikišimą į ūkio gyvenimą, ar silpnesniųjų naudai ar privatiniams interesams paskatinti, tai a p r i o r i nėra jokio pagrindo smerkti ir muitus. Čia kalbamus populiaraus laisvos prekybos teorijos neaiškumus kita proga nušviesime plačiau.

85. Apsaugos muitų sistema.

Po to kaip Anglija aštuonioliktame šimtmetyje pasiekė aukštos pažangos pramonėje, prekyboje ir laivininkystėje, kitose šalyse susidarė nuomonė, kad dėl tokios pažangos įgyjo tokią absoliutinę pirmenybę, kad visiškai nebuvo jokio galimumo išlaikyti konkurencija su anglais kuriant pramonę ir apskritai siekiant aukštesnio ūkio gyvenimo laipsnio. Amerikos laisvos valstybės, atsipalaidavusios nuo anglų priklausomybės, manė tapti ūkiškai savarankiškomis ir plėsti savo pramonę įvesdamos apsaugos muitus. Pirmas tos srovės atstovas, Aleksandra Hamiltonas, pramonės kūrime matė priemonę paskatinti darbo pasidalinimą, skleisti produktingas jėgas ir apskritai verslus. Tokia atsilikusi šalis, kaip Amerika, tegalėjo nugalėti pradžios sunkenybes tik apsaugos muitais ir pakilti iš grynai agrarinės valstybės stadijos.

Šių idėjų įtakoje F r i e d r i c h L i s t a s vėliau išdėstė Vokietijoje savo „politinės ekonomijos tautinę sistemą“, kuri turėjo pagrindinės reikšmės naujai apsaugos muitų sistemai susidaryti. L i s t o veikalas daug parėjo ir nuo tų laikų Vo-

kietijos susiskaldymo sąlygų ir išeinančio iš to jos nepajėgumo. Sujungimas Vokietijos į vieną tautinę valstybę, kuris įgalintų Vokietiją užimti tą vietą, kuri ją atatinka pagal jos dydį ir kultūrą, sudarė didžiausią L i s t o uždavinį, ir tuo tikslu remėsi visas jo ūkiškas galvojimas. Valstybėse, „kurios turi visų reikalingų dvasinių ir materialinių savybių ir priemonių tam, kad galėtų sukurti manufaktūras, ir tuo pasiektų aukštesnio civilizacijos ir apšvietos laipsnio, materialinės gerovės ir politinės jėgos, kurios betgi negali plėsti manufaktūrų dėl toliau pažengusių šalių manufaktūrų konkurencijos ... prekybos varžymai tikslu persodinti ir apsaugoti savų manufaktūrų plėtimą yra pateisinami". Mažų ir menkiau išsiskleidusių tautų tas neliečia. Manufaktūrų išplėtimas sudaro nepalyginamai aukštesnį viso visuomenės skleidimosi laipsnį kaip vien tik žemės ūkis. Manufaktūrų būklėje atsiranda daug daugiau progų pritaikinti produktingoms jėgoms, kurios tik joje ir tegali pasiekti aukščiausio laipsnio. Manufaktūros stipriai palaiko mainus tarp žmonių ir tuom skatina ne tik materialinės kultūros skleidimąsi, bet mokslo bei meno ir visų pirmiausia valstybinio gyvenimo. Ji sukuria išgyvenimo galimybių „du ligi trijų kartų didesniam gyventojų kiekiui", iš ko „seka, kad visos tautų dvasinės jėgos, valstybės pajamos, materialinės ir dvasinės apsaugos priemonės ir tautinės nepriklausomybės garantijos pakeliamos vienodu laipsniu, plečiant manufaktūras". Ši nauda ne būtinai pasireiškia turtingumo didinimu arba individų pajamomis ir negali dėlto būti įgyta „kiekvienam individui leidžiant nevaržomam krauti turtus. Svarbu ne „tiesioginiais prekybos varžymais padidinti tautos mainoverčių sumą, bet didinti jos produktingų jėgų sumą". Tą tikslą gali palaikyti tik valstybinė valdžia: reguliuodama užsienio prekybą ji „daro tai, ko individai ir norėdami patys padaryti negalėtų". „Kiekviena didelė tauta privalo stengtis, visumą sudaryti savyje pačioje, ir su kita visuma tiek tepalaikyti ryšius, kiek tat leidžia jos ypatingas visuomeniškas interesas. Šie visuomeniški interesai yra griežtai skirtingi nuo visų atskirų tautos individų interesų, kai kiekvienas individas manytų tik vienas esąs ir nesijaustų esąs tautinės visuomenės narys".

Manufaktūros būklės arba „agrikultūros — manufaktūros — prekybos būklės" pasiekimą L i s t a s traktavo kaipo k o l e k t y v i n ę g ė r y b ę, jau pirmiau (10 §) nustatyta to

žodžio prasmė. Ši kolektyvinė gėrybė kaip ir kiekviena kolektyvinė gėrybė tegali būti įgyta kolektyvinės organizacijos — valstybės. Ši pastaba, kad yra kolektyvinių gėrybių, kurios nepasireiškia individų pajamų sumoje ir kurių atlikimas negali būti pavedamas privatiniam interesui, prekybos politikos teorijai turi lemiamos reikšmės. Tuo būdu tenka palikti galimumas įsigyti tam tikrų privalumų prekybos politikos priemonėmis, ir tuo būdu daromas plyšys laisvos prekybos teorijos doktrinoje, anot kurios kiekvienas įsikišimas į laisvą prekybą, kaipo mažinąs privatinių pajamų sumą, turi būti iš anksto atmestas.

Tuo dar neįrodyta nieko pozityvaus valstyvės įsikišimo naudai. Protekcionistai atskirais atvejais dar nurodo, kad prekybos politikos priemonėmis ištikrųjų galima pasiekti kolektyvinės naudos, kuri turi didelės vertės, kad ji pateisina kaštus, ir pagaliau, kad tikslo negalima būtų pasiekti be valstybės įsikišimo. Visais šiais atvejais L i s t o įrodymai yra labai nepakankami. Jo nuomonė, kad mažos valstybės negali pasiekti aukščiausio kultūros laipsnio, pasirodė visiškai klaidinga. Taip pat neteisinga jo mintis, kad didesnės šalys gali pasiekti pramonės išsiskleidimo tik saugojamųjų muitų sistema. Perėjimas nuo seniau viešpatavusio uždaro ūkio į kainų ūkį turėjo visur įvykti, ir jei Anglija šiuo atžvilgiu pažengė pirmyn, tai neilgai trūkus turėjo šių laikų mainoūkis įsigalėti ir kitur, kur buvo tam palankių sąlygų. Šių laikų protekcionizmas šį galutiną mainoūkio įsigalėjimą — apskritai ir atskirose valstybėse, tiek pat skatino, kaip ir merkantilizmas su savo visomis uoliomis priemonėmis pagreitinti pirmuosius darbo pasidalinimo žygius, profesinę gamybą ir mainoūkį.

Prieš doktriną, kad negali atsirasti pramonė dėl senesnės ir įsigalėjusios svetimos šalies pramones konkurencijos, reikia pasakyti, kad tai vis dėlto vyksta kasdien atskirose šalyse. Tą, ką mes šiandieną vadiname šalimi, yra ne kas kita, kaip laisvos prekybos sritis. Atskirose tokios srities dalyse pramonės įmonėms tenka veikti konkuruojant su jau esamomis ir įsigalėjusiomis įmonėmis. Prityrimas moko, kad tatai visur ten pavyksta, kur apskritai yra davinių pramonei kurtis. Kiekvienoje šalyje galima lengvai nurodyti į tokį pramonės plėtimąsi. Plačiu mastu tatai galima stebėti stambioje Jungtinių Valstybių laisvos prekybos srityje. Pramonės rytų valstybių suprematija nesudarė joms monopolijos, ir pramonė vis plėtės tolyn

į vakarus, ir daugelis vidurinių ir vakarų valstybių savo ūkio gyvenimą plačiai išskleidė ir pasiekė aukšto laipsnio, nors ir nebuvo saugojamos muitų siena nuo rytų valstybių pramonės ir, anot protekcionistų, turėjo žūti kovoje.

Pastebėjimas, kad kolektyvinės gėrybės, kurios turi ūkiškos reikšmės visuomenei, nors ir ne kaipo individų visumai, tenka turėti omenyje prekybos politikoje, ir tatai, be abejonės, sudaro svarbiausią indėlį naujosios saugojamų muitų sistemos į tarptautinės prekybos teoriją. Šis stebėjimas palyginti su laisvos prekybos teorija sudaro svarbiausią pažangą visuomenės esmei suprasti. Tikra to naujo supratimo reikšmė vargu bau buvo suprasta. Iš tikrųjų kolektyvinių gėrybių doktrina veda, kaip mes toliau pamatysime, tarptautinės prekybos teoriją į visą eilę tam tikro pobūdžio išdavų, kurios ypatingai šių laikų valstybėje turi praktiškos reikšmės.

Kitais atžvilgiais apsaugos muitų teorija vargu bau davė argumentų, kurie turėtų princinipės reikšmės prieš laisvos prekybos teoriją. Nes kiti protekcionistų argumentai, kurie galėtų būti apskitai ūkiškai pripažinti, apima tik laikinus apsaugos muitus, kurie galėtų buti ginami ir laikantis visuomenės supratimo laisvos prekybos teorijos prasme.

Tarp priemonių, kurios turi laikino saugojamų muitų pobūdžio, reikia visų pirmiausia įvadrinti auklėjamuosius muitus. Jei šalis įvedus muitus per palyginti trumpą laiką gali sukurti naują pramonę, kuri vėliau iš tikrųjų apsimokės ir nereikalaus apsaugos, tai, žinoma, galima sutikti, kad tos aukos, kurių pareikalaus auklėjamasis laikas, būtų atsvertas to pelno, kurio vėliau duos pramonė. Tokios argumetacijos tinkamumas pirmiausia pareina nuo to, kad tokis pelnas iš tikrųjų atsirastų, kad išauginta pramonė ne tik apsimokėtų, bet ir duotų bet kuria forma pertekliaus, kuris padengtų išleistas aukas. Kai kada statomas reikalavimas, kad pramonė iš operacijų grąžintų gautus apsaugos muitus, vargu bepateisinama. Nes pelnas, kurį duoda visuomenei nauja pramonė, gali, pav., pasireikšti pagerinant tam tikrų darbininkų klodų būklę, kuri reikalauja greito pagerinimo.

Auklėjamo muito įvedimą visados tenka spręsti atsižvelgiant į esamas ypatingas sąlygas. Jei galima tikėtis, kad įvedus palyginti žemą saugojamą muitą per trumpą laiką išaugs nauja didelė pramonė, tai galima laukti, kad tokis pramonės

kūrimas bus naudingas. Bet jei reikalingas aukštas saugojamas muitas per ilgą laiką, tai galima tikėtis, kad auka bus perdidelė ir geriau būtų tokią priemonę atidėti patogesniems laikams. Jei apskritai pramonė gali būti gyva, tai ankščiau ar veliau ateis laikas, kai ji išaugs visiškai be apsaugos savarankiškai, arba pakaks bent palyginti menkos apsaugos. Galimas daiktas, kad yra pavyzdžių, kurie gali įrodyti, kad pajėgi pramonė buvo sukurta labai aukštais muitais per ilgą laiką, bet to įrodymo nepakanka, kad įrodžius tokios saugojamų muitų politikos naudingumą. Imant ilgą laiką, labai esti sunku, arba net ir visiškai nebegalima spręsti išsiskleidimosi, kuris galėtų apimt ūkio gyvenimą, jei ir nebūtų padaryta bandymo kurti atatinkamą pramonę saugojamais muitais.

Antrą atsitikimą, kur laikini apsaugos muitai gali būti ginami, sudaro esamos gamybos šakos gelbėjimas saugojamais muitas laike blogos konjunktūros, jei atatinkamai pramonės šakai gresia pavojus visiškai sunykti. Tokių konjunktūrinių muitų pateisinimas pareina nuo muitų dydžio. Jei pramonės šaka gali būti išlaikyta palyginti mažais saugojamais muitais, ir jei tikrai galima laukti, kad bloga konjunktūra neilgai tęsis, tai matomai apsaugos muitų politikos naudingumas yra visiškai aiškus. Bet ir tokioms sąlygoms esant, žinoma, reikia įrodyti, pad pramonė iš tikrųjų negali pati išsilaikyti įtempdama visas savo jėgas ir prisitaikindama naujoms sąlygoms. Įvedant apsaugos muitus visados rizikuojama sulaikyti būtina sanavimo procesą ir prisitaikymą racionaliausiu būdu naujoms ūkiškoms sąlygoms.

Ypatingai įdomų atsitikimą sudaro, kai pereito šimtmečio gale atsirado reikalas įvesti konjunktūros muitus, kai Žiemių Amerikos javų importas grėsė Europos javų gamybai. Tuomet buvo manoma, kad javų muitai turėtų sudaryti laikiną reiškinį, nes Jungtinės Valstybės numatomu laiku pačios turėjo sukonsumuoti visą savo javų gamybą. Esant tokiam įsitikinimui atrodė apsimokamu dalyku gelbėti Europos javų gamybą per palyginti trumpą laiką saugojamais muitais, nes Europa ir vėliau be tos gamybos negalėjo apsieiti. Nežiūrint į šį reliatyviai gerą apsaugos politikos pamatavimą ir praėjus ketvirčiui šimtmečio sunku pasakyti, ar ta politika iš tikrųjų buvo gera. Atsakymas į šį klausimą būtų patogesnis, jei dabar jau tų apsaugos muitų nebereikėtų. Dėl labai išplėstos javų

gamybos užjūrio šalyse manoma, kad žemės ūkis daugumoje valstybių negalėtų išsilaikyti be apsaugos muitų.

Panašų atsitikimą turime, kai esamą apsaugos muitą, einant bendra teorija, tektų atmesti. Tuomet neaišku esti, ar naudingiausia būtų iš karto panaikinti muitus. Visų pirmiausia neaišku, ar muitų panaikinimas gali būti padarytas nepriklausomai nuo konjunktūros. Jei galima laukti, kad atatinkama pramonės šaka gali išsilaikyti normalinėse sąlygose ir be muitų, tai esant ypatingai blogai konjunktūrai tiksliau bus palikti muitus ligi normalesnių sąlygų, kada pramonė galės lengviau prisitaikinti laisvoms varžytynėms. Bet ir tam reikalinga prielaida, kad tolimesnis patogus muitų pakeitimas tikrai įvyks nepertolimoje ateityje.

Be to, tenka turėti omenyje ir tokius muitus, kurių tikslas yra tik apsisaugoti nuo nedraugingos užsienio prekybos politikos. Toki muitai vadinasi dumpingo muitai. Jei užsienis bando smaugti vietinę pramonę laikinai parduodamas atatinkamus produktus pamestina kaina, kuri ilgam laikui negali išsilaikyti, o vėliau, kai bus pašalinta konkurencija, kaina bus išpūsta, tai tokiais atvejais visai vietoje bus klausimas, ar ne tiksliau laikinai atsirubežiuoti nuo perdaug pigaus importo, kad apsaugojus savo pramonę. Šį atsitikimą reikia skirti tiksliai nuo tokio atsitikimo, kai užsienis pasiryžęs ilgam pardavinėti savo prekės žema kaina. Nes tuomet, einant bendra teorija, tiksliau bus pirkti prekių iš užsienio.

Plačiai vartojami kovos muitai, norint prispirti užsienį sumažinti muitus. Kovos muitai nėra tikra prasme protekciniai muitai. Pasiekus tikslo, vadinasi, kai užsienis priverčiamas esti savo muitus pakankamai numušti, ypatingus kovos muitus tenka nuimti, ir tuo būdu jie patarnauja įvesti laisvą tarptautinę prekybą. Tačiau jei nepavyksta pasiekti tikslo, tai kovos muitai tenka palikti, o tatai gali sudaryti daug žalos, negaunant už tai jokio atpildo. Prityrimas rodo, kad kovos muitai yra abejotina priemonė palaikyti laisvą prekybą tarp tautų. Jie gali vesti lengvai į abipusius pakartotinus tarifų kėlimus ir vesti šalis į abiem pusėm labai žalingą ir pavojinga prekybos karą. Paprotys kelti muitus prieš sudarant prekybos sutartis, kad išsiderėjus kompensacijų, vargu tenka pripažinti išmintinga ir vaisinga politika.

Toki laikini saugojami muitai nesudaro jokios principinės išimties iš visuotinos laisvos prekybos naudingumo teorijos. Bet yra ištisa eilė protekcinių argumentų, kurie principialiai skiriasi nuo laisvos prekybos ir kuriems negalima surasti jokio ekonomiškai pateisinamo pagrindo. Iš tokių argumentų visų pirmiausia reikia nurodyti į tvirtinimą, kad apsaugos muitų sistema apskritai gali sudaryti pirmenybę vietinei pramonei palyginti su užsienio vietinėje prekyvietėje. Šis tvirtinimas sudaro tikrą vadinamos solidarinės muitų apsaugos teorijos turinį, anot kurios nepatogumai, kurių apsaugos muitai vienos pramonės šakos padaro kitai, turi būti kompensuoti įvedant apsaugos muitus ir kitoms pramonės šakoms. Nurodoma, kad tuo budu visa apsaugos muitų sistemos našta gali būti panaikinta, ir galų gale visos vietinės pramonės šakos turi naudos iš apsaugos muitų sistemos. Tokia tautinės muitų apsaugos programa buvo išdėstyta Bismarcko laiške 1878 m. Bundesratui. Anot Bismarcko, nusistatymas prieš apsaugos muitus daugiausia remiasi privilegija, kuria atskiros saugojamos pramonės šakos gauna kitų sąskaiton. Ir todėl, kad nedavus privilegijos vienai pramonės šakai ir tuom sukėlus pavydą kitų, jis nori duoti visai vietos pramonei privalumų palyginti su svetima pramone. Tokia sistema nespaustų nė vienos pramonės šakos ir kitoms būtų naudinga.

Panaši argumentacija, kiek galima matyti sudaro visose šalyse visų naujų protekcionistinių idėjų pagrindinį turinį. Bet visa minčių eiga visiškai neišlaiko kritikos ir remiasį nesupratimu tikros tarptautinės prekybos esmės, kaipo prekių mainų. Tatai gali geriausia paaiškėti prisiminus, kad tarptautinėje prekyboje dalis vietinės gyventojų perkamosios jėgos, kuri pasireiškia kaip užsienio prekių paklausai, tikrumoje suvartojama pirkti eksporto prekėms, už kurias turėtų būti išmainomos užsienio prekės. Stengiantis apsaugos muitų pagalba tapti nepriklausomais nuo užsienio importo, tatai turi reikšti, kad kalbami eksporto prekių paklausai išnyksta, nes seniau buvę užsienio prekių paklausai tenkinami vietinėmis prekėmis ir todėl nebereikalingi joki mainų objektai. Tuo būdu didelės pramonės grupės gaminių pardavimo galimumai žymiai sumažėja. Vadinasi, apsaugos sistema dalį vietinės perkamos jėgos gali pakreipti į atatinkamas saugojamas vietinės gamybos šakas, bet užtat ta perkamoji jėga bus atitraukta iš kitų pramonės ša-

kų, kurios pirmiau tarnavo vietiniam vartojimui patenkinti tarpininkaujant tarptautiniams mainams. Iš to aišku, kad „visas tautinės prekybos saugojimas“ yra visiška nesąmonė. Retai taip esti aiškus privataus ūkio atžvilgiu galvojimo nepakankamumas socialekonominiams klausimams spręsti. Populiarus įrodymas čia remiasi tuo paprastu privataus ūkio supratimu, kad saugojamieji muitai gali būti naudingi atskirai gamybos šakai ir tokiu supratimu apima visą visuomenę, skelbdamas, kad galima nekreipti dėmesio į tai, kad saugojamas muitas savo esme verčia vietinį pirkėją mokėti už tam tikras prekes brangiau kaip, kad esant laisvai prekybai reikėtų mokėti, kad jis sudaro tam tikrai vietinių gyventojų grupei — vartotojų arba gamintojų, naštą. Bismarckas ir po jo daugelis protekcionistų kitose šalyse bandė įrodyti, kad saugojamų muitų našta krinta užsieniui. Sekamuose paragrafuose mes tą dalyką paliesime arčiau, čia pasitenkinsime tik pastebėję, kad tiek kiek tas iš tikrųjų gali būti, muitai ne gali saugoti vietinę pramonę nekeldami kainų.

Labai populiarus yra argumentas dar ir tas, kad nors laisva prekyba principialiai yra tiksliausia, bet šalis negali jos laikytis, ligi kitos šalis atsitvėrę muitų sienomis. Kad tiksliai supratus šios argumentacijos mintį, reikia tik prisiminti, kad užsienio saugojami muitai, kurie veikia prieš šalies eksportą, pasunkina tarptautinius prekių mainus ir sudaro kliutį prekių importui. Jei užsienio importo muitai ligi tam tikro laipsnio veikia kaipo užsienio prekių įvežimo apsauga į savą šalį, tai sunku suprasti, kam dar tą patį importą šalis turi dar labiau sunkinti.

86. Apsaugos muitų našta.

Ginčuose muitų klausimais visados tenka susidurti su klausimu, kam iš tikrųjų tenka nešti apsaugos muitų našta. Šis klausimas galų gale sudaro vieną pusę problemos dėl apsaugos muitų įtakos kainų susidarymui apskritai, o šioji problema tėra dalis bendros problemos dėl to, kurios įtakos turi tarptautinė prekyba kainų susidarymui. Tačiau pirmiausia tenka išaiškinti kartu su apsauogs muitų naštą kelis visiškai elementarinius klausimus.

Apsaugos muitai daro įtakos visuotinam kainų susidarymui ir užsienio ir šalies viduje. Suprastinimo dėliai pradžioje

prileiskime, kad apsaugos muitai neturi jokios įtakos užsienio kainoms. Tokią prielaidą atitinka, kai atskira mažutė šalis apkrauna muitais pasaulinės prekybos dalyką.

Pirmiausia išnagrinėkime atsitikimą, kai atitinkama šalis sudaro vieną prekyvietę, kur prekė turi tik vidaus gamybos kainą ir konkuruojančios užsienio prekės kainą. Jei vidaus kaina prašoka tam tikra suma užsienio kainą, ir jei šalis atatinkamą prekę apkrauna muitu, tai aišku, kad muitas nesudarys jokios apsaugos vietinei gamybai, ligi tas muitas bus žemesnis, kaip kalbama suma. Tuomet vietinė gamyba vis viena negalės atsirasti, ir muitas turės tik tos reikšmės, kad apsunkins vidaus vartotojus valstybės iždo naudai. Jei muitas prašoko skirtumą tarp vietinės ir užsienio kainos, tai jis veiks prohibityviai: jokis įvežimas iš užsienio nebus galimas, ir visi paklausai bus tenkinami vietinės gamybos. Kai pagaliau muito skirtumas išlygina tiksliai užsienio ir vidaus kainos skirtumą, tai vietinė gamyba gali konkuruoti su užsienio importu. Bet tai sudaro netvirtą pusiausvyros būklę, kuri tikroje vienodoje prekyvietėje negali išsilaikyti. Tuo būdu mes prieiname išvados, kad muitas gali neturėti jokios apsaugos reikšmės, arba veikti grynai prohibityviai.

Bet tikrumoje šalies priekyvietė niekados negali būti vienoda. Kainą, už kurią parduodama vietoje gaminama prekė, gali būti įvairi įvairiose vietose. Prileiskime suprastinimo dėliai, kad užsienio prekė visur yra vienoda, tuomet galima pasirinkti tokią apsaugą muitais, kuri užsienio prekės kainą iškels tokio dydžio, kuris bus iš dalies aukštesnis, iš dalies žemesnis kaip vietinė kaina. Šiuo atveju turėsime tikrą konkurenciją tarp vietos ir užsienio prekių. Tam tikrose vietose vietinės prekės bus pigesnės, kitose brangesnės. Ribos tarp šių įvairių vietų bus, žinoma, ne tvirtos, nors ir užsienio prekių kainos paliktų visiškai nekintamos, nes dažnai vietinė gamyba gali nuleisti savo kainą, nes gamybos kaštai nesudaro absoliučiai fiksuotos sąvokos. Paprastai taip pat svyruoja ir kainos, kuriomis užsienis gali parduoti prekės įvairiose vietose, daugiausia dėl to, kad transporto kaštai esti įvairūs. Apkrovus muitais tas kainas, atsiranda importo prekių kaina, kuri vietinėse sąlygose gali konkuruoti su vietos prekėmis.

Visais šiais atvejais užsienio prekės kaina pakeliama vidaus prekyvietėje visa muito suma, nes mes užsienio kainą pri-

ėmėme kaipo tvirtą, taigi kaipo nepriklausomą nuo muito. Dabar mes galime prileisti, kad saugojamas muitas gali duoti progos užsieniui nuleisti kainą. Praktikoje labai svarbus atsitikimas, kai užsienio gamyba yra monopolistų rankose. Kad išlaikytų savo rankose prekyvietę, jie gali nuleisti parduodamas kainas ligi tiek, kad jos pajėgtų konkuruoti. Tuomet jie savo produktus pigiau parduoda užsieniui, kaip savo šalyje. Tokis elgesys ekonomiškai jiems gali atrodyti visiškai racionalus. Prileiskime, kad prekės gaminamos stambioje įmonėje su dideliais tvirtais kaštais, tai tuos tvirtus kaštus gali perdėti savo šalyje parduodamoms prekėms, ir tik mažą jų dalį eksporto prekėms. Tuo būdu monopolistas gali turėti iš eksporto žymios naudos, nes jis įgalina jį varyti tokio dydžio gamybą, kuris reikalingas numažinti gamybos kaštams gili minimumo. Savo šalies prekyvietė, žinoma, skųsis, kad ji skriaudžiama, nes užsienis gauna geresnes kainas. Bet jei nebūtų daromos užsieniui nuolaidos, kai svetimi apsaugos muitai išmuštų prekyvietę iš rankų, ir gamybos išlaidos turėtų pakilti, nes gamyba negalėtų eiti stambiu mastu. Šaliai, kuri įvedė apsaugos muitus, čia kalbamas kainų nuleidimas reikštų užsienio importo papiginimą, ir ekonomiškai būtų naudingas. Užsienio gamintojas mokėtų iš tikro dalį muito, o išimtinais atvejais net ir visą muitą. Kiek tatai ištikro įvyksta, muitas nustoja buvęs apsaugos priemonę. Tik ta muito dalis, kuri nesumokama užsienio gamintojo, tarnauja vietinėms kainoms pakelti ir gali tarnauti kaipo vietinės gamybos apsauga. Nuomonė, kad vietinę gamybą galima apsaugoti užsienio mokamu muitu, matomai atsirado neaiškiai suprantant čia paliestas sąlygas.

Monopolių egzistavimas nėra būtinai reikalinga, čia minėto užsienio ir vietinių kainų direfenciavimo būdo sąlyga. Ir laisvai konkurencijai esant, atskiros verslamonės, kai jų eksportui į svetimas šalis gręsia pavojus dėl apsaugos muitų, linkę esti daryti įvairių kainų nuolaidų, kad išlaikytų savo rankose užsienio prekyvietę stengdamos išlaikyti seną kainą ir savo šalies prekyvietėje. Bet tos pastangos gali pavykti tik tam tikrose ribose. Nes visi gamintojai nori savo produktus mieliausia parduoti savo šalies prekyvietėje, kur jie gauna aukščiausias kainas, ir atsiranda tendencijos numušti tas kainas, kad daug maž išsilygintų skirtumas tarp eksporto ir vietinių kainų.

Apsaugos muitų įvedimas gali turėti užsienio gamintojams ta prasme įtakos, kad jie darys didesnių pastangų mažinti gamybos kaštus, pav., didesnę įmonių koncentracija, techniškais pagerinimais ir t. t. Tiek, kiek tuo pavyksta numušti produktų parduodamas kainas, šalis, kuri įvedė apsaugos muitus, gauna gryno pelno, bet tas nesudaro jokios savo pramonės apsaugos.

Pagaliau užsienis apsaugos muitus gali padengti mažindamas užsienio gamybos faktorių atlyginimą. Paprastai šiuo atžvilgiu kreipiama daugiausia dėmesio į verslamoninką. Iš tikrųjų tik laikinai ir retai verslamoninkas prisiima apsaugos muitų naštą. Dažniausia, esant reikalui numušti kainą, kad kaina nugalėtų apsaugos muitus, daroma tatai gamyboje vartojamų gamybos faktorių sąskaiton. Jei, pav., Anglija įvestų muitus tokiems žmės ūkio produktams, kaip antai: kiaušiniams, sviestui ir bekonui, tai, be abejonės, tuo pakenktų danų žemės ūkiui, ir greičiausia tas numuštų žemės ūkio darbo ir žemės kainas. Nes anglų danų kiaušinių ir p. d. paklausai galų gale yra tų gamybos faktorių paklausai. Muitai sumažintų tuos paklausus, ir norint juos išlaikyti, tektų tatai daryti tik numušant gamybos faktorių kainas. Apskritai tenka pasakyti, kad apsaugos muitai turi tendencijos nuspausti darbo algas. Tai šaliai, kuri įveda muitus, tas gali duoti naudos, jei tuo papiginamos užsienio prekės. Apžvelgiant bendrai viso pasaulio apsaugos muitų sistema, vargu bau gali būti abejonių, kad ši sistema palaiko žemesnes darbo algas, kaip kad jos būtų esant laisvai prekybai.

Iš to, kas čia pasakyta dėl apsaugos muito naštos užkrovimo, aišku, kad apsaugos muitai tiek, kiek jie veikia kaipo apsauga, nenešama užsienio, bet pakelia vietinę kainą ir nešama pačios šalies.

Klausimas, kas galų gale tą kaštą neša, tuo dar neišsprendžiamas. Paprastai dalykas taip suprantamas, lyg kad tos šalies vartotojai neštų apsaugos muitų naštą, ir visa našta išskaičiuojama padauginus iš kainų pakilimo visą vartojimą. Tokis traktavimo būdas naudojamas tam, kad nustačius apsaugos muitų įtaką pajamų pasiskirstymui. Iš to daroma išvada, kad apsaugos muitai apskritai kenkia vartotojams. Bet tokia išvada matomai yra neteisinga. Reikia atsižvelgti, kad ir tarp vartotojų gali būti tokių grupių, kurios gali turėti nau-

dos iš apsaugos muitų, arba tie, kurių naudai tie muitai ir įvesti. Jei, pav., turėti omenyje įvedimą muitų batams, kad patikrinus batų darbininkams darbą ne per žemomis kainomis, tai batų kainų pakilimas, kurio naštą neša ir batų darbininkai kaipo vartotojai, negalima laikyti darbininkų apsunkinimų. Dėl to, batų darbininkai turės daugiau darbo, tai ir kitos darbininkų grupės galės gauti aukštesnes kainas, nes jie nejaus batų darbininkų konkurencijos. Šis algų pakilimas gali kompensuoti batų kainų pakilimą. Žinomas daiktas, turi būti verslo šakų, kurios iš tikrųjų turės nešti pakeltų batų kainų naštą. Bet tai dar nereiškia, kad tą naštą neštų tų verslo šakų darbininkai. Kalbamas kainų pakilimas tam tikromis sąlygomis gali būti perkeltas darbdaviams, pakėlus darbo algas, ir šiųjų perkeltas kitiems gamybos faktoriams. Iš to aišku, kad batų kainų pakilimas negalima laikyti vien batų vartotojų apsunkinimu.

Dalykas esti daug komplikuotesnis, kai apsaugos muitais esti apkrauta daugelis prekių, ypač jei norima sudaryti „solidarinę muitų apsaugą". Tikrumoje apsaugos muitų juk yra uždavinys pagerinti gamintojų būklę ir toki visuotini muitai turi pakelti plačių gyventojų masių reikalus ir nesudaryti apsunkinimų. Bet jis visiškai pakeičia visą kainų susidarymą, ir jei jau yra apsaugos muitai, tai negalima pasakyti, kaip susidarytų kainos be jų įtakos. Dėl to ir nustatyti naštos dydį paprastais metodais negalima, ir išskaičiavimai, kurie daromi tuo būdu tenka laikyti nesąmone.

Apsaugos muitai daro įtakos ir elementarinių gamybos faktorių kainų susidarymui. Apsaugos muitų naštą turi sudaryti tai, kad tam tikrų visuomenės grupių realinės pajamos sumažėja, palyginti su tomis, kurias jie gautų nesant apsaugos muitų. Bet aritmetinis tos naštos išskaičiavimas matomai nėra galimas.

Populiaria nuomone kainų pakilimas, atsiradęs dėl įvairių muitų įvairioms prekėms, reikia sudėti, ir paaiškės, kad platūs apsaugos muitai turi vesti į visuotiną brangenybę. Tatai turėtų reikšti, kad šalies pinigų vertė turėtų būti numušta apsaugos muitais. Šis galimumas traktuojant šią problemą, kuri apima reliatyvines kainas, turi būti iš anksto pašalintas. Reikia prileisti, kaip kad mes darėme dvejose pirmose knygose, nekintamą pinigų vertę. Laikantis šio pagrindinio dėsnio teks prileisti, kad šalis, kuri įveda apsaugos muitą, taip reguliuoja

savo apsirūpinimą mokėjimo priemonėmis, kad visuotinas kainų lygis palikti nekintamas.

Jei taip ištikro esti, tai griežtai paėmus kiekvienas apsaugos muitas, kuris pakelia kainas vidaus prekyvietėje, vienkart turi numušti kitų prekių kainas, kad bendras kainų vidurkis paliktų nekintamas. Apsaugos muito kainas kelianti įtaka turi būti atsverta kainų kritimu. Prieš vartotojų apsunkinimą pakeltomis kainomis stoja visados palengvinimas numušamomis kainomis. Iš to aiškiai matome, kad negalima paprastais išskaičiavimais nustatyti vartotojų apsunkinimą apsaugos muitais. Kad supratus kainas žeminančią apsaugos muitų įtaką, tenka štai kas turėti omenyje. Jei publikos perkamoji jėga dėl muitų atitraukiama daugiau kaip pirma į tam tikrą vartojimo šaką, tai publikos perkamosios jėgos mažiau bepaliks kitoms vartojimo šakoms ir dėl to turi atsirasti spaudimas į kitas kainas. Paskutinėje eilėje ši įtaka paliečia elementarinių gamybos faktorių kainas, kurios dėl apsaugos muitų išdalies pakeliamos iš dalies sumažinamos. Tuo būdu apsaugos muitų našta, kaip jau sakyta galų gale pasireiškia kai kurių gamybos elementarinių faktorių kainų numušimu.

Čia pašalintas klausimas dėl apsaugos muitų sąryšio su pinigų verte savo esme nesudaro vidujinio kainų susidarymo klausimo, bet yra pinigų teorijos klausimas. Jis tegali būti išaiškintas traktuojant tarptautinės prekybos teoriją, kaip kad mes toliau ir padarysime, kaip valiutos problemą.

87. Muitų apsauga kaip socialinė politika.

Prekybos politikos turinys, žinoma, pareina nuo to, ką valstybė pripažįsta savo uždaviniu. Laisvos prekybos teorija manė, kad reikia stengtis gauti tautai kiekvienu momentu kiek galint daugiau pajamų. Statant valstybei kitus uždavinius nuo to gali pareiti ir prekybos politika. Tatai matėme jau ir A. Smitho moksle, kuris gyrė tokią aštrią prekybos politikos priemone kaip navigacijos aktas, šalies gynimo atžvilgiu. Šių laikų valstybei yra charakteringa tai, kad į savo uždavinius įtraukia plačią socialpolitinės globos sritį. Jei valstybė prisiima atsakomybę už silpnesnių piliečių gerovę ir jų apsaugą prieš socialinę negerovę, tat, suprantama, turi įtakos ir prekybos politikos pobūdžiui. Socialpolitinė apsauga, kurios imasi

šių laikų valstybė, gali pateisinti tokią muitų apsaugą, kuri gali būti paremta ne vien tik didžiausiomis bendromis pajamomis. Valstybės siekiami socialpolitiniai tikslai iš tikrųjų sudaro kolenktyvines gėrybes, kurios nepasireiškia individų piniginių pajamų dauginimu, bet kurios laikomos tokiomis svarbiomis, kad jos turi lemiamos reikšmės prekybos politikai.

Pripažinimas kolektyvinėms gėrybėms socialpolitinės reikšmės visuomenei, nors ir ne individų visumai, įgalina mus pateisinti tai, kad valstybė siekdama kolektyvinių gėrybių apsaugos muitų naštą pasiima sau. Tokiu atveju labai aišku esti, kad apsaugos muitas sudaro tam tikrą auką. Tokia auka tolygi yra kitoms aukoms, kurias valstybė neša remdama socialpolitinius uždavinius. Tuomet klausimas, ar valstybė savo socialpolitinių tikslų siekia apsaugos muitais ar kitomis priemonėmis, sudaro grynai tikslingumo klausimą, kuris atskirais atvejais sprendžiamas einant techniškais pagrindais.

Laisvos prekybos teorija remiasi mintimi, kad laisvoje prekyboje visi gyventojai turi daugiau darbo. Prileidžiant pusiausvyros būklę, tokia prielaida ir teoretišaki yra teisinga. Bet galimas daiktas, kad tam tikros visuomenės grupės už tą darbą gauna labai menkas algas, daug mažesnes už ekzistencminimumą. Kai kurių visuomenės grupių nukritimas ligi tokio žemo laipsnio šių laikų valstybės gali būti laikomas socialiniu blogiu, su kuriuo valstybė turi kovoti. Priemone prieš tai gali būti, sakysime, įstatymo pagalba nustatymas minimalinės algos. Tuomet esti atviras klausimas, ar ne tiksliau šalinti tokį gyvenimo standarto numušimą, įvedant kai kuriuos saugojamus muitus. Galima, pav., manyti, kad įvedus apsaugos muitus tekstiliniams produktams, pavyks pakelti tekstilinių fabrikų moterų gyvenimo standartą. Savaime suprantama, kad tokia muitų apsauga sudarys naštą, kitiems gyventojams. Bet ir apskritai norint pakelti kai kurių darbininkų gyvenimo sąlygas, visuomenei tenka tuo ar kitu būdu nešti aukas. Tenka tik pasirinkti tikslingiausią tos aukos formą, ir galimas daiktas, patikrinus dalyką, apsaugos muitai gali būti atmesti. Apsaugos muitams gali būti prikišama, kad jie neūkišku būdu sulaiko darbininkų grupę tokiame versle, kuris nebeapsimoka, ir kurį, nesant muitų apsaugos, darbininkai pamažėl atmestų ir pasieškotų geriau apmokamo darbo. Bet gali atsitikti, kad tokio apsimokamo darbo šalyje gali ir nebūti kalbamoms darbininkų gru-

pėms. Tikrai apsimokamas esamas šalyje darbas gali būti tokios rūšies, kad jis kalbamoms moterų darbininkių grupėms gali netikti. Nesant galimumo kitaip kaip sunaudoti tų darbininkų darbą, tenka pasvarstyti, kaip geriausia juos apsaugoti nuo žemo gyvenimo standardo.

Artimai su šiuo klausimu yra susirišęs ir nedarbo klausimas. Griežtai laikantis valstybės nesikišimo principo, atsiradus nedarbui, tektų tik laukti ligi ekonomiškas spaudimas perkels darbo jėgą į kitus verslus ir kitas vietas, arba įvyks reikalingas ūkiškas persitvarkymas. Laikant tokią politiką per kieta ir atsižvelgiant į tai, kad platūs darbininkų sluogsniai pereinamuoju laikotarpiu pakliūva į didelį skurdą ir gali atprasti nuo reguliaraus darbo ir ateityje tapti netikusiais, tai norint išvengti šios socialinės negerovės, bedarbius tenka tuo ar kitu būdu remti. Tuomet tenka spręsti, kas tikslingiau, ar laikyti darbininkus prie dabartinio darbo apsaugos muitų pagalba, ar padėti jiems duodant kitur darbo. Abejais atvejais yra pavojaus, kad spaudimo suminkštinimas pailgins reikalingą darbo jėgos persigrupavimą ir prisitaikymą ūkio gyvenimui ir tikrą pagyjimą sukliudys. Abejais atvejais to pavojaus reikia saugotis ir kartu nugalėti įvairias sunkenybes. Įvairūs bedarbiams šelpti metodai turi savo blogų pusių, todėl ir netikslu berods būtų iš anksto smerkti ir apsaugos muitus, be kritikos pritariant kitoms priemonėms padėti bedarbiams.

Viešpataująs dogmatinis nusistatymas prekybos politikos klausimais, kaip mes matome iš kasdienio patyrimo, veda į tokius aiškius prieštaravimus, kad darbininkai, būdami laisvos prekybos šalininkai ir atmesdami apsaugos muitus, laiko savaime suprantamu dalyku, kad sava šalis privalo kliudyti įvežti svetimą jėgą, kuri galėtų sudaryti konkurenciją vietiniams darbininkams. Laikantis siaura prasme prekybos politikoje laisvos prekybos dogmatikos, laisvo darbo jėgos judėjimo atžvilgiu pripažįstamas grynai prohibityvinis principas ir stengiamasi tą principą ginti rupios prievartos veiksmais. žinoma, sprendžiant šį kalusimą, gali turėti vietos ir kiti grynai ūkiški sumetimai. Rasinės politikos ir socialiniais atžvilgiais tam tįkros svetimos darbo jėgos įvažiavimas gali būti kliudomas. Ūkiškas motyvas draudžiant įvažiuoti svetimai jėgai dėl nemalonios konkurencijos, sunkiai yra suderinamas su laisvos prekybos principu, kad suaugęs darbas būtų įvežiamas, jei jis yra pigesnis.

Pastangos apsaugoti darbininkų gyvenimo standardą sunkinant emigraciją, vis dėlto yra tam tikra protekcionizmo rūšis. Laikantis muitų politikoje laisvos prekybos vienašališkos darbininkų apsaugos savo šalies pramonės, kuri nejaučia svetimšalės prekių konkurencijos, išdava bus pasiekiama sąskaiton tų darbininkų, kuriems su tokia konkurencija tenka kovoti.

Darbininkų organizacijos, kurios atmeta bet kurią muitų apsaugą, dažnai savo darbais esti pačios griežtos protekcionistės ir griežtai daboja to, kad būtų pašalinta konkurencija iš šalies, o kartais net įstojimas naujų darbininkų į organizacijas. Tokia politika sudaromas šių laikų valstybės viduje smulkus viduramžių protekcionizmas, kas matomai ne tik prieštarauja laisvos prekybos teorijai, bet ir palyginti su merkantilistų siektu laisvu ūkišku šalies viduje judėjimu, sudaro žingsnį atgal.

Šių laikų politiniame gyvenime dažnai tenka pastebėti, kad žmonės, kurie save laiko laisvos prekybos šalininkais ir kiekvieną muitų apsaugą atmeta, laiko savaime suprantamu dalyku, kad valstybė tuo ar kitu būdu gintų ūkiškus ar socialinius interesus. Švedijoje ypačiai labai mėgiamas valstybės paskolų davimas ir tam tikslui fondų sudarymas. Už tas paskolas skaitomi žemesni palūkanų procentai, kaip kad skolininkai moka laisvoje prekyvietėje. Dažniausia palūkanų procento dydis esti žemesnis, kaip ir pati valstybė moka už savo skolas. Žymi valstybinio paskolų fondo dalis skiriama palaikyti pramonei, ypačiai žemės ūkiui, bet taip pat ir amatams ir susisiekimui. Tuo būdu čia turime tiesioginį valstybės rėmimą pramonės mokesčių mokėtojų sąskaiton, vadinasi, tokią politiką, kuri labai artimą protekcionizmui. Kai kurie fondai skiriami vartotojams. Čia visų pirmiausia tenka suminėti butams parūpinti fondą. Tokiais keliais valstybė įsikiša į ūkio gyvenimą ir kapitalo naudojimą nukreipia kitaip, kaip būtų be jos įsikišimo. Politikai mano, kad sudarydami tokius paskolų fondus sudaro naują kapitalą, ir nemato, kad čia valstybė ne ką kitą daro, kaip kad savo kreditais atitraukia šalies kapitalą nuo labiau apsimokamo vartojimo į mažiau apsimokamą. Bet tai ir yra ta principinė klaidą, delei kurios A. Smithas ir po jo visa laisvos prekybos teorija atmetė kiekvieną valstybės įsikišimą į laukują prekybos politiką. Netenka neigti, kad tokiomis priemonėmis kartais pasiekiama labai svarbių ūkiškų ir socialpolitinių išdavų. Bet tą pat

galima pasakyti ir apie apsaugos muitus. Klausimas tik, ar tas, ko pasiekiama, turi tokios didelės vertės, kad pateisintų neišvengiamus nuostolius. Tą klausimą tenka spręsti ir vienu ir antru atveju. Norint apskritai pagrįsti valstybės įsikišimą, tat turi būt nurodyta kolektyvinė gėrybė, kuri atsvertų neišvengiamus individų visumos tiesioginių piniginių pajamų nuostolius.

Muitų apsauga naudinga visados sugretinti su kitomis apsaugos pastangomis. Dėl to aiškesnė tampa ta nauda, kurios galima pasiekti apsaugos muitais ir ją galima objektyviai patikrinti. Taip pat paaiški, o tat nemažiau svarbu, valstybes įsikišimo minusai, nepareinami nuo įsikišimo formos ir techniškų priemonių, kuriomis ji naudojasi.

Apsaugos muito pateisinimas siekiant socialpolitinės, arba bendriau sakant, kolektyvinės naudos, pareina, žinoma, nuo tų aukų, kurių reikalauja apsaugos muitas. Šiuo atžvilgiu turi reikšmės ne tik aukos dydis, bet ir klausimas, kurias gyventojų grupes ji palies ir vienkart, kurios įtakos turės visam šalies ekonominiam gyvenimui. Apskritai reikia juk privengti, kad apsaugos muitai numuštų kai kurių gyventojų grupių realines pajamas, arba apréžtų tautos produktingą veikimą tam tikra linkme, ir kad gali būti sudaryti nuostoliai, kas gali padaryti abejotina apsaugos politiką. Tokis atvejis, kada apsaugos muitas gali būti įvestas be didesnės žalos, tenka pažymėti kaip išimtį.

Bet kad yra atsitikimų, kur tikrai galima pasakyti, kad socialpolitinių interesų atžvilgiu apsaugos muitai naudingi šalies ūkio gyvenimui, galima įrodyti konkrečiais faktais. Paimkime visų pirmiausią sugalvotą pavyzdį. Retai gyvenama šalis su turtingomis aukso kasyklomis gali įvesti žemės ūkio muitus, tikėdamasi tuo padėti kultivuoti žemę ir padauginti gyventojų skaičių ir tuo sudaryti šalies kultūros pagrindą. Žinoma, toki muitai pakels pragyvenimo išlaidas aukso kasyklų darbininkams. Bet galimas daiktas, kad tie kaštai bus perkelti verslamoninkams padidinus algas. Gal būt pakils net ir realinės aukso kasyklų darbininkų pajamos. Nes susidarius geresnėms darbo sąlygoms žemės ūkyje, bus didesnis darbo trūkumas aukso kasyklose. To išdava bus tai, kad aukso kasyklos duos mažesnį pelną. Tatai bus tolygu tam, kad dalis esamų žemėje aukso lobių padengs apsaugos muito kaštus. Žinoma, tokia

muitų politika gali pailginti aukso kasyklų išnaudojimą, bet užtat ir aukso lobių užteks ilgesniam laikui. Čia kalbamai politikai pageidaujama bus, kad aukso lobiai ilgiau tęstųsi, kad juos benaudojant pakankamai būtų laiko šaliai ūkiškai ir kultūriškai sustiprėti. Žinoma, anot laisvos prekybos teorijos, pelnas, arba metinės šalies pajamos būtų didesnės, jei nebūtų įvesti apsaugos muitai. Bet iš to dar neišeina, kad tos pajamos galėtų tarnauti šalies kapitalui didinti. Galimas daiktas, kad didesnė aukso kasyklų rentos pobūdžio pajamų dalis tarnauja kapitalams sudaryti svetimose šalyse. Dažniausia taip būna, kai aukso kasyklos esti užsienio verslamonės rankose, pav., didelės tarptautinės akcinės bendrovės. Dėl to laisva prekyba gali neskatinti šalies turtų augimo. Laisvos prekybos politikos išdava gali būti ištuštinimas aukso kasyklų, o šalis paliktų neturtinga ir atsilikusi, kaip ir prieš atrasiant aukso kasyklas, o tuo tarpu kapitalai iš aukso kasyklų būtų sudėti užsienyje. Ne per aukšta muitų apsaugos pagalba šiuo atveju visiškai galima būtų paskatinti šalies pažangą.

Nesunku būtų tikrumoje rasti tokių atsitikimų, kurie esmėje atitinką šį konstruotą pavyzdį. Šiuo atžvilgiu labai yra pamokinančios švedų sąlygos. Stambią švedų pramonę per paskutinę šimtmečio pusę sudarė ekstraktyvinė pramonė, kuri mito iš pirmykščių miškų arba geležies rūdos šaltinių žemėje. Žemės ūkio apsaugos muitai ir kai kurių kitų pramonės šakų, pav., audžiamosios pramonės, gali pagerinti šios verslo šakos ir joje užimtų darbininkų būklę kalbamų gamtos lobių sąskaiton ir prisidėti prie visuotino šalies ūkiško ir kultūrinio skleidimosi, nesudarydama jokios naštos ektraktyvinėje pramonėje užimtiems darbininkams. Be abejonės, įvedus apsaugos muitą, medžio ir rūdos pramonės darbininkų gyvenimo išlaidos pakilo. Galimas daiktas, kad darbininkai tų pramonės šakų pajėgė tą pakilimą perkelti verslamoninkui ta prasme, kad apsaugos muitai turėjo būti sumokami iš gamtos lobių. Žinoma, įvedus apsaugos muitus gamtos lobių naudojimas tapo mažiau apsimokamas, kaip prieš tai, ir galimas yra daiktas, kad tam tikrų eksporto pramonės šakų skleidimasis tuo buvo suvaržytas. Bet tatai neturėjo jokios įtakos ūkiškai raidai. Nes valstybė kitais sumetimais eidama — pateisinamo ar nepateisinamo gamtos medžiagų taupumo, suvaržė jų naudojimą. Paprastos laisvos prekybos argumentas, kad nesaugojama pramonė, esant laisvai

prekybai, stipriau plečiasi, čia netinka. Didesnis pelnas, kuris būtų tekęs ekstraktyvinei pramonei, greičiausia nebūtų palikęs šalyje, bet būtų sudėtas į užsienį. Tuo tarpu ūkiškas spaudimas į neužimtus ekstraktyvinėje pramonėje gyventojus greičiausia būtų vertęs juos emigruoti. To išdava būtų, kad šalis liktų neturtingesnė gyventojais ir kapitalais. Galimas daiktas kad kai kurios šalies sritys, kurios iš ekstraktyvinės pramonės neturi jokios naudos, ypačiai tam tikros darbininkų grupes — jų tarpe daugiausia moterys, patektų į sunkią ūkišką būklę. Atrodo, kad šiuo atžvilgiu apsaugos muitas veikia kaipo socialinė apsauga ir nors nevisiškai nepašalina sunkenybių, bet labai jas sušvelnina. Visa šalis švedų ūkio gyvenimo išsiskleidimas, kuris įvyko esant muitų apsaugos, daug prisidėjo ir prie šalies transporto reikalų sutvarkymo ligi dabartinio jų aukščio. Todėl galima sakyti, kad švedai dalį savo turtingų gamtos dovanų tiksliau suvartojo ūkiškai ir socialinei šalies pažangai plėsti, kaip kad tai būtų įvykę be valstybės įsikišimo. Apsaugos muitai panašiai veikė lyg ir šalies gamtos lobiu mokesčiais apkrovimas čia kalbamiems ūkiškiems ir socialiniams tikslams siekti.

Šis galimų švedų muitų sistemos pasekmių analizas ūkio gyvenimui turi principialinės reikšmės. Bet jos nereikia suprasti kaipo tikslingos politikos. Švedų muitų politika taip pat yra neaiški ir nustatyta atsitiktinais privataus ūkio principais, kaip kad tat būdavo ir kitose šalyse. Tačiau konkretinės apsaugos muitų politikos naudingos prielaidos ypačios patogios buvo Švedijoje. Bet reikia abejoti, ar tos prielaidos ir dabar turi tos pat reikšmės. Apskritai yra labai maža tokių šalių, kurios tas prielaidas turi.

DVIDEŠIMTS PIRMASIS SKYRIUS.

Tarptautinės prekybos teorija.

88. Tarptautinė prekyba kaipo valiutos problema.

Tarptautinė prekyba yra prekyba tarp sričių, kurios laiko save savarankiškais ūkiškais vienetais. Tokis savęs traktavimas reiškiasi tuo, kad srityje gali pasireikšti tam tikrų ūkiškų interesų bendruma, kas duoda progos ta ar kita for-

ma tiems reikalams atstovauti. Jei ta atstovybė bando daryti įtakos užsienio prekybai, tai susidaro tarptautinė prekybos politika. Svarbiausia tokios tarptautinės politikos priemonė, yra tam tikra muitų siena ir, šių laikų supratimu, sienos apimta muitų sritis, pasireiškianti kaipo svarbiausias prekybos politikos vienetas. Anot tokio supratimo, tarptautinė prekyba yra prakyba tarp atskirų muitų sričių. Tuo atžvilgiu mes ir traktavome tarptautinę prekybą pereitame skyriuje. Bet matyti, kad tokis sąvokos nustatymas duoda perdaug svorio techniškam momentui. Muitas juk nesudaro būtinos tarptautinės prekybos ekzistavimo sąlygos. Teoretiškuose tyrinėjimuose patogiausia bus visų pirmiausia prileisti, kad nėra daroma tarptautinei prekybai tokių dirbtinų sunkenybių. Todėl charakteringiausio tarptautinės prekybos pažymio tenka ieškoti ūkiškame srities savarankume.

Tarptautinės prekybos teorija kaip ir kiekviena ekonominė teorija visų pirma turi būti kainų susidarymo teorija. Norėdami studijuoti kainų susidarymą atskirose šalyse abipusės prekybos įtakoje, turime prileisti pinigų sistemos buvimą kiekvienoje šalyje. Bendriausią prielaidą sudarys tai, kad tos pinigų sistemos nepareina viena nuo antros. Vadinasi, mes galime išeiti iš to, kad kiekvienos šalies ūkiškas savarankiškumas pasireiškia savarankiška valiuta. Mes galime manyti, kad tai yra laisva popierinė valiuta, kurią šalis automomiškai reguliuoja tinkamu aprūpinimu mokėjimo priemonėmis. Tarptautinę prekybą tuomet tenka suprasti kaipo prekyba tarp dviejų šalių su savarankiškomis valiutomis. Tokiu šios savokos aprėžimu mes pasiekiame šaknies to naujo reiškinio, kuris mums tenka analizuoti, norėdami kainų susidarymą išplėsti už tikrų jo ribų. Pasirodo, kad tokis tarptautinės prekybos esmės supratimas labai tinka išdėstyti jos teorijai, ir mes šį apibūdinimą galime pasirinkti kaipo išeiginį tolimesniems tyrinėjimams.

Aukso valiutos šalys ligi tam tikro laipsnio turi bendrą valiutos pagrindą. Žymioje dalyje betgi tokios valiutos šiame veikale duotu supratimu tenka laikyti kaipo savarankiškos valiutos, kurios sąmoningai taip reguliuojamos, kad jos atitiktų apytikriai aukso paritetą ir tuo pat ir kitas aukso valiutas. Šis atsitikimas reikia suprasti kaipo specialinis mūsų visuotinos savarankiškos valiutos atsitikimas, kuris pasižymi tuo, kad valiutai reguliuoti statomas specialinis tikslas.

Kai kada atsitinka, kad savarankiškos šalis, taip sakant, turi „bendrą“ valiutą. Tatai, pav., prieš karą buvo Skandinavijos valstybėse, taip pat Lotynų monetos sąjungoje. Bet iš tikrųjų tokios šalys turi savarankišką valiutą. Kiekviena šalis pati yra atsakominga už valiutos tam tikro pariteto išlaikymą ir tam tikslui privalo laikytis savos valiutos politikos. Jei net vienybė pinigų reikale taip toli siekia, kad atskiros sąjungos valiutos visados perkamos a l p a r i ir parduodamos, kaip kad seniau buvo Skandinavų monetų sąjungoje susitarta centralinių bankų, vis dėlto pagrindinis savarinkiškos valiutos pažymys neišnyko. Atskiros vakiečių valstybės čia kalbama prasme nėra savarankiški vienetai. Nes jos iš tikrųjų turi bendrą valiutą, kuri valdoma vienintelės organizacijos Reichsbanko. Amerikos Jungtinės Valstybės turi vieną vienintelę valiutą. Bet ilgą laiką sudarė problemą, kaip išlaikyti atskirų valstybių dolarių valiutą paritete tarp savęs. Įkūrus Federal Reserve Systemą ši problema buvo išspręsta. Kadangi šiai sistemai vadovauja Federal Reserve Board'as, kaip aukščiausias organas, tas ir valstybėse viešpatauja valiutos bendrumą, nors ir 12 atskirų valstybių Federal Reserve bankų tiek yra autonomiški, kad turi teisės laikyti ligi tam tikro laipsnio savarankiškos valiutos politikos su savu diskonto dydžiu, kad išlaikytų dolerio paritetą. Prekybos tarp atskirų Federal Reserve distriktų studijos ir jos reikšmės dolario paritetui išlaikyti būtų labai įdomus dalykas ir nemaža nušviestų labai gimininga tarptautinės prekybos problemą. Toliau mes žymėsime sritį su savarankiška valiuta tiesiog „šalimi“.

Panagrinėkime pirmiausią paprastą atsitikimą, kad tarp savęs prekiauja tik dvi šalis A ir B ,ir prileiskime, kad kursai vekselių tarp abiejų šalių išreiškia valiutos B kaina šalies A pinigais. Jei šis vekselių kursas yra pakankamai aukštas, tai visos šalies B prekės bus perbrangios šaliai A, todėl ir prekių įvežimo iš B į A apskritai negalės būti. Atvirkščiai šalies A prekės bus labai pigios šalyje B, ir esant pakankamai aukštam vekselių kursui, į šalį B bus vežamos šalies A prekes, vietoje jas gaminus namie.

Jei vekselių kursas aukštas, bet dar nėra tokio aukščio pasiekęs, kad prohibityviai veiktų prekių įvežimą šalies B į A, tai jis turi tą prekių įvežimą stipriai aprėžti ir vienkart paskatinti išvežimą iš A. To pasėka esti tai, kad A turi stiprų ir nuola-

tinį perteklių savo prekyboje su B. Atvirkščiai labai žemas vekselio kursas turi vesti į nuolatinį šalies A deficitą prekybos balanse. Tarp šių kraštutinumų matomai turi būti punktas, kur A tiek pat perka iš B kiek B parduoda jai, kur, vadinasi, prekybos balanse įvyksta pusiausvyrą. Čia mes prileidžiame, kad visos prekės betarpiškai apmokamos, kitaip sakant, viena šalis neduoda kitai šakai jokių kreditų — bent jau ilgesniam laikui kiek tai techniškai reikalinga išlyginti balansui. Kalbamas punktas tuomet ir parodo pusiausvyros būklę užsienio vekseliams; nes esant kitokioms būklėms vienoje ar kitoje šalyje atsirastų svetimos valiutos trūkumas, kuris neišvengiamai pakeltų tos valiutos kursą. Tik tokis vekselių kursas, kuriam esant išsilygina prekybos balansas, gali būti stabilinis. Tokį vekselių kursą mes vadiname perkamų jėgų paritetu (plg. 60 §).

Iš šių paprastų samprotavimų mes tuojaus galime padaryti svarbią išvadą. Jokia šalis prekyboje su kita šalimi negali turėti visuotinos pirmenybės ir niekados negali būti tokios konkurencijos, kad viena šalis į kitą negalėtų parduoti jokių produktų. Apskritai nėra absoliutinės pirmenybės ta prasme, kad viena šalis pigiau produktuotų kaip kitos. Šalis gali būti techniškai ir organizaciniai atsilikusi palyginti su kitomis, gali turėti blogas žemes ir būti menkai aprūpinta kvalifikuota darbo jėga, bet vis dėlto visados esti tokis vekselio kursas, kuriam esant ji tiek pat gali parduoti turtingesnei šaliai prekių, kiek šioji joje perka, ir kuriam esant įvyksta prekyboje pusiausvyrą su kitomis šalimis. Visados esti gamybos šakų, kurios esti patogesnės neturtingoms šalims, ir šių gamybos šakų produktus esant patogiam vekselių kursui, gali išvežti. Gamybos kaštai yra sąvoka, kuri apima vidujinį šalies kainų susidarymą, ir dviejų šalių gamybos kaštų palyginimas tegalimas esant tam tikram vekselių kursui. Vekselių kursas taip turi susidaryti, kad gamybos kaštų stiprumai ir silpnumai išsilygina tuo būdu, kad prekybos balanse įvyksta pusiausvyra.

Iš to paaiški ne tik klasikų mokslas apie „komparatyvinius kaštus" jų paprasčiausioje formoje, bet ir sudaromas pagrindas atsakyti į visą eilę klausimų, kurie paprastai prekybos politikos klausimuose užima daug vietos. Plačiai paplitusi nuomonė, kad atsilikusiai šaliai reikalingi apsaugos muitai, kad galėtų apskritai konkuruoti su labiau pažengusia šalimi, atro-

do kaipo elementarinių tarptautinės prekybos prielaidų nesupratimas. Tą pat reikia pasakyti ir dėl nuomonės, kad turtinga šalis su aukštais gamybos kaštais dėl aukšto gyvenimo standardo, negali konkuruoti su šalimis su žemu išgyvenimo lygiu. Toliau mes grįšime prie šio praktikos klausimo.

Pirmiausia reikalinga plačiau išaiškinti „perkamų jėgų pariteto" sąvoką. Tiesioginis pinigų perkamos jėgos palyginimas dviejose šalyse tikra prasme nebegalimas. Jei mes tenkinsimės bendru sprendimu, tai nesunku bus konstatuoti, kad pinigų perkamoji jėga vienoje šalyje žymiai esti didesnė kaip kitose šalyse. Štai, pav., imant iš pereitų laikų pavyzdį, kad Prancūzijoje imant šalies piniginį vienetą, t. y. nominaliai, viskas brangiau, kaip Anglijoje 100 kartų, tai sudaro aiškų faktą, kuri publika laiko visiškai savaime suprantamu, kad prancūzų valiuta teturi šimtinę Anglų valiutos vertės dalį, kitaip sakant svarų sterlingas lygus yra 100 frankų. Naturalinis vekselio kursas svarams sterlingų prancūzų frankais maždaug lygus 100. Šiuo vekselių kursų taip apytikriai išlyginama abiejų šalių pinigų perkamoji jėga, kad už tam tikrą pinigų sumą apytikriai tiek pat gaunama mainant prancūzų arba anglų pinigus. Šia bendra prasme mes galime pasakyti, kad vekselių kursai sudaro abiejų šalių pinigų perkamų jėgų paritetą ir tuo atitinką „perkamų jėgų paritetą". Vienkart aišku, kad šis perkamų jėgų paritetas sudaro svarbų vekselių kursų nustatomąjį pagrindą. Tiesioginis pinigų perkamosios jėgos palyginimas abejose šalyse įgalina mus išskaičiuoti tiksliai ne vekselių kursą, bet vis dėlto netiesiog parodo kodėl svarų sterlingas negali būti lygus frankui, bet turi būti lygus apie 100 fr. Jei anglai, vietoje svarų, šilingais pradėtų skaičiuoti, tai vekselių kursas nupultų į $^1/_{20}$ pirmiau būto kurso, bet ir dabar dėl to, kad anglų pinigai sudaro $^1/_{20}$ dalį pirmesnių pinigų perkamosios jėgos.

Vekselių kursas turi būti tokio dydžio, kad mainant vienus pinigus į kitus, tam tikra suma turėtų tą pačią perkamą jėgą. Jei kartais vaizduojasi, kad pinigų sumą, esant vekselių kurso pusiausvyros būklei, turi aukštesnę perkamą jėgą vienoje šalyje kaip kitoje, tai esti apgaulingas sprendimas dėl nepakankamo pastabumo. Jei, pav., turistai prieina išvados, kad gyvenimas turtingoje šalyje yra daug brangesnis kaip kitoje šalyje ir iš to sprendžia, kad perkamoji pinigų jėga pirmoje ša-

lyje yra daug mažesnė kaip kitoje, tai tokia išvada pareina nuo to, kad kelionės išlaidos žymioje dalyje pareina nuo asmeniškų turistams patarnavimų, ir dėl to ypatingai aukštos turi būti turtingoje šalyje su aukštomis algomis. Manant konstatuoti, kad didelė ir reprezentatyvinė prekių dalis brangesnė, kaip kitoje šalyje, reikia ištirti ar tik nėra svarbių prekių ar patarnavimų, kurie pigesni. Nes jei to nebūtų, tai negalima būtų išaiškinti, kaip įvyksta tarptautinėje prekyboje pusiausvyra esamu vekselių kursu.

Antra vertus, kaip jau sakyta, tikslus palyginimas perkamosios pinigų jėgos vienoje ir kitoje šalyje nėra galimas. Apskritai imant, mes neturime tinkamo masto absoliutinei savo šalies pinigų perkamai jėgai matuoti. Tą, ką mes galime konstatuoti indekso skaitmenų pagalba, tėra tos perkamos jėgos, laikas nuo laiko reliatyvinis pasikeitimas. Jei toki pasikeitimai įvyksta lyginamų valiutų perkamoje jėgoje, tai jie atspindi vekselių kursuose. Išeinant iš prielaidos, kad esant konstantinei pinigų jėgai, abejose šalyse vekselių kursas tarp jų ilgesnį laiką esti pusiausvyros būklėje, tai šį vekselių kursą galime traktuoti kaipo praktikos duotą perkamų jėgų paritetą. Įvykus pasikeitimams vidujinėje valiutos perkamoje jėgoje, gali išskaičiuoti naują perkamųjų jėgų paritetą, kuris įvyksta po tų pasikeitimų, tuo būdu, kad perkamų jėgų paritetą dauginame iš vienos ar antros valiutos vidaus perkamos jėgos pasikeitimo kvotos. Tokis traktavimo būdas, žinoma, reikalauja, kad tuo tarpu neįvyktų tarptautinės prekybos sąlygų pasikeitimų, kurie pakeistų vekselių pusiausvyros būklę, vadinasi, perkamų jėgų paritetą, esant ir konstantinei pinigų vertei. Stambus vidujinės pinigų jėgos pasikeitimai turi daug didesnės įtakos vekselių kursams, kad bet kurie kiti realinių sąlygų tarptautinės prekybos pasikeitimai. Apytikriai išskaičiuoti nauju vekseliu kursų pusiausvyros būklę po stambių monetarinių perversmų pakanka čia nurodyto aritmetinio būdo.

Vekselių kursų pusiausvyros būklės pasikeitimai, kurie gali vykti, esant konstantinei pinigų vertei abejose šalyse, pačio dalyko esmės esti gana aprėžti. Nes jei šalis palaiko gyvus prekybinius ryšius viena su antra, tai esti daugelis prekių, kurių galima įvežti ir galima išvežti. Esamu vekselio kursu įvežimas ir išvežimas vyksta tik tam tikro dydžio. Prileiskime dabar, kad nepasikeitus pinigų vertei įvyksta vekselių kursų

pasikeitimas, tai tokis pasikeitimas turėtų didelės reikšmės faktinai galimo įvežimo dydžiui ir vienkart darytų įtakos į išvežimą priešinga linkme ir pasireikštų pagaliau santykiniai dideliais nukrypimais nuo pusiausvyros būklės. Po to turės pasireikšti stiprios jėgos, kad vėl grąžintų vekselių kursą į seną jo pusiausvyros būklę. Tatai reiškia, kad vekselių kursai pusiausvyros būklėje, prileidžiant pastovią pinigų vertę, stabiliai laikosi, vadinasi turi didelės pasipriešinimo jėgos prieš realinius pasikeitimus tarptautinėje prekyboje, kuri turi tendencijos nukreipti kursus viena ar kita linkme.

Konstantinės vidaus pinigų vertės prielaida kiekvienoje iš kalbamų šalių čia turi esminės reikšmės. Nes prieš vidaus pinigų perkamos jėgos vienos ar antros šalies pasikeitimus vekselių kursai neturi pasipriešinimo jėgos, bet visiškai pasyviai turi prisitaikinti tokiems pasikeitimams. Jei mes čia nusakytą vekselių pusiausvyros būklę pažymėsime kaipo „perkamų jėgų paritetą“, tai tokį vardą dar ir tuo galima pateisinti, kad jo įtakos aktualumo atžvilgiu jis yra nepalyginti svarbus faktorius vekselių kursui nustatyti, kuris sudaro vidujinę valiutos perkamą jėgą abejose šalyse. Sakykime, pav., kad esant nekintamoms kainoms A, visos kainos B pakilo dešimtį kartų, ir kad vidujinė B valiutos perkamoji jėga nukrito ligi dešimtos dalies, nesikeičiant reliatyviniam atskirų kainų auksčiui, tai ir sąlygos prekybai su A pasilieka absoliučiai tos pačios, kaip pirmiau, nors ir vekselių kursas buvo numuštas ligi $^1/_{10}$ pirmesnio kurso. Esant tokioms sąlygoms, vekselių kursas turi kristi ar kilti proporcingai vidujinei perkamai jėgai B — valiutos. Taip pat jis turi judėti ir esant pinigų vertės pasikeitimams A atvirkščiu santykiu su vidujine perkama jėga A — valiutos. Esant stambiems vidaus perkamos jėgos pasikeitimams kaip kad esti stipriuose infliacijos ir deflacijos procesuose, tam tikri vekselių kurso pusiausvyros būklės pasikeitimai, kaip pirmiau sakyta, esti nepalyginti didesni už kitus pasikeitimus, atsiradusius dėl kitų priežasčių:

Vadinasi vekselių kursas pirmoje eilėje nustatomas abiejų lyginamų valiutų vidaus perkamos jėgos pasikeitimų. Nuo to laiko, kai perkamų jėgų pariteto teorija savo dėmesį kreipia į reliatyvinio kainų aukščio reikšmę abiejų lygintinų šalių, dažnai sakoma ypačiai statistikų, kad vekselių kursų pusiausvyros

būklę išimtinai nustato eksporto ir importo kainų indeksų skaitmenys. Dabar mes matome, kas sudaro tokio supratimo klaidą. Prileiskime, kad visų šalies B eksportuojamų prekių kainos dvigubai pakilo, o tuo tarpu visos kitos kainos B paliko nekintamos, tai vekselių kursas dėl to dar negali būti numuštas, nes jau mažas vekselių kurso kritimas sudarys platesnių eksporto galimumų masei kitų šalies B prekių ir tolimesnį vekselių kurso kritimą sulaikys. Šis varžymas sustiprinamas pasunkinimu įvežimo iš A atsiradusiu dėl vekselių kurso kritimo, ir iš viso esti tokis stiprus, kad eksporto kainų du kart pakilimas negali ilgą laiką nuspausti vekselio kurso ligi pusės. Žinoma, visuotina vidujinė perkamoji jėga valiutos B nukrinta, ir tokio pat kritimo tenka laukti ir vekselių kurso. Be to, dar įvyksta tam tikras vekselio kurso kritimas, kaipo valiutos B užsienio vertės ypatingai nepatogaus kainų pakilimo susiskirstymo pasėka.

Norėdami dabar ištirti specifinę tarptautinės prekybos problemą nepriklausomai nuo pinigų vertės pasikeitimų, tai turime prileisti, kad perkamoji pinigų jėga abėjose šalyse palieka konstantinė. Bet ši prielaida neturi jokios absoliutinės reikšmės. Ją juk taip tegalima išreikšti, kad visuotinas kainų lygis palieka nekintamas. Visuotinas kainų lygis tėra statistinė sąvoka ir kaipo tokia labai netobula. Ypatingai reikia atsižvelgti į tai, kad mes negalime identiniu būdu nustatyti konstantinio kainų lygio sąlygos dviem atskiroms šalims. Bet vis dėlto mes galime, jei tik vienoje kurių kalbamų šalių nėra per daug didelių ir gilių ūkio gyvenimo perversmų, mūsų prielaidas gana tiksliai išreikšti tuo, kad duodame pasireikšti tarptautinės prekybos problemai esant konstantinei pinigų vertei, kaipo savarankiškai problemai.

Teoretiniame ekonominių klausimų analize ne monetarinės prigimties, mes buvome priėmę kaipo taisyklę, iš anksto įvesti nekintamos pinigų vertės prielaidą, laikydami pinigais racionaliai reguliuotą popierinę valiutą. Tuo būdu iš tikrųjų mes traktavome abejose pirmose šio veikalo knygose visą kainų susidarymo problemą. Tokia prielaida reiškia, kad mokėjimo priemonėmis apsirūpinimas taip reguliuojamas, kad visuotinas kainų lygis, nežiūrint į įvairius ekonominius pasikeitimus, palieka konstantinis. Tuo išanksto pašalinama ekonominių reiš-

kinių įtaka pinigų vertei. Jei mes bet kuriame tyrinėjime prieiname išvados, kad turi įvykti tam tikras kainų pakilimas, tai iš to turime padaryti išvadą, kad tokis kritimas turi būti atsvertas kitų kainų kritimu. Jei mes ir negalime tiksliai pasakyti, kokios tos kainos, tai vis dėlto tokis kainų kritimas turi įvykti.

Kas čia pasakyta, tinka ir tarptautinės prekybos teorijai. Jei mes patyrinėsime šioje srityje reiškinius, kurių pagrindas glūdi ne monetarinėse priežastyse, tai turėsime prileisti kiekvienoje kalbamų šalių nekintamos pinigų vertės buvimą. Realinių tarptautinės prekybos sąlygų pasikeitimai tuomet negali turėti jokios įtakos visuotinam kainų lygiui vienoje ar antroje šalyje. Bet jie gali daryti įtakos vekselių kursui ir šios įtakos tyrimas, kurią tektų pažymėti kaipo „intervaliutarinę“, savaime suprantama priklauso tarptautinės prekybos teorijai.

Formaliai ši problema kitaip atrodo šalyse su aukso valiuta. Berods aukso valiuta, šiame veikale priimtu supratimu, taip pat yra popierinė valiuta. Ši popierinė valiuta betgi reguliuojama ne tam, kad išlaikytų konstantinę vidujinę pinigų perkamą jėgą, bet tam, kad išlaikytų valiutos aukso paritetą. Prileiskime, kad šalis B yra didelė šalis, kuri stengiasi visados išlaikyti aukso valiutą, ir priimkime taip pat suprastinimo dėliai, kad tatai pavyksta esant konstantiniam kainų lygiui, tai šalis A rūpinsis tik tuo, kad išlaikytų savo šalies valiutos aukso paritetą, kas pasireiškia tuo, kad vekseliai šalies B lieka konstantiniai. Tie faktoriai, kurie pirmesnėmis mūsų prielaidomis galėtų pakeisti vekselių kursus, dabar turės vietoje to savo pasėka visuotino kainų lygio pasikeitimus šalyje A. Nauja forma nepakeičia žymiai pirmiau traktuotos priežasčių grandies. Jei prileidus popierinę valiuta su tvirta vidujine perkankama jėga šalies B vekselių kursai pakiltų dėl pasikeitusių tarptautinės prekybos sąlygų, tai tos pačios priežastys vestų dabar, esant nekintamam vekselių kursui, į visuotino kainų lygio kritimą šalyje A. Vadinasi, mes galime studijuoti intervaliutarinę tarptautinės prekybos įtaka ir esant aukso valiutai, kas tam tikrais atvejais esti reikalinga, ypačiai norint problemą studijuoti pasiremiant faktina medžiaga. Bet vis dėlto popierinės valiutos su tvirta vidujine perkama jėga prielaida yra nepalyginti naudingesnė teoretiniam problemos aiškinimui.

89. Kainų susidarymas tarptautinėje prekyboje.

Tarptautinės prekybos tarp dviejų šalių sąlygą sudaro tam tikras esąs gėrybių kainų nelygumas, ir kad šis nelygumas kai kuriuose punktuose tokis yra stiprus, kad pašalina pergabenimo kaštų kliūtį. Tarptautinės prekybos akstiną sudaro kainų nelygumas atskirose šalyse, o labai reiškiasi kainų susidarymo esamų faktorių įvairumu, vadinasi — apsirūpinimo elementariniais gamybos faktoriais, techniškais koeficientais ir paklausų susidarymu. Tarptautinė prekyba, žinoma, turi tendencijos, kaip tat mes pamatysime toliau, išlyginti gėrybių kainų nelygumus. Bet to ji niekados nepasiekia. Kainų susidarymas jau prieš tai pasiekia pusiausvyros būklės, kur abiejų šalių ūkiškų prielaidų įvairumas palaiko tarptautinės prekybos kainas išlyginančią tendenciją. Ta pusiausvyra dabar reikia arčiau ištirti.

Kai dvi pirmiau izoliuotos šalys sueina į prekybos ryšius viena su antra, tatai reiškia gana stiprius visų ūkiškų santykių pakeitimus. Šalyje A tos gamybos šakos, kurios palyginti brangiai gamina, turės sustoti, bet užtat kitos gamybos šakos, kurios šalyje A turi reliatyvinės pirmenybės, stipriau plėsis. Tas pats bus ir šalyje B. To išdava bus darbo pasidalinimas. Jis neturi apimti visas gamybos šakas, nes juk esti paprastai tokių gamybos šakų, kurių produktai apskritai negali būti mainomi. Darbo pasidalinimas vedą į gilų viso kainų susidarymo pasikeitimą abejose šalyse. Nes šalyje A kainos įvežtų iš šalies B gėrybių turi atitikti esamas B kainas plius pervežimo išlaidos, taigi, esti jau kitos, kaip prieš atsirasiant tarptautinei prekybai. Taip ir kainos išvežtų į B gėrybių paprastai yra kitokios, nes dabar jos sudaro ir šalies B paklausų objektą. Bet jei įvyksta toki svarbūs pasikeitimai, kainų susidarymas, kuris, kaip jau mes žinome, sudaro didelį savitarpiai surištą procesą.

Gėrybės, kurios mainomos, nesti tik gatavos gėrybės, bet ir elementariniai gamybos faktoriai ir pusiau fabrikatai. Mainų sąlygą sudaro galėjimas sumokėti pervežimo kaštus. Ši sąlyga nėra vienodą atskiroms gėrybėms. Visai eilei gėrybių transporto išlaidos nepakeliamos. Tą tenka pasakyti apie ele-

mentarinį gamybos faktorių — žemę ir dirvą, bet taip pat ir apie daugelį gatavų gėrybių, pav. būtų. Prisiminę, kad mūsų supratimu gėrybės gamyba ligi tol nėra baigta, kol gatava gėrybė patiekiama vartotoju, pamatysime, kad daugelio produktų, griežta prasme, pervežimas daugeliu atvejų, esti negalimas. Gatavas valgis, paduodamas restorane, gali būti sudarytas iš dalių gautų iš visų galimų svetimų šalių, bet savo galutinoje formoje patiekiamas kaipo vietinis produktas. Vadinasi, tarptautinės prekybos objektu esti daugiausia tarpiniai produktai.

Tarptautinės prekybos teorija dažniausia bazuojama visiško elementarinių gamybos faktorių nejudrumo prielaida ir daug maž visišku gatavų produktų judrumu, ir atatinkamai tam tikrą savo uždavinį mato išlyginančios prekybos įtakos studijų tiesiog gatavų produktų kainoms, o per jas ir elementarinių gamybos faktorių kainoms. Bet tokis problemos supratimas nieku būdu neglūdi dalykų esmėje. Mainai tarp abiejų šalių gali eiti pradedant visais elementarinių gamybos faktorių perdirbmo laipsniais ir baigiant gatavomis gėrybėmis, ir šie mainai visados turi kainas lyginančios įtakos. Jei ši įtaka tiesiog liečia elementarinių gamybos priemonių kainas, tai netiesioginiai veikia ir išlyginimą kainų jų pagalba gaminamų gatavų gėrybių. Yra tam tikras charakteringas skirtumas, kaip mes toliau pamatysime, tarp tokio išlyginimo pramonės linkme ir išlyginimo atvirkščia linkme. Šis esti silpnesnis, kaip anas. Bet problema tampa simetrinė, nes kainos principialiai užima vieną vietą. Kainų susidarymo problema, esant tarptautinei prekybai, šiuo atžvilgiu nenukrypsta nuo kainų susidarymo izoliuotoje šalyje. Tatai gali būti, kaip mes jau žinome, atvaizduota simultaninių lygčių sistema. Tas pats tinka ir mūsų dabar traktuojamai problemai. Vadinasi, mūsų uždavinį sudaro išaiškinti visuotiną lygčių sistemos pobūdį, kuris atstotų kainų susidarymą tarptautinėje prekyboje.

Mes turime išeiti iš to, kad prekyba tarp A ir B abejose šalyse yra pasiekusi pusiausvyros, ir mums reikia ištirti šios pusiausvyros sąlygas. Mes galime, kaip kad padarėmė traktuodami visuotiną kainų susidarymo problemą, elementarinių faktorių kainas pasirinkti kaipo nežinomus. Tuo būdu mes turėsime dvi tokių prekių kainas — vieną šalies A, vieną šalies B. Bet čia įeina naujas nežinomas, — būtent, vekselių kursas tarp abiejų šalių. Šio naujo nežinomo pasirodymas ištik-

rųjų ir sudaro tai, kas tarptautinei prekybai esant, kainų susidarymą daro savarankiška problemą.

Prileiskime tuo tarpu tuos nežinomus kaip duotus, tai tuomet galėsime išskaičiuoti gamybos kaštus, taigi, ir gatavų gėrybių kainas, taip pat prileidžiant, kad jos gaminamos ir šalyje A ir šalyje B. Imant dėmėsin ir pervežimo išlaidas, tuos kaštus galime priskirti prie importuotų prekių kainų. Tuomet mes žinome, ar savos ar svetimos prekės pigesnės ir pasirenkame pigesnę kainą. Aukštesnė kaina neįmama dėmėsin. Tuo būdu mes galime išskaičiuoti visų gatavų gėrybių kainas šalyje A ir B. Tuo bus nustatyti paklausai. Mes žinome, kiek kurios gėrybės bus klausiama A ir B šalyje ir kartu mes žinoma, kiek tiems paklausams patenkinti bus imama įvairių elementarinių gamybos faktorių abejose šalyse. Šie kiekiai esant pusiausvyrai, turi atitikti esamiems šių elementarinių faktorių kiekiams kiekvienoje. Tuo būdu gauname tokį lygčių skaičių, kuris atitinka nežinomų skaičių elementarinių gamybos faktorių kainų. Mums reikalinga dar viena lygtis, nes mes, kaip, jau sakyta, turime dar vieną nežinomą, būtent vekselių kursą. Šią naują lygtį reprezentuoja sąlyga, kad A tiek pat perka iš B, kiek parduoda B, vadinasi prekybos balansas esti pusiausvyroje. Dabar mes tiek pat turime lygčių, kiek nežinomų, vadinasi tuo ir lygčių sistema yra nustatyta. Kadangi čia mes prileidome, kad kiekviena šalis išlaiko tvirtą pinigų vertę, tai ir visos kainos yra absoliučiai nustatytos.

Tuo būdu yra išaiškinta ir kainų susidarymo prigimtis tarptautinėje prekyboje.

Šis problemos sprendimas visiškai paremtas trūkumo principu, t. y. prileidžiant, kad kiekvienu atveju gamybos kaštai esti nustatyti, kai tik žinomos elementarinių gamybos faktorių kainos. Tais atvejais, kur nežinomi gamybos kaštai, kaip mes žinome, pritraukiami pagalbon suplementariniam kainų susidarymo principui tam, kad išsprendus problemą. Šie suplementariniai principai modifikuoja ir esant užsienio prekybai gautas išdavas, bet nieko nepakeičia esminėje priežasčių sąryšio prigimtyje, kuris atvaizduotas mūsų lygčių sistemoje. Čia duotas sprendimas rodo, kad ir esant užsienio prekybai gėrybių kainos nustatomos vienu vieninteliu trūkumo principu. Gatavų gėrybių paklausai šalyje A yra netiesioginiai elementarinių gamybos faktorių paklausai ir šalyje A ir B. Tą pat tenka

pasakyti ir apie paklausus B. Tuo būdu gauname bendrus gamybos faktorių paklausus A ir antrus bendrus gamybos faktorių paklausus B. Šie paklausai tuo turi būti aprėžti, kad už atskirus gamybos faktorius tenka mokėti pakankamai aukštą kainą. Tuo būdu abejose šalyse įvyksta pusiausvyros būklė, kur visi gamybos faktoriai paimami žinion, ir kur taip pat paklausai abejose šalyse tenkinami pagal jų pajėgumą mokėti.

Ši pusiausvyros būklė yra žinoma, visiškai kitokia, kaip kad ji būtų nesant tarptautinės prekybos abejose šalyse. Apskritai įvyksta tam tikras kainų išsilyginimas abejose šalyse, t. y. įvyksta tam tikras susiartinimas tarp reliatyvinių kainų būklių abejose šalyse. Šis kainų išlyginimas, kaip jau sakyta, iš dalies esti tiesioginis, iš dalies netiesioginis. Tiesioginis išlyginimas ligi pervežimo kaštų įvyksta kiekvienai gėrybei, kuri tiesiog iš šalies įvežama į kitą šalį. Netiesioginis išlyginimas eina dviem atskirom linkmėm, iš dalies gamybos linkme, vadinasi, nuo gėrybių ankstyvesnėse gamybos grandies stadijose link velesnių stadijų; iš dalies atvirkščia linkme, vadinasi, nuo gatavų gėrybių link jų tolimesnių ar artimesnių gamybos priemonių.

Pirmo proceso prigimtį mes geriausia galime suprasti prileidę, kad elementariniai gamybos faktoriai gali būti pervežami be kaštų, ir kad nėra jokio kito pervežimo galimumo. Tuomet kainų išlyginimas elementariniams gamybos faktoriams esti pilnas, ir kiekviena šalis apsirūpins jomis pagal paklausų mokėjimo pasiryžimą. Jei dabar dar mes prileisime, kad ir technika abejose šalyse yra identiška, tai elementarinių gamybos faktorių kainų lygybė skatina ir visišką gatavų produktų kainų lygybę.

Kainų išlyginimas atvirkščia linkme nėra tokis efektyvinis. Geriausiai tą suprasime prileidę, kad elementariniai gamybos faktoriai yra netransportabeliški, o gatavos gėrybės gali būti perkeliamos be kaštų. Šiuo atvėju tarptautinės prekybos pasekmė bus darbo pasidalinimas. Kiekviena šalis gamins tik tokias gėrybes, kurioms gaminti ji geriausiai tinka; kitų gėrybių įsivež iš užsienio. Kaina gėrybės, kurią A įveža iš B, yra lygi esamai B kainai, bet negali būti palyginta su vietine kaina, nes ši gėrybė apskritai negaminama šalyse A. O jei vis dėlto įvyksta santykyje su gamybos faktoriais tam tik-

ras kainų išlyginimas, tai taip atsitinka dėl šių sąlygų. Gamybos faktorius, kurio A ypačiai daug yra, esant izoliuotai būklei, paklausus tuo sudaro, kad stipriai numuša kainą. Įvykus kalbamiems gatavų produktų mainams šis gamybos faktorius A šalyje bus naudojamas tik tų gamybos šakų, kurioms jis labai reikalingas. Užtat jis taip pat bus klausiamas ir panašioms gamybos šakoms šalyje B. Bendri paklausai dabar jau yra didesni, kaip pirmiau. Tatai nereiškia, kad gali būti patenkinti didesni paklausai, nes turimas kalbamo faktoriaus kiekis A yra duotas. Tatai reiškia, kad turi būti mokama aukštesnė kaina, kad pakankamai aprėžus paklausus. Jei šalyje B ypačiai maža yra to gamybos faktoriaus, tai jo kaina, esant jai izoliuotai, turėtų būti labai aukšta, kad pakankamai aprėžus paklausus. Atsiradus tarptautinei prekybai, tas gamybos faktorius gali būti neimamas toms gamybos šakoms, kurios naudojo jo labai didelius kiekius. Gali būti, kad jis bus užtat paimtas naudoti tose gamybos šakose, kurios dirba A paklausus patenkinti, bet kurios reikalauja tik nedidelio to gamybos faktoriaus kiekio. Apskritai paklausai bus silpnesni, kaip pirmiau ir tegali būti laikomi reikalingose ribose mažesne kaina.

To gamybos faktoriaus kaina pakilo A, bet nukrito B. Vienkart matyti įvyko ir tam tikras kainų išlyginimas, bet priešinga linkme kitiems gamybos faktoriams. Prie visiško išlyginimo neprieita. Tam tikras kiekvienai šaliai charakteringas reliatyvinis atskirų gamybos faktorių trūkumas turi įtakos kainų susidarymui, kuris pusiausvyros būklėje atsvėria gatavų gėrybių mainų kainas išlyginančią tendenciją.

Suprastinimo delei paimkime, kad šalys teturi tik tris gamybos faktorius — darbą, žemę ir kapitalą, kad abi šalys maždaug vienodai gausiai aprūpintos kapitalu, bet kad A gausiau žeme ir menkiau darbu, o B atvirkščiai menkiau žeme ir gausiau darbu. Ligi įsigalėsiant tarptautinei prekybai, A turi žemas žemės kainas ir aukštas darbo algas, B atvirkščiai aukštas žemės kainas ir žemas darbo algas. Tokis sulyginimas, žinoma, yra visiškai reliatyvinis. Nes neturime galimumo tiesiog sulyginti darbo algas ir žemės kainas B. Tik kai jas mes traktuojame A atžvilgiu atsižvelgdami į kainų būklę A, mes galime pasakyti, kad abejų šalių nevienodas kainų susidarymas. Atsiradus tarptautinei prekybai pasireiškia darbo pasidalinimas, kur A naudingiau koncentruoti tokias ga-

mybos šakas, kurios daug reikalauja žemės ir maža darbo, B atvirkščiai imtis tokių gamybos šakų, kurios daug reikalauja darbo ir maža žemės. Žemė A sudarys paklausus ne tik A, bet ir B. Šie paklausai krypsta visais atvejais į gatavas gėrybes, kurioms gaminti ypačiai daug reikalinga žemės, ir savo visumoje sudaro stipresnius paklausus žemes A, kaip kad pirmiau. Tuo žemės naudojimo kaina turi būti pakelta. Trūkstama šalies A darbo jėga bus dabar vartojama tik tokiose gamybos šakose, kurios reliatyviai mažiau reikalauja darbo. Nežiūrint į tai, kad ji dabar ir A ir B klausiama, bet bendri jos paklausai bus silpnesni, kaip pirmiaui ir darbo alga A kris. Atvirkščias judėjimas bus B. Tatai sudaro kalbamu atveju tarptautinės prekybos kainas išlyginančias pasekmes.

Esant pusiausvyrai, žinoma, žemės kainos A visados esti žemesnės ir darbo alga visados aukštesnė kaip B. Bet tolimesnių prekių pasikeitimų gali nebūti, nes šalys dabar susikoncentruoja tokiose gamybos šakose, kurios atrodo joms naudingiausios. Jei A bandytų dar vieną šalies B gamybos šaką užimti, tai tat turėtų būti tokia gamybos šaka, kur reliatyviai mažiau reikalinga žemės ir daug darbo, taigi tokia gamybos šaka, kuri nelabai tinka šaliai A. Atsižvelgiant į pusiausvyrą, tatai galės įvykti tarptautinėje prekyboje, jei B atims iš A tokią gamybos šaką, kuri B bus mažiau tinkama. Šios sąlygos pusiausvyros būklę daro stabile. Vadinasi, mes matome, kad nelygybė apsirūpinime elementariniais gamybos faktoriais, kurie esant izoliuotai šaliai gauna nelygias kainas, sudaro tokį faktorių, kuris ir esant tarptautinei prekybai yra gajus ir tegali būti tik iš dalies pašalintas gatavų gėrybių mainais.

Tarptautinės prekybos naudą visų pirma sudaro tai, kad paklausai daug plačiau gali būti aprūpinti elementariniais gamybos faktoriais. Jų nereikia aprėžti taip stipriai kainų spaudimu, kaip kad esant izoliuotai būklei, bet jie gali būti plačiau ir harmoningiau patenkinti. Trūkumo principą tarptautinėje prekyboje lengviau pakelti, jo griežtumas suminkštinamas.

Taip pat atsižvelgiant į suplementarinius kainų susidarymo principus tarptautinėje prekyboje būklė rodos naudingesnė, kaip izoliacijoje. Taip pav., substitucijos principas labiau pasireiškia, nes gėrybės gamyba gali pereiti į tą šalį, kur galima patogesnė technika, gamybos faktorių sudėtis arba gavus

atvežamų gamybos priemonių, gali būti pasiekta geriausių substitucijos galimumų. Šiuo atžvilgiu tarptautinė prekyba skatina kiek galint produktingesnę, t. y. ir pigesnę gamybą.

Panašiai veikia tarptautinė prekyba, jei ji įgalina gamybos koncentraciją į stambias įmones, kurios dirba menkesniais kaštais, kaip reliatyviai mažesnės įmonės, kurios tegalėtų būti esant izoliuotoms šalims. Kaštų sumažinimo principas, didinant įmonių vienetus dėl tarptautinės prekybos, gali plačiau ir vaisingiau pasireikšti.

Naudą, kurios duoda tarptautinė prekyba, sudaro, kaip mes matome, judrumas, kuri ji įveda ten, kur pirmiau buvo izoliuotumas. Jei galima būtų pasiekti visiško judrumo be pervežimo kaštų, tai mes turėtume tokią būklę, iš kurios mes išėjome pagrindiniai nagrinėdami visuotinę kainų susidarymo teoriją, vadinasi, tokią būklę, kur kiekviena gėrybė turėtų vieną kainą. Ši būklė rodytų aukščiausią ūkiškumą. Bet tarptautinė prekyba niekados negali pasiekti visiško judrumo, kuris visiškai pašalintų izoliaciją. Ūkiškumas, kurio jis pasiekia, visados esti reliatyvinis, parodo tik menką idealaus ūkiškumo laipsnį, kuris būtų esant visiškam judrumui. Betgi pasiektas ūkiškumas esti didesnis esant didesniam judrumui, ir kiekvienas judrumo sumažinimas reiškia visos ūkiškos sistemos sumažintą ūkiškumą.

Reikia pažymėti, kad tarptautinės prekybos nauda tenka vertinti tik socialiai, vadinasi, tautos visumos atžvilgiu. Privataus ūkio atžvilgiu tarptautinė prekyba gali duoti ir pelno ir nuostolių, kadangi tam tikrų elementarinių gamybos faktorių kainos gali pakilti, kitų nukristi, tai ir atskiri interesai gali būti įvairiai paliesti. Vienų pajamos gali pakilti, tuo tarpu kitų labai nukristi ir duoti didelių nuostolių. Tatai, suprantama, yra išorinė priežastis, dėliai kurios tarptautinė prekyba esti taip įvairiai vertinama. Kiekvienas vadovaujasi savo privačiu patyrimu ir išeidamas iš jo sudaro sau nuomonę dėl naudingumo ar žalingumo tarptautinės prekybos ir tuo pat dėl prekybos politikos tinkamumo. Savaime suprantame, kad tuo keliu einant, negalima prieiti vienodų išvadų. Tarptautinės prekybos pasekmės būtinai turi būti sprendžiamos visuotinu socialekonominiu atžvilgiu.

90. Tarptautinio kapitalų judėjimo reikšmė.

Tarptautinės prekybos pusiausvyros problemą mes studijavome padarę prielaidą, kad neduodamas jokis kreditas, bet kad kiekviena šalis apmoka savo importą kiekvienu laiku savo eksportu. Mes radome, kad veikiant šiai prielaidai susidaro tam tikras vekselių kursas, ir kad apskritai nusistato visas kainų susidarymas abėjose šalyse. Kyla klausimas, kurios reikšmės turi ši prielaida mūsų išvadoms. Jei tarptautinis kapitalų judėjimas ištikrųjų turėtų didelės įtakos vekselių kursui, tai mūsų sprendimas matyti teturėtų labai aprėžtos vertės ir vargu bau pasiektų tarptautinės prekybos pusiausvyros problemos šaknį. Dabar mes pamatysime, kad to nėra, kad ištikrųjų kapitalo perkėlimas iš vienos šalies į kitą neturi žymesnės įtakos vekselių kursui. Išnagrinėkime visų — pirma paprasčiausią gryno kapitalo perkėlimo pavyzdį. Prileiskime, kad taupytojai šalies A turi tam tikrą perkamą jėgą, kurią jie ne kaip paprastai sudeda į naujai produkuojamą šalies A realinį kapitalą, bet duoda šaliai B kaipo paskolą. Priimkime dabar, kad B suvartoja tą paskolą pirkti naujai produkuotą realinį kapitalą šalyje A, pav., įsigyja laivą. Tuo būdu tam tikra sutaupyta suma A šalyje veikia tuo pat būdu, kaip ir kitos taupomos sumos pirkti naują produkuojamą realinį kapitalą. Bendra realinio kapitalo suma paliekti nekintama, ir vartojimas visiškai neliečiamas. Šalis B įgyjo naują realinį kapitalą, bet jį apmokėjo paskolintais pinigais. Šalies ūkio gyvenimas tuo momentu tos transakcijos paliko nepaliestas. Likusioji prekyba tarp abiejų šalių taip pat paliko nepaliesta ir tos prekybos pusiausvyros sąlygos palieka tos pačios, kaip pirmiau. Vadinasi, ir vekselių kursas paliko nepaliestas.

Tuo būdu mes priėjome išvados, kad perkėlus kapitalą iš A į B, šalis gali turėti eksporto perteklių, be jokios įtakos vekselių kursui. Tatai yra labai reikšmingas dalykas. Nes jei nebūtų kapitalo perkėlimo, tai eksporto perteklius duotų visai kitą vekselio kursą, kaip to pasekmę. Koks yra skirtumas tarp abiejų atsitikimų? Skirtumas ištikrųjų yra svarbus ir sudaro tai, kad perkėlus kapitalą, eksporto perteklius iš A nereikalauja apmokėti. Todėl ir dabar esant eksporto pertekliui gali įvyk ti pusiausvyra. Ši pusiausvyra, kaip mes matome, pareina nuo

to, kad kai kurie taupytojai šalyje A linkę yra savo taupmenas perkelti į šalį B. Kalbamu atveju išeina taip, kad B gautą perkamą jėgą suvartoja pirkti realiniam kapitalui iš šalies A.

Prileidę dabar, kad B ima obligacijų paskolas iš A, galime pasakyti, kad B išveža obligacijas į A apmokėti perkamam realiniam kapitalui. Jei mes šias obligacijas traktuosime kaipo tarptautinės prekybos objektus, tai formaliai galime išlaikyti dėsnį, kad tarptautinės prekybos pusiausvyra įvyksta, kai viena šalis iš kitos lygiai perka. Tuo būdu mes matome iš to, kad galime išlaikyti formalinį vienodumą tyrinėdami tarptautinės prekybos teoriją. Tuomet lengva pastebėti, kad tarptautinės prekybos plėtimas, kuris vyksta kalbamu kapitalo perkėlimu, palieka be įtakos jau esamai prekybai ir taip pat vekselių kursui.

Kalbamas pavyzdys atvaizduoja esminį kapitalo perkėlimo įvykį. Tikrumoje įvyksta kliūčių, kurios įvykį modifikuoja kiek, tačiau žymiai jo nekeisdamos. Prileiskime, kad B stato geležinkelį skolintais iš A pinigais. Paskolos lėšos tuomet gali būti įvairiai sunaudojamos. Pirmiausia gali būti įvežamas, kaip ir ką tik kalbėtu atvėju, realinis kapitalas, pav. lokomotyvai ar geležinkelio bėgiai, naujai kuriamai verslamonei ir apmokamas skolintais pinigais. Antra B gali mažinti savo eksportą į A ir produktingas jėgas atpalaiduoti geležinkeliui statyti. Tatai įvyksta, taip pav., medis, kuris pirmiau buvo eksportuojamas dabar suvartojamas geležinkelio stotims statyti. Tas pats įvyksta, kai darbininkai atitraukiami iš eksporto pramonės geležinkelių statybai. Bendras eksportas iš B į A tuo būdu sumažėjo. Bet dėlto atsiradęs prekybos balanse deficitas padengiamas A šalyje skolintomis lėšomis. Trečia, B gali padidinti savo importą iš A ir vartojimo reikalams, ir šį įvežimo perteklių padengia skolintų lėšų pagalba. Tatai pav., gali įvykti, kai darbininkai atitraukiami iš žemės ūkio, kad gautų vietas geležinkelio statyboje. Tuomet javų gamyba gali būti sumažinta, ir B įsivež tam tikrą pinigų kiekį iš A. Visuose trijuose kalbamuose atvėjuose atsiras prekybos balanse deficitas. Bet visas deficitas bus padengtas paskola. B eksportuoja tam tikrą obligacijų skaičių, kuris tiksliai atitinka atsiradusį prekybos balanse deficitą. Tuo bus išlaikyta pusiausvyra, ir vekselių kursų pasikeitimo neįvyks. Ši išvada taip pat nepareina nuo prielaidos, kad B sunaudoja įvežtą kapitalą

realiniam kapitalui įsigyti. Kas čia pasakyti tinka ir tuo atveju, kada B ima grynai vartojamą paskolą, pav., padengti valstybės išlaidoms. Čia pasireiškia kaipo svarbiausias kapitalo perkėlimo dalykas perkamos jėgos perkėlimas; čia neturi reikšmės, kuriuos produktus B perka už tą perkamą jėgą iš A. Čia jau tenka pažymėti, kad čia kalbamose sąlygose gali įvykti tam tikri nedideli kainų pasikeitimai kaipo darbo jėgos ir medžiagų naudojimo pasikeitimų pasekmė. Manomas darbo jėgos perkėlimas iš vieno verslo į kitą tegali įvykti, pav., tik tam tikriems darbininkams pakėlus algas. Tas padidins jų perkamą jėgą, kas galimas daiktas paliks ne be įtakos vidujiniam kainų susidarymui B. Panašūs nedideli pasikeitimai gali įvykti ir A. Nėra negalimas daiktas, kad gali įvykti tam tikri vekselių pasikeitimai. Bet šie pasikeitimai apskritai neturės didesnės reikšmės. Mes jau žinome, kad vekselių kursai linkę yra į stabilitetą, kad kiekvienas mažas kursų pasikeitimas sukelia stiprias jėgas, kurios kliūdo vekselių pasikeitimus.

Nuomonė, kad visuotinas kainų lygis B gavus paskolą pakelia perkamą jėgą, reikia laikyti klaidinga. Nes visa padidėjusi perkama jėga tiesiog ar netiesiog turi būti suvartota pirkti prekėms iš A ir B perkamoji jėga bus visiškai nepadidinta. Formaliai ir visuotinas kainų lygis B neįvyks ligi mes laikysimės primtos konstaktinės pinigų vertės prielaidos abejose šalyse. Visuotino kainų lygio pakilimo tendencija B pasireikštų šiuo atvėju vekselių kursų pakilimu ant B. Bet kadangi, kaip jau sakyta, kapitalo perkėlimas tokios tendencijos neturi, tai ir esant konstantinei pinigų vertei, gaunančioje kapitalą šalyje nebus tendencijos pakelti vekselių kursą.

Pavyzdžiai, kurie duodami, kad įrodžius kapitalo perkėlimo kainas keliančią tendenciją, neturi įrodomos galios ir vargu gali išlaikyti tikslią kritiką. Papraščiausia klaida supuola su tuo, kai traktuojamas kapitalo perkėlimas į atsilikusią šalį. Tokiu atveju gali įvykti gana bendras visuotino kainų lygio pakilimas. Šis kainų pakilimas yra pasekmė to fakto, kad šalis apskritai sueina į ūkiškus ryšius su laukuju pasauliu; ir jo netenka traktuoti kaip ypatingos kapitalo įvežimo pasekmės. Tokis kainos pakilimas nėra tokis bendras, kad jį galima būtų traktuoti kaipo pinigų vertės kritimą tikra prasme.

Galima manyti, kad didelė paskola laikinai gali turėti įtakos vekselių kursui. Būtent, kai šalis B dėl paskolos tuo mo-

mentu turi dideles valiutos A atsargas, ir atsargų savininkai linkę yra realizuoti jas į valiutą B, tai, be abejonės, tuo momentu gali būti daromas spaudimas į valiutos A vertę, dėliai ko pakyla ir vekselių kursas B. Paprastai tokis spaudimas greitai išnyksta, kai B perka daugiau iš A. Visų mokėjimų tarp A ir B tikras balansas turi kiekvienu atvėju įvykti. Vadinasi, kiekvienu laiku negalima perkelti, daugiau perkamos jėgos, kaip kad leidžia padidėję įpirkimai. Kapitalo perkėlimo in abstracto, kaip kad politikoje kartais manoma, apskritai nešti. Reikalingas mokėjimų išlyginimas gali būti pasiektas kai kada tam tikru spaudimu į valiutos A vertę. Šis spaudimas, žinoma, pasunkina paskolos perkėlimą ir duoda progos ilginti perkėlimą, vienkart sudaro motyvą debitoriams, kuriems reikalinga valiutos B, perimti kreditas A, kuo tokių sumų savininkai įgalinami mainyti juos į valiutą B.

Tas, kas čia pasakyta, stambios paskolos atveju tinka, žinoma, ir trumpalaikiams kapitalo judėjimams, kurie visados esti tarp stambių finansinių centrų, pav., del skirtumo palūkanų dydžio. Reikia laukti, kad tokis laikinas kapitalo perkėlimas sukelia vekselio kurso pasikeitimus. Visą tą dalyką galima, žinoma, tik empiriniai studijuoti. Tokioms studijoms tenka pasirinkt dvi šalis, kurios turi palyginamus indeksų skaičius visuotinam kainų lygiui taip kad gali būti eliminuoti galimi pinigų vidujinės vertės pasikeitimai vienoje ar kitoje šalyje. Kas liečia Angliją ir Juntines Valstybes, tai aš esu tokį tyrinėjimą padaręs nuo 1919 m. pradžios ligi spalių m. 1924 m.[1] Pasirodo, kad per tą laikotarpį dolaris būdavo per aukštai ir per žemai vertinamas. Vertinimas atitinkąs perkamų jėgų paritetą žymimas tuomet 100, peraukštas dolario vertinimas žymimas skaičiumi, kuris prašoka 100, ir peržemas vertinimas skaičiumi žemesniu už 100. Išskaičiavus to procentinio vertinimo vidurkį, pasirodys vidutinis dolario kurso peraukštas vertinimas 0,3% visam laikotarpiui. Šis nukrypimas nuo perkamos jėgos pariteto yra tokis mažas, kad jis faktinai visiškai artimas skaičių medžiagos klaidų riboms.

Tuo būdu mes prieiname išvados, kad vekselių kursas, atmetus laikinus svyravimus, visiškai atitinka išskaičiuotą perkamų jėgų paritetą, kitaip sakant, kad nauja vekselių kurso pusiausvyros būklė tiek tenukrypsta nuo senesnės pusiausvyros būklės,

---

[1] Skandinaviška Kreditaktienbolaget ketvirtinis pranešimas 1925 m. balandžio mėn.

kiek tam duoda progos reliatyvinis pinigų vertės pasikeitimas. Tatai reiškia, kad vekselių kurso pusiausvyros būklė, kai ji suvedama į reliatyviai nekintamą pinigų vertę, nežiūrint į visus ūkiškus perversmus, paliko nekintama. Patyrimas, kurį mes gavome įvedus Anglijoje aukso valiutą, parodo, kad ši išvada tinka palyginimams prieškarinių ir dabartinių laikų. Esant apytikriai tam pačiam visuotinam kainų pakilimui, vekselių kurso pusiausvyros būklė tarp dviejų šalių yra ta pati, kaip ir prieš karą. Čia priimta nuomonė, kad tarptautinės prekybos ekonominių sąlygų pasikeitimas tegali turėti tik mažos įtakos vekselių kursų pusiausvyros būklei, tuo faktu labai tvirtai patvirtinama.

Artimesnis dolario ir svarų sterlingų vertinimo tyrimas per 1919—1924 metų laikotarpį parodo, kad priežasties nukrypimo nuo perkamosios jėgos pariteto, kurią parodo faktini vekselių kursai, tenka ieškoti daugiausia tarptautiniuose kapitalų judėjimuose. Laikotarpiai, per kuriuos Amerika labai gausiai kreditavo Europą, parodo tam tikrą peržemą dolario vertinimą, tuo tarpu laikotarpiais, kada amerikiečiai susilaikydavo nuo kreditų davimo Europai, pasireikšdavo peraukštas dolario vertinimas. Tam tikros reikšmės dolario vertinimo svyravimams turėjo ir santykis tarp palūkanų dydžio New Yorke ir Londone. Ligi, pav., palūkanų dydžiai New Yorke žemesni kaip Londone, tai bėgamas Amerikos kapitalas turi tendencijos bėgti į Londoną. Tuomet ir dolario vertinimas lengvai gali nusmukti. Dolario kurso nukrypimas nuo perkamosios jėgos pariteto paprastai nesiekia 5%, bet kartais pašoka du kart. Bet tas tęsiasi dažniausia tik kelis mėnesius.

Tuo išaiškinta visuotinas tarptautinio kapitalų judėjimo įtakos pobūdis vekselių kursams. Mūsų išvada žymioje dalyje tinka ir kapitalo išvežimui į atsilikusias šalis, nors tokiais atvejais reikia laukti didesnių ir gal būt kiek ilgalaikesnių nuo perkamos jėgos paritetų nukrypimų.

Iš studijų apie dolario kurso judėjimus per kalbamą laikotarpį galima padaryti dar vieną labai svarbią išvadą. Rugsėjo m. 1922 m. įvestas Amerikos Jungtinėse Valstybėse stipriai protekcionistinis Fordney - tarifas. Paprastu supratimu reikėjo laukti, kad dėlto, esant nekintamam vekselių kursui, labai pakils Amerikoje visuotinis kainų lygis, kitaip sakant, įvyks dolario vertės nukritimas. Bet to neįvyko. Atvirkščiai, 1922 metų rudenyje dolaris buvo peraukštai vertinamas. Bet šis peraukš-

tas vertinimas tenka aiškinti visai natūraliniu būdu — Amerikos kreditų davimo Europai sumažinimu, kuris tuo laiku kaip tik įvyko. Po keletos mėnesių dolario vertė vėl buvo normalinė, o 1924 m. dolaris ilgesnį laiką peržemai buvo vertinamas. Šis faktas tinka išmušti pagrindą populiarinei nuomonei dėl pakeltų apsaugos muitų pasėkų visuotinam kainų lygiui. Statistikos daviniai, kuriais remiama ta nuomonė, neišlaiko griežtesnės kritikos.

91. Galutinos praktikos išvados.

Savo tyrinėjimais dabar mes taip toli esame nuėję, kad galime nustatyti bendras ribas praktiškam tarptautinės prekybos problemų svarstymui. Tokias problemas daugiausia sudaro nustatymas pasekmių, atsirandančių dėl tarptautinės prekybos sąlygų pasikeitimo, ypačiai, žinoma, pasekmių kainų susidarymui. Praktiškai svarbiausią tokių problemų grupę sudaro klausimas dėl apsaugos muitų įtakos kainų susidarymui.

Tokių klausimų diskusijoms paprastai trūksta pakankamai griežto nustatymo skirtumo tarp reliatyvinių kainų pasikeitimų ir visuotino kainų lygio pasikeitimo. Labai retai pakankamai aiškiai nustatoma, kad kalbami pasikeitimai yra monetarinio pobūdžio, pasikeitimai piniginio vieneto, kuriuo skaičiuojamos kainos. Dėlto neįvyksta visiškai skirtinas reliatyvinis kainų pasikeitimas, kaipo savarankiškas reiškinys. Nuo to pareina tai, kad dažniausia duodama perdaug reikšmės įtakai visuotinam kainų lygiui, atsižvelgiant į jos dydį ir jos ūkišką reikšmę. Visais šiais atžvilgiais mūsų tarptautinės prekybos teoretinis problemos pastatymas tinka aiškiai ir tiksliai nagrinėti išeinančius iš čia praktikos klausimus.

Mes manome, kad įvyksta tam tikras tarptautinės prekybos sąlygų pasikeitimas, jei, pav., viena šalis įveda padidintą muitų apsaugą. Tuo atveju mūsų uždavinį sudaro atsakyti į klausimą, kurios įtakos tas pasikeitimas turi kainų susidarymui. Tuomet mes visų pirmiausia konstatuojame, kad įtaka visuotinam kainų lygiui, arba tarptautiniam jos valiutos vertinimui yra grynai valiutarinis reiškinys ir kaipo tokis privalo būti izoliuotas ir kaipo tokis sprendžiamas. Apskritai galima prileisti, kad tokios pasekmės, jei jos įvyksta, tegali būti nedidelės ir taip pat įvykus naujai pusiausvyros būklei, neturi didesnės ūkiškos reikšmės.

Formaliai šios pasekmės įvairiai pasireiškia sulyg šalies valiutos įstatymais. Suprastinimo dėliai mes galime manyti, kad

užsienis turi nekintamą valiutą, ir jei tai yra aukso valiuta, kad pats auksas turi konstatinę vertę. Jei mūsų šalis tuomet turi savarankišką popierio valiutą, tai bet kuris jos kainų lygio pasikeitimas teks suprasti kaipo savarankiškas jos piniginio vieneto pasikeitimas. Tokis pasikeitimas yra įnoringas ir gali būti išvengtas tam tikra valiutos politika. Dėl to mes tokius pasikeitimus pašaliname, kas įvyksta dėlto, kad mes visas kainas, įimant ir užsienio valiutos kainą, išskaičiuojame nekintamu kainų lygiu. Tuomet gali pasirodyti, kad įvyko tam tikras mažas tarptautinio valiutos vertinimo pasikeitimas, vadinasi, vekselių kursų pasikeitimas. Šis pasikeitimas yra tikra tarptautinės prekybos sąlygų kalbamo pasikeitimo valiutarinė pasekmė. Tokis pasikeitimas užsienio valiutos notavimuose, kuris įvyksta, esant nekintamam kainų lygiui, turi, žinoma, tam tikros reikšmės tarptautinei prekybai, kiek jis turi įtakos importo ir eksporto sąlygoms. Bet šios pasėkos paprastais atvejais turi gana mažos vertės.

Jei šalis turi aukso valiutą ir jei ši valiuta taip griežtai išlaikoma, kad praktikoje vekselių kursas esti konstantinis, tai gali pasireikšti kaipo pasikeitusių prekybos sąlygų pasėka visuotino kainų lygio pasikeitimas, sakykime, pakilimas. Tokis pakilimas paprastais atvejais esti labai aprėžtas. Vidaus prekyvietei jis yra, jei jau nauja pusiausvyros būklė, visiškai be reikšmės, nes juk neturi jokios reikšmės tai, kuriuo pinigų vienetu skaičiuojamos kainos. Užsienio prekybai tokis visuotino kainų lygio pakilimas matyt reiškia importo palengvinimą ir eksporto pasunkinimą. Šios pasekmės betgi turi mažo pasipriešinimo jėgos prieš tiesioginius tarptautinės prekybos sąlygų pasikeitimus. Jei, pav., pasikeitimas įvyksta pakėlus apsaugos muitus — tai tiesioginė pasekmė bus importo pasunkinimas. Šios pasekmės bus kiek susilpnintos pakilus kainoms.

Vis tiktai visuotino kainų lygio pakilimas yra reiškinys atskiras, kuris turi būti izoliuotas nuo reliatyvinio kainų pakilimo. Tatai geriausia gali būti įvykdyta, kai visos kainos dalinamos iš visuotino kainų lygio pakilimo, t. y., kai vidujinis šalies kainų susidarymas, kaip ir popierinės valiutos atveju, suvedamas į nekintamą pinigų vertę. Tuomet pasirodo, kad kainų kritimas atsveriamas kainų kritimo tuo pat laipsniu. Reliatyvinis kainų pasikeitimas, kuris įvyksta kaipo pasikeitusių prekybos sąlygų pasekmė, išsireiškia vienodu kainų pakilimo ir kainų kritimo dydžiu. Šie pasikeitimai praktiškai ir yra svarbūs. Jie reiškia pa-

sikeitusį pajamų paskirstymą, kuris vieniems visuomenės sluogsniams yra naudingas, kitiems nenaudingas. Visame tautos ūkyje įvyksta gamybos persigrupavimas, kas daro įtakos tautos pajamoms. Dėl šių pasėkmių bendrai nieko pasakyti negalima. Jei prekybos sąlygų pasikeitimas įvyksta dėl įnoringų įsikišimų, pav. griežta muitų politika, tai bendrai galima manyti, kad gamyba bus pakreipta mažiau apsimokama linkme, o tas numuš dabartines šalies pajamas, kas, kaip mes anksčiau matėme, nepašalina to, kad susidarytų daug naudos kitose srityse.

Galutinų išdavų išskaičiavimas, sumuojant pasikeitimus, kuriuos, kaip mano, galima nustatyti kiekvienai atskirai kainai, nėra galimas daiktas. „Apsaugos muitų“ išskaičiavimas, kuriam tiek daug reikšmės duoda politikoje, tikrumoje neturi jokio pagrindo. Nors dažniausia pripažįsta, kad tam trūksta tinkamų statistikos davinių, ir kad nevisados tiksliai galima nustatyti kainų pakilimą, kuris įvyksta atskirai saugojamai prekei. Tokis trūkumas betgi teturi antraeilės reikšmės palyginti su tuo faktu, kad „naštą“, kurią nori išskaičiuoti, neturi jokio aiškaus sąvokino turinio. Jei bet kurios prekės kainos pakilimą daugina vartojamu dydžiu ir visus šiuos vartotojų „apsunkinimus“ sumuoja į bendrą naštą, tai praleidžia tai, kad esant nekintamai pinigų vertei vienoms kainoms pakilus, kitos turi nukristi maždaug tuo pat dydžiu, ir kad sumavimas, jei jis apima ir tuos dalykus, kurių kainos krito, gali būti netoli nuo nuliaus. Kad apsaugos muitai sukelia kainas ir vienkart numuša, aišku bus, jei mes prisiminsime, kad kainų pakilimas pareikalauja didesnės iš gyventojų perkamos jėgos tiek, kad jos mažiau liekasi kitoms prekėms. Jei prekių kilimas nebūtų atsvertas kainų kritimu, tatai turėtų reikšti bendros nominalinės perkamos jėgos padidėjimą, kas būtų tolygu valiutos infliacijai. Jei iš tikrųjų įvyksta tokis pinigų vertės pasikeitimas ir remiantis nauja pinigų verte įvyksta pusiausvyros būklė, tai aukštesnės skaitmenys, kuriais skaitomos kainos, gali nerodyti jokio „apsunkinimo“. Pinigų vertės pasikeitimas iš anksto turi būti pašalintas iš diskusijų dėl apsaugos muitų pasėkmių, t. y., diskusijos turi remtis konstantinės pinigų vertės prielaida. Tuomet kainų pakilimas ir kainų kritimas privalo vienas antrą atsverti. Tuo būdu bendros apsaugos muitų naštos išskaičiavimas yra nesąmonė.

Praktiškai nagrinėjant muitų klausimus muitų apsaugos įtaka visuotinam kainų lygiui be didelės klaidos gali būti atme-

sta. Iš to taip pat seka, kad apsaugos muitai negali būti motyvuojami kaipo apsaugojimas aukšto kainų lygio vienos šalies nuo kitų šalių su žemu kainų lygiu. Tokia apsauga tikrai didesniame laipsnyje savo tikslo nepasieks.

Visuotinos muitų apsaugos motyvavimas, kuris šiandieną užima didžiausią vietą, yra nuomonė, kad ji reikalinga apsaugoti šaliai su aukštesniu darbo standardu nuo konkurencijos šalių su žemesniu darbo standardu. Ši nuomonė sudaro pagrindą iš vienos pusės stipriai protekcionistinei politikai visoje eilėje šalįų su aukštu darbo standardu, iš antros pusės pastangoms uniformuoti darbo standardą visame pasaulyje. Darbo standardu čia mes suprantame ne tik visuotiną lygį ir darbininkų apsaugos įstatymų efektingumą, bet ir darbo sąlygų būklę, kurią išlaiko profesinės darbininkų sąlygos. Darbo standardas apima ne tik darbo laiko reguliavimą ir kitas techniškas darbo sąlygas, bet ir pačią darbo algą.

Pastangos apsaugoti darbo sąlygas, žinoma, prileidžia, kad pakeltas darbo standardas brangina gamybos kaštus. Jei to nebūtų, tai nereikėtų ir jokios ypatingos apsaugos. Bet pastangas pakelti darbo standardą laiko blogu ženklu, jei tik prileidžia, kad tokis pakilimas būtinai turi pakelti gamybos kaštus. Tikrumoje to nebūna. Išmintingas darbo standardo pakilimas, bent ilgesniam laikui, surištas esti su darbo produktingumo pakėlimu. Apskritai ekonomiškas galimumas išlaikyti patvariai aukštą darbo standardą esti surištas su atatinkamu darbo produktingumo pakėlimu.

Aukštesnio darbo standardo apsauga muitų pagalba turi, kaip sakyta, prileisti, kad bent atskirais atvejais gamyba pabranginama aukštesniu standardu ir negali konkuruoti su tokia gamyba, kuri varoma žemesniu darbo standardu. Bet tuomet kyla klausimas, ar apskritai reikia išlaikyti tokią gamybos šaką šalyje. Gali būti geriau tokią gamybos šaką panaikinti, leisti jai plėstis šalyje su žemesniu standardu, o pačiai koncentruotis tokioje gamybos šakoje, kurioje turima pirmenybių, nežiūrint į aukštą darbo standardą. Tarptautinės prekybos naudą sudaro tas, kaip žinoma, kad darbo pasidalinimas ir gamybos koncentracija apima tokias gamybos šakas, kurios turi tam tikrų pirmenybių. Ši visuotinai pripažinta nauda nepareina nuo to, dėliai kurių priežasčių tos pirmenybės atsiranda. Tarptautinis darbo pasidalinimas yra ūkiškai pateisinamas ne tik remiantis įvariu

gamtos medžiagomis apsirūpinimu, klimatu ir t. t., bet taip pat ir įvairiu darbo standardu. Galimas daiktas, pav., kad šalis su devyniomis darbo valandomis turi tam tikrų pirmenybių kai kuriose gamybos šakose, o kita šalis su aštuoniomis darbo valandomis gali su nauda koncentruotis gamybos šakose, kur trumpesnis darbo laikas nekliudo ypatingai turėti privalumų. Ši šalis tam tikras gamybos šakas perleidžia šaliai su devyniomis valandomis ir tam tikrais produktais mainosi su ta šalimi. Tuo būdu gali vykti tarptautinis darbo pasidalinimas tarp šalių su įvairiais darbo standardais ir visiems gali būti naudingas. Ekzistavimas užsienio pramonės, kuri dėl žemo darbo standardo gali konkuruoti, nesudaro pakankamo pagrindo įvesti apsaugos muitus.

Prileiskime, kad darbo standardas vienoje šalyje be paliovos keliamas, ir kad šalis nustoja vienos paskui kitą pramonės šakos. Šalis gali sutikti su tokių mažesnės socialinės vertės gamybos šakų nustojimu ir vietoje jų koncentruotis kitose gamybos šakose. Savaime suprantama, kad šis persigrupavimas negali amžinai tęstis. Ateis laikas, kada tolimesnis darbo standardas iškels klausimą egzistavimo pramonės šakos, kurios nebegalima bus nustoti. Tuomet bus pasiektas aukščiausias esamomis sąlygomis darbo standardas, ir tolimesnės pastangos kelti darbo standardą susidurs su natūralinėmis ribomis. Tokis sveikas darbo standarbo sureguliavimas bus pašalintas, jei bus nuo kitų šalių su žemesniu darbo standardu atsiskirta muitų apsauga. Tokiose muitų saugojamose pramonėse darbo standardas gali būti toliau keliamas, visiškai pamirštant tai, kad tuo gali būti prieita ekonoimškai negalimo lygio. Aukštas darbo standardas negali išsilaikyti nesaugojamose eksporto pramonės šakose ir apsaugos muitai gali prisidėti prie to, kad bus sugriautas darbo sąlygų vienodumas ir tuo ekonominis gyvenimas bus pakreiptas į dirbtiną vagą.

Tokis dirbtinas pakreipimas gali įvykti ne tik dėl apsaugos muitų, bet taip pat ir kitų protekcinių priemonių, kurias principialiai galima pastatyti greta su apsaugos muitais, pav., bedarbių šelpimas. Ligi ryžtamasi darbo standardo kėlimas kompensuoti bedarbių šelpimu, tai pastangos kelti darbo standardą nesusidurs su jokia kliūtimi, ir nebus galima patiekti natūralinės ekonominės pusiausvyros.

Antras pagrindinis metodas pašalinti žemesnio darbo standardo konkurenciją, kaipjau sakyta, yra tarptautinis darbo stan-

dardo uniformavimas. Kiekvienas laikas turi dogmų, dėliai kurių nebegalima abejoti ir kurios be kritikos visuotinai užgyriamos. Tokią dogmą sudaro mūsų laikais visų pirmiausia doktrina apie darbo apsaugos internacionalizavimo būtinumą. Ši doktrina remiasi visišku nepažinimu darbo apsaugos ir tarptautinės prekybos esmės. Visiškai nėra būtinas dalykas, kad visos tautos turėtų dirbti tose pačiose sąlygose. Atvirkščiai, atskiros tautos turi natūralinį darbo taktą ir dėlto taip pat neišvengiamai turi būti įvairi optimalinė darbo diena. Reikmenės ir surištos su jomis būtinos pajamos yra labai skirtinos. Tarptautinė prekyba ligi šių laikų visados ėjo tarp šalių su labai įvairiais darbo standardais ir be abejonės sudarė toms tautoms didelės naudos, nes dėl to galėjo įvykti naturalinis darbo pasidalinimas su sekančiu iš to aukštesniu visuomenės ūkio produktingumu.

Paimkime dvi šalis su įvairiais darbo standardais ir pamatysime, kad tarp tų šalių visados gali būti ekonomiškai naudingas darbo pasidalinimas ir prekių mainai. Mes tai geriausia pamatysime prileidę, kaip kad mes padarėme čia išdėstytoje visuotinoje tarptautinės prekybos teorijoje, kad kiekviena šalis turi savarankiškas popierines valiutas. Esant laisviems mainams vekselių kursas, kaip mes aukščiau matėme, taip susidarys, kad kiekviena šalis tiek pirks iš kitos, kiek jai parduos. Esant aukso valiutai tos pačios pusiausvyros pasieks tik kitomis techniškomis formomis. žemesnis darbo standardas kaip ir kitos gamybą piginančios sąlygos negali sudaryti pirmenybės konkurencijoje.

Pastangos internacionalizuoti darbo apsaugą, arba bendriau sakant, darbo standardą, kuris šių laikų politikoje taip populiarus, ūkiškai imant nėra pagrįstas. Grynais humanitariniais sumetimais, žinoma, internacionalumo reikalas tam tikrais atvejais yra pateisinamas, internacionalizuojant kai kurias apsaugos priemones. Bet dauguma motyvų už darbo standardo uniformavimo pastangas, yra be abejonės, protekcionistinio pobūdžio. Jei, pav., valdžios susirenka į konferenciją dėl aštuonių darbo valandų dienos internacionalizavimo, tai tikrai galima pasakyti, kad jos tai daro ne humanitariniais sumetimais svetimų darbininkų naudai. Tikslas paprastas — pašalinti laikomą nenaudinga konkurenciją. Šios pastangos yra neišmintingos, iš dalies dėlto, kaip kad mes ką tik matėme, kad sėkmingi tarptautiniai mainai gali eiti ir esant įvairiems darbo standardams, iš dalies dėlto, kad darbo standardas plačiau ir ilgam laikui negali

būti uniformuojamas. Jei pavyksta, užmesti svetimai šaliai techniškai aukštesnį darbo standardą, kaip kad jis tinka ūkiškai šaliai, tai aukštesnis standardas neišvengiamai turės būti kompensuotas darbo pajamų numušimu. Jei pavyktų, pav., Amerikos darbo tempui pritaikintą aštuonių valandų darbo dieną užmesti kitoms tautoms, kurioms tokia darbo diena nėra optimalinė, tai to pasekmė tegali būti ta, kad tos tautos savo pajėgumą konkuruoti tegalės atgauti numušdamos algų reikalavimus. Tuomet ir protekcionistiniu atžvilgiu nieko nebus pasiekta. Patobulinimas tokios politikos programa produktų pašalinimo, kurie gaminami žemesnėmis darbo algomis, gali suinteresuotuose šalyse gyvenimo lygį nuspausti dar žemiau ir vienkart pasunkinti tarptautinius mainus ir pakenkti pasaulio ūkiui.

Tokios pastangos ypačiai neišmintingos, jei jos kreipiamos prieš šalį, iš kurios reikalaujama didelių valstybinių mokėjimų. Jei Jungtinės Valstybės norėtų, kad joms Europos valstybės sumokėtų karo skolas, tai jos turėtų skolos sąskaiton imti prekes, nors tos prekės būtų gaminamos ir žemesnėse darbo sąlygose. Pastangos išlyginti žemesnį Europos darbo standardą ypatingais apsaugos muitais, šiuo atveju atrodo visiškai nelogingos. Tą pat reikia pasakyti ir dėl Entente'os valstybių reparacijų reikalavimo iš Vokietijos. Visiškai naturalu, jei Vokietija norėdama sumokėti tas skolas jaučiasi priversta dirbti vieną valandą per dieną viršaus. Atrodo, kad labai yra prieštaraujanti politika kai Entente'os valstybės verčia Vokietiją sudaryti su jomis sutartį dėl vienodos darbo dienos. Jei tas pavyks ir bus reikalaujamos mokėti karo reparacijos, tai Vokietijai nieko kito neliks, kaip numušti darbo algas, kurios kompensuotų darbo laiko sutrumpinimą. Tuo nieku būdu nebus apsisaugota nuo vokiečių prekių. Nes Vokietija, kad galėtų mokėti, turi kuriuo nors būdu pajėgti konkuruoti.

Visais tokiais praktikos prekybos politikos klausimais čia išdėstyta tarptautinės prekybos politika pajėgia įnešti aiškumo. Laikantis tik to, kad prekybos balanso išlyginimas visados tegali įvykti tam tikroje vekselių kursų pusiausvyroje, ir kad bet kurie kapitalo perkėlimai turėtų eiti be tos pusiausvyros pakeitimo, jau lengvai galima išvengti paprastų populiarinių tų klausimų traktavimo klaidų.

Lentelių priedas.

1. Lentelė.

Sauerbecko indekso skaitmenys 1846—1913; 1850—1910 m. tie patys skaičiai padalinti iš reliatyvinio aukso kiekio.

Sauerbecko indekso skaitmenys		Tos pačios skaitmenys padalinta iš realiatyvinio aukso kiekio	Saurbecko indekso skaitmenys		Tos pačios skaitmenys padalinta iš realiatyvinio aukso kiekio
1846	89		1879	83	76
47	95		1880	88	81
48	78		81	85	79
49	74		82	84	79
1850	77	77	83	82	79
51	75	74	84	76	73
52	78	75	1885	72	71
53	95	89	86	69	69
54	102	94	87	68	69
55	101	91	88	70	72
56	101	90	89	72	75
57	105	93	1890	72	75
58	91	80	91	72	76
59	94	82	92	68	73
1860	99	85	93	68	73
61	98	84	94	63	68
62	101	86	1895	62	67
63	103	88	96	61	66
64	105	90	97	62	67
1865	101	86	98	64	69
66	102	87	1899	68	73
67	100	85	1900	75	80
68	09	85	01	70	75
69	98	84	02	69	74
1870	96	82	03	69	74
71	100	86	04	70	74
72	109	94	1905	72	76
72	111	97	06	77	80
74	102	89	07	80	82
1875	96	85	08	74	74
76	95	84	09	74	75
77	94	84	1910	78	78
78	87	79			

Iš „Wholesale and retail prices", London 1903 ir Journal of the Royal Stat. Soc.

2. Lentelė.

Pasaulio aukso kiekis.

(Milijonais markių).

Metų galas	Faktinas kiekis mil. markių	Normalus aukso kiekis mil. markių	Reliatyvinis aukso kiekis	Metų galas	Faktinas kiekis mil. markių	Normalus aukso kiekis mil. markių	Reliatyvinis aukso kiekis
1800	7.535	2.531	2,98	88	27.836	28.411	0,98
1810	7.875	3.332	2,36	89	28.272	29 204	0,97
1820	8.033	4.385	1,83	1890	28.775	30.010	0,96
1830	8.265	5.772	1,43	91	29.266	30.847	0,95
1840	8.660	7.597	1,14	92	29.823	31.708	0,94
1850	10.000	10.000	1,00	93	30.424	32.593	0,93
1855	12.680	11.470	1,11	1894	31.124	33.502	0,93
1860	15.370	13.160	1,17	1895	31.885	34.430	0,93
1865	17.795	15.100	1,18	96	32.670	35.391	0,92
1870	20.335	17.320	1,17	97	33.596	36.378	0,92
1875	22.555	19.880	1,13	98	34.733	37.392	0,93
76	22.973	20.435	1,12	99	35.951	38.435	0,94
77	23.428	21.005	1,12	1900	36.975	39.510	0,94
78	23.900	21.591	1,11	01	37.970	40.612	0,93
79	24.319	22.193	1,10	02	39.140	41.745	0,94
1880	24.735	22.800	1,08	03	40.438	42.910	0,94
81	25.146	23.448	1,07	04	41.815	44.107	0,95
82	25.525	24.102	1,06	1905	43.366	45.320	0,96
1883	25.884	24.774	1,04	06	44.970	4.584	0,97
84	26.272	25.465	1,03	07	46.614	47.884	0,97
1885	26.650	26.160	1,02	08	48.381	49.220	0,98
86	27.046	26.890	1,01	09	50.192	50.593	0,99
87	27.433	27.640	0,99	1910	52.003	52.000	1,00

3. Lentelė.

Indekso kreivosios atsiskaitymo apyvartos Londone ir Newyorke 1870—1910.

	Londonas		Newyorkas			Londonas		Newyorkas	
	Clearingai padalinti iš absoliutinio aukso kiekio	Vidurkio procentais	Clearingai padalinti iš absoliutinio aukso kiekio	Vidurkio procentais		Clearingai padalinti iš absoliutinio aukso kiekio	Vidurkio procentais	Clearingai padalinti iš absoliutinio aukso	Vidurkio procentais
1870	192	79	137	98	1891	232	96	116	83
71	231	95	141	101	92	218	90	122	87
72	278	115	159	114	93	214	88	113	81
73	286	118	164	117	94	203	84	78	56
74	267	110	104	74	1895	238	98	89	64
1875	248	102	111	79	96	232	96	90	64
76	217	90	94	67	97	223	92	93	66
77	214	88	100	71	98	233	96	115	82
78	209	86	94	67	99	256	106	159	114
79	202	83	104	74	1900	243	100	141	101
1880	235	97	151	108	01	253	104	203	145
81	255	105	194	139	02	256	106	191	136
82	243	100	183	131	03	250	103	175	125
83	228	94	156	111	04	253	104	143	102
84	221	91	130	93	1905	283	117	212	151
1885	206	85	95	68	06	282	116	231	165
86	219	90	124	89	07	273	113	205	146
87	223	92	128	91	08	250	103	152	109
88	248	102	111	79	09	269	111	198	141
89	269	111	123	88	1910	283	117	197	141
1890	271	112	131	94	Vidurkis	242		140	

Iš Stat. Abstract for the U. K. ir Stat. Abst. of the U. S.

4. Lentelė.

Diskonto dydis Vokietijoje ir Anglijoje.

(Metiniai vidurkiai).

Metai	Berlynas		Londonas	
	Bankų diskontas	Priekyvietės diskontas	Bankų diskontas	Priekyvietės diskontas
1872	4,29		4,10	
73	4,95		4,79	
74	4,38		3,69	
75	4,71		3,23	
76	4,16		2,61	
77	4,42		2,90	
78	4,34		3,78	
79	3,70		2,51	
1880	4,24		2,76	
81	4,42		3,48	
82	4,54		4,15	
83	4,05		3,57	
84	4,00		2,96	
1885	4,12		2,93	
86	3,28		3,05	
1887	3,41		3,38	
1888	3,32		3,30	
89	3,68	2,63	3,55	3,25
1890	4,52	3,78	4,54	3,71
91	3,78	3,02	3,32	1,50
92	3,20	1,80	2,52	1,33
93	4,07	3,17	3,05	1,67
94	3,12	1,74	2,11	1,60
1895	3,14	2,01	2,00	0,81
1896	3,66	3,04	2,48	1,52
97	3,81	3,09	2,64	1,87
98	4,27	3,55	3,25	2,65
99	5,04	4,45	3,75	3,29
1900	5,33	4,41	3,96	3,70
01	4,10	3,06	3,72	3,20
02	3,32	2,19	3,33	2,99
03	3,84	3,01	3,75	3,40
04	4,22	3,14	3,30	2,70
1905	3,82	2,85	3,01	2,66
06	5,15	4,04	4,27	4,05
07	6,03	5,12	4,93	4,53
08	4,76	3,52	3,01	2,31
09	3,93	2,87	3,10	2,31
1910	4,35	3,54	3,72	3,18

Iš Stat. Jahrb. f. d. Deutsche Reich.

5. Lentelė.

Geležies ir anglių gamyba.

	Pasaulio		Vokietijos	
	Geležis 1000 tonų	Anglis mil. ton.	Geležis 1000 tonų	Anglis mil. tonų
1865	9.100	188	988	29
66	9.656	197	1.047	28
67	10.062	203	1.114	31
68	10.706	208	1.264	33
69	11.950	218	1.413	34
1870	12.260	219	1.391	34
71	12.852	237	1.514	38
72	14.843	260	1.988	42
73	15.125	280	2.241	46
74	13.916	274	1.906	47
1875	14.119	283	2.029	48
76	13.962	287	1.846	50
77	14.193	294	1.933	48
78	14.536	293	2.148	51
79	14.411	312	2.227	53
1880	1.854	345	2 729	59
81	19.819	365	2.914	62
82	21.555	384	3.381	65
83	21.756	410	3.470	70
84	20.464	409	3.601	72
1885	19.842	407	3.687	74
86	20.813	407	3.529	74
87	22 820	434	4.024	76
88	24.031	470	4.337	82
89	25.877	485	4.525	85
1890	27.870	514	4.658	89
91	26.171	532	4.641	94
92	26.917	538	4.937	93
93	25.263	528	4.986	95
94	26.032	552	5.380	99
1895	29.369	583	5.465	104
96	31.289	601	6.373	112
97	33.464	631	6.881	120
98	36.455	665	7.313	128
99	40.874	727	8.143	136
1900	41.348	767	8.521	150
01	41.140	789	7.880	153
02	44.730	803	8.530	151
03	46.820	878	10.018	162
04	46.220	886	10.058	169
1905	54.790	914	10.875	174
06	59.660	1014	12.293	194
07	61.300	1117	12.875	206
08	48 800	1068	11.805	215
09	60.600	1110	12.645	217
1910	69.200	1152	14.794	222

6. Lentelė.

Prekių važta Vokiečių geležinkeliais.
(Milijonais tonų).

	Kapitalo gėrybės	Kitos gėrybės		Kapitalo gėrybės	Kitos gėrybės
1886	23,9	92,2	1898	57,6	179,1
87	27,6	97,2	99	63,2	188,7
88	31,0	106,6	1900	65,3	203,6
89	34,6	114,7	01	59,5	203,9
1890	34,7	119,7	02	63,8	203,9
91	35,2	127,1	03	72,4	218,7
92	35,8	124,8	04	75,2	225,1
93	36,3	132,2	1905	80,0	241,0
94	39,2	138,1	06	91,0	257,9
1895	40,8	143,9	07	94,4	269,6
96	48,1	157,1	08	88,8	275,0
97	52,3	168,5	1909	90,5	279,0

Statistisches Jahrbuch f. d. D. R. „Kapitalo gyvybės" sąvoka apimtos šios statistikos prekių rūšys, 7, 11—29, 31 a, b, 59 „kitos" — visai kitos.

7. Lentelė.

Fabrikų darbininkai Švedijoje.

	Kapitalą produkuojanti pramonė	Kitos pramonės	Iš viso
1896	92.414	109.879	202.293
97	101.619	118.583	220.202
98	109.733	135.987	245.720
99	116.275	141.251	257.526
1900	119.597	145.882	265.479
01	114.451	147.776	262.229
02	113.438	149.806	262.229
03	117.351	153.806	271.157
04	119.064	158.759	277.853
1905	116.843	164.152	280.995
06	124.678	171.130	303.029
07	128.021	175.008	295.392
08	121.082	174.310	295.392
09	115.186	174.019	289.205

Iš „Bidrag till Sveriges officiella statistik D Fabriker och Handtverk". Kapitalą produkuojančia pramone apimtos šios fabrikų įmonės pagal Švedų pranešimo grupių suskirstymą, 6 lentelė; 5 a) rubrika 1; 8 a rubrika 2, 3, 5, 13, 14 10 a; 11 a), b rubrika 1, c) rubrika 1, 2, 6, 7.

8. Lentelė.

Apdraustų nuo priepuolių asmenų vokiečių valstybės verslo sąjungose.

(Tūkstančiais).

Metai	Kapitalo pramonė	Kitos	Iš viso	Metai	Kapitalo pramonė	Kitos	Iš viso
1888	1.865	2.455	4.321	1899	3.110	3.548	6.659
89	2.145	2.598	4.743	1900	3.214	3.715	6.929
1890	2.214	2.712	4.927	01	3.052	3.832	6.884
91	2.322	2.771	5.093	02	3.032	4.068	7.100
92	2.275	2.803	5.078	03	3.189	4.277	7.466
93	2.313	2.856	5.169	04	3.365	4.484	7.849
94	2.324	2.910	5.244	1905	3.539	4.657	8.196
1895	2.370	3.039	5.409	06	3.772	4.854	8.626
96	2.553	3.182	5.735	07	3.905	5.113	9.018
97	2.753	3.290	6.043	08	3.719	5.199	8.918
98	2.918	3.399	6.317	09	3.691	5.313	9.004

Iš Staat. Jahrb. f. d. D. R. „Kapitalo pramonė apimtos pramonės N 2—11, 17, 43—54, 64.

9. Lentelė.

Vidutinė metų gamyba vokiečių aukštųjų krosnių.

	Aukštųjų krosnių skaičius		Bendras darbas savaitėmis	Vidutinė metų gamyba 1 krosn.		Aukštųjų krosnių skaičius		Bendras darbas savaitėmis	Vidutinė metų gamyba 1 krosn.
	Išviso gale mt.	Buvusių darbe				Išviso gale mt.	Buvusių darbe		
1872		348	13.676	7.560	1891	270	218	10.322	23.380
73		379	15.276	7.627	92	266	215	10.103	25.410
74		339	11.776	8.418	93	263	204	9.747	26.600
1875		289	10.904	9.673	94	258	208	9.878	23.320
76		236	9.160	10.481	95	263	212	9.929	28.610
77		212	9.212	10.902	96	265	229	10.846	30.550
78		212	9.056	12.332	97	273	242	11.661	30.680
79		210	8.952	12.934	98	281	253	11.587	32.820
1880		246	10.975	12.930	99	285	263	12.806	33.060
81		251	11.362	13.336	1900	298	274	13.252	33.430
82		261	12.087	14.546	01	309	263	11.517	35.580
83	318	258	11.760	15.342	02	289	241	10.946	40.520
84	308	252	11.071	16.912	03	293	254	12 546	41.520
85	298	229	11.758	17.824	04	297	254	11.930	43.840
86	285	215	9.445	19.427	1905	308	277	12.914	43.790
87	271	212	10.011	20.902	06	315	288	14.125	45.255
88	271	211	10.103	22.323	07	324	303	14.870	45.298
89	264	213	10.436	22.545	08	331	280	12.596	48.733
1890	286	222	10.480	23.114	09	334	279	12.811	51.320

Iš St. Jahrb. t. d. D. R.

10. Lentelė.

Frachtų važta ir laivų statyba Anglijoje.

	Laivų įplaukusių tonažas mil. tonų	Naujų laivų pastatyta 10.000 tonų		Laivų įplaukusių tonažas mil. tonų	Naujų laivų pastatyta 10.000 tonų
1854	19		1882	61	78
55	18		83	65	89
56	22		84	64	59
57	23		1885	64	44
58	22	24	86	63	33
59	23	21	87	65	38
1860	25	23	88	69	57
61	27	21	89	72	85
62	27	26	1890	74	81
63	27	38	91	75	81
64	27	46	92	76	80
1865	29	45	93	75	58
66	31	38	94	81	67
67	33	31	1895	81	65
68	34	36	96	85	74
69	35	39	97	90	64
1870	37	39	98	91	87
71	42	39	99	98	95
72	43	47	1900	99	94
73	44	45	01	97	98
74	45	60	02	99	95
1875	46	47	03	105	76
76	51	38	04	108	88
77	52	45	1905	112	105
78	52	47	06	121	116
79	53	41	07	133	104
1880	59	47	08	131	60

Iš British and Foreign Trade and Industry (1854—1908) Cd. 49 54) London 1909.

11. Lentelė.

Indekso skaitmenys didmenų geležies prekybos, plytų ir spigliuotų medžių Did. Britanijoje 1871—1908 m.

Metai	Geležis	Plytos	Medis
1871	72,1	91,7	159,1
72	119,7	100,0	163,0
73	148,0	116,7	176,6
74	111,9	100,0	179,9
1875	86,3	91,7	157,9
76	74,2	91,7	159,1
77	68,2	91,7	155,1
78	63,7	83,3	135,7
79	61,3	70,0	118,2
1880	76,1	75,0	134,4
81	65,8	70,0	135,7
82	66,8	83,3	139,0
83	61,8	75,0	134,4
84	54,7	75,0	119,5
1885	51,3	75,0	116,2
86	50,6	75,0	102,6
87	54,9	75,0	96,8
88	50,4	75,0	103,2
89	59,5	75,0	114,9
1890	72,6	100,0	105,8
91	62,4	91,7	97,4
92	61,2	91,7	97,4
93	55,7	83,3	90,9
94	54,6	83,3	87,0
1895	56,9	83,3	88,3
96	56,7	83,3	92,2
97	57,3	83,3	93,5
98	62,5	91,7	95,5
99	82,6	100,0	94,2
1900	100,0	100,0	100,0
01	74,6	91,7	94,8
02	77,1	83,3	89,0
03	75,1	83,3	90,9
04	96,6	83,3	85,7
1905	75,0	81,1	87,7
06	83,2	77,8	89,6
07	88,2	79,4	92,2
08	75,3	81,1	87,7

Iš British and Foreign Trade and Industry (1854—1905) (Cd. 4954) London 1909.

12. Lentelė.

Sauerbecko indekso skaičiai mineralų ir kitų dalykų su reliatyvinio aukso kiekio skaičiais.

Metai	Mine-ralai	Kiti dalyk.	Metai	Mine-ralai	Kiti dalyk.	Metai	Mine-ralai	Kiti dalyk.
1870	76,3	83,5	1884	65,9	74,8	1898	75,8	67,7
71	80,3	84,6	1885	64,9	71,6	99	97,9	68,1
72	109,1	89,1	86	66,2	68,9	1900	115,9	73,7
73	122,9	92,0	87	70,0	68,6	01	94,9	71,4
74	100,6	86,4	88	79,6	70,4	02	87,8	71,7
1875	89,4	83,7	89	77,8	74,1	03	87,3	71,3
76	80,4	84,6	1890	83,9	73,1	04	86,1	71,9
77	75,4	85,7	91	80,6	74,6	1905	91,4	72,8
78	66,9	81,2	92	75,9	71,9	06	105,1	75,3
79	66,6	77,2	93	73,3	72,9	07	110,1	76,7
1880	72,6	82,5	94	68,4	67,6	08	90,5	71,5
81	71,4	80,2	1895	67,1	67,0	09	87,0	72,7
82	74,6	80,0	96	68,7	65,5	1910	88,8	75,8
83	72,7	79,7	97	71,2	66,3			

13. Lentelė.

Geležies gamyba ir priekyvietės diskontas Amerikos Jungtinėse Valstybėse.

Metai	Geležies gamyba tūkstančiais tonų	Priekyvietės diskontas Newyorke	Metai	Geležies gamyba tūkstančiais tonų	Priekyvietės diskontas Newyorke	Metai	Geležies gamyba tūkstančiais tonų	Priekyvietės diskontas Newyorke
1870	1.665	7,2	1884	4.098	5,2	1898	11.774	4 23
71	1.707	6,1	1885	4.045	4,1	99	13.621	4 28
72	2.549	8,0	86	5.683	4,7	1900	13.789	4 73
73	2.561	10,3	87	6.417	5,7	01	15.878	4,48
74	2.401	6,0	88	6.490	4,9	02	17 821	5,04
1875	2.024	5,5	89	7 604	5,08	03	18.009	5,54
76	1.869	5,2	1890	9.203	5,92	04	16.497	4,29
77	2.067	5,2	91	8.280	5,87	1905	22.992	4,33
78	2.301	4,8	92	9.157	4,46	06	25.307	5,63
79	2.742	5,0	93	7.125	7,11	07	25.781	6,28
1880	3.835	5,2	94	6.658	3,40	08	15 936	4,62
81	4.144	5,2	1895	9.446	3,87	09	25.795	3,92
82	4.623	5,7	96	8.623	5,88	1910	27.304	5,07
83	4.596	5,5	97	9.653	3,87			

Iš Pohle „Statistische Unterlagen".

Atitaisytinos korektūros klaidos.

(Stambūs skaitmens rodo puslapį(prie jų petitu skaitmens — viršutiniai rodo eilutes iš viršaus puslapio, — apatiniai eilutes iš apačios; atitaisymas po brūkšnelio).

1_{15} salėje — saulėje; 8^{3} kas kita — kas kita. 18_{3} gamybą patenkinti, — gamyba patekinti; 36_{18} neigiamas — neigimas; 43_{10} pradėjus — pridėjus; 43_{8} pasižadėjimas — pasižadėjimai; 46_{9} absoliutinės — absoliutinis; 58^{6} atskiros — atskiros gėrybės; 67_{17} nustatančius — nustatančios; 72^{8} praktikuojant — traktuojant; 85_{13} vartotoja — vartoja; 97^{2} įvesti — sueiti; 108^{13} vis — visų; 110^{6} ir — r; R — Rr; 110^{9} 121 — 221 — 19 — 20; 111_{14} E, — Fn; 112 $A_{2}n$ — An_{2}; 112_{4} traktuojama — traktuajamu; 119_{14} maisto — masto; 122 krieme — priėmė 123_{21} reliayviskai — reliatyviskai; 129_{15} kai — kad; 130^{15} daugeliui — daugeliu; 134_{13} įsidėmėjusios — įsidėmėjus; 137^{9} gamybas — gamybos; 145^{1} verslamoninkų — verslamonių; 165_{2} laiko, — laiko; 169_{10} reikalinga, — reikalinga; 171_{17} laike — laikė; 177_{6} pereįtame — pereitame; 187_{4} įmanoma — įmanomo; 190_{8} ir didžiausiu įtempimu ir didžiausiu vargu — ir didžiausiu vargu; 190_{5} hypotekinės — hipotetinės; 192_{5} smuikios — smulkios; 195^{7} tikslu — tikslui; 199_{11} suvartojamas — suvartojamos; 203^{15} hipotekinio — hipotetinio; 215^{8} tokai — tokiai; 220^{17} psisidėjo — prisidėjo; 222_{9} kad apkrovimas — kad žemės dirbimas prasideda; 223^{14} norėdami — norėdama; 233^{20} visą eilutę išmesti; 234_{11} žmės — žemės; 238_{5} kaino — kainą; 244_{17} kiekis — kiekio; visai — visas; 247^{17} dudžiu — dydžiu; 249^{13} palykanų — palūkanų; 249_{1} palbamų — kalbamų; 250^{19} atitinkame — atitinkama; 252_{17} dalūkas — dalykas; 256^{2} pamagėl — pamažėl; 268^{18} pertversmui—perversmui; 268_{14} į algų — problemą. Visa problema, be abejonės, senesnėsės politinės ekonom; 268_{9} prekyvienės — prekyvietės; 269_{20} ekonomiškosios — ekonomiško; 273^{11} vienas — viena; 275 prodesą — procesą; 275^{12} reikalingą — reikalingas; 275^{13} gamybas — gamybai; 276_{16} eventualine — eventualinę; 275_{11} eventualias — eventualiai; 276^{7} gretu — greitų; 277 tak — fak; 279^{2} darbininkais — darbininkas; 287^{1} dispozicijos — dispoziciją; 287^{7} procesą — proceso; 289^{11} tokios — tokioms; 295_{6} sojungia — susijungia; 301_{17} ligi tam — ligi tam tikro; 302^{10} panašiomis — panašioms; 311_{8} atsiskaitymu — atsiskaitymų; 313_{21} leisti... priemonių — eiti... priemonės; 313_{16} tarnaujančių — tarnaujančios; 317_{2} tiktai — tikti; 328_{17} turto — turinio; 338^{4}, kurie nešė jo sode išastų auksą — nis momentas; 347_{13} tai— taip; 357 algalaikiais — ilgalaikiais; 369_{20} mokejimo — mokėjimo priemonių; 384_{8} visų — visą; 390 traktuojamų periodų — traktuojamu periodu. 405^{15} motetariniai; — monetariniai; 419^{7} negalima — negali; 428_{6} palikti — paliekti; 450^{2} konjunktūrų — konjunktūrų; 464_{3} 7907 — 1907; 476_{7} 479. — Šis — 477 šis; 482_{6} laiko — laike; 496^{1} svyravimu — svyravimų.

TURINYS.

PIRMOJI KNYGA.

Bendra visuomenės ūkio apžvalga.

Pirmasis skyrius.

Ūkis apskritai.

Antrasis skyrius.

Mainaūkis.

Trečiasis skyrius.

Ūkiškas mainaūkio principas.

Ketvirtasis skyrius.

Kainų susidarymo mechanizmas.

ANTROJI KNYGA.

Gamybos faktorių kainų susidarymas.

Penktasis skyrius.

Įžanga.

Šeštasis skyrius.

Kapitalo palūkanos.

Septyntasis skyrius.

Žemės renta ir gamtos medžiagų kainos.

Aštuntasis skyrius.

Darbo alga.

TREČIOJI KNYGA

Pinigai.

Devintasis skyrius.

Pinigų analizas jų skleidimosi istorijos atžvilgiu.

Dešimtasis skyrius.

Bankų mokėjimo priemonės.

Vienuoliktasis skyrius.

Pinigų vertė.

Aštuonioliktasis skyrius.

Konjunktūrų įtaka kapitalo prekyvietei. Pusl.

Devynioliktasis skyrius.

Konjunktūros judėjimo nustatomieji faktoriai.

PENKTOJI KNYGA.

Tarptautinė prekyba.

Dvidešimtasis skyrius.

Prekybos politikos sitemos.

Dvidešimtpirmasis skyrius.

Tarptautinės prekybos teorija.